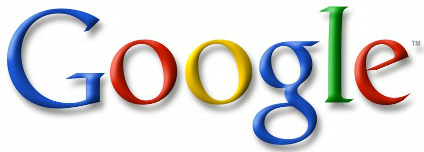

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

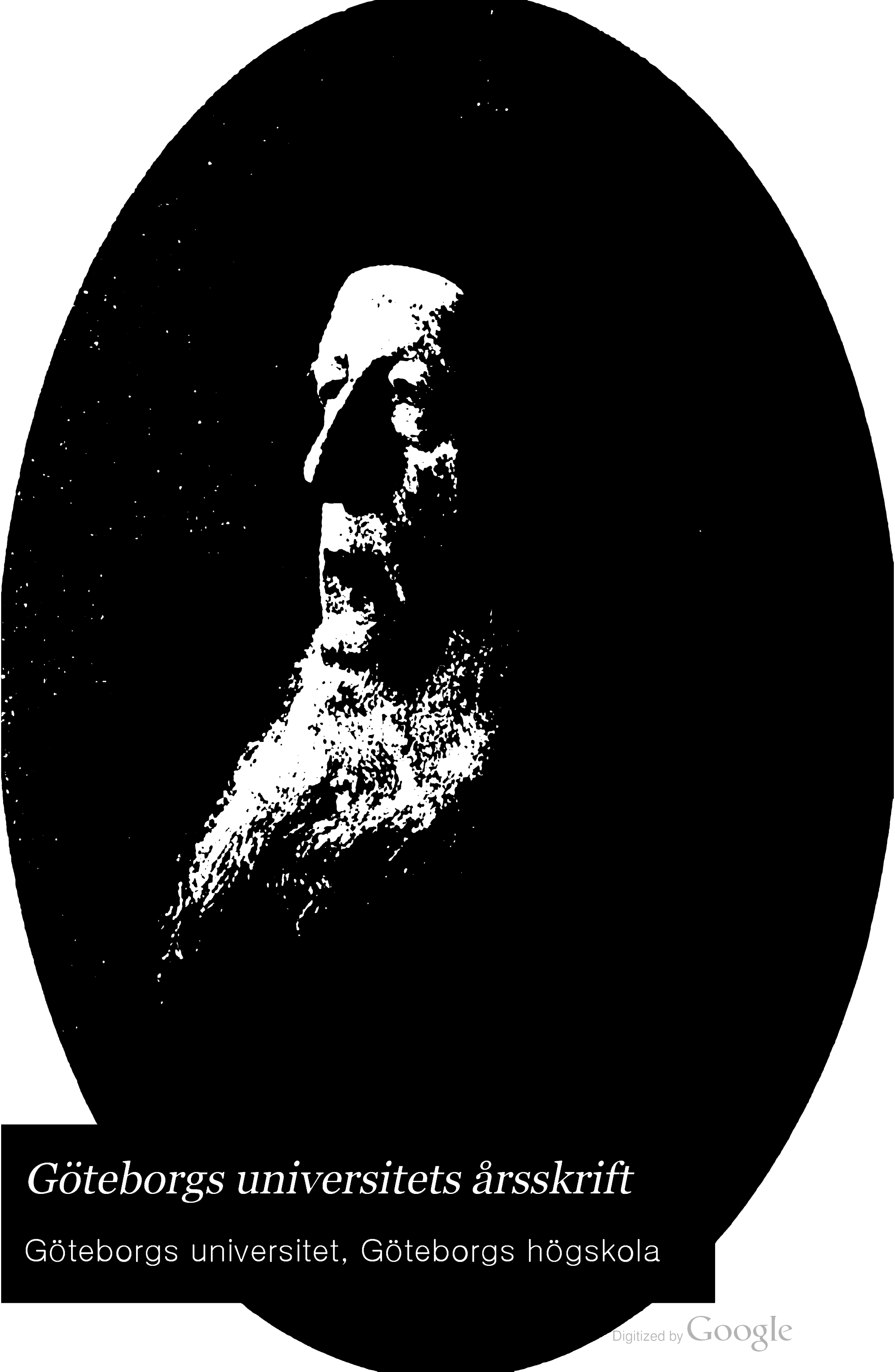
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

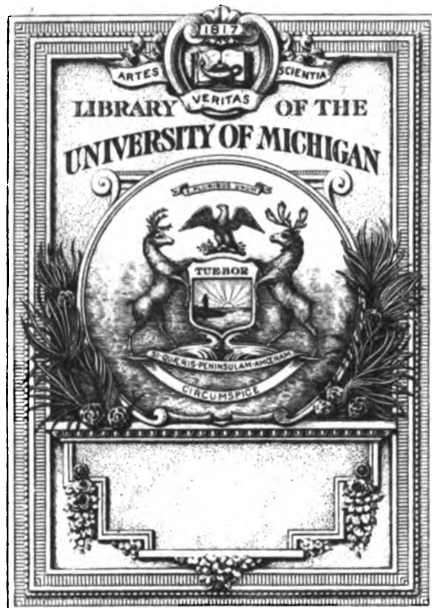
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Göteborgs universitets årsskrift
Göteborgs universitet, Göteborgs högskola
Digitized by Google

RECEIVED IN EXCHANGE
FROM
Göteborg Stadtsbibliotek

Digitized by Google

A
2
.G684

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

54
L842
Gothenburg.

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND XIII

1907.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

Digitized by Google

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND XIII

1907.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

Digitized by Google

Göteborg 1908
Wald. Zachrissons Boktryckeri A.-B

Digitized by Google

Göteborgs Stadsbibliotek
5-4-1934

INNEHÅLL:

Digitized by Google

Digitized by Google

BAKKANTINNORNA

SORGESPEL AF

EURIPIDES

I SVENSK TOLKNING

AF

JOHANNES PAULSON

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1907

Digitized by Google

KARL JOHAN WARBURG

tillägnas

efterföljande lilla skrift

Digitized by Google

Digitized by Google

Enligt forntida litterär tradition anknötos Greklands tre stora tragiska skalder, Aiskhylos, Sophokles och Euripides, hvar för sig med ett viktigt biografiskt datum till Greklands lysande seger i sundet vid Salamis öfver persernas flotta år 480 f. Kr. Aiskhylos skall den dagen som man hafva stått i de kämpandes led, Sophokles skall som yngling hafva anfört den kor af gossar, som sjöng segersången vid fästen efter segern, och Euripides skall på den dagen hafva blifvit född till världen. Forntiden älskade att genom en sådan förknippning af data bringa kulturellt befryndade män i tidlig beröring med hvarandra. Vi kunna icke anse denna uppgift för till fullo intygad historia. Särskildt hvad den siste i det tragiska klöfverbladet beträffar, anses den vara tvifvelaktig. Somliga hålla före att bättre skäl tala för att Euripides var född några år tidigare.

Hvad Euripides' familjeförhållanden beträffar, veta vi icke mycket om dem. Därest vi fästa tilltro till de smädelser mot Euripides, hvilka utgöra en god del af den aristofaneiska komediens innehåll, tillhörde han genom födseln den ekonomiska och sociala underklassen: hans fader skall hafva drifvit någon slags köpenskap, och äfven hans moder skall hafva drifvit affärer, nämligen såsom grönsaksmånglerska, men dessa uppgifter förtjäna ingen tilltro. Det gifves också drag i traditionen, som tyda på att Euripides genom börden tillhörde en ansedd familj.

Euripides lif infaller under en brytningstid i den grekiska kulturen. Filosoferna hade redan länge öfvat tanken på lösningen af de problem, hvilka liksom af sig själfva inställa sig för den vaknande människoanden. Men dessa problems lösning hade dittills icke intresserat vidare kretsar. Nu uppträdde, under senare hälften af det femte förkristna århundradet, sofisterna och predikade på gator och torg läror, enligt hvilka det var tillåtet att ställa i tvifvelsmål hvad som dit-

Digitized by Google

tills ansetts såsom det vissaste af allt. Stodo redan dessa läror i och för sig själfva i motsats till nedärfd religiös åskådning och syntes de genom sina konsekvenser kunna rubba själfva grundvalarna för samhällslifvet, så öfverdrefs, såsom alltid plägar ske, deras farlighet mångdubbelt af dem, som reste sig till skydd för det hotade gamla. Euripides var nu i hög grad påvärkad af den nya tidens anda, och hans skådespel predika ofta oförbehållsamt dess läror — och så kom det sig, att han, jämte Sokrates (och Kleon), blef den af komedien mest smädade i det samtida Atén.

Euripides kunde som tragiker icke glädja sig åt någon snabb framgång. Första platsen i den tragiska täflingen tillerkändes honom först år 441, då han sannolikt redan stod i sin ålders femte decennium. Han vann under sin lifstid ytterligare endast trenne gånger första priset. Han fick eljest stanna i andra rummet och ofta till och med i tredje. Först efter sin död vann han sin femte tragiska seger — och det genom den tragedi, som följer här nedan i öfversättning. Dess uppförande i Atén ombesörjdes af hans liknämnde brorson. Han har alltså hemburit endast få segrar, om vi jämföra honom med hans båda stora föregångare; ty efter traditionen segrade Aiskhylos öfver sina medtäflare tretton gånger, eller med minst halfva antalet af sina tetralogier, och Sophokles aderton gånger, eller likaledes mer än halfva antalet gånger, han del tog i täflingen.[1]

Euripides älskade varmt sin fosterbygd Atén. Det är för mycket sagdt att all hans diktning var en hymn till dess ära, men i hans tragedier påträffa vi ofta ställen, hvilka ingen annan uppgift ha än att förhärliga Atén och dess traditioner. Men hans stoft kom icke att hvila i Attikas jord. Under Euripides sista tid lefde i Pella i Makedonien en furste vid namn Arkhelaos. Denne furste fullföljde energiskt det makedoniska furstehusets gamla plan, att för den makedoniska staten vinna hemortsrätt bland Greklands stammar genom att göra sig till

[1] Äfven högre siffror uppgifvas, men de torde vara att förklara ur medräkning af segrar, som vunnits efter de stora tragiska mästarnas död med deras stycken.

Digitized by Google

godo grekisk kultur. I sådant syfte kallade han till sitt hof grekiska konstnärer och lärde, och år 408 lät han utgå en inbjudan till Euripides att komma som gäst till hofvet i Pella. Vi känna icke de skäl, som förmådde den mer än sjuttioårige Euripides att hörsamma denna inbjudan. Han kan ha påverkats af den i det hela tryckta stämningen i Atén under det peloponnesiska krigets sista år, och hans stigande popularitet som tragiker var kanske icke tillräcklig för att helt förtaga den bitterhet, komediens upprepade anfall voro ägnade att alstra i hans sinne. Föga troligt är att han lockats till Makedonien af böjelse att sola sig i den furstliga nåden, eller att han undflytt Atén, emedan den långt drifna demokratien misshagade honom. Emellertid låter hans häcklare, Aristophanes, honom förstå att han inte skall tala allt för högt om sina demokratiska sympatier; därtill trifdes han för väl i umgänget med konungar. — Euripides vistelse vid hofvet i Pella blef emellertid icke långvarig. Under en resa i Arkhelaos följe dog han redan år 406 i Arethusa, nära Amphipolis, och där fick han sin graf. Atenarne anhöllo förgäfves att få urnan med hans aska till den stad, hvilken han som få hedrat med sin diktning. Men de reste åt honom en minnesvård, en. s. k. »tomgraf» (kenotaphion); men den bästa vården öfver sitt minne har han själf satt sig genom sina skådespel, af hvilka aderton förvarats till våra dagar, och bland dessa anses *Bakkantinnorna*, som behandla ett ämne ur Dionysosmyten, intaga ett af de främsta rummen.

* * *

Dionysosmyten, som sedermera företer en så rik förgrening, visar hos den äldste af Greklands skalder, Homeros, endast få och svaga spår. Därutaf kan man sluta till att denna myt icke hör med till det samfällda indoeuropeiska arfvegodset. Hvar denna guds kult en gång först trädt i dagen, känner man icke. Den utbildade myten själf har alltför många uppgifter därom. Troligen kunna Trakiens och Frygiens landsändar med någon rätt göra anspråk på att vara dess hemort — ett anspråk, som icke motsäges af Dionysoskultens orgiastiska karaktär. Enligt den tragedi, om hvilken vår framställning

Digitized by Google

här rör sig, var det beotiska Tebe Dionysoskultens vagga. Myten låter nämligen guden vara född i denna stad, ett drag, som kan omsättas i den satsen, att kulten där haft sin begynnelse. Den möjligheten är icke utesluten, att myten ursprungligen åsyftat ett annat Tebe än det beotiska, änskönt — naturligt nog och icke utan analogi — grekerna identifierade mytens Tebe med den stad af samma namn, som låg inom deras egna gränser. Ett flertal orter buro för öfrigt namnet Tebe. — Å andra sidan säges det uttryckligen i sorgespelet, att Dionysoskulten anträdt sitt segertåg genom Asiens länder ut ifrån Lydien och Frygien, och det är från Lydien den främling kommit, som i Tebe vill införa den nya kulten. — Uppgiften att den späde Dionysos lämnats i nyseiska nymfers vård ger ingen ledning för slutsatser rörande kultens uppkomstort, ty en mängd ställen — minst till dussinet fullt — buro namnet Nysa. Vi kunna alltså icke säga något med visshet om kultens ursprungliga hemland, och vi kunna det icke heller om Dionysosmytens ursprungliga innehåll. Måhända har Dionysos i myten så småningom utvecklats till en gud för växtligheten öfver hufvud, hvarvid det låter tänka sig att drufvan, såsom växtlifvets ädlaste produkt, blifvit representant för guden, och guden särskildt kommit att firas såsom »drufvans gud». Huru som hälst, har Dionysosmyten sina rötter djupt i det primitiva naturlifvet.

Den gren af myten, som behandlas i Euripides tragedi »Bakkantinnorna», har följande innehåll:

Zeus älskade Semele, dotter till Kadmos, den sidoniske grundläggaren af Tebes stad. På den svartsjuka Heras inrådan bad Semele sin älskare, att hon skulle få se honom i all hans makt och härlighet. Zeus villfor hennes bön, men han uppenbarade sig i åska och blixt, hvarvid Semele dödades af blixten och födde därvid för tidigt det foster, hon bar under bröstet. Hennes systrar Agave, Autonoe och Ino vägrade att tro på fostrets gudabörd och så äfven Pentheus, Agaves son, åt hvilken den åldrige Kadmos öfverlämnat konungamakten i Tebe. Dessa straffas för sin otro af guden. Låtom oss se till, huru detta mytens innehåll närmare utformas af skalden i hans tragedi.

Digitized by Google

Tragedien börjar med en *prolog* (vv. 1—63). Med prolog (prologos) betecknas den del af ett skådespel, som går före korens första uppträdande. Denna prolog har till uppgift, att orientera åskådarna i skådespelets innehåll — en uppgift, som af olika skalder och på olika tider fullgöres på olika sätt. Här är prologen lagd i guden Dionysos egen mun. Han har dock här aflagt sin gudom och uppträder i mänsklig gestalt, förmodligen klädd i Bakkoskultens insignier, bland hvilka de förnämsta voro hjortkalfshuden, murgrönskransen och i handen en tyrs eller staf. Han vidrör här sin egen börd och hvad därmed står i sammanhang (vv. 1—12), öfvergår därefter till en framställning af det segertåg, hans kult gjort genom Asiens länder, samt förtäljer att han kommit till Tebe för att med makt förmå dem, som icke tro på hans gudom, att annamma honom (vv. 13—54), hvarefter han vänder sig till bakkanterna, som utgöra hans följe och bilda koren i skådespelet, liksom också skådespelet efter dem har sitt namn måhända äfven så väl som efter de i sorgespelet uppträdande bakkantiska rollerna.[1] Han uppmanar dem att framför palatset i Tebe »slå sin tamburin», d. v. s. utföra de sånger och danser, som ålågo koren (vv. 55—63).

Efter prologens slut fortgår skådespelet i omväxlande *korpartier* och *dialogpartier*. Korpartierna afdela dialogen i hvad jag här kallar dialogakter (se nedan).

Efter prologen alltså föredrager koren sin första sång, *parodos*, eller »inmarschsång». Efter en häntydan i *första strofparet* (vv. 64—71) på kultdeltagarnas orgiastiska hänförelse, prisas i *andra strofen* (vv. 72—87) dens sällhet, som helt viger sig åt Bromios, hvarefter koren i *andra motstrofen* öfvergår till berättelsen om Dionysos förtidiga börd, och huru Zeus räddar honom genom att sy in honom i sin länd, där den späde får nytt modersköte, till dess tiden är fullbordad för hans värkliga födelse (vv. 88—103). *Tredje strofen* (vv. 104—118) innehåller en uppmaning till Tebe, »Semeles fosterstad», att deltaga i Bakkhosorgierna, och *tredje motstrofen* (vv. 119—134) prisar Kreta som Zeus födelseort och berättar sägnen om kory-

[1] Dock är koren i sorgespelet i det hela så passiv, att vid styckets namngifning föga afseende torde fästats vid densamma.

Digitized by Google

banternas uppfinning af pukan. Därefter följer en *epod* eller sång, som afslutar de lyriska partierna, utan att, som de, vara uppdelad i strof och motstrof (vv. 135—169). Denna epod skildrar tiasotens eller Bakkhosfirarens orgiastiska samlif med naturen, samt innehåller korens uppmaning till sig själf att med yster glädje störta sig in i Bakkhosorgierna.

Därefter följer fr. o. m. v. 170 den första *dialogakten*.[1] Den öppnas därmed, att Teiresias söker Kadmos. De båda gamle ha öfverenskommit att, trots sina år och sin skröplighet, gemensamt deltaga i Bakkhosfirandet (vv. 170—214). — Här kan man icke undgå att göra den anmärkningen, att Teiresiasgestalten egentligen helt och hållet faller utanför Dionysosmytens råmärken. Skälet, hvarför Euripides inför den gamle siarens gestalt i kretsen af Bakkhosmyten närstående personer, är väl intet annat än det, att Teiresias hörde med till Tebes äldre sagohäfd och såsom sådan var en populär figur. Han och den åldrige Kadmos utgöra s. a. s. portalfigurer, hvilka läsaren måste passera, innan han inträder i själfva dramats högtidssal. Men sedan skalden kommit att i sitt drama upptaga Teiresias, får han, som vi strax skola se, användning för den blinde vise, då det gäller att stilla Pentheus vrede mot Dionysos och dem, som följa honom. Någon egentlig betydelse för konfliktens vare sig knytande eller lösande har Teiresias icke.[2] Dock varder Pentheus förhärdelse starkare betonad, då han visar sig otillgänglig äfven för de skäl, en Teiresias kan hafva att framdraga.

Där Teiresias eljest uppträder inom dramat, plägar han såsom blind hafva en ledsagare. Så synes icke vara fallet här. Euripides har dristat att låta den blinde vägleda sig själf. Han har därmed vunnit möjligheten att realisera den sentimentalt rörande scenen med de båda gamle, som hjälpa hvar-

---

[1] Med detta ord har jag velat återge det grekiska »epeisodion», i tanke att det för en eventuell läsare, som icke känner det grekiska dramats byggning eller terminologi, skall ge en något så när klar föreställning om de episodiska partiernas tekniska betydelse i tragedien.

[2] Vi se Teiresias och Kadmos i sällskap begifva sig till fästplatsen, men Kadmos vänder ensam tillbaka.

Digitized by Google

andra under vandringen till Bakkhosfästen, i det att den ene s. a. s. levererar kroppsstyrkan, den andre seendet.

Scenen emellan de båda åldrige, Kadmos och Teiresias, afbrytes af Pentheus, som rusar in på orkestran, upptänd af vrede öfver det ofog, som den lydiske främlingen, d. v. s. Dionysos, anstiftat i staden under Pentheus frånvaro. Under föregifvande att de skola fira Bakkhos fäst, har han lockat Tebes kvinnor, både gamla och unga, att bringa offer åt Aphrodite (vv. 215—246). Först sedan han gifvit utlopp åt sin vrede, varseblir han de båda gubbarna, klädda i Bakkhosfirarnas fästdräkt. Han bjuder dem »skaka murgrönskransen af», och särskildt Teiresias intresse för den nya kulten tillskrifver han de mest egoistiska motiv:

att mer vinning få
För tydningen af offereld och fåglars flykt.

(vv. 248—262). Koren infaller (vv. 263—265) med en stillsam varning till Pentheus, hvarefter Teiresias (vv. 266—313) talar den nye gudens sak: Demeter närer de dödlige med jordens frukter; Semeles son har funnit drufvan och all den glädje, som följer med njutandet af hennes saft. Han förklarar äfven meningen med myten, att guden blifvit sömmad in i Zeus länd. Han slutar med en inträngande maning till Pentheus att mottaga i sitt land guden, som en gång skall blifva väldig i Hellas. Teiresias tillskrifver Pentheus motstånd mot gudens kult hans egen oförbätterliga ondska. Här kommer alltså Teiresiasrollen väl till pass i dramats ekonomi (vv. 314—327). Koren uttalar sin tillslutning till Teiresias tal (vv. 328—329), hvarefter Kadmos i ett något kälkborgerligt resonnemang framhåller — här spårar man måhända någon ironi hos skalden — att där i alla fall inte kan vara någon risk vid att antaga Dionysos vara gud. Det vore ju onekligen en heder för familjen att räkna så nära släkt med en gud (vv. 330—342). Dialogakten afslutas med repliker af Pentheus, som sänder en tjänare att rifva ner Teiresias offeraltare, och andra att gripa den lydiske främlingen, samt af Teiresias, som i en ädel replik uppmanar Kadmos att, huru vildsint än Pentheus är, förena sig med honom, Teiresias, i bön att intet ondt måtte vederfaras Pentheus

Digitized by Google

eller staden, hvarefter han uttalar sin ängslan för att Pentheus gärningar komma att bringa ofärd öfver Kadmos hus (vv. 343—369).

Vi se alltså striden mellan Pentheus och Dionysos börja. Att Pentheus skall till sist ligga under i denna ojämna strid är självklart, men guden söker icke strid. Fastmera låter han genom Teiresias Pentheus mottaga den första maningen att icke kämpa mot guden, och den blinde siaren är här, som äfven eljest, där han uppträder, gudarnas, den eviga vishetens språkrör. Men Pentheus är blind i sin vrede och därför vänder han den maning, som vill föra honom in på rätta vägar, sig till förhärdelse.

Härefter följer det *första stasimon*, eller den första sång koren föredrager, efter det den intagit sin plats på orkestran *Första strofen* (vv. 370—385) ger uttryck åt korens fasa öfver Pentheus fräckhet mot Dionysos, »goda gåfvors herre». *Första motstrofen* (vv. 386—401) prisar, i motsats till all tygellöshet, det lif, som föres i eftertänksamt lugn. Gudarna skåda allt. Förvetenhet, som ej känner tankens gränser, är icke vishet. *Andra strofen* (vv. 402—416) ger uttryck åt korens känsla af beklämdhet under den situation, som utvecklat sig. Den önskar sig bort till andra bygder, där kärlekens och sångens makter råda. *Andra* motstrofen (vv. 417—432) prisar Dionysos för hvad han skänker människorna — den arme så väl som den rike — af lifvets glädje och slutar med uttalandet att den vill afhålla sig från all förmäten klokskap och nöja sig med att i enfald hålla för sannt hvad mängden tror.

Andra dialogakten börjar med v. 434. Drabanterna öfverlämna åt Pentheus den fångne Dionysos och lofprisa den villighet, med hvilken han lät sig gripas. På samma gång bringa de underrättelsen, att de i statsfängelset inspärrade bakkanterna sluppit ut och ilat bort. Repliken afslutas med en maning till Pentheus att själf rannsaka om de undergärningar, som följa den lydiske främlingen. Pentheus vänder sig till Dionysos och prisar hans skönhet, som är ägnad att göra intryck på kvinnor. Replikväxlingen öfvergår till en s. k. stikomyti eller sådant dialogparti, där hvarje replik omfattar en vers. Stikomytin ger uttryck åt Pentheus och Dionysos olika ställ-

Digitized by Google

ning till den nye gudens kult och slutar med att Pentheus låter binda Dionysos i ett mörkt stall (vv. 434—518).

Äfven i denna dialogakt mottager Pentheus en maning att betänka sig, innan han kastar sig i strid med guden. Denna maning får han dels i stikomytien med Dionysos, i hvilken han afgjordt ligger under, dels och kanske framför allt i hvad drabanten har att berätta om den lydiske främlingens undergärningar.

I det *andra stasimon* spörjer koren i den *första strofen* (vv. 519—536) Dirke — d. v. s. det tebanska landet — hvarför hon, som en gång ägnat gudens foster all omvårdnad, nu stöter Dionysos kult ifrån sig. *Första motstrofen* (vv. 538—555) nämner Pentheus vildhet såsom beroende på hans härkomst ur Kadmos draksådd, och kallar Dionysos till sina trognas skydd. I anslutning hvartill koren i *epoden* (vv. 556—575) ängslad spörjer, hvar Dionysos nu kan befinna sig.

Tredje dialogakten, som börjar med v. 576, inledes med att Dionysos, i anslutning till korens spörsmål i den föregående epoden, ger sig tillkänna för bakkanterna, — och det äfven därigenom, att han låter Pentheus palats störta samman (vv. 576—603). Därefter skildrar Dionysos (vv. 604—641), huru Pentheus misslyckats i sitt försök att binda honom: Dionysos har bedragit honom genom en villa. Efter en kort replikväxling mellan Pentheus och Dionysos (vv. 642—659) inställer sig en herde, som berättar, huru han, då han på Kithairons ås förde sina hjordar på bete, kom att åse bakkanternas färd, hvilken han skildrar såsom alltigenom höfvisk; och det höfviska i deras uppträdande störes icke af deras orgiastiska samlif med naturen (vv. 660—713). Herden lämnar vidare en utförlig skildring af, huru han och hans kamrater misslyckades i deras försök att röfva Agave, Pentheus moder, ur den bakkiska dansens yra — de ville därmed vinna Pentheus, sin furstes, ynnest — samt huru detta försök blef anledning för bakkanterna att falla öfver och sönderslita herdarnas hjordar och med rof och plundring hemsöka närmast liggande orter, hvarvid nya under visade sig. Oskadde, buro bakkanterna eld på sina lockar och i striden med dem, hvilka de utplundrade, gåfvo bakkanternas tyrser sår, men männens spetsiga spjut

Digitized by Google

gjorde det icke. Herden slutar med en maning till Pentheus att i staden mottaga den nye guden, som äfven lär hafva bringat de dödlige vinets planta, den sorgstillande — en maning, till hvilken koren sluter sig (vv. 714—777). Men Pentheus är icke tillgänglig för den uppenbarelse af gudens makt, som framträder i dessa under. Fastmera besluter han sig för att energiskt krossa den bakkantiska rörelsen, som griper omkring sig som en vådeld och bringar smälek öfver honom själf, och i en ny stikomyti mellan Pentheus och Dionysos inger guden, möjligen med kännedom om furstens sinnliga instinkter, honom den tanken, att själf gå till bärgen för att bespeja bakkanterna, men han är tveksam, huruvida han skall gå vapenrustad eller, för att dess lättare undgå upptäckt, enligt Dionysos råd, gå ikládd kvinnodräkt. Efter denna stikomyti förkunnar Dionysos för koren, att Pentheus nu, sedan han, sänkt i vanvett, låter kläda sig i kvinnodräkt, beträdt den väg, som skall leda till hans död för sin egen moders hand. Han har så länge trotsat gudens, trotsat människors maningar, att han nu utan förbarmande viges åt undergång (vv. 778—861)

Korens *tredje sång* innehåller i den *första strofen* korens uttryck af glädje öfver att hafva, som det synes, undsluppit den fara, som hotade från Pentheus sida. Koren jämför sig med en hind, hvars snabbhet räddar henne undan jägarens koppel. *Motstrofen* uttalar korens förvissning om att gudarne, äfven om de dröja med sin hämnd, till sist drabba den, som träder gudomlig eller mänsklig rätt för nära. Så väl strofen som motstrofen afslutas med ett s. k. *ephymnion* eller en till strof utvidgad refräng, som här innehåller, att det bästa, gudarna kunna skänka en dödlig, är seger öfver en fiende. Det sköna, rätta och sanna är evigt detsamma och ingen växling underkastadt (vv. 862—901). I den på det andra ephymniet följande *epoden* eller »eftersången» vidröres temat om den olika gestaltningen af människors öden (vv. 902—911). Säll är den, som lefver i ett af gudarna hägnadt lugn.

Den *fjärde dialogakten* (vv. 912—956) innehåller blott en scen, mellan Dionysos och Pentheus. Den senares förstånd har nu blifvit så villadt, att han med glädje ikläder sig kvin-

Digitized by Google

nodräkt och därigenom själf banar väg för det öde, som väntar honom. Dionysos formar sina repliker tvetydigt, så att Pentheus fattar dem, som syftade de till hans eget förhärligande, under det att de i själfva verket syfta på arten af den död, han går till mötes. Denna tvetydighet når sin höjdpunkt i Pentheus replik, innan han lämnar skådebanan: »Nu jag får en värdig lön», hvilka ord i Dionysos följande replik: »Du går till väldigt lidande . . . » få sin förklaring.[1]

Korens *fjärde sång* är byggd efter mönstret af den närmast föregående: *Strof* med *ephymnion*, *motstrof* med *ephymnion* samt *eftersång*. Korsången i sin helhet (vv. 977—1023) nedkallar hämnd öfver Pentheus, som vill förgripa sig på gudens kult. En dödlig är säll endast om han är from, och den högsta lyckan är den att lefva rent och fromt efter den den eviga rättens bud. Epoden förnyar uppmaningen till Bakkhos att taga hämnd på Pentheus.

Därefter följer *slutakten*. En tjänare förtäljer som åsyna

---

[1] Beträffande detta Pentheus klädande i kvinnodräkt, hans bespejande af maenaderna och den ömkliga utgång, hans, som det tycktes, väl lagda plan fick, så är det egendomligt att detta drag i tragedien ser ut, som vore det kalkeradt på en komedi af Aristophanes, som uppfördes ett par år, innan Euripides begaf sig till det makedoniska furstehofvet. I »Kvinnorna på Tesmoforiefästen» låter nämligen komediförfattaren en frände till Euripides ikläda sig kvinnodräkt för att bespeja kvinnornas illfundiga planer mot deras fiende, Euripides, men spejaren upptäckes och blir illa medfaren. Det tycks som skulle det varit omöjligt för Euripides att, medan ännu den aristophaneiska komedien, i hvilken han så bittert förhånas, var i färskt minne, använda i sin tragedi en med komediens så analogt lagd plan att, därest komedien vore yngre än tragedien, man näppeligen skulle tveka att anse den förra vara en parodi på den senare. Men vi hafva intet skäl att antaga något fel i den nedärfda tidsbestämmelsen för dessa båda skådespel. Den aristofaneiska komedien uppfördes år 410 eller 411 f. Kr., och att den euripideiska tragedien hör till skaldens allra senaste år samt att han sannolikt väsentligen utarbetat densamma efter sin ankomst till Makedonien är i hög grad troligt. Aristophanes har alltså icke kunnat parodiera Euripides Bakkantinnor.

Beträffande det sannolika i antagandet att Bakkantinnorna ursprungligen skrifvits för en makedonisk publik, vill jag hänvisa till v. 752, där om Hysiai och Erythrai lämnas den geografiska upplysningen att de ligga vid Kithairons fot, en upplysning, som säkert varit öfverflödig för ett atenskt publikum, men som kunde vara gagnelig för en makedonisk åskådare.

Digitized by Google

vittne — han hade ledsagat sin herre Pentheus och den lydiske främlingen upp till Kithairon till fästplatsen — huru Pentheus, som med den lydiske främlingens hjälp förstuckit sig i en furas topp, upptäckes af bakkantinnorna. Den lydiske främlingen var med detsamma försvunnen, och en röst ur etern manar maenaderna till hämnd på Pentheus. De vräka furan kull, i hvilken Pentheus sitter, och under jämmerskri störtar han till marken, och i sitt orgiastiska raseri slita de sönder honom. Agave känner icke sin egen sons röst, då han ber om förskoning; med den dödes hufvud som jakttrofé ilar Agave, hans moder, ned från bärget till staden (vv. 1024—1152). Koren utbrister i jubel öfver den lott, som drabbat Pentheus, hvarefter en liflig lyrisk dialog utspinner sig mellan Agave och koren. Agave, stolt öfver sin fångst, tror sig bära en lejonunges hufvud på sin tyrs — men det är sonens, hon bär (vv. 1153—1183). Hon skryter öfver sin jaktlycka vv. 1200—1215). Därefter träder in på orkestran Kadmos, följd af en bår, på hvilken hvila kvarlefvor af Pentheus. Den vanvettslagna Agave manar Kadmos att yfvas öfver att hafva födt så frejdade hjältinnor som henne och hennes systrar. Hon önskar att hennes son Pentheus måtte få samma jaktlycka som hon har (vv. 1216—1258).

I det följande låter skalden i en väsentligen stikomytisk dialog mellan Kadmos och Agave den förre med mycken psykologisk finhet leda replikväxlingen och så småningom från sin dotters själ liksom skikt efter skikt aflyfta det vansinne, som lägrat sig öfver henne. Agave kommer till insikt om att det är hon, som dödat Pentheus, och under hvilka förhållanden det skett (vv. 1259—1301). Kadmos utbrister i klagan öfver, att hans hus med Pentheus död är krossadt, och säger ett rörande farväl åt den käre samt ser i Pentheus öde ett straff från de ringaktade gudarnes sida för hans förmätenhet (vv. 1302—1328). Till Kadmos klagan ansluter sig Agaves. Vi hafva icke denna Agaves klagan kvar i fullständigt skick, men den torde i sin helhet hafva varit en af de mest gripande scenerna i den grekiska tragedien öfver hufvud, och särskildt torde den hafva bidragit till

Digitized by Google

den popularitet, åt hvilken »Bakkantinnorna» kunde fröjda sig.[1]

Här skulle den moderne läsaren gärna se att sorgespelet slutade. Guden står som segrare i den tragiska kampen, och de, som hafva föraktat och trotsat honom, hafva fått sitt straff — ett strängt straff. Men den mytiska sagan fortsatte längre, och huru oppositionell och egenmäktig Euripides än kunde vara i mytens detaljer, synes han dock i en punkt hafva varit slaf under mytens form och dess användande i sorgespelet. Han har nämligen fullföljt myten utöfver hvad den tragiska konflikten kräfde och dragit äfven dess fortsättning in inom skådespelets ram. Så litet hänger sorgespelets afslutning organiskt samman med det föregående, att här i viss mån införes en för sorgespelet ny person, Harmonia, Kadmos gemål. Skalden låter nämligen Dionysos förkunna Kadmos och Harmonia deras stundande öde: Kadmos skall förvandlas till drake och Harmonia till orm. Kadmos skall blifva drott öfver barbarer och grusa många städer, till dess Ares till sist förer honom och Harmonia till de saligas land.

Ofvanpå detta Dionysos tillkännagifvande, som slutar med v. 1343, följer en växelsång mellan Kadmos och Agave, i hvilken de ömka hvarandra för den landsflyktens lott, som de måste underkasta sig. Särskildt förstår den moderne läsaren icke, hvarför Kadmos skall straffas med landsflykt och på annat sätt, då ju ingen varit villigare än han att erkänna den nye guden: han erbjuder sig, som vi ofvan sett, ju nära nog att göra det, vore det också mot sitt eget bättre vetande (vv. 1344—1388).

Detta är innehållet i sorgespelet »Bakkantinnorna». Under olika tider har man fattat Euripides mening med detta sorgespel på olika sätt. Man har länge hyst den uppfattningen, att Euripides i detsamma hade förklarat krig mot den rationalistiska åskådning, till hvilken han under sin mannaålder

[1] Ännu år 53 f. Kr. uppfördes denna tragedi efter slaget vid Carrhae vid parterkonungens hof, vid hvilket tillfälle den skådespelare, som utförde Agaves roll, på sin tyrs bar den besegrade romerske fältherren Crassi hufvud, såsom Agave i skådespelet bär Pentheus'.

Digitized by Google

bekänt sig, och i detta skådespel manifesterat sin återgång till sin barndomstro. Denna åsikt kunde stödja sig på de talrika ställen, där skalden fördömer den mänskliga klokskapen såsom förmätenhet, och i stället prisar deras sällhet, hvilka i enfald hålla sig till fädernas tro och, med bortvisande af allt grubbel, taga emot den glädje, lifvet skänker dem. Å andra sidan hafva under senaste tider filologer öfvat sitt skarpsinne på att visa det den klyfta, som för religiös åskådning omedelbart gör sig förnummen mellan Euripides äldre diktning och detta hans sångmös senfödda barn, icke förefinnes, om man rätt pröfvar replikernas innebörd. Då jag för några år sedan tog Euripides Bakkantinnor upp på mitt föreläsningsschema, skedde det i tanke att tillfälle skulle mig beredas att grundligt pröfva de stridiga meningar, som här ofvan i korthet refererats. Redan då var emellertid, på grund af sjukdom, allt vetenskapligt filologiskt arbete för mig i hög grad försvåradt, och man skall förstå, hvarför jag uppgifvit en undersökning, som intresserade mig i så hög grad, då jag säger att kroppslig svaghet nästan helt beröfvat mig den förmåga att umgås med böcker, som är en af grundförutsättningarna för en vetenskaplig undersökning inom filologien. Men jag anser mig oförhindrad att, utan försök till systematisk bevisföring, helt dogmatiskt uttala den uppfattning af sorgespelet, till hvilken jag kommit under mitt sysslande med öfversättningen af detsamma.

Min uppfattning är alltså den, att man icke utan en subtil tolkningskonst kan bringa innehållet i Bakkantinnorna i harmoni med den religiösa åskådning, hvars nitiske talman Euripides under tidigare år varit. Men jag tror å andra sidan icke heller att vi äro berättigade att anse Bakkantinnorna vara ett uttryck för att Euripides tagit afstånd från sin gamla rationalism. Han har icke sett detta sorgespels idé under synvinkeln af sin egen religiösa vy. De svaga rester af en orgiastisk Dionysoskult, som funnos kvar ännu på Euripides tid, behöfde en förklaring, men denna kunde icke vinnas utifrån en skeptisk syn på myten. Den skald, som ville förklara Dionysos-kultens historiska gång genom tiderna, måste ställa sig på entusiasmens botten, vände sig också hans egen

Digitized by Google

kritik nog så skarpt mot mytens anspråk på att innehålla religion. Jag anser det icke heller uteslutet att de omständigheter, under hvilka sorgespelet kom till, bidragit sitt till att framställningen fått denna karaktär af yppig orgiasm. Vi minnas att Bakkantinnorna med all sannolikhet skrefvos under skaldens vistelse vid den makedoniske konungen Arkhelaos hof. Visserligen var fursten själf nog upplyst och intresserad för att till sitt hof kalla lärde och konstnärer af skilda riktningar, men vi träda säkert icke sanningen för nära, om vi antaga att den publik, hvilken Euripides här kunde påräkna, skulle känt sig mindre tilltalad af ett drama, som sönderfrätts af skepticism. Vi kunna väl också antaga att Dionysoskulten i dessa nordliga nejder bevarat mera af sin tidigare orgiasm än i det egentliga Grekland, och äfven detta förhållande kan hafva påvärkat skalden i riktning att ge dramat den karaktär, under hvilken det omedelbart träder oss till mötes.

Jag har icke kunnat kritiskt genomarbeta den täxt, som ligger till grund för öfversättningen. Jag har närmast följt Weckleins och Bruhns kommenterade upplagor och, där dessa gått i sär, har jag tämligen dogmatiskt valt emellan dem.

Hvad öfversättningens metriska form beträffar, anser jag mig böra förutskicka följande:

Under det att jag för dialogens återgifvande följt originalets versmått, har jag i korsångerna frigjort mig från den grekiska tragediens form och sökt återgifva dem i moderna lyriska strofer. Jag är inte den förste, som så behandlat en antik tragisk täxt: man har i så måtto t. o. m. gått längre än jag, som man äfven återgifvit dialogen på modern vers och till och med genomfört rimmet. Så långt har jag nu icke ansett mig böra gå. Då efter min mening svenskan utmärkt lämpar sig för trimeterns form, — något hvarom så väl talrika öfversättningar som framför allt en originaldikt sådan som Runebergs Kungarne på Salamis afge sitt vittnesbörd — så har jag icke ansett mig hafva skäl nog att i själfva dialogen afvika från originalets versmått. Detta gäller äfven om

Digitized by Google

den korta passus, där trokéen undanträngt jamben (vv. 604—641).

Helt annat är förhållandet med korsångerna. De metra, de framställa, återges på svenska endast med största svårighet, och hvad som betyder ännu mera: den moderne läsaren har ingen rytmisk uppfattning af dessa metra, om han icke är tränad i studiet af de klassiska originalen. Därtill kommer att det musikaliska element, som tillkom genom det sångartade föredraget och genom ackompanjemanget, höjde korsångernas lyriska valör. Men dessa korsånger, metriskt troget återgifna på modernt språk, sakna så väl den ena som den andra lyriska ingrediensen. Att vid ett återgifvande på svenska vinna full ersättning för korsångernas lyriska beståndsdelar, anser jag vara omöjligt. Men jag har trott att man i någon mån skulle kunna ersätta det förlorade genom att återge dessa korsånger i moderna lyriska strofer, där så väl versens väl kända lyriska gång, som särskildt rimmet bör kunna vara någon ersättning, om också en svag sådan, för korsångens förlorade musikaliska element.

En annan fråga är, huru jag lyckats med detta försök till omdiktning af korsångerna i moderna lyriska strofer. Jag kan gärna säga så väl först som sist, att jag själf är långt ifrån i allo tillfredsställd med resultatet. Utom de anmärkningar, som äfven en välvillig kritik helt visst kan göra beträffande öfversättningens förhållande till originalets innehåll, vill jag fästa uppmärksamheten vid tvenne svagheter i mitt återgifvande af korsångerna, sådana de föreligga i efterföljande öfversättning. Den ena rör själfva strofbildningen: jag hade bort välja mera grandiosa strofer än de, som kommit till användning, men detta kraf stod icke klart för mig, förrän öfversättningen redan förelåg i tämligen afslutadt skick, och jag kände då, att jag icke ägde andlig energi nog, för att än en gång i ny form omgjuta dessa för en öfversättare alltid pröfvande korsånger. Den andra ofvan antydda bristen är den att jag i t. ex. det första stasimon (vv. 370 ff.) återgifvit strof och antistrof hvardera i tvenne hvarandra fullkomligt lika strofformer. Detta brott mot originalens form, där strofen upprepas i antistrofen, men ingendera upprepar sig själf,

Digitized by Google

hade kunnat undvikas, om jag i tid hade reflekterat öfver förhållandet. Användandet af grandiosare strofformer skulle hafva förebyggt denna brist. Dock torde endast den läsare stöta sig däröfver, som är väl förtrogen med originalens konstform.

Hvad för öfrigt den metriska behandlingen af trimetern beträffar, bör jag kanske anföra följande:

A) som trimeterns hufvudform betraktar jag verser sådana som:

v. 10: Kadmos har prisvärdt hägnat platsen in och vigt.
v. 38: På taklös klippa, under gröna furans gren
v. 190: Jag ung mig känner och vill fresta fästlig dans.

d. v. s. verser, som hafva meningspaus efter femte stafvelsen (=tredje fotens arsis) eller äga nödigt välljud och sammanhang utan markerad meningspaus.

B.) Nära denna vers i välljud, men icke i frekvens stå verser med hufvudcaesur efter sjunde stafvelsen t. ex.

v. 5: Och står vid Dirkes flöden, vid Ismenos våg.
v. 56: En fästlig kor af kvinnor, dem jag med mig för.
v. 62: Jag till Kithairons klyftor, till bakkanterna.

C.) Verser, hvilka sönderfalla i tre dipodier, har jag ingalunda sökt undvika, såsom t. ex.

v. 186: Lär gubben du, Teiresias, du vet det väl.

Dels synas de mig icke sakna rytmiskt välljud, dels bidraga de till att bringa omväxling i en eljest ofta nog monoton versföljd. Särskildt synas de mig vara väl motiverade, då den ena diaeresen är afgjordt starkare än den andra, såsom i

v. 54: Till mansgestalt, och iklädt mig en dödligs skick
v. 181: Ty då han är min dotters son, jag billigtvis.

Verser, som förlägga den hufvudsakliga meningspausen antingen efter begynnelsedipodien eller framför slutdipodien, anser jag vara oklanderliga t. ex.

v. 179: Förnam din röst, förnam den vises visa tal —

där den markerade meningspausen efter röst förhindrar versens läsande såsom alexandrin, ehuruväl den kunde vara en fullgod sådan. —

v. 196: Ty vi blott äro vid förstånd, de andra ej.

D.) Jag har något sträfvat att undvika verser med midtcaesur, men icke ansett att hvarje sådan vers borde oeftergifligen ur min täxt elimineras bort. I det hela har jag nöjt mig med att sätta mig det målet före att bygga sådana verser, som *kunna* läsas rätt, icke endast sådana, som *måste* läsas rätt.

v. 39: Ty staden. utan lott och del i Bakkhos kult,

kan läsas som alexandrin med midtcaesur efter *lott*, men en annan scansion är naturligare, med markerande af meningspausen framför *utan*. Samma är förhållandet med

v. 45: Men denne kämpar mot min kult och ger mig ej

där vi hafva naturlig meningspaus framför slutdipodien, ehuru versen vore en oklanderlig alexandrin. Alexandrinsk scansion erbjuder sig också måhända närmast i

v. 434: Pentheus, vi bringa här den fångst, som du oss bjöd,

ehuru den har meningspaus så väl efter första foten som framför slutdipodien. Ungefär samma är förhållandet med följande verser, i hvilka midtpaus lätt inställer sig:

v. 667: O konung, deras mer än underbara dåd;
v. 884: Må ske. I hvart fall kan du räkna på min tjänst.
v. 1027: Hur jag dig ömkar, jag, en slaf blott, men likväl.
v. 1087: Stå lyssnande och se sig spejande omkring.
v. 1289: Du dödat honom, du, med dina systrars hjälp.
v. 1298: Hvar, fader, är min sons, den käres, döda kropp?
v. 1331: Krigsgudens barn, som du, fast dödlig, ägt till vif,

En sådan inblandning af alexandriner bland de mera regelrätta trimetrarna är en svaghet, som min öfversättning delar med de flesta, att icke säga med alla likartade.

E.) Ej sällan har versen sin hufvudsakliga meningspaus efter tredje stafvelsen t. ex.

v. 63: Styr färden, att i deras danser taga del.

Mera sällsynta torde verser vara, där denna meningspaus inträder framför de tre slutstafvelserna såsom i

v. 185: Hur skall jag gråa hjässan skaka? Gubbe själf,

men en sådan placering af meningspausen kan dock icke ge anledning till anmärkning.

F.) Verser med två markerade meningspauser, t. ex. efter tredje och åttonde stafvelserna, förekomma:

v. 201: De stadgar, vi från fädren ärft, jämnåldriga.

Digitized by Google

Däremot torde i

v. 205: Då, murgrönskransad, jag tar del i fästlig dans.

meningspaus efter första stafvelsen betyda mindre för versen, som har sin hufvudcaesur efter femte stafvelsen.

G.) För öfrigt synes mig trimetern med stor frihet kunna förlägga sin hufvudcaesur äfven till andra ställen i versen, utan att förlora sitt välljud, ja, till och med sakna markerad inskärning, t. ex.

v. 4: Jag växlat gudaskepnaden mot dödlig ham,

som har ingen markerad caesur. Förmodligen skall den, som anser att hvarje trimeter skall hafva sin särskildt beräknade caesur, placera en sådan framför slutdipodien. Samma är förhållandet med

v. 8: De ryka än af himlaburen flammas glöd,

där en beräknad caesur ingenstädes kan placeras, om icke efter den första dipodien.

För öfrigt har jag tillåtit mig följande friheter:

1) Jag har användt anapest i stället för jamb i versens början, t. ex.

Dionysos vv. 2, 220, 297, 825, 849, 1079, 1344
Af tebaner v. 195
At Ekhion v. 230:

2) En accentomkastning i den första jamben har jag tillåtit mig i vissa fall. Sådana verser börja alltså med troké:

Kadmos vv. 10, 43
Pentheus vv. 434, 660, 787, 1030, 1046, 1058, 1119, 1276,
v. 513: *Eller* jag hindrar deras hand att pukan slå
v. 694: *Gammal* och ung och jungfrun i sin oskuld än.
v. 767: *Blodet* aftvåddes; satt en droppe kvar på kind,
v. 926: *Eller* Agaves, hennes, som min moder är?
v. 1359: *Draken*, till Hellas altaren och grafvar, när.

Som bekant saknar en sådan accentomkastning icke föregångare i den moderna litteraturen.

Jag erinrar om Shakesperes bekanta vers:

Aldrig kom gift från sådan ljuflig ort.

Under det att de öfriga fallen icke erbjuda något exceptionellt, torde beträffande exemplet från v. 1359 böra anmärkas, att det förefaller särskildt hårdt på den grund, att meningspaus

Digitized by Google

inträder efter detsamma och förhindrar den utjämning af accentuationen, som de öfriga exemplen jämförelsevis lätt underkasta sig. Det hade därför helst bort undvikas.

3) Anapester uppstå genom daktyliska ordformers placering inne i versen, som t. ex. v. 14: Persiens, v. 15 Baktriens, Mediens, v. 17 Asiens, för att blott nämna några fall bland de icke få, som förekomma.

Härtill ansluter sig öfrig förekomst af anapestisk stafvelseföljd inne i versen.

Så bilda de två sista stafvelserna i namnet Teiresias jämte följande stafvelse en anapest i versens inre i vv. 210, 249.

På samma sätt Semele i versslutet *Semeles son* v. 278.

Hit höra äfven

v, 27: Förnekat mig, Dionysos, vara son af Zeus.
v. 682: Din mor Agave, den tredje ledd af Ino var
v. 750: För Tebes barn vid Asopos ström kärnmättad skörd.
v. 1026: Aoniens fält jordburna sparter spirat upp.
v. 1093: Och alla bakkanter
v. 1130: Autonoe och bakkanters hela svärm tog del
v. 1141: På tyrsens spets och bär det öfver Kithairons ås,
v. 1228: Akteon, såg jag, Autonoe, och Ino med:

Man iakttager lätt att denna frihet oftast har sin grund och sin ursäkt i nomina proprias form, hvilka det sällan är möjligt att utbyta mot andra ordformer.

Hvad beträffar versernas nummerföljd, sådan den markeras genom siffror i kanten, är den lämpad efter originalets versföljd. Däraf kommer den ojämnhet i radbeteckning, som möter i korsångerna, i det att täxten där med någon frihet än utvidgats öfver originalets omfång, än sammandragits. I dialogen svarar versernas antal noga till originalets.

Beträffande stafningen af grekiska namn motser jag med lugn beskyllningen för inkonsekvens. Upplysningsvis vill jag meddela, att jag, när grekiska namn kunnat bibehålla sin form, låtit den grekiska stafningen stå kvar, men där formen försvenskats, äfven genomfört svensk stafning. Däraf t. ex. *Bakkhos*, men *bakkisk*.

Digitized by Google

Detta lilla arbete är mig kärt därför, att det varit mig ett sällskap under hårda år. Jag är medveten om dess brister. Jag vill här hvarken förklara eller ursäkta dem. Men jag kan icke undertrycka den förhoppningen, att en eller annan skall kunna med något gagn läsa min tolkning af Euripides Bakkantinnor, trots de lätt skönjbara svagheter, som vidlåda densamma.

Göteborg i september 1907

Johannes Paulson

Digitized by Google

Digitized by Google

De i sorgespelet uppträdande personerna äro:

Dionysos
En kor af bakkantinnor
Teiresias
Kadmos
Pentheus
En drabant
En herde
En tjänare
Agave.

Den ordning, i hvilken rollerna nämnas, är bestämd af den ordning, i hvilken de uppträda på scenen. Rollerna hafva varit så fördelade, att

Protagonisten: har spelat Pentheus och Agaves roller;
Deuteragonisten: Dionysos och Teiresias;
Tritagonisten: Kadmos samt drabantens, herdens och tjänarens roller.[1]

Scenen tänkes förlagd till en öppen plats framför konungaborgen i Tebe.

[1] Drabanten, herden och tjänaren utföra s. k. budbärareroller, d. v. s. berätta från scenen händelser, som tänkas försiggå i dramat, men icke utföras inför åskådarna.

Digitized by Google

Digitized by Google

PROLOG

(vv. 1—63.)

DIONYSOS:

Jag kommit hit till Tebes jord, jag, son af Zeus,
Dionysos, hvilken Kadmos dotter Semele
Till världen födde, af blixtburen eld förlöst.
Jag växlat gudaskepnaden mot dödlig ham,
Och står vid Dirkes flöden, vid Ismenos våg.
Jag skådar vården öfver ljungeldsträffad mor
Invid palatset, spillror ser af hennes hus:
De ryka än af himlaburen flammas glöd
— Vårdtecken öfver Heras hämnd på moder min.
Kadmos har prisvärdt hägnat platsen in och vigt
Den åt sin dotters minne; själf jag skuggar den
Med drufvotyngda grönskan af en rankas skrud.
        Från Lydiens guldrika fält och Frygiens
Jag ställt min färd till Persiens solbelysta slätt,
Till Baktriens murar, Medien, vinterstormens land,
Och till det gudagynnade Arabien,
Till Asiens nejd, som badas af den salta våg,
Där om hvarann i städer, skönt omtornade,
I tallös mängd hellener och barbarer bo.
Sen där jag ordnat mina fäster och min kult,
Att uppenbar som gudom jag för mänskor vardt,
Är denna byggd i Hellas den, jag först besökt;
I Tebe först bland Hellas städer Bakkhos namn
I jubel hörts, där har jag burit hjortkalfshud,
Och tyrsens murgrönsklädda lans i handen tryckt.
Ty systrarna till moder min, som minst det bort,
Förnekat mig, Dionysos, vara son af Zeus.

Digitized by Google

Men Semele — slikt är deras tal — af dödlig man
Förförd, på Zeus sköt skulden för befläckad bädd
— Ett Kadmos påfund. —. Självkärt säga de att Zeus
Till straff för diktad kärlek henne drabbat så.
Därför af vanvett stungna, jag från hem och härd
Dem dref. Nu bärget de bebo, självsrubbade.
Jag tvang dem bära mina fästers helga dräkt,
Och allt hvad kvinna heter bland kadméerna
Vanvettets gadd från hemmets tröskel drifvit bort.
Med Kadmos döttrar i sin krets, nu sitta de
På taklös klippa, under gröna furans gren.
Ty staden, utan lott och del i Bakkhos kult,
Skall, vill den eller icke, lära känna den,
När jag till skydd för Semeles, min moders frejd,
Zeusburen, för de dödlige mig ter som gud.
Kadmos har furstetronens glans och envåldsmakt
Åt Pentheus gifvit, som är af hans dotter född;
Men denne kämpar mot min kult och ger mig ej
Dryckoffrens heder, nämner mig i böner ej.
Fördenskull honom och allt Tebes folk jag skall
Min gudom uppenbara. Men när här min kult
Jag brakt till stadga, går jag till ett annat land,
Min makt att visa. Om i vrede Tebes stad
Med härsmakt söker föra hem bakkanterna
Från bärgen, jag till slaktning skall dem föra an.
I sådant syfte har jag växlat min gestalt
Till mansgestalt och iklädt mig en dödligs skick.

(Vänd till den på orkestran inträdande koren)

I, som med mig ha'n lämnat Tmolos, Lydiens värn,
En fästlig kor af kvinnor, dem jag med mig för
Som trogna färdkamrater från barbarers land,
Slån efter Frygerlandets sed Er tamburin,
En gång af mig och modern Rhea funnen upp;
Och som till Pentheus kungliga palats vi nått,
Så låt den ljuda: Kadmos stad förnimme den.
Jag till Kithairons klyftor, till bakkanterna,
Styr färden att i deras danser taga del.

(Dionysos lämnar scenen. Koren inträder och föredrager sin första sång)

Digitized by Google

PARODOS.
(vv. 64—169.)

Första strofen:

Jag kommit hit från Asiens nejd,
Från Tmolos helga klippehäll;
Jag stormar framåt utan hejd;
I Bromios tjänst är mödan säll
Och gladt jag ropar: Bakkhos, hell!

Första motstrofen:

Mig ingen möte på min stig;
Du vike undan till din sal,
Och vakte fromt din tungas tal;
Med öflig sång och täckelig
Nu, Bromios, vill jag hälsa dig.

Andra strofen:

Säll den, som gudahägnad
Lärt gudars kult att känna väl,
I renhet har sin fägnad
Och viger Bromios håg och själ.
Han ilar glad till bärgens höjd,
Till helig renings fromma fröjd;
Han gudamodern ägnar
Sin varma dyrkan gladt förnöjd.

Han skakar thyrsoslansen
I Bakkhos tjänst, och kring sin lock
Han flätar murgrönskransen.
Upp då, bakkanters käcka flock,
Som guden Bromios, gudens son,
För hem till Hellas fjärran från,
Från Frygiens bärg till slätter,
Som eka af kordansers dån.

Digitized by Google

Andra motstrofen:

Ur modersskötet slungad,
För tidigt föddes gudens son,
När blixt, från himlen ljungad,
Förmäld med vingad åskas dån
Förtärde modern Semele,
Som låg i födslovåndors ve.
Kroniden tog den späde,
Nytt moderssköt att honom ge.

I länden honom bäddar
Han in bak gyllne spännens ked
Och så från Hera räddar.
När tiden till fullbordan led,
Tjurhornad gud han födde, och
Med ormar kransade hans lock;
Och därför ormayngel
Bär i sitt hår maenaders flock.

Tredje strofen:

O, Tebe, Semeles fosterstad,
Bekransa dig med murgrönsblad,
Kläd dig i riklig grönska sen
Af taxus fruktbeprydda gren
Och skrid till bakkiskt rusig lek,
Med kvistar prydd af tall och ek.
Med fransar af den hvita ull
Du sömme hela randen full
På fläckig fäll. På helig stig
Den käcka tyrsen följe dig.
I dans sig snart allt landet rör,
När Bromios sina skaror för
Till bärgets topp, till bärgets topp,
Dit kvinnoskaran dragit opp,
Af Dionysos jagad
Från väfstoln och från skyttelns lopp.

Digitized by Google

Tredje motstrofen:

Hell Kreta, du kureters bygd,
I dina helga dalars skygd
Gud Zeus till världen buren är.
Hjälmklädda korybanter där
Först oxhud öfver pukan spännt
Och funno så mitt instrument.
De mängde pukans dofva klang
Med frygiers flöjt, som ljufligt sang.
De modern Rhea gåfvo den;
Dess dofva ljud förnimmas än,
Där gladt det höjs ett euoi-rop.
Men rasande satyrers hop
Utbad sig den af gudars mor;
Nu ljuder den vid fästlig kor,
Vid årshögtidens fägnad,
Som skänker Bromios glädje stor.

Epod:

Ljufligt är, när högt på bärgets topp
Tiasoten, efter hänfördt lopp,
Klädd i fläckig hjorthuds helga fäll,
Störtar tröttad ned på stenens häll.
Lystet trår han efter bockens blod
Och dess råa kött. I bakkiskt mod
Rusar hän till Frygiens åsar han
Och till Lydiens; Bromios själf för an.

Mjölk ur marken strömmar, strömmar vin,
Strömmar biens nektar, honung fin.
Doft af Syriens rökverk stiger mild.
Bakkhos fäster furufacklans glöd
Vid sin thyrsos och han stormar vild,
Gäckas fritt med bärgens vilsna gäst,
Äggande med sång till dans och fäst,
Och för vinden fladdra lockar rika.
Midt bland euoi-ropen hörs hans röst:
Upp bakkanter, upp bakkanter!

Digitized by Google

Smycken Er i guld, ur Tmolos öst,
Och vid tamburiners dofva ljud
Sjungen Bakkhos, sjungen vinets gud.
Ären honom högt på frygisk tunga,
Låten euoi-rop mot honom ljunga,
När den helga flöjten, välljudsrik,
Låter tona ljuflig fästmusik,
Lämpad för maenaders käcka tropp,
Som till bärgens vidder svärma opp.
Bakkantinnan i dansglada hopp
Rörer foten snabbt till hurtigt lopp
Lik den unga fåle, hvilken glad
Dansar kring sin mor på betesmad.

FÖRSTA DIALOGAKTEN.
(vv. 170—369.)

TEIRESIAS:

(inkommer på orkestran från höger sida)

Finns här en dörrvakt? Kalla ur palatset då
Agenorsonen Kadmos, som från Sidons stad
Drog hit och byggde Tebes tornbefästa borg.
Skyndsamligt du förkunne att Teiresias
Här söker honom. Själf han vet mitt ärende
Och hvad den gamle med den äldre aftalt har:
Att bära tyrsen, svepa sig i hjortkalfshud
Och kransa hjässan med murgrönans späda skott.

KADMOS:

(kommer ur palatset)

Välkommen, käre! Ty jag i palatset ren
Förnam din röst, förnam den vises visa tal.
Här är jag, redo, redan klädd i gudens dräkt;
Ty då han är min dotters son, jag billigtvis

Digitized by Google

Bör efter krafter bidra till hans ryktes glans.
Hur trådes dansen? Huru sättes fot i mark?
Hur skall jag gråa hjässan skaka? Gubbe själf,
Lär gubben du, Teiresias, du vet det väl.
Otröttad vill jag natt och dag min thyrsosstaf
I marken stöta. Ljufligt är att glömma bort
Gubbålderns svaghet.

TEIRESIAS:

Samma vederfares mig:
Jag ung mig känner och vill fresta fästlig dans.

KADMOS:

Vi göra färden upp till bärget väl på vagn?

TEIRESIAS:

I lika mån ej guden blefve hedrad då.

KADMOS:

Skall, gubbe själf, jag leda, gubbe, dig ditupp?

TEIRESIAS:

Till målet för oss utan möda guden själf.

KADMOS:

Af tebaner vi allena tråda bakkisk dans?

TEIRESIAS:

Ty vi blott äro vid förstånd, de andra ej.

KADMOS:

Men dröjsmål gör oss vägen lång. Tag du min hand.

TEIRESIAS:

Se här, tag min och i din egen hand den lägg.

Digitized by Google

KADMOS:

Jag, dödlig född, vanvördar ej de himmelska.

TEIRESIAS:

Vi pröfva ej vår klokskaps kraft på gudarna.
De stadgar, vi från fädren ärft, jämnåldriga
Med tiden själf — ej mänsklig vishet rubbar dem,
Ej ens den högsta tankens skärpa mäktar det.
Man säga skall att jag min ålder ej betänkt,
Då, murgrönskransad, jag tar del i fästlig dans.
Men det är icke gudens stadga att allen
Den unge träder dansen och den äldre ej.
Fastmer vill samfälld dyrkan han af alla få,
Ej af den ene hyllas, af den andre ej

KADMOS:

Enär, Teiresias, du ej skådar solens ljus,
Skall jag för dig förklara hvad som försiggår.
Här till palatset ilar Pentheus brådskande,
Ekhions son, åt hvilken landets tron jag gett.
Han upprörd syns. Ett olycksbud visst täljer han.

PENTHEUS:

(kommer hastigt in på scenen. I sin ifver märker han icke de båda gubbarna).

Jag var just borta från mitt land på resa, då
Jag höra fick om sällsamt oskick i min stad.
För Bakkhosfäster, dem de diktat, kvinnorna
Ha öfvergifvit hus och hem. På skuggigt bärg
De ströfva kring och hedra där med korers dans
Dionysos, den nyssblifne gud, hvem han så är;
Och midt i fästglad skara blandningsbägarna
Bräddfulla stå. Till ensligt snår, en hit, en dit,
De söka sig och hamna sist i männens famn,
Men sägas som maenader göra offertjänst;
Dock Aphrodite framför Bakkhos fira de.

Digitized by Google

Dem, jag har gripit, jag i band och bojor lagt,
Och uti statens fängelser förvaras de;
Och dem, som saknas, jag på bärget jagar fatt,
Ino, Agave, hvilken en gång födde mig
Åt Ekhion, samt Aktaions mor, Autonoe.
Sen dem i järnets boja jag har fogat, skall
Jag göra slut på Bakkhosfästens upptåg snart.
De säga att en främling blifvit varsnad här,
En trollkarl och besvärjare från Lydiens land,
Med ljusa, långa lockar, härligt doftande,
Och rosig hy och ögat fylldt af älskogsglöd;
Han med de unga jungfrur färdas dag och natt
Och föregifver att de fira Bakkhos kult.
Om inom räckvidd för mitt svärd jag honom får,
Snabbt slut jag gör på tyrsens larm, på skakandet
Af långa lockar, skär hans hufvud från hans bål. —
En sådan påstår Dionysos vara gud,
Att Zeus lät sömma honom in uti sin länd.
Och dock har blixten honom med hans mor förtärt,
Därför att Zeus hon föregaf som älskare.
Är slikt ej gräsligt, värdt den skymfligaste död?

(varseblir de båda gubbarne)

Hvad är det nu jag skådar? Tecknatydaren
Teiresias ser jag, klädd i brokig hjortkalfsfäll,
Och mor mins fader äfven väl — en löjlig syn —
Med tyrsen bakkiskt svärma. Det mig bjuder mot
Att, fader, skåda Edra år och vettlöshet.
Nej, skaka murgrönskransen af, gör handen fri
Från thyrsosstafvens börda, du, min moders far.
Du, spåman, honom öfvertalt; den nye gud
Du vill påtvinga folket att mer vinning få
För tydningen af offereld och fåglars flykt.
Om ej ditt gråa hufvud därför frälste dig,
Du sutte, lagd i bojor, bland bakkanterna,
Då tuktlös kult du inför här. Få kvinnorna
Vid offermåltid läska sig med drufvans saft,
Då finnes intet, som ej kulten kan fördra.

Koren:

Du hädar, främling! Vördar du ej gudarne,
Ej Kadmos, som jordburen äring sått en gång?
Ekhions son, i vanfrejd bringar du din ätt.

TEIRESIAS:

När man, som vis är, tar en vislig utgångspunkt
För sina ord, då har han lätt att tala väl.
Din tunga löper ledigt, du har sken af klok,
Men i ditt tal ej någon eftertanke finns.
Men man, som mäktig är och djärf och talar väl,
Men saknar vett, han blir en slem medborgare.
Men denna nya gudom, som du nu beler —
Jag har ej ord, som tolka, hvilken väldig gud
Han blir i Hellas. Tvänne makter, unge man,
Främst tjäna mänskors släkte. En Demeter är,
Ock kallad jord — nämn henne med hvad namn du vill —
Med jordens frukter närer hon de dödliga.
Men han, som lika mäktig blifvit, Semeles son,
Han funnit drufvans våta dryck och brakt den åt
De dödlige. Han löser de olyckliga
Från sorgen, när de rikligt dricka rankans saft,
Och skänker sömn till glömska af det lidande,
Som dagen ger, och annan läkdom vet man ej;
Nu vorden gud han skänkes i åt gudarne
Och genom honom människorna få allt godt.
Du ler åt sagan, att han blifvit sömmad in
I gudens länd. Hör då hvad sagans mening är:
När Zeus ryckt honom till sig undan blixtens eld
Och upp till gudarnas olymp den späde fört,
Då ville Hera kasta honom ner igen,
Men hon af Zeus dock sinnrikt öfverlistad blef.
En del han bröt ur etern, den jordfamnande,
Och danar den till Bakkhos bild och lämnar den
Till pant att Heras vrede stilla. Senare
Är sägnen född, att han i gudens länd vardt närd.
Med ordens ändring ha de diktat samman att

Digitized by Google

Dionysos en gång Hera gifven vardt som pant.
En siare är denne gud, ty bakkiskt rus
Och bakkiskt vanvett siargåfva innebär.
När gudens must i riklig mängd vi njuta, då
Vi, bakkiskt rörda, tälja det tillkommande.
Han äfven äger lott och del i Ares mod;
Ty väpnad och slagordnad här han inger skräck,
Att den i flykt förskingras, förrän lans är rörd.
Slikt vanvett stammar, äfven det, från Bromios.
På Delphi klippehöjder, på tvåtoppigt bärg
Skall honom själf du skåda, hur han ilar fram
Vid facklors sken och skakar bakkisk tyrs och är
I Hellas väldig. Därför, Pentheus, lyd mitt råd;
Tro ej att våldet öfver mänskan rår, tro ej
Att vis du är, om du har skenet för dig, men
Din tro sig irrar. Mottag guden i ditt land,
Gjut honom offer, kransa dig och fira fäst.

* * *

Ej Bakkhos skall till vanvett föra kvinnorna
Att så de Kypris tjäna. Sådant har sin grund
I medfödd art. Ty se blott! Självt vid bakkisk fäst
Den kyska kvinnan glömmer ära ej och tukt.
Du glädes själf, när många trängas vid din dörr
Och staden så ger namnet Pentheus ökad frejd.
Men äfven guden — så jag tror — åt heder gläds;
Och därför jag och Kadmos, som du så beler,
Oss murgrönskransa för att ta i dansen del
— Ett grånadt par, men måste gå i dansen dock. —
Till strid mot guden dina skäl ej locka mig.
Svårt rasar hos dig ondskan; ej i läkarns konst,
Ej den förutan, finnes för din sjukdom bot.

Koren:

O gubbe, Phoibos af ditt tal vanhedras ej
Och vist du ärar Bromios som en väldig gud.

Digitized by Google

KADMOS:

Min son, Teiresias gifvit dig det skönsta råd.
Så bo med oss, gå icke utom lag och sed.
Din jämnvikt störts och dina tankar tänka ej.
Om också denne, som du säger, ej är gud,
Håll därmed inne. Dikta fromt att han det är,
Att folk må tro att Semele en gud har födt
Och sådan heder komma vår familj till del.
Du känner till Aktaions ömkansvärda lott:
Han skrytsamt sagt sig vara bättre jägare
Än Artemis. Det koppel, som han fostrat själf,
Hans lemmar vildsint sönderslet på skogig ås;
Fly du hans öde. Kom, låt mig bekransa dig
Med murgrönskransen. Ära guden du med oss.

PENTHEUS:

Bort med din hand, och gånge du till Bakkhos fäst,
Men med din dårskap ej du mig nersudla skall.
Hämnd skall jag taga på din läromästare
I sådant vanvett.

(vänd till en tjänare:)

Skynda bort, och, när du till
Det altar kommit, där han fågeltecken tar,
Så tag i bruk häfstängerna och rif det ned,
Att hvart om annat faller till en hög af grus.
Hans siarbindlar lämne du för vind och våg.
Jag honom träffar djupast, om jag handlar så.

(Till de andra tjänarne:)

I andre åter, skynden Er att spåra upp
Den kvinnligt veke främling, hvilken okänd sot
Brakt kvinnovärlden, kränkande den äkta bädd.
Om han blir gripen, fören honom hit, i band
Och bojor slagen, att han, dömd till steningsdöd,
Må dö och Bakkhosfästens fröjd i sorg bli vänd.

TEIRESIAS:

Förvägne, som ej känner, hvilket tal du för!
Ren förr du all besinning mist, nu rasar du.

(Pentheus går in i palatset.)

Digitized by Google

Men låt oss ila, Kadmos, och, hur vildsint än
Den mannen är, för honom och för staden vi
Till guden be att intet vederfares dem.
Men följ du mig med murgrönslindad staf i hand.
Försök du mig att stödja, jag vill stödja dig.

(Gubbarne börja stappla i väg)

Slemt är att se två gubbar snafva, dock, må gå!
Vi måste tjäna Dionysos, son till Zeus.
Må blott ej Pentheus bringa sorger i ditt hus,
Vän Kadmos; mannens gärning, ej min siarkonst
Min ängslan föder. Dåre, för han dårligt tal.

(Kadmos och Teiresias draga upp till bakkantinnorna)

FÖRSTA STASIMON.

(vv. 370—433.)

Första strofen:

Fromhet, hög i gudars sal,
Du, som öfver jorden svingar
På ditt par af gyllne vingar,
Hör du Pentheus stolta tal?
Hör du, huru fräckt hans hån
Är mot Bromios, Semeles son,
Honom, som vid kransad fäst
Främst bland gudar bjuds till gäst?

Goda gåfvors herre, han
Skänker fröjd åt fästglad skara,
Fröjd åt flöjtens toner klara;
Och hvar bitter sorg försvann,
När vid gudars gästabud
Glädjebringarn, vinets gud,
Gjuter öfver kransadt lag
Sömnens ljufva välbehag.

Första motstrofen:

Tygellösa munnars tal,
Dårlig färd mot sed och lagar

Slutar med osälla dagar;
Lifvet uti lugnets dal,
Fördt med eftertänksam håg,
Skakas ej af vintrig våg,
Vacklar ej för stormens brus,
Håller samman släkt och hus.

Fjärran öfver molnen bo
Gudarne, men deras öga
Följer oss ifrån det höga.
Vis den man du ej må tro,
Som ej tankens gränser vet,
Men i slem förvetenhet
Spiller lifvets korta gärd;
Sådan färd är dårars färd.

Andra strofen:

Hur gärna jag fore till Kypris ö,
Till Aphrodites kust,
Där kärleksgudarnas hemvist är,
De dödliges smekande lust;

Till Paphos, som, rägnlöst, af Bokaros flod,
I hundra mynningar delad,
Bevattnas, och så ger äring god;

Till Pieriens bygd, som mig tjusar mest,
Till Olympens heliga sluttning,
Där sångens mör sin boning fäst;

Dit för mig, Bromios, för mig dit,
Väg visa maenaders hop;
Där bo kariter, där trånaden bor,
Där fritt bakkanterna höja
Sitt fästliga jubelrop.

Andra motstrofen:

Den gudomlige sonen af Zeus sin fröjd
Åt fästliga gillen har.
Han älskar freden, som rikdom ger
Och män till statens försvar.

Digitized by Google

En lika lott åt rik och arm
Han skänker af vinets glädje,
Som jagar sorgen ur mänskans barm.

Men han afskyr den, som ej lägger sig vinn
Att dagens och nattens tider
Med lifvets fröjder glädja sitt sinn.

Det är vist att hålla sig fjärran från
De allt för klokes krets.
Hvad mängden i enfald håller för sannt
Och följer i lifvet, därmed
ock jag mig känner till freds.

ANDRA DIALOGAKTEN.

(vv. 434—518.)

(Drabanter komma med den fångne Dionysos. Pentheus kommer ut ur palatset)

EN DRABANT:

Pentheus, vi bringa här den fångst, som du oss bjöd
Att göra och förgäfves ej på jakt vi gått;
Men detta vildtet var medgörligt. Ej det drog
Till flykt sin fot. Det villigt sträckte händren fram,
Och rosigt anlet bytte ej sin färg i blek, —
Men leende det lät sig bindas, föras bort
Och dröjde villigt, gjorde lättfylldt så mitt värf.
Jag af försynthet sade: främling, gärna ej
Jag för dig bort, men jag är sänd i Pentheus värf.
Men de bakkanter, dem du gripit och i band
Och bojor lagt och i statsfängslet spärrat in,
De äro borta, bojan löst; till skogig ås
I dans de ilat, ropa an den nye gud.
Af deras lemmar föllo banden af sig själf
Och rigeln själf, ej mänsklig hand lät dörren upp.
Af mången undergärning följd, den mannen nu
Till Tebe kommit. Men rannsaka därom själf.

PENTHEUS:

Hans händer släppen, ty då han nätfången är,
Så snabb han ej kan vara, att han undflyr mig.

(Därefter vänder Pentheus sig till främlingen:)

Men, främling, du är vangestaltad ej, och minst
För kvinnor — och för deras skull du kommit hit.
Din lock är lång, ej danad af palaestran så,
Och faller mjukt längs kinden ned, af trånad fylld.
Din hvita hy, af solens strålar träffad ej,
Men närd i skuggan, är din egen omsorgs barn.
Du söker Kypris fånga i din skönhets nät.
Säg alltså till en början, af hvad börd du är.

DIONYSOS:

Lätt är det sagdt, för ordaprål finns här ej rum.
Om blomrikt Tmolos har till äfventyrs du hört.

PENTHEUS:

Jag känner det: om Sardes stad det slår sin krets.

DIONYSOS:

Därfrån jag stammar. Lydien är mitt fosterland.

PENTHEUS:

Hvarför till Hellas för du denna nya kult?

DIONYSOS:

Zeussonen, Dionysos, förde själf oss hit.

PENTHEUS:

Finns där en Zeus, som nya gudar föder än?

DIONYSOS:

Den samme Zeus, som här med Semele var förent.

PENTHEUS:

Gaf han sitt bud i drömmen eller blick mot blick?

DIONYSOS:

Hvarann vi sågo, och sin kult han lärde mig.

PENTHEUS:

Men hvilken form har då den nye gudens kult?

DIONYSOS:

För oinvigde dödlige den yppas ej.

Digitized by Google

PENTHEUS:
Hvad gagn kan kulten bringa gudens tjänare?

DIONYSOS:
Det får ej yppas, känna den dock lönar sig.

PENTHEUS:
Ditt svar mig listigt lockar till att spörja mer.

DIONYSOS:
Ej gudens kult vill kännas vid en gudlös man.

PENTHEUS:
Du tror dig grannt ha guden sett. Hur var han då?

DIONYSOS:
Sådan han ville. Jag däröfver icke bjöd.

PENTHEUS:
Du skickligt frågan går förbi med tomma ord.

DIONYSOS:
Vis syns ej den, som talar vist till ovis man.

PENTHEUS:
Kom först du med den nye gudens kult till oss?

DIONYSOS:
Barbaren redan firar fästligt denna kult.

PENTHEUS:
Han är i odling underlägsen Hellas son.

DIONYSOS:
Här öfverlägsen. Seden blott en annan är.

PENTHEUS:
Är dagen eller natten Eder gudstjänsttid?

DIONYSOS:
Som oftast natten. Mörkret gör högtidligt stämd.

PENTHEUS:
Det sveksamt och förföriskt är för kvinnodygd.

DIONYSOS:
Den synd vill öfva, öfvar den om dagen ock.

Digitized by Google

PENTHEUS:
Du straffas bör för sådan slem spetsfundighet.

DIONYSOS:
Och du för råhet och vanvördnad mot en gud.

PENTHEUS:
Fräck är bakkanten, ovan ej vid ordastrid.

DIONYSOS:
Säg mig mitt straff, hvad ondt du ämnar göra mig.

PENTHEUS:
Jag först skall klippa dina rika lockar af.

DIONYSOS:
Vigd är min lock. Den växer lång till gudens pris.

PENTHEUS:
Därnäst du lämne denna tyrs ur händerna.

DIONYSOS:
Tag du den själf. Som gudens egen jag den bär.

PENTHEUS:
Bak fängslets galler skall du tagas i förvar.

DIONYSOS:
Själf guden löser mig därur, när hälst jag vill.

PENTHEUS:
När honom i bakkanters kor du ropar an.

DIONYSOS:
Han nära är och skådar hvad jag lider nu.

PENTHEUS:
Hvar är han då? För mina ögon syns han ej.

DIONYSOS:
Hos mig. Du, gudatrotsare, ej honom ser.

PENTHEUS:
(till drabanterna)
Den mannen gripen. Mig och Tebe hånar han.

DIONYSOS:
Jag råder Er, I dårar, att ej fängsla mig.

Digitized by Google

PENTHEUS:

Här är jag herre, icke du; jag fängslar dig.

DIONYSOS:

Du känner ej din ställning rätt, ej hvem du är.

PENTHEUS:

Jag Pentheus är, Agaves och Ekhions son.

DIONYSOS:

Din osällhet har i ditt namn en lämplig skylt.

PENTHEUS:

Bort med dig! Svenner, binden honom i mitt stall
Vid krubban, att han tjocka mörkret endast ser.
(Åter vänd till Dionysos)
Där fritt du danse. De bakkanter, du för an,
Din ondskas verktyg, dem till slaftjänst säljer jag,
Eller jag hindrar deras hand att pukan slå
Och sätter som slafvinnor dem vid väfvens bom.
(Pentheus går in i palatset)

DIONYSOS:

Jag alltså går. Hvad ej min lott att lida är,
Jag skall ej lida. Guden, du förnekar, skall
Dig straffa, att du burit våldsam hand på mig.
Du kränker guden, då du mig i fängsel för.
(Drabanten och Dionysos gå likaledes in i palatset)

ANDRA STASIMON.

(vv. 519—575.)

Första strofen:

Dirke, sköna jungfru, dotter
Af Akheloos, du höga,
Sågs du ej i dina källor
En gång gudens foster löga,
När ur eld från himlen sänd
Zeus den späde i sin länd
Räddade, och högt han sade:

»Du för tidigt lämnat kvinnosköte,
Men ett manligt är dig nu till möte.

Digitized by Google

Dithyrambos Tebes söner alla
Skola — så jag bjuder — Bromios kalla.»

Men nu, gudasälla Dirke,
Kransad skara, som dig prisar
Med sitt jubel, bort du visar.
Hvarför sky mig, hvarför fly mig?
Jag vid Dionysos svär,
Som oss drufvans fröjd beskär,
En gång skall du Bromios hylla.

Första motstrofen:

Pentheus röjs som född af jorden,
Draksådds ättelägg. Jordburen
Själf, Ekhion honom födde.
Vilddjurs like af naturen,
Liknar han ej dödlig man.
Som giganten fordom, han
Reser sig till strid mot gudar.

Han skall oss i bojor slå, emedan
Bromios vi tjäna; så han redan
I palatsets mörka fängsel döljer
Honom, som vår skara troget följer.

Son af Zeus, o Dionysos,
Kan du sådan ofärd skåda,
Huru de, som dig förkunna,
Äro stadda uti våda?
Kom, du härlige, hit ned
Från Olympen, skaka vred
Tyrsen, hejda öfvermodet.

Epod:

Hvar för du, Dionysos, an din skara,
Den thyrsosväpnade? Kan Nysas fjäll,
Det vilddjursrika, nu din fästplats vara?
Tråds dansen på korykisk klippehäll?

Kanske du på Olympens sluttning dröjer
I skogrik klyfta, där Orpheus en gång

Digitized by Google

Med cittrans toner skogens träd förnöjer
Och samlar dem omkring sig med sin sång;

Och samlar kring sig markens djur de vilde.
Din lycka, o Pierien, är stor:
Dig älskar guden Euios, den milde,
Han kommer med en bakkiskt fästglad kor.

Och öfver Axios skall guden stiga
Och föra öfver flodens snabba våg
Maenaderna, i dansen smidigt viga;
Och öfver Lydias går jämväl hans tåg —

Den flod, som rikedomens fröjd bereder
Med faderssinn åt människornas ätt,
När sina klara böljor ut han breder
Och så gör ymnigt fruktbar hästrik slätt.

TREDJE DIALOGAKTEN.

(vv. 576—861.)

(Denna dialogakt inledes med en växelsång mellan Dionysos, som tänkes ännu vara i palatset, och koren.)

DIONYSOS:

Hallå!
Hören mig, hören min röst.
Hallå, bacchanter.
Hallå, bacchanter.

KOREN:

Hvem var det? Hvarfrån kom det rop, som jag hör? Kan det Euios vara?

DIONYSOS:

Hallå, jag ropar igen, hallå,
Jag, Semeles son och Zeus, hallå!

KOREN:

Hallå, hallå!
Kom, härskare, Bromios, kom, dig väntar din troende skara.

DIONYSOS:

Jorden sig öppne för skakningar mäktiga.

Digitized by Google

KORLEDAREN:

Se, se!
Hur Pentheus palats skakas sönder med dån.
Därinne är guden, Semeles son,
Så varen andäktiga.

KOREN:

Vi äro andäktiga.

KORLEDAREN:

Sen I, hur bjälkar af sten, som på pelare hvila, de rämna.
Bromios jublar där inne af fröjd, ty han våldet skall hämna.

DIONYSOS:

Fatta nu blixtens den flammande fackla,
Tänd på palatset, som börjat att vackla,

KORLEDAREN:

Se, se!
Ser du ej elden, som flammande
Lågar ur Semeles heliga graf —
Eld från den blixt härstammande,
Hvilken åt Semele döden gaf.
Fallen till marken, maenader, i darrande bäfvan, i skälfvande;
Sonen af Zeus skrider hämnande fram, hela borgen omhvälfvande.

DIONYSOS:
(Träder fram ur palatset)

Kvinnor från de fjärran länder, hvilken fruktan grep Er så,
Att till marken ned I föllen? Bakkhios, tycks det, sågen I
Huset med dess grundval skaka. Men, välan, stån upp igen,
Och ur Edra lemmar jagen fruktan bort förtröstansfullt.

KOREN:

Hell dig, ljus, som skönast lyser vid den bakkiskt glada fäst!
Med hvad fröjd jag ser dig åter, öfvergifven som jag var!

DIONYSOS:

Öfverföll Er modlösheten, sen I sett mig föras bort,
För att Pentheus nattligt mörka häkte skulle famna mig?

KOREN:

Ja, förvisso! Hvar fanns hjälparn, drabbade dig något ondt?
Men hur vardt du då befriad ur gudlöse mannens nät?

Digitized by Google

DIONYSOS:

Lätt det gick och utan möda; själf min räddare jag vardt.

KOREN:

Tvang han då ej dina händer samman i handbojors järn?

DIONYSOS:

Däruti jag honom gäckat; han sig trodde binda mig,
Kom ej vid mig med ett finger, i sin villa ömkligt säll.
Men vid krubban, där han sökte binda mig, en tjur han fann,
Och kring dennes knän och klöfvar virade han hållfast streck.
Och han fnyser vild af ilska, svetten lackar ur hans kropp,
Och han sig i läppen biter. Strax invid jag mig befann,
Sitter lugn och ser hans möda. Under tiden länder an
Bakkhos och palatset skakar, och en låga tänder han
På sin moders graf; men Pentheus tror att vådeld härjar här,
Rusar hit och dit och bjuder slafvars hop Akheloos våg
Hämta, skönt hvar slaf förgäfves redan mödar sig därmed.
Tvärt han låter elden vara, griper sitt stålblanka svärd,
Rusar in uti palatset — allt i tanke att jag flytt.
Därpå Bromios, som jag tyckte — jag min mening täljer blott —
På palatsets gård en skenbild tedde; strax mot den han for,
Högg och stack i klara luften liksom stunge mig han ned.
Därtill kom att Bakkhios äfven drabbar honom annorleds.
Hans palats han vrok till marken; borgen är i spillror lagd.
Dyrt det honom stod att mig i bojor binda. Tröttad han
Sitter nu, och svärdet fallit ur hans hand. Han, dödlig, djärfts
Med en gud i strid sig mäta. Lugn jag ur palatset går
Och har kommit nu till Eder, fruktar Pentheus ej ett grand.
Ur palatsets inre hör jag knarret af hans skor. Hitut
Strax han kommer. Hvilket intryck har han rönt af hvad
som skett?
Ej mitt lugn skall störas, rasar han i vrede än så vildt.
Vis man höfves det att öfva vislig efterlåtenhet.

PENTHEUS:
(rusar upprörd ur palatset.)

Hvad gräslig smälek! Främlingen har flytt sin kos,
Han, som i streck och bojor nyss jag tvungit in.
(I det samma får han syn på främlingen, som lugn står nära honom)
Se, se!

Digitized by Google

Här är han! Hvad betyder det? Hur dristar du
Framför palatset vistas, sen du fängslet flytt?

DIONYSOS:
Men hejda dig! Gif ej din vrede tygeln lös.

PENTHEUS:
Hur flydde du ditt fängelse och kom hit ut?

DIONYSOS:
Har du ej hört mig säga: man skall lösa mig.

PENTHEUS:
Men hvem? Ty ständigt kommer du med sällsamt tal.

DIONYSOS:
Han, som den drufvorika vinstock skänker oss.

PENTHEUS:
Du Dionysos smädar, till hans heder dock.

* * *

PENTHEUS:
Hvar port jag låter bomma till i stadens mur.

DIONYSOS:
Men äfven öfver murar skrida gudar lätt.

PENTHEUS:
Du kloke, kloke, dock ej klok, där mest det kräfs.

DIONYSOS:
Där mest det kräfs, där har naturlig klokskap jag.
(varseblir den kommande herden)
Men lyssna du till denne först och hör hans bud.
Från bärget kommen, vill han något tälja dig;
Men jag skall stilla blifva här och icke fly.

HERDEN:
Pentheus, som härskar öfver det tebanska land,
Jag kommer från Kithairon, hvarest aldrig än
Bländhvita snön, den glänsande, att falla slöt.

PENTHEUS:
Med hvilket allvarsdigert budskap kommer du?

Digitized by Google

HERDEN:

Sen jag de höga bakkantinnor sett, som flytt
På hvita fötters snabba par i raseri
Ur Tebe bort, jag dig och staden tälja vill,
O konung, deras mer än underbara dåd;
Men höra vill jag, om jag fritt får tälja dig
Det skedda, eller varsam segling bjudes mig;
Ty, furste, för din snara vrede bäfvar jag,
Din konungsliga viljas nyck, ditt heta blod.

PENTHEUS:

Hvad än du täljer, strafflös vare du för mig.
Det höfves ej att vredgas på rättsinnig man.
Ju värre ting du mäler om bakkanterna,
Dess strängare skall domen öfver honom bli,
Som våra kvinnor slika slemma konster lärt.

HERDEN:

Jag mina hjordar förde nyss på bete upp
Till bärgets högslätt, just när solen höjs och ut
Sin stråle sänder, värmande den kalla jord.
Då ser jag trenne skaror af bakkanter: en
Var anförd af Autonoe, den andra af
Din mor Agave, den tredje ledd af Ino var.
De sofvo, sorglöst njutande sin hvilas stund;
På furans grenvärk somliga sin hvila sökt,
I ekens löf de andra bäddat hufvudet,
Som det sig bar, anständigt och ej, som du tror,
Vinrusiga och jagande vid flöjtens ljud
I skogens gömslen efter Kypris njutningar.
Men midt ibland bakkanterna din moder stod.
Och högt hon bjöd dem slita sig ur sömnens famn,
När bölandet hon hörde af behornad hjord.
Den djupa sömnen jaga de ur ögonen
Och rusa upp, en undersyn af höfviskhet,
Gammal och ung och jungfrun i sin oskuld än.
De läto håret falla öfver skuldran ned
Och ordnade sin hjortkalfshud, om bältets band
Sig lossat hade, bundo sen kring fläckig fäll

Digitized by Google

Som gördel ormar, lekande med tungans spets.
En en gazell, en vargars vilda yngel höll
I famnen, och de gåfvo dem sin hvita mjölk,
Om nyss de födt och deras bröst var öfverfullt,
Sen sina små de öfvergett. De prydde sig
Med murgröns-, eklöfs- eller blomrik smilax-krans.
En grep en tyrs och slog den hårdt mot klippans häll —
Och strax i dagen väller fram en källas våg;
En annan stöter narthexstafven ned i mark —
Där låter guden springa fram en ström af vin;
Men alla, som åtrådde den snöhvita dryck,
Med fingrens spetsar krafsa de ett hål i mulln,
Och mjölken flöt i strömmar strax. Af murgrönstyrs
Ljufliga flöden dröpo ned af honungssaft.
Om själf du sett det, guden, som du häcklar nu,
Du skulle ifrigt ropa an med böners mängd.

* * *

Vi kommo samman några herdar med hvarann
Att byta tankar af hvad art det skedda var.
En talför man, som ofta ned till staden kom,
Då till oss alla sade: »herdar, I, som bon
På bärgens helga vidder, låt oss röfva bort
Ur svärmisk dans Agave, Pentheus moder, för
Att så vår furstes ynnest vinna». Klokt hans tal
Oss syntes och bak buskars löf vi, dolda, i
Försåt oss lägga. Kvinnorna på utsatt tid
Tyrssvingande sig redde till bakkantisk dans,
Med samfälld tunga ropande: »hell Iakkhos,
Du son af Zeus, du Bromios». De vilda djur,
Självt bärget bakkiskt svärmar, intet stilla är.
Agave ilar brådskande mig tätt förbi,
Jag rusar fram att henne skyndsamt taga fatt
Och lämnar snåret, där jag valt att dölja mig.
Men högt hon skriar: »mina snabba stöfvare,
Här äro män att fånga oss, men följen mig,

Digitized by Google

Mig följen, sen I väpnat Er med tyrsens lans».
Vi genom flykt undgingo slitas sönder af
Bakkanterna. Med händren, utan hjälp af stål,
Den ungboskap, som drefs på bet, de föllo an.
Där en bakkant med sina blotta händer höll
En mjölkstinn ko, som bölar under hennes tag;
Där andra slängde stycken kring af kvigors kropp;
Där sågs ett refben, där tvåklöfvad fot, som upp
Och ned vardt kastad, tills den hang i furans gren,
Och så ur furans grönska dryper djurets blod.
Folkilskna tjurar rusa fram med hufvut sänkt
Till anfall, men de vräkas kull och släpas bort
Af späda kvinnohänder, väl i hundratal.
Och mera snabbt de sleto köttets hölje af
Än ögonlocket för pupilln du sluter, kung!
Likt fåglar snabba, ila de i lyftadt lopp
Till slättens vidder, som i dagen sända upp
För Tebes barn vid Asopos ström kärnmättad skörd.
Fiender like, störta de med våldsam kraft
På Hysiai och Erythrai, som ligga vid
Kithairons fot. I rof och plundring rasa de.
De späda barnen rycka de ur hemmen bort.

* * *

Hvad de på skuldran lade, icke hölls det fast
Af band och remmar, föll dock icke ned till mark.

* * *

Ej brons, ej järn. På sina lockar buro de
Oskadde eld, men de, som af bakkanterna
Sitt gods frånhändtes, grepo vapen rasande.
Där, furste, kunde skådas nu en sällsam syn.
Med spetsigt spjut ej männen åstadkommo sår,
Men kvinnorna, när tyrsen ur sin hand de sändt,
Strax sårade och drefvo, fastän kvinnor blott,
På flykten män, med någon guds skönjbara hjälp.
Sen de tillbaka vände till sitt bärg igen,

Digitized by Google

Till källorna, som guden dem i dagen sändt.
Blodet aftvåddes; satt en droppe kvar på kind,
Af ormar bort det slektes från den mjälla hy.
Hvem än han är, den nye gud, tag honom mot
I staden, furste! Ty i allting annat stor,
De säga jämväl, hör jag, att åt mänskors barn,
Han bringat vinets planta, den sorgstillande.
Men där ej vinet finnes, finnes Kypris ej,
Ej heller annan glädje för de dödlige.

KOREN:

Jag bäfvar för att tala fritt ur hjärtat ut
Till envåldshärskarn, men likväl det sägas skall:
Mer mäktig gud än Dionysos icke finns.

PENTHEUS:

En vådeld likt, bakkanters själfsvåld griper vidt
Omkring — och jag med smälek inför Hellas står.
(vänd till svennerna:)
Här bör ej töfvas. Skynda till Elektras port,
Bjud alla tungt beväpnade till möte där
Och dem, som färdas på snabbfotad fåle, dem,
Som svänga lätta sköldar och som bågens sträng
Med handen spänna; ty vi skola draga ut
Mot Bakkhosföljet. Hvarje gräns det öfvergår,
Om vi af kvinnor tåla, hvad oss bjudes nu.

DIONYSOS:

Pentheus, i intet lyssnar du till mina ord
Och våld du mot mig öfvar, men likväl jag vill
Dig råda att ej lyfta vapen mot en gud.
Nej, håll dig stilla, Bromios ej fördrar att du
Från bakkisk bärgås jagar hans bakkanter bort.

PENTHEUS:

Du mästra mig! Om du har lyckats fängslet fly,
Din frihet rädda. Än du kan i bojor slås.

DIONYSOS:

Långt hellre honom offer ge än, vredesfylld,
Mot udden spjärna, dödlig, kämpa mot en gud

Digitized by Google

PENTHEUS:

Jag offra skall, som det mig anstår: kvinnoblod
I Kithairons klyftor jag i strömmar gjuta skall.

DIONYSOS:

I skolen fly. Till Eder skymf bakkanterna
Med tyrser jaga kopparsmidda sköldar bort.

PENTHEUS:

Med denne främling jag ej kommer någon vart.
Ej straff, ej lön till tystnad honom bringa kan.

DIONYSOS:

Min bäste! Ännu detta allt kan ordnas väl.

PENTHEUS:

Hvad skall jag göra? Vara mina slafvars slaf?

DIONYSOS:

Jag utan vapen kvinnorna skall föra hit.

PENTHEUS:

O ve, du stämplar redan detta svek mot mig.

DIONYSOS:

Hvad svek, om jag af egen makt vill rädda dig?

PENTHEUS:

Samfälld Er plan är på en ostörd Bakkhosfäst.

DIONYSOS:

Vet att den planen lade jag med guden själf.

PENTHEUS:

Hör upp att tala!

(vänd till svennerna)

Bringen mina vapen hit!

DIONYSOS:

Ah!
Vill du dem se, där de på bärget lägrat sig?

PENTHEUS:

För sådan syn min egen vikt i guld jag ger.

Digitized by Google

DIONYSOS:
Hvi har du låtit fånga dig af slikt begär?

PENTHEUS:
Med sorg jag skulle kvinnor se vinrusiga.

DIONYSOS:
815 Likväl med fröjd du såge hvad dig bittert är.

PENTHEUS:
Ja, om jag sutte obemärkt bland furorna.

DIONYSOS:
Om ock du lönligt komme, spåra de dig upp.

PENTHEUS:
Då går jag öppet. Din anmärkning riktig var.

DIONYSOS:
Får jag dig leda? Skall du börja färden strax?

PENTHEUS:
820 Skyndsammast möjligt. Ingen tid att skänka bort.

DIONYSOS:
Alltså du må i byssosmantel kläda dig.

PENTHEUS:
Hur så? Skall jag bland kvinnor skrifvas, ej bland män?

DIONYSOS:
Om du i mansdräkt där blir sedd, de döda dig.

PENTHEUS:
Förträffligt sagdt! Du redan är en mognad vis.

DIONYSOS:
825 Dionysos undervisat mig om dessa ting.

PENTHEUS:
Hur sätta vi i verket bäst din visa plan?

DIONYSOS:
827 Jag kommer i palatset in och pyntar dig.

PENTHEUS:
829 Men hvad utstyrsel vill du därvid gifva mig?

Digitized by Google

DIONYSOS:
Ditt hufvud klädes uti långa lockars svall.

PENTHEUS:
Och hvad skall därnäst blifva min utstyrsel, säg?

DIONYSOS:
En fotsid mantel, mitra, på ditt hufvud fäst.

PENTHEUS:
Men jag kan icke kläda mig i kvinnodräkt.

DIONYSOS:
Ej mer du åtrår då att se maenaderna?

PENTHEUS:
Månn' yttermera till min dräkt du lägga vill?

DIONYSOS:
En tyrs i hand, om axeln fläckig hjortkalfshud.

PENTHEUS:
Allt hellre än att ådra mig bakkanters hån.

DIONYSOS:
Strid med bakkanter slutar först med gjutet blod.

PENTHEUS:
Rätt anmärkt. Först vi måste gå på spaning ut.

DIONYSOS:
Mer vist det är än att med ondt uppjaga ondt.

PENTHEUS:
Hur skall jag genom staden komma obemärkt?

DIONYSOS:
Vi genom tomma gator gå, jag visar väg.

PENTHEUS:
Jag i palatset vill besluta hvad mig syns.

DIONYSOS:
Må ske. I hvart fall kan du räkna på min tjänst.

Digitized by Google

PENTHEUS:

Till bärget skall jag. Skall jag vapenrustad gå
Skall jag mig låta leda här af dina råd?
(Pentheus går in i palatset.)

DIONYSOS:

(vänder sig till koren)

I kvinnor, Pentheus rusar själf i snaran; länd
Till bakkanterna, han varder straffad där till döds.
Dionysos — ty ej fjärran är du — fyll ditt värf,
Låt oss på honom hämnas, villa hans förstånd;
Ett lindrigt vanvett honom sänd; vid vett han ej
Skall låta villigt kläda sig i kvinnodräkt,
Men mister han förståndets bruk, han fogar sig.
Jag vill att han skall genom staden föras, klädd
Till kvinna, till åtlöje för tebanerna,
Till lön för hårda hotelser, dem nyss han fällt.
Jag går att Pentheus smycka i den dräkt, som han
Skall bära, när han, slaktad af sin egen mor,
Till Hades vandrar. Han skall lära känna grannt
Zeussonen Dionysos, som en väldig gud
Och fruktansvärd, och dock så mild mot mänskors barn.

TREDJE STASIMON
(vv. 862—911).

Första strofen;

Från kväll till morgon i bakkisk dans
Min hvita fot skall hasta.
Under Euoi-rop i daggfrisk glans
Skall trotsigt med nacken jag kasta,
Lik hinden, som leker på ängen förnöjd
Och har åt dess rikliga grönska sin fröjd,
När hon undflytt jägarens snara
Och känner sig tryggad vara

Genom språng öfver flätade maskors nät —
Och jägarn sitt koppel manar
Att spänna sin kraft till väldiga fjät;
Men stormsnabb hinden sig banar

Digitized by Google

Sin mödas ilande väg öfver land,
Som bredes till slätt längs flodens strand,
Och åt öde bygder hon glädes,
Där jägarens pil hon ej rädes.

Hvad är väl vår klokskap? Hvad skönare lott
Har nånsin en dödlig af gudarna fått
Än fienden öfvermanna
Och trycka i stoftet hans panna?
Det sköna är skönt för evigt.

Motstrof:

Trögt gudarna röra sin arm till hämnd,
Dock hämnden de aldrig glömma.
De hålla räfst med de dödlige, som
Oförståndet berömma
Och i dårligt sinnes förmätenhet
Bringa gudarnes kult i förgätenhet;
När gudlös man de förfölja,
De länge sig listigt dölja,

Men jaga till sist honom fatt, och med rätt;
Ty ej bör människotanka
Och människogärning ostraffad gå
Öfver sedens och lagens skranka.
Ty själf sig bjuder den tron, att där bor
I gudomens väsen en makt, en stor,
Att hvad lag är sen åldriga tider,
Af växling aldrig lider.

Hvad är väl vår klokskap? Hvad skönare lott
Har nånsin en dödlig af gudarne fått
Än fienden öfvermanna
Och trycka i stoftet hans panna?
Det sköna är skönt för evigt.

Eftersång:

Lycksalig den, som hafvets stigar trådde,
Men undan storm och dimma hamnen nådde;
Lycksalig den, mot vedermödan stred

Digitized by Google

Och segrade. I makt och rikedomar
Den ene långt fram om den andre skred.
Olikgestaltadt hoppet mångfaldt blommar
För mänskobarnen: stundom hinner det
Fullbordan uti rikedom och lycka,
Men stundom åter helt försvinner det.
Men den, hvars lif förflyter dag för dag
I hägnadt lugn, lycksalig prisar jag.

FJÄRDE DIALOGAKTEN
(vv. 912—976).

DIONYSOS:
(i det han träder ut ur palatset, till den där inne dröjande Pentheus)

Du, som så trår att skåda hvad ej skådas bör,
Du Pentheus, ifrig i hvad ifver ej är värdt,
Träd ur palatsets salar fram och visa dig
Till kvinna klädd, till bakkantinna, till maenad,
Du, som din mor bespeja skall och hennes flock;
En Kadmos dotter till gestalt du helt är lik.

PENTHEUS:

I sanning tror jag tvänne solar nu mig se,
Och Tebe dubbelt, staden med de portar sju.
En tjur du tycks mig, du som vägen visar mig,
Och på din panna kröker sig ett par af horn.
Var du ett djur då? Helt du ter dig som en tjur.

DIONYSOS:

Med oss är guden, fordom ej bevågen oss,
Nu vår förbundne; nu du ser hvad se du bör.

PENTHEUS:

Hvad tycker du då? Har jag Inos hållning ej,
Eller Agaves, hennes, som min moder är?

DIONYSOS:

Då dig jag ser, så ser jag dem lifslefvande;
Men från sitt läge denna lock har stuckit ut.

PENTHEUS:

I palatset jag i bakkiskt rus mitt hufvud slängt
Bakåt och framåt; så jag den ur läge brakt.

Digitized by Google

DIONYSOS:
Men jag, som blott vill tjäna dig, skall åter den
I ordning bringa. Räta på ditt hufvud nu!

PENTHEUS:
Godt, ordna den då, helt jag mig förtror åt dig,

DIONYSOS:
Löst sitter gördeln, och din klädnads veck ej ned
Till anklarna i ordning falla som sig bör.

PENTHEUS:
Så äfven mig tycks på den högra sidan, men
På vänstra sidan falla vecken riktigt ned.

DIONYSOS:
Du skall mig främst bland vänner räkna, när du sett
Hur mot förväntan sedesam bakkanten är.

PENTHEUS:
Får mest jag tycke af bakkant, om höger hand
Om tyrsen griper, eller vänster hand det gör?

DIONYSOS:
Med högra handen tyrsen grip, i takt den lyft
Med höger fot. Hur väl att du har ändrat sinn.

PENTHEUS:
Tror du jag orkar att Kithairons klyftor med
Bakkanterna på mina skuldror bära bort?

DIONYSOS:
Vill du allvarligt, kan du det; du förr ej var
Vid sunda vätskor; nu är allting väl beställdt.

PENTHEUS:
Behöfves häfstång, eller kan jag lägga arm
Och skuldra till och bärget ta med händren loss?

DIONYSOS:
Lägg blott ej öde nymfers helga boningar
Och Pans kapell, där han sin syrinx spela plär.

Digitized by Google

PENTHEUS:

Rätt anmärkt. Segern öfver kvinnorna med makt
Ej vinnas bör. Jag döljer mig bland furorna.

DIONYSOS:

Du döljas skall i doldhet, som den döljas bör,
Som kommit dolskt att spana på maenaderna.

PENTHEUS:

Jag tror för visst att de i bäddens ljufva nät
Sig låtit fånga, liksom fåglar i ett snår.

DIONYSOS:

Du gör ju färden för att speja detta ut

(afsides)

(Och gör din fångst, om du ej själf blir fångad först).

PENTHEUS:

Ledsaga mig, men midt igenom Tebes stad!
Bland tebaner endast jag är man att drista slikt.

DIONYSOS:

Du offrar Tebe all din möda, endast du.

(afsides)

(Därför dig vänta strider, dem du strida bör).
Men följ blott. Jag dig leder tryggt till fästen och
En annan för dig därifrån.

PENTHEUS:

Min moder, ja.

DIONYSOS:

Och allas blick du fängslar.

PENTHEUS:

Därför drar jag ut.

DIONYSOS:

På händer blir du buren.

PENTHEUS:

Hvilken ljuflig dag!

DIONYSOS:

På modersarmar.

Digitized by Google

PENTHEUS:
Hvilken vällust det skall bli!

DIONYSOS:
Ja, hvilken vällust!

PENTHEUS:
Nu jag får en värdig lön.

DIONYSOS:
Du går till väldigt lidande, du väldige,
Du vinner rykte, som till höga himlen når.
Agave, du och dina systrar, Kadmos barn,
Utsträcken händren: jag den unge mannen för
Till väldig tvekamp, hvari segrare blir jag
Och Bromios. Händelserna sanna mina ord.

FJÄRDE STASIMON
(vv. 977—1023)

Strof:

Fort, Lyssas snabba hundar, till bärget opp,
Där Kadmos' döttrar svärma hvar med sin tropp;
Dem hetsen alla
Mot honom, som har klädt sig i kvinnodräkt,
Och rasande bespejar maenaders släkt.
Hans moder först skall skåda, hur han på lur
Förstuckit sig i toppen på klippväxt fur,
Och ropet till maenaderna höres skalla:
»Till bärget någon kommit, I bakkantinnor,
Som elakt oss bespejar, bärgvandrarinnor!
Hvad sköte burit honom? Ty ej af kvinna
Ett sådant yngel föddes; en lejoninna
Fastmera ser i honom en äktfödd son;
Eller sin börd han räknar från libysk gorgon?»

Ephymnion:

Träd fram i dagen, hämnd, du som svärdet bär,
Och med ett hugg, ett kraftigt, från bålen skär
Hans hufvud, hans, som fräckt med förakt och hån

Digitized by Google

Bekämpar gudar, lagar och rätter,
Jordburne ätteläggen, Ekhions son.

Motstrof:

Med orättrådig tanke och laglös håg
På modern Rheas kult med förakt han såg;
Han Bakkhos hotar.
Förståndets ljus har slocknat; på vilsen stig
Hans viljas åtrå vandrar; han rustar sig
Till strid mot makt, som ej vet af nederlag.
En dödligs lif är fritt ifrån ängslans slag,
Om det i villig fromhet mot gudar fotar
Och dödlig tanke väl sina skrankor känner.
Jag hyser afund ej mot de vise männer,
Men själf jag efter en högre lycka jagar:
Att lefva rent och fromt mina lefnadsdagar,
Att vraka sed, som strider mot evig rätt,
Och ödmjukt bringa offer åt gudars ätt.

Ephymnion:

Träd fram i dagen hämnd, du som svärdet bär,
Och med ett hugg, ett kraftigt, från bålen skär
Hans hufvud, hans, som fräckt med förakt och hån
Bekämpar gudar, lagar och rätter,
Jordburne ätteläggen, Ekhions son.

Eftersång:

Visa dig, Bakkhos, som hornad tjur,
Eller som drake med hufvuden många
Eller som lejon, som frustar eld.
Honom, som söker bakkanterna fånga,
Fallande öfver maenadernas skara —
Kasta kring honom med leende min
Den dödande snara.

SLUTAKTEN
(vv. 1024—till slutet)

TJÄNAREN:

O hus, som förr i Hellas lyckligt prisades,
Af sidonisk åldring grundadt, ur hvars draksådd på

Digitized by Google

Aoniens fält jordburna sparter spirat upp,
1027 Hur jag dig ömkar, jag, en slaf blott, men likväl.

KOREN:

1029 Hvad är det? För du nyhet från bakkanterna?

TJÄNAREN:

1030 Pentheus har slutat sina dar, Ekhions son.

KOREN:

Du höge Bromios, väldig är din gudomsmakt.

TJÄNAREN:

Hvi fäller sådant ord du? Har du, kvinna, fröjd
Åt lidande, som drabbar tungt min herres hus?

KOREN:

Som främling jublar jag i främlingstoners gång.
1035 Jag tryckes ej af fruktan mer för bojors tvång

TJÄNAREN:

Tror du då Tebe så omanligt........[1]

KOREN:

Dionysos öfver mig har makt, olympierns son,
Men Tebe ej i minsta mån.

TJÄNAREN:

Er tillgift vare, men, I kvinnor, vackert ej
1040 Det är att glädjas åt en annans lidande.

KOREN:

Förtälj mig, hur gudlöse mannen fann sitt slut,
Han, som gudlösa dåd försökte föra ut?

TJÄNAREN:

Sen Tebes land vi lämnat och dess boningar,
Vi skredo öfver strömmande Asopos våg
1045 Och lände till Kithairons nakna klippehäll,
Pentheus och jag — ty jag min herre följde med —
Och främlingen, som ledde oss till fästen upp.

---

[1]) Slutet af versen har bortfallit och förmodligen ännu en vers. Sammanhanget är lätt att supplera: »Tror du Tebe vara så omanligt, att det ej kan vederbörligen straffa den, som reser sig emot dess ordning».

Först i en grönklädd, skogig dal vi lägra oss,
Försiktiga, med tysta steg och tungan stum.
Osedda själfva, vilja vi ju själfva se.
Där en brantväggig klyfta fanns på källsprång rik,
Af furor skuggad, och i den maenaderna,
Med ljuflig möda sysslande, sig slagit ned.
De ene där bekransade sin tyrs, att den,
Som mist sin murgrönslinda, åter löfvad blef.
Som fålar glade, hvilka lösts ur selens tvång,
De andre sjöngo växelkvad till Bakkhos pris.
Pentheus, den arme, när han kvinnoskaran ej
Kan se, så talar: »Främling, där vi stå, min blick
Ej når de sig så kallande maenaderna.
Men stiger jag i högrest fur på kullens topp,
Skall grannt jag se maenadernas skamlösa färd».
Och strax jag ser, hur främlingen ett under gör.
Han tar en furas högsta skott, ett himmelshögt,
Och böjer sakta, sakta, till den svarta jord.
Den hvälfde sig som båge eller rundadt hjul,
När man dess omloppslinie drar med cirkeln upp.
Så främlingen med händren grep bärgvuxen fur
Och böjde ner den — slikt är ej en dödligs bragd.
Men sen han Pentheus hade satt i furans topp,
Med händren släpper trädet han, att saktelig
Det reses upp och Pentheus ej må kastas ned;
Och högt i höga luften reste det sin stam
Och bar på sina starka axlar Tebes kung.
Men mer han sågs, än själf han såg maenaderna.
Knappt var han sedd, där han på furans skuldror satt,
Förrn främlingen var ingenstädes till att se,
Och högt ur etern någon — och man gissar på
Dionysos — ropte högljudt: »Hören, unga mör,
Hit för jag mannen, hvilken löje gjort af Er,
Mig och min kult. Så tagen hämnd på honom nu».
När dessa ord han talte, öfver himmelen
Och jorden breddes ljuset af en helig eld.
Stum etern vardt, förstummadt var i skogig dal
Löfkronors sus, och vilddjurs läte ej förnams.

Digitized by Google

Bakkanterna, som ej uppfångat rösten klart,
Stå lyssnande och se sig spejande omkring.
Han andra gången ropar. Kadmos döttrar, när
De klart förnummit gudens maning, lika snabbt
1090 Som dufvan flyger, rusa fram skyndsamligen,
Ansträngande de starka fötters snabba par,
Agave, modern, jämte hennes systerpar
Och alla bakkanter. Öfver strida bäckar de
Och branter ila, såsom guden gaf dem in.
1095 Men när de sågo härskaren i furans topp,
Bestego de en klippas höjd, att därifrån
1097 Med stenar, väldigt slungade, den arme nå,
1099 Och andras tyrs vardt skickad genom luften mot
1100 Osälle Pentheus, men där intet vanns därmed;
Ty högre satt den arme än de kunde nå
Med all sin ifver; men han satt där hjälplös dock.
Med ekens grenar — stänger utan järn — till slut
De sökte samfälldt rycka furans rötter upp.
1105 Men när de icke kommo till sin mödas mål,
Agave sade: »Godt, maenader, ställen Er
I krets kring furan; så det trädbestigande
Vilddjur vi fånga, att det intet röja kan
Om lönlig kordans». Händer strax i tusental
1110 I furan gripa, rycka den ur jorden loss.
Där Pentheus satt i furans topp, från höjden han
Till marken störtar under tusenfaldigt skri:
Ren han förnam sig sluten i olyckans famn.
Hans moder som prästinna börjar offret och
1115 På honom störtar. Pentheus kastar mitran bort
Från hufvut, att Agave honom känna må
Och ej, den arma, honom döda. Hennes kind
Han smeker: »Moder», säger han, »jag är din son,
Pentheus, du födt mig i Ekhions hus en gång.
1120 Förbarmande, o moder, och din egen son
Du ej förgöre, därför att jag syndat har».
Hon skummade af raseri och ögats klot
Hon hvälfde vildt. I otillbörlig tanke snärd,
En Bakkhos fånge, ej hon hörde på sin son.

Digitized by Google

Hon grep med händren i hans vänstra hand, sin fot
Hon satte mot hans sida, den olyckliges,
Och ryckte loss hans skuldra — ej af egen makt,
Men guden gjorde hennes händer mödan lätt.
På andra sidan Ino ryckte muskler loss;
Autonoe och bakkanters hela svärm tog del
I blodig möda. Om hvarandra ljödo skrin:
Han stönade, så länge än han andades.
De brusto ut i jubelrop, en bar hans arm,
En ann hans fot med dess sandal, de slita från
Hans refben köttet. Blodiga om händren, de
Med Pentheus' lemmar kasta boll emellan sig.
Hans kropp är kringspridd. Under råa klippans häll
En lem är kastad, en i skogens djupa snår.
Svårt att dem samla. Den osälles hufvud har
Hans moder tagit i sin famn och sen det fäst
På tyrsens spets och bär det öfver Kithairons ås,
Som hade hon i striden ett bärglejon fällt.
Hon öfvergifvit systrars och maenaders kor.
Stolt öfver ödesdiger fångst, hon ilar hit
Till staden, ropar jublande till Bakkhios,
Kamrat i jakten och medhjälpare till fångst,
Den segerkrönte, som skall kräfva tårars gärd.
Men jag mig drager undan denna fasans syn,
Förrän Agave kommer till palatset fram.
Men ödmjukhet och gudars fruktan skönast är
Af allt. Och den, som ödmjukt fruktar gudarna,
Har största vishet vunnit — sådan är min tro.

KOREN:

Låtom oss med danser Bakkhios fira,
Jubla öfver olycksmått,
Pentheus, drakens ättlägg, nått.
Han har djärfts i kvinnodräkt sig sira,
Gripa murgrönslindad tyrs och så
Följa Bromios — och till ofärd gå.
Kadmos döttrar, bakkantinnor,
Härlig är Er segers ära,

Digitized by Google

Jämmer skall som frukt den bära,
När en moder uti barnets blod
Sudlar egen hand — den kamp är god.

Men nu jag ser Agave, Pentheus moder, till
Palatset komma; hennes ögon stirra vildt.
Mottagen euoihälsad guds fästglada lag.

(Agave inträder på scenen åtföljd af bakkantinnor. På sin tyrs bär hon Pentheus blodiga hufvud.)

Växelsång emellan Agave och koren:

AGAVE:

Bakkanter från Asiens nejder.

KOREN:

Jag till din maning lyss.

AGAVE:

Från jaktens lyckliga fejder
En ranka, som skurits nyss,
Från bärget jag med mig bringar.

KOREN:

Jag ser det och hälsar dig vän i vårt lag

AGAVE:

Jag lejonets unge betvingar
Förutan nät med händernas tag;
Det ligger för öppen dag.

KOREN:

Hvar gjorde du fångst så god?

AGAVE:

Kithairon har druckit dess blod.

KOREN:

Hvem var det bytets bane?

AGAVE:

I främsta rummet jag.

KOREN:

Du sälla Agave!

Digitized by Google

AGAVE:

Så nämns jag i fästligt jublande lag.

KOREN:

Stod någon som hjälp dig nära?

AGAVE:

De Kadmos döttrar två
Ha sin del i jaktens ära:
Efter mig de nämnas må.

KOREN:

1183 Din fångst skall dig glädje bära.

(Motstrofven till denna Agaves och korens växelstrof kan jag icke bringa i lyrisk form. Den innehåller ett vidare utförande af strofens tanke Jag utelämnar den här.)

KOREN:

Olyckliga, det ädla byte, som du för
Som jakttrofé — nu visa det för borgarna.

AGAVE:

I, som bebyggen det tebanska landets borg,
Den tornomslutna, kommen, skåden här vår fångst.
Vi, Kadmos döttrar, detta vilddjur lade ner,
Ej slungande thessalers rembefästa spjut
Och ej med nätvärk, men med hvita armars kraft.
Köp icke jaktens värktyg af lanssmederna,
Ty jakt med vapen är ej mer att skryta af.
Vi villebrådet grepo med vår blotta hand,
Och utan knifsägg styckade dess lemmar vi.
Hvar är min far, den åldrige? Han komme hit.
Och hvar är Pentheus, sonen min? Han rese mot
Palatsets vägg en stege, stige sen på den
Och nagle detta hufvud i triglyphen fast,
Det lejons hufvud, som blef bytet från min jakt.

KADMOS:

(Efter honom bäres en bår, på hvilken hvila kvarlefvor af Pentheus.)

I svenner, som de sorgliga kvarlefvorna
Af Pentheus bären, följen till palatset mig.
Hans kropp med tusen mödor jag har sammansökt

Digitized by Google

Och bringar med; jag i Kithairons klyftor fann
1220 Den söndersliten, splittrad låg hvar lem för sig.
1222 Så snart jag, stadd på hemfärd från bakkhanterfäst
Med gamle siarn, inom stadens murar kom,
Jag täljas hörde mina döttrars hemska dåd.
1225 Till bärget återvände jag och för nu hit
Min son, som ljutit döden af maenaderna.
Där henne, som åt Aristaios födt en gång
Akteon, såg jag, Autonoe, och Ino med:
De, vanvettsslagna, rasa än i ekeskog.
1230 Men man förtalde att Agave ilar hit
På bakkisk fot och ryktet utan grund ej var;
Ren henne ser jag — syn, som ingen glädje gör

AGAVE:

Min fader, du det största skäl att yfvas har.
Ej dödlig man så frejdade hjältinnor födt
1235 Som du; jag nämner alla, men står främst dock själf.
Vid väfstoln jag väfskeden lämnat har och gått
Till större bragd: att fånga vildt med händren blott.
På mina armar, som du ser, jag bringar hit
Det jägarpris, jag vunnit, att det smycka må
1240 Palatsets väggar. Tag det, fader, i din hand
Och öfver mina jägarbragder stolt du bör
Till gästabud dig vänner bjuda. Lycklig du,
Ja, lycklig öfver sådan dina döttrars bragd.

KADMOS:

1244 O kval, omätligt, som ej ögat orkar se!
1246 Ett skönt föroffer har du offrat gudarna
Och manar Thebe nu och mig till gästabud.
Ve först för dina lidanden, för mina sen.
Ty guden Bromios, fursten, fast vår frände han,
1250 Med rätt för visso, men för hårdt oss drabbat har.

AGAVE:

Hur knarrig är ej människan på gamla dar
Och mörk i blicken! Måtte Pentheus dock, min son
Brås på sin moder och som hon jaktlycka få,
När han med Tebes unga män drar ut på jakt

Digitized by Google

Att vilddjur fånga. Nu till kamp mot gudarne
Sin kraft han vänder, men af dig han, fader, bör
Tillrättavisas. Kalla honom hit till mig,
Att han må se, hur jag är lycklig för min bragd.

KADMOS:

Ve, om I insen, hvilka dåd I öfvat; då
Skall gräsligt kval Er drabba; om till lifvets slut
I blifven i den villa, som Er fångat har,
I nämnens ej olyckliga, ej lyckliga.

AGAVE:

Hvad i vår bragd är orätt eller sorgefullt?

KADMOS:

Först vänd din blick mot eterrymdens ljusa hvalf.

AGAVE:

Se här, men hvarför bjuder du mig blicka dit?

KADMOS:

Syns det detsamma eller har det ändrat skick?

AGAVE:

Mer ljust än förr och mera glänsande det är.

KADMOS:

Af Bakkhosfästens fröjder är du rusig än.

AGAVE:

Jag ej begriper detta tal. Min tanke tycks
Ur töcknigt moln till klarhet åter träda fram.

KADMOS:

Lyss du till frågor? Svarar visligt du på dem?

AGAVE:

Jag helt förgätit, fader, hvad jag nyss har sagt.

KADMOS:

Till hvilkens hus vardt under bröllopssång du förd?

AGAVE:

Ekhion, född ur drakesådd, min make blef.

Digitized by Google

KADMOS:
En son du födde din gemål; hvad var hans namn?

AGAVE:
Pentheus, så nämna vi vår son, vår kärleks pant.

KADMOS:
Hvems är det hufvud, som du håller på din arm?

AGAVE:
Ett lejons, så påstodo jägarinnorna.

KADMOS:
Se noga efter, ringa ju den mödan är.

AGAVE:
Hvad ser jag, hvad! Hvi bär jag detta i min hand?

KADMOS:
Betrakta det, tag noga därom kännedom.

AGAVE:
Jag ser — o jämmers jämmer, jag osaliga....

KADMOS:
Du finner det väl längre ej ett lejon likt?

AGAVE:
Nej, det är Pentheus hufvud, jag osälla bär.

KADMOS:
Du ej det kände, söladt som det var af blod.

AGAVE:
Hvem tog hans lif? Hur kom hans hufvud i min hand?

KADMOS:
Du hårda sanning, läglig stund du icke valt.

AGAVE:
Förtälj, mitt hjärta bäfvar för hvad komma skall.

KADMOS:
Du dödat honom, du, med dina systrars hjälp.

AGAVE:
Hvar vardt han dödad? I palatset? Eller hvar?

Digitized by Google

KADMOS:

Där, hvarest kopplet sönderslet Akteon förr.

AGAVE:

Hvi till Kithairon kom han, den olycklige?

KADMOS:

Han kom att håna guden, håna Bakkhos fäst.

AGAVE:

Men vi då? Huru hafva vi då kommit dit?

KADMOS:

Af bakkiskt vanvett drifna, liksom Tebes stad.

AGAVE:

Jag inser nu att Bromios i fördärf oss fört.

KADMOS:

Han kränkt sig kände: I hans gudom nekaden.

AGAVE:

Hvar, fader, är min sons, den käres, döda kropp?

KADMOS:

Med möda har jag dessa rester spårat upp.

AGAVE:

Ha kroppens lemmar åter fogats samman rätt?

* * *

Hvi ha mitt vanvetts följder drabbat Pentheus så?

KADMOS:

Lik Er till art, han guden ingen dyrkan gaf.
Och därför krossar Bromios med ett enda slag
Pentheus och Eder, så att han mitt hus och mig
Tillintetgör. Själf utan manlig säd, jag ser
Den telning, hvilken växte ur ditt moderlif,
Du arma, död — en jämmerfull och skymflig död.
Till dig, min son, såg släkten upp, du pelarn var,
Som hela huset uppbar, du, min dotters son.
Du var en skräck för staden. Ingen dristade
Den gamle göra öfvervåld, när dig han såg,

Digitized by Google

Ty hämnd du tog, som svarade mot kränkelsen.
Nu jag vanvördad vräkes ur mitt eget hus,
Den store Kadmos, ur hvars sådd tebaners stam
Har spirat upp och som har bärgat bästa skörd.
Du käraste — ty fast du icke längre finns,
Jag räknar dig bland mina käraste, mitt barn —
Ej mer med handen smeker du min kind och mig
Din moders fader nämner, sluter mig i famn,
Och säger: »hvem gör dig för när, vanvördar dig,
Du gamle, stör ditt sinnes lugn och gör dig sorg?
Säg det, min far: jag tuktar den dig gör för när».
Nu jag i jämmer störtad är, osalig du,
Din moder ömkvärd och osälla fränderna.
Den som förmäten ringa aktar gudars makt,
Han öfverväge Pentheus död och vörde dem.

KOREN:

Din lott mig smärtar, Kadmos. Rättvist är det straff
Din dotters son fått lida, men för dig dock svårt.

AGAVE:

Du ser, min fader, huru allt förändrat sig.

* * *

Särslitna lemmar söka bland klipphällarna.

* * *

Gör jag ej synd, eländа, om intill mitt bröst
Jag honom trycker? Kan jag klaga vid hans bår?
Om egna händer jag med brott ej fläckat, då

* * *

Att jag må hälsa hvarje lem utaf mitt barn
Och kyssa dessa muskler, dem jag själf har närt,
Du kära anlet och du fjunbevuxna kind.

* * *

Digitized by Google

Hans lemmar sudlade i blod och slitna sär

* * *

DIONYSOS:

(Uppträder på en högre belägen scen, från hvilken gudarne plägade tala, då lösningen af den tragiska knuten anförtroddes dem.)

* * *

Han kom med öfvermodigt hot om bojors band.
Därför af dem han döden ljöt, som minst han bort.
Dock denne rättvist lidit har sitt stränga straff,
Men hvad hans folk skall lida, jag ej dölja vill.

* * *

Att lämna staden, ge upprättelse för brott
Som gudlöst öfvats, då I dödaden....
Och Tebe mer ej återse, ty det är synd.

* * *

Men jag vill tälja, hvad du själf att lida har:
Till drake du förvandlas skall; Harmonia,
Krigsgudens barn, som du, fast dödlig, ägt till vif,
Skall, vilddjursvandlad, taga skapnad af en orm.
Du med din maka — Zeus orakel säger så —
Skall efter oxspann åka. Som barbarers drott,
Med tallös här du många städer grusa skall.
Men när de guden Loxias orakelstad
Ha sköflat, olycksalig hemfärd då de få.
Men Ares dig skall rädda och Harmonia
Och föra till de sällas land att lefva där.
Jag, Bromios, ej af dödlig fader född, men af
Kronion, bådar detta: Om I handlat vist,
Själft mot Er vilja, haden I till bundsförvandt
Förvärfvat till Er lycka denne son af Zeus.

AGAVE:

Dionysos, vi bönfalla dig, vi syndat svårt.

Digitized by Google

DIONYSOS:

För sent I kändens vid mig, den förnekade.

AGAVE:

Vi inse detta, dock du straffar allt för hårdt.

DIONYSOS:

Så vardt jag ock, så gud jag var, af Er försmådd.

AGAVE:

Ej höfves gudar hämndelust likt dödlige.

DIONYSOS:

Min fader, Zeus, för länge sen sitt bifall skänkt.

AGAVE:

Ve, gubbe, ve! Till landsflykts hårda lott vi dömts.

DIONYSOS:

Hvi så fördröja hvad som ändock måste ske?

KADMOS:

Mitt barn, i väldigt lidande vi störtat ha,
Jag och du arma jämte dina systrar två.
På gamla dar jag vandrar till barbarers land
Att bo som skyddsling. Därtill är mig förelagdt
Att jag mot Hellas föra skall barbarisk här.

Och Ares barn, Harmonia, mitt äkta vif,
I skepnad af en gräslig orm skall följa mig,
Draken, till Hellas altaren och grafvar, när
Jag lansprydd här mot Hellas för. Jag arme ej
Min jämmer slutar. Ej jag får på Akherons våg
Till Hades segla för att ändtligt finna ro.

AGAVE:

Min fader, jag skall gå i landsflykt, skild från dig!

KADMOS:

Osälla dotter, hvarför slår du armarne
Kring mig, en orklös gubbe, hvitnad som en svan.

AGAVE:

Hvar har jag tillflykt, jagad bort från fosterbygd?

Digitized by Google

KADMOS:

Jag vet ej, dotter, ringa stöd din far kan ge.

AGAVE:

Du min fädernesstad, du min faders borg,
Farväl, farväl! Den landsflyktiges sorg
Är det öde mig väntar.

KADMOS:

Så gå då, min dotter........

* * *

AGAVE:

O fader, jag ömkar dig för din lott.

KADMOS:

Du själf, mitt barn, ej en sällare fått,
Och för systrarna dina jag gråter.

AGAVE:

Ja, väldigt ett lidandes öfvermått
Dionysos vår drott
Har bragt öfver dig och de dina.

KADMOS:

Själf ock fick han lida ovärdigt förakt,
Då I nekaden tro på hans gudom och makt.

AGAVE:

Det väl dig gånge, min far.

KADMOS:

Dig ock,
Min olyckliga dotter, men svårligen dock
Växer glädjen på flyktingens stig.

AGAVE:

För mig bort härifrån I, som ledsagen mig,
Till systrarna mina, som dela min lott
Och ömkligt begråta sitt olycksmått.
Må jag komma dithän,
Där Kithairons ås ej på mig blickar ner,
Där mitt öga Kithairons ås ej ser,
Där aldrig en tyrs varit skådad än,
Och andra må Bakkhos fira.

Digitized by Google

Anmärkningar.

v. 5: Dirke och Ismenos, två strömmar, som hvar från sin sida begränsa det gamla Tebes område, stå här för att beteckna självfva landet Tebe.

v. 6—12: Naturligtvis tänker sig myten att åtskilliga år förflutit, efter det att Semele vardt dödad af Zeus blixt. Då det här säges, att spillrorna af hennes hus ännu ryka, så är det för att beteckna egenarten af den eld, af hvilken det blifvit antändt. — För öfrigt är det ovisst, om åskådarna värkligen på scenen sågo dessa rykande ruiner och annat, som Dionysos i detta sammanhang omnämner; fastmera är det troligt, att stället blott innehåller en vädjan till åskådarnas fantasi rörande hvad de borde föreställa sig. — På samma sätt synes skalden äfven i det följande någon gång vädja till publikens fantasi.

v. 13 ff.: Den öfversikt öfver Dionysoskultens utbredning, hvilken innehålles i dessa verser, är gifven utan någon genomgående kännedom om här nämnda länders läge och natur och väl också utan någon historisk kännedom om gången af denna kults spridning.

v. 17: Med *Asien* menas här hvad vi kalla för Mindre Asien och särskildt dess västkust.

v. 58: Man jämföre innehållet i denna vers med hvad som säges nedan i v. 125.

v. 64: Koren nämner sig själf i regel i ental, änskönt den bestod af flera (15) personer.

v. 67: *Bromios* »den larmande» är ett namn för Dionysos.

v. 88 ff.: Hvad i dessa verser berättas om Dionysosfostrets insömmande i Zeus länd upptages och utvecklas ytterligare i första dialogakten.

v. 100: »Tjurhornad gud»: Dionysos tänktes ofta i tjurgestalt; så här och äfven längre fram i detta sorgespel.

v. 119 ff.: »Kureter och korybanter» hållas här icke strängt isär. Eljest voro kureterna Zeus präster på Kreta och korybanterna den frygiska gudamoderns präster.

v. 133: »Vid årshögtidens fägnad»: Originalet talar egentligen om en hvartannat år återkommande fäst.

v. 136: »Tiasoten»: medlem af en thiasos eller en bakkisk fästförsamling.

v. 175: »Den gamle» är Teiresias, »den äldre» är Kadmos.

v. 182: är utelämnad såsom säkerligen oäkta.

v. 209: Jag har här icke kunnat konstituera någon täxt, som tillfredsställer mig.

v. 229, 230: Dessa båda verser foga sig icke väl i sammanhanget; öfversättningen skulle vunnit på deras utelämnande.

v. 247: är utelämnad såsom förmodligen oäkta. Äfven de närmast föregående verserna fr. o. m. 242 äro af somliga misstänkta till sin äkthet.

Digitized by Google

v. 264: Uttrycket om Kadmos, att han »sått jordburen äring», syftar på myten om, att han sått en dödad drakes tänder, och att ur dem vuxit fram fullrustade män, de s. k. »sparterna». Bland dessa sparter var Ekhion, Pentheus fader.

v. 270, 271: Dessa båda verser sägas icke lämpligen såsom syftande på Pentheus och äro därför möjligen understuckna.

v. 286—297: Detta ställe torde väl af de flesta kritici anses oäkta och kan utan saknad umbäras. Då emellertid liknande ställen förekomma i den klassiska tragedien, är jag böjd för att anse stället för äkta. Euripides har här velat ge en förklaring af myten att Dionysos, sedan Semele för tidigt födt honom till världen, blifvit sömmad in i Zeus länd, till dess stunden för hans födelse var kommen. Hvad det oklara stället vill säga är otvifvelaktigt följande: då Zeus fört den späde Dionysos till Olympen och Hera ville kasta honom ned igen, bedrog Zeus Hera genom att taga ett stycke (μέρος) ur etern och däraf forma en bild af Dionysos. Denna bild gaf han åt Hera som en säkerhet (gisslan, ὅμηρος) för att Heras vrede icke skulle drabba den värklige Dionysos, men detta ord (gisslan, ὅμηρος) förväxlades med ὁ μηρός (»lår, länd»), och så skulle myten om Dionysos insyende i Zeus länd låta förklara sig. — Förklaringen är icke logiskt genomförd.

v. 305: Liksom Dionysos fyller sina anhängare med ett hänförelsens och sällhetens vanvett, så låter han sina fiender drabbas af feghetens vanvett.

v. 307: »Skall honom själf du skåda etc»: Som siare borde ju Teiresias veta, att just Pentheus död skulle vara det yttre tecknet på Dionysos seger, och att Pentheus följaktligen icke skulle få se, huru väldig en gud Dionysos vardt i Hellas. Men en sådan inkonsekvens är mindre än den synes vara.

v. 314: Efter luckan är täxten oviss, men knappast meningen.

v. 316: är utelämnad såsom misstänkt till sin äkthet.

v. 350: Måhända betyder στέμματα här icke den af siaren personligen burna kransen af ylletofsar, utan en likartad prydnad på altaret, där tecknen togos.

v. 367: »Må blott ej Pentheus bringa sorger i ditt hus». Ordleken, som ligger i namnet Pentheus och i substantivet πένθος »lidande», kan jag icke återge på svenska. Samma ordlek framträder äfven på andra ställen.

v. 406: Om den rätta täxten är man här osäker.

v. 491: Ordet »bakkant» brukas äfven om manliga Bakkosdyrkare.

v. 508: Här syftar skalden ånyo på släktskapen mellan namnet Pentheus och substantivet πένθος »lidande».

v. 528: Här åsyftar Euripides uppenbarligen en etymologi af ordet Dithyrambos, ovisst hvilken.

v. 566: »Euios» är tillnamn till Bakkhos, af det bakkiska tillropet εὐοῖ.

v. 568: Axios och v. 571 Lydias äro namnen på tvenne makedoniska floder.

v. 573: Har jag sökt återgifva den traderade täxten, som dock säkerligen är korrupt.

v. 605: Bakkhios är ett namn på Dionysos, som den bakkiske guden.

Digitized by Google

v. 625: Akheloos står såsom representanten för strömmar och sötvatten öfver hufvud.

v. 646: Pentheus menar att, sedan främlingen lyckats fly fängelset, han borde söka sticka sig undan det bästa han kunde.

v. 716: är misstänkt till sin äkthet.

v. 725: Iakkhos är ytterligare ett namn på Dionysos.

v. 810: Wilamowitz anser att i denna och följande verser Dionysos förstulet vädjar till Pentheus sinnlighet och att det ytterst är denna hans svaghet, som för honom i fördärfvet. Wilamowitz mening har fått anslutning å andra håll. Jag får bekänna att jag har svårt för att upptäcka detta drag i replikerna här. Hade skalden velat antyda, att det var sinnlighet, som lockade Pentheus i fördärfvet, hade han väl gestaltat detta drag till sådan styrka, att det ensamt varit nog för att föra Pentheus upp till bärgen. Med andra ord: det drag i dramat, enligt hvilket guden förvillar Pentheus förstånd, för att denne dess lättare må gå i snaran, hade då varit öfverflödigt.

v. 828: är utelämnad. I det följande äro några verser efter Weckleins föredöme omflyttade, utan att jag därför redogör i detalj.

v. 844: I det närmast föregående har jag, såsom redan antydt, beträffande versernas ordning följt Wecklein. Det springande i tankesammanhanget kan vara afsiktligt, då skalden därmed kan hafva velat teckna Pentheus uppjagade sinnestillstånd.

v. 861: Täxten här är osäker.

v. 929: är utelämnad som oäkta.

v. 955—956: Repliken är tvetydig, men Pentheus förstår den, som syftade den på hans afsikt att hemligen bespeja bakkantinnorna. Men Dionysos afser med sina ord Pentheus nära förestående död.

v. 970: Man märke tvetydigheten i dessa repliker. Särskildt Pentheus slutreplik: »Nu jag får en värdig lön»! har en helt olika innebörd, allteftersom man med Pentheus låter den syfta på en förmodad hedersbevisning, eller man med Dionysos låter den syfta på Pentheus nära förestående död, till straff för hans strid med guden.

v. 987: »Lyssas snabba hundar» Erinyerna, hvilkas moder var Lyssa, raseriet, vanvettet'

v. 1028: är utelämnad, emedan den icke passar för sammanhanget.

v. 1098: är utelämnad.

v. 1184—1199: Dessa verser, som utgöra motstrof till en föregående strof, har jag utelämnat i öfversättningen, därför att det beredde mig för stora svårigheter att bringa dem i modern lyrisk form. Jag återger dem därför här till deras ungefärliga innehåll på prosa. Det torde däraf framgå, att deras uteslutande ur den metriska öfversättningen icke vållat denna någon synnerlig förlust. Dock äro de icke utan allt värde för sammanhanget, då i dem skildras arten af Agaves vansinne. Stället kan öfversättas ungefär så:

Digitized by Google

AGAVE: (till koren) Tag del i vår fästmåltid.

KOREN: (som får se att Agave på tyrsen bär Pentheus hufvud) Huru skulle jag, olyckliga, kunna taga del däri?

AGAVE: Ungt är lejonet, dess kind har nyss börjat få fjun under hufvudets mjuka hårhjälm.

KOREN: Som ett i det fria lefvande vilddjur bär det sin yppiga man.

AGAVE: Bakkhios, som är skicklig jägare, har skickligt hetsat maenaderna mot detta vilddjur.

KOREN: Ja, ty fursten är jägare.

AGAVE: Berömmer du min jaktlycka?

KOREN: Ja, visst berömmer jag den.

AGAVE: Snart skola Kadmeerna prisa dig.

KOREN: Och snart skall din son Pentheus ....

AGAVE .... berömma sin moder, som gjort denna lejonfödda fångst.

KOREN: En utomordentlig.

AGAVE: På ett utomordentligt sätt.

KOREN: Och nu gläder du dig däråt?

AGAVE: Storliga gläder jag mig öfver att genom denna fångst uppenbarligen hafva utfört en stor bragd.

De verser, som stå i luckan emellan v. 1329—1330 äro hämtade från olika håll. Jag har i deras behandling följt Wecklein.

Efter v. 1388 följer i handskrifterna fem anapestiska dimetrar (den sista katalektisk), hvilka utgöra afslutning i åtskilliga euripideiska sorgespel. Här passa de inte för sammanhanget.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SJÄLSBEGREPPETS UTVECKLING

I MYT OCH VETENSKAP

AF

AXEL HERRLIN

I

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1908

Digitized by Google

Digitized by Google

Det arbete, som härmed öfverlemnas åt offentligheten, har från början tillkommit under form af offentliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola under vårterminen 1907. Ämnets framställning har emellertid under utarbetandet af denna afhandling undergått väsentliga omarbetningar och utvidgningar, om ock den allmänna gången af den samma är oförändrad. Behandlingen af problemet samlar sig omkring tre olika grundformer för själsbegreppet, hvilka vi betecknat som den **eidologiska**, *den* **fysiologiska** *och den* **psykologiska** *självsideen. I afhandlingens nu föreliggande första del behandlas endast den eidologiska ideen. Framställningen af de båda öfriga ideerna följer i en senare del.*

Axel Herrlin.

Digitized by Google

Digitized by Google

I. DEN EIDOLOLOGISKA SJÄLSIDEEN.

1.

Orientalisten Professor H. V. Hilprecht vid Pennsylvaniauniversitetet hade en gång fått en samling teckningar af fornfynd, hvilka blifvit hittade i Babylon af en från hans universitet utsänd expedition. Deribland funnos äfven teckningar af två små agatfragment med kilskrifter. En lördagsafton i Mars 1893 satt han och brydde sin hjerna med dessa två fragment, hvilka antogos vara bitar af fingerringar. Han var på grund af inskrifternas typ närmast böjd att hänföra dem till tiden mellan 1700—1140 f. K., och då det första tecknet i tredje raden af det första fragmentet tycktes vara K U, gissade han, att det skulle betyda Kurigalzu, namnet på en konung. Vid midnattstid gick han uttröttad till sängs.

»Jag drömde då», berättar han själf, »följande märkliga dröm. En högväxt mager prest från det gamla förkristna Nippur omkring 40 år, klädd i en enkel *abba*, ledde mig till en skattkammare på sydöstra sidan af sitt tempel. Han gick med mig in i ett litet, lågt rum utan fönster, hvari en stor träkista var ställd och bitar af agat och lapis lazuli lågo kringströdda på marken. Han yttrade här till mig: De två fragment, som finnas publicerade hvar för sig på ss. 22 och 26, höra samman till ett. De äro icke några fingerringar utan deras historia lyder så här.

Konung Kurigalzu (omkr. 1300 f. K.) hade en gång till Bels tempel sändt en del föremål af agat och lapis lazuli, bl. a. en votivcylinder af agat med inskriptioner. Presterna mottogo så oförmodadt en befallning att förfärdiga två örringar af agat till guden Ninibs bildstod. Vi voro i stor förlägenhet, ty vi hade icke till hands någon agat i råmaterial.

Digitized by Google

För att kunna utföra befallningen sågo vi ingen annan utväg än att klyfva votivcylindern i tre delar och fingo på detta sätt tre ringar, af hvilka hvar och en bar en del af den ursprungliga inskriptionen. De första två ringarne tjenade till örringar på gudens bildstod. De tvenne fragment, som vållat Er så mycket bryderi, äro delar af dessa. Om Ni sätter dem samman, skall Ni få bekräftelse på mina ord. Men den tredje ringen har Ni ännu inte funnit och kommer heller aldrig att finna den.»

Professor Hilprecht vaknade nu och skyndade sig att ånyo granska de båda teckningarna af fragmenten inne i sitt arbetsrum. Han kände sig strax slagen af huru korrekt drömmen anvisat honom den rätta tydningen af dem, och Mrs Hilprecht betygar, hur hon hörde honom från skrifbordet ropa: »Så är det, så är det». Följande dag verifierade han saken ytterligare med tillhjelp af en annan teckning af fragmenten, som fans i Universitetsbiblioteket.

Då de felande styckena rekonstruerades i analogi med andra liknande inskriptioner, visade sig inskriften hafva följande lydelse:

Till Guden Ninib, barn till guden Bel, har herren Kurigalzu, guden Bels öfversteprest, skänkt det.

På teckningarne hade emellertid de båda fragmenten fått olika färg, så att den, som studerade dem, icke fick intryck af, att de ursprungligen voro af samma sten. Professor Hilprecht tog sig derför före att undersöka de båda verkliga agatfragmenten, som finnas bevarade i kejserliga museet i Konstantinopel. De lågo der i skilda lådor, men då de sattes samman, passade de fullständigt ihop. Olikheten i färg hade tydligtvis uppkommit derigenom, att när man en gång i Babylon klyfde agatcylindern, hade stenens hvita ådra kommit till synes på det ena fragmentet, den grå på det andra.[1])

En modern psykolog ser i Professor Hilprechts dröm

[1]) Ref. efter *Andrew Lang:* The Book of dreams and ghosts. London, New York and Bombay 1899, ss. 19—22. Fallet är ursprungligen publiceradt af Professor Romaine Newbold i Proceedings of the Society for Psychical Researche Vol. XII.

Digitized by Google

endast ett ovanligt vackert exempel på den undermedvetna kombinationsförmågan och tolkar den i analogi med de fall, då en skolgosse, som en hel qväll förgäfves brytt sin hjerna med ett matematiskt problem, under natten drömmer den rätta lösningen. Det hör i sjelfva verket till historien, att professor Hilprecht af en medlem af expeditionen Dr. Peters fått veta, att man funnit ett rum med delar af en träkista och bitar af agat och lapis lazuli. I denna miliö har hans drömmedvetande sedan försatt den babyloniske presten och låtit honom bli språkrör för de kombinationer, som detta medvetande sjelf skapat.[2]) En dylik klyfning är icke något ovanligt hos drömmedvetandet. Professor Lütken i Sorö drömde en gång, att han var i Rio Janeiro och der åsåg en stor illumination till kejsarens, Don Pedro, ära. Han varseblef dervid en dekoration, på hvilken stod att läsa:

VIVAT DO(N) P(E)D(R)(O).

Han förstod icke, hvad de paranteser skulle betyda, som omgåfvo bokstäfverna N, E, R, O, och frågade en person i folkmassan derom. Denne svarade: »Det är ju lätt att begripa. Det betyder »lefve Don Pedro, bara han inte blir som Nero».

För en psykologiskt skolad person måste den metod, vi här angifvit för tolkningen af Professor Hilprechts dröm, te sig som den enda rimliga. Och dock gifves det ännu många menniskor, äfven bland de mera bildade klasserna, hvilka tycka, att en spiritistisk hypotes är mycket enklare och derför tro, att det verkligen var anden af en babylonisk prest, som uppenbarade sig för professorn. Enklare är onekligen en sådan hypotes, men på samma sätt som myten är enklare än vetenskapen. Våra nordiska förfäder skulle nog finna den moderna elektriska teorien för blixt och åska onödigt inkrånglad vid

[2]) Professor Hilprechts drömmedvetande har äfven vid ett tidigare tillfälle varit vetenskapen till gagn. Under 1882—1883 var han sysselsatt med tolkning af en inskription, hvari orden *Nabû—Kudûrru—Usur* funnos, som af Professor Delitsch öfversatts: »Nebo beskyddar mitt murbruks-bord». Professor Hilprecht hade till en början accepterat denna tolkning, men vaknade en morgon med det infallet, att de i stället borde öfversättas med: »Nebo beskyddar mitt landamäre», hvilket ju förefaller vida rimligare och äfven af öfriga forskare numera är accepteradt som den riktiga tolkningen. *Lang:* anf. arb. sid. 22.

Digitized by Google

sidan af läran om Thor och hans bockar. Den spiritistiska åskådningen leder i sina konsekvenser till *Animism*, den primitiva verldsförklaring, som bakom hvilken naturtilldragelse som helst vill spåra andars verksamhet. Från denna synpunkt kan i sjelfva verket icke blott en så underbar dröm som Professor Hilprechts, utan hvarje dröm blifva en uppenbarelse af en andlig verklighet.

En sådan tankegång skall troligen förefalla många nutidsmänniskor ganska underlig. Och dock behöfva vi blott gå tillbaka till vår egen barndom för att strax litet bättre förstå det primitiva föreställningssättet. De flesta barn ha väl någon gång blifvit så grundligt uppskakade af en hemsk dröm, att de sedan i långa tider derefter knappast vågat somna in om kvällarne af fruktan för att å nyo få göra bekantskap med drömverldens fasor, hvilka te sig som lifslefvande verkligheter. Men äfven eljes har nog drömverlden för barnet ofta en viss egendomlig verklighetsprägel, som låter drömfantasiens skapelser helt omärkligt blanda sig med lifvets egna upplefvelser. Säkerligen hafva ej sällan dessa uppdiktade personligheter, som stundom så starkt lägga beslag på barnafantasien, att de skrifva bref till dem m. m., sitt upphof i drömreminiscenser. Och t. o. m. den vuxne kan någongång känna sig tveksam, huruvida en hågkomst, som dyker upp i hans hjerna, har sin rätta plats i drömmens eller i verklighetens verld. En person, som genomgått en svår och långvarig lunginflammation, berättade mig, att han under sin konvalescens mer än en gång erfor, huru drömreminiscenser från hans sjukdomsperiod trängde sig in bland hans hågkomster från det verkliga lifvet på det mest förvillande sätt. En dag hade han besök af en vän, hvars gamla trotjenarinna för ett eller annat år sedan etablerat en hökeriaffär. Plötsligt sade konvalescenten: »Det var ju sorgligt med er gamla piga, som satte upp den där affären. Hon har ju gjort konkurs.» Detta hade hon dock ingalunda. Det var blott en minnesvilla hos den sjuke, hvilken troligen hänförde sig till någon feberdröm. I vissa former af sinnessjukdom, t. ex. de paranoida och i den Korsakoffska sjukdomen, äro minnesvillor mycket van-

Digitized by Google

liga.[1]) Oftast torde de visserligen böra uppfattas såsom producerade af fantasien nära nog i samma ögonblick, som de inställa sig. Dock kan man ibland hafva anledning att hänföra dem till föregående drömtillstånd, specielt om de uppträda vid flera olika tillfällen med samma föreställningsinnehåll.

Ju mer man fördjupar sig i dessa spörsmål desto rimligare förefaller oss barnets och vildens benägenhet att sammanblanda drömmen med verkligheten. Sjelfva filosofen Cartesius säger, att det ofta syntes honom omöjligt att finna något säkert kännetecken för att skilja det ena från det andra, ehuru han omsider i Guds sannfärdighet tror sig se en underpant på sinneverldens verklighet. Är Gud verkligen sannfärdig, kan han omöjligen hafva gycklat så groft med oss, att han satt oss in uti en verld af idel hjernspröken. Den, som kräfver en mera filosofisk lösning af problemet, skall kanske med Kant säga: »Lifvet visar ett sammanhang mellan föreställningarne sinsemellan enligt orsakslagen, hvilket vi icke finna i drömmen.» Härtill invänder dock Schopenhauer med rätta: »Äfven i drömmen hänga ju alla detaljer samman med hvarandra enligt grundens lag i alla dess former, och detta sammanhang visar endast afbrott mellan lifvet och drömmen å ena sidan samt mellan de enskilda drömmarna å den andra. Kants svar borde derför blott lyda så: den *långa* drömmen (lifvet) har inom sig ett genomgående sammanhang i enlighet med grundens lag, men ej med de korta drömmarna, fastän hvar och en af dessa inom sig har ett liknande sammanhang. Mellan det förra och de senare är alltså bryggan afbruten, och derpå känner man skilnaden. Det vore dock mycket svårt, ja, ofta omöjligt att i det verkliga lifvet i enlighet med detta kännetecken anställa en undersökning, om något af oss drömts eller verkligen inträffat. Ty ofta äro vi ej i stånd att led för led följa orsakskedjan mellan det närvarande ögonblicket och hvarje vår upplefvelse, utan att vi dock derför äro böjda att förklara den för en dröm.

[1]) Jfr härom vår studie: »Lögn, fabulering och minnesvillor med särskild hänsyn till barnets själslif» i Pedagogisk Tidskrift för 1906 och 1907.

Digitized by Google

Derför betjenar man sig i det dagliga lifvet icke af denna undersökningsmetod för att skilja dröm från verklighet. Det enda säkra kriteriet för skilnaden mellan dem är i sjelfva verket blott det erfarenhetsrön, som heter uppvaknande, genom hvilket orsakssammanhanget mellan drömmens händelser och det vakna lifvet tydligt och känbart afbrytes. En förträfflig illustration till denna tankegång finner man hos Hobbes i 2:dra kapitlet af Leviathan. Han säger der, att vi lätt efteråt taga drömmar för verklighet, då vi oafsiktligt ha insomnat med kläderna på, men i all synnerhet, om dertill kommer, att ett företag eller förehafvande lägger beslag på alla våra tankar och sysselsätter oss lika mycket i drömmen som i verkligheten. I dylika fall märka vi nästan lika litet, när vi vakna, som när vi somna; drömmen flyter samman med verkligheten och blandar sig dermed. Här återstår nu endast användningen af det Kantska kriteriet. Men om vi, såsom ofta är fallet, alls icke kunna konstatera, om en tilldragelse har ett samband med det närvarande eller ej, så måste det alltid förbli oafgjordt, huruvida den af oss drömts eller verkligen har inträffat».[1])

Till belysning af detta Schopenhauers resonnemang må vi draga oss till minnes den gamla sagan i Tusen och en natt om Abu Hassan och Harun al Raschid. Harun får en gång på en af sina vandringar incognito i Bagdad höra en af sina undersåtar vid namn Abu Hassan orda i samhällets angelägenheter med så mycken klokhet, att han får det infallet att låta honom blifva kalif för en dag. Så låter han Abu Hassan få en sömndryck och för honom under sömnen till kalifborgen, der han följande morgon vid uppvaknandet mottages med alla de ärebetygelser, som tillkomma de rättrognas herrskare. I början förefaller det hela som en skön dröm, men småningom öfvertygas han om realiteten af hvad han upplefver och handlar i öfverensstämmelse dermed. Morgonen derpå finner han sig dock åter i sitt eget tarfliga hem, som nu i sin tur ter sig som en dröm, tills han af kalifen får höra sammanhanget.

Den mest bekanta bearbetningen af detta samma motiv är tvifvelsutan Calderons drama: »Lifvet en dröm». Konung

[1]) *Schopenhauer:* Welt als Wille und Vorstellung. Bd I. Ed. Grisebach ss 49—50.

Digitized by Google

Basilius af Polen har af stjernorna fått veta, att den son, som hans hustru bär under sitt hjerta, skall bli en grym tyrann. För att hindra ödets fullbordan, inspärras barnet strax efter födelsen i ett fängelsetorn fjerran från menniskors boningar. Men då prinsen nått mogen ålder vill konungen se, om stjernorna talat sanning, och låter honom en morgon vakna i kungaborgen. Profvet utfaller icke lyckligt och prinsen vaknar följande morgon ånyo i sitt fängelsetorn. Det är till detta uppvaknande, som Calderon knutit den sköna monolog, som utgör den nionde scenen i andra akten:

— — — — — — — hela lifvet
det flyktiga, som oss blef gifvet
i denna underbara verld,
det är allenast drömmars flärd;
och hvarje menniska (det jag finner)
hon drömmer blott sitt lefnadslopp
sitt väsen, minne, tro och hopp,
tills drömmen slutligen försvinner.

Medan det i sagan om Abu Hassan och i Calderons drama är verkligheten, som ter sig såsom en väfnad af drömmar, är en annan österländsk saga byggd på det omvända motivet: drömmen såsom verklighet. Sultanen af Egypten, som vågat betvifla, att Muhammed en gång på ett ögonblick hunnit skåda alla helvetets och himlens mysterier, blir af Scheiken Schahabeddin anmodad att sätta sig i ett badkar samt doppa hufvudet i vattnet. I detta ögonblick genomlefver sultanen sju år i främmande land som en hederlig borgare vid sidan af en hustru, som hvarje år skänker honom ett barn. Så lyfter han sitt hufvud öfver vattnet i badkaret och allt är åter som förut. Franz Grillparzer har i sitt drama: »Der Traum ein Leben» betjenat sig af ett liknande motiv: herdeynglingen Rustan, som törstar efter magt och herrlighet, får under en enda natt i drömmarnes land upplefva ett helt menniskolif, fylldt af magtens sötma och bitterhet, och får så nog deraf, att han förblir i sitt land och lifnär sig redeligen.

Digitized by Google

Det gifves en drömtyp, som framför andra varit egnad att befästa tron på verkligheten af drömverldens företeelser — mardrömmen. Visserligen torde i våra dagar de flesta bildade menniskor hafva någon bekantskap med den förklaring deraf, som gafs af den tyske forskaren *Börner* i en år 1855 utgifven afhandling »Über das Alpdrücken, seine Begründung und Verhütung». Börner har här med stöd af talrika iakttagelser och experimenter visat, att mardrömmar uppstå genom hinder för respirationen, samt att den individuella karakteren hos dessa drömmar i regel beror af beskaffenheten af det föremål, som täcker den sofvandes näsa och mun.[1]) Sålunda frambringar t. ex. en filt föreställningen om ett hårigt djur, en pudel, en katt etc.; en blottad hand öfver munnen förorsakar en mardröm, hvari en menniskokropp spelar marans rol. Men ännu lefva nog mera mystiska föreställningar på djupet af folkmedvetandet, om de än äro mindre bestämdt utformade än i äldre dagar. I de häfdvunna legenderna uppträder marväsendet dels i djurskepnad t. ex. som orm, drake, katt och igelkott, dels i mensklig gestalt — i vårt land mest som en qvinna, *maran*, men t. ex. i Tyskland också som en manlig varelse, *Alpen*, hvaraf det tyska uttrycket »Alptraum» kommit.[2]) De menskliga marväsendena hafva ofta en erotisk karakter. Såsom särskildt *W. H. Roscher* häfdat i sin afhandling

---

[1]) Börner räknar dock äfven med andra respirationshinder. »So glaube ich», säger han, »dass der *Erstickung durch Gasen* eine Art von Alp vorausgehe.» Att också respirationsrubbningar af inre natur, t. ex. i samband med hjertfel, digestionsrubbningar m. m., kunna framkalla mardrömmar, torde genom Spittas, Radestocks m. fl. arbeten vara konstateradt. Denna synpunkt för deras förklaring var f. ö. bearbetad redan af forntidens läkare, Soranus, Artemidorus, Galenus, m. fl., hvilka specielt angifva dietiska förhållningsregler deremot. Jfr härom *W. H. Roscher:* Ephialtes. Eine Abhandlung über Alpträume und Alpdämonen. Leipzig 1900, s. 18 ff.

[2]) *Wundt* påpekar (Völkerpsychologie Bd II, 2 sid. 113), att folkmedvetandet i Tyskland i våra dagar oftast torde associera termen »Alptraum» med föreställningen Alp i betydelse af *berg*, bergtung börda (Alpdrücken), oaktadt den ursprungliga innebörden af ordet *Alp* i detta sammanhang säkerligen sammanhänger med de väsen, som i den tyska mytologien kallas *Alben*, i den nordiska Alfer (t. ex. svartalfver), hvilken hafva sina qvinliga motsvarigheter i *Elfvorna*. Jfr *Jacob Grimm:* Deutsche Mythologie, 3:te Ausg. s. 411 ff.

Digitized by Google

»Ephialtes. Eine pathologisch-mythologische Abhandlung über die Alpträume und Alpdämonen des klassischen Altertums» torde åtskilliga legender om stora mäns och heroers öfvernaturliga aflelse hafva sin uppränning i erotiska mardrömmar. Sålunda skall Alexanders den store moder Olympias hafva blifvit hafvande med honom i drömmen genom Zeus i blixtskepnad (Jfr ock fablerna om Zeus och Alkmene, Zeus och Danaë, Zeus och Semele m. fl.) Af ett särskildt intresse är den af Roscher från Herodots 6:te bok anförda berättelsen om det sätt, hvarpå den spartanske konungen Damaratos' moder skildrat Damaratos' aflelse, emedan denna stammar från historisk tid. Konung Damaratos hade af en vedersakare fått höra, att han ej hade rätt att kalla sin moders gemål för sin fader. Hans moder berättade i anledning häraf, att då hon blifvit gift med Ariston, kom under den tredje natten en gestalt, som liknade Ariston, och famntog henne samt satte en krans på hennes hufvud, då han åter gick. Men då hennes verklige make fick se kransen, ville han icke kännas vid den som sin gåfva. Då drottningen nu edligt försäkrade, att hon fått den af honom själf, ansåg Ariston, att ett underverk inträffat, hvilket sedan af tecknatydarna tillskrefs en heros vid namn Astrabakos, enär kransen befans stamma från hans tempel. »Detta är nu», slutade drottningen, »hvad du vill veta: antingen härstammar du från denne heros eller är Ariston din fader, ty i den natten undfick jag dig».[1])

Tron på erotiska förbindelser mellan menniskor och andeväsen fortlefde under hela medeltiden, ehuru det icke nu längre var gudar eller halfgudar utan demoniska väsen, de s. k. *incubi*[2])

---

[1]) *Roscher:* Ephialtes. ss. 34—36.

[2]) »Ordet *incubus* förekommer i den antika litteraturen i regel såsom ett tillnamn för Faunus (= Pan) eller för den med Pan (Faunus) identifierade Silvanus. Dock förekommer det också såsom binamn för Herkules, tänkt såsom skatteväktare, och tyckes t. o. m. en gång betyda en från Faunus (Pan, Silvanus) fullständigt åtskild dämon, hvilken liksom den grekiske Εφιάλτης gifver eller uppenbarar skatter för de sofvande, om man i drömmen rycker af hans hufvudbonad.» (*Roscher:* Ephialtes s. 61.)

I den medeltida litteraturen betecknar *incubus* en manlig boleridemon, *succubus* en qvinlig. »Nach Delrio ist der männliche Dämon, der Incubus über-

Digitized by Google

och *succubi*, som spelade hufvudrollen. Denna öfvertro fann försvarare bl. a. i Augustinus och Thomas ab Aquino. Vissa personer gälde i folktron såsom frukt af en förbindelse med djefvulen, t. ex. den beryktade Ezzelino da Romano, den fruktansvärda förebilden till hjelten i Albertino Mussatos drama »Eccerinis». Och ännu i slutet af 1800-talet spred sig i occultistiska kretsar ett rykte, att en djefvul med en jordisk qvinna aflat en dotter, som skall blifva farmor till Antikrist.

En tysk sagoforskare *Ludvig Laistner* har i största omfattning sökt påvisa mardrömsmotivet samt dermed sammanhängande idéer i snart sagdt alla möjliga folksägner och gudamyter både från den germanska och klassiska mytologien, samt nedlagt resultatet af sina omfattande studier i ett stort verk med titeln: »Das Räthsel der Sphinx. Grundzüge einer Mythengeschichte», hvilket utkom år 1889.

Laistner har till utgångspunkt för sina mytologiska undersökningar valt sagan om sfinxen vid Thebe i Grekland. Sfinxen var som bekant ett vidunder, halft qvinna, halft djur, som på vägen till Thebe slagit sig ned på en klippa och hejdade de vägfarande samt gaf dem en gåta att tyda. Kunde de ej tyda den rätt, blefvo de strax dödade af odjuret. Men då Ödipus kom, fann han gåtans lösning; och sfinxen kastade sig då genast ner från sin klippa. Sfinxen är enl. Laistner ett marväsen, som pinar menniskorna med sina frågor.[1]) En liknande fråge-

haupt nicht zeugungsfähig; gebar nun ein Weib, welches im Rufe stand, mit einem solchen Umgang gehabt zu haben, doch, so suchte man die Sache so zu erklären, dass der Dämon den Samen eines Mannes, welchen dieser in der Nacht verloren, sich angeeignet und mit diesem operiert habe. Andere nahmen an, die Buhlteufel seien zwar zeugungsfähig, brächten aber nur Ungethüme oder Ungeziefer zur Welt.» *Carl Meyer:* Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte. Basel 1884 s. 266. Jfr ock *Roskoff:* Gesch. des Teufels, I ss. 251—252.

[1]) Att mardrömmar i vissa fall kunna hafva en dylik typ, påpekas äfven af *Wundt*. Särskildt då hörselretningar göra sig gällande under mardrömmen, antager den »die Form einer aufregenden Unterredung oder quälenden Fragen um deren Beantwortung man sich ungeblich abmüht. Dieser »Examenstraum» ist unter unseren heutigen Kulturbedingungen wohl eine der häufigsten solcher Erscheinungen».... (Völkerpsychologie Bd II, 2, s. 119.) Deremot finner Wundt det tvifvelaktigt, huruvida den, såsom Laistner uppenbarligen antager, också är en vanlig form för mardrömmarna på ett primitivt kulturstadium. (Ibid. s. 122 anm.)

Digitized by Google

mara finner man i den slaviska mytologien under namn af Pripolniza, Murava eller Serpolnica, hvilken särskildt huserar bland arbetarna på skördefälten under de heta middagstimmarna och plågar dem med frågor. Kunna de icke besvara dem, afskär hon deras hufvud med en skära eller qväljer dem med vedervärdiga karesser. I Sfinx- och Serpolnicamotivet vill Laistner finna nyckeln till många germanska myter, i hvilka frågemotivet spelar in, t. ex. sagan om mästerkatten i stöflar. Serpolnicans plägsed att skära hufvudet af på dem, som hon rår på blir för Laistner en anknytning till sagan om Perseus, som ju dödar Medusa genom att afskära hennes hufvud. Äfvenledes försöker han finna ett etymologiskt samband mellan namnet Perseus och den slaviska middagsmarans benämning, Serpolnica, samt mellan Serpolnica och gudinnan Persephone eller Proserpina.

Många folksägner förtälja om maror, som blifvit fångade under sina nattliga besök. Då de märka, att de ej kunna komma undan, skifta de hamn och te sig som ormar, drakar m. m., men om man ej låter skrämma sig deraf, får man till slut se dem i deras rätta menskliga skepnad. Och en sålunda fångad mara har t. o. m. ej sällan stannat qvar som hustru åt den man hon förut hemsökt, tills han varit oförsiktig nog att yppa, hur han lyckats fånga henne. Hon har då strax försvunnit samma väg hon kommit. Detta motiv spelar en stor rol i Laistners studier. Han spårar det sålunda i sagorna om Laurin, om Lohengrin, om den sköna Melusina m. fl. germanska myter, men ock t. ex. i den grekiska sagan om Peleus andra gemål Thetis, som då hon greps af Peleus förvandlade sig till eld, till vatten och till ett vilddjur, tills hon ändtligen återtog sin menskliga gestalt och blef Peleus maka.

Onekligen vittna Laistners undersökningar om en ovanlig beläsenhet och fyndighet, men hans kombinationer äro ofta mycket vågade, i synnerhet då han beträder filologiens område. Han har också derför mötts af en skarp kritik särskildt från representanter för klassisk mytologi och språkforskning. Såsom Roscher framhåller, kan han ej anses hafva lyckats i den uppgift han föresatt sig: att fastslå mardrömmen som grundprin-

Digitized by Google

cip för all mytologi, och i öfverensstämmelse därmed reducera alla möjliga gudar och demoner till att ursprungligen vara marväsen. Visserligen kunna hvilka gudar och demoner som helst under vissa omständigheter uppenbara sig uti mardrömmar. Men specifika mardrömsgudomligheter äro dock blott ett fåtal bland gudaväsendena, nemligen i den grekiska mytologien guden Pan och satyrerna och i den romerska Faunus och silvanerna.

Men äfven om man icke kan biträda Laistners teori om mardrömmarnes betydelse för mytbildningen, så måste man dock erkänna, att de genom sin egendomliga handgriplighet mägtigt bidragit att befästa tron på drömverldens verklighet. Huru starkt denna tro fortleft ända in i nyare tider, bevisas kanske bäst af hexprocessernas historia. Ty om ock största delen af hexornas bekännelser tillkommo under trycket af tortyrkammarens resurser, af lidandena i fängelset samt genom suggestion af de frågor, som haglade öfver de olyckliga inför domstolen, så fanns det dock äfven delinqventer, som voro fullt och fast öfvertygade om, att de gjort luftresan till Blocksberg eller Blåkulla och deltagit i orgierna derstädes. Möjligen har bolmörtsgiftet någon gång haft en andel i dessa fantasiers uppkomst; flygföreställningarne kunde tyda derpå.[1]) Men i många fall synes det hafva varit fråga om vanliga drömmar, hvilka af

---

[1]) Jfr härom *C. G. Santesson:* Om vissa gifters inflytande på menniskans psykiska lif i Nordisk Tidskrift för 1905 s. 607. »Af intresse är, att bland hallucinationerna vid bolmörtsförgiftning äfven lär förekomma en förnimmelse af att sväfva, att flyga — sådan som de flesta tillfälligtvis känt i drömmen. Sådana rörelsehallucinationer ha naturligen lätt kunnat blifva till en flykt genom luften långt bort.» T. o. m. i *Soldan-Heppes* Geschichte der Hexenprozesse (Stuttgart 1880), hvilken eljes helst vill föra innehållet i hexornas berättelser öfver på ransakningssättets och tortyrens konto, medgifves det dock, att »unter den Millionen Hexen, welche justifizirt worden sind, einzelne sich mit Salben narkotisiert» (s. 377). (Hexsalvorna skola näml. stundom hafva innehållit bolmörtsgift.)

Vi måste dock äfven betona den stora betydelsen af de gamla hedniska traditionerna om »den vilda jagten» för utbildningen af föreställningen om luftfärderna till Blocksberg eller Blåkulla, något som sannolikt spelat större roll än enskilda individers drömfantasier. Jfr härom *Jacob Grimm:* Deutsche Mythol. 3:te Aufl., s. 1008 ff.

Digitized by Google

de förmenta trollkarlarne eller hexorna sattes i samband med allmänt utbredda, vidskepliga föreställningar, så att drömepisoder af den mest alldagliga karakter tolkades som erfarenheter af öfvernaturlig art. Ej minst våra svenska hexors bekännelser bära ofta en nykter verklighetsprägel, som tyder på, att de utgöra en förtolkning af dylika drömepisoder utan bemängning med mera patologiska element. Lifvet i Blåkulla beskrifves som skäligen likartadt med hexans dagliga lif här på jorden. I en från det svenska hexeriets dagar stammande resumé af hexors skildringar heter det, att trollpackan efter sina erotiska äfventyr med Satan »går till sin syssla, som är mat reda, steeka, brygga, baaka, giöra korfvar, bränna bränvijn, kiärna miölck, trågen samt dijskarne tvätta. Item om sommaren gå vall, om vintern stilla boskapen, stå vid handqvarnen och mala etc., ty ingen sysla är här hos oss, som icke ock giörs där, så att det såås, skiärs, sädh i ladorna inlades, ax uppläckas etc. Efter sådant deras sysslors förrättande ringes till måltijd med en klocka, som skall sitta öfver ungenom, då dhe, som det meritera biudas till bords, ty the äro icke alla lijka uptagne, många komma icke längre än i förhuset; till somblige sändes maten dher de stadigt vid sina sysslor stå; när de komma till bords, äta och drijcka the lustigt medh både ööl och vijn, och efter måltiden röka tobak och dansa, sorla och låta ropa mehr än vid något bonde gästabudh.»[1])

I ett ransakningsprotokoll med hexan Ingeborg Bogesdotter från Högnalöf i Småland finnes en passus, som är ett af de många bevisen på huru handgripligt man föreställde sig Blåkullafärderna. »Blef ock», heter det, »förenemde Ingeborg tillfrågat, om hennes man wiste, at hon kunde trolla eller när hon drog till Blåkulla. Då svarade hon Neij; och gjorde honom fri, at han intet deraf wiste». Då man nu frågade henne, huru hennes man i längden hade kunnat hållas i okunnighet om en sak, som dock så ofta upprepades, svarade hon att hon »tog

[1]) Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarna åren 1668—1673, samlade och utgifne af C. G. Kröningsvärd. Falun 1821, ss. 213—214. — Om ock denna skildring ej är hemtad direkt ur hexornas bekännelser, så utgör den dock en förträfflig exponent för andan i många af dem.

Digitized by Google

en särk och bläste den full af wäder och ladhe hoss mannen och gjorde ther aff en så fullkommelig form och hampn, att om hennes man hadhe welat kiendt henne, skulle han inthet annat kunnat skiön opå än at thet hade varit hon sjelf».1)

Det var alltså icke blott hexans själ, utan hela hennes varelse med hull och hår, som tänktes deltaga i de nattliga färderna. Och sådana fabler troddes ej blott af den okunniga allmogen — de diskuterades med det djupaste allvar till och med vid konungens rådsbord. Inför sådana vittnesbörd om tron på drömverldens realitet ända in på 16- och 1700-talet kan man icke förvåna sig öfver att forskare som E. B. Tylor och Herbert Spencer tillmätt drömmen en så fundamental betydelse för utvecklingen af föreställningen om andliga väsen. Denna teori har dock vida äldre anor än så. Redan Demokritos ansåg sålunda, att menniskorna genom drömsyner blifvit öfvertygade om tillvaron af öfvermenskliga väsen, som de sedan dyrkat som gudar. Sjelf trodde också Demokritos på dylika väsen, ehuru han ej tillskref dem något inflytande på verldens gång. De s. k. drömoraklen i Grekland utgöra ett slående bevis på den allmänt utbredda föreställningen, att gudamakter kunde uppenbara sig i drömmen. Sålunda hade man på Delos en gudinna vid namn Brizo, som gaf råd specielt angående sjöfart och fiske åt dem, som sofvo i hennes tempel. I Amfikleia hade Dionysos ett drömorakel, i närheten af Tralles fans ett dylikt för Pluton, och vid Oropus ett för heroen Amfiaraos. De mest berömda voro dock guden Asklepios', bland hvilka helgedomen på Epidauros vann det största anseendet.

Man sökte hos denne gud hjelp mot sjukdomar, hvilken erhölls under inkubationen eller tempelsömnen, hvarvid guden uppenbarade sig för den hjelpsökande i hans dröm. Under förra hälften af 1880-talet utgräfdes i Epidauros en stor mängd inskrifter, som omtala åtskilliga fall af dylika helbregdagörelser. Sålunda heter det t. ex.: »Alketes från Haliai var blind och hade en dröm. Han tyckte, att guden närmade sig honom och öppnade hans ögon med fingrarna, och att han såg träden

---

[1]) *Hyltén-Cavallius:* Wärend och Wirdarna. Bd I, s. 452.

Digitized by Google

i den heliga lunden. Då det blef dag, gick han helbregda därifrån». En annan inskrift förtäljer, att Euippos i sex år burit en lansspets i sin kind. Han sofver i Asklepios' helgedom, hvarunder guden drager ut lansspetsen och lägger den i hans händer, så att han på morgonen finner den.[1])

Att äfven de aflidna ofta tänktes uppenbara sig i drömmar enligt den grekiska folktron, se vi bl. a. af det ställe i Iliaden, der Patroklos' själ efter hans död visar sig för Achilleus. Tron på uppenbarelse af de döda i drömmen är utbredd öfver hela jorden. »*Ellis* berättar, att Sandwichsöarnes befolkning tro, att en afliden familjemedlem ofta visar sig för de efterlefvande i drömmen och vakar öfver deras öden; och likaså berättar han oss om Tahitierna, att de trodde, att den aflidnes ande då och då uppenbarar sig för de efterlefvande. I Afrika möter oss detsamma. Kongofolken tro enligt *Reades* beskrifning att allt, som de se och höra i drömmen, kommer till dem från andarna, och i sin skildring af Ost-Afrikanerna omnämner *Krapf*, att »Wanikas trodde, att de dödas andar uppebara sig för de lefvande i drömmen.»[2])

---

[1]) Jfr härom, förutom *Wilamowitz-Möllendorffs* »Isyllos von Epidauros» *Hermann Diels:* »Antike Heilwunder» i *Nord und Süd*, Bd 44, H. 130, samt *Sam Wide:* »Helbregdagörelse i Forntiden», *Nordisk Tidskrift* 1890, ss. 21—44.

[2]) Såsom vi redan i samband med hexföreställningarne antydt, tänkte man sig den drömmande ej blott som ett passivt väsen, hvilket endast mottager besök af andar, utan ock såsom verksam under drömmen, så att han derunder gör färder till djäfvulens hof, till gudarnas himmel eller till dödsriket. Som ett bevis på huru allmänt utbredd en sådan tro är öfver hela jorden, vilja vi här anföra en legend från Nya Zeeland, hvilken berättats af en inföding vid namn Te Wharewera. Denne Te Wharewera hade en tante, som efter allt att döma hade aflidit och derför i enlighet med landets sed qvarlemnades i sin hydda, som derpå öfvergafs och stängdes. Då emellertid Te Wharewera efter några dagar rodde förbi hyddan, visade det sig, att hans tante blott varit skendöd, ty hon satt på stranden tätt invid och vinkade till honom. Då han kom i land, berättade hon, att hon varit död och att hennes själ öfvergifvit kroppen samt stigit ned i underjorden. Der hade hon till en början befunnit sig på en sandig flodbädd. Då hon här såg sig omkring, fick hon på något afstånd se en ofantlig fågel, större än en menniska, som snabbt flög emot henne. I detsamma kom der dock en gammal man roende i en båt, hvilken upptog henne i båten för att rädda henne undan fågeln. När hon kom öfver till andra stranden uppgaf hon sitt familjenamn och frågade roddaren, hvar hennes aflidna slägtingar bodde, samt begaf sig sedan efter hans anvis-

Digitized by Google

Det faktum, att vi i drömmen stundom skåda de aflidna såsom Achilleus skådade Patroklos alldeles som han gick och stod här i lifvet, har säkerligen af den primitiva menniskan fattats såsom ett bevis på personlighetens fortvaro efter döden i samma gestalt som under lifstiden. Ursprungligen torde man härvid icke hafva gjort någon egentlig distinktion mellan den dödes fysiska personlighet och hans själ. Liksom vi nyss hafva sett, att man ännu på 1600-talet kunde tro, att hexorna med kropp och själ foro till Blåkulla, så har man väl ock en gång uppfattat drömbilderna af de aflidna *såsom en uppenbarelse af hela personligheten med hull och hår.* Vi finna sålunda, att de döda enligt de gamla nordbornas tro kunde qvarlemna svärd, hjelmar och penningpåsar hos dem, som de i en dröm hade gästat. I berättelsen om Margret Tråndsdotter förtäljes att konung Olaf den helige uppenbarar sig för henne och trycker sitt sigill så hårdt mot hennes bröst, att det efteråt ser ut, som om en skinande silfverpenning låge der.) Först på ett mera

---

ning in på en gångstig. Hon blef förvånad öfver allt hvad hon här fick se. Träd, buskar och örter samt hela trakten hade samma utseende som om det varit på jorden. Slutligen kom hon till en by, der hon bl. a. träffade sin far och åtskilliga slägtingar. Hennes fader varnade henne för att äta af den mat de döda ville bjuda henne på och satte henne tillbaka öfver floden, samt gaf henne vid afskedet två stora batater. Hon blef på vägen upp till de lefvandes land förföljd af ett par små barnasjälar, som sökte hålla henne fast. Men hon kastade bataterna till dem och kom undan medan barnen förtärde frukterna, samt befann sig slutligen åter i sin hydda. Hennes berättelse vann allmän tilltro bland hennes landsmän, ehuru man mycket beklagade, att hon icke lyckats medföra en af bataterna till minne af sin märkeliga färd. (Cit. efter *Tylor*, Prim. Culture II, s. 50. London 1891)

Det vore lätt att supplera denna berättelse med liknande sägner från andra länder. Märklig är bl. a. likheten mellan gamla grekiska legender om färder till dödsriket och den nyzeeländska berättelsen, hvilken ju t. o. m. sträcker sig till speciella detaljer. Salunda finna vi en underjordisk flod och en färjman på båda hållen. Den nyzeeländska qvinnan försmår de rätter, som bjudas henne i de dödas land, liksom Psyke enligt Apulejus' bekanta saga vägrar att äta af de läckerheter, som uppdukas för henne i Persephones palats och blott förtär en brödbit, som hon sjelf medfört. Och liksom Psyke slipper förbi hunden Kerberos genom att ge honom ett par honungskakor, så lyckas Te Whareweras tante att bli qvitt de efterhängsna barnen från underjorden genom att tillkasta dem ett par batater.

Digitized by Google

reflekteradt stadium, då motsatsen mellan dröm och verklighet börjar göra sig gällande gent emot det naiva åskådningssätt, som låter dem utan gräns flyta öfver i hvarandra, börjar ock motsatsen mellan kroppen och själen att skärpas för medvetandet.

Digitized by Google

II.

För kulturmenniskans åskådningssätt är den lefvande organismen genom en oöfverstiglig klyfta skild från den liflösa. Men på ett mera primitivt utvecklingsstadium har motsatsen mellan dessa båda begrepp säkerligen icke framstått lika skarp och oförmedlad. »Så fast vi än», säger Wundt, »må vara öfvertygade om att liket af nyss afliden anförvandt ej mer har någon känsla eller förnimmelse, så är dock vårt intryck af hans andliga personlighet så starkt knutet till hans synliga jag, att vi i allmänhet blott genom en akt af forcerad reflexion kunna spränga denna association.

Hos oss röjer den numera sin magt endast i en pietetsfull behandling af den döda stofthyddan, men hos den primitiva menniskan lefver den på ett helt annat sätt. Här ter sig det andliga lifvet så intimt förbundet med den kropp, hvari det haft sin bostad, att det icke utan vidare synes kunna åtskiljas derifrån, äfven sedan lifsgnistan slocknat. Den döde uppfattas fortfarande såsom lefvande. — — Man tror, att det blott är rörelseförmågan, men icke sjelfva lifvet, som han förlorat, och man finner ett stöd för denna tankegång i dödens likhet med sömnen, i hvilken ju också alla frivilliga rörelser äro hämmade, fastän lifvet ingalunda flytt.[1]» Fall af skendöd torde ock hafva varit egnade att på ett mindre utveckladt reflexionsstadium förvanska gränsen mellan lif och död. Den skendöde blir här icke den lefvande, som vaknar upp ur en dödslíknande förlamning, det blir den döde, som vänder åter till lifvet. Ännu i våra dagar kan man i folktron spåra ett dylikt föreställningssätt, såsom t. ex. följande allmogehistoria från

[1] *Wundt:* Völkerpsychologie, Bd II, 2 ss 6—7.

Digitized by Google

Jutland bevisar. »Hans Tömrer borta i Nim Skov stod upp igen *efter sin död.* Jag hade varit hos honom för att timra, och kom sen dit igen efter någon tid. Då säger hustrun: 'Ack, Herregud, Hans har dött i natt', och hon ber mig hemta några qvinnor till och lägga honom på strå. Då vi hade lagt honom och sutto och drucko kaffe, kom den döde i dörren. Jag tog och lade honom i sängen. Den första dagen kunde han ej tala eller få upp ögonen, men han lefde dock i fem år derefter.»[1]

Att man på ett mera primitivt stadium satte personlighetens fortvaro efter döden i ett omedelbart samband med liket, framgår såväl af en mängd legender om gengångare, som af vissa traditioner ifråga om grafskick och andra sedvänjor i förhållande till de döda. Den äkta gengångaren är icke ett subtilt andeväsen af eterisk natur, utan helt enkelt liket sjelf, dödingen, som stiger upp ur sin graf. I de ord, hvilka Shakespere låter Hamlet rikta till sin faders vålnad, afspeglar sig denna primitiva föreställning på det mest uppenbara sätt.

— — — — — Säg, o säg,
Hvi dina helga ben, i döden svepte,
Ha sprängt sin likskrud, hvi den mörka grafven,
Uti hvars djup jag såg dig stilla sjunka,
Har öppnat sina tunga marmorkäftar
Och vräkt dig ut. O, hvad betyder det
Att du, ett lik, än vandrar på besök,
I månens bleka glimtar pansarklädd
Till nattlig skräck — — —

Ännu lefva många sägner på folkets läppar, hvilka röja samma föreställning om gengångarens natur. En saga, hvilken i en af sina varianter är knuten till Fjelkinge gästgifvaregård i Skåne, berättar, att då en af de forna fruarna till Vidtsköfle en natt bodde i gästgifvaregården, steg ett spöke upp genom golfvet med klufven hufvudskål och berättade, huruledes det fallit offer för ett mord, samt uppmanade borg-

---

[1] *Troels Lund:* Dagligt Liv i Norden i det 16:de Aarhundrede. Livsavslutning. (Kjb. 1901) ss. 173—174.

Digitized by Google

frun att lägga sin ring i det gapande hålet i dess hufvud till ett vittnesbörd om uppenbarelsens verklighet. Man gräfver sedan under spökrummets golf och finner *den dödes lik med guldringen i hufvudet.*

En härmed beslägtad sägen från Danmark är historien om liket i Vilslevs kyrka. En man vid namn Per Vinter hade svikit sin fästmö och dött, utan att hafva fått hennes förlåtelse. Då han trolofvade sig med henne, hade han dock lofvat bli henne trogen lika så visst, som hans kropp en gång skulle multna i jorden. Till straff förblir hans kropp oförvandlad, och då man många år efter hans död stöter på den vid en gräfning på kyrkogården, ligger den der lika frisk, som då han dog. Man låter liket en tid stå i kyrkans vapenhus. Men en gång dristar sig en piga hos presten att bära in det i prestgården. Då omfamnas hon af liket, hvilket ock tvingar henne att gå in i kyrkan samt i dess namn begära förlåtelse af den besvikna, som sitter derinne i en stol. Sedan faller liket strax till stoft.[1]

De gamla isländska sagorna äro rika på dylika gengångaresägner, ofta af mycket dramatisk art. I Romund Greipsons saga omtalas sålunda, att hjelten en gång utkämpar en envig med en död konung vid namn Tråen. Han gräfver sig ned i konungens hög för att der söka skatter och får slutligen se den döde konungen sjelf sitta på en stol i högens botten, »svart i ansigtet och klädd i guld från hjessan till fotabjället», i färd med att äta ur en kittel, hvari han sjelf kokat sin mat. Efter en stunds ordskifte med »högbon» angriper Romund honom och lyckas blifva hans öfverman, hvarpå han afhugger hans hufvud och bränner upp honom.

En liknande episod förekommer i Grette den starkes saga. På gården Torhallstad i Vatnsdalen uppträder en gengångare, och en svensk man vid namn Glåm söker besegra honom, men dukar under i striden och blir sjelf gengångare på affären samt förgör nu i sin tur både menniskor och djur

[1] *Tang Kristensen:* Danske Sagn, Afd. V, ss. 248—249. En variant af denna saga är berättelsen om Skinn Skarpe från Norra Skåne, hvilken upptecknats af Eva Wigström.

Digitized by Google

och anställer stor skada på gårdens byggnader. Men Grette den starke vågar en dust med den hemske gasten och lyckas efter en svår brottning att afhugga hans hufvud, hvarpå han bränner honom.

Här möter oss ett motiv, som starkt påminner om tron på s. k. vampyrer och dermed förenade bruk. Denna form af öfvertro är ännu i våra dagar mycket utbredd i slaviska länder. Man förstår med vampyr en gengångare, som öfverfaller menniskor och stundom äfven djur medan de sofva för att suga blod ur dem. De menniskor, som falla offer för vampyrer, blifva sjelfva efter sin död vampyrer. Ej sällan har vampyrvidskepelsen gifvit upphof till stor panik bland befolkningen i Ryssland, Ungern eller Balkanstaterna. Ett intressant vittnesbörd derom finna vi i en gammal kuriös afhandling af *Michael Ranfftius:* »De masticatione mortuorum in tumulis» (oder von dem Kauen und Schmatzen der Todten in Gräbern). 1728 hade den kejserlige »provisorn» i Gradiska provinsen i Ungern rapporterat, att en man vid namn Peter Plogojovitz, som aflidit i byn Kissolowa, af nio personer utpekats som vampyr. Dessa menniskor hade under loppet af en vecka aflidit efter blott ett dygns sjukdom och före sin död uppgifvit, att de angripits af Plogojovitz under sömnen. Hela trakten råkade derför i våldsam upphetsning, och kräfde en undersökning af Plogojovitz' lik för att utröna, huruvida det hade motstått förruttnelsen och innehöll friskt blod, hvilket ansågs vara osvikliga tecken på vampyrism. Enligt den kejserliga provisorns rapport blef resultatet, »dass erstlich von solchem Körper und dessen Grabe nicht der mindeste sonsten den Todten gemeiner Geruch verspüret, der Cörper, ausser der Nasen, welche etwas abgefallen, gantz frisch, Haar und Barth, ja auch die Nägel, wovon die alten hinweg gefallen, an ihm gewachsen, die alte Haut, welche etwas weislicht war, hat sich hinweg gescheelet, und eine neue frische darunter hervor gethan, das Gesichte, Hände und Füsse und der gantze Leib waren so beschaffen, dass sie in seinen Leb-Zeiten nicht hätte vollkomner sein können; in seinen Munde habe ich nicht ohne Erstaunen einiges frisches Blut erblicket, welches,

Digitized by Google

der gemeinen Aussage nach, er von denen durch ihn Umgebrachten, gesogen; in Summa es waren alle Indicia vorhanden, welche dergleichen Leute (wie schon oben bemercket) haben solten». Sedan besigtningen sålunda bekräftat misstankarna om vampyrism, blef liket genomstunget med ett spjut, hvarvid friskt blod påstås hafva rikligt flutit ur dess mun och öron, hvarefter det brändes.

En liknande historia från Ungern gaf uppslag till en dikt af *Southey:* »Thalaba», äfvensom till *Polidoris* novell »Vampyren», som falskeligen utgafs under Lord Byrons namn. Novellens hjelte, Lord Ruthven, är en vampyr, som krampaktigt klänger sig fast vid lifvet genom att suga blodet ur de unga qvinnor, som komma i hans väg. Med betydliga förändringar har Viktor Rydberg begagnat sig af samma motiv i sin ungdomsnovell »Vampyren». Eljes torde väl Goethes ballad »Die Braut von Korinth» vara den mest beaktansvärda litterära behandlingen af vampyrmotivet. Den hvilar på en antik saga hos Phlegon från Tralles om Phillinnon och Machates och vampyren är här en ung qvinna, hvilken efter sin död uppsöker sin trolofvade, som ännu dväljes bland de lefvande.

»Aus dem Grabe werd' ich ausgetrieben
Noch zu suchen das vermisste Gut,
Noch den schon verlornen Mann zu lieben
Und zu saugen seines Herzens Blut.»

Ännu i våra dagar kan man stundom från Ungern eller Balkanstaterna få höra om vampyrhistorier, som värdigt kunna ställas vid sidan af Plogojovitzaffären. Men ej blott hos den vidskepliga befolkningen i dessa efterblifna länder, utan äfven hos bildade personer i både det ena och andra kulturlandet, hvilka tillhöra spiritistiska och teosofiska kretsar, kan man påträffa en stor respekt för slika fabler. Den mångårige medredaktören af den ansedda spiritistiska tidskriften »Psychische Studien», *Gr. C. Wittig* refererar sålunda en vampyrhistoria från början af 1880-talet under rubriken:

Digitized by Google

»Der Vampyrglaube kein ganz leerer Wahn».[1] En annan af spiritister och teosofer högt skattad författare, *Adolphe d'Assier*, »ledamot af vetenskapsakademien i Bordeaux», har i sin af teosofchefen Öfverste H. S. Olcott kommenterade skrift »Mensklighetens efter döden» (i svensk öfvers. fr. 1890) tagit vampyrtron på djupaste allvar, om han ock laborerar med en mera komplicerad teori än den ursprungliga folktron.[2]

I den spiritistiska tron, att andar kunna »materialisera» sig, möter oss för öfrigt ett föreställningssätt om förhållandet mellan det andliga och kroppsliga af lika krass typ som vampyrtron och dermed likvärdiga gengångarehistorier. Och vi hafva t. o. m. bevittnat, hurusom vetenskapsmän, hvilka med rätta bära ett berömdt namn, med sin auktoritet hafva bidragit till spridningen af dylik vidskepelse. Sålunda lät sig den store engelske kemisten William Crookes af en eller möjligen två qvinliga bedragare förledas att tro på realiteten af ett »andeväsen», den s. k. Katie King. Och dock kunde han hos detta »andeväsen» konstatera ej blott en qvinlig själ och qvinliga former, utan t. o. m. lungor och hjerta, samt mottog souvenirer i form af hårlockar m. m. Det är i sanning ett öfverväldigande vittnesbörd om den styrka, hvarmed vårt slägtes barndomstro lefver på djupet hos oss, att en man på höjden af vår tids naturvetenskapliga bildning kan taga en varelse af kött och blod för en uppenbarelse af »andlig» natur. Den omedelbara sammansmältningen af det andliga med det kroppsliga — den naiva »identitetshypotesen» — tränger sig så lätt fram, så fort reflexionen slappnar af.

Den uppfattning af den menskliga personlighetens väsen, med hvilken vi här gjort bekantskap, har äfven tryckt sin prägel på grafskick och andra folkseder, som hänföra sig till

[1] *Psychische Studien* 1883, s. 290.

[2] Medan den rent folkliga åskådningen betraktar *sjelfva liket* som vampyr, skall det enligt d'Assier vara likets astrala eller »fluidiska» dubbelgångare, som fungerar dervid. Men dubbelgångarens byggnad är så nära förbunden med liket, att allt det blod, som denne under sina plundringståg uppsuger, ögonblickligen öfvergår i organen hos liket, då dess dubbelgångare kommer tillbaka till grafven efter sina nattliga färder, och bidrager att hos det samma vidmakthålla ett slags vegetativt lif.

Digitized by Google

de dödas behandling. Är menniskans fortvaro efter döden knuten till hennes gamla stofthydda, så kommer grafven att te sig som den dödes boning, der han på sätt och vis fortsätter sitt jordelif. Man plägar derför också hos vissa stammar att låta den döde stanna qvar i sin gamla boning, hvilken utrymmes af de efterlefvande. Hos Ottomakerna och Tamanakfolket vid Orinocco nedgräfves den döde en à två meter under golfvet af sin hydda.[1] Hos ökaraiberna, mandingonegrerna m. fl. låter man honom deremot ligga obegrafven i hyddan, omgifven af egodelar och proviant. I de fall åter, der man förflyttar den döde från hans gamla bostad, bemödar man sig ofta att gifva hans sista hviloplats utseende af en menniskoboning. I Senegambien får man än idag se hela stadsdelar, hvilka bestå af de dödas hyddor, liksom man i Pompeji hade en särskild grafgata.[2] Äfven här i Norden finna vi gamla grifter, som enligt arkeologers åsigt böra betraktas som en imitation af bostäder. Stendösarna, hvilka uppförts af stora stenar, som satts i rundel, äro sålunda enl. Montelius en efterbildning af stenålderns runda stenhyddor. Och redan Sven Nilsson fäste uppmärksamheten på likheten mellan gånggrifterna och de vinterbostäder, som begagnas af Eskimåerna, samt vissa bostäder, de s. k. gammerna, hvilka ännu i våra dagar uppföras af lappar särskildt i Norska Lappmarken. Dock torde väl denna likhet, som Montelius framhåller, böra uppfattas så[3] »att dessa lappska gammer äro till

[1] På ett mera primitivt stadium hafva de efterlefvande t. o. m. fortsatt att bo qvar omedelbart öfver de dödas hviloplatser. Begrafningssättet under den paleolitiska tiden i Europa karakteriseras af *Sophus Müller* sålunda: »Die Toten wurden auf dem Wohnplatze, und an derselben Stelle der Höhle, wo sich das Leben des Stammes abspielte, begraben. Dieses Hausen mit den Toten ist der älteste Brauch. Man stösst auf die Skelette bis hinab zu den tiefsten Abfallsschichten aus der Solutré- und Madeleinezeit, auf oder neben den Herdstellen». (Urgeschichte Europas. Strassburg 1905, s. 12).

[2] Jfr *Th. Preuss*: Die Begräbnisarten der Amerikaner und Nordostasiaten. Inaug. Diss. Königsberg 1894, passim, samt *Hildebrand*, Folkets tro om sina döda. Sthlm 1874. ss. 62—93.

[3] *Montelius:* Orienten och Europa. Ett bidrag till kännedomen om den orientaliska kulturens inverkan på Europa intill midten af det sista årtusendet före Kristi födelse i Antiqv. Tidskr. för Sverige. D. XIII, s. 214 ff.

Digitized by Google

vår tid bevarade minnen af en boningsform, som förr haft en vida större utbredning än nu, och att gånggrifternas ursprungliga förebilder icke äro att söka bland de nordiska bostäderna af denna form, utan bland dem i sydligare länder». Äfven på ett stadium, der man öfvergått från grafläggning till likbränning, låter man ofta husformen gå igen i de gömmor, hvari den dödes aska uppsamlas. Derom vittna en mängd etruskiska och romerska grafurnor, ej mindre än bronsåldersfynd här i Norden.

En naturlig konsekvens af tron på den dödes lif i grafven måste blifva, att man söker tillgodose hans alltjemt existerande lifsbehof. Hos vissa negerstammar i Kongoområdet finna vi ett sätt att proviantera den döde, som väl är det mest primitiva uttrycket för denna tankegång. Man förser nemligen grafven med en kanal, som utmynnar vid likets mun, och förnyar hvarje månad tillförseln af lifsmedel genom denna kanal. Seden att proviantera de döda möter oss som bekant i mer eller mindre krassa former under ett visst utvecklingsstadium hos alla möjliga folk, och har ju äfven i äldre tider haft en vidsträckt tillämpning här i Norden, såsom bl. a. framgår af en mängd graffynd. Äfven kläder, husgeråd, vapen och skatter, t. o. m. hustrur, slafvar och husdjur bruka ofta beledsaga den hädangångne i hans grift. Rudimenter af sådana bruk påträffar man ännu hos allmogen i åtskilliga länder.

I Galicien får den döde stekta korfvar och sädeskorn med sig i kistan.[1] I Wärend har det ännu under 1800-talet varit brukligt att låta bränvinsflaska, tobakspung, pipa och elddon följa med en danneman på den sista färden. Och en barnsängsqvinna, som dog oförlöst, fick med sig en *svep* (mantel, linda, blöja och skjorta), ty man trodde, att qvinnan i grafven skulle framföda sitt foster och derför behöfde kläder till det späda barnet. Gå vi ett par tre århundraden tillbaka i tiden, finna vi t. ex. från år 1624 ett vittnesmål inför Konga häradsrätt, hvari upplyses, att en rik bondgumma på dödsbädden befallde dem, som skulle kläda hennes lik, att de skulle sy fyra

[1] *Wuttke:* Der deutsche Volksaberglube der Gegenwart. Dritte Bearb. von E. H. Meyer. Berlin 1900, s. 464

Digitized by Google

köpebref till jordegendom in i hennes svepning, och dylikt har nog ännu långt senare upprepats.[1]

Äfven begrafningsceremonierna hafva ofta burit spår af det föreställningssätt, som vi nu sökt karakterisera. I vissa delar af Jutland var det ända in i senare tid brukligt, att begrafningsgästerna vid sin ankomst till sorgehuset gingo bort till liket och tillönskade det en glad uppståndelse. Vid begrafningsmåltiden drack man »det saliga likets» skål. Och sedan tackade man stundom den döde för maten och tog farväl af honom, innan han bars ut. Han var med ett ord värd på sin egen begrafning.[2] Bland Unnarsboarna i Småland måste man iakttaga den djupaste stillhet kring den döde och vågade ej ens att läsa bordsbönen högt före jordfästningen, ty man fruktade att derigenom väcka honom till ett slags halft lif, hvarunder han måste sväfva mellan himmel och jord till den yttersta dagen.[3]

Dylika sedvänjor hafva dock ej blott iakttagits hos allmogen, utan äfven i de högsta kretsar. Saint-Foix, en författare från Ludvig den fjortondes tid, har gifvit en intressant skildring af det ceremoniel, som fordom var brukligt vid franska hofvet efter en konungs död. Under fyratio dagar före begrafningshögtidligheterna var konungens bild i vax utställd, och under denna tid fortsatte man att betjena konungen vid måltidstimmarne, som om han ännu lefde. Kammartjenarne dukade hans bord och buro fram rätterna. Hofmästaren gaf servietten till den förnämste närvarande ädlingen, för att han skulle öfverlemna den åt konungen. En prelat välsignade bordet. Man frambar till konungens länstol de skålar, hvari han sköljde sina fingrar. Koppen serverades på öfligt sätt och slutligen lästes den vanliga bordsbönen efter måltiden, likvisst med tillägg af ett *De profundis*.

I detta sammanhang må vi ock draga oss till minnes de fester för de hädangångna, hvilka sedan urminnes tider firats

[1] *Hyltén-Cavallius:* Wärend och Wirdarne Del I, ss. 283—485, samt *Djurklou:* Unnarsboarnas seder och lif efter Lasses i Lassaberg anteckningar, s. 65

[2] *Troels Lund*: Livsafslutning, ss. 217—222. Jfr. Rohde: Psyche, sid. 213

[3] *Djurklou:* Unnarsboarnas seder och lif, s. 66.

Digitized by Google

öfver hela jorden och ännu på många håll fortlefva. I Japan firas sålunda hvarje år den 13, 14 och 15 dagen i sjunde månaden en allmän dödsfest, Bonfesten eller Lyktfesten. Man väntar sig under dessa dagar besök af de aflidnas själar i deras gamla hem och tänder derför framför hvarje hus en liten lykta, för att själarna skola finna rätt, samt tillreder mat åt dem, hvilken sedan gifves som allmosa åt tiggare. På festens sista dag anställer man ett väldigt oväsen för att bortjaga de sällsamma gästerna. Dylika dödsfester voro de gamla persernas Farvardîgân[1], Atheniensarnas Anthesterier och Romarnas Parentalia och Lemuria. Också vid dessa undfägnades de hädangångne med spis, hos Romarne särskildt med svarta bönor.[2]

Då kristendomen kom till herraväldet, sökte den till en början att utrota kulten af de hädangångna och de plägseder, som voro knutna därtill. Då t. ex. Augustini moder i Italien ville bära gröt, bröd och vin ut på kyrkogården, till de aflidnas åminnelse, blef hon på biskopens befallning hindrad derifrån af kyrkogårdens portvakt. Kyrkan förbjöd t. o. m. att tända ljus vid de dödas grafvar. Men småningom har dock katolicismen härutinnan som i så många andra hänseenden förstått att smidigt omgestala de hedniska formerna i enlighet med sina intentioner. Sålunda påbjöd redan Gregorius den store (601), att de nyomvända hedningarna i England skulle få fira sina gamla högtider, om de ändrades till fester för de heliga martyrerna och kyrkan. Och kort efter blef det gamla Pantheon i Rom helgadt till ett tempel, i hvilket specielt helgonen skulle äras. Under Karl den stores och Ludvig den frommes tid blef Allhelgonadagen kyrkofest i Frankrike och sedermera äfven i England och Tyskland m. fl. länder. Den firades den 1 Novem-

---

[1] *Söderblom:* Les Fravaschis. Paris 1899 s. 3 ff.

[2] Jfr *Wissowa*· Religion und Cultus der Römer München 1902, s. 189. »Bohnen spielen überhaupt im Kulte der Unterirdischen eine hervorragende Rolle, weshalb dem Priester des Himmelsgottes, dem Flamen Dialis, Genuss und Berührung dieser Frucht, ja sogar die Nennung ihres Namens verboten ist.» — Att förutom Parentalia, hvilka firades under *dies parentales* (13—21 Febr.) och Lemuria (9—13 Maj) äfven andra dödsfester firats i Rom, torde vara troligt. Sålunda tyder, som Wissowa framhåller, bruket af bönor vid festen för gudinnan Carna (1 juni) på att äfven denna fest var en dödsfest.

Digitized by Google

ber. Ett par hundra år senare sanktionerade kyrkan en annan fest för de aflidna, Alla Själars Dag, hvilken också först började i Frankrike (i klostret Cluny), men sedermera spred sig öfver hela kristenheten, och firades den 2 November. Medan Allhelgonadagen är en högtid för de heliga i himmelen, är Alla Själars Dag en åminnelsedag för alla de hädangångna, i synnerhet för de stackars själarna i skärselden. I det protestantiska Norden är denna fest numera försvunnen, men Allhelgonadagen står som bekant qvar hos oss, om ock dess innebörd väsentligt förändrats. I den katolska verlden firas deremot båda festerna ännu i dag, ej blott med kyrkliga ceremonier, utan äfven med vissa folkliga bruk, som bevisa, huru segt folkmedvetandet hänger fast vid traditionerna, äfven om det upphört att förstå deras ursprungliga betydelse. En väldig menniskomassa vallfärdar under dessa dagar till kyrkogårdarna — i Neapel har man beräknat antalet till 50- à 60,000 årligen — bekransar sina anhörigas grafvar, tänder vaxljus vid dem och bestänker dem med vigvatten. I Bayern sätter man en skål med brödskorpor på grafvarna. I Messina håller man t. o. m. små festmåltider på sina slägtingars grafvar.

I hemmen rustar man sig under dessa dagar att värdigt kunna mottaga de hädangångna, som då tänkas komma på besök. I Alpdalarna och Norditalien bäddar man gästsängar åt dem. Litet hvarstans i Södern ställer man fram mat och dryck eller låter resterna af familjens aftonvard stå qvar hela natten på det festligt dukade bordet. Italienarna använda ofta bönor i sina anrättningar under Allhelgonadagarna — tydligen en reminiscens från de gamla romerska dödsfesterna. Man plägar ock i Italien att med anspelning på festens betydelse baka små bakverk, som föreställa dödskallar, benrangel o. d. (I Engadin och några andra alptrakter har man små bakelser, kallade »Totenbeinchen»)[1]. Och i Mexico säljer man öfverallt hos sockerbagarna små konfektlik samt dekorerar skyltfönstren med grupper, som föreställa likprocessioner, benrangel i alla möjliga groteska situationer m. m. I detta land

[1] *Rochholtz:* Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit. I s. 327.

Digitized by Google

firas ock festen i hemmen under mycket realistiska former. I det rum, der familjens helgonbilder stå, dukar man ett festligt bord med ett ljus för hvar och en af familjens hädangångna medlemmar, och man lägger de små konfektliken i pappkistor, som ställas på bordet. Här uppdukar man dessutom bröd, ost, frukter och några starkt kryddade rätter samt hvitt vin och cigarretter. I skymningen tändas ljusen och man bedjer en rosenkrans för själarna. I ett par dagar står paradbordet kvar i all sin glans; sedan inbjuder man sina vänner och grannar och gör sig en glad festmåltid vid de dödas rätter.[1]

Här i Norden finna vi visserligen icke under Allhelgonatiden några dylika folkseder. Deremot spåra vi i samband med julen både sägner och bruk, som tyda på att denna högtid bland sina anor också räknar den att en gång hafva varit en fest för de döda. Den danske folkloristen H. F. Feilberg har t. o. m. sökt visa i sitt stora år 1904 utgifna verk »Jul», att detta rentaf varit den gamla nordiska julens egentliga innebörd. Samma uppfattning har i vårt land häfdats af Schück.[2]

Det ligger utanför området för vår uppgift att undersöka, huruvida den gamla nordiska julen närmast varit en dödsfest, eller om andra religiösa element, t. ex. soldyrkan eller kult af åkerbrukets makter, varit dess egentliga innebörd.[3]

---

[1] Jfr om dessa dödsfester *Tylor:* Primitive Culture Bd II, ss. 30—43 (London 1891), samt *H. F. Feilberg* Jul Bd I, s. 30—35.

[2] Nordisk folktro och fornnordisk religion (i Verdandis småskrifter), Sthm 1905, s. 11—12. Schück sätter i likhet med Feilberg den nordiska julen i samband med det upsaliensiska Disablotet eller offret till Diserna, hvarunder man enligt dessa forskares mening bör förstå de aflidnas andar.

[3] Julens betydelse såsom *solfest* har särskildt häfdats af *Oscar Montelius.* (Jfr. i synnerhet Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift IX, s. 68 ff.)

Såsom *åkerbruksfest* uppfattas den bl. a. af *Elard Hugo Meyer* (Mytol. der Germanen, s. 326). I midvintern firade man, säger han, »das zweite grosse Jahresfest, das im Norden *Jól* eller Jól, in England Geól, d. h. das Jubelfest, hiess. Das nordische Julfest fiel ursprünglich nicht in der Sonnenwende dieses Wortes oder ein seine verwandter Ausdruck fehlte dem Mittelalter völlig und kein Brauch zielte auf der Sonne — sondern in die Zeit von 9. bis 16. Januar. Es fasste noch einmal all die winterlichen Bedürfnisse, Genüsse, Bräuche und Anschauungen zu einem Feste zugleich des nochmaligen Dankes für die letzte Ernte und der jubelnden Hoffnung auf die neue zusammen. Es wurde *til gródrar*, für das Wachstum

Digitized by Google

Att emellertid de dödas åminnelse spelat en betydande roll deri, framgår ej minst deraf, att folktraditionen här i Norden och t. o. m. på vissa platser på kontinenten i julen ser spöktiden par préférence[1]. Liksom spökena drifva sitt egentliga spel i nattens mörker, så är det ock under årets mörkaste tid, som de utveckla sin lifligaste verksamhet här på jorden. Då brusar genom luften det vilda tåg, som i Norge kallas Julerejen eller Asgårdsrejen. Man har tidigare tolkat namnet som en anspelning på asagudarnas färd genom luften, men på senare tider har man i stället satt det i samband med ordet Oskerei eller Aaskurei, som betyder den hemska ridten. I likhet med sin tyska motsvarighet »die wilde Jagd» eller das wütende Heer» är den ursprungligen de dödas härskaror, som i en stormvind fara fram genom luften. I vissa varianter af legenden om Asgårdsrejen nämnas som deltagare deri särskildt Draugar eller gengångare af drunknade menniskor, samt andar, som hvarken passa i himlen eller helvetet, liksom vi i den vilda

---

der schon der Erde entspriessenden Aussaat, begangen. Aber es wurde in Deutschland und England früher, schon vor Beda, im Norden später auf das Fest der Geburt des Herrn verlegt, in Norwegen von Köning Hakon dem Guten im 10. Jahrhundert. Und damit überkam es die Ausdehnung und die Festfülle des kirchlichen Dodekahemeron d. h. des Festes der zwölf Tage von der Geburt des Herrn bis zu dessen Taufe, dem Epiphanientag, dem 6. Januar. In diese fröhliche Geburtsfeier waren aber schon eingebettet die ausgelassenen heidnisch-römischen Brumalien und die Saturnalien, die Tage des Wintersonnenwendfestes und des Aussaatfestes, samt der lustigen Kalenden-oder Neujahrsfeier.»

Det åskådningssätt, som här möter oss, erhåller en synnerligen slående bekräftelse genom *Edvard Hammarstedts* intressanta studie »Såkaka och Såöl» (Meddelanden från Nordiska Museet 1903, ss 235-277). Hammarstedts undersökningar emellertid äfven inrymma *solen* åt en roll i det gamla nordiska julfirandet, om också icke af så exklusiv natur som enl. Montelius' åskådning. Bland de olika formerna på såkakor finna vi nemligen äfven typer, som otvifvelaktigt äro *bilder af solen*. Dessa hafva säkerligen nedplöjts i åkrarna för att »inverka på solen och nedbringar solvärme i åkern». Julen skulle alltså enligt Hammarstedts uppfattning väl icke hafva varit egnad åt en *verklig dyrkan* af sjelfva solen, men deremot hafva varit förbunden med *magiska handlingar*, som syftat till solen såsom *en* af de magter, hvilka äro betingelser för en god gröda.

[1] *Feilberg* Jul Bd II, ss. 317—319, der åtskilliga exempel från skilda håll i Europa äro citerade.

jagten finna dem som dött en våldsam död samt odöpta menniskor.[1]

Vid juletid stiga ock de döda ur sina grafvar på kyrkogården för att fira gudstjenst i kyrkan. Denna redan i det 6:te århundradet uppdykande sägen om de dödas gudstjenst[2], hvilken förefinnes i hundratals varianter öfver hela Europa, är i nästan alla de nordiska varianterna knuten till julnatten.

Och i juletiden gästa de aflidna sina gamla hem. I olika

---

[1] *Feilberg:* Jul Bd II, s. 40 ff., amt 329—332, der de olika landskapsvarianterna äro sammanstälda. Äfven *Elard Hugo Meyer* har en dylik uppfattning af Asgårdsrejen. Det heter härom i hans *Mythologie der Germanen* (Strassburg 1903), s. 73. »Im Unterinnenthal fahren noch heute die armen Seelen im sogenannten Allerseelenwind und anderswo in Deutschland nach älterem, schon von Geiler v. Keisersperg um 1500 bezeugten Glauben alle eines gewaltsamen Todes Gestorbene oder vor der Taufe gestorbene Kinder im wütenden Heer oder in der wilden Jagd, namentlich während der Zwölften, der Zwölf helligen Nächte der Jahreswende. Dieser Jagdzug der Seelen hat im höheren Norden im Geisterzuge der norwegischen Aaskereia, Oskerei, die ebenfalls in den Julnächten durch die Dörfer und Häuser tobt, noch den niedrigeren, rein dämonischen Character bewahrt. Sie hat keine Gottheit an ihrer Spitze, die doch in Deutschland oder Dänemark den Zug führt: nämlich Wodan oder auch Bertha oder Holda.»

[2] *Feilberg:* Jul Bd II, s. 34 ff. samt 325 ff. »Sagnet er gammelt og meget udbredt. Dets ældste form, jeg kender, findes hos Gregor af Tours, De gloria Confessorum, og lyder i overs : 'I byen Autun ligger ved Stefanskirken en kirkegaard, hvar man hyppig om natten hörte stemmer der sang salmer. Så skete det en gang, at to fremmede borgere besluttede at besöge kirkerne og de hellige steder i nattens stilhed og der at forrette deres andagt. Da de nærmede sig den hellige Stefanskirke, hörte de pludselig forunderlige sange og harmonier. Glade ved at höre tonerne gik de ind i kirken, satte sig i en krog og bad ivrigt i lang tid. Da de rejste sig, så de kirken opfyldt af fremmede, syngende personer. Hvad der undrede dem, var, at intet lys af nogen slags brændte, og dog var der lyst, men da de så nærmere til, opdagede de, at klarheden kom fra de syngende personer. Fulde af forundring stod de og så til, da en af forsamlingen kom hen til dem og sagde: »I gör uret ved at forstyrre vore hemmelige bönner; gå straks bort, ellers må I dö!» Den ene af borgene lod sig det ikke sige to gange, men löb sin vej, så hurtig han kunde; den anden derimod var stivsindet, blev, hvor han var, men kom til at böde derfor, da han kort efter döde». — I de flesta nordiska varianter är det en qvinna, som förirrat sig in i de dödas julmessa och räddar sig genom att prisgifva ett klädesplagg, som sönderrifves af dödingarna. I åtminstone en svensk variant är det dock en man, som råkar ut för äfventyret. (Visan om båtsman Blombergs sorgliga ändalykt, anf. hos Feilberg s. 327 efter meddelande af C. G. von Sydow).

Digitized by Google

landskap i såväl Sverige som Norge finner man otvetydiga traditioner härom. I Småland var det på vissa orter brukligt att hålla badstugan eldad hela julnatten, i händelse de döda skulle önska att taga sig ett bad. Likaså var det sed, att folket sjelf under julnatten låg i den på golfvet utbredda julhalmen, medan man åt englarna eller de hädangångna bäddade på bänkarna. På många håll i vårt land lät man julbordet stå dukadt med mat och dryck under julnatten för de underliga gästerna; deras julöl kallas ofta här i landet Engla-öl, i Norge »dröv-öl», det vill säga Draugarnas eller gengångarnas öl.[1] I Södermanland t. ex. plägade man om julmorgonen undersöka, om jord, sand eller smuts under julnatten kommit på stolarna eller bänkarna, hvilket i så fall ansågs som spår efter de döda.

Den moderna spritismen, som på ett så känsligt sätt reproducerar folktrons idéverld, synes icke heller att vara främmande för det föreställningssätt, som ytterst ligger till grund för dylika dödsfester. Man häpnar öfver den lättrogenhet, med hvilken äfven de mest orimliga fabler slukas af de spiritistiska tidskrifterna. Sålunda innehöll ett af den engelska spritismens organ The Medium för år 1872 följande meddelande[2]: »Hvarje gång, då vi satte oss till bords, ej blott hörde vi andarnas tillrop, utan kände också beröringen af deras händer. I går qväll, då vi gåfvo en afskedssupé för en god vän, egnade sig andarne åt en prestation, som vi icke hade framkallat och som vi förvisso icke hade förutsett. Min vän hade plats vid min högra sida, midt emot honom stod en tom stol, som började röra sig. Jag frågade den tydligen närvarande anden, om han önskade att äta, och han svarade ja. Jag uppmanade honom att välja hvad han tyckte om. Han valde stekta potatis och uppmanade

[1] Jfr om dessa bruk, förutom Feilbergs Jul II, s. 315—316, framför allt *Hyltén-Cavallius*: Wärend och Wirdarna, passim, och *Djurklou*: Unnarsboarnas seder och lif, ss. 70—71, samt *G. Ericssons* anteckningar från Södermanland (manuskript i Nordiska Museets Bibliotek)

[2] Cit. efter *Tylor*: Primitive Cuture Bd. II, s. 39 (London 1891).

Digitized by Google

mig att lägga den i en sked eller tallrik på stolen. Efter några sekunder sade anden, att han slutat sin måltid. Och då jag såg efter, fann jag att hälften af anrättningen försvunnit och att resten af potäterna buro märken efter tänder».

Spiritismens stora utbredning inom den moderna kulturverlden visar tydligt, att de idéer om förhållandet mellan själ och kropp, med hvilka vi här gjort bekantskap, ännu lefva ej blott hos allmogen, utan ock i bildade menniskors sinnen, om ock på ett relativt undermedvetet sätt. I sjelfva verket behöfves det hos de flesta icke någon betydligare rubbning i den andliga jemnvigten, för att dessa primitiva idéer skola genombryta sina fördämningar, de mera moderna begrepp, som skapats genom vår uppfostran, och oemotståndligt taga ut sin rätt. Huru djupt har icke Henrik Ibsen visat sig förstå denna sida af kulturmenniskans själslif, då han i »Brand» låter Agnes skildra sina känslor för sin lille Alf — sonen, som hvilar derute i kyrkogårdsmullen, skildra, hur han i nattens mörker kom till hennes bädd,

kaldte på sin moer og smilte,
men som om han bad om varme!
Ja, jeg så det? O, jeg gös—!

Brand.

Agnes!

Agnes.

Jo, du — barnet frös.
O, det må han ju derude
På de hårde spåners pude.

Brand.

Liget ligger under sneen
barnet er til himlen båret. .

Agnes
(viger fra ham).

O, hvi river du i såret,
grusomt, midt i rædsels-veen.
Det, som hårdt du *liget* kalder,
barnet er for mig endnu.
Sjæl og legem sammen falder;

Digitized by Google

end ej mægter jeg som du,
mellem disse to at dele;
begge er for mig det hele.
Alf, som under sneen sover,
er min Alf hist ovenover.

Digitized by Google

III.

Den omedelbara enhet mellan vårt väsens andliga och kroppsliga sida, som afspeglar sig i den föreställningsverld, hvilken vi i det föregående karakteriserat, aflöses på ett mera reflekteradt stadium af en dualistisk åskådning, hvilken låter själen blifva ett substantielt väsen vid sidan af kroppen och i många hänseenden nära nog oberoende deraf. I den mån som drömverlden framstår som en verklighet af samma realitetsvärde som sinneverlden, nästan som en omedelbar fortsättning af det verkliga lifvet, måste ock dess gestalter te sig som fysiska personligheter, och den aflidnes skepnad blir för drömtydaren den döde sjelf, som stigit upp ur sin graf. Men i den mån, som reflexionen skärper motsatsen mellan drömmens och det vakna lifvets verld, kommer den senare att allt mer få karakteren af *verklighet i egentlig mening*, och drömverlden sjunker ned till en realitet af mera *sekundär* art, hvars gestalter blott äro mer eller mindre flyktiga och blodlösa *afbilder* af sinneverldens erfarenheter. Den klyfning, som sålunda gör sig gällande mellan verklighet och dröm, afspeglar sig också i uppfattningen af den menskliga personligheten, hos hvilken man nu skiljer mellan den lekamen, som vi städse kunna se och taga på, samt en annan lekamen, hvilken är af andlig natur och i allmänhet osynlig — en »astral dublett», för att använda en inom teosofiska kretsar gängse beteckning, eller *Eidolon*, för att tala med Homeros. Är detta andeväsen väfdt af samma spånad som våra drömbilder, så måste det ock på det stadium, hvarom här är fråga, te sig som en svagare realitet än kroppen, och detta framskymtar också hos Homeros, då han i Iliaden skildrar, huru Achilleus sändt många hjeltars *själar* till dödsriket, men gjort *dem sjelfva* (alltså kropparne) till byte för hundar och

Digitized by Google

himlens fåglar. En fysisk bild, som onekligen ligger nära till hands för att beteckna den lägre realitetsgrad, som förefinnes hos själen i jemförelse med kroppen, är *skuggan*. Också betecknar Homeros de dödas själar i Hades som skuggor. Och mångfaldiga andra exempel kunna anföras som bevis på den intima idéassociationen mellan menniskans själ och skuggan. Äfven i vårt land har folktron goda exempel att erbjuda. Den, som inom året skall dö, har julafton dubbel skugga eller ock en skugga utan hufvud.[1] Och liksom man genom att begå mened förverkar sin själ till djefvulen, så kan man också förlora sin skugga genom denna synd. Som en variant af denna tradition torde man få anse nyromantikern Chamissos berömda saga om Peter Schlemihl. Peter Schlemihl förpantar sin skugga till en mystisk figur i grå drägt, hvilken tydligen är djefvulen sjelf, och erhåller i utbyte en pung, ur hvilken han kan ösa så mycket guld han vill. Men han får ingen glädje af sina pengar, ty hvarhelst han visar sig bland menniskorna, blir han boycottad, så fort man kommer underfund med, att han saknar skugga.

Tron på ett intimt samband mellan själen och skuggan synes t. o. m. på vissa håll hafva ledt till att man identifierat dem. Edward Tylor har samlat åtskilliga exempel på språk, i hvilka man har samma ord för själen och skuggan.[2] Sålunda skall hos Algonquinindianerna ordet *otahchuk* betyda såväl själ som skugga, likaså ordet *loakal* hos Abiponerna, *seriti* hos Bassutofolket och *ukpon* hos Gammal-kalabarerna. Högeligen beaktansvärdt är det ock, att skuggan spelat en så stor rol i magiens historia. Mångfaldiga exempel derpå från skilda folk

---

[1] Jfr. *Hyltén-Cavallius:* Wärend och Wirdarne Bd. I, s. 355. — Denna vidskepelse synes hafva åldriga traditioner. *Rochholtz* anför sålunda efter *Buxtorfs* Judenschule (Basel 1643 p. 177) följande judiska tradition: »Die Rabbiner Ramban, Rakanat, Bechai u. A. schreiben über 4 Mos. 14: Gott zeigt den Juden in der siebenten Nacht des Pfingstfestes und zwar durch den Mond, was ihnen das Jahr hindurch widerfahren solle. Daher gehen die Juden in dieser Nacht in den Mondschein hinaus, etliche nackt oder baarhäuptig, andere im Hemd oder Leinlaken, lassen das Gewand fallen und spreiten die Arme aus. Mangelt einem dann im Schatten der Kopf, so wird's ihm den Kopf gelten, er wird sterben müssen.» *Rochholtz:* Deutscher Glaube und Brauch. Bd I, s. 105.

[2] *Tylor:* Primitive Culture (London 1891), Bd. I, s. 430.

Digitized by Google

och tider finner man t. ex. i Frazers »Golden Bough». Ännu är det brukligt i Bulgarien att vid uppförandet af en byggnad taga mått af en menniskas skugga med ett snöre och sedan inmura detta snöre; personen i fråga dör inom 40 dagar och hans själ tager plats i muren, der snöret inmurats, som skyddsväsen för byggnaden. I brist på menniskor mäter man ibland i stället skuggan af ett djur. Denna sed står säkerligen i samband med det gamla bruket att offra ett lefvande väsen på platsen för en nybyggnad, för att dess själ sedan skulle vakta byggnaden.[1] Hos vår allmoge omtalas ofta dylika skyddsandar för kyrkorna, s. k. kyrkogrimar, hvilka vanligen tänkas i djurskepnad. Men i detta sammanhang är det särskildt beaktansvärdt, är att man i vissa fall låtit skuggan substituera det lefvande väsendet vid byggnadsceremonien.

Ett härmed beslägtadt bruk var det s. k. skuggstraffet i Tyskland. Det fanns t. ex. i den Schwabiska landsrätten en bestämmelse, enligt hvilken en ofri, som förolämpats af en friboren, kunde taga hämnd på dennes skugga genom att slå till den på halsen. Och en legend från medeltidens slut förtäljer följande. En ädling i kejsar Maximilian I:stes svit blef anklagad för att hafva mördat en kamrat, emedan man funnit hans svärd nedblodadt vid den dödes sida. Den anklagade svor på, att han ej lemnat sitt sofrum under mordnatten, och kunde icke öfverbevisas. Man stannade då slutligen vid det antagandet, att djefvulen lånat den misstänkte ädlingens skugga för att kunna i hans skepelse utföra mordet. Derför blef också den anklagades skugga halshuggen.[2]

[1] *Frazer:* The golden Bough Bd I, s. 292—293 (London 1900).

[2] *Rochholz:* Deutscher Glaube und Brauch Bd. I, s. 114. »Diese Scheinhinrichtung, vollzogen am Schatten, musste ehedem einer am Verbrecher wirklich vollzogenen für gleich gehalten werden. *Swaz ich im tuon, daz sol er minem schatten tuon*, ist ein oberdeutsches Rechtsprichwort. Das heute bei uns noch übliche Kinderspiel *Schattejagis, Schatteträmperlings* (Alemann. Kinderlied, pag. 415) redet deutlich genug für das Ernstgemeinte einer solchen Genugthuung und Busse; denn in diesem Fangspiele sucht der Verfolger der einen Spielgenossenschaft den Verfolgten der anderen Spielpartei auf solcher Nähe zu erreichen, dass er ihm in dem Schatten treten kann; damit hat er diesen Vorläufer der Gegenpartei spieltodt getreten. — — — Auf den Salomons-Inseln, östlich von Neu-Guinea, wird jeder Eingeborene, der auf den Schatten des Königs tritt, mit dem Tode bestraft». (*Dumont d'Urville*: (Reise um die Welt, übers. von Diezmann 1837, II, 89)

Digitized by Google

I sin Öländska och Gotländska resa berättar Linné om en s. k. klok qvinna i Mjärhult, hvilken bl. a. trodde, »att hvar menniska hade sin hamn, som henne följde, såsom skuggan följer kroppen, och att denna hamn gick perpendiculairt neder åt jorden, såsom menniskan går pependiculairt ofvan jorden, vändandes stadigt sina fötter emot menniskans fötter». Linné förmodar, »att qvinnan till denna föreställning tagit sig anledning af djur, skogar och berg, som vid en stillastående och klar sjö eller elf spegla sig i vattnet, då man ser träden och andra ting liksom vara i vattnet, såsom de på landet stå uppåt». Linnés antagande har så mycket större skäl för sig, som vi äfven från andra håll kunna hemta talrika vittnesbörd om att spegelbilden i likhet med skuggan bidragit att utforma föreställningen om ett andra jag. Då t. ex. Motu-Motusinfödingarna på Nya Guinea fingo se sig i en spegel, trodde de, att de sågo sina själar, och basutonegrerna tro, att krokodilerna kunna döda en menniska genom att hugga fast i hennes spegelbild i vattnet och draga den ned. Med dylika föreställningar sammanhängde kanske ett magiskt bruk hos de gamla aztekerna. Bakom dörren till sitt hus hade man ett vattenfyldt kärl, hvari låg en knif. Trollkarlar, som ville gå in i huset, sågo då sin spegelbild i vattnet genomskuren af knifven, och vågade ej gå in.[1] Äfven i Europa finna vi ej så få exempel på vidskepliga föreställningar och bruk i samband med spegelbilden. Sålunda tror man i vissa trakter af Tyskland, att den som får se sig i en spegel i ett hus, der ett dödsfall timat, sjelf måste dö; derför hänger man öfver speglarna i sorgehuset.[2] I England och Belgien utsträckes detta bruk till allt, som har en speglande yta. Inom den nyromantiska diktningen ega vi en spegelbildssaga, som utgör ett motstycke till Chamissos skuggsaga, nemligen E. T. A. Hoffmans historia om Erasmus Spikher, hvilken vid afskedet från sin sköna älskarinna Giulietta qvarlemnar sin spegelbild för att trösta henne, men sedan liksom Peter Schlemihl blir hvar mans niding, då man upptäcker, att han ej mera har någon spegelbild.

[1] *Frazer:* The golden Bough. Bd. I, s. 192. (London 1900).

[2] *Wuttke:* Der deutsche Volksaberglaube, s. 459 (Berlin 1900).

Digitized by Google

Men ej blott spegelbilden, utan öfverhufvud hvarje bild af en person blir i viss mån ett andra jag till honom sjelf, och liksom skuggan och spegelbilden kunna blifva föremål för magiska handlingar, hvilka anses återverka på menniskan sjelf, så har man ock i liknande syfte betjenat sig af porträtter och statyer.[1] Denna form af magi återfinnes öfver hela jorden, hos Ojibwa-indianerna i Nordamerika, hos Matabelerna i Zululandet och hos Javas och Sumatras infödingar. Äfven de gamla egypterna och babylonierna voro väl förtrogna dermed, och att metoden också anlitades hos grekerna och romarna, framgår af vissa uttalanden hos Teokritos, Tacitus och Horatius, t. ex. i en dikt till hexan Canidia (Epod. XVII).

Hexväsendets annaler från medeltiden och nyare tiden förtälja ofta om utöfning af bildmagi. Sålunda skall en viss Ursula von Bärenfels i Basel 1407 hafva gjort en liten vaxbild, föreställande en person vid namn Burkart ze Rin, hvilken hon sökte förgöra genom att hålla bilden öfver eld.[2] 1578 fann man i England tre vaxbilder, som påstodos vara förfärdigade af en prest för att bringa drottning Elisabeth och ett par andra högtstående personer om lifvet, och 1635 blefvo några italienska munkar beskylda för liknande anslag mot påfven Urban VIII; ett par af dem blefvo till och med afrättade. Äfven här i Norden var bildmagien känd. Sålunda berättas det om en dansk trollqvinna, fröken Christence Kruckow under Kristian den fjerdes tid, att hon för att hämnas på en fru Anna Bille gjorde en vaxfigur, som hon i nio månader bar under sin högra arm och därefter satte i Fru Annas stol i kyrkan. Detta ansågs vara orsaken till att fru Bille fick täta missfall eller förlorade

[1] De gamle egypterna trodde, att efter menniskans död qvarstannade en själsprincip, kallad Ka, i likets omedelbara närhet. Denna tänktes taga sin plats i en liten staty, som var anbragt i ett litet tillstängdt rum vid sidan af sjelfva grafkammaren, hvilket var tillgängligt för de lefvande. Genom en trång öppning trängde doften af dödsoffren in i det lilla rummet till Ka. »Den er der geisten, det personificerede vegetative liv i statuen, underholdt ved mad og drikke. Thi i forbindelse med levnetsvindler tænktes denne *Ka* fra ældste tid af». *Brede Kristensen:* Aegypternes Forestillinger om Livet efter döden i forbindelse med guderne Ra og Osiris, s. 14—15. (Kristiania 1896).

[2] *Carl Meyer:* Der Aberglaube des Mittelalters, s. 262 (Basel 1884).

Digitized by Google

sina barn i späd ålder. I de katolska länderna florerar denna vidskepelse ännu idag. En fransk abbé vid namn Boullan, som afled 1893, bedref under många år s. k. svart magi och lär bl. a. också hafva döpt små vaxdockor med de personers namn, på hvilka han ville taga hämnd.

Det själsbegrepp, som sålunda uppstått på grundvalen af drömsyner och visioner samt utformats och modifierats genom föreställningsförbindelser med skuggan och spegelbilden af menniskan, är som vi sett idén om en »astral dublett» eller dubbelgångare till den fysiska personligheten. Under menniskans lifstid tänkes detta väsen uppehålla sig i kroppen, så länge menniskan är vaken. Deremot kan det under sömnen frigöra sig för längre eller kortare tid samt begifva sig ut på färder på egen hand; likaså under svimningsanfall och extatiska tillstånd. I dylika fall skall man enligt folktron ej sällan kunna varseblifva själsfantomet t. o. m. på mycket stora afstånd från dess stofthydda.

Mycket ofta omtalas dylikt dubbelgångeri i samband med dödsfall eller olyckshändelser, och skall än uppträda som förebud till dylika händelser, än alldeles samtidigt dermed. Den klassiska typen för dylika berättelser är Ciceros historia om de två resenärerna i Megara. Två arkadier, som voro goda vänner, kommo under en gemensam resa till Megara. Den ene af dem tog här in hos en värdshusvärd, den andre hos en vän. De intogo sin aftonvard och gingo så till sängs hvar och en på sitt håll. Under sömnen tyckte den, som gästade sin väns hus, att hans reskamrat bad honom komma till hjelp, emedan värden höll på att mörda honom. Han vaknade förfärad, men insomnade snart igen. Då fick han emellertid ånyo se sin kamrat, som nu berättade, att värden mördat honom samt kastat hans lik i en gödselvagn, hvilken man borde hejda på morgonen vid stadsporten. Denna dröm ledde till upptäckt af mordet och till värdens bestraffning. I många fall skola dylika varsel inskränka sig till uppdykandet af en skugglik skepnad, till ett ljusfenomen eller ett ljud, t. ex. vederbörande persons röst eller takten af hans gång. Personer, hvilka äro mottagliga för varselbud, skola ock kunna skåda sin egen hamn.

Digitized by Google

Berättelser om dubbelgångeri hafva under de senaste årtiondena varit föremål för ett mycket stort intresse, och stora insamlingar af dylika historier hafva föranstaltats, hvaribland framför allt märkes det engelska verket »Phantasms of the living» af Gurney, Myers och Podmore. De moderna spritisterna och occultisterna tolka fortfarande sådana varsel som uppenbarelser af vederbörandes »astrala dublett»; vissa individer, de s. k. mahatmerna påstås t. o. m. ega förmåga att afsigtligt utslunga sitt astrala jag på hvilka afstånd som helst och sålunda manifestera sig för sina medmenniskor. Dylika teorier hafva naturligtvis för en modern psykolog endast ett rent folkpsykologiskt intresse, såsom bevis på den seghet, hvarmed äfven det mest primitiva föreställningssätt kan fortlefva hos många af vår tids bildade menniskor. Dock må det gerna medgifvas, att telepatiens problem i och för sig är värdt uppmärksamhet. Det kan knappt betviflas, att vissa personer hafva haft syn- eller hörselhallucinationer t. ex. samtidigt med en väns död. Somliga forskare uppfatta ett dylikt sammanträffande som en tillfällighet. Andra åter räkna med möjligheten af en rapport mellan tvenne menniskohjernor, hvilka skulle tänkas fungera i analogi med de båda apparater, som förmedla den trådlösa telegraferingen. Vi hafva uti vårt arbete »Sjælelivets Ubevidste Verden» ingående behandlat telepatiens problem från allmänt psykologisk och fysikalisk synpunkt, till hvilken undersökning vi här vilja hänvisa.[1]

De fall, då en menniska får en hallucination af sig sjelf, tolkas på ett mera ovetenskapligt stadium såsom en uppenbarelse af den personens eget andra jag eller dubbelgångare; ett fenomen, som enligt öfvertro både hos oss och på andra håll, t. ex. i Tyskland, anses bebåda en nära förestående död för vederbörande. Här framstår det andra jaget rent af såsom ett halft sjelfständigt väsen vid sidan af menniskan sjelf, en själ vid sidan af hennes eget förnimmande subjekt. Något dylikt möter oss i de gamla Värendbornas föreställning om menniskans *Vård*. Vården är nemligen enligt Hyltén-Cavallius' skildring »ett personligt väsen, en ande, som följer men-

[1] Sjælelivets ubevidste Verden. Kjöbenhavn 1905, specielt kap. IX.

Digitized by Google

niskan, hvart hon går, och stundom uppenbarar sig antingen som ett lyse (= litet ljus) eller såsom menniskans hamn eller skenbild. Vårdens närvaro kan t. o. m. förnimmas, ej blott af andra, utan ock af menniskan sjelf, då han vandrar ensam ute nattetid. Man nyttjar härom talesättet: »det följer honom», »han har lyse med sig», »han har vård med sig». Vården kan ock för någon tid skiljas från den person, till hvilken han hör, vare sig af egen drift, eller genom något åtgörande från menniskans sida, t. ex. då en person binder sin vård genom att qvarlemna sin vandringsstaf utomhus.[1]

Föreställningen om vården har sannolikt sin rot i de gamla nordbornas tro på *Fylgior*, följeandar, som tänktes ledsaga menniskan genom lifvet. En persons fylgia ansågs ofta uppenbara sig för andra menniskor i drömmen, stundom i djurskepnad. Sålunda uppenbarar sig t. ex. Orvar Odds fylgia i isbjörnshamn för hans frände Gudmund, bådande ofred. Och i Gunlög Ormtungas saga ser Torsten Egilson i en profetisk dröm, huru Gunnlögs och Skald-Ramns fylgior i skepnad af örnar kämpa om hans dotter Helga den fagra i svanhamn. Likväl finna vi äfven sägner om följeandar i menniskohamn, kallade *Fylgiukonor* eller *Hamingjor*, qvinliga väsen, som ej sällan såsom sköldmör kämpa vid sin hjeltes sida. I vissa fall är Fylgian en s. k. *Aettarfylgia*, d. v. s. går i arf från sin förste skyddsling till någon af hans bröder eller efterkommande, slägtled efter slägtled. Hjelten Helge ser sålunda, hur hans fylgia ridande på en varg med ormbetsel uppsöker hans broder Hedin. Deraf sluter han, att hon skall öfvergå på Hedin, och att han sjelf snart skall dö. Ty den, som ser sin fylgia, måste dö. Enligt sägnen famnade konung Erik Glipping sin egen fylgia i en skogshydda strax innan han blef mördad.[2]

Under benämningen *Fravaschis* dyrkades hos de gamla perserna vissa andeväsen, som bl. a. också ega betydelse af skyddsandar. Deras skyddsverksamhet hänför sig dels till de goda himlakropparna (ej till planeterna, som tillhöra det

---

[1] *Hyltén-Cavallius:* Värend och wirdarna I, s. 354.

[2] Jfr *Bugge*: Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse I, s. 179, (Christiania 1881—1889)

Digitized by Google

ondas rike), samt till växterna och vattendragen på jorden, dels på ett mera omedelbart sätt till menniskorna sjelfva. De beskydda den husliga härden, vaka öfver familjens fortplantning och skänka guld och egodelar, men de äro äfven rent individuella skyddsväsen, som hjelpa den fromme i alla farligheter, återgifva honom helsan, då han åt sjuk m. m. Termen Fravaschi användes dock äfven såsom beteckning för de aflidnas andar. Och särskildt talas ofta om de frommas Fravaschis (ashaonam fravaschayo), hvilka åtnjuta ett slags helgondyrkan, jemförlig med katolicismens. Äfven ännu lefvande personer hafva sina fravaschis, hvilka åtminstone enligt mazdeismen till och med äro ännu mägtigare än de dödas och derför i högre grad än dessa förtjena att dyrkas, såvida de tillhöra fromma menniskor. Vidare gifves det Fravaschis för ännu *ofödda* menniskor (man åkallar Fravaschis af de helgon, som varit, äro och skola vara) samt för *gudarna*, t. ex. Ahura-Mazda. Slutligen talas det ock om Fravaschis för djuren, ja på ett sent utvecklingsstadium finna vi i pehlvilitteraturen den satsen, att allt har sin fravaschi.[1]

Meningarna äro ännu delade om hvad man från början förstått med Fravaschi. Enligt en teori skulle termen stå i samband med *fra-var*, som betyder nära, och ytterst betecknar den närande principen eller *lifsprincipen* hos menniskan. Man har ock jämfört menniskans Fravaschi med hvad Claude Bernard kallat *l'idée directrice* i lifvets utvecklingsprocess, ehuru Fravaschi har en långt mera konkret betydelse. Den är, som Söderblom säger, en *homunculus in homine*, ett personligt väsen, i kraft hvaraf menniskan andas och tillgodogör sig sin föda samt efter döden kan fortsätta sin tillvaro, hvilket ursprungligen tänktes ske här på jorden. På ett senare stadium har lifvet efter döden förlagts till en annan verld, för de fromma till öfverjordiska regioner, och då framstår i den teologiska spekulationen, t. ex. i Stora Bundehesch, Fravaschi såsom det gudomliga elementet hos menniskan, som är inför Herren Ahura Mazda: det högre jaget, hvilket förtjenar gudomlig dyrkan både under den frommes lif och efter hans död, ja

[1] *Söderblom:* Les Fravashis Paris 1899.

Digitized by Google

t. o. m. före hans födelse. Här skönjer man tydligt sambandet mellan föreställningen om menniskans egen själ och idén om hennes skyddsande.

Under benämningen Genier dyrkades hos Romarna vissa skyddsväsen, som ega vigtiga beröringspunkter med Persernas Fravaschis, såsom ock t. ex. af Söderblom påpekats. En af de funktioner, som tillkomma Fravaschis i deras egenskap af skyddsandar: att vaka öfver familjens fortplantning, framstår som den fundamentala i Genius' väsen. Ordets etymologiska samband med roten *gen* (verbet gignere) är sedan gammalt erkändt. Dock kallas endast hos mannen skyddsanden för Genius, medan qvinnans benämnes Juno, hvaraf, som Wissowa säger, framgår, att Genius och Juno; förhålla sig till hvarandra som aflande och undfående och att sålunda den förra principen är den gudomliga inkarnationen af den uti mannen verksamma och för familjens bestånd sörjande aflelsekraften.[1] »Denna betydelse utvidgar sig sedan så tillvida, att Genius yttermera afspeglar och framställer mannens hela kraft, energi och njutningsförmåga, med ett ord hela mannens personlighet, hans högre och inre väsen». Också plägade man ofta svärja vid Genius eller Juno såsom den bättre och gudomliga delen af menniskan, och under kejsartiden finna vi specielt kejsarens Genius ofta åberopas såväl i embetsmannaeder, som vid eder i privatlifvet.[2]

Ursprungligen hade Geniusbegreppet en rent individuell karakter. Under tidernas lopp undergick det emellertid vissa modifikationer och utvidgningar. Sålunda kom man från föreställningen om husfaderns Genius till idén om en Genius för hemmet, *Genius domus*, och om en *Genius familiæ*. På denna grundval utvecklade sig sedan föreställningen om Genier, som ej voro bundna till de enskilda individerna, utan till samhällen, närmast sådana, som hade sin rot i blodsband, men i en senare tid äfven artificiella organisationer och korporationer, såsom truppförband och provinser. Äldst af dessa samhällsgenier är Genius populi Romani, som åtnjöt offer redan ett par århundraden

[1] *Wissowa:* Religion und Kultus der Römer s. 154.

[2] *Wissowa*, anf. arb. s. 155.

Digitized by Google

före kejsartiden. Persernas idéer om Fravaschis för gudarna synas ock hafva en viss motsvarighet i här och hvar framskymtande antydningar om Genier och Junoner för Jupiter, Mars m. fl. gudomligheter. Men från första början har dock Genius i likhet med Juno varit en individuell skyddsande, som födes på samma gång som den menniska, till hvilken den hör, följer henne oskiljaktigt i alla lifvets skiften och slutligen dör med sin skyddsling.[1] Så blir detta begrepp ytterst ett uttryck för menniskans eget andra jag, hypostaseradt till en relativt sjelfständig princip vid hennes sida.

Äfven den grekiska mytologien känner personliga skyddsandar. Dock har den beteckning, som härvid användes, *Daimon*, alldeles icke den specifika karakter som ordet Genius har inom den romerska mytologien, utan kan liksom det persiska Fravaschi möta oss i olika betydelser. I Homeriskt språkbruk är Daimon likbetydande med *gudom* i allmänhet (motsvarande det latinska *numen*), och af Hesiodos användes det såsom beteckning för guldålderns menniskor såsom efter döden fortlefvande halfgudar, hvilka äro menniskornas väktare och vaka öfver rätt och orätt på jorden. Deremot har det redan hos Pindaros och Theognis antagit karakteren af speciell skyddsande för den enskilde individen. Hos en senare tids författare, t. ex. hos Menander, talas t. o. m. om två demoner för hvarje menniska, en god och en ond.[2] Med rätta säger Erwin Rohde: »Denna

[1] *Preller* synes visserligen (Mythol. s. 83) räkna med genier i egenskap af »der verklärte Geist eines verstorbenen Mannes (seltener Juno als der einer verstorbenen Frau)», som derför äras och anropas vid grafvarna. Jfr. dock härom *Wissowa:* Rel. und Kultus d. Römer s. 155: »der Genii oder Junones Verstorbener wird nur ganz vereinzelt gedacht, da hier ein ganz anderer Vorstellungskreis einzutreter pflegt». Egentligen är Genius enl. Wissowas åsigt dödlig, för hvilken uppfattning han anför bevis ur den romerska litteraturen (anf. sida not. 2).

[2] Dermed är bryggan slagen mellan den ursprungliga betydelsen af ordet och den mera diaboliska, hvari det efter kristendomens uppträdande företrädesvis förekommer. I *Albrecht Dieterichs* »Nekyia», s. 59 (Leipzig 1893) karakteriseras denna begreppsutveckling träffande sålunda: »Dämonen im Sinne der späteren Dämonologie hat es für uns erkennbar vor Platon nicht gegeben. δαίμονες waren Götter, und die Verstorbenen wurden nach altem Glauben δαίμονες. Seit Platon waren dann δαίμονες Seelen der Abgeschiedenen oder Mittelwesen zwischen Götte

Digitized by Google

specialdemon för den enskilde, hvilken kan uppträda personligen gent emot honom (som δαίμων κακος gent emot Brutus Plut. 36) är åtskild från hans själ, Psyke, ehuruväl det läte tänka sig, att den egentligen blott uppstått ur en projektion utanför menniskan af hennes egen själ, hvilken tänkts alltför sjelfständig». Också finna vi hos filosoferna ej sällan begreppet Daimon i betydelsen af en andlig princip inom menniskan sjelf. Med detta namn betecknar Empedokles det väsen hos oss, hvilket genomgår själavandringens vedermödor och luttringsprocesser, och stoikerna använda det om menniskans högre, gudomliga jag (sacer intra nos spiritus) i motsats mot hennes lägre sinliga natur. Äfven det Daimonion, hvarom Sokrates så ofta talar, utgör ett exempel på Daimonbegreppets öfverslående i en psykisk princip, i en gudomlig röst i menniskans egen ande.[1]

Idéen om själen såsom en andekropp eller dubbelgångare till den fysiska organismen träder ej sällan tydligt i dagen äfven inom filosofiens historia. Hos Atomisterna och deras arftagare Epikureerna finna vi själen uppfattad såsom en samling af atomer, hvilka endast genom sin mera subtila beskaffenhet och större rörlighet skilja sig från kroppens atomer. Enligt epikureen Lucretius Carus äro själsatomerna egentligen kringströdda öfverallt, men blifva verkliga själar endast för så vidt de sammanhållas genom kroppen inom en viss gräns. Själen uppstår vid aflelsen och tillväxer med kroppen, hvartill den utgör en så fullständig parallell, att den t. o. m. delas, då kroppen delas såsom vi se af maskar, hvilkas kroppsdelar fortsätta att lefva äfven sedan djuret sönderstyckats. Efter

und Menschen. Zwischen guten und bösen Dämonen zu unterscheiden, wie es z. B. Xenokrates, der die Dämonlogie Platons weiterbildete, ausdrücklich that, war nur zu natürlich: einerseits waren die δαίμονες, die göttlich gewordenen Seelen, schon bei Hesiod zu guten Wächtern der Menschen geworden, anderseits konnten die Seelen nach allgemeinem Glauben mächtig schaden; man versöhnte sie und opferte ihnen. Man sieht noch, wie aus solchen Faktoren die Strafdämonen des Hades geworden sind: in Platons Phaidon p. 113 d bringt jeden sein δαίμων zur Unterwelt und zum Gericht».

[1] Jfr vår skrift *Snille och Själssjukdom*, ss 51 – 56.

Digitized by Google

döden går själen ut i luften, der dess atomer sedan måste skingras vid första bästa vindstöt[1].

Inom den kristna spekulationen finna vi ej sällan likaså krassa föreställningar om själen. Tertullianus skildrar den sålunda såsom ett väsen med utsträckning i rummet och med en viss bestämd gestalt, så att den stundom kan skådas af personer med visionära anlag. Den har ock organer, hvilka äro fullständigt analoga med de kroppsliga och hvaraf själen betjenar sig under drömlifvet, samt efter menniskans död[2]. Enligt Tertullianus utgör nemligen själens materialitet icke något hinder för dess fortvaro efter döden, utan fastmer ett vilkor derför. All verklighet har nemligen enligt hans åskådningssätt en kroppslig sida, och till och med Gud kan icke tänkas utan en kropp, analog med den menskliga.

Äfven i den nyare tidens filosofi mötas vi af idéer, som hafva en påtaglig frändskap med det föreställningssätt, hvarmed vi här gjort bekantskap. Det är i främsta rummet Leibnitz som härvid påkallar vår uppmärksamhet. Visserligen är vår själ såsom en af de individuella substanser eller monader, hvilka uppbygga universum, enligt Leibnitz en immateriel princip, hvars väsen är förnimmelsekraft, och den kroppsliga organism, som vi med våra sinnen kunna iakttaga, är i sjelfva verket en komplex af monader, för hvilka vår själ spelar rollen af centralmonad, och med hvilka den samverkar enligt lagen om den prestabilierade harmonien. Men då Leibnitz närmare skall utreda, huru denna vår kropp uppstått och utvecklat sig, ser han sig nödsakad att operera med föreställningen om en fysisk princip, hvilken väsentligen är förenad med själen i och för sig, en *minimalorganism*, hvilken är modell för vår vanliga stofthydda, utgör så att säga en kärna, kring hvilken denna bygges upp. Sålunda heter det t. ex. i hans »Epistola ad Wagnerum de vi activa corporis»: »Du bör ihågkomma, att enligt min åsikt ej blott alla lefvande väsen, alla själar, alla andar och alla ursprungliga entelekier alltid existera, utan att också hvarje ursprunglig enteleki eller lifsprincip ständigt

[1] De rerum natura III. v. 106 ff.

[2] *Siebeck*, Geschichte der Psychologie, Bd I, 2, sid. 373.

Digitized by Google

måste vara förbunden med en naturlig maskin, som vi kalla organisk kropp, om ock denna maskin äfven då den i det hela bevarar sin form är stadd i förändring och beständigt återställes, såsom Teseus' skepp. Sålunda torde vi kunna vara vissa om, att åtminstone en mycket liten del af den materia, som vi mottagit vid vår födelse, är qvar i vår kropp, om också denna maskin åter och åter fullständigt transformeras, ökas, förminskas, är stadd i involution eller evolution. Derför är ej blott själen ständigt till, utan det finnes också alltid ett djur, om också detta icke bör kallas evigt, då djurets art icke förblir densamma. Larv och fjäril äro ju icke samma djur, ehuru det är samma själ i dem båda. Det är alltså karakteristiskt för hvarje naturlig maskin, att den aldrig kan fullständigt förstöras; ty då man förstör ett groft hölje hvilket som helst, finner man alltjemt en liten ännu ej förstörd maskin derinunder, liksom hos komikern Harlekin, hvilken ju alltid har någon drägt på sig hur många han än drar af.»[1] Organismerna äro sålunda för att använda Leibnitz' egen term *preformerade*, och han har äfven dragit de yttersta konseqvenserna af detta åskådningssätt. »Jag tror», säger han i Teodiceen, »att de själar, som en dag skola blifva menskliga själar, i likhet med andra arters själar, hafva existerat uti sina frön och i sina förfäder ända upptill Adam, och att de alltså hafva existerat ända från tingens begynnelse, alltjemt i ett slags organiserad kropp — en åsigt, som tyckes mig vara delad af Père Malebranche, Mr. Boyle, Mr. Pitcairne, Mr. Hartsoeker och en mängd andra personer. Och denna teori är ganska bestyrkt af de mikroskopiska observationer, som gjorts af Mr. Leeuwenhoek och andra goda observatörer».[2]

---

[1] *Leibnitz:* Opera phil. Ed. Erdmann (Berolini 1840), s. 466. Jfr. ock *Système nouveau de la nature* (anf. uppl. s. 125), *Monadologie* (s. 711), *Theodicée* (s. 527) m. fl. ställen.

[2] *Theodicée.* (Op. phil. s. 527.) — Teorien om de organiska kropparnes preformation beherskade det vetenskapliga tankesättet ej blott hos Leibnitz' samtida, utan äfven hos senare filosofer och fysiologer, såsom *Albert von Haller* (jfr. t. ex. Elementa physologiæ corporis humanæ VIII, s. 149) och *Charles Bonnet.* Sålunda heter det t. ex. hos Bonnet (Oeuvres VII, s. 210): »Le *corps calleux,* que nous voyons et que nous palpons, ne serait ainsi que l'étui ou

Liksom de lefvande varelserna sålunda icke kunna sägas uppstå vid aflelsen, så kunna de heller icke enligt Leibnitz gå under vid det som vi kalla död, utan de aflägga blott sin mask och draga sig från en större skådeplats tillbaka till en mindre, der de kunna fortsätta sin tillvaro under lika goda lifsbetingelser. De lemna aldrig helt sin kropp och gå icke öfver från en kropp till en annan, som är för dem fullständigt ny. Det gifves icke någon *Metempsykos*, utan blott en *Metamorfos*, ingen själavandring, utan blott en förvandling.[1]

Sålunda lefver då själen enligt Leibnitz i ständig förbindelse med en fysisk pricip, hvilken utgör en motsvarighet till den synliga kroppen, ehuru af försvinnande små dimensioner, en ***homunculus in homine***[2]. Man kan icke undgå att i detta sammanhang erinra sig vissa primitiva idéer af liknande art. Malayerna föreställa sig menniskans själ *(semangat)* såsom en liten menniska af en tummes storlek, som bildar en fullständigt miniatyrfacsimile af den person, hvari den har sin bostad. Och dylika idéer har man äfven funnit hos australiska

l'enveloppe de la petite machine éthérée, qui constitueroit le véritable siège de l'âme.» Det rådde emellertid stor meningsskiljaktighet bland preformationslärans anhängare, huruvida individen vore att söka uti spermatozoen, såsom »Animaculisterna» höllo före, eller, såsom »Ovisterna» menade, uti ägget. Slutligen fann hela preformationsläran en skarpsinnig vederläggning uti *Caspar Friedrich Wolffs* arbeten, hvilken gent emot den samma uppstälde en *epigenetisk* åskådning af organismernas utveckling. Jfr härom *Hugo Ribbert:* Die Lehren vom Wesen der Krankheiten in ihrer gesch. Entwicklung (Bonn 1899) ss. 72—73.

[1] Principes de la nature et de la grace (Opera phil. ss. 715—716).

[2] Man kunde fråga, huru Leibnitz kunnat förena uppfattningen af själen såsom ett helt och hållet immateriellt väsen med föreställningen om en dermed väsenligt förbunden miniatyrorganism. Enligt hans åskådning skall ju utsträckning i rummet eller *materia secunda* endast existera i och för ett förnimmande medvetande, men ej tillkomma monaderna i och för sig. Det synes oss, som om Leibnitz funnit lösningen af detta problem i det begrepp, som för honom spelar en så stor roll både på det fysiska och psykiska området: *infinitesimalbegreppet*. Liksom *hvila* för honom ter sig som en *rörelse* med oändligt liten hastighet, så kan ock monaden te sig som ett kroppsligt väsen, ehuru af infinitesimala dimensioner. Att något dylikt i sjelfva verket före sväfvat honom, synes oss framgå t. ex. af följande ställe i den lilla skriften *Considérations sur le principe de la vie*: »Ce qui nous découvre encore des

Digitized by Google

vildar och amerikanska indianstammar.[1] Den Leibnitzska åskådningen ter sig som en ytterligt sublimerad exponent af samma tankegång och står som ett af de många vittnesbörden om den kontinuitet i utvecklingen, som för Leibnitz ter sig som en grundlag ej mindre för våra föreställningar och ideer, än för processer i den materiella verkligheten.

merveilles de l'artifice divin, où l'on n'avoit jamais pensé, c'est que les machines de la Nature, étant machines jusque dans leurs moindres parties, sont indestructibles, à cause de l'enveloppement d'une petite machine dans une plus grande *à l'infini*», (kurs. af oss. Opera phil, s. 431).

[1] *Frazer*: The golden Bough, Bd I, s. 248.

IV.

I sin mest primitiva form innebär tron på ett andra jag föreställningen om ett väsen, hvilket är fullständigt kongruent med menniskokroppen, ehuru mindre handgripligt än denna. En naturlig konseqvens af denna tro blir, såsom Tylor framhåller, att en stympning af kroppen måste hafva en motsvarande effekt på själen. »Sålunda berättar en af de första resenärerna i Brasilien, att indianerna trodde, att de döda kommo till den andra verlden sårade eller stympade, med ett ord just så som de lemnat denna verld. På grund af samma tro hugger Australnegern af högra tummen på den fiende, som han dödat, på det att anden, som fortfarande är hans fiende, icke skall kunna med sin stympade hand slunga skuggan af ett spjut, utan blifva reducerad till en ofarlig vandringsman. Negern fruktar att dö efter en lång sjukdom, emedan han är rädd att komma mager och svag in i andeverlden. Denna teori om stympning af själen som en konseqvens af kroppens stympning framstår i en särdeles stark belysning i en ohygglig historia, som berättats om en vestindisk plantageegare. Slafvarna på denne mans egendom hade den ene efter den andre börjat taga lifvet af sig för att bli qvitt det elände, hvari de lefde, och dermed som de trodde få komma hem till sitt fädernesland. Men deras herre var dem för slug: han lät afhugga hufvud och händer på liken, och satte dermed en gräns för sjelfmorden. Ty de återstående slafvarna funno, att icke ens döden kunde befria dem från en herre, som kunde stympa deras själar för det kommande lifvet. En liknande tro, likaså primitiv och krass, återfinna vi ännu hos nationer, som hafva hunnit till ett vida högre utvecklingsstadium. Sålunda hafva kineserna en alldeles särskild förskräckelse för halshuggning.

Digitized by Google

emedan de också tro, att den kroppsdel man här på jorden förlorat också saknas i andeverlden, och det kan gå så långt, att en brottsling i Amoy en gång anhållit att få undergå det grymma korsfästelsestraffet i stället för halshuggning».[1]

En konsekvens af den tankegång, som sålunda af Tylor karakteriserats, bör ock blifva, att det »andra jaget» efter döden så att säga håller jemna steg med de metamorfoser, som dess döda stofthydda måste genomgå. Den aflidnes vålnad bär derför i vissa legender spår af förruttnelsens fasor, eller ter sig såsom ett skelett, i likhet med spökriddaren i Bürgers ballad »Leonore». I dylika sägner är det emellertid mycket vanskligt, ja stundom omöjligt att afgöra, huruvida det är *den döde sjelf*, som tänkes stiga upp ur sin graf, eller om det skall vara hans förandligade dubbelgångare, som drifver sitt spel. Då det t. ex. i vissa svenska varianter af historien om de dödas gudstjenst säges, att de döda föra grafmull med sig, som man på julmorgonen finner qvar på kyrkobänkarna[2], så har väl folktron närmast haft i tankarna grifternas hemska menighet med hull och hår. Deremot framstå de skepelser, som brusa genom luften i Asgårdsrejen eller den vilda jagten, mera som rena spökgestalter, utan kött och blod. I en af den heliga Birgittas uppenbarelser finna vi en skildring af en qvinnas pina i helvetet, hvilken lånat sina färger från kroppens upplösning i grafven. Härvid är det tydligen icke fråga om qvinnans fysiska lik i grafven, utan om hennes evighetsvarelse i den andra verld, der masken icke dör. Om något gör skäl för beteckningen den *andra* eller *eviga* döden, (ett begrepp, hvilket som bekant förefinnes inom den kristna eskatologien) så är det onekligen Birgittas hemska skildring af denna elända varelse med infallet ansigte, uppfrätt näsa och bröst vimlande af maskar.[3]

---

[1] *Tylor*, Primitive Culture I, sid. 451 (London 1891).

[2] *Feilberg:* Jul II, s. 34.

[3] I denna uppenbarelse, hvilken har till öfverskrift: »Här six rädhelikin syn aff threm qvinnom ther en var j rädhelike häluitis pino Annor j skärslo elde Thridia lifdhe j världine oc gaffs j kloster um sidhe», heter det bl. a.: »Ther äptir syntos thre qvinnor Swa som modhorin ok dottorin ok dottor dottorin Än modhorin ok dottor dotterin syntos dödha ok dotterin syntis lifwandis Dödha foresagdha modhorin syntis suasom krypa aff enom svartom pudz j myklo myrke Hänna

Digitized by Google

Huru intimt föreställningen om tillvaron i grafven och idén om existensen af ett dödsrike på ett visst stadium kunna vara förknippade med hvarandra, se vi ej minst i gammaltestamentliga skildringar af tillståndet efter döden. Icke sällan användas orden graf och dödsrike, *scheol*, om hvarandra, som vore de synonyma begrepp. Sålunda heter det t. ex. i sången öfver konungens af Babel fall hos Jesaia:

»Ned till *dödsriket* har din härlighet måst fara
med dina harpors buller;
förruttnelse är bädden under dig
och *maskar* äro ditt täcke».
— — — — — — — — — —
»Ned till *dödsriket* måste du fara,
längst ned i *grafven*».
(Jesaia 14, v. 11, 15)

Och hos Hesekiel läsa vi: »Du menniskobarn, sjung sorgesång öfver Egyptens larmande hop. Säg att hon, såväl som döttrarna af de väldigaste folk, skall fara ned i *jordens djup*, till dem, som redan hafva farit ned i *grafven*».

»Finnes någon så ringa, att du är förmer än hon? Nej, far du ned och låt dig bäddas bland de oomskurna.»

»Bland dem, som äro slagna med svärd, skola ock dina falla. Svärdet är redo; släpen bort henne med hela hennes larmande hop.»

»Mäktiga hjeltar skola tala till henne ur *dödsriket*, till

---

hiärta var utdraghit ok läparne aff skorne ok hakan skäluande, tändrina skinn hvita ok langa ok skaldradho alla Näsana varo aff ätna ok öghonin utbrutin hängiande nidhir a kindirna mz twem sinom Änlitit syntis insänkt ok i änlitisins stadh var stort diup ok myrkir hiärn skalin var borto j hofdheno ok hiärnin val som bly ok ut flöt som tiära Ok hänna hals vmvändis swasom thz trä som swarwas j swarwo stole hulko hvassasta jarn är mote sat afrakande utan hugnadh Brystit syntis ypit fult mz langom madhkom ok smam ther hwar vändos ok slyongdis hit ok thit vm andra Armane voro like slipostens käppom Händirna varo swa som nydhio ok alla hänna ryggio taflo varu lösa hulka ther aldre läto aff at röras utan een for up ok annor nihir». — *Heliga Birgittas Uppenbarelser*, utg. af Klemming, Bd III, ss. 135—136.

Digitized by Google

henne och till hennes hjelpare: »Ja, de hafva måst fara hit ned, och nu ligga de där, de oomskurna, slagna med svärd».

»Där ligger redan Assur med hela sin skara; rundt omkring honom har denna sin *grafplats*. Allesamman ligga de där slagna, fallna för svärd.»

»Sin graf har han fått längst ned i underjorden och rundt omkring honom ligger hans skara begrafven. Allesamman ligga de slagna, fallna för svärd, de män, som en gång utbredde skräck i de lefvandes land.»

(Hesekiel 32, v. 18—23.)

I de följande versarna skildrar profeten, huru äfven Elam och Mesek-Tubal med hela sin larmande hop, Edom med sina konungar och sina höfdingar och Nordlandets furstar med alla sina sidonier hafva måst dela Assurs lott och fått sin plats i dödsriket eller grafven bland de oomskurna, som fallit för svärd.

Denna skildring är af det största intresse ej blott derför att den förråder sambandet mellan grafven och scheol, dödsriket, utan ock derför att den gifver en antydning om huru vi böra genetiskt förklara scheolföreställningen. Vi se, ***huru hvarje folk ligger grupperadt omkring sin konung i dödsriket***, utgör liksom ett *samfund af grifter*. Sannolikt har i sjelfva verket ***scheol*** utvecklat sig ur de enskilda grafvarna genom deras sammanfattning till en totalitet, till en verld för sig, hvilken mer och mer förlorar sin jordiska karakter och sjunker ned i ett outgrundligt djup. »Djupare än dödsriket — hvad kan du förstå», heter det hos Job (11, 8) om Guds djuphet. Så blir då scheol, för att använda *Berthollets* ord, »gewissermassen die ideale Zusammenfassung aller Gräber».[1] Dock förblir, såsom Bertholiet betonar, åtskilnaden mellan det ideela och reela mycket svag för den israelitiska tankegången, så att begreppen grafrike och dödsrike lätt glida öfver i hvarandra äfven sedan

[1] *Bertholiet:* Die israelitischen Vorstellungen vom Zustand nach dem Tode, s 19 (Freiburg i. B. 1899).

Digitized by Google

scheolföreställningen hunnit rotfästa sig.[1] Först på ett jemförelsevis sent stadium kan man sålunda frigöra sig från den tanken, att hvad som är förenadt här på jorden, t. ex. i en gemensam familjegraf, också är förenadt i scheol. Härmed sammanhänger, att de gamla judarna voro så angelägna om att få »samlas till sina fäder» i den gemensamma familjegrafven, och betraktade det såsom en olycka att efter döden blifva begrafna på en allmän begrafningsplats.

---

[1] Sedan ofvanstående redan öfverlemnats åt trycket, gjorde förf. bekantskap med *Erik Aurelius'* lärda och intressanta arbete: »Föreställningar i Israel om de döda och tillståndet efter döden» (Upsala 1907). Vi låna derur till ytterligare belysning af Scheolproblemet följande: »Den idékrets, som svänger kring Scheol som alla dödas gemensamma ort, och den, som har grafven till medelpunkt, kunna väl vid en analys särläggas och visas upp som i grunden hvarandra motsägande uttryck för två olika fantasiriktningar. Men folktron är sjelf icke lika logisk som en analys af den. Den rör sig, så snart den söker sig öfver detta lifs gräns ut på områden, ej befarna af erfarenheten, icke inom det motsägelselösas klarhet, utan inom det irrationellas och motsägelsefullas dunkel. Intet är derför skefvare än att betrakta den hopsmältning af två tankekretsar, hvilka kunnat iakttagas hos israelitiska dödsrikesbilder, som »kompromisser», där författarne sökt jämka ihop en utifrån tillegnad, främmande åskådning med folkets egen. Divergerande, motsägande element kännas icke som sådana af den folkliga föreställningen; och de kunna också båda till sitt ursprung i lika grad vara dess egendom. Så bör kanske helst Scheol hos Israel — alldeles så som hos babylonierna Aralû i förhållande till kabru, — betraktas såsom en inhemsk produkt af den egendomliga, hos skilda folk sig lika fantasiverksamhet, som med utgångspunkt i en elementär tro på dödsandarna i grafven lossar på dess exklusiva ram och flyttar ut gränserna för de dödas vistelseort.

Skola vi söka den psykologiska genesis för en sådan förskjutning af föreställningen, så ligger närmast till hands att se denna som en afspegling af förhållandena ofvan jord. De enstaka grafvarna, där de dödas andar bo, bli till familje- och stamgrafvar, de växa ut till hela städer af dödsboningar. Med det vidare omfånget i grafvarnas synliga värld följer en vidare kontur för fantasiens lokaliserande af de dödas tillvaro. Har man redan från början på frågan, hvar den döde vistades, varit redo med svaret: under jorden, så bildas nu i föreställningen ett alla samlande, underjordiskt rike. Grafvarne slukas upp i en enda väldig graf. Idén om en sådan de dödas speciella domän i jordens djup utgestaltas allt mer af folktron och lefver i den sitt eget kraftiga lif.

Men under allt detta förblir grundförutsättningen för tron på de döda under jorden orubbad, nämligen den primitiva graftron. Har än föreställningen format ett alla samlande dödsrike, så hänger dock alltfort den enskildes *intresse* fast vid grafven, hvilken han vant sig betrakta som mötesplatsen med de bortgångna anhöriga.» (Anf. arb. ss. 41—43)

Digitized by Google

Enligt den åskådning, som vi här sökt karakterisera, kunna varelserna i scheol icke betecknas som *andar*, d. v. s. såsom öfverlefvande själar af de aflidna, utan böra snarast fattas såsom dubbelgångare till deras döda kroppar, ett slags *förandligade* eller *ideela lik*.[1] De betecknas med ordet *Rephaim*, hvilket betyder de svaga eller kraftlösa, och den tillvaro de ega kan, som Söderblom så träffande sagt, snarare betecknas som en fortsättning af döden än som en fortsättning af lifvet.[2] Scheol är det tjocka mörkrets (Job 38,17) och dödsstillhetens land (Ps. 94,17), der ingen mera sjunger Guds lof (Jesaja 38,18) eller bekymrar sig om dem, som ännu lefva (Job 14,21). Der upplefver man döden, smakar den i hela dess fruktansvärda bitterhet.

En sådan existens är tydligen oförenlig med föreställningen om en utveckling efter döden och om en vedergällning för hvad man gjorde, medan man lefde. Säkerligen är det ett typiskt uttryck för scheoliden, då Henoksboken låter de orättfärdiga säga: »Såsom vi dö, hafva ock de rättfärdiga dött, och hvad hade de för nytta af sina gerningar! Se, de hafva dött i bekymmer och mörker liksom vi, och hvilket företräde hafva de väl för oss! Från denna stund äro vi lika.»[3]

Vid sidan af denna rena scheolidé, den liflösa tillvaron

---

[1] *Stade* söker på följande sätt karakterisera scheoltillståndet: »Efter gammalisraelitisk föreställning öfverlefver hela den andekroppsliga menniskan sin död, ehuru hon förlorar allt, som gör lifvet värdt att lefva. Det är för en modern tankegång svårt att kunna sätta sig in i denna föreställning. Ty de uti underjorden fortlefvande skuggorna hafva alla kroppslighetens kännetecken, utan att man från en modern synpunkt kan tillskrifva dem något dylikt». (Bibl. Theologie des alten Testaments, Bd I, s. 184 Tübingen 1905). — Jfr ock Stades lilla skrift: Über die alttestamentlichen Vorstellungen vom Zustande nach dem Tode (Leipzig 1877), samt *Friedrich Schwally*: Das Leben nach dem Tode nach den Vorstellungen des alten Israel und des Judenthums, ss. 5—8.

[2] *Söderblom:* La vie future d'après le mazdéisme, s. 21 (Angers 1901).

[3] Sjelf träder Henoksboken i opposition mot denna indifferentism och häfdar *vedergällningstanken.* Ej nog med att den antager en himmel och ett helvete efter verldsdomen, den låter redan i scheol de fromma hamna i ljusa och leende, de gudlösa i dystra och mörka orter (kap 22) Detta är nog ett typiskt uttryck för ett senare judiskt åskådningssätt Jfr ock skildringen af Lazarus och den rike mannen i dödsriket (Luc. 16, 22 ff.)

Digitized by Google

eller fortsättningen af döden, möter oss dock i den gammaltestamentliga åskådningen vissa element af ett annat åskådningssätt. Det är tydligen oförenligt med den absoluta dödsstillhetens lag, då det hos Jesaja (14,9) heter om konungen i Babel: »Dödsriket därnere störes i sin ro för din skull, när det måste taga emot dig. Skuggorna där nere väckas upp för din skull, jordens alla väldiga; folkens alla konungar måste stå upp från sina troner». I denna skildring af konungarnas existens i scheol ter sig detta onekligen som ett slags fortsättning eller förlängning af sjelfva jordelifvet snarare än af döden. Då jorden öppnar sin mun och uppslukar Koras folk med alla dess egodelar, tillägges det, att »de foro lefvande ned i dödsriket» (Numeri 16,33). De döda kunna äfven träda i förbindelse med de lefvande genom att uppbesvärjas, såsom fallet är med profeten Samuel, hvilken vid Sauls besök hos andebesvärjerskan i Endor stiger upp ur jorden, höljd i en kåpa, och bebådar Saul hans undergång (I. Samuelsb. 28, v. 12 ff.). Möjligen stå vi här inför rudiment af ett stadium i judarnas odödlighetstro, som gått före Scheolidéns uppkomst, då den dödes tillvaro i grafven tänktes som en omedelbar fortsättning af jordelifvet. Forskare som Bernhard Stade, Friedrich Schwally och Alfred Bertholet förfäkta t. o. m. den uppfattningen, att man en gång egnat de döda en verklig dyrkan i Israel, hvilken först småningom utrotats af Jahve-kultens representanter. Ej nog med att rådfrågning af de döda, att döma af Jesaja 8, v. 19, Deuteronomion 18,11 m. fl. ställen, synes hafva varit mycket i svang. Af Deuteronomion 26,14 och Syrach 30, 18 framgår det tydligt, att det också varit brukligt att gifva de döda mat. Sannolikt stå vi här inför urgamla semitiska kultrudiment. Men huruvida det i *historisk tid* i Israel utöfvats en an-kult, kan icke dermed anses bevisadt, och äfven öfriga omständigheter, t. ex. leviratsäktenskapet och dyrkan af s. k. *terafim* (husgudar), som anförts till stöd för en sådan hypotes, torde icke kunna anses såsom entydiga vittnesbörd derom.[1]

[1] Jfr *Erik Aurelius*' ingående undersökning uti »Föreställningar i Israel om de döda och tillståndet efter döden» (ss. 142—175) af teorien om en dödskult i Israel.

Digitized by Google

Den utveckling, vi här skildrat inom judendomen af föreställningarna om menniskans öde efter döden, eger motsvarighet på många andra håll i religionshistorien, ja kanske skulle man öfverallt kunna påvisa paralleller dertill, om det mytologiska materialet vore tillräckligt. Allt tyder på att äfven hos grekerna idén om dödsriket, Hades, utvecklat sig i samband med den föreställningskrets, som varit knuten till grafven. Graffynd, som man under de senare årtiondena gjort i Mykene (Borgen och den undre staden) och på andra platser på Peloponnesos, i Attika och ända upp till Thessalien hafva lärt oss, att man under en förhomerisk period begraft liken obrända i konstnärligt byggda hvalf eller andra grafkammare samt utrustade med dyrbara husgeråd och smycken, som brukligt är på en ståndpunkt, der grafven ter sig som den dödes boning. Äfvenledes tyckes det här finnas spår efter grafoffer.[1]

I sjelfva verket torde föreställningen, att den döde på något sätt är bunden till sin graf, aldrig hafva blifvit helt främmande för det grekiska folkmedvetandet, om den ock emellanåt trängdes i bakgrunden af andra idéer om tillvaron efter döden. Äfven sedan likbränningen trädt i stället för grafsättningen är dock den graf, der den dödes aska hvilar, ej blott omhuldad af de efterlefvande, utan ock plats för en verklig grafkult. Vi se sålunda på attiska kärl från fjerde århundradet f. K., som funnits i grafvar, huru de sörjande smycka grafven med band och draperier, bringa den döde speglar, solfjädrar, svärd m. m. eller förströ honom med musik samt offra bakelser, frukter och vin åt honom. I all synnerhet hafva de s. k. Heroernas grafvar städse varit föremål för kult. De hade ofta sin plats i den vigtigaste och förnämligaste stadsdelen, t. ex. vid torget eller ock vid stadsporten, hvilken de då tänktes skydda mot fiendtliga invasioner. Heros' skyddsmagt tänktes gerna förknippad med hans jordiska qvarlefvor, och vi se derför, huru t. ex. Athenarna år 476 hemtade Teseus' ben från Skyros. Öfverhufvud erbjuder denna heroskult mycken likhet med den katolska helgondyrkan, der ju ock reli-

[1] *Erwin Rohde:* Psyche, s. 21. (Freiburg und Leipzig 1894).

Digitized by Google

kerna spela en så vigtig roll, och står väl äfven i historiskt sambånd dermed.

Men vid sidan af denna mera primitiva uppfattning af det kommande lifvet finna vi redan tidigt andra föreställningssätt dyka upp. I Odyseen (IV, v. 563 ff.) bådar siaren Proteus konung Menelaos, att han icke skall dö, utan föras bort af gudarna till det elysiska fältet vid verldens yttersta gränser, der det aldrig är snö eller storm eller regn, utan blott milda vestanvindar susa för att bringa menniskorna svalka. Och Hesiodus låter det fjerde slägtet, Heroerna, åtminstone delvis komma till de saligas öar[1] vid Okeanos, der jorden tre gånger om året af sig sjelf bringar dem söta frukter — föreställningar, hvilka gå igen i sagan om Hesperidernas trädgård, hvilken så härligt besjungits i Euripides' Hippolytos. Men både hos Homeros och Hesiodos framstår dock en dylik lott såsom ett undantagsfall för några få utvalda. Och det samma gäller äfven om en annan grupp af hädangångna, som stundom omtalas i den grekiska litteraturen. Vissa heroer t. ex. Amfiaraos, Trophonios, Erechteus m. fl. sägas liksom Menelaos och Hesiodus' fjerde slägte hafva blifvit *lefvande* bortförda från vår verld för att

[1] *Rohde*, Psyche, s. 63, ff., samt *Albrecht Dieterich:* Nekyia, s. 19 ff. — Myten om de saligas öar och om Hesperidernas trädgård har sitt motstycke på åtskilliga andra håll inom mythistorien. De gamla mexikanerna förlade de saligas ängder till en park, kallad *Tlalocan*, uppe i bergen. Hos australierna och vissa andra söderhafsfolk träffa vi på föreställningen, att de döda samlas på en ö i oceanen, och en liknande tro finnes hos karaiberna i Amerika. Härmed sammanhänger sannolikt, att, åtminstone hos vissa stammar i Australien; den döde plägade läggas i en kanot, som sköts ut från stranden och fick drifva med passadvinden. (*Tylor:* Prim. Culture, II, s. 61 ff, samt *Hildebrand:* Folkens tro om sina döda, s. 50 ff.). Liknande bruk kunna spåras äfven i Europa. I romanen om Lancelot ber damen af Escalot om att hennes lik må blifva lagdt på ett rikt utrustadt fartyg och få drifva för vinden, utan roder. Och i Skjoldungasagan berättas, att konung Sigurd Hring styr ut på ett stort fartyg med fallna män, som stickes i brand, så att han på detta sätt finner sin död. (Jfr ock Balders likfärd.) Öfverhufvud var det mycket brukligt att bränna vikingen i hans skepp, eller att högsätta hans obrända lik deri, såsom fallet är i Vendelgrafvarna. Huruvida vi dock *här i Norden* hafva att se ett uttryck för tron på en skeppsfärd till dödsriket för den döde i dylika ceremonier, torde emellertid vara tvifvelaktigt; seden kunde ju möjligen vara ett lån från Vest-Europa, särskildt från Irland, England och Bretagne, utan att man häruppe i Skandinavien för sig närmare klargjort

Digitized by Google

fortsätta sitt lif i en underjordisk håla[1], ofta i hamn af något djur, särskildt ormen. Vanliga menniskor måste deremot dö, och efter döden väntar dem blott ett skugglif i underjorden, Hades' dystra boning, af samma intiga art som i det hebreiska Scheol. Också vill ju Achilleus hellre vara den fattigaste arbetare på jorden än skuggornas konung. I det hela tyckes Hadeslifvet närmast vara en matt efterdyning, ett eko af jordelifvet. I sjelfva verket blir dödsriket i sin helhet en dubbelgångare till de lefvandes verld, »ein lokales Eidolon der Oberwelt» för att tala med Nägelsbach. Man måste ju, anmärker denne forskare med rätta, tänka sig ett rum, der de med kroppslig skepelse utrustade själarna kunna röra sig. Härvid möter oss närmast föreställningen om Asfodelosängen med sin trista dödsblomma, och dessa träd, som fälla sina frukter före mog-

---

dess betydelse (*Axel Olrik:* Danmarks heltedigtning I, s. 251 ff.). I Vesteuropa har otvifvelaktigt tron på ett dödsrike i hafvet vesterut varit mycket utbredd. Sålunda finna vi ännu i dag på Hebriderna beteckningen »den andra kusten» använd om dödsriket, och de gamla irländarna trodde på ett »lifvets och glädjens land» långt borta i Vester. *Procopius* har i 6:te århundradet gifvit ett uttryck åt tron på de dödas ö i Vestern hos befolkningen vid Nordsjökusten. Der skall man nemligen enligt honom ständigt vara sysselsatt med att öfverföra de dödas själar i fartyg till dödsön, som af Procopius benämnes *Brittia*, d. v. s. England. Det är kanske en rest af denna tradition, som vi än idag återfinna i den i Oldenburg utbredda folktron, att *maran kommer flygande från England* (*Wuttke:* Deutsche Volksaberglaube, 3:dje uppl., s. 273), samt uti medeltida legender om Engeland (: »wie klingen die Glocken in Engeland»), om ock detta ord äfven torde kunna sättas i samband med Engel-land, Englarnas eller själarnas land. (*Herrmann:* Deutsche Mythologie, sid. 30 Leipzig 1906). Af Dantes »Divina Comedia» se vi ju ock, att den medeltida fantasien förlade skärselden till en stor ö i den fjerran vestern, och det jordiska paradiset till skärseldsbergets öfversta platå.

[1] Ett motstycke till dessa grekiska herossägner hafva vi uti den germanska mythologien i sägnerna om de stora hjeltar, som dväljas i bergens inre. Sålunda skall Karl den store bo i Desenberge vid Paderborn, i Trautberge och Donnersberge i Pfalz, allt efter olika varianter. I Sudemerberge vid Goslar sitter kejsar Henrik Fågelfängaren, i Kyffhäuserberget enligt en äldre tradition kejsar Otto den store, enligt en senare kejsar Fredrik II och enligt en ännu senare Fredrik Barbarossa (Jfr G. Voigts utredning i *Sybels* histor.Zeitschrift 1871, s. 131 ff., Liknande sägner finnas om kung Artus, Thomas Erceldoune och Holger Danske. Jfr *Wilhelm Mannhardt:* Die Götter der deutschen und nord. Völker, s.135 ff., samt *Jacob Grimm:* Deutsche Mythologie, s. 903 ff.

Digitized by Google

naden. Så har ock underjorden sina berg och floder med hemskt klingande namn. Djur måste der äfven finnas, ty hvart skulle eljes deras själar taga vägen?. »Endast på detta sätt», säger Nägelsbach, »blir det andra lifvet en verklig afbild af denna verld — visserligen af dyster art, men så är den ju ock en följd af döden. Det är ock mera följdriktigt än inkonseqvent, att äfven kläder och vapen anträffas der, om ock blott som afbilder i egentligaste mening — ty på själar för sådant har greken säkerligen icke tänkt».[1]

Tager man begreppet själ i en mera modern mening, som ett andligt väsen, så är det nog sant, att greken ej tänkt sig själar för kläder och vapen. Men om man åter företrädesvis fattar själen som den skugglika dubletten, Eidolon, till den fysiska kroppen, så ställer sig saken annorlunda. T. o. m. menniskans själ skall ju enligt Nägelsbachs egen tolkning af den Homeriska åskådningen icke vara något annat än en dylik Eidolon, utan medvetande och andligt lif.[2] För djurens räkning antager han ock sådana själar nere i underjorden. Men det vore onekligen ingen orimlighet att tänka sig något dylikt äfven ifråga om växter och liflösa ting. Också de hafva ju sina skuggor, äfven de uppträda i våra drömmars verld, hvilken såsom vi sett spelat en så stor roll för utvecklingen af Hadesföreställningarna. Äro de djur, som Orion jagar på Asfodelosängen, hamnarne af de djur, som han en gång jagade här på jorden, hvarför skulle icke också den kopparklubba, som han svänger, vara den »astrala» dubletten till hans verkliga jaktklubba, i stället för en afbild utan egentligt sammanhang dermed?

[1] *Nägelsbach:* Homerische Theologie, bearb. von Authenrieth. Nürnb. 1861, s. 406.

[2] Enligt Nägelsbach är det för Homeros *kroppen*, som är »der eigentliche Träger des Geistes». ψυχή är deremot endast »das Princip des animalischen, nicht das geistigen Lebens». Med kroppens undergång upphör följaktligen allt sjelfmedvetande och personlighet, ty den öfverlefvande ψυχή blir blott en εἴδωλον, »wesen- und bewusstloses Scheinbild des ehemaligen wirklichen Menschen, einem Schatten (Od. π 495), einem Traumbilde (ib. s. 228), einem Rauche gleich (ib. φ. 100)». *Nägelsbach:* Anf. arb. s. 380—381.

Digitized by Google

Men bortsedt från denna principiella synpunkt hafva vi ock rent faktiska stöd för antagandet, att grekerna varit förtrogna med idéen om skuggsjälar för liflösa föremål. Det berättas om en viss Eukrates, att hans döda hustru uppenbarade sig för honom och klagade öfver att man försummat att bränna den ena af hennes sandaler på hennes likbål och att hon derför saknade den i andeverlden. Och då Periander i Korinth en gång utbedt sig ett profetiskt meddelande af sin aflidna hustru Melissa, fick han till svar, att hon ej ville gifva honom något, emedan han försummat att låta bränna hennes kläder, så att hon fick gå omkring naken och frysande på andra sidan grafven. Periander tvang då Korinths qvinnor att lemna ifrån sig sina vackraste toiletter och gjorde deraf ett bål till fromma för den aflidna, hvilken ock sedan bevektes till att gifva den önskade upplysningen om framtiden.

Dessa båda berättelser äro synnerligen beaktansvärda. De bevisa nemligen, att äfven liflösa föremål enligt grekisk folktro kunde förflyttas till andeverlden, om man blott behandlade dem på samma sätt som de aflidnas kroppar. *På ett visst utvecklingsstadium* har man otvifvelaktigt betraktat likbränningen såsom ett medel att frigöra själen från kroppen samt förflytta den till dödsriket.[1] Det heter på många stäl-

[1] En dylik uppfattning af likbränningens väsen var tydligen gängse bland ryssarna mot slutet af det första årtusendet e. Kr., då araben Ibn Foszlan företog sin resa bland dem. Då denne en gång var närvarande vid ett likbål, sade en ryss till honom: »I araber ären dock ett dumt folk. I tagen den mest älskade och ärade man bland Eder och kasten honom i jorden, der maskar och kryp förtära honom. Vi deremot förbränna honom i ett nu, så att han omedelbart går in i paradiset.» (Cit. efter *Jac. Grimm:* Über das Verbrennen der Leichen. Kleinere Schriften II, s. 292) Vissa nordamerikanska indianstammar hylla samma uppfattning. »Uden at legemet bliver brændt, kommer Sjælen aldrig til de dödes Land»; »naar det sprutter i Baalet, glæder Sjælen sig over sin Befrielse», sige Kalifornierne.» (*Kr. Bahnson:* Etnografien I. Kjb. 1894, s. 332.)

Huruvida det åter varit ett dylikt motiv, som ytterst gifvit upphof till likbränningen, blir en annan fråga. Det är ju tänkbart, att man först på ett senare stadium interpreterat likbränningen på detta sätt, men att den från början närmast icke afsett att förbättra den dödes lott, utan blott att *genom likets förbränning skydda de efterlefvande för de dödas andar.* (*Wundt:* Völkerpsychol. Bd II, 2 s. 71.) Svårligen har, såsom *Jacob Grimm* antog, ett slags offer till gudarna af

Digitized by Google

len i de Homeriska sångerna, att bålet frigör själen, som förut icke kunnat helt lemna den döda kroppen; derefter går den till Hades, för att ej mera återvända derifrån. Och då Achilleus vid Patroklos' bål offrar oxar och får, hästar och hundar samt tolf ädla trojanska ynglingar, så betecknar väl detta ett utslag af samma åskådningssätt, som ända in i våra dagar drifvit negrerna i Ashanti och Dahomey att offra hundratals krigare, slafvar och slafvinnor vid konungars likbegängelse — tron att deras själar skola följa den döde till andeverlden och der vara honom till tjänst. Af liknande skäl offras den dödes vapen, husgeråd m. m.

Vittnesbörd om tron på »objektsjälar» — *spirits of objects* (Tylor) — möta oss på skilda håll och tider. I Kina är det brukligt att bränna små vackra hus af papper, smakfullt möblerade, för att bereda den döde en passande boning i den andra verlden.[1] Tydligen anses dylika afbilder såsom bärare af husens och möblernas själar, på samma sätt som en statyett eller ett porträtt af en menniska kan ega ett magiskt samband med hennes själ enligt folktron. Kanske var det en liknande tankegång, som föranledde våra förfäder från den yngre bronsåldern att nedlägga små miniatyrsvärd i de grafvar, der de dödas aska bevarades.[2] Efter jernålderns inträde här i Norden brukade man deremot i de fall, då de döda blefvo brända, att äfven bränna deras kläder, husgeråd

den dödes lik varit dess egentliga innebörd. Möjligt är ju ock, att seden haft olika grund på olika håll. (Jfr om detta vanskliga spörsmål *Erwin Rohde*, Psyche, s. 24 ff., *Sophus Müller:* Vor Oldtid, s. 324 ff., *Oldenberg:* Die Religion des Veda, s. 570 ff., samt ofvan anf. arbeten.)

[1] *Tylor:* Prim. Culture, I, s. 493.

[2] Man kunde möjligen i stället vilja förklara seden att nedlägga dylika miniatyrsvärd hos den döde deraf att det ej varit plats i grafven för verkliga vapen, eller ock gissa på sparsamhetshänsyn såsom motiv derför. *Montelius* lutar emellertid mera åt teorien, att detta bruk haft sin rot i tron, att svärdets själ skulle följa den dödes själ till den andra verlden, om blott en afbildning af vapnet nedlades i grafven. »För denna förklaring», tillägger han, »talar ock, att man i en skånsk graf från den femte perioden, då järnet var mycket sällsynt och således dyrbart här, funnit ett miniatyrsvärd af järn; här kan det följaktligen ej vara tal om sparsamhetshänsyn» (Sveriges Historia utg. af E. Hildebrand, 1:sta afd. s. 111).

Digitized by Google

och vapen; ja, man t. o. m. sönderbröt eller krossade dem, om man icke fann eldens förstörelsearbete grundligt nog. Man »dödade» dem, för att förpassa deras själar till dödsriket, såsom Knut Stjerna uttrycker sig i sin intressanta afhandling »Mossfynden och Vallhallstron».[1] Ett liknande förfaringssätt finner man tillämpadt ifråga om en mängd af de vapen m. m., som funnits i danska och skånska torfmossar från folkvandringarnas tid och måhända har det äfven här afsett att göra föremålen tillgängliga för andliga makter, vare sig man härvid närmast tänkt på de aflidnas andar, eller på gudarna (hvilka båda tydningar dock såsom Stjerna visat icke behöfva utesluta hvarandra.)

I den mån, som de varelser och föremål, bland hvilka den döde lefde här i lifvet, tänkas med sina själar följa honom till andarnas verld, blir ock hans miliö nära nog identisk med jordelifvets. Och detta framskymtar tydligt t. ex. i den Homeriska skildringen af underjorden. Minos är dernere domare liksom på jorden. Den väldige jägaren Orion jagar alltjemt på Asfodelosängen, och Herakles står med bågen i hand, som skulle han ständigt afskjuta den. Så ter sig de dödas tillvaro som en omedelbar fortsättning eller rättare *upprepning* af det flydda lifvet i tröstlös enformighet. I Tantalos', Sisyfos' och Tityos' öde är den ständiga upprepningen af en viss bestämd situation ännu mera iögonenfallande, ehuru det härvid icke är fråga om en iteration af hvad de i lifstiden varit, utan af en situation, hvilken väntade dem som en obehaglig öfverraskning i Tartaros. Ständigt ser Tantalos sina bemödanden gäckade att nå de läckra frukter, som hänga öfver honom och det friska vattnet, hvari han står. Ständigt rullar Sisyfosstenen åter ned för klippan, och Tityos' lefver växer ständigt åter ut till spis åt gamen, som hackar derpå. Äfven i de från en senare tid stammande myterna om Danaidernas såll och Ixions evigt kretsande hjul återfinna vi iterationsmotivet. Och vi finna det äfven representeradt inom andra grenar af mytologien, t.

[1] Publicerad i *Från Filologiska Föreningen i Lund.* Språkliga uppsatser III. Tillegnade Axel Kock. Lund 1906, ss. 136—161. Jfr ock *Sophus Müller:* Vor Oldtid, s. 448 ff, samt 539 ff.

Digitized by Google

ex. inom den germanska,[1] och indiska. Såsom Stjerna påpekar, är ju tydligen Einheriarnas lif i Valhall en oupphörlig upprepning af samma händelser. Hvarje morgon draga de ut genom Valhalls portar för att kämpa mot Odins dödsfiende Ulfven. Och då de återvända efter kampens mödor, väntar dem ständigt samma vederqvickelse, fläsket af galten Saehrimnir, som hvarje dag slagtas, för att nästa morgon lefva upp igen. I de indiska föreställningarna om helvetet[2] återfinner man också iterationsmotivet, och det är måhända från den indiska tankeverlden, som det funnit väg in i den moderna teosofiens lärobyggnad. En af madame Blavatskys lärare säges hafva meddelat henne, att en person, som blifvit afrättad för ett brott, efter sin död ånyo fick genomlefva mordet och upprepa sin onda gerning samt genomgå fängelsets och af-

[1] Äfven det germanska åskådningssättet i det hela af tillvaron efter döden torde erbjuda motsvarigheter till de idéer, som vi påvisat hos judar och greker. Såsom vi i föregående kapitel sett, har det säkerligen äfven bland germanerna funnits en tro på den dödes lif i grafven. Men derjemte finna vi äfven idéer om vissa för de döda gemensamma dödsriken, såsom Hel och Valhall. Ett annat dödsrike har *O. Schoning* velat finna bl. a. i *Jotunheimar*, jättarnas hem, och jättarna sjelfva böra enligt Schoning uppfattas såsom *demoner*, hvilka *äta de dödas lik*, liksom Nidhogg och den ulf, som enligt Völuspa fräter på liken, (enligt Schoning samma väsen som hunden Garm i den nordiska och Kerberos i den grekiska mytologien. *Schoning:* Dödsriger i Nordisk Hedentro, s. 9 ff.). Denna teori, hvilken ingalunda torde ega odeladt bifall från fackmännens sida, har emellertid redan för 50 år sedan åtminstone till en viss grad haft en representant i ingen mindre än *Wilhelm Mannhardt*. Han anser sålunda bl. a., att jättarna Utgardalokis och Geirödds riken i sjelfva verket äro »ein Totenaufenthalt», och »fast in *jedem einzelnen Zug* der Beschreibung des Totenreichs Hel entsprechen». Efter att hafva omnämnt benämningen på några jättar fortsätter Mannhardt: »Diese und alle übereinstimmende Benennungen anderer Riesen — so führt ein auch in *Adlergestalt* einherfahrender Sturmriese den Eigennamen Hræsvelgr, *Leichenschwelger* — zeigen uns, dass ebenfalls an die germanischen Dämonen, wie an die indischen Râkshasas, Kravyâdas, Piçacas die Vorstellung *leichenfressender* Wesen geknüpft war. So wird auch die Reifriesin Hrîmgerder någradug, *leichengefrässig*, gescholten. Auch Namen von Riesinnen, wie Vigglòd die Schlachtfrohe, weisen darauf hin.» (*Mannhardt*, Germanische Mythen, ss. 190—197. Berlin 1858.)

[2] *K. F. Johansson:* Några drag ur de indiska helvetesföreställningarna. (Nordisk Tidskrift 1895. S. 408 ff).

Digitized by Google

rättningens alla fasor om och om igen. En sjelfmördare får automatiskt upprepa de känslor af förtviflan och fruktan, som föregingo hans brott, och genomgå handlingen och dödskampen gång på gång i fasansfull outtröttlighet. Dessa scener äro visserligen enligt teosoferna förlagda till den s. k. astrala verlden, och specielt till en region deraf, som benämnes Kamaloka, men man skall dock stundom kunna förnimma att slags eko deraf här på jorden i form af spökeri, specielt på den plats, der handlingen i fråga tilldrog sig.[1]

Det gifves en engelsk sägen om en spökryttare, som visar sig en gång om året i Wyecoller Hall. Han är klädd i en dräkt från den tidigare Stuartsperioden, och hästens mundering och prydnader äro af det mest sällsamma slag. Ryttaren kan höras komma ridande i fullt galopp uppför vägen, men så fort han passerat den smala bryggan, stannar han plötsligt vid ingången till borgen. Här stiger han ned från hästryggen och begifver sig uppför den breda ektrappan till ett af rummen i huset. Derpå ljuda fasansfulla nödrop, liksom kommande från en qvinna, men de öfvergå snart till djupa suckar och stönanden. Ryttaren visar sig derefter åter vid borgporten, kastar sig hastigt upp i sadeln och galopperar bort samma väg han kommit. Traditionen omtalar, att en Cunliffe mör-

---

[1] Jfr härom *Leadbeater*: Andra sidan döden. Öfvers. af Pekka Ervas. (Sthlm 1904), s. 73, 250 m. fl. ställen. — Äfven hos *Swedenborg* möter oss föreställningen om andeverlden såsom en upprepning eller åtminstone en omedelbar fortsättning af den jordiska tillvaron. »När menniskan», säger han, »inträder i den andliga verlden, är hon i en kropp liksom här i verlden; till utseendet är det ingen åtskilnad enär hon icke känner och ser någon åtskilnad. Men hennes kropp är andlig, och sålunda afsöndrad eller renad ifrån jordiska ting, och när det andliga vidrör och ser det andliga, är det alldeles som när det naturliga ser och vidrör det naturliga. I följd deraf vet menniskan, när hon blifvit ande, icke annat än att hon är uti sin kropp, i hvilken hon varit i verlden, och *följaktligen vet hon icke att hon gått hädan.* — — — Hon känner äfven åtrå, begär och önskningar, hon tänker och reflekterar, afficieras, älskar och vill som förut, och *den som funnit sin glädje i studier, läser och skrifver som förut.*» (*Swedenborg:* Himmel och Helvete, s 324. Stockholm 1906). Äfven den egentliga spiritismen i våra dagar vet att förtälja åtskilligt om vissa andar, hvilka tro sig lefva qvar i jordelifvet, fastän de gått hädan.

Digitized by Google

dade sin hustru i detta rum, och att spökryttaren är mördarens vålnad, som är dömd att årligen göra ett besök i sitt offers hem.

Tang Kristensen refererar en dansk allmogeberättelse om en man, hvilken måste öfvernatta på ett gästrum på Aggers borggård bredvid salen. Vid midnatt hörde han, huru salsdörren öppnades och tunga, släpande steg hördes derifrån, som om någon gick fram och tillbaka tvärs öfver golfvet. »Det skal efter sigende vaere Kong Knud den hellige, som her hver nat gjentager de tunge timer, han tilbragte på Aggersborggård, för han besluttede sig til at fly for Vendelboerne over Limfjorden og laengere syd på».[1]

Det är särskildt i två vigtiga typer af spökerier, i som iterationsmotivet gör sig gällande. Den ena är spökskeppslegenderna, den andra är sägnerna om bataljer, som ständigt upprepas. Den mest utbredda af spökskeppslegenderna torde väl vara sagan om den flygande holländaren, kapten Philip Vanderdeckens seglare, hvilken ständigt söker dubblera Goda Hoppsudden utan resultat. En variant af denna sagotyp är Wilhelm Hauffs saga om Spökskeppet. Ett par väderdrifna sjömän påträffa ett fartyg ute på hafvet, och då de äntra upp derpå, finna de kaptenen stå fastnaglad vid masten med en spik genom hufvudet, och hela besättningen liggande liflös på däcket. Men hvarje natt vid spöktimman vakna de döda till lif. Kaptenen kommer ned i sin kajuta till ett dryckeslag och störtar sedan upp på däck, der så ett väldigt vapenbrak ljuder. Så fortgår det i några timmar natt efter natt, tills de båda främmande sjömännen med besvärjelser ur Koranen lyckas lösa förtrollningen och bringa fartyget i land. Då vaknar den döde kaptenen för en stund till lif och förtäljer sin olycka. Han hade varit sjöröfvare och en gång mördat en dervisch, som gjort honom förebråelser. I sin dödsstund hade dervischen förbannat kaptenen och hans skepp. Och redan natten derpå gjorde besättningen myteri samt fastspikade kaptenen vid masten. Under det allmänna tumultet fingo dock alla så svåra sår, att skeppet snart var en enda stor graf.

[1] *Tang Kristensen:* Danske Sagn. V, s. 514.

Digitized by Google

Hvarje natt vaknade likväl de döda åter till lif, ***men kunde under de timmar de lefde ej säga eller göra något annat än hvad de sagt och gjort den natt, då myteriet utbröt.***

I den Hauffska spökskeppssagan finna vi motivet från den flygande holländaren kombineradt med föreställningen om en ständigt upprepad strid. Detta är, såsom vi i det föregående framhållit, äfven en mycket allmän iterationsmyt. I vissa varianter deraf höra vi talas om strider, som omedelbart fortgått efter den verkliga kampens afslutning som ett slags bortdöende eko deraf, i andra fall är det fråga om en upprepning af striden med vissa mellanrum. Efter det väldiga slaget på de Katalauniska fälten sägas de fallnas andar hafva fortsatt striden ännu tre dagar uppe i luften. Pausanias förtäljer, att man efter Marathonslaget hvarje natt kunde höra männen kämpa och hästarna gnägga på valplatsen. I Thüringen går en saga om en strid mellan svenskar och kroater, på hvars årsdag kl. 11 på qvällen de stupade vakna till lif och upprepa kampen till kl. 1, då de åter sjunka ned i jorden till nästa år[1]. I somliga varianter finna vi detta motiv kombineradt med legenderna om stora hjeltar, hvilka i likhet med Karl den store, Fredrik Barbarossa, kung Artus, m. fl. sägas med sina kämpar slumra i bergens djup. Kejsar Karl V skall efter ett segerrikt slag vid Odenberg hafva blifvit bergtagen med hela sin här och dväljes alltjemt derinne. Men hvart sjunde år remnar bergväggen och kejsaren drager ut för några timmar med sina krigare. Då höres vapenrassel och trumhvirflar och hofslag. Och de, som kunna skåda andar, se soldater öfva sig i vapnens bruk[2]

Redan *Mannhardt* sökte visa, att åtminstone de germanska varianterna af myten om itererade strider och om bergtagna kämpar kunna sättas i samband med sagan om »das wütende Heer»; de olika namnen på hjeltarna skulle då vara senare substitutioner för Wotan, hvilken ju så ofta nämnes

---

[1] *Otto Henne Am Rhyn:* Die deutsche Volkssage, N:o 957. Jfr ock N: 958, 959 samt 960.

[2] *Mannhardt:* Die Götter der deutschen und nordischen Völker, s. 127 Varianter hos *Henne Am Rhyn*, anf. arb. N:o 982, 983 och 984.

Digitized by Google

som härens anförare.[1] Äfven spökskeppssägnerna skola enligt *Otto Henne Am Rhyn* kunna kombineras med sagan om den vilda jagten. »Det är», säger han, »alldeles samma idé som andarnas vandring till fots (liktåg m. m.), deras ridt till häst (den vilda jagten), deras vagnsfärder (spökkuskar) till lands; denna idé är här blott öfverförd till vattnet». Det är Charonsfärjans motsvarighet i germansk mytologi. Sagan om Bråvallaslaget vet t. o. m. att förtälja, hurusom Odin sjelf för ett gyllene skepp med stupade kämpar till Valhall.[2]

Vi hafva hittills haft att göra med iterationsmotivet blott i förbindelse med en viss speciell tilldragelse eller med en begränsand serie af händelser. Det gifves emellertid äfven en *universell* typ deraf, i hvilken hela verldsalltet med allt hvad däri är och ker ter sig som en absolut återupprepning af ett föregående unersum och såsom ett »varsel» för ett kommande. I det gamla Grekland möter oss denna idé i de s. k. orfiska dikterna samt i vissa filosofiska spekulationer. Enligt orfiskt åskådningssätt måste vi sålunda uti den eviga kedja af död och pånyttfödelse, hvari vi äro indragna, en gång befinna oss under alldeles samma betingelser som uti vårt nuvarande jordelif, och vi skola då ånyo genomlefva det. Vår bana genom evigheten är alltså icke en rät linie, utan en cirkel, — »födelsernas hjul». Äfven hos Pythagoreerna synes denna

---

[1] *Mannhardt:* Die Götter der deutschen und nordischen Völker, s. 126—138. Mannhardt påpekar här, hurusom »das wütende Heer», hvilken ursprungligen var en skara af alla möjliga dödingar, under den tyska mytologiens krigiska utveckling *inskränktes till de i strid fallna hjeltarna.* »Nun wurde es zu einem Heere von Bewaffneten, welche in der Luft die Kämpfe des Lebens fortsetzen, und nur die Seelen ebenbürtiger Männer zu sich hinaufziehen. Mit glänzenden Harnischen und leuchtenden Schwertern fährt nun das *Wuettenheer*, zu Ross und zu Fuss durch Wälder und Berge, bald wie zum Krieg ausziehend daher bald ist es hoch i der Luft im wildem Streite begriffen.»

Huruvida dock sagorna om bergtagna kejsare från början varit gamla Wodansmyter, torde kunna starkt ifrågasättas, då ju liknande sagor finnas nästan hos alla folk. Jfr. ang. denna fråga *Eugen Mogks* framställning af den germ. mytologien i *Grundriss der Germ. Philologie* III, s. 257.

[2] *Henne Am Rhyn:* Die Deutsche Volkssage, s. 448 ff. Jfr ock *Grimm:* Deutsche Mythologie, s. 791.

Digitized by Google

lära hafva varit gängse, måhända upptagen från orfikerna, med hvilka pythagoreerna hade så mycket gemensamt. Sålunda yttrade Eudemos, en af Aristoteles' lärjungar, i en föreläsning: »Om man vill tro pythagoreerna ...., så skall jag en gång tala till Eder liksom i skolen sitta här som mina åhörare alldeles som nu, och på samma sätt skall det också förhålla sig med allt annat». Den konseqvens, som ligger i senare hälften af Eudemos' yttrande, är såsom Gomperz anmärker alldeles oundgänglig. Ty skall en menniska kunna existera ännu en gång, som från sin födelse till sin död är precis samma personlighet som den nu lefvande, så måste också hennes förfäder, hennes lärare och andra menniskor, som hafva satt spår i hennes lif, såväl som alla de föremål, hvilka ingå i hennes medvetande, lefva upp igen och utveckla sig på fullständigt samma sätt som i den nuvarande verlden. I den senare antika filosofien finna vid tron på alltings återfödelse (παλιγγενησία) eller restitution (ἀποκατάστασις) hos stoikerna; i hvarje nytt verldsallt skall t. ex. en Sokrates existera, som är gift med Xan tippa och anklagas af Anytos och Meletos o. s. v. — visserligen icke *samma* personligheter som här, men i alla afseenden likadana. Somliga stoiker antogo t. o. m. vissa små differenser mellan de olika »upplagorna».[1]

[1] *Platon* har visserligen ingenstädes upptagit läran om tingens återkomst i den stränga bemärkelse, hvari vi finna den t. ex. hos Pythagoreerna, men att den dock ej varit helt främmande för honom, se vi tydligt nog. Bland bevisen för själens odödlighet finna vi sålunda anfördt, att *naturens kretslopp måste vidmakthållas* därigenom att det lefvande och det döda ständigt uppstå ur hvarandra (Faidon 70—72). Ännu tydligare framskymtar dock den orfiskt-pythagoreiska tanken i *Politikos*, ehuru i en så att säga inverterad gestalt. Under vissa perioder, heter det här, leder Gud direkt verldens gång, under andra åter lemnar han den åt sig sjelf. Hvad det vill säga, att verlden är lemnad åt sig själf få vi erfara i den nuvarande verldsepoken, då allt försämras och åldras. Men i en föregående verldsepok, då Gud sjelf hade ledningen, gick allt i omvänd ordning. Menniskorna stodo upp ur jorden som gubbar. »Deras hvita hår blefvo svarta, de skäggigas kinder blefvo åter glatta och förde dem tillbaka till den förflutna ungdomens ålder, och ynglingarnas kroppar blefvo för hvarje dag och natt finare och mindre och återgingo till det nyfödda barnets natur, hvilken de blefvo lika både till själ och kropp. Derefter vissnade de bort och försvunno helt och hållet.» (*Politikos* 269 e—270 a samt 272 e)

Digitized by Google

I våra dagar har *Friedrich Nietzsche* blifvit en mägtig förespråkare för idén om tingens eviga återkomst. Under en vistelse i Engadins högfjell, »6,000 fot öfver hafvet och mycket högre öfver alla menskliga förhållanden», som han sjelf säger, genomblixtrades plötsligt hans själ af denna idé, och det med sådan kraft, att han nästan förgat dess åldriga traditioner och tyckte sig vara dess förste profet. Den afhandling, som specielt egnats åt detta ämne af Nietzsche: »Die Wiederkunft des Gleichen», blef endast ett fragment. Men äfven i andra af Nietzsches verk från de senare åren möter oss denna tanke, icke minst i »Also sprach Zarathustra». Bl. a. heter det i kapitlet »Der Genesende»:

»*Du* (Zarathustra) *bist der Lehrer der ewigen Wiederkunft* — das ist nun dein Schicksal!

Dass du als der Erste diese Lehre lehren musst — wie sollte dies grosse Schicksal nicht auch deine grösste Gefahr und Krankheit sein!

Siehe, wir wissen, was du lehrst: dass alle Dinge ewig wiederkehren und wir selber mit, und dass wir schon ewige Male dagewesen sind, und alle Dinge mit uns.

Du lehrst, dass es ein grosses Jahr des Werdens giebt, ein Ungeheuer von grossem Jahre: das muss sich, einer Sanduhr gleich, immer wieder von Neuem umdrehen, damit es von Neuem ablaufe und auslaufe: —

— so dass alle diese Jahre sich selber gleich sind, im Grössten und auch im Kleinsten, — so dass wir selber in jedem grossen Jahre uns selber gleich sind, im Grössten und auch im Kleinsten.

Und wenn du jetzt sterben wolltest, oh Zarathustra: siehe, wir wissen auch, wie du da zu dir sprechen würdest: — aber deine Thiere bitten dich, dass du noch nicht sterbest!

Du würdest sprechen, und ohne Zittern, vielmehr aufathmend vor Seligkeit: denn eine grosse Schwere und Schwüle wäre von dir genommen, du Geduldigster! —

Nun sterbe und schwinde ich, würdest du sprechen, und im Nu bin ich ein Nichts. Die Seelen sind so sterblich wie die Leiber.

Digitized by Google

Aber der Knoten von Ursachen kehrt wieder, in den ich verschlungen bin, — der wird mich wieder schaffen! Ich selber gehöre zu den Ursachen der ewigen Wiederkunft.

Ich komme wieder, mit dieser Sonne, mit dieser Erde, mit diesem Adler, mit dieser Schlange — *nicht* zu einem neuen Leben oder besseren Leben oder ähnlichen Leben:

— ich komme ewig wieder zu diesem gleichen und selbigen Leben, im Grössten und auch im Kleinsten, dass ich wieder aller Dinge ewige Wiederkunft lehre— dass ich wieder das Wort spreche vom grossen Erden- und Menschen-Mittage, dass ich wieder den Menschen den Übermenschen künde.»

I indogermanska myter om verldens slutliga öde, samt i parsismens, den senare judendomens och kristendomens eskatologiska föreställningar möter oss en idékrets, som har ett starkt slägttycke med läran om tingens eviga återkomst.[1] Enligt de parsiska urkunder, som kallas Gathas, skall verldsfrälsaren, Soshyos eller Saosyant, en gång komma för att omstörta denna verld och skapa en ny tingens ordning. Då skola de döda uppstå ur sina grifter och få sina gerningars lön, en allmän brand skall luttra verlden, och en ny verld skall uppstå, der ålderdom och död, upplösning och förruttnelse skola vara okända. Liknande idéer finna vi i senare parsiska skrifter och i den senare judendomens apokalyptik, om ock denna i mycket väsentliga hänseenden utvecklat sig oberoende af parsismen.[2] Gå vi

---

[1] Jfr härom *Söderblom:* La vie future d'après le mazdéisme, ss. 169 f.

[2] Det är sålunda beaktansvärdt, att Gamla Testamentets kanoniska skrifter, i motsats mot parsismen, endast veta af en *partiell* men icke en allmän de dödas uppståndelse, såsom Stave (Über den Einfluss des Parsismus auf das Judenthum, s. 203. Haarlem 1898) påpekar. »Trotzdem», tillägger han emellertid, »wäre es übereilt, dem Parsismus jeglichen Einfluss abzusprechen». Bl. a. finner han sålunda i profeten Maleachis eskatologi intressanta antydningar om parsistiskt inflytande. Visserligen »geht das Gericht für Maleachi in ein Gericht über das Volk Gottes auf. Wenn es aber heisst, dieser Tag des Gerichts wird kommen 'brennend wie ein Ofen' (3, 19), und gesagt wird: 'der Herr ist wie das Feuer des Schmelzers und wie die Lauge der Walker, er setzt sich zu schmelzen und zu reinigen, und er setzt sich zu schmelzen und zu renigen und erreinigt die Söhne Lewis und läutert sie wie Gold und wie Silber' u. s. w. (3,2 f.), so er innert das doch stark an die .... bereits in den Gathas auftretende Anschauung von einer Feuerprobe bei der schliesslichen Apokatastasis,» (anf. arb. ss. 178—179).

Digitized by Google

slutligen till Nya Testamentet, finna vi ej blott läran om de dödas uppståndelse såsom en fundamentaldogm, utan äfven förväntningen om en ny jord och nya himlar, sedan verldsbranden egt rum (2 Petri 3, v. 7—3, Joh. Uppenb. 21). Det är beaktansvärdt, att vi i Nya Testamentet återfinna samma grekiska ord använda såsom beteckning för den nya verldsordningen som hos stoikerna, nemligen *Palingenesi* och *Apokatastasis*.[1] Men den kristna Apokatastasisläran har på samma gång en annan innebörd än den grekiska filosofiens. Den syftar icke till en återupprepning af samma verldsprocess i en ändlös serie, utan fastmer till ett verldstillstånd, som icke är underkastadt förvandlingens lag, utan i evighet fortfar, sedan det en gång har inträdt, och hvaruti icke hela den nuvarande verldens innehåll återfinnes, utan blott de moment deri, hvilka hafva evighetsvärde uti sig. Endast rättfärdighet bor uti de nya himlarna och den nya jorden. Der inkommer intet, »som besmitteligt är, eller det styggelse gör och lögn». Der vet man heller icke af lidande eller död, utan njuter det eviga lifvets fullhet. Det Jerusalem, som reser sig i det gamlas ställe, skall icke vara byggdt af ler och tegel, utan af guld och ädelstenar.

Så framstår kristendomens eskatologiska verldsbild såsom en *idealisering* af den verld, hvari vi här lefva. Och dermed leder den oss öfver till den märkliga verldsåskådning, som är knuten till Platons namn. Här möter oss den fullständiga inversionen af den uppfattning af förhållandet mellan den sinliga och osinliga verlden, som ligger till grund för Scheol- och Hadesföreställningarna. Dessa utgå nemligen från sinneverlden såsom den egentliga verlden, medan den andra verlden blott blir ett svagt eko eller en skugga af sinneverlden. För Platonismen ter sig deremot den osinliga verlden eller idéer-

[1] I Mattei evangelium kap. 19, v. 28 säger Jesus till lärjungarna: »I, som hafven efterföljt mig, skolen i den nya födelsen (ἔν τῇ παλιγγενεσίᾳ), när menniskosonen skall sitta på sin härlighets tron, sitta äfven I på tolf troner och döma Israels tolf slägter.» Och i Ap. gern. 3,21 heter det, att Kristus måste vara upptagen i himlarna »intill tiderna för alltings återställelse» (ἀποκατάστασις πάντων).

Digitized by Google

nas verld såsom den sanna verkligheten, och sinneverlden blir här omvändt en verld af lägre verklighetsordning, ja en skuggverld.

Också har Platon sjelf direkt användt en sådan jemförelse. I sjunde boken af Staten förliknas menniskorna i sinneverlden med fångar uti en grotta, der de äro fjettrade på det sätt, att de ständigt vända ryggen mot grottans öppning och aldrig kunna vända sig om. Derutanför flammar en eld, som kastar sitt sken in i grottan och kommer de menniskor och föremål, hvilka passera förbi den samma, att afteckna sig som skuggor mot grottans bakgrund. Dessa skuggor äro de kroppsliga tingen, och de verkliga föremål, som gifva upphof till dem, äro ideerna, tingens eviga urbilder (παραδείγματα) och urgrunder (οὐσίαι), hvilka existera såsom en verld för sig oberoende af sinligheten uti en öfversinlig region (τόπος νοητὸς).

Från rent kunskapsteoretisk synpunkt äro de Platonska ideerna en konseqvens af det Sokratiska krafvet på verklig kunskap eller *begreppskunskap*. Skall det öfverhufvud finnas ett vetande, så måste det också finnas ett fast och oföränderligt föremål för vetandet, ett föremål, som ej blott existerar för oss och genom oss, utan också är till i och för sig. Blott det oföränderliga kan blifva föremål för kunskap; det vexlande och föränderliga kan icke åtkommas på vetandets väg. Den egentliga kunskapen kan derför blott hänföra sig till det *allmänna*, det lika och gemensamma i företeelsernas vexlande mångfald. Hvarhelst vi i tillvaron finna en enhet i mångfald, stå vi ock enligt Platon inför en idé, och han antager derför idéer ej blott för de naturliga slägtena och arterna, utan också för konstprodukter, egenskaper och relationer, såsom bord, stol, skottspole, storhet, litenhet, helsa, styrka, skönhet och fulhet, tyngd och lätthet (Rep. X, 596, A. 597, samt V, 479 A m. fl. st.), ja ock för ting, »som verkligen kunde anses löjliga att nämna, såsom hår, gyttja och smuts». (Parm. 130, B. ff.) Antalet idéer växer i grunden ut i det alldeles obestämda, och man kan slutligen ej föreställa sig något, till hvilket det ej skulle gifvas någon idé, ty ett sådant väsen existerar öfverhufvud icke. Det är tydligen detta, som åsyftas af Aristoteles, då han i sin Metafysik (I, cap. 9) säger: »De, som sätta idéerna som prin-

Digitized by Google

ciper, hafva för det första begått det felet, att de, i det de uppsökte orsakerna till de sinliga tingen, tillfogade andra väsen af lika stort antal, alldeles som om en person, som ville räkna, icke skulle våga sig på det med ett fåtal ting, men deremot skulle gripa sig an med många. Ty det finnes lika många eller åtminstone icke mycket färre idéer, än de sinliga ting, för hvilkas skull platonikerna hafva fortgått till idéer, när de sökte efter deras orsak. Det existerar nemligen nästan för hvarje ting en idé med samma namn; sålunda gifves det liknämniga idéer vid sidan af allt verkligt, som faller under ett och samma slägtbegrepp, såväl för det förgängliga, som för det evigt existerande.» Såsom Aristoteles på ett annat ställe (Metaf. III, cap. 2.) uttrycker sig, säger man egentligen dermed endast, »att det finnes en menniska-i-sig, en häst-i-sig, en hälsa-i-sig, alldeles på samma sätt, som de, hvilka antaga gudar, men tillskrifva dem mensklig gestalt. Liksom sådana gudar icke blifva något annat än eviga menniskor, så äro platonikernas idéer icke något annat än förevigade sinliga ting» (αἰσθητὰ ἀΐδια).

Är denna Aristoteles' karaktäristik af idélärans konseqvenser riktig[1], så skulle Platons idéer blifva *andliga dubletter till de sinliga tingen*, och man kommer osökt att tänka på de föreställningar om »objektsjälar», som vi i det föregående sökt konstatera såväl hos de gamla grekerna, som hos våra förfäder och andra folk på ett visst utvecklingsstadium. En mera realistisk version af samma föreställningssätt kunde man kanske med Tylor vilja återfinna i Demokritos' kunskapsteori, enligt hvilken våra förnimmelser af tingen framkallas genom

[1] Som bekant har man ofta bestridt riktigheten i denna som andra af Aristoteles' anmärkningar mot Plato. (Jfr bland nyare kritici i sht. *Natorp:* Platos Ideenlehre, s. 405 ff.) Men om den också icke skulle träffa den Platonska ståndpunkten, sådan den *faktiskt* föreligger, så synas oss dock vissa af Platos teorier *i sina yttersta konsekvenser* leda dit. Så i synnerhet då han i Faidon urgerar att förklaringen af tingens egenskaper består i att angifva, af hvilka idéer de äro delaktiga. Hvad är det annat än en fördubbling af erfarenheten, då man säger, att elden är varm genom sin delaktighet i det varmas idé? Det är en dylik naturförklaring, som Molière persifflerar, då han låter en läkare härleda opiets verkningar af en »sömngifvande kraft».

Digitized by Google

afbilder eller *Eidola* af dem, hvilka lösgöra sig derifrån och påverka våra sinnen. Men de Platonska idéerna äro icke dubletter af lägre realitetsgrad än tingen, utan fastmer af en högre verklighetsordning. Det är, som vi sett, en inversion af den primitiva Eidolon-teorien, så att tingen blifva skuggor, och deras dubletter de verkliga tingen. Man frestas nästan härvid att erinra om H. C. Andersens saga om den lärde mannen, hvilken förlorar sin skugga, men omsider får återse den såsom en menniska af kött och blod, som t. o. m. så vuxit sin forne herre öfver hufvudet, att rollerna förbytas: skuggan blir herre, och herren blir skugga till sin egen forna skugga. Det synes för öfrigt, som om äfven sjelfva hypostaseringen af dubletterna som en högre verld skulle ega vissa analogier på ett mera primitivt stadium. Den spanske jesuiten José d'Acosta från senare hälften af 1500-talet berättar sålunda i sin *Historia de las Indias*, att peruvianerna antogo en representant i himlen för hvarje djur, hvilken vakar öfver djurets fortplantning, och han tillägger: »De tyckas alltså benägna att omfatta samma läror, som förkunnades af Platon. Likaså har Lafitau hos de nordamerikanska Manitoindianerna funnit tron, att hvarje djurart har sin urbild i andarnas verld, — »ce qui revient aux idées de Platon», såsom äfven han anmärker.[1]

Idéläran är visserligen ur en synpunkt en exponent för ett rent vetenskapligt kraf. Men den har ock anor af mera mystisk natur. Liksom öfvertygelsen om en andlig tillvaro öfverhufvud intimt sammanhänger med drömlifvets erfarenheter, så är det en specifik typ af drömlif, hvilken enligt den platonska och nyplatonska uppfattningen skall gifva oss

[1] Jfr härom *Gomperz:* Griechische Denker II, s. 320 och s. 572, samt *Tylor:* Prim. Culture II, s. 241 f. Liknande föreställningar finna vi som Tylor påpekar t. ex. i Finnarnas tro på en *haltia* såsom skyddsande för de olika orterna samt hos judarna. »The thougt appears with most perfect clearness in the Rabbinical philosophy which apportions to each of the 2,100 species of plants for instance, a presiding angel in heaven, ... ». I den judiska filosofien är detta dock troligen att uppfatta som en direkt efterverkan af Nyplatonismen, hvars inflytande här som bekant var mycket stort. Hos Nyplatonismen antaga ju de Platonska idéerna karaktären af verkliga andemakter, och kunna derför ganska väl få karakteren af änglar eller skyddsandar, hvar och en för sitt specialområde.

Digitized by Google

den omedelbara vissheten om den högre verklighet, som kallas idéverlden. I dialogen Faidros har Platon skildrat hvad han kallar ett gudaboret vansinne, som skänkt menniskorna de största förmåner. Det är tack vare ett dylikt vansinne, som Delfis och Dodonas prestinnor kunna uppenbara framtiden och de medicinska oraklen skänka upplysning om botemedel för de sjuka. Det är ock i ett gudomligt vansinne, som den verklige skalden skänker oss sina diktverk. Men det gifves en ännu högre form af ett sådant vansinne — hänryckningen öfver skönhetens uppenbarelse i en ädel gestalt och öfver sanningens härlighet. Då gripes ett ädelt sinne af längtan till idéernas verld, som vi en gång före vårt jordelif skådat. Men de flesta hafva förlorat minnet af hvad de i sin preexistens skådade. »Blott några få blifva öfriga, för hvilka minnet bibehåller sig tillräckligt. När nu dessa få se en afbild af det der varande, blifva de hänryckta och sig sjelfva icke mäktiga, men hvad det är som vederfares dem, veta de icke, emedan de icke fullkomligt varseblifva det. Nu hafva de jordiska afbilderna af rättrådighet, besinning och allt annat för själarne värdefullt ingen glans, utan med slöa verktyg kunna endast några få af dem, då de gå till bilderna, med möda skåda det afbildades slägte. Skönheten var då lysande att skåda, när vi med den sälla skaran, vi åtföljande Zeus och andra åtföljande någon annan af gudarna, sågo en salig syn och ett härligt skådespel och invigdes i en hemlighet, som med rätta kan kallas den saligaste och som vi högtidligt firade, sjelfva utan vank och oberörda af de lidanden, som i en kommande tid förestodo oss, skådande såsom myster och epopter i ett rent ljus fullkomliga, obemängda, oföränderliga och saliga gestalter, sjelfva obemängda och obesudlade af det, som vi nu, deri fängslade liksom ett skaldjur, släpa omkring med oss under benämningen kropp».

Det är uppenbart, att det själstillstånd, som här skildras af Platon såsom ett gudaboret vansinne, är det samma, som sedan af nyplatonikerna betecknades såsom *ekstas*. Platon sjelf står härvid otvifvelaktigt som arftagare till den s. k. Orfiska teologien, hvilken var så djupt genomträngd af tron på själens gudaborna natur, och i mysteriernas hänryckningar

Digitized by Google

sökte vinna en försmak af den sällhet, som väntar oss, då vi helt befrias från det fängelse eller den graf för själen, som kallas kropp. Det är efter allt att döma den från Thracien stammande Dionysoskulten, som gifvit impulsen till denna Orfiska mysticism. Ty dess uppgift var just, såsom Erwin Rohde säger[1], att rycka menniskornas själar ut ur den alldagliga erfarenhetssferen med tillhjelp af den ekstas, som alstrades under de Dionysiska orgierna, och att rotfästa vissheten om en verklighet af öfverjordisk art, hvilken är själens rätta element och hvari den derför lefver på ett oändligt mycket intensivare och rikare sätt, än här i sinneverlden. Ekstasens fantasiverld bär icke den vanliga drömmens matta färger och skugglika karakter vid sidan af det verkliga lifvet. Den ter sig fastmer som något vida mägtigare och större än detta. Liksom den Dionysiska kultens erfarenheter gåfvo en så stark väckelse åt tron på själens odödlighet och på en öfverjordisk verld i det grekiska medvetandet, så se vi ock på andra håll vittnesbörd om ekstasens magt att bibringa menniskorna en lefvande visshet om tillvaron af de ting, som icke synas. Det förtäljes om de s. k. *assasinerna* under korstågens tid, att de vid sitt inträde i den beryktade mördareligan försattes i ekstas genom ett haschischrus, och efteråt voro så öfvertygade om realiteten af de paradisiska fröjder, de derunder smakat, att de sedan när som helst voro beredda att lemna detta usla jordelif.[2] Och är det månne icke i orientalens större förtrogenhet med dylika själserfarenheter, som vi böra söka förklaringen till det tros-

[1] *Rohde:* Psyche, s. 295 ff. — Huruvida Dionysoskulten egt den *exklusiva* betydelse för odödlighetstrons utveckling i Grekland, som Rohde tillskrifver densamma, torde dock kunna starkt ifrågasättas. (Jfr härom *Martin P. Nilsson:* Griechische Feste von religiöser Bedeutung, s. 259. Leipzig 1906). Men om den än icke kan betraktas som sjelfva roten och upphofvet till odödlighetstron i Grekland, så har den, väl ej minst genom sin afläggare, den orfiska religionen, mägtigt bidragit att stärka och vidare utforma en dylik tro.

[2] Narkotiska medel spela en mycket vigtig rol för ekstasens uppkomst. Sålunda använda polynesierna en rusdryck, kallad *kawa* (ur roten af Piper methisticum), Sydamerikas indianer den s. k. *Tongadrycken* (af Datura sanguinea), och Nordasiens folkstammar flugsvampgift för att framkalla ekstas. Att *alkoholen* för Dionysoskulten haft en stor betydelse, är sedan gammalt erkändt, om det ock

Digitized by Google

vissa dödsförakt, som ännu idag gör muhammedanen till en så fruktansvärd krigare?

Äfven i de kristna troshjeltarnas lif hafva helt visst visionära och ekstatiska tillstånd ofta spelat en mycket vigtig roll. Den förste martyren Stefanus ser himmelen öppen och menniskosonen stå på Guds högra hand, och Paulus talar tydligen af egen erfarenhet, då han beskrifver den man, som blef uppryckt intill tredje himmelen och hörde outsägeliga ord (2 Cor. Br. 12,1—4). Åter och åter möta oss dylika fenomen hos katolska helgon, t. ex. Birgitta och Santa Teresa. Också i detta hänseende har kristendomen vetat att vidmakthålla sina nyplatonska traditioner.

Vi hafva härmed behandlat den idékrets, som anknyter sig till föreställningen om det andliga som det kroppsligas osynliga dublett eller afbild, Eidolon, den *eidolologiska* själsidéen. Vi gå nu att undersöka de andra synpunkter, från hvilka själsbegreppet kan betraktas. Det skall härvid visa sig, att vi dels kunna tala om en *fysiologisk*, dels om en *psykologisk* utformning deraf. Ty dels har man uti själen velat finna principen för de kroppsliga lifsprocesserna, dels har man fattat den som bärare af rent *psykiska* funktioner, förnimmelser, känslor, m. m. Dock pläga dessa olika betraktelsesätt sällan att vara helt och hållet isolerade från hvarandra i de historiskt gifna själsteorierna. Visserligen framträder gerna ettdera af dem såsom det förherskande i en viss gifven själsteori, men vid sidan deraf finna vi i allmänhet mer eller mindre påtagliga rudiment äfven af de öfriga. Sålunda ingår t. ex. i det Leibnitzska monadbegreppet vid sidan af dess rent *andliga* innehåll också föreställningen om det psykiska såsom princip för fysiska lifsytt-

---

icke spelade hufvudrollen deri. (*Martin P. Nilsson:* Griechische Feste, s. 261). Äfven vild dans och musik är en vigtig faktor i ekstasens tillblifvelse, och möter oss derför i de Dionysiska orgierna, ej mindre än hos ännu lefvande naturfolks medicinmän och schamaner, då de vilja träda i rapport med andeverlden. (Jfr härom *Achelis:* Die Ekstase. Berlin 1902, s. 24 ff.)

Beslägtade med dessa dansorgier vid Dionysoskulten voro säkerligen också de märkliga företeelser, som äro kända under namn af St. Johannis dans, St. Veits dans, samt den s. k. Tarantismen. Se härom *Hecker:* Die Tanzwuth, eine Volkskrankheit im Mittelalter. Berlin 1832.

Digitized by Google

ringar, ja t. o. m. såsom vi i det föregående hafva funnit rester af eidolologiska föreställningselement, uti antagandet af en miniatyrorganism såsom väsentligen förbunden med vårt andliga väsen. På högre utvecklingsstadier torde visserligen detta rent fysiska element vara mycket reduceradt, men vi finna dock sällan någon själsteori, der det fullständigt blifvit elimineradt. Äfven om man på ett spiritualistiskt stadium icke mera har någon tanke på en bestämd fysisk *gestaltning* hos själen, så qvarstår dock idéen om en substantialitet hos densamma, ett begrepp, hvilket såsom Wundt framhåller är bildadt i analogi med det materiella substansbegreppet. »Hos Demokrit består själen af de rörligaste atomer, hos Descartes blir den till ett väsen, som visserligen saknar utsträckning, men dock intager en bestämd plats i rummet. Atomens begrepp såsom den odelbara, i rummet gifna substansen qvarstår alltså äfven här. Den Cartesianska själen är en materiell atom, begåfvad med tänkandet såsom egenskap. Den förråder sin materiella natur i synnerhet deri, att den skall stå i mekanisk vexelverkan med kroppsliga substanser. Dock är det denna punkt, som har fört till en idealistisk reform af substantialitetsteorien. För att rädda själens andliga natur förandligade man materien. Så uppstod den Leibnitzska monaden, ur hvilken nästan alla nyare psykologiska föreställningar med oväsentliga förändringar leda sitt ursprung. Genom konseqvensen af den idealistiska grundtanken föres man här att erkänna, att materien är ett begrepp, som uppstår först i vårt eget medvetande. Dock binder man medvetandet sjelft vid en substans, hvars begrepp uppenbarligen har sin källa i reflexionen öfver de kroppsliga företeelserna.» (Logik, II, 2 s. 242).

Digitized by Google

ÉTUDE

SUR

LES ADJECTIFS, LES PARTICIPES

ET

LES NOMBRES ORDINAUX

SUBSTANTIVÉS

EN VIEUX PROVENÇAL

PAR

WILHELM NYMAN

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1907

Digitized by Google

Digitized by Google

INTRODUCTION

Dans son article intitulé: *Das Adjektiv in Substantivfunktion* (Verm. Beitr. II, p. 160 ss.), M. Tobler fait observer qu'il est très difficile, sinon impossible, de tracer une ligne de démarcation bien nette entre les substantifs et les adjectifs comme entre deux classes de mots absolument distinctes.

D'une part, le substantif employé comme attribut ou comme prédicatif dans des expressions telles que:

« Une femme *peintre* », « un écrivain *rosse* », « une langue *sœur* », « une robe *lilas* »; « est-elle *drôle* », etc., ou dans des phrases comme: « les sacrés pochards! ils sont d'un *farce!* » (Zola, Assomm. 179, citée d'après Tobler, Verm. Beitr. II, p. 168) et: « elle était d'un *bourgeois*, ah, d'un *bourgeois!* » (Claretie, Million 173; ib.), joue le même rôle que l'adjectif ou se trouve dans un état transitoire. Il arrive même que le substantif a une sorte de comparatif et de superlatif. (v. Diez, Gramm. III, p. 16.)

D'autre part, l'adjectif peut posséder un certain degré d'indépendance, sans qu'on puisse dire qu'il soit passé dans la classe des substantifs.

Par exemple, il peut se trouver seul dans la proposition et se rapporter à un substantif déjà énoncé, comme dans l'exemple: — Celle qui va venir, c'est *la vraie*. [sc. mère] (Bazin, Donatienne, p. 278), ou bien il peut être au génitif et se référer à un pronom neutre, comme dans: « rien de *nouveau* », « tout ce qu'il y a de *beau* », etc.

Le but que je me suis proposé ici est de montrer les cas les plus fréquents où l'adjectif a été substantivé en ancien provençal, d'expliquer les différentes manières dont cette substantification s'est faite, et d'en montrer les causes générales.

Seuls les adjectifs qui ne se rapportent à aucun substantif déjà énoncé, ont été considérés comme des adjectifs substantivés.

Digitized by Google

En outre, j'ai aussi mentionné les mots d'origine non adjective, comme *milsoldor*, *violet*, *vermelh*, qui d'abord ont été adjectivés et qui se sont, ensuite, affranchis de leur substantif, de même que les autres adjectifs (*arabit*, *blau*, *pers*, etc.) servant à déterminer des substantifs du même genre.

J'ai cherché, autant que possible, à éviter les adjectifs déjà substantivés en latin, comme: *plan*, *adjectiu*, *futur*, etc., et qui se sont maintenus en provençal comme des substantifs, tout en gardant leur sens d'adjectifs, ou bien je les ai mentionnés à part.

Par contre, je n'ai généralement pas essayé de distinguer les adjectifs substantivés dans le roman prélittéraire de ceux qui ne sont devenus substantifs que plus tard, en ancien provençal.

C'est intentionnellement aussi que j'ai laissé de côté les adjectifs substantivés qui ont évidemment cessé de fonctionner comme des adjectifs en vieux provençal, tels que *alba*, *jorn*, *estiu*, *pruesme*, etc.

Comme l'indique le titre de mon étude, je me suis également occupé des *participes* et des *nombres ordinaux*, qui jouent souvent le même rôle, dans la proposition, que l'adjectif.

Cependant, pour éviter trop de distinctions, je ne les ai pas examinés à part, mais je les ai rangés dans les mêmes groupes que les adjectifs. Seulement dans les cas où ils diffèrent essentiellement de ceux-ci, j'ai cru devoir leur accorder une attention toute spéciale.

Pour ce qui concerne les participes présents, j'ai essayé de ne pas les confondre avec les anciens gérondifs (faire *semblan*, de mon *vivan*, etc.), ce qui, pourtant, n'a pas toujours été facile.

Quant aux exemples, j'ai tâché, autant que possible, de ne citer que ceux que j'ai trouvés dans les textes que j'ai pu étudier moi-même.

Cependant, un nombre considérable d'entre eux ont été cités d'après LEVY: *Provenzalisches Supplementwörterbuch*, surtout ceux qui ont été empruntés aux livres de comptes et aux pièces judiciaires. Beaucoup de ces citations ne se trouvent pas dans ce dictionnaire au mot en question, mais ailleurs.

Digitized by Google

M. Levy a bien voulu aussi me permettre de parcourir les collections d'exemples qu'il a faites pour les parties de son dictionnaire qui n'ont pas encore paru. Les exemples que j'y ai trouvés, je les ai cités d'après les textes provençaux auxquels ils ont été empruntés.

Par contre, je n'en ai pris qu'un nombre relativement restreint au *Lexique Roman* de Raynouard, en évitant toujours ceux qui m'ont paru sujets à caution, et en utilisant les corrections faites par MM. LEVY, STERNBERG, STICHEL et autres.

Ça et là, j'ai cité des exemples appartenant au dialecte gascon.

Mon étude s'arrête au commencement du XVIe siècle.

J'ai classé les exemples cités en prenant pour base la nature de la substance ou de la qualité exprimée par l'adjectif substantivé.

Dès lors, le plan de ce travail sera le suivant:

Chap. I. Adjectifs substantivés désignant des **personnes.**

Chap. II. Adjectifs substantivés désignant des **animaux** et des **plantes.**

Chap. III. Adjectifs substantivés désignant des **choses.**

Chap. IV. Adjectifs substantivés **d'un sens** plus ou moins **abstrait** (désignant des **phénomènes**, des **actions,** des **qualités.**)

Chap. V. Adjectifs substantivés **d'un sens neutre,** désignant la **totalité** ou une **partie du tout.**

Enfin, dans *le chapitre* VI, je traiterai des **expressions adverbiales** composées d'une préposition et d'un adjectif substantivé.

J'ajoute encore une remarque quant aux citations: J'ai toujours employé des majuscules au commencement de chaque vers, pour plus de clarté.

Digitized by Google

Chapitre I

ADJECTIFS DÉSIGNANT DES PERSONNES

I. ADJ. MARQUANT DES QUALITÉS PERSONNELLES EN GÉNÉRAL

a. Toute une catégorie de personnes

En *latin* déjà, des adjectifs *au pluriel* comme *docti, probi, divites, doctiores,* etc., se substantivaient pour désigner toute une classe de personnes. Mais si l'adjectif exprimait une qualité plus vague, comme *magnus, tenuis, mediocris,* etc., il fallait que le contexte indiquât à quoi il se référait. (v. Kühner, p. 169—70.)

Quant aux participes, ils ne s'employaient guère substantivement dans un sens collectif et général.

Parfois, l'adjectif pris *au singulier* servait aussi de substantif pour marquer toute une catégorie de gens, mais presque seulement au cas sujet, comme dans les exemples suivants, cités par KÜHNER:

«*Probus* invidet nemini» (Univ. 3), et »Ne *vivus* quidem bono caret» (C. Tusc. 1, 36, 88.)

En ancien provençal, cet usage est encore plus fréquent qu'en latin, et presque tous les adjectifs et même les participes provençaux qui sont susceptibles d'être employés pour déterminer des personnes, peuvent être substantivés, avec une signification collective, tant au singulier qu'au pluriel.

Le pluriel

C'est tout particulièrement le cas des adjectifs et des participes désignant les *conditions extérieures*, les *qualités de l'esprit*, les *maladies* et les *défauts physiques* et qui ne s'emploient guère que pour qualifier des personnes, comme *los paubres, los rics, los gais, li conoissen, los desconsellatz, los sortz,* etc.

Digitized by Google

Ces pluriels, on les rencontre dès les plus anciens textes.

Ex.: .. abeurar *los cedelans;* .. uestir *los nutz;* .. arberiar *los paubres*; (Arm. Serm. 72: II.)

e quel ietesso de la terra *dels uiuens.* (Ib. 35: 7.)

Ara·m tuelh ueimais de lur plait *Dels forlinhatz* d'avols aires, (P. d'Alv. 13: 42.)

Si uoletz al segle plazer, Siatz en luec folhs ab *los fatz*, (P. Rogier 8: 37.)

Reis de·*ls cortes* e de·*ls pros* emperaire Foratz, senher, si acsetz mais viscut, (B. de Born'' 8: 15.)

Los bes d'amor venon a tart, E·l mals ven quasqun dia; *Li folh* e·*l fellon* e·*l moyssart*, Aquilh an sa paria. (Levy Swb. V: 291, P. Card.)

Li prec qe·s gart *dels pervers.* (Ib. III: 106, Raim. de Tors de Mars.)

Aisso sai eu qu'es danz e desonors, Qui non acor *los desapoderatz.* (Ib. I: 15, Pons de Capd.)

Raembaut, *li conoissen* Vos o tenran a follor (Blacatz 1: 17.)

Tenon, cels de la vila, *els anans els vinens*, Per gardar e defendre *los intrans els ichens.* (Crois. Alb. 9500, 9501.)

»Totz *los adreitz* el*(s) gais els pros*, (Flam.'' 5267.)

Que vos entre ·*ls desconoissens* No vulhatz soven escampar, (R. Vidal, Abril issi' 1412.)

Aissi es de l'enemic, so es del dyable, lo qual en aut estan aguarda *los mondanals* en aquetz trebols negocis d'aquest mon. (Levy Swb. V: 306, Merv. Irl.)

E donava noyriment *als famejants.* (Ib. III: 409, Tobias.)

Co li princeps de lor fosso amassat e *li velh* e *li escriptu-rat* en Jherusalem. (Ib. III: 197, Actes des ap.)

que el mundava *los lebroses* que eron ferit d'aquela malautia et *als secs* donava lur vezer et *als sortz* donava l'auzir *els mutz* fasia parlar *els contrachs* fasia anar *els mortz* ressuscitar e totz *los malautz* de qual malautia que aguesson sanava. (Prise Jérus., Revue 32, 583, 24.)

la clamor auszon *los navegans* que passan (Such. Dkm. I: 364., Chap. 40: 11.)

Digitized by Google

Item . . . se levet rumor . . . en la ciutat de Bezers *dels menutz* contra *los grosses*, .. (Levy Swb. IV: 203, Pet. Thal.)

Il arrive assez souvent que l'adjectif qui fait fonction de substantif est déterminé par un autre adjectif. Alors il n'est pas toujours facile de distinguer lequel des deux est le déterminant.

Ex.: Er quan vey secx *los dolens croys.* (Appel Chr.[II] 19: 8, R. d'Aur.)

Quar de gran fam laishan per los cantos Cridar, braulhar *los paubres nesseyros.* (Levy Swb. V: 377, Lunel de Montech.)

Reis n'Anfos, ja·*ls crois marritz* Non crezatz, Ni·*ls feingnenz alegoratz;* (Ib. III: 442, Calvo.)

Quelquefois, on rencontre aussi le **pluriel féminin** employé pour marquer la totalité:

Ex.: Las falsas eil feignedor Fant tant queill fin amador Ant puois dan en lor baratz (Canz. prov. A, N:o 214, str. 3, G. Faiditz.)

Dans les exemples cités plus haut, l'adjectif substantivé, pris dans un sens collectif, est précédé de **l'article défini,** qui pourtant, **peut être omis,** comme le montrent les exemples suivants:

Ex.: Bel m'es quan d'*armatz* aug refrim (Levy Swb. III: 194, Montanhagol.)

Tost poira hom esser soptatz E per *estranhs* e per *privatz.* (Appel Chr.[II] 110, 48, Seneca.)

Le singulier

La forme du singulier s'emploie aussi dans un sens général, tant au masculin qu'au féminin, et on la trouve très souvent et de très bonne heure, quoiqu'elle ne soit pas tout à fait si fréquente que celle du pluriel.

Le plus souvent l'adjectif est sans article, surtout dans des expressions comme *negre ni ros*, *bruna ni saura ni blancha*, où deux ou plusieurs adjectifs, réunis par la conjonction *ni*, équivalent à «personne, qui que ce soit».

Digitized by Google

D'autres locutions très fréquentes sont:

Faire que (coma) + adj., a lei (guiza) de + adj.*

L'emploi de *la forme définie* de l'adjectif pour désigner toutes les personnes appartenant à la même catégorie, n'est pas rare non plus. Mais il n'arrive pas souvent qu'on rencontre l'adjectif *précédé de l'article indéfini* dans un sens collectif et général.

α) L'adjectif employé seul
(sans article.)

Ex.: Savis apren e *fols* quda. (Levy Swb. I: 426, Torcafol?)

Qui conois et enten E vol saber e sen, De cor deu escotar *Savi*, cant l'au parlar. (Ib. III: 55, Guiraut Riquier.)

La segonda manieira es de *fol* estranh que recomta bordas e fulhia, (Bartsch Chr.[VI] 337, 22, Sydrac.)

Paubr'endeudatz no troba gayre pauza Ni pot ges ferm gaire tener sa cauza. Plus manens es paubres homs que no deja Qu'endeudatz *rix*, que tot jorn se peleja. (Levy Swb. II: 466, Deux Mss.)

β) L'adj employé sans article dans des locutions composées
Brun ni bai, doliat ne gros, etc.

Ex.: Catola, Ovides mostra, chai, E l'ambladura o retrai, Que non soana *brun ni bai*, (Appel Chr.[II] 85: 39, Ugo Catola et Marcabru.)

Quant fu al bon cheval desobre el dos, Non soane ferir *doliat ne gros*. (Ib. 1: 74, Gir. de Ross.)

E qui mapella deno fei Non len soan *negre ni ros*. (Canz. prov. A, N:o 582, G. de Berg.)

Mas no i intra *vilans ni mal apres*, (Appel Chr.[II] 34: 30, G. de Calanso.)

---

*) Sur l'explication du mot *que* dans des expressions semblables, en ancien français, voir Tobler, Verm. Beitr. I, p. 12-ss.

Digitized by Google

E no i venia *rancs ni clops* Que totz gueritz no s'en tornes (Flam.[II] 1468.)

Non i a *frevol ni fort* Que tan sapcha d'escremir Qu'a la mort puesca gandir; (F. de Romans 9: 37.)

Car no i dopta *pros ni fatz*, Sius a vista, [e conogut Cum ab covinen semblan Respondetz] et escoutatz, (Zorzi 3: 106.)

Mal jutjat per negu, *Ni per vayr ni per bru*. (Bartsch Chr.[VI] 357: 29, Amanieu de Sescas.)

E quieus ve denan si anar, No paretz ies clopa ni mancha; Que *bruna ni saura ni blancha* Non cre gen s'an ni gen s'estia. (Appel Chr.[II] 100: 94, id.)

Estrainhe ne privade no donque filholadge per Pasque, ni avant ni apres, a filhou ni a filhole. (Levy Swb. III: 487, Établ. Bayonne.)

Faire que (coma) + adj.

Ex.: Que malvatz fai, quar aissi viu a randa De liurazo a comte et a garanda; (B. de Born[II], 6: 10.)

« Senhor, *que fols faitz*, qu'eu grat no·us en sen ». (Bartsch Chr.[VI] 175: 16, Aim. de Peg.)

« Que si m'en voletz creire vos *faret(z) que membratz:* (Crois. Alb. 6688.)

« *Feira que savis e nembratz* (sic) « Si penses de mi desliurar (Flam.[II] 2778.)

« Amors non *fai* ges *coma falsa*, « E s'o fai, tengas la per falsa; (Ib. 2094.)

Même quand le verbe était au pluriel, on pouvait, dans cette phrase, mettre l'adjectif au singulier.

Ex.: El cor el sen[s] *fan que folhs* e Que brius, Quar atendon tan rica senhoria. (Levy Swb. I: 166.)

A lei (guiza) de + adj.; coma + adj.

Ex.: Quan viu *a lei de recrezen* (Bartsch Chr.[VI] 119: 15, P. Vidal.)

Digitized by Google

Qui's defen *a lei de contrag* (Ib. 119: 20, ib.)

Ben intret *a lei d'issarnit*, (Flam.[II] 6382.)

Senhors, l'autrier vi ses falhida La cata que ges no m'oblida, Gent encuirad'e mielhs garnida, E parlet *a lei d'issernida*, (Bartsch Chr.[VI] 343, 7.)

N'Ardit, fort li dei s'amistat Grazir, quar me denha nim vol, Qu'ieu jauzisc *a guiza d'astruc*. (Levy Swb. II: 89, Guilh. P. de Cazals.)

E leva's *com enrabïada*, E fora's ben laintz gitada, Can lo senescals la retenc. (Ib. III: 25, Jaufre.)

γ) **L'adj. précédé de l'article défini**

A donx noms tan d'avantage Q'uns malauratz aunitz Sia per donn'acuilhitz Egal *al pron* et *al prezan*, (Appel Chr.[II] 95: 43, Lo Dalfin d'Alv. et Perdigo.)

E vei *lo frevol* tener E'*l fort* bruzar e cazer (Revue 34, 34, v. 21, Guillelms Ranols.)

«Guilhem, si'*l rics* pot perdre manentia, Creisser pot atressi, (Bartsch Chr.[VI] 78: 1, G. Augier et Guilhem.)

Quels paires ni las maires ni li filh nilh parent, L'us no espera l'autre, *nil paubres lo manent*. (Crois. Alb. 7447.)

«Per so nom pens'aver dolor «*Le nafratz* quan pert la vigor, (Flam.[II] 2722.)

Verament dic a vos que'*l manentz* intrara greument el regne dels cels (Levy Swb. IV: 192, Ev. Math.)

..car aisi col pes, Cant es mes en la balansa, Es partimens e egansa, Que dona son dreh egalmen E *al compran* e *al venden*, (Ib. II: 321, Brev. d'amor.)

E nostre senhor dira lor: «So que fezes per la mia amor A la porta *al mezeri*, Avga ho pan ho carn ho vi Mi dones. (Such. Dkm. I: 78, Év. de Nic.)

Quel pros *paubres* no pot viure giojos, *El ric[s]* croi[s] viu maritç e consiros, (Sordel 15: 14 et 15.)

Ajoutons aussi la construction *faire le gros:*

Ex.: E si'lh plagues qu'ieu tot jorn li servis Del mieu saber, cum me dicta razos, [Ale]gramen *feyra* depueys *le gros*

Digitized by Google

. . . eys dizen sauti de gaug en sus. (Levy Swb. IV: 203, Deux Mss.)

Le féminin du singulier se rencontre aussi dans un sens général précédé de l'article défini, quoique assez rarement.

Ex.: La corrompuda a lo cami tot ubert; la pieuzela a lo cami tot claus. (Rayn. Lex. V: 110, Sydrac.)

E tain se ben la *malsana* al mezel. (Levy Swb. V: 72, Tenz. de Taurel et de Falconet.)

δ) L'adj. précédé de l'article indéfini

Comme nous l'avons dit plus haut, nous n'en avons trouvé que très peu d'exemples:

Ex.: Tal mauetz tornat calucha Nom defendria *dun manc.* (Canz. prov. A, N:o 26, str. 4, G. de Bornelh.)

Vieills secs plus fels qu'*us avars*, (Moine de Mont. 11: 14.)

Sil calandri porta hom denan *un malaute* et hom lo geta sul lieg (Levy Swb. I: 186, Bartsch Chr.)

Mays pus fay adz ondrar *Us paubres* auinens quant sap honor graszir El bes damor celar *Qus ricx* desconoysshens. (Mahn Ged. I, p. 213: 4, Brev. d'amor.)

A donx noms tan d'avantage Q'*uns* malauratz *aunitz* Sia per donn'acuilhitz Egal al pron et al prezan, (Appel Chr.[II] 95: 41.)

b. Adjectifs désignant un nombre limité d'individus

En *latin*, on employait des expressions telles que «*complures pauperes*» (Nep. 5, 4, 3), «*Nonnulli nostri iniqui*» (citées par Kühner, p. 171), où l'adjectif était pris substantivement pour exprimer un nombre limité d'individus. Même un participe passé pouvait quelquefois faire fonction de substantif pour désigner un nombre restreint de personnes. C'est ainsi qu'on trouve dans Tite-Live: »*missique* a prætoribus Demaratam interfecerunt» (Kühner p. 170).

Digitized by Google

En *vieux provençal*, l'adjectif se substantivait accidentellement pour exprimer non seulement *un nombre limité de personnes* mais encore *un seul individu*, quand il résultait clairement du contexte qu'il s'agissait de personnes. Le plus souvent, l'adjectif était déterminé par un pronom ou par l'article.

Plusieurs personnes

Ex.: Arloïs, ditz lo reis, qui son *aquist derrer* Qui no teno carreira ni via ni sender? (Levy Swb. II: 109, Chans. d'Ant.)

Qu'ill Turc conoscan l'entressenh Que dieus mori per *nos carnau*. (P. d'Alv. p. 143, v. 42.)

«E pos *cil ca[i]tiu* suffron tan, «Car son pagut de fals semblan (Flam." 2773.)

D'ambas partz n'i morion *de magre e de gras* . . . Cels de l'ost esgardan, que n'an pois gran esglas, (Levy Swb. III: 228, Crois. Alb.)

Non degra pas dir razon tant savaja Ni que *trei flac* valgron *trenta prezatz*; (Zorzi 14: 35.)

Un seul individu

Ex.: Cumilitatz emerces uos preses *Daquest chaitiu* sofraitos de totz bes. (Canz. prov. A, N:o 387, str. 5, Aim. de Peg.)

Falsan contra *maint lejal*, (Zorzi 5: 38.)

Anen nos donc metre a la gara Per escotar (?) *qualque passant*. (Levy Swb. II: 86, S. Pons.)

So es quant *alcus penedens* S'es cofessatz, (Ib. III: 435, Brev. d'amor.)

E preiron *un fellon avar**: (S. Fides 127.)

E levet se *.I. savis* qu'era gent razonatz (Levy Swb. III: 69, Guerre de Nav.)

. . . e encontret si ab *.I. paure* que fon mot dezaizat. (Ib. II: 449, S. Douc.)

Quar qui'l sen per sa metgia Ad *un furios* rendia (Ib. III: 618, Brev. d'am.)

---

*) On ne saurait dire avec certitude lequel de ces deux adjectifs est le déterminant.

Digitized by Google

Que no vol albergar e ma perina, Mas ab *una contracha* molt meserina; (Gir. de Ross., ms. de Paris, 268, l. 5 d'en bas.)

Qu'estat n'aurai perdutz un an Per *una fals*'ab cor truan; (Appel Chr.[II] 27: 27, R. de Vaq.)

Et amors falset mon sen Tan qu'*una desconoissen* Amiey. (Levy Swb. III: 88, Mahn Wke.)

*Una falsa descauzida**, Tracheyritz de mal lignhatge Ma trahit et es trayda (Mahn Ged. I, 191: 18, Brev. d'amor.)

Dans des **exclamations** comme *las! marida!* etc., l'adjectif substantivé n'est généralement accompagné d'aucun déterminant. Cependant, on le rencontre parfois avec l'article défini: *la lassa!*

Au vocatif il se trouve aussi sans article ni pronom, mais très souvent il est déterminé par un autre adjectif, et même on voit quelquefois des expressions comme, *n'Ardit*, *na falsa*, où l'adjectif, précédé d'un titre, se rapproche des noms propres.

Ex.: Las! qu'ieu d'amor non ai conquis Mas las trebalhas e·l afan, (Appel Chr.[II] 13: 7, Cercamon.)

Lassa, caitiva, d'un renegat trachor, Que mi a tolta trastota mi'amor. (Levy Swb. II: 17, Daurel.)

Ai *marida*, que poirai devenir, Pos perdut ai mon fill! (Levy Swb. III: 230, S. Agnes.)

E diss: *Desperjuratz*, Le yorn es que morretz e totz seretz crematz. (Ib. II: 160, Guerre de Nav.)

Vieills secs plus fels qu'us avars, (Moine de Mont. 11: 14).

Joglars caitius *dolens las**; (Ib. 11: 34.)

Ai *puta*, per qu'as mon fill mort A gran falsea es a gran tort? (Levy Swb. IV: 414, S. Agnes.)

N'Ardit, fort li dei s'amistat Grazir, quar me denha nim vol, Qu'ieu jauzisc a guiza d'astruc. (Ib. II: 89, Guilh. P. de Cazals.)

E dis: «*Na falsa*, quem ten aras «Que nous aucise e nous affolle (Flam.[II] 1122.)

---

*) V. la note de la page précédente.

Digitized by Google

2. Adjectifs désignant la nationalité ou la religion

En *latin*, les adjectifs indiquant la nationalité ne s'employaient guère substantivement qu'au pluriel, comme *Graeci*, *Romani*, etc. Pour pouvoir servir de substantifs au singulier, il fallait qu'ils fussent déterminés par un pronom indéfini, par ex.:

«ab *aliquo Syro* aut *Deliaco*»;

sinon, il était nécessaire d'ajouter un substantif:

«*Romanus*, *Arpinus homo*».

En *vieux provençal* au contraire, les adjectifs de nationalité se substantivaient tant au singulier qu'au pluriel, au masculin et au féminin. C'est aussi le cas des adjectifs désignant une religion, un culte.

Ex.: De tot le mon n'i ac: *Alamans* e *Ties*, *Peitavis* e *Gascos*, *Roergas*, *Centonges*. (Crois. Alb. 285.)

Totz los *Alcavis* a mandatz *Masmutz*, *Maurs*, *Gotz* e *Barbaris* (Jeanroy, Poés. Gav. 9:10 et 11.)

Lai no fo soanatz *Gasc** ni *Lombartz** Ni culvertz, se el ies, ni om bastartz. (G. de Ross., ms. de Paris, p. 160: 27.)

Demandatz li novelas: «Cals donas son plus belas, O *Gascas* o *Eglezas*,» . . . E s'il vos ditz: «*Engleza*», Respondetz: «Si no·us peza, Senher, genser es *Guasca*». (Bartsch Chr.[VI] 358:8-ss.)

Quar es en totz faitz corteza, S'es mos cors en vos fermatz Plus qu'en nuilla *Genoesa*, (Appel Chr.[II] 92:9, R. de Vaq.)

E de solatz mi semblet *Catalana* E d'acolhir de Fanjau. (B. de Born[II] 35:31.)

E la bona companhia E·l respos De la *Saissa*·m defendia. (Ib. 34:36.)

*) Il est possible qne les mots *Gasc* et *Lombartz* aient ici un sens péjoratif et restreint.

Digitized by Google

Qu'el vol mais pretz qu'om de las doas leis, De·ls *crestias* e de·ls *no-bateiatz;* (B. de Born[II] 18: 13.)

«Que destrui los *catolics* engal dels eretges. (Crois. Alb. 3494.)

E son ia tant li *mescrezen* Capenas reigna dreitz ni fes. (Canz. prov. A, N:o 287, str. 4, P. Vidal.)

Vos faytz deya tremolar Anglaterra De gran pavor, e mays los *enfizels*, (Levy Swb. II: 141, Joyas.)

En Suzan denfre las filhas De las *juzieuas* i ac una orfanela Qe era paura e mesquenela, (Ib. I: 318, Roman d'Esther 405.)

«Veramen, senher, avem digz Que *gentil* fom e proselitz, Mas ara em e ver *Juzieu* E cresem be el veray dieu». (Such. Dkm. I, p. 11: 362.)

«Baro, ieu dic del comte que vers *catolix* es; (Crois. Alb. 3482.)

Quar en tan quan revirona Cels, non a saura ni danca Tant avinen *crestiana* Ni *juzeva* ni *pagana*. (Levy Swb. II: 7, P. Vidal.)

Certains adjectifs de nationalité, comme *lombart*, *bascle* et peut-être aussi l'adj. *gasc*, ont pris un sens plus spécial. (v. pp. 15 et 25).

De même parmi les noms des sectes hérétiques des XIIIe et XIVe siècles, on rencontre parfois des adj. de nationalité, tels que *bolgre*, dont le sens avait subi une altération. (v. p. 27.)

Digitized by Google

3. Adjectifs désignant l'âge

Les adjectifs latins *infans*, *juvenis*, *adulescens*, *juvencus*, *senex* et d'autres désignant un certain âge, étaient devenus de vrais substantifs et pouvaient être déclinés comme eux. (v. Kühner, p. 169).

En ancien provençal certains de ces adjectifs substantivés dès l'époque latine, comme *juvenis*, se sont maintenus comme des substantifs.

Ex.: Recomda ... lo ditz Guiraut que en las partidas boreals d'Anglaterra fo un *joine* que, dementre que dormia, ... si que aquest *joine* (texte jor-) no podia aver repaus ... (Levy Swb. IV: 262, Merv. Irl.)

Mais nombre d'autres substantifs de cette catégorie ont aussi été créés, tels que: *tetan* (nourrisson), *fantin*, *mesquin* (petit garçon), *fantina*, *mesquina*, *nina**, *nineta** (jeune fille), *galan*, *jove* (jeune homme); *vielh*, *vielha*, *canut*.

Ex.: De la bocca delz effant e delz *tetanz fezist lo* laudime. (Arm. Serm. 32: 27)

Que en la crepia lo pauzeron, cant fo na lo *fantin*. (Levy Swb. III: 412, Nobla leyçon.)

L'uns l'enseyned beyn parv *mischin* De grec sermon et de latin (Appel Chr.[II] 2: 88, Alex.)

Viaz l'auran tornat en jos, Car lo veiran jove *mesqui*. (Bartsch Chr.[VI] 36: 4.)

Dont li caçador volent penre luy menan a la selva una *fantina* vergena; (Levy Swb. III: 412, Wald. Phys.)

Non trobet autra medicina, Mes (sic) qe on li aguessan una *enfantina* La plus bela que om trobessa. (Ib. II: 487, Rom. d'Esther)

* Levy Swb. V: 396—7.

Digitized by Google

Els cams anava la *mesquina*, Mot era casta e [mot] fina, (S. Marg. 102.)

Gardet es cams, vec la *mesquina* Que era bella a mera vilhas, (Ib. 114.)

Item tot filh o *galan*, sive gojat demoran a soldada an mestre ... (Levy Swb. IV: 143, Livre Épervier.)

E *joves* cui guerra no pais N'esdeve lieu flacs e savais. (B. de Born[11] 16: 34.)

L'autr'a un *vielh* e di qu'el 'es tozeta, Lautra es grans et ha un pauc guarsi, (Appel Chr.[11] 78: 5, P. Card.)

Segon quem par, esta *vielha* s'esforsa De son poder que de trebalh me celcle. (Levy Swb. I: 240, Deux Mss.)

Si auran m'amor delida E *vieillas* e lauzengier. (Ib. III: 134, Prov. Ined.)

Czo nun vi jovens ni *canuz*, (S. Fides 370.)

---

4. Adjectifs désignant des relations entre les personnes

a. Adjectifs marquant les différents degrés de parenté et les relations entre les sexes

Les adjectifs *cognatus*, *germanus*, *natus*, *amans*, *par* et d'autres, qui se sont substantivés en latin, ont survécu en vieux provençal sous les formes de *conhat* (Appel Chr.[11] 67: 32), *german* (B. de Born[11] 2: 4), *nat* (Levy Swb. V: 360, Sünders Reue), *aman* (Appel Chr.[11] 22: 50), *par* (= épouse, Dist. Cat. p. 45, 109.)

D'autres ont été substantivés plus tard, comme *prim* (fils?, principal héritier), *segon* (cousin), *quart* (cousin issu de germains), nostre *premier* (= nos ancêtres), *molherat* (mari) *molherada*, *sposada*, *bevolen* (= amant), *fermat* et *jurat* (= fiancé), *fermada*, *(re-)laissada* (veuve), *li propdan*, *li descenden*, *li ascenden*, *eritan*, *seguen*.

Ex.: Per maneyre que pusque domandar, deffener o emparar, cuma *prim* et hereter deu diit Bosom, (Levy Swb. II: 39, Revue 4.)

Digitized by Google

Gauceran Durtz e so frair, en Raimon, Am autretan com s'eran miei *segon*. (B. de Born [11] 14:58.)

Quieu non ai coszi germa ni *segon* Qua las cochas maon (Canz. prov. J, cobla 1.)

Que, s'ai fraire, germa ni *quart*, Part li l'uou e la mezalha, E s'el puois vol la mia part, Ieu l'en get de comunalha. (B. de Born [11] 2: 4.)

Aquestz feron pretz gazanhar E paratges nostres *premiers* (R. Vidal, Abrils issi' 265.)

Sim uol midonz tener uestit onut Un ser lonc se enluoc de *moillerat*. (Canz. prov. A, N:o 310, str 6, G. Ademar.)

Moillerat, li meillor del mon Foratz, mais chascus vos fatz drutz, Que vos cofon, (Levy Swb. I: 18, Marcabru.)

Am dreyturies ay ma batalha ..., Peccar los fauc am *molheradas* Et am moynas santifiadas. (Ib. V: 299, S. Marg.)

O filhas de Jherussalem De Nazareth, de Betleem, Verges castas et *espozadas*, Que es de dieu enamoradas! (Marienkl. v. 61.)

Sposada Nympha, sponsa, nuba. (Floretus 84.)

Bertran, dona c'ama be coralmen No vol la mort de son fi *bevolen*, (Sordel 28: 44.)

Tot nobles homs en deu far s'*amorosa*, (Levy Swb. I: 60, Joyas.)

... quant s'en montec en son pays per maridar sa filha, en prezensia de Johan, *jurat* de sa filha,.. (Ib. IV: 283, Frerès Bonis II.)

... tant per los aneaux que cove donar aqui a la *fermada* per los parens e parentas que aussi per ung disnar que cove que lo *fermat* fassa aux companhos ... et en aquela (sc. assemblada) poyran assemblar deux principalx parens et amitz (sic) deu *fermat* et de la *fermada* en petit nombre, (Ib. III: 456—7, Cart. Limoges.)

Et p° l'an susdich e a xj de abril aven reseput de Monet Sabatier, Esteve Grimaut gagiers de l'arma de Loisa moler de Ugonin lo fornier e *laisada* de Bautasart Soumeire ... (Revue 39, 39: 5, Ouvr. Arles.)

Digitized by Google

... per aconselhar cossi se devia hom gouvernar contra Sendeta, *relayssada* de Peyre Croc, (Ann. du Midi 18, p. 201: 15, Comptes Mont.)

... Mariota Bonenfante, *releysado* de feu L., (Livres de Raison p. 144: 9.)

Do [n] zela que anc non ac marit non puesca penre marit ses cosselh de sos parens o de sos *propdans* .. (Levy Swb. IV: 11, Pet. Thal.)

Donam neus que a l'eretat d'aquelz que moron sens gasi vengun li *ascendent* e li *deisendent* entro en la fin.. (Cout. Alais p. 236.)

Kar retrait er d'ui cest jor en cent ans Al rei Aigart e ab (Corr. a) sos *eritans* .. (Levy Swb. III: 120, Aigar.)

Citons encore *jazen* (accouchée) et *levan* (femme relevée de couches qui va à l'église pour la première fois).

Ex.: Estatblissem ... que en jazilhas .. neguna dompna ... en visitan la *jazent* .. no .. deva far alcus despens, ni eissament la dicha *iazent* .. (Levy Swb. IV: 253, Cartes Lim.)

Mas aquelas que l'acompanheran, tan tost quant de l'eyglieyja a l'intrant de la porta seran vengudas de la *levan*, aquela *levant*, receubut de liey congiet, salutar (sic) sian tengudas e devan layssar. (Ib. IV: 383, ib.)

b. **Adjectifs marquant des relations d'amitié, de dépendance, d'hostilité, de ressemblance, etc.**

Ces sortes d'adjectifs substantivés n'étaient pas inconnus en latin. Ainsi nous trouvons *populares* mei, *fideles* tui *familiares* sui, *subjectus*, *par*, etc.

Mais en vieux provençal, ils étaient beaucoup plus nombreux qu'en latin, et surtout les participes y sont extrêmement fréquents. Il va de soi que l'adjectif (ou le participe), substantivé ainsi, soit très souvent précédé d'un pronom possessif.

Digitized by Google

Ex.: E son palaitz s'en intra e ab lui sei *privat*, (Appel Chrest.[II] 7: 216, Crois. Alb.)

Ben m'agra vist l'Avergnatz plus soven A Monbriso et tuit mei *benvolen*, (Moine de Mont. 1:74.)

Per que sera chauzimenz, S'ieu sui vostre *benvolenz* (Appel Chr.[II] 92: 41, R. de Vaq.)

Un iorn pasava per la vie Olimbres qui Dieus maudizie, Cest era d'Azia tirans, Dieus reneget e sos *amant*; (S. Marg. 109.)

Mas ajudar puosc a mos *conoissens*, (B. de Born[II] 19: 15.)

Ab ueszis et ab *conoysshens* (Mahn Ged. 1, p. 186: 27, Brev. d'amor.)

He may sertas que es be degut Quar el es nostre *conogut*. (Myst. prov. v. 1902.)

Eu dis que ses avers ert toz quesiz, Que tu li trametries per tes *nuiriz*; (Appel Chr.[II] 1: 272, Gir. de Ross.)

Vos non es jes Gasco ni Proensal, Mas baro bergonho, seu *natural*. (Gir. de Ross, ms. de Paris, 159: 2.)

Non troba el mon hon si repaus, Que perdutz a sos *naturals*. (Such. Dkm. I, p. 67: 2223.)

E li baro responden: «Tuit em vostre *plevit*, (Crois. Alb. 4229.)

«Ben es fols qui t'ampara ni es tos *domengers*; (Ib. 8463.)

Qu'eu sui vostr'*endomeniatz*; (Appel Chr.[II] 92: 3.)

Trastotz cels de la terra els seus *endomenjatz*, (Crois. Alb. 4380.)

«Quar totz *sosmes* que tant fort erra «Que desconosca so senhor (Guilh. de la Barra[II] 4112.)

Tug foron sei *vencut*, anc us non fon vencens. (Bartsch Chr.[VI] 235: 8.)

Si·l coms pot far sa volontat, Que no·l vendon cist *afiat*, (B. de Born[II] 7: 14.)

Ni sui sos *pres* ni sos *liatz*, (Levy Swb. III: 48, P. Card.)

Sil per cui eu viu sen[s] esmai Me defendra d'ir'e de mal, E poi[s] ch'il es ma *defensable**, Eu vos defi sens dir plus fable. (Ib. III: 366, Blacasset.)

Et plus agos Bernard Lo Corren, si binten de combatens, balesters, archeys et autres *deffensables**. (Ib. II: 43, Jur. Bord.)

* = défenseur. Il est curieux qu'un adjectif en *-able* ait pris un sens actif.

Digitized by Google

Estat ai desobediens E rebelle(s) a mos *majors*, (Arm. Serm. 78: 34.)

Per. II. causas solon murmurar los *subdit* encontra lors *majors*: (Appel Chr.[II] 120: 89, Tratt. di penit.)

Ja n'auras tu *malvolens*, Quar en trop lauzar t'emprens. (Levy Swb. II: 403, G. de Born.)

Ans a de *contraris* tans, Que dels destricx cascus pessa, (Mahn Wke 4, N:o 97: 6.)

. . . cascun d'aquels mena son can, an lo qual el part e troba son *contrari*. (Such. Dkm. I 355, chap. 25: 8.)

Ab uertat; que de re nos fenh, Ni blandis sos *contrarios*, (Mahn Wke 4, N:o 48, 49, G. Riquier.)

Si·l reys vengues el dugat ab baudor Per guerrejar, may ne fora prezatz E may temutz e may. C. tans amatz, E. M. *envers* que·lh foran valedor. (Levy Swb. III: 106, Deux Mss.)

«Que m'a laichat destruire als sieus *contradizens*. (Crois. Alb. 6473.)

Car no sabon mas so que far Vezon a lurs *contravalens*. (R. Vidal, Abrils issi' 1391.)

E darai vos *batalhier** Que-us vencera, mas no fier, (Bartsch Leseb. 94: 17.)

Qu'enveyos e mal ensenhatz Sembla qui son *semblan* repren, (R. Vidal, Abrils issi' 1573.)

Ad orde matrimonial Deu hom cauzir son *cominal*. (Levy Swb. I: 313, Brev. d'amor.)

E quan vei la bocca vermelha Qu'anc Deus non sap far sa *parelha* (Ib. II: 412, F. de Romans.)

Girarz ac un son dru son *acreent* Tant mar i ment li cons son nuiriment (Gir. de Ross, ms. d'Oxf., v. 948.)

Comme on le voit, en vieux provençal, on pouvait employer un *pronom possessif* + un *participe* dans des cas où le français moderne, par exemple, se sert d'une proposition relative ou d'un substantif. Ainsi *sos amans* correspond à «ceux qui l'aiment», *mos conoissens*, à «ceux qui me connaissent» ou à «mes connaissances», etc.

---

*) = adversaire.

Digitized by Google

5. Classes de la société, partis politiques et religieux

L'usage de substantiver les adjectifs se rapportant aux métiers et aux classes sociales remonte au latin classique, où les différentes *armes* et les *degrés militaires* étaient surtout exprimés par des adjectifs substantivés. Ainsi on trouve: *hastati*, *principes*, *ante-signani*, *caligati*, *emeriti*, *auxiliares*, etc. Des adjectifs comme *rusticus*, *curialis*, *domesticus* s'employaient également pour désigner des classes de la société.

En vieux provençal, une foule de termes appartenant à la **féodalité**, aux autres **institutions du moyen âge** et aux **métiers**, sont d'origine adjective. Nous nous contenterons ici de nommer les plus fréquemment employés.

Ex.: Tant i ac comtes e comtors [E] *dominis* e vassors (Flam.[2]198.)

Pero leials *seignorius* Lai on mieills es obezitz Deu meins esser afortitz (Canz. prov. A, N:o 119, str. 4, R. de Mir.)

Costuma .. es en Bordales entre us *nobles* que, si la terra deu *noble* ven a molhers, ... (Levy Swb. V: 298, Cout. Bord.)

La letra cum nulh *gentiu* ni *generos* no sia borgues de la vila. (Ib. IV: 103, ib.)

Aiqui ioinent borgoin e beuruer E *chasat* e estrange e soudader (Gir. de Ross., ms. d'Oxf., 7028.)

.. so es assaber per aquedz *acazatz* qui eran estat mes, meins de lor voluntat, (Rec. Gasc. 121: 13.)

Homes, femnas, *feusals* et *reire feusals*. (Rayn. Lex. III: 294.)

E totz e cadun iureran de gardar lo profit dou seinhor dou bin e'd'esquiuar lo dampnadge a lor leyau poder, aissi cum bons *assentadatz* (corr. - *ou* -) e loguedors deuen far .. (Établ. Bayonne 158, l. 7.)

Et aqui foron los dichs senhors *generals*, sire Jaque

Regnat, .. e motz autres officiers reauls de Lenguadoc. (Levy Swb. IV: 102, Pet. Thal.)

Un *principal* ordenant et president totz les autres. (Rayn. Lex. IV: 646, Eluc. de las propr.)

Ieu, hom elegut en *regent* de mercadiers, promet .. (Levy Swb. V: 368, Pet. Thal.)

Sian elegutz .II. bos et sufficiens mercadiers .. li qual sian apellatz *regens*, (Rayn. Lex. V: 63, Cart. de Montp.)

A la premiera requezition del *comandan*, vist l'estrumen de la dicha commanda, o companhia. (Ib. IV: 137, Stat. de Montp.)

«Qu'en tota ma companha no avia melhs *armans*. (Crois. Alb. 6077.)

Dans l'exemple:

De Chales la *vescomtal* Vuolh que·m done ad estros La gola e·ls mas amdos; (B. de Born[II] 32: 31.)

l'emploi de l'adjectif *vescomtal* comme substantif n'est probablement qu'accidentel.

Les **basses classes** de la société nous fournissent les mots *vilan*, *serven*, *serventa*, *vilana*, *eisaurelhat* (criminel dont on avait fait couper les oreilles), *castrat*, *escolhat*, *falhida*, *bordeliera*.

Ex.: Us *vilas* l'aiga beneseita, (Flam.[II] 2476.)

Li *vilan* vant cridant tuit «la rodorte!»: (Appel Chr.[II] 1: 88, Gir. de Ross.)

E fon filha de *vilayna;* (Ib. 64: 4, Marcabru.)

E sos hostes, quant ven cal ser, Ausent el dis a .II. *servens:* (Flam.[II] 5739.)

... apellet la *serventa*, quez era femena en qui si confizava, (Appel Chr.[II] 119: 16.)

Fo establit que todz los tafurs (texte-*fars*) eus *echaureillatz* eus arcabodz e todz los autres que mestir no han, que isquin e boitien le biele de lor medis. (Levy Swb. II: 332, Établ. Bayonne.)

Digitized by Google

Item es estat ordenat dous arcabotz e dous *ischaureillatz* qui son cridatz en le date soberdiite .. (Ib. 332, ib.)

A *Castrat* s. et adj. Semimas, semivir, spado, eunuchus castratus, tescuatus. (Floretus, Revue 35: 57.)

Si aquest *crastatz* es menre de .X. ans. (Rayn. Lex. II: 356.)

Si apellet adoncs son *escoylhat* e son camarlenc. (Levy Swb. III: 179, Roman d'Esther.)

E foron bayladas ad Egee, .I. *escolhat* del rey. (Ib.)

Que denguna frema falhida non se auze banhar als bans de la .. cieutat de Dinha, ... que a las dichas *falhidas** sia licit de se banharen los autres bans .. (Levy Swb. III: 403, Doc. B.-Alpes.)

Antan fez coblas d'una *bordeliera* Ser Aimerics e s'en det alegranza (Ausg. und Abh. 88, p. 73, Uc de S. Circ.)

Les mots *bascle* et *lombart* ont pris un sens péjoratif: Selon M. Stimming (B. de Born[II], Remarques) *bascle* signifie « voleur de grands chemins », selon M. Suchier (ib.), il doit signifier « palefrenier ». Les deux exemples que nous allons citer, les seuls que nous ayons trouvés, permettent l'un et l'autre sens

Le mot *lombart* a pris le sens de « petit marchand ».

Ex.: No·m platz companha de *basclos* Ni de las putanas venaus; (B. de Born[II] 25: 25.)

Mal vos tenon per acertuc D'armas en la host de·ls *basclos* (Ib. 38: 30.)

Talairans no trota ni salh Ni no·s muou de son arenalh Ni no geta lanza ni dart, Anz viu a guisa de *lombart;* (Ib. 2: 39.)

Prendo·l sordeis qu'avian soanat, Aissi com fez lo *lombartz* de las figas (Ib. 2, Remarques, Raim. de Mir.)

Au monde des **savants** et des **lettrés** appartiennent les mots *estudiant*, *licensiat*, *enlatinat* (interprète?), *natural* (naturaliste).

---

*) L'emploi comme substantif de ce participe d'un sens actif n'est peut-être qu'accidentel.

Digitized by Google

Ex.: Si un *estudiant* angles ven a Paris per estudiar, si deu esser apreyssonat. (Bartsch Chr.[VI] 429. 12, Arbre de Bat.)

Si es vengut un *licensiat* de la ciutat de Londres (Ib. 429: 18, ib.)

«E per mar e per terra es tant grans la c[l]artatz« [Qu]e Saladis demanda als sieus *enlatinatz* «L'ost del crestianesme perque s'es alegratz? (Crois. Alb. 8263.)

Li tro, segon los *naturals*, Se fan de vapors terrenals. (Levy Swb V: 365, Brev. d'amor.)

Beaucoup des noms servant à désigner des **membres du clergé régulier ou séculier** étaient aussi d'origine adjective, comme: *clergal*, *ecclesiastic*, *coronat*, *legendier* (prêtre), *messa*[*s*]-*cantan*, *religios*, *reclus*, *reclusa*, *convers*, *rendut*, *donat*, *donada*, *menudet* et *menoret* (fransiscain), *menoreta*, *cardinal*, *jacobin*, *carmes*, *augustin*, *observantin* (fransiscain), etc. Citons aussi es adj. substantivés *san*, *crozat* et *fizel*.

Ex.: Mas si es monge o *clergal* Non a razo; (Appel Chr.[II] 60: 9, G. de Poitou.)

De *clersiaus* dirai premieiramen On cor engan e far non o deuria (Mahn Ged. 4, 1257, str. 2, P. Card.)

Los *ecclesiastics* . . . possidens vinhias, terras, pratz, (Levy Swb. III: 125, Ext. arch. Tar.)

Queu non sai tan fals *coronat* Clerge ni prior ni abbat. (Mahn. Ged. 2, 588, str. 1, G. de Berg.)

«E l'afars d'aquest seti no es mas alonguiers. «Ja tant non emprendretz ab vostres *ligendiers* «Que no i trobetz contenta d'aquestz .X. ans entiers. (Crois. Alb. 6951.)

Ramon Cornet, car etz *messacantan*, Vos diray tost de mon afar cum es, (Levy Swb. V: 242, Deux Mss.)

Acampa tos pr[ev]eires am los *messas-cantantz* (Revue 25: 184, 1066, S. Marie-Mad.)

Cant la cortz es complida es mot grans lo ressos Del senhor apostoli qu'es vers *religios*. (Crois. Alb. 3162.)

Ans viurai cum lo *reclus*, (Appel Chr.[II] 29: 16, R. de Berb.)

E vay la *resclusa* preguar Que, per Dieu, li volgues gardar (Guilh. de la Barra[II] 3067.)

Digitized by Google

La *resclusa* li diss aytal: (Ib. 3472.)

Atressi com hom pot faire De *conuers* monge tondut (Canz. prov. J, N:o 7, str. 3, P. Card.)

Que vostr'om soi e vostre sers, Plus obediens qu'uns *convers*; (F. de Romans 13: 130.)

Et aia en sa guarda los *rendutz* e los frayres.» (Appel Chr.[II] 8: 146, S. Honorat.)

E preguara per totz los frayres els *donatz*. (Levy Swb. II: 283, ib.)

Las donas, prioressa, mongas ni *donadas* del dit mostier. (Rayn. Lex. III: 10.)

Neys las gens que fan penedensas No y an amor (sc. a la mort), *Menudetz* nip rezicador Ni los prelats, (Levy Swb. V: 211, Bartsch Dkm.)

«Ni a sels que fan penedensas No porta amor, *Menoret* ni (a) prezicador Ni (a) ome d'orde.» (Ib. V: 211, var, Jahrbuch 5, 396.)

Madona sor Maria de Pena abadessa de las *menoretas* de Montalba. (Ib. V: 197, Frères Bonis I.)

Ad Avinhon t'en vay pueys al sant payre, Car razon es, e pueys als *cardenals*, (Bartsch Chr.[VI] 400: 29.)

Cordelies, *jacopins*, *carmes* et *augustins*. (Levy Swb. IV: 245, Bull. Hist. 1889.)

Cordeliers he *jacopins*, *observantins*. (Ib., Myst. prov.)

Filh de l'onrat vescomte que an mort li *crozat* (Appel Chr.[II] 7: 201, Crois. Alb.)

E quels denhe, sil plas, mostrar Lo *san* que a fag ecercar. (Such. Dkm. I, 145: 736.)

E sel que totz *fizels* adzora, (R. Vidal, Abrils issi', v. 19.)

Entre les noms des **sectes hérétiques** des douzième et treizième siècles, on trouve aussi beaucoup d'adjectifs substantivés, entre autres: *crezen*, *vestit*, *vaudes*, *faidit*, *essabatat*. Le mot *bolgre*, qui était originairement un adjectif de nationalité, a fini par désigner une secte. De même le mot *liaunier*.

Quant au mot *encrivelhat*, son étymologie est incertaine, mais il est très possible qu'il soit d'origine adjective.

Digitized by Google

Ex.: De Bezers tro a Bordel, si col camis tenia, A motz de lor *crezens* e de lor companhia. (Crois. Alb. 36.)

«Qu'anc non amei eretges ni *crezens* ni *vestitz*, (Ib. 3285.)

De liar e de solvre, cals que sia·l peccatz, D'ereti'o de. *Baudes* o dels *Essabatatz*. (Appel Chr.[II] 107: 187, Izarn.)

... als heretiers dels iretgues o dels *faiditz* o ad autres d'iretguias o de faidimens .. (Levy Swb. III: 379, Cout. Albi.)

L'us es *vaudes* e *liauniers* E de mala conoissensa, (Bartsch Chr[VI] 341: 31, F. de Lunel.)

Que hanc no m'en parti per nulh *Essabatat*, Per Beriu ni per *Bolgre* ni per *Encrivelhat*. (Such. Dkm. I, p. 240 829.)

Ajoutons enfin *habitan*, *poblan**, *estadjan*(locataire), *apariat*(client), *pascien*, qui désignent certaines **conditions extérieures** ou des **relations plus accidentelles.**

Ex.: Item ... ordonan que tous lous novels *habitans* ... se gauziran de[l]s priviletges .... comme lous autres *habitans* ... (Levy Swb. V: 368, Monogr. Tarn.)

Als sons amatz e fizels, als *poblantz** de la bastide de Begloc, (Lespy 176.)

Item que lo senhor qui la mazon aure logada pot penhorar son *estadjant* en queras cauzas suas que ... (Levy Swb. III: 314, Cout. Cond.)

Enquaras fan li mercadier Autr'engan mot mal e sobrier, Que si an .I. *apariat* Quez a tot jorn acostumat De venir a lor obrador ... (Ib. I: 68, Brev. d'amor.)

Quar vertutz en efermetatz Apar et en temptacios Sil *pasciens* es vigoros. (Brev. d'amor v. 13340.)

---

*) Lespy: *Poublant*, *poblant*, «Dans les communes, il y avait souvent à distinguer les *poublantz*, *poblantz*, des *besiis*, 'voisins'. Les poublantz étaient ceux qui, étant venus habiter, s'établir dans une localité, ne faisaient point partie de la communeautè, la *beziau*».

Digitized by Google

6. Termes de jurisprudence

Dans les enquêtes judiciaires, on se servait souvent d'adjectifs et surtout de participes pour désigner les deux parties. Ainsi on nommait la partie demanderesse: *complanhen*, *querelhan*, etc., et la partie opposée ou défenderesse, *recuzan*, *acuzat*, *clamada*, etc.

D'autres exemples intéressants d'adjectifs substantivés de cette catégorie sont *ferme*, s. f., et *segur*, dans la signification de « caution », *principal* et *tercier*, qui signifiaient resp. « caution principale »* et « tiers-arbitre », et *atornat*. (cf. l'anglais attorney.)

Advocatus (> prov. *avocat*) faisait fonction de substantif en latin déjà, mais le provençal a substantivé le féminin correspondant *avocada*.

Ex.: E si negun *conplanhent* o *complanhenta* biera au bayle . . ., que lo dit bayle sia thiencut de fer balhar lo bii al *complanhent* o *complanhenta*. (Levy Swb. I: 304, Cout. Azun.)

.. paguera doble guatge et fara honor et endressa au *querelhant*. (Ib. II: 477, Cout. Bord.)

Lo *denuncians* proe e fassa fe de son dreh, si proar o vol. (Ib. III: 426, Deux paix Aur.)

Si no per aventura que *l'acusantz* ou *complanhentz* de l'acusacion d'aquesta maneyra o pendent lo pleyt en aucuna causa .. (Ib. III: 541, Cout. Bord.)

Examenz si augun bezi aucy autre, do a mi daun .LXVI. sols e faze dreit au *clamant* aixi cum de homicidi. (Ib. II: 5, Rec. gasc.)

Per so vos supplica humilment la deyta *clamanta* que lo vulhatz far atau compliment de justicia .. (Ib. II: 303, Rev. Soc. sav.)

Hom de Monferrant ni femna non es tenguts de respondre davant lo senhor ni davant son baile, si non aus son *clamiu*. (Ib. I: 257, Cout. Montf.)

Cum l'*appellant* non allegua prova de dret comun. (Rayn. Lex. II: 102, Arbre des Bat.)

* Selon Levy.

Digitized by Google

Amaniu de Canhac .. depauset .. que escassament conoysse lo deit *supplicant.* (Levy Swb. III: 160, Jur. Bord.)

Et deu dise au *demandant*: Tu juras assi per Dieu . . . (Ib. III: 496, Cout. Bazas.)

Passa en iudgement suber ung appeu de la cort de Clarmont enter Bertrane d'Ayre *demandante* e Ramon d'Ayse *deffendent.* (Livre noir Dax 37: 6.)

Et aisso pagara lo *recusan* . . . din[s] quinze dias contados del dia de la recusatio. (Levy Swb. I: 310, Charte Gréalou.)

.. e l'*acuzat* requeria bezer lo loc on l'acuzayre diria que aquo auria estat feyt, (Ib. V: 329, Cout. Gont.)

. . . et encontra Guirauda Jaffa, pancosseira, .. et ladeita *clamada* aye feit pan de dos esterlins, (Jur. Bord. II: 437, l. 3 d'en bas.)

. . . falh que[·l] *deffendent* comparesca et intre dedens la lissa; (Levy Swb. V: 272, Cout. Bazas.)

Per confessio de *l'appelat.* (Rayn. II: 102, Arbre des Bat.)

Lo qual mandamen en escrit sia enviatz a la maison del *citat.* (Ib. II: 398, Stat. de Montp.)

Li dit senhor podon bandir e penre los bes d'aquel *defalhent* .. (Levy Swb. II: 114, Arch. Lectoure.)

E si tant era que . . . alcunas causas benguossan en encorrement al senhor, lo senhor deu far paguar ades .. lo molher d'aquel *encorregut* de tant quant ela i aura per son maridatge .. E apres deu far paguar aquelas gens de la bila a cuy l'*encoregut* ren deura . . . E atreci deu cobrar lo senher tot deute . . . que sian deguts a l'*encors.* (Ib. II: 452-3, Cout. Gontaud.)

.. autreya mandament aus ditz cossolatz que agossan a mandar e menar los ditz *defautatz* . . . en la bila de Bic lo .XXVI. jorn deu dit mes. (Ib. II: 38, Comptes de Riscle.)

Los ditz deputatz suppliquen que tant que de lor que autres lors *complicis* .. sie feyt proces au degut. (Ib. I: 305, Liv. Synd. Béarn.)

Item declaratio cum los cossols devo esser acompanhatz en las enformatios ques fan contra les *delinquentz.* (Ib. I: 13, Cout. Foix.)

Digitized by Google

Si . . . notari . . . deforas son obrador, seguia los *contrahens*. (Rayn. Lex. V: 402, Stat. de Montp.)

.. si (empero) lo *detengut* . . . vol fermar . . . d'estar a dreyt en la dita cort per razo del dit crim, (Levy Swb. II: 185, Cout. Lim.)

E d'aiso que son *fremes*, que aisi ag facen tier al capitol de Tarbe, en A. de Senlane, en F. de Baulad. (Ib. III: 455, Rec. gasc.)

. . . e queu n'a metud *segur* e *freme* Sanz, abad de Jes, (Rec. gasc. 38: 23.)

. . . que se nan metuds *segurs* la une partide a l'autre. Cart. Lavedan 189: 14.)

Note que aquet qui es fidansse e principau pagedor per augun enbeit lo crededor en carte de comane, que dat que lo *principau* allegui solution. (Livre noir Dax 38, § 44.)

Se non podiam esser d'acordi, que moss. lo prior de Sant Pos, coma *terssier*, ne hordenes coma *terssier*. (Comptes Montagn., Ann. du Midi 1896, p. 208.)

Preguem devotament Santa Clara per lo bon rey valent, En paradis *avocada* li sia. (Levy Swb. I: 115, Bartsch Chr.)

Prumeyrament, fo ordenat que Harri Solbi, *atornat* de mossenhor de Bada, demoria .. (Jur. Bord. I: 284, l. 3 d'en bas.)

Los *juratz* e cent pars de le ciutat de Baione . . . (Levy Swb. II: 244, Établ. Bayonne.)

et empres sa mort . . . deu estre de Amaniu de Canhac nostre borgues et *conjurat*. (Ib. V: 336, Jur. Bord. II.)

E sy aucun home bat aucun autre contra lo deffendament deu *mager* .. (Ib. II: 40, Cout. Bord.)

..si lo hereteir deu mort o seu parent se correlhaven au *major* . . . , lo *major* eus juratz los deven constrenher a demenar lo testament a pro deus hereteirs. (Ib. II: 77, Cout Bord.)

Digitized by Google

7. Adjectifs désignant la Divinité et la sainte Vierge; noms du diable

Ces adjectifs sont presque tous d'origine savante. Voici les plus fréquents.

Ex.: Prec l'aut *pidos*, Qui volc per nos murir, (Zorzi 1: 59.)
Don prec *l'omnipoten* Qu'ira e dolor totztemps lor don en feu, (Ib. 8: 34.)
Quel *celestials* hi venc sos bras estendre (Figueira, p. 78: 115.)
. . . que·l *resplanden* De prim destinet, (P. d'Alv. 19: 23.)
Que l'esperit maligne foron tug deceuput De l'amor de *l'autisme* per lo peccat sauput De l'angel Lucibel, .. (Appel Chr.[II] 107: 22, Las novas del her.)
Pregon ab vos l'onrat *omnipoten*, (Poés. rel. 2890.)
Lo pair'e'l Filh e'l Sant *Espirital.* (Rayn. Lex. III: 174, B. de Venz.)
Gloriosa en cui es merces E qetz uera uirginitatz (Canz. prov. A, N:o 156, str. 6.)
Per qu'eu conseil vos don Queus gardaç dal *felon*, (Poés. rel. 168.)
Sossteng nos seit, aiudas et secors, Dal *fel* nos gart, que tant fort nos goleia. (Ib. 2664.)
. . . el *malignes* no toca lui. (Clédat, Nouv. Test., p. 326, 5.)

Remarque 1: Parfois l'adjectif, en se substantivant, est devenu un substantif collectif, comme *pareil* (couple), *lo vulgar.*

Ex.: « E dic vos, quan sere(tz) amdui, « El mon non aura tal *pareil*, (Flam.[II] 5017.)
Mas aici no sec *lo uulgars* la gramatica.. (Don. prov. 2: 5.)

Digitized by Google

Remarque 2: L'adjectif *fol* qui, originairement, désignait une personne a fini par désigner un objet (une pièce du jeu d'échecs).

Ex.: E·l consolat que seinhoria ten Tainh que sia lo roc en l'esquaquier; Son pezon deu guardar del cavalier E·l *fol* penre, can son joc li bestensa. (Levy Swb. III: 517, Dern. Troub.)

Coup d'œil rétrospectif

En résumé, nous trouvons que parmi les adjectifs substantivés représentant des personnes, presque tous ceux du groupe 1 (*los pros*, *los gais*, etc.) ne s'emploient guère substantivement que dans un sens collectif et général, surtout au pluriel. Ils n'ont pas, en général, la faculté d'individualiser propre aux substantifs, et ils gardent encore leurs qualités d'adjectifs, étant susceptibles d'être comparés, sans que leur sens en devienne plus restreint.

Ex.: Que·*lh plus conoissen e·lh melhor* Mantenon ades sa lauzor (B. de Born[II] 28: 7.)

Qu'aissi tost pren (sc. la mort) *lo melhor* E·*l plus bel* co·*l sordeior* (F. de Romans 9: 44.)

Comparez les adjectifs *major* (maire) et *pruesme* (prochain) qui ont pris un sens plus spécial.

Quant aux **participes** de cette première catégorie, il est intéressant de voir que parfois, quoique employés substantivement, ils sont accompagnés d'un complément prépositif.

Ex.: En brieu veirem champs jonchatz de quartiers, D'elms e d'escutz e de brans e d'arzos E de *fendutz per bustz tro a·ls braiers*, (B. de Born[II] 26: 12.)

«E si gaire nos dura sest perilh enfernal «Nos trazem major pena c'*ardent de S. Marsal**. (Crois. Alb. 4816.)

* Celui qui souffre du feu sacré, de l'érysipèle.

Digitized by Google

Ni que feran *li liurat a mal traire**? (G. Faid. 22, 32.)
E no cre que vis hom anc mais *Mielhs aparelhat de manjar** (Jaufre 134),

ce qui montre qu'ils ont encore gardé quelque chose de leur nature verbale.

Quand l'adjectif substantivé peut désigner un seul individu déterminé, c'est un signe qu'il se rapproche de la classe des substantifs. Parmi les adjectifs que nous avons placés dans le groupe *1*, ce sont surtout ceux qui désignent *une maladie* ou *un défaut physique*, comme *un furios*, *una contracha*, etc., et quelques autres comme *un savis*, *un paubre*, los parens *del mort*, etc., qui s'emploient de cette manière.

On peut dire des adjectifs substantivés marquant la *nationalité*, *la religion*, *l'âge*, qu'ils sont devenus de vrais substantifs par opposition à ceux qui ont été nommés dans le groupe 1 (*los paubres*, etc.), quoique leur sens n'ait subi aucune restriction évidente, et que leur déclinaison n'indique pas qu'ils soient passés de la classe des adjectifs à celle des substantifs.

Par contre, dans des langues comme l'anglais et l'allemand, qui ont des déclinaisons différentes pour les adjectifs et les substantifs, quelques-uns des adj. de nationalité et de ceux désignant une religion ou un certain âge, et qui étaient à l'origine des adjectifs, ont fini par prendre la déclinaison des substantifs, comme en anglais: *Italians*, *Prussians*, *catholics*, *christians*, en allemand: *Junge*, etc.

En général, pour qu'on puisse dire avec certitude qu'un adjectif est devenu un véritable substantif, il faut, pourtant, qu'il ait subi une restriction de sens. Ainsi dans les trois derniers groupes, la plupart des adjectifs substantivés dont nous avons parlé, comme *vestit* (sorte d'hérétique), *coronat* (prêtre), *segur* (caution), *clamant*, *lo felon*, etc., ainsi que quelques-uns du groupe *4* (adjectifs désignant des rapports) comme *fermat* (fiancé), *laissada* (veuve), etc., ont subi une restriction de sens bien évidente.

---

* Cités par Stimming, B. de Born[II] 26, Remarques.

Digitized by Google

Quant aux adjectifs substantivés désignant des personnes, il est permis de supposer qu'ils ont été presque tous substantivés par ellipse, c'est-à-dire qu'un substantif *(ome, femna)* a été supprimé: cf. *un gasc, una catalana* et le latin *Græcus homo, Arpinus homo*, l'anglais *an Englishwoman, a madman, a blind man*, termes dans lesquels le substantif est encore indispensable.

Mais dans certains cas, comme dans *augustin, jacobin, menoreta, principal* (caution principale), *tersier* (tiers-arbitre), *laissada*, etc., cette ellipse saute aux yeux.

Cependant, il est d'autres adjectifs, dont il n'est guère possible de penser qu'ils accompagnaient primitivement un substantif. Tels sont la plupart des adjectifs et, surtout, des participes qui expriment des rapports d'amitié, d'hostilité, etc., comme *mo major, mos conoissens, sieus contradisens, sei bevolens, sos amant, sa parelha, son semblan*, etc., et qui sont ordinairement précédés d'un pronom possessif. Pour ceux-là, on est forcé de supposer qu'ils ont été substantivés directement, sans avoir, auparavant, qualifié un substantif.

Les adjectifs qui ont fini par désigner la Divinité et la sainte Vierge, ainsi que ceux désignant le diable, ont probablement été substantivés par euphémisme, c'est-à-dire avec le désir d'éviter des expressions choquantes.

Digitized by Google

Chapitre II

ADJECTIFS REPRÉSENTANT DES ANIMAUX ET DES PLANTES

I. Animaux

De même qu'en vieux français, les adjectifs marquant la *couleur*, tels que *bai*, *ferrant*, *ros*, s'employaient, en ancien provençal, comme **des noms appellatifs de chevaux.**

De même les adjectifs *arabit*, *gascon* marquant la provenance. Enfin *bols*, *coms* et d'autres adjectifs qui désignaient certains *défauts physiques* du cheval, sont aussi devenus des appellatifs.

Le mot *milsoldor*, désignant une *valeur*, servait d'abord d'adjectif dans l'expression *caval milsoldor*, mais il s'est finalement affranchi du substantif.

Quant au mot *corsier*, qui sert d'adjectif dans la combinaison *caval corsier*, mais qu'on trouve ordinairement tout seul, il est difficile de dire si c'est originairement un adjectif ou un substantif.

Ex.: Monta el palafre que era *bais* crenut, (Crois. Alb. 611.)

L'us met la lansa al autre ben prop del gan, Uns non remas en *bai* ni en *ferran*. (Gir. de Ross, ms. de Paris, 183: 21.)

E parec al *ferran* Que m'era gen donatz (Appel Chr.[II] 63: 43.)

E el chai a la terra e remas els talos, E defen e trastorna e remonta el *ros*. (Crois. Alb. 7272.)

Que, tota s'asta plena, Lo fes tombar Us escudiers, qu'en mena Lo *ros* liar (Prov. Ined. p. 271, v. 85, R. de Vaq.)

Es es vengutz en Fransa desobrels *arabitz*, (Crois. Alb. 3142.)

Veus l'alferan el camp e l'*arabit!* (Bartsch Chr.[VI] 38: 9.)

Digitized by Google

Autre en ac per la teste del sor *gascon**; Ben semble chevaler qu'en coite fon. (Appel Chr.[II] 1: 143, G. de Ross.)

Le vescoms de Bezers, e li ostejador Son de sai Montpeslier, poja el *milsoldor* (Crois. Alb. 367.)

E s'eu agues caval adreg *corsier*, Suau s'estes lo reis part Balaguier (Bartsch Chr.[VI] 120: 8.)

Bols .I. equs nimis pulsans. (Don. prov. 54.)

Coms .I. equus habens cauum dorsum. (Ib. 55.)

Senglar a été employé en vieux provençal comme adjectif: enayssins con *porc senglar*, (Such. Dkm. I, 350, chap. 16: 7), mais peu à peu l'adjectif s'est affranchi du substantif.

Ex.: Que non sembles tal espaventa Con vila fan ab vestimenta Contra *senglar* en la mo[n]taina. (Flam.[II] 2444.)

Parmi les **noms d'oiseaux**, il faut nommer *gentil* et *lanier*, sortes de faucons de chasse, les féminins *becada* (bécasse) et *copada* (cochevis, proprement = munie d'une coiffe; cf. l'allemand Haubenlerche.)

Ex.: Lo cart a nom falcs gruer Ho *gentil*, car de son mester Li don'om nom per que ual mais. (Auz. cass. 376.)

Cad'an mi laissan derier, Quan m'an mes en la mesclada Li *gentil*** e li *lainier;* (B. de Born[II] 11: 17.)

hun par de perditz e una *becada*, oeyt arditz; (Comptes de Riscle I, p. 78: 6.)

Deus ausetz: *Becada*, .IIII. deners. — Biguanon, .V. deners. — ... Perdix, .X. deners. (Cout. Bord. 602: 24.)

Pel contrari ysshamens enten hom los mascles per los noms de las femelas coma: aygla, grua, ... alauza, *copada*, perditz. (Levy Swb. I: 356, Leys II.)

---

* Selon M. Appel, c'est l'adjectif *gascon* qui sert ici de substantif, ce qui n'est pourtant pas tout à fait certain.

** Ici *gentil* et *lainier*, noms d'oiseaux de chasse, sont employés pour désigner des personnes. M. Stimming, B. de Born[II], n'a fait mention de cette acception du mot *gentil* (= falco gruer) ni dans ses «Erläuterungen» ni dans son glossaire, où l'on trouve seulement *gentil:* «edel, lieblich, freundlich».

Digitized by Google

Parmi les noms des **poissons** on trouve aussi des exemples d'adjectifs substantivés. Tels sont: *vairat* (maquereau), *raiada* (raie), *sarda* (sardine.)

Ex.: Danguilas et de *vayrastz* (sic) del cent .IIII. peyches. (Pet. Thal. 227: 13.)

. . . e pasarx (corr. pastatz) mange d'anguilas, et de bestina e de *rajada* se garde e de peis sens escapa; ous de *rajada* pot ben manjar, vin blanc e vin castain adagat beva, (Rom. 32,296, l. 7.)

Non auze vendre . . . en la peisonaria .. *raiadas*. De *raiadas*, la saumada, .I. *raiada*. (Rayn. Lex. V: 33, Cart. de Montp.)

Sardas, so es a saber, d'aquest establiment exceptam cant ad aiso que lega a cascum pescaire vendre *sardas* . . . (Levy Swb. IV: 389, Arch. Narb.)

Ha plus gran gaug .. pescayre, cant pren .I. gran salmo o .I. esturjon, que cant pren .I. *sarda*. (Rayn. Lex. V:155,V. et Vert.)

L'adjectif *niera*, en se substantivant, a pris le sens de puce.

Ex.: B. *niera* hic pulex. (Floretus, Revue 35, p. 75.)

Cum pezolhs, *n*[*iey*]*ras*, scorpios, Serpens e lops, ors e leos. (Brev. d'amor, p. 256: 7459.)

A la (sic) *nieiras* ad aucir, cos la [se]mensa del cogombre salvatge en aiga et escampa l'aiga per la maison. (Recettes méd. (M), Rom. 32, p. 291.)

Ajoutons enfin les adjectifs substantivés *bestial* et *volatil:*

Ex.: Fetz querer *bestial* per far sacrifici a lor. (Rayn. Lex. II: 216, Sydrac.)

Graissans ni serps que samola Nom fant espauen ni mau Mosca ni tauans que uola Escarauait ni bertau Aquist maluatz *uolatill* Non sent bruir ni oler (Canz. prov. A, N:o 75, str. 3, Marcabru.)

Digitized by Google

2. Plantes et fruits

Parmi les noms de plantes, il en est beaucoup qui sont de formation purement savante, comme *epatica*, *pilosela*, *majorana*. D'autres, comme *maurela* (morelle), *aiglentina*, *ponhen* (ortie), *fruitier*, sont des mots d'une forme plus populaire.

Ex.: Encara faitz un'autra practica: Sa carn moillatz en suc *d'epatica*, De grasula, de barbaiol, Que sobre peiras estar sol. (Auz. cass. 2720.)

.. consolida majer e menre, centaurea, *pilozela*, yperịcon, (Recettes méd. (B), Rom. 12, 102, 13.)

Per garir los caxaus, prenetz hun topy .. e botatz hy sabia e *majorana* e de totas bonas gerbas. (Levy Swb. IV: 115, Gram. béarn.)

Meti drap mulhat en suc de cossouda es en suc de *maurelha*. (Ib. V: 148, Chir.)

Am haquest sirventes figurat Marti de Mons ... gasanyhec l'*englentina*. (Ib. III: 481, Joyas.)

(La boisson que le malade a prise est faite ...) an de las *ponhens* alias ortigas, may *ponhens* se appellan quant on les vot (corr. vol) a salut, et de la bretonge et de la salvia.. (Revue du Tarn I, 41: 1 et 2.)

Per verdier prenc lo sant cosselh de Bala, He pels *fruitiers* cardenals he prelatz; (Bartsch Chr.[vi] 427: 37.)

« E civada e ordi a mueitz e a sestiers « E pebre e canelas e los frugs dels *fruchiers*, (Crois. Alb. 9412.)

L'expression *notz muscada* a été réduite à *muscada*.

Ex.: Per mega onsa de not ycherca e per mega onsa de *muscada* e per mega onsa de guarrengual. (Levy Swb. V:349, Frères Bonis I.)

Comme nous l'avons dit déjà, dans la plupart des exemples que nous venons de citer, il est facile de rétablir le substantif qui a été omis. Ainsi dans *arabit* (caval), *lanier* (falco),

Digitized by Google

senglar (porc), *fruitier* (arbre), *epatica* (erba; comparez Petrocchi: *Erba epàtica* Spècie di trifòglio), *aiglentina* (flor), *muscada* (notz), etc.

Les mots *bestial* et *volatil* (esp. *bestial* et *volátil*) se sont probablement substantivés à une époque plus reculée.

Digitized by Google

Chapitre III

ADJECTIFS REPRÉSENTANT DES CHOSES

1. Monnaies

La plupart des noms de monnaies, en vieux provençal, sont des adjectifs substantivés. Très souvent les pièces recevaient leurs noms des *provinces* et des *lieux* où elles étaient frappées. Comme, au moyen âge, presque toutes les provinces et grandes villes avaient leurs monnaies à elles, il est très naturel qu'un grand nombre d'adjectifs de lieux aient servi à designer les différentes sortes de monnaies. Tels sont: *angevi*, *peitavi*, *peregozi* (Périgord), *clarmontes*, *guianes*, *malgoires* (Mauguio), *marseilles*, *poges* (Puy), *tornes* (Tours), *beza* (Byzance), *tolza* (Toulouse), *morla* (Morlaas), *asteza* (monnaie d'Asti; v. Elias de Barjols, Remarques), *caorcenc* (Cahors), *angevina*, *pogesa*. Les noms *masmudina* (monnaie des Almohades) et *marabeti* (monnaie du peuple du même nom) marquent aussi la provenance.

Souvent aussi une pièce doit son nom à son *effigie*, à sa *grandeur* ou a sa *valeur**. Tel est le cas pour *crozat*, *coronat*, *florin*, *florada*, *julhat***, *coada*, *ardit*, *franc*, *barbari*, *pelat*, *gros*, *grosa*, *blanc*, *blanquet*, *blanca*, *doble*, *doblet*, *dobla*, *real*, *noble*, *quart*.

Ex.: E non val dos *angevins* . . . (Herr Arch.: ameums) (Tens. de B. de Gourdon et P. Raimond, Herrigs Arch. Bd. 34, 382.)

C'anc del sieu non porteron valen .II. *peitavis*, (Crois. Alb. 2715.)

* Cf. le latin *solidus* et *aureus* (sc. nummus).

** «Monnaie d'argent ainsi nommée à cause des fleurs de lis qui en décoraient le revers (liliatus). Elle fut frappée pour la première fois dans le royaume de Naples sous Charles II». Ugo Teralh, p. 12, note 2.

Digitized by Google

Li *Peregozi* deven esser fachs blanc ab .V. olhs. (Rayn. Lex. IV: 367, Titre de 1276, Com. de Périgueux.)

Qu'estiers nul temps no gazanhei castel, Borda ni mas, ni·l quart d'un *clarmontes*, (Mahn Wke 3, N:o 66, R. Gauc. de Béziers.)

..que aquel que prumieiramen desanaria donec (corr. dones) al sobreviven .XXV. *guianes* negres per far sas volontats e per sos ops. (Levy Swb. IV: 209, Frères Bonis.)

« Nous avem tort ni colpa valent .I. *malgoires*, (Crois. Alb. 5020.)

Si vols dels petitz *marseylles*. (Rayn. Lex. IV: 161, V. de S. Hon.)

Tot quant es no pretz un *poges* (Bartsch Chr.[VI] 73: 12.)

Que no tolc a las donas que valha .I. *poges* (Crois. Alb. 1310.)

Et un marc d'aur donarai al cortes, Si·l deschauzitz mi dona un *tornes*, (Appel Chr.[II] 77: 30, P. Card.)

E despendra el seti mot marc e mant *tornes*, (Crois. Alb. 1100.)

Al lial home donarai un *bezan*, (Appel Chr.[II] 77: 27, ib.)

..e totz los *bezans* e tota la vaysselha d'aur e d'argen .. (Ib. 118: 90.)

« E ab vostre mezers avetz les tan dampnat « Que negus cambiaire non a pietz cambiat, « Que per *poges* de creis son li *tolza* donat. (Crois. Alb. 6428.)

E. . . nostres predecessors nos an baylat .IIII. grazalas per acaptar, am *blancas* e *tolzas* e deniers menutz, (Levy Swb. IV: 178, Arch. cath. Carc.)

Bertrans el meteysh dos *morlas* Donec de sas mezeysshas mas. (Ib. V: 320, Leys III.)

..baquetes.., las quoaus auran cors.. las quoate per ung bon *morlan*. (Ib.)

Amors, ieu no sai baro Tant sia ioves efas Que mezes dos *astezas* Ni·us servis ses gizardo; (Elias de Barjols 13: 19.)

que vos . . . avetz donat a mi. . . fer nom de pretz leial de la navieira sobredicha e del cami sobredich .XXXV. meli sol. de bos *caorcenx*. (Levy Swb. V: 372, Cout. Alaman.)

No lor tengra nulh dan valent un'*angevina*; (Crois. Alb. 1068.)

Digitized by Google

Mot bon denier costeron e mota *masmudina.* (Ib. 1065.)

Pagar entro a la derieyra *pogeza.* (Rayn. Lex. IV: 586, V. et Vert.)

P[a] .ix. d. e *pogea.* — .. Paga .ij. robert d'argent. (Ugo Teralh p. 16, art. 20.)

Enans ho faitz de me tot autressi Com de lenfan quab-un *maraboti* Fai hom del plor sebrar edepartir (Canz. prov. J., N:o 23, str. 5, Aim. de Peg.)

Item a Moss. Ar. Regambert, rector de Biole, la valor e soma de .V. *crozats*.... A cascu la soma de .I. *crozat*(z). (Levy Swb. I: 422, Frères Bonis.)

It. a R. Lauraire . . . .I. *crozat.* (Comptes Albi 155: 2190.)

Deu . . . s. de *coronastz* per lo pres (?) de . . . Pagar a calenas. (Ugo Teralh p. 28, art. 133.)

P[a] G. Martin per G. Raynaut .XXX. s. de *coronatz.* (Ib. p. 28, art. 132.)

Lo parsan de Pau lhebera quoate cens trente sincq *florins* sincq sols oeyt diners.. (Ét. de Béarn, p. 55, com.)

En la soma de cent *florins.* (Rayn. Lex. III, Fors de Béarn.)

[Item deu de bos] t. petitz, la *florada* per .III. d., .. (Levy Swb. III: 510, Frères Bonis.)

P[a] Faraut .XXX. *julhast* d'argent. — (Ugo Teralh p. 17, art. 37.)

P[a] Frances de Samenegues per Raybaut Calon .XI. *julh.* d'argent. (Ib. p. 14, art. 8.)

Item una pocha in qua erant due *coadas*, unum denarium turonense argenti, unum morlanum et sex *blanquas* argenti; (Inv. du XIV siècle p. 21: 11.)

Plus a l'abat, dues *morlanes*, .VII. *blancz* menx .I. *pelat*, I[a] coexa de garie. (Ann. Saint-Pé 19, p. 409: 17.)

It. l'esplecha costec. . . .X. *pelatz.* (Comptes Albi, p. 155: 2189.)

Resto .V. escut e .II. *groses* d'argen. (Levy Swb. IV: 202, Frères Bonis.)

Lo previlegi cum las monedas d'argen aperadas *grosas*.. ayan cors per tot lo duguat. (Ib. IV: 203, Cout. Bord.)

. . . se non tant solament quatre deners per *florin*, fors

Digitized by Google

.I. *doble* del comprador et un autre *doble* del vendedor. (Levy Swb. II: 259, Rec. d'anc. textes n:o 60.)

Le senher G. Serol, donzel, senher en partida d'Ermenis, deu .j. *dobblet* d'aur per cana, (Jean Saval § 125.)

Item fec far hunas instructions a nostre procurayre, ont lo dona .XI. *doblas*. (Levy Swb. II: 257, Comptes de Riscle.)

que monta lo logue deus rossis, cascun .V. *blanx*: .XV. *blanx* (.III. sos .II. *blanx*) (Comptes de Riscle I, p. 78: 14.)

Pus ordeneron que .. : pagues .XX. *blancas* que eron .VII. *gros* menhs .IIII. patatz. (Levy Swb. I: 148, Mascaro.)

E plus ordenam que ... prenguan, per jorn ... detz *blanquetz*, et los despens; (Jur. Bord. II: 43, 30.)

prenguan per jorn: sinc *blanquetz*; et de Candelor entro a Paschas, per binholar: .VI. *blanquetz* (Ib. p. 212: 18.)

Item deu ... per .II. *reals* que paguem per lu per los cambis de I[a] barbuda .. (Levy Swb. I: 126, Frères Bonis.)

Rials de Malhorqua an la cros dobla. (Rayn. Lex. V: 67, Tarif des Monnaies en prov.)

Nobles de la Rose et d'Audoart (4), bons et de pees, *Nobles* de Hanri cet (VII), deu pees de sincq diners ... (Livre Synd. Béarn, p. 24: 22, 24.)

.V. moutons, cinq *gros*, tres *cartz*. (Rayn. Lex. V: 5, Tit. de 1433, Hist. de Nîmes.)

Que silh metiatz en la ma Per uer dir .I. *marabeti* O per mentir .I. *barbari* Le *barbari* gaszanhara. (Mahn Ged. I, p. 201: 14, Brev. d'amor.)

hun par de perditz e una becada oeyt *arditz;* (Comptes de Riscle I, 78: 6.)

en IIII[te] parelhs de capos, .XL. *arditz;* (Ib., v. 5.)

Abem (sic) receubut .II. *francs* .XII. *grosses* en *doblas* et en *grosses* de .XX. deniers la pessa, dits guilhems. (Levy Swb. IV: 202, Arch. cath. Carcas.)

Il est bien évident que dans presque tous les exemples que nous venons de citer, l'adjectif s'est substantivé par ellipse. Quand nous avons affaire à la forme masculine, le substantif qui a été supprimé est *sol* ou *denier;* quand l'adjectif est au féminin, le mot à suppléer est *mezalha*. Très souvent, ces

Digitized by Google

substantifs sont mis en entier, ou marqués par un *s.*, un *d.*, ou un *m.* Il va sans dire que l'ordinal *cart* n'ait pas pu déterminer le substantif directement.

Quant à des expressions telles que .XXXV. meli sol. *de bos carocenx*, . . . s. *de coronatz*, etc., il est difficile de dire si *caorcenc*, *coronat* sont des adjectifs se rapportant aux substantifs nommés précédemment, ou des substantifs. Dans ce dernier cas, *.XXXV. meli sol.* serait la somme à payer, et *de bos caorcenx* serait ajouté pour indiquer la sorte de monnaie avec laquelle cette somme devait être payée.

La monnaie *ardit*, selon Godefroy, Lex., tire son nom de PHILIPPE LE HARDI, le premier qui en ait fait frapper. Comparez *robert* (Ugo Teralh p. 16, art. 20) et *guilhem* (Levy Swb. IV: 202, Arch. cath. Carc.), sortes de monnaies, appelées ainsi de noms de princes.

Barbari, selon Du Cange, a été nommé ainsi à cause d'un homme barbu qui était représenté sur cette pièce. La pièce appelée *franc* a probablement reçu son nom du titre, *Francorum rex* qui y était inscrit. (v. Dict. Gén.).

---

2. Mesures, poids

Ce sont surtout les ordinaux qui servent de noms de mesures. Les adjectifs propres sont assez rares. Ainsi *cart*, *carta*, *dotzena*, *tercier*, *tercieira*; *frances*, *livral* servent de noms de **mesures pour les grains.**

Ex.: Froment .IIII.[te] *quarts*, bin .IIII.[te] concas. (Levy Swb. I: 315, Comptes de Riscle 315: 3.)

E chascuna peazos dona al senhor l'an I[a] *quarta* de froment (Ann. du Midi III, 298, § 3.)

Item deu per megas *cartas* de fromen, que hac a .VII. de junh (Frères Bonis I, 20: 10.)

.. faure .II. *terciers* de setgle .. Lhy mazet .II. *terciers* de setgle. (Doc. Lim. p. 36: 16 et 18.)

Digitized by Google

Al mas da cros ioh. folcaus .IIII. *tercieyras* de setgle. (Ib. 36: 14.)

.III. *frances* de segil . . . Item .I. *frances* de fromen . . . .I. *frances* de civada. (Levy Swb. III: 587, Textes Haute-Auv.)

Sancta Lucia debet .IIII. *livrallos* frum. et .XVI. boys. avene. Sanctus Christophorus debet .IIII. *livrallos* siliginis. (Ib. IV: 410, Arch., hist. Gir.)

Les féminins *leial* et *tercieira* sont employés pour désigner des **mesures servant pour le vin.**

Ex.: Item per. .I.ª *lial* e mieja de vi e .III. d. de pa. (Levy Swb. IV: 359, Comptes Albi.)

.VIII. *lials* e mega de vi, a for de .I.ª parpalhola la *lial.* (Ib., Douze comptes Albi.)

.V. molas doblas de una *lial* cascuna, las quals molas se perdero ala ostalaria . . . (Ib. V: 294, ib.)

Item, venc veyre la jasen lad. comayr, en ung pastitz de quatre poletz et une *terciere* de vy. (Livres de Raison p. 180, d. l.)

E foc apuntat que donessan audit mesatger collation; en que lo termeton duas *terseras* de bin. (Comptes de Riscle I, 337: 2.)

L'adjectif *bastard* désigne aussi une sorte de tonneau, employé probablement comme mesure.

Ex.: .V. tonels sive *bastards* (Inv. Mont. § 270.)
.III. tonas am .V. *bastart* (Frères Bonis II: 353.)

Les participes substantivés *faisonat* et *liada** désignent probablement un fagot de bois, ce terme ayant fini par servir d'étalon pour la **mesure du menu bois à brûler.**

Ex.: Cent de busqua de compte (?) .XVIII. deners; dotzena de *fayssonatz* de Dordonha .XVIII. deners. (Levy Swb. III: 395: 10, Cout. Bord.)

* V. Rom. 27, Doc. B.-Alpes, p. 376, remarque 5: «Lat. *ligata*, un fagot; ce mot désigne probablement une mesure».

Digitized by Google

Item, per una *leaya* (sic) de lena . . . (Doc. B.-Alpes, Rom. 27, 376, 9.)

Item, per dos *leay*[*a*]*s* de lena . . . (Ib. 377: 14.)

Comme **mesures de longueur**, on emploie *ras*, *rasa*, *terz*, *quarta*.

Ex.: Li sant s'en van a l'obra; e caveron Mays d'un *ras* e demiey, que degun non y pausa. (S. Honorat 38: 32.)

De tal vertut qu'il gro (sic) lansa . . . Passet un *ras* fora l'esquina. (Ib.,San Porc. 6:254.)

La mesura, so es, la perja ab que hom perja terra deu aver de long XII pes que monto VIII *razas* comunals, o VIII *razas* que monte (corr. monto) XII pes communals; (Cout. Agen p. 70.)

Malvatz tostemps a'n tropas de personas Quar pel regart ressemblan estre bonas, Mas equitat non an pas una *rasa**, Per gran ardor que le cor lurs abrasa. (Joyas 160: 7.)

Item deu viij s. viii d. per j *tertz* de blau clar que fo a causas al masip, (Jean Saval § 103.)

ij *terses* de cruec de Montoliu. (Ugo Teralh 23: 83.)

Item deu iiij s. per iij *cartas* e metat que pres Rogier d'Amalric. (Jean Saval § 133.)

Enfin *quart* et *ochau* peuvent aussi désigner des **poids.**

Ex.: pegua naval, rezina blanca, ana .j. liura; cera blanca .j. *quart*; (Recettes méd. (B), Rom. 12, 102,9.)

.. deu per .III. *ochaus* seda vert .. (Levy Swb. V:461, Frères Bonis.)

E nos a lu (sc. devem) per .V. *ochaus* veta vert de seda .. (Ib.)

Les adjectifs (participes) désignant des mesures, comme *ras*, *frances*, *tercier*, *rasa*, *lial*, etc., ont probablement été substantivés par ellipse eux aussi, quoique le substantif supprimé

* Ici *rasa* peut aussi bien désigner une mesure de capacité.

Digitized by Google

ne soit pas si facile à déterminer que quand il était question de monnaies.

Quant aux *nombres ordinaux* devenus des noms de mesures, ils ont d'abord signifié une *fraction* ou une *partie du tout*, et ont fini par prendre un sens plus spécial.

Comparez les phrases: «*lo tertz* o la mitat» (Appel Chr.[II] 7:203), «qe sol *lo qart* non sabrian far» (Razos de trobar 67 30), «no·us posc *lo cente* dir» (Bartsch Chr.[VI] 107: 11), «Qui compri mayson . . . dona . . . *la quinta* (sc. part) al senhor», (Pet. Thal. 11: 9), dans lesquelles les ordinaux substantivés désignent encore de pures fractions.

---

3. Étoffes, fourrures, cuirs

Pour désigner les étoffes on emploie surtout **les adjectifs de couleur,** comme *blanc, blau, pers, ros, roge, cruec*, violet*, vermelh*, vert, brun, tanat, morat,* et les diminutifs *blanquet, rosset, brunet,* etc. Pour marquer la nuance on ajoute souvent un autre adjectif comme *clar* ou *escur*, ou bien un substantif comme *azur* ou *encre.* Les adjectifs *vair* et *vairet* désignent des draps de couleur variée. Quelquefois aussi, deux adjectifs sont coordonnés par le mot *et* pour marquer un mélange de couleurs comme dans *blau e ner.*

Les formes féminines comme *blanca, violeta, rosseta, bruneta, selestina* sont aussi assez fréquentes.

Adj. masculins:

Ex.: Ay baylat a ma dita domayzela desus escricha: . . . . .I. alna de *blanc* gros, (Guibert, Reg. dom. I, 138: 18.)

Deu P. de Castelnou iiij s. vj d. r. per j ters de *blau.* (Ugo Teralh p. 13, art. 2.)

* *Cruec, violeta (violet), vermelh,* d'origine substantive, sont devenus de vrais adjectifs déclinables, et puis ils se sont substantivés comme les autres adjectifs de couleur. Quant au mot *irange,* nom d'étoffe aussi, nous ne croyons pas qu'il soit devenu un vrai adjectif en vieux provençal. Comparez pourtant l'italien *arancio.*

Digitized by Google

Deu P. Vincens .x s. r. per miaga canna de *blau*. Pagar a Pandecosta. (Ib. p. 21, art. 69.)

Pers .i. genus panni. (Don. prov., p. 48.)

E non mentaz sitot vos faiz feignenz Capa de *pers* un mes denant avenz (Ausg. und Abh. 57, p. 103, dern. l.)

En una floissina de *ros*, .I. den. (Ann. du Midi III, § 59.)

Primo ha pres e receubut VI mieias pessas e que hi a doas *brunetas*, tres *violetz* e hun *roge* que costavo los dos *violetz* que baylet a mon dec (costavo) XXIIII scutz, . . . l'autra *bruneta* costava X reals, lo *roge* costava X scutz. (Reg. Not. Alb., p. 38, l. 31 et la dern.)

.X. paums de *roge* per far los fauquetos.. (Levy Swb. III: 420, Comptes de Riscle.)

Deu mosen Ugos Cornust, comandaires de Lardes, .xviij. s. r. per . . . palms de *cruec* que pres (?) per Fornier. (Ugo Teralh 23: 81.)

Deu Ugo Is. e Melhons Taverniars .vj. s. e .iiij. d. r. per ij terses de *cruec* de Montoliu. (Ib. 23: 81.)

.. lo fem far hun parelh de causas de *biolet*, que costa lo dit *biolet:* XV sos; (Comptes de Riscle 492: 32 et 33.)

Deu . . . als Brachets, chapeliers (?) . . . per unas chausas de *vermelh* (Ugo Teralh 25: 102.)

Els palis e las polpras el *vermelh* el cendatz (Crois. Alb. 6633.)

Ni·l moiller non porta *vert* ni escarlata, (Blacatz 5: 19.)

Guiral de Rogo, sabatier, . . . deu per .VIII. copdes de *vert* . . ., que pres per abilhar las filhotas .. (Levy Swb. III: 488, Guibert, Regist. dom. I.)

Cargua de *bruns*, que es de .IIII. o de .V. draps. (Ib. I: 171, Péages de Tar.)

. . . per .iij. canas de *tanat* que preyro a .xij. de setembre . . . (Jean Saval, § 76.)

Item deg may per mega auna de *tanat*, per capairo a la dona: (Frères Bonis 469: 65.)

Unum mantellum mulieris panni vocati *morat*. (Levy Swb. V: 316, Inv. XVe siècle.)

Digitized by Google

Diminutifs masculins:

Ex.: Item deu que costero V palms e meg ***blanquet*** per folrar .I. estivals . . . . .V. s. .VI. d. (Levy Swb. I: 148, Frères Bonis.)

. . .iij. cannas e .j. palm de ***blanquet*** . . (Ugo Teralh 15: 15)

Item deu per .X. palms e meg *roset* per .I[a]. cotardia: .XXIII. s. .VII. d. (Frères Bonis I, 58: 6.)

. . . si nos volore prene *rossetz*, ***blanquetz***, paumelas, e recruban de l'argent qui lodit comissari abe agut; (Compte de Riscle 82: 3.)

Deu Reybauda de la Tore . . . . per .j. ters de ***brunet***. (Ugo Teralh 15: 15.)

Adj. + adj., ou adj. + subst. (Nuances):

Ex.: Deu Alsias de la Tore . . . per .ij. terses de ***blau clar***. (Ugo Teralh 33: 164.)

Deu G. Lop e Astruga sa molhers . . . per .ij. cannas e .iij. palms de *vert clar* de Limos . . . (Ib. 24: 89.)

L'efant fo vestitz d'un *vert clar* (Guilh. de la Barra" 3328.)

Deu mossen Is. de Vilamurs, prior de Funtiana .c. s. coronastz, . . . per .ij. cannas de ***blau escur*** . . (Ugo Teralh 35: 176.)

Na Bruna, moler que fo an Pos Gebeli de Dozenx, deu .xiij. s. .vj. d. per .vj. palms de ***blau azur*** que fo a capayros a sos genres, (Jean Saval § 80.)

. . . deu .j. f. mens .xij. d. per cana .v. palms de ***blau azur*** que fo a gonela e capayro a so marit, (Ib. § 128.)

Item deu . . . per .IIII. aunas *pers encre* per rauba . . . .II. lh. (Levy Swb. II: 456, Frères Bonis I.)

Per .IIII. aunas *pers encre* per rauba a la monga d'Albafuelha . . . (Ib.)

E may per .X. aunas *morat encre* que n'aguem . . . (Ib.)

Mélanges de couleurs:

Ex.: G., molher d'en R. Marti de Dozenx, deu .xx. s. per le romanent de cana .vj. palms de ***blau e nere*** que fo a gardacors a si, (Jean Saval § 128.)

Digitized by Google

Deu ... Rabastencha ... per .vij. palms de *vayr* de Tolosa ... (Ugo Teralh 20: 64.)

Deu Isnars Blanch .v. tornes d'argent am l'o reon per unas chausas de *vayr* de Carcasona. (Ib. 16: 22.)

L'efant fo vestitz d'un vert clar Am partidura de *vairet*. (Guilh. de la Barra" 3329.)

Adj. féminins:

Ex.: .. ung copde e 1/4 de *blancha*, que me mandet per Anthoni, ... (Guibert, Reg. dom. I, 138: 18.)

Deu mays na Rabastencha .lxxvij. s. reff. per .iij. cannas et miaga de *rosseta*. (Ugo Teralh 20: 64.)

Deu Creyson .xxxij. s. e .viij. d. r. per. ... e demiay de *rosseta* de Limos. (Ib. 14: 11.)

Deu Hugo Esteve .lxxviij. s. e .iij. mealhas per canna e miaga de *violeta* de Carcasona .. (Ib. 19: 60.)

Item que sobre *bruneta* no's meta molada ni vern ni vitriol ni rodor. (Levy Swb. V: 294, Arch. Narb.)

.. per .iiij. cannas de *bruneta* de Limos. (Ugo Teralh 13: 3.)

Item deu .x. s. per .ij. palms de *selestina* (?). Pag. .xxxij. s. Robert de .. (Jean Saval, § 50.)

Il est difficile de dire s'il y a une différence réelle de couleur entre les étoffes dénommées *blanc*, *blanquet*, *blanca*, ou entre *brun*, *brunet*, *bruneta*, etc.

Probablement les noms d'étoffes *moresqui* (brun foncé?), *pebrat* (gris?), *plombet* (couleur de plomb?) et *teulat* (couleur orange?) sont aussi des adjectifs substantivés désignant la couleur.

Ex.: Mossenher de Bratz deu per .IIII. copdes de *moresqui* de Sant Lo ... (Levy Swb. V: 316, Guibert, Regist. dom I.)

Item deu may per .I. copde de *moresqui* del plus fi, que pres may per far .I. capayro de fenna ... (Ib.)

Digitized by Google

.. per .vj. palms e mieg de *pebrat* e per .. palms e mieg de coleya .. (Jean Saval, § 126.)

Moss. le... deu .xxij. s. per .iij. palms de *plombet*. — (Ib., § 50.)

Moss. G. de Barbayra, ... deu ... per .iij. canas de *teulat* de Carcassona que fo a j[a] dona, (Ib., § 11.)

Gotat (drap moucheté*), *marbri* (drap marbré), *rodat* (drap à ramages), *escacat* (drap échiqueté), *bordonat*, *listrat* (drap rayé) sont des noms de différentes espèces de **tissus**.

De même les adjectifs *camelin***, *nadiu*, *mesclat*, *velut*, *canelat*. Enfin, l'adjectif *ransan* désigne une toile de Reims. (Comparez *tela rensana*, Bartsch Chr.[VI] 165: 19, et *tela de Rens*, Levy Swb. I: 368, Flam. 5825.)

Ex.: Per .VI. aunas *guotat* vermelh per rauba. (Levy Swb. IV: 152, Frerès Bonis.)

Item deu per .I.[a] onsa fil blau ..., .I. palm sendat, per guarnir la rauba de(l)' *marbri*, .V. s. (Ib. V: 118, ib.)

.. per mega pessa de *marbri* de Melinas e per .III. aunas e mega de .I. drap sendras per rauba a mos ops. (Ib.)

Ne laissent cope d'aur ne bun henap Ne paile no *rodat* ne autre drap. (Appel Chr.[II] I: 56, Gir. de Ross.)

Deu mossen P. Nicholaus .xix. s. cor. per .ij. cannas e .iij. palms d'*escacat* de Lodeva ... (Ugo Teralh 29: 143.)

Deu Melhons de Reortier, senher en part, .iij. s. .vj. d. r. per .j. terst d'*eyschaquat* de Lodeva. (Ib. 30: 146.)

Deu Ugo Isnart, tavernies ... per ... cannas .vj. palms de *bordonat* de Lodeva. (Ugo Teralh 13: 4.)

... deu per ·X· palms tela e per .VI. ochaus sedas e per ... .I. cordo de seda vert ... per guarnir .II. cotardias de *listrat* negre e gaune. (Levy Swb. IV: 408, Frères Bonis I.)

Deu maestre P. Saurnon, fabre, ... per .iij. cannas e miega de *camelin* de Carcasona. (Ugo Teralh 17: 32.)

---

* Frères Bonis I: 120, glossaire.

** Godefroy, *camelin:* «étoffe de poil de chèvre, mélangé de laine et de soie».

Digitized by Google

Ab prims vestirs amples ab capa tesza D'un *camelin* d'estiu, d'envern espes. (Levy Swb. I: 193, Mahn Ged. 6: 6.)

« Fais mi tallar capa redonda . . . « De saia negr'o d'esimbru, « De *nadiu** o de galabru, (Flam.[11] 3680.)

Plus al dit per son vestir; per .I. chapayro de *nadiu*, costa .XII. s. (Levy Swb. V: 356, Regist. S. Flour.)

Item deg may an Peire Ros, per .IIII. aunas *mesclat* blanc, que n'aigui per folrar .I. mantel. (Frères Bonis 469: 11.)

Item deg may per .VI. aunas *mesclat* d'Ypre per cotardia a mi e a mo filh: (Ib. 469: 29.)

. . . deu per resta de .I. comte el libre de B, . . . e fo per .III. borsas de *velut* que hac: (Frères Bonis I, 65: 17.)

Item deu quens mandec a paguar per la dona de la Faga, per resta de .II. borsas de *velut* que hac: (Ib. 116: 19.)

Moss. G. Trolhas, ostalier de Carcassona, deu . . per cana e mieja de *canelat* que fo a gonela a son garsso, (Jean Saval, § 15.)

Item deu . . . per .ij. canas .j. palm de *canelat* . . . que fo a manto a si, . . (Ib. § 103.)

Car totz pros cavayers Deu vestir a sobriers Camizas de *ransan* (Appel Chr.[11] 112: 11, N'Arn. G. de Marsan.)

Quelques **nombres ordinaux**, comme *dozen*, *dozena*, *sezen*, *desochen*, *vinten*, *vintena*, sont aussi devenus des noms d'étoffes. Ces noms indiquent le nombre des fils de la trame. Ainsi *dozen* désigne une toile dont la trame est composée de douze fois cent fils, etc.

Ex.: Premeyramens tracteron los ditz cossols am los ditz prosomes que las quatre moyssos (sc. dels draps) escritas en lo libre de la viala de Narbona stiam et romandam (corr. romangan) en lor esser quant en l'ample, ayssi co es lo vintehun el *desauchen*, el *setzen* el *dotzen*, et aysso quant en la drapayria crusa plana, . . . quel vintehun aja d'ample hueg palms e mieg de pua, e lo *dezahuchen* una cana, e lo *setzen* autra cana, e lo *dotzen* autra cana de pua, (Levy Swb. II: 293, Arch. Narb.)

Que negun marchant . . . no . . . sie tant auzart que

* Cf. Flam.[11], p. 373, Vocabulaire.

Digitized by Google

benosse ni beni ni ... crompi en gros ni en menut ... pesse de drap grosse ni petite, *dotzene* ni autre de nulhe monede, sino que prumeiremens sie vergat e aunat ... (Ib. 294, Établ. Bayonne.)

Monet Vydal deu per .ij. cana (corr. canas) de *vinten* per far camiras (corr. camis-) .. (Jacme Olivier 184: 10.)

Per pessa de buffier au *vinten* entieyra .XXIV. gr. (Tarif Nîmes 547: 14.)

.. xij canas de tela apelada *vintena* per far iij aubas ... (Revue 39, 32: 23, Ouvr. Notre D.)

Vair («fourrure mi-partie blanche et grise d'une espèce d'écureuil, dite petit-gris», Dict. Gén.) et *gris* sont des noms fréquemment usités pour désigner certaines espèces de **fourrures.** Ils sont presque toujours employés ensemble.

Ex : Que i agues tant e *var* e *gris* E drap de seda e de lana. (Flam.[2] 192.)

«Prenet drap de cansil e *vair* e *gris* E annaz tost corent chas Benassis, (Appel Chr.[2] 1: 692.)

La barbe l'es cregude, e blanchesis, E avent li molt gent sobre lo *gris*, (Ib. 1: 699.)

Cordoan (cuir de Cordoue) et *escodat* (Du Cange *escodatus* I: «hircus castratus»; Mistral *escouden*, — *dat:* «peau d'un mouton tué après la tonte, peau sans laine».) sont devenus des noms désignant certaines espèces de **cuirs.** *Pelada* («laine telle qu'elle tombe de la peau de mouton mégissée, laine courte», Arch. Narb., gloss.) et *remes* désignent diverses sortes de **laine.**

Ex.: Item la pel del *cordoan* peloza de mazel .IV. gr.; item la pel de *cordoan* de morier cominau .III. gr. ; (Levy Swb. V: 317, Tarif Nîmes.)

Chascuns escouffers qui tint ovraor .IIII. d. , e cel qui ouvre *cordoan* ... (Ib. III: 175, Lang. Dauph. sept.)

Item *escodatz* .III. d. malg. la dotzena ... , e *genoues* (sorte de cuir?) non pagua mais .III. d. per dotzena. (Ib. III: 174, Arch. Narb.)

Digitized by Google

Cordoan et *escodatz* .III. d. la dotzena. (Ib.)

Item, que totz los draps ques faran es teyssiran en la viala de Narbona de lana aussissa, sian totz unencx, en tal guisa que no aian en si neguna mescla de *pelhadas*, ni anhisses, ni de *remes*, ni de pessols, . . . (Arch. Narb. 324: 28.)

Les adjectifs substantivés désignant des draps sont des *adjectifs techniques*, c'est-à-dire qu'ils ont probablement d'abord été employés substantivement par les drapiers dans des cas où il était clair qu'il était question d'étoffes. Peu à peu ils sont devenus d'un emploi général. Pourtant ils doivent avoir été substantivés de très bonne heure déjà, puisque dans les livres de compte des drapiers du XIIIe siècle on ne les trouve presque jamais employés adjectivement. Comparez pourtant le terme: *tela rensana*, cité plus haut.

Les adjectifs désignant des fourrures et des cuirs (*vair*, *gris*, *cordoan* etc.) ont probablement aussi été substantivés par ellipse, quoique à une époque assez reculée.

Les ordinaux *dozen*, *vintena*, etc., sont peut-être aussi devenus substantifs par une sorte d'ellipse, bien qu'ici la manière dont ils se sont substantivés ne soit pas si facile à expliquer. Dans les cas où l'on se sert de la forme féminine, c'est le substantif *tela* qui doit se présenter à l'esprit.

Dans le français moderne, on trouve des expressions comme *s'habiller de noir*, *porter le noir*. De pareilles expressions se rencontrent aussi en vieux provençal. Quoique ici l'adjectif de couleur ait un sens plus vague et qu'il ne serve pas à désigner l'étoffe en sa qualité de marchandise, il serait peut-être à propos d'en donner ici quelques exemples:

Ex.: E si'n trob un enojos lausengier, Sa moillers sai que se *vistra de nier*, Per que l'es ops qeis gart de mon esclau. (Sordel 6: 11.)

Arnauton d'Arroscaa parti . . . deu casteg . . . ab .VIII. servidors a pee, *vestitz de negre*, et los capayroos vestitz per la dolhe; (Levy Swb. II: 271, Gram. béarn.)

Digitized by Google

Item fon *brodat* lo quadafals al viron *de negre* am las armas de la dicha reyna. (Ib. I: 168, Mém. Boysset.)

La regina e sa filha e sa sor ero *vestidas e ligadas de vert*. (Ib. IV: 397, Voyage S. Patrice[II].)

Et aquel (sc. libre) feront *reliar et cobrir de rouge* delz deniers del comun, (Ib. II: 63, Liber Instr. Mem.)

Dans ces cas, l'adjectif a évidemment été substantivé directement, sans avoir servi d'abord à qualifier un substantif et même sans qu'on ait songé à une matière déterminée.

---

4. Armes, outils, ustensiles, vêtements

Les adjectifs *alavesa* (lance fabriquée dans la province d'Alava), *genoes* et *genoesa* (armes fabriquées à Gênes), *aceri* (trait d'acier?), *talhan* (lame), *barbuda* (sorte de heaume), *plata* («pièce d'armure d'acier que l'on posait sur le haubert, et qui épousait les formes du corps», Godefroy, *plate*), *graile* (sorte de fifre employé dans le combat), sont tous devenus des **termes de guerre.**

Ex.: O perpuynt o gorgera, *alavesa* o pal. (Levy Swb. I: 47, Guerre de Nav.)

Item paguiey . . . .I.[a] spaza, .I. broquier, .I. cotel, .I. *ginoes* .III. floris. (Ib. IV: 105, Comptes Albi.)

It. paguiey . . . .I. *ginoes* .XVI. s. ; item paguiey . . . .I. broquier, .I. cotel .XLVII. s. ; it. paguiey . . . .I. *ginoeza* .XX. s. (Ib., Ib., § 421.)

E el castel lafora, sus el mur dentelhat, E dedins en las lhissas li arquier atemprat, Que traon e destendon mant *aceri* delgat, D'entr'ambas las partidas an lo mal refrescat. (Crois. Alb. 6357.)

Dels brans e de las massas e dels *talhans* forbitz, (Ib. 8918.)

D'espazas e de lansas e dels *talhans* agutz, (Ib. 9226.)

Digitized by Google

Item deu . . . per II reals que paguem per lu per los cambis de I[a] *barbuda* . . . (Levy Swb. I: 126, Frères Bonis.)

Barbuda Larva, cassis, galea. (Floretus, Rev. 35, 55.)

No say ges alberc ni bran Ni *platas* quel contras[tas]sa. (Levy Swb. I: 48, Deux Mss.)

E avem ne II chilo de sas armas e I[a] *platas*, redem lhi I[a] *platas* e II chilhos. (Ib. 251, Frères Bonis.)

Cent trombas ausiras sonar E plus de mil *grailes* cornar (Flam.[II] 7270.)

Grailles e corns, cembolz, tabors (Ib. 7693.)

Becut et *becuda* ont fini par désigner une houe fourchue (cf. le latin *bidens*), *agut* = clou, *cornuda* = sorte d'enclume, *talhans*, f. pl., = ciseaux, *ferrat* = sorte de seau, *cornut* et *cornuda* = tine, *bugadier* = cuve à lessive, *batuda* = sorte de filet, *longa* = longe, *tiran* = tirant d'un collier d'attelage.

Comme on le voit, la plupart de ces objets ont tiré leur nom de leur forme.

Ex.: Plus .i.[a] rabassieyra de fer. Plus .i. *becut* margat. Plus .i. fossor. (Arch. cath. Carcas. 350, dern. l.)

Item, doas *becuas* e doas salcadoiras e .III. forcatz de fer, (Inv. XIVe siècle, 31: 21.)

Agut v. clavell. (Floretus, Revue. 35: 53.)

Li fauro deivont .IX. deniers al contos, cil pui ovront en encluenos; les *cornues* .VI. deniers. (Levy Swb. I: 372, Langue Dauph. sept.)

Cel qui faverge en *corn(n)ua* .VI. den. (Ib.)

Undecim sisalhas sive *talhans*, aptas ad scindendum (Inv. Drag. 7, § 13.)

. . . unum pectinem, unas *talhans*, unum candelabrum; (Inv. XVe siècle IV, § 11.)

Un *ferrat* que comprem. . . . per pujar lo mortier sus lo tet de la glieyza. (Levy Swb. III: 468, Arch. cath. Carcas.)

Ramada ni senhal no faran (sc. los taverniers) ni tendran devan lor taverna mas *redon** de dra (corr. d'edra) o de palha o de jonc o de rauza; (Ét. hist. Moissac I, 475: 3.)

* Couronne de paille, etc.

Digitized by Google

Item al potz ung *ferrat* de coyre. (Levy Swb. III: 469, Inv. Montb.)

Plus .i. *cornut* de fust tenent .ij.[as] saumadas de aygua. (Arch. cath. Carcass. 343: 11.)

Plus un *cornut* tenent .iij. semals dayga. (Ib. 345: 18.)

S'es fort refreiatz, faitz l'estuba, Non en *cornuda* ni en cuba, Cascun ser sotz una caudeira Caudeta per bona maneira. (Auz. cass. 2154.)

Qulhers, brocs, *cornudas* dona de .C. .IIII. (Levy Swb. I: 372, Péages de Tar.)

Per adobar nostra fusta e .I. *bugadier** e .I. cubat. (Ib., Frères Bonis 91, N:o 2.)

Item quod nullus audeat venari aves cum retibus neque ad (?) *batudas* in stagno. (Cout. Lunel § 57.)

Tirans de colar.... V. gr. (Tar. Nîmes 550: 20.)

Mas d'aital cuer los coue far, Que non durison per moillar, .. *Longa* ni torn noi deu faillir. (Auz. cass. 689.)

L'adjectif substantivé *moble* est également employé adjectivement en vieux provençal (Arm. Serm. 74, 46: . . . ni las chausas que son *moablas*.)

Plat, employé substantivement, a le même sens qu'en français moderne.

En fait d'adjectifs désignant des vêtements, si nombreux en latin (*exoticum*, *pullum*; *forensia*, *galbana* sc. vestimenta, *prætexta* sc. toga, etc), nous n'avons trouvé que *doble*, *doblier*.

L'adjectif *frachis* = frêle, est devenu le nom d'un ornement de cou, *balais* signifie rubis balais, *menuder* a pris le sens de menus objets ou choses de mince valeur (?), et *traversier* signifie aussi traversin.

Ex.: Quel *moble* d'aquest mon tornara a niënt, C'aitant lai valran bordas, com faran marc d'argent. (Such. Dkm. 249: 221.)

.. per fayre vayssela, *platz*, eseudelas, salsayrons, (Hist. Nîmes, p. 257.)

---

* Cf. tina buguadieyra, Levy Swb. I.

Digitized by Google

Plus .viij. *platz* destanh grands obratge de martelh. (Arch. cath. Carcas. 349: 26.)

La dona de Guilhalmo. . . deu per .I. comte el libre de B. . ., e fo per ·I· *doble* de li de Paris que hac, que monta .IIII. lh. .X. s. (Levy Swb. II: 260, Frèrcs Bonis I.)

Plus fora rics sos *dobliers*, Qu'en tela rensana Jagr'en sa cabana. (Bartsch. Chr.[VI] 165: 18.)

Guilhem Sans, sirven real de Montalba, deu. . . per .I. *frachis* d'argen que hac. . . (Levy Swb. III: 577, Frères Bonis I.)

E avem ne .I. *frachis* d'argent am aglans. (Ib. III: 578, Frères Bonis II.)

Sobrautres tant e mays Com a mays de ualor Dun veir (texte: don uey; corr. par Levy) un ric *balays*. (Mahn Ged. II, N:o 467, dern. l.)

Item, una colca garnida de matalasz, ij. lanssols, ij. flassadas et j. *tranversier* de pluma, (Revue 37: 312, dern. l., Inv. d'Ièro.)

Item, j. aurelher, j. *tranversier* de pluma, (Ib. 313: 11, ib.)

En Pelizer, cauzetz de tres lairos, Lo qal pres peiz per emblar *menuders*. (Appel Chr.[II] 99: 2, Blac. et Pel.)

---

5. Livres, écrits, genres de poésie

Le mot *missal*, du latin médiéval *missalis* sc. liber (cf. Dict. Gén.: *missel*), ne s'emploie plus guère adjectivement en vieux provençal. *Dominical*, au contraire, (v. oratio *dominical*, Levy Swb. II: 245, Brev. d'am.) et *gradual* (Dict. Gén.: *graduel*, «emprunté du latin scholastique *gradualis*, livre contenant ce qui se chante au lutrin pendant la messe») s'emploient adjectivement aussi bien que substantivement.

Latin, usité comme substantif, signifie probablement «écrit en latin», et *quarta* signifie aussi «in-quarto».

Serena est devenu le nom d'un genre de poésie (cf. *alba*) et les pluriels *novas* et *novelas* signifient «conte, nouvelle».

Il y aurait peut-être lieu de citer aussi, à ce sujet, *brieu*, *terier* (papier terrier), *menuda* (brouillon) et *plana* (page).

Digitized by Google

Ex.: Ab la cal maison lo dit prior a liurad e autreiad al dit en Guiraut .II. libres en la gleisa, .I. santorum e .I. *dominical*, e .I. missal collectari e .I. officier, (Levy Swb. I: 392, Rec. gasc.)

Item paguem per far reliar .VI. libres de la glieyza, coma es dos messals, . . . lo epistolier et lo *gradual* . . (Ib. IV: 159, Arch. cath. Carcas.)

« Eu trametrai a Roma aisi co es empris, « Que trametan pel setgle los prezics els *latis*. (Crois. Alb. 7104.)

Mainta *quarta* uei e maint fueilh Ont trop escrig que si conte Que hom aszir tort et ergueilh E laisse mal e fassa be. (Canz. prov. J, N:o 2, str. 4.)

Serena d'En Giraud Riquier. (Rayn. Lex. V: 206.)

Unas *novas* vos vuelh comtar que auzi dir a .I. ioglar (Appel. Chr.[II] 5: 1.)

« Ioglars, per bonas las *novelas* E per avinens e per belas Tenc, e tu que las m'as contadas, E far t'ai donar tals soldadas Que conoisiras per vertat Que de las *novelas* m'agrat; (Ib. 5: 435—40.)

Qu'om no·n pogues traire *brieu* ses colom: (B. de Born[II] 19: 21.)

— Sener, letras fassam e *breus*, « Messages mandem bons e leus, (Flam.[II] 135.)

Aquest *terier* fo traysth del *terier* del temps del Rector de mosen Peyre de Layra e del *terier* de mosen Huc de Fregiaviala . . . (Textes Haute-Auv. 41: 9.)

Per escriaure (sic) e per ordenar la *menuda* dels articles que foro baylat per la vila . . (Levy Swb. V: 209, Douze comptes Albi.)

Per la *menuda* dels estrumens requeritz sus lo fait de la presentatio dels novels cossols a moss. de S. Flor. (Ib.)

Vingt et sieis linhas en cascuna *plana*, et en cascuna linha sinc mots. (Rayn. Lex. IV: 552, Fors de Béarn.)

Lo parsan de Pau lhebera quoate cens trente sincq florins sincq sols oeyt diners per pagar, cum ditz la *plane* seguente (Ét. de Béarn, p. 55, com.)

Digitized by Google

6. **Comestibles, vins**

Le mot français *comestible* est lui-même un adjectif substantivé. Dans l'exemple suivant:

Item mossenhor lo comte e sa familia poden pendre causas victuals e *comestibles* a crezenssa dels habitantz de Foys. (Levy Swb. I: 296, Cout. Foix),

le seul que nous ayons pu trouver, on ne peut pas discerner si *comestible* est employé substantivement en provençal.

Un autre adjectif de la même signification sert aussi comme substantif; c'est le pluriel *necessari* ou *necessarias*.

Camelina est devenu, par ellipse, le nom d'une sauce (cf. *sausse cameline*, Godefroy Lex.), et *menudet* désigne une sorte de pâte.

Plusieurs adjectifs ont aussi servi à désigner des pains: Ainsi *cornuda*, *doblenc*, *doblenca* indiquent la forme, tandis que les adj. *choine* (pain blanc, pain choine) et *moflet* (pain au lait) se rapportent à d'autres qualités de pain.

Les participes *cozinat* et *carbonada* désignent de la viande apprêtée de différentes façons; *raustida* a aussi pris l'acception de tranche de pain grillée, et *empastat* équivaut au français pâté. (cf. le participe allemand *Eingemachtes*.)

Claret est devenu le nom d'un vin (cf. le lat. *falernum* et le franç. moderne «*du blanc*», «*du rouge*»), et *dousset*, selon Levy, désigne une sorte de raisin.

Ex.: Lhi fraire ... e lhi paubre del dig hospital aio complimen de lors *necessaris*. (Levy Swb. V: 377, Te Igitur.)

De totas partidas del mon diverses estudians recuelh et noyrish (sc. Paris) a guiza de mayre de sciencia ... lors *necessaris* ministran. (Ib., Lucidarius.)

E se le dit malaut no avia sas *necessarias*, ab las quals (no) se pogesa sostentar, (Ib. 378, Stat. S.-Christaud.)

Per las espessias del potatge e de las salssas e per lo sucre de la *camelina* ... (Ib. I: 194, Arch. mun. de Toul.)

Digitized by Google

Item per fromagi . . ., item per agriotas . . ., item per *menuest* (sic), . . . item per pan . . . (Ib. V: 211. Doc. B.-Alpes.)

Et pistanciarius debet ad heredes P. deu Peyrat .XVI. flaons et doas *cornudas*. (Ib. I: 372, Doc. Hist. I.)

E l'autre sestier del pan moflet de farina apres de que fezem .XVII. cazernals et .I. *doblenc*, . . . e pezeron aquels .XVII. cazernals et .I. *doblenc* .C. e .XIV. lb. (Ib. II: 261 Pet. Thal.)

La ordenansa desus dicha es lo pes donat al pan ben cuoch e ben aparelhat lo jorn qu'es cuoch, car se per .I. jorn o mays esta e puoys se reconoys(c), peza menz la *doblenca* per liura sotil miegya onsa. (Ib. II: 261, Musée arch. dép.)

E plus, fo ordenat que lo *choyne* pesia .XVI. onssas; pan am son cos: .XXI. onssa(s); (Jur. Bord. I, 253: 11.)

Fo ordenat que sia feit crit que los pancosseys et pancosseyras fassan lo pan blanc pese, so es assaber: lo *choyne*: .X. onsas; lo pan a massa: .XIII. onsas; (Ib. II; 547: 16.)

De *moflet* de .I. d. malgoire[s] ab lo tot(?) passat a barutel casolan. (Levy Swb. V: 288, Arch. Narb.)

Item per (q̄) .XXX. *mofletz* de .II. d. la pessa per lo dinar . . . (Ib., Arch. mun. Toul.)

« A tot om lhi sie donat « Bolia, rost o *cozinat*; (Rom. d'Esther 102.)

Sim dejuni soven, ja d'aco nom planguatz, Que be mangi soven de fort bos *cozinatz*. (Levy Swb. I: 399, Izarn.)

A. *Carbonada* Frixa, pars carnis quæ super carbones coquitur; carbonella. (Floretus, Revue 35: 57.)

E manjaras raust e panadas, Astes de porc, e *carbonadas* (Such. Dkm. I, 209: 304.)

Ben ay d'aytal razon estat Que manjava bons *empastat*, (Rom. 14, 523: 138, Débat de la sorc. et de son conf.)

B. *Raustida* Turrestina, turunda. (Floretus, Revue 35: 81.)

Lo premier servici foc hypocras blanc ab las *rostidas*. (Chron. Foix 80: 8.)

Claret si fa de vi, de mel e d'especias aromaticas subtilment polveridas. (Rayn. Lex. II: 403, Eluc. de las propr.)

De raisin serieza, . . . del *dousset*, de muscadel roge. (Levy Swb. II: 294, Bull. Hist. 1889.)

Digitized by Google

Enfin *vesperti* a pris, par ellipse, le sens de repas du soir.

Ex.: Quan d[e] taula son levadas, Aparelho lurs *vespertis*, Et an bla[n]cx pas et an bos vis, (Brev. d'amor 18660.)

Item al capitani, per lo sopar e per *vesperti* de si e dels servens XL s. (Comptes Albi, p. 57, art. 403.)

It. a .IIII. servens, per beure e per *vesperti* .V. s., .IIII. d. (Ib. art. 402.)

Quant au participe *mes* (mets), et la composition *entremes*, ils ont probablement été substantivés dès le temps du latin vulgaire.

---

7. Constructions, pièces de charpente; maçonnerie

En latin on trouve un assez grand nombres d'adjectifs employés substantivement pour désigner des constructions et des fortifications, tels que *regia* (sc. domus), *argentaria* (sc. taberna), *ferraria* (sc. officina), *æstiva* et *stativa* (sc. castra), etc.

Le vieux provençal nous en offre, entre autres, les exemples suivants:

Comunal (hôtel de ville), *aisida* et *privada* (lieu d'aisance), *coberta* (hangar), *preon* (prison, souterrain?), *bastida* (petite maison de campagne, Levy), *levada* (levée, digue), *murada*, *trencada* (tranchée), *batalhiera* (fortification; l'adj. batalhier = fortifié), *garida* (guérite), *fort*, *jazen* (lit de pierre, assise), *peirat*, *pavat*, *bastit*, *cobert*,* *engorgat* (Mistral: «retenue d'eau au-dessus d'un moulin»), *massif* (travail de maçonnerie), *teulat*, *costier* (appentis, petite habitation attenante à une plus grande), *dobla* (voûte), *doble* (mur de pourtour?), *traversier* (mur transversal), *coladis* (pont-levis).

* Au sens de «lieu couvert». Le mot *cobert* se prend aussi dans un sens actif = [1])«toit»et [2])«couverture». Levy Swb. I: 267.

Digitized by Google

Ex.: La mager partida e la melher de la una partida e de l'autra . . . venc e s'ajustet el soler del *comunal* de la vila; (Musée arch. dép., p. 156.)

. . . mais non pot point faire, en ladita paret, comme fenestras, cloacas, *aysidas*, ny ayguieras, (Cout. S. Gilles 29: 20.)

Privada Latrina, forica, cloaca, privata, spidromum, hypodromus [A locus post domum secretus ad requisita naturæ. (Floretus, Revue. 35: 80.)

Los diitz peyrers prometon . . . de far . . . totes las diites obres qui son a far en lo diit casteg . . so es assaber: . . las *privades* de la tor grosse, . . . lo davantau de la porte . . ., (Levy Swb. III: 9, Art. béarn.)

E mays aquel a cuy es la *privada* no deu recebre los ceus regotz . . . ni autras ayguas aqui gitar . . . (Ib. III: 177, Cart. Lim.)

Verge santa Marguarida, Que fust messa en *preon(s)* Von fust grieumens envazida Per aquel malvays dragon, (Revue 29, p. 233: 426.)

Es costuma en la dicha villa que alcun habitant de la dicha villa o dels appartenemens posca far o tener en sas terras ou en sas aygas, foras dels claus de la meycha villa, *bastidas* et forns et molis. (Cout. Auvillar, p. 184, § 104.)

La herba que sera en las *levadas* del Roze sera publica, (Levy Swb. IV: 381, Cout. S. Gilles.)

. . . confrontant devers solel levant ambe ung camin vesinal . . ., devers cocant ambe la *levada*, (Ib. IV: 381, Ouvr. Arles.)

Item fem far manashobras debant lo camin de Corsolet . . . e tie la peyra de las *muradas* deu pont. (Ib. V: 346, Comptes Montréal.)

E li nostres combato e li foc el carbo, E fero lor *trencadas* per cada coviro Per contrastar la guerra. (Crois. Alb. 5146.)

. . d'assi en avant no sia tant ardit que intre ni salhe per sobre los murs neus deus borcs ni per sobre barbacana, ni *batalheira*, de jorns ni de nuytz, (Cout. Bord. 185: 21.)

E fe bonas *garidas* ab los frontals cledatz, E mes hi sas companhas e cavalers armatz (Crois. Alb. 8200.)

. . . las obres per luy ordenades en la clausoo deu *fort*. (Levy Swb. I: 260, Art. béarn.)

Digitized by Google

Item . . . prezeron lo menrre *fort* de la vila de Montoliu. (Ib. III: 569, Pet. Thal.)

. . . que a cascun costat del portal ha una tor redonda am .I. cantonier et am .I. *jasen* el gros que hom volra. (Ib. IV: 253, Art. Montp.)

Premerament fara ung mur ponchier de dos pams (sic) d'espes, et de dos en dos filadas ung *jazent* (Ib.)

« E desotz lo castel, lai on es lo *peiratz*, « Son ilh de Volobrega ab los lins acorsatz, (Crois. Alb. 4375.)

Item apres la dita bistorre ung petit es necessari de demassonar et apres remassonar environ quatre canas tant de la barrabanda que del *pavat* de la dita muralha. . . . (Art. Montp. 284: 14.)

. . . car las figuieyras an suslevat lo dit *pavat* per loqual la dita muralha beu laygua. (Ib. 285: 7.)

Que de tota lur terra sian despodestitz E que z om los derroque las tors e les *bastitz.* » (Guerre de Nav. 4876.)

Can venc a cap de trenta jornz, fon se acampat tan de gent, que non caupron denfra vila, ni denfra nuil *cubert.* (Revue 34, 290: 121, Légendes.)

Que can vos trasnuchatz Al ven o a la plueja ni venetz tantolhatz, Ieu m'estau dins *cobert* belamen et en patz. (Levy Swb. I: 267, Izarn.)

. . . sino tant solamentz els estancx dels molis aitant quant l'*engorgats* dura, lo quals monta tro al ga que es apelatz del Columbier. (Ib. II: 508, Cout. Lafox.)

. . . a levar las doas tors que son entre lo portal de S. Rei e la tor cornalera de la Bretonaria, a levar *massif* entro a la fi dels dentelhs del mur, (Ib. III: 44, Jur. Agen.)

. . et en montant encadenat de chau et arena lo dit *teulat* de quatre en quatre palms, (Art. Montp. 298, dern. l.)

Erbas famadas que creychon sus lo *teulat* de la dicha glieya. (Rayn. Lex. V: 359, Carya Magalon.)

L'ostau de Guilhemo deu Brosset; lo *coster* apres de queg en que demore une nebode deut diit Guilhemo. (Levy Swb. I: 390, Dén. mais. Béarn.)

E fo mai establit . . . que lhi giet vielh e las *doblas* vielhas que adoncas ero sobre las carrieras de Caortz . . ., estesso

Digitized by Google

e remanesso aitant quant se poirio (texte-ro) tener ni durar entier, e no plus. E si aquilh giet o aquelas *doblas* rompio o ero deffag ... (Ib. II: 257, Te igitur.)

... e may lo loc en que era lo mur, el loc en que era la *dobla*, que tenetz de nos en la plassa d'Albi, (Ib. II: 258, Recherches Albi.)

Colonnas de marme pesanz Y mes maravillosas grantz Que sufron l'obra tot entor. E cant ac complida la tor De tres *dobles* tot environ, Bauzabuc e Matafellon, Los demonis, fetz acampar. (Ib. II: 260, Vie de S. Honorat.)

«Que si era Toloza tant alta col cloquiers,« No i remanria clausura ni murs ni *traversers* «Que no sia partida o brizada a cartiers; (Crois. Alb. 6907.)

Item es ... necessari ... de retenir lo *coladis* que es al dit portal, lo qual es en peril de tonbar e de far scandal. (Levy Swb. III: 146, Art. montp.)

Le mot *aizi* (demeure) peut aussi bien être l'adjectif *aizi(n)* (prêt; convenable) employé substantivement que le dérivé du verbe s'aizinar (demeurer).

Plana (planche), *traversier* (bois de travers, traverse), *gemela* (jumelle, pièce de bois qui en renforce une autre), *tiran* (pièce de charpente), *montan; carret, cairat, cairada* (bloc de pierre en carreau), *plata, tordis* (torchis) sont tous devenus des termes d'architecture.

Ex.: Ayas una *plana* de rovre. (Rayn. Lex. IV: 552, Traité de l'Arpentage.)

Item, a XVII deudit mees, fem adobar la comporta e y fem de nau mete hun capmatras e los *trebesees* au trebes. (Comptes de Riscle II, 397: 11.)

La corona que·ns rema, figurar Se deu ayssi, qui drechamen la espo: Per lo cercle qui torna de viro, Se deu bona fama signifiar, Pels *traversiers* valors ab sa companha, (Prov. Ined. 194: 49.)

.. de que enseguen las pessas de la dicha fusta deu dich moli. Premieyramen .VI. fust lons (sic) de .XI. pes .. .; it. .XIV. *gemelas* longas, (Levy Swb. IV: 100, Cartes Lim.)

Digitized by Google

. . . far tot lo cubert de nou et sera tengut de y mectre bona fusta nova coma son *tirans*, saumiers, tenalhas . . . teules, chau et arena, (Art. Montp. 298: 32.)

. . so es assaber que devetz aver tota la fusta de' *tirans* e de traus e de cabiros e de noscas . . (Reg. not. Alb. 114: 11.)

Pro quadrigata de jasenas et de *montans* pro statgiis .VI. gr. (Levy Swb. V: 311, Constr. cath. Mende.)

Item promisit facere de bono ferro in quolibet *montan* quatuor cardines sive goffos fortes et baten per altitudinem bene et debite. (Ib., ib.)

. . . que costa lo dit pont, tant de fustas, cordas, calhibas de fer, *carretz* e ferraduras de stantz . . . (Ib. III: 466, Comptes de Riscle.)

Plus .i. *cayrat* de peyra de long de .iiij. palms . ... (Arch. cath. Carc. 345: 12.)

De .I. *quairat* de saisel (?) o de meleze es facha (texte facta) travada. De .II. *quairatz* de roaus (?) es travada . . . (Levy Swb. I: 184, Péages de Tar.)

. . . e fem mete en lo dit portau .II. *platas*, hun enchees e .V. colanas. (Ib. II: 436, Comptes de Riscle.)

Item . . . logam Johan de Payteri per mete feretz au cap deu pont . . ., que eran scapadas las *platas*. (Ib. III: 470, ib.)

. . . que fasse les paretz de *tortis* o de gis o de peire, (Établ. Bayonne 85: 8.)

Principal, substantivé, a fini par désigner une sorte de tuyau d'orgue.

Ex.: Ret mi deu esser lo *principal* de .VIII. pes en bouton de gleysa et aura sus aquela clau ambe los dos *principal*[*s*] .VI. canons de fournitura . . . Item en ff. faut aura do(l)s *principals* . . ambe nou canons en fournitura . . . Item en c sol fahut aura dos *principals* . . . (Revue 39: 272, Doc. Arles.)

Citons enfin *forat* = trou:

Ex.: Item . . . cresco l'ayga e fec hun *forat* en l'enbarat deu Cambadia . . . (Levy Swb. II: 354, Comptes de Riscle.)

Digitized by Google

Item foc ordenat que fessan ... clabe lo *forat* qui era entermey la capera deu ructo de Bilhe e la muralha de la gleysa. (Ib. III: 84, ib.)

Les participes *trencada, levada, murada, garida, bastit, peirat*, etc., désignant des constructions et des fortifications, ont probablement été substantivés de très bonne heure, peut-être dès le temps du latin vulgaire, puisque plusieurs d'entre eux se retrouvent dans d'autres langues romanes (fr. *tranchée, levée, guérite;* esp. *bastida*, etc.), et qu'il est difficile de discerner quel substantif a été supprimé. Il se peut aussi qu'ils aient été substantivés directement, sans avoir passé par l'état d'adjectif.

Les participes *aisida* et *privada* sont probablement devenus substantifs par une sorte d'euphémisme.

Quant à des adjectifs tels que *batalhiera* (cf. *mur batalhier*, Levy Swb. I: 133), *comunal* (hôtel de ville), *fort, costier* etc., il est évident qu'ici nous avons affaire à une ellipse.

---

8. Parties du corps animal

Les adjectifs *molar* (dent molaire), *la destra, lo destre, li natural* (genitalia), *menudas* (intestins) se sont évidemment substantivés par la suppression d'un substantif.

Lo redon (le cul) au contraire, s'est probablement substantivé directement.

Ex.: En las *molars* adhoras si fan verms. (Rayn. Lex. IV: 244, Eluc. de las propr.)

Al *destre* de Dieu sezia. (Ib. V: 76, P. Card.)

A *la destra* de Dieu lo payre. (Ib. V: 77, V. et Vert.)

... nasquet .. .I. cadel que avia davant .I. cap e dos cambas e detras .II. anquas, .IIII. cambas, .II. cohas e .II. *naturals* de mascle. (Levy Swb. V: 365, Pet. Thal.)

Aras trencan testas e bras Li falsa jent de mal percas,

Digitized by Google

E trazon lur lo sanc dell cors, Las *menudas* gietan defors. (Levy Swb. V: 209, S. Porcari.)

Item lo dia al dignar petytoya am *menusas* d'auquas. (Ib., Cout. command. S. André.)

Sel uen a flum e noill ha gau ni pon Despoilla si e mostra son *reon*. (Herr. Arch. 50, p. 263: V.)

Non es bona dompna el mon, Sim mostrava lo corn el con. Tot atretal cum il se non E pois m'apellava: Raimon, Cornatz m'aissi sobrel *redon*, Qu'ieu noi baisses la cara el fron, Cum si volgues beure en fon. (Levy Swb. I: 370, Turc. Malec.)

Il convient peut-être de citer ici l'adjectif *gran* dans le sens de taille.

Ex.: Tam bell, tam pros ni tan apert Non vi hom anc, al mieu semblan, Ni que fos aisi de bon *gran*. (Flam.[II] 1634.)

Mos Bels Miralhs vuolh que·m lais Sa gaieza e son bel *gran*, (B. de Born[II] 32: 57.)

. . . o un avinen parlar o un bel chaptenemen o un bel *gran* o un bel talh de persona; (Ib. 32, razo 15.)

Il est presque sûr que cet adjectif s'est substantivé directement, sans avoir auparavant déterminé un substantif.

---

9. **Matières brutes**

Les adjectifs de couleur: *blanc*, *blanquet*, signifient «céruse»; de même *verdet* en est venu à désigner un produit chimique (ou du vert-de-gris?). Tous les deux sont, sans doute, devenus des substantifs directement.

Plata qui désignait originairement «plaque» a fini par désigner elliptiquement «argent», qui, d'ordinaire, était fondu en forme de plaques.

Le participe *remes* signifie aussi «graisse fondue».

Digitized by Google

Ex.: . . . pren del bon *blanc* (Rom. 32: 472,10.)

. . . la polvera del *blanc.* (Ib. l. 11.)

De *blanquet* et de vermeillon Se meton tant sobrel menton (Moine de Mont. 14[2]: 56.)

E ja no·us gensera mais Lo *blanqez* ni'l vermeillos (Bartsch Chr.[VI] 326: 33.)

Emplaust a tota nafra, et a trayre ferre, o fust, o tota autra qual que te vuelas. R). litargi d'aur, .j. liura; — .. mirra, ences, *verdet*, opoponac, . . . (Recettes méd. (B), Rom. 12, 102: 4.)

verdet, galas, . . . so[l]pre quanhe que sia, . . . salpetra.. (Livre Épervier 112: 2404.)

« E l'avers e la *plata* er al nostre promes, « Tro be siam cregut de poder e d'avers « Per tornar en Proensa. (Crois. Alb. 5041.)

---

10. Médicaments

Les adjectifs désignant des médicaments sont d'un emploi assez restreint, puisqu'ils ne servent guère qu'en médecine. Presque tous ceux que nous avons pu trouver, comme *aperitiu*, *mundificatiu*, etc., ont été cités par RAYNOUARD: *Lex. Rom.*, *Eluc. de las propr.* Ils sont tous d'origine savante et ont tous qualifié un substantif qui a été omis plus tard.

Un nom de médicament d'une origine plus populaire est *clareta* (collyre).

Ex.: Ab *aperitius* cum es gra de mostarda fomentar. (Rayn. Lex. II: 103, Eluc. de las propr.)

Deves uzar de *solutius.* (Ib. V: 255, ib.)

Si purga ab *dissolutius.* (Ib. V: 257, ib.)

Aquesta passio si deu curar ab . . . *extersius* et per unguens. (Ib. V: 348, ib.)

Ab *dissolutius*, *mundificatius* et *abstersius* (Ib. V: 348, ib.)

Cura aquela am alcu *encarnatiu* dels enguents. (Ib. II: 342, Trad. d'Albucasis.)

Digitized by Google

Item, vel recipe unguentum vocatum *clareta* sive colliri (sic), et unge occulos cum ibis cubitum. (Guibert, Reg. dom. I, 65: 17.)

---

11. Biens, successions

Propri (bien, fortune) est un adjectif substantivé. *Valen*, par contre, qui s'employait aussi dans ce dernier sens (Revue 47, p. 356: 10; Arch. Gir., t. 8, 306: 26, 27), est probablement le même mot que *valen*, valeur, originairement un gérondif.

Communal (« bien commun », Appel), *legitima* (légitime) et *paternal* (succession paternelle) sont tous les trois devenus des termes de jurisprudence. Ils ont évidemment déterminé un substantif qu'on a dû supprimer pour plus de commodité, tandis que *propri* s'est probablement substantivé directement.

Ex.: No tendra ni fara tener *propri* de las rendas ni dels bes comus... (Levy Swb. I: 298, Te igitur.)

En aquesta sentensa es especialmen amparat que negus fraire no sia [tan] arditz que tenha *propri*. (Levy Swb. II: 377, Benedictinerregel.)

Item si la molher mor prumer que·l marid . . ., lo marid gazanha lo lieit e las arraubas nupcials e l'arca . . .,e ed deu la far sepelir e far las exsequias del son *propri*. (Ib. IV: 95, Cout. Condom.)

Aisselh a, qui tolh *cominalh* E·l fa estar dedins serralh Per conquerre·ls autrus trautz. (Appel, Prov. Ined. 50: 12.)

Tota donation feita de pair a filh per cauza de matrimoni . . . a valor e no pod ester . . . pel pair revocada, saub a sos autres enfants lor *legitima*. E si la donation feita al filh era tant pauca que no valos sa *legitima* . . . (Levy Swb. IV: 355, Cout. Condom.)

. . . la molher pod far sa voluntad de son dot, . . saub *le legitima* de sos enfants, . . . (Ib. II: 244, ib.)

Digitized by Google

Item, si assi a una fempna besoa et a dus enfans de son marit, et lo marit la layssa tuteyritz de sous enfans et ladicha fempna ha terras et binhas que son suas de son *paternal*, de que ladicha trey gran cop de fruitz .. (Arch. Gir. 92, § 18.)

Principal qui, employé comme substantif, a pris tant d'acceptions différentes, peut aussi signifier «capital».

Ex.: Dissero mag que, a satisfar las cauzas sobredichas, els non avian d[enier] ni mealha. Per que cascu vis e regardes qual provesio se podia metre a las cauzas sobredichas. E sus aquo totz tengro que may era expedien de setisfar lo gazanhatge quel *principal*; (Revue 47, 359: 8, Délib. du Cons. Comm. d'Albi.)

---

12. Champs, bois, cours d'eau, chemins

En latin, surtout pendant l'époque impériale et la décadence, on employait le singulier neutre pour désigner le terrain, comme *apertum*, *desertum*, *asperum*, *planum*, et, plus souvent, le pluriel, comme *aquatica*, *declivia*, *invia*, *plana*, *derupta*, *viridia* (sc. loca), *brevia* (sc. vada), etc.

Quelques-uns de ces adjectifs substantivés en latin se sont continués en provençal comme des substantifs, par exemple *desert*, *aspre* (Vie de S. Hon. 76: 1).

Le féminin *plana* vient probablement du pluriel latin *plana*. (v. Dict. Gén., «*plaine*».)

Le vieux provençal a créé un grand nombre de substantifs d'origine adjective et désignant des lieux déserts ou des champs cultivés. Tels sont *herm* (lieu inculte), *mol*, *bel*, *eisuc*, *sec*, *grauca* (terre stérile); *semenat*, *laurat*, *cultivat*, *colt*, *laboradiu* (champ cultivé?), *defes* (clos), *claus*, *herbos* (gazon), *arada*, *eissartada*, *rumpuda* (terre nouvellement défrichée), *percincta*.

Digitized by Google

Ex.: Tot cant l'Espitals i avia . . ., so es a saber los deimes e las terras el·s prats . . . et las vinnas e l'*erm* e·l condreg. (Levy Swb. III: 125, Monogr. Tarn III.)

Una vinha . . . que se confronta . . . an la vinha de Bertrant Pages et an l'*erm* de Johan Fontier. (Ib., Bondurand, Rec. féodales.)

Motas ves nos a[s] fach anar Per *mol*, per giladas, (e) per fanc. (Ib. V: 293, Débat corps et âme.)

Nos anem totas vetz par *bel*, per *ysshut* o per *sec*, so es per bel loc o per [loc] ysshut o per loc sec. (Ib. II: 346, Leys II.)

Per lo mar ros passeron coma per bel *eysuyt*. (Ib., Nobla Leyçon.)

Erauca (corr. *Crauca*, G. Paris), *grauca*, i. terra sterilis A. (Don. prov. 65, 9.)

Passet per un *semenat*, E pres d'espiguas d'aquest blat. (Rayn. Lex. V: 192, Trad. d'un Év. apocr.)

Item que negun bestiar no vasa per los *lauratz*, mays tan solament per las garigas. (Levy Swb. IV: 337, Arch. Narb.)

Et eus *cultivatz* ayan herba et pastenc ad obs de lors jumentz ses dampnage de mes et de fenar. (Ib. I: 289, Rec. gasc.)

Et deus padoence a Arros eus *herms* et eus *cootz*. (Ib. I: 288, Ib.)

Item que los dits habitans puscan mettre carbones en lo bosc que es dedins los *laboradius* on an acoustumat . . . (Ib. IV: 295, Baronnie Miglos.)

Quant creis la fresca fuoilla el[s] rams E l'ombra s'espeissa els *defes*, M'agrada l'aura el tems el mes. (Ib., II: 44, Guir. de Born.)

Le claus a l'evesque . . . Le mas qui fo Ponzon Durant ab lo *claus* et ab las condaminas. (Ib. I: 260, Rec. d'anc. textes.)

Li baro cavalguero doi e doi per *l'erbos*, (Crois. Alb. 3787.)

Ieison de las trencadas e perprendon *l'erbos*, (Ib. 7238.)

Quant aug chantar lo gal sus e l'*erbos* El pic el iai el merlel coaros (Mahn Ged. III, 955, str. 1, G. Rainols Dat.)

Digitized by Google

. . . el dit P. deu Lavai dab sos parenz dizen que prenen la demne de lors *arades* de zo que laboraven el territori de Lobencs. (Cart. Auch, p. 224.)

Item manda may la dicha court que degun home . . . non auze mettre degun bestiari en pratz ni en vignes ny en ortz ny en *yssartadas* joves. (Levy Swb. II: 331, Criées d'Hierle.)

Concedo monachis S. Vincentii de Juncheriis duas pecias terrarum laboratarum et unum camerarium horti in riperia de Cauroncello, suptus *Rumpudam*, quæ fuit magistri vitalis. (Du Cange, Charta ann. 1171 ex Tabul. casæ Dei.)

. . . la terra apperada la *percincte* de la palu de Bourdeu, laquau *percinta* es entre Estei-Crebat devers Bordeu d'una part, et l'Estei Nau devers Larmont d'autra. (Arch. Gir. II, 332, l. 8 d'en bas.)

Le participe *sagrat* a pris, par ellipse, le sens de cimetière.

Ex.: .. et lo senhor ne deu far justicia apres, la on lo trobe fora de la gleisa, o de *segrat*, o de saubetat. (Cout. Bord. 27: 9.)

Item volo e ordena que la que Diu fara son comandament de luy, que son cors sie sepelit en lo *segrat* de Diu e de Moss. sent Germer e de Madone sente Cataline de Navarrencx. (Art. Béarn 68: 15.)

Marina, qui s'est probablement substantivé de très bonne heure, désigne le bord de la mer, ou la mer elle-même; *espes* signifie «fourré», *fulhat* correspond à «feuillée», *remes* = «jeune bois qui repousse», *talhada* = «taillis» (?).

Ex.: Non tem nau ni governaire Ni tempest qu·ens destorbelha Ni·l sobern de la *marina*. (Bartsch Chr.[VI] 234: 5.)

Al castel de Menerba qu'es lai ves la *marina* (Crois. Alb. 1059.)

Qan lo temps brus e la freja sazos E·l vens esquieus esclarzis los *espes*, Don s'esclarzis la clartat(z) e·l ceres . . . (Levy Swb. III: 264, Mahn Ged.)

Digitized by Google

Lanquan fuelhon bosc e guarric Elh flors pareys e uerdura Pels uerdiers e pels pratz Els auzels quan estat enic Son guays de sotz los *fulhatz*. (Mahn Ged. III, N:o 706: 1, B. de Ventadorn.)

De fors los murs albergen lonc la *talhada*, E dero als cavals erba a sivada. (Gir. de Ross., ms. de Paris, 21: 8.)

Le substantif français *courant* se retrouve en vieux provençal sous la forme de *coren*.

Les participes *batut* et *destolta* signifient resp. «sentier» et «voie de traverse». (cf. le latin *compendiaria* sc. via).

De même *trencada* signifie aussi «chemin creux, lit desséché d'une rivière».

Ex.: Corrent de l'aiga (Rayn. Lex. II: 489, Trad. du tr. de l'Arp.)

Belh m'es dous chans per la faja Que fan l'auzelhet menut, Don refrimon li *batut* Per la beutat del frescum, (P. d'Alv., p. 144.)

Non fui marritz ni non presi *destoutas* Al prim qu'intriei el chastel dins los decs. (Levy Swb. II: 170, Arn. Dan.)

La vostra terra del claus, ostral pon, que·s'te ab la *trencada* que part del Montelh e te vas la Vernha. (Ann. du Midi 15, p. 510.)

Il est évident que les masculins *semenat*, *laurat*, *cultivat*, etc., ont été substantivés après avoir déterminé un substantif masculin comme *camp*, ou *loc*. (cf. l'exemple 4, p. 73.)

De même les féminins *arada*, *eissartada*, etc., ont dû qualifier le substantif *terra*.

---

13. Noms appellatifs de lieux et de domaines

L'adjectif *reial*, substantivé au sens de «royaume», nous ne l'avons rencontré qu'en rime. *Glejastgue* (paroisse), *poblat* (lieu habité), *comunal* et *vezinal* (commune) ont, sans doute, tous été substantivés par ellipse du substantif qu'ils ont qualifié.

Digitized by Google

Les ordinaux *ters*, *quart*, *quint*, qui sont devenus des noms de fonds de terre, ont d'abord été des noms de fractions suivis d'un génitif (lo ters d'una terra, etc.). Plus tard, ce génitif a été supprimé.

Ex.: E adon lo rei Sancho anet per son *reyal;* E venc en Panpalona, o no·l faillia ostal. (Guerre de Nav. 142.)

. . . que eu Isarnz de Vertfoil ei donat a deu . . . et a la majo dal Segur . . la quarta part que eu avia e la capella del castel de s̄ Marcel, ab tot lo *glejastgue* que s'i aperte et ab tota la seinnoria que eu i avia, (Bartsch Chr.IV 154: 30, Charte de 1202.)

Es establit per medisse guise que nulhs hom estrainh ni priuat no fasse corau, ne galupe, ne galup, ni frisque brei dens lo *poblat* de le biele e dous borgs ni en carreire, . . . (Établ. Bayonne 72: 24.)

. . . auem establit que nulhs hom ni nulhe femne qui sie dens lo *poblat* de Baione . . . (Ib. 63: 18.)

E promezo e autregero li avant dichs *comunal* . . . que ilh los coventz que foro empromes e acordat, . . . auran e gardaran ferms e estabbles. (Levy Swb. II: 406, Chartes Agen.)

E nulhs no trega de nulh blad de la biele de Banheres, de la feste de sen Johan-Babtista entro a la feste de Totz Sentz, si no ag faze per grad de la *bezial.* (Rec. Gasc. 26: 14.)

Notum sit que cum Berdot de Candan e Arnaud-Guilhemet de Salafranque, d'Oyene, aguosen pres e s fosen obliguatz entro a la *beziau* d'Oyene de far e reparar la glisie d'Oyene (Art. Béarn 151, la fin.)

. . en los *quartz* e los tres quartareires entre lo riu lo Beuer e Bazatz, (Arch. hist. Gir. 7, 397: 27.)

Et de tot so qu'el a e auer deu en totz lotz tenages de Benauges, per totz locs, sian: terras, vinnas, *quartz*, *quintz*, *ters*, meytats, cens, exporles, (Ib. 10, 93, 10 l. d'en bas.)

Digitized by Google

14. Noms propres de pays

En français, beaucoup des noms d'anciennes provinces, désignées d'après leurs chefs-lieux, comme le *Bourbonnais*, le *Nivernais*, le *Limousin*, sont des adjectifs substantivés.

Comparez, en allemand, das *Hessische*, das *Thüringische*.

En vieux provençal se rencontrent un grand nombre d'adjectifs semblables, la plupart en *-es*, comme *Agenes*, *Dijones*, *Bordales*, *Engolmes*, *Milanes*, *Verdunes*, etc.

Quelquefois aussi, on trouve des adjectifs de lieu avec une autre désinence, comme *Caersin*, *Lemozin*, *Lombart*, *Tolzan* *Navarrenc*. A *Lemozin* on a encore ajouté la terminaison *-es* en formant l'adjectif *Lemozines*, qui s'est substantivé à son tour.

Plus rarement, la forme féminine sert de substantif comme dans *Mantoana*, *Navarreria*.

Dans tous ces cas, nous avons probablement affaire à une ellipse. Quand c'est la forme féminine qui s'est substantivée, c'est probablement le substantif *terra* qui a été omis. Il faut observer que, dans ce cas, le substantif qui a donné son nom à la province, est féminin: *Mantoa*, *Navarra*.

La forme masculine de l'adj. est peut-être devenue substantif par ellipse de *paës*.

Adj. en -es:

Ex.: ... e.pooys a. .v. jorns del dich mes s'en desalotjeron et aneron s'en en *Agades*. (Levy Swb. II: 210, Pet. Thal.)

Autra ost de crozatz venc de ves *Agenes*, (Crois. Alb. 300.)

E farai lauzor vertadeyra Del vescomtessa Na Vaqueira De Lautre, on renha totz bes, Coronda de tot *Albeges*. (Levy Swb. I: 373, Guir. Riquier.)

Item es costuma en *Basades* que, quant ung home... auci autre... (Ib. III. 370, Cout. Bazas.)

«Que cant las crotz primeiras vengon en *Bederres* «Per destruire la terra e que Bezers fo pres, (Crois. Alb. 3526.)

E parlat ab aquels de *Dijones*, (Gir. de Ross., ms de Paris, 235, dern. l.)

Digitized by Google

Berengier de *Besaudunes* Li retraissera, si·lh plagues; (B. de Born[II] 12: 49.)

Costuma es en *Bordales* que . . . (Levy Swb. I: 329, Cout. Bord.)

E tornara lai don si trais, A Melhau et en *Carlades*; (B. de Born[II] 12: 13.)

E pauc apres el s'en anet en *Cenedes*, ad un castel d'aqels d'Estras, (Sordel, Biogr. I: 9.)

Qu' *Engolmes* a per fort cobrat E tot Saintonge desliurat Tro lai part Finibus-Terra. (B. de Born[II] 7: 10.)

. . . e lai en *Narbones* Trames per n'Aimeric, e que cascus vengues. (Crois. Alb. 1975.)

Co assetges om Terme la sus en *Termenes*, (Ib. 1097.)

Que malamen s'es contra vos guidada Vostra dompna de sai en *Tortones*, (Appel. Chr.[II] 90: 4.)

E Poorent e cil de *Vermendeis*, (Gir. de Ross., ms. de Paris, 137: 14.)

Adj. en -in, -an, -enc, -ines:

Ex.: E met de sai Guascuenha e Proensa E *Limozin*, Alvernh'e *Vianes*, (Appel. Chr.[II] 97: 4, Albert et Monge.)

. . qe neguna parladura non es naturals ni drecha del nostre lengage mais acella de Franza e de *Lemozi*, o de Proenza o d'Alvergna o de *Caersin;* (Ib. 123, 53, Las rasos de trobar.)

E·lh volpilh de l'emperador Volian *Lombart* envazir (B. de Born[II] 4: 30.)

Que de *Tolzan* e de tot *Carcases* E de Franza e de tota Espanha, (Bartsch. Chr.[VI] 423: 3)

E van enves Lavaur que lai en *Tolza* fu. (Crois. Alb. 1524.)

Notum que Bertranet. . . aferma si medix ab Johano d'Arrigade, cooterer de *Nabarrencx*, per aprener de son mestier. (Levy Swb. I: 289, Moeurs béarn.)

De Bergonha e de Fransa e de *Lemozines;* (Crois. Alb. 284.)

Adj. féminins:

Ex.: Sordels fo de *Mantoana*, d'un castel que a nom Got, (Sordel, Biogr. I: 1.)

Lo Sordels si fo de Sirier de *Mantoana*, (Ib., Biogr. II: 1.)

Digitized by Google

En la *Navarreria* an fait engens per traire Grans peiras redondissas per ams les borcs dechaire. (Levy Swb. II: 25, Guerre de Nav.)

En la *Navarreria* anego·s albirar Que·l valent don Garcia podia molt mandar, (Ib. III: 350, ib.)

E dis a tot lo poble: Seinnos, nos em forçatz, Qu'en la *Navarreria* son contra nos alçatz (Ib. III: 69, ib.)

Coup d'œil rétrospectif

Parmi les adjectifs désignant des choses et qui, comme nous l'avons dit déjà, ont presque tous été substantivés par *ellipse d'un substantif*, il faut mentionner non seulement ceux qui n'ont pu qualifier que très peu de choses ou un seul objet, et qu'on appelle des adjectifs techniques, comme *velut* (sorte de drap), *choine* (s. de pain), *julhat* (s. de monnaie), *molar* (dent molaire), etc., mais encore ceux d'un emploi plus général, tels que *gros* (s. de monnaie), *frances* (s. de mesure), *cairada* (pièce de maçonnerie), etc.

Beaucoup de ces adjectifs plus fréquents, employés dans des milieux divers et en différentes occasions, peuvent représenter des choses d'un genre différent, sans que, pourtant, on ait lieu de craindre qu'ils soient mal compris.

Ainsi, par ex., *gris* peut désigner une étoffe aussi bien qu'une fourrure; *blanca*, une étoffe et une monnaie; *blanc*, une étoffe, une monnaie, une sorte de fard; *cornuda*, une sorte d'enclume, une s. de pain, une s. de vaisseau, etc. Quelques-uns peuvent aussi désigner des animaux, comme *ros* (étoffe; cheval), *becuda* (houe fourchue; bécasse), etc.

De même les ordinaux substantivés ont souvent plusieurs sens bien distincts. *Quart* par ex. signifie un poids, une mesure de vin et une mesure pour les grains, une monnaie et un fonds de terre, etc.

Comme les adjectifs, les *ordinaux* aussi se sont substantivés par une sorte d'ellipse; mais le procédé suivant lequel ils sont devenus substantifs est un peu différent. Ils ont d'abord

Digitized by Google

signifié des parties de choses (lo *quart* d'una livra, par ex.), puis, par ellipse du génitif, ils ont été employés seuls. (cf. p. 48.)

Cependant, il est permis de penser que certains adjectifs désignant des choses, et peu nombreux d'ailleurs, ont été substantivés *directement* c'est-à-dire, sans qu'on ait jamais songé à leur adjoindre un substantif.

Tels sont par ex. les *adjectifs de couleur* désignant la matière même de la couleur, comme *blanc* (sorte de fard), *verdet* (vert-de-gris), ou employés dans des expressions comme: vestit de *neire*, cobert de *roge*, etc.

Puis encore quelques *adjectifs marquant la forme*, comme *plat* (plat, assiette), *lo redon* (le derrière), *agut* (clou), etc., et peut-être aussi l'adj. *propri* dans le sens de fortune.

Des participes masculins tels que *empastat* (pâté), *forat* (trou), *pavat*, *peirat*, *bastit*, etc., peuvent très bien avoir été substantivés directement eux aussi.

Pourtant, il est très difficile de rien certifier sur ce point, puisque, nous le répétons, ils peuvent avoir été réduits en substantifs à une époque très reculée, en sorte que le souvenir du nom supprimé s'est lui-même perdu.

Dans les adj. substantivés *lo redon* (le derrière), *li natural* (les parties naturelles), *aissida* et *privada* (lieu d'aisance), nous avons évidemment affaire à des expressions euphémiques. (cf. aussi p. 35).

Les mots en *-al: carnal*, *logal*, *fenestral*, *medicinal*, etc., qui n'expriment pas une qualité de la substance, mais la même chose que les substantifs simples: *carn*, *loc*, *fenestra*, *medicina*, etc., ont été formés, sans doute, de ces substantifs primitifs par addition de la désinance *-al*, par analogie avec les nombreux substantifs en *-al*, hérités du latin.

Par conséquent, ils sont devenus identiques pour la forme aux adjectifs correspondants, et, à première vue, on serait peut-être tenté de les prendre pour des adjectifs substantivés.

Le plus souvent, ils se trouvent à la fin d'un vers.

Digitized by Google

Chapitre IV

ADJECTIFS QUI EN SE SUBSTANTIVANT ONT PRIS UN SENS PLUS OU MOINS ABSTRAIT

A. ADJECTIFS DÉSIGNANT DES PHÉNOMÉNES OU DES ACTIONS.

1. Langues

En latin, on disait: *latine*, *græce loqui*, *scire*, c'.-à-d. qu'on se servait d'adverbes dans des cas où les langues romanes emploient des adjectifs substantivés.

En latin populaire, on a dû dire «*romanice parabolare*», ce qui a donné, en vieux provençal, «*romans parlar*» (cf. l'anc. fr.: Mes Savaris qui ot la barbe lee, *Parla romanz*.., cité par Godefroy).

Mais, peu à peu, on a oublié qu'on avait eu affaire à des adverbes, et on les a pris pour des adjectifs substantivés, ou bien on les a remplacés par ces derniers. Cette fusion a été facilitée par des adverbes comme *lati(n)* (< latine), identique pour la forme à l'adjectif *lati(n)* (< latinum). De plus, les expressions latines: *in græcum vertere*, *ex latino convertere*, etc., où l'on employait déjà des adjectifs substantivés, ont évidemment contribué à la victoire des adjectifs sur les adverbes.

Ex.: Vers es us dictatz en *romans* que compren de .V. coblas a .X. amb una oz am doas tornadas (Appel Chr.[II] 124: 1, Leys.)

E per so ai lo tralatat E l'ai en [pla] *romans* tornat (Levy Swb. V: 333, Trait. géom.)

Aman era son nom en *laic*, Mes (sic) on l'apelavan en *ebraic* Memucan en aqest envit, Qe vol dir en *roman* amanovit. (Roman d'Esther, v. 287.)

L'enfenitius del passiu non a loc en *uulgar*. (Don. prov. 19: 19.)

6

Digitized by Google

En *uulgar* non trop mas daquestas tres maineras declinazos q'u ai dit desus. (Ib. 6: 39.)

. . . car totas paraolas qe ditz hom en *lemosin* . . .(Razos de trobar 70: 46.)

E saup ben parlar *bergono, Frances* e *tïes e breto*. (Flam.[II] 1908.)

Si con om los dis en *ebreu* Et en *latin* et en *grezesc;* (Ib. 2281—2.)

Le mot *latin* a fini par désigner le langage en général, et on le trouve aussi dans le sens d'érudition.

Ex.: Senher, tan say d'aquest *lati*, Per que la nuech cossir e velh: (Jeanroy, Poésies Gav. 5: 33.)

Sens de natura e de *lati* Ha en Romieus. (Levy Swb. IV: 331, G. Augier de Novella.)

Seynors, en gran consir Suy que pogues complir Aquesta sancta jesta De rason manifesta, Car l'estoria es greus E le *latins* es breus. (Ib. IV: 331, S. Hon.)

De même, il se rencontre dans la locution *entendre son latin*.

Ex.: Reis Corbarans de Persa demandet Arloy, Al cortes dogroman, que *enten son lati:* (Appel Chr.[II] 6: 3, Chans. d'Ant.)

---

2. Impressions, sensations

Les adj. *gai* et *suau* ont pris la même signification que le substantif *ioi*.

Ex.: Car aquel *gay* que hieu aver solia, Tot m'es tornat en sospir et en ira. (Appel Chr.[II] 103: 23, Marienklage.)

Pus qua mi dons play Quieu torn ma dolor en *gay*. (Mahn Ged. I, 299, p. 188: 21, Brev. d'amor.)

Digitized by Google

D'est segle volrun vanas laus; Czo fo lur gaujz e lur *suaus*. (S. Fides 457.)

La locution «avoir froid» se rencontre aussi en vieux provençal sous la forme *aver freg*.

Ex.: Ben fai parer que *aia freg*: (Auz. cass. 3222.)

Les phrases: *aver son sadol*, *penre tot son plen*, *aver son cabal*, *aver tot son deslivre*, *vivre de son cabal*, *far lo benestan de alcu*, expriment la satisfaction d'un besoin on d'un désir.

Ex.: Mays na de be e de plazer Damor cel questa en lesper Que cel qua dessi dons agut So que demandat a uolgut Quar est amors passada es Pus quez om *nasso sadolh*. (Mahn Ged. I: 299, p. 189: 22, Brev. d'amor.)

Si tuh li home qu'el mon so, *Prenian* de las flors a bando E de las fuelhas *tot lur ple*, (Appel Chr.[11] 115: 165, Brev. d'amor.)

S'ieu n'aic joi e *mon cabal*. (Zorzi. 5: 40.)

et segont que entendut abem, lo deyt mossen Bidau *have agud tot son deliure*, et las bullas seran assi d'aqui tres jorns. (Levy Swb. II: 71, Jur. Bord.)

Que si pogues *uiure de mon quabal* Ia non uolgra sezer alor fogal. (Canz. prov. J, N:o 2, str. 2.)

Mei voler nois son mogut De *far tot son benestan*, (Zorzi 3: 57.)

Mas s'ieu ai *faich ni dich son benestan*, Si ben m'en es mal pres, non ai dolor, Car mos devers era de far aitan, (Ib. 15: 37.)

Dans ces derniers exemples, l'adjectif est précédé du pronom possessif.

Digitized by Google

3. Maladies

En latin, on trouve *tertiana* et *quartana* employés substantivement par ellipse du subst. *febris* (v. Kühner p. 174). De même *cardiacus* (sc. morbus), etc.

Tertiana se retrouve en vieux prov. sous la forme *tersana*, employée comme substantif (Brev. d'amor 6950.)

D'autres noms de maladies sont de création plus récente, tels que *pruzen* (Crois. Alb., Gloss. « Sorte de maladie caractérisée par une démangeaison, exema? »), *corroden* (« chancre », Rayn.), *ros vair*.

Ex.: E di[s] laüs a l'autre: « Trop es plus dous *pruzens* « Que no son estas aigas que nos gitan bulhens. » (Crois. Alb. 2852.)

Corrodent, es corrupcio, la qual corrodeys aissi coma foc. Cauterizacio de *corrodent*. (Rayn. Lex. V: 101, Albuc.)

Totz hom si deu gardar de *ros vaire*. (Ib. V: 113, Sydrac.)

---

4. Température, état de l'atmosphère

Les adjectifs *caut* et *freit* se sont aussi substantivés pour exprimer la température. On les rencontre avec cette signification au singulier aussi bien qu'au pluriel.

Au singulier:

Ex.: Quel *chauz* el *fregz* Qu'atrai aitals follors, M'er estiers sals, (Zorzi 1: 65.)

Ara perdon l'alegragge Pel *frey* e per la gilada; (Appel Chr.[II] 14: 9, Marcabrun.)

Qan lo *freitz* e·l glatz e la neus Se·n fuich e torna la calors (Ib. 22: 1, Guir. de Bornelh.)

Digitized by Google

Au pluriel:

Ex.: Velhars e trebalh et afan Seran mei soiorn d'er' enan, E sufriari *fregz* e calors, (Appel Chr.[II] 27: 12, R. de Vaq.)

... foren los grans *freitz* que la mar gelet en Gasquonha; (Levy Swb. V: 324, Cout. Bord.)

De même, *caut* se rencontre dans l'expression *faire caut.*

Ex.: E maiormen si *fai* grant *caut,* (Auz. cass. 1841.)

E *fassa caut* o freidura, Trastot m'es d'una mezura (Prov Ined. 191: 12.)

Les adjectifs latins *serenum* et *obscurum*, qui s'employaient comme substantifs dès l'époque latine, se sont continués, en vieux provençal, sous les formes *sere* (Crois. Alb. 4981, 8068) et *escur* (Ib. 6421.)

Le vieux provençal connaît encore les féminins *serena*, substantivé probablement par ellipse de *noit* (cf. *la noit serena*, Bartsch Chr.[II] 101: 6) et employé dans le sens de «serein, le temps frais du soir» (Flam.[II],Vocab.) et *meridiana*, désignant «le milieu du jour, l'heure la plus chaude de la journée».

A ce propos, il conviendrait peut-être de citer l'adj. *escura* qui, à l'origine, a dû signifier «nuit», mais qui, peu à peu, a pris le sens de «obscurité» en général.

Ex.: «Doncas no fo ren als mas pena, «Car fui tan pres de la *serena* «Que vaus sim trais ab la douzor (Flam.[II] 4040.)

C'anc la ost Menalau cui Paris tolc Elena No fiqueron tant trap els portz desotz Miscena Ni tan ric pavalho, de nuits, a la *serena*, Com cela dels Frances: . . . (Crois. Alb. 427.)

«A la *meridiana*, cant nos conoisserem «Que ilh dedins repauson, e nos nos armarem; (Ib. 4756.)

A la *meridiana* quel soleilhs pren l'ombral. (Ib. 4844.)

Hom lo deu pauzar a l'*escura*, E deus autressi donar cura Que noill do maniar com sol. (Auz. cass. 753.)

Digitized by Google

5. Points cardinaux, vents

Les adj. substantivés latins *oriens* (sc. sol) et *occidens* (sol) ont donné naissance aux substantifs provençaux *orien* et *occiden*.

Les formes *levan*, *ponen* et *cocan* (Levy Swb. IV: 381, Ouvr. Arles) ont aussi l'air de participes présents substantivés, mais, comme le démontre M. STIMMING, Gröbers Zschr. 10, p. 526-ss., ce sont d'anciens gérondifs.

L'adjectif *trasmontana* qui, en se substantivant, a pris la signification de «étoile polaire» (Appel Chr.[II] 31: 16, Sordel), sert aussi à désigner le nord.

Ex.: ... daves la partida de *trasmontana* ... (Such. Dkm. I, 344: 48.)

Selon Raynouard, l'adjectif *sor* signifie «levant» dans le passage suivant:

Ex.: En una cambra pencha d'azur e d'or, Estan a las fenestras davas le *sor*; (Gir. de Ross., ms. de Paris, 240: 24.)

Les noms des points cardinaux s'emploient aussi pour désigner les *vents*. De même, *grec* en est venu à désigner le vent soufflant du côté de la Grèce.

Ex.: Les principals (sc. vens) aissi nomnam En nostra lengua romana: Levan, *grec* e *trasmontana*, Maëstre, ponent e labeg, (Brev. d'amor 6098.)

---

6. Couleurs

Nous voulons parler ici des couleurs en elles-mêmes, c'est-à-dire des différentes impressions que les objets produisent sur l'œil. Comparez plus haut les adj. de couleur

Digitized by Google

substantivés désignant des chevaux, des draps, des monnaies, etc.

Dans les exemples suivants, les adjectifs substantivés représentent les couleurs elles-mêmes:

Ex.: . . . l'autra mitat tota vetada de negruras et sposcada de *roge** coma sanc. (Levy Swb. V: 383, Chron. Boysset.)

S'esmeutis be desliuramen Aissi com deu naturalmen, Segon so que aura maniat, *Blanc* e *negre* non ges mesclat, Ans pot hom be cascun triar (Auz. cass. 149.)

Pueys lo maystre ly va dir Que deguessa los draps despartir, E tenchesse lo[s] chalons en *blanc* Et en *gruoc* et en *vermelh.* (Levy Swb. II: 296, Kindheitsev.)

E el camp de Montoliu es plantatz us jardis Que tot jorn nais e brolha, [e] es plantatz de lis; Mas lo *blanc* el *vermelh* qu'i grana e floris Es carn e sanc e glazis e cervelas geris; (Crois. Alb. 7147.)

Vostra beutatz me det l'erguelh del pau, Que remira·l *vert* e·l *vermelh* e·l *blau*, Tro per erguelh s'erra de las paretz. (Levy Swb. III: 128, Mahn Ged.)

---

7. Fêtes, temps

L'habitude de substantiver les adjectifs désignant des fêtes et des jours mémorables est très ancienne. Ainsi on trouve en latin *denicales* (sc. feriæ), *Bacchanalia* et *ferialia* (sc. sacra), *natalis* (sc. dies), etc.

En ancien provençal *anoal* (messe de requiem à l'anniversaire de la mort d'une personne), *completa* et *secreta* (parties de la messe), *carnal* (le temps où l'on mange de la viande, par opposition au carême) et *ferial* (cf. jor ferial, Levy Swb. III: 452) s'emploient tous substantivement.

* Cf. vestir de *nier*, cubrir de *roge*, p. 55 et 56.

Digitized by Google

Ex.: ... e fetz los ... metre en un monumen ...; et ordenet ... que tuit li cavalier ... lor venguesson far *anoal* chascun an; (Bartsch Chr.[VI], 262:23, Biogr. des troub.)

... e per los tortises de l'*annoal* que fe de M[e]. Ozil d'Antegac. (Levy Swb. I: 66, Frères Bonis.)

Quan agron dig *completa* et ora nona. (Rayn. Lex. IV: 572, G. de Calanson.)

Que tug sian a *completa* ... Quan sera issit de *completa*. (Ib., Regla de S. Benezeg.)

Ajustet en la *secreta* de la messa sanhtas paraulas. (Ib. III: 59, Cat. dels apost. de Roma.)

Qui non pot de *carnal*, s'i lava de caresma. (Levy Swb. I: 215, S. Honorat.)

En *carnal* ni en caresme. (Ib., Brev. d'amor).

Ni deu tener cort ny *ferialhs* en la dicha vigueria, si non en loc en que aia copia de clercs ... (Ib. III: 452, Libert, S. Pons.)

Les ordinaux féminins *novena*, *quatorzena*, *quarantena* désignent aussi des espaces de temps (neuf, quatorze, quarante jours). Comparez le subst. *caresma*, remontant à l'ordinal latin *quadragesima*.

Ex.: Item que en *novena* d'alcuna presona morta no sian am aquels que seran del hostal del mort per essolassar ... (Levy Swb. III: 39, Arch. Milhau.)

Tota persona habitan el dig log e e la honor a *quatorzena* de pagar son deude, ...(Rec. d'anc. textes 190, § 7.)

«Que de nostra mainada n'a .C. .LX. mens «Que d'esta *carantena* no tindran garnimens. (Crois. Alb. 6518.)

Il n'est pas facile d'expliquer comment cette substantification s'est faite.

D'ordinaire, les ordinaux féminins substantivés, comme *dozena*, *vintena**, etc., désignent un nombre abstrait. (cf. le

* Les ordinaux provençaux, à partir de *seizen*, ont pris la terminaison *-en* <*ēnus*, qui, en latin vulgaire, s'employait souvent pour les terminaisons des ordinaux latins, et qui appartenait originairement aux distributifs. v. Rom. 36, p. 99, (Thomas).

Digitized by Google

fr. *douzaine*, *vingtaine*). Il est possible que ce sens se soit rétréci et que ces mots purement abstraits aient fini par prendre la signification plus concrète indiquée plus haut. Mais alors il reste à montrer comment l'ordinal *novena*, par ex., en est venu à désigner un nombre de neuf. Il n'est guère possible dans ce cas, de penser qu'un substantif féminin ait été éliminé; il faut donc supposer qu'il a été substantivé directement.

---

8. **Impôts, amendes**

Ce sont surtout les ordinaux comme *tertz*, *quart*, *quint*, *desen*, *trezen*, etc., qui servent à désigner les impôts. Les formes féminines, par ex. *desena*, *vintena* (cf. en latin *decuma*, *quinquagesima*), sont moins fréquentes.

On voit sans peine qu'avant de prendre cette acception, ils ont exprimé des fractions. La forme féminine s'explique par le fait que le subst. *part* a été éliminé.

Les adjectifs *comun* et *morlanal* ont aussi servi à désigner certains droits.

Le participe *degut*, pris dans un sens plus général, correspond au fr. *dû*.

Enfin *dobla* a fini par désigner une sorte d'amende.

Ex.: Tertz, *quartz*, *quintz*, *seysens* . . . de fruits, de blat. (Rayn. Lex. V:411, Tit. de 1326. Doat.)

. . . specialment deputat a reformar los dreytz, cesses, oblias, fius, *quartz*, *quintz*, albergas . . . et autras causas contengudas en ladita comicio, (Chron. Foix 187: 13.)

.. et metre sus revas imposicions, gabellas, *vintens*, *quinsens*, *desens* juxta que miels lur semblara . . . (Hist. Sisteron II: 568, l. 6 d'en bas.)

. . . vendan a cuy que volran am lo conselh del Espital, e l'Espitals sia tengut, ses tot grieuge, consentir a ses *treze* e ses autra servitut. (Priv. Man. 17: 17.)

Et . . . an ordenat que tota persona . . . que reculhira

Digitized by Google

blat . . . pagara lo *vinten* a la villa . . ., (Levy Swb. II: 315, Ext. arch. Tar.)

.. pagara lod. *vinten*, ansins coma si prenia laus et *trezen* (Ib. III: 38, ib.)

Resvas, *vintens* . . . e *trentens* de blads. (Rayn. Lex. V: 413, Stat. de Prov.)

I[a] carta quo cossols contradichero al *quarante* que demandavon las gens del rey de Franssa ...(Levy Swb. I: 210, Arch. du Cons.)

Demando nos sucsidis, *sincantes*, prest e dos. (Ib. I: 254, Deux Mss.)

Desenas, *vingtenas* ho autras impositions. (Rayn. Lex. V: 550, Stat. de Prov.)

Que .. lo tenguesso quiti de tot *comu* e de tot talh empausat et empauzador(s) per los senhors cossols. (Levy Swb. II: 382, Rech. Albi.)

. . . e que los digs senhors fezesso et empauzesso *comus* aitans quant lor semblara que abastesso a pagar los digs deutes, (Revue 47, 356: 8.)

Recebo de Arnaud deu Troyo, de Canet, per lo *morlanau** XVII. blanx hun jaques. (Levy Swb. V: 320, Comptes de Riscle.)

Item plus mustra que abe recebut deu *morlanau** qui fen los de Canet a la bila . . . bint et sinq sols et mey. (Ib.)

Costuma es en Bordales que tot feu se pot dividir entre los hereteis ses liccensa deu senhor deu feu; mas en cas que lo *degut* o la pencion deu senhor deu feu no se pague, . . . (Levy Swb. II: 55, Cout. Bord.)

Et mays conoc lo dit jutge . . . quelz senhors sobreditz non devo levar *dobla* delz homes . . . de S. Somplisi . . ., si no pagant a jorn los cesses. (Ib. II. 257, Cout. Saint-Sulpice.)

---

* Rem. de l'éd. «Ce nom de *morlanau* vient évidemment de ce que cette redevance était évaluée en monnaie morlane dans le contrat primitif qui l'établissait».

Digitized by Google

9. Actions, ou résultats immédiats d'actions

En latin, on avait une foule de participes passés qui s'employaient substantivement au neutre pour exprimer une action ou le résultat immédiat d'une action.

Tels étaient, par ex.: *factum*, *dictum*, *peccatum*, *inventum*, *decretum*, etc.

Beaucoup de ces participes latins ont donné naissance à des substantifs provençaux, comme *fait*, *dig*, *peccat*, etc., et le vieux provençal a créé un certain nombre de nouveaux substantifs participiaux, tels que *ensenhat*, *degut*, *comensat*, *pronunciat*, *escondig*, etc.

Cependant le participe féminin, employé substantivement pour exprimer l'action verbale, est beaucoup plus fréquent en prov. que le masculin. On trouve par ex. *intrada*, *virada*, *issida*, *dissenduda*, *gandida*, *fenida*, qui ont été substantivés probablement dès le temps du latin vulgaire, directement, sans avoir passé par l'état d'adjectifs.

Parmi les adjectifs substantivés désignant des actions, il faut citer: *principal* (plainte principale), *invernail*, m. pl. (semailles d'automne, hivernaux), *luminada* (chasse aux flambeaux), *batalier* (bataille, lutte), *ardit* (entreprise audacieuse, attaque), *greu* (difficulté), *redon* (ronde, tour), *novela* (nouvelle), *cuberta* (manière dissimulée), *biais* (faute), *biaissa* (faute), oblic (biais), *inconvenien*.

Ex.: Item, es costuma e usadge en la dita ciutat que alcus habitans de la dita ciutat ni de las apartenensas, no es sosmes ni subiugat ad algun judge ordinari o ordinaris dels senhors de Laytora ni d'algun de lor, coma judge sober *principal* ni sober apel; (Arch. Lectoure 38: 9.)

Note que segont la costume, despuys que augun ha comensat de responde au *principau*, no deu haber diete, mas que respondi plus auant au principau. (Livre noir Dax 44, § 92.)

Digitized by Google

Li tresmees . . . sunt al mestral, los *ivernauz* deit cullir et gardar. (Levy Swb. IV: 240, Langue Dauph. sept.)

Item . . . fa hom . . .deffensa . . .que . . .non ajan a cassar . . . las perlitz a la *luminada* am lo filat. (Ib. IV: 443, Proclam. Piquecos.)

Apres venc lo rey Anthiocus e escomes la ciutat de Jerusalem; e ac motz *batalhers* ambe Judas Macabeus e an sos frayres. (Ib. I: 133, Récits I.)

— Senher», ditz n'Amaldric», mot ben o avetz dit «Ez eu ab ma mainada comensarai l'*ardit*». (Crois. Alb. 6990.)

Ditz Ramon At d'Aspel: «Ans quens aian sentiz, «Nos acordem essems cals sera nostr'*arditz*, (Ib. 8834.)

. . . la qual dona previlegi fort grant als escolas e si deffent que hom no lor fassa *greu* ni desplaser, (Bartsch Chr.[III] 429: 27.)

Branditz l'asta redonda plus . . . d'u baston, Et escridet en [aut] la senha de Bolon. Per gran cavaliaria comencet son *redon*: Ins en la majo[r] preissa, lai on vi lo dargon, (Chans. d'Ant. 606.)

De la reïna s'es partitz En Archimbautz tristz e marritz Car trop l'ac dih mala *novella*; (Flam[II]. 913.)

La *novella* venc a Richaut, don ell fetz aqesta chanson que ditz: (Appel Chr.[II] 122[d]: 44, Biogr. de troub.)

E que lo compredor o lo venedor o aceissedor o empeinhedor jurin sus sober sens le vente o empeinhement . . . e que *cuberte* no y fassen. (Levy Swb. II: 386, Établ. Bayonne.)

«Ben sembla que deja trobar «Tot so que tain ad ops d'amar «Engieins e voutas e *cubertas*; (Flam.[II] 5223.)

E car ieu ai dich vanamen De far ses *biais*, m'atemor, Car pus lach estay a saben Can falh, que a pauc sabedor. (Prov. Ined. 58: 12.)

Era quan l'ivernz nos laisa, . . . Fas serventes ses *biaissa*. (Levy Swb. I: 145, Mahn Ged.)

Tant non escrius ab grafi ni ab pena, Puescas saber d'amor totz los *oblicx*. (Rayn. Lex. IV: 353, Severi de Girona.)

E giten lo femps e palhas . . . per darre e non per dabant; e so per obviar als *enconbeniens* deu foec, e autrament per l'enficiment de las gens per lo dit femps, . . .(Levy Swb. II: 488, Arch. Lectoure.)

Digitized by Google

.... atenut l'*encombenient* e lo dange qui era en lo cami (Ib. II: 223, Comptes de Riscle.)

Citons enfin *grans*, *granda* dans les locutions *se metre en gran(s)*, *en granda*, où l'on pourrait suppléer un nom abstrait comme *trebalh* ou *pena*.

Ex.: Ieu *m'en* sui totz temps *mes en grans*, Com puoscha aver cairels e dartz, Elms et ausbercs, chavals e brans; (B. de Born[11] 3: 34.)

Gramat de Babilonia essenha Com se deu fort donar essenha E *metre se* del tot *en granda* Se om poiria trobar sa comanda. (Levy Swb. IV 165, Trait. géomancie.)

Nuills hom non a fin pretz uerai, Si damor non simet emplai, Ecel que plus *sen met en gran*, Per un ben na de mals dos tans. (Ib., Canz. prov. A, N:o 380, str. 2, G. de S. Leidier)

B. ADJECTIFS MARQUANT UNE QUALITÉ EN ELLE-MÊME.

Certains adjectifs expriment non la substance douée de certaines qualités, mais la qualité considérée en elle-même. Tels sont:

I. Adj. exprimant des qualités personnelles

Ardit équivaut au substantif abstrait *ardimen*. *Avinen* signifie grâce, et *cabal* excellence.

Ex.: Puois, quan entra la freidor, L'*arditz* torna en paor, Quan lo clars temps s'esbuzerna. (B. de Born[11] 15: 24.)

E·l coindes pascors floritz Mi dons son *ardit* no creis, E no·lh merma l'espavens: (Ib. 33: 9.)

Digitized by Google

«Baro, estem membrat e cert e amarvit, «C'ades aurem la coita, qu'ieu conosc lor *ardit*. (Crois. Alb. 4255.)

Le palais d'*avinen*, On amors vay jazer, (Bartsch Chr.[VI] 314: 43.)

«Don mermaretz tot dia de pretz e de *cabal*. (Crois. Alb. 4823.)

Il est possible que dans l'exemple suivant *destre* exprime une qualité personnelle. (Levy: «Gewandtheit?»)

Ex.: Lonc temps entendet en aquesta comtessa e la amet senes veser, & anc non ac lo *destre* que la anes veser. (Levy Swb. II: 173, Chabaneau, Biogr.)

Quant à *azaut* (charme), il est très probable que c'est le même mot que l'adj. *azaut* employé substantivement, mais il se pourrait aussi que ce fût un dérivé du verbe *azautar*.

Ex.: Doncx val mays *adzaut* que beutatz (Mahn. Ged. I, 299, p. 190: 3, Brev. d'amor.)

Quar meillor ren non poc vezer, Plus douza ni plus faissonada, Plus plasent ni plus adautada, Ni que mieilz saupes retener Ab son *adaut* et ab plazer (Flam.[II] 7236.)

«Una dona bella e plazen, . . . «De bon *adaut* en tota ren; (Ib. 4425.)

---

2. Adjectifs exprimant la dimension

Les adj. *long*, *ample*, *aut*, *lat*, *espes*, *gros*, *travers*, *larc*, *preon* s'emploient substantivement pour exprimer une dimension.

Ex.: E furent mil de *loing* e cent de *lat* (Gir. de Ross., ms d'Oxf., 9435.)

. . .que ten mot de *lonc* e *d'ample*, (Such. Dkm. I, p. 351 chap. 17: 3.)

. . .que ten d'*ample* ni de *lonc*, (Ib. p. 353, chap. 20: 7.)

Digitized by Google

Car ben tenon de *lonc* una granda legueia; (Crois. Alb. 402.)

.VII. pes ac d'*aut*, et atteis ben Dos pes ab lo pe sobre se (Flam.[II] 1635.)

Aitan a de *lonc* coma de *larc*. (Rayn. Lex. IV: 21, Sydrac.)

Quant deu aver de *large*. (Ib., Trad. du Tr. de l'Arpentage.)

Premieramen fara ung mur ponchier de dos pams (sic) d'*espes*, . . . (Levy Swb. IV: 253, Art. montp.)

Lo fundament aye une cane d'obre d'*espes* e de *pregon*, entro que trobin bon fundament, e aye d'*espes* de terre en sus .VI. pamns (corr. paums). (Ib. III: 264, Art. béarn.)

. . . que sie a plom de .V. canes d'obre de *pregon*, (Ib. IV: 87, ib.)

. . . e·l flum creg aquela nuit de .III. pes d'*aut*, (Appel Chr.[II] 121: 50, Prise Dam.)

E feron los de .X. codes de *preon* . . .(Prise Jérus. 604, 2l. d'en bas.)

. . . que a cascun costat del portal ha una tor redonda am .I. cantonier et am .I. jasen el *gros* que hom volra. (Levy Swb. IV: 253, Art. montp.)

Longas del *gros* del det. (Rayn. Lex. III: 514, Sydrac.)

E si la cane era usade ni abracade per bielhesse lo *trauers* d'un did, no i deuem auer ley aquere begade; (Rec. Gasc. 24: 21.)

Ajoutons enfin *gran* = grandeur.

Pus a vista d'uelh par, Las naturas e·l *gran* E las vertutz que an Lo solelhs e la luna. (Levy Swb. IV: 165, At de Mons.)

Encaras es una autra illa . . ., en la qual creys lo gran del froment del *gran* d'una grossa coronya, (Such. Dkm. I, p 361, chap. 34.)

. . .e haqui habitan unas gens que son del *gran* d'un enfant de .V. ans he an cavals del *gran* d'un boc petit. (Ib. chap. 38, 8 et 9.)

Quelques-uns de ces adjectifs s'employaient substantivement dès le temps du latin classique, comme *altum* et *profun-*

Digitized by Google

dum avec la signification de mer: «jacio me in *profundum*» (Cic.), «provehor in *altum*».

D'autres, comme *latus* et *longus*, se rencontrent, même substantivés, pour désigner une dimension, quoique assez rarement, p. ex. «cresco in *latum*» (Ov.), «quatuor pedes in *longo* constat» (cité par Tobler, op.cit., p. 179.)

Pourtant, comme l'habitude d'exprimer la dimension par des adjectifs substantivés n'existe pas dans les langues romanes autres que le vieux provençal et le vieux français (v. Hammarberg, op. cit., p. 70), il est vraisemblable qu'elle n'est pas un héritage du latin mais qu'elle s'est plutôt développée spontanément dans ces deux langues.

Après avoir parlé des adjectifs substantivés en vieux français et marquant une dimension, M. TOBLER (op. cit., p. 168) mentionne aussi *pesant* (poids) et *vaillant* (valeur)*.

Ces mots se retrouvent également en vieux provençal sous les formes *pesan* (Flam.[II] 3075) et *valen* (Crois. Alb. 755 et 1679), mais, comme le démontre M. STIMMING (Gröbers Zs. 10, p. 536—7), ce sont évidemment d'anciens gérondifs.

Coup d'œil rétrospectif

La plus grande partie des adjectifs d'un sens abstrait se sont substantivés directement.

Tel est le cas pour ceux qui désignent une qualité ou une dimension (*ardit*, *avinen; long*, *haut*, *etc.*), une impression ou une sensation (*gay*, *suau;* aver *caut*, etc.), une couleur considérée en elle-même, et pour les adj. *caut* et *freit* exprimant la température de l'air.

Quant aux participes passés qui expriment l'action verbale, les masculins (*comensat*, *pronunciat*, etc.) aussi bien que

---

Ct. p. 71.

Digitized by Google

les féminins (*virada*, *issida*, etc.), il ne peut absolument pas être question d'un substantif éliminé.

Dans d'autres cas, l'ellipse d'un substantif est plus ou moins évidente.

Pour les substantifs *sagramental* (= sagramen) et *temporal* (= temps), cf. p. 80.

Digitized by Google

Chapitre V

ADJECTIFS D'UN SENS NEUTRE DÉSIGNANT LA TOTALITÉ OU UNE PARTIE DU TOUT

A. ADJECTIFS D'UN SENS GÉNÉRAL ET NEUTRE (MARQUANT LA TOTALITÉ)

Ces adjectifs marquent l'ensemble des idées et des choses possédant une certaine qualité.

Les langues dont les adjectifs possèdent les trois se servent en général du neutre pour exprimer la totalité. Ainsi, en latin, on trouve *bonum*, *malum*, *decorum*, *utile*, *inane*, etc., employés dans un sens général. (v. Kühner op. cit., p. 173.)

Le vieux provençal, comme le vieux français, possédait, il est vrai, une forme neutre de l'adjectif qui ne prenait pas d'*s* au nominatif, mais l'emploi en était très restreint (v. Appel, Prov. Chr.[II], p. X), et dans des cas comme ceux que nous allons citer, M. TOBLER (op. cit., p. 178) a montré, par de nombreux exemples, que le vieux français employait le genre masculin. Ce doit aussi être le cas pour le vieux provençal, quoique dans la plupart des exemples que nous ayons rencontrés, l'adjectif se trouve à l'accusatif ou précédé d'une préposition. Le passage suivant nous offre pourtant un cas où le genre masculin est certain:

E fai tant *agres* ab doussor Que l'ivern mescla ab calor; Mas *l'agres* fuy al *dous* parer. (Appel Chr.[II] 41: 19,21, R. de Vaq.),

où l'adj. *agres* a la forme du masculin.

Voici d'autres exemples de l'adjectif pris au sens neutre absolu, et substantivés après l'époque du latin classique:

Digitized by Google

Inz e las carcers o él iazia prés, Lainz comtáva del *temporal* cum es, De sol e luna, cél, terra e már, cum es. (Appel Chr.[II] 105: 97, Boeci.)

Li terz ley leyre et playt cabir E·l *dreyt* del *tort* a discernir. (Ib. 2: 99, Fragm. d'Alex.)

E volv *dous* en amarum, (P. d'Alv., p. 146: 25.)

Lo segles es aissi deuis Que perdut es quant *l'auol* fan, (P. Rogier 5: 9.)

Domna, pus mon cor tenetz pres, Adoussatz mi ab *dous* l'*amar*. (Appel Chr.[II] 36: 35, R. d'Aurenga.)

Cel que chamja *bo* per *melhor*, Si·l *mielhs* pren, be deu mais valer, (B. de Born[II] 30: 1 et 2.)

Guiraut, no vueill qu'en tal trepeill Torn mos trobars que hom am tan L'*avol* co·l bo e·l *pauc* co·l *gran*. (Appel Chr.[II] 87: 17, Linhaure et G. de Bornelh.)

En la canal que ditz conort, Vey *caut* e *freyt* entremesclar; Ab l'un pot l'autre amortar, E son abduy d'engual comport. (Ib. 41: 30, R. de Vaq.)

Elas an be tan gran poder Que messonia fan semblar *ver* (Ib. 5: 420, Castia-gilos.)

A senhors qui so cuges Del segle quaissi baysses Lo *dreyt* torna daus l'*enuers*. (Mahn. Ged. III, 755, str. 1, B. Martin.)

Lo reprouiers uai aueran som par Dome escaudat qui tem *tebe* ancse. (Canz. prov. A, N:o 604, str. 1, Sordel.)

Ieu, Isarn Vedelhier, prior claustrier . . ., vicari que so en *esperital* e *temporal* . . . a regir, gardiar e aministrar los dregz e la juridictio de la dicha prepositura. (Levy Swb. IV: 57, Recherches Albi.)

L'habitude d'employer l'adjectif substantivement dans un sens neutre et général s'est développée de très bonne heure en vieux provençal, comme le montrent les exemples que nous venons de citer. (Cf., au contraire, Hammarberg, op. cit., p. 70). Souvent, comme on le voit, l'adjectif a pris une signification plus concrète que le neutre singulier du latin substantivé dans des cas semblables.

Digitized by Google

B. Adjectifs exprimant une partie (ou un multiple) du tout

Nous voulons parler ici des cas où l'adjectif, pris au sens neutre, exprime une partie intégrante du tout. Il peut désigner la partie d'une chose, aussi bien que d'un phénomène ou d'une action. En général, il est accompagné d'un génitif qui exprime la totalité, mais souvent ce génitif est omis et, seul, l'adjectif substantivé reste.

Le latin de l'époque impériale et de la décadence connaissait déjà cet emploi de l'adjectif neutre, substantivé dans des expressions comme: «*summum* columnæ», «*extremum* agri», «*medium* campi», «*asperrimo* hiemis», «calor ad *vivum* adveniens» (Liv.), et, au figuré: «neque id ad *vivum* reseco» (Cic).

Beaucoup de ces adjectifs employés substantivement en latin, se retrouvent comme des substantifs en vieux provençal:

Ex.: . . . el *som* de la lanza; (Flam.[II] 807.)
Lo coms . . . s'es tiratz a .I. *estrem*, (Crois. Alb. 4728.)
. . . el *mieg* de mar . . . (Appel Chr.[II] 117: 18.)
. . . tro el *viu*. (Flam.[II] 2676), etc.,

et cette langue en a créé un grand nombre d'autres.

Ex.: Mas car tant quant us *blancs* d'ongla Non pogr'en leis melhurar rams ni verja, (Zorzi 11: 31.)

Pueis metetz un'aguilla prima De lai on la pena s'aprima De ues lo *blanc* tot suauet Ades torsen queacomet: (Auz. cass. 1227.)

Linhaure, si·m vira·l *vermeill* De l'escut cela cui reblan (Appel Chr.[II] 87: 50, Linhaure et Guiraut de Born.)

Coma lo *blancx* e·l *jaunes* del uov. (Rayn. Lex. II: 222, Sydrac.)

Prenetz razura de ueill lart E d'un hueu cueit la una part, So es lo *ros;* (Auz. cass. 1779.)

D'apostema engendrada el *blanch de uelh*. (Rayn. Lex. II: 222, Eluc. de las propr.)

Digitized by Google

Tot le *negre del uelh.* (Ib. IV: 310; ib.)

Prega los que s'acordo ab clergues e ab crozea En abans que ilhs passon al *trenchant de la spea.* (Crois. Alb. 394.)

Mas trop son espes denan E motz deves lo *trenchan* (B. de Born[11] 15: 13.)

A l'en las ancas donat *De l'espaza* un colp de *plat.* (Rayn. Lex. IV: 558, Jaufre.)

Per mieg lo *gros del cor* li mes l'espieut cayrat. (Fierabras v. 3724.)

No sent la nafra, si no atenh al *magre.* (Rayn. IV: 119, Eluc. de las propr.)

.. e trenquet la mitat ... de la guabia de peyra que era *al plus aut,* pres del pom de l'agulha del cloquier. (Levy Swb. IV: 7, Pet. Thal.)

Item. Que neguna dona non ause portar marga de garda cors que aia otra ij palms de lonc, prenden mesura de mieg bras en aual en penden, et es a saber *quel penden de la marga* (= la partie pendante de la manche) puesca metre menutz vars setz pagar pena. (Revue du Tarn. VIII, 319: 6.)

.. me deu far VI^xx *corbas de nau* bon he razonabbles, ..; losquals *corbatz* promet aver faytz a sos propris cotz e despens ... (Guibert, Reg. dom. 125: 16 et 20.)

«Que de sanc ab cervelas e de carn ab suzor «Y aia tant esparsa quel *romanens* ne plor. (Crois. Alb. 4438.)

Un d'aicels de la vila lor crida autament: «Senhor, ieu m'en volh ir, e lais lo *remanent;* (Ib. 5501.)

E promes a paguar tot lo *demoran* dins la festa de Pantacosta. (Levy Swb. II: 82, Frères Bonis.)

Per tot lo *general Dels crestias* del mon .VI. manieiras ne son (sc. de noms), Clergue e cavayer, Borzes e mercadier, Menestral e pages. (Ib. IV: 102, G. Riquier.)

Cant il foron replet o sadol dels .V. pans e dels dos peixons, lo (sic) comandet Nostre S. quel *relevat* culis hom, (Ann. du Midi 9,387, l. 5 d'en bas.)

Item que los dichs paradors paro totz los blancxs am un *evers.* (Levy Swb. III: 106, Fabr. draps S. Antonin.)

Tenir e observar la dita demonstransa e *lo contengut d'aquela.* (Ib. I: 341, Arch. Lectoure.)

Digitized by Google

Per ausir lo *contengut de* .I.ª *letra* que . . . (Ib., Comptes de Riscle.)

De même, nous pourrions citer *lo contrari** (le contraire), et les locutions *aver lo melhor*, *aver lo pejor*.

Ex.: Det tot cant as uolgut M'a plagut *lo contraris*; (Arm. Serm. 78: 24.)

«E per so duron l'element «Car simple son, e plus leument «So qu'il compono si corromp, «Car us *contraris* autre romp; (Flam.[II] 2075.)

Nostras gens *an agut lo melhor*, et los Frances so metoren a la fuita. (Levy Swb. III: 615, Jur. Bord.)

Ai lo pejor (sc del joc) dos tans. (B. de Vent. 30: 11, cité par M. Stimming, B. de Born[I], Remarques, p. 234: 20).

Dans les deux exemples suivants, les adj. substantivés se rapprochent un peu de ceux que nous avons nommés dans le groupe A (p. 98—9.)

Quar no m'enquier de dir, m'en ven destrics, Tan tem que·l *mielhs* lais e prenda·l *sordeis;* (P. d'Alv.6: 27.)

Ayssi coma fan los mariniers el perilh gran de la mar, que per lo perilh de perir fan desguarnir la nau, e non guardon *lo menhs valen* ni *lo plus precios*, mays tot ensems so que trobon primier gieton el mar. (Levy Swb. II: 143, Trat. Pen.)

Parfois, deux adj. subst. sont coordonnés pour exprimer la totalité. (cf. p. 4.)

Ex.: Puois ab cor dur, Quan n'ac trach *lo vert e·l madur*, El n'envïet per mar marritz La domna e·ls Grecs que ac träitz. (B. de Born[II] 12: 61.)

Au la noisa el castel qu'elh reial son, E lo gap en la tor, e sap ben d'on, De son tezaur, qu'en trobo *lo negre e'l blon*. (Gir. de Ross., ms. de Paris, 15: 22.)

---

* Dans le latin classique, *contrarium* s'employait aussi substantivement, mais dans un sens plus restreint.

Digitized by Google

L'adjectif *doble* s'emploie substantivement pour désigner un **multiple.**

Ex.: Item que, per ma descargua, que ieu retengua *lo doble dels documens*. (Levy Swb. II: 259, Bulletin Hist. 1889.)

L'autra (sc. semensa) cazec en bona terra e rendet fruc en .C. *dobles*. (Ib. II: 260, Bartsch Leseb.)

Senhoreyador, misericordios et passient, . . . que gardes la misericordia en milh *dobles* et lebes la maubestat deus peccatz. (Ib., Hist. sainte béarn.)

Comme il ressort des exemples cités, l'adjectif substantivé, désignant une partie, est presque toujours précédé de l'article défini.

Dans les cas où il est précédé d'un cardinal ou de l'article indéfini (v. *corbat*, *envers*, *doble*), il est sur le point de perdre son sens neutre.

Digitized by Google

Chapitre VI

EXPRESSIONS ADVERBIALES COMPOSÉES D'UNE PRÉPOSITION ET D'UN ADJECTIF

Ces constructions sont extrêmement fréquentes en ancien provençal, qui non seulement gardait plusieurs des locutions adverbiales héritées du latin, mais qui continuait encore à s'enrichir de nouvelles expressions du même genre.

On employait surtout une foule de locutions adverbiales équivalant aux adverbes français: **publiquement, secrètement.**

Telles sont: *a pales, en apert, a (en) descubert, a presen, a (en) rescost, en rebost, en cubert, en amagat, a celiu, a tapin, a tapina, a celat, a celada.* . . .

Ex.: E comtan *a pales* las meraviyllas granz Que fez a cada un le precios cors sanz. (S. Honorat 100: 61.)

. . . car a la gen So aital jutjamen Aderas *a pales*, Mostraran tot cant es Sia predestinat. (Levy Swb. I: 20, At de Mons.)

L'amic castia *en cubert* (texte: apert)E pueis lausa lo *en apert.* (Ib. I: 70, Bartsch Denkm.)

« Poissas lur di [s] tot *en apert:* (Flam.[II], 1.)

Digas m'o tot *a descubert,* Si m'en poiras gitar o non. (Levy Swb. II: 125, Jaufre.)

Cel l'ensenet tan d'escrimir Que nulz hom nos poc si cobrir Ques el nol fier *en descubert.* (Flam.[II] 1631.)

Car mot a bon cor del[s] onrar Et *a present* et *a rescost.* (Ib. 6457.)

De tantas partz lai vengon *a present* e *a rescos* (Crois. Alb. 7248.)

Tan fatz de mal quascun jorn *a prezen* Que tot lo mon avetz mes en error. (Levy Swb. III: 129, Parn. occit.)

Digitized by Google

Tostemps ey parlat manifestamentz ... et nulhe ree no dixu *en escost.* (Ib. III: 187, Hist. sainte béarn.)

«Que m'e[n]senest tan asautet «Ai eu dig [oi] tot *a rescost.*» (Flam.[II] 4781.)

Ni·s tanh que ia·l sapch'enuios, Qu'ieu suy sai sos drutz *en rescos.* (P. Rogier 3: 33.)

E si promeissos i era facha, de sai o de lai, en maridatge, *a rescos*[e] *en rebost,* es acordat que no sia reduda. (Cart. Lim.66:3.)

... manda ... no sia si ausart ... de jogar ... *en amagat* ni en puplic* (Ann. Pamiers I, 474: 2.)

E platz mi be lai en estiu Que·m soiorn a font o a riu, ... E m'amigua ve *a celiu* E loy fauc una vetz de briu. (Appel Chr.[II] 44: 17, Moine de Mont.)

Fugiray m'en lo bon matin On plus lue[n]h poyray *a tapis,* (Rom. 14, p. 511: 404.)

En Alvernhe, part Lemozi, M'en aniey totz sols *a tapi.* (Rayn. Lex. V: 302.)

Era sui plus que non suoill gais Car ai lai mandat on il es Capropce tant uas mi quem bais Ansseis uieingna [a] *tapina.* (Mahn Ged. II, N:o 567: 6.)

Del cors l'i fos, non de l'arma, E cossentis m'*a celat* dins sa cambra! (Appel Chr.[II] 26: 14, Arn. Dan.)

Et amed Deu fort *a celad.* (S. Fides 68.)

E non an gaire demorat Qu'intret Guillems tot *a celat,* (Flam.[II] 6376.)

Vostre pauc filh fais noirir *a selada,* C'om non o sabja (texte: sabra) en aquesta encontrada (texte:-drada). (Levy Swb. I: 240, Daurel.)

Les expressions adverbiales: *a plen, per entier, a doblier(s), a sobrier(s), de ras, al lonc et al plen, a meian,* désignent un certain degré de **plénitude** ou de **perfection.**

Ex.: Per so es que nos, qui de vostra industria ... e discrecion ... nos fisam *a plen,* vos enviam las letras. (Levy Swb. III: 497, Blanc, Essai.)

* *En public* et *en secret* sont des reproductions des expressions latines *in publicum* et *in secreto.*

Digitized by Google

Guillem[s] si pres al Domine E dis lo vers tot *per ent*[*i*]*er*. (Flam.[II] 2472.)

Don encar ten tot *per entier* So que li fo dat em primier (Levy Swb. I: 76, S. Enim.)

E dressero los murs e los ambans entiers, E barreiras e lhissas e peitrals traversers, E manganels e gousas e engens *a doblers*; (Crois. Alb. 4070.)

« Receubam lo seu cors santisme vertader, « E pois serem garnit finament *a doblier*, (Ib. 4656.)

Er grazitz *a sobriers* Vostre pretz ab bo laus, (Bartsch Chr.[VI] 358: 33.)

So ditz n'Ucs de la Mota: « Aisi n'a *a sobriers*, « Mas als colps dar e pendre er lo comtes entiers. » (Crois. Alb. 8357.)

. . .que aporteron l'aygua cascun jorn . . .entro que l'agro tota omplida, *de ras en ras*. (Prise Jérus. 601,10.)

. . . enpero noz volem . . . que [la] partida hi sia appellada et ausida en sas rasos, deffensas et ignoscensas, se ges n'i a, trastot *al lonc et al ple*, davan que elz puesco . . . determenar de l'en gitar. (Levy Swb. IV: 229, Livre Épervier.)

Car Dieus non perdona *a meias*. (Rayn. Lex. IV: 176, V. et Vert.)

De fin (certainement), *a cert*, *de cert*, *en cert*, *per cert**, *de ver*, *en ver*, *per ver*, *de segur* expriment une **certitude**.

Ex.: Tro que eu sacha ten *de fi* Se·l es aissi com eu deman. (Appel Chr.[II] 10: 11, Guilh. de Peitieu.)

Qu'el passara ab tal esfortz ogan Com far poira, so auch dir tot *de fi*, (B. de Born[II] 21: 39.)

Le cruzel vent qu'entorn de la flor venta Dic yeu, *de sert*, quez es cobeytatz gran. (Levy Swb. I: 247, Joyas.)

Per q'eu vos dic e·us fatz saber *en cert*, Mais voill vivatz qe Gigo de Galpert ». (Appel Chr.[II] 94: 19, Lo comte de Proensa.)

Quar *per cert* souen sesdeue Quest amors dona mays de be (Mahn Ged. I, 299, p. 188, l. 13 d'en bas, Brev. d'amor.)

* Cf. le latin *pro certo* dico, affirmo.

L'angel de Dieu mi dieys *per cert* Que sant esprit trametria Dieus en mi, de que concebria. (Levy Swb. II: 125, Kindheitsev.)

Mortz trahiritz, ben vos posc *en ver* dire Que non poguetz el mon meillor aucire. (Bartsch Chr.[VI] 135: 16.)

Non farai ieu ges *peruer* (Canz. prov. A, N:o 436, str. 3, Peyrols.)

Car *de segur* la m'ey eyviayre Que apres Andriou non viouré gayre. (Levy Swb. II: 347, St André.)

Les expressions *en general*, *en especial*, *en particulier*, *en comun*, *per comun* marquent une **généralisation** ou une **restriction.**

Ex.: Quan quen diga blasme e mal De las donas *en general.* (Mahn Ged. I: 299, p. 205: 31, Brev. d'amor.)

Item . . . fo feit establiment . . . que, si l'enquer *en generau* de pagar o de gurpir causes que aye o tinque d'eretadges o d'autres causes, (Levy Swb. III: 21, Établ. Bayonne.)

Et *en special* avia ordenat que en lo . . . pays de Rouergue demoresso quatre-vingts lansas, (Ib. IV: 320, Ann. Millau.)

Et si re voletz fassam per vos *en commu* o *en particular*, scribetz me ab forma; speri de obtenir. (Ib. III: 548, Ann. Pamiers.)

E si . . . li home d'aquels comtatz . . . isserian *per cumin* a remoure aquel asseje . . . sian tengut d'issir *per cumin* a la dicha batailla . . . (Ib. I: 312, Priv. Man.)

Locutions adverbiales exprimant le temps

En latin classique, on employait des expressions telles que *in brevi*, *in præsens*, *in præsenti*, *ad præsens*, formées par ellipse du subst. *tempus*, *tempore*, qui, pourtant, était ajouté dans la plupart des cas. Sous l'influence de celles-ci, on a créé les expressions provençales *en breu* (B. de Born[II] 26: 10), *per lo presen* (Levy Swb. I: 342, Comptes de Riscle), *au presen* (Ib. I: 400, ib.), et cette langue s'est enrichie d'un grand nombre de nouvelles constructions de ce genre, telles que *de novel*, *de*

Digitized by Google

fresc, *ab antic*, *al prim*, *al premier*, *de premier*, *de prima*, *en derrier*, *a la longa*, *a la perpetual.*

Ex.: Mout m'es bon e bel Qan uei *de nouvel* La fuoilla el ramel. (Canz. prov. H., N:o 17, str. 1, P. Vidal.)

Et apres restaur e conderc *De novelh* e bastisc ed orc (Levy Swb. III: 117, Mahn Ged.)

Illi vi . .. Jhesu Crist . . . sacnos daus totas partz . . ., e le sanc que li corria tot frescalmens per las plagas, aissi cant si *de fresc* fos baissat de la cros. (Ib. III: 598, S. Douc.)

Segon que *ab antic* han acostumat. (Rayn. Lex. II: 98, Tit. de 1241, Doat.)

E valgra·m mais que·m fos *al prim* esquiva, Qu'ela·m tengues en aitan greu rancura; (Appel Chr.[II] 24: 7, P. Vidal.)

Qu'aital sen mi fis ensenhar *Al prim*, qu'ara·m fai foleiar. (Ib. 40: 24, G. de Bornelh.)

«Lai nos mudarem volontier, «E voil que deman *al prumier*, «Per tal que Dieus vos don salut, «Nostra mainada lai si mut, (Flam.[II] 3530.)

E noy ac cridat ni pus mes Peguezeza sol *de primier*. (R. Vidal, Abril issi' 165.)

Et el adoncs plor'e fai maior dol Dos aitans plus que no fetz *de primier*. (Bartsch Chr.[VI] 178: 28.)

. . . et parti se e volc tornar a merce de l'autra dompna *de prima**; (Appel Chr.[II] 122 d, 33.)

En darrier fo fahtz papa. (Rayn. Lex. V: 79, Cat. dels apost. de Roma.)

Be sabon que *a la longa* no i poiran pas durer. (Crois. Alb. 2476.)

A la perpetual volria far son ostal. (Rayn. Lex. IV: 521, V. de S. Hon.)

Citons aussi les expressions savantes: *in sempiterna* et *in eterna*. (Le latin connaissait la constr. *in æternum*.)

Ex.: Qu'oimais plus no m'esquerna Fals jois ni decs, Don moir'*en sempiterna*. (Zorzi 1: 84.)

---

* Le latin connaissait l'expression *ad prima* = surtout.

Digitized by Google

Si c'ab els reng toç temps *in sempiterna*. (Poés. rel. 2549.)
El faiç regnar ab los sainç *in eterna* (Ib. 2868.)

Ad egual de, (tot) per egal, per la parelha expriment une **ressemblance:**

Ex.: Mas gaps avetz be *ad egual* d'un rey, (Moine de Mont. 15: 19.)

Que dompna fai manta re Per que plass'a totz *per engual*, E quasq'un cum li coue Deu aculhir dins son ostal, (P. Rogier 2: 60.)

Datz n'al cors dol temporal Tan coral Qu'al forfaig an *per egal*, (Zorzi 5: 73.)

Maria dana, Dieu vos sal. Per Dieu vos pregui no vos donetz negun mal, Quar ieu iey trobat tot *per engal* Lo rey del cel spiritual. (Levy Swb. II: 318, Myst. prov.)

Friant Aquest bras es ben entendu Bruyant Et aquest aultre, *per la parelho*. (S. Pons 4389, Revue 31.)

Locutions adverbiales désignant le lieu

Telles sont *per dreg, a travers, d'engal, de let, de biais, en tes, en lonc, d'aut (en) bas, de preon, en preon, a destre, de dreich en biais, per lo long, a la redonda.*

Ajoutons aussi les expressions prépositionelles *al travers de, de lang de, au haut de* (= au niveau de), *al destre de, a la destra de.*

Ex.: E vi *per dreg* e per travers* Cum s'alberga valz e mon tanha. (Flam.[II] 7262.)

Mas per so que es encontra davas nos e s'espieissa, hom no la (sc. la nivol) pot pas vezer ni *de lonc* ni de travers*, (Bartsch Chr.[VI] 338, 26.)

De tantas partz lai vengo, de travers e *d'engal*, Que debrizan li elme el capmailh el nazal (Crois. Alb. 4896.)

---

* En latin, on trouve déjà: *in, per transversum, ex, de transverso.*

La vila ars trastota *de lonc* e *de biais*. (Ib. 513.)

Quel feron noit e jorn, e *de lonc* e *de letz*. (Ib. 582.)

« Desgarnitz o garnitz o *en lonc* o *en tes* « Intrarei en la viala, (Ib. 5005.)

Li un queron *a travers*, li autre adenant. (Rayn. Lex V: 525, S. Honorat.)

Ensabia entrels pros caber Eram fai *daut enbas* cazer. (Canz. prov. A., N:o 470, str. 2, R. de Vaq.)

E leu pot hom *d'aut* bas cazer. (Bartsch Chr.[VI] 77: 12.)

Car li suspir que *de preon* Del cor a la bocha veniun (Flam.[II] 6844.)

Mas si tant es qu'om per falsetat mon, D'aquel montar dissen pueys *en preon*. (Appel Chr.[II] 77: 8, P. Card.)

Que cavalgon *a destre* de sai davas la mar. (Levy Swb. II: 173, Chans. d' Ant.)

Era vei que, pos hom s'estrais De solatz ni dels faitz genssors ... Se viret *de dreich en biais*, (Ib. II: 20, ms A, N:o 30.)

E las pintas d'estanh en que avia aygua se fendian *per lo long* per lo dich frech. (Ib. IV: 431, Pet. Thal.)

E trazon tuit li genh *a la redonda*. (Bartsch Chr.[VI] 144: 5.)

« Pertot *a la redonda* gran fossat traverser, (Crois. Alb. 7963.)

It. may, lo dia meteis, per .I.[a] post de noguier que fi metre *al travers de* la porta del pont; (Comptes Albi 2655.)

.. *de long de* la carrera publica ... (Levy Swb. IV: 147, Chartes Agen.)

E Jaufres com ben enseinatz Va·s *delonc* Brunissen sezer; (Appel Chr.[II] 3: 515, Jaufre.)

.. atant cum ha d'ample de la une paret a l'autre daqui' (texte: d'aqui) *au haut de* terre, (Levy Swb. IV: 409, Art. béarn.)

Al destre de Dieu sezia. (Rayn. Lex. V: 76, P. Card.)

A la destra de Dieu lo payre. (Ib. V: 77, V. et Vert.)

Per fort signifie 1) par force, 2) forcément; *per natural*, de soi-même; *de leu*, 1) facilement, 2) volontiers, *a greu*; diffi-

Digitized by Google

cilement; ***en fol***, 1) en vain*, 2) sans raison (?); ***en fat***, follement; *per cabal*, 1) principalement, 2) complètement; ***de cabal***, en entier (Rayn.), en bon état? (P. Meyer); ***d'avinen***, bien convenablement; ***per coseden***, convenablement; ***ad envers, a revers***, à rebours; ***a desliure***, 1) à son gré, 2) franchement, ***ad estrun***, vivement, violemment.

Ex.: E ja·b me *per fort* No conquerran trei Lo pretz d'un correi. (B. de Born[II], 3: 30.)

Mas aissi·ls clau e·ls enserra Qu'Engolmes a *per fort* cobrat (Ib. 7: 10.)

Lai dedins Carcassona *per fort* l'asetjaran; Si els lo podon penre tot viu l'escortgaran. Monreial e Fanjaus dizon ilh que pendran; Entro a Montpeslier per fort cavalgaran, (Crois. Alb. 1957—60.)

«Domna, de vos non ai mas desconort». «Senher, e doncs cuiatz qu'eus am *per fort?*» (Bartsch Chr.[VI] 176: 17.)

Qui no sofre castiador, *Per fort* sofre justesiador. (Levy Swb. III: 571, Bartsch Dkm.)

Mas tot'ora lur fai amermar Can l'ausel deu e mud'intrar, Car ***per natural*** bec li creis E pren la muda aqui meteis. (Auz. cass. 1753.)

*De **leu*** po esser qe i aura domes qe diran . . . (Razos de trobar 83, 31.)

Car l'un auzel mudon greumen, L'autre *de leu*, (Auz. cass. 1433.)

Vils homs *de leu* no vol auzir bos motz, Quar dels sieus fagz contraris los ve totz. (Levy Swb. IV: 374, Deux Mss.)

Mais *a greu* po(s)t hom creire aitals penedenciers Que·s volvo per paor que sian bos fazendiers. (Ib. III: 425, Izarn.)

Ses la qual *a greu* pot hom far bon dictat. (Rayn. Lex. III: 509, Leys d'amors.)

E faran vos un temps muzar Et *en fol* vostre argent gastar; (Bartsch Chr.[VI] 349:7.)

---

* *In vanum* (>prov. *en van*) s'employait substantivement en latin déjà. (v. Dict. Gén. I, p. 8.)

Digitized by Google

C'anc no nasquet, si'nquera no nais, Hom que tan fort *en fol* servis; (Prov. Ined. 118,36.)

Ges non cre q'*en fol* feunei, Per q'ieu li cre Mout aver forfait Qui la te (?) (Levy Swb. III: 517, G. de Born.)

Mas pero, s'oimais laiss'*en fat* Richart, pos en sa preizon es, Lor esquern en faran Engles. (Appel Chr.[II] 69: 30, P. Vidal.)

Los huelhs tenetz membrat Que non gardon *en fat*, (Ib. 112: 60, N'Arn. G. de Marsan.)

Peire Vidal, pos far m'ave tenso, Nous sia greu; sius deman *per cabal*, Per qual razon avetz sen tan venal En mains afars, . . . (Levy Swb. I: 177, P. Vidal.)

Per ma fe vos dic, mielhs m'ave Que per lieys ieu suefra jasse Mon dan, si tot a lieys non cal, Qu'autram des s'amor *per cabal.* (Ib., Mahn Wke.)

Li donzel van tost diire al cosselh principal Qu'els fassan de Murel issir l'ost comunal E que noi trenquen plus ni bareira ni pal, Mas quels laisso laïns estar totz *de cabal.* Ib., Crois Alb.)

Qui l'asolassa *d'avinen.* (R. Vidal, Abrils issi' 1304.)

Li donet que saup far azaut E *d'avinen* tot cant anc fetz, (Bartsch Chr.[VI] 239: 23.)

Car donzela cridiva Non es fort agradiva Ni l'esta *d'avinen;* (Ib. 355: 33.)

Bella's la domna e granz *per cosedenz;* No vist donzella de son evaiment; Ella's ardida, si·s foren soi parent. (Appel Chr.[II] 105: 243, Boeci.)

Aissi con hom tra l'estam *As envers*, q'era adreich, (Revue 34, p. 26, Poés. prov.)

Gascs pecs laitz mendics e fers Dictatz e faitz *a revers*, (Moine de Mont. 11: 2.)

Vos est cella que *a desliure* Me podetz far morir o viure; (Appel Chr.[II] 3: 627, Jaufre.)

« E per sous dic tot *a desliure:* « Si ades nom pensatz de me « D'un autr'aimador faitz conre, (Flam.[II] 2694.)

Tot *a estru* Vei, Marcabru, Que comjat volez demandar. (Levy Swb. III: 354, Aldric.)

Ajoutons enfin les locutions adverbiales suivantes: *vendre*

Digitized by Google

en gros, *per (en, a) menut*, *pesar al fin* (peser très-juste), *metre en net*, *escriure al net*, *vestir de nou*, *(dormir) a segur*, *sonar en gros*, *en dalgat*, *acordar en greu*, *en agut*, (en parlant des sons), *tenir en car* (considérer, estimer), *venir al contrari* (être contraire, contrarier), *morir a desconfes* (mourir intestat), *metre a deslivre*.

Ex.: .. que tota persona, de qualq'estat o condition que sie, que *venda* vin *a menut*, (Bartsch Chr.[IV] 397: 25.)

Negun marchant .. no .. sie tant auzart que .. *beni* ni atau meinhs *crompi en gros ni en menut* . . . (Levy Swb. IV: 203, Établ. Bayonne.)

Tota persona que *vendra* vin a taverna *a menu* o *a en gros*. (Ib., Ordon. munic. Digne.)

. . . beden e esguardan . . . que annuaumens los estrangers ensostarrainhaven lors binx e los *benen per menut*, (Ib. II: 40, Établ. Bayonne.)

Item que .. nulh blat qui pesat sia a Bordeu no sia *pesat* si no *au fin*, ni nulha farina no sia venduda, sino *au fin;* (Ib. III: 489, Cout. Bord.)

. . . et las fares *scrieure al net* en bona lectra et mettre al dich hospital. (Ib. V: 379, Léproserie Marseille.)

E .. fo legida la letra ordenada per estre tramesa au rey .., et fo per lor . . . corregida, et . . . manderen au clerc que la fis *mettre en net*. (Ib., Jur. Bord.)

E son gai li auzel salvatge E li albre *vestit de nuo*, (Bartsch Chr.[VI] 291: 8.)

. . . et ac hi motz bos homes que s'en *vestiron de nou*, e fon facha gran festa e danssas. (Levy Swb. II: 340, Pet. Thal.)

»Tornatz-vos-en areire, bels dos amis, E *dormetz a segur* tro sia matis; (G. de Ross., ms de Paris 269, d. l.)

E pois *sonet* .I. graile d'evori entalhat Tres vegadas *en gros* e doas *en dalgat*. (Levy Swb. II: 62, Chans. d'Ant.)

De sos *acordans en greu* et *en agut*. (Rayn. Lex. II: 36, Eluc. de las propr.)

Tostemps, sapchatz, vuelh mais esser senhor E que desam e qu'hom mi *tenha en car*, Qu'anc en amor no vengui

Digitized by Google

per muzar (Levy Swb. II: 141, Tenz. Aim. de Peg. et Guilh. de Berg.)

Pres suy del penr'e del grazir . . . E de son pretz *tenir en car* E de son laus enavantir (Appel Chr.[II] 11:41.)

Furent promeys et juratz de nouveau teneir et gardar seys jamays *venir au contrary* per losd. coffrayrs. (Levy Swb. I: 348.)

E se lunh hom ni lunha femna i *moria a descofes* e i remania efas d'aquel o (texte:a) d'aquela, (Ib. II: 127, Cart. Alaman.)

Entendem que mossenhor lo senescaut bos manda . . . que los deitz nau homes et saumey bulhatz *metre a desliure.* (Ib. II: 70, Jur. Bord.)

En tau maneyra que los deitz preysoners pusquan *estre mes a deliure.* (Ib.)

On voit par les expressions adverbiales que nous venons de citer comme étant les plus usitées qu'en ancien provençal l'adjectif s'unit plus souvent à une préposition pour former des phrases adverbiales qu'il ne le fait dans les langues romanes modernes.

Les prépositions changent souvent devant un seul et même adjectif, comme dans:

a cert, de cert, en cert, per cert; de ver, en ver, per ver; a descubert, en descubert, etc., ce qui est tout naturel dans une langue encore jeune et en voie de formation.

En général, la préposition et l'adjectif se sont unis pour former une seule expression, et l'on ne pourrait guère ajouter à l'expression un substantif qui posséderait la qualité exprimée par l'adjectif.

Même dans des cas où l'adjectif (masculin ou féminin) est précédé de l'article défini, comme dans: *au haut de,* escriure *al net, per lo long, al premier; a la longa, a la redonda, a la perpetual, per la parelha,* etc., aucun substantif ne se présente à l'esprit.

Dans les expressions savantes *in eterna, in sempiterna,* l'adjectif est probablement une réminiscence du pluriel neutre

Digitized by Google

du latin du moyen âge substantivé par suppression du substantif *tempora*.

L'-*s* final qu'on rencontre souvent à la fin de l'adjectif, par ex. dans: *en apertz*, *a dobliers*, *a sobriers*, *a meias*, *de letz*, *per cosedenz*, a été ajouté sous l'influence des adverbes possédant un -*s* final, tels que *fors*, *foras*, *certas*, *aoras*, *alhors*, *ensemps*, etc.

Digitized by Google

Conclusions générales

La tendance des mots adjectifs à s'affranchir de leur substantif, en vieux provençal comme dans toutes les langues vivantes, a pour cause le désir de rendre les expressions plus courtes, quand on est sûr que la clarté de la phrase n'en souffrira pas.

Cette **tendance à la brièveté** se fait valoir surtout quand il s'agit de désigner des objets employés dans un milieu relativement restreint («adjectifs techniques»).

Mais dans les cas où l'adjectif s'est substantivé directement, la cause de la substantification doit être autre.

Certains objets, qui ne possèdent pu' **une seule qualité essentielle,** prennent leur nom de l'adjectif qui exprime cette qualité. Voir les adj. subst. *blanc* (céruse), *verdet* (vert-de-gris); *agut* (clou), *plat* (plat, assiette), et d'autres, nommés précédemment. Comparez aussi, en français moderne, les exemples: «un *rond* de serviette», «un *bleu*» (sur la peau, résultant d'un coup), cités par Tobler.

Souvent une langue encore jeune, comme le vieux provençal, sentant **le besoin d'exprimer une nouvelle idée** ou une nouvelle nuance de la pensée, a recours aux adjectifs. Aussi est-ce parmi les expressions d'un sens abstrait qu'on trouve a plus grande partie des adjectifs substantivés directement.

Il est aussi des cas où l'adj. substantivé équivaut à un substantif existant déjà; alors c'est probablement le désir de donner plus de **variété à la phrase** qui a créé le nouveau substantif.

Parfois, comme nous l'avons dit, on est forcé de supposer que l'adjectif a été substantivé par **euphémisme,** c'est-à-dire dans le but d'éviter des expressions choquantes. C'est surtout le cas des adjectifs désignant la Divinité et le diable, de quelques autres servant à désigner certaines parties du corps humain, et, enfin, d'un petit nombre, employés pour désigner certains lieux.

Des nombreux exemples cités dans cette étude on peut conclure que le vieux provençal était extrêmement riche en

Digitized by Google

adjectifs substantivés, bien qu'il faille observer que parmi les exemples cités on trouve parfois des adjectifs dont l'emploi, comme substantifs, n'était peut-être qu'accidentel ou du moins très rare.

C'est surtout parmi les noms appellatifs de personnes et d'objets qu'on rencontre beaucoup de cas intéressants où les langues modernes se servent d'un vrai substantif.

Mais le vieux provençal possédait aussi une foule d'adj. subst. abstraits et dont l'abondance surprend quand on songe au degré de culture de l'époque à laquelle il apparenait et si on le compare à d'autres langues contemporaines.

Digitized by Google

Bibliographie

Éditions de textes provençaux; périodiques*)

Ann. du Midi, Annales du Midi. Revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale. .. p.p. Antoine Thomas, Toulouse, Paris.

Ann. Pamiers, Annales de Pamiers par M. J. de Lahondès, Toulouse 1882—1884.

Ann. Saint-Pé, Annuaire du Petit-Séminaire de Saint-Pé, Bagnères.

Appel Chr.[II], Provenzalische Chrestomathie. .. von Carl Appel. Zweite, verbesserte Auflage, Leipzig 1902.

Arch. cath. Carcas., Extraits d'un ms. in-f° .. conservé dans les archives du chapitre de l'Église Cathédrale de Carcassonne (1417—1450). .. par Barthe. Dans Mémoires de la Société des arts et des sciences de Carcassonne, t. II (1858—59), 262.

Arch. hist. Gir., Archives historiques du département de la Gironde, Bordeaux.

Arch. Lectoure, Archives de la ville. .. p. p. P. Druilhet; Paris, Auch 1885 (Arch. hist. de la Gascogne, fasc. IX).

Arch. lat. Lex., Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik . . . hrsg. von Wölfflin, Leipzig.

Arch. Narbonne, Ville de Narbonne. Inventaire des archives communales antérieures à 1790 rédigé par M. Germain Mouynès. Annexes de la série AA, Narbonne 1871.

Arm. Serm., Sermons du XIIe siècle. .. p. p. Frederick Armitage, Heilbronn 1884.

Art. béarn., Les artistes en Béarn avant le XVIIIe siècle. .. par Paul Raymond, Pau 1874. (Extrait du Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau.)

Art montp., Des maîtres de pierre et des autres artistes gothiques de Montpellier par J. Renouvier et Ad. Ricard. Dans Mémoires de la Soc. archéol. de Montpellier, t. II (1850.)

---

*) Les mots en italique indiquent l'abrégé des titres d'ouvrages cités.

Digitized by Google

Ausg. und Abh., Ausgaben und Abhandlungen aus dem Gebiete der romanischen Philologie veröffentlicht von E. Stengel, Marburg.

Auz. cass., Lo romans dels auzels cassadors. .. p. da Ernesto Monaci. Dans Studj di filologia romanza, t. V.

Bartsch Chr.[IV], Chrestomathie provençale . . . par Karl Bartsch, 4e éd., Elberfeld 1880.

Bartsch Chr.[VI], Chrestomathie provençale (Xe—XVe siècles) par Karl Bartsch. Sixième éd. entièrement refondue par Eduard Koschwitz, Marburg 1904.

Bartsch Leseb., Provenzalisches Lesebuch hrsg. von Karl Bartsch, Elberfeld 1855.

B. de Born[I], Bertran de Born. .. hrsg. von Albert Stimming, Halle 1879.

B. de Born[II], Bertran von Born. .. hrsg. von Albert Stimming, Halle 1892 (Rom. Bibl., t. VIII.)

Blacatz, Die Werke des Trobadors Blacatz von Otto Soltau. Gröbers Zs. XXIII et XXIV.

Brev. d'amor, Le breviari d'amor de Matfre Ermengaud . . . . p. p. G. Azaïs, Béziers, Paris o. D.

Bull. Hist., Ministère de l'Instruction Publique et des Beaux Arts. Bulletin historique et philologique du Comité des travaux historiques et scientifiques.

Canz. prov. A, Il canzoniere provenzale A, p. p. C. De Lollis dans Studj di filologia romanza III.

Canz. prov. C, Il canzoniere provenzale C, p. p. M. Pelaez dans Studj di fil rom. VII.

Canz. prov. H, Il canzoniere provenzale H, p. p. L. Gauchat et H. Kehrli dans Studj. di fil. rom. V.

Canz. prov. J., Il canzoniere provenzale J, p. p. Paolo Savj-Lopez dans Studj di fil. rom. IX.

Cart. Auch, Cartulaires du chapitre de l'église métropolitaine Sainte-Marie d'Auch .. p. p. C. Lacave La Plagne Barris, Paris, Auch 1899 (Arch. hist. de la Gascogne, 2e série, fasc. 3e).

Cart. Lavedan, Cartulaire des vicomtes de Lavedan dit Livre vert de Bénac p. p. Gaston Balencie, Tarbes 1901—1902.

Digitized by Google

Cart. Limoges, Cartulaire du consulat de Limoges p. p. Camille Chabaneau. Revue XXXVIII, suppl.

Cart. Oloron, Le cartulaire d'Oloron p. p. M. Marque, Oloron, Pau 1900.

Chans. d'Ant., Fragment d'une chanson d'Antioche en provençal p. p. Paul Meyer, Paris 1884. (Extrait des Archives de l'orient latin, t. II, 1883.)

Chron. Foix, Chroniques romanes des comtes de Foix composées au XVe siècle par Arnaud Esquerrier et Miégeville et p. p. Félix Pasquier et Henri Courteault, Foix, Paris 1895.

Clédat Nouv. Test., Le Nouveau Testament. .. Reproduction photolithographique du ms. de Lyon. .. p. p. L. Clédat, Paris 1887.

Comptes Albi, Comptes consulaires d'Albi (1359—1360) p. p. A. Vidal, Toulose 1900. (Bibl. méridionale, I[e] serie, t.V.)

Comptes Montagnac, Les comptes consulaires de Montagnac (Hérault) par Aug.Vidal.(Ann. du Midi, t. XVII et XVIII).

Comptes de Riscle, Comptes consulaires de la ville de Riscle de 1441 à 1507. .. p. p. Paul Parfouru et J. de Carsalade du Pont, Paris, Auch 1886—1892 (Arch. hist. de la Gascogne, fasc. XII et XIII.)

Cout. Agen, Coutumes, privilèges et franchises de la ville d'Agen p. p. Amédée Moullié (Extrait du Recueil des travaux de la Société d'Agriculture, Sciences et Arts d'Agen, t. V, 1850.)

Cout. Astafort, Astafort en Agenais. Notice historique et coutumes p. p. Ch. Baradat de Lacaze, Paris, Agen 1886.

Cout. Auvillar, La ville, les vicomtes et la coutume d'Auvillar par A. Lagrèze-Fossat, Paris, Montauban 1868.

Cout. Bord., Archives municipales de Bordeaux, t. V, Livre des Coutumes p. p. Henri Barckhausen, Bordeaux 1890.

Cout. S. Gilles, Coutumes de Saint-Gilles p. p. M. A. de Lamothe, Alais 1873.

Criées d'Hierle, Criées de la Baronnie d'Hierle. Texte en langue-d'oc de 1415 p. p. Édouard Bondurand, Nîmes 1884. (Extrait des Mémoires de l'Académie de Nîmes 1883.)

Crois. Alb., La Chanson de la Croisade contre les Albigeois. .. p. p. Paul Meyer, Paris 1875—79.

Digitized by Google

Dist. Catonis, Die altprovenzalische Version der Disticha Catonis von Rudolf Tobler, 1897.

Doc. Lim., Documents sur l'histoire du Limousin tirés des archives du château de Bach, près Tulle, p. p. G. Clément-Simon, Brive 1904. (Société des Arch. Hist. du Limousin, I[e] série, t. IX.)

Don. prov., (Donatus provincialis) Die beiden ältesten provenzalischen Grammatiken. .. hrsg. von Edmund Stengel, Marburg 1878.

Elias de Barjols, Le Troubadour Elias de Barjols. Édition critique publiée avec une introduction, des notes et un glossaire, Toulouse 1906.

Ét. de Béarn, Les États de Béarn depuis leurs origines jusqu'au commencement du XVIe siècle. .. par Léon Cadier, Paris 1888.

Ét. hist. Moissac, Études historiques sur Moissac par A. Lagrèze-Fossat, Paris 1870—74.

Établ. Bayonne, Archives municipales de Bayonne. Livre des Établissements, Bayonne 1892.

Fierabras, Der Roman von Fierabras hrsg. von Immanuel Becker, Berlin 1829.

Figueira, Guilhem Figueira, ein provenzalischer Troubadour. Von Emil Levy. Berlin 1880.

Flam.[II], Le roman de Flamenca. .. Deuxième édition entièrement refondue par Paul Meyer. .. Tome premier, Paris 1901. (Bibl. française du Moyen Age, t. VIII.)

Floretus, (Floretus habundans in multis vocabulis et pulcris). Vocabulaire provençal-latin par A. Blanc, Revue XXXV.

F. de Romans, Die Gedichte des Folquet von Romans hrsg. von Dr. Rudolf Zenker, Halle a. S. 1896 (Rom. Bibl. XII).

Frères Bonis, Les livres de comptes des Frères Bonis. .. p. p. Édouard Forestié. Première partie, Paris, Auch, 1890; deuxième partie, Paris 1893. (Arch. hist. de la Gascogne, fasc. XX et XXIII.)

Gir. de Ross., Girart de Rossillon. Publié d'après le ms. d'Oxford par W. Foerster dans Rom. Stud. V (1880); d'après le ms. de Paris par Francisque-Michel, Paris 1856 (Bibl. elzévirienne).

Digitized by Google

Gröbers Zs, Zeitschrift für romanische Philologie hrsg von Gustav Gröber, Halle.

Guerre de Nav., Histoire de la guerre de Navarre en 1276 et 1277. .. p. p. Francisque-Michel, Paris 1856. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France.)

Guibert, Reg. dom., Nouveau recueil de registres domestiques limousins et marchois p. p. M. Louis Guibert. Tome premier; Limoges, Paris, 1895.

Guilh. de la Barra[11], Guillaume de la Barre, roman d'aventures par Arnaut Vidal de Castelnaudari, .. p. p. Paul Meyer Paris 1895. (Soc. des anc. textes français.)

Herr. Arch., Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen begründet von Ludwig Herrig. .. Braunschweig.

Hist. Nîmes, Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nismes. .. par M. Ménard, Paris 1750—1758.

Hist. Sisteron, Histoire de Sisteron. .. par M. Éd. de Laplane, Digne 1843.

Inv. Drag., Inventaire de la boutique d'un orfèvre de la ville de Draguignan en 1498 par M. Mireur. (Extrait du Bull archéol. du Comité des travaux hist. et scient., année 1885.)

Inv. Montb., Un mobilier seigneurial du XVe siècle. Le château de Montbeton en 1496 par M. Édouard Forestié. Bull. Soc. Tarn-et-Garonne XXIII (1895).

Inv. XIVe siècle, Quelques inventaires du XIVe siècle pour servir à l'histoire de la vie privée de nos pères par M. Édouard Forestié, Paris 1894. (Extrait du Bull. archéol. du Comité des travaux hist. et scient., année 1893.)

Inv. XVe siècle, Inventaires du XVe siècle par Éd. Forestié, Montauban 1903.

Jacme Olivier, Le livre de comptes de Jacme Olivier, marchand narbonnais du XIVe siècle . . . p. p. A. Blanc, t. II, Paris 1899.

Jaufre, Roman de Jaufre. Raynouard, Lexique Roman, t. I.

Jean Saval, Le livre-journal de Jean Saval, marchand drapier à Carcassonne (1340—1341). Communication de M. Ch. Portal. Bull. hist. et philol. du Comité des travaux hist. et scient., année 1901, p. 423.

Digitized by Google

Jeanroy, Poés. Gav., Poésies du troubadour Gavaudan par Alfred Jeanroy, Rom. XXXIV.

Joyas, (Las joyas del gay saber). Monumens de la littérature romane depuis le quatorzième siècle p. p. Gatien-Arnould. Seconde publication, Paris, Toulouse.

Jur. Bord., Archives municipales de Bordeaux, t. III et IV. Registres de la Jurade, Bordeaux 1873—1883.

Livre Épervier, Le livre de l'Épervier, cartulaire de la commune de Millau (Aveyron). .. p. p. L. Constans, Montpellier, Paris 1882.

Livre noir Dax, Le livre noir et les établissements de Dax. .. p. p. François Abbadie, Bordeaux 1902.

Livre Synd. Béarn, Le livre des syndics des États de Béarn. .. p. p. Léon Cadier. Première partie, Paris, Auch 1889. (Arch. hist. de la Gascogne, fasc. XVIII).

Livres de Raison, Livres de raison, registres de familles et journaux individuels limousins et marchois p. p. M. Louis Guibert, Paris, Limoges 1888.

Mahn Ged., Gedichte der Troubadours. .. hrsg. von C. A. F. Mahn, Berlin 1856—73.

Mahn Wke, Die Werke der Troubadours hrsg. von C. A. F. Mahn, Berlin 1846—86.

Marienkl., Altprovenzalische Marienklage des XIII. Jahrhunderts. .. hrsg. von W. Mushacke, Halle 1890 (Rom. Bibl. III.)

Moine de Mont., Der Mönch von Montaudon. .. von Emil Philippson, Halle a. S. 1873.

Musée arch. dép., Ministère de l'Intérieur. Musée des archives départementales, recueil de fac-simile héliographiques de documents tirés des archives des préfectures, mairies et hospices, Paris 1878.

Myst. prov., Mystères provençaux du quinzième siècle. . p. p. A. Jeanroy et H. Teulié, Toulouse 1893 (Bibl. méridionale, I[e] série, t. III.)

P. d'Alv., Die Lieder Peires von Auvergne, kritisch hrsg. mit Einleitung, Übersetzung, Kommentar und Glossar von Rudolf Zenker, Erlangen 1900. (Rom. Forsch., t. XII.)

Digitized by Google

P. Rogier, Das Leben und die Lieder des Trobadors Peire Rogier bearbeitet von Carl Appel, Berlin 1882.

Pet. Thal., Thalamus parvus. Le petit Thalamus de Montpellier. .. p. p. la Société archéologique de Montpellier, Monpellier 1840.

Petri & Pauli, Istoria Petri & Pauli. .. p. p. Paul Guillaume, Gap, Paris 1887.

Poés. rel., Poésies religieuses. .. du ms. Extrav. 268 de la bibliothèque de Wolfenbüttel p. p. E. Levy, Revue XXXI.

Prise Jérus., La Prise de Jérusalem p. p. Camille Chabaneau, Revue XXXI et XXXII.

Priv. Man., Livre des privilèges de Manosque. .. (1169—1315) p. p. M. M. Z. Isnard, Digne, Paris 1894.

Prov. Ined., Provenzalische Inedita aus Pariser Handschriften hrsg. von Carl Appel, Leipzig 1890.

R. Vidal, Abrils issi', Abrils issi' e mays intrava, Lehrgedicht von Raimon Vidal von Bezaudun . . . p. p. Wilhelm Bohs, Rom. Forsch. 1903.

Razos de trobar, v. Don. prov.

Recettes méd. (B.), Fragment de recettes médicales en langue d'oc par E. Bondurand, Rom. XII, 100.

Recettes méd. (M.), Recettes médicales en provençal.. par Paul Meyer, Rom. XXXII, 268.

Rec. d'anc. textes, Recueil d'anciens textes bas-latins, provençaux et français. .. p. p. Paul Meyer. Première partie, Paris 1877.

Rec. gasc., Recueil de textes de l'ancien dialecte gascon. .. par Achille Luchaire, Paris 1881.

Reg. not. Alb., Extraits de registres de notaires, documents des XIVe—XVIe siècles, concernant principalement le pays albigeois p. p. Charles Portal, Paris, Albi 1901.

Revue, (Rev.) Revue des langues romanes p. p. la Société pour l'étude des langues romanes, Montpellier, Paris.

Rev. du Tarn, Revue historique, scientifique et littéraire du département du Tarn (anc. pays d'Albigeois), Albi.

Rom., Romania, recueil trimestriel. .. fondé en 1872 par Paul Meyer et Gaston Paris.

Roman d'Esther, Le roman provençal d'Esther . . . p. p.

Digitized by Google

A. Neubauer e P. Meyer. Romania XXI.

Rom. Forsch., Romanische Forschungen... hrsg. von Karl Vollmöller, Erlangen.

Rom. Stud., Romanische Studien hrsg. von Eduard Boehmer, Strassburg, Bonn.

S. Fides, Cançāo de Sancta Fides de Agen p. p. J. Leite de Vasconcellos. Rom. XXXI.

S. Honorat, La vida de Sant Honorat... p. p. A.-L. Sardou, Nice.

S. Marg., Vie provençale de Sainte Marguerite (Laurenziana, Ms. Ashburnham 105), p. p. Chichmarev, Revue XLVI, 545.

S. Pons, Istorio de Sanct Poncz p. p. l'abbé P. Guillaume, Revue XXXI et XXXII.

S. Porcari, Li pacions de San Porcari. Dans Vida de Sant Honorat p. p. Sardou, p. 191-ss

Sordel, Vita e poesie de Sordello di Goito per Cesare de Lollis, Halle a. S. 1896 (Rom. Bibl., t. XI.)

Studj., Studj di filologia romanza pubblicati da Ernesto Monaci, Roma.

Such. Dkm., Denkmäler provenzalischer Literatur und Sprache, t. I, hrsg. von Hermann Suchier, Halle 1883.

Tarif Nîmes, Tarif général dressé en langue vulgaire, vers la fin du XIIIe siècle ou au commencement du XIVe... Communication de M. de Lamothe. Rev. des Sociétés savantes, 6e série, t. I, 534, année 1875.

Textes Haute-Auvergne, Les plus anciens textes romans de la Haute-Auvergne... par Roger Gand, Paris 1901.

Troub. de Béziers, Les troubadours de Béziers par M. Gabriel Azaïs, deuxième éd., Béziers 1869. (Bull. de la Société archéologique, scientifique et littéraire de Béziers.)

Ugo Teralh, Le livre-journal de maître Ugo Teralh, notaire et drapier à Forcalquier (1330—1332) par Paul Meyer, Paris 1898. (Tiré des Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques, t. XXXVI.)

Zorzi, Der Troubadour Bertolome Zorzi hrsg. von Emil Levy, Halle 1883.

Digitized by Google

Autres ouvrages consultés*

Darmesteter, Cours de grammaire historique de la langue française, Paris, IIe éd.

Darmesteter, La vie des mots, Paris 1887.

Diez, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. Fünfte Ausgabe mit einem Anhang von Aug. Scheler. Bonn 1887. (Diez. Etym. Wb.)

Diez, Grammatik der romanischen Sprachen, Dritte Auflage, Bonn 1870. (Diez Gramm.)

Diez, Leben und Werke der Troubadours. .. Zwickau 1829.

Du Cange, Glossarium mediæ et infimæ latinitatis, Niort 1883—87.

Glaser (*Kurt*), Die Mass- und Gewichtsbezeichnungen des Französischen. Ein Betrag zur Lexikographie und Bedeutungsgeschichte; Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur, Band XXVI, Berlin 1903.

Godefroy, Dictionnaire de l'ancienne langue française, Paris 1881.

Grandgent (*C. H.*), An Outline of the Phonology and Morphology of Old Provençal. Heath's Modern Language Series. Boston U. S. A. 1905.

Gröber, Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter dans Archiv für lat. Lexikographie und Grammatik 1884—1889.

Hammarberg (*Viktor*), Des adjectifs et des participes substantivés en ancien français. Thèse pour le doctorat, Stockholm 1903.

Hatzfeld et Darmesteter, Dictionnaire général de la Langue Française du commencement du XVIIe siècle jusqu'à nos jours. .. avec le concours de M. Antoine Thomas. Paris. (Dict. Gén.)

Jespersen, Fremskridt i Sproget. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning udgivne av det philologisk-historiske Samfund; Nr. 4). Kjøbenhavn 1891.

---

*) Les abbréviations sont ajoutées entre parenthèses.

Digitized by Google

Körting, Lateinisch-romanisches Wörterbuch, zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe, Paderborn 1901.

Kühner, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache, Hannover 1878.

Lespy, Dictionnaire béarnais. .. par V. Lespy et P. Raymond, Montpellier 1887.

Levy, Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. Berichtigungen und Ergänzungen zu Raynouards Lexique Roman, Leipzig 1892— (Levy Swb.)

Lindroth (*Hjalmar*), Om adjektivering af particip. En studie inom nysvensk betydelselära, Lund 1906.

Meyer-Lübke, Grammatik der romanischen Sprachen, Leipzig 1899.

Michaëlis de Vasconcellos (*Carolina*,) Studien zur romanischen Wortschöpfung, Leipzig 1876.

Mistral, Lou Tresor dòu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français, Aix-en-Prov., Avignon, Paris.

Mohl, Introduction à la chronologie du latin vulgaire. Étude de philologie historique. Paris 1899.

Nyrop, Ordenes Liv, Kjøbenhavn 1901.

Ott (*André-G.*), Étude sur les couleurs en vieux français. Paris 1899.

Petròcchi, Nòvo dizionàrio universale della lingua italiana,Milano 1887—1891.

Raynouard, Lexique Roman ou dictionnaire de la langue des troubadours, comparée avec les autres langues de l'Europe latine, Paris 1844. (Rayn. Lex.)

Restori, Letteratura provenzale. Manuali Hoepli. Milano 1891.

Salenius (*A. G. G.*), Latinsk-svensk ordbok. Stockholm 1873.

Staaff (*Erik*), Le suffixe -arius dans les langues romanes. Thèse pour le doctorat, Upsal 1896.

Sternbeck (*Hermann*), Unrichtige Wortaufstellungen und Wortdeutungen in Raynouard's »Lexique Roman». I. Teil. Unrichtige Wortaufstellungen. Berlin 1887.

Stichel (*Karl*), Beiträge zur Lexicographie des altprovenzalischen Verbums. Ausg. und Abh. LXXXVI. Marburg 1890.

Digitized by Google

Stimming, Verwendung des Gerundiums und des Participiums Præsentis im Altfranzösischen, dans Gröbers Zs., t. X (1886), p. 526—53.

Tappolet (*Ernst*), Die romanischen Verwandtschaftsnamen mit besonderer Berücksichtigung der französischen und italienischen Mundarten, Strassburg 1895.

Thomas, Essais de philologie française, Paris 1897.

Tobler (*Ad.*), Adjectiv in Substantivfunktion, Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik, zweite Reihe, p. 160 ss., Leipzig 1894. (Tobler, Verm. Beitr.)

Vising, Den provensalska trubadurdiktningen. Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola XX. Göteborg 1904.

Digitized by Google

Table de matières

Digitized by Google

Digitized by Google

Corrections.

P. 5, l. 9, lisez: Sternbeck.
P. 5, l. 11, lisez: çà.
P. 7, l. 24 et p. 108, l. 20, lisez: Abrils.
P. 17, l. 17, au lieu de: *fezist lo*, lisez: fezist lo.
P. 20, l. 4 d'en bas, lisez: extrême —.
P. 25, l. 11, lisez: banhar en.
P. 27, l. 13, lisez: ni prezicador.
P. 28, l. 11, au lieu de: Beriu, lisez: *Beriu*.
P. 42, l. 5 d'en bas, lisez: per.
P. 46, l. 15, lisez: a la.
P. 49, l. 9 et 11, au lieu de: *brunetas*, *bruneta*, lisez: brunetas, bruneta.
P. 58, l. 2 d'en bas, lizez: escudelas.
P. 69, rayez la dern. ligne.
P. 78, l. 20 et 26, au lieu de: *Vianes* et *Carcases*, lisez: Vianes et Carcases.
P. 81, A, au lieu de: PHÉNOMÉNES lisez: PHÉNOMÈNES.
P. 92, l. 14, lisez: Chr. VI.
P. 98, l. 9, lisez: les trois genres.
P. 98, dern. l., lisez: substantivé.
P. 102, l. 10, lisez: se metoren.
P. 102, l. 7 d'en bas, lisez: (cf. p. 9, β.)
P. 105, l. 5 d'en bas, lisez: *de ras en ras*.
P. 106, l. 11 d'en bas, lisez: ben.
P. 109, l. 9 d'en bas, lisez: *de long de*.
P. 110, dern. l., au lieu de point et virgule, mettez virgule après *greu*.
P. 116, l. 12, lisez: qu'**un**, et p. 117, l. 10, lisez: appartenait.

Digitized by Google

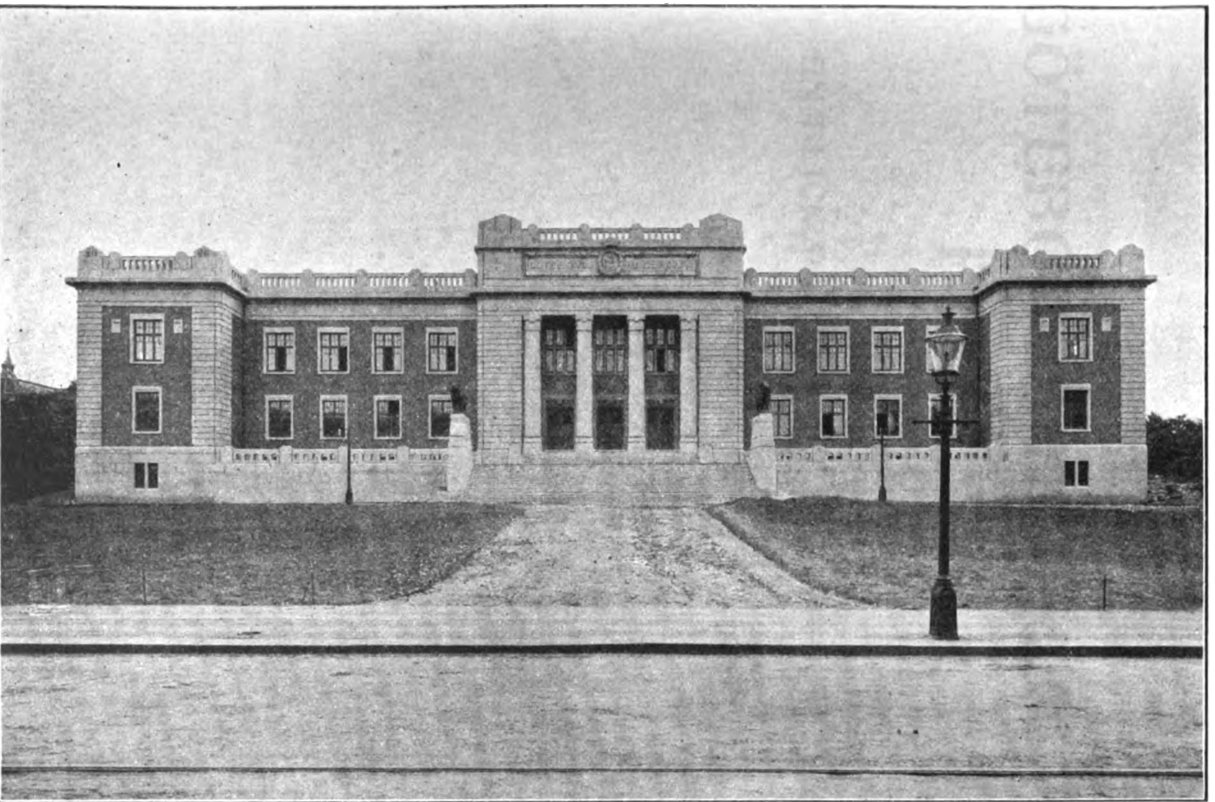
Digitized by Google

Digitized by Google

Oscar Ekman

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS BYGGNAD

Digitized by Google

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS BYGGNAD

JÄMTE

EN BLICK PÅ HÖGSKOLANS UTVECKLING 1891—1907

AF

HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1907

Digitized by Google

Digitized by Google

Det är för Göteborgs Högskola en mycket glädjande och betydelsefull tilldragelse, då hon får taga i besittning sin nya byggnad. Hon önskar därför fira den med högtidligheter, som komma att äga rum den 18 och 19 september.

Sedan programmet för dessa högtidligheter uppgjorts, har Styrelsens ordförande i underdånighet hos H. M. KONUNGEN anhållit, att han täcktes med sin närvaro hedra desamma. Sedan H. M. KONUNGEN förklarat sig icke vara i tillfälle därtill, har H. K. H. KRONPRINSEN ynnestfullt lofvat att vid högtidligheterna närvara.

Utom nedanstående Konsul OSCAR EKMANS närmaste anförvandter:

Fru Konsulinnan MARIA EKMAN;

Friherrinnan LOUISE FALKENBERG, född Ekman;

Bankofullmäktigen m. m. Friherre B. K. J. LANGENSKIÖLD och Friherrinnan LANGENSKIÖLD, född Ekman;

Godsägaren, F. Kand. OSCAR EKMAN;

Ryttmästaren och Fru E. LINDER;

Fru GERDA EKMAN;

Konsuln m. m. och Fru JOHAN EKMAN;

Häradshöfdingen m. m. TH. ODENCRANTZ och Fru ODENCRANTZ, född Ekman.

Digitized by Google

har Högskolan tillåtit sig att särskildt inbjuda:
Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet m. m. Å. H. HAMMARSKJÖLD;
Kansleren för Rikets Universitet, förutv. Ministern för Utrikes ärendena, Kabinettskammarherren m. m., Grefve A. FR. CLAESSON WACHTMEISTER;
förutv. Kansleren för Rikets Universitet, f. d. Statsrådet, En af de Aderton i Sv. Akademien m. m., J. Dr. P. VON EHRENHEIM;
förutv. Kansleren för Rikets Universitet, förutv. Statsrådet m. m., F. Dr. G. F. GILLJAM;
Ordföranden i Göteborgs Högskolas Examenskommission, Professorn, En af de Aderton i Sv. Akademien m. m., T. och F. Dr. E. W. TEGNÉR;
Ordföranden i Stockholms Högskolas Examenskommission, f. d. Professorn m. m., F. Dr. TH. M. FRIES

Till nedanstående vetenskapliga institutioner och samfund har Högskolan utfärdat inbjudning att deltaga
KUNGL. UNIVERSITETET I UPSALA med två representanter;
KUNGL. UNIVERSITETET I LUND med två representanter;
KUNGL. KAROLINSKA MEDIKO-KIRURGISKA INSTITUTET med en representant;
STOCKHOLMS HÖGSKOLA med två representanter;
KUNGL. TEKNISKA HÖGSKOLAN med en representant;
SVENSKA AKADEMIEN med en representant;
KUNGL. VETENSKAPSAKADEMIEN med en representant;
KUNGL. VITTERHETS-, HISTORIE- OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN med en representant;
KUNGL. VETENSKAPSSOCIETETEN I UPSALA med en representant;
KUNGL. FYSIOGRAFISKA SÄLLSKAPET I LUND med en representant;
KUNGL. VETENSKAPS- OCH VITTERHETSSAMHÄLLET I GÖTEBORG med en representant;
KUNGL. HUMANISTISKA VETENSKAPSSAMFUNDET I UPSALA med en representant;

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS STUDENTKÅR med två representanter;
LUNDS UNIVERSITETS STUDENTKÅR med två representanter;
STOCKHOLMS STUDENTKÅR med två representanter;
ELEVKÅRENS HÖGRE AFDELNING VID CHALMERS' TEKNISKA LÄROANSTALT med två representanter.

Vidare har Högskolan särskildt inbjudit:

Biskopen m. m., T. och F. Dr. E. H. RODHE;
Chefen för Kungl. Göta Artilleriregemente, Öfversten m. m. P. A. BERGENZAUN;
Domprosten m. m. J. N. REXIUS;
Landssekreteraren m. m. O. V. BILLMANSON;
Landskamreraren m. m. H. N. LUNDIN;
Borgmästaren m. m. F. M. COLLIANDER;
Borgmästaren m. m. H. LINDBÄCK;
Stadsfullmäktiges ordförande, Föreståndaren för Chalmers' tekniska läroanstalt, Professorn m. m. F. Dr. E. A. WIJKANDER;
Ordföranden i Göteborgs och Bohusläns landsting, Disponenten m. m. W. GIBSON;
Stadsfullmäktiges v. ordförande, Grosshandlaren A. CARLANDER;
Drätselkammarens ordförande, Grosshandlaren m. m. J. A. WALLER;
Kommendanten å Älfsborgs fästning, Öfverstelöjtnanten m. m. C. E. GRILL;
Ordföranden i Göteborgs Handelskammare, Konsuln m. m. C. A. KJELLBERG;
Häradshöfdingen m. m. I. ERNBERG;
Stadsfullmäktiges sekreterare, v. Häradshöfdingen m. m. F. B. HEGARDT;
Ombudsmannen för Göteborgs Museum, Kammarherren m. m. S. C. P. LAGERBERG;
Föreståndaren för Mosaiska församlingen i Göteborg, Grosshandlaren m. m. H. HARTVIG;
Rektorn vid Högre latinläroverket i Göteborg m. m., F. Dr. G. R. RÖDING;

Digitized by Google

Rektorn vid Högre realläroverket i Göteborg, F. Dr. A. W. Falk;
Rektorn vid Göteborgs Västra realskola, F. Kand. J. R. Rådmann;
Rektorn vid Göteborgs Östra realskola, F. Dr. C. A. Windahl;
Rektorn vid Göteborgs Handelsinstitut, F. Dr. A. Ahlström;
Lektorn vid Chalmers' tekniska läroanstalt m. m., F. Dr. A. L. A. Söderblom;
Folkskoleinspektören m. m., F. Dr. J. Ambrosius;
Ordföranden i Folkskolestyrelsen i Göteborg, e. o. Hofrättsnotarien E. Mellgren;

Herr James Carnegie, Skottland;
Herr Andrew Carnegie, Skottland;
Fru Olof Wijk;
Fru August Röhss;
Grosshandlaren m. m. E. Wijk;
Grosshandlaren m. m. I. A. Wærn;
Generaldirektören m. m., F. Dr. P. S. Wieselgren;
Grosshandlaren m. m. E. Frisell;

f. d. ledamoten af Högskolans Styrelse, f. d. Borgmästaren m. m., F. Dr. G. Svanberg;
f. d. ledamoten af Högskolans Styrelse m. m., M. Dr. R. Fries;
f. d. Professorn vid Göteborgs Högskola, Professorn vid Upsala Universitet m. m., F. Dr. O. A. Danielsson;
f. d. Professorn vid Göteborgs Högskola, Professorn vid Lunds Universitet m. m., F. Dr. K. A. L. Kock;
f. d. Professorn vid Göteborgs Högskola, Bibliotekarien vid Svenska Akademiens Nobelbibliotek m. m., F. Dr. K. J. Warburg;
f. d. Professorn vid Göteborgs Högskola, Öfverdirektören m. m., F. Dr. C. F. E. Carlson;
f. d. Professorn vid Göteborgs Högskola, Professorn vid Universitetet i Kiel, F. Dr. F. K. W. Holthausen;

Digitized by Google

f. d. Docenten vid Göteborgs Högskola, Professorn vid Lunds Universitet, F. Dr. P. E. LILJEQVIST;

f. d. Docenten vid Göteborgs Högskola, Professorn vid Helsingfors Universitet, F. Dr. K. H. PIPPING;

Arkitekten E. HAHR;
Arkitekten E. TORULF;
Arkitekten R. ANDERSSON;
Förste Intendenten i Kungl. Öfverintendentsämbetet, Professorn m. m. I. G. CLASON;
Arkitekten m. m. H. HEDLUND;
Ingeniören A. TÖRNBLOM;
Ingeniören E. LIEPE;
Disponenten M. GRANBERG;
Artisten F. MÅNSSON;
Artisten N. ASPLUND;
Göteborgs stads byggnadschef, Ingeniören m. m. F. BLIDBERG;
Stadsarkitekten C. FAHLSTRÖM;
Bibliotekarien m. m., F. Dr. L. WÅHLIN;
Lektorn F. LAMM;
Docenten m. m., F. Dr. A. U. BÅÅTH;
Musikdirektören R. LILJEFORS;
e. o. Hofrättsnotarien, J. Kand. P. O. WIGELIUS.

Högtidligheterna taga sin början onsdagen den 18 september kl. 12,30 e. m. med samling i den nya byggnaden. Kl. 1,30 äger byggnadens invigning rum.

Torsdagen den 19 september samlas de inbjudna kl. 12 midd. å samma ställe. Kl. 1 installeras nyutnämnde professorn i latin F. Dr. K. J. V. LUNDSTRÖM. Därefter äger doktorspromotion rum.

Till Professor Lundströms installation och till doktorspromotionen hafva REKTOR och promotor Professor STAVENOW utfärdat särskilda inbjudningar, åtföljda af en vetenskaplig afhandling.

Detaljerade program för båda dagarnas högtidligheter komma att senare utdelas.

Göteborg den 11 september 1907.

Högskolans rektor

Digitized by Google

Digitized by Google

Den byggnad, som Göteborgs Högskola nu tager i besittning, är en gåfva till Högskolan af framlidne Konsul OSCAR EKMAN, och byggnadens hela historia är ett storartadt vittnesbörd om gifvarens varma nitälskan för det vetenskapliga arbete, som där får ett värdigt hem. Men denna gåfva är blott ett af de många uttryck af välvilja, som Högskolan alltifrån sin grundläggning fått röna från Konsul EKMANS sida icke blott genom hans egna rikliga donationer, utan äfven därigenom att han förmått andra att understödja henne, särskildt Herrarne DAVID, JAMES och ANDREW CARNEGIE. Man kan med fog säga, att Konsul EKMAN inskrifvit sitt namn på hvarje blad af Högskolans historia.

Denna historia har icke sin plats här, men den betingar dock uppförandet af den nya byggnaden, och det är därför i sin ordning, att några data rörande Högskolans utveckling här anföras.

Digitized by Google

HÖGSKOLANS UTVECKLING

För tjugu år sedan eller, närmare bestämdt, den 10 november 1887 beslöto Göteborgs Stadsfullmäktige *upprättandet af Göteborgs Högskola.*

Den hade då emellertid under många år förberedts af bildningsälskande män, som planlade en högre undervisningsanstalt, under det att de tillgodosågo allmänhetens växande bildningsbehof genom mera tillfälligt anordnande af enstaka föreläsningskurser. Såsom de märkligaste momenten i dessa förberedelser må betecknas: en artikel i Handelstidningen af den 29 november 1871 af S—d W. (SIGFRID WIESELGREN), förordande upprättandet fakultetsvis af ett universitet; en donation af FREDRIK LUNDGREN å 400,000 kronor, bestämd »till grundfond för en högre undervisningsanstalt eller högskola» och dagtecknad den 27 mars 1872, ehuru först tillgänglig vid donators död 1880; en donation af EDUARD MAGNUS å 200,000 kronor, afsedd »att utgöra bidrag för inrättandet här i staden af en högre läroanstalt med syfte att ersätta bristen af ett universitet» och dagtecknad den 8 december 1877 samt tillgänglig vid gifvarens död 1879; ett tal i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället af Dr CHARLES DICKSON (24 januari 1878) om *Göteborgs fria universitet;* en donation af DAVID CARNEGIE å 500,000 kronor, dagtecknad den 19 maj 1887 och bestämd att förvaltas under namn af »David Carnegies donationsfond till Göteborgs Högskola»; samt förslag och utredningar afgifna dels i Stadsfullmäktige dels af en beredning, som Stadsfullmäktige tillsatt (1885), för förverkligandet af syftet med Magnus' och Lundgrens donationer.

Huru denna beredning efter starka meningsskiljaktigheter, i hvilka såväl tanken på en »fri akademi» som på en handelshögskola hade ifriga förespråkare, kom att stanna vid

Digitized by Google

förslaget till en Högskola med universitetskaraktär, har skildrats af Högskolans rektor Professor EDGREN i det första högskoleprogrammet *Göteborgs Högskola, En blick på hennes uppkomst och ordnande* (1891). Men då beredningens afgörande träffats, fattade Stadsfullmäktige oförtöfvadt sitt nyssnämnda beslut om Högskolans upprättande och tillsatte på samma gång för densamma en interimsstyrelse, som hade till närmaste uppgift att utarbeta förslag till statuter. Detta förslag förelåg färdigt inom ungefär ett år och antogs nästan oförändradt af Stadsfullmäktige, hvarpå statuterna stadfästes af Kungl. Maj:t den 5 april 1889.

Emellertid hade Styrelsen föreslagit, att Högskolans verksamhet icke skulle öppnas, förrän fonderna ytterligare förstärkts. Då trädde Konsul OSCAR EKMAN emellan och öfverlämnade till Högskolan 200,000 kronor »till undanrödjande af hindren för hennes snara öppnande». Tack vare detta ingripande kunde Styrelsen tillsätta lärare samt förhyra och inreda lokal, så att det högtidliga öppnandet kunde försiggå den 15 september 1891. Det förrättades å H. M. KONUNGENS vägnar af dåvarande Ecklesiastikministern GUNNAR WENNERBERG.

Den nya anstaltens dimensioner voro i början naturligtvis helt anspråkslösa. Den första årsredogörelsen upptager för höstterminen 1891 7 professorer, 3 e. o. lärare och 22 lärjungar eller studenter. Men den upptager därjämte 15 auskultanter och 1,409 åhörare vid de offentliga föreläsningarna. Högskolan hade alltså från första stund en liflig kontakt med den stora allmänheten och detta förhållande har hon alltsedan bemödat sig att upprätthålla. Det förelåg redan i viss mån en yttre anledning därtill, i det att Högskolan fått öfvertaga ungefär 39,000 kronor af den *Undervisningsfond*, hvartill Stadsfullmäktige 1871 och 1878 anslagit medel för anordnandet af föreläsningar, hvilka ingifvit Göteborgs allmänhet smak för vetenskaplig undervisning i populär form. Men Högskolans lärare ha också städse besjälats af en liflig önskan att, vid sidan af sin akademiska undervisning i inskränktare mening, kunna tjäna det samhälle, hvarinom de satts att verka, genom spridande i de vidaste möjliga kretsar af den

Digitized by Google

vetenskapliga forskningens lättare njutbara frukter. Därigenom ha de tillika trott sig tillmötesgå önskningar hos Högskolans stiftare och gynnare. I följd häraf ha de föreläsningar, som i Högskolans Ordningsstadga betecknas med det föga upplysande epitetet »offentliga», nästan utan undantag anordnats såsom kortare eller längre serier af populära vetenskapliga föredrag, utgörande alltså ett slags permanent *University Extension*. Att denna anordning haft särskild betydelse för Högskolans byggnadsfråga, skola vi längre fram erfara.

Högskolans utveckling gick rätt långsamt att börja med.

De först upprättade *professurerna*, som omfattade germanska språk, nordiska språk, estetik samt litteratur- och konsthistoria, romanska språk, historia och statskunskap, klassiska språk, filosofi, ökades först 1898 med stöd af donationer af Herr och Fru OLOF WIJK, Konsul OSCAR EKMAN och Herr JAMES CARNEGIE, med en åttonde, i semitiska språk, och en nionde, i jämförande språkforskning med sanskrit. Sedan gick deras ökning i rask följd tack vare donationer af Herrar ARON PHILIPSSON, AUGUST RÖHSS, Fru OLOF WIJK, Herrar ANDREW CARNEGIE och OSCAR EKMAN. Sålunda upprättades 1901 tre professurer, nämligen i nationalekonomi och sociologi, i geografi (med handelsgeografi) och etnografi, i statskunskap med statistik, och 1904 ytterligare två, nämligen i engelska språket och litteraturen (utbruten ur professuren för germanska språk) och i klassiska språk (latin, vid sidan af den förut befintliga, nu afsedd för grekiskan).

Härmed har professurernas antal fördubblats i förhållande till det ursprungliga antalet.

De *e. o. lärareplatserna* ha ökats i ännu starkare progression: redan under Högskolans 2:a termin tillkom en, 1894 ännu en o. s. v., till dess att de v. t. 1907 nått antalet 18. Af dessa platser intagas 5 af lärare i främmande lefvande språk, af hvilka 4 äro utländingar. De öfriga platserna äro docenturer, som inrättats under senare år i ganska stort antal icke blott för att göra undervisningen fylligare, utan äfven i någon mån för att bereda tillgång på opponenter vid akademiska disputationer och dessutom för att i allmänhet höja det vetenskapliga lifvet inom Högskolan.

Digitized by Google

Med sin sammanlagda tillgång på lärarekrafter har Högskolan sålunda på kort tid tagit ett stort steg mot sitt närmaste mål, som är att vara en välrustad representant för de humanistiska vetenskaperna. Hennes lärareplatser omfatta nu de discipliner, som utgöra det centrala i en humanistisk fakultetssektion och som därför återfinnas såsom det gemensamma för motsvarande sektioner vid våra statsuniversitet.

Utom dessa lärares undervisning är Högskolan numera i tillfälle att regelbundet hvarje år anordna föreläsningsserier af främmande vetenskapsmän. Hon har nämligen för sådant ändamål erhållit en särskild fond, benämnd *S. A. Hedlunds föreläsningsfond*, af hvilken hon åtnjutit afkastningen årligen sedan 1903, ehuru själfva fonden öfverlämnats till Högskolan först 1907.

Studenternas antal nådde till 30-talet redan efter ett läsår, till 40-talet efter nästa läsår, till 50-talet först efter ytterligare tre år och till 100-talet höstterminen 1906.

Auskultanterna, d. v. s. de deltagare i undervisningen, hvilka utan att vara inskrifna studenter erhållit särskildt tillstånd att mot en ringa afgift följa vissa kurser, hafva växlat betydligt i antal. Från och med vårterminen 1895, då deras antal uppgår till 28, utgöras de till stor del af deltagare i de praktiska kurser, som gifvits af infödde lärare i främmande lefvande språk, från och med vårterminen 1900, då auskultanternas antal är 86, inräknas bland dem under några terminer åhörare af nyssnämnda lärares föreläsningar (maximalsiffran 150 för h. t. 1900); och alltsedan höstterminen 1902 ingå i deras antal elever vid Handelsinstitutet eller Chalmers' tekniska läroanstalt, hvilka följt vissa föreläsningar i nationalekonomi och sociologi.

Åhörarne vid de offentliga föreläsningarna hafva undergått ännu starkare skiftningar i antal. De hafva en termin (v. t. 1902) nedgått till 300, men de hafva en annan termin (v. t. 1905) stigit till 3,017. I ganska väsentlig mån beror denna skiftning på antalet offentliga föreläsningsserier, hvilka växlat mellan två och fyra. I medeltal hafva dessa föreläsningar samlat 1,054 personer terminligen.

Digitized by Google

Hand i hand med den utveckling, som framgår af ofvan anförda siffror, har gått utvidgningen af Högskolans rätt att funktionera såsom af Staten erkänd undervisningsanstalt. Viktigast var att förvärfva *examensrätt*, hvarigenom icke blott Högskolans undervisning kunde medföra ett mera omedelbart och påtagligt gagn, utan Högskolan själf skulle vinna större målmedvetenhet och en i viss mån officiel ställning. Redan från första stund intresserade sig Rektor Edgren varmt för denna fråga, och på hans initiativ vidtog Lärarerådet redan under Högskolans andra termin de på detsamma ankommande åtgärderna för att förvärfva Högskolan examensrätt. Styrelsen beslöt därpå, den 16 mars 1893, att till Kungl. Maj:t göra underdånig hemställan i samma syfte, hvilken hemställan den 17 juni s. å. vann nådigt bifall. Kungl. Maj:t hade därmed medgifvit Högskolan rätt under fem år att anställa filosofie kandidat- och licentiatexamina i de ämnen, i hvilka vid Högskolan finnas ordinarie professorsbefattningar, som blifvit vederbörligen tillsatta, samt teologisk-filosofisk examen och förberedande pröfning till examen för inträde i rättegångsverken eller i Kungl. Maj:ts kansli. Vid denna rättighet voro fästade vissa villkor, bland annat att Högskolan ställde sig under öfverinseende af Kansleren för rikets universitet och med visst belopp ersatte en af Kungl. Maj:t förordnad ordförande i Examenskommissionen.

Denna i betraktande af Högskolans ungdom ovedersägligen frisinnade kungliga resolution, som kontrasignerats af Statsrådet G. F. Gilljam, har utan tvifvel tillfört Högskolan de stora fördelar, som hon afsåg med examensrätten, och i hennes förhållande utåt stärkt hennes värdighet och anseende.

Också har Högskolan kunnat glädja sig åt icke blott att såsom en lärd institution intaga en aktad ställning i det inhemska och internationella umgänget universiteten emellan, utan äfven att såsom ett offentligt ämbetsverk få sitt ord med i universitetslagstiftningen eller åtnjuta andra förmåner, som tillkomma våra högsta undervisningsanstalter. Sålunda har Högskolan vid akademiska högtidligheter och vetenskapliga kongresser såväl hemma som i utlandet ofta varit representerad genom inbjudna delegerade och själf varit

Digitized by Google

värd vid det andra nordiska akademiska mötet, 1899. Högskolans yttrande i allmänna frågor rörande undervisningsväsendet har ej sällan inhämtats sedan 1896, särskildt att nämna i fråga om ombildning af examina inom den Filosofiska fakulteten (remiss af 1906); och med afseende på lönetursberäkning, sakkunnige- och censorsuppdrag ha Högskolans lärare vunnit likställighet med statsuniversitetens.

Emellertid var med examensrätten af 1893 ej allt vunnet för Högskolan såsom examinerande institut.

För det första var denna rätt ej genast i alla delar tilllämplig på grund af ofullkomligheten i Högskolans dåvarande organisation. För att kunna anställa teologisk-filosofisk examen fordrades nämligen, att Högskolan ägde en professur i semitiska språk. En sådan kunde emellertid, såsom förut nämnts, upprättas år 1898, hvarefter denna examen från och med följande år förrättats vid Högskolan.

Vidare borde den redan vunna examensrätten i vissa afseenden utvidgas. Detta skedde dels genom Kungl. Maj:ts bifall (15 april 1898) till Högskolans ansökan att få anställa juridisk-filosofisk examen med de studerande, som i denna examen utbytte ämnet matematik mot nordiska språk, dels genom Kungl. Maj:ts resolution af den 30 oktober 1903 angående rätt för Högskolan att anställa akademiska disputationer med studerande, som vid Högskolan aflagt licentiatexamen, och åt dem därpå utdela doktorsgrad. Denna för en vetenskaplig undervisningsanstalt högsta och mest maktpåliggande befogenhet hade redan, efter det Högskolans ansökan därom 1898 icke vunnit afseende, förberedts genom Kungl. Maj:ts bifall till ansökningar (1901, 1902, 1903) af fem vid Högskolan studerande licentiater om afläggande vid Högskolan af disputationsprof för doktorsgrad. Då Kungl. Maj:t 1903 beviljade Högskolan akademisk disputationsrätt, torde hon hafva anledning att däri se ett offentligt erkännande af hennes jämna utveckling och gagnande verksamhet.

I den mån den bestämda tiden för Högskolans examensrätt utlupit, har ny sådan rätt åter beviljats på fem år. För närvarande gäller Högskolans rättighet att anställa akademiska examina och disputationer till utgången af år 1908.

Digitized by Google

Under den tid, Högskolan haft examensrätt, ha därstädes (t. o. m. v. t. 1907) utexaminerats 19 fil. licentiater, 68 fil. kandidater, 32 examinander i teol.-fil. examen, 7 i jur. fil. ex., 7 i jur. prel. ex.; därjämte har fyllnadspröfning (för fil. kand.-ex.) eller särskild pröfning aflagts vid Högskolan af 38 fil. kandidater eller licentiater.

Disputationsprof för doktorsgrad hafva vid Högskolan aflagts (t. o. m. v. t. 1907) af 9 fil. licentiater; af hvilka 8 sedermera utnämnts till fil. doktorer.

Ett viktigt organ för en institutions vetenskapliga lif är en egen *publikation.* Att börja med publicerade Högskolan blott tillfällighetsskrifter såsom kataloger, årsredogörelser, inbjudningsskrifter o. d., och hennes lärare fingo för offentliggörande af sina vetenskapliga studier vända sig till främmande håll. Lyckligtvis behjärtades detta förhållande snart af tvänne Högskolans vänner, Herrar Oscar Ekman och Olof Wijk, hvilka på 300:de årsdagen af Gustaf II Adolfs födelse tillställde Högskolan en donation à 30,000 kronor, som skulle bära namnet *Göteborgs Högskolas Gustaf Adolfs-fond*, och hvaraf räntan skulle användas till bekostande af *Göteborgs Högskolas Årsskrift.* Denna började redan följande år (1895) att utgifvas och har sedan årligen utkommit med ett ganska digert band. Hela tredje bandet (1897) ägnades H. M. Konungen med anledning af hans 25-åriga regeringsjubileum, och större delen af fjärde bandet dedicerades till Konsul Oscar Ekman på hans 87:e födelsedag (den 16 december 1898). Genom Årsskriften har Högskolan icke blott kunnat befordra sina lärares vetenskapliga studier, utan äfven tjäna åtskilliga af sina framstående lärjungar, som där fått publicera sina gradualafhandlingar.

Kort efter *Årsskriften* erhöll Högskolan en annan viktig publikation: *Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola*, i hvilken en del af de vid Högskolan hållna offentliga föreläsningarna intagits. En första serie från 1895 till 1904 omfattar 20 band. Därpå ändrades i någon mån utgifningssättet, för att erhålla en förläggare, som garanterade skriftseriens ekonomi, och en *ny följd* upplades, af hvil-

Digitized by Google

ken hittills 3 band utkommit. Både den första och andra serien ha emellertid ekonomiskt understödts af några Högskolans vänner, enkannerligen Konsul OSCAR EKMAN, som efter att i flere år hafva skänkt 600 kronor såsom bidrag till tryckningskostnaderna år 1903 för detta ändamål öfverlämnade en fond å 10,000 kronor, som skulle benämnas *Oscar Ekmans 6:te juni fond* till hugfästandet af minnet af Högskolans första doktorspromotion (den 6 juni 1903).

I öfrigt ha Högskolans lärare utöfvat en omfattande skriftställareverksamhet, hvars alster föreligga i ett stort antal större eller mindre in- och utländska publikationer. Därjämte hafva de i allt större och större utsträckning verkat som föredragande i vetenskapliga och litterära samfund och föreningar, vid nationella högtider eller i folkbildningsarbetets tjänst. Framför allt är därvid att nämna, att Högskolan 1902 anordnade sommarkurser, till hvilka 544 medlemskort och 250 tillfälliga inträdeskort löstes. Hvad som af Högskolans lärare i dessa afseenden uträttats, finnes samladt och förtecknadt för tiden h. t. 1891—v. t. 1899 i ett af Professor G. CEDERSCHIÖLD för det andra nordiska akademiska mötet utarbetadt bihang till Årsredogörelsen 1898—99; för den följande tiden finnas blott antydningar i Årsredogörelserna.

Lika viktigt som publikationer är för en universitetsinstitution ett väl försedt och väl doteradt *bibliotek.* Lyckligtvis fanns, vid Högskolans bildande, i Göteborgs Museum en stomme till ett sådant, och med begagnande däraf tog Högskolans Styrelse initiativ till inrättandet af ett gemensamt *Göteborgs Stadsbibliotek (Göteborgs Musei och Högskolas förenade bibliotek),* hvarför reglemente fastställdes af Stadsfullmäktige i november 1890.

Detta bibliotek har hastigt fått en mycket betydande tillväxt, tack vare anslag och gåfvor. Under de nio första åren erhöll det anslag från Museum, sedan 1896 direkt ur stadskassan, under hela tiden ur Renströmska fonden och från Högskolan.

Högskolans bidrag hafva utgått dels såsom årsanslag å först 3,000, därpå 4,000, därpå 4,500 kronor, dels såsom

Digitized by Google

STADSBIBLIOTEKET

extra anslag, hvilka under årens lopp beviljats till en sammanlagd summa af ungefär 42,000 kronor.

Stadsbibliotekets inkomster uppgingo, med afdrag af Högskolans extra anslag, under de fyra första åren till i medeltal 8,500 kronor; samma inkomster uppgingo under hvart och ett af de två sistförflutna åren till ungefär 40,000 kronor.

Gåfvorna hafva bestått dels i pänningemedel, bland hvilka framför allt bör nämnas Herr AUGUST RÖHSS' testamentariska donation å 50,000 kronor (1904), dels i böcker, enkannerligen att nämna den s. k. Tranemåla boksamlingen på omkring 25,000 nummer, likaledes skänkt af Herr AUGUST RÖHSS (1898).

Stadsbiblioteket har också fått en egen, synnerligen ändamålsenlig byggnad, uppförd 1898—99 enligt ritningar af Arkitekten H. HEDLUND och för medel ur Renströmska fonden, hvartill några enskilda fogat en ansenlig summa, för att i vissa byggnadens delar ädlare material skulle kunna användas.

Under sådana förhållanden har Stadsbiblioteket kommit att intaga en hög rang bland vårt lands offentliga bibliotek

Digitized by Google

och blifvit en för Högskolan och för Göteborgs bildningssökande allmänhet ovärderlig institution. Också anlitas det i allt större och större utsträckning, hvarpå följande siffror gifva ett talande bevis. År 1891 var antalet besökande 5,185, antalet till begagnande å stället framtagna band 2,568, antalet utlånta band 4,820; år 1906 voro motsvarande siffror 17,660, 9,750, 9,952.

Utom Stadsbibliotekets bokförråd behöfver Högskolan naturligen litterära hjälpmedel och annan mndervisningsmateriel till ständigt förfogande i sin omedelbara närhet, särskildt för undervisningen i seminarierna. Högskolan har därför grundlagt dels flere seminariebibliotek, dels samlingar af undervisningsmateriel i facken konsthistoria och geografi. Härtill har emellertid hittills icke anslagits mera än ungefär 8,000 kronor; hvartill kommer en gåfva af framlidne Herr PONTUS FÜRSTENBERG å 2,000 kronor, afsedda till inköp af konsthistorisk undervisningsmateriel (1900).

En nödvändig förutsättning för Högskolans ofvan skizzerade utveckling har naturligtvis en motsvarande förstärkning af den ekonomiska grundvalen varit. Högskolans *fonder* utgjorde den 31 december 1891 Kr. 1,795,600 och den 31 december 1906 Kr. 3,298,100, hvartill sistnämnda datum kommo Kr. 60,000 i besparade medel. Af fonderna, som förvaltas af Drätselkammaren, har enligt Styrelsens af Stadsfullmäktige godkända beslut utgått ett årsanslag af Kr. 65,000 för hvart och ett af åren 1891—93 (jämte för en gång anvisade Kr. 50,000 till den första organisationen af Högskolan), af Kr. 70,000 för 1894—98, af Kr. 80,000 för 1899, af Kr. 88,000 för 1900—01, af Kr. 111,000 för 1902—04, af Kr. 122,000 för 1905—66, af Kr. 127,000 för 1907 och tills vidare.

Dessa fonders fördelning var den 31 december 1906 följande:

Edvard Magnus' fond (1877; ursprungl.
200,000 kr.) .... Kr. 334,100: —

Digitized by Google

Lundgrenska fonden (1872; ursprungl. 400,000 kr.)	Kr.	586,000: —
David Carnegies fond (1887; ursprungl. 500,000 kr.)	»	552,944: 89
Göteborgs undervisningsfond (1887 af Stadsfullmäktige öfverlämnad till Högskolan)	»	39,091: 07
Oscar Ekmans donationsfond (1888: ursprungl. 200,000 kr., med räntor 215,000 kr.; 1898: 200,000 kr.; 1904: 40,000 kr.)	»	455,000: —
David Carnegies stipendiefond (1890)	»	20,000: —
Gustaf Adolfs-fonden (1894)	»	30,000: —
Olof Olofson Wijks minne (1896)	»	100,000: —
James Carnegies donation (1898)	»	50,000: —
Aron Philipssons fond (1900)	»	10,000: —
August Röhss' donationsfond (1901)	»	350,000: —
Olof Wijks donationsfond (1901)	»	150,000: —
Oscar Ekmans 6:te juni fond (1903)	»	10,000: —
Andrew Carnegies fond (1904)	»	181,500: —
Änke- och pupillkassan (1905)	»	38,548: 99
Pensionsfonden	»	130,037: 46
Dispositionsfonden (upplupna räntor)	»	260,891: 56
Summa	Kr.	3,298,113: 97

I ofvannämnda Änke- och pupillkassa ingår ett af Herr Ivar Wærn 1905 lämnadt bidrag à 30,000 kronor och i Pensionsfonden en af Herr Erik Wijk 1906 gjord donation à 25,000 kronor.

Under 1907 hafva dessutom tillkommit *S. A. Hedlunds föreläsningsfond* à Kr. 19,904: 17 (öfverlämnad till Drätselkammaren 7 februari) och en Linnéfond à Kr. 50,000, öfverlämnad till Styrelsen af Konsul Oscar Ekmans sterbhus enligt hans förordnande, samt den tillgång, som utgöres af den nya byggnaden, hvarför Konsul Ekman anvisat sammanlagdt ungefär 630,000 kronor.

Utom af nyssnämnda David Carnegies stipendiefond hafva Högskolans studenter erhållit stipendier genom en årlig gåfva (sedan h. t. 1892) à 1,500 kronor af Herr James Carnegie, genom en årlig gåfva (sedan v. t. 1898) à 1,000 kronor

Digitized by Google

(600 kr. stipendier, 400 kr. premium) af UNGDOMSVÄN, genom utdelningar (sedan v. t. 1895) af Kungl. och Hvitfeldtska Stipendieinrättningen (äfven för resor), af Amanda Cervins och Kinds härads vid stadens läroverk fästade stipendiefonder samt af Göthilda-Stiftelsen (sedan h. t. 1896).

Digitized by Google

HÖGSKOLANS FÖRSTA LOKAL

Den lokal, till hvilken Högskolans verksamhet under de nu förflutna sexton åren varit förlagd, har varit det s. k. *Realgymnasium* eller *Schillerska skolan.*

Ett realgymnasium stiftades i Göteborg 1844 och tillvann sig ett godt anseende, särskildt sedan föreståndareskapet 1858 öfvertagits af Dr A. L. Schiller. Många af stadens förnämsta män intresserade sig lifligt därför, sände gärna sina söner dit och åtogo sig inspektoratet. Särskildt nämnvärdt är, att Konsul OSCAR EKMAN i tjugu år eller 1865—84 var Realgymnasiets inspektor.

Tack vare detta intresse fick läroverket också sin egen byggnad. Denna uppfördes 1867 efter ritningar af Arkitekten J. A. Westerberg på en i hörnet af Gamla och Nya Alléen

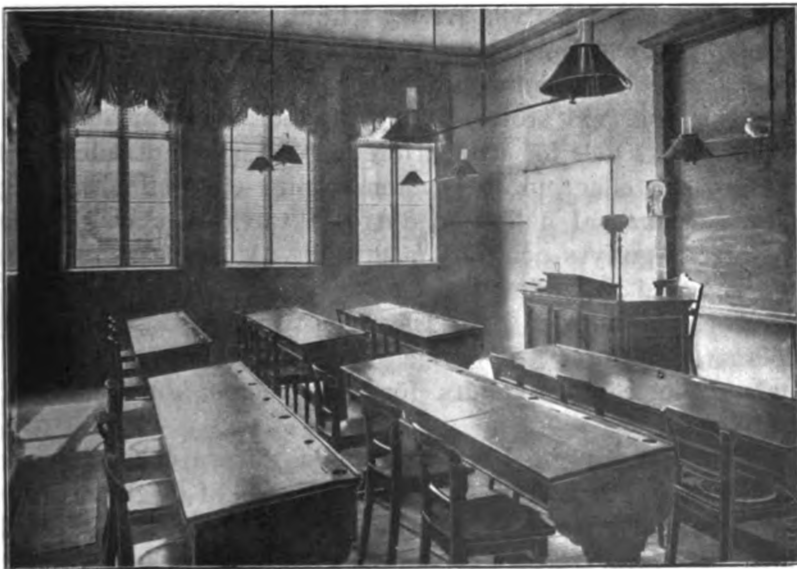

HÖGSKOLANS FÖRSTA LOKAL

Digitized by Google

belägen tomt, hvarå Herr James J. Dickson 1857 erhöll upplåtelse, hvilken sedermera öfverflyttades på Dr Schiller. År 1884 förvärfvade Göteborgs stad genom expropriation besittningsrätten till tomten och det därpå uppförda skolhuset. Detta uthyrdes ännu, sedan Dr Schiller 1883 lämnat Realgymnasiet, under en följd af år till sitt förra ändamål; men Realgymnasiet upphörde 1888, och lägenheten förhyrdes från den 1:a juli 1891 af Göteborgs Högskola mot en årlig hyra af 3,500 kronor.

Ehuru uppförd i trä och i stor hast samt utan tillämpning af moderna åsikter om bekvämlighet och hygien i skolor, erbjöd Realgymnasiets byggnad Högskolan ett hem, som, för att vara improviseradt, måste anses ganska tillfredsställande. De gamla skolsalarna i bottenvåningen inreddes till fem föreläsningssalar, ett seminarierum, ett samlingsrum för Styrelsen och Lärarerådet, ett rum för rektorsexpeditionen samt lägenheter för vaktmästaren, under det att det förutvarande, nästan genom byggnadens hela längd gående kapprummet och vaktmästarens kökslägenhet bibehöllos. Före-

FÖRELÄSNINGSSAL

Digitized by Google

STYRELSENS OCH LÄRARERÅDETS RUM

läsningssalarne hålla i allmänhet 50 kv.-meter eller något därutöfver i golfyta och 4,2 m. i höjd, kapprummet 27,2 m. i längd, 7,15 m. i bredd och samma höjd som salarne. I andra våningen behölls samlingssalen dels såsom sådan dels såsom föreläsningssal vid större tillopp af åhörare; hvarjämte den ofta upplåtits dels för studentföreningens sammanträden, dels för föredrag eller möten i vetenskapligt eller allmännyttigt syfte. Denna sal håller, med tre läktare inberäknade, 293 kv.-meter i golfyta och 6,85 m. i höjd. Af de på ömse sidor om denna sal liggande rummen har en del (nordvästra sidan) liksom förut bildat en bostadslägenhet (uthyrd till en af Högskolans professorer), de öfriga (sydöstra sidan) upplåtits åt studenterna eller användts för Högskolans konsthistoriska samlingar.

I denna byggnad ha Högskolans lärare och studenter utfört sitt första arbete, det som är lifvadt af de gladaste förhoppningarna och det opröfvades särskilda behag. De skola därför alltid bevara ett kärt minne af detta Högskolans första hem, huru oansenliga salarne voro, huru föga värdigt det var

Digitized by Google

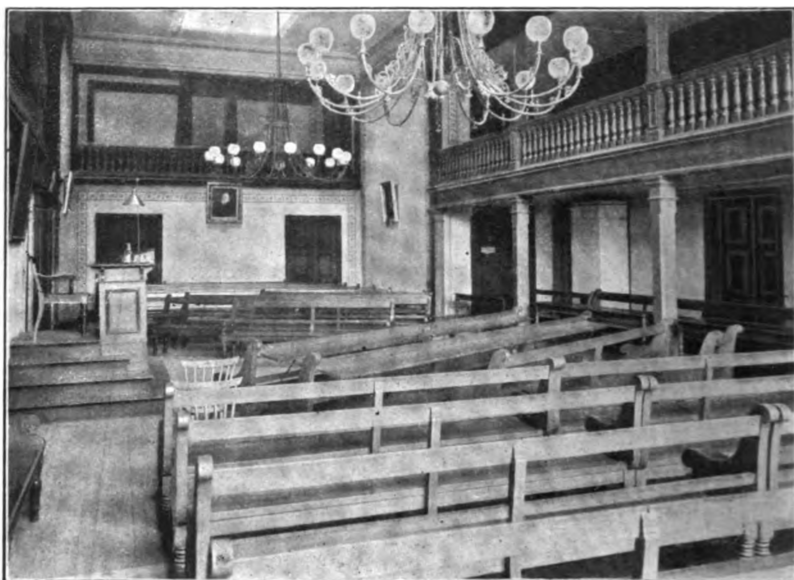
REKTORSEXPEDITIONEN.

till både sitt yttre och inre. Och detta minne blir desto angenämare, som Högskolan där upplefde lyckliga år, utmärkta af en glädjande utveckling och af en stigande sympati från en stor allmänhet, som Högskolan vågar hoppas äfven bevarar ett godt minne från hennes arbete i gamla Realgymnasium.

Emellertid är det lätt för ett kritiskt öga att upptäcka många brister i denna lokal. Utom de redan antydda bristerna i bekvämlighet, hygien och värdighet, hafva rummen för föreläsningar, seminarieöfningar och samlingar, i synnerhet de konsthistoriska och geografiska, hvilka starkast tillväxt, med tiden befunnits alltför fåtaliga; den enda stora föreläsningssalen har också föga lämpat sig för de flerfaldiga behof, för hvilka den måste tagas i anspråk; och slutligen ha, också i följd af den starka utvecklingen, sammanträdes- och expeditionsrummen visat sig otillräckliga.

Detta förhållande behjärtades af Högskolans vänner. En af dem, Herr AUGUST RÖHSS, hade ämnat i sitt testamente anvisa en betydande summa till en nybyggnad för Högskolan;

Digitized by Google

SAMLINGSSAL

STUDENTKÅRENS LÄSRUM

Digitized by Google

KAPPRUM

men då under tiden ett annat storartadt anbud yppade sig för samma ändamål, lät Herr Röhss sin välvilja för Högskolan taga sig uttryck i sin stora, förut omnämnda donation. Det andra anbudet kom från Konsul Oscar Ekman."

Digitized by Google

HÖGSKOLANS NYA BYGGNAD

Under höstterminen 1900 höllos å Högskolan offentliga föreläsningar i konsthistoria, hvilka voro till trängsel besökta. Vid en af dessa ansåg sig rektor böra uppmana åhörarne att iakttaga en viss försiktighet vid utgåendet, då det förmärkts någon bristfällighet i trappuppgången (hvilken bristfällighet strax efteråt afhjälptes). Detta berättades i tidningarna och kom inför Konsul EKMANS ögon. Därigenom fick han anledning att reflektera öfver huru illa lottad Högskolan var med afseende på lokal, något som han bättre förstod än någon annan, tack vare sitt tjuguåriga inspektorat i Schillerska skolan, och han kände sig manad af sitt varma intresse för Högskolan och sin tro på hennes framtid ej mindre än af sin välvilja för fädernestaden att komma till hjälp. Han lät därför i ett af Generaldirektör S. WIESELGREN den 1 november 1900 till Högskolans rektor skrifvet bref förfråga sig, om rektor kunde meddela någon kalkyl öfver kostnaden för en högskolebyggnad, som kunde motsvara behofven för en längre tid framåt. För att kunna besvara denna förfrågan vände sig rektor under hand till Arkitekten HANS HEDLUND med begäran att han ville vara honom behjälplig att upprätta den ifrågavarande kalkylen. Herr HEDLUND hade den stora vänligheten att af intresse för saken åtaga sig detta samarbete; och sedan han efter rektors anvisningar angående de för Högskolan behöfliga rummens ungefärliga antal och storlek gjort några utkast och beräkningar, förklarade han sig anse, att man kunde få en ändamålsenlig högskolebyggnad för 450,000 kronor, tomten oberäknad. Detta meddelades Konsul EKMAN och hade till följd att ordföranden i Högskolans Styrelse kort efteråt fick mottaga följande skrifvelse:

Digitized by Google

Till

Herr Ordföranden i Styrelsen för Göteborgs Högskola, Landshöfdingen m. m. Friherre Gustaf Lagerbring.

Då Herr Konsuln m. m. Oscar Ekman erfarit, att Styrelsen för Göteborgs Högskola icke utan bekymmer motser nödvändigheten af att inom kort söka anskaffa en för denna läroanstalt särskildt afsedd byggnad, derför dock ännu inga medel stå Styrelsen till buds, har han denna dag gifvit mig det högt skattade uppdraget att meddela Eder, det han, under förutsättning af att Stadsfullmäktige kostnadsfritt lemna en till läge, grund och andra betingelser för ändamålet lämplig tomt, som af Styrelsen föreslås, är villig till Styrelsens förfogande i mån af behof ställa ett belopp af fyrahundrafemtiotusen kronor för att såmedelst sätta Styrelsen i tillfälle att snarast möjligt kunna åt Högskolan uppföra en byggnad, som motsvarar hennes kraf och är hennes höga syfte värdig.

Gifvaren önskar att man i denna hans gåfva må läsa ej blott ett bevis på hans gamla tillgifvenhet för fädernestaden och den djupa förpligtelse, i hvilken han känner sig stå till det samhälle, derinom han så länge verkat, utan ock en antydan om de varma förhoppningar han hyser med hänsyn till Högskolans fortsatta lyckliga utveckling. Att denna under det nu inträdda nya seklet och allt framgent må få ostördt fortgå under Guds beskydd och till växande gagn för samhälle och fosterland är den önskan, med hvilken den vördnadsvärde mæcenaten ber mig förena hans hjertliga helsning till Eder, till Styrelsen, till Högskolans lärare och studerande ungdom — till alla dem, som nu representera den verksamhet, han så hjertligt önskar stödja och främja.

Med synnerlig högaktning

Sigfrid Wieselgren.

Stockholm den 9 jan. 1901.

Digitized by Google

Knappt hade alltså den stora frågan om en byggnad för Högskolan hunnit uppstå, förrän den vunnit den lyckligaste lösning. Ej minst tillfredsställande i denna lösning var, att den gällde ej blott för det tillfälliga behofvet, utan för lång framtid. Detta ingick redan, såsom här ofvan antydts, i den vidtsynte gifvarens första afsikter och låg också till grund för det preliminära, efter rektors anvisningar gjorda utkastet. Sålunda var Högskolan redan från början tillförsäkrad tillräckliga undervisningslokaler äfven för en raskt växande humanistisk fakultetssektion samt tillräckliga expeditions-, samlings- och solennitetslokaler. När däremot den humanistiska sektionen kommer att, enligt planen för Högskolans utveckling, få vid sin sida en matematisk-naturvetenskaplig sektion, kan den första byggnaden endast tjäna till centralställe, under det att de särskilda naturvetenskapliga diskiplinerna böra tillgodoses med särskilda, efter helt andra planer uppförda byggnader, som kunna förläggas på skilda ställen.

Den första åtgärden från Högskolans sida efter mottagandet af Konsul EKMANS ofvannämnda anbud var naturligtvis att hos Stadsfullmäktige söka upplåtelse af *byggnadstomt*. Styrelsen beslöt den 6 februari att såsom sådan föreslå plats i Vasaparken och uppdrog åt en kommitté, bestående af REKTOR samt Herrar TRANA och WÆRN, att, sedan Lärarerådet lämnats tillfälle att yttra sig, affatta och ordförandens godkännande underställa skrifvelse i ärendet till Stadsfullmäktige. Äfven Lärarerådet önskade få tomt upplåten i Vasaparken, och Styrelsens skrifvelse i detta syfte afläts den 1 mars 1901. Att tankarna föllo på Vasaparken, var helt naturligt. Där skulle den monumentala karaktär, som man hoppades att byggnaden skulle få, förhöjas af omgifningen; där skulle också läget, på samma gång det erbjöde riklig tillgång på ljus och frånvaro af damm och buller, blifva så centralt, som det passade sig för en anstalt, som samlade tusentals af stadens invånare från alla dess delar; vidare var det bekant, att, när få år förut Vasaparken anordnades såsom park, det var anordnarnas mening, att en monumental byggnad där borde förläggas; slutligen syntes det omöjligt att med stadens dåvarande reg-

Digitized by Google

lering finna någon annan för en högskolebyggnad tillräckligt stor och välbelägen tomt.

Stadsfullmäktige remitterade ärendet till Drätselkammaren, som uppdrog dels åt en särskild beredning, dels åt stadskamreraren och Gatu- och väg-förvaltningen att afgifva utlåtanden. Sedan dessa utlåtanden, som alla förordade upplåtelse af tomt i Vasaparken, inkommit, gjorde Drätselkammaren i skrifvelse af den 21 maj 1901 hemställan till Stadsfullmäktige härom. Den 6 maj behandlade Stadsfullmäktige ärendet och beslöto med 26 röster mot 24 att »återremittera ärendet till drätselkammaren, med uppdrag att, efter inhämtande af nytt förslag i ärendet från högskolans styrelse och efter gatu- och vägförvaltningens hörande, inkomma med utredning och hemställan rörande de andra tomter, som kunna ifrågakomma för ifrågavarande ändamål». De 24 rösterna afgåfvos för bifall i hufvudsak till Drätselkammarens hemställan.

Drätselkammaren återupptog ofördröjligen ärendet till ny behandling genom att anmoda stadskamreraren att meddela uppgift på andra för ändamålet lämpliga platser och genom att begära nytt yttrande och förslag af den förut för samma ändamål tillsatta beredningen, hvilken på Drätselkammarens förslag förstärktes af tvänne representanter för Högskolan (rektor och rektors ställföreträdare). Sedan denna beredning tagit kännedom om stadskamrerarens uppgift på andra tomter, som kunde ifrågakomma utom Vasaparken, förklarade den, på hufvudsakligen de grunder, som varit bestämmande för Högskolans Styrelse i dess första framställning, i skrifvelse till Drätselkammaren af den 12 oktober, att den icke kunde gifva förslag på annan för ifrågavarande ändamål lämplig tomtplats.

Sedan detta utlåtande öfverlämnats till Högskolans Styrelse, beslöt denna att å nyo föreslå (i skrifvelse af 21 november), att plats för Högskolans nybyggnad måtte upplåtas i Vasaparken. Därvid tänkte sig Styrelsen, att särskildt tvänne platser inom Vasaparken lämpade sig för det ifrågavarande ändamålet, nämligen parkens nordvästra hörn midt emot den så kallade Vasaplatsen, eller plats å parkens mot Vasa-

Digitized by Google

gatan vinkelräta midtaxel på ungefär trettio meters afstånd från Vasagatan. Denna skrifvelse var åtföljd af ett uttalande af Professor I. G. Clason, som dels förordade de båda af Styrelsen nämnda platserna, med företräde för den förra, dels i allmänhet uttalade, att en byggnad af så måttliga dimensioner, som här ifrågasattes, borde betraktas såsom ett moment i parkens prydande.

Gatu- och vägförvaltningen, som därefter yttrade sig, fann (skrifvelse af 6 december), i anslutning till hvad ofvan nämnda myndigheter anfört, att plats för högskolebyggnaden borde upplåtas i Vasaparken, hälst midt för Vasaplatsen; därjämte hemställde Förvaltningen, att Stadsfullmäktige måtte uppdraga åt Högskolans Styrelse att gemensamt med Förvaltningen, som har vård om Vasaparken, definitivt bestämma om byggnadens närmare läge i enlighet med af Stadsfullmäktige fattadt beslut.

Sålunda förberedt, behandlades ärendet af Drätselkammaren den 24 december. Dess beslut blef att hemställa, att Stadsfullmäktige måtte besluta: »att medgifva styrelsen för Göteborgs högskola att i Vasaparken, ungefär midt emellan Götabergs- och Aschebergsgatorna å den plats af parken, som är belägen på minst 25 och högst 40 meters afstånd från Vasagatans södra gränslinie, uppföra en för nämnda högskolas behof afsedd byggnad.... » Endast en ledamot anmälde skiljaktig mening, så till vida som han ville förorda upplåtande af Vasaparkens nordvästra hörn.

Den 9 januari 1902 företogo Stadsfullmäktige ärendet till behandling och beslöto först med 30 röster mot 25 att nu företaga det till hufvudsakligt afgörande (de 25 rösterna afgåfvos för remiss till en ny beredning) samt därefter med 32 röster mot 23 att bifalla Drätselkammarens ofvan anförda hemställan (de 23 rösterna afgåfvos för upplåtande af nordvästra hörnet). Därjämte beslöto Stadsfullmäktige, likaledes i öfverensstämmelse med af Drätselkammaren gjord hemställan, »2:o att grundlega för berörda tomtplats icke skulle utgå; 3:o att staden skulle bekosta anordnandet af parken omkring tomtplatsen och anläggandet af behöfliga vägar till densamma; 4:o att åt stadsfullmäktige förbehölles rätt

Digitized by Google

att, innan byggnadsarbetet komme till utförande, godkänna blifvande ritningar till byggnaden; samt 5:o att berättiga styrelsen för högskolan att, gemensamt med gatu- och vägförvaltningen, definitivt bestämma byggnadens närmare läge i enlighet med stadsfullmäktiges under 1:o antecknade beslut».

Detta beslut vann emellertid icke laga kraft förrän den 25 juli 1902, då Kungl. Civildepartementet meddelade Stadsfullmäktige, att de öfver beslutet anförda besvär, hvilka fullföljts till Kungl. Maj:t, af Kungl. Maj:t lämnats utan afseende.

Det definitiva bestämmandet af byggnadens läge företogs af Högskolans Styrelse och Gatu- och vägförvaltningen gemensamt å sammanträden den 22 maj, 18 november och 12 december 1903. Med hänsyn särskildt till berggrunden befanns det lämpligt förlägga byggnaden på 40 meters afstånd från Vasagatans södra gränslinie.

Emellertid hade Styrelsen och Lärarerådet, utan att afvakta utgången af klagomålen, i god tid vidtagit förberedande åtgärder för anskaffande af *ritningar*. Lärarerådet hade redan den 26 januari upprättat en förteckning på de i den nya byggnaden erforderliga lägenheterna. Denna förteckning blef i hufvudsak öfverensstämmande med den promemoria, som rektor i föregående november månad meddelat Arkitekten HEDLUND, och lades sedan med några smärre tillägg till grund för programmet för täflan i ritningar. För att uppgöra sådant program tillsattes den 25 januari 1902 en kommitté, hvars medlemmar blefvo REKTOR, REKTORS STÄLLFÖRETRÄDARE, Professor SYLWAN och Bibliotekarien WÅHLIN, med rättighet för dessa att med sig adjungera Stadsarkitekten C. FAHLSTRÖM. Den 12 februari inlämnade kommittén till Lärarerådet sitt förslag. Det upptog som förutsättningar byggnadens förläggande i Vasaparkens norra del och förteckning på erforderliga lägenheter samt utsatte tiden för täflingsritningarnas inlämnande till 31 maj och tre pris, å respektive 3,000, 2,000 och 1,000 kronor.

Detta förslag behandlades den 19 februari af Lärarerådet, som ofördröjligen öfverlämnade det till Styrelsen jämte smärre ändringar och tillägg, hufvudsakligen beträffande tiden

Digitized by Google

för ritningarnas inlämnande och sättet för prisnämndens utseende. Styrelsen antog den 21 februari i hufvudsak kommitténs förslag och i anslutning till Lärarerådets ändringar och tillägg bestämde den, dels att den 31 juli skulle sättas såsom sista dag för inlämnande af täflingsritningar, dels att en prisnämnd af fem medlemmar skulle utses. Såsom medlemmar af denna nämnd utsåg Styrelsen Professor I. G. CLASON, Stadsarkitekten C. FAHLSTRÖM och Herr I. WÆRN; åt Lärarerådet uppdrogs att utse en medlem, och skulle Herrar WIJKANDER, WÆRN och VISING utse såsom femte medlem en svensk arkitekt.

Af Lärarerådet utsågs därpå, den 25 februari, REKTOR såsom medlem af denna nämnd, och af de trenne kommitterade samma dag Intendenten H. F. HOLMGREN, Stockholm.

Inbjudning till pristäflan utfärdades de första dagarna af mars genom allmänna tidningarna.

När tiden för ritningsförslagens inlämnande den 31 juli utgick, hade 23 förslag inlämnats.

Prisnämnden ingaf den 12 augusti till Styrelsen sitt utlåtande, hvari föreslogs, att de tre prisen skulle utdelas för förslag, som sedermera vid namnsedlarnas öppnande befunnos hafva till författare Arkitekterna E. HAHR och E. TORULF (1:a pris), A. ANDERBERG (2:a pris), E. HAGBERG (3:e pris). Nämnden förklarade vidare, att enligt dess förmenande de med första och andra priset belönade förslagen kunde utan väsentlig omarbetning läggas till grund för utförandet.

Styrelsen beslöt den 15 augusti att utdela prisen enligt nämndens förslag och att anmoda Arkitekten L. ENDERS att verkställa detaljerad beräkning af kostnaderna för de med 1:a och 2:a priset belönade ritningsförslagen samt att remittera ritningarna och nämndens utlåtande till Lärarerådet för afgifvande af det yttrande, hvartill det ansåg sig föranlåtet.

Då Herr ENDERS' kostnadsberäkningar inkommo (21 augusti), slutade de för det med 1:a priset belönade förslaget på Kr. 450,000, för det med 2:a priset belönade på Kr. 490,000.

Lärarerådet uppdrog den 2 september åt REKTOR och Professor SYLWAN att inkomma med ytterligare behöfliga utredningar angående täflingsförslagen. I sin skrifvelse af 12 sep-

Digitized by Google

tember förordade dessa, att det med 1:a priset belönade förslaget skulle läggas till grund för byggnaden med iakttagande af vissa ändringar, som hufvudsakligen gingo ut på beredandet af större bekvämlighet och ökadt utrymme i föreläsningssalarna.

Innan Lärarerådet fattade beslut med anledning af denna skrifvelse, ville det emellertid söka utröna, huruvida icke en annan af de inlämnade täflingsritningarna, signerad »Strix», skulle kunna användas. Denna inköptes därför af Styrelsen och befanns hafva till författare Arkitekterna E. TORULF och E. HAHR. Det framgick dock af anställda beräkningar, att förslaget »Strix» knappast skulle kunna omarbetas så, att det kunde utföras för den disponibla summan; hvarför Lärarerådet den 27 september beslöt föreslå Styrelsen att lägga det med 1:a priset belönade förslaget till grund för byggnaden och hemställa till arkitekterna, huruvida i fasaden motiv från förslaget »Strix» skulle kunna inarbetas. Därefter godkändes det förslag till rummens anordning, som REKTOR och Professor SYLWAN ingifvit den 12 september med ett par ändringar, hvilkas detaljer skulle uppgöras af nämnda herrar och Professor WADSTEIN.

Lärarerådets förslag antogs den 4 oktober af Styrelsen, som därjämte anmodade Lärarerådet att, sedan den begärda omarbetningen inkommit, afgifva utlåtande därom.

Vid Lärarerådets sammanträde den 21 mars 1903 förelåg icke mindre än tvänne ritningsförslag från Herrar HAHR och TORULF, det ena utgörande den begärda omarbetningen, det andra ett nytt förslag. Då emellertid kostnadsberäkningar, som på REKTORS anmodan utförts af byggmästarefirman J. DÄHN, utvisade, att båda förslagen skulle vid utförandet betydligt öfverstiga de medel, som Högskolan hade till sitt förfogande, beslöt Lärarerådet att hemställa till arkitekterna, huruvida de inom högst en månad och delvis i samarbete med representanter för Högskolan kunde omarbeta det med 1:a priset belönade förslaget eller den nu föreliggande bearbetningen däraf på ett sätt, som på samma gång motsvarade det af Lärarerådet den 15 och 27 september 1902 uppgjorda programmet och de disponibla pänningmedlen. Sedan Herrar HAHR cch

Digitized by Google

TORULF förklarat sig villiga härtill, utsågos 4 april att med dem samarbeta REKTOR samt Professorerna SYLWAN och WADSTEIN. Den 25 april förelåg det omarbetade ritningsförslaget, som då af Lärarerådet antogs, och den 27 s. m. af Styrelsen, som beslöt att i hufvudsaklig öfverensstämmelse därmed låta i Vasaparken uppföra Högskolans nya byggnad. Stadsfullmäktiges godkännande af ritningarna erhölls den 7 maj.

Nu utsåg Styrelsen (22 maj) en byggnadskommitté, bestående af REKTOR, Herrar I. WÆRN, G. EKMAN, Stadsarkitekten C. FAHLSTRÖM och Bibliotekarien L. WÅHLIN med Professorerna STAVENOW och SYLWAN som suppleanter och med rättighet att med sig adjungera sakkunniga för upplysningars vinnande.

Af denna adjunktionsrättighet har kommittén sedermera begagnat sig i så måtto, att den tillkallat till nästan alla sammanträden Arkitekten E. TORULF och till enstaka sammanträden Arkitekterna E. HAHR och R. ANDERSSON, Professor A. WIJKANDER, Major PH. ÅQVIST, Ingeniör F. BLIDBERG och Lektor F. LAMM.

Kommittén sammanträdde första gången den 27 maj 1903 och utsåg därvid till ordförande REKTOR, till v. ordförande Herr WÆRN och till sekreterare Bibliotekarien WÅHLIN. I sina närmast därpå följande sammanträden uppdrog kommittén åt Herrar HAHR och TORULF att utarbeta arbets- och detaljritningar samt förslag till arbetsdevis och entreprenadkontrakt och att åtaga sig tillsyn öfver byggnadsarbetet.

Den 5 januari 1904 förelågo för kommittén dessa ritningar och förslag; hvarefter kommittén sökte och erhöll Byggnadsnämndens i Göteborg stadfästelse af ritningarna (27 januari).

Emellertid hade REKTOR anmodat byggmästarefirman F. O. PETERSON & SÖNER att verkställa kostnadsberäkning å de nu utförda ritningarna, och denna slutade på en summa af Kr. 750,000. Detta försatte kommittén i stor förlägenhet, och den beslöt att genom sin ordförande rådföra sig om situationen med Professor I. G. CLASON. Vid kommitténs sammanträde den 21 mars föredrogs också en skrifvelse från Professor CLASON, hvilken föreslog vissa ändringar i syfte att nedbringa kostna-

Digitized by Google

derna, och kommittén beslöt att uppdraga åt Herrar HAHR och TORULF att uppgöra nya ritningar med iakttagande af Professor CLASONS anvisningar. I öfverensstämmelse härmed framlade Arkitekten TORULF den 11 maj tvänne alternativa skisser, förenklingar af den redan antagna ritningen, men förklarade, att han ansåge kostnaden för båda komma att öfverstiga det belopp, som Högskolan för ändamålet disponerade. Kommittén beslöt emellertid att uppdraga åt Arkitekten TORULF att uppgöra detaljritningar i hufvudsaklig anslutning till den af de båda skisserna, som stod den förut antagna ritningen närmast, ehuru denna skiss var den dyrare, samt att under hand hemställa till Konsul OSCAR EKMAN, huruvida han ville ställa de för utförande af denna skiss ytterligare erforderliga 100,000 kronorna till kommitténs disposition. I kommitténs sammanträde den 17 juni 1904 kunde ordföranden meddela, att Konsul EKMAN med nöje samtyckt härtill, och sålunda beslöt kommittén, att denna skiss skulle läggas till grund för de definitiva ritningarna. Den godkändes också af Styrelsen den 23 augusti och stadfästes af Byggnadsnämnden den 21 september 1904.

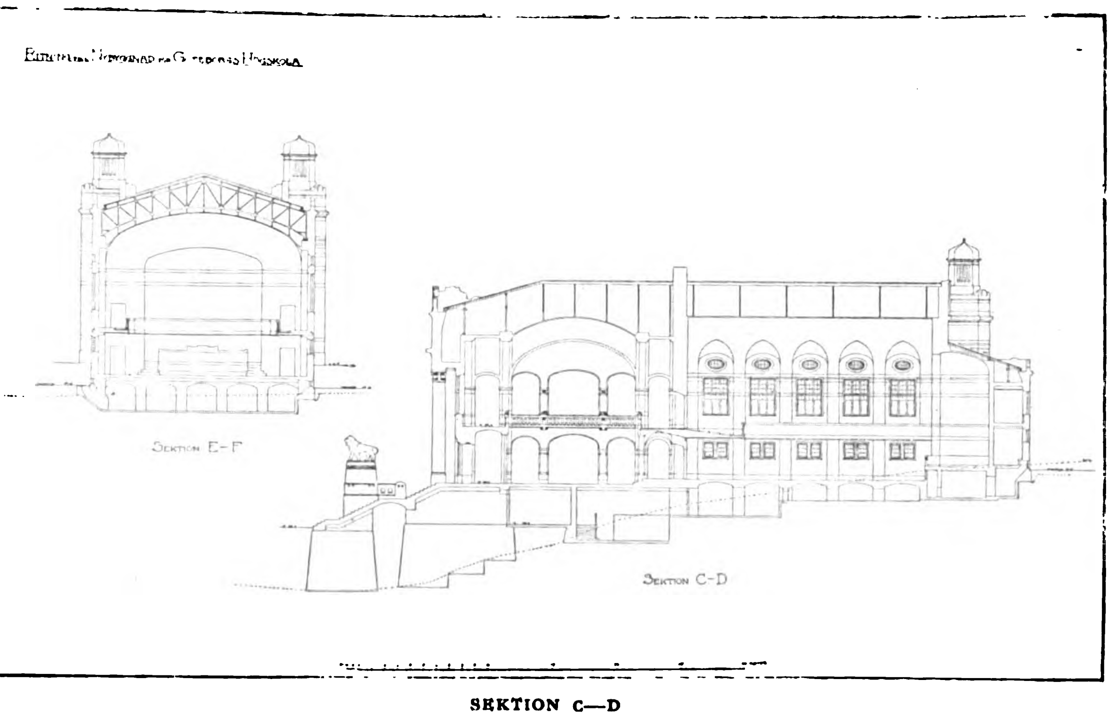
Nu först kunde det egentligen arbetet med byggnadens uppförande börja.

Att ytterligare smärre ändringar under arbetets gång företagits i de första ritningarna och arbetsdeviserna, ligger i sakens natur. Särskildt är att framhålla, att Konsul EKMAN, som med det lifligaste intresse följde byggnadsarbetet i alla dess detaljer, upprepade gånger föreslagit att i ädlare material utföra vissa delar af arbetet och ställt därför ytterligare behöfliga pänningmedel till förfogande. Detta gäller särskildt dekoreringen af samlingssalen, vestibulen och korridorerna, samt användningen af ek i träarbetet.

I detta sammanhang må också nämnas, att enligt Konsul EKMANS förordnande hans sterbhus ställt till Styrelsens förfogande en summa af 50,000 kronor till oförutsedda utgifter för byggnaden. Denna summa har till stor del disponerats för inredningen.

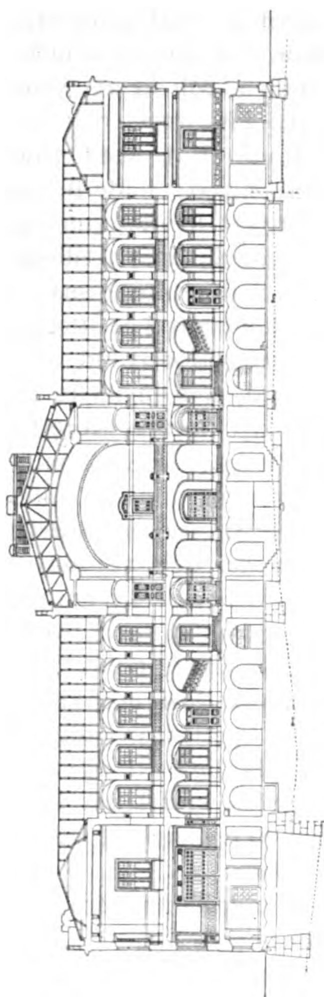
Så snart nödiga ritningar och arbetsdeviser blifvit fär-

Digitized by Google

SEKTION C—D

Digitized by Google

SEKTION G—H

diga, inbjöd byggnadskommittén till täflan om *utförandet af byggnaden* eller vissa delar däraf.

Den 14 oktober 1904 beslöt kommittén att utlysa allmän entreprenad å byggnadens utförande, så att anbud kunde ingifvas alternativt å såväl grundläggning och själfva byggnadens uppförande som å ensamt utförande af byggnaden med undantag af grunden, och så att vissa delar af arbetet, (stenarbeten, marmor, fasadtegel och bänkar) kunde från entreprenaden uteslutas. Vid sista tiden för anbudens inlämnande (28 november 1904) hade fem anbud ingifvits för byggnaden i sin helhet, ett för byggnaden utan grund och ett för grunden ensamt. Med hänsyn till de angifna priserna beslöt kommittén (den 2 december) att antaga det anbud, som ingifvits å byggnaden ensamt af byggmästarefirman N. ANDERSSON & Co. Göteborg (företrädd af Arkitekten R. ANDERSSON), och det anbud, som ingifvits å grunden ensamt af A.-B. SKÅNSKA CEMENTGJUTERIET (företrädt af Disponenten M. GRANBERG, Göteborg). Detta kommitténs beslut erhöll den 12 december Styrelsens godkännande.

Den 16 december 1904 togs *det första spadtaget för byggnadens grundläggande*, den 17 maj 1905 började *arbetet på själfva byggnaden*, och den 23 januari 1906 var takresningen färdig. Enligt kontraktet med byggnadsentreprenören skulle byggnaden aflämnas färdig den 1 juli 1907. Att detta ej kunnat ske, har berott hufvudsakligen på lockout och strejk inom åtskilliga i byggnadsarbetet intresserade industrier.

I den mån behöfliga ritningar och arbetsdeviser uppgjorts och arbetets gång så kräft, har kommittén träffat aftal om nedanstående arbeten och leveranser, som utförts af följande personer eller firmor:

all för byggnaden erforderlig granit af A.-B. H. L. LIEPE & SON, Göteborg, och KARL O. MATTSON, Hunnebostrand, efter konkurrens med sju andra firmor;

fasadtegel från Höganäs-Billesholms A.-B. af LARSSON, SEATON & Co., Göteborg;

marmor, för vestibulpelarnes kapitäler af ANDERSSON, ALMSTRÖM & Co., Göteborg;

värmeledning för lågtrycksånga i förbindelse med ven-

Digitized by Google

tilation medels varmluft enligt program af Ingeniör W. DAHLGREN, af A.-B. EMINENT, Göteborg, i konkurrens med två andra firmor;

elektriska ledningar inom byggnaden af ALLMÄNNA SVENSKA ELEKTRISKA A.-B. enligt program af Lektor F. LAMM och i konkurrens med fyra andra firmor;

vatten- och afloppsledningar af A. J. G. BISSMARK & Co., Göteborg;

marmorbeklädnadsarbeten af NYA MARMORBRUKSAKTIEBOLAGET, Norrköping; hvilket emellertid på grund af strejk icke kunnat fullständigt fullgöra sitt åtagande, hvarför kommittén med tillhjälp af H. L. LIEPE & SON fått själf öfvertaga detta arbetes afslutande;

modellering af tvänne bronslejon vid hufvudingången af Skulptören J. A. WETTERLUND, Stockholm;

gjutning af samma lejon af OTTO MEYERS KONST-, METALL- OCH ZINKGJUTERI, Stockholm;

elektrisk armatur af A.-B. NORDISKA KOMPANIET, Stockholm;

dekoration af samlingssalen, vestibulen och vissa partier af korridorer och föreläsningssalar af Artisten F. MÅNSSON, Stockholm;

dekoration af absiden i samlingssalen af Artisten N. ASPLUND, Göteborg;

stuckbeklädnad af vestibulpelarnas kapitäler af Skulptören J. LINDSTRÖM, Stockholm;

ekparkettgolf i samlingssalen af A.-B. ÅTVIDABERGS SNICKERIFABRIK;

klaffstolar af ek i samlingssalen af A.-B. NORDISKA KOMPANIET, Stockholm;

åskledare af EDWIN ANDRÉN & Co., Göteborg, efter program af Lektor F. LAMM och i konkurrens med tvänne andra firmor;

bänkar i föreläsningssalen för 200 personer af BODAFORS STOL- OCH MÖBELFABRIKS A.-B.

Dessutom har en kommitté, som utsetts af Högskolans Styrelse och Lärareråd gemensamt för anordnande af byggnadens möblering, och som består af REKTOR, Herrar I. WÆRN

Digitized by Google

och G. EKMAN samt Professorerna LIDÉN och SYLWAN, inköpt möbler, gardiner och mattor för Styrelsens, Lärarerådets och rektors rum af A.-B. NORDISKA KOMPANIET, Stockholm, och en del andra möbler af C. ELFVIN & Co., Göteborg. För öfrigt hafva Högskolans äldre möbler till största delen inflyttats i den nya byggnaden.

Af de leveranser, som uppgjorts af byggnadsentreprenören, äro särskildt att framhålla snickerivaror i ek och furu, levererade af A.-B. JÖNKÖPINGS MEKANISKA SNICKERIFABRIK, beton, hvalf och golf af A.-B. BETON, linoleummattor af FERD. LUNDQUIST & Co., Göteborg, hvalf af håltegel (system Bremer) af EMIL COLLIN & Co., Göteborg; takstolar af järn öfver samlingssalen och vestibulen af QVILLEBÄCKENS MEKANISKA VERKSTAD.

Kontrollen af leveranserna och af byggnadsarbetet i sin helhet har varit anförtrodd åt Arkitekterna E. HAHR och E. TORULF med Ingeniör A. TÖRNBLOM såsom dagkontrollant (sedan 20 februari 1905).

Den byggnad, som Högskolan sålunda fått åt sig uppförd, består af en bottenvåning med tvänne våningar därofvanpå. Den håller i längd 66,3 m., i bredd 15,4 m. å flyglarna, med en utbyggnad om 29,9 m., i höjd öfver marken 18 m. å midtpartiet och 15,3 m. å flyglarna, och har en bebyggd yta af 1605 kv.-meter.

Bottenvåningen är uppförd i grå bohuslänsk granit med användande af granit i rustikkedjor, pelare, fönster- och dörromfattningar, listverk, barrierer och krön, och inrymmer värmeledning, tvänne bostadslägenheter för vaktmästare samt källare och förvaringsrum.

De två öfre våningarna äro uppförda i tegel med rödbrunt fasadtegel från Höganäs-Billesholm, granitinfattningar i midtpartiet, å hörnen och kring portalfönstren. Vid hufvudingången, ofvan den breda af tvänne bronslejon flankerade granittrappan, stå fyra granitpelare, monoliter, om 7 m:s höjd och 1 m:s bredd. Genom båda våningarna går en vestibul med hvälfdt, måladt tak, och från denna sträcka sig i byggnadens hela längd breda korridorer. Grön marmor från Kol-

Digitized by Google

mården är rikligt anbragt som beklädnad af väggar, pelare och balustrader och utgör jämte hvit marmor golfbeläggningen i vestibulen och korridorerna; af hvit marmor äro de två stora trapporna, som föra till andra våningen.

I första våningen äro förlagda rum för Styrelsen (ungefär 60 m^2), Lärarerådet (40 m^2), rektor (40 m^2), expeditionen (50 m^2), ett studentrum (47 m^2), två seminarierum (47 m^2 och 41 m^2), rum för konsthistoriska samlingar, tillika föreläsningssal (94 m^2), ett vaktmästarerum (29 m^2) samt två kapprum och två toiletter, allt med en höjd af 4 m.

De tre förstnämnda rummen hafva ekparkettgolf, höga ekpanelningar och möblemang i mahogny. De öfriga äro enklare inredda med betongolf, betäckta med linoleummattor, och ha möbler dels i ek, dels i furu.

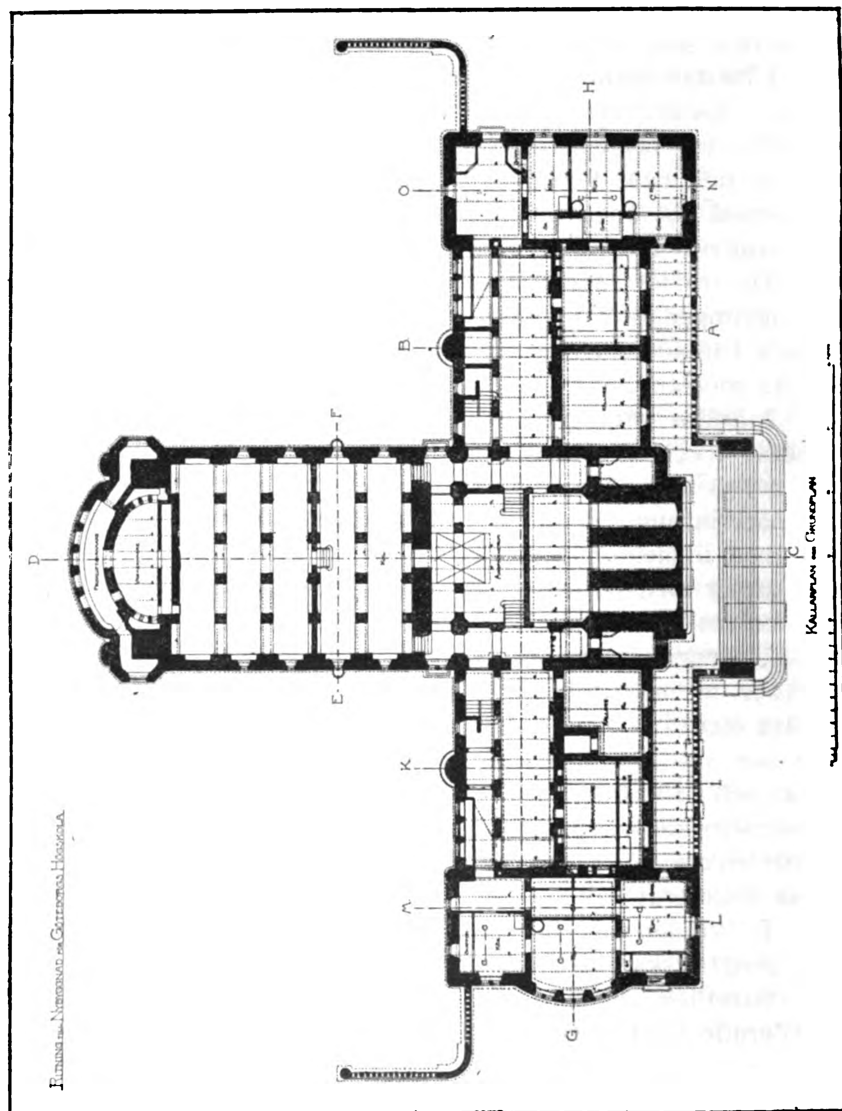
I andra våningen inrymmas en föreläsningssal för 200 personer (145 m^2 med 5.5 m. höjd), fem föreläsningssalar (94 m^2, 51 m^2, 47 m^2, 47 m^2, 41 m^2, med 4,6 m. höjd) samt ett materialrum (22 m^2). Föreläsningssalarna hafva betongolf med linoleummattor och såsom inredning enkla bänkar eller stolar med pulpeter, till största delen öfverflyttade från Högskolans första lokal.

Utbyggnaden upptages af en föreläsnings- och samlingssal (292 m^2 med 12,7 m. höjd) med tre läktare och en hemicyklisk estrad (9,2 m. hvalföppning med största djup af 5 m.). Den har 450 sittplatser på golfvet, (klaffstolar samt bänkar af ek) och 186 på läktarna. Golfvet är ekparkett, väggar och balustrader dels ekpanelade, dels dekorerade med målningar af Artisterna MÅNSSON och ASPLUND, af hvilka den förre också dekorerat taket.

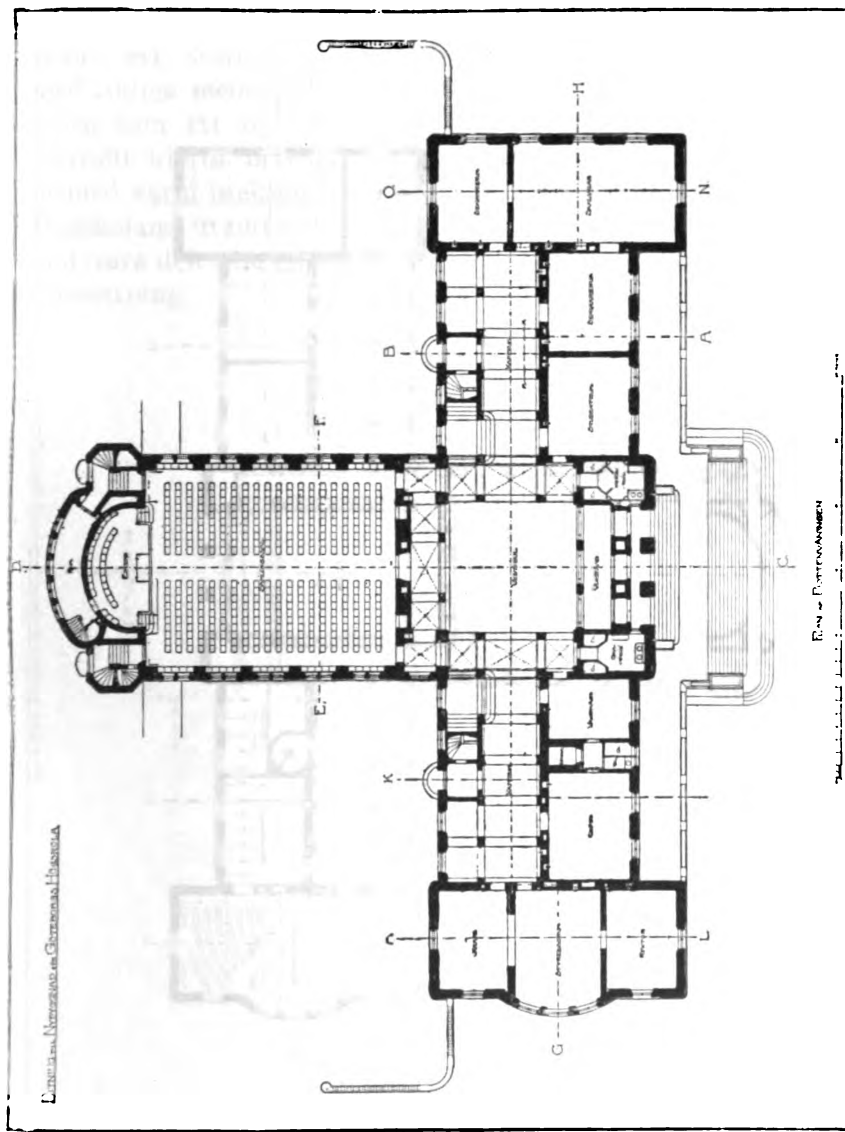
På vinden äro tre rum provisoriskt inredda för Högskolans geografiska institution.

Samtliga lokaler äro uppvärmda med lågtrycksånga, ventilerade med varmluft och upplysta med elektricitet.

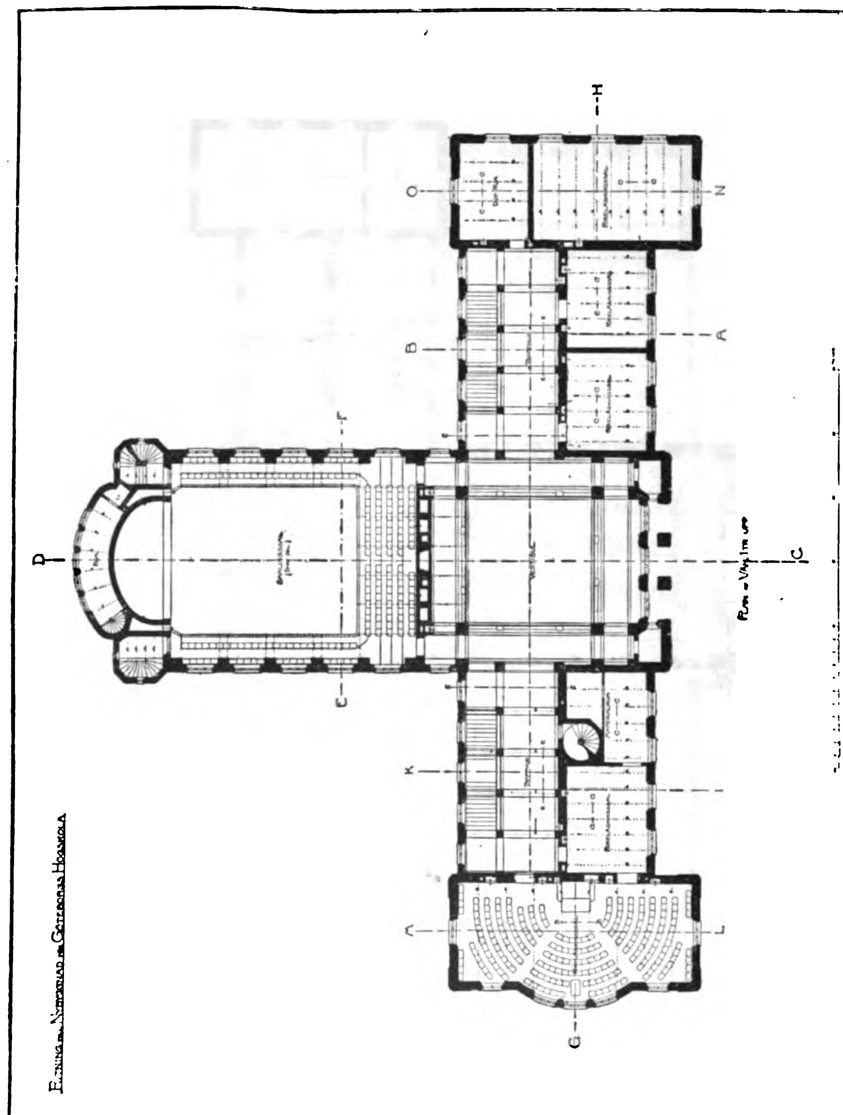
Digitized by Google

KÄLLARRUM OCH GRUNDPLAN

PLAN AF BOTTENVÅNINGEN

PLAN AF 2:DRA VÅNINGEN

Digitized by Google

Detta är tillkomsten af den byggnad, som ofvan ingången bär den i granit huggna inskriften GÖTEBORGS HÖGSKOLA.

För dem, som skola arbeta därinom, ter den sig icke blott såsom ett stort och skönt byggnadsmonument, bekostadt med rikliga medel och uppfördt af konsterfarna händer, utan äfven som ett nytt hem, som med storsinnad håg och af kärleksfullt hjärta beredts åt deras vetenskapliga arbete. Det är med varm tacksamhet härför, med glada förhoppningar om Högskolans framtid och med allvarliga föresatser att söka motsvara den ädle gifvarens förtroende, som de taga detta hem i besittning.

Digitized by Google

Digitized by Google

BIHANG

STATISTISKA UPPGIFTER RÖRANDE GÖTEBORGS HÖGSKOLA

Digitized by Google

Digitized by Google

Kanslerer, under hvilkas öfverinseende Högskolan stått

PEHR JAKOB VON EHRENHEIM, J. D., f. d. Statsråd, $^{1}/_{2}$ 94—$^{18}/_{3}$ 98.

GUSTAF FREDRIK GILLJAM, F. Dr., förutv. Statsråd, $^{21}/_{10}$ 98—$^{23}/_{11}$ 04.

ERIK GUSTAF BOSTRÖM, F. Dr., förutv. Statsminister, $^{26}/_{4}$ 05—$^{21}/_{2}$ 07.

GREFVE AXEL FREDRIK CLAESSON WACHTMEISTER, förutv. minister för utrikes ärendena $^{12}/_{4}$ 07—

Under de tider, Kanslersämbetet stått obesatt, har Kungl. Maj:t förordnat Ärkebiskopen, Prokansleren för Upsala Universitet, att bestrida kanslersåliggandena, i hvad de rört Högskolan.

Ordförande i Högskolans Examenskommission

GUSTAF HÅKAN JORDAN LJUNGGREN, F. Dr., f. d. Professor vid Lunds Universitet $^{10}/_{2}$ 94—$^{22}/_{12}$ 99.

ESAIAS HENRIK WILHELM TEGNÉR, F. Dr., Professor vid Lunds Universitet $^{1}/_{2}$ 00—

Af Kungl. Maj:t förordnade ordförande i Högskolans Styrelse

GREFVE GUSTAF FREDRIK SNOILSKY, Landshöfding, $^{4}/_{7}$ 89—$^{25}/_{9}$ 97.

FRIHERRE GUSTAF ROBERT OTTO LAGERBRING, Landshöfding, $^{19}/_{11}$ 97—

Digitized by Google

Öfriga ledamöter af Styrelsen

	Vald af
Grefve Gustaf Fredrik Snoilsky, Landshöfding, 88—$^{4}/_{7}$ 89. Styrelsens valde ordförande 88—$^{4}/_{7}$ 89.	Stadsfullmäktige
Olof Wijk, Grosshandlare, 88—$^{17}/_{9}$ 01. Styrelsens v. ordförande $^{17}/_{9}$ 89—$^{17}/_{9}$ 01.	»
Philip Leman, F. Dr., Advokat, 88—$^{11}/_{5}$ 05. Styrelsens kassaförvaltare $^{24}/_{1}$ 90—$^{10}/_{1}$ 94.	»
Erik August Wijkander, F. Dr., Professor 88— . Högskolans inspektor 88—93. Styrelsens v. ordförande $^{7}/_{10}$ 01—	»
Gustaf Svanberg, F. Dr., Borgmästare 88—$^{8}/_{2}$ 04.	K. Vet.- o. Vitt.-Samhället
Sven Adolf Hedlund, F. Kand., Redaktör 88—93.	Musei Styrelse
Anders Olof Heurlin, F. Dr., Rektor 88—00.	Högre allm. lärov:skollegier
Robert Fries, M. Dr., Läkare $^{5}/_{9}$ 89—$^{4}/_{1}$ 99.	
Axel Kock, F. Dr., Professor, Högskolans rektor $^{3}/_{1}$—$^{13}/_{7}$ 91.	
August Hjalmar Edgren, F. Dr., Professor, Högskolans rektor $^{13}/_{7}$ 91—$^{1}/_{9}$ 93.	
Johannes Paulson, F. Dr., Professor, Högskolans rektor $^{1}/_{9}$ 93—$^{26}/_{4}$ 99.	
Ivar Wærn, Grosshandlare 94— . Styrelsens kassaförvaltare $^{10}/_{1}$ 94—	Musei Styrelse
Per Johan Vising, F. Dr., Professor, Högskolans rektor $^{26}/_{4}$ 99—	
Erik Andreas Trana, F. Dr., Rådman, $^{4}/_{1}$ 99—	Stadsfullmäktige
Gustaf Rudolf Röding, F. Dr., Rektor, 1901—	Högre allm. lärov:s kollegier

Digitized by Google

	Vald af
Gustaf Fredrik Ekman, Ingeniör, $^{3}/_{10}$ 01—	Stadsfullmäktige
Fredrik Belfrage, M. Dr., Läkare, $^{8}/_{2}$ 04—	K. Vet.- o. Vitt.-Samhället
Erik Wijk, Grosshandlare, $^{23}/_{5}$ 05—	Stadsfullmäktige

Rektorer

Axel Kock $^{3}/_{1}$—$^{13}/_{7}$ 91.
August Hjalmar Edgren $^{13}/_{7}$ 91—$^{1}/_{9}$ 93.
Johannes Paulson $^{1}/_{9}$93—$^{26}/_{4}$ 99.
Per Johan Vising $^{26}/_{4}$ 99—

Professorer

Olof August Danielsson i klassiska språk $^{28}/_{11}$ 90—$^{6}/_{6}$ 91

Axel Kock i nordiska språk $^{28}/_{11}$ 90—$^{31}/_{8}$ 93; rektors ställföreträdare $^{3}/_{9}$ 91—$^{2}/_{9}$ 93.

August Hjalmar Edgren i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk, samt äfven sanskrit) $^{28}/_{11}$ 90—$^{31}/_{8}$ 93.

Per Johan Vising i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk) $^{28}/_{11}$ 90— Rektors ställföreträdare $^{29}/_{8}$ 98—$^{26}/_{4}$ 99.

Karl Johan Warburg i estetik samt litteratur- och konsthistoria $^{23}/_{11}$90—$^{15}/_{12}$00; rektors ställföreträdare $^{2}/_{9}$ 93—$^{29}/_{8}$ 98.

Carl Fredrik Ernst Carlson i historia och statskunskap $^{12}/_{12}$ 90—$^{31}/_{12}$ 93.

Johannes Paulson i klassiska språk $^{19}/_{6}$ 91—$^{18}/_{11}$ 04; i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska) $^{18}/_{11}$ 04—

Johan Vitalis Abraham Norström i filosofi $^{17}/_{6}$ 93—

Johan Gustaf Christoffer Cederschiöld i nordiska språk $^{2}/_{9}$ 93—

Ferdinand August Wennemar Holthausen i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk) $^{10}/_{11}$ 93—$^{1}/_{7}$ 00.

Ludvig Vilhelm Albert Stavenow i historia och statskunskap $^{11}/_{10}$ 95— Rektors ställföreträdare $^{26}/_{4}$ 99—

Digitized by Google

Otto Emil Lindberg i semitiska språk $^{29}/_{4}$ 98—
Bror Per Evald Lidén i jämförande språkforskning med sanskrit $^{15}/_{12}$ 99—
Nils Elis Wadstein i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk) $^{6}/_{11}$ 00—
Otto Sylwan i estetik samt litteratur- och konsthistoria $^{19}/_{1}$ 01—
Johan Rudolf Kjellén i statskunskap med statistik $^{16}/_{12}$ 01—
Gustaf Fredrik Steffen i nationalekonomi och sociologi $^{13}/_{3}$ 03—
Erik Björkman i engelska språket och litteraturen $^{2}/_{12}$ 04—
Nils Otto Gustaf Nordenskjöld i geografi (med handelsgeografi) och etnografi $^{30}/_{6}$ 05—
Karl Johan Vilhelm Lundström i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin) $^{26}/_{4}$ 07—

t. f. Professorer

Johan Vitalis Abraham Norström i filosofi $^{31}/_{3}$ 91—$^{17}/_{6}$ 93.
Ferdinand August Wennemar Holthausen i germanska språk $^{13}/_{9}$—$^{10}/_{11}$ 93.
Nils Elis Wadstein i nordiska språk $^{1}/_{9}$ 93—$^{15}/_{6}$ 94; i germanska språk $^{1}/_{9}$—$^{6}/_{11}$ 00.
Ludvig Vilhelm Albert Stavenow i historia och statskunskap $^{15}/_{1}$ 94—$^{11}/_{10}$ 95.
Per Efraim Liljeqvist i filosofi $^{7}/_{2}$—$^{15}/_{6}$ 94.
Johan Martin Mortensen i estetik med litteratur- och konsthistoria $^{15}/_{1}$—$^{15}/_{6}$ 98 och $^{1}/_{10}$ 98—$^{15}/_{12}$ 99.
Otto Emil Lindberg i semitiska språk $^{8}/_{3}$ 98—$^{29}/_{4}$ 98.
Bror Per Evald Lidén i jämförande språkforskning med sanskrit $^{2}/_{6}$—$^{15}/_{12}$ 99.
Gustaf Fredrik Steffen i nationalekonomi och sociologi $^{20}/_{5}$ 02—$^{13}/_{3}$ 03.
Sven Erik Lönborg i geografi (med handelsgeografi) och etnografi $^{1}/_{9}$ 03—$^{15}/_{6}$ 05.
Elias Janzon i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin) $^{3}/_{1}$ 05—$^{26}/_{4}$ 07.
Otto Varenius i statskunskap med statistik $^{15}/_{1}$—$^{31}/_{5}$ 06.

Digitized by Google

MARTIN P:N NILSSON i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska) $^{1}/_{3}$—$^{15}/_{6}$ och $^{18}/_{9}$—$^{15}/_{12}$ 06.

Docenter

LARS PETER OLOF WÅHLIN i klassisk filologi $^{2}/_{12}$ 91—

ALBERT ULRIK BÅÅTH i fornnordisk litteraturhistoria $^{2}/_{12}$ 91—

JOHAN RUDOLF KJELLÉN i statskunskap (med geografi) $^{27}/_{2}$ 94—$^{16}/_{12}$ 01.

OTTO EMIL LINDBERG i semitiska språk $^{27}/_{2}$ 94—$^{29}/_{4}$ 98.

PER EFRAIM LILJEQVIST i filosofi $^{27}/_{2}$ 94—$^{27}/_{8}$ 06.

ELIAS JANZON i klassisk filologi $^{10}/_{6}$ 95—

CARL OLOF THULIN i klassisk filologi $^{17}/_{3}$ 03—$^{27}/_{8}$ 06.

GUSTAF EMIL RODHE i modern franska $^{2}/_{7}$ 03—

GUSTAF ELOF HELLQVIST i nordiska språk $^{2}/_{10}$ 03—

KNUT HUGO PIPPING i nordiska språk och fonetik $^{2}/_{10}$ 03—$^{30}/_{4}$ 07.

ANDERS THEODOR ADOLF WALLERIUS i teoretisk filosofi $^{2}/_{10}$ 03—$^{23}/_{8}$ 04.

ERIK BJÖRKMAN i germanska språk (med undervisningsskyldighet i engelska) $^{15}/_{2}$—$^{15}/_{6}$ 04.

BROR OSCAR EILERT EKWALL i germanska språk (med undervisningsskyldighet i engelska) $^{20}/_{7}$—$^{31}/_{12}$ 04.

KNUT FREDLUND i litteraturhistoria $^{24}/_{10}$ 04—$^{7}/_{6}$ 07.

SVEN ERIK LÖNBORG i geografi (med handelsgeografi) och etnografi $^{9}/_{11}$ 05—

CARL GRIMBERG i historia $^{20}/_{4}$ 06—

AXEL LUDVIG ROMDAHL i konsthistoria $^{4}/_{9}$ 06—

PER AXEL SAMUEL HERRLIN i filosofi $^{4}/_{10}$ 06—

AXEL KRISTER EDVARD LEONARD JÄGERSKIÖLD i djurgeografi och zoologi $^{17}/_{1}$ 07—

CARL OTTO LAGERCRANTZ i grekiska språket och litteraturen $^{12}/_{3}$ 07—

Extra ordinarie lärare, biträdande lärare m. fl.

JOHAN RUDOLF KJELLÉN, e. o. lärare i statskunskap $^{5}/_{5}$ 91—$^{27}/_{2}$ 94.

LARS PETER OLOF WÅHLIN, biträdande lärare i latinska språket $^{8}/_{9}$—$^{2}/_{12}$ 91.

Digitized by Google

OTTO EMIL LINDBERG, e. o. lärare i semitiska språk $^{30}/_{8}$ 91—$^{27}/_{2}$ 94.
ARTHUR VANDELEUR DESPARD, e. o. lärare i engelska $^{15}/_{1}$—$^{15}/_{6}$ 95.
MAURICE GANDOLPHE, e. o. lärare i franska $^{1}/_{9}$ 95—$^{15}/_{6}$ 96 och $^{22}/_{2}$—$^{31}/_{4}$ 97.
SIDNEY WILLIAM CHARLES HOWE, e. o. lärare i engelska $^{15}/_{1}$ 96—$^{31}/_{5}$ 97.
WILLIAM HAWKSLEY WESTALL, e. o. lärare i engelska $^{15}/_{1}$ 98—$^{31}/_{10}$ 02.
ETIENNE AVENARD, e. o. lärare i franska $^{1}/_{9}$ 98—$^{15}/_{6}$ 99.
GEORGES MARINET, e. o. lärare i franska $^{1}/_{9}$—$^{15}/_{12}$ 00.
ALLEN VANNÉRUS, förordnad att uppehålla den med docenturen i filosofi förenade undervisningen $^{1}/_{9}$ 01—$^{15}/_{6}$ 02.
HENRI TROCMÉ, e. o. lärare i franska $^{15}/_{1}$—$^{15}/_{6}$ 02.
CARL GUSTAF LUTZ, e. o. lärare i engelska $^{1}/_{11}$ 02—$^{15}/_{6}$ 03.
HENRI BÈCHE, e. o. lärare i franska $^{1}/_{2}$—$^{1}/_{5}$ 03.
PAUL BARRIER, e. o. lärare i franska $^{1}/_{2}$—$^{31}/_{5}$ 04.
CARL KOCH, e. o. lärare i tyska $^{1}/_{9}$ 04—
ELDRED MORGAN, e. o. lärare i engelska $^{1}/_{9}$ 04—
FULGENCE BLANCHE, e. o. lärare i franska $^{1}/_{2}$—$^{1}/_{5}$ 05.
ALBERT PRAQUIN, biträdande lärare i franska $^{1}/_{9}$—$^{15}/_{12}$ 05; e. o. lärare i franska $^{15}/_{1}$ 06—
ERIK NORDENSTRÖM, e. o. lärare i ryska $^{15}/_{1}$ 06—
PETER OLOF GRÄNSTRÖM, förordnad att bestrida undervisningen i statskunskap med statistik $^{15}/_{1}$—$^{31}/_{5}$ 07.
GEORGE ERNEST FUHRKEN, e. o. lärare i engelska $^{15}/_{1}$ 07—

Styrelsens sekreterare

ERIK ZACHARIAS BÖKMAN $^{16}/_{10}$ 90—$^{9}/_{8}$ 99
ELIAS JANZON $^{1}/_{9}$ 99—$^{1}/_{7}$ 07

Högskolans sekreterare

ELIAS JANZON $^{1}/_{7}$ 07—

Studenternas antal vid Göteborgs Högskola

1891	1892		1893		1894		1895		1896		1897		1898	
h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.
22	22	34	36	41	41	42	40	43	49	52	46	48	61	58

Digitized by Google

1899 v. t.	1899 h. t.	1900 v. t.	1900 h. t.	1901 v. t.	1901 h. t.	1902 v. t.	1902 h. t.	1903 v. t.	1903 h. t.	1904 v. t.	1904 h. t.	1905 v. t.	1905 h. t.	1906 v. t.	1906 h. t.	1907 v. t.
63	71	67	66	64	76	71	89	85	88	80	81	91	85	81	103	92

Auskultanternas antal vid Göteborgs Högskola

1891 h. t.	1892 v. t.	1892 h. t.	1893 v. t.	1893 h. t.	1894 v. t.	1894 h. t.	1895 v. t.	1895 h. t.	1896 v. t.	1896 h. t.	1897 v. t.	1897 h. t.	1898 v. t.	1898 h. t.
15	11	10	11	11	11	19	28	6	12	6	16	4	8	21

1899 v. t.	1899 h. t.	1900 v. t.	1900 h. t.	1901 v. t.	1901 h. t.	1902 v. t.	1902 h. t.	1903 v. t.	1903 h. t.	1904 v. t.	1904 h. t.	1905 v. t.	1905 h. t.	1606 v. t.	1606 h. t.	1907 v. t
23	17	86	150	80	30	80	64	32	58	48	38	40	83	75	59	29

Åhörare vid de offentliga föreläsningarna vid Göteborgs Högskola

1891 h. t.	1862 v. t.	1862 h. t.	1893 v. t.	1893 h. t	1894 v. t.	1894 h. t.	1895 v. t.	1895 h. t.	1896 v. t	1896 h. t.	1897 v. t.	1897 h. t.	1898 v. t.	1898 h. t.
1.409	1.012	923	1.644	798	1.163	720	483	943	956	697	753	566	457	1.064

1899 v. t	1899 h. t.	1900 v. t.	1900 h. t.	1901 v. t.	1901 h. t.	1902 v. t	1902 h. t.	1903 v. t.	1903 h. t.	1904 v. t.	1904 h. t.	1905 v. t.	1905 h. t.	1906 v. t	1906 h. t.	1907 v. t
527	1.101	1.616	1.116	1.246	1.036	300	1.114	1.576	605	1.173	1.101	3.017	1.023	1.288	1.309	997

Antal studerande, som aflagt examina vid Göteborgs Högskola

Fil. licentiatexamen

	1894 h. t.	1895 v. t.	1896 h. t.	1897 v. t.	1898 v. t.	1898 h. t	1899 v. t.	1899 h. t	1900 v. t.	1900 h. t.
1:sta afd.	1	1	1	1	1		1		1	1
2:dra afd..........		1		1		1		1		1

	1901 v. t.	1901 h. t.	1902 v. t.	1902 h. t.	1903 v. t.	1904 v. t.	1904 h. t.	1905 v. t.	1905 h. t.	1906 v. t.	1906 h. t.	1907 v. t.	1907 h. t.
1:sta afd.	1	1	2			2	2	1	1	2	2		
2:dra afd..........		2	1	1	1		2	3	1	1	1	1	

Digitized by Google

Fil. kandidatexamen

	1894		1895		1896		1897		1898		1899		1900	
	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.
1:sta afd.	2	1	2	2	2	1	3	4	1	3	3	7	1	4
2:dra afd.........	1	1	1	2	2	2		2	5		2	5	3	4

	1901		1902		1903		1904		1905		1906		1907
	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t	v. t.
1:sta afd.	2	1	6	3	5	3	4	1	3	3	7	1	4
2:dra afd.........	2	2	3	5	3	6	4		4		3	1	5

Efterpröfning (för fil. kandidatexamen) och särskild pröfning

1897	1898		1899		1900	1901		1902		1903	
v. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.
1	3	4	1	1	1	1	3	2	2	1	2

1904		1905		1906	1907
v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	h. t.	v. t.
3	4	3	2	1	3

Teologisk filosofisk examen

(1:a afdelningen upptages ej särskildt)

1899		1900		1901		1902		1903		1904	1905		1906	
v. t.	h. t	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.	v. t.	v. t.	h. t.	v. t	h. t.
1	3	1	3	2	5	2	1	1	2	3	1	2	1	2

Juridisk filosofisk examen

1899	1901	1902	1903	
v. t.	v. t.	h. t.	v. t.	h. t.
2	1	1	1	2

Juridisk preliminär examen.

1899		1900	1901	
v. t.	h. t	v. t.	v. t.	h. t.
3	1	1	1	1

Digitized by Google

Antal fil. licentiater, som vid Högskolan aflagt disputationsprof för fil. doktorsgrad

1902 h. t.	1903 v. t.	1904 v. t.	1906 v. t.	1906 h. t.
1	3	1	2	2

Öfversikt af de olika ämnenas förekomst

i vid Göteborgs Högskola förrättade filosofie kandidat- och licentiat-examina (inklusive efterpröfningar).

(Fr. o. m. $^{31}/_{8}$ 1894 t. o. m. $^{6}/_{6}$ 1907).

	I fil. kand.-examen:	I fil. lic.-examen:
Teoretisk filosofi	60 ggr	5 ggr
Praktisk filosofi	17 »	3 »
Estetik med litteratur- och konsthistoria	50 »	8 »
Historia	46 »	5 »
Statskunskap med geografi	18 »	—
Latin	35 »	1 gång
Grekiska	19 »	2 ggr
Nordiska språk	56 »	5 »
Germanska språk	21 »	—
Romanska språk	19 »	4 »
Semitiska språk	9 »	2 »
Sanskrit m. jämf. indoeurop. språkforskn.	2 »	1 gång
Statskunskap	7 »	—
Geografi	20 »	1 »
Tyska	12 »	5 ggr
Engelska	9 »	1 gång
Nationalekonomi	2 »	1

Särskild pröfning i antropologi och logik har förekommit 5 ggr.

Digitized by Google

INBJUDNING

TILL DEN OFFENTLIGA FÖRELÄSNING

MED HVILKEN

PROFESSORN I KLASSISKA SPRÅK (MED UNDERVISNINGS-SKYLDIGHET I LATIN) VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA

FIL. DR KARL JOHAN VILHELM LUNDSTRÖM

KOMMER ATT INSTÄLLAS I SITT ÄMBETE

AF

HÖGSKOLANS REKTOR

Bifogad skrift: **La Plainte d'Amour, Poème anglo-normand**

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1907

Digitized by Google

Digitized by Google

Bland de humanistiska vetenskaperna intager den klassiska filologien en mycket framstående ställning, i synnerhet sedan i nyare tid dess material så väsentligt ökats genom nya handskriftsfynd, dess forskningsområde vidgats såväl åt arkeologiskt som komparativt håll och dess metod ytterligare utbildats. Vid hvarje åt humanistiska vetenskaper ägnad institution måste den klassiska filologien därför vara starkt företrädd, och kanske i större mån, ju mera den tillbakasättes på andra håll. Att ett sådant tillbakasättande dock ej får drifvas för långt, har nyligen framgått af den diskussion, som förts angående *Universitetsexamenskommitténs Betänkande.*

Högskolan har därför sedan länge betraktat såsom mindre tillfredsställande den anordning, som där hittills bestått för den klassiska filologiens tillgodoseende. Bland de sju professurer, som 1890 inrättades, fanns en i klassiska språk. Den intogs först af nuvarande professorn i grekiska språket och litteraturen vid Universitetet i Upsala, Dr *O. A. Danielsson,* som dock aldrig hann tillträda den, och sedan af Professor *J. Paulson.* Vid sidan häraf inrättades hösten 1891 en docentur, hvars innehafvare, Bibliotekarien *L. Wåhlin,* biträdde vid undervisningen och examinationen, till dess de ökade göromålen vid Stadsbiblioteket från och med 1905 hindrade honom därifrån. Våren 1895 inrättades ännu en docentur i samma ämne, och dess innehafvare, Dr *Elias Janzon,* har från och med därpå följande hösttermin haft sig anförtrodd den hufvudsakliga undervisningen och en del af examinationen i latin. Dessutom har på ansökan såsom docent i klassiska språk anställts Dr *Carl Thulin* (1903), hvilken hållit ett par serier föreläsningar och 1906 på grund af befordran till lektor erhöll afsked.

Digitized by Google

För att bereda den klassiska filologien en tillräckligt stark och värdig ställning borde Högskolan emellertid hafva ännu en ordinarie lärareplats däri, så att åtminstone både grekiskan och latinet kunde få sin ordinarie representant och med de ökade krafterna äfven de arkeologiska och komparativa diskiplinerna tillgodoses. Detta har ock varit föremål för önskningar, som flere gånger uttalats inom Högskolan, och de hafva funnit stöd i uttalanden, som gjorts af statsuniversiteten om vissa Högskolans framställningar. De funno slutligen också tillmötesgående sympati hos Konsul *Oscar Ekman*, som, då han erfor, att en summa af 40,000 kronor vore behöflig för det ifrågavarande önskemålets uppfyllande, genast erbjöd sig att ställa detta belopp till förfogande. Sedan detta öfverlämnats 1904, beslöt Styrelsen den 18 november s. å., på Lärarerådets förslag, att upprätta en andra professur i klassiska språk, hvilken, då innehafvaren af den redan förefintliga professuren i detta ämne förklarat sig önska öfvertaga undervisningen i grekiska och denna professur därför ombildats till *professur i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska)* skulle benämnas *professur i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin)*.

Det vidtogs genast åtgärder för den nya platsens besättande. Sedan särskildt tillkallade sakkunnige, Professorerna *J. Paulson*, *C. M. Zander* och *P. Persson*, i afgifna utlåtanden tillstyrkt, att denna professur måtte anslås till ansökan ledig, utsattes ansökningstid till densamma till 7 juni 1905. Denna dag hade ansökningar inkommit från Docenten *C. Thulin*, Lektor *J. Samuelsson*, Docenterna *A. W. Ahlberg*, *M. P:n Nilsson*, *V. Lundström*, *S. Linde*, *E. Janzon*, *O. Lagercrantz*, Dr *A. Uppgren* och Lektor *J. Bergman*. En proftid af sex månader utsattes och förlängdes sedermera på särskild ansökan med tre månader, således till den 7 mars 1906. Under denna tid aflades föreläsningsprof af sju af de sökande, under det att Docenterna *Thulin*, *Janzon* och *Linde* på Lärarerådets tillstyrkan af Styrelsen frikallats från skyldigheten att aflägga sådant.

Att såsom sakkunnige afgifva utlåtande om de sökande utsågos Professorerna *J. Paulson*, *C. M. Zander*, *P. Persson*

Digitized by Google

och *F. Gustafsson*, bland hvilka dock Professor *Zander* af hälsoskäl afböjde uppdraget. Sedan de sakkunniges utlåtanden inkommit, uttalade sig Lärarerådet (2 mars 1907) om de sökandes kompetens och den ordning, hvari de såsom kompetente förklarade borde ifrågakomma till det sökta ämbetet. Denna ordning blef: Docenten *V. Lundström*, Lektor *C. Thulin*, Docenten *E. Janzon*, Lektor *J. Samuelsson*, Docenterna *A. Ahlberg, O. Lagercrantz, M. P:n Nilsson, S. Linde* och Lektor *J. Bergman*. Styrelsen utnämnde den 25 mars Docenten *V. Lundström*, och K. M:t meddelade den 26 april stadfästelse å denna utnämning.

Det bereder Högskolan stor tillfredsställelse att sålunda vid sig få fästa Professor *Lundström*. Hans mångsidiga forskningsintresse, som öfverspänner hans vetenskaps ofantliga område ända till de nyaste aktualiteter, hans skarpsinniga inträngande i antikens anda och väsen, hans resultatrika författareverksamhet och hans utmärkta framställningsförmåga borga för att Högskolan i honom fått en lika god vetenskaplig som pedagogisk kraft.

Sedan den nya professuren i klassiska språk inrättades, har den, från och med v. t. 1905 till och med april 1907, förestätts på förordnande af Docenten *Elias Janzon*, hvilken under denna tid, liksom under de tio år han dessförinnan tillhört Högskolan, gjort sig högeligen förtjänt af hennes tacksamhet genom en för vetenskapen och Högskolans undervisning synnerligen gagnande verksamhet. Här må åt denna tacksamhet gifvas ett uttryck och på samma gång åt Högskolans tillfredsställelse att fortfarande få behålla Dr *Janzon* såsom docent i klassiska språk. äfven om hans tjänstgöring såsom sådan icke nu blir så omfattande som till förene.

Professor *Lundström* har om sig meddelat följande:

Jag, *KARL JOHAN VILHELM LUNDSTRÖM*, är född i Sigtuna den 7 maj 1869 såsom son till handlanden Carl August Lundström och hans hustru Johanna Charlotta Molin.

Genomgick åren 1879—1882 Ladugårdslands lägre allm. läroverk i Stockholm samt 1882—1886 gymnasialafdelningen af Norra Latinläroverket därstädes samt aflade i sistnämnda läroverk våren 1886 mogenhetsexamen.

Digitized by Google

Inskrefs vid Upsala universitet i sept. 1886, aflade därstädes fil. kand.-examen i dec. 1888 och fil. lic.-examen i jan. 1893, disputerade pro gradu den 1 sept. 1893 och promoverades till filosofie doktor den 6 sept. s. å.

Förordnades till docent i latinska språket och litteraturen vid Upsala universitet den 16 sept. 1893 och har där innehaft följande akademiska förordnanden: t. f. prof. i latin 5/12—15/12 1893; t. f. e. o. prof. i klass. språk 15/5—31/8 1896, 1/9 1896—31/8 1899, 25/4—11/8 1900 och 15/1—30/11 1901. Utnämndes till professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin) vid Göteborgs högskola den 25 mars 1907, hvilken utnämning af k. m:t stadfästes den 26 april s. å.

Har varit redaktör af tidningen »Fyris» nov. 1893—dec. 1897, hufvudredaktör af »Göteborgs Aftonblad» dec. 1901—sept. 1906 samt utgifvare af »Eranos, acta philologica suecana» sedan tidskriftens början 1896.

Har företagit följande utrikes resor: juni—juli 1892 till Östersjöprovinserna och S:t Petersburg för latinska handskriftsstudier; juni—aug. 1894 till Tyskland och Italien för samma ändamål; juni 1895 till Helsingfors för studerande af de akademiska sommarkurserna därstädes; juni—juli 1896 till Tyskland och Italien för handskriftsstudier och för topografiska undersökningar på andra puniska krigets slagfält; juli 1897 till Italien i samma ändamål; juni—aug. 1898 såsom riksstatens resestipendiat till Italien för handskriftsforskningar och arkeologiska studier; juni—dec. 1899 i samma egenskap till Italien för liknande ändamål; mars—april 1900 till Berlin och S:t Petersburg för handskriftsforskningar; mars—april 1903 till Italien för samma ändamål; sept.—okt. 1904 till Österrike och Italien för samma ändamål; maj—juni och sept.—okt. 1905 till Italien för samma ändamål; i febr. samt mars—april 1907 till Danmark, Tyskland, England och Frankrike såsom sekreterare i kommittén för svenskhetens bevarande i utlandet. Dessutom på skilda tider kortare resor till Tyskland, Finland och Danmark.

Har deltagit i 12:te intern. orientalistkongressen i Rom 1899, 1:a allm. hist. kongr. i Rom 1903 samt 9:de intern. presskongressen i Wien 1904.

Är sedan 1900 ledamot af K. Hum. Vetenskaps-Samfundet i Upsala.

Har af trycket utgifvit följande arbeten:

Quaestiones Papinianae. Comm. Acad. Upsala 1893.

Grundlinier till romerska poesiens historia. Upsala 1895.

Från söder och öster. Bilder och minnen. Stockholm 1896.

Ett förslag till svenska nationalfester. (Fören. Heimdals Folkskr. n:o 35). Stockholm 1896.

Spöket (Mostellaria). Komedi af T. Plautus. Öfversättning från latinet. Upsala 1896 (omtryckt i Världslitteraturen i urval och öfvers., red. af H. Schück Band 1, Stockholm 1902).

Tacitus' Agricola i svensk tolkning. Upsala 1896.

Stormaktsdrömmar. Tal hållet i Ups. universitets aula den 6 nov. 1897. Upsala 1897.

Studier till andra puniska krigets historia. 1. C. Flaminius och Hannibal. Historisk-filologisk studie. Upsala 1898.

En ung vetenskap. Stockholm 1900 (Svenska Hum. Förb. skr. 2.).

Digitized by Google

Studier och drömmar. Stockholm 1900.

Ungfinska toner i svensk tolkning. Stockholm 1900.

Smärre byzantinska skrifter utgifna och kommenterade. 1. Laskaris Kananos' reseanteckningar från de nordiska länderna. Upsala 1902.

Sju dikter. Upsala 1903.

Storstrejken i Italien och dess lärdomar. Ett ögonvittnes iakttagelser. Göteborg 1904 (Meddelanden från Fosterl. Förb. i Gbg 11).

Xenophonstudier. Första häftet. Upsala 1907.

Textkritiska upplagor i »Collectio scriptorum ueterum Upsaliensis»:

L. Iuni Moderati Columellae opera quae exstant. Fasc. 1. Upsala 1897; Fasc. 6. Upsala 1902; Fasc. 7. Upsala 1906.

Anecdota Byzantina e codd. Upsaliensibus cum aliis collatis. Fasc. 1. Upsala 1902.

Xenophontis Apologia Socratis. Upsala 1906.

I *Eranos, acta philologica suecana,* Upsala 1896—1907:

Emendationes in Columellam 1—5. Vol. I, II, IV. 1896—1902.

Aussen oder innen? Einige Bemerkungen zur Inscenierung der röm. Komödie. Vol. I. 1896—97.

Studien zu spätgriech. u. byzant. Chroniken. I. Ib.

De codicibus graecis olim Escorialensibus, qui nunc Upsaliae adseruantur. Vol. II. 1897—98.

Magostudien. I. Ib.

De Isidori Pelusiotae epistolis recensendis praelusiones. Ib.

Zur Geschichte des Reims in klassischer Zeit. Ib.

Ramenta Byzantina 1—8. Vol. III, IV, VI. 1898—1906.

Några ord om Catullus' kväde öfver Lesbias sparf. Vol. V. 1903.

Aduersaria Eunapiana. I. Ib.

Neophytos Prodromenos' botaniska namnförteckning. Ib.

D e nyaste textkritiska bidragen till Columellas tionde bok. Vol. VI. 1905 - 1 .

Agricola-texten och de gamla bladen i Iesi-handskriften. Vol. VII. 1907.

I *Skrifter utg. af K. Human. Vetensk.-Samf. i Uppsala:*

Ein Columellaexcerptor aus dem XV. Jahrh. Band III. 1894.

Prolegomena in Eunapii uitas philosophorum et sophistarum. Band VI. 1897.

I *Språkvetenskapliga Sällskapets förhandl.* (Upsala Univ. Årsskr.):

Granskning af en ny s. k. accentlag i byzantinsk trimeter. Upsala 1900.

I *I vår tids lifsfrågor,* utg. af S. Alrutz:

Den svenska prestens humanistiska bildning. Häft. 7. 1898.

Svenska språkets framtid. Häft. 24. 1902.

I Pedagogisk tidskrift:

Om accentueringen af grekiska egennamn vid deras försvenskning. Falun 1900.

Artiklar i Nord. Familjebok. Smärre artiklar och recensioner i Eranos, Fleckeisens Neue Jahrbücher f. Phil. u. Pädag., Finsk Tidskrift, Nord. Tidskr. utg. af Letterst. Fören., Upplands Fornminnesfören:s Tidskr. m. fl. En stor

Digitized by Google

mängd tidningsartiklar i Nya Dagl. Alleh. (åren 1891—93 och 1898—1901), Idun (1891—92), Fyris (1893—97), Göteborgs Aftonblad (dec. 1901—sept. 1906) samt ett stort antal landsortstidningar i Sverige och Finland.

Professor *Lundström* kommer att torsdagen den 19 innevarande september kl. 1 e. m. inställas i sitt ämbete med en offentlig föreläsning i Högskolans samlingssal öfver *Antikens studium och den moderna tiden.*

Göteborg den 11 september 1907

Johan Vising

Digitized by Google

INBJUDNING

TILL DEN HÖGTIDLIGHET

MED HVILKEN

FILOSOFIE DOKTORSPROMOTION

KOMMER ATT ANSTÄLLAS

AF

PROMOTOR

Digitized by Google

Digitized by Google

I samband med de högtidligheter, med hvilka Göteborgs Högskola inviger sitt nya hem, har Högskolan äfven tillfälle att utöfva sin af Kungl. Maj:t förlänade rättighet att på vissa villkor offentligen genom högtidlig promotion utdela filosofie doktorsvärdighet.

Det är icke första gången, som Högskolan utdelar dylik värdighet, i det att Högskolan redan den 6 juni 1903 kunde till filosofie doktorer utnämna och med högtidliga ceremonier bekransa fyra af sina egna lärjungar efter vederbörligen aflagda prof. Den rätt, som då utöfvades, var emellertid så till vida begränsad, som den ännu ej var fastslagen såsom en allmän regel utan medgifvits på grund af särskilda, till Kungl. Maj:t ställda ansökningar, pröfvade och bifallna hvar för sig. Genom nådig resolution af den 30 oktober 1903 erhöll emellertid Högskolan en allmän rätt att för följande femårsperiod anställa och bedöma akademiska disputationer, som falla inom området af de ämnen, i hvilka Högskolan eger examensrätt och som utgifvas och försvaras af filosofie licentiater, hvilka vid Högskolan aflagt licentiatexamen, samt att efter hemställan hos kanslern vid rikets universitet till filosofie doktor offentligen utnämna den, hvars prof godkänts. Af denna förmån hafva sedan begagnat sig sju af Högskolans studenter, licentiaterna AXEL LAGERWALL, CARL O. KOCH, ADRIAN MOLIN, VALDEMAR VENDEL, KARL HILMER LINDBERG, WILHELM NYMAN och EDVARD STRÖMBERG. Af dessa hafva LAGERWALL MOLIN VENDEL och LINDBERG på egen begäran med vederbörligt tillstånd blifvit utan särskilda promotionsakter vid skilda tillfällen i Lärarerådet utnämnda till filosofie doktorer och af en Lärarerådets ledamot tilldelade doktorsdiplom och ring. Licentiaterna KOCH, NYMAN och STRÖMBERG hafva anhållit att blifva vid nu förestående högtidliga promotion utnämnda till samma

Digitized by Google

värdighet, hvartill Kansleren för Rikets universitet i skrifvelse af den 4 september 1897 gifvit sitt bifall.

På därom af Högskolan framställd underdånig begäran har Kungl. Maj:t genom bref den 12 juli 1907 af medgifvit Högskolan tillstånd att vid samma tillfälle utan föregående prof, *honoris causa*, till filosofie doktor utnämna ingeniören och riddaren af Nordstjerne- och Vasaordnarne m. m. herr GUSTAF EKMAN. Genom denna utnämning har Högskolan velat på det yppersta sätt, som står i dess förmåga, hedra en synnerligen förtjänt vetenskapsman, hvars arbete på det hydrografiska området haft och fortfarande har en mycket stor betydelse för denna unga och viktiga vetenskaps snabba utveckling. Särskildt har ingeniör Ekman genom egna omfattande forskningar rörande temperatur, strömförhållanden och salthalt i Skagerak och Kattegat gifvit viktiga bidrag till förklaring af dittills oförklarade hydrografiska fenomen och till sillens ojämna förekomst i de Bohuslänska fjordarne — uppslag, som visat sig ega betydande praktiskt-ekonomiska följder för vårt lands vestkustbefolkning och icke minst för detta samhälle. Högskolan antecknar med tillfredsställelse, att den genom denna utnämning på samma gång är i tillfälle att betyga sin erkänsla för den kraftiga insats, som ingeniör Ekman gjort i dess egen utveckling. Det är densamma desto kärare att nu få detta tillfälle, som utnämningen till hedersdoktor träffar en bärare af det af Högskolan högt skattade Ekmanska namnet och en nära anförvandt till den oförgätliga välgörare, hvars främsta gåfva till Högskolan i samma dagar skall högtidligen öfvertagas och som det skulle varit Högskolan synnerligen kärt att på samma sätt få hedra, om det blifvit honom beskärdt att upplefva denna för Högskolans utveckling så betydelsefulla stund.

Till att å Högskolans vägnar förrätta dessa utnämningar har Lärarerådet utsett undertecknad. Promotionen kommer att ega rum torsdagen den 19 september omedelbart efter professor Lundströms installation.

Med ledning af lämnade uppgifter meddelas nedanstående biografiska data om samtliga *promovendi*, hvarjämte

Digitized by Google

liknande uppgifter bifogas rörande de filosofie doktorer, som sedan senaste promotionen vid Högskolan blifvit utan särskilda, högtidliga ceremonier till denna sin doktorsvärdighet utnämnde.

Filosofie Hedersdoktor

Fredrik Gustaf Ekman, född i Stockholm 29 augusti 1852. Föräldrar: Kommendörkapten Emil Ekman och hans hustru Sophie Kurck. Inskrefs vid Göteborgs Realgymnasium 1866 och vid Chalmerska institutet i Göteborg 1869 samt genomgick därstädes tvenne årskurser; studerade 1873—74 analytisk kemi vid R. Fressenius' laboratorium i Wiesbaden, arbetade åren 1874—1878 vid Upsala Universitets kemiska institution och kallades 1877 af professor P. T. Cleve till amanuens vid densamma. Deltog med A. W. Cronander i undersökningen af hafsströmmarne i Kattegat, Skagerak och Öresund 1876 och uti Kungl. Vet. Ak:s expedition i de svenska farvattnen 1877 under professor F. L. Ekman. Utförde å kanonbåtarna Gunhild och Alfhild ensam de första vinterexpeditionerna i Skagerak och Kattegat 1878 och 1879 vid den nuvarande sillperiodens början och tillsammans med Professor Otto Pettersson den första synoptiska hydrografiska vinterexpeditionen i Skagerak och Kattegat under februari 1890. Erhöll jämte O. Pettersson den Letterstedtska guldmedaljen för den i Vetenskapsakademiens handlingar intagna afhandlingen: »Grunddragen af Skageraks och Kattegats hydrografi», i hvilken resultaten af sistnämnda expedition framlades. Har sedan hvarje år fortsatt vinterexpeditionerna i Skagerak och Kattegat, hvilka bedrifvits under växlande former. Deltog i de grundläggande konferenserna för den internationella undersökningen af de nordiska hafven i Stockholm 1899 och i Kristiania 1901 och har sedan på uppdrag af svenska regeringen såsom sakkunnig deltagit i de flesta möten, som därefter hållits af den internationella hafsforskningen. Har sedan 1893 varit förordnad till medlem af den svenska Hydrografisk-Biologiska Kommissionen och såsom

Digitized by Google

sådan haft i uppdrag att ombesörja ritningarna och öfvervaka byggandet af det svenska undersökningsfartyget Skagerak samt är fortfarande kommissionens förtroendeman i afseende på fartygets ekonomi och utrustning. Inträdde 1880 i firman Carnegie & Co. såsom ledare af den kemiskt tekniska sidan af sockertillverkningen vid de Carnegiska bruken i Göteborg och Skåne och såsom verkställande direktör 1899. Är sedan 1899 stadsfullmäktig i Göteborg och sedan år 1901 medlem af Göteborgs Högskolas styrelse. L. V. V. S. (1900), R. N. O. (1906), R. W. O. (1900), R. D. D. O. (1905).

Tryckta skrifter: Hydrografiska vinterobservationer vid Bohuskusten 1878 (i: Göteborgs och Bohusläns Hushållningssällskaps kvartalsskrift 1878). — Hydrografiska undersökningar vid Bohuskusten 1880. Göteborg 1880. 4:o (= Bihang till Göteborgs och Bohusläns Hushållningssällskaps qvartalskrift 1880).

Tillsamman med *O. Pettersson:* Ueber das Atomgewicht des Selens (i Acta nova soc. sc. Ups. Ser. 3, vol. 10, fasc. 1. 1876). — Om selens atomvigt (i: Öfvers. af Vet.-Ak:s förhandl. 1876). — Grunddragen af Skageracks ochKattegats hydrografi enligt den svenska vinterexpeditionens 1890 iakttagelser samt föregående arbeten (i: Vet.-Ak:s handl. N. F. B. 24. 1891). — Om det hydrografiska tillståndet i Bohusläns skärgård vid tiden för vinter-sillfiskets upphörande 1878, 1890 och 1891 (i: Öfvers. af Vet.-Ak:s förhandl. 1892). — Ytvattensobservationer i Skagerack och Nordsjön under vintern 1891—92 (därsammastädes). — Hydrografiska observationer i Kattegat vid början af september månad 1891 (därsammastädes). — Redogörelse för de svenska hydrografiska undersökningarna åren 1893—1894. Ytvattnets tillstånd i Nordsjön och Skagerack under olika årstider (i: Bih. t. Vet.-Ak:s handl. B. 21. 1895). — De hydrografiska förändringarna inom Nordsjöns och Östersjöns område under tiden 1893—97 (i: Vet.-Ak:s handl. N. F. B. 29. 1897). — Redogörelse för de svenska hydrografiska undersökningarna åren 1896—1899. Ytvattnets tillstånd i Nordsjön och Skagerack under olika årstider (i: Bih. t. Vet.-Ak:s handl: B. 25. 1899). — Med flera mindre uppsatser.

Tillsammans med *O. Pettersson* och *P. T. Cleve:* Die hydrografischen Verhältnisse der oberen Wasserschichten des nördlichen Nordmeeres zwischen Spitzbergen, Grönland und der norwegischen Küste in den Jahren 1896 und 1897 (i: Bih. t. Vet.-Ak:s handl. B. 23. 1898). — Les variations annuelles de l'eau de surface de l'océan atlantique (i: Gbgs Vet.- o. Vitt.-samh:s handl. F. 4, b. 3. 1901. — Samma år omtryckt i folio.).

Tillsammans med *O. Pettersson, P. T. Cleve* och *J. Hjort:* Skageracks tillstånd under den nuvarande sillfiskeperioden. Göteborg 1897.

Redigerar jämte *O. Pettersson* och *F. Trybom:* Svenska Hydrografisk-biologiska kommissionens skrifter. H. I—III. 1903—1907.

Digitized by Google

Filosofie Doktorer efter aflagda prof

Carl Olof Koch, född 25 november 1877 på egendomen Wågsäter i södra Dalsland. Föräldrar: Carl Simson Koch och hans hustru Martina Koch, född Fröding. Genomgick Vänersborgs högre elementarläroverk och aflade därstädes mogenhetsexamen på reallinjen d. 1 juni 1895, hvilken examen våren 96 kompletterades genom fyllnadspröfning i latin. Inskrefs hösten 1895 vid Göteborgs Högskola samt aflade vid densamma filosofie kandidatexamen 9 december 1898 och 7 september 1899 samt efterpröfning för samma examen i latin i mars 1902. Aflade licentiatexamen i mars och december 1904 samt försvarade i maj 1906 offentligen en afhandling för vinnande af filosofie doktorsgrad. Genomgick under läsåret 1905—6 profårskurs vid Lunds Katedralskola och är sedan hösten 1906 anställd som lärare vid Lundsbergs privatskola. Valdes för läsåret 1899—1900 af Göteborgs Högskolas Studentförening till dess vice ordförande och för läsåret 1901—2 till dess ordförande. Utländska resor: till Frankrike september 1900—juni 1901, till England juni—augusti 1901 och juni—augusti 1905 och till Tyskland april—augusti 1902 och oktober 1902—januari 1903.

Tryckta skrifter: Contributions to an historical study of the adjectives of size in English (i: Gbgs Högskolas Årsskrift 1906). Ak. afh. — Qvartier Latin (i: »Ver Sacrum», skrift utg. af Gbgs studentförening 1902). — Smärre artiklar i tidskrifter.

Johan Wilhelm Nyman, född 8 april 1878 i Fjällbacka, Bohuslän. Föräldrar: Sjökapten Johan Emil Nyman och hans hustru Lovisa Wilhelmina Nyman, f. Pettersson. Genomgick åren 1888—1893 Gustafsbergs Barnhusskola. Inskrefs h. t. 1893 vid Göteborgs Realläroverk och aflade där mogenhetsexamen 29 maj 1896. Inskrefs höstterminen s. å såsom student vid Göteborgs Högskola. Aflade kompletteringsexamen i latin vid Göteborgs högre latinläroverk 31 maj 1897. Vistades somrarna 1896 och 1897 i Tyskland och från febr. 1898 till juli 1899 i Frankrike, hufvudsakligen för språkstudier. Aflade vid Göteborgs Högskola filosofie kandidat-

Digitized by Google

examen 9 juni 1900, kompletteringsexamen i latin 5 dec. 1901 och filosofie licentiatexamen 13 mars 1905. Vistades sommaren 1906 i Freiburg (i Br.), sysselsatt med studier för en språkvetenskaplig afhandling. Undervisade vid Göteborgs Handelsinstitut läsåret 1902—1903 i franska och tyska och 1904—1905 i franska. Tjänstgjorde h. t. 1905 som vik. adjunkt vid Skara högre allmänna läroverk, som lärare i franska vid Wallinska skolan v. t. 1906 och i engelska vid Stockholms Borgarskola h. t. 1906 och v. t. 1907. Genomgick profårskurs vid Södermalms högre allm. läroverk v. t. och h. t. 1906. Är under innevarande läsår lärare i moderna språk vid Palmgrenska samskolan i Stockholm.

Tryckt skrift: Étude sur les adjectifs, les participes et les nombres ordinaux substantivés en vieux provençal. Thèse pour le doctorat, (i: Gbgs Högskolas Årsskrift 1907).

Edvard Strömberg, född 19 december 1879 i Chicago, Nordamerika. Föräldrar: Garfvare Johan Strömberg och hans hustru Maria Strömberg, född Olsson. Kom till Sverige i juni 1885. Intogs i Göteborgs högre latinläroverks 1. klass h. t. 1889. Aflade studentexamen vid samma läroverk i juni 1898. Inskrefs vid Göteborgs Högskola i september samma år. Aflade filosofie kandidatexamen i juni 1901 och mars 1902, filosofie licentiatexamen i mars och september 1906. Var under h. t. 1904 Göteborgs Studentförenings ordförande. Tjänstgjorde som vik. adjunkt vid Göteborgs högre latinläroverk h. t. 1902 och en del af v. t. 1903, under läsåret 1905—1906 såsom lärare vid Göteborgs Handelsinstitut samt h. t. 1906 vid Göteborgs Högre Samskola. Idkade studier vid universiteten i Berlin april—juli 1902, i Leipzig oktober 1903—mars 1904, i Heidelberg mars 1904—augusti 1904, i Leipzig juni—juli 1905. Representerade Göteborgs Studentförening vid internationella studentkongressen i Milano maj 1906. Disputerade för filosofie doktorsgrad d. 17 september 1907. Genomgår sedan januari 1907 stadgad profårskurs vid högre latinläroverket å Norrmalm, Stockholm.

Tryckta skrifter: Die Entstehung von *-ōz-* in der german. Komparation (Indogerman. Forschungen januari 1907). — De moderna språken och skol-

Digitized by Google

bildningen (Pedagogisk Tidskrift februari 1907). — Die Ausgleichung des Ablauts im starken Präteritum mit besonderer Rücksicht auf oberdeutsche Sprachdenkmäler des 15.—16. Jahrhunderts (Gradualafhandling, tryckt i Gbgs Vet.- o. Vitt.-samh. handl. F. 4. B. 10. 1907).

Sedan senaste promotionen utan särskild promotionsakt utnämnda filosofie doktorer

Axel Julius Lagerwall, född i Stockholm 2 augusti 1870. Föräldrar: Kaptenen vid Kungl. Flottan Julius Magnus Lagerwall och hans hustru Axelina Amalia Lagerwall. Genomgick Göteborgs Realläroverk. Aflade studentexamen därstädes 1890 och kompletteringsexamen i latin vid Upsala högre allmänna läroverk 1893. Inskrefs såsom student vid universitetet i Upsala h. t. 1890 och vid Göteborgs Högskola h. t. 1901. Aflade 1:sta afdelningen af fil. lic. examen juni 1902, 2:dra afdelningen af samma examen mars 1903. Disputerade för vinnande af doktorsgrad juni 1904 och utnämndes till filosofie doktor 8 okt. s. å. Nu rektor vid Lysekils Samskola.

Tryckta skrifter: Transscendentalfilosofiens problem och metod hos Kant (gradualafh.) (i Gbgs Högskolas Årsskrift 1904.) — Smärre uppsatser i tidskrifter och tidningar.

Adrian Leopold Molin, född i Varberg 5 mars 1880. Föräldrar: Kustvakten Anders Molin och hans hustru Maximiliana Molin, född Andersson. Inskrefs höstterminen 1889 i första klassen af Varbergs h. allm. läroverk, och höstterminen 1895 i sjette nedre klassen af Göteborgs Realläroverk. Aflade där mogenhetsexamen 2 juni 1899 och inskrefs höstterminen samma år vid Göteborgs Högskola. Genomgick fyllnadspröfning i latin för mogenhetsexamen vid Göteborgs Latinläroverk 6 juni 1900. Aflade filosofie kandidatexamen vid Göteborgs Högskola 13 september 1902. Företog under åren 1902, 1903 och 1904, de båda senare åren med understöd från Kongl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen, studier, företrädesvis i Stockholm och Upsala, för en afhandling öfver Erik Gustaf Geijer. Inskrefs höstterminen 1903

Digitized by Google

vid Upsala Universitet, samt vistades där nämnda termin och en del af h. t. 1904. Aflade filosofie licentiatexamen vid Göteborgs Högskola 7 juni 1905. Disputerade för filosofie doktorsgraden därsammastädes 30 maj 1906 och utnämndes till filosofie doktor 1 juni samma år.

Tryckta skrifter: Dikter (i Göteborgs studentförenings publikation »Ver Sacrum», 1902.) — Sveriges folkmängdsfråga af M—n. Göteborg 1903, (Fosterländska Förbundets förlag). — Geijers förhållande till Rousseau och Schiller, (Nordisk Tidskrift 1903). — Erik Gustaf Geijer och Anna Lisa Lilljebjörn, ur Geijerska papper (Ord och Bild 1903). — Erik Gustaf Geijer och Amalia von Helvig (Nordisk Tidskrift 1904). — Tal vid festen till Gustaf II Adolfs minne i Göteborgs Högskolas aula den 6 november 1904, Göteborg. — Svenska spörsmål och kraf, Stockholm 1905, 2:dra uppl. 1906. — Geijerstudier. Gradualafh. (i: Gbgs Vet.- o. Vitt.-samh. handl. 1906.) — Tidningsartiklar, företrädesvis i Göteborgs Aftonblad åren 1901—1906, i svensk politik, litteraturrecensioner m. m.

Karl Hilmer Lindberg, född 7 oktober 1869 i Skee, Göteborgs och Bohuslän. Föräldrar: Hemmansägare Olaus Olsson och hans hustru Matilda Olsdotter. Inskrefs vid Strömstads treklassiga läroverk 1884 och vid Göteborgs latinläroverk 1886. Aflade mogenhetsexamen vid sistnämnda läroverk v. t. 1891. Inskrefs vid Göteborgs Högskola h. t. 1891. Aflade därstädes fil. kandidatexamen h. t. 1894, fil. licentiatexamen h. t. 1899 och efterpröfning i fil. kandidatexamen h. t. 1900. Disputerade för fil. doktorsgrad h. t. 1906 och utnämndes till fil. doktor 22 januari 1907. Genomgick profårskurs vid Norra latinläroverket i Stockholm 1901. Tjänstgjorde som extra ordinarie lärare vid Jönköpings högre allmänna läroverk från v. t. 902 t. o. m. v. t. 1906 samt vid Göteborgs östra realskola läsåret 1906—1907. Utnämndes 31 oktober 1906 till adjunkt vid Linköpings seminarium. Nu adjunkt vid Helsingborgs högre allmänna läroverk. Erhöll 1897 ett Kungl. och Hvitfeldtskt stipendium för dialektstudier i Sverige och Norge. Deltog i sommarkursen i Greifswald 1901.

Tryckt skrift: Skeemålets ljudlära (i: Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia», VIII:1, Göteborg 1906; 2+212+XXIII, gradualafhandling.)

Adolf Valdemar Vendel, född i Karlstad 7 december 1858. Mogenhetsexamen därstädes 1 juni 1877. Inskrefs

Digitized by Google

didatexamen 12 december 1881. Kompletterade denna examen 3 september 1887. E. o. lärare vid högre allm. läroverket i Karlstad 1883—85; genomgick profår vid Södermalms högre allm. läroverk läsåret 1885—86 Vik. adjunkt i Upsala 1886—87. E. o. lärare i Karlstad höstterminen 1887 t. o. m. höstterminen 1892; adjunkt därstädes i tyska, historia och modersmålet från 23 december 1892 till 29 oktober 1902. Innehade under denna tid förordnande som vik. lektor i historia tio terminer. Adjunkt vid Göteborgs högre latinläroverk i historia, modersmålet och tyska 29 oktober 1902 och tillträdde denna tjänst h. t. 1903. Inskrifven vid Göteborgs Högskola 7 september 1903, där filosofie licentiatexamen aflades 7 juni 1905 och 2 juni 1906. Disputationsprof för vinnande af fil. doktorsgrad 7 december 1906. Utnämnd till fil. doktor 9 februari 1907. Studieresor till Tyskland 1890 och (med statsunderstöd) 1897.

Tryckt skrift: Urtima riksdagen i Örebro 1812. Grad. disp. (i: Gbgs Vet.-.o. Vitt.-samh:s handl. F. 4. b. 10. 1907.)

Göteborg den 11 September 1907

Ludvig Stavenow

Digitized by Google

Digitized by Google

LA PLAINTE D'AMOUR

POÈME ANGLO-NORMAND

PUBLIÉ POUR LA PREMIÈRE FOIS

PAR

JOHAN VISING

GÖTEBORG 1907
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.

Digitized by Google

Digitized by Google

III. Commentaire.

Il est évident que notre *Plainte* a été provoquée par la bulle *Exivi de Paradiso* du pape Clément V[1], la plus fameuse des bulles appelées *Clémentines*.

Cette bulle impose aux frères mineurs «arctum et tenuem sive pauperem usum rerum», c'est-à-dire l'observance la plus stricte de la règle de saint François. Ainsi elle leur interdit formellement de porter d'autres habits que les tuniques les plus simples, de développer aucun luxe dans leurs églises ou leurs maisons, de posséder de l'argent ou d'autres biens, d'assister ceux qui sont cités en justice, etc. Toutes ces ordonnances rigoureuses produisirent la plus mauvaise impression sur une grande partie des frères mineurs, tandis qu'elles exprimèrent tout à fait les idées d'une autre partie. Il y a un poème français qui témoigne des sentiments des mécontents. C'est la *Requeste des Freres Meneurs sur le septieme Climent le Quint*[2], où l'auteur, après de longues lamentations, s'écrie: *Du col nous ostez ces grans sommes.* Une autre preuve des mêmes sentiments est notre *Plainte* anglo-normande. En Angleterre, les Cordeliers étaient nombreux[3], et beaucoup d'entre eux n'observaient plus scrupuleusement leurs statuts. Ce sont leurs griefs qui ont été proférés dans notre poème. Ainsi cette

---

[1] Publiée en dernier lieu par C. Eubel, dans le *Bullarium Franciscanum* (Romæ MDCCCXCVIII), p. 80 et s.

[2] Cette *Requeste*, imprimée par Jubinal dans les *Oeuvres complètes de Rutebeuf*, nouv. éd. III, p. 155 et s., porte, à la fin, la date de MCCCXVIII. C'est l'année après celle où Jean XXII confirma, en partie, les Clémentines.

[3] D'après le *Bullarium* précité, p. 580, les Cordeliers d'Angleterre avaient aux environs de 1300, à peu près 60 édifices, couvents ou églises.

Digitized by Google

Clémentine est non seulement le point de départ de la *Plainte*, mais elle en explique plusieurs passages obscurs. Je la citerai donc souvent dans les pages suivantes (*Bulle*). Ajoutons que l'auteur de la *Plainte* abandonne vite le thème de la *Clémentine* pour dauber sur tout le monde.

On trouvera, au cours de ce commentaire, quelques corrections du texte publié dans la première partie de cet ouvrage (1905), chapitre II, p. 16—65. Quelques-unes de ces corrections, qui portent surtout sur les signes diacritiques, la ponctuation, les accents et les guillemets (trop mal pratiqués par le compositeur), m'ont été suggérées par M. A. Stimming.

Les ouvrages cités le plus souvent dans les pages suivantes sont: *Les contes moralisés de Nicole Bozon*, éd. Toulmin Smith et Paul Meyer (*Contes*); *Le char d'Orgueil* de Bozon, cité d'après le manuscrit Gg. 6: 28 de la Bibliothèque de l'Université de Cambridge (manuscrit dont je dois une copie à l'amabilité de M. Paul Meyer); *Der anglonormannische Boeve de Haumtone*, éd. Stimming (*Boeve); Britton*, éd. Nichols; *The Chronicle of Pierre de Langtoft*, éd. Th. Wright *(Langtoft); William of Wadington's Manuel des Pechiez*, éd. *Furnivall (Wadington); Gower, The French Works*, éd. Macaulay *(Gower)*; *Croniques de London*, éd. Aungier *(Croniques); The Song of Dermot and the Earl*, éd. Orpen *(Dermot);* Champollion—Figeac, *Lettres de rois, reines et autres personnages des cours de France et d'Angleterre (Lettres);* Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française (Godefroy);* Murray, *A new English Dictionary (Murray);* Stubbs, *The constitutional History of England*, 3e éd. (*Stubbs)*.

II, 8. Sur la forme *vensi*[*s*]*t* des mss U Ph voir Pope, *Etude sur la langue de frère Angier*, p. 43; comp. *repentisit*, *Desputeison* 35 b (*Zeitschr. f. r. Ph.* IV, 78).

V, 27. *Enchisun* (*encheson* etc.) en anglo-normand n'a pas que la signification «occasion», mais aussi: «cause de plainte», «plainte», «cas», «condition»; comp. *Murray*, art. *Chesoun*.

VI, 34. Rayer la virgule.

VIII, 47. *Relement* est une variante anglo-normande de *rerement;* voir G. Paris, *Romania* XXV, 521; aux exemples

Digitized by Google

cités par lui on pourra ajouter encore notre poème v. 874 et *Wadington*, v. 1269, 2411, 5911.

X, 59, 60. *Ceus vos enemis;* comp. *celui ma damoysele*, *Ancien Théâtre français* I, 268; et Kramer, *Die Syntax des Possessivpronomens im Französischen* (Göttingue 1905), p. 14, 15.

XII, 70. *Engeté* est un mot anglo-normand; *Godefroy* en cite quatorze exemples, tous tirés de textes anglo-normands. Ajoutons à ces exemples notre poème v. 692; *Croniques* p. 77; *Wadington* v. 2698, 7420, 9240, 9428, 9754, 9778 etc; *Britton* I, p. 226, 228, 272 etc.; *Langtoft* I, p. 278, 346, 454; II, p. 8 etc.; et aussi Chardry, *Set dormans* v. 361 (où M. Koch propose *enjuta*).

XV, 86. *Mendinant* pourrait se lire *mendivant*, bien que les manuscrits me paraissent plutôt porter la première leçon. En effet M. Paul Meyer, qui a communiqué cette strophe dans la *Romania* XV, 293, lit *mendivaunt*, en rattachant sans doute ce verbe à *mendif*. M. Furnivall imprime également *mendiver* dans son édition de *Wadington;* comp. v. 1590, 1638, 4353 etc. J'ai préféré *mendiner*, que je considère comme une variante de *mendienner*, sur lequel voir *Godefroy*. Thomas Wright imprime aussi *mendiner* dans son édition de *Langtoft;* comp. I, p. 16, 94, 248 etc.; Champollion également dans *Lettres* II, 238, 239.

XVI, 94. *Ceo ke est escrit*, de même que *lettre* (v. 95) et *glose* (v. 96), se rapporte évidemment aux ordonnances de la *Bulle*.

XVIII, 106. *Ceo* est souvent employé adjectivement (masc. et fém., sing. et plur.) dans l'anglo-normand des XIIIe et XIVe siècles; d'autres exemples plus loin v. 528, 682, 813 833, 847, 858; *Contes*, p. 127 etc.; *Croniques*, p. 90 etc.; *Romania* XIII, p. 516; XV, p. 258, v. 70; 259, v. 138; 319, v. 215; 320, v. 262, etc.; M. Suchier en cite plusieurs exemples dans *Reimpredigt*, p. 107; M. Stimming en cite d'autres *Boeve*, p. XXV; comp. aussi Burghardt, *Ueber den Einfluss des Englischen auf das Anglonormannische* (1905), p. 78. On a voulu expliquer cet emploi de *ceo* par l'influence de l'anglais *that*. Mais ce *ceo* n'est-il pas plutôt *ce*, forme affaiblie de *cest*, *cet*? Comp. *ce mound* v. 109 *(ceo m.* R.*)* et Giesecke, *Die Demonstrativa im Altfranzösischen*, p. 12.

Digitized by Google

XX, 116, 117. *Tant d'espace Ke a mun pleisir* comparaison elliptique, comme *Mes orent tes qu'a deviser; Del mes qui fu tel qu'a souhait;.. si bien c'a devis* etc.; v. Tobler, *Vermischte Beiträge* I, 85. Cependant on pourrait aussi lire *Ke a mun pleisir Jeo purrei demorer*, etc.

—, 118. *Purrei* est imparfait; ainsi dans les *Contes*, p. 129: *demandereit* = demandait; p. 159: *chargereit* = chargeait; *Pèlerinage de Charlemagne*, v. 511: *poreint* = pouvaient ou purent; *Croniques*, p. 71, 91, 92: *porroyent*; 87: *vodreient*; 92: *vodreit; Wadington* 5387: *wesseillereit*, etc.

XXII, 127. Il manque dans le texte un — avant *Jeo*. C'est Amour qui reprend la parole pour répondre à ce qui précède. Dans cette strophe et les deux qui suivent, l'auteur fait allusion à quelques ordonnances spéciales de la *Bulle*. On avait soumis à l'examen du pape «quod temporibus messium vel vindemiarum sic copiose granum et vinum mendicando vel alias emendo colliguntur a fratribus et in cellariis et granariis recondantur .... item quod redditus annuos accipiunt» (p. 83); le pape défend cet approvisionnement (p. 84); et il rappelle la défense de saint François «ut nullo modo denarios vel pecuniam recipiant». Ce sont ces mesures que l'auteur veut désigner — très vaguement, il est vrai — en disant qu' Amour est «dessous le blé», ou «bien enmuré» dans les rentes annuelles, ou «ferme lié» dans la bourse: il n'en tire plus aucun profit. En outre le pape déclare: «habere tamen hortus aliquos, ut colantur ac olera et alia hortalitia pretio distrahantur, nec non et vineas, repugnat suæ regulæ et ordinis puritati» (p. 84); c'est ce qui donne à l'auteur l'occasion de dire: «Quelques-uns croient me trouver parmi les vivres (olearia, hortalitia, vineas), tandis qu'ils auraient dû me chercher dans les champs (hortus), où je ne fais plus rien».

XXIV, 143. *Huche* est pour *uche, ouche* (comp. la variante *vuche*); *Godefroy*: *Osche*.

XXV, 145. *Acune*, forme fréquente dans l'anglo-normand des XIIIe et XIVe siècles; comp. plus loin v. 464, 538, 539; *Boeve* 203, 1004, 1018 (*accun*); *Britton* I, p. 9, 12, 32 etc.; *Romania* XV, 257 v. 56; 311 v. 10; les manuscrits du *Tristan* de Thomas (v. Glossaire); *acun* est déjà dans le manuscrit L du *Bestiaire* de Philippe de Thaun, v. 133. — La vile demeure

Digitized by Google

en drache etc. se rapporte peut-être à ce passage de la *Bulle*: convenit ipsis, quod nullo modo deinceps fieri faciant vel fieri sustineant ecclesias vel alia quæcunque ædificia quæ . . . . excessiva in multitudine et magnitudine debeant reputari.

—, 149. *Si* semble avoir ici le sens de «tandis que», équivalant ainsi à l'*U* du ms T; comp. v. 878.

XXVII, 158. Lire *veu* pour *seu*; ce n'est que le manuscrit H qui porte *seu*.

XXVIII, 163—65. Comp. ce passage de la *Bulle* (p. 84): declaramus . . . item quod patres non prædicent in episcopatu alicujus episcopi, cum ab eo illis fuerit contradictum, item quod nullus audeat penitus populo prædicare, nisi a generali ministro vel aliis, quibus secundum declarationem prædictam id competit, fuerit examinatus, approbatus et ad hoc institutus.

XXX, 175. *Pape*, souvent féminin sur le continent, l'est aussi en Angleterre, du moins si l'on peut en juger par la forme de l'article; comp. Burghardt, *Über den Einfluss des Englischen auf das Anglonormannische*, p. 3 et. s.; non seulement *Langtoft*, mais aussi *Wadington* écrit *la pape*; voir ses vers 4485, 7806.

XXXI, 184. Comp. *La Requeste des Freres Meneurs sur le septieme Climent le Quint*, publiée par Jubinal dans les *Oeuvres complètes de Rustebeuf* III, p. 155: *Il sont tous reputez pour bestes Et pourront anoncier les festes Dessous l'orme & ou cymetiere.*

XXXIII, 193. Lire *mesentecché*; — *ele* se rapporte à *femme* du vers 187. — Notre auteur aime à combiner un *ne* superflu avec *ja* dans les propositions concessives; voir v. 197, 746, et comp. le *Char d'Orgueil* fol. 5 r°: *Mes qe lor atyl ja si ben ne seyt fest*, et fol. 7 r°: *Mult lor greve sermon, ja sy poy ne endure*; *Romania* XV, p. 319, v. 117: *Ja ne seit il si puissaunt.*

—, 195. Un point à la fin du vers. — *Envancer* présente cette permutation de suffixe qu'on a déjà souvent relevée en anglo-normand; voir surtout M. Suchier, *Vie de seint Auban*, p. 35; d'autres exemples d'*envancer: Langtoft* I, p. 394, *Wadington*, v. 10137; comp. dans la *Plainte*: *aloche* v. 900, *enmegris* 462.

XXXIV, 201. Un point à la fin du vers. — *Enchange* pour *eschange* est fréquent même sur le continent; voir *Godefroy*.

—, 202 et s. Le sens paraît être: un homme riche (ou un

Digitized by Google

homme de bien) ne doit pas épouser, dans une grange, la plus vile personne possible.

—, 204. Après *grange* un point.

XXXV, 205 et s. Comp. la *Bulle* (p. 84): nullo modo debent hujusmodi voti et regulæ professores se talibus curiis et litigiosis actibus immiscere.

XXXV, 208. *Defendre* = plaider.

XXXVI, 215. *Reynt*, forme anglo-normande pour *raeint*, «rançonne»; comp. *Romania* XV, p. 317, v. 53.

XXXIX, 229. *Religiuns* = couvents, comme au vers 537; et *Langtoft* II, 18, 236; comp. Littré 5° et Historique, et *Murray*, qui cite des exemples anglais depuis l'année 1225 («a religious house»); plus loin ce mot signifie religieux ou moine; comp. v. 871.

XL (Ce chiffre a été placé au-dessus de sa ligne), 235. Je traduis: Il [Sire Convoitise] ferait n'importe qui baron et comte, si .....

XLI. Le sens de cette strophe obscure me paraît être: Comme l'avoué (le patron de l'abbaye) ne peut pas, comme il le voudrait, se défaire de sa convoitise, il ne laissera pas que de s'approprier un palefroi gros et gras. — *Repeler* n'est donc pas *reappeler*, la variante de R (comp. *Langtoft* II, 352, 376 et *Britton: repeler* = reapeler, Glossaire) mais le latin *repellere*, dont *Godefroy* a quelques exemples des XVe et XVIe siècles, et qui a donné l'anglais *repel* (voir *Murray*).

XLII, 251. Lire *auncestres* (ſ pour *f*).

—, 252. Lire *enaumoné*; sur ce verbe voir *Britton*, Glossaire; comp. *almosner* dans *Godefroy*.

XLIII, 256. *Meyson*, c'est-à-dire l'abbaye; de même vers 273, 342.

XLV, 268. La *Bulle* interdisait aux frères mineurs l'usage de chevaux (p. 85).

XLVI, 271. *Celerer*; celui de l'abbaye.

—, 272. *Nus*, c'est-à-dire nous autres fondateurs de religions (v. 290).

—, 276. *Enver meyson*, c'est-à-dire pour rentrer chez nous, après notre séjour à l'abbaye.

XLVII, 277. On pourrait aussi lire *aumoyné*; comp. XLII, 252; mais *aumoyne*, «aumône», me semble préférable,

Digitized by Google

le sens étant probablement: tout ce qu'il y a dans l'abbaye est au service des visiteurs.

—, 280. Sur *mendinant* voir v. 86.

XLVIII, 284. *Foundez*, c'est-à-dire *foundez de clergie*, «clercs savants»; voir *Godefroy*, qui, parmi d'autres exemples, cite un passage de la *Continuation anglo-normande du Brut*; comp. *en seinz escriz fundez* chez Robert de Gretham, *Romania* XV, p. 302, v. 284.

—, 285. *Mouz* est une forme fréquente dans l'anglo-normand du XIVe siècle pour *mout* (multum); comp. v. 299, 650, 857, 866; et *Langtoft* I, p. 92, 130, etc; *Croniques* p. 9, 15, 35, etc. (*Lettres* II, 256: *tantz des ames*).

XLIX, 290. *Pur ses dens* employé dans le sens de *malgré ses dens*; voir *Godefroy*, Complément, article *Dent* p. 304; et comp. l'article de M. Tobler: *Pour in konzessivem Sinne* (*Verm. Beitr.*, II, p. 24 et s.).

—, 291. *Disme* se rapporte sans doute à la taxe mise, par Clément V, en 1307 et en 1309, sur les clercs. Celle de 1309 était pour trois ans et durait ainsi en 1312, date probable de la *Plainte*. Comp. sur ces taxes *Stubbs* II, 339.

—, 494. *Trentisme*, autre forme de taxe qui n'était pas rare. Comp. *Godefroy*, Complément. Je ne saurais dire à quel fait spécial l'auteur fait allusion ici.

LII, 311. Lire *trové*.

LIV, 320. *Courteours* ne se trouve dans *Godefroy* que sous la forme *curteur*, prise dans un texte anglo-normand. *Gower* emploie ce mot (*courte*[*i*]*our*) deux fois dans son *Miroir de l'Omme* (voir Glossaire). *Murray* en cite deux exemples (anglais) des années 1290, 1350; voir son article *Courtier*. Il reparaît dans notre texte au vers 934. Quant à la signification de ce mot, elle est d'abord courtisan, mais aussi entremetteur (voir *Murray*); et c'est cette dernière signification qui convient le mieux ici, à côté des *lescheours*; elle est moins assurée au vers 934.

LV. Le sens de cette strophe est assez obscur. Je me l'explique ainsi: Faites vos préparatifs pour bien recevoir mon seigneur. J'ai lu dans mon livre que, quand l'Eglise sera délivrée [de l'oppression de Convoitise], cela sera fait par lui.

Digitized by Google

Je prends donc *passer* impersonnellement dans le sens de *arriver, se faire*.

LVIII, 343. *Faire force de*, «se soucier de», est une locution fréquente dans les *Contes;* voir le Vocabulaire de M. P. Meyer. *Godefroy* IV, 65 n'en rend pas bien le sens.

—, 344. Lire *Mes ke*.

—, 345. Virgule après *mounter*.

LIX, 352. Lire *clerjon*.

—, 354. Ironiquement.

LXI—LXVII contiennent sans doute des réflexions de quelques prêtres, et ces strophes auraient pu être comprises entre guillemets.

LXII, 370. *Baloce* équivaut en anglo-normand à *balos, baloz*, de même que, au vers suivant, les copistes écrivent indifféremment *Escoce* et *Escoz*. Or *balos* est pour *balois*, comme *croz* pour *croiz* v. 430, 437 etc. Sur *balois*, denier de Bâle, voir Dreyling, *Die Ausdrucksweise der übertriebenen Verkleinerung im altfr. Karlsepos* (Marburg 1888), p. 68. Les prêtres riches disent: Nous ne donnerions pas un denier, même s'il fallait que tous les pauvres prissent leur chemin vers l'Ecosse.

LXIII, 377. Sur *get* voir le vers 700.

LXIV, 379. *Dunt* = Là où. — *Freres*, c'est-à-dire frères mineurs.

LXV, 390. Littéralement: Qu'une pomme ne prise une alise. Cependant je préfère intercaler *ne* et traduire: Que [je ne prise] pomme ni alise. R T donnent aussi une bonne leçon, mais il est difficile de l'adopter vu les rapports probables des manuscrits; du reste si cette leçon avait été la primitive, comment s'expliquerait-on que *alie* se fût glissé dans le texte à côté de *poume*?

LXVI, 394. *Li sire e dame* représentent les laïques, tandis que *la paroche* représente les clercs, qui sont *hastez*, c'est-à-dire harcelés (comp. *Contes* p. 88, *Boeve* 3770). Même opposition entre *la dame* du vers 397 et *li proveir* du vers 400.

LXVII, 397. *Apromter*, anglo-normand pour *empromter*; comp. la remarque au vers 195. *Godefroy* a des exemples d'*apromter* tirés de textes anglo-normands; ajoutez-y des exemples de *Britton* (v. Glossaire) et de *Gower* (v. Glossaire).

Digitized by Google

—, 402. *Conveé* doit avoir ici le sens de «éconduit» (avec politesse); de même v. 558, où la même tournure revient.

LXVIII, 406. Je traduis: «A propos de quoi j'ai été informé». Plutôt point et virgule après v. 405.

—, 407. Lire *mené*.

LXX, 417. Un point après *vaut*.

—, 418. Effacer; après *jangle*.

—, 419. *Lur*, anglo-normand pour *les*; voir la remarque de M. Stimming, *Boeve*, p. XXII, et Burghardt, *Über den Einfluss des Englischen auf das Anglonormannische*, p. 77. Y a-t-il vraiment influence anglaise?

LXXI, 421—23 sont dits par le «prud'homme», l'interlocuteur d'Amour; donc tiret avant v. 421.

—, 422. Effacer la virgule après *despenser*.

LXXII, 431. *Croz*, au figuré, comme dans les vers qui suivent: «épreuves».

LXXV, 446. *Rien*, de signification très affaiblie, équivaut à «un peu», comme dans *Boeve* 1405: *Conusez ren un chevaler ke Boves est nomé*? (voir la remarque de M. Stimming). Il faut donc effacer la virgule après *reis*.

—, 449. Lire *M'unt*.

LXXVI, 456. *Enpris*, «engagé»; comp. par exemple Benoit, *Ducs de Normandie* v. 14577, 16986, 20704. Moins bon *en pris*, la leçon de U R.

LXXVII, 458. *Wapentak*, mot anglais employé dans l'Angleterre du nord pour désigner un district, un «hundred» ou commune; il se trouve aussi dans *Langtoft* II, p. 30; cf. dans les *Foedera* de Rhymer *Wapentagium* à l'Index, et *Stubbs*, p. 103 et s.

—, 462. *Enmegris* pour *amegris;* comp. v. 195; d'autres exemples dans *Gower* (voir Glossaire).

LXXVIII, 463 s. Le sens paraît être: Je suis haï et pour suivi par le trésorier et le chancelier.

— 466. *Enmué* pour *mué*.

LXXX, 475. Pour le sens, comp. le vers 485.

— 477. Après *sent* un point.

— 478. *Taillage*, pour *taille* («impôt»), surtout en Angleterre; comp. *Godefroy*, et *Britton* (au Glossaire).

Digitized by Google

—, —. *Verte cire.* Le plus ancien exemple de ce terme cité par *Murray* est de 1299: *debita per viridem ceram exacta;* à l'article de *Green wax.*

LXXXI, 481. *Novele disseisine* est ainsi définie par Philippe de Beaumanoir dans ses *Coutumes de Beauvaisis,* 955: Nouvele dessaisine si est se aucuns en porte la chose de laquele j'avrai esté en saisine an et jour pesiblement; comp. *Britton,* Introduction, p. XXXV et s., I, 270 et s.; *Murray,* art. *Disseisin* (ordonnance de Henri II); et aussi *Godefroy: diseissine.* — *Bref de dreit,* permission de s'adresser, en certains cas, à la juridiction royale. «Le bref *de recto* suppose que le plaideur n'a pas obtenu justice à la cour de son seigneur et alors le roi permet à ce vassal de s'adresser à la juridiction royale» (Glasson, *Histoire du droit et des Institutions.... de l'Angleterre* II, 428).

—, 484. *Bref d'entré,* autre terme de jurisprudence signifiant titre d'acquisition; sur *entrée* et *bref d'entrée* voir *Britton* II, 296 s. et *Murray,* art. *Entry* (prise de possession).

LXXXII, 487. *Mordauncestre:* recouvrement, à la mort d'un ancêtre, d'une possession dont on avait été dépossédé voir *Britton* II, 52 et s.

—, —. *Fresche force:* acte de violence par lequel une personne est à tort privée de son droit, selon *Britton* I, 211; comp. *Murray,* à l'article *Fresh* A, I, 2, C (= «novel disseisin»).

—, 488. *Vouchent sauf,* anglais moderne *vouchsafe,* «accordent»; comp. *Horn,* v. 1145; dans *Godefroy* il n'y a pas d'exemple de *sauf* combiné avec *voucher.* Comp. sur *vouchsafe The Century Dictionary.*

—, 489. Au lieu de *breke* (ms T) pour *breske, bresche,* «gâteau de miel», il vaut mieux adopter la leçon de Ph *kreke,* «prunelle»; comp. *Godefroy: creke,* Littré *crèque;* ce mot, peu connu, a induit le copiste de R à mettre *kerse,* «cerise», comp. la forme *keresse* à l'article *cerise* de *Godefroy; breke* pourrait être un simple lapsus calami. C'est, comme on sait, surtout avec des fruits sans valeur qu'on employait *écorce* dans les comparaisons de cette nature.

LXXXIII, 494. Sur *get* voir v. 700.

—, 496. *Seen (sen),* forme anglo-normande pour *senne,* «synode»; voir *Godefroy: sene.*

Digitized by Google

LXXXVI, 514. Il faut avant ce vers un tiret marquant la réponse d'Amour.

LXXXVII, 520. Lire *feseye;* les deux *s* sont du fait du compositeur.

—, 522. *Vient* est dans l'anglo-normand du XIVe siècle l'équivalent de *vint.*

LXXXVIII, 525. *Toyl,* «trouble», se trouve aussi dans *Britton* (voir au Glossaire); anglais moderne *toil;* comp. *Tooil* dans *Godefroy,* qui cite *Yvain,* éd. Foerster, v. 1179.

XCI, 542. *Outtassent,* variante de *oustassent, ostassent* (anglais *oust,* voir *Murray*): «écartassent». Je ne trouve nulle part ailleurs la forme *outter* ou *outer* sans *s,* mais elle paraît appuyée ici par la variante *boutassent* du ms R. Elle est sans doute due à l'anglais *out,* car la signification du verbe *out* est très rapprochée de celle de *ouster* (voir les deux mots *oust* et *out* dans *Murray*).

—, —. *Honerie, hoyngnerie* etc. «gronderie»; voir *Godefroy: hognerie,* Moisy, *Glossaire anglo-normand: hoigner* et *Murray*: *hoine.* Cette gronderie paraît s'expliquer par le vers 547.

XCII, 547. Ce vers m'a longtemps été inintelligible, mais M. Paul Meyer m'a suggéré une explication que je crois être la bonne. Amour dit aux frères: Cette chose est mienne — et on lui répond: Mais elle est mienne. C'est peut-être là la *hoignerie* du vers 542. On devrait donc imprimer: «La chose est mey.» — «Eynz est mey.»

—, 550. Il est possible que ces paroles aient été proférées dans le cloître; il faudrait donc mettre des guillemets, comme au vers 547.

XCIII, 553. Je comprends: Tel sacristain ou tel chambellan est venu tard faire la fête au cloître.

XCIV, 559. *Lui,* anglo-normand pour *le;* comp. *Boeve,* p. XI et s.

—, 561. *Hostes,* c'est-à-dire, si je comprends bien, le sacristain et le chambellan de la strophe précédente. — Il est probable que les vers 559—61 sont des ordres adressés par les moines à Amour; on devrait donc marquer ces vers de guillemets.

XCV, 565—67. D'autres ordres donnés à trois personnes différentes; on pourrait donc mettre des guillemets ici encore.

Digitized by Google

Ces trois personnes sont probablement *Ces III* du vers 568; mais le sens n'est pas bien clair.

XCVI, 575. *Pardoin*, «épargne»; comp. *Godefroy*, Complément.

XCVII, 579. *Mene*, fusion du français *moyen (meien)* et du germanique [*ge*]*mein;* voir *Murray: mean; mene gens* «gens de basse condition»; comp. les *Contes* de Bozon, p. 138: *mene estat; Godefroy*, art. *Moien*.

C, 599. *Jeo sei doné*, anglicisme intéressant; comp. v. 617.

CII, 610. *Vinck*, présent, comme souvent ailleurs en anglo-normand; — *monté un roncin* participe passé avec un régime direct, construction très usitée en anglo-normand, surtout par *Langtoft;* voir sa *Chronique* I, 16: *sa tere sount entrez*; p. 374: *la mer est-il passé*; p. 394: *est Gryffyn passé la mer;* II, 102: *le flum sunt passé*, etc. *La petite philosophie* (ms de Cambridge, St John's Coll. v. 1535): *Les ewes sumes tresnoez; Dermot* 1259: *Kar passés erent le pas;* 2543: *Erent passé la mer*, etc.; comp. la remarque de M. Stimming au vers 138 de *Boeve*.

—, 611. *Sire Baudewin* est évidemment un chancelier fictif; je me suis livré, dans des bibliothèques anglaises, à des recherches minutieuses pour trouver un Baldwin qu'on pût qualifier de chancelier à l'époque où ce poème a dû être composé (commencement du XIVe siècle); mais toutes ces recherches ont été infructueuses. Il est à noter que, dans ses *Contes*, Bozon emploie *Baudewin* comme nom de l'âne et de l'un des chiens du diable; voir les nos 4 et 22.

CIII, 614. Lire *Wa t'en; — waer* «abreuver»; *Godefroy: Gaer* (au Complément: *Gueer*).

—, 617. *Jeo serrai respondu*, anglicisme; comp. 599.

—, 618. Lire *Wa t'en*.

CIV, 620. *Nobley*, «magnificence»; mot normand et anglo-normand; voir *Godefroy* et *Contes*, Vocabulaire. Aux exemples cités par *Godefroy* ajoutons encore *Horn* 506, 2658, *Gower* 12077 et Bozon, *Poème sur la Passion*, p. 435 de l'éd. Th. Wright (dans *Langtoft* II).

CV, 625. *Sur* est très curieux; mais il paraît appuyé par *sus* de R Ph (*en* ne se trouve que dans U T), bien que cette particule soit plus curieuse encore. Serait-ce un anglicisme?

Digitized by Google

Comp. *on an errand, a visit, a message, an expedition*, etc. — Le sens paraît être: les gens qui prennent part aux enquêtes judiciaires sont à redouter; il faut donc leur témoigner de la complaisance.

—, 628. Lire *aprés*.

CVI, 635. Je comprends: [plus cher] qu'un voisin n'a son voisin, quand il s'agit de l'aider.

—, 636. *Naturesse*, au sens de «gentillesse», «noblesse de sentiment», est anglo-normand. Aux exemples de *Godefroy* on pourra ajouter ceux de ce poème, v. 636, 673, 766, des exemples des *Contes* (v. au Vocabulaire et à l'Introduction, p. XI, v. 218, 221), de *Gower* (Glossaire). Bozon a fait un traité sur *naturesse* (*Romania* XIII, 508). C'est le contraire de *desnaturesse* v. 751 (*Godefroy, Romania* l. c., *Wadington*, v. 4543, etc).

CXII, 668. *Alopé*, «échappé». C'est l'anglais *elope*, dont *Murray* cite d'anciens exemples, parmi lesquels se trouve la forme anglo-normande *alopa*, de 1338; autre exemple dans *Langtoft*, Appendice II, p. 426 (Jubinal lit *alossé*, *Nouv. Rec.* II, 309).

CXIII, 674. Peut-être mieux *tant d'estresce* (v. *Godefroy*, ce mot).

—, 678. *De* devant l'infinitif au sens de «pour» se rencontre encore v. 758, 861, 927; comp. *Le char d'Orgueil* fol. 7 r: *Sovent levent la meyn de planer la chevelloure*; *Langtoft* II, 274: *Ke fu passé la mer Of les chardinals de la pes treter;* 350: *Venuz sunt au reys de sa pees prier;* (où l'on pourrait, quoique moins bien, construire *prier de sa pees*).

CXVI, 692. *Engetté;* voir v. 70.

—, 695. Lire *trové*.

CXVII, 697. Lire *aprés*.

—, 700. *Get* des manuscrits H et R est sans doute la bonne leçon; c'est le présent de *gettre*, forme très usitée dans l'anglo-normand du XIVe siècle; comp. plus haut v. 377, 653, et les *Contes*, p. 12 etc. (p. LLXIV); *Boeve*, p. XXIX etc.; *Langtoft* I, p. 324. Le *chet* des autres manuscrits est plutôt *cadet* qu'une variante orthographique de *get*.

CXXI, 722. Lire *privé*.

CXXIII, 737. *Remis*, participe de *remaneir;* comp. *Boeve*

Digitized by Google

(Glossaire), *Britton* (Glossaire); comp. aussi Suchier, *Altfranz. Gramm.* p. 23.

CXXIV, 744. *Estriche*, angl. *strike*, «boisseau». Dans *Godefroy* il n'y a que *estrique* «bâton que l'on passait sur la mesure»; ce bâton s'appelle également *strike* en anglais, substantif tiré du verbe *strike*, «raser» (une mesure).

CXXV, 746. Sur *Ne* voir la remarque au v. 193. Pour le contenu de cette strophe, comp. *Contes* p. 22.

CXXVII, 757. *Desnaturesce*, voir au v. 636.

—, 758. *De*, au sens de «pour», voir v. 678.

CXXVIII, 767. Lire *entré*.

CXXIX, 772 et s. *Veyre, frere, veyre, Blanche chauce e neyre*. Cette curieuse expression se trouve aussi dans les *Contes* p. 12, avec la variante *face* pour *chauce* et sans *e*. M. Paul Meyer m'écrit que toutes ses recherches pour trouver la clef de cette énigme ont été infructueuses. Je n'ai pas été plus heureux que lui. Il est évident que cette phrase désigne une négation énergique; je suppose donc qu'elle signifie: cela est aussi impossible qu'une chausse (face) blanche qui fût noire.

—, 774. M'est également inexplicable.

CXXXIII, 794. *Seté*, forme anglo-normande pour *saetté*; comp. *Wadington* 6620; *Langtoft* I, p. 448, 490; *Britton* (Glossaire); *Continuation du Brut*, p. 89; le substantif *sete* dans *Dermot* 2007, 2009; les *Contes* ont *seater*, p. 71 et s.

CXXXVI, 813. Lire *aprés*.

CXXXVIII, 824. Lire *mauvés*.

CXL, 836. Lire *baillé*.

CXLII, 852. *Issi*, transitif, comme *entrer* chez *Gower* 803, *Wadington* 8967; *monter* dans *Boeve* souvent (v. la remarque au v. 138).

CXLIII, 854. Lire *aprés*.

CXLIV, 861. Sur *De* voir v. 678.

CXLVI, 871. *Religioun* signifie ici »religieux»; de même *Char d'Orgueil: les faus relygions qe querent lor delyz* (fol. 2, v°); *Langtoft* I, 156; 338 (*religiouns dames* «lady nuns»); comp. *Murray*, qui cite des exemples anglais depuis le XIVe siècle; sur le continent: *mendians religions* dans la *Requeste des freres meneurs*, v. 59.

—, 874. Sur *relement* voir la remarque au vers 47.

Digitized by Google

CXLVII, 878 *Ou*, pour là où, «tandis que»; comp. v. 149.

CL, 899. *Somouns* est la forme anglaise *(summons)* pour *semonce*, «exhortation»; *Britton* a *somounse*, *sommouns*; *Gower: somonce*.

—, 900. *Aloche* pour *esloche;* voir *Godefroy*.

CLIII, 913. *Les uns*, c'est-à-dire «certains»; de même *les uns prelaz* dans le *Char d'Orgueil*, fol. 2, r°.

—, 918. Un point à la fin du vers.

CLV, 927. Sur *De* voir v. 678.

—, 928. Virgule avant, et point et virgule après ce vers. — Le sens des deux vers qui suivent paraît être: les comtes et les barons gardent plutôt leurs bêtes sans leur faire de mal.

CLVI, 931. *Justise* au sens de «juge» est fréquent en anglo-normand; comp. *Britton* I, 19, 347 etc.; *Croniques* p. 54; *Langtoft* II, p. 260, 360, 374; *Guillaume le Maréchal* (Vocabulaire); *Murray* (un exemple de 1172, un autre de 1276; de même en anglais moderne: *Lord Justice* etc.); et sur le continent les *Coutumes* de Philippe de Beaumanoir (p. 38, 43 de l'éd. Salmon); *Godefroy:* deux exemples tournaisiens «officier subalterne des échevinages».

—, 932. *Dozeyne;* sur ce nombre de juges voir *Stubbs* I, 660.

—, 934. Sur *corteours* voir v. 320.

CLVIII, 946. Faut-il lire *engarde* avec les manuscrits H U T? ou bien *en garde* avec R? Dans les deux cas le vers est très obscur. Je traduis: «contre les (mauvais) gardiens qui [en] ont la garde», en faisant d'*engarde* un substantif post-verbal d'*engarder*.

CLX, 955. *Contour*. Tous les exemples que *Godefroy* cite de ce mot, sont tirés de textes normands ou anglo-normands. A ces exemples on peut ajouter *Contes* (Vocabulaire); *Britton* (Glossaire); *Gower*, v. 18524; *Murray*. Il signifie en général *avocat;* mais Nichols traduit *accountant* (*Britton* I, 347), ce qui sans doute est erroné; dans *Gower*, *contour* est évidemment pour *conte*.

CLX, 956. Lire *les* pour *lef*.

CLXI, 966. *Play*. Les formes sans dentale sont fréquentes en anglo-normand; il y en a déjà dans *Horn*, à la

Digitized by Google

rime, v. 1885, 3822; plus tard dans les *Contes* (*plee*, v. au Vocabulaire); *Britton* (Glossaire); anglais moderne *plea* (comp. les anciennes formes dans *Murray*).

CLXIII, 975. *Pri repos* est curieux, peut-être un anglicisme «pray something». On a dit *prier qch à qn* (voir *Godefroy*, Complément, et Littré, Rem. 1), mais je ne trouve guère d'exemple de *prier qch* sans datif; comp. cependant dans *Gower: ceo qe jeo proie*, *Ballades* IX,1; XV,4 et un vers de *Langtoft* cité plus haut, à propos du vers 678.

CLXIV, 980. *Traveiller* dans le sens de «voyager» (anglais *travel*) se trouve aussi dans *Boeve*, v. 897; *Gower* (2 exemples, v. Glossaire).

—, 982. Lire *ov* pour *ou; ov* est l'abréviation de *ove* < *ovec;* comp. *Boeve*, Glossaire.

CLXVII, 1000. Lire *enemis*.

Digitized by Google

IV. L'auteur et son œuvre.

Que l'auteur de notre *Plainte* soit un frère mineur, résulte immédiatement du texte et du commentaire dont je l'ai muni. De plus, il est facile de prouver que ce frère mineur n'est autre que *Nicole Bozon*, si bien connu par les publications de M. Paul Meyer. Il est vrai que la pensée et le style de ce poème s'élèvent au-dessus des productions authentiques de cet auteur, comme l'a déjà remarqué M. Paul Meyer (*Romania* XIII, 507). Mais d'autre part, il y a aussi beaucoup de ressemblances entre ces productions et la *Plainte*. Notons d'abord, quoique cela ne tire guère à conséquence, que la *Plainte* se trouve dans deux manuscrits qui renferment des poèmes de Bozon; le manuscrit R (Rawlinson Poetry 241, voir plus haut, ch. I, p. 3) contient des *Proverbes mis en français par Boon* (voir *Romania* XIII, 539; XXI, 2; *Contes*, p. XLVI); le manuscrit Ph (Phillipps-Fenwick 8336, voir ch. I, p. 4) contient un *Poème sur la Passion par Nicole Bozon* (*Rom.* XIII, 506; *Contes*, p. XLL), son *Char d'Orgueil* (*Rom.* XIII, 514; *Contes*, p. XXX), son poème *De la bonté des femmes* (*Rom.* XIII, 532; *Contes* XXXII), et plusieurs de ses petits poèmes (voir *ibid.*).

Ce qui a plus d'importance, c'est que la forme métrique de la *Plainte* est le sixain, si cher à Bozon. Il se sert de préférence de cette strophe, un peu variée dans les différents poèmes. Le type de la *Plainte* est 8a 8a 4b 8c 8c 4b, et ce type revient dans *Peynes e joies cy lisez* (*Romania* XIII, 523). Il revient aussi dans la *Desputeison de l'ame et du corps*, publiée par M. Stengel dans la *Zeitschr. f. r. Phil.* IV, 75 et s., qui sans aucun doute est de la main de Bozon. En effet on y retrouve son vocabulaire, sa phraséologie, son style et la forme dialoguée qu'il affectionne; en outre ce poème se trouve dans deux manus-

Digitized by Google

crits qui contiennent d'autres poèmes de Bozon, savoir les manuscrits Selden supra 74 de la Bodleienne et Philipps-Fenwick 8336. Il est à noter que ces trois exemples de ce type du sixain sont les seuls connus à cette époque. Dans *La bonté de la femme* (*Contes* p. XXXIII etc.), Bozon se sert d'un type très rapproché: 8 a 8 a 4 b 8 a 8 a 4 b; dans d'autres poèmes il s'écarte davantage du sixain de la *Plainte;* voir *Romania* XIII 509, 518, 527, (531?).

La langue et la phraséologie de la *Plainte* sont bien celles des *Contes* de Bozon et des poèmes qu'il y a lieu de lui attribuer. On a pu voir dans le Commentaire que la plupart des mots et locutions remarquables de la *Plainte* se retrouvent dans les autres écrits de Bozon. Je n'ai qu'à renvoyer aux remarques aux vers 8, 106, 118, 193, 215, 284, 343, 464, 579, 620, 636, 678, 700, 871, 913; et surtout aux vers 772-73, qui portent la curieuse expression *Veyre, frere, veyre,* etc.

Les sujets traités dans la *Plainte* sont, pour la plus grande partie, ceux que Bozon aime à rebattre. Dès qu'il en a fini avec sa critique de la bulle *Exivi de Paradiso,* il s'attaque à la méchanceté de ce monde, à l'immoralité des prêtres, à l'orgueil des grands, à l'oppression de l'Eglise et des pauvres. Dans le détail on remarquera que sire Convoitise, le grand malfaiteur de la *Plainte,* réapparaît dans les *Contes* (p. 10, 64, 135) et ailleurs; que ce qui est dit dans la *Plainte,* v. 745, de *povres home de gentil lyn* etc. coïncide parfaitement avec la morale des *Contes* nos 16 et 17; que les marchands avares et frauduleux de la *Plainte* (v. 769 et s.) sont bien les *faus marchaunz* du *Char d'Orgueil* (fol. 3 r°); que la plaidoirie en faveur de *Confession* se ressemble d'un écrit à l'autre (*Plainte* v. 576, 863; *Contes* p. 81, 107; *Char d'Orgueil, Romania* XIII, 517).

Les traits caractéristiques de la composition de la *Plainte* se retrouvent partout chez Bozon: l'amour de l'allégorie (dans la *Plainte,* surtout strophe CXII et s.) se manifeste aussi dans le *Char d'Orgueil,* les *Contes,* le *Poème sur la Passion* et la plupart des petits poèmes de Bozon; les images variées et souvent hardies abondent partout chez lui; le dialogue, les harangues directes, dont la *Plainte* tout entière est construite, remplissent aussi les *Contes,* le *Poème sur la Passion,* ses *Vies de saintes* et surtout la *Desputeison.* Remarquez encore un détail: les

Digitized by Google

contrastes des vers 346 et s. de la *Plainte* rappellent parfaitement ceux de la fin du petit poème publié dans la *Romania* XIII, 525 et s., par exemple: *A freres doune de ses bens, E tent ses paysanz vil cum chens.*

Il faut conclure de tout cela que Bozon est l'auteur de la *Plainte*. Cette conclusion trouve un appui dans le fait suivant. M. Paul Meyer a supposé, pour de bons motifs, que Bozon était originaire de l'Angleterre septentrionale (*Contes* p. II). C'est aussi la patrie de l'auteur de la *Plainte*. Il parle, aux vers 371 et s., de l'Ecosse comme d'un pays voisin de sa demeure, et il emploie, au vers 458, le terme *wapentak*, qui appartient au Nord de l'Angleterre (voir le Commentaire).[1]

Que savons-nous de notre auteur Nicole Bozon? Bien peu de chose, outre qu'il était frère mineur de l'Angleterre du nord et qu'il écrivait dans le premier tiers du XIVe siècle. En effet M. Paul Meyer a constaté qu'il a dû composer ses *Contes* peu après 1320 (*Contes*, p. II). La critique de la bulle *Exivi de Paradiso*, qui est du 6 mai 1312, désigne pour la *Plainte* une date immédiatement après ce jour. Les copies de ses œuvres appartiennent à la première moitié du XIVe siècle, à la seule exception du manuscrit de Gray's Inn, qui est plus récent. Dans le *Char d'Orgueil*, fol. 5 r°, Bozon s'appelle *ly frere Bozon qe est ordeynours*; mais cela veut dire seulement qu'il avait le droit d'admettre aux ordres sacrés.

Cependant Bozon est un auteur assez remarquable, non seulement par la quantité, mais aussi par la qualité de ses ouvrages. Il est vrai que beaucoup de ses petits poèmes sont insignifiants, que d'autres sont tachés par son goût pour l'allégorie; mais ses *Contes* sont assez réussis, et sa *Desputeison* et sa *Plainte* s'élèvent au-dessus des productions ordinaires de cette époque. Il s'y fait, surtout dans la *Plainte*, un écho retentissant de certaines idées de son temps relatives à la législation et aux mœurs, et il vaut bien la peine qu'on l'écoute.

Le point de départ de la *Plainte* est, on vient de le voir, la bulle *Exivi de Paradiso*. Mais une fois parti, Bozon se répand

1 Les rimes *u: o* sont généralement censées appartenir à l'Angleterre septentrionale (comp. Menger, *The Anglo-Norman Dialect*, p. 67). J'ai trouvé un exemple de cette rime dans la *Plainte* (v. 825), et un dans le *Char d'Orgueil* (*mesure: hore*, fol. 7 r°).

Digitized by Google

sur une foule d'autres choses qui lui fournissent des sujets à griefs qu'il profère au nom de l'amour divin, l'idée dominante de saint François et de ses disciples.

Bien que ses sujets ne soient, pour la plus grande partie, que des lieux communs, il faut avouer que le tout est enlevé avec beaucoup de verve; voyez par exemple les paroles adressées à Amour par son interlocuteur, strophes VI—X, les complaintes sur la misère de l'Eglise, strophes LVIII—LX, les salutations par lesquelles Amour prend congé, strophes CLII et s., et beaucoup d'autres passages. Souvent même l'entrain de l'auteur l'induit à faire usage de figures oratoires trop hardies: impératifs inattendus (v. 261, 271, 325, 361, 373, 391, 559), alternances subites de discours (strophes LXI et s., XCII et s., CIII, CXXX, CXXXVII et s.), images peu claires (v. 202 et s., 235, 245, 325 et s., 431, 436 et s., 463 et s., 499 et s., 787, 815, 914), ou autres expressions obscures (comp. le Commentaire, passim).

L'allégorie était à la mode depuis *le Roman de la Rose*, et elle avait en Bozon un admirateur fervent. Aussi en fait-il dans la *Plainte* un usage étendu. Tous ces personnages allégoriques qui y figurent: *Coveitise*, *Envie*, *Orgoil*, *Fole Quidance*, *Suspeciun*, *Veyne Gloyre*, *Douce Pieté*, *Verité*, *Naturesce*, *Chasteté*, *Humilité*, *Poverte*, *Bone Pees*, *Leauté*, *Bon Louer*, *Confessioun*[1], sont plus ou moins un bien commun dont chaque auteur dispose à sa guise. Ces personnages avaient été présentés au public anglais surtout dans un ouvrage très populaire intitulé: *La somme des Vices et des Vertus* ou *La somme le Roi*, composé, en 1279, par *Frère Laurent* sur l'ordre de Philippe III. Cet ouvrage a été plusieurs fois traduit en anglais, et est la source de l'*Ayenbite of Inwyt*, de 1340, et d'une partie du *Mirour de l'Omme* de Gower, de 1376—79.[2] Il est plus que probable que Bozon l'a connu et qu'il y a pris les figures allégoriques que je viens d'énumérer, bien qu'il ne les ait pas groupées systématiquement ni traitées de la même manière détaillée que la *Somme*.

[1] Pour les passages où ils se trouvent, voir le Glossaire.

[2] Voir *Une source française des poèmes de Gower* par Mlle R. E. Fowler (Mâcon 1905) et *English Literature from the Norman Conquest to Chaucer* par W. H. Schofield (Londres 1906), p. 409 et s.

Digitized by Google

En général, on ne peut pas dire que Bozon ait composé sa *Plainte* sur aucun modèle. Cependant il y a par-ci par-là des ressemblances étroites avec d'autres poèmes. Ainsi le début rappelle les premières strophes du *Roman de Carité* du Renclus de Moiliens; et la fin, strophes CLII—CLXII, fait penser, par les salutations répétées, aux strophes XIII—XIX des fameux *Vers de la Mort* de Hélinant. Il est probable que Bozon, en écrivant le commencement et la fin et peut-être d'autres parties encore de sa *Plainte*, s'est souvenu de ces deux oeuvres littéraires, qui ont tant d'idées communes avec celles qui dominent dans la *Plainte* et la *Desputeison*.

Digitized by Google

V. Langue et Versification.

La langue de Bozon a été suffisamment étudiée par M. Paul Meyer dans l'Introduction de son édition des *Contes*, et cette langue est aussi connue par d'autres études sur l'anglo-normand de la même époque, notamment par celles de MM. Behrens,[1] Busch[2] et Stimming[3]. Je n'ai ici qu'à constater quelques-uns de leurs résultats, surtout dans le but de montrer que la langue de la *Plainte* est bien celle des *Contes*. Je vais donc noter, dans le même ordre que M. Meyer, les particularités de la langue de la *Plainte*, en premier lieu celles qui se manifestent à la rime et qui par là remontent à l'auteur, ensuite celles de l'intérieur du vers, qui peuvent être du fait des copistes; mais la langue de ceux-ci n'a pas dû différer notablement de celle de l'auteur. Enfin j'ajouterai quelques paragraphes à ceux de M. Meyer.

1. — Confusion de *ai* et *ei (oi): abeye:veye* 268, *leis: maweis* 465, *peyse:maleyse* 799, *treis: maleys* 838; *leissir* 7, *pleissir* 8, *serrai* (cond.) 617, *ey* 18, *eyment* 840, etc. Cela fait quelque difficulté pour distinguer les futurs d'avec les conditionnels; comp. v. 17, 64.

2. —. Confusion de *ai*, *ei* et *e* devant une nasale: *leine: aveine* 134, *poleyn:aveyn* 325, *dedeyn:meyn* 556, *meyns:mens* 837, *gent* (pour *genz*)*:einz* 929; orthographes *pleinte* 16, *pleindrai* 958, etc.

---

[1] *Beiträge zur Geschichte der französischen Sprache in England* (Heilbronn 1886).

[2] *Laut- und Formenlehre der Anglonormannischen Sprache des XIV. Jahrhunderts* (Greifswald 1887).

[3] Dans *Boeve*.

Digitized by Google

3. — Rimes *uer: er: quers: losengers* 322, *: chiers* 663.

5 et 6. — L'*e* posttonique ou muet est supprimé ou ajouté un peu au hasard: *munde:rounde* 106, *poleyn:aveyn* 325, *gens:reverens* 529, *faz:chaz* 607, *venz:seremenz* 793, *treis:maleys* 838. Le copiste du manuscrit H écrit *veritee* 10, *Trinitee* 35, *enmuree* 135, *trouee* 138 etc. (orthographe très usitée en anglo-normand) et même *hautee* 297, mais d'autre part *fas* 16, *round* 107, *poverail* 367, *mail* 368, *seint* 423 etc.; les autres copistes sont plus capricieux encore; comp. les variantes des vers 7 *(parlas)*, 16 *(pleint)*, 36 *(cele)*, 67 *(une)*, 68 *(baner)*, 116 *(tante)*, 610 *(veigne)*, 901 *(prenge)*. C'est surtout dans les formes verbales que se montre cette incertitude, augmentée ici par le délabrement de la flexion. Il est difficile de décider si l'on a affaire à un indicatif ou à un subjonctif dans les cas suivants: *ey* 18, *puis (puisse)* 26, 849, 302, *faz (face)* 607 (v. plus bas), *troise (treof)* 788. J'ai décidé selon la syntaxe ordinaire et l'on trouvera dans mon Tableau des verbes irréguliers comment j'ai classé ces formes. De plus, on pourrait hésiter pour écrire *estat* ou *estate* 153, *seye:nobleye* ou *sey:nobley* 619, 620, *fesei* ou *feseie* 520, 644 etc. Dans ces cas j'ai adopté les formes qui résultent de la comparaison des manuscrits.

7. — Assimilation des verbes en *-eir*, *-re*, *-ir* avec les verbes en *-er:poier:contreester* 97, *: doner* 237, *parler: apparer* 433, *pieler: aver* 567, *espleiter: apparer* 784, *saver* 10, 827, *aver* 106 206, etc.

En dehors de ces observations, faites déjà par M. Meyer sur la langue des *Contes*, j'en ajouterai quelques autres, qui s'appliquent également à la langue des *Contes*.

Confusion de *ui*, *iu*, *u* (et *o*): *vous:lius* 1, 649, *:plus* 825, *ennui: liu* 21, *: esmui* 125, *luiz:nuiz* 285, *lu: desconu* 505, *: fu* 627, *hus:coruz* 831, *nuis:plus* 844; *fu* 159, 455 etc., *su* 457, 557 etc. La rime *peus:hus* 550 est pour *puis:huis*.

Réduction d'une diphtongue: *baloce* 370 (v. Commentaire), *croz* 163, 549, *faz* (pour *fais*) 607 (à la rime).

Confusion de *s* et *z*: *solaz:bas* 763, 901, 970, *: caz* 856, *hus*: *coruz* 831, *nuis:plus* 844, *prelaz:kanevaz* 913; *amiz* 52, *baus* 77, *fiz* 182, 184 etc.

Digitized by Google

Redoublement de *r* dans *dirrai*, *serrai*, *perrist*, etc.; voir le Tableau des verbes irréguliers.

Rimes incomplètes: *feyre:beyvre* 247, *frillus:suurs* 376 *veirs:reis*, *conseil:mantel* 448, *breke:eweske* 489, *fet:est* 628, 669, 681, *tost:sorcot* 778, *Crist:lit* 982. La plupart de ces rimes sont aussi usitées sur le continent et peuvent du reste être justifiées par la faiblesse de *r* et de *s* devant d'autres consonnes. La rime *riche:estriche* 741 n'est correcte que si l'on admet une forme *estriche* à côté de *estrique*; comp. le Commentaire.

L'ancienne flexion nominale est naturellement délabrée; c'est l'accusatif qui a empiété sur le nominatif. On trouve, à la rime, des nom. pl. tels que *ceus* 31, 59, *feus* 58, *enemis* 60, *seigneurs* 219, *donors* 410 etc., et des nom. sing. tels que *enemi (:issi)* 190, 313, *clerjon(:meison)* 352; les prédicats ont toujours la forme de l'accusatif. En dehors de la rime, ces phénomènes se répètent partout : *autres* 112, *les uns* 142, *les povres peissanz* 205 etc. ou bien *sun chevaler* 79, *le roi* 176, etc. D'autre part, ou trouve *li sire* comme accusatif v. 394. Un fait curieux observé dans beaucoup de manuscrits anglo-normands, c'est que les adjectifs précédant des substantifs pluriels munis d'*s* manquent souvent d'*s*: *grant seignurs* 169, *grant festes* 184, *beau seignurs* 219, *beau chivals* 344, *beau presenz* 751, *povre escolers* 308, *les grace mains* 316, *les franc quers* 322, *dure leis* 465, 908, *les mene gens* 579; on doit comprendre dans cette catégorie les combinaisons telles que *le cours* 907, *le justises* 931.

La terminaison *e* des adjectifs féminins est souvent omise. On ne sait donc pas si l'auteur a traité *mours* comme masculin ou féminin au vers 816 (*bons mours*).

La strophe de la *Plainte* a été caractérisée plus haut, p. 19. Cependant les vers désignés par a c n'ont pas régulièrement huit syllabes, ni les vers b régulièrement quatre syllabes. On obtient souvent ces nombres de syllabes en comptant ou en supprimant un *e* muet, ou bien en pratiquant ou en omettant des élisions et des contractions qui sont facultatives en anglo-normand. Ainsi on aura des vers de huit syllabes en lisant *ke est* 94, 104, *en le eglise* 346, *Joie e* 385, *de Eglise* 391, *la eslut* 521, *me unt* 562 etc., ou bien, contre les manuscrits, *vu* 4, *nem* 20, *en'mis* 28, *el'ment* 47 etc., et des vers de quatre syllabes en lisant *ne os* 3, *k'ey* 18, *Ma enchisun* 27, *chos'* 33, etc. Mais

Digitized by Google

tout cela est très incertain, et il reste toujours bon nombre de vers fautifs: 6, 8, 12, 14, 16, 19, 22 etc. L'auteur n'a eu, pas plus que ses contemporains anglo-normands, le sentiment métrique français. En rédigeant le texte, j'ai donc suivi l'orthographe des manuscrits plutôt que les règles de la versification française.

Digitized by Google

VI. Glossaire et Tableau des verbes irréguliers.

Les astérisques renvoient au Commentaire.
Quelques variantes ont été citées entre parenthèses.

Abet 809, ruse.
Aconte 938, compte.
Acrestre, pr. ind. *accressent* 938, accroître.
Acun 145*.
Ados 878, appui.
Aforcer, réfl. 581, s'efforcer.
Agreger 14, aggraver.
Aherdre 806, attacher.
Aler 758; pr. ind. *vois* 55, 85 etc.; *va* 756; passé d. *ala* 175; fut. *irrum* 365, *irrez* 566 etc.; impér. *va* 271, 614 etc., *alez* 732; pcpe *alé* 49, 677.
Alie 390*, alise.
Almoine 602, aumône.
Alocher, réfl. 900*, se déplacer.
Aloper 668*.
Amenuser 881, diminuer.
Ane 259, cane.
Apendre 393, appartenir.
Apercevoir, pr. ind. *aperseit* 331.
Apparer 434, 785, apparaître.
Aprise 803, enseignement.
Apromter 397*, emprunter.
Aprouer 690, 951, faire profiter, faire prospérer.
Assent 396, 574, assentiment.
Asswager 249, *apaiser*.
Ateint 17, 974, épuisé.
Aumoné 252*.
Auter 373, autel.
Autrui (autri, autry, autre) 586, d'autres (génitif).
Aver 106, 206 etc.; pr. ind. *ai* 74, 211 etc., *ey* 527, *ad* 70, 80 etc.; *at* 378, *a* 730, *avum* 34, *avez* 71, *unt* 78 etc.; imp. ind. *avei* 952, *aviez* 97; passé d. *oi (ei, ai)* 822, *out* 289; fut. *avrai (auera)* 821, *avra* 327; pr. subj. *ey.* 18, *eit* 194 etc.; *eient* 344; imp. subj. *euse(usse)* 541, *eut (eust, out)* 237, 866, *ut* 372, *ussez (eussez)* 158, 160.
Aveyn 326, avoine.
Awouee 244, *awouhee* 278, *awouhé* 284, avoué, « the patron of a church » (Britton, Gloss.).

Baloce 370*.
Batre 83; pcpe *bati* 429 (on pourrait lire aussi *abati* passé d.).

Digitized by Google

Baus 77 (nom. pl.), *baude* 543 (fém. sg.), fier.
Beneïr, pcpe *beneit* 282, *benet* (*bene*) 529.
Beyvre 248, boire.
Blemure 950, tache, faute.
Bosoygne 632, besoin, *bosoyne* 784, besogne.
Bracerole 734, camisole de nuit.
Bref de dreit 481*.
Bref d'entré 484*.
Bref de porchaz 484, lettre d'achat.
Breke 489*.

Cas 848, cassé.
Ceit 774?
Celerer 271, 560, cellérier.
Celi 553, 554 etc., celui.
Ceo 106*.
Chancel 355, cancel, sanctuaire.
Chauce 773*.
Clamer, pr. ind. *cleyment* 722, appeler.
Clerjon 352*, petit clerc.
Comperer, fut. *comperont* (*comperount*, *comparrunt*) 999, payer, expier.
Confessioun 863, personnifiée.
Conoistre, pcpe *conu* (*coneu*) 5.
Contour 955*.
Contreester 98, résister.
Conveer 402*, *conveyer* 558.
Corteour 320*, 934.
Coruz, 834, courroux.
Cotel 599, couteau.
Coveitise 73, 194, 212, 220, 226, 232, 241, 293, 315, 419, 426, 647, 755, 902 (*Coveytyse*), 905, 911, 1001, convoitise, le plus souvent personnifiée.
Covenir, pr. ind. *covent* 256, *covient* 826, convenir.
Covrir, pr. ind. *couvre* 475, *couvrent* (*coevrent*) 734; pcpe *covert* 356.
Creire, imper. *creiez* 72.
Crestre, pr. ind. *crest* 652, 880, croître.
Croz 163, 431*, 437, *croiz* 430, 435, croix.

Damage 182, 719, 781 etc. (forme restée en anglais), dommage.
De 677*, etc.
Debriser (*debruser*, *debreser*, *breser*), 563, 700, briser, se briser.
Decrestre, pr. ind. *decreet* (*descrest*, *descret*) 653, décroître.
Deen 497, doyen (angl. *dean*).
Defaillir, pr. ind. *defaut* 642.
Defaire, pr. ind. *defet* 867.
Defoler 485, 562, fouler.
Defray 959, défrai, dépense.
Delivre 329, 455, libre.
Des 691, dais, estrade.
Desclore 63, révéler.
Desert 337 (de *desertum*), destruction; 338 (de *deservir*), mérite.
Desnaturesce 757, voir la remarque au v. 636.

Digitized by Google

Despendre 629, 643, dépenser, offrir.
Despenser 422, dispensateur.
Desplere, pr. ind. *desplet* 665.
Despoilir 482, dépouiller.
Desques 215, jusque.
Desserte 761, désert.
Deveir, pr. ind. *deit* 203, *deivent (devent)* 719; imp. subj. *dusse (desse, duce)* 570, *dusez (dussez)* 50, 421, *deussez* 716, *dussent* 143, *dusent* 883, *deussent* 950.
Dever 342, vers.
Devise 179, 234, 242, 305, 906, volonté.
Dire 26 etc.; pr. ind. *di(die)* 790, *dient* 469, passé d. *dit (dist)* 13, 25, *dist (dit)* 848; fut. *dirrai* 25, 127 etc., *dirrez* 92; pr. subj. *die* 500, *diez (dyet)* 20, 122; impér. *dites* 22 etc.; pcpe *dit* 15, 18 etc.
Disseisine 481 *.
Douner 304, cond. *dorrei* 370, 509, pcpe *doné* 599*, pr. subj. *doingne (doune, doygne)* 1013, donner.
Dozeyne 932*, douzaine.
Drache 145, drêche.
Drain 994, dernier.
Dunt 379*; 406, 886, 923, 974, ce dont; 557, 851, ce pourquoi.
Durement 46, fortement.
Duresce 767, 921, dureté.

Einz, v. *Eynz*.
Eissir, passé d. *issi* 852*, sortir.
Enaumoner 252*, donner des terres à l'Eglise.
Enchacer 28, 59, 441, 662, 795, 920, chasser, bannir.
Enchange 201, changement.
Enchison 27*, *encheysoun* 303, cause.
Encontre 472, contre.
Endoucir 689 *.
Engeter 70 *.
Enmegris 462 *.
Enmuer 466 * , changer.
Enpris 456 *.
Enquerir, imp. subj. *enqueyse* 296, pcpe *enquise* 406*, rechercher en interrogeant.
Ent 732, 824, en.
Entendre, pr. ind. *entenk (enteng)* 577.
Envancer 195 *.
Envie 80, 809, 814, 818, 829, 833, 848, 850, envie, le plus souvent personnifiée.
Eschaleir, pr. ind. *eschaut* 420; *ne lur e.* ils ne. s'en soucient pas. C'est le seul exemple que je connaisse de ce composé; comp. Suchier, *Vie de S. Auban*, p. 35.
Escheker 939, le fisc du roi d'Angleterre; anglais *Exchequer:* comp. *l'Estoire de la guerre sainte par Ambroise* (Glossaire de G. Paris).

Digitized by Google

Escrire, pcpe *escrit* 94 etc.
Esmu 125, ému.
Esparnir 470; ailleurs *esparnier* 265, 394 etc., épargner.
Eslire, passé d. *eslut (elust)* 521.
Espeluker 214, éplucher, au figuré: écorcher.
Espleit, *prendre e.* 332, réussir; 473 empressement.
Espleiter 784, exécuter.
Espris 125, saisi.
Esquier 353, 613, écuyer (de bouche et de cuisine).
Estoveir, pr. ind. *estut (estoit, estout)* 504, *estuet* 980, il est nécessaire.
Estoyre 836, histoire (fig. et fam.), affaire.
Estre 4, 50 etc.; pr. ind. *sui* 28, 49 etc., *su* 457, 557 etc., *est* 43 etc., *estes* 1, 5 etc., *estez (este)* 731, *sunt (sount)* 31 etc.; imp. ind. *estei* 456; passé d. *fu* 159, 455 etc., *fui* 169, *fu* (3e pers.) 290, *fut* 833 etc., *furent* 646; fut. *serrai*, 138, *eers (ers, iers)* 780, *ert* 129, 1004, *serra* 553 etc., *serront* 626, *serrunt (serrent)* 727; cond. *serroi (serrai, serra, serroie)* 17, *serrai* 617; pr. subj. *sey (seye)* 619, *seit* 43 etc., *seez (seiez)* 800, *seent (seient)* 253; imp. subj. *fuisse (feusse, fuse, fusse)* 109, 616; pcpe *esté* 650 etc.
Estre 110, 707, 944, demeure; 162, état.
Estriche 744*.
Estru 727, étrier.
Estur 92, détresse.
Eynz 547*, 929, plutôt.
Eyr 688, hoir, héritier.

Faile 790, faute.
Faillir, pr. ind. *faut* 747; fut. *faudera* 198, *faudra* 749, manquer, ne pas réussir; pcpe *faillie* 108, finie.
Feluns 77 (n. pl.) 324, cruels.
Fens 203*, fiente.
Fere (faire) 33, 622 etc.; pr. ind. *faz (face)* 607. *fes (fais*, 2e pers.) 777, *fet (fait)* 213, 216 etc., *funt (fount)* 337 etc., *font* 514; imp. ind. *fesoi* 223, *fesei* 229, 644, *feseye* 520; passé d. *fiz (fis)* 182, 184 etc., *fist (fit)* 523 etc., *feites (feistes)*3?7; fut. *frai* 91, 847 etc., *fra* 82; cond. *freit* 235; pr. subj. *fas (face)* 16; impér. *fetes (festes)* 361 etc.; pcpe *fet (fait)* 68 etc.
Ferir, impér. *ferrez* 261, frapper.
Ferrant 266, cheval gris.
Feus 32, 58 (n. pl.), cruels.
Feye 548, foie.
Feyre 775, foire.

Digitized by Google

Fez 145, 146, 464 etc., fois.
Flaeler 909, flageller.
Forbarré 918, exclu.
Force, faire f. de 343*.
Forment 743, froment.
Fors 501, 807, *for* 710, hors (851).
Foundez 284*.
Franchise 74, 128, 211, 393, liberté; 168, 227, 442, 646, générosité (plus ou moins personnifiée).
Fresche force 487*.

Gangle (jangle) 382, 418, hâblerie.
Gardin 949, jardin.
Gerner 131, grenier.
Gesir, pr. ind. *gis* 145, 149, passé d. *ju (geg, jut)* 817.
Gettre, pr. ind. *get* 494, 653, 700*, *gettent* 551.
Granter 39, accorder (angl. *grant*).
Grever 367, réfl. 889, ennuyer, affliger.

Hape 788, agrafe.
Haster 395*, harceler; 760 hâter.
Here 373, haire, grosse étoffe.
Heyre 776, évidemment pour *erre; en h.*, sur-le-champ; le mot *haire*, »angoisse», ne va pas bien ici.
Honerie 542*.
Hostiller 559, hôtelier.
Huche (vuche) 143*, champ.
Huntage 887, honte.
Hus 552, 831, 852, porte.

Illueck 278, 335, 493, *iluk* 466, *illuekes* 808, là.
Ire 76, 82, 1000, colère (personnifiée 76, 1000).
Irrement 823, avec colère.
Issi 621, 952, ainsi; — voir *Eissir*.

Jangle, voir *Gangle*.
Justises 931*.

Kanevaz 914, canevas.

Laïer, fut. *lerra* 244, laisser.
Lamunt 110 (contraction inusitée de *la amunt*, comp. ms R), là-haut.
Lay 293, 451, 898, laïque.
Leauté 694, Loyauté (personnifiée).
Leissir 7, *leisir* 171, loisir.
Lescheour 319, libidineux (subst.).
Let 216, tort.
Leyns 710, là-dedans.
Li 38 *(lui, ly,* pronom), 594 (article), le; 74, 196, 330, 427, 873, elle (après prép.); 509, 522, lui (datif m. et f.).
Lignage 52, 718, 747, lignée, famille.
Littre 164, lecteur.
Los 6, 436, réputation.
Losenger 323, flatteur.
Louer 627, 697, 700, Récompense (personnifiée).

Digitized by Google

Lui 285, *lu* 505, *lus* 650, 866, *luz* 857, lieu.
Lui 559*, 560.
Ly 994, lui.
Lyn 745, lignée, famille.

Maukorage 250, déplaisir.
Mautalent 575, déplaisir.
Menant (anglo-normand pour *manant*) 50, 169, demeurant.
Mendif 281, mendiant.
Mendiner 86*, 280.
Mene 579*.
Mens 840, *meins* 843, *meyns* 846, 847, moins.
Menu vere 374, fourrure.
Merveilles, *unt m.* 604, s'étonnent; comp. *Godefroy*.
Mesconu 539.
Mesentecché 193*, qui a de mauvaises qualités.
Mesfere (mesfaire) 930, pcpe *mesfet* 894.
Mes ke 344*, pourvu que.
Mester 608, 753, besoin.
Mestrie 105, 507, autorité.
Mettre 391, impér *metez.* 373; passé d. *mit (mist)* 430, 698, pcpe *mis* 450 etc.
Mey 547*.
Meynee 704, ménage, famille.
Mi 645, moi.
Mon, voir *mun*.
Monté 610*.
Mordauncestre 487*.
Morel 263, cheval noir.
Morir 41.
Mours 816, mœurs.
Moye, proprt borne, 233 pierre.
Mun (mon, moun) 10, 827, *saver m.*, savoir bien.
Muscer 671, 761, cacher.
Mut 141, 144 etc., *mout* 498, *mouz* 285*, 650, 857, 866, *moutz* 299, *mult* 480, 517 etc., très, beaucoup.

Nanal (nanyl) 583, 895, nenni.
Naturesse 636*, 673, 766.
Ne 712, ni; superflu 193*, 746.
Nobley 620*.

Od 169, 175, 176 etc., avec.
Orgoil 76, *Orgoille* 832, *Orgoyl* 1000, Orgueil (personnifié).
Ostre 552, huître.
Ou 878*, là où; pour *ov* 982, avec.
Outer (oster, ouster) 542*.
Overt 355.

Pape, fém. 175*.
Parage 750, parenté.
Parcunter 66, raconter entièrement.
Pardoner, pr. ind. *pardoin* 575*.
Pareir, pr. ind. *peert (pert)* 628, 705, apparaître.
Passer 330*.
Pe 175, *pees* 485, *pies* 495, pied.
Pece 853, moment, certain espace de temps.
Pees 691, *pes* 870, paix (personnifiée 691).

Digitized by Google

Peissanz 205 (n. pl.), paysans.
Perir, passé d. *perrist (perit, perist)* 442; fut. *perira* 448.
Pesa, de p. 698, il y a longtemps.
Peser, pr. subj. *peyse (poise)* 799, déplaire.
Piler 567, pile, dépôt (de vivres); *Godefroy* n'a qu'un seul exemple de *pilier* dans ce sens.
Play 266*, *playt* 592, procès.
Player 78, blesser.
Pledour 956, avocat.
Pleindre, fut. *pleindrai* 958, pcpe *pleignant* 386.
Plere (plaire) 581, 599; pr. ind. *plet (plest)* 891; passé d. *pleut (plut, plust)* 524.
Pleydé 961, plaidoirie, procès.
Poi, poy 2, 358 etc., peu.
Poier (pouer) 97, *poer* 237, 880; pr. ind. *puis (puisse, pus, poiz)* 26, 849, *puisse* 302, *peus* 550, 585, *puet (peot, poit)* 242, 622, *pount (poent)* 590, 725; fut. *porrai (porra, purra)* 785; cond. *purroi (purrai)* 64, *purrei (porroi)* 118; imp. subj. *puist* 98 (var.: passé d. *pot, pout)*, pouvoir.
Porchaz 484, acquisition (angl. *purchase)*.
Poveraille 367, pauvres gens.
Poverte 641, 688, pauvreté.
Prendre 38; pr. ind. *preng (prenk, prenge)* 901, *prent* 332, *prenent (preignent, pernent)* 340, 803; passé d. *prist* 430, 440 etc.; pcpe *pris* 110.
Presse, faire p. a 754, entourer.
Prier, pr ind. *pri* 975*, 1012.
Primes 83, d'abord.
Privé 722, ami intime.
Prometre, pr. ind. *promettent* 631.
Proveir 400, prêtre.
Pus 466, puis.

Quarter 398, quart d'un muid (angl. *quarter*, comp. *Boeve* 915).
Quer 322, 642, 664 etc., cœur.
Quere 55, 981 etc., *querre* 872; pr. ind. *querez* 128, *querent* 142; fut. *querez (querrez)* 139, 976; pcpe *querant* 49; *quis* 936.
Quidance 543, Présomption (personnifiée).
Quider 619, croire.

Real 426, royal.
Reboter 11, *rebouter* 322, repousser.
Recet 808, refuge.
Receveir, pr. ind. *rescet* 319, *resceit* 320 etc.; fut. *receiverez (receverez)*; pcpe *receuz* 254, *receite (resceu, recettie)* 917.
Recreuz 253 (*n.* pl.), fatigués.

Digitized by Google

Reddour 977 (forme anglo-normande pour *raideur*, aussi dans les *Contes*), sévérité.
Relement 47*, 874.
Religion 170, *religiun* 229*, *religioun* 537, 871*, couvent, religieux.
Remaneir, pcpe *remis* 737*.
Renable 236, raisonnable.
Repeler 243*.
Requerir, pr. ind. *requier (requier, requerc)* 1009 pcpe *requis* 61.
Respondu 617*.
Retrere 56, retirer.
Reyndre, pour *raendre*, pr. ind. *reynt* 215*.
Rien 446*.
Riveer 258, chasser au gibier d'eau.
Roncin 610, 615, roussin, cheval.
Revenir, pr. ind. *revenk (revienk, revink)* 514.

Sacreyre 349, sacristie.
Sauvaciun 45, salut.
Saver 10, 827; pr. ind. *sai* 87, 200 etc., *seet (siet set)* 701, *savez* 651 etc., *sevent* 451; impér. *sachez* 91, 865.
See 176, 912, siège.
Seen 496*.
Seer 155, 383, 483, passé d. *sist* 176.
Segersteyn 553, sacristain.
Sente 372, sentier.
Seter 794*.
Sey 356, soie.
Si 194*, 326, 595, etc, 333, 491, 545 etc, explétif; 378, 429, 551 etc., ainsi; 763 (pour *ci*), ici.
Soffrir 40, pr. ind. *seofrent (soeffrent, suffrent)*, 113.
Solaz 113, 763, 856, 971, *solas* 902, contentement, joie.
Soleir, imp. ind. *soley* 106 etc., *solei* 163 etc., *soliez* 154., *soleient* 206, 640, avoir habitude de.
Somenour 860, celui qui invite.
Somouns 899*.
Somundre, pr. ind. *somunt* 221, appeler.
Sorcot 779, manteau.
Sorel 262, cheval saur.
Sormonter 815, se mettre au-dessus de.
Sovenir, impér. *sovenez (soveignez)* 935.
Sue 687, sienne.
Suef 144, doucement.
Suffire, pr. ind. *suffist (suffit)* 368.
Sur 625*.
Surdre, pcpe *surs (sourde, sours)* 748, surgir, monter.
Suurs 377, sueurs.
Suztraire, pr. ind. *suztret* 661; passé d. *souztreis* 853, retirer.

Taillage 181, 478, taxe.

Digitized by Google

Tenir, pr. ind. *tent (tint, tient)* 71, 233 etc., *tenent (teinent)* 148, 418 etc., *teinnent* 929; pcpe *tenu* 674, 954.
Tensoun 592, dispute.
Toalle 349, serviette.
Tolir, pr. ind. *tolent (toillent)* 964, pr. subj. *toyle* 569, ôter.
Toyl 528*.
Traveiller 980*.
Treitur 636, traître.
Trentisme 294*.
Trere (traire) 927; pcpe *tret (treit)* 755, tirer.
Tresorie 463, trésorerie.
Trestouz 740, *trestuz* 883 (n. pl.), tous.
Trover, pr. ind. *truef (treove, treue, troef, trove, tref)* 686, 709, *troise (treof)* 788.
Tuit 483, tout (adv.).

Uns, *les u.* 913*.
Unt, *par u.* 821, par suite de quoi.

Vacrer 505, errer.
Valeir, pr. ind. *vaut* 417, etc., *valent (vaillent)* 845; pr. subj. *vaille (vail)* 268; cond. *vaudereint (vaudrent)* 380.
Veeir, pr. ind. *voi (vei)* 56; fut. *verrez* 829; impér. *veez* 403, 763; pcpe *veu (vu)* 4, 158*.
Venir 361 etc.; pr. ind. *vinck (venk, veigne)* 610, *ving (vienc, vink, vieng)* 775. *vent (vient)* 220 etc., *venum (venom, veignoms)* 272, *venez* 731, *venent (veignent, veinent)* 341, 473; passé d. *vint, (vent)* 860; fut. *vendray* 994, *vendra* 623; pr. subj. *veigne (viegne)* 598; imp. subj. *venist (vensit*, vensist)* 8; impér. *venez* 217 etc; pcpe *venu* 67 etc.
Venz 793, ventes.
Verrey 827, vrai.
Verte cire 478*.
Vivre 113.
Voide 848, faible.
Voleir; pr. ind. *voil (voile)* 63, 550 etc., *veut* 397 *(vout, veot)* 501; *volez (voilletz)* 979, *voillent (velent, vulent)* 806; imp. ind. *volei* 287, *voleint* 109 *voleient* 240 etc.; passé d. *vout (vost)* 40, 177, *wut (vout)* 992; cond. *voudreit* 508, *vodreit* 832; pr. subj. *voilliez (voillez)* 1010;
Voucher (sauf) 488*.

Waer (wayer) 614, guéer, abreuver.
Wapentak 458*.
Wivre 588 inconstant, traître.

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS ÅRSSKRIFT 1907

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1906—1907

AF

JOHAN VISING

HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1907

Digitized by Google

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Digitized by Google

Digitized by Google

Tvänne smärtsamma förluster hafva drabbat Högskolan under det nu tilländalupna läsåret.

Högskolans vördade högste styresman, universitetskansleren, förutv. statsministern m. m. Dr *Erik Gustaf Boström* afled den 21 februari. I honom har Högskolan förlorat en man, hvars upphöjda fosterländska tänkesätt hon skänker sin lifliga hyllning, hvars kraftiga insats i Sveriges utveckling på månget område vunnit samstämmigt erkännande, och hvars nitälskan för de höga uppgifter, som han under den sista delen af sitt lif i egenskap af kansler för Rikets Universitet fick sig anförtrodda, trots den korta tid, det förunnades honom att ägna sig däråt, burit god frukt för vår andliga odling och förtjänar Högskolans tacksamhet.

Högskolans störste välgörare, Konsuln m. m. *Oscar Ekman* afled den 14 maj. Hvilken förlust hans bortgång betyder för Högskolan, vet en hvar, som följt dessa Årsredogörelser, af hvilka knappt någon sedan Högskolans grundläggande saknat hans namn, förbundet med storartade gåfvor eller uppmuntrande understöd af hennes verksamhet.

Vid Lärarerådets sammanträde den 16 maj tolkade rektor Högskolans saknad af sin ädelmodige gynnare i följande ord:

»Om vi också i dag kunna glädja oss åt ett nytt bevis på framgång för Högskolan, i det att vi se antalet af hennes professorer fördubbladt i förhållande till det antal, hvarmed hon började sin verksamhet, bära vi dock i djupet af våra hjärtan känslor af sorg och saknad. Högskolan har förlorat sin störste välgörare. Det var Konsul *Oscar Ekman*, som genom eget direkt ingripande och genom att intressera andra möjliggjorde begynnandet af Högskolans verksamhet; det var han, som sedan oaflåtligt, med blicken fästad på hennes vidare utveckling, i vidsträcktaste mån beredde henne möjligheter att utvidga sitt arbetsområde och en i yttre måtto värdig till-

Digitized by Google

varo. För detta omhuldande är Högskolan skyldig *Oscar Ekman* en tacksamhet, som icke kan till fyllest i ord uttryckas, och som vi må hoppas skall visa sig än mer i gärning.

Med denna tacksamhet förena sig känslor af beundran och tillgifvenhet för den storsinthet och det ädelmod, som förestafvade detta och alla andra hans stora verk. *Oscar Ekman* var en genomträngande ande, som såg världen i stort och förstod, huru arbetet för vår odlings höjande och vårt folks förädling bäst och verkningsfullast skulle inrättas. Och med det ädla hjärta, som röjde sig i all hans vandel, i allmänna värf som i det enskilda, kände han sig manad att ägna sin väldiga kraft åt detta arbete. Det blef därför ett storverk, som skall stå inskrifvet ej blott i vår Högskolas historia, utan i den svenska häfden.»

Ett stort nationelt minne har samlat hela vårt folk i vördnad och hyllning på tvåhundrade årsdagen af *Carl von Linnés* födelse. Äfven Högskolan har att erkänna sin stora tacksamhetsskuld till honom; ty om hon också verkar på andra forskningsområden än han, skördar hon dock frukterna af den lyftning, han gaf åt vårt vetenskapliga lif i allmänhet, och af den fullkomning af vetenskapens metod, som han införde. Högskolan har velat gifva ett uttryck härför genom att i förening med K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället och Läkaresällskapet i Göteborg anordna en minnesfest till *Linnés* ära den 23 maj. Därvid framsades af Docenten *Bååth* ett kväde med titel *Linné i Göteborg den 13 juli 1746;* hvarpå högtidstal höllos dels af Professor *Stavenow* om *Linnés ställning i den svenska kulturutvecklingen,* dels af Doktor *L. Wolff* om *Linné såsom naturvetenskapsman och speciellt såsom läkare.* Före och efter talen utfördes sångnummer af en manskör.

Högskolan har också fått mottaga inbjudning att deltaga i fester, som till Linnés ära firats af Upsala Universitet den 23 och 24 maj och af Kungl. Vetenskaps-Akademien den 25 maj. Vid dessa fester var Högskolan representerad af sin rektor, som därvid öfverlämnade lyckönskningsadresser.

Ett kort besök aflades vid Högskolan af Universitets-

Digitized by Google

kansleren den 13 september. Han lät därvid för sig föreställa lärarekåren, å hvars vägnar rektor bragte honom en hälsning, besåg den nya högskolebyggnaden och tog med stort intresse kännedom om Högskolans förhållanden, allt under beklagande att hans besök denna gång måste blifva så kort.

Det genom framlidne Universitetskansleren *Erik Gustaf Boströms* frånfälle lediga kanslersämbetet återbesattes efter af Universiteten den 3 april förrättadt val den 12 s. m., då K. Maj:t till kansler för Rikets Universitet utnämnde förutv. utrikesministern, kabinettskammarherren m. m. Grefve *Axel Fredrik Claesson Wachtmeister*. Högskolan hälsar med glädje denna utnämning och är förvissad om att den högsta ledningen af hennes angelägenheter därmed blifvit anförtrodd åt en man, som med upplyst omdöme och varmt intresse skall främja dem.

Under den tid, kanslersämbetet stått vakant, har ärkebiskopen, prokansleren för Upsala Universitet m. m. T. och F. Dr. *J. A. Ekman* enligt K. Maj:ts förordnande bestridt kanslersåliggandena, i hvad de rört Högskolan, och får Högskolan härmed till Herr Ärkebiskopen uttala sitt vördnadsfulla tack därför.

Äfven under detta läsår har Högskolan från Konsul *Oscar Ekman* fått mottaga rikliga gåfvor. Dels har han ytterligare anslagit medel för att möjliggöra användandet af ädlare material i vissa partier af den nya högskolebyggnaden, dels förordnade han kort före sin död, att af hans kvarlåtenskap till Högskolan skulle öfverlämnas 100,000 kronor, af hvilka hälften vore afsedd för oförutsedda utgifter och hälften skulle bilda en *Linnéfond*, för hvilken sterbhuset sedermera komme att gifva närmare bestämmelser. Högskolan skall alltid med rörelse erinra sig, att denne ädle främjare af svensk odling ännu under sina sista dagar ägnade vänlig omtanke åt Högskolan, och hon förenar med sin tacksamhet därför äfven en varm tacksamhet till hans familj, som med så stort intresse deltagit i och understödt hans sträfvanden att gagna vetenskaplig forskning och undervisning.

Digitized by Google

En annan fond har under det gångna året öfverlämnats till Högskolan, nämligen *S. A. Hedlunds föreläsningsfond.* Den har visserligen funnits till sedan hösten 1901, då den hopbragtes af ett stort antal af Göteborgs medborgare, som genom densamma ville hedra *S. A. Hedlunds* minne, och dess afkastning har redan under flera år, såsom dessa Årsredogörelser gifvit vid handen, kommit Högskolan till del; men den har först nu kunnat utbetalas, sedan af densamma omkostnaderna för en byst af *S. A. Hedlund* bestridts. Fonden, som nu utgör Kr. 19,904: 17, är afsedd att bereda Högskolan tillfälle att till hållande af afgiftsfria föreläsningar inbjuda framstående vetenskapsmän, som icke äro anställda vid Högskolan. Den förvaltas såsom Högskolans öfriga fonder af Drätselkammaren, och Styrelsen har bestämt, att tills vidare 10 procent af den årliga ränteafkastningen skall tilläggas fonden.

En gåfva af 500 francs har af Herr *Auguste Pellerin* tillställts Högskolan såsom bidrag till anställandet af en e. o. lärare i franska. För detta förnyade bevis på intresse för Högskolans verksamhet uttalas härmed Högskolans förbindliga tack.

Den nya högskolebyggnaden har fortskridit så långt, att Byggnadskommittén i en skrifvelse, dagtecknad den 13 maj, kunnat förklara, att den anser byggnaden färdig att tagas i bruk för sitt ändamål vid midten af instundande september månad. Den torde då komma att invigas med högtidligheter, till hvilka Högskolan inom kort kommer att utfärda inbjudningar. För att anordna dessa högtidligheter hafva Styrelsen och Lärarerådet utsett en gemensam kommitté, som består af rektor, herrar Ingeniör *Ekman*, *Ivar Wærn*, och Professorerna *Stavenow* och *Sylwan* med Professorerna *Lidén* och *Wadstein* som suppleanter, och som äger att med sig adjungera dels en representant för Högskolans studentkår dels, i händelse af behof, andra personer.

Äfvenledes hafva Styrelsen och Lärarerådet utsett en gemensam kommitté för att ingifva förslag till och anordna den nya byggnadens möblering, för så vidt denna ej ingår i entreprenörernas åtaganden. Till ledamöter af denna kom-

Digitized by Google

mitté ha utsetts rektor, Herrar *Ivar Wærn* och Professorerna *Lidén* och *Sylwan.*

I Styrelsens sammansättning har under det tilländagångna läsåret ingen förändring inträdt.

K. Maj:ts förordnande för landshöfdingen m. m. Friherre *Gustaf Lagerbring* att vara Styrelsens ordförande har förnyats för åren 1907—09 (K. Br. af 9 okt.).

Rådman *Trana*, Herr *Ivar Wærn* och Rektor *Röding*, som vid slutet af 1906 voro i tur att afgå, hafva omvalts för åren 1907—09 af de korporationer, som förut insatt dem i Styrelsen, nämligen Göteborgs Stadsfullmäktige, Musei Styrelse och Göteborgs Högre Latinläroverks och Realläroverks förenade kollegier.

Till vice ordförande för år 1907 har Styrelsen återvalt Professor *Aug. Wijkander* och till kassaförvaltare för samma tid Herr *Ivar Wærn.*

Styrelsen har, sedan sista Årsredogörelsen utgafs, haft åtta sammanträden.

Lärarerådets ordinarie ledamöter hafva under läsåret ökats till fjorton, i och med det att den nyinrättade professuren i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin) blifvit med ordinarie innehafvare besatt. Denna professurs inrättande och de förberedande åtgärderna för dess besättande hafva omnämnts i de närmast föregående Årsredogörelserna. Sedan de särskildt utsedde sakkunnige (jfr föregående Årsredogörelse s. 8) inkommit med sina utlåtanden, uttalade sig Lärarerådet om de sökandes kompetens och den ordning, hvari de borde ifrågakomma till det sökta ämbetet (Lärar. prot. 2 mars). Denna ordning blef: Docenten *V. Lundström*, Lektor *C. Thulin*, Docenten *E. Janzon*, Lektor *J. Samuelsson*, Docenten *A. Ahlberg*, Docenten *O. Lagercrantz*, Docenten *M. P:n Nilsson*, Docenten *Sv. Linde*, Lektor *J. Bergman.* Styrelsen utnämnde den 25 mars Docenten *V. Lundström*, och K. Maj:t meddelade den 26 april stadfästelse å denna utnämning. Professor *Lundström* kommer att installeras i sitt ämbete i sam-

Digitized by Google

manhang med de högtidligheter, hvarmed den nya högskolebyggnaden skall invigas, och rektor kommer att till installationen utfärda sedvanlig inbjudning.

Medlemmar af Lärarerådet hafva också Docenterna *Elias Janzon* och *Martin P:n Nilsson* varit under de tider, då de på förordnande förestått professurer. Från läsårets början till den 1 maj har Docenten *Janzon* haft förordnande att uppehålla den nyinrättade professuren i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin), och under höstterminen har docenten i grekiska språket och litteraturen vid Lunds Universitet Dr *Martin P:n Nilsson* haft förordnande att uppehålla den redan förut bestående professuren i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska). Till båda stannar Högskolan i förbindelse för det redbara och förtjänstfulla arbete, de uträttat under den tid, de innehaft dessa förordnanden.

Lärarerådet har, sedan senaste Årsredogörelse utgafs, haft 21 sammanträden. De hafva till icke ringa del upptagits af behandling af *Universitetsexamenskommitténs Betänkande 3*, hvilket för yttrandes afgifvande remitterats till Styrelsen och Lärarerådet. Det ganska utförliga utlåtande, som Lärarerådet med anledning af denna remiss afgifvit, har befordrats till trycket och af Styrelsen såsom dess eget utlåtande ingifvits till K. Maj:t. Det var åtföljdt af flere enskilda uttalanden, som afgifvits af lärare i speciella ämnen.

Efter det att den hufvudsakliga undervisningen i latin öfvertagits af den tillträdande professorn i klassiska språk, har den tjänstgöring, som Docenten *Janzon* hittills haft, i det han dels till större delen, dels ensam bestridt undervisningen i latin, kunnat inskränkas. På Lärarerådets förslag har därför Styrelsen den 3 juni fastställt ny tjänstgöring för Docenten *Janzon* såsom biträdande lärare i latin.

Sedan Docenten *Per Efraim Liljeqvist* den 29 juni blifvit utnämnd till professor i praktisk filosofi vid Lunds Universitet, beviljades honom af Styrelsen den 27 augusti afsked från den docentur i filosofi, han sedan 1894 innehaft vid Högskolan; och uttalade Styrelsen därvid till protokollet »sin lifliga erkänsla och tacksamhet för det synnerligen förtjänst-

Digitized by Google

fulla och framgångsrika sätt, hvarpå han fullgjort sitt ansvarsfulla värf vid Högskolan». Under hela den tid, Professor *Liljeqvist* varit docent vid Högskolan, har han nämligen haft en tjänstgöring, som ungefär motsvarar den, som tillkommer en professor i praktisk filosofi vid statsuniversiteten, och härvid har han lagt i dagen en vetenskaplig förmåga och en lärareskicklighet, som Högskolan högt värderar. Hon förenar därför med sitt tack till honom en uppriktig lyckönskan till den befordran, som hans förflyttning betecknar och som han så väl förtjänat.

Till docent i filosofi efter Professor *Liljeqvist* förordnade Styrelsen på Lärarerådets förslag den 27 augusti docenten i teoretisk filosofi vid Lunds Universitet Dr *Per Axel Samuel Herrlin*, som därjämte erhöll förordnande att för en tid af 3 år, räknadt från 1 september 1906, med samma aflöning, som tillkommit den förutvarande docenten, bestrida den undervisning i detta ämne, som Styrelsen på Lärarerådets förslag kunde komma att bestämma. Detta förordnande stadfästes af Kansleren den 4 oktober. Högskolan ser med tillfredsställelse, att den kunnat förvärfva Docenten *Herrlin* till medarbetare, då hon känner den kompetens, hvarmed han under fjorton år bestridt en akademisk lärareplats vid Lunds Universitet, och den framgång, med hvilken han verkat såsom författare inom sin vetenskap.

Afsked har af Styrelsen äfven beviljats (den 30 april) åt Docenten *Knut Hugo Pipping*, som blifvit utnämnd till professor i svenska språket och litteraturen vid Helsingfors Universitet, samt (den 27 aug. och 7 juni) åt Docenterna *Carl Olof Thulin* och *Knut Hjalmar Fredlund*, hvilka blifvit utnämnda till lektorer vid Luleå och Örebro allmänna läroverk. Professor *Pipping* har i 8 terminer varit anställd vid Högskolan såsom docent i nordiska språk och fonetik, Lektor *Thulin* i 7 terminer såsom docent i klassisk filologi och Lektor *Fredlund* i 6 terminer såsom docent i litteraturhistoria. Samtliga hafva de genom det arbete, de nedlagt i Högskolans tjänst, förvärfvat sig rätt till hennes tacksamhet.

Digitized by Google

Tvänne nya docenturer hafva inrättats vid Högskolan, nämligen en docentur i konsthistoria och en docentur i djurgeografi och zoologi.

På egen ansökan förordnades efter Lärarerådets förslag intendenten vid Göteborgs Musei konsthistoriska afdelning Dr *Axel L. Romdahl* till docent i konsthistoria (Styr. pr. 27 aug.), hvilket förordnande stadfästes af Kansleren den 4 september. Sedermera har Docenten *Romdahl* under läsårets lopp haft förordnande att hålla såväl offentliga som enskilda föreläsningar i sitt ämne, och sålunda är ett första steg taget att fördela den dryga undervisningsbörda, som tillkommer innehafvaren af den alltför omfattande professuren i estetik med litteratur- och konsthistoria. Åtgärder i denna riktning hafva sedan länge befunnits synnerligen önskvärda och hafva också i någon mån vidtagits af statsuniversiteten.

På hemställan af Professor Nordenskjöld hade Lärarerådet föreslagit, att Styrelsen måtte till docent i djurgeografi och zoologi förordna intendenten vid Göteborgs Musei zoologiska och botaniska afdelningar Dr *Axel Krister Edvard Leonhard Jägerskiöld*. Styrelsen har beslutat i öfverensstämmelse med detta förslag (Styr. pr. 28 nov.), och Kansleren har stadfästat Styrelsens förordnande (den 17 jan.). Docenten *Jägerskiöld* har sedermera under vårterminen hållit en serie föreläsningar i djurgeografi, förlagda till Göteborgs Museum, hvars för detta ändamål användbara samlingar tagits i anspråk för demonstrationer vid föreläsningarna.

Högskolan skattar högt den dubbla förmånen att genom dessa docenters anställande kunna bereda en fylligare undervisning i tvänne viktiga och omfattande ämnen och på samma gång vid sig få fästa tvänne så meriterade vetenskapsmän.

Tjänstledighet har åtnjutits af Professor *Paulson* under höstterminen dels på grund af sjukdom dels för fullgörande af sakkunniguppdrag, af Professor *Kjellén* under vårterminen för fullgörande af sitt uppdrag som riksdagsman, af Professor *Nordenskjöld* från 5—14 september och 19—22 februari på

Digitized by Google

grund af resor i vetenskapligt syfte, af Professor *Steffen* från vårterminens början till den 5 februari för utrikes resa i vetenskapligt syfte, af Professor *Lindberg* från 19 mars till 24 april för hälsans vårdande, af Professor *Wadstein* under de 3 sista veckorna af maj för att i egenskap af censor deltaga i öfvervakandet af mogenhetsexamina vid Rikets allmänna läroverk, af Docenten *Grimberg* under hela läsåret för vetenskapligt arbete och privat lärareverksamhet, af Docenten *Pipping* från läsårets början till den 30 april för vetenskapligt arbete, af Docenten *Herrlin* under de 2 första veckorna af vårterminen för hälsans vårdande samt af Docenten *Lagercrantz* från midten af mars till vårterminens slut för fullgörande af offentligt uppdrag. Dessutom har inskränkning i undervisningsskyldigheten beviljats Professor *Sylwan* under hela läsåret för vetenskapligt arbete, Professor *Paulson* under vårterminen på grund af sjukdom (dessutom befrielse från examinationen i juni), Professor *Norström* under april och mars för vetenskapligt arbete och rektor Professor *Vising* under maj på grund af trägna rektorsgöromål.

I följande fall hafva vikarier förordnats för lärare, som åtnjutit tjänstledighet: för Professor *Paulson* har Docenten *M. P:son Nilsson* haft förordnande att förestå professuren under hela höstterminen (se ofvan s. 10) samt docenten Bibliotekarien *Wåhlin* att förrätta examinationen i grekiska under examensperioden i juni; för Professor *Kjellén* har Fil. licentiaten *Olof Gränström* haft förordnande att bestrida undervisningen i statskunskap med statistik under vårterminen; för Professor *Nordenskjöld* har Docenten *Lönborg* haft förordnande att förrätta examination i geografi under examensperioden i september.

Till Licentiaten *Gränström*, som, efter det han på grund af vitsord af Professorerna *Kjellén* och *Fahlbeck* samt Öfverdirektör *Widell* enligt Lärarerådets förslag blifvit af Styrelsen förordnad att bestrida undervisningen i Professor *Kjelléns* ställe (Styr. prot. 15 dec.) och den 24 dec. erhållit Kanslerens stadfästelse å detta förordnande, under hela vårterminen uppehållit denna undervisning på ett mycket förtjänstfullt sätt, får Högskolan härmed uttala sitt uppriktiga tack.

Digitized by Google

De föreläsningar, som bekostas af årsräntan af S. A. Hedlunds föreläsningsfond, hafva under april månad hållits af f. d. professorn i medicinsk och fysiologisk kemi vid Upsala Universitet M. och F. Dr. m. m. *Olof Hammarsten.* Dessa föreläsningar, sju till antalet, behandlade matsmältningen och följdes med stort intresse af en talrik åhörareskara: anteckningslistorna upptaga 563 namn.

Om den under läsåret meddelade undervisningen hafva de särskilda lärarne lämnat nedanstående uppgifter.

JOHAN VISING,

Fil. Dr, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk), R. N. O.

Romanska språk: Å enskilda föreläsningar 1 timme i veckan h. t. och v. t. hafva grunddragen af den romanska metriken framställts med särskild hänsyn till franskan. Exemplen hafva hufvudsakligen hämtats ur Molières *Misanthrope* och Dantes *Divina Commedia.* Inledningsvis meddelades en kortare bibliografi och en summarisk historik öfver de romanska metras uppkomst enligt d'Ovidios framställning.

Italienska: Under höstterminen påbörjade föreläsningar öfver Dantes *Divina Commedia* (1 t. i veckan) måste efter ett par veckor inställas af brist på åhörare.

Franska: Skriftliga öfningar hafva pågått 1 tim. i veckan både h. t. och v. t. Därvid hafva förut inlämnade öfversättningar af ungefär en sida i sänder af vissa stycken i O. E. Lindbergs *Sanningstrådar i sagoväf* analyserats och kritiserats, sedan de blifvit rättade af professorn med biträde af den extraordinarie läraren i franska. — Under v. t. hafva *Franska folkvisor* (inledningsvis La Marseillaise, därpå valda stycken ur Ulrich, *Französische Volkslieder*) tolkats i enskilda föreläsningar 1 tim. i v. — Likaledes under v. t. höllos *seminarieöfningar,* 2 tim. hvarannan v., öfver *Fransk stilistik,* hvarvid i tur och ordning hrr Rosenbund, Freudenthal, Lind och Samuelsson ur stilistisk synpunkt analyserat valda berättelser af Alphonse Daudet. Analysen har beledsagats af diskussion och kritik. — Under h. t. behandlades i en serie offentliga *föreläsningar* (okt., nov.) Edmond Rostands *Cyrano de Bergerac.*

Dessa sistnämnda föreläsningar hafva varit afsedda för en större allmänhet; föreläsningarna öfver *Divina Commedia* för fil. licentiatexamen; de öfriga kurserna hufvudsakligen för fil. kandidatexamen

Digitized by Google

JOHANNES PAULSON,

Fil. Dr, Professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska), R. N. O.

Grekiska: Från vårterminens början till och med den 13 april hafva i regel tre föreläsningar i veckan hållits, hvarvid Thukydides första bok, Kap. I — LXXXII, hafva genomgåtts.

VITALIS NORSTRÖM,

Fil. Dr, Professor i filosofi. , R. N. O.

Filosofiens historia: a) *Grekiska filosofiens upplösning* (2 tim. i veckan h. t.); b) *Den kristna filosofiens historia* (2 tim. i veckan v. t. före april); c) *Hegels Philosophie der Geschichte* (2 tim. hvarannan vecka hela läsåret).

Filosofiens propedevtik: a) *Propedevtisk inledning till filosofiens historia* (1 tim. i veckan h. t.); b) *Logik* (1 tim. i veckan v. t. före april).

Föreläsningarna öfver »Grekiska filosofiens upplösning» och »Den kristna filosofiens historia» hafva afsett betyget *med beröm godkänd* i filosofie kandidatexamen. Hegels »Philosophie der Geschichte» har behandlats på seminarieöfningar under ständiga jämförelser och blickar framåt mot nutidens filosofiska riktningar. Den härskande synpunkten har varit att leda in på modernt tankelif. Formen för undervisningen har varit fritt tankeutbyte öfver och med anledning af det lästa. Endast »Einleitung» har medhunnits.

Med anledning af tjänstledighet under april och maj för akademiskt författarskap framfördes föreläsningarna öfver medeltidsfilosofien blott *till* skolastiken och blefvo lärorna om omdöme, slutledning och logiskt system framställda blott i stor knapphet och öfversiktlighet.

GUSTAF CEDERSCHIÖLD,

Fil. Dr, Professor i nordiska språk, R. N. O.

Fornisländsk och fornnorsk grammatik: Hufvuddragen af ljud- och formläran (ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan under h. t.).

Fornisländsk och fornnorsk litteratur: 1:o valda stycken ur Wimmers Oldnordisk Læsebog (i samband med den ofvannämnda propedevtiska kursen); 2:o se under *Seminarieöfningar.*

Svensk grammatik: Hufvuddragen af svenska språkets utveckling under tiden 1200—1520, jämte en öfversikt af forn- och ny-svenska accentueringsförhållanden (ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan under förra, 3 tim. i veckan under senare hälften af v. t.).

Fornsvensk litteratur: 1:o Valda stycken ur Noreens Altschwedisches Lesebuch (i samband med den nyssnämnda propedevtiska kursen); 2:o Äldre Västgötalagen, från början t. o. m. Arfþarbalken (ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan hela läsåret).

Seminarieöfningarna (2 tim. hvarannan vecka) hafva, utom då afhandlingar ventilerats (jfr nedan), bestått i kritisk- exegetisk behandling af följande stycken i Sæmundar Edda: Goðrúnarkviða I, Sigurðarkviða skamma (del-

Digitized by Google

vis), Helreið Brynhildar, Dráp Niflunga och Goðrúnarkviða II, hvarvid någon af lärjungarna hållit föredrag och de öfriga jämte ledaren opponerat och diskuterat. Dessutom ha följande afhandlingar ventilerats: »Referat af E. Mogks Grundzüge der Germanischen Mythologie» af stud. P. Holm; »Berättelsen om Knut lavard, öfversättning och anmärkningar» af stud. Hj. Strömberg; »De fornvästgötska förteckningarna på lagmän, konungar och biskopar, öfversättning och anmärkningar» af stud. K. A. Fagerlind.

LUDVIG STAVENOW,

Fil. Dr, Professor i historia och statskunskap (med undervisningsskyldighet i historia), R. N. O.

Nordisk historia: *Öfversikt af Sveriges historia från äldsta tider till 1718* (ensk. föreläsn. 4 tim. i veckan v. t.); *Behandling af valda uppgifter rörande Sveriges nyare historia* (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan vecka).

Allmän historia: *Englands historia från 1689 till 1783* (ensk. förel. 4 tim. i veckan h. t.).

Öfversiktskursen i svensk historia, afsedd för filosofie kandidatexamen, afsåg att jämte karaktäristiken af de särskilda epokerna redogöra för de historiska källorna och den historiska litteraturen rörande hvarje epok. Föreläsningarna i engelsk historia utgjorde en mera ingående skildring af Englands politiska utveckling under tiden från revolutionen till freden i Versailles. Seminarieöfningarna under året afsågo dels licentiatexamen, dels kandidatexamen. I seminariet för licentiatstudier ventilerades en följd af *uppsatser rörande sekreta utskottets historia* (kand. Erik Naumann). I seminariet för kandidatstudier föredrogos och diskuterades följande uppsatser: *Om Karl XII:s dödssätt* (herr Svante Lunddahl), *Fredrik I:s val till konung 1720* (stud. Jonatan Julén), *Försöken vid frihetstidens början att ombilda adeln till representation* (stud. Artur Evers); därjämte lästes och kommenterades i sammanhang med höstterminens föreläsningar *Bill of rights 1689* och med vårterminens de viktigaste partierna af *landslagens konungabalk och konungens framsättningar vid riksdagen 1527.*

EMIL LINDBERG,

Fil. Dr, Professor i semitiska språk.

Hebreiska: *Grammatik* jämte explikation och grammatisering (ensk. förel. 4 tim. i veckan h. t.).

Tolkning af Genesis jämte repetition och komplettering af föregående termins grammatiska kurs (ensk. förel. 4 tim. i veckan under jan., febr. och en del af mars, under återstående delen af term. med undantag af under tjänstledigheten 5 tim. i veckan, v. t.).

Arabiska: *tolkning af lättare text* för nybegynnare (ensk. förel. 1 t. i veckan h. t.).

Nyarabiska: *Grammatik* (ensk. förel. 1 tim. i veckan under 25 jan.—18 mars samt 3—sista maj, v. t.).

Samsemitisk grammatik: *Det semitiska verbets vokalism* (ensk. förel. 1 tim. i veckan h. t. och v. t. med undantag af under tjänstledigheten).

Digitized by Google

Seminarie- och praktiska öfningar: *valda stycken af samaritansk text* (2 tim. hvarannan vecka h. t.); *nyarabiska öfningar* (2 tim. hvarannan vecka med undantag af under tjänstledigheten, v. t.).

Föreläsningarna öfver Genesis och i *Arabiska* hafva i det hela fortgått efter samma plan som under de närmast föregående åren, i det de varit afpassade efter nybegynnarens behof. — De i *Nyarabiska* hafva omfattat elementen af grammatiken under jämförelse med den klassiska arabiskan. — De *samsemitiska* hafva behandlat vokalismen i den första artformens imperfekt och perfekt i de klassiskt semitiska dialekterna under en och annan jämförelse med former i vissa modärna idiom. — Under *seminarieöfningarna* genomgingos af samaritansk text vissa delar af Pentateuchen under jämförelse af samaritanska och västarameiska språkformer. *De praktiska öfningarna* hafva varit afsedda för nybegynnare i nyarabiskan och hafva hufvudsakligen bestått i öfningar från svenska till nyarabis ka och tvärt om under jämförelse med den klassiska arabiskan. Det är Kairo-dialekten, som behandlats både här och på de grammatiska föreläsningarna.

ELIS WADSTEIN,

Fil. Dr, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Tysk språkhistoria (ensk. förel. 2 tim. i veckan under hela läsåret).
Fornhögtyska: *Hildebrandslied* (på seminarieöfningar under v. t.).
Nyhögtyska: *Inledning till studiet af tyska språket* (ensk. förel. 1 tim. i veckan under hela läsåret).

Skriftlig *öfversättning till tyskan* (prakt. öfn. 1 tim. i veckan under v. t.).

Tolkning af *Paszkowski, Lesebuch zur Einführung in die Kenntnis Deutschlands und seines geistigen Lebens* stycket 4 (på seminarieöfningarna under h. t).

Under *seminarieöfningarna*, som hållits 2 tim. hvarannan vecka under hela läsåret, har ytterligare förekommit:

1. *Föredrag* af fil. kand. *K. Kloo: Inledning till behandlingen af Hildebrandslied.*

2. *Ventilering* af följande *uppsatser:*

Af stud. *I Peters: Bruket af konjunktiven i Sudermanns* »Die Ehre».

Af stud. *C. G. Göransson: Bruket af »sollen» i Paul Heyses »Im Paradiese».*

Af stud. *G. Hultin: Användning af tidssubstantiv som svar på frågan »när» i några af Sudermanns dramer.*

Af fil. kand. *C. Sanders: Betoningen hos verb sammansatta med »durch».*

Dessutom hafva följ. af lärjungar författade *uppsatser* granskats af läraren.

Af stud. *E. Wichman: Om bruket af bestämda artikeln i »Peter Camenzind» af Hermann Hesse.*

Af stud. *K. Åhmansson: Om uttryck motsvarande den svenska prepositionen »på» i Sudermanns »Frau Sorge».*

Af fil. kand. *K. Edström: Jämförelse mellan »die Bühnenaussprache» och bildadt nordtyskt uttal.*

Digitized by Google

EVALD LIDÉN,

Fil. Dr, Professor, innehafvare af Oscar II:s professur i jämförande språkforskning med sanskrit.

Jämförande och fornindisk grammatik: På ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan under hela läsåret gafs dels en kort öfversikt af den indoeuropeiska *vokalläran*, dels en tämligen utförlig framställning af *nominalböjningen* med hänsyn till fornindiska, klassiska, forngermanska och fornslaviska språk.

Fornindisk text: På ensk. föreläsningar 1 tim. i veckan hela läsåret tolkades ett antal *rigvediska hymner* med utförlig språklig och saklig kommentar.

Fornbulgariska (fornslaviska): På ensk. föreläsningar 1 tim. i veckan hela läsåret gafs dels en kortare öfversikt af hela *ljud-* och *formläran* i samband med öfversättning af fornbulgarisk *text*, dels en utförligare framställning af *nominalböjningen*.

Seminarieöfningarna — 2 tim. hvarannan vecka — voro ägnade åt valda problem inom den *germanska ljud- och formläran*.

OTTO SYLWAN,

Fil. Dr., Professor i estetik med litteratur- och konsthistoria.

erhöll genom Styrelsens beslut af den 30 maj och 15 december 1906 tillåtelse att under läsåret 1906—1907 inskränka undervisningen till tre timmars föreläsningar i veckan jämte nödiga seminarieöfningar.

Allmän litteraturhistoria: Under hela läsåret genomgicks (på tre veckotimmar) en för fil. kand. examen afsedd kurs, omfattande den europeiska litteraturen från och med antiken till romantiken, hvarefter kortare öfversikter lämnades af vissa litterära skeden under 1800-talet.

Svensk litteraturhistoria: På särskildt anslagna tider (i regel en dubbeltimme hvarannan vecka) höllos under h. t. seminarieöfningar öfver J. H. Kellgren; som material därvid användes i främsta rummet Kellgrens på olika håll publicerade bref, ur hvilka yttranden rörande litterära frågor samlades och diskuterades. Därjämte granskades en uppsats af Fröken E. Hedström om »Våra villor»; tvänne andra uppsatser, som voro afsedda att diskuteras under vårterminen, blefvo så sent färdiga, att deras behandling måste uppskjutas till nästkommande termin.

RUDOLF KJELLÉN,

Fil. Dr., Professor i statskunskap med statistik.

Geopolitik, ensk. förel. 4 tim. i veckan h. t.

Svenska förvaltningsfrågor, prakt. öfn. 2 tim. hvarannan vecka h. t.

Under förstnämnda rubrik behandlades i öfversiktlig framställning världskartan ur den internationella politikens synpunkter: de olika ländernas ekonomiska värde och naturliga politiska relationer, stormakternas kolonier och intressesfärer, politiskt viktiga kommunikationer m. m

Digitized by Google

De praktiska öfningarna, hvari deltogo 4 studerande, rörde sig om följande ämnen: statistik öfver *utbildningen af municipalsamhällen*, stadgar för vissa *hushållningssällskaper*, förordn. om *landsting*, instruktionerna för *landshöfdingarne*, *kronofogdar*, *häradsskrifvare* och *länsmän*.

GUSTAF F. STEFFEN,

Fil. Dr., Professor i nationalekonomi och sociologi.

Allmän nationalekonomi: *De nationalekonomiska grundföreteelserna* (den modärna folkhushållningens uppkomst, utveckling och närvarande organisation samt teorierna om värdet och prisbildningen; — ensk. förel. 1 tim. i veckan v. t.).

Speciell nationalekonomi: *Arbetarefrågan och socialpolitiken* (den modärna industrialismens uppkomst, organisation och verkningar på lönarbetarnas arbets- och lefnadsförhållanden; den industriella rättsordningen förr och nu; den industriella arbetarefrågan; socialpolitikens begrepp och arter; arbetarnes närvarande läge i England, Tyskland, Frankrike, Förenta Staterna och Sverige; arbetsaftalet; fackföreningsrörelsens historia och teori; förlikning och skiljedom; arbetareskyddslagstiftningen och arbetareförsäkringslagstiftningen i de viktigaste länderna; den kooperativa rörelsen; — ensk. föreläsningar 3 tim. i veckan h. t. och 2 tim. i veckan v. t.).

Seminarieöfningar: *Valda uppgifter ur den modärna socialpolitiken samt ur den allmänna historiska och teoretiska nationalekonomien* (studium och kritik af den tyska socialdemokratiens grundläggande socialpolitiska teorier; arbetarerörelsens historia i England, Tyskland och Sverige; den nationalekonomiska utvecklingen under det 19:de århundradet i England, Tyskland och Sverige; nutida industriella arbetsförhållanden och organisationsföreteelser; — ett seminariesammanträde à två timmar hvarje vecka.

De enskilda föreläsningarna öfver *allmän nationalekonomi* ingå i kursen för de lägre betygen i filosofie kandidatexamen. De enskilda föreläsningarna och seminarieöfningarna öfver *arbetarfrågan och socialpolitiken* voro afsedda så väl för högre betyg i filosofie kandidatexamen som för filosofie licentiatexamen. Utom uppsatsskrifning och referater (hvari fil. kand. Sven Brisman deltog med ett referat öfver *Karl Marx' värde- och mervärdeteorier* samt med en uppsats om *Lagarna för pänningvärdet vid pappersmyntfot* i anslutning till hans licentiatafhandling om *Realisationsfrågan 1808—34*) hafva i samband med seminarieöfningarna förekommit exkursioner till industriella anläggningar.

ERIK BJÖRKMAN,

Fil. Dr., innehafvare af Andrew Carnegies professur i engelska språket och litteraturen.

Nyengelska: Shakespeares King Lear (ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan under h. t. och v. t.).

Marlowes Doctor Faustus, seminarieöfningar 2 t. hvarannan vecka under h. t.

Digitized by Google

Forn- och medelengelska: Valda stycken ur Zupitza-Schippers Alt und Mittelenglisches Übungsbuch (ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan under h. t. och v. t.) Den medelengelska dikten Havelok the Dane, seminarieöfningar 2 tim. hvarannan vecka under v. t.

OTTO NORDENSKJÖLD,

Fil. Dr, Professor i geografi (med handelsgeografi) och etnografi, R. N. O.

Allmän geografi (1 tim. i veckan under v. t.).: Valda kapitel, hufvudsakligen inom dynamisk och matematisk geografi.

Speciel geografi (2 tim. i veckan under h. t.): Ryska rikets geografi.— Offentliga föreläsningar (åtta under okt.-nov.) öfver »Polarvärlden och dess grannländer».

Etnografi och antropogeografi (2 tim. i veckan under h. t. samt febr.): Etnografi (allmän öfversikt samt Afrikas folk); (under mars—maj 2 tim. i veckan): antropogeografi.

Öfningar i geografi och kartkunskap ha hållits under v. t. 2 t. i v. I samband därmed gjordes i maj en exkursion till Trollhättanoch Halleberg.

De enskilda föreläsningarna ha närmast afsett att motsvara fordringarna för betyget med beröm godkänd i fil. kandidatexamen. I de praktiska öfningarna, som voro afsedda för alla betygsgrader, har ett försök gjorts med användande af en undervisningsform, som torde visa sig nödvändig för inhämtande af kunskap inom vissa delar af ämnet. I särskilda föredrag har redogjorts för tillkomsten af fysikaliska kartor; vidare har genomgåtts kartmätning med planimeter, de för geografien viktigaste berg- och jordarterna med ledning af institutionens samling, öfverförande af diagram i fysikaliska och antropogeografiska kartor samt omvändt; vidare användningen af topografiska kartor af olika typer, särskildt för ritning af profiler, höjdkartor etc.

Den geografiska undervisningsmaterielen har ökats dels genom inköp af en del instrument, böcker och kartor, dels genom ritning af en del föreläsningsplanscher, dels genom betydande gåfvor för institutionens kartsamling, särskildt från Generalstabens topografiska afdelning samt från Förenta Staternas geologiska undersökning.

VILHELM LUNDSTRÖM,

Fil. Dr, Professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin).

Kap. 44—46 af **Tacitus' Germania** hafva tolkats och kommenterats i ensk. föreläsningar 4 tim. i veckan under maj. Såsom inledning och afslutning lämnades en öfversikt af antikens kännedom om Norden före och efter Tacitus.

ELIAS JANZON,

Fil. Dr, Docent i klassisk filologi, förordnad att förestå professuren i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin) under hela höstterminen och under vårterminen till och med april månad.

Ciceros Orator har till största delen genomgåtts under ensk. föreläsningar (2 tim. i veckan hela läsåret).

Digitized by Google

Iuvenalis: Första och en del af tredje satiren (1 tim. i veckan hela läsåret).

Catullus: Valda sånger af denne skald hafva kritiskt och exegetiskt behandlats under seminarieöfningar (2 tim. hvarannan vecka under vårterminen).

Skriftliga exercitier i latin hafva fortgått med 2 tim. i veckan h. t. och 1 tim. i veckan v. t.

MARTIN P:N NILSSON,

Fil. Dr, Docent i grekiska språket och litteraturen vid Lunds Universitet, förordnad att förestå professuren i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska) under höstterminen.

Af **Aeschylos Perser** hafva ungefär 800 verser genomgåtts i ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan.

Nytestamentlig Grammatik och 4 kapitel af **Johannes evangelium** hafva behandlats i ensk. föreläsningar, afsedda för teol. fil. examen (2 tim. i v.).

Af Platons **Faidon** hafva 40 kapitel genomgåtts i en proseminariekurs (1 tim. i veckan).

ELOF HELLQUIST,

Fil. Dr, Lektor. Docent i nordiska språk.

Äldre nysvenska: På ensk. föreläsningar 1 tim. i veckan har genomgåtts det viktigaste af 1700-talets grammatik i anslutning till texter af Dalin och Bellman och under jämförelse med fornsvenskan och yngre nysvenskan.

AXEL L. ROMDAHL,

Fil. Dr, Intendent vid Göteborgs Museum, Docent i konsthistoria.

Allmän konsthistoria (ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan). Kursen har afsett att gifva en öfversikt af ämnets viktigaste partier och perioder genom en jämförelsevis ingående behandling af hufvudfrågor, hufvudmonument och hufvudmästare och hänvisande till handböcker för oväsentligare detaljuppgifter. Vikt har lagts på att låta kursdeltagarna genom själfiakttagelse tillägna sig det behandlade materialet, för hvilket ändamål smärre uppgifter förelagts dem till muntlig redogörelse. I samband med denna kurs hafva förevisningar i Göteborgs Museum ägt rum.

Porträttets historia: 7 offentliga föreläsningar under februari och mars.

AXEL HERRLIN,

Fil. Dr, Docent i filosofi.

Filosofiens historia: Ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan h. t. och v. t., hvilka närmast varit afsedda för betyget approbatur i fil. kandidatexamen och teol. fil. examen.

Digitized by Google

Psykologi: Ensk. föreläsningar 2 tim. i veckan h. t. och v. t., hvilka varit afsedda för högre betyg.

Själsbegreppets utveckling i myt och vetenskap har behandlats i offentliga föreläsningar 1 tim i veckan under febr. och mars.

L. A. JÄGERSKIÖLD,

Fil. Dr, Intendent vid Göteborgs Museum, Docent i djurgeografi och zoologi.

Djurgeografi 2 tim. i veckan från 5 april—17 maj (tolf tim. i allt). En kort öfversikt af särskildt landtryggradsdjurens nuvarande utbredning och deras tidigare utbredning under tertiär och kvartär tid. I samband med föreläsningarna, som hållits på Göteborgs Museum, ha skett demonstrationer af zoologiska afdelningens i djurgeografiskt hänseende intressanta eller belysande föremål.

OLOF GRÄNSTRÖM,

Fil. Lic., förordnad att uppehålla undervisningen i statskunskap med statistik under Professor Kjelléns tjänstledighet.

Svensk statskunskap: Ensk. föreläsningar 3 tim. i veckan 22 jan. — 15 maj, motsvarande fordringarna för högre betyg i fil. kand. examen.

Utländsk statskunskap (ensk. föreläsningar 3 t. i v. efter 15 maj): England.

Seminarieöfningarna (2 tim. hvarannan vecka) ha berört spridda frågor i den svenska författningsutvecklingen efter 1866. Följande uppsatser ha föredragits och diskuterats:

Om förändringar i svenska statsrådets organisation efter 1866 (J. Julén),
Konungens ekonomiska lagstiftning (A. Jacobi),
Talmansinstitutionen i den svenska riksdagen (G. Wåhlstedt),
Om voteringssättet inom svenska riksdagen (A. Jacobi),
Om absolut majoritet vid riksdagsmannaval (J. Julén).

ELDRED MORGAN,

Pastor vid härvarande Engelska församling, e. o. lärare i engelska.

The students have been encouraged to join in conversation in English on general topics, and there have been readings with notes and explanations of Blackmore's **Lorna Doone** (two hours weekly).

CARL KOCH,

Fil. Dr, Rabbin, e o. lärare i tyska.

Under h. t. öfversattes Oscar Levertins **Magistrarne i Österås** s. 106—203 (forts. från v. t. 1906); och under v. t. Gustaf af Geijerstams **Boken om Lillebror** s. 1—66 (allt 2 tim. i veckan). Dessutom har biträde lämnats vid rättandet af skriftliga öfversättningar till tyska (1 tim. i veckan).

Digitized by Google

ALBERT PRAQUIN,

e. o. lärare i franska.

Causerie et lecture: (Maupassant, Flaubert, Zola, Anatole France, Pierre Loti, Renan, Zamacoïs, Alphonse Daudet) 2 tim. i veckan h. t. och v. t. Dessutom har biträde lämnats vid rättandet af skriftliga öfversättningar till franska.

ERIK NORDENSTRÖM,

f.d. Kapten, e. o. lärare i ryska, R. S. O.

Elementarkurs i ryska språket 2 tim. i veckan. Undervisningen har omfattat: *Formlära* (efter C. M. Lindforss, Praktisk lärobok i ryska språket); läran om ordbildningen, adjektivens komparation, räkneordens kongruens och användning, verbens hufvudformer, indelning, aspekter m. m. har inhämtats efter anteckningar, dikterade på lärorummet.

Syntax: de viktigaste reglerna (efter anteckningar under lektionerna).

Uttalslära (hufvudsakligen efter E. Berneker och L. v. Marnitz).

Lätta öfversättningsöfningar till och från ryskan (på lärorummet). —

Fortsättningskurs: Explikation af rysk prosa och poesi (O. Asboth, Russische Chrestomathie). Dessa explikationsöfningar hafva städse varit förenade med språkliga kommentarier och kortare föredrag öfver olika delar af formläran, ordbildningsläran och syntaxen.

GEORGE ERNEST FUHRKEN,

M. A., Fil. Dr, e. o. lärare i engelska.

Den engelska romanen efter Scott offentliga föreläsningar en gång i veckan under v. t.

Praktiska öfningar i läsning af fonetiska texter, 1 tim. i veckan, och i öfversättning till engelska, 1 tim. i veckan, under v. t.

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra Årsredogörelsens utgifvande blifvit af Högskolans lärare publicerade eller äro under tryckning.

Erik Björkman:

Geoffrey Chaucer. Englands störste medeltida skald (populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, Ny följd, III).

Nordiska vikingasagor i England (i Nordisk tidskrift för vetenskap och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen 1906.)

Zu den altenglischen Insektennamen (i Herrigs Archiv für das Studium, der neueren Sprachen und Literaturen CXVII, 1906).

Recensioner och *bokanmälningar* i Herrigs Archiv och i Englische Studien herausgeg. von Johannes Hoops.

Recensioner och *uppsatser* i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Göteborgs-Posten och Svenska Dagbladet.

Digitized by Google

A. U. Bååth:

Vagantsånger. Tolkade från latinet. Waldemar Zachrissons förlag, Göteborg.

Uppsatser och *dikter* i tidningar och kalendrar.

Gustaf Cederschiöld:

Clári saga (utgörande n:r 12 i samlingen »Altnordische Sagabibliothek, herausgegeben von G. Cederschiöld, H. Gering u. E. Mogk), Halle a. S. 1907.

Recensioner och *kortare uppsatser,* mest i språkliga ämnen, införda i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Tillsammans med *V. Olander:*

Svensk uppsatsskrifning, II. Fjärde upplagan. Lund 1906.

Svensk språklära. Andra upplagan. I och II. Lund 1906.

Har dessutom medverkat vid redaktionen och korrekturläsandet af de under läsåret utgifna och under tryckning varande häftena af *Ordbok öfver svenska språket,* utg. af Svenska Akademien.

George Fuhrken:

Recensioner och *bokanmälningar* i *Moderna Språk,* utg. af Emil Rodhe.

Phonetic transcription of Rodhe's Elementarbok (Stockholm 1907).

Phonetic transcription of Jespersen's Engelsk Läsebok för Realskolan (Stockholm 1907).

Öfversättning till engelska af Svenska Turistföreningens »Sweden», 2 uppl. (Stockholm 1906).

Carl Grimberg:

Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges II, III Stockholm, P. A. Norstedt & Söners Förlag.

Samma arbete I, i 2 omarbetade uppl.

Sveriges historia för folkskolan, I (under medverkan af Frans von Scheele). Stockholm P. A. Norstedt & Söners Förlag.

Recensioner i Historisk Tidskrift och Stockholms Dagblad.

Elof Hellquist:

Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia (forts. och slut, Svenska landsmål 1906, XX. 1:611—812, XX.2—5:35—130, XX. 6:1—26).

Uppsatser med språkligt (o. d.) innehåll: Jultomten (Göteb. Aftonbl. 24 . 12 . 06). — Ur våra sällskapstitlars historia (Handelst. 14, 15, 18. 2, 07). — Religion och konst (Göteb. Aftonbl. 16, 18, 20. 2. 07). — Dråp., mord och krig i etnografisk och historisk belysning (Handelst. 2, 3. 4. 07). — Ämbets-, tjänstemän och betjänte (d:o 26. 4. 07). — En ny dansk-norsk-svensk ordbok (d:o 17. 5. 07) m. fl.

Digitized by Google

Fosterlandet och skolan (Göteb. Aftonbl. 22. 10. 06).

Några *artiklar* i dagsfrågor i Göteb. Handelst. m. fl. tidningar.

Har som granskare deltagit i arbetet på *Ordbok öfver svenska språket*, utgifven af Svenska Akademien.

Axel Herrlin:

Spöktron förr och nu. Tre uppsatser i »Tidskrift, udg. af Selskabet for Psykisk Forskning», i Kjöbenhavn.

Lögn, fabulering och minnesvillor med särskild hänsyn till barnets själslif. Fyra studier i Pedagogisk tidskrift 1906 och 1907.

»Levitation och Sthenometer» Uppsats i Sydsv. Dagbl Snällposten.

Dröm och verklighet. Tvänne uppsatser i Sydsv. Dagbladet Snällposten., hvarjämte en afhandling med titeln *»Själslifvets utveckling i myt och vetenskap»* är under tryckning i Göteborgs Högskolas Årsskrift.

L. A. Jägerskiöld:

Bunonema richtersi n. g. n. sp., Zoolog. Anzeig. B. 28 no 16—17.

Utgifvit *Results of the Swedish Zoological Exped. to Egypt & the White Nile* 1907. Hft 2.

Artikelserier och artiklar i tidningar och tidskrifter.

Rudolf Kjellén:

Japans »ancien régime» studie i orientalisk författningshistoria, II. Statsvetenskaplig Tidskrift 1906.

En öfvergångsformation inom den svenska statsförvaltningen. Statsvetenskaplig Tidskrift 1907.

Skaraborgs läns Kungl. Hushållningssällskap 1807 — 1907, del I (352 + 74 ss.) och II (328 ss.), senare delen utgifven under medverkan af särskilda fackmän.

Motioner och anföranden m. m. i Riksdagens andra kammare.

Evald Lidén:

Om några ortnamn, i Arkiv f. nord. filologi, bd XXIII.

Fornsvenska œldare, i samma tidskrift, bd XXIII.

Refererar *armenisk filologi* från o. med år 1905 i Anzeiger f. indogerm. Sprach- u. Altertumskunde, hrsg. von W. Streitberg.

Emil Lindberg:

De olika religionernas biblar, 3 häften uti ett större arbete: »Gudsordets utvecklingsgång i världen», Stockh. 1906 och 1907

Religionshistoriska uppsatser i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Skisser och recensioner i tidningar och tidskrifter.

Digitized by Google

Sven Lönborg:

Jesu etik, Stockholm 1906.
Swedish Maps, Stockholm 1906.
Göteborgs Högre Samskolas årsredogörelse 1906—1907.
En artikelserie om *Religionsundervisning och historisk forskning* i Göteb. Handels- och Sjöfartstidning
samt tillsammans med M. Ambrosius:
Israels historia för skolan, Stockholm 1907.
Bibliska berättelser och sägner för barn, Stockholm 1907.

O. Nordenskjöld:

Afslutat redaktionen af *Wissenschaftliche Ergebnisse der schwedischen Expedition nach den Magellansländern 1895—1897.*

Redigerat *Wissenschaftliche Ergebnisse der schwedischen Südpolar-Expedition 1901—1903.*

Artiklar i Deutsche Revue; North American Review, Varia m. fl.; kortare *notiser* i Ymer samt *artiklar* och *resebref* i dagliga tidningar.

Erik Nordenström:

Leo Tolstoj, hans lif och verk, Band I (fortsättning och slut). P. A. Norstedt & Söner, 1907.

Hebréerna, drama i fyra akter af E. Tschirikoff. Göteborg, Wettergren och Kerber, 1907.

Duellen, roman af A. Kuprin. Stockholm, Aktiebolaget Hiertas bokförlag, 1906.

Vitalis Norström:

Tjugofyra artiklar i Svenska Dagbladet öfver *Naturkunskapens självbesinning.*

Den nyaste människan. Stockholm 1906. Hiertas bokförlag. Första och andra upplagan.

Das tausendjährige Reich. Leipzig. 1906. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

In welchem Sinne ist Jesus unser Erlöser? I »Religion und Geisteskultur», Göttingen 1907.

Naives und wissenschaftliches Weltbild. I »Archiv für systematische Philosophie», Bern 1907.

Vita interna dell' uomo moderno. I »Il Rinnovamento». Milano, 1907.

Kultur och frihet och *Modernt själslif.* I »Det nya Sverige», Stockholm 1906 och 1907.

Artiklar öfver olika ämnen i »Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning» och »Svenska Dagbladet», 1906—1907.

Digitized by Google

Johannes Paulson:

Metriska anteckningar vid Vilhelm Ekelunds öfversättningar ur den grekiska Anthologien (I »Språk och Stil»).

Hugo Pipping:

Guta lag och Guta saga jämte ordbok. 2 häft. København 1906. [64 sid.]

Zur altschwedischen Wortkunde. Neuphilologische Mitteilungen 1906, sid 139—143.

Recension af Axel Kock, Svensk ljudhistoria, 1 häftet. Deutsche Literaturzeitung, 27 april 1907, spalt 1055—1057.

Recension af M. Kristensen, Nydansk. Neuphilologische Mitteilungen 1907, sid. 63—65.

Emil Rodhe:

Tysk Läsebok för Realskolan. Andra omarbetade uppl., Stockholm 1906. C. E. Fritze.

Engelsk Läsebok för Realskolan (Utg. i förening med Otto Jespersen). Stockholm 1906. C. E. Fritze.

Anmärkningar till »Pages choisies des Grands Ecrivains du XIXe siècle av C. Polack och E. Rodhe». Lund 1907. Ph. Lindstedts Universitetsbokhandel.

Deutsche Lautschrift II (Utg. i förening med O. Abshagen). Stockholm 1907. C. E. Fritze.

Deutsches Alltagsleben (Utg. i förening med O. Abshagen). Stockholm 1907. C. E. Fritze.

Ur vår tids litteratur. Häftena 2—7 (Heidenstam, Rydberg, Fröding, Karlfeldt, Molin, Forsslund. — Utg. i förening med P. J. Thomée och E. Zimmerdahl). Stockholm 1906—07. A. Bonnier.

Redigerat tidskriften *Moderna Språk* (okt. 1906—juni 1907) och däri författat åtskilliga *artiklar.*

Recensioner och *smärre artiklar* i tidningar och tidskrifter.

Ludvig Stavenow:

Anmälan af Grefve Carl Pipers dagbok, utgifven af Ernst Carlson (Hist. Tidskrift 1907).

Artiklar i Nordisk familjebok (nya upplagan).

Tal vid Linnéfesten den 23 maj 1907 i Göteborg (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar för 1907).

Gustaf F. Steffen:

Sociala studier. Försök till belysning af nutidens samhällsutveckling. Häftena III och IV, Stockholm, Hugo Geber, 1906.

Digitized by Google

Sociologien. Dess föremål och problemer. Stockholm, Aktiebolaget Ljus, 1907.

Staten och arbetsaftalet. Några inledande betraktelser. Artikel i Ekonomisk Tidskrift, maj och juni 1907.

Otto Sylwan:

Uppsatser och *recensioner* i Göteborgs Handelstidning;

Werner Söderhjelms Runebergs-monografi (under tryckning i Finsk Tidskrift).

Elis Wadstein:

Polakker (i Korrespondenzbl. des Vereins für niederd. Sprachforschung XXVII).

Johan Vising:

Artiklarna *Anglonormannisch* i Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie VIII.

Smärre *uppsatser* och *recensioner* i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, i Zeitschrift für franz. Sprache und Litteratur och i Archiv für das Stud. der neueren Sprachen.

Har ock utgifvit denna *Årsredogörelse.*

Bland sådana af Högskolans lärare under det gångna läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande nämnas:

A. U. Bååth: Erhållit ett af Svenska Akademiens anslag till vittra författare.

Elof Hellquist: Invaldes den 10 december till arbetande ledamot af K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg.

Elias Janzon: Invaldes den 10 december till arbetande ledamot af K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg.

L. A. Jägerskiöld: Besökte dec. 06 zoologiska museer och institutioner i Altona, Hamburg, Berlin och Dresden.

Otto Lagercrantz: Har från den 5 mars till terminens slut biträdt Bibelkommissionen vid revisionsarbetet med öfversättningen af Nya Testamentet.

Digitized by Google

Evald Lidén: Promoverades till hedersdoktor inom filosofiska fakulteten vid Uppsala Universitets Linnéfest den 24 maj 1907.

Emil Lindberg: Har af den exekutiva kommittén för »The fourth international Congress of liberal religious thinkers and workers» i Boston inbjudits att vid sagda kongress i nämnda stad instundande höst hålla ett föredrag öfver uppgifvet ämne.

Otto Nordenskjöld: Bevistat såsom af Kungl. Maj:t förordnad representant för Sverige den internationella kongressen för studiet af polartrakterna i Brüssel i sept. 1906.

Företog i febr. 1907 en resa till tyska universitetsstäder för geografiska föredrag samt för att studera anordningarna å därvarande geografiska institutioner.

Vitalis Norström: Invaldes i Svenska Akademien den 14 febr. 1907.

Hugo Pipping: Utnämndes den 12 april 1907 till e o. professor i svenska språket och litteraturen vid Kejserliga Alexanderuniversitetet i Helsingfors.

Emil Rodhe: Företog sommaren 1906 i studiesyfte en resa till Tyskland och Frankrike samt julen 1906—1907 en resa till Tyskland.

Anmodades v. t. 1907 af Kungl. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk att inkomma med förslag rörande vissa delar af realskoleexamen.

Ludvig Stavenow: Valdes i febr. 1907 af Göteborgs Högskolas Studentkår till dess inspektor.

Gustaf F. Steffen: Företog sommaren 1906 en resa till Tyskland och Schweiz, delvis i studiesyfte

Erhöll af Kungl. Maj:t ett understöd å 500 kr. för en nationalekonomisk studieresa till England i dec. 1906 och jan. 1907 samt för att bevista den internationella nationalekonomiska kongress, som den 9 och 10 jan. 1907 hölls i London på föranstaltande af *Royal Economic Society.*

Elis Wadstein: Förordnades af Kungl. Maj:t att i egenskap af censor deltaga i öfvervakandet af mogenhetspröfningarna vid Rikets allmänna läroverk under år 1907.

Johan Vising: Utnämndes i mars af Konungen af Italien till storofficer af italienska kronoorden.

Anmodades i april af det Större akademiska konsistoriet i Upsala att såsom sakkunnig afgifva utlåtande om sökandena till professuren i romanska språk vid Upsala Universitet.

Digitized by Google

Lars Wåhlin: Utnämndes den 1 december till riddare af K. Nordstjärneorden.

Till ledamöter af redaktionskommittén för Högskolans *Årsskrift* har Lärarerådet för 1907 omvalt Professorerna *Vising* och *Norström* samt Bibliotekarien *Wåhlin* och till revisorer af *Årsskriftens* räkenskaper för 1906 utsett Professorerna *Björkman* och *Nordenskjöld* (Lärar. prot. 17 dec.).

Årsskriftens XII band, årgången 1906, har utkommit och innehåller:

1. Die etruskische Diciplin. II. Die Haruspicin. Von *C. O. Thulin.*

2. Armenische Studien. Von *Evald Lidén.*

3. Contributions to an historical Study of the Adjectives of size in English. By *Carl O. Koch.*

Årsredogörelse 1905—06.

Af *Populärt vetenskapliga Föreläsningar vid Göteborgs Högskola*, Ny följd, har band III utkommit: *Erik Björkman*, Geoffrey Chaucer. Stockholm, Albert Bonniers förlag, 1906.

Till ledamöter af redaktionskommittén för denna publikation hafva återvalts för år 1907 Professorerna *Stavenow*, *Cederschiöld* och *Sylwan*, och till revisor för dess räkenskaper under 1906 har utsetts Professor *Lidén* (Lärar. prot. 17 dec.).

Det *Filologiska Samfundet* har under läsåret haft 6 sammankomster, vid hvilka föredrag hållits af följande bland Högskolans lärare:

Gustaf Cederschiöld: Några meddelanden om Clarus' saga.

Elof Hellquist: De tre nyutkomna häftena af kungl. ortnamnskommittéens arbete.

Axel Herrlin: Om afasi.

Elias Janzon: Tolf elegier ur Propertii andra bok i svensk metrisk öfversättning.

Evald Lidén: Meddelanden och referat.

Densamme: Några ords betydelsehistoria.

Elis Wadstein: Egendomlig användning af några tyska och svenska ord.

Digitized by Google

Johan Vising: Om de romanska metras ursprung.

Dessutom hafva föredrag hållits af

Rudolf Röding: Greker och barbarer.

Erik Trana: Ett blad ur Egyptens historia från början af det 15:de förkristna seklet.

Den *Historiska föreningen* har under läsåret haft sju sammankomster, vid hvilka följande föredrag hållits:

Professor *O. Sylwan: Den byzantinska frågan i konsthistorien.*

Fil. stud. *G. Rexius: Nyare forskningar om Hans Järta som politisk teoretiker.*

Professor *L. Stavenow: Studier i den nyare Chathamlitteraturen.*

Fil. kand. *E. Naumann: Nyare forskningar om Skånes införlifning med Sverige.*

Professor *O. Sylwan: Rummets enhet, ett blad ur dramats historia.*

Kapten *O. Mannerfelt: Sveriges krig med Danmark 1611—13, särskildt operationerna i och omkring Vestergötland.*

Fil. kand. *Hj. Haralds: Furst Clodvig Hohenlohe-Schillingfürst, en mediatiserads insats i den tyska riksenheten.*

Professor *L. Stavenow: Nyutkommen historisk dagbokslitteratur.*

Docent *A. Romdahl: Den nederländska konstens sociala ställning.*

Alltsedan Högskolans början har vid densamma bestått en frivillig sammanslutning af flertalet af dess studenter under namn af *Högskolans Studentförening.* På ansökan af denna förening, hvars stadgar blifvit af Styrelsen stadfästade, har Styrelsen enligt Lärarerådets tillstyrkande beslutat medgifva en ändring af dess stadgar i syfte att ålägga studerande, som inskrifver sig vid Högskolan, att också inskrifva sig i dess Studentförening. I öfverensstämmelse härmed har Styrelsen hemställt till Stadsfullmäktige om ändring i samma syfte af § 21 af Högskolans statuter, och sedan Stadsfullmäktige vidtagit denna ändring,

Digitized by Google

har den genom Kungl. förordning af den 18 januari erhållit laga kraft (Bihang till Sv. Författningssaml. 1907, N:r 6). Studentföreningen har därefter ersatts af *Högskolans studentkår*, som inför rektor konstituerades den 18 februari.

Af Högskolans undervisning hafva under året begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsstadgan § 7) under h. t. 103, under v. t. 92. Af dessa äro 77 namn gemensamma för båda terminernas kataloger. De kvinnliga studerandes antal har varit 14 under h. t., 12 under v. t.

Under h. t. inskrefvos 33 nya lärjungar, under v. t. 10.

Enligt uppgift till vårterminens katalog hafva lärjungarna beredt sig för följande examina:

Filosofie licentiatexamen	11
» kandidatexamen	58
» » efterpröfning	2
Teologisk filosofisk examen	3

Aderton studerande hafva icke uppgifvit sig afse någon särskild examen.

De studerande, som bereda sig till filosofie licentiatexamen, hafva samtliga aflagt filosofie kandidatexamen.

Auskultanter (Ordningsstadgan § 13) hafva under h. t. antecknat sig till ett antal af 59, under v. t. till ett antal af 29. Af dessa hafva under h. t. 34, under v.t. 12 utgjorts af elever vid Chalmersska Institutet, hvilka begagnat sig af undervisningen i nationalekonomi.

Såsom *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (Ordningsstadgan § 14) hafva antecknat sig (utan frånräkning af namn, som förekomma antecknade flere gånger) under h. t. till tvänne serier 1,309 personer, under v. t. till fyra serier 997 personer.

Följande examina hafva under läsåret aflagts vid Högskolan:

Sept. 1906 (afslutad 8 sept.):

Fil. kand. *Edv. Strömberg* fil. lic.-ex.[2]

Fil. stud. *Torbjörn Wennerberg* fil. kand.-ex.[2]

» » *David Ekström* teol. fil.-ex.

Digitized by Google

Fil. stud. *Bruno Lundgren* teol. fil.-ex.
Fil. kand. *Hjalmar Alving* fil. lic.-ex.[1]
Fil. stud. *Moritz Marcus* fil. kand.-ex.[1]
Fil. kand. *Wilh. Cederschiöld* efterpröfning i geografi.
December 1906 (afslutad 7 dec.):
Fil. kand. *Axel L. Ahlmark* fil. lic.-ex.[1]
Mars 1907 (afslutad 6 mars):
Fil. kand. *Sv. Brisman* fil. lic.-ex.[2]
Fil. stud. *Gust. Lindsten* fil. kand.-ex.[2]
» » *Gunnar Rexius* fil. kand.-ex.[2]
» » *Ingrid Born* fil kand.-ex.[1]
Juni 1907 (afslutad 6 juni):
Fil. stud. *Gösta Rahmn* fil. kand.-ex.[2]
» » *Inge Peters* fil. kand.-ex.[2]
» » *Einar Engström* fil. kand.-ex.[2]
» » *Hjalmar Essén* fil. kand.-ex.[1]
» » *Sv. Bergstrand* fil. kand.-ex.[1]
» » *C. E. Göransson* fil. kand.-ex.[1]
Fil. lic. *Sv. Brisman* särskild pröfning i antropologi och logik.
Fil. kand. *C. A. Skårman* efterpröfning i geografi.
» » *P. W. Strandell* efterpröfning i geografi.

I stället för Professor *Paulson*, som varit hindrad af sjukdom, och i stället för Professor *Nordenskjöld*, som i september 1906 åtnjöt tjänstledighet för utrikes resa, har Examenskommissionens ordförande med stöd af K. Maj:ts resolution af den 17 juni 1893 till examinator förordnat annan lärare vid Högskolan, nämligen i september 1906 Docenten *Nilsson* att examinera i grekiska och Docenten *Lönborg* att examinera i geografi, samt i juni 1907 Docenten *Wåhlin* att examinera i grekiska.

Tvänne disputationsprof för filosofie doktorsgrad hafva under läsåret aflagts vid Högskolan, nämligen den 7 december af Fil. lic. *Valdemar Vendel* med en afhandling om *Urtima riksdagen i Örebro 1812* och den 8 december af Fil. lic. *Karl Hilmer Lindberg* med en afhandling om *Skeemålets ljudlära*. Båda profven hafva godkänts och Licentiaterna *Vendel* och *Lindberg*, sedan de därom ansökt och Kansleren därtill gifvit sitt bifall, offentligen af Lärarerådet utnämnts till filosofie doktorer.

Digitized by Google

Högskolans stipendier hafva af Lärarerådet utdelats på följande sätt:

af räntan å *David Carnegies* stipendiefond (Kr. 20,000) Kr. 450 till Fil. kand. *Gust. Lindsten* och *C. D. Marcus* hvardera;

af *James Carnegies* stipendiemedel (Kr. 1,500) Kr. 400 till hvar och en af Fil. kand. *G. Rahmn*, *K. Kloo* och *I. Peters* samt Kr. 300 till Stud. *J. Sköld.*

Dessutom har af upplupen ränta på ofvannämnda stipendiemedel ett extra stipendium å Kr. 200 under h. t. tilldelats Stud. *E. Ljungström.*

Af *Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen* ha efter förslag af Lärarerådet Kr. 200 tilldelats Fil. lic. *A. L. Ahlmark* och Stud. *C. E. Göransson* och *K. J. Samuelsson* hvardera.

Göthilda-stiftelsens stipendium å Kr. 250 har tilldelats Fil. lic. *Sv. Brisman.*

»Ungdomsväns» stipendie- och premiemedel, med samma välvilja skänkta i år som föregående år, hafva fördelats på följande sätt: stipendierna, å Kr. 200, af Studentkåren, till Stud. *Sv. Bergstrand, Gust. Ekeroth* och *C. E. Göransson;* premiet, å Kr. 400, af Lärarerådet till Fil. lic. *Sv. Brisman* för hans i mars afslutade licentiatexamen.

Ur den af bibliotekarien vid *Göteborgs Stadsbibliotek* — med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt — till Stadsfullmäktige afgifna årsberättelsen för 1906 må här anföras följande:

Antalet besökande har utgjort 17,660 (mot 18,842 år 1905) eller i medeltal för dag 58.09 (mot 62.18).

Till begagnande å stället hafva, utom referensbibliotekets böcker, framtagits 9,750 band (mot 10,205); till utlåning ha utlämnats 9,952 (mot 8,335).

Från offentliga bibliotek å andra orter ha förmedlats 201 boklån (mot 123). I 42 fall (mot 30) har Stadsbiblioteket kunnat göra återtjänst med lån till andra bibliotek.

Accessionskatalogen upptager 3,066 n:r (mot 3,156). Härtill komma 195 tidskrifter.

Digitized by Google

Bland de gåfvor, som under år 1905 kommit Biblioteket till del, må särskildt framhållas en komplett serie af Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, skänkt af Herr M. Lyckholm, Professor P. T. Cleves samling af planktonlitteratur, skänkt af Herrar Oscar Ekman, Gustaf Ekman, M. Lyckholm, Ivar Wærn, Otto Pettersson, Johan Ekman, E. Frisell, L. Jägerskiöld och A.-B. Carnegie & Co. Vidare har Biblioteket inlöst Byråchefen W. Bergs för Göteborgs historia mycket viktiga genealogiska och biografiska anteckningar för medel, som ställts till bibliotekets förfogande af A. B. Carnegie & Co., Herrar C. Wijk, M. Frænckel, C. O. Kjellberg, I. Wærn, O. Magnus och en onämnd.

Bland inköpen märkas ett större antal värdefulla arbeten, inropade å framlidne Riksarkivarien C. T. Odhners auktion. Detta förvärf är icke upptaget i accessionskatalogen. I detta sammanhang kan äfven omnämnas, att Filharmoniska Sällskapet efter anhållan fått sitt bibliotek deponeradt i Stadsbiblioteket.

För öfrigt har Biblioteket under år 1906 erhållit gåfvor från ett stort antal institutioner och personer.

Bokinköp ha verkställts för Kr. 11,514: 77, bindning för Kr. 3,705: 94 i hvilka summor Högskolans ordinarie anslag af Kr. 4,500 till bokköp och ett dess extra ordinarie anslag af Kr. 1,000 till bindning inräknats. Af Högskolan har dessutom ett extra anslag beviljats af Kr. 1,667: 46 till bokköp.

Till ledamot af Biblioteksstyrelsen har Högskolan omvalt för 1907—08 Professor *Stavenow*, som vid slutet af 1906 var i tur att afgå.

Ny stat för Högskolan har fastställts af Stadsfullmäktige, att gälla från och med detta kalenderår tills vidare. Denna stat slutar på Kr. 127,000 och betecknar i förhållande till förut gällande stat en höjning af Kr. 5,000, föranledd hufvudsakligen däraf att åt professor, som varit i tjänst vid Högskolan i 5 år eller därutöfver, af Styrelsen beviljats ett ålderstillägg af Kr. 500.

En annan nyhet i Högskolans ekonomi är, att på för-

Digitized by Google

slag af Lärarerådet Styrelsen inrättat ett *Högskolans sekretariat*, hvars innehafvare skall under titeln *Högskolans sekreterare* vara Styrelsens och Lärarerådets sekreterare samt biträda rektor i hans expedition. Till innehafvare af denna befattning har Styrelsen, likaledes på Lärarerådets förslag, utsett Docenten *Elias Janzon*, förut sekreterare hos Styrelsen.

Högskolans fonder uppgingo, enligt Drätselkammarens till Styrelsen lämnade redogörelse, vid ingången af år 1907 till följande belopp:

Edvard Magnus' fond	Kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden	»	586,000: —
David Carnegies fond	»	552,944: 89
Oscar Ekmans fonder	»	455,000: —
Göteborgs undervisningsfond	»	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond	»	20,000: —
Pensionsfonden	»	130,037: 46
Göteborgs Högskolas Gustaf Adolfsfond	»	30,000: —
Olof Olofson Wijks minne	»	100,000: —
James Carnegies donationsfond	»	50,000: —
Aron Philipssons donationsfond	»	10,000: —
August Röhss' donationsfond	»	350,000: —
Olof Wijks donationsfond	»	150,000: —
Oscar Ekmans 6:te junifond	»	10,000: —
Adrew Carnegies fond	»	181,500: —
Ivar Wærns bidrag till bildandet af en Änke- och pupillkassa jämte inbetalningar och ränta	»	38,548: 99
Dispositionsfonden	»	260,891: 56
Summa	Kr.	3,298,113: 97

Motsvarande summa vid ingången af år 1906 var Kr. 3,229,725: 18.

Af Högskolans fonder voro den 31 dec. placerade i reverser löpande med 5 % ränta och med inteckningar i fastigheter såsom hypotek Kr. 1,719,500; — i reverser löpande med 4 1/2 % ränta med säkerhet af aktier i Sk. Kred.-Aktiebolaget och inteckningar Kr. 200,000: —; i Helsingborgs stads, Göteborgs

Digitized by Google

Hypotekskassas, Garantibolagets obligationer löpande med 4 1/2 % ränta Kr. 854,000; — i Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer Kr. 55,100; — i Allmänna Hypoteksbankens 5 % obligationer Kr. 182,500; — i 4 1/2 % obligationer i Göteborg — Borås järnvägsaktiebolagKr. 190,000; — i Enkla Bolaget Bergslagsbanans intressenters 4 1/2 % obligationer Kr. 25,000; — å löpande räkning med Sk. Kred.-Aktiebolaget Kr. 72,013: 97.

Behållningen å årsanslagets konto (den s. k. besparingsfonden) utgjorde vid samma tid Kr. 57,210: 84 (mot 57,822: 56 den 31 dec. 1905), och den kontanta behållningen i rektorsexpeditionens kassa Kr. 3,540: 39. Samtliga Högskolans tillgångar utgjorde således vid ingången af år 1907 Kr. 3,358,865: 20.

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för år 1906 ha af Kungl. Maj:t utsetts Lektor *C. A. Mebius* med Lektor *P. J. G. Laurin* såsom suppleant och af Stadsfullmäktige Handlanden *R. O. Evers* och Lektor *J. Österberg* med Bankdirektören *K. Westin* som suppleant.

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början fredagen den 20 september.

Göteborg den 15 juni 1907.

Johan Vising

Digitized by Google

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND XIV.

1908.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

Digitized by Google

Digitized by Google

Exch.
Göteborgs Stadsbibliotek
5-4-1938

INNEHÅLL:

Digitized by Google

SEXTI PROPERTII ELEGIAE

RELEGIT ET SVECICE CONVERTIT

ELIAS JANZON

II.

LIBER SECVNDVS

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A. B.
1908

Digitized by Google

Digitized by Google

SEXTI PROPERTII ELEGIARVM

LIBER SECVNDVS

RELEGIT ET SVECICE CONVERTIT

ELIAS JANZON

Digitized by Google

I.

Quaeritis unde mihi totiens scribantur amores,
unde meus veniat mollis in ora liber.
non haec Calliope, non haec mihi cantat Apollo:
ingenium nobis ipsa puella facit.
sive illam Cois fulgentem incedere cogis,
hoc totum e Coa veste volumen erit:
seu vidi ad frontem sparsos errare capillos,
gaudet laudatis ire superba comis:
sive lyrae carmen digitis percussit eburnis,
miramur, faciles ut premat arte manus:
seu cum poscentes somnum declinat ocellos,
invenio causas mille poeta novas:
seu nuda erepto mecum luctatur amictu,
tum vero longas condimus Iliadas:
seu quidquid fecit sive est quodcumque locuta,
maxima de nihilo nascitur historia.
quod mihi si tantum, Maecenas, fata dedissent,
ut possem heroas ducere in arma manus,
non ego titanas canerem, non Ossan Olympo
inpositam, ut caeli Pelion esset iter,
non veteres Thebas, nec Pergama nomen Homeri,
Xerxis et imperio bina coisse vada,
regnave prima Remi, aut animos Carthaginis altae,
Cimbrorumque minas et benefacta Mari:
bellaque resque tui memorarem Caesaris, et tu
Caesare sub magno cura secunda fores.
nam quotiens Mutinam aut civilia busta Philippos
aut canerem Siculae classica bella fugae,
eversosque focos antiquae gentis Etruscae,
et Ptolemaei litora capta Phari,
aut canerem Aegyptum et Nilum, cum attractus in urbem
septem captivis debilis ibat aquis,

Digitized by Google

1.

Hur det sig kommer att jämt elegier jag diktar, I frågen,
och att om kärlek blott handlar hvar bok jag ger ut.
Ej af Calliope lärd, ej lärd af Apollo jag sjunger:
all min talang som poet får jag af tjuserskan själf.
Låter i siden från Cos hon ibland motvilligt sig skåda,
hela volymer jag strax fyller med siden från Cos;
såg jag, hur löst hennes hår kring tinningen fladdrade, tjust hon
lyssnar till lockarnes lof, höjer sitt hufvud därvid;
grep hon i lyrans strängar med fingrar som elfenet hvita,
högt jag beundrar, hur lätt handen och skickligt hon för;
sluter hon ögonens lock sömndrucken igen för att hvila,
tusende nya motiv finner för sånger jag då;
och om beröfvad sin dräkt hon med mig käckt kämpande brottas,
o, då sväller min dikt ut till en stolt Iliad;
ja, hvadhelst hon har gjort och hvadhelst än sagt, af en ringa
småsak genast jag får ämne till verser i mängd.
Men om mig ödet beskärt den gåfvan, Maecenas, att kunna
hjältearméer till kamp föra på ärones ban,
icke titanerna då jag besjönge och hur på Olympus
Ossa de vroko att hög himmel med Pelion nå,
Thebae det åldriga ej, ej Troja, maeoniems ära,
eller på Xerxes' bud fordom förenade haf,
Romulus ej, Roms förste regent, ej trotsigt Carthago,
Marii bragder jag ej sjönge och cimbrernas hot:
nej, hvad din Caesar i krig och i fred uträttat och näst den
väldige Caesar jag dig ville besjunga, min vän.
Sjönge jag Mutina då eller borgaregrafven Philippi
eller armador i vild flykt på Siciliens haf,
grusade härdar och hem i det gamla etrusciska landet
och ptolemaisk fyr, Pharus, på kufvade skär
eller aegypternas Nil, hur han släpades hit och förkrossad
skred i triumfen med sju fjättrade mynningar fram,

Digitized by Google

aut regum auratis circumdata colla catenis,
    Actiaque in sacra currere rostra via,
te mea musa illis semper contexeret armis,
    et sumpta et posita pace fidele caput.
Theseus infernis, superis testatur Achilles,
    hic Ixioniden, ille Menoetiaden.
sed neque Phlegraeos Iovis Enceladique tumultus
    intonet angusto pectore Callimachus,
nec mea conveniunt duro praecordia versu
    Caesaris in Phrygios condere nomen avos.
navita de ventis, de tauris narrat arator,
    enumerat miles vulnera, pastor oves,
nos contra angusto versantes proelia lecto:
    qua pote quisque, in ea conterat arte diem.
laus in amore mori: laus altera, si datur uno
    posse frui: fruar o solus amore meo!
si memini, solet illa leves culpare puellas,
    et totam ex Helena non probat Iliada.
seu mihi sint tangenda novercae pocula Phaedrae,
    pocula privigno non nocitura suo,
seu mihi Circaeo pereundum est gramine, sive
    Colchis Iolciacis urat aena focis,
una meos quoniam praedata est femina sensus,
    ex hac ducentur funera nostra domo.
omnes humanos sanat medicina dolores:
    solus amor morbi non amat artificem.
tarda Philoctetae sanavit crura Machaon,
    Phoenicis Chiron lumina Phillyrides,
et deus extinctum Cressis Epidaurius herbis
    restituit patriis Androgeona focis,
Mysus et Haemonia iuvenis qua cuspide vulnus
    senserat, hac ipsa cuspide sensit opem.
hoc siquis vitium poterit mihi demere, solus
    Tantaleae poterit tradere poma manu:
dolia virgineis idem ille repleverit urnis,
    ne tenera adsidua colla graventur aqua:
idem Caucasia solvet de rupe Promethei
    bracchia et a medio pectore pellet avem.

Digitized by Google

kungar vid segrarens vagn uti gyllene bojor och slagen
flotta från Actii haf förd Via sacra framåt,
städs i min episka sång dig ock infläta jag ville:
troget i fred som i krig stod ju din Caesar du bi.
Theseus i Tartari värld på Pirithous stolt, på Patroclus
pekar som typ af en vän Thetis' förgudade son.
Men att phlegraeiska fält, Zeus' strid och Enceladi, värdigt
fira sin stämma för svag självfve Callimachus fann;
mig blef röst ej heller förlänt att i mäktiga rytmer
tälja, hur Caesar med glans höljer sitt phrygiska hus.
Seglaren hafvet i storm, sina dragare skildrar en landtman,
sår, som han fått, en soldat, herden de får, som han skött,
jag den kamp däremot, som i trång bädd älskande kämpa:
troget enhvar den konst idke, som bäst han förstår.
Dö för sin kärlek är skönt, skönt ock att en enda få ägna
hela sitt lif; må jag blott slippa rivaler, jag ber.
Minnes jag rätt, med förakt hon om flyktiga tärnor ju talar,
blott för en Helenas skull tål Iliaden hon ej.
Räcktes af Phaedra mig ock trollbägarn med dårande drycken,
drycken, hvarmed hon likväl ej sin Hippolytus vann,
blefve af Circe med gräs jag förvandlad, och redde Medeas
konst i Iolcus åt mig än ett föryngringens bad:
en, en kvinna mig sans och besinning betagit, och hennes
tröskel förlåter jag först, bärs jag som död därifrån.
Medel det ges hvart kval, som en människa plågar, att häfva:
Amor af ålder allen gäckade läkarens konst.
Så Philoctetes ju fick, när han haltade, bot af Machaon,
Phoenix af Phillyras son Chiron, när synen han mist;
och med cretensiska örter jämväl epidauriske guden
skänkte åt Minos hans barn lefvande åter en gång;
mysiern ock, af haemonierns lans svårt sårad, omsider
läkdom fann för sitt sår just af haemoniern lans.
Men för att kunna mitt bröst från kvalen förlösa du måste
kunna i Tantali hand lägga den frukt han begär,
fylla jämväl danaidernas kärl och befria de spädas
skuldror från straffet att städs skafvas af tyngande krus,
ja, från Caucasi fjäll lösgöra den fjättrade fången,
jagande gamen ifrån sargade sidan sin kos.

Digitized by Google

quandocumque igitur vitam mea fata reposcent,
et breve in exiguo marmore nomen ero,
Maecenas, nostrae spes invidiosa iuventae,
et vitae et morti gloria iusta meae,
si te forte meo ducet via proxima busto,
esseda caelatis siste Britanna iugis,
taliaque inlacrimans mutae iace verba favillae:
'huic misero fatum dura puella fuit'.

Digitized by Google

Därför, närhelst jag af skickelsen kräfs på det lif mig förläntes,
när jag ett bortglömdt namn är och ej mer på en sten,
ack, du min ungdoms hopp, som mig afund bragt, min Maecenas,
du, som i lifvet mig glans gifvit och ger i min död,
far då vägen du fram, vid hvars rand min graf är belägen,
låt din med bildverk rikt prydda britanniska vagn
hålla och fäll på mitt stoft, där det hvilar, en tår med de orden:
'stackars min skald, af en hård flicka i döden du drefs!'

Digitized by Google

II.

Liber eram et vacuo meditabar vivere lecto:
 at me conposita pace fefellit Amor.
cur haec in terris facies humana moratur?
 Iuppiter, ignoro pristina furta tua.
fulva coma est longaeque manus, et maxima toto
 corpore, et incedit vel Iove digna soror,
aut cum Dulichias Pallas spatiatur ad aras,
 Gorgonis anguiferae pectus operta comis,
qualis et Ischomache Lapithae genus heroine
 centauris medio grata rapina mero.
Mercurio talis fertur Boebeidos undis
 virgineum Brimo conposuisse latus.
cedite iam, divae, quas pastor viderat olim
 Idaeis tunicas ponere verticibus.
hanc utinam faciem nolit mutare senectus,
 etsi Cumaeae saecula vatis aget.

Digitized by Google

2.

Fri jag ju var, och min bädd ej skulle med kvinna jag dela:
ack, med sin låtsade fred Amor tyvärr mig bedrog.
Hvi så härlig gestalt ock låta här nere på jorden
dväljas? Jag känner ej mer Juppiters vägar igen.
Gyllene hår och förnämt afsmalnande hand och en drottnings
hållning hon har och en gång, värdig den högstes gemål,
värdig en Pallas, till fest vid Dulichias altare skrudad,
som på sitt pansrade bröst Gorgo med ormarne bär.
Lik Ischomache ock, den lapith-furstinnan, hon tycks mig,
vinomtöcknad centaur-skaras förtjusande rof.
Sådan hon var, är det sagdt, när vid Boebes flöden i Hermes'
kärliga armar hon sjönk, Brimo, den trotsiga mön.
Ja, hon besegrar jämväl, I odödliga, er, som i ohöljd
fägring af herden en gång läten på Ida er ses.
Måtte förhärjaren Tid mildt skona ett anlet som detta,
skulle en ålder det ock skåda, sibylla, som din!

Digitized by Google

III.

'Qui nullam tibi dicebas iam posse nocere,
haesisti: cecidit spiritus ille tuus.
vix unum potes, infelix, requiescere mensem,
et turpis de te iam liber alter erit.'
quaerebam, sicca si posset piscis arena
nec solitus ponto vivere torvus aper,
aut ego si possem studiis vigilare severis:
differtur, numquam tollitur ullus amor.
nec me tam facies, quamvis sit candida, cepit
(lilia non domina sint magis alba mea;
ut Maeotica nix minio si certet Hibero,
utque rosae puro lacte natant folia),
nec de more comae per levia colla fluentes,
non oculi, geminae, sidera nostra, faces,
nec siqua Arabio lucet bombyce puella
(non sum de nihilo blandus amator ego),
quantum quod posito formose saltat Iaccho,
egit ut euhantes dux Ariadna choros,
et quantum, Aeolio cum temptat carmina plectro,
par Aganippeae ludere docta lyrae,
et sua cum antiquae committit scripta Corinnae:
carmina, quae quivis, non putat aequa suis.
non tibi nascenti primis, mea vita, diebus
candidus argutum sternuit omen Amor?
haec tibi contulerunt caelestia munera divi,
haec tibi ne matrem forte dedisse putes.
non non humani partus sunt talia dona:
ista decem menses non peperere bona.
gloria Romanis una es tu nata puellis·
Romana accumbes prima puella Iovi,
nec semper nobiscum humana cubilia vises.
post Helenam haec terris forma secunda redit.

Digitized by Google

3.

'Aldrig dig skulle, så lät det ju nyss, mer dåra en kvinna.
Nu är du återigen fast och förstummadt ditt skryt.
Knappt en månad du mäktat i lugn framlefva, och redan
är du i färd med en bok, arme, på nytt till din skam.'
Ja, mitt försök var för djärft! Ej kan ju en fisk uppå torra
sanden, en vildgalt ej dväljas i hafvet. Och jag
skulle åt studier ägna min natt? Omöjligt. Sin kärlek
glömma man kan till en tid, döda den ingen förmår.
Ej är det anletet blott som mig tjust, fast fager dess färg är —
ren som en lilja och skär skimrar min älskades kind,
såsom Maeotiens snö mot hiberisk cinnober sig bryter,
såsom när blad af en ros simma på hvitaste mjölk —,
ej blott lockarnes svall, öfver glänsande skuldrorna gjutet,
ej hennes ögon, mitt lifs stjärnor, och elden i dem,
ej att i siden, som köpts från Arabien, prunkar en flicka —
aldrig på lappri mitt lof spillde som älskare jag.
Nej, hvad som fängslar mig är, när pokalerna fyllts och hon hänförd
dansar, som Euhierns brud förr i maenadernas svärm,
när hon behagfullt rör den aeoliska lyran och sången
likt pieridernas skön tonar till strängarnas spel,
eller när djärft hon i vers upptager en dust med Corinna,
ratande dikt, som enhvar nämnde för mera än sin.
Säkert sitt prosit en gång profeterande nös öfver vaggan
kärlekens rosige gud, härliga flicka, för dig.
Sådana himmelska gåfvor en gud blott mäktade skänka:
tro mig, sådana ej ammas vid moderligt bröst.
Icke ur människostam uppspira så ädla talanger,
månader tio förmå icke att veckla dem ut.
Dig är af ödet beskärdt romarinnornas ära att varda:
Juppiters läger du skall dela, den första från Rom,
icke i låga gemaken med mig här dväljas beständigt.
Helena själf har på nytt tagit gestalt uti dig.

Digitized by Google

hac ego nunc mirer si flagret nostra iuventus?
pulcrius hac fuerat, Troia, perire tibi.
olim mirabar, quod tanti ad Pergama belli
Europae atque Asiae causa puella fuit:
nunc Pari tu sapiens et tu Menelae fuisti,
tu quia poscebas, tu quia lentus eras.
digna quidem facies, pro qua vel obiret Achilles:
vel Priamo belli causa probanda fuit.
siquis vult fama tabulas anteire vetustas,
hic dominam exemplo ponat in arte meam:
sive illam hesperiis sive illam ostendet eois,
uret et eoos, uret et hesperios.

Digitized by Google

Numer undrar jag ej, att i brand står hela vår ungdom:
skönare skäl för sitt fall Troja i dig hade ägt.
Sällsamt fann jag det förr, att en världsdel blott för en flickas
skull med en världsdel vildt kämpat på Ilions fält;
dock nu ger jag er rätt, dig Paris och dig Menelaus,
dig i din fordran, men ock dig med ditt trotsiga nej.
Glad en Achilles sitt lif för ett anlete låtit som detta;
Priamus, lefde han än, funne det slaktningar värdt.
Vill du som målare vinna ett namn mer stort än Apelles,
sök att i färg på din duk fästa min flickas porträtt.
Visa det sedan för folken i nord, låt södern få se det —
folken i söder du skall tjusa och tjusa en nord.

Digitized by Google

IV.

His saltem ut tenear iam finibus! hei mihi, siquis,
acrius ut moriar, venerit alter amor!
ac veluti primo taurus detrectat aratra,
post venit adsueto mollis ad arva iugo,
sic primo iuvenes trepidant in amore feroces,
dehinc domiti post haec aequa et iniqua ferunt.
turpia perpessus vates est vincla Melampus,
cognitus Iphicli surripuisse boves;
quem non lucra, magis Pero formosa coegit,
mox Amythaonia nupta futura domo.
multa prius dominae delicta queraris oportet, IV
saepe roges aliquid, saepe repulsus eas,
et saepe inmeritos corrumpas dentibus ungues,
et crepitum dubio suscitet ira pede:
nequiquam perfusa meis unguenta capillis,
ibat et expenso planta morata gradu?
non hic herba valet, non hic nocturna Cytaeis,
non Perimedeae gramina cocta manus;
quippe ubi nec causas nec apertos cernimus ictus,
unde tamen veniant tot mala caeca viast.
non eget hic medicis, non lectis mollibus, aeger,
huic nullum caeli tempus et aura nocet:
ambulat, et subito mirantur funus amici:
sic est incautum, quidquid habetur amor.
nam cui non ego sum fallaci praemia vati?
quae mea non decies somnia versat anus?
hostis siquis erit nobis, amet ille puellas:
gaudeat in puero, siquis amicus erit.
tranquillo tuta descendis flumine cymba:
quid tibi tam parvi litoris unda nocet?
alter saepe uno mutat praecordia verbo,
altera vix ipso sanguine mollis erit.

Digitized by Google

4.

Nej, framhärda jag vill i min tjänst: hvi skulle jag knyta
blott för att öka mitt kval kärlig förbindelse ny?
Oxen vid plogen sitt ok afskudda sig söker i början,
sen, då han vant sig därvid, spak i sin fåra han går;
älskande ynglingen käckt till en tid jämväl sig förhäfver,
men är hans trots blott kväst, finner han nöjd sig i allt.
Nesligt med bojor belagd ju en siare blef som Melampus,
när på sin gärning han greps, röfvande Iphicli hjord,
lockad af snöd vinst ej, men af Pero den fagra, som skulle
snart i hans fädernehem hälsas i Pylos som brud.
Ofta förut du likvisst får tjuserskans nycker beklaga, 4
tigga om gunst och försmådd ofta begifva dig hem,
ofta jämväl med din tand oskyldiga naglarne nagga,
stampa med tveksam fot ofta i marken af harm.
Dränkte jag icke mitt hår med parfym, jag arme, förgäfves?
Gick jag där ej som en sprätt sirligt med släpande steg?
Örter mot dylikt kval kan ej Perimede i natten
samla, Medea dig ej reda en räddningens dryck;
när du till sjukdom skäl ej ser, ej spår af en skada,
hvadan det onda likväl kommer, förgäfves du spör.
Här ej läkare hjälp, ej dunbädd bringar den kranke,
tryckande kvalm honom ej skadar och växlande vind:
frisk går vännen och sund i vår krets, och med ens är han borta.
Så oss kärleken städs gäckar, hvadhelst den nu är.
Nämn den tiggarprofet, som mig ej utplundrat, och nämn den
häxa, som icke mig tydt tionde gången min dröm!
Vände till flickor sin håg, så önskar jag, hvarje min ovän;
är du min vän däremot, sök dig en gosse, jag ber.
Trygg med din farkost far lugnt flytande floden du utför,
rädes för skeppsbrott ej: stranden så nära ju är.
Honom du lätt med ett endaste ord omstämmer till mildhet,
henne du blidkade knappt, läte du äfven ditt lif.

Digitized by Google

V.

Hoc verum est, tota te ferri, Cynthia, Roma,
 et non ignota vivere nequitia?
haec merui sperare? dabis mihi, perfida, poenas:
 et nobis aliquo, Cynthia, ventus erit.
inveniam tamen e multis fallacibus unam,
 quae fieri nostro carmine nota velit,
nec mihi tam duris insultet moribus, et te
 vellicet: heu sero flebis amata diu.
nunc est ira recens, nunc est discedere tempus:
 si dolor afuerit, crede, redibit amor.
non ita Carpathiae variant aquilonibus undae,
 nec dubio nubes vertitur atra noto,
quam facile irati verbo mutantur amantes:
 dum licet, iniusto subtrahe colla iugo.
nec tu non aliquid, sed prima nocte, dolebis:
 omne in amore malum, si patiare, levest.
at tu per dominae Iunonis dulcia iura
 parce tuis animis, vita, nocere tibi.
non solum taurus ferit uncis cornibus hostem,
 verum etiam instanti laesa repugnat ovis.
nec tibi periuro scindam de corpore vestem,
 nec mea praeclusas fregerit ira fores,
nec tibi conexos iratus carpere crines
 nec duris ausim laedere pollicibus.
rusticus haec aliquis tam turpia proelia quaerat,
 cuius non hederae circuiere caput.
scribam igitur, quod non umquam tua deleat aetas.
 'Cynthia forma potens, Cynthia verba levis.'
crede mihi, quamvis contemnas murmura famae,
 hic tibi pallori, Cynthia, versus erit.

Digitized by Google

5.

Cynthia, säg, är det sant, att om dig blott talas i Roma,
och att du säljer din gunst öppet och utan försyn?
Har jag sådant förtjänt? Jag skall, trolösa, dig straffa:
Cynthia, äfven för mig öppnar väl någon en hamn.
Någon jag finner väl dock i den flyktiga skaran af flickor
villig att låta sitt namn fräjdas af mig i min sång,
någon som icke så stolt mig hånar, men hvässer mot dig sin
tunga: för sent hvad du mist, Cynthia, gråter du då.
Nu är förbittringen färsk, nu tiden är inne att skiljas:
ser du, när harmen förgått, kommer din kärlek igen.
Vågen på Carpathi haf lätt skiftar för nordliga vinden,
lätt vid den sydligas lek molnet det mörka fördrifs,
lättare dock af ett ord utplånas en älskares vrede:
skudda ditt skymfliga ok nu, då du kan det, utaf.
Svida det skall, det förstås, på sin höjd en natt eller tvenne:
dylikt lidande, lugnt buret, går öfver så lätt.
Men vid den kärliga band mildt hägnande Juno jag ber dig,
älskade, dämpa ditt trots, förrn i fördärf det dig för.
Ej blott tjuren med krokiga horn mot sin fiende rusar,
strafflöst plågar du ej äfven det frommaste lamm.
Väl ej dräkten jag skall från din kropp, menederska, slita,
ej i min vrede din dörr krossa, när stängd jag den ser,
icke jag djärfs att med konst uppfästade flätorna rubba
eller förgrymmad mot dig knyta min hand till ett slag.
Finne i sådana bragder behag ohyfsade tölpar:
skalden, med murgrönskrans smyckad om pannan, dem skyr.
Så blott skrifva jag skall, och det står där, så länge du lefver:
'ingen som Cynthia skön, ingen som Cynthia falsk'.
Tro mig, äfven om allt hvad här sägs likgiltigt du anser,
denna min vers skall dock fylla med bäfvan ditt bröst.

Digitized by Google

VI.

Non ita conplebant Ephyreae Laidos aedes,
ad cuius iacuit Graecia tota fores.
turba Menandreae fuerat nec Thaidos olim
tanta, in qua populus lusit Erichthonius,
nec, quae deletas potuit conponere Thebas,
Phryne tam multis facta beata viris.
quin etiam falsos fingis tibi saepe propinquos,
oscula nec desunt qui tibi iure ferant.
me iuvenum pictae facies, me nomina laedunt,
me tener in cunis et sine voce puer:
me laedit si multa tibi dedit oscula mater,
me soror et cum quae dormit amica simul:
omnia me laedunt: timidus sum (ignosce timori),
et miser in tunica suspicor esse virum.
his olim, ut fama est, vitiis ad proelia ventumst:
his Troiana vides funera principiis.
aspera centauros eadem dementia iussit
frangere in adversum pocula Pirithoum.
cur exempla petam Graium? tu criminis auctor,
nutritus duro, Romule, lacte lupae.
tu rapere intactas docuisti inpune Sabinas:
per te nunc Romae quidlibet audet Amor.
felix Admeti coniunx et lectus Ulixis,
et quaecumque viri femina limen amat.
templa Pudicitiae quid opus statuisse puellis,
si cuivis nuptae quidlibet esse licet?
quae manus obscenas depinxit prima tabellas
et posuit casta turpia visa domo,
illa puellarum ingenuos corrupit ocellos
nequitiaeque suae noluit esse rudes.
ah gemat in terris, ista qui protulit arte
iurgia sub tacita condita laetitia.

Digitized by Google

6.

Så i Corinthus ej ens uppvaktades fordom en Lais,
hon, vid hvars tröskel ett helt Hellas beundrande låg,
Thais, Menanders modell, som Erechtheus-folket i kärlig
yra försatte, en svärm sådan ej såg i sitt hus,
Phryne jämväl, som på nytt uppbyggde det grusade Thebae,
ej af en så stor hop männer sig samkat sitt guld.
Ofta på frändskap skyller du ock kantänka: du saknar
aldrig kusiner, som rätt äga att kyssar dig ge.
Hör jag ett namn blott, ser ett porträtt, strax grips jag af ängslan,
ja, för det barn, som ännu lallar i vaggan, jag räds.
Kränkt jag mig känner, om själfva din mor ses ofta dig kyssa,
kränkt, om väninna med dig delar, om syster din bädd,
kränkt utaf allt: jag är rädd — må till ursäkt rädslan mig lända —
rädd, att i tunicans veck ligger en älskare gömd.
Sådan försyndelse, sägs det, har krig förr vållat i världen,
sådant en gång, som du vet, ledde till Ilions fall.
Slikt ursinne det var som centaurerna dref, då de ville
slå mot Pirithoi bröst tunga pokaler i kras.
Hvi för grekers exempel jag an? Ditt mönster vi följa,
Romulus, ammad med varg-honans fördärfliga mjölk.
Du, som oss lärde att fräckt bortröfva sabinernas ungmör,
du bär skulden att nu lustan regerar i Rom.
Säll en Admeti gemål, säll ock en Penelope, sällt hvart
äkta förbund, där sin mans tröskel en kvinna har kär!
Hvartill båtar att dygdekapell upprätta för flickor,
när som de gifta ha lof lefva hur helst de ha lust?
Se, den man, som en gång först målade slippriga taflor
och i ett ärbart hus satte sin styggelse upp,
han med sitt verk ett förgift dröp in i den dygdiga ungmöns
ögon och gaf henne grymt del af sitt eget fördärf.
Ve öfver honom! Sin konst missbrukande väckte till lif han
splitet och striden, som jämt lurar bak lycka och lugn.

Digitized by Google

non istis olim variabant tecta figuris:
tum paries nullo crimine pictus erat.
. . . .
sed non inmerito velavit aranea fanum,
et mala desertos occupat herba deos.
quos igitur tibi custodes, quae limina ponam,
quae numquam supra pes inimicus eat?
nam nihil invitae tristis custodia prodest:
quam peccare pudet, Cynthia, tuta sat est.
nos uxor numquam, numquam seducet amica:
semper amica mihi, semper et uxor eris.

Digitized by Google

Så i en forntid ej utsmyckade tedde sig hemmen:
    synder och brott ej då sågo från väggarna ner.
. . . .
Skulden är vår, att spindeln sitt nät nu väfver i templet,
    och att af ogräs fylls gudarnas ödsliga gård.
Skall jag väl, Cynthia, vakt vid din dörr utställa och söka
    spärra för oväns fot vägen till dina gemak?
Ack, den synden har kär stängs ej af förhatliga vakter:
    den, som för felsteg blygs, äger en vakt i sig själf.
Mig ej maka från dig, ej tjuserska mäktar att locka:
    städse min tjuserska du, städs du min maka förblir.

Digitized by Google

VII.

Gavisa es certe sublatam, Cynthia, legem
qua quondam edicta flemus uterque diu
ni nos divideret. quamvis diducere amantes
non queat invitos Iuppiter ipse duos.
at magnus Caesar. sed magnus Caesar in armis:
devictae gentes nil in amore valent.
nam citius paterer caput hoc discedere collo
quam possem nuptae perdere amore faces
aut ego transirem tua limina clausa maritus,
respiciens udis prodita luminibus.
ah mea tum quales caneret tibi tibia somnos,
tibia, funesta tristior illa tuba!
unde mihi Parthis gnatos praebere triumphis?
nullus de nostro sanguine miles erit.
quod si vera meae comitarent castra puellae,
non mihi sat magnus Castoris iret equus.
hinc etenim tantum meruit mea gloria nomen,
gloria ad hibernos lata Borysthenidas.
tu mihi sola places: placeam tibi, Cynthia, solus.
hic erit et patrio sanguine pluris amor.

Digitized by Google

7.

Glad du, Cynthia, blef helt visst, då tillbaka de togo
lagen, hvars stiftande djupt bägge vi sörjde en gång,
rädda, att skilja den skulle oss två. Fast älskande skilja,
hålla de troget ihop, mäktar ej Juppiter ens.
Caesar är stor. Väl sant! Han är stor, när det gäller att kriga;
men för de segrar han vann hyser ej Amor respekt.
Ty nog läte jag förr från min hals afhugga mitt hufvud,
än jag mot laga förbund bytte min låga för dig,
än jag din tröskel förbi som en gift man ginge, med tårar
efter den dörr, som jag själf slutit, mig seende om.
Ack, och hur ljöde för dig då flöjternas ton uti natten,
flöjternas mera än döds-tubornas skärande ton?
Söner jag skulle bestå att i parthisk triumf paradera?
Aldrig en enda soldat vänte sig staten af mig.
O, men om flickorna mina i fält legionerna följde,
högt nog bure mig då Cyllarus ej på sin rygg.
Dädan ju ära mitt namn och berömmelse rik sig förvärfvat
namnet, bland isar och snö kändt vid Borysthenes' strand
Dig blott, dig har jag kär: att du kär mig hölle allena!
Cynthia, du mig förmer gäller än barn och familj.

Digitized by Google

VIII.

Eripitur nobis iam pridem cara puella,
et tu me lacrimas fundere, amice, vetas!
nullae sunt inimicitiae nisi amoris acerbae:
ipsum me iugula, lenior hostis ero.
possum ego in alterius positam spectare lacerto?
nec mea dicetur quae modo dicta meast?
'omnia vertuntur. certe vertuntur amores:
vinceris aut vincis, haec in amore rotast.
magni saepe duces, magni cecidere tyranni,
et Thebae steterunt altaque Troia fuit.'
munera quanta dedi, vel qualia carmina feci!
illa tamen numquam ferrea dixit 'amo'.
ergo iam multos nimium temerarius annos,
inproba, qui tulerim teque tuamque domum,
ecquandone tibi liber sum visus? an usque
in nostrum iacies verba superba caput?
sic igitur prima moriere aetate, Properti?
sed morere, interitu gaudeat illa tuo,
exagitet nostros manes, sectetur et umbras,
insultetque rogis, calcet et ossa mea.
quid? non Antigones tumulo Boeotius Haemon
corruit ipse suo saucius ense latus
et sua cum miserae permiscuit ossa puellae,
qua sine Thebanam noluit ire domum?
sed non effugies: mecum moriaris oportet:
hoc eodem ferro stillet uterque cruor.
quamvis ista mihi mors est inhonesta futura.
mors inhonesta quidem, tu moriere tamen.
ille etiam abrepta desertus coniuge Achilles
cessare in tectis pertulit arma sua.
viderat ille fugas, tractos in litore Achivos,
fervere et Hectorea Dorica castra face,

Digitized by Google

8.

När en rival mig som bäst frånröfvar den flicka jag älskar,
kan du förmena mig då tårar att gjuta, min vän?
Bittrare ovänskap ej ges än af kärleken vållad:
ville du taga mitt lif, så jag dig hatade ej.
Kan likgiltigt jag se, hur sin arm kring henne han slingrar?
Får ej henne jag min kalla, som nyss jag det fick?
'Flyktigt är allt, och af allt mest flyktigt det kvinnliga hjärtat:
hjulet med fröjd och med kval löper för älskaren kring.
Store monarker jämväl, härförare store ha fallit,
Thebae har sjunkit och högt fräjdade Troja i grus'.
Skänker i mängd jag ju bragt och i sång henne hyllat så härligt;
aldrig den hårda likvisst sade: 'jag håller dig kär'.
Har väl i alla de år, som jag hyst med dig själf och det lif, som
förts i ditt hus, af en blind lidelse dårad, fördrag,
har du mig bättre bemött än en slaf? Skall städs du för hårda,
obarmhärtiga ord göra mitt hufvud till mål?
Så är att dö du då dömd, min Propertius, midt i din ungdom?
Nöjd må du dö! Sin triumf fire hon stolt vid din bår!
Drage mot manerna än hon i fejd och förfölje min vålnad,
skymfligt hon upp på min graf träde och trampe mitt stoft!
Sjönk ej förr vid Antigones lik boeotiern Haemon
döende ned af det sår själf han med svärdet sig gett,
sällande så till sin bruds olyckliga skugga sin egen
att till palatset sig ej henne förutan bege?
Ej blir dock du mig kvitt: själf skall du mig följa i döden.
Ser du min klinga? Hon skall drypa af bägges vårt blod.
Brännmärkt blir jag därför, det är sant, helt visst i en framtid.
Blifve jag brännmärkt! Dö måste du, stolta, likväl.
Forntidshjälten ju ock, som sin älskade miste, Peliden,
lät sina vapen i ro hvila och bidde sin tid;
såg sina landsmäns flykt, deras lik kringsläpas på stranden,
grekernas läger han såg stucket af Hector i brand;

Digitized by Google

viderat informem multa Patroclon arena
porrectum et sparsas caede iacere comas,
omnia formosam propter Briseida passus:
tantus in erepto saevit amore dolor.
at postquam sera captiva est reddita poena,
fortem illum Haemoniis Hectora traxit equis.
inferior multo cum sim vel matre vel armis,
mirum, si de me iure triumphat Amor?

Digitized by Google

såg sin Patroclus, sin reslige vän, hur han nesligt i stoftet
låg där, och såg hans af blod fläckade hufvud och hår;
trotsigt han åsåg allt i förbidan på fager Briseis:
så grips hjärtat af harm, röfvas den älskade bort.
Sen upprättelse sist och tillbaka sin flicka han erhöll:
strax vid sin thraciska vagn släpade Hector han bort.
Ej med Achilles i börd jag kan och i bragder mig mäta:
käre, förvånar dig då Amors triumf öfver mig?

Digitized by Google

IX.

Iste quod est, ego saepe fui: sed fors et in hora
hoc ipso eiecto carior alter erit.
Penelope poterat bis denos salva per annos
vivere, tam multis femina digna procis:
coniugium falsa poterat differre Minerva,
nocturno solvens texta diurna dolo:
visura et quamvis numquam speraret Ulixen,
illum expectando facta remansit anus.
nec non exanimem amplectens Briseis Achillem
candida vesana verberat ora manu,
et dominum lavit maerens captiva cruentum,
adpositum flavis in Simoenta vadis,
foedavitque comas, et tanti corpus Achilli
maximaque in parva sustulit ossa manu,
cum tibi nec Peleus aderat nec caerula mater,
Scyria nec viduo Deidamia toro.
tunc igitur veris gaudebat Graecia natis:
tunc etiam felix inter et arma pudor.
at tu non una potuisti nocte vacare,
inpia, non unum sola manere diem.
quin etiam multo duxistis pocula risu:
forsitan et de me verba fuere mala.
hic etiam petitur qui te prius ipse reliquit.
di faciant, isto capta fruare viro!
haec mihi vota tuam propter suscepta salutem,
cum capite hoc Stygiae iam poterentur aquae,
et lectum · flentes circum staremus amici?
hic ubi tum, pro di, perfida, quisve fuit?
quid si longinquos retinerer miles ad Indos,
aut mea si staret navis in Oceano?
sed vobis facile est verba et conponere fraudes:
hoc unum didicit femina semper opus.

Digitized by Google

9.

Nu är den där hvad så ofta jag var! Om en timme måhända
är det hans tur att försmådd vika för gynnad rival.
Åren igenom sin dygd en Penelope mäktade visligt
vakta, en kvinna förvisst hundrade friare värd.
Skyllande slugt på sin slöjd och på uppskof yrkande ref hon
hvad hon om dagarne väft åter om nätterna upp.
Hopp ej ägde hon mer att sin man se åter, och likväl
troget i lefnadens höst honom hon väntade än.
Ömt i sin famn slöt ock en Briseis den döde Achilles,
handen mot mjällhvit kind vildt i sin smärta hon slog,
hjärtebedröfvad hon tvog, fast endast en fånge, sin herres
blodiga lik, där vid gul Simois' brädd det var lagdt,
höljde sitt hufvud med mull, och Achilles' lekamen, den store
krigarens aska, på späd arm vid sitt hjärta hon bar,
när ej Peleus var, ej hafsblå moder dig nära,
Deidamia dig ej, lämnad på Scyros i sorg.
Då flöt fädernas blod än rent i hellenernas ådror:
äfven i fält hölls då ära och tukt i respekt.
Du ej kunde dig ens en natt, lättsinniga, styra,
mäktade ej för dig själf dväljas en endaste dag.
Nej, gladt skämtande sutten I där och pokalerna tömden,
fällden väl äfven om mig stygga och smädliga ord.
Och till en sådan din håg nu står, som förut dig försmådde.
Skänke dig himmelen ljuf fröjd i den tjusarens famn!
Är det då svaret på bön, som jag bad för ditt lif och din räddning,
när om ditt hufvud så när Acherons bölja sig slöt
och vi vänner i sorg vid din sjukbädd alla församlats?
Hvar fanns, falska, ja säg, fanns han, din dyrkade, då?
Tänk, om i krig långt bort jag till Indiens bygd mig begåfve,
om vid Oceani strand låge för ankar mitt skepp!
Ack, historier lätt uppduka förmån I och svepskäl:
se, den konsten i grund kvinnan af ålder förstått.

Digitized by Google

non sic incerto mutantur flamine Syrtes,
nec folia hiberno tam tremefacta noto,
quam cito feminea non constat foedus in ira,
sive ea causa gravis, sive ea causa levis.
nunc quoniam ista tibi placuit sententia, cedam.
tela, precor, pueri, promite acuta magis,
figite certantes, atque hanc mihi solvite vitam:
sanguis erit vobis maxima palma meus.
sidera sunt testes et matutina pruina
et furtim misero ianua aperta mihi:
te nihil in vita nobis acceptius umquam:
nunc quoque eris, quamvis sis inimica mihi.
nec domina ulla meo ponet vestigia lecto:
solus ero, quoniam non licet esse tuum.
atque utinam, si forte pios eduximus annos,
ille vir in medio fiat amore lapis!
non ob regna magis diris cecidere sub armis
Thebani media non sine matre duces,
quam mihi si media liceat pugnare puella,
mortem ego non fugiam morte subire tua.

Digitized by Google

Så ej skiftande vind ses afriska Syrter förvandla,
ej syd-stormarne så darrande löfven förströ,
som sin förbindelse snabbt upplöser i vrede en kvinna,
om för sin vrede hon har vägande skäl eller ej.
Dock ditt beslut och din vilja jag hört, och jag går mina färde.
Utsen, piltar, för mig pilar med hvassare udd,
skjuten i kapp mot mitt bröst och ur lemmarne lifvet förlossen:
verkligt bevis på er makt varder jag först med min död.
Himmelens stjärnhär vet och den tidiga morgonens frost, och
dörren det vet, som i smyg öppnades förr på min bön:
allt, hvad i lifvet jag högst åtrådde, var du, och för dig skall
klappa, ehuru försmådt, hjärtat i döden ännu.
Aldrig en tjuserskas fot skall mer mitt läger beröra:
ensam lefva jag vill, får jag ej dig höra till.
Men om mitt lif alltjämt ostraffligt jag lefvat, I gudar,
låten den där till en sten varda i njutningens stund!
Icke med hug mer hätsk utkämpade förr i sin moders
åsyn Oedipi tu söner om riket sin kamp,
än jag ville med dig upptaga en dust om min flicka:
gärna jag doge, om dig döden jag gåfve jämväl.

X.

Sed tempus lustrare aliis Helicona choreis,
et campum Haemonio iam dare tempus equo.
iam libet et fortes memorare ad proelia turmas
et Romana mei dicere castra ducis.
quod si deficiant vires, audacia certe
laus erit: in magnis et voluisse sat est.
aetas prima canat Veneres, extrema tumultus:
bella canam, quando scripta puella meast.
nunc volo subducto gravior procedere vultu,
nunc aliam citharam me mea musa docet,
surge, anima, ex humili iam carmine: sumite vires,
Pierides: magni nunc erit oris opus.
iam negat Euphrates equitem post terga tueri
Parthorum, et Crassos se tenuisse dolet:
India quin, Auguste, tuo dat colla triumpho,
et domus intactae te tremit Arabiae:
et siqua extremis tellus se subtrahit oris,
sentiat illa tuas post modo capta manus.
haec ego castra sequar. vates tua castra canendo
magnus ero. servent hunc mihi fata diem!
ut caput in magnis ubi non est tangere signis,
ponitur hic imos ante corona pedes,
sic nos nunc, inopes laudis conscendere culmen,
pauperibus sacris vilia tura damus.
nondum etiam Ascraeos norunt mea carmina fontes,
sed modo Permessi flumine lavit Amor.

Digitized by Google

10.

Tid dock är att en kör-dans ny kring Helicon tråda,
tid att haemoniskt spann tumla på bredare ban.
Ryttarskvadroner, till kamp käckt ilande, lyster mig fira,
kväda min herres och Roms krigslegioner till pris.
Sviker förmågan, beröm för mitt mod likväl jag förtjänar:
redan att vilja är stort, satte ditt syfte du högt.
Ungdom kärliga värf, men en man höfs strider att sjunga:
krig jag besjunge, ty nog kvad jag min tjuserskas lof.
Nu högtidligt jag vill uppträda med värdiga later,
nu på ett nytt instrument spela, af muserna lärd.
Lyft dig ur låg region, o min själ, till sublimare diktning!
Upp, pierider! Det görs väldiga toner behof.
Parthiske ryttares svek ej mer vill floden Euphrates
skåda och sörjer den graf Crasserna fordom hon redt,
ödmjukt hylla dig Indiens folk, triumfator Augustus,
förr ohunnen arabs boningar bäfva för dig,
och om ett land i Oceani famn än fjärran sig döljer,
din allsvåldiga hand säkert det kufvar till sist.
Din man varda jag vill och som skald högt sjunga din ära.
Måtte mig ödet, jag ber, unna den lotten en dag.
Nu, som en man, då han ej når upp till den höga statyens
hufvud, får lägga sin krans hyllande ned för dess fot,
jag ock, icke i stånd att epikens höjder bestiga,
måste en fattigmansgärd bringa af rökelse blott.
Icke af Ascras brunn jag som skald än öst, ur Permessi
flöden allenast en dryck Amor mig nyligen räckt.

Digitized by Google

XI.

Scribant de te alii vel sis ignota, licebit:
laudet, qui sterili semina ponit humo.
omnia, crede mihi, tecum uno munera lecto
auferet extremi funeris atra dies:
et tua transibit contemnens ossa viator,
nec dicet 'cinis hic docta puella fuit'.

Digitized by Google

11.

Andra må kväda om dig eller ej, mig kvittar det lika:
prise dig den, som har lust spilla på sanden sin sådd.
Tro mig, hvarje behag, som dig prydt, med dig sina färde
drager, då själf du en dag varder förgängelsens rof.
Aldrig en vandrare skall vid din grafsten stanna och säga:
'flickan, som jordades här, var för sitt snille berömd'.

XII.

Quicumque ille fuit puerum qui pinxit Amorem,
nonne putas miras hunc habuisse manus?
hic primum vidit sine sensu vivere amantes
et levibus curis magna perire bona.
idem non frustra ventosas addidit alas,
fecit et humano corde volare deum;
scilicet alterna quoniam iactamur in unda,
nostraque non ullis permanet aura locis.
et merito hamatis manus est armata sagittis
et pharetra ex umero Gnosia utroque iacet;
ante ferit quoniam, tuti quam cernimus hostem,
nec quisquam ex illo vulnere sanus abit.
in me tela manent, manet et puerilis imago:
sed certe pennas perdidit ille suas,
evolat heu nostro quoniam de pectore nusquam,
adsiduusque meo sanguine bella gerit.
quid tibi iucundum est siccis habitare medullis?
si pudor est, alio traice tela tua.
intactos isto satius temptare veneno:
non ego, sed tenuis vapulat umbra mea.
quam si perdideris, quis erit qui talia cantet
(haec mea musa levis gloria magna tuast),
qui caput et digitos et lumina nigra puellae
et canat ut soleant molliter ire pedes?

Digitized by Google

12.

Hvem det nu var som en gång afbildade Amor som gosse,
röjde ej detta hans grepp mästaren tydligt, så säg!
Klart han ju insåg först hur tanklöst älskande lefva,
hur för ett barnsligt begär värf de försumma af vikt.
Luftiga vingar han ock gaf pilten med rätta och lät den
flygande guden sitt bo taga i människans bröst:
än ju mot himmelens höjd, än ned uti djupet vi slungas,
och på de älskandes haf vänder ju vinden sig städs.
Pilar med hullingar på i hans hand ock sattes, och gnosiskt
koger den lille med skäl fick öfver skuldrorna lagdt:
bäst du där sorglöst går, ej anande ondt, är du redan
träffad, och salfva det ej finnes, som läker ditt sår.
Pilar och gossegestalt han hos mig ock äger som vanligt,
vingarnes par däremot hafver för visso han mist,
ack, ty den plats, som han valt i min barm, ej mer han förlåter
grymt som i fiendeland rasar han städs i mitt blod.
Tycks dig så ljufligt att bo i ett bröst, som i grund du förhärjat?
Skäms du det minsta, så vänd bågen mot andra en gång.
Hemsök hellre, jag ber, med ditt gift osårade hjärtan:
mig ej pina du kan, skuggan allenast af mig.
Skonar du ej ens den, hvem tror du väl sjunger, som jag gör—
dig till berömmelse rik länder min lekande dikt—,
sjunger om flickans gestalt, hennes hufvud och händer och svarta
ögon och fötternas lätt sväfvande, spänstiga steg?

Digitized by Google

XIII.

Non tot Achaemeniis armantur Susa sagittis,
spicula quot nostro pectore fixit Amor.
hic me tam graciles vetuit contemnere musas,
iussit et Ascraeum sic habitare nemus,
non ut Pieriae quercus mea verba sequantur,
aut possim Ismaria ducere valle feras,
sed magis ut nostro stupefiat Cynthia versu:
tunc ego sim Inachio notior arte Lino.
non ego sum formae tantum mirator honestae,
nec siqua inlustres femina iactat avos:
me iuvet in gremio doctae legisse puellae,
auribus et puris scripta probasse mea.
haec ubi contigerint, populi confusa valeto
fabula: nam domina iudice tutus ero.
quae si forte bonas ad pacem verterit aures,
possum inimicitias tunc ego ferre Iovis.

Digitized by Google

13.

Persiska pilar till värn för sin borg ej Susa så många
samlar, som Amor har sändt pilar i hjärtat på mig.
Han elegiernas lekande konst ringakta förbjöd mig,
bjöd mig i Ascras lund taga bland skalderna plats,
ej att, en Orpheus lik, hänrycka Pieriens ekar
eller med tonernas makt djuren i Ismari dal,
nej, att med diktens behag blott Cynthia tjusa jag skulle:
mera än Linus berömd vorde för visso jag då.
Icke gestalten det är som jag främst afgudar, och föga
locka mig kvinnor, som stolt orda om anor och ätt:
jag i en vitter förtjuserskas famn vill dikta, för öron
känsliga, fina jag vill sångareprofvet bestå.
Varder mig detta beskärdt, hvad rör mig den virriga hopens
sladder? Med Cynthias dom nöjd jag mig känner och trygg.
Täckes till fredsslut hon blott låna bevågen sitt öra,
vare min ovän då Juppiter själf, om han vill.

Digitized by Google

XIII b.

Quandocumque igitur nostros mors claudet ocellos,
accipe quae serves funeris acta mei.
nec mea tum longa spatietur imagine pompa,
nec tuba sit fati varia querella mei,
nec mihi tum fulcro sternatur lectus eburno,
nec sit in Attalico mors mea nixa toro.
desit odoriferis ordo mihi lancibus, adsint
plebei parvae funeris exequiae.
sit mea magna satis si tres sint pompa libelli,
quos ego Persephonae maxima dona feram.
tu vero nudum pectus lacerata sequeris,
nec fueris nomen lassa vocare meum,
osculaque in gelidis pones suprema labellis,
cum dabitur Syrio munere plenus onyx.
deinde, ubi suppositus cinerem me fecerit ardor,
accipiat manes parvula testa meos,
et sit in exiguo laurus super addita busto,
quae tegat extincti funeris umbra locum.
et duo sint versus, 'qui nunc iacet horrida pulvis,
unius hic quondam servus Amoris erat'.
nec minus haec nostri notescet fama sepulcri,
quam fuerant Phthii busta cruenta viri.
tu quoque si quando venies ad fata, memento,
hoc iter ad lapides cana veni memores.
interea cave sis nos adspernata sepultos:
non nihil ad verum conscia terra sapit.

Digitized by Google

13 b.

Hör alltså och förnim, hur en dag, närhelst jag mitt öga
lycker, begrafningens akt, Cynthia, ordna du må.
Ej anbilder i lång procession då öppne mitt liktåg,
ej jag af tubor en tom klagan begär vid min död,
skimre af elfenbens-inläggningar ej katafalken,
ej på attaliska prakt-hyenden hvile mitt stoft.
Rökelsebärares rad låt ej ledsaga mig, låt mig
såsom en ringa quirit fara min yttersta färd.
Hederseskort nog stor mig vare af dikter ett tretal,
dem jag må taga, en kär skänk för Proserpina, med.
Du skall följa mig, du, och mitt namn ej tröttna att ropa,
du till ett tecken af sorg sarga ditt blottade bröst,
och på de kallnade läpparne du skall trycka en sista
kyss, då af Syriens ljuft doftande gärd jag begjuts.
Har jag på brinnande bål sen blifvit till aska förvandlad,
famne en anspråkslös urna min dödliga del,
och på min oansenliga graf skönt spire en lager,
skänkande platsen en sval skugga, där bålet förbrann.
Mäle en inskrift kort: 'här göms, sträf aska en handfull
vorden, en Amors slaf. Troget han tjänade en'.
Mindre berömd skall ej, tro mig, den grafven i världen
varda än Peleus' sons blodiga hög på sin strand.
Och när omsider jämväl din stund är inne, jag ber dig,
ställ med förbleknade hår färden till mitt monument.
Vakte till dess du dig väl, att du ej vanvördar min skugga!
Känsla förutan är ej stoftet: det vet och förstår.

Digitized by Google

XIII c.

Atque utinam primis animam me ponere cunis
iussisset quaevis de tribus una soror!
nam quo tam dubiae servetur spiritus horae?
Nestoris est visus post tria saecla cinis.
quis tam longaevae minuisset fata senectae
Gallicus Iliacis miles in aggeribus!
non ille Antilochi vidisset corpus humari,
diceret aut 'o mors, cur mihi sera venis?'
tu tamen amisso non numquam flebis amico:
fas est praeteritos semper amare viros.
testis, cui niveum quondam percussit Adonin
venantem Idalio vertice durus aper:
illis formosum iacuisse paludibus, illuc
diceris effusa tu Venus isse coma.
sed frustra mutos revocabis, Cynthia, manes:
nam mea quid poterunt ossa minuta loqui?

Digitized by Google

13 c.

Ja, om i vaggan ändock jag som späd fått lykta min lefnads
dagar! Om en af de tre systrarna så det bestämt!
Hvarför förlänga ett lif, hvar stund osäkert, som detta?
Måste som Nestor man tre åldrar ha sett för att dö?
Hade en gallisk krigare blott uppå Ilions vallar
satt för den åldriges trögt krälande dagar en gräns!
Ej sin Antilochus då han behöft se jordas och ej så
klaga: 'har icke jag nog väntat? Hvi dröjer du, död?'
Visst skall, älskade, dock du ibland väl gråta min bortgång:
helig är plikten att kär hålla den man, som man mist.
Hon det betygar, som förr på Idalii berg sin Adonis
fann uti snöhvit höft sårad af rasande galt.
Där låg pilten vid vattnen så skön, dit drog du, förtäljs det,
sorgsen med upplöst hår, kärleksgudinna, åstad.
Ack, men hvad båtar det, Cynthia, då att du kallar mig åter?
Tala förmår jag ju ej, när jag till aska är bränd.

Digitized by Google

XIV.

Non ita Dardanio gavisus Atrida triumphost,
cum caderent magnae Laomedontis opes,
nec sic errore exacto laetatus Ulixes,
cum tetigit carae litora Dulichiae,
nec sic Electra, salvum cum adspexit Oresten,
cuius falsa tenens fleverat ossa soror,
nec sic incolumem Minois Thesea vidit,
Daedalium lino cum duce rexit iter,
quanta ego praeterita collegi gaudia nocte:
inmortalis ero, si altera talis erit.
at dum demissis supplex cervicibus ibam,
dicebar sicco vilior esse lacu.
nec mihi iam fastus opponere quaerit iniquos,
nec mihi ploranti lenta sedere potest.
atque utinam non tam sero mihi nota fuisset
condicio! cineri nunc medicina datur.
ante pedes caecis lucebat semita nobis:
scilicet insano nemo in amore videt.
hoc sensi prodesse magis: contemnite, amantes:
sic hodie veniet, siqua negavit heri.
pulsabant alii frustra dominamque vocabant:
mecum habuit positum lenta puella caput.
haec mihi devictis potior victoria Parthis,
haec spolia, haec reges, haec mihi currus erunt.
magna ego dona tua figam, Cytherea, columna,
taleque sub nostro nomine carmen erit,
'has pono ante tuas tibi, diva, Propertius aedes
exuvias, tota nocte receptus amans'.
nunc ad te, mea lux, veniet mea litore navis
servata? an mediis sidat onusta vadis?
quod si forte aliqua nobis mutabere culpa,
vestibulum iaceam mortuus ante tuum.

14.

Ej så glad sin dardaner-triumf njöt sonen af Atreus,
när han Laomedons borg jämnat med jorden en gång,
så vid sin irrfärds slut ej jublade fordom Ulixes,
när sitt Dulichias högt älskade strand han besteg,
ej, då sin broder hon såg lifs lefvande nalkas, Electra,
sen öfver stoftet hon nyss gråtit, som sagts vara hans,
så ej greps Ariadne af fröjd, när hon skådade Theseus
lyckligt af ledande tråd räddad ur lömsk labyrint,
som jag af sällhet fylls, när på senaste natten jag tänker:
skänks mig en sådan på nytt, salig jag blir som en gud.
Förr, då med lutande rygg jag om gunst blygt bedjande gick här,
hånligt jag vardt vid en brunn liknad, som vatten ej ger.
Numer söker hon ej den förnämt likgiltiga spela,
sitter ej längre och ler lojt åt sin älskares kval.
O att i tid jag förstått hvad behof här gjordes! För sent då
skulle åt dödsdömd man räddande drycken ej räckts.
Vägen ju låg där så klar, om jag blott haft ögon att se med;
ack, men af kärlekens makt dårad är människan blind.
Hör nu medlet: förakt mot förakt sätt stolt, när du älskar,
och den i dag dig försmår kommer i morgon och ber.
Andra där klappade på och vid namn henne ropte förgäfves:
ostördt smög hon till mitt hufvud sitt hufvud ändå.
Se, den segern förmer än att partherna kufva mig tyckes:
konungar, byte, triumf aktar jag ringa mot den.
Skönt din tempelkolonn vill, Venus, med skänker jag smycka,
därtill gifvarens namn foga och följande vers:
'dessa troféer till tack för en hel natts kärliga fröjder
har, o gudinna, på din boning Propertius fäst'. —
Skall nu lyckligt hos dig i sin hamn inlöpa min farkost,
älskade? Skall han förtyngd stranda på hotande skär?
Vet: om du bryter med mig och dig trolös tyr till en annan,
skall vid din tröskel du ock finna din sångare död.

Digitized by Google

XV.

O me felicem! o nox mihi candida! et o tu
lectule deliciis facte beate meis!
quam multa adposita narramus verba lucerna,
quantaque sublato lumine rixa fuit!
nam modo nudatis mecum est luctata papillis,
interdum tunica duxit operta moram.
illa meos somno lapsos patefecit ocellos
ore suo, et dixit 'sicine, lente, iaces?'
quam vario amplexu mutamus bracchia! quantum
oscula sunt labris nostra morata tuis!
non iuvat in caeco Venerem corrumpere motu:
si nescis, oculi sunt in amore duces.
ipse Paris nuda fertur periisse Lacaena,
cum Menelaeo surgeret e thalamo:
nudus et Endymion Phoebi cepisse sororem
dicitur et nudae concubuisse deae.
quod si pertendens animo vestita cubaris,
scissa veste meas experiere manus:
quin etiam, si me ulterius provexerit ira,
ostendes matri bracchia laesa tuae.
necdum inclinatae prohibent te ludere mammae:
viderit haec, siquam iam peperisse pudet.
dum nos fata sinunt, oculos satiemus amore:
nox tibi longa venit, nec reditura dies.
atque utinam haerentes sic nos vincire catena
velles, ut numquam solveret ulla dies!
exemplo iunctae tibi sint in amore columbae,
masculus et totum femina coniugium.
errat qui finem vesani quaerit amoris:
verus amor nullum novit habere modum.
terra prius falso partu deludet arantes,
et citius nigros Sol agitabit equos

15.

O jag lycklige! O hänförande natt! Och du sälla
bädd, som i natten med mig njutit af lekarnes lust!
Huru vi smekord först med hvarann utbytte vid lampans
skimmer och, sedan vi släckt ljuset, hvad tjusande strid!
Än hon med blottade bröst käckt kämpande mötte mitt anfall,
än i sin tunica höljd tiggde hon fred för en stund.
Själf, då i dvala jag sjönk, mina ögon med kyssar hon kärligt
upplät, sägande: 'ah, stackare, redan förbi?'
Huru med älskande armar vi ömt omslingra hvarandra!
Huru jag tryckte min mun girigt och länge till din!
Hvarför vår älskogs lycka likväl blindt famlande minska?
Ögat är kärliga värfs ledare: vet du ej det?
Helena tände ju själf, så berättas det, glöden hos Paris,
när sin spartanske gemåls läger hon naken förlät;
naken Endymion låg, då Diana han dårade, sägs det,
och åt sin älskare gaf naken gudinnan sig hän.
Men om med envist trots du så här blir liggande påklädd,
skyll dig då själf, om din dräkt vredgad jag sliter itu.
Kanske i lidelsens yra jag ock än värre förgår mig,
kanske din mor på din arm skvallrande märken får se.
Än af förvissnade bröst ej manas du leken att lykta:
hit den skåde, som blygs öfver att barn hon har födt!
Ögonen låt oss, då än det oss fritt står, mätta med vällust:
natten, som stundar, är lång; dag det ej varder på nytt.
O att du ville med dig så kedja mig innerligt samman,
ljufva, att aldrig en dag komme, som löste mitt band.
Tag dig till mönster, jag ber, dufparet, som vårdar sin kärleks
lycka, i troget förbund maka med make förent.
Den är en dåre, som tror, att en eld kan slockna som denna:
sann hängifvenhet vet ände ej af eller gräns.
Förr skall odlaren korn uppskära, där hvete han sådde,
solen med nattsvart spann färdas i rymderna fram,

Digitized by Google

fluminaque ad caput incipient revocare liquores
aridus et sicco gurgite piscis erit,
quam possim nostros alio transferre calores:
huius ero vivus, mortuus huius ero.
quod mihi si secum tales concedere noctes
illa velit, vitae longus et annus erit:
si dabit haec multas, fiam inmortalis in illis.
nocte una quivis vel deus esse potest.
qualem si cuncti cuperent decurrere vitam
et pressi multo membra iacere mero,
non ferrum crudele neque esset bellica navis,
nec nostra Actiacum verteret ossa mare,
nec totiens propriis circum oppugnata triumphis
lassa foret crines solvere Roma suos.
haec certe merito poterunt laudare minores:
laeserunt nullos pocula nostra deos.
tu modo, dum lucet, fructum ne desere vitae:
omnia si dederis oscula, pauca dabis.
ac veluti folia arentes liquere corollas,
quae passim calathis strata natare vides,
sic nobis, qui nunc magnum spiramus amantes,
forsitan includet crastina fata dies.

Digitized by Google

floden med omvändt lopp förr flyta tillbaka till källan,
förr torr fena en fisk löga i vågor af sand,
än min brinnande dyrkan en dag jag ägna en annan:
hennes i lifvet jag blir, hennes jag blir i min död.
Dock, om min tjuserska så hänförande nätter som denna
unnar mig, varder mig ock länge att lefva beskärdt;
aktar hon många mig värd, odödlig för visso jag varder.
Redan en enda förmår göra en mänska till gud.
Ville allenast enhvar så lefva sitt lif och af Libers
ymniga håfvor beskänkt söka på kudden sin ro,
grufliga svärd ej då, ej krigsskepp gåfves det, inga
landsmäns stympade lik vrokes af Actii våg,
och ett af borgerligt krigs osälla triumfer förkrossadt
Roma behöfde ej då slita så ofta sitt hår.
Det skall en framtid dock till beröm oss räkna med rätta:
våra pokaler ha ej någon af gudarne kränkt.
Njut, ack, älskade, njut af ditt lif! Snart skymmer dess afton.
Kyssarne blifva, om än alla du ger mig, för få.
Och som ur vissnande krans nedfallna de ligga, till spillo
gifna, de blad, som du ser simma i bägarne här,
så, fast högt våra bröst nu svalla af jublande lycka,
kanske i morgon vår lott död och förgängelse är.

Digitized by Google

XVI.

Praetor ab Illyricis venit modo, Cynthia, terris,
maxima praeda tibi, maxima cura mihi.
non potuit saxo vitam posuisse Cerauno?
ah Neptune, tibi qualia dona darem!
nunc sine me plena fiunt convivia mensa,
nunc sine me tota ianua nocte patet.
quare, si sapis, oblatas ne desere messes,
et stolidum pleno vellere carpe pecus:
deinde, ubi consumpto restabit munere pauper,
dic alias iterum naviget Illyrias.
Cynthia non sequitur fasces nec curat honores:
semper amatorum ponderat una sinus.
at tu nunc nostro, Venus, o succurre dolori,
rumpat ut adsiduis membra libidinibus.
ergo muneribus quivis mercatur amorem?
Iuppiter, indigna merce puella perit.
semper in Oceanum mittit me quaerere gemmas,
et iubet ex ipsa tollere dona Tyro.
atque utinam Romae nemo esset dives et ipse
straminea posset dux habitare casa!
numquam venales essent ad munus amicae
atque una fieret cana puella domo.
non quia septenas noctes seiuncta cubaris,
candida tam foedo bracchia fusa viro,
non quia peccaris (testor te), sed quia vulgo
formosis levitas semper amica fuit.
barbarus excussis agitat vestigia lumbis
et subito felix nunc mea regna tenet.
adspice quid donis Eriphyla invenit amaris,
arserit et quantis nupta Creusa malis.
nullane sedabit nostros iniuria fletus?
an dolor hic vitiis nescit abesse tuis?

Digitized by Google

16.

Hem från Illyriens land nyss, Cynthia, kommit din praetor,
dig kärt byte, men mig källa till bittraste kval.
Att på Ceraunii skär han sitt lif dock låtit! Hvad härligt
offer jag skulle till tack bringat åt vågornas gud!
Nu är jag glömd: hvar natt för den där nu dörren du öppnar,
yppiga fester du nu firar, och mig har du glömt.
Ja, inbärga du klokt den skörd, som dig bjuds i så rikt mått,
fåret det dumma du flinkt klippe, när ullen är tjock.
När sen slut på hans håfvor det blir och du ser honom tomhänd,
bjud honom söka på nytt andra illyriska land.
Samhällsställning och rang ej Cynthia ser på: för henne
tyngden af älskarens börs gäller för mera än allt.
Venus, förbarma dig du! Se dock, hur af kval jag förtäres!
Låt honom hejdlös lust gälda, förlamad och lytt!
Hvilken som helst alltså, som har guld, kan köpa sig kärlek?
Gudar, att lumpnaste lön bringar min flicka på fall!
Städs hon till Indiens haf vill sända mig pärlor att söka,
skänker hon bjuder mig städs hämta från tyrernas land.
Ack att en rik det i Rom ej funnes! Att hydda med halmtak
kunde för härskaren själf tjäna som värdigt palats!
Aldrig för snöda presenter till reds då stode en flicka:
troget enhvar hos sin vän dröjde till lefnadens kväll.
Ej för att nätterna sju från mig nu skild du har tillbragt
och till din bländande barm slutit den vidrige där,
ej för ett snedsprångs skull, ack, Cynthia, nej, men jag sörjer
öfver att se hvar skön kvinna så flyktig och falsk.
Fjäskande kommer en lurk som den där, ländbruten af otukt,
och i mitt rike med ens häfver sig upp som monark.
Minns, hur af bitter present i fördärf blott drogs Eriphyle,
hur i sin bruddräkts prakt ömkligt Creusa förbrann.
Skall, hur skymfad jag blir, jag ändock ej sluta att sörja?
Måste med tårar jag städs tänka, du falska, på dig?

Digitized by Google

tot iam abiere dies cum me nec cura theatri
nec tetigit campi nec mea musa iuvat.
at pudeat certe, pudeat; nisi forte, quod aiunt,
turpis amor surdis auribus esse solet.
cerne ducem, modo qui fremitu conplevit inani
Actia damnatis aequora militibus.
hunc infamis amor versis dare terga carinis
iussit et extremo quaerere in orbe fugam.
Caesaris haec virtus et gloria Caesaris haec est:
illa qua vicit condidit arma manu.
sed quascumque tibi vestes, quoscumque smaragdos
quosve dedit flavo lumine chrysolithos,
haec videam rapidas in vanum ferre procellas,
quae tibi terra, velim, quae tibi fiat aqua.
non semper placidus periuros ridet amantes
Iuppiter et surda neglegit aure preces.
vidistis toto sonitus percurrere caelo,
fulminaque aetheria desiluisse domo.
non haec Pleiades faciunt neque aquosus Orion,
nec sic de nihilo fulminis ira cadit:
periuras tunc ille solet punire puellas,
deceptus quoniam flevit et ipse deus.
quare ne tibi sit tanti Sidonia vestis,
ut timeas quotiens nubilus auster erit.

Digitized by Google

Solhvarf många förgått, sen jag lust för teater och Marsfält
kände, och sedan jag fröjd fann i mitt sångarevärf.
Blygas du borde likvisst. Men på dig ordspråket besannas:
neslig begärelse gör mänskan för varningar döf.
Se härförarn, som nyss med sitt krigslarm Actii hafsvik
fåfängt fyllde, med män, vigda till död och fördärf.
Skamlig begärelse dref den dåren att fly med sin flotta
och sig en fristad fegt söka på främmande kust.
Detta är Caesars förtjänst, det är Caesars ovanskliga ära,
att med sin segrande hand freden han gaf åt en värld.
Men hvar dräkt, hvar kostlig smaragd, som du fått af din praetor,
hvar chrysolith, som i glans täflar med guld, han dig gaf,
må jag få se af en stormil snabbt bortföras i rymden,
må den till stoft i din hand varda och vatten, jag ber.
Städs ej Juppiter blid blott ler åt de älskandes eder,
ej städs sluter han till örat för böner om hämnd.
Säkert I märkt, hur på himmelens hvalf framrullade dundret,
blixtarne säkert I sett skjuta ur skyarna ned.
Ej Pleiaderna slikt anstifta och stormig Orion:
målmedveten sin väg blixten i vrede sig skär.
Flickor, som brutit sin ed, då plägar den högste bestraffa:
själf, fast gud, har han måst gråta besviken som jag.
Skatta fördenskull ej så högt den sidoniska purpurn,
att ej skåda du kan mörknande molnen med lugn.

Digitized by Google

XVII.

Mentiri noctem, promissis ducere amantem,
hoc erit infectas sanguine habere manus.
horum ego sum vates, quotiens desertus amaras
explevi noctes fractus utroque toro.
vel tu Tantalea moveare ad flumina sorte,
ut liquor arenti fallat ab ore sitim,
vel tu Sisyphios licet admirere labores,
difficile ut toto monte volutet onus:
durius in terris nihil est quod vivat amante,
nec, modo si sapias, quod minus esse velis.
quem modo felicem invidia admirante ferebant,
nunc decimo admittor vix ego quoque die.
nunc iacere e duro corpus iuvat, inpia, saxo,
sumere et in nostras trita venena manus.
nec licet in triviis sicca requiescere luna,
aut per rimosas mittere verba fores.
quod quamvis ita sit, dominam mutare cavebo.
tum flebit cum in me senserit esse fidem.

Digitized by Google

17.

Natt utfästa och sen grymt gäcka sin älskares längtan
är att med människoblod syndigt befläcka sin hand.
Så pass sia jag kan, hvar gång som i natten besviken
hit jag förkrossad och dit vältra mig måst i min bädd
Känn medlidande du, när du ser, hur af flyende bölja
Tantali törstande mun gäckas i sjön, där han står;
häpen vid synen dig känn af en Sisyphi möda, där uppför
svindlande branter han tungt vältrar sitt väldiga block:
så svårt ingen det har på vår jord som en älskare. Intet
önskade, vore du klok, mindre du vara än det.
Mig, som med afund säll nyss nämnde ett undrande Roma,
tager hon nu knappt tre gånger i månaden mot.
Utför en klipphäll hård nu vill jag, du grymma, mig kasta.
Red mig ett gift: i min hand vill jag det taga med fröjd.
Hvila i fryskall natt ej ens mig förunnas på gatan,
icke vid dörren jag får hviska i springan ett ord.
Men fast illa är ställdt, vill ej jag med tjuserskan bryta.
Trogen mig finna och så röras omsider hon skall.

Digitized by Google

XVIII.

Adsiduae multis odium peperere querellae:
frangitur in tacito femina saepe viro.
siquid vidisti, semper vidisse negato:
aut siquid doluit forte, dolere nega.
quid mea si canis aetas candesceret annis,
et faceret scissas languida ruga genas?
at non Tithoni spernens Aurora senectam
desertum eoa passa iacere domost.
illum saepe suis decedens fovit in ulnis,
quam prius adiunctos sedula lavit equos.
illum ad vicinos cum amplexa quiesceret Indos,
maturos iterum est questa redire dies.
illa deos currum conscendens dixit iniquos,
invitum et terris praestitit officium;
cui maiora senis Tithoni gaudia vivi
quam gravis amisso Memnone luctus erat.
cum sene non puduit talem dormire puellam
et canae totiens oscula ferre comae:
at tu etiam iuvenem odisti me, perfida, sum sis
ipsa anus haud longa curva futura die.
quin ego deminuo curam, quod saepe Cupido
huic malus esse solet cui bonus ante fuit.

Digitized by Google

18.

Afskydd mången sig gjort med att oupphörligen klaga:
ofta med tystnad en man brutit sin älskades trots.
Såsom om intet du märkt, så ställ dig, om något du märkte;
känns det dig bittert ibland, låtsa, som kändes det ej.
Tänk, om med hufvudet hvitt i mitt lifs midvinter jag stode,
om vanställande veck fårade kindernas par.
Ej ringaktade dock Aurora den gamle Tithonus,
lät honom ej sitt palats ensam i östern bebo.
Gång hon på gång till sitt bröst ömt åldringen tryckte till afsked,
innan hon selade på spannet och hurtigt det tvog.
Och när hon delte hans bädd långt borta vid Indiens vatten,
ofta att dagen så snart åter var inne hon grät.
Gudarnes lag, då sin vagn hon besteg, obillig hon nämnde,
knotande högt hon sin plikt fyllde mot människors barn.
Glädjen att äga vid lif sin Tithonus för henne ju mer än
uppvog sorgen att kär Memnon så tidigt hon mist.
Utan att blygas på åldringens arm sof fager gudinna,
höljde hans hvitnade hår kärligt med kyssar i mängd.
Du, trolösa, mig flyr, fast ung jag ju är och du själf skall
ses som en gumma en dag vandra med lutande rygg.
Bort dock, bittra bekymmer. Jag vet: ej sällan Cupido
vändt sig i vrede mot den, hvilken han gynnat förut.

Digitized by Google

XVIII b.

Nunc etiam infectos demens imitare Britannos,
ludis et externo tincta nitore caput?
ut natura dedit, sic omnis recta figurast:
turpis Romano Belgicus ore color.
illi sub terris fiant mala multa puellae,
quae mentita suas vertit inepta comas!
de me, mi certe poteris formosa videri:
mi formosa satis, si modo saepe venis.
an si caeruleo quaedam sua tempora fuco
tinxerit, idcirco caerula forma bonast?
cum tibi nec frater nec sit tibi filius ullus,
frater ego et tibi sim filius unus ego.
ipse tuus semper tibi sit custodia lectus,
nec nimis ornata fronte sedere velis.
credam ego narranti (noli committere) famae:
et terram rumor transilit et maria.

Digitized by Google

18 b.

Är du förryckt? Skall nu du som britterna måla dig också
och kokettera med hår dränkt i barbarisk kulör?
Vackert är allting blott just så, som det blef af naturen:
belgiers hårfärg ej passar för döttrar af Rom.
Nej, må i skuggornas värld svårt straff den flicka få lida,
hvilken med ljugande konst dårligt sitt hufvud förställt!
Säkrare medel det ges, vill, älskade, mig du behaga:
mig du behagar, om blott ofta jag äga dig får.
Faller en kvinna det in att i blåelse doppa sitt änne,
blir gridelin chevelyr vacker att skåda för det?
Ej någon broder du har eller son; mig därför du låte
ensam vara i brors ställe för dig och i sons.
Dock, låt själfva din bädd alltjämt dig en väktare vara,
låt dig med panna för djärft pyntad af ingen bli sedd.
Hör jag ett ord, jag det tror. Låt därhän icke det komma.
Lätt öfver landet ett ord löper och lätt öfver haf.

Digitized by Google

XIX.

Etsi me invito discedis, Cynthia, Roma,
laetor quod sine me devia rura coles.
nullus erit castis iuvenis corruptor in agris,
qui te blanditiis non sinat esse probam.
nulla neque ante tuas orietur rixa fenestras
nec tibi clamatae somnus amarus erit.
sola eris et solos spectabis, Cynthia, montes
et pecus et fines pauperis agricolae.
illic te nulli poterunt corrumpere ludi
fanaque peccatis plurima causa tuis.
illic adsidue tauros spectabis arantes
et vitem docta ponere falce comas,
atque ibi rara feres inculto tura sacello,
haedus ubi agrestes corruet ante focos,
protinus et nuda choreas imitabere sura,
omnia ab externo sint modo tuta viro.
ipse ego venabor. iam nunc me sacra Dianae
suscipere et Veneri ponere vota iuvat.
incipiam captare feras et reddere pinu
cornua et audaces ipse monere canes;
non tamen ut vastos ausim temptare leones
aut celer agrestes comminus ire sues:
haec igitur mihi sit lepores audacia molles
excipere et stricto figere avem calamo,
qua formosa suo Clitumnus flumina luco
integit et niveos abluit unda boves.
tu quotiens aliquid conabere, vita, memento
venturum paucis me tibi luciferis.
sic me nec solae poterunt avertere silvae
nec vaga muscosis flumina fusa iugis,
quin ego in adsidua motem tua nomina lingua
absenti nemo ne nocuisse velit.

Digitized by Google

19.

Fast ogärna jag ser, att du Rom nu, Cynthia, lämnar,
glad jag på landet dig gömd vet, då du icke är här.
Landet är kyskhets hem: där ingen förförare finns, som
söker med smicker och smek bringa min flicka på fall.
Kifvande ynglingahop skall där ej storma ditt fönster,
ej nattsvärmares rop störa dig skall i din sömn.
Ensam, kära, du blir: blott ödsliga berg och en fattig
landtmans gärden du skall skåda och betande djur.
Där jag teatrar och tempelbesök ej frukta behöfver,
hvilka i staden din dygd sätta så ofta på prof.
Där skall skåda du få vid sin plog städs stretande oxar,
och hur behändigt med knif yfviga rankan beskärs,
där du i enkelt kapell skall sparsam rökelse bringa,
när vid dess landtliga härd faller som offer ett kid,
högtuppskörtad du sen skall gå som de andra i dansen,
blott för en främmande mans blickar du känner dig trygg.
Själf jag på jakt mig beger. Ren fylls jag af lust att Diana
ägna min dyrkan och fromt gälda åt Venus min skuld.
Hjortfångst idka jag vill och vid pinien horn som troféer
fästa och mana till språng modiga hundarne själf.
Rysliga lejon förstås ej djärfs jag att reta, och vig nog
är jag ju ej att i strid möta en rasande galt.
Vare mig djärfhet nog att beskedliga harar i nätet
fånga och fågeln i flykt fälla med hvinande pil,
där med sin heliga lund skönt speglande flöden Clitumnus
skuggar och snöhvit hjord lögas i böljornas bad.
Hyser på svek du en tanke, min skatt, så besinna, att många
solhvarf ej det behöfs, förrn jag är framme hos dig.
Ej skall folktom skog, ej sorlande bäck, där ur mossig
klyfta han slingrar sig ned, draga min tanke från dig.
Nej, på min tunga jag städs vill bära ditt namn, för att ingen
må dig med trolldom men vålla, då ej jag är när.

Digitized by Google

XX.

Quid fles abducta gravius Briseide? quid fles
anxia captiva tristius Andromacha?
quidve mea de fraude deos, insana, fatigas?
quid quereris nostram sic cecidisse fidem?
non tam nocturna volucris funesta querella
Attica Cecropiis obstrepit in foliis,
nec tantum Niobae bis sex ad busta superbae
sollicito lacrimae defluit a Sipylo.
me licet aeratis adstringant bracchia nodis,
sint mea vel Dariaes condita membra domo,
in te ego et aeratas rumpam, mea vita, catenas,
ferratam Danaes transiliamque domum.
de te quodcumque ad surdas mihi dicitur aures:
tu modo ne dubita de gravitate mea.
ossa tibi iuro per matris et ossa parentis
(si fallo, cinis heu sit mihi uterque gravis!)
me tibi ad extremas mansurum, vita, tenebras:
ambos una fides auferet, una dies.
quod si nec nomen nec me tua forma teneret,
posset servitium mite tenere tuum.
septima iam plenae deducitur orbita lunae,
cum de me et de te compita nulla tacent:
interea nobis non numquam ianua mollis,
non numquam lecti copia facta tui.
nec mihi muneribus nox ulla est empta beatis:
quidquid eram, hoc animi gratia magna tui.
cum te tam multi peterent, tu me una petisti:
possum ego naturae non meminisse tuae?
tum me vel tragicae vexetis erinyes, et me
inferno damnes, Aeace, iudicio,
atque inter Tityi volucres mea poena vagetur,
tumque ego Sisyphio saxa labore geram.

Digitized by Google

20.

Hvarför jämra dig, säg, som en gång bortröfvad Briseis?
    Hvarför Andromache likt gråta, då fånge hon vardt?
Hvarför till gudarne så om mitt svek vildt skria? Och hvarför
    klaga, att icke mitt ord mera än vinden är värdt?
Vingade sörjerskan så ej hörs i cecropiska lunder
    bittert sin klagande röst höja, då natten är när,
ej stolt Niobe så från suckande Sipylus sänder
    tårarnes svall, sen hon mist barnen, de älskade tolf.
Hölle mig fastsmidd än vid en häll handbojor af koppar,
    blefve i Danaes torn spärrad som fånge jag in,
länkarne, gällde det dig, högtälskade, slete jag sönder,
    bröte ur Danaes väl pansrade torn mig en väg.
Döft är mitt öra för allt hvad om dig stadsskvallret förtäljer:
    ack att du ville så visst lita, du dyra, på mig!
O, vid min mors och min fars ömt dyrkade maner jag svär dig:
    (drabbe mig, svärjer jag falskt, bägges förbannelse tung!)
din skall städs jag förbli, tills döden mitt öga igenlyckt:
    dagen, som löser vårt band, löser från lifvet oss ock.
Hölles jag ej af ditt namn och din fägring fången, du höga,
    skulle din godhet dock hålla mig kvar som din slaf.
Redan sitt kretslopp fyllt sju gånger den skiftande Luna,
    sen man begynte om oss tala på gator och torg:
mildt har din dörr mig bemött sen dess ej sällan, och bäddens
    fröjder jag njuta har fått icke så sällan med dig.
Aldrig en endaste natt jag med guld dock köpt och med gåfvor:
    din tillgifvenhet blott har jag att tacka för allt.
Många dig sökte, men du mig, Cynthia, sökte allena:
    skulle ett hjärta jag väl kunna förgäta som ditt?
Må som Orestes jag då af erinyer jagas och du mig,
    Aeacus, straffa, som strängt dömer i skuggornas land,
bide mig Tityi lott och en gam jämväl för min lefver,
    må jag ett stenblock tungt vältra som Sisyphus då.

Digitized by Google

nec tu supplicibus me sis venerata tabellis:
ultima talis erit quae mea prima fides.
hoc mihi perpetuo ius est, quod solus amator
nec cito desisto nec temere incipio.

Digitized by Google

Dig ej, älskade, höfs att till mig bönfallande skrifva:
din jag till slutet förblir, som jag från början det var.
Se, den lagen för mig städs gäller, att aldrig som andra
knyta förhastadt och lätt slita ett kärlekens band.

Digitized by Google

XXI.

Ah quantum de me Panthi tibi pagina finxit,
tantum illi Pantho ne sit amica Venus!
sed tibi iam videor Dodona verior augur?
uxorem ille tuus pulcher amator habet.
tot noctes periere. nihil pudet? adspice, cantat
liber: tu nimium.credula sola iaces.
et nunc inter eos tu sermo es: te ille superbus
dicit se invito saepe fuisse domi.
dispeream, si quicquam aliud quam gloria de te
quaeritur: has laudes ille maritus habet.
Colchida sic hospes quondam decepit Iason:
eiecta est, tenuit namque Creusa domum.
sic a Dulichio iuvene est elusa Calypso:
vidit amatorem pandere vela suum.
ah nimium faciles aurem praebere puellae,
discite desertae non temere esse bonae.
hinc quoque qui restat? iam pridem quaeritur alter.
experta in primo, stulta, cavere potes.
nos quocumque loco, nos omni tempore tecum
sive aegra pariter sive valente sumus.

Digitized by Google

21.

Varde, så visst hvad om mig allt Panthus har skrifvit är osant,
Cyprias gunst alltjämt denne din Panthus förment!
Men om min siareblicks osvikliga skärpa du döme:
är han ej gift, min så högt prisade, sköne rival?
Ligga och vänta! Att icke du blygs! Lättrogen du spiller
ensam nätterna bort, medan han jublar, den där.
Dig nu tala de om, och föraktfullt vet han berätta,
huru du inställsamt trugat dig på honom jämt.
Med sin triumf öfver dig, tro mig, vill blott han briljera
och med sin tjusartalang skryta, sen väl han är gift.
Så af Iason försmådd vardt förr gästvänlig Medea:
vika hon fick, ty sitt hus styrde Creusa med kraft.
Så af Dulichias drott jämväl vardt gäckad Calypso:
älskaren såg hon till flykt dukarne spänna en dag.
Ack att ert öra så lätt hvar lismare, flickor, I lånen!
Lären, besvikna, att ej slösa er gunst på enhvar.
Hur är hon nu på sin vakt? Ren jagar hon efter en annan.
Klok af ditt förra försök kunde du ta dig i akt.
Mig öfverallt, mig städs, mig skall, när af hälsa du strålar,
mig du, på sjukbädd sträckt, finna densamme som förr.

Digitized by Google

XXII.

Scis here mi multas pariter placuisse puellas:
scis mihi, Demophoon, multa venire mala.
nulla meis frustra lustrantur compita plantis.
o nimis exitio nata theatra meo!
sive aliquis molli diducit candida gestu
bracchia seu varios incinit ore modos:
interea nostri quaerunt sibi vulnus ocelli,
candida non tecto pectore siqua sedet,
sive vagi crines puris in frontibus errant,
Indica quos medio vertice gemma tenet.
quae si forte aliquid vultu mihi dura negarat,
frigida de tota fronte cadebat aqua.
quaeris, Demophoon, cur sim tam mollis in omnes.
quod quaeris, 'quare' non habet ullus amor.
cur aliquis sacris laniat sua bracchia cultris
et Phrygis insanos caeditur ad numeros?
uni cuique dedit vitium natura creato:
mi fortuna aliquid semper amare dedit.
me licet et Thamyrae cantoris fata sequantur,
numquam ad formosas, invide, caecus ero.
sed tibi si exiles videor tenuatus in artus,
falleris: haud umquam est culta labore Venus.
percontere licet: saepe est experta puella
officium tota nocte valere meum.
Iuppiter Alcmenae geminas requieverat arctos,
et caelum noctu bis sine rege fuit:
nec tamen idcirco languens ad fulmina venit.
nullus amor vires eripit ipse suas.
quid? cum e conplexu Briseidos iret Achilles,
num fugere minus Thessala tela Phryges?
quid? ferus Andromachae lecto cum surgeret Hector,
bella Mycenaeae non timuere rates?

Digitized by Google

22.

Vet du, att flickor i mängd mig i går samtidigt förtjuste,
vet du, att kval mig i mängd vänta, Demophoon, ock.
Aldrig på allfarväg en spatsertur gör jag förgäfves.
Ack, I teatrar, fördärf hafven I städse mig bragt!
Medan med åtbörd mjuk mimspelerskan sträcker de hvita
armarne ut och i sång tolkar sin smärta och fröjd,
sväfvar min blick bland de sköna omkring nytt kval mig att skaffa,
om där med ohöljd barm sitter en fager gestalt
eller med panna så ren kringsvallad af lockar, på hjässan
fästa med pärleagraff, hämtad ur Indiens haf.
Tycks det mig då, att ett nej i den stoltas ögon jag läser,
höljes af iskall svett hela min panna med ens.
Hvarför i alla jag så mig förälskar, Demophoon, spör du:
tror du, en älskare den frågan besvara förmår?
Cybele-dyrkaren ses med sin knif styggt sarga sig: hvarför?
Hvarför vid phrygisk musik stympar den dåren sig själf?
Hvar sitt lyte vi fått i vår födelsestund af naturen:
mig gaf ödet att jämt brinna af ömma begär.
Afundsjuke, var viss, att om mig det som Thamyras ginge,
blind för en kvinnas behag blefve jag aldrig ändock.
Men då du finner mig svårt medtagen och mager och maktlös,
tager du fel: för en lek aktar jag Cyprias tjänst.
Fråga dig för, om du vill, bland flickorna: ofta de rönte,
huru mitt värf jag med kraft natten igenom bedref.
Två Karlvagnar å rad kvarglömde sig Zeus hos Alcmene,
och två gånger sin kung saknade nattlig olymp;
trött ej vände han dock från henne till blixtarne åter.
Ej på sin styrka och kraft kärleken själf sig bestjäl.
När ur Briseis' famn haemoniske hjälten till strids gick,
spred väl i phrygernas led mindre förfäran hans lans?
Och när Andromaches läger förlät den förskräcklige Hector,
grep ej bäfvan enhvar då vid achaeernas skepp?

Digitized by Google

ille vel hic classes poterat vel perdere muros.
hic ego Pelides, hic ferus Hector ego.
adspice uti caelo modo sol modo luna ministret:
sic etiam nobis una puella parumst.
altera me cupidis teneat foveatque lacertis,
altera siquando non sinit esse locum,
aut si forte irata meo sit facta ministro,
ut sciat esse aliam quae velit esse mea.
nam melius duo defendunt retinacula navim,
tutius et geminos anxia mater alit.

Digitized by Google

Murar den ene förstod, skeppsflottor att härja den andre.
Här en Achilles jag är, här är en Hector jag själf.
Se, hur på fästet sin tjänst än sol, än måne förrättar:
så, må du veta, är en flicka för litet för mig.
Mig görs tvenne behof. Blir plats af den ena mig vägrad,
ömt vid sin kärliga barm värme den andra mig då.
Vete den flicka, som vred affärdar mitt bud, att en annan
alltid jag har, som ett ja villigt mig ger på min bön.
Säkrare ligger med ankaren två utstuckna ett fartyg,
och vid sitt bröst mer trygg tvillingar när ju en mor.

Digitized by Google

XXII b.

Aut, si es dura, nega: sin es non dura, venito.
quid iuvat in nullo ponere verba loco?
hic unus dolor est ex omnibus acer amanti,
speranti subito siqua venire negat.
quanta illum toto versant suspiria lecto,
cum recipi, quem non noverit illa, putat,
et rursus puerum quaerendo audita fatigat,
quem, quae scire timet, quaerere plura iubet.
. . . .

Digitized by Google

22 b.

Är du för stolt, säg nej! Är ej du för stolt, må du komma!
    Hvarför lofva, om ej mening du har med ditt ord?
Just när man längtar som mest, att med ens då svikas af flickan,
    o, för en älskare den smärtan af smärtor är värst!
Hur än hit, än dit i sin bädd han sig suckande vältrar,
    när för en man, som hon ej känner, han tror sig försmådd!
Åter och återigen han sin slaf utfrågar och, fast han
    rädes för svaret, åstad sänder med frågor på nytt.
. . . .

Digitized by Google

XXIII.

Cui fuit indocti fugienda et semita vulgi,
ipsa petita lacu nunc mihi dulcis aquast.
ingenuus quisquam alterius dat munera servo,
ut promissa suae verba ferat dominae,
et quaerit totiens 'quaenam nunc porticus illam
integit?' et 'campo quo movet illa pedes?'
deinde, ubi pertuleris, quos dicit fama, labores
Herculis, ut scribat 'muneris ecquid habes?'
cernere uti possis vultum custodis amari,
captus et inmunda saepe latere casa?
quam care semel in toto nox vertitur anno!
ah pereant, siquos ianua clausa iuvat!
contra, reiecto quae libera vadit amictu,
custodum et nullo saepta timore, placet,
cui saepe inmundo sacra conteritur via socco,
nec sinit esse moram, siquis adire velit.
differet haec numquam, nec poscet garrula quod te
adstrictus ploret saepe dedisse pater,
nec dicet 'timeo: propera iam surgere, quaeso:
infelix, hodie vir mihi rure venit'.
et quas Euphrates et quas mihi misit Orontes,
me iuerint: nolim furta pudica tori;
libertas quoniam nulli iam restat amanti.
nullus liber erit, siquis amare volet.

Digitized by Google

23.

Jag, som för lekmäns stig och för allfarväg mig för god höll,
finner i brunn, där enhvar läskar sig, nu mitt behag.
Blygs, friborne, du ej att en annans slaf med dusörer
muta att noggrant fram bära ditt bud till sin fru,
tigga och be honom: 'nämn den portik, i hvars skugga min sköna
dväljs, på hvad fält hennes fot värdigas trampa i dag?'
Blott för att sist, då du fler arbeten förrättat än sagans
Hercules, fägnas af fruns fråga: 'hvad ger du mig då?'
och få studera en tvär husväktares vresiga miner
och i en osnygg skrubb ofta få krypa ihop?
Ack, huru dyrt dock står dig en kort natts nöje om året!
Strunt i en man, som sin bön slösar på dörr, som är döf!
Nej, men en tärna, som frank uppträder med anletet ohöljdt,
utan en skrämmande vakts skrankor, se där mitt behag!
En, som med solkiga skor upp vandrar och ner Via sacra
och som till mötes dig går, när du har lust, af sig själf.
Uppskof ej hon begär, ej ber hon så sött om belopp, som
högt smulgråten, din far, jämrar sig sen att du gaf,
grufvar sig ej: 'jag är rädd! Ack, skynda dig upp, jag besvär dig!
Vet, olycklige, hem väntar min man jag i dag'.
Lustigt jag lefve med dem Euphrates mig sändt och Orontes!
dygdiga damers gemak håller jag helst mig ifrån;
då ju på frihet ej för en älskare mer är att tänka.
Ingen på en gång kan älskare vara och fri.

Digitized by Google

XXIV.

'Tu loqueris, cum sis iam noto fabula libro
et tua sit toto Cynthia lecta foro?
cui non his verbis adspergat tempora sudor?
haut pudor ingenuis, haut reticendus amor.'
quod si tam facilis spiraret Cynthia nobis,
non ego nequitiae dicerer esse caput,
nec sic per totam infamis traducerer urbem,
urerer et quamvis, nomine verba darem.
quare ne tibi sit mirum me quaerere viles:
parcius infamant: num tibi causa levis?
et modo pavonis caudae flabella superbae
et manibus dura frigus habere pila
et cupit iratum talos me poscere eburnos
quaeque nitent sacro vilia dona via.
ah peream, si me ista movent dispendia: sed me
fallaci dominae iam pudet esse iocum.

Digitized by Google

24.

'Dylikt snack, änskönt af din bok hvar mänska dig känner
och om din Cynthia ren hela vårt forum har läst?
Hvem kan höra på slikt och sin harm kallblodigt behärska?
Fri man ej för sin glöd blyges och döljer den ej.'
Ja, om mig Cynthia blott, som du tror, huld vore och nådig,
ej jag den galnaste då nämndes i galningars svärm,
ginge här ej som en gäck utpekad af alla, och spelte
hjärtat mig äfven ett spratt, lede mitt rykte dock ej.
Undra fördenskull ej på att grändernas damer mig locka:
bäst är billigt sin skam köpa: betviflar du det?
Än parasoll hon utaf skönt skimrande påfågelsfjädrar,
än för att kyla sin hand kula begär af kristall,
elfenbenstärningar ock vred måste jag skaffa och allt hvad
skräp Via sacras basar breder till lockelse ut.
Ah, må jag dö, om de där struntstyfrarna bry mig! Men ack, jag
blygs för att längre så här gäckas af tjuserska falsk.

Digitized by Google

XXIV b.

Hoc erat in primis quod me gaudere iubebas?
tam te formosam non pudet esse levem?
una aut altera nox nondum est in amore peracta,
et dicor lecto iam gravis esse tuo.
me modo laudabas et carmina nostra legebas:
ille tuus pennas tam cito vertit amor?
contendat mecum ingenio, contendat et arte,
in primis una discat amare domo:
si libitum tibi erit, Lernaeas pugnet ad hydras,
et tibi ab hesperio mala dracone ferat,
taetra venena libens et naufragus ebibat undas,
et numquam pro te deneget esse miser
(quos utinam in nobis, vita, experiare labores):
iam tibi de timidis iste protervus erit,
qui nunc se in tumidum iactando venit honorem:
discidium vobis proximus annus erit.
at me non aetas mutabit tota Sibyllae,
non labor Alcidae, non niger ille dies.
tu mea conpones et dices 'ossa, Properti,
haec tua sunt: heu heu tu mihi certus eras.
certus eras heu heu, quamvis nec sanguine avito
nobilis et quamvis haud ita dives eras'.
nil ego non patiar: numquam me iniuria mutat:
ferre ego formosam nullum onus esse puto.
credo ego non paucos ista periisse figura,
credo ego sed multos non habuisse fidem.
parvo dilexit spatio Minoida Theseus,
Phyllida Demophoon, hospes uterque malus.
iam tibi Iasonia nota est Medea carina,
et modo servato sola relicta viro.
dura est quae multis simulatum fingit amorem,
et se plus uni siqua parare potest.

Digitized by Google

24 b.

Var det åt slikt som du bjöd att så högt mig glädja jag skulle?
Blygs du, så skön som du är, icke att vara så falsk?
Knappt en natt eller två har du låtit mig dela ditt läger,
och det förmäls, att du ren hunnit att tröttna på mig.
Nyss du berömde mig dock, reciterade högt mina sånger:
vände din kärlek så hastigt sin vinge till flykt?
Låt honom täfla med mig uti konst såväl som i snille,
främst dock lära sin tro svärja för evigt åt en:
drage han dig till behag lernaeiska hydror att dräpa,
hämte han draken till trots äpplen ur Hesperi gård,
etter och gift han med fröjd, salt våg skeppsbruten han svälje,
städse beredd att för dig lida den yttersta nöd
(ack att du ville med mig slikt prof anställa, du dyra!):
då skall snart till en mes hjälten du finna förbytt,
fast med sitt skräfvel han nu sig en skrytsam ära har vunnit:
innan ett år har förgått, ären I skilda igen.
Mig ej Hercules-prof, ej lifstid lång som Sibyllas
mäktar förändra och ej dagen, som kallar mig bort.
Du skall samla mitt stoft, du ropa: 'så bär jag då här din
aska, Propertius! Ack, trogen för visst du mig var,
trogen du var mig för visst, ack, ack, fast anor du inga
ägde och icke så rik heller af håfvor du var'.
Allt uthärda jag vill: ej oförrätt mig förändrar:
buren för dig är en tung börda mig ljuflig och lätt.
Gärna jag tror, att i glöd du har satt ej få med din fägring,
många jag dock ej tror varit att lita uppå.
Länge för Minos' barn ej Theseus brann, för sin Phyllis
länge Demophoon ej: bägge de glömde sin skuld.
Och om Medea du läst, hur hon seglade bort med Iason,
och hur af den, som hon nyss räddat, förskjuten hon blef.
Hjärtlös kvinnan mig syns, när hon kärlek hycklar för många,
när hon för flere än en älskare pynta sig kan.

Digitized by Google

noli nobilibus, noli conferre beatis:
vix venit, extremo qui legat ossa die,
ni tibi nos erimus: sed tu potius precor ut me
demissis plangas pectora nuda comis.

Digitized by Google

Ej med de adlige mig jämföre du, ej med de rike:
tror du, att någon en dag samlar din aska, om ej
jag den tjänsten dig gör? Dock snarare du må med blottadt
bröst och med upplöst hår klaga en gång vid min graf.

Digitized by Google

XXV.

Unica nata meo pulcherrima cura dolori,
excludit quoniam sors mea 'saepe veni',
ista meis fiet notissima forma libellis,
Calve tua venia, pace Catulle tua.
miles depositis annosus secubat armis,
grandaevique negant ducere aratra boves,
putris et in vacua requiescit navis arena,
et vetus in templo bellica parma vacat:
at me ab amore tuo deducet nulla senectus,
sive ego Tithonus sive ego Nestor ero.
nonne fuit satius duro servire tyranno
et gemere in tauro, saeve Perille, tuo,
Gorgonis et satius fuit obdurescere vultu,
Caucasias etiam si pateremur aves?
sed tamen obsistam. teritur rubigine mucro
ferreus et parvo saepe liquore silex:
at nullo dominae teritur sub limine amor qui
restat et inmerita sustinet aure minas
ultro contemptus rogat, et peccasse fatetur
laesus, et invitis ipse redit pedibus.
tu quoque, qui pleno fastus adsumis amore,
credule, nulla diu femina pondus habet.
an quisquam in mediis persolvit vota procellis,
cum saepe in portu fracta carina natet,
aut prius infecto deposcit praemia cursu,
septima quam metam triverit ante rota?
mendaces ludunt flatus in amore secundi.
siqua venit sero, magna ruina venit.
tu tamen interea, quamvis te diligat illa,
in tacito cohibe gaudia clausa sinu:
namque in amore suo semper sua maxima cuique
nescio quo pacto verba nocere solent.

Digitized by Google

25.

Tjuserska fager, till kval blott skapt för mitt älskande hjärta —
hoppas jag kan ju tyvärr ej på ett 'oftare kom' —,
lefva du skall i min sång som skönast af kvinnogestalter:
tillgif, Calvus, förlåt ordet, Catullus, jag ber.
Uttjänt krigare lans nedlägger och hvilar i egen
hydda, och dragare sky plogen, då gamla de bli,
murknande farkost sist plär finna på ödsliga stranden
och i ett tempel sin ro skölden, som nöttes i strid:
men ur min tjuserskas tjänst skall ingen ålder mig skilja,
vorde som Nestor jag än rik och Tithonus af år.
Bättre jag haft det som träl hos en Phalaris, tror jag, och bättre,
om i hans glödande tjur sucka som fånge jag måst,
bättre till iskall sten af Medusas hufvud förvandlad
eller för gamar till rof fjättrad vid Caucasi fjäll:
likväl ger jag mig ej. Rost tär på den hårdaste klinga,
droppens förnyade fall äfven en klippa förtär:
men vid den älskades tröskel på vakt framhärdande kärlek
täres af intet och hör hotelser tålig och mild.
Nesligt bemött blott ber han och vidgår, kränkt, att han felat,
vänder, om äfven hans fot tredskar, igen af sig själf.
Tag dig i akt du ock, som så stolt nu yfs af din lycka!
Ack, lättrogne! Sitt ord bryter en kvinna så snart.
När sågs seglarn af storm kringbrusad sitt löfte betala
(skeppsbrott ofta ju led äfven i hamnen en köl),
när kappköraren pris förr fordra, än loppet var ändadt,
innan om pelaren sju gånger han jagat sitt hjul?
Opålitlig på kärlekens haf medvinden sig visat.
Värre ett hotande fall varder, ju mer det fördröjts.
Följ mellertid mitt råd: hur högt än flickan dig älskar,
skrik ej ut det och göm stilla din fröjd för dig själf;
ty stormodiga ord just är det som pläga — jag vet ej,
hur det sig kommer — fördärf bringa i kärlek enhvar.

Digitized by Google

quamvis te persaepe vocet, semel ire memento:
invidiam quod habet, non solet esse diu.
at si saecla forent antiquis grata puellis,
essem ego quod nunc tu: tempore vincor ego.
non tamen ista meos mutabunt saecula mores:
unus quisque sua noverit ire via.
at vos qui officia in multos revocatis amores,
quantum sic cruciat lumina nostra dolor!
vidistis pleno teneram candore puellam,
vidistis fusco: ducit uterque color.
vidistis quandam Argiva prodire figura,
vidistis nostras: utraque forma rapit.
illaque plebeio vel sit sandycis amictu:
haec atque illa mali vulneris una viast;
cum satis una tuis insomnia portet ocellis,
una sit et cuivis femina multa mala.

Gör ditt besök en gång, låt sen inviterna dugga:
lycka, med afund sedd, plägar förflyktigas fort.
Vore för forntidsflickor ännu tacknämliga tider,
din plats ägde jag: nu tiden triumf dig beredt.
Ej skall tidens fördärf dock min ståndaktighet rubba:
efter sitt eget behag välje enhvar sig sin väg.
Men då I prisen som bäst att ett flertal ägna sin hyllning,
blott mångdubblade kval vållen vårt bröst I ju då.
Ungmö varsnen I, hvit som en lilja om kind och om panna,
varsnen en mörk: för en ljus brinnen I strax och en mörk.
Varsnen I en, som i växt och i gång påminner om Argos,
varsnen I våra, er glöd tändes af bägges behag.
Går hon i arbetsdräkt, går klädd hon i skimrande siden,
likaså djupt i er barm borrar sig kärlekens pil.
När en kvinna är nog all sömn från ditt öga att jaga,
tycks en enda mig ock nog för att pina enhvar.

Digitized by Google

XXVI.

Vidi te in somnis fracta, mea vita, carina
Ionio lassas ducere rore manus,
et quaecumque in me fueras mentita fateri,
nec iam umore graves tollere posse comas,
qualem purpureis agitatam fluctibus Hellen,
aurea quam molli tergore vexit ovis.
quam timui ne forte tuum mare nomen haberet
atque tua labens navita fleret aqua!
quae tum ego Neptuno, quae tum cum Castore fratri,
quaeque tibi excepi, iam dea Leucothoe!
at tu vix primas extollens gurgite palmas
saepe meum nomen iam peritura vocas.
quod si forte tuos vidisset Glaucus ocellos,
esses Ionii facta puella maris
et tibi ob invidiam Nereides increpitarent,
candida Nesaee, caerula Cymothoe.
sed tibi subsidio delphinum currere vidi,
qui, puto, Arioniam vexerat ante lyram.
iamque ego conabar summo me mittere saxo,
cum mihi discussit talia visa metus.

Digitized by Google

26.

Krossadt jag såg uti drömmen ditt skepp och hur själf du med matta
armar, min älskade, sam mellan ioniska skär.
Alla de svek du begått mot mig du bekände, men kunde
locktyngdt hufvud med nöd höja ur vågornas famn,
just som i purprade böljornas svall kringdrifvande Helle,
mjukt af sin vädur förr buren på gyllene rygg.
Huru jag räddes, att fäst vid ett haf ditt namn och din saga
skulle som hennes en dag seglaren locka till gråt!
Hur till Neptunus jag då och till Castor och Pollux och hur till
dig, Leucothoe, nu vorden gudinna, jag bad!
Dock du, mäktande knappt att din hand upplyfta ur djupet,
ropar i dödsnöd stadd åter och åter mitt namn.
Hade en Glaucus då fått se dina ögon, för visso
skulle en hafsfru ny skänkts åt Ioniens haf,
och i sin afund strax nereiderna alla dig smädat,
här en Nesaea så hvit, blåa Cymothoe där.
Men till din hjälp en delfin sågs skynda, måhända densamme,
hvilken Arion i land bar och hans lyra en gång.
Och ren var jag i färd från klippornas krön mig att störta,
då jag af ångest till sist vaknade upp ur min dröm.

Digitized by Google

XXVI b.

Nunc admirentur quod tam mihi pulcra puella
serviat et tota dicar in urbe potens.
non, si iam Gygae redeant et flumina Croesi,
dicat 'de nostro surge, poeta, toro'.
nam mea cum recitat, dicit se odisse beatos:
carmina tam sancte nulla puella colit.
multum in amore fides, multum constantia prodest:
qui dare multa potest, multa et amare potest.
seu mare per longum mea cogitet ire puella,
hanc sequar, et fidos una aget aura duos.
unum litus erit sopitis unaque tecto
arbor, et ex una saepe bibemus aqua,
et tabula una duos poterit conponere amantes,
prora cubile mihi seu mihi puppis erit.
omnia perpetiar: saevus licet urgeat eurus,
velaque in incertum frigidus auster agat,
quicumque et venti miserum vexastis Ulixen
et Danaum Euboico litore mille rates,
et qui movistis duo litora, cum rudis Argus
dux erat ignoto missa columba mari.
illa meis tantum non umquam desit ocellis,
incendat navem Iuppiter ipse licet.
certe isdem nudi pariter iactabimur oris:
me licet unda ferat, te modo terra tegat.
sed non Neptunus tanto crudelis amori,
Neptunus fratri par in amore Iovi.
testis Amymone, latices cum ferret, in Argis
conpressa, et Lernae pulsa tridente palus.
nam deus amplexu votum persolvit: at illi
aurea divinas urna profudit aquas.
crudelem et Boream rapta Orithyia negavit:
hic deus et terras et maria alta domat.

Digitized by Google

26 b.

Häpna de månde väl nu, då en flicka så fager mig troget
tjänar och hela vår stad prisar mig säll som en gud.
Trädde en Gyges på nytt och en Croesus här upp med sin guldflod,
sade hon icke ändå: 'lämna mitt läger, poet'.
Läser hon sånger af mig, hon föraktar de rike — det svär hon:
aldrig en flicka som hon vördade vitter förtjänst.
Mycket i kärliga värf ståndaktighet gagnar och trohet:
äger du mycket att ge, står till så mycket din håg.
Och om min flicka har lust att till sjös långt färdas, med henne
draga jag vill: en vind för oss förenta åstad.
En strand läger oss skall, ett träd skall skydd oss bereda,
dricka vi skola ur en källa, min flicka och jag,
en däcksplanka jämväl skall oss två älskande rymma,
om jag i bakstam plats visad mig får eller stäf.
Allt uthärda jag skall: om en rasande östan i seglen
hviner, om sydstorm hvass vilse på hafvet oss för,
alla de vindar, som hårdt ansatte den arme Ulixes
och vid euboeisk kust grekernas tusende skepp,
och de som vroko de tu strandhällarne samman, då ovan
Argo på främmande haf for med sin dufva som lots.
Blir ur min åsyn blott ej hon borttagen, vår farkost
Juppiter själf med sin blixt gärna må sticka i brand.
Sida vid sida ju dock då nakna mot stranden vi drifva:
djupet behålle mitt lik, täckes af jorden du blott.
Men öfver kärlek som vår skall ej Neptunus förgrymmas:
gäller det kärliga värf, Juppiters like han är.
Minns, hur argiviska mön för en dryck helt gaf sig åt honom,
och hur hans treudds slag drabbade Lernas moras.
Sluten i tjuserskans famn inlöste han löftet: ur gyllne
kanna det vatten hon såg flöda, som guden beskärt.
Icke sin röfvare Boreas fann mer grym Orithyia:
både på land och på haf mäktig är Amor, vår gud.

Digitized by Google

crede mihi, nobis mitescet Scylla nec umquam
alternante vacans vasta Charybdis aqua,
ipsaque sidera erunt nullis obscura tenebris,
purus et Orion, purus et haedus erit.
quod mihi si ponenda tuo sit corpore vita,
exitus hic nobis non inhonestus erit.

Digitized by Google

Tro mig, Scylla mot oss skall mild sig bevisa och mild sig
hisklig Charybdis med städs växlande vågorna te,
stjärnorna själfva för oss ej skola i töcken sig hölja,
klart skall bocken och klart lysa Orion jämväl.
Och om min bortgång är mig af ödet bestämd vid din sida,
hvilken berömmelse då vinner i döden jag ej!

Digitized by Google

XXVII.

Et vos incertam, mortales, funeris horam
quaeritis, et qua sit mors aditura via,
quaeritis et caelo Phoenicum inventa sereno,
quae sit stella homini commoda quaeque mala,
seu pedibus Parthos sequimur seu classe Britannos,
et maris et terrae caeca pericla viae,
rursus et obiectum fletis capiti esse tumultum,
cum Mavors dubias miscet utrimque manus,
praeterea domibus flammam domibusque ruinas,
neu subeant labris pocula nigra tuis.
solus amans novit quando periturus et a qua
morte, neque hic boreae flabra neque arma timet.
iam licet et Stygia sedeat sub arundine remex,
cernat et infernae tristia vela ratis:
si modo clamantis revocaverit aura puellae,
concessum nulla lege redibit iter.

Digitized by Google

27.

Efter er bortgångs stund, den förborgade, forsken I, mänskor,
söken att se, på hvad väg döden er närma sig skall,
söken, då himlen är klar, att med konst, som phoeniciern lärt er,
läsa ett godt eller ondt öde i stjärnornas skrift,
faror, som lura på haf och på land, om mot partherna romarn
tågar, om ut han till sjös drager mot britternas ö;
klagen, att inhemsk fejd jämväl lifsfara er bringar,
när till en oviss kamp Mavors partierna för,
att uti självfva ditt hem eldsvåda dig hotar och husras,
eller att giftmängd dryck kanske förrädiskt dig räcks.
Älskaren ensam vet, hvad stund honom döden och hvilken
död skall drabba: för storm räds och för vapen han ej.
Sutte vid åran han ren i den stygiska vassen och såge
Charon till dyster seglats hissa på båten sin duk:
trängde hans älskades rop som en fläkt då fram till hans öra,
vägen, som en gång blott vandras, han vände igen.

Digitized by Google

XXVIII.

Iuppiter, adfectae tandem miserere puellae:
tam formosa tuum mortua crimen erit.
venit enim tempus quo torridus aestuat aer,
incipit et sicco fervere terra cane.
sed non tam ardoris culpa est neque crimina caeli
quam totiens sanctos non habuisse deos.
hoc perdit miseras, hoc perdidit ante puellas:
quidquid iurarunt, ventus et unda rapit.
num sibi collatam doluit Venus? illa peraeque
prae se formosis invidiosa deast.
an contempta tibi Iunonis templa Pelasgae,
Palladis aut oculos ausa negare bonos?
semper, formosae, non nostis parcere verbis:
hoc tibi lingua nocens, hoc tibi forma dedit.
sed tibi vexatae per multa pericula vitae
extremo veniet mollior hora die.
Io versa caput primos mugiverat annos:
nunc dea, quae Nili flumina vacca bibit.
Ino etiam prima terris aetate vagatast:
hanc miser inplorat navita Leucothoen.
Andromede monstris fuerat devota marinis:
haec eadem Persei nobilis uxor erat.
Callisto Arcadios erraverat ursa per agros:
haec nocturna suo sidere vela regit.
quod si forte tibi properarint fata quietem,
. illa sepulturae fata beata tuae:
narrabis Semelae, quo sit formosa periclo:
credet et illa, suo docta puella malo:
et tibi Maeonias inter heroidas omnes
primus erit nulla non tribuente locus.
nunc, utcumque potes, fato gere saucia morem:
et deus et durus vertitur ipse dies.
hoc tibi vel poterit, coniunx, ignoscere Iuno:
frangitur et Iuno, siqua puella perit.

28.

Nådigt förbarmande hys, ack Zeus, med min sköna som lider!
Doge en flicka som hon, vore för dig det en skam.
Se, högsommarn är här, och af glöd luftkretsen är mättad,
och vår försmäktande jord svedes af Sirii brand.
Ej hundstjärnan ändock, ej skuld bär hettan så mycket,
men att så ofta hon själf visat för gudar förakt.
Sådant på fall förr bragt och på fall än flickorna bringar:
allt, hvad de svärja, sin väg drifver för vind och för våg.
Har med förhäfvelse Venus hon kränkt? Vid sin sida gudinnan
aldrig en skönhet, hvem än det må vara, fördrar.
Kanske försmädat du har den pelasgiska drottningen Juno?
Kanske för ögonens skull gycklat med Pallas för djärft?
Aldrig, I flickor, I lärt att försiktiga vara med orden:
hånfull tunga och skön skapnad dig detta har bragt.
Mod dock, sköna! För dig, hårdt pröfvad i lefnadens stormar,
stundar omsider en blid afton af lycka och lugn.
Vanställdt hufvud ju hof till en tid högt råmande Io:
kon, som ur Nilvåg drack, blef en gudinna till sist.
Ino jämväl, som förskrämd först irrade vida kring landen,
nu, Leucothoe nämnd, vördas af vågornas män.
Hafsvidunder till rof utlämnad Andromeda lefver
fräjdad som Perseus' brud än uti saga och sång.
Och om Callisto en gång i Arcadien lopp som björninna,
nattlige seglarn hon nu leder, en stjärna så klar.
Skulle för bortgång bråd du bestämd dock vara af ödet,
vara för skuggornas värld, lyckliga, redan bestämd,
Semele kan du ju då om en skönhets faror förtälja:
tro dig hon skall, ty hon själf pröfvat en liknande lott;
och heroinerna där, den homeriska diktens gestalter,
skola dig platsen enhvar unna som främst i sin krets.
Nu, hårdt träffade, sök att dig ödmjukt böja för ödet:
guden måhända och dödsdagen den grymma beveks.
Detta dig säkert, gemål, tillgifver din Juno, ty äfven
Juno berörs af en ung kvinnas för tidiga död.

Digitized by Google

XXVIII b.

Deficiunt magico torti sub carmine rhombi,
et tacet extincto laurus adusta foco,
et iam Luna negat totiens descendere caelo,
nigraque funestum concinit omen avis.
una ratis fati nostros portabit amores
caerula ad infernos velificata lacus.
si non unius, quaeso, miserere duorum.
vivam, si vivet: si cadet illa, cadam.
pro quibus optatis sacro me carmine damno:
scribam ego 'per magnum salva puella Iovem',
ante tuosque pedes illa ipsa operata sedebit,
narrabitque sedens longa pericla sua.

Digitized by Google

28 b.

Magiska snurran förmår och besvärjelsesångerna intet,
lagern på slocknande härd ligger förkolnad och pyr,
Luna är trött på att ned ur det blå bli manad så ofta,
och om ett dödsfall spår ufven, som skränar så styggt.
Ack, dödsbåten, som bär till de stygiska vattnen min flicka,
skall mig äfven ombord bära på dyster seglats.
Hyser med en du förbarmande ej, ack, hys det med tvenne!
Dö, om min älskade dör, lefva med henne jag vill.
Hör du min bön, i en hymn till ditt lof skall högt jag förkunna:
'Zeus allsmäktig i nåd gaf mig min flicka igen',
och som din tjänare själf vid din fot skall tjuserskan sitta,
sitta och frälst för enhvar tälja de faror hon lopp.

Digitized by Google

XXVIII c.

Haec tua, Persephone, maneat clementia, nec tu,
Persephones coniunx, saevior esse velis.
sunt apud infernos tot milia formosarum:
pulcra sit in superis, si licet, una locis.
vobiscum est Iope, vobiscum candida Tyro,
vobiscum Europe, nec proba Pasiphae,
et quot Troia tulit vetus et quot Achaia formas,
et Phoebi et Priami diruta regna senis:
et quaecumque erat in numero Romana puella,
occidit: has omnes ignis avarus habet.
nec forma aeternum aut cuiquam est fortuna perennis:
longius aut propius mors sua quemque manet.
tu quoniam es, mea lux, magno dimissa periclo,
munera Dianae debita redde choros,
redde etiam excubias divae nunc, ante iuvencae,
votivas noctes et mihi solve decem.

Digitized by Google

28 c.

Mild framhärda, Proserpina, du! Och, Proserpinas make,
visa dig ej mer grym du än din egen gemål!
Nere hos eder ju bo mång tusende sköna gestalter:
är det för mycket, om en dväljes här uppe hos oss?
Där bor Iope, där Salmoneus' tjusande dotter,
där Europa och där brottslig Pasiphae ock,
där hvad Troia en gång och Achaia ypperst af fägring
frambragt, Phoebi och grå Priami grusade stad;
alla i Rom jämväl för behag förr prisade flickor
ägen I: alla ett rof fallit för hungrande bål.
Evig är skönhet ej, och förgänglig är allas vår lycka:
förr eller senare dock döden ju väntar enhvar.
Men då ur fara och nöd du förlöst nu, älskade, blifvit,
dansen, Diana till tack lofvad, förgäte du ej,
icke din gärd åt gudinnan, som förr bar horn på sitt änne.
Gälda därjämte din skuld, nätterna tio, till mig.

Digitized by Google

XXIX.

Extrema, mea lux, cum potus nocte vagarer,
nec me servorum duceret ulla manus,
obvia, nescio quot pueri, mihi turba minuta
venerat (hos vetuit me numerare timor),
quorum alii faculas, alii retinere sagittas,
pars etiam visa est vincla parare mihi.
sed nudi fuerant. quorum lascivior unus
'arripite hunc' inquit: 'nam bene nostis eum.
hic erat, hunc mulier nobis irata locavit'.
dixit, et in collo iam mihi nodus erat.
hic alter iubet in medium propellere, at alter
'intereat qui nos non putat esse deos!
haec te non meritum totas expectat in horas:
at tu nescio quas quaeris, inepte, fores.
quae cum Sidoniae nocturna ligamina mitrae
solverit, atque oculos moverit illa graves,
adflabunt tibi non Arabum de gramine odores,
sed quos ipse suis fecit Amor manibus.
parcite iam, fratres: iam certos spondet amores,
et iam ad mandatam venimus ecce domum'.
atque ita mi iniecto dixerunt rursus amictu
'i nunc, et noctes disce manere domi'.

Digitized by Google

29.

Käraste, hör! Då beskänkt jag i natt kring gator och gränder
kryssade fram och mitt slaf-följe ifrån mig jag sändt,
kom där emot mig en hop, vet icke hur många, små piltar —
räkna dem kunde jag ej hinna, så rädd som jag blef.
Några med facklor jag såg och med pilar i händerna några,
andra i färd med att band reda och bojor åt mig.
Nakna de voro likvisst. Käckt ljöd chef-parfvelns befallning:
'grip honom bara! Den där gynnaren kännen I nog.
Han just var det som hon, som oss lejde, den vredgade sköna,
afsåg'. Sagdt, och med ens snaran sig slöt om min hals.
'Ut nu', manade en, 'med kanaljen på gatan!' — 'Vår gudom',
skrek där en annan, 'han djärfs tvifla uppå: må han dö!
Ren, ovärdige, har hon på dig nu väntat i timtal,
medan vid främmande dörr, dåre, din lycka du sökt.
Lossar hon banden på mjuk natthufva af kostlig sidonisk
purpur och fäster på dig ögonen, tunga af sömn,
strömma till mötes dig skall en parfym, som Arabien ej ens
känt, och som kärlekens gud själf har åt henne beredt.
Nog nu, bröder! Han svär, att han ej skall glömma sig mera,
och vid det hus hon beskref äro vi framme jämväl.'
Slängde så kappan igen öfver hufvudet på mig och sade:
'gå nu, och lär dig som folk hemma om nätterna bli!'

— — — —

Digitized by Google

XXIX b.

Mane erat, et volui si sola quiesceret illa
visere: et in lecto Cynthia sola fuit.
obstupui: non illa mihi formosior umquam
visa, neque ostrina cum fuit in tunica,
ibat et hinc castae narratum somnia Vestae,
neu sibi neve mihi quae nocitura forent:
talis visa mihi somno dimissa recenti.
heu quantum per se candida forma valet!
'quo tu matutinus' ait 'speculator amicae?
me similem vestris moribus esse putas?
non ego tam facilis: sat erit mihi cognitus unus,
vel tu vel siquis verior esse potest.
adparent non ulla toro vestigia presso,
signa volutantes nec iacuisse duos.
adspice, ut in toto nullus mihi corpore surgat
spiritus, admisso notus adulterio'.
dixit, et opposita propellens savia dextra
prosilit in laxa nixa pedem solea.
sic ego tam sancti custos excludor amoris.
ex illo felix nox mihi nulla fuit.

Digitized by Google

29 b.

Dagades ren, och en lust föll på mig att se, om allena
Cynthia sof: i sin bädd henne allena jag fann.
Häpen jag stod: så skön än aldrig hon synts mig, ja ej ens
då, när i rosenderöd dräkt hon begaf sig en gång
hän att åt Vesta förtro hvad hon drömt, rädd vorden, att något
olycksbådande låg gömdt för oss båda däri:
sådan hon tedde sig nu för min blick, nyss väckt ur sin slummer.
Ack, hvad naturligt behag äger ändå för en makt!
'Kommer i otta du hit och agerar spion på din flicka?'
sporde hon. 'Tror du, att jag lefver som en utaf er,
svirare där? Nej tack! Mig nog är att lära en enda
känna, dig själf eller helst, finns det, en trognare man.
Syns någon ojämnhet i min bädd, säg, finner du något
märke, som visar, att två legat och vältrat sig här?
Känn själf! Tycker du väl, att min puls slår högre än annars —
vanliga tecknet, då slem gärning förstulet bedrefs?'
Sade och, hållande händerna upp att för kyssar sig värja,
trädde i tofflornas par fötterna kvickt och försvann.
Kväst så vardt jag för lust att bespeja min dygdiga sköna
Allt sen dess har hon ej skänkt mig en endaste natt.

Digitized by Google

XXX.

Quo fugis ah demens? nulla est fuga. tu licet usque
ad Tanain fugias: usque sequetur Amor.
non si Pegaseo vecteris in aere dorso,
nec tibi si Persei moverit ala pedes:
vel si te sectae rapiant talaribus aurae,
nil tibi Mercurii proderit alta via.
instat semper Amor supra caput: instat amanti,
et gravis ipse super libera colla sedet.
excubat ille acer custos et tollere numquam
te patietur humo lumina capta semel.
et iam si pecces, deus exorabilis illest,
si modo praesentes viderit esse preces.
. . . .

Digitized by Google

30.

Dåre, hvart tänker du fly? Det är lönlöst. Flydde du äfven
ända till Tanais' strand, följde dig Amor ändock.
Kunde på Pegasi rygg du åstad än jaga i rymden,
ägde du, Perseus lik, vingade skor för din flykt,
ja, om du ilade hän med talar på din häl som en Hermes,
gagnlös blefve dig dock svindlande färden för visst.
Amor du öfver dig har alltjämt: han förföljer sitt offer,
och på din nacke han stolt sätter betvingarens fot.
Skarpsynt väktare är den guden, och blef du hans fånge,
vänta dig ej, att din blick höja från jorden du får.
Och om du felat, så vet, att han låter beveka sig, blott han
ser dig med ödmjuk bön söka försona din synd.

. . . .

Digitized by Google

XXX b.

. . . .

ista senes licet accusent convivia duri:
nos modo propositum, vita, teramus iter.
illorum antiquis onerentur legibus aures:
hic locus est in quo, tibia docta, sones,
quae non iure vado Maeandri iacta natasti,
turpia cum faceret Palladis ora tumor.
† non tamen inmerito Phrygias nunc ire per undas
et petere Hyrcani litora nota maris,
spargere et alterna communes caede penates
et ferre ad patrios praemia dira lares †
una contentum pudeat me vivere amica?
hoc si crimen erit, crimen Amoris erit:
mi nemo obiciat. libeat tibi, Cynthia, mecum
rorida muscosis antra tenere iugis.
illic adspicies scopulis haerere sorores
et canere antiqui dulcia furta Iovis,
ut Semela est combustus, ut est deperditus Io,
denique ut ad Troiae tecta volarit avis.
quod si nemo extat qui vicerit alitis arma,
communis culpae cur reus unus agor?
nec tu virginibus reverentia moveris ora:
hic quoque non nescit quid sit amare chorus,
si tamen Oeagri quaedam conpressa figura
Bistoniis olim rupibus accubuit.
hic ubi te prima statuent in parte choreae,
et medius docta cuspide Bacchus erit,
tum capiti sacros patiar pendere corymbos:
nam sine te nostrum non valet ingenium.

Vv. 19—22 non simplici morbo laborantibus medelam mihi nondum contigit ut adferrem.

Digitized by Google

30 b.

. . . .
Fritt gubbknarrarna må slik samkvämsglädje fördöma:
låt oss, älskade, lugnt vandra vår bana framåt.
Låt urmodig moral dem fritt för hvarandra predika:
du här ljude i vårt gille, melodiska flöjt,
som på maeandrisk våg förr sam bortkastad — hur orätt!—
blott för att kindernas par pöste på Pallas så fult.
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
Skulle jag blygas att blott för min älskade lefva? Är sådant
skamligt, af skammen den gud drabbas, som tvang mig därtill:
mig ej klandra man må. Kom, Cynthia, låt oss i daggvåt
däld, som af mossiga berg skuggas, oss reda vårt bo.
Systrarna nio du där skall skåda på klippornas branter
sjungande Zeus och hvad ljuft fordom i smyg han bedref,
hur han för Semele brann, hur af kval han förgicks för sin Io,
hur han i örnhamn flög fiken till Trojas palats.
När än ingen förmått mot vingade pilten sig värja,
hvarför en enda till last lägga hvad alla förskyllt?
Ej vid din åsyn skall jungfruliga kören förtörnas:
äfven i musernas krets Amor af ålder är känd.
En af de blyga ju dock, som du vet, på bistoniska hällen
med sin Oeager förent hvilade fordom en gång.
När i de dansandes ring du främst då träder och Bacchus
skickligt i midten sin staf svänger för er som korag,
glad då skåda jag skall ditt hufvud med heliga rankor
skrudadt, ty tack vare dig äger jag all min talang.

Vv. 19—22 har jag i öfversättningen måst utelämna, då jag icke lyckats återställa meningen och sammanhanget i originalet.

Digitized by Google

XXXI.

Quaeris, cur veniam tibi tardior. aurea Phoebi
porticus a magno Caesare aperta fuit.
tanta erat in speciem Poenis digesta columnis,
inter quas Danai femina turba senis.
hic equidem Phoebo visus mihi pulcrior ipso
marmoreus tacita carmen hiare lyra,
atque aram circum steterant armenta Myronis,
quattuor artifices, vivida signa, boves.
tum medium claro surgebat marmore templum,
et patria Phoebo carius Ortygia.
in quo Solis erat supra fastigia currus,
et valvae, Libyci nobile dentis opus,
altera deiectos Parnasi vertice Gallos,
altera maerebat funera Tantalidos.
deinde inter matrem deus ipse interque sororem
Pythius in longa carmina veste sonat.

Digitized by Google

31.

Hvarför jag kommer så sent? Jo, ser du, af Caesar den store
öppnats Apollos af guld glänsande tempelportik.
Härlig att skåda den var med kolonnernas rad af numidisk
marmor och stoder af all Danai kvinnliga ätt.
Här en Apollo jag såg: mer skön än i själfva olympen
tycktes i marmorn till stum lyra han höja sin röst;
och rundt altarets bord kor stodo, ett lefvande fyrtal,
sådana Myron dem skop fordom med mästarehand.
Byggdt utaf hvitaste block från Carrara i midten sig höjde
templet, Apollo ett hem mer än det deliska kärt.
Högst på dess ås stod Sol i sin vagn, och ur libyska tanden
voro dess dörrar med konst skurna och visade här
gallernas hop, vräkt ned för parnasiska branter, den andra
dörren, hur Niobe grät bittert vid barnens förlust.
Mellan sin moder till sist och sin syster den pythiske guden
såg jag i fotsid dräkt öppnande munnen till sång.

Digitized by Google

XXXII.

Qui videt, is peccat: qui te non viderit ergo
non cupiet: facti lumina crimen habent.
nam quid Praenesti dubias, o Cynthia, sortes,
quid petis Aeaei moenia Telegoni?
cur tua te Herculeum deportant esseda Tibur?
Appia cur totiens te via ducit anus?
hoc utinam spatiere loco, quodcumque vacabis,
Cynthia! sed tibi me credere turba vetat,
cum videt accensis devotam currere taedis
in nemus et Triviae lumina ferre deae.
scilicet umbrosis sordet Pompeia columnis
porticus, aulaeis nobilis Attalicis,
et platanis creber pariter surgentibus ordo,
flumina sopito quaeque Marone cadunt,
et leviter nymphis tota crepitantibus urbe
cum subito Triton ore recondit aquam.
falleris, ista tui furtum via monstrat amoris:
non urbem, demens, lumina nostra fugis:
nil agis, insidias in me conponis inanes,
tendis iners docto retia nota mihi.
sed de me minus est: famae iactura pudicae
tanta tibi miserae quanta meretur erit.
nuper enim de te nostras (me laedit!) ad aures
rumor et in tota non bonus urbe fuit.
sed tu non debes inimicae credere linguae:
semper formosis fabula poena fuit.
non tua deprenso damnata est fama veneno:
testis eris puras, Phoebe, videre manus:
sin autem longo nox una aut altera lusu
consumpta est, non me crimina parva movent.
Tyndaris externo patriam mutavit amore,
et sine decreto viva reducta domumst.

Digitized by Google

32.

Ser dig en man, blir han kär: den därför, som slipper att se dig,
slipper att frestas: på fall bringar oss ögonens lust.
Säg, hvi måste du då till orakelberyktadt Praeneste,
hvi till Telegoni bygd styra så ofta din färd?
Hvarför till Tibur åstad och dess Hercules-tempel och hvarför
rullar på Appii ur-åldriga väg din kaross?
Ack att din fritid här du på Roms promenader förnötte,
Cynthia! Svårt däremot tycks mig att lita på dig,
när till Aricias lund du med bloss, angapad af mängden,
löper att flammande gärd lägga för Trivia ned.
God nog syns kantänka dig ej med de fräjdade gyllne
dukarna skuggig portik, byggd af Pompeius en gång,
ej den rad där ses af i kapp uppspirande prakträd,
slumraren Maro dig ej lockar med vällande våg,
eller när nymfernas spel öfverallt afstannar i staden,
just som strålen med ens Triton den törstige sväljt.
Åh nej! Väl jag förstår, att till lönliga möten du färdas:
ej är det Rom, det är mitt öga du dårligen flyr.
Lönlöst dock! Hvart svek du mot mig uttänker är fåfängt:
mig, den förfarne, du ej narrar med klumpiga knep.
Dock här gäller det ej mig främst: snart heder och ära,
arma, med detta ditt lif mister du, som du förtjänt.
Nyligen nådde ju — ack, mig känns det så svårt! — till mitt öra
kränkande skvaller om dig, kunnigt i hela vår stad.
Tro ej sätta du bör likväl till fiendtliga tungor:
aldrig förtalet ännu skonat en fager gestalt.
Ej vardt gift i ditt hus anträffadt och dädan du brännmärkt:
Phoebus, som allting ser, vittnar, att ren är din hand.
Har en natt nu ock, har två du med kärliga lekar
utfyllt, finner jag ej sådan förseelse stor.
Tyndari barn, som sitt land i en främling betagen förlöpte,
undgick straff och vid lif vände till hemmet igen.

ipsa Venus, quamvis corrupta libidine Martis,
nec minus in caelo semper honesta fuit
quamvis Ida pari pastorem dicat amasse
atque inter pecudes accubuisse deam.
hoc et hamadryadum spectavit turba sororum
silenique senes et pater ipse chori,
cum quibus Idaeo legisti poma sub antro,
supposita excipiens naica dona manu.
an quisquam in tanto stuprorum examine quaeri
'cur haec tam dives? quis dedit? unde dedit?'
o nimium nostro felicem tempore Romam,
si contra mores una puella facit!
haec eadem ante illam inpune et Lesbia fecit:
quae sequitur, certe est invidiosa minus.
qui quaerit Tatios veteres durosque Sabinos,
hic posuit nostra nuper in urbe pedem.
tu prius et fluctus poteris siccare marinos
altaque mortali deligere astra manu,
quam facere ut nostrae nolint peccare puellae.
hic mos Saturno regna tenente fuit,
et cum Deucalionis aquae fluxere per orbem.
at post antiquas Deucalionis aquas,
dic mihi, quis potuit lectum servare pudicum,
quae dea cum solo vivere sola deo?
uxorem quondam magni Minois, ut aiunt,
corrupit torvi candida forma bovis.
nec minus aerato Danae circumdata muro
non potuit magno casta negare Iovi.
quod si tu Graias es tuque imitata Latinas,
semper vive meo libera iudicio.

Digitized by Google

Cypria själf, änskönt af sin lidelse villad för Mavors,
städse i gudars olymp vördats och vördats, ehur
Ida förtäljer, att likaså hett för en herde gudinnan
brunnit och sökt sig en bädd ute bland djuren i mark.
Detta dryadernas släkt ock såg, och det sågs af sileners
åldriga hop och af dig, yrande skarans korag.
Förr ju på Ida med dem hon i dälderna plägade äpplen
plocka och fiket sin hand sträcka mot nymfernas skänk.
Finns väl i liderligt Rom mer någon, som spör om en flicka:
'hvarför så rik? Och af hvem har hon det fått och för hvad?'
Väl, väl vore med Rom det beställdt, om hon vore den enda
flicka, som nedärfd sed trotsade djärft och moral!
Onäpst lefde som hon här Lesbia redan; och nu skall
hon just klandras, som blott följer exempel från förr!
Söker du Tatier här och en forntids stränga sabiner,
ack, nykomling i Rom är du, det märker jag, då.
Förr oceanen du kan torrlägga, och förr med din hand du
stjärnorna ned ur det blå, dödlige, plocka förmår
än lust väcka hos Roms lättsinniga döttrar för dygden.
Ära och dygd i en värld styrd af Saturnus det fanns,
och när Deucalions flod en gång all jorden betäckte.
Men alltsen den dag floden af jordene lopp,
säg, hvem mäktade väl sitt förbund ostraffligt bevara,
hvem af gudinnorna nöjd lefva med egen gemål?
Minos', den fräjdades, maka en gång, så mäler oss sagan,
blef af en vildsint tjurs strålande fägring förförd.
Och den med mur af metall kringgärdade Danae såg sig
icke i stånd att ett nej svara på Juppiters bön.
Har nu som Greklands döttrar och Roms du lust dig att skicka,
lef, som du vill! Min dom frukta behöfver du ej.

Digitized by Google

XXXIII.

Tristia iam redeunt iterum sollemnia nobis:
Cynthia iam noctes est operata decem.
atque utinam pereat Nilo quae sacra tepente
misit matronis Inachis Ausoniis!
quae dea tam cupidos totiens divisit amantes,
quaecumque illa fuit, semper amara fuit.
tu certe Iovis occultis in amoribus, Io,
sensisti, multas quid sit inire vias,
cum te iussit habere puellam cornua Iuno
et pecoris duro perdere verba sono.
ah quotiens quernis laesisti frondibus ora,
mandisti stabulis abdita pasta tuis!
an, quoniam agrestem detraxit ab ore figuram
Iuppiter, idcirco facta superba dea's?
an tibi non satis est fuscis Aegyptus alumnis?
cur tibi tam longa Roma petita viast?
quidve tibi prodest viduas dormire puellas?
sed tibi, crede mihi, cornua rursus erunt,
aut nos e nostra te, saeva, fugabimus urbe:
cum Tiberi Nilo gratia nulla fuit.
at tu, quae nostro nimium placata dolore's,
noctibus his vacui ter faciamus iter.
non audis, et verba sinis mea ludere, cum iam
flectant Icarii sidera tarda boves.
lenta bibis: mediae nequeunt te frangere noctes.
an nondum est talos mittere lassa manus?
ah pereat quicumque meracas repperit uvas
corrupitque bonas nectare primus aquas!
Icare Cecropiis merito iugulate colonis,
pampineus nosti quam sit amarus odor.
tuque o Eurytion vino centaure peristi,
nec non Ismario tu, Polypheme, mero.

Digitized by Google

33.

Heliga festen, o ve, nu åter är inne! I tio
    nätter min Cynthia nu ägnar gudinnan sin tjänst.
O, jag förbannar dig Inachi barn, som Italiens döttrar
    har med din kvalmiga Nils ceremonier beskänkt.
Ack du gudinna, som grymt oss älskande skilde så ofta,
    hvem du nu var, alltjämt led du mig synts och gemen.
Du dock, lönligen älskad af Zeus, fick lära dig, Io,
    huru det kännes att hit jagas beständigt och dit,
när ung kvinna en gång du med horn utstyrdes af Juno
    och till ett råmande tvangs ändra din människoröst.
Minns du, hur styggt i din mun eklöfvet dig sårade? Minns du,
    huru du födan på nytt tuggade gömd i ditt stall?
Tror du väl, därför att Zeus drog af dig ditt djuriska hölje,
    nu en gudinna dig hög vorden i gudars olymp?
Har du ej nog af Aegypten och dess solbrända befolkning?
    Hvarför sökte du hit, ända till Rom, dig en väg?
Eller hvad har du för gagn af att ensam sofver en flicka?
    Horn skall snart du igen bära, jag spår, eller ock
skola ur denna vår stad vi jaga dig ut, du förmätna:
    vänskap aldrig bestod Tiberis mellan och Nil.
Du dock, du, för hvars skull jag så grymt nu lidit, o låt oss,
    högtidsnätterna kvitt, taga vår skada igen!
Fåfäng möda! Min bön på en döf jag förspiller. Och likväl
    ren med sin stjärnvagn trög vänder sig Icari spann.
Bägaren lämnar du ej: käck midnattsstunden dig finner.
    Har ej tärning din hand tröttnat att spela ännu?
Ve den man, som först fann upp rusgifvande drufsaft,
    lärde oss konsten att godt vatten förgifta med vin!
Icarus, ack, rättvisligen dräpt af cecropiske landtmän,
    fann du, hur bitter hon är, rankan, som doftar så ljuft
Dig, Eurytion, ock, centaur, död vållade vinet,
    dig, Polyphemus, fördärf drufvan från Ismari berg.

vino forma perit, vino corrumpitur aetas,
vino saepe suum nescit amica virum.
me miserum, ut multo nihil est mutata Lyaeo!
iam bibe: formosa es: nil tibi vina nocent,
cum tua praependent demissae in pocula sertae,
et mea deducta carmina voce legis.
largius effuso madeat tibi mensa Falerno,
spumet et aurato mollius in calice.
nulla tamen lecto recipit se sola libenter:
est quiddam quod vos quaerere cogat Amor.
semper in absentes felicior aestus amantes:
elevat adsiduos copia longa viros.

Digitized by Google

Vin vanställer enhvar, vin ungdomskraften fördärfvar,
vin gjort ofta, att ej flickan sin käraste känt.
Ve mig! Se, hon förblir, hur vildt hon än dricker, densamma.
Fortsätt fritt! Mer skön varda af vinet du syns,
när kranssmyckade hufvudet ned öfver bägarn du böjer
och reciterar med mjukt klingande stämma min dikt.
Iskänk strömmar af vin, att falernmust bordet betäcker,
skummande gjute sig ljuft flöde i glimmande glas.
Aldrig med gladt mod dock går flickan allena till hvila:
Amor en längtan jämväl väcker, I sköna, hos er.
Högre, då borta han är, städs brinner för älskarn er låga,
står han beständigt till buds, blir med förakt han bemött.

Digitized by Google

XXXIV.

Cur quisquam faciem dominae iam credat amico?
  sic erepta mihi paene puella meast.
expertus dico, nemo est in amore fidelis:
  formosam raro non sibi quisque petit.
polluit ille deus cognatos, solvit amicos,
  et bene concordes tristia ad arma vocat.
hospes in hospitium Menelao venit adulter:
  Colchis et ignotum nonne secuta virumst?
Lynceu, tune meam potuisti, perfide, curam
  tangere? nonne tuae tum cecidere manus?
quid si non constans illa et tam certa fuisset?
  posses in tanto vivere flagitio?
tu mihi vel ferro pectus vel perde veneno:
  a domina tantum te modo tolle mea.
te socium vitae, te corporis esse licebit:
  te dominum admitto rebus, amice, meis:
lecto te solum, lecto te deprecor uno.
  rivalem possum non ego ferre Iovem.
ipse meas solus, quod nil est, aemulor umbras,
  stultus, quod stulto saepe timore tremo.
una tamen causa est, cur crimina tanta remitto,
  errabant multo quod tua verba mero.
sed numquam vitae fallet me ruga severae:
  omnes iam norunt quam sit amare bonum.
Lynceus ipse meus seros insanit amores.
  serum te nostros laetor adire deos.
quid tua Socraticis tibi nunc sapientia libris
  proderit aut rerum dicere posse vias?
aut quid Crethei tibi prosunt carmina lecta?
  nil iuvat in magno vester amore senex.
tu satius memorem musis imitere Philetan
  et non inflati somnia Callimachi.

Digitized by Google

34.

Törs väl vän åt en vän numera betro den han älskar?
Själf på ett hår när så hade min flicka jag mist.
Lita på ingen du kan, tro mig, när det gäller din kärlek:
hvar man ser i en skön kvinna ett byte för sig.
Blodsband kärlekens gud ringaktar, och vänner han skiljer,
stör god sämja och krig stiftar i stället och sorg.
Paris som gästvän kom och sin gästväns hustru förförde;
rymde med främlingen ej äfven Medea sin kos?
Lynceus, kunde du, säg, på min älskade fräckt dig förgripa?
Vägrade icke sin tjänst handen, du falske, dig då?
Tänk, om hon ej så bestämdt och så fast afvisat ditt tilltag!
Skulle för blygsel ditt lif längre du lefva förmått?
Vill du, så borra ditt svärd i mitt bröst, gif gift mig att dricka:
låt mig allenast i fred äga min flicka, jag ber.
Vare du fritt min kamrat och mitt oskiljaktiga sällskap,
allt, hvad jag äger och har, må du betrakta som ditt:
ett blott, ett jag begär att du ej antastar, min kärlek.
Ej ens Juppiter själf lida jag kan som rival.
Själfva min skugga, när annat ej finns, misstänker jag svartsjuk,
och i min dårliga skräck bär jag mig åt som en narr.
En sak är det som gör, att jag dock ursäktar din illbragd:
den, att din tunga af vin löpte förvillad åstad.
Men på asketer jag tror ej mer och på rynkade pannor:
kärlekens fröjder enhvar vet att värdera så väl.
Själfve min Lynceus, tänk, som en ung man yr och förälskad!
Godt att omsider du dock böjde ditt knä för min gud!
Säg, hvad båtar dig nu hvad du lärt i sokratiska skrifter
och att naturen för dig yppat sitt dolda system?
Hvad att du sångerna läst, som af Crethes-ättlingen diktats?
Intet för älskarens bruk bjuder er åldrige bard.
Hellre till mönster dig välj hvad Philetas af muserna lärde,
dämpa ditt patos och kväd Battiern likt i hans dröm.

Digitized by Google

nam cursus licet Aetoli referas Acheloi,
fluxerit ut magno fractus amore liquor,
atque etiam ut Phrygio fallax Maeandria campo
errat et ipsa suas decipit unda vias,
qualis et Adrasti fuerit vocalis Arion
tristis ad Archemori funera victor equus:
Amphiareae non prosint tibi fata quadrigae
aut Capanei magno grata ruina Iovi.
desine et Aeschyleo conponere verba cothurno,
desine, et ad molles membra resolve choros.
incipe iam angusto versus includere torno,
inque tuos ignes, dure poeta, veni.
tu non Antimacho, non tutior ibis Homero:
despicit et magnos recta puella deos.
sed non ante gravi taurus succumbit aratro,
cornua quam validis haeserit in laqueis,
nec tu tam duros per te patieris amores:
trux tamen a nobis ante domandus eris.
harum nulla solet rationem quaerere mundi,
nec cur fraternis Luna laboret equis,
nec si post Stygias aliquid restabimus undas,
nec si consulto fulmina missa tonent.
adspice me, cui parva domi fortuna relictast,
nullus et antiquo Marte triumphus avi,
ut regnem mixtas inter conviva puellas
hoc ego quo tibi nunc elevor ingenio.
me iuvet hesternis positum languere corollis,
quem tetigit iactu certus ossa ad deus,
Actia Vergilium custodis litora Phoebi,
Caesaris et fortes dicere posse rates,
qui nunc Aeneae Troiani suscitat arma
iactaque Lavinis moenia litoribus.
cedite Romani scriptores, cedite Grai:
nescio quid maius nascitur Iliade.
tu canis umbrosi subter pineta Galaesi
Thyrsin et attritis Daphnin arundinibus,
utque decem possint corrumpere mala puellas,
missus et inpressis haedus ab uberibus.

Digitized by Google

Ty du må tälja, hur trögt i Aetoliens land Achelous
hvälfde af lidelsens makt kufvade böljor en gång,
tälja, hur svekfull våg längs phrygiska fälten Maeander
slingrar och söker sig själf villa med buktande lopp,
och hur Adrasti profetiska häst, fast först han till målet
framkom, sorgsen ändock sågs vid Archemori graf:
Amphiareiska spannets fördärf slätt intet dig båtar,
intet det jubel, som Zeus höjde vid Capaneus' fall.
Äfven på Aeschyli höga koturn låt fara försöken,
fara dem låt och i lätt lekande rytmer dig rör.
Ja, inpressa, min vän, din dikt i en snäfvare svarfstol,
sjung om den eld, som dig själf bränner, du stolte poet.
Dig ej bättre det kan än Antimachus gå och Homerus:
välväxt flicka sig ej böjer för gudarna ens.
Tjuren sin nacke likväl ej förr tålmodigt för plogen
sänker, än repet han känt slingra sig hårdt om hans horn;
tungt blir kärlekens ok dig ock oöfvad att bära:
se, först måste du dock, trotsige, tämjas af mig.
Tror du, en flicka besked åstundar om världarnas uppkomst,
hvarför af broderligt spann lidande Luna bereds,
eller om helt vi förgås, när en gång Styx' flod vi befarit,
eller om blixten sin väg skär med beräkning i skyn?
Skåda på mig! Af det gods, som var mitt, står föga mig åter,
och af triumfer min ätt aldrig berömmelse vann;
men tack vare den konst, som af dig nu skattas så ringa,
stolt jag i tärnornas lag tronar som konung ändock.
Jag, som Cupido med pil träffsäker i märgen har sårat,
finne med gårdagskrans smyckad på kudden min ro.
Sjunge Vergilius Actii strand och dess väktare Phoebus,
flottan han sjunge, som käckt stridde för Caesar sin strid.
Redan vi sett, hur till krig trojanen Aeneas han kallar
och på Lavinii kust lägger till murar en grund.
Sägen ert rykte farväl, Roms skalder och skalder af Hellas:
under den väldiges hand växer en ny Iliad.
Än uti piniers skygd vid Galaesus-floden du sjunger
Thyrsis, som städs på sitt rör blåser med Daphnis i kapp,
huru ett halft tjog äpplen är nog för att dåra en flicka,
hur med ett kid, som ännu diar sin mor, hon förleds.

Digitized by Google

felix, qui viles pomis mercaris amores!
huic licet ingratae Tityrus ipse canat.
felix intactum Corydon qui temptat Alexin
agricolae domini carpere delicias!
quamvis ille sua lassus requiescat avena,
laudatur faciles inter hamadryadas.
tu canis Ascraei veteris praecepta poetae,
quo seges in campo, quo viret uva iugo.
tale facis carmen, docta testudine quale
Cynthius inpositis temperat articulis.
non tamen haec ulli venient ingrata legenti,
sive in amore rudis sive peritus erit.
nec minor his animis aut sim minor ore: canorus
anseris in docto carmine cessit olor.
haec quoque perfecto ludebat Iasone Varro,
Varro Leucadiae maxima flamma suae.
haec quoque lascivi cantarunt scripta Catulli,
Lesbia quis ipsa notior est Helena.
haec etiam docti confessa est pagina Calvi,
cum caneret miserae funera Quintiliae.
et modo formosa quam multa Lycoride Gallus
mortuus inferna vulnera lavit aqua!
Cynthia quin etiam versu laudata Properti,
hos inter si me ponere Fama volet.

Digitized by Google

Lycklige du, som med frukt så lätt eröfrar din sköna!
Henne en Tityrus glad sjönge på vinst och förlust.
Lycklige Corydon! Hör, hur Alexis, sin landtlige herres
älskling, med lönlös id locka han vill i sin famn.
Fast nu länge det är, sen han trött nedlade sin rörflöjt,
tjusande spelet ännu rosas af vänlig dryad.
Än lik Ascras skald i didaktiska kväden du täljer,
huru på slätterna säd mognar, på kullarna vin.
Städs, Vergilius, vet du ditt spel väl stämma: det klingar
skönt, som då Cynthiern själf för öfver lyran sin hand.
Äfven min sång skall dock helt visst ej läsaren rata,
vare sig känna han lärt kärlekens makt eller ej.
Täfla i tankar jag tör och i språk, och melodiske svanen
måste ju vika för lärdt kacklande gåsen en gång.
Sådant som jag sjöng ock, när sin dikt om Iason han ändat,
Varro, hvars hjärta så högt slog för Leucadia blott.
Sådant besjöng jämväl själfsvåldig Catullus och gjorde
mera än Helenas namn Lesbia-namnet berömdt.
Slık bikt Calvus ju ock med sitt verk aflade, som konstfullt
tolkar i toner hans sorg öfver Quintilias död.
Du ock, Gallus, som kvald af din glöd för den fagra Lycoris
dödsmärkt bröst nu sist lögat i Acherons våg.
Cynthias namn i Propertii sång skall lefva desslikes,
ger i sitt tempel åt mig Fama ett rum som åt dem.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

NÅGRA ANMÄRKNINGAR

OM

DE NORDISKA VERBEN MED MEDIA-GEMINATA

AF

ELOF HELLQUIST

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1908

Digitized by Google

Digitized by Google

Följande uppsats har tillkommit som ett led i de studier öfver den nordiska verbalbildningen, af hvilka förut publicerats i Ark. 14 en större, om verben på suffixalt *-k*, *-l*, *-r*, *-s* och *-t*, och i Ark. 22 en mindre, om några *n*-presentier. Till särskildt den förra af dessa sluter sig föreliggande afhandling ganska nära genom att söka uppvisa en verbbildningsprincip, som i hufvudsak haft samma funktion som afledningarna *-k*, *-l*, *-r* och *-t*.

På samma gång utgör min uppsats ett svar på de invändningar, som v. Friesen i sitt arbete »Om de germanska mediageminatorna» framställt mot vissa af mina uttalanden om uppkomsten af sådana verb som *krabba* och *vagga*. Det bör emellertid framhållas, att då hvarken jag eller någon annan framlagt någon närmare motivering för uppfattningen af dessa ord såsom iterativbildningar, v. Friesen måste anses ha varit i sin goda rätt att icke fästa något synnerligt afseende vid densamma, utan efter bästa förmåga söka förklaringen på annat håll.

Att svaret dröjt i tio år beror icke därpå, att jag ett ögonblick kunnat dela v. Friesens mening, att verbet *hoppa* och dess gelikar skulle ha afledts af substantiv för 'knöl', 'klimp' eller 'kladd', utan — framför allt — därpå, att jag först nu genom mina verbstudier fått en yttre impuls att syssla med frågan.

Det vore då först nödvändigt att taga ställning till v. Friesens teori om de germanska mediageminatorna. Men i själfva verket har det för mitt vidkommande redan skett,

Digitized by Google

nämligen i en uppsats publicerad i Nordisk tidskr. for Filologi 3 R XII: 49 f., då jag af helt annan orsak — nämligen i samband med namnforskningar — fick anledning att närmare gå den nämnda afhandlingen inpå lifvet.

I uppsatsen i NtfF har jag sökt visa, att de af v. Friesen i dennes afhandling »Om de germanska mediageminatorna» behandlade germanska appellativerna med geminerad media, såsom t. ex. sv. dial. *babbe* 'liten pilt', nno. *budda* 'pung, hög', nsv. dial. *knagg* 'liten knöl' o. s. v.[1], icke, såsom v. Friesen förmenar, kunna uppfattas som beroende på att dessa och liknande ord utgå från gamla *n*-stammar, ur hvilka de skulle uppstått genom förlängning framför *n*, utan att de helt enkelt — såsom också Kauffmann ZfdPh. 32: 255 framhåller[1] — samtliga äro att betrakta som ett slags kortnamnsbildningar af i hufvudsak samma natur som fsv. *Budde*, *Skrobba* o. s. v., gr. Χόββεις, Μεγγίδας, lat. *Varro*, sanskr. *Cakkas*.

För denna min uppfattning talar starkt, att nästan alla dessa bildningar synas utgå från betydelsen 'klump, kloss, knöl' o. d. och många dessutom användas om små barn eller småväxta människor. Sådana äro t. ex. : sv. dial. *babbe* 'liten pilt', nsv. dial. *bobb(e)* 'kort, tjock person', nsv. *bubbla*, no. (o. s. v.) *dabb(e)* 'seg klump af slem; liten tjock, tung figur', nsv. *dubb* 'bult', nsv. dial. *gubbe* 'rund frukt m. m.', nno. *hubb* 'top, bugle', nno. *kabbe* 'kloss', nsv. *klabb(e)* 'kloss', nsv. dial. *knabbe* 'knubb, klubb', nsv. *knubb*, isl. *kubbi* 'klump', nsv. dial. *kvabb* bl. a. 'fet, pussig karl', nsv. *labb*, isl. *lubba* 'stor torsk', nisl. *lubbi* 'tjock hårtott', nsv. dial. *nubb*, nsv. dial. *rabb(e)* 'tufvig mark', nht. dial. *schroppen* 'liten jordkulle m. m.', nsv. *stubbe*, nno. *trubb* 'kort o. tjock figur', nisl., nno. *budda* 'pung, hög', nsv. *kladd*, sv. *kudde* bl. a. 'testikel', isl. *toddi* 'litet stycke', isl. *baggi* 'packe', isl. *kǫggull* 'klump', nsv. dial. *knagg* 'liten knöl, knuta', nsv. *kugg*, ags. *mucga* 'hop, hög', sv. *tagg*.

Jag har till v. Friesens materialsamling äfven (s. 60) lagt några ord — ej upptagna i boken om mediageminatorna

[1] Det synes emellertid ha undgått Kauffmann, att samma upphof äfven måste tillskrifvas många af de västgermanska ord, där K. antager förlängning framför *n*.

Digitized by Google

— som till betydelsen komma de nyss nämnda mycket nära, nämligen sv. dial. *klubb* 'klump m. m.', nsv. *nagge* 'stump, spets', fsv. *pigger* och sv. *plugg*, och anmärkt att »dylika öfverensstämmelser omöjligen kunna bero på tillfällighet» Vi erinra nu ytterligare om no. *nudd* 'järnplugg', sv. dial. *stagg* 'hvasst agn på korn', *sagge* 'en som är tjock och undersätsig; om människor, hästar, oxar och tjurar' Söderm. (Rietz s. 555).

Vidare har jag sökt påvisa, att samma benägenhet för gemination äfven föreligger i en grupp germanska namn på djur, af hvilka de flesta utmärka sig för sin runda och klumpiga kroppsform, t. ex. ags. *crabba*, fht. *snëcco* (<-*gg*-), ags. *frogga*, meng. *padde*, lt. *pogge* 'groda', sv. dial. *kidde*, mlt. *quabbe* 'Aalquappe', meng. *budde* 'skalbagge' o. s. v., samt påpekat, att en liknande gemination äfven förekommer i namn på andra slags djur, t. ex. isl. *stedda* 'sto', ags. *rudduc* 'rödhakesångare', och dessutom i vissa utomgermanska djurnamn[1].

Slutligen har jag s. 66 framhållit, att för åtskilliga af v. Friesens exempel, t. ex. *drabba*, *klabb*, *labb*, *budda*, *kladd*, *knagg*, moderparadigm på -*ƀ*-, -*đ*-, -*ʒ*- ej kunnat beläggas. »Och då sådana uppvisas, framträder ofta mellan former med enkel konsonant och geminata en skillnad i betydelsen, som tyder på att geminatans uppträdande sammanhänger med denna skillnad.»

I självfva verket är det, såsom jag i nämnda uppsats påpekat, omöjligt att inse, »hvarför v. Friesens ljudlagar just skola verka i ord med betydelsen 'klump, knöl o. d.', men icke

[1] Som goda paralleller till de i NTfF af mig uppräknade geminerade djurnamnen må anföras nht. *hippe* 'get': **haber* 'bock' och *hitte* ds.: mht. *hatele*, jfr isl. *hađna*; se Kluge Et. wb.$_6$. Man kunde väl äfven tänka på fht. *zicchî*, *zikkîn*, ags. *ticcen*, fht. *ziga* 'get' och fht. *chizzî*, *kizzîn*, hvilket hör till fsv. *kiþ* (Hellquist Ark. 13: 233 och Kluge Nom. stammb.$_2$ s. 29) och ej, såsom Kluge förut antagit, beror på en omställning af *ziege*. Men bildningar sådana som isl. *birna* och sv. dial. *yrna* (:*orre*), hvarom Hellquist Ark: 7: 45, göra det sannolikare, att här verkligen assimilationer med *n* föreligga. — Äfven kunna tilläggas ags. *budda* 'skalbagge', holl. *robbe* 'kanin', ags. *moþþe* 'mal' (jfr *spotta* <-*þþ*- nedan), kanske ock lat. *blatta* 'kackerlacka m. m.' (väl kortform till lett. *blakts* 'vägglus', jfr Walde Et. wb.).

Digitized by Google

i de många hundra *n*-stammar, som hafva annan betydelse». Utan tvifvel sammanhänger dessa ords form på ett eller annat sätt med deras betydelse. Därvidlag är jag dock numera mindre benägen än förr att för flertalet urgera en ursprunglig funktion af »barnord», utan skulle snarare vilja karakterisera dem med den vidsträcktare benämningen »hvardagsord», hvilkas bildningssätt — såsom jag ock i samma afhandling antagit — har alldeles samma psykologiska orsaker som de till formen analoga »kortnamnen», hvilkas geminata naturligtvis icke kan förklaras ur urgermanska *n*-stammar, eller som en mängd »familjeord» af en typ, som ända in i senaste tid visat sig produktiv (*priffe*, *dille* o. d.). Att v. Friesen företagit en undersökning af de germanska mediageminatorna utan att i denna indraga dessa analoga kortnamnsbildningar, är en underlåtenhetssynd, som för densamma haft synnerligen ödesdigra följder.

I ett par fall kan man ej taga sin tillflykt till ofvan gifna förklaring, men där är v. Friesens förklaring — om möjligt — ännu oantagligare, nämligen sv. dial. *bobbla* 'mumla' och sv. *bubbla* 'blåsa'. De äro tydliga onomatopoetiska bildningar, som ha lika litet med hvarandra att skaffa som *bladdra* 'prata' med *bläddra* 'blåsa'. Att såsom skett förklara dem ur nominala *n*-stammar, är från ordbildningslärans synpunkt ungefär lika rimligt, som om man ville härleda da. *plumre* och sv. *plumsa* från en *n*-stam **pluman*.

För min uppfattning talar naturligtvis mycket starkt, att äfven i utomgermanska språk gemination ofta uppträder just i de grupper af ord, i hvilka jag här sökt ordna det Friesenska materialet: kortnamn, barnord, onomatopoetica o. d. Se Brugmann Grundr.$_2$ 1:817.

Jag har af flera skäl ansett det nödigt att förutskicka detta lilla referat och hänvisar i öfrigt till min citerade afhandling, där äfven enskilda af v. Friesens härledningar kritiseras.

Men såsom i slutet af denna antydts, finnes i v. Friesens afhandling en grupp af ord, som icke omedelbart drabbas af kortnamnsteorien, nämligen en del verb. Som uppsatsen i NTfF ej hade till uppgift att i första hand uppvisa ohållbar-

Digitized by Google

heten af den v. Friesenska teorien om mediageminatorna i allmänhet, utan endast afsåg att påvisa öfverensstämmelsen i bildningssättet mellan de flesta af hans exempel och andra germanska kortnamnsbildningar (hvaraf naturligtvis polemiken med v. Fr. blef en nödvändig följd), hade jag ingen anledning att då närmare inlåta mig på denna grupp, utan inskränkte mig till att framhålla den möjligheten, som jag redan förut i Ark. 7: 56 noten och 14: 43 i anslutning till Kluge PBB 9: 162 sökt göra gällande, att vi dock här ha före oss en bestämd, för germanska intensiver och iterativer karakteristisk bildningsprincip. Att en sådan verkligen inom vissa delar af det germanska språkområdet varit verksam, framgår, såsom jag s. 70 påpekar, af ags. *þoddettan* 'pulsare', *sceottettan* 'saltare', *hloccettan* 'singultare', som säkerligen icke ens v. Friesen skulle våga härleda ur *n*-stammar.

Att jag äfven i denna uppsats får att skaffa med den v. Friesenska geminationsteorien beror därpå, att han, såsom nämnts, anfört äfven många af dessa verb som stöd för densamma samt uttryckligen vändt sig mot min i Ark. 7 uttalade uppfattning, att åtminstone i vissa sådana en för intensiver och iterativer karakteristisk bildningsprincip skulle föreligga.

För att kunna förklara geminatan i sådana verb som *babbla*, *krabba* 'krypa', nisl. *drabba*, isl. *gabba* o. s. v. tillgriper v. Friesen den — vi må väl medge — förtviflade utvägen att tolka dem som denominativer och härleda dem ur gamla urgermanska substantiviska *n*-stammar *baƀan-*, *kraƀan-* o. s. v., hvilka sedan i enlighet med hans teori erhållit sin långa media.

Det är då först nödvändigt att granska de verb, som v. Friesen förklarar såsom afledningar af *n*-stammar, hvarvid jag h. o. d. äfven måste upptaga vissa af hans härledningar af nomina till förnyad undersökning eller upprepa ett och annat af hvad redan yttrats i NTfF.

Nisl. *babba* (s. 22) 'stamma; pladdra' härledes ur sv. dial. *babbe* 'liten pilt'; moderparadigmet skulle vara urg.* *baƀ(a)n* i fht. *Babo;* jfr fslav. *baba* 'grossmutter'. Att här af hvarandra oberoende »lallord» föreligga, torde vara så klart för alla, som något sysslat med dylika bildningar, att närmare utredning ej behöfves. Då v. F. härleder alla dessa ord ur

Digitized by Google

ett **ƀaƀan* 'rundt föremål', har han tillåtit sig en konstruktion, som uppriktigt sagdt har bra litet med språkets verkliga konkreta lif att göra. Jag hänvisar i öfrigt till min framställning NTfF s. 54.

Beträffande betydelsen 'stamma' erinras om no. *gugga* och no. *jabba* ds., för hvilka väl ingen gärna uppkonstruerar nominala grundord. För betydelsen 'pladdra' erinras om fht. *blabbizôn*, där en sådan tolkning är lika omöjlig.

Sv. dial. *bobba* (s. 24) — blott uppvisadt från Skåne i uttrycket *bobba te väjs* — har betydelsen 'stöta emot' och meng. *bobben* den af 'slå, bedraga, håna'. Men just denna betydelse är, såsom af det följande framgår, karakteristisk för en rätt stor grupp af verb med geminerad media, och jag sätter t. v. denna omständighet i förbindelse med verbets form, alldeles analogt med hvad jag gjort i fråga om de ord, som betyda 'knöl' och 'klump'. Om de betydelsekategorier, som kunna urskiljas bland verben med mediageminata, se närmare nedan. Det är just det förvånande i v. Friesens framställning, att han ej ett ögonblick tycks ha rubbats i tilliten till sin teori af det i ögonen fallande faktum, att de exempel han anfört som stöd för denna osökt sönderfalla i vissa bestämda betydelsegrupper. Han har dock själf (s. 9) framhållit, att det vida öfvervägande antalet fall uppträder i det lägre och hvardagliga språkets sfär.

I stället för att förbinda *bobba* 'stöta emot' med en mängd ord för 'tjockis o. d.' hade väl i första rummet bort tillses, om ordet ej kunde förklaras på samma sätt som det likbetydande lt. *buffen*, meng. *buffen*, eng. *buff;* jfr *knybbast* (nisl. *knybbast*): *knuffa* nedan. Att detta är det enda riktiga, synes mig självklart, så mycket mer som icke heller von Friesen för de likbetydande verben af stammen *skubb-* antagit ett nominalt ursprung.

Ehuru det icke direkt hör till den föreliggande frågan, vill jag i detta sammanhang fästa uppmärksamheten vid, att v. Fr. till sitt *bobba* äfven för sådana ord som schweiz. *büb(b)i;* 'kvinnlig bröstvårta' och färö. *boppa* 'patt', utan att tillvaron af sådana barnord som de likbetydande sv. dial. *datte,*

Digitized by Google

mamme och *pappe* eller ital. *poppa* o. s. v. synes ha vållat honom några betänkligheter [1].

Med dylika exempel för ögonen inser jag ej, hvarför ej v. Friesen likaväl tillåtit sig att härleda t. ex. sv. *dadda* 'barnflicka, amma' och sv. dial. *dadd* 'ris' ur ett urgerm. *n*-stamsparadigm. I *dadd* ha vi ju betydelsen 'slå' representerad, och om ej »daddan» kan anses tillräckligt knubbig för att motivera grundbetydelsen 'rundadt föremål, klump, knöl', så ha vi ju alltid *datte* 'bröstvårta' att tillgripa, liksom ofvan skett med *büb(b)i*.

Om *bubbla* (s. 26) har jag redan yttrat mig i NTfF s. 55. Det utgår ej, som v. Friesen anser, från ett urgerm. sbst. **ƀuƀan* (!), utan är en ljudhärmande bildning; se äfven Gerland Intens. u. Iter. s. 133. Nedan komma vi att uppvisa, huru gemination och reduplikation utöfvat i hufvudsak samma funktion. För begreppet 'blåsa' kan erinras om sskr. *budbudas* 'blåsa vattenblåsa', etymologiskt behandladt af K. F. Johansson KZ 36: 351, eller gr. βομβυλίς Hes. 'vattenblåsa', lit. *bum̃bulis* ds.

Under *dabb* (s. 27) har v. Friesen fört hop en hel mängd de mest heterogena saker. Redan i NTfF s. 56 har jag haft tillfälle påpeka, att no. dial. *dabb* 'liten tjock, tung figur' — så solid och bastant som möjligt! — icke kan vara besläktadt med eller ännu mindre härröra från samma paradigm som nisl. och no. *dapi (-e)* 'vattenpuss' eller det likbetydande sv. dial. *dave*. Grundordet för *dabb* 'liten tjock, tung figur' skulle vara en urgermansk *n*-stam med betydelsen 'mjuk och fuktig (!) materia'.

Till dessa ord för v. Friesen äfven mht. *tâpe* och nht. *tappe* (= mht. **tappe*) 'pfote, tatze'. Flera forskare, t. ex. Kluge och Paul, ha redan yttrat sig om detta ord, men ingen synes ha haft en tanke åt att förbinda det med nord. *dape* 'vattenpuss'. Att de finna ordets förhistoria dunkel, beror därpå att ord med liknande betydelse genom sin form och bildning tydligen ofta visa tillbaka på »kortnamnens» eller

[1] Hvad särskildt *bübbi* beträffar, anser Walde Et. wb. under *pūpus*, att detta och därmed sammanhängande ord uppstått genom efterbildning af dibarnets smackande ljud.

Digitized by Google

»smeknamnens» kategori. Ordet *tatze*, sv. *tass*, är ju självt ett sådant. Kluge Et. wb.[6] gissar, att det möjligen kunde vara en intensivafledning af *tappe*. För egen del tror jag också, att det är en bildning af ungefär det slaget, hvarvid man har att i uttrycket intensivum inlägga den betydelse, som nedan omtalas, då den egentliga innebörden af alla dess »kortnamns»-formationer behandlas. Om däremot just *tappe* är grundordet, må vara osagdt. Med sina två dentaler för det osökt tanken på barnord af typen *dadda* (se förf. Ark. 21: 132 följ.). För öfrigt erinras om sådana ord som *labb*[1] eller de med diminutiv- eller smeknamnssuffix bildade sv. *hansa, hansing* 'liten hand', *fossing* o. s. v. Af samma art är inom parentes också ffris. *snabba* 'mun', mholl., mlt. *snabbe* 'rostrum', en kortform till fht. *snabul*[2].

Hvad nu geminatan i mholl. *dabben* 'söla, smutsa' beträffar, bör den naturligtvis sammanhållas med den i de likbetydande nisl. *drabba*, sv. dial. *labba*, holl. *slabben*, holl. *smodderen* o. s. v. (se nedan) och den i meng. *dabben* 'slå' med de många paralleller, som likaledes nedan uppräknas. Här föreligger ett slags intensivbildning, som särskildt ofta förekommer i verb med dessa betydelser.

Att någon kunnat söka etymologiskt förena — och till på köpet med ett nomen som grundord — alla i denna artikel uppräknade ord, torde kunna betraktas som ett ganska nedslående bevis på att man inom den etymologiska vetenskapen i fråga om metod och sannolikhetskraf ännu tolererar åtskilligt, som ej vore möjligt inom andra områden af ämnet.

Hvad nu de omnämnda verben med bet. 'slå' och 'plaska' beträffar, har redan Torp i Sprogl.-hist. stud. s. 171 insett, att de ha sin grund i verbalrötter, och det finns alls ingen orsak att — kanske vissa enskildheter frånräknade — afvika från den där uttalade uppfattningen till förmån för härledningar af nyss karakteriserade slag. Se för öfrigt under *dubben*.

Nisl. *drabba* (s. 30) betyder 'smutsa' och 'pladdra', lt. *drabbeln* 'slabba l. slafsa med maten', neng. *drabble* 'smutsa'.

---

[1] Jfr min framställning NTfF s. 59.

[2] van Helten anför det s. 221 som exempel på den teori han framställt.

No. dial. *drabba* 'flyde ud over Bredden' förklaras af Aasen närmare som likbetydande med *slagga*. Alltså föreligga äfven här ord af gruppen *slabba* (hvarom se under *dabb*). Men *slabba* vill väl ingen härleda ur ett nomen **slaƀan* lika litet som det *labba* 'smutsa', som Rietz s. 386 anför från Östergötland. Jfr för öfrigt NTfF s. 60.

Då nisl. *drabba* äfven betyder 'smutsa', kommer man ovillkorligen att tänka på den rika formväxlingen just inom den grupp, till hvilken detta öfversättningsord hör. Hvem skulle väl våga återföra konsonantismen i mht. *smotzen*, holl. *smodderen*, meng. *bismoteren* och *bismudden* på ett urgerm. *n*-stamsparadigm *smuđan*? Af ett sådant finnes veterligen ej ett spår. Tydligtvis måste man äfven här förklara verbens bildningssätt ur betydelsen: *smotzen* o. s. v. tillhöra den grupp af »hvardagsord», för hvilkas bildningar särskilda lagar varit gällande.

Ostfris. *dubben* (s. 32) 'stöta, slå, bullra' m. fl. hör till samma betydelsegrupp som *bobba* ofvan och bl. a. nht. *noppen* samt det icke af v. Friesen omnämnda da. *skubbe* 'gnida, puffa, skjuta' nedan. Dess bildning bör också uppfattas som analog med dessas. Af de exempel, som v. Friesen i noten s. 32 f. anför på verb med samma eller liknande betydelse, som skulle vara afledda af substantiv med betydelsen 'klump o. d.', böra säkert de flesta afskiljas.

Bulta bör snarast sammanhållas med lit. *bildinti* i samma bet.; se Tamm EO s. 71.

Nsv., no. *klakka* är ej afledt af *klakk* 'klump' utan en onomatopoetisk parallellbildning till *klappa* (se nedan), där andra fall anföras af växling mellan guttural och labial i rötter af ljudhärmande natur.

Nsv. etc. *knacka* utgår ej från isl. *knakkr* 'fot, ben m. m.'(!) utan måste sammanhållas med holl. *knakken*, mht. *gnacken*, *knacken* m. fl., hvilka Franck Et. Wb. s. 467 m. fl. riktigt förklarar som onomatopoetiska bildningar. Jfr det äfven där omtalade isl. *knoka* samt mht. *knikken* (Falk o. Torp EO 1: 395). Ljudhärmande verb med begynnande *kn-* äro som bekant i germanska språk ytterst vanliga.

Digitized by Google

Isl. *knoka,* ags. *cnocian* har sålunda ej sitt grundord i no. *knoka* 'knota', utan bör bedömas som *knacka.*

No. och sv. *dunka,* som v. Friesen anser afledt af nord. dial. *dunke* 'hop, hög' (!), framställes vanligen som en bildning på roten i isl. *dynr,* sv. *dön;* jfr meng. *dunchen* och se närmare Tamm EO s. 107, Falk o. Torp EO 1: 120. Emellertid torde *dunka* snarast vara en af dessa ord oberoende onomatopoetisk bildning.

Isl., fsv. *banga* 'banka, hamra', 'bullra', nht. dial. *bangen* 'stöta', nsv., no. *banka,* da. *banke* 'slå' och nsv. dial. *bunka* 'banka' förklaras af v. Friesen som afledda af resp. germ. **bangan,* som skulle förutsättas af ty. *bengel* 'knölpåk' (se härom nedan), nsv. dial. *bunke* 'tvärslå' och *bunke* 'hög, hop, rundadt föremål'. Hvarför nu först *bengel* skulle behöfva utgå från ett nomen är obegripligt. Nog finns en mängd dylika denominativa bildningar (se förf. Ark. 7: 146 följ.), men minst lika många äro deverbativer; se Sütterlin Nom. agentis im germ., Falk PBB 14: 37 f. samt mina tillägg Ark. 7: 147 noten. *Bengel* förefaller mig afgjordt vara afledt af verbet *banga* på samma sätt som t. ex. fht. *stôzil: stôzan, slegil: schlagen,* isl. *meitell:* got. *maitan,* sv. dial. *böstel* 'klappträ': *bösta* o. s. v. Och hvad *banga, banka* och *bunka* beträffar, så utgå de tydligtvis från ljudhärmande rötter af samma slag som dem, som ligga till grund för *dänga* och *dunka;* jfr närmare Tamm EO s. 23, Falk o. Torp EO 1: 36. Parallellismen blir ännu större, om man erinrar sig, att vid sidan af isl. *dynja* står det ungefär likbetydande *bynja.* Härmed vill jag dock ingalunda antyda något direkt sammanhang mellan *bunka* och *bynja* — lika litet som mellan *dunka* och *dynja.* Sannolikt föreligga här olika försök att härma samma ljud. Dofva slag återges ofta med labial +*u;* jfr lit. *bùbyju* 'slår doft', *bubenù* 'dånar doft', lt. *pumpern,* ty. *pochen.*

Det torde i alla händelser för hvar och en, som sysslat med ordbildningslära, vara uppenbart, att den v. Friesenska exempelsamlingen bjuder på ytterst osäkra stöd för härledningen af ord med betydelsen 'slå, stöta o. d.' från nomina med betydelsen 'knöl'.

Emellertid befinner sig den, som skall bevisa omöjlig-

Digitized by Google

heten af att t. ex. *dunka* är ett denominativum af *dunke* 'hög' eller *knacka* af ett sbst. *knack* o. d., i en ytterst kinkig position — ungefär densamma som om han vore piskad att ådagalägga, att den hade orätt, som påstode, att människorna på Mars gå omkring med horn i pannan. Man kan ju säga, att det strider mot allt hvad erfarenheten lärt en. Men att lägga fram denna i tryck har sig icke så lätt. Egentligen borde man — hvad föreliggande språkliga fråga beträffar — som bevisningsmaterial framdraga en hel ordbildningslära, och det skulle ändå icke hjälpa en och annan, medan å andra sidan för mången ett enkelt frågetecken torde vara tillfyllestgörande. Den som emellertid gör sig mödan att ägna någon uppmärksamhet åt verb af typen *banka*, *dunka*, *knacka* o. d., torde snart finna, hur alldeles besatt det är att för sådana vilja söka nominala grundord. Dylika antaganden bevisas ingalunda med att framdraga några paralleller sådana som *stena*: *sten* eller *hamra*: *hammare*.

Vi öfvergå så till isl. *gabba* (s. 36). Detta hör med meng. *gabben* 'prata, sladdra' till samma betydelsegrupp som nisl. *babba* och kommer lika litet af ett nomen **gaƀan* som *kackla*, *pladdra* och *sladdra* af ett **kakan*, **plađan* eller **slađan*. Ehrismann har också PBB 22: 564 f. insett ordets onomatopoetiska karaktär och påpekat, att bredvid stammen *gabb-* står en grupp af ord med slutande guttural t. ex. obd. *gacken*. Jfr t. ex. lat. *vāgio* : got. *wōpjan* eller de nedan behandlade *klopfōn* : *klokkōn*, *labben* : *làkti*, *noppen* : *hnykkja*, *roccettan* : *rapa*. Därjämte kan erinras om ags. *gaffettan* 'håna', hvars långa tonlösa spirant, såsom nedan framhålles, utgör det starkaste beviset för stammens ljudhärmande natur och där den geminerade stammen försetts med det just i dylika bildningar vanliga suffixet *-atjan*. Se för öfr. förf. NTfF s. 61.

Nisl. *gubba* (s. 40) 'spy', äfven sbst., och no. *gubba* 'rök, dimma', som v. Friesen för tillsammans, böra säkerligen skiljas åt.

Hvad först *gubba* 'spy' beträffar, betraktar jag det som en »kortnamnsbildning» — vi kunna ju använda detta uttryck — hvars geminata har samma t. v. outredda ursprung som den i *spotta*, hos hvars släktingar äfven betydelsen 'spy'

Digitized by Google

uppträder.[1] Vi erinra äfven om geminatan i nht. *spucken* och ags. *spittan*. Kräfver icke en god metod att man om möjligt söker finna en gemensam förklaring till geminationen i en dylik grupp? Och en sådan synes mig ligga i öppen dag.

Vid sidan af de germanska appellativiska kortnamnen med geminata finna vi bildningar på »diminutiv»suffix, hvilka tydligen haft samma funktion som geminatan — stundom att ge ordet en mera förtrolig karaktär, stundom ock att försämra dess betydelse — t. ex. ags. *froȝȝa* och isl. *frauke*. På samma sätt uppträda bland de enligt min mening till sin bildning fullt likartade verben med mediageminata äfven — jämte denna geminata — afledningar på iterativ- eller intensivsuffixet *-atjan*. Jfr ags. *spíwettan, spíȝettan*.

Ofta ha i samma ord båda bildningsprinciperna kommit till heders: där finnas både gemination och afledning. Af appellativerna kunna vi erinra om ags. *rudduc* och *paddoc*, från verben om t. ex. ags. *þoddettan* 'pulsare' samt öfriga af Kluge PBB 9: 164 uppräknade analoga geminerade bildningar på *-atjan*, hvilka — såsom nedan visas — nästan alla kunna föras till någon af de betydelsegrupper, till hvilka de germanska verken med geminata höra. I denna belysning bör man se bildningen af ags. *roccettan* (jämte *rocettan*) 'få uppstötningar'[2], där vi i fråga om den stundom uppträdande dubbelkonsonanten *-cc-* få en parallell till det likbetydande *gubba*.

Alltså: *gubba* 'spy' kan ej med v. Friesen härledas ur en, i öfrigt alldeles obelagd urgerm. *n*-stam **ȝuƀ(a)n* 'ånga' — det vore nu också i sanning en kuriös betydelseutveckling — utan ordet är ett slags onomatopoetisk intensivbildning af samma art som *spotta*.

No. *gubba* f. 'rök, ånga' bör naturligtvis däremot förbindas med isl. *gufa* i samma betydelse. Men det har icke sprungit fram ur samma paradigm som detta, såsom v. Friesen antar, utan det är en »kortnamnsbildning» till detta ord af

[1] van Helten PBB 30: 231 förklarar verbet som ett denominativum, men häremot talar bestämdt geminatan i de likbetydande germanska verben, där samma utväg ej kan anlitas.

[2] Jfr fsv. *rykta* 'rapa', se Hellquist Ark. 14: 148.

Digitized by Google

samma art som kanske det likbetydande sv. dial. *skadda*, no. *skodda*[1] till stammen *skađ-* i ty. *schatten* o. s. v.

Om. sv. *guppa* (s. 45) se nedan!

Nsv. *hobba, hubba* (s. 47) 'vara trubbig el. tvär', äfven 'sparka'[2], mholl. *hobben* 'slungas af och an l. upp och ner', nht. dial. *hoppen* 'springa, hoppa'. Det svenska verbet finnes enligt Rietz i Bleking och södra Skåne; och dess inhemska börd torde redan däraf kunna med stort fog ifrågasättas. Orden anser jämte sv. *hoppa* o. s. v. v. Friesen vara afledda af ett nomen**hub(a)n* 'knorre, knobbel' (jfr t. ex. nholl. *hobbel*). Redan i NTfF s. 59 har jag uttryckt den meningen, att v. Friesens härledning af *hobba, hoppa* och *guppa* ur nomina med betydelsen '(rundad) topp l. dyl.' är oantaglig såväl ur ordbildningslärans som betydelsens synpunkt. Vi ha ju, som där nämnts, andra germanska verb med liknande betydelse och form, som icke kunna antagas och icke heller af v. Friesen antagits vara afledda af *n*-stammar. Ett sådant är det redan nämnda ty. *schupfen* 'in schwankender bewegung sein' och sv. *skubba* (i väg), hvilka naturligtvis sammanhänga med fsv. *skiuva*, ty. *schieben* (se nedan). Förf. hade i sin bevisföring äfven bort kasta en sidoblick åt de ord, som icke passat in i hans syften.

Betydelseutvecklingen i *hoppa* från ett nominalt grundord med betydelsen 'knorre, knobbel' — hvilken redan a priori förefaller högst besynnerlig — stödes af v. Fr. s. 50 med parallellerna *gupfen* och *gupf* 'öfversta runda delen af ett föremål' och *kuta : kut* 'kullrigt, rundadt framskjutande gestalt'. Om den senare har jag yttrat mig i NTfF s. 59; och hvad *gupfen* : *gupf* beträffar, så är det just möjligheten af denna, som skall bevisas. Det synes mig betydligt naturligare att — i anslutning till talrika analogier — antaga att *gupf* i stället är bildadt af *gupfen*[3]; jfr t. ex. lt. *wippe*, fht. *wipf* och *wipfel* till det med *gupfen* ungefär likbetydande holl. *wippen* 'schnellen, schaukeln',

[1] I ty. dial. förekommer ett *schadde* 'skugga', hvars geminata är oklar, men säkerligen ej direkt bör sammanhållas med den i *skadda*. Jfr Kauffmann PBB 12: 528.

[2] I Bleking äfven *hobba emot* 'stöta emot' Rz s. 261.

[3] Den hos Kluge Et. wb. under *gipfel* förmodade samhörigheten med *kuppe* anser jag däremot alldeles oantaglig.

Digitized by Google

sv. *vippa*. För egen del tvekar jag ej ett ögonblick att framhålla det senare alternativet som det enda möjliga. Visserligen anser jag det — med v. Friesen — på grund af betydelse och flerfaldiga analogier som säkert, att det säkerligen unga sv. dial. *guppa* 'stympa, stubba en hästsvans' är ett denominativ. Men det till betydelsen vidt skilda intransitiva och iterativa riksspråkliga *guppa* 'röra sig upp och ned' = *gupfen* kan naturligtvis ej direkt sammanställas med detta verb, och det är tydligtvis ej heller v. Friesens mening (se s. 51). Sv. rspr. *guppa* och mht. *gupfen* betraktar jag som ett gammalt intensivum eller iterativum, som antingen beror på en presentisk *n*-afledning eller i en tidig urgermansk period bildats medelst gemination (se nedan, där äfven *ū*-formen behandlas). *Hobba* hör till samma betydelsegrupp som *bobba* och *dabben* och bör förklaras som dessa verb.

Icke heller de s. 51 anförda betydelseanalogierna kan jag godtaga. Sv. dial. *humpa* o. s. v., som v. Fr. afleder af *hump* knöl, bergknalle', betraktas ju allmänt som en gammal parallellbildning till ty. *hinken*[1], i hvilket ingen med ordbildningsläran aldrig så litet förtrogen ser ett denominativum.

Då v. Friesen som ytterligare analogier anför mlt. *strumpelen* 'anstossen, straucheln': *strump* 'strumpf, strommel' och mlt. *strunkelen* 'straucheln' : *strunk* 'stengel eines grösseren krautes', så frågar man sig ovillkorligen, om det till betydelsen identiska och till formen ytterst närstående ty. *straucheln* tillåter en liknande förklaring. Men mht. *strûcheln* är afledt af fht. *strûhhên*, *strûhhôn*, och detta vill väl ingen stämpla som bildadt af ett sbst. med bet. 'stump' l. dyl., utan det hör som bekant tillsammans med isl. *strjúka* (se Kluge Et. wb., Zupitza Germ. gutt. s. 168).

Slutligen vill v. Friesen härleda sv. dial. *stabba* 'gå mödosamt' ur nsv., no. *stabbe* 'kort, tjock, ovig kropp'. Ordet betyder som bekant egentligen 'tjock påle, stolpe, stubbe' och förhåller sig till nord. *stafn* som *stubbe* till isl. *stufn*. Verbet däremot hör n ä r m a s t till östfris. *stafen* 'vara styf, stappla'

---

[1] Identiska — frånsedt afljudet — äro de säkerligen icke, se Zupitza Germ. gutt. s. 23.

(se Falk o. Torp EO 2: 280) och bör enligt min mening tolkas som en kortnamnsbildning till den här ingående verbstammen. Att sedan rotsläktskap måste antagas mellan *stubba* och *stabba* är en annan sak.

Ett stöd för min förklaring af verbet *stabba* ha vi i de ungefär likbetydande ty. *holpern* och *stolpern*, hvilka Kluge Et. wb. anser vara »onomatopoetiska» bildningar — i alla händelser äro de inga denominativer. Gränsen mellan onomatopoesi (i vidsträckt mening) och intensivbildning är, såsom nedan framhålles, ytterst svag, om ens en sådan kan tänkas existera. Äfven erinras om mlt. *snubbelen* (sv. *snubbla*) 'snafva o. d.'

Oafbrutet finna vi vidare i denna afhandling, att i de germanska språken geminationen haft samma funktion som verbafledningarna *-atjan*, *-alōn* och *-arōn*. Exempel af detta senare slag ha vi för betydelserna 'stappla, snubbla' i mängd, och flera ha redan anförts. Men vi se också, att i andra språk alldeles samma betydelser uttryckas genom reduplikation. Beträffande föreliggande fall erinrar jag om lat. *titubare*, som bl. a. betyder både 'straucheln' och 'stottern'. På denna och dylika öfverensstämmelser lägger jag särskild vikt.

Vi följa nu v. Friesen vidare i hans framställning.

Ostfris. *kabbeln* 'klatschen; laut zanken' m. m., holl. *kabbelen* 'klatschen', mlt., nlt. *kabbeln* 'sich zanken' (s. 53)[1] skulle vara afledt af ett subst. **kabban* 'knubb', ja, t. o. m. vårt *kappe* ingår enl. v. Friesen bland de nomina, som utgå från detta paradigm! Men som synes redan af den lista jag Ark. 14: 184 anfört på nordiska verb på *-la*, skall man ha mycket goda skäl för att i dylika bildningar söka nominala grundord. Hos Franck Et. wb. s. 408 nämnes också såsom enda möjligheten, att ordet är en ljudhärmande bildning. Det sluter sig också mycket riktigt till en inom de germanska språken ganska spridd rot; jfr t. ex. holl. *kavelen* 'pladdra', lt. *kaueln*, *kauen* ds.

Hvad sbst. *kabbe* beträffar är det en kortform till *kafle* o. s. v.

---

[1] Jfr sv. *kåbbla*.

Digitized by Google

I artikeln *klabb* (s. 54) har v. Friesen sammanfört åtskilligt, som säkert bort hållas i sär. Sv. dial. *klabba* 'klena l. smeta på', no. *klabba* 'klibba, hänga vid' kunde ju möjligen afledas af ett nomen **klabb(e)* '(vidhängande) klump', i hvilket fall det norska ordet egentligen skulle betyda 'klumpa sig' (se Falk o. Torp EO 1: 373). Men jag föredrar afgjordt att tolka det som ett intensivum af samma slag som *klibba*, hvarom nedan under *labba*. I alla händelser hör det till en ordgrupp af helt annan betydelsesfär än mht. och nht. *klappern* 'klappra, slamra', med hvilket v. Friesen förbundit orden.

Hvad detta *klappern* beträffar, är det — vare sig det nu har lågtysk eller högtysk börd — tydligen ljudhärmande; jfr Kluge Et. wb.[6] s. 28 (med tvekan) och Franck Et. wb. s. 452. Jag förstår rent ut sagdt ej, hur det kan falla någon in att söka nominala grundord för sådana bildningar. Ett godt stöd för antagande af onomatopoesi är alltid den omständigheten, att liknande ljudförbindelser i liknande betydelser finnas äfven under sådana förhållanden, att all släktskap är utesluten. Vi erinra om fslav. *klepati* 'slå, banka', *klopotŭ* 'larm', hvilka Falk o. Torp EO 1: 375 säkerligen med orätt anse besläktade med *klappa*. Ett annat stöd ser jag i parallellroten på guttural i sv. och no. dial. *klacka* 'slå, banka, smälla', hvilket förhåller sig till *klappa* ungefär som det ofvan nämnda *gacken* till *gabba* eller lit. *làkti* till *lapan* m. fl. nedan. För öfrigt ha vi en rätt god parallell till *klappern* i holl. *snateren* 'prata', mht. *snatern* 'snattra, kväka, klappra (om storken)'; något nominalt grundord till detta verb har ej kunnat beläggas, helt enkelt af den grund, att ett sådant aldrig funnits — lika litet som till det ungefär likbetydande *klappern*. Under hänvisande till hvad jag yttrat i Ark. 14: 188 vågar jag t. o. m. påstå, att icke heller något verbalt grundord bör antagas till sådana verb som *kackla*, *pladdra*, *snattra*, *klappra*. — Och slutligen erinras, såsom ett ytterligare stöd för antagandet af en onomatopoetisk-intensiv upprinnelse i här behandlade stam, om den ags. bildningen *clæppettan* och om hvad som ofvan och nedan yttrats om parallellismen mellan geminerade bildningar och intensiver på *-atjan*, *-alōn*, *-arōn* o. s. v.

Digitized by Google

Från ett urg. **knabban* (s. 57) 'rund, solid, kraftig gestalt' vill v. Friesen äfven härleda nht. dial. *knappen* 'spraka, knäppa', 'göra en plötslig liten rörelse, i sht upp och ned' och mholl. *knabbeln* 'altercari'. Detta är ju stört omöjligt. Här finns en faslig mängd besläktade eller analogt bildade ord, som ovillkorligen måste tagas med i räkningen, innan man kan inlåta sig på dylika vilda etymologier. Vi ha ju t. ex. sv. *knäppa*, sv. *knapra*, nht. *knabbern* 'bita, gnaga', sv. dial. *knabbas* o. s. v., anförda t. ex. hos Falk o. Torp EO 1:389 f. Hvad som bland annat talar mot att dessa bildningar skulle ha ett nominalt ursprung och för att de snarast äro af onomatopoetisk natur, är den omständigheten, att vid sidan af denna rot äfven finnas paralleller på *gn-*, t. ex. *gnabbas*, och på *sn-*, t. ex. lågty. *snappen* bl. a. 'ljuda', eng. *snap* 'smälla, knäcka'. Jag kan i dylika fall icke med Falk o. Torp se aflägg af gemensamma rötter på *sgn-* (se EO 1: 387), lika litet som fslav. *klepati* med samma förff. får direkt förbindas med germ. *klapp-* och *slapp-*, utan härleder denna växling ur ordens egenskap att ursprungligen vara ljudhärmande. Det är nämligen just i dylika bildningar, som dylika skiftningar uppträda.

Om nisl. *hnybbast* (<*kn-*) 'knuffas, stöta tillsammans, kifva' (s. 61) gäller alldeles detsamma. Ordet bör i första rummet förbindas med lt. *knuffen*, *gnuffen* o. s. v., hvari *-ff-* förhåller sig till *-bb-* i *knybbast* liksom *buffa* till *bobba* ofvan.

I sv. *kubba av* (s. 62) 'hugga af (en stock) i korta stumpar' möter oss för ovanlighetens skull ett denominativum.

Däremot torde i nisl. *kvabba* (s. 65) 'sladdra' och no. *kvabba* 'skvalpa' en onomatopoetisk bildning föreligga. Detta synes framgå redan af ostfr. *kwabben*, hvilket, såsom v. Friesen själf anger, betyder 'laut schallen oder einen Schall oder ein Geräusch machen, der oder das wie *kwall*, *kwap* oder så ähnlich lautet'.

Alldeles på hufvudet ställer v. Friesen alla ordbildningslärans erfarenheter, då han afleder det starka isl. verbet *k(v)efja* (pret. *kóf*) och fsv. *kvæfia* af ett nomen **gaƀan* 'fuktig, porös, mjuk, flytande eller dunstartad substans'.

Nsv. dial. *labba* (s. 68) 'vidhänga, fastna vid' skulle vara afledt af ett urg. subst. **labban* 'slappt, tungt nedhängande föremål'. Jag föredrar att fatta det som en kortnamnsbildning till

Digitized by Google

det äfven af v. Friesen anförda *lafa* (*-fđ*) 'hänga fast vid, vara verksam'. Inom parentes är det påfallande, huru många nordiska verb med denna eller liknande betydelse som böjas eller kunna böjas efter IV konj. I Ark. 22: 362 har jag talat om *skolla* och *tolla* 'hänga och dingla'. Vi kunna vidare erinra om:

isl. *drúpa* 'hänga ned l. luta öfver',
» *gnapa* 'hänga fram öfver, luta ut öfver' (F. Jónsson Skjaldespr. s. 108),
» *gnúfa* 'luta öfver',
» *grúfa* 'ligga l. böja sig framöfver',
» *hnípa* 'hänga på hufvudet',
» *lođa* 'hänga vid',
» *loka* 'låta falla l. hänga ned',
» *vafa* 'sväfva l. hänga i luften'.

Detta sammanhänger därmed, att verben sedan gammalt ha en utpräglad intransitivt-durativ betydelse.

För att nu återgå till *labba*, så förhåller det sig till *lafa* alldeles som *klibba* (jfr t. ex. mlt. *klibbere* 'klebrig') till isl. *klifa* I 'upprepa', egentl. 'hänga l. låda fast vid', fsax. *clibōn* 'sitta fast', fht. *klëbēn* 'klibba, sitta fast'. Med dessa verb på *klib-* bör äfven det ofvan omtalade no. *klabba* 'klibba' på ett eller annat sätt sammanhållas — vare sig nu att det senare bör betraktas som en relativt ung bildning, hvilket synes mig sannolikast, eller här gamla rotvariationsförhållanden föreligga. En indoeuropeisk parallellism ha vi under alla omständighter säkert afspeglad i *lafa* och den ieur. rot *lip*, som uppträder i litauiska *lìpti* 'klibba' = got. *liban*, isl. *lifa* 'lefva'. I anslutning härtill kan *klab-* till *klib-* ha uppkommit. Huru som hälst ha vi här parallellerna:

lit. *lìpti*, isl. *lifa* IV (: isl. *lafa*) : sv. dial. *labba* = fht. *klëbēn* IV, isl. *klifa* (: sv. *klibba*) : no. *klabba*.

Det förefaller åtminstone mig som i denna belysning alla hypoteser om nominala grundord borde förfalla.

Med det här behandlade *labba* 'hänga vid' anser sig nu v. Friesen äfven kunna förbinda mlt., nlt., holl. *labben* 'slicka'. Men här såsom i så många andra fall har nämnda förf. etymologiskt sammanfört ord från helt olika bildnings- och betydelsesfärer. Hvilken uppfattning man nämligen än månde hysa

Digitized by Google

om ursprunget till de germanska mediageminatorna, torde vi väl ändå kunna komma öfverens om att ett verb som det ofvannämnda *labben* 'slicka' icke gärna bör etymologiskt behandas annat än i samband med lat. *lambere*, fht. *laffan*, ags. *lapian*, mlt. *lapen* (jfr sv. *lapa*), isl. *lepja* o. s. v — ord som icke ens nämnts i v. Friesens behandling af ordet. Falk o. Torp ha också i sin EO 1: 438 mycket riktigt uppfattat *labben* som en sidobildning till det nämnda germ. verbet *lapan*, utan att dock närmare ange, huru de tänka sig dess uppkomst. Tydligtvis sammanhänger emellertid denna med rotens ljudmålande karaktär, hvilken äfven G. Meyer Wb. s. 237 och Walde Et. Wb. d. lat. spr. s. 322 konstaterat. Ett stöd för detta antagande ha vi bl. a. i den omständigheten, att vid sidan af roten *lab* äfven former på guttural uppträda, t. ex. lit. *làkti* 'slicka i sig' (om hundar och kattor, jfr vårt *lapa*) och fslav. *lokati* 'slicka'. Vi erinra om *gacken : gabba* och *klakka : klappa* ofvan. Huru som hälst så kan man ej skilja *labben* 'slicka' från de nämnda likbetydande verben på labial, och hvar få vi då plats för v. Friesens grundord **labban* 'slappt, tungt nedhängande föremål'? Utan tvifvel bör det förpassas dit, där de ofvan behandlade nomina **babban*, **bobban*, **drabban*, **gabban* o. s. v., som jag hoppas, redan slumra.

Labba i bet. 'hänga ned' bör för öfrigt ej behandlas utan att hänsyn tages till nht. *flappen* i samma bet., eng. *flap* o. s. v. Se närmare Tamm EO och Falk o. Torp EO under resp. *flabb* och *flab*. Tydligtvis har geminatan i båda dessa ordgrupper samma ursprung — nämligen enligt min mening betydelsen. Om sv. verbet *flabba* se nedan.

Slutligen må i detta sammanhang erinras om det redan förut nämnda östgötska *labba* 'söla, smutsa', hvilket naturligtvis är ett hvardagsord af samma art som de ungefär likbetydande *drabba* och *slabba*.

No. *nubba* (s. 73) 'beslå med nubb' är naturligtvis ett denominativum af *nubb* och möjligen äfven sv. dial. *nubba* 'coire' af *nubb* i bet. 'membrum genitale viri' (jfr dock nedan). Däremot synes mig ett dylikt ursprung oantagligt för mht. *noppen* 'stöta' och nht. dial. *noppen* 'stöta, göra korta upprepade rörelser upp- och nedåt', hvilka v. Friesen vill härleda

Digitized by Google

från det **hnubban* 'stump', som han uppkonstruerar på grund af no. *nubbe*, sv. *nubb* 'kort spik m. m.', nht. dial. *noppe* 'liten upphöjning', 'knuta i ull' m. m. Redan under *dubben* ha vi sökt visa att v. Friesens stöd för en dylik betydelseutveckling äro omöjliga eller mycket osäkra. Men frånsedt dessa denominativa historier kan man ej alldeles bortse från isl. *knippa* (*-pt* o. *-að*) 'stöta, sticka' = sv. dial. *nippa* 'coire', om hvars härledning se Zupitza Germ. gutt. s. 120 samt Wood IF 18: 30.

I *noppen* 'stöta' uppträder samma betydelse, som vi funnit i sv. dial. *bobba*, ostfris. *dubben* och nht. *gupfen*. Dess utprägladt iterativiska karaktär återfinnes i sv. *guppa*. Utan tvifvel ha vi här att göra med en iterativbildning till den verbrot, som ingår i no. *nuva*, *nauv* 'afstumpa, afrunda', och till hvilken en parallell på guttural synes föreligga i isl. *hnykkja* 'rycka', mholl. *nucken* 'stöta o. d.'. Den betydelsen 'coire', som mht. *noppen* uppvisar, utgår ofta från verb för 'stöta' eller 'slå', utan att dessa därför ha som grundord substantiv, som betyda 'knöl' l. dyl. Jag behöfver endast erinra om det nyss nämnda isl. *hnippa* 'stöta' = sv. dial. *nippa* 'coire'.

Nord. *nubb(e)* är en kortnamnbildning till de nominala afledningarna af samma rot, t. ex. no. *nuv* 'rund l. stympad förhöjning' o. s. v.

Att sv. dial. *rabba* 'verkställa slåtter på ojämn mark' är ett denominativum af *rabb(e)* 'tufvig och ljungbevuxen mark' (s. 75), faller det ingen in att förneka. Men däremot måste jag bestämdt protestera mot att med v. Friesen från detta substantiv äfven härleda sv. dial. *rabba* 'rispa, komma för nära något som sårar', hvarmed naturligtvis ej förnekas, att en aflägsen rotsläktskap kan äga rum mellan detta verb och de substantiv, som v. Friesen anför — alldeles som i fråga om *nubb* och *noppen* ofvan.

Rabba fattar jag som en »kortnamns»bildning till ett verb **hrabōn*, hvaraf en *l*-afledning synes föreligga i nisl. *hrafla* 'skrapa samman' och som haft ungefär samma betydelse som parallellbildningarna **hrapōn*, mht. *raffen* 'rupfen, raufen, raffen' eller kanske snarare ags. *hreppan* 'vidröra, snudda vid', anförda af v. Friesen s. 77. Jfr *skrabb-*, *skrab-* och *skrap-* nedan.

Digitized by Google

På samma sätt föreligga i ostfris. *schrabben* och *schrappen* 'skrapa, skafva', mholl. *schrabben* 'vidröra, skrapa, skrubba' o. s. v. (s. 78 f.) analoga bildningar af **skrabōn* (västflaml. *schraven* 'skrapa', isl. *skrafa* 'prata') och **skrapōn*, isl. *skrapa*.

Ä.-nsv. *skrubba* 'hyfla'[1] och mlt. (m. fl.) *schrobben* 'rifva, kratsa', som v. Friesen s. 81 äfven vill göra till denominativer, böra bedömas som *schrabben*.

S. 93 upplyser v. Friesen, att han ej kunnat belägga »det moderparadigm **klađ(a)n*, hvarur **kladdan*, **klatta(n)* framgått». Jag undrar verkligen mindre därpå. Anledningen är helt enkelt den, att — såsom Falk o. Torp EO 1: 376 närmare utvecklat — grundbetydelsen af denna grupp är rent verbal: 'slå, klatscha, smälla'. Den ytterst rika formväxlingen i denna ordgrupp beror enligt min mening ytterst på dess onomatopoetiska ursprung, hvilket för öfrigt ytterligare styrkes af biformer med *sl-* och de på långt håll besläktade varianterna *klappa, klappra, klakka* o. s. v. (se Falk o. Torp a. st.); jfr ofvan s. 18. Sv. *kladda* och mholl. *klatten* visa alltså ej tillbaka på något urgerm. sbst. **klađan*, lika litet som *kludda* på något **kluđan*, hvilket emellertid ej utesluter, att i vissa fall och betydelser dessa verb kunna vara afledda af ett sbst. *kladd-* eller *klatt-*, som dock själfva ytterst ha verbal upprinnelse.

Ostfris., lt. *todden* 'draga, släpa, bära', skulle enligt v. Friesen s. 96 ha till grundord ett sbst. **toddan* med bet. 'tott, tofs'. Den allmänna betydelsen 'draga' utginge från den mera speciella af 'syssla med en »todde»'! Härledningen torde ej tarfva någon mera ingående vederläggning, utan vi vilja blott anteckna, att v. Friesen till dessa ord äfven för nisl. *totta* 'suga, dia', hvarom jfr ofvan s. 8.

Beträffande no. och nisl. *bagga* 'plåga, besvära, trycka' anser v. Friesen s. 97, att detta ord »väl» skall afledas af *baggi* 'packe, bylte'. Ordet hör emellertid tillsammans med isl. *bágr* 'som är emot, till förtret eller olägenhet', hvaraf ju äfven afledts verbet *bægja* 'tränga, trycka' — alltså samma bety-

---

[1] I fråga om bet. »banna» kunde man erinra om det moderna likbetydande *hyfla på*.

Digitized by Google

delse som i *bagga* — och man kan undra öfver, huru någon egentligen kan komma på en annan tanke. Däremot vågar jag ej säga, om vi här ha före oss en yngre rent ljudlig utveckling — beroende på obetoning i vissa förbindelser — eller om äfven i detta ord en intensiv- eller iterativbildning föreligger.

Om *knacka*, som v. Friesen (s. 104) vill afleda af ett sbst. med betydelsen 'klump', har talats ofvan. Ordet är onomatopoetiskt.

Nsv. dial. *mugga* 'lägga i ihop, hopa', no. 'skrapa samman' har s. 106 riktigt afledts af ett nomen med bet. 'hög, hop'. Man kunde erinra om de fullt analoga isl. *hroka* : *hroki*, nsv. *råga* : *råge*, *stacka* : *stack*, *såta* : *såte*, *trafva* : *trafve*. Grundordet är en säkerligen redan urgermansk kortnamnsbildning till ett ***mūȝan** 'hög, hop'.

Mlt. *taggen* 'irritare, pungere' har, såsom v. Friesen s. 108 antar, sannolikt afledts af sbst. *tagg-*. Detta ord självt fattar jag, som nämnts redan i NTfF, såsom en kortform.

Om *vagga* (s. 109), sbst. o. verb, har jag redan yttrat mig i NTfF s. 61. Jag skulle numera icke vilja lägga så stor vikt på, att ordet närmast bör betraktas som barnord. Det är i stället, såsom jag redan Ark. 7: 56 not. antagit, den iterativiska betydelsen af verbet som föranledt geminationen, och substantivet är bildadt af verbet alldeles som de substantiv, som jag anför Ark. 7: 55. Detta framgår särskildt däraf att ju stammen *wagg-* uppträder i västgermanska verb, där substantivet *vagga* ej förekommer. Äfvenledes erinras om det likbetydande no. **vigga* samt iterativbildningen sv. dial. *vigla* (Bugge hos Noreen Ordl. s. 211 <**wegilôn*). I sv. *vicka* ha vi, här såsom ofta äfven annars, en parallellbildning med geminerad tenuis (<**weȝniôn*?)[1].

Men för denna uppfattning talar äfven starkt den omständigheten, att vi i det säkerligen mycket gamla — i isl., no. och sv. dial. förekommande — verbet *rugga* 'vagga, gunga' (trans.) ha en parallell bildning.

---

[1] v. Friesens gissning (s. 110), att det gamla germanska *ē*-verbet *wakan* 'vara vaken, vaka' ej skulle höra hop med lat. *vegeo* utan vara afledt af ett subst. **wakan-*, växelform till *vagn* och *vagga*, torde icke kräfva något mera ingående bemötande.

Digitized by Google

Ordet — som ej omnämnts af v. Friesen, ehuruväl det ju också faller inom området för hans ämne och är så mycket mera beviskraftigt (ehuru mot v. Friesens teori), som det ej kan afledas af något substantiv — föres med all rätt af Falk o. Torp EO 2: 123 till mht. *rugeln* 'röra sig', till hvars stam det enl. nämnda förf. är en intensivbildning. Vid sidan häraf ha vi som bekant den geminerade tenuis i isl. *rykkja*. Man hade nästan väntat, att v. Friesen upptagit äfven detta exempel: en substantivisk stam kan ju nästan alltid uppletas, och en sådan erbjuder sig ju också — fastän ej vidare osökt, det må villigt medges — i sv. dial. *rugge* m. 'hög, mängd'.

För att nu återvända till verbet *vagga* anger jag det i Ark. 7: 56 not vara en intensiv- eller iterativbildning till isl. *vaga* 'svänga hit och dit, vagga', fht. *wagôn* 'sich bewegen, schwanken, wackeln'. Häremot invänder nu v. Friesen, att *vagga* (liksom *krabba*) har samma betydelse som grundverbet. På detta torde i sin tur med skäl kunna genmälas, att dylika skiftningar i betydelsen icke lätteligen låta sig uttrycka i ord. I Ark. 14 har jag anfört en massa bildningar på *-k*, *-l*, *-r* och *-t*, hvilka afledningar ju allmänt erkännas ha danat iterativer och intensiver, utan att i en mängd fall någon utpräglad betydelseskillnad kunnat framhållas mellan dessa verb och dem, hvaraf de afledts. Och hvad *krabba* beträffar, betyder det i sanning föga, att dess betydelse är identisk med den i *krafla*, då ju detta själft till formen är en iterativ- eller intensivbildning af ett **kraƀōn*. Om en dylik parallellism mellan geminerade och afledda verb har ofvan talats — den är analog med den i geminerade och med diminutivsuffix bildade nominala kortnamn. I fråga om *krafla* och *krabba* bör för öfrigt den anmärkningen redan här inskjutas, att — liksom vid de substantiviska kortnamnen — man mången gång äfven i de analogt bildade verben tycks böra konstatera en diminutivisk betydelseskiftning, hvilken i sin tur väl torde sammanfalla med den karaktär af »kosenamen», som många eller de flesta hithörande ordskapelser bära.

Vi afsluta härmed den direkta granskningen af de verb med geminata, som v. Friesen framställt som afledda af substantiviska *n*-stammar. Den torde ha lyckats visa, att de

Digitized by Google

allra flesta icke äro eller kunna vara denominativa — en uppfattning, som i öfrigt, såsom jag tar för gifvet, stämmer med den åsikt, som — trots alla afvikande meningar i andra hithörande punkter — alla fackmän hysa i frågan[1].

Att jag emellertid uppehållit mig så länge vid denna fråga beror därpå, att ett arbete sådant som v. Friesens naturligtvis också användes och citeras af språkmän, som icke äga fullt självständiga meningar på detta område.

Det är mot ett dylikt okritiskt bruk af detsamma, som jag velat varna. Det är enligt min öfvertygelse ej blott den ledande tanken i afhandlingen, som måste betraktas som förfelad — äfven de enskilda etymologiska detaljerna böra upptagas med stor försiktighet; deras halt är af alldeles samma slag som själfva teorien.

Att v. Friesens undersökning lemnar ett så klent positivt resultat, om man nu ens alls kan tala om något sådant, beror därpå, att den alltigenom är »auf das Resultat zugeschnitten'. Allt material, som icke kunnat inpassas i teoriens Prokustessäng, får läsaren själf draga tillsamman. Vi erinra bl. a. än en gång om den stora gruppen af germanska kortnamn med geminerad media, om hvilka ej ett ord förnimmes. Stundom står man dock undrande och spörjande i fråga om anledningen till uteslutningen, ty med de i afhandlingen följda etymologiska principerna hade det varit ganska lätt att få äfven de utelemnade verben och substantiven in i systemet.

Vi öfvergå nu till några af v. Friesen icke behandlade verb med geminerad media, som kunna anses höra till här behandlade kategorier.

Redan i Ark. 14: 43 noten har jag framställt den meningen, att no. och sv. dial. *krabba* 'krafla, krypa; gripa, krafsa' = lt. *krabben*, jfr mht. *krappeln* 'kratsa', är ett intensivum eller iterativum till det verb **kraƀan*, hvaraf *krafla* är afledt.

[1] Däraf att t. ex. Kauffmann i sin recension af v. Friesens bok, ZfdPh. 32:255, icke yttrar sig om verben, utan blott nämner substantiven, får man säkerligen icke draga den slutsatsen, att äfven han i dem alla ser denominativer.

Digitized by Google

Af detta verb är ags. djurnamnet *crabba*, isl., no. *krabbe*, sv. *krabba* bildadt på samma sätt som de många djurnamn, som jag anfört i Ark. 13: 234 följ., och af detsamma komma äfven no. *krabbe* 'liten krypande tingest', no. *krabba* 'träd med krypande grenar' och sv. dial. *krabba* 'kratta'.

Mot denna min förklaring af *krabba* 'krypa' vänder sig v. Friesen s. 14. Men — ehuru han tagit till sin uppgift att behandla de germanska mediageminatorna — får man ej i ett ord någon upplysning om huru han själf tänker sig geminatans uppkomst i denna ordgrupp. Här som i så många andra fall — t. ex. senast *rugga* ofvan — har v. Friesen underlåtit att till behandling upptaga andra ord än sådana, som han — för öfrigt med orätt enligt min mening — ansåg stödja sin teori. Om de verb, som icke kunnat härledas ur nomina, får man i hans afhandling intet som hälst besked.

Ett annat hithörande verb, som icke bort saknas i de germanska mediageminatornas historia, är sv. *skubba*, da. *skubbe* 'gnida, puffa, skjuta; »gno», springa'[1], lt. *schubben* 'gnida, skura' jämte no. *skuppa* 'stöta', mlt. *schuppen* 'stöta, stöta bort', mht. *schupfen*, *schüpfen*, *schuffen* 'stöta, sätta i gungande rörelse'. Samtliga dessa ord uppfattas af Falk o Torp EO 2: 206[2] som intensivbildningar till fsv. *skiuva* 'skjuta', da. *skyve*.

Besläktade med denna grupp äro mholl. *schoppen* och *schobben* 'håna', det första direkt motsvarande fsv. *skuppa* *skoppa* 'hoppa, springa', alltså en grundbetydelse, som vi flera gånger påträffat i hithörande bildningar. Jfr närmare Falk o. Torp EO 2: 207, Björkman a. st.

Sv. o. no. *slubba* 'söla', da. *slubbe*, mlt. *slubberen* 'sörpla i sig', eng. *slubber* 'söla' står i afljudsförhållande till det ofvan nämnda *slabba*. Jfr de likbetydande *subba* och *sabba*.

Isl., fsv. *snubba*, fsv. äfven *-o-*, 'snubba, snäsa' är en intensivbildning till den verbalrot, som ingår i mht. *snûben* 'snarka' m. fl. Geminerad tenuis uppträder i isl. *snoppa* f. 'snut, tryne', mht. *snupfe* 'snufva', *-ff-* i holl. *snuffelen* o. s. v.[3]

[1] Om denna betydelseöfvergång se Björkman Scand. loanw. s. 128 not.

[2] Jfr Franck Et. Wb. ss. 852, 858.

[3] En mängd andra släktingar se Falk o. Torp EO 2: 250.

Digitized by Google

Om sv. o. no. *stabba* i östfris. *stafen* 'vara styf, stappla' se ofvan.

I betraktande af de många geminerade bildningarna med bet. 'smutsa, orena' vill man hit äfven föra sv. dial. *subba* och *sabba*, motsvarande de likaljudande no. orden med betydelsen 'söla' och 'plaska'. På grund af verbstammens stora spridning i nordiska språk vill jag knappast antaga lån från det ungefär likbetydande mlt. *sabben*. I hvilket fall som hälst ha vi här en bildning af den art, som i denna uppsats behandlas.

Af verb med *-bb-* som kunna höra hit, erinrar jag vidare om sv. *gnabbas* och dial. *nabbas*, hvilket af Wadstein IF 5: 23 förklaras såsom med prefixet *ge* bildadt af roten i *näbb* (<*nab-*). Hvad det första beträffar, har man emellertid svårt att diskutera dess härledning utan att taga hänsyn till sv. dial. *gnapas* 'gnabbas', mlt. *gnabben* 'knota' m. fl. Se Tamm EO s. 224 f.

Sv. dial. *kabba* har en betydelse 'vara trög, gå smått af lättja', som kunde göra det sannolikt, att ordet hör hit (jfr t. ex. *fudda*, *fnudda* nedan). Det förekommer enl. Rietz s. 301 i Skåne, bl. a. i N. Åsbo, men jag finner det ej upptaget i Billings afhandling, och härledningen är mig obekant: kanske det bör förbindas med sv. *kafva*, no. *kava*. En liknande och likbetydande verbalstam förutsättes af sv. dial. *fubb(a)* 'trög, ovig person' och verbet *fubbla* (Rz s. 169).

Sv. verbet *flabba* är närmast ett på inhemsk botten uppkommet, säkerligen mycket ungt deverbativum af *flabb* i betydelsen 'ytlig, näsvis människa', hvilket som bekant i sin tur lånats från mlt. *vlabbe* 'hängande mun' = nht. *Flappe*. Jfr ofvan s. 21.

Ytterligare bör hit föras det i svenskan allmänt spridda *nudda* 'sakta l. lindrigt vidröra' med biformen *snudda*. Sannolikt bör ordet betraktas som en iterativbildning med diminutivisk betydelseskiftning till isl. *hnjóða* 'banka, hamra'. Nära besläktadt är naturligtvis no. *nudd* 'nubb, järnplugg m. m.', utan att jag därför vågar betrakta det ena som bildadt af det andra. No. *nudd* har sannolikt uppkommit själfstän-

Digitized by Google

digt i förhållande till verbet, på samma sätt som andra likbetydande substantiv med geminerad media.

I no. *spradda* 'sprattla' (Ross) kan geminatan bero på ljudlagsenlig utveckling ur *sprada*. Men västfal. *spraddelen* gör det mera sannolikt, att den bör förklaras som i andra här anförda fall. Såsom vid många liknande tillfällen gå här iterativ- eller intensivbildningar på *-k*, *-l* o. d. sida vid sida med sådana, där geminata förekommer: isl. *spradka*, no. *spradla* (=fht. *spratalôn* o. s. v.), hvarom se förf. Ark. 14: 163. För att roten är onomatopoetisk i den vidsträckta betydelse, hvari detta ord redan tages (se härom nedan), tala växelformerna med germ. *t* äfvensom varianterna utan *r* och med analog växling af *d* och *t* i östfris. *spat*, *spatt*, *spad*, *spadd*, ty. dial. *spatz* 'spatt' till lågty. *spatten* bl. a. 'sprattla', om hvilka ord se närmare hos Falk o. Torp EO 2: 260. Alltså kunna vi äfven här konstatera den intima förbindelse mellan onomatopoesi och intensivbildning, som å andra ställen mött och möter oss.

Mera dunkla till sitt ursprung äro sv. dial. *fudda* och *fnudda* 'göra något långsamt' Rz s. 169; jfr lt. *fuddeln* 'nachlässig arbeiten' och i fråga om betydelsen t. ex. sv. dial. *krabba* ofvan.

Af verb med *gg* erinras om no. *svagga* 'gå vaggande och osäkert' jämte *svaga*, jfr västfal. *swacken* 'vackla, vagga' Hur eng. *swag*, *swagger* bör bedömas, är osäkert; se Björkman Scand. loanw. 1: 158 noten.

En utpräglad iterativisk betydelse har sv. *tragga* 'oupphörligt göra förebråelser' Södra Sv., 'tråka, arbeta' Smål., med förbindelsen *tragga in* 'med besvär och omtuggning plugga in undervisning' Rz s. 748; men grundordet är mig obekant. Då detta verb hufvudsakligen är spridt i landets södra delar, kunde man ju möjligen våga tänka på lån från mlt. *tragen* hvilket är dels intrans. i betydelsen 'vara trög, långsam', dels trans. 'långsamt utföra'. Kanske verbets långa konsonant egentligen hört hemma i dess afledning *traggla* (<**tragla*)? Å andra sidan vore det väl ej omöjligt att i *tragga* antaga en efter mönstret af de vanliga geminerade iterativerna (*sagga* o. d.) företagen ombildning af något inhemskt ord, t. ex. *tråka*

Digitized by Google

(med gammalt *o*). Härför kunde i någon mån tala, att Kalmar läns dialekt enligt Rietz s. 748 har ett ord *trókkla*, som liksom *traggla* och *tragga* betyder 'kälta, sagga'.

Detta *sagga* synes också på ett eller annat sätt böra föras hit. Ordet betyder enl. Rietz s. 555 i vissa dial. 'såga, skära långsamt', i andra 'göra något långsamt och makligt' och slutligen i riksspråket 'kälta' o. d., alltså ungefär detsamma som *tragga*. Af Rietz ställes det samman med fsv. *sāgha* 'såga' och bör sannolikt betraktas som ett iterativum till detta verb. Sv. *tjagga* är antagligen en kontaminationsbildning af å ena sidan *sagga* och å den andra *käxa, tjata* eller (resp. och) *kälta*.

Mera osäkra äro — af de nordiska verben med mediageminatan *gg* — isl. *hugga* 'lugna, mildra' och *þagga* 'tysta'. Det förra förklaras visserligen af Falk o. Torp EO 1: 315 som en intensivbildning till mlt. *hogen* 'glädja, trösta', och möjligheten af denna tolkning kan ju ej bestämdt afvisas. Men de starkt utpräglade transitiva betydelserna i de båda orden — hvilka icke som i andra intensiver med geminerad media osökt låta sig härledas ur äldre intransitiva eller »absoluta» sådana — synes lägga ett ganska starkt hinder i vägen för densamma. I likhet med v. Friesen s. 9[2] anser jag, att de båda orden snarast afledts af adj. **huȝeȝa-* och **þaȝeȝa-*, och jämför — utom det redan af v. Fr. anförda fsv. *sargha* — t. ex. isl. *blóđga, blómga, fjǫlga, gǫfga, helga, hǫfga, kunniga, kvánga, laufgask, lífga, nauđga, saurga, sljófga, snúđga, víđga, vitka, ǫfga, ǫflgask, ǫrđga*, fsv. *dødhga, glødhga, staþga*, af hvilka flera såsom *blómga, lífga, sljófga, dødhga, glødhga* i likhet med *hugga* och *þagga* icke vid sidan ha något adj. på *-g* belagdt[3].

Ej heller hör naturligtvis isl. *snugga* 'fika efter' till den grupp af ord, hvarom här är fråga. Ordet, som är identiskt

[1] På samma sätt har väl *gg* uppstått i slangspråkets *snagga*, sbst., i uttr. *håll snaggan* af (håll) *muggan* och *snattran*.

[2] Nämnde förf. har dock för *hugga* ett alternativt förslag till härledning: no. *hugge* m., som jag tror måste ogillas, då detta sbst. snarast bör betraktas som bildadt af *hugga* eller beroende på en i anslutning till detta verb försiggången ombildning af *hugi* m.

[3] I vissa fall torde icke ens något sådant ha existerat, utan orden bildats i analogi efter andra af adj. på *-g* afledda verb på *-ga*.

Digitized by Google

med sv. *snugga* 'snylta' och no. *snugga* 'vädra efter', hör tillsammans med isl. *snúa* o. s. v., och dess *-gg-* har på kändt sätt uppstått af *-u̯u̯-*.

På samma sätt har som bekant t. ex. sv. *gnugga* erhållit sin geminata. Ovisst är däremot, hur man skall bedöma sv. *nagga*, som visserligen å ena sidan täckes af isl. *hnǫggva* 'slå, stöta' (Noreen Aschw. gr. § 71,2), men å andra sidan till sin betydelse ofta uppträder som ett iterativ-diminutiv till isl., no. *naga* 'gnaga'.

Osäkra till ursprung och bildningssätt äro sv. dial. *lugg* 'bedraga, narra' (jfr *lugga opp*) Rz s. 409, *slagga* 'samla, förtjäna genom sitt arbete eller drift' Smål. Rz s. 618, *slugga* 'vara lat'.

Detsamma gäller om sv. *kugga* 'narra; afvisa i examen'. Ordet, som äfven förekommer i vissa dial. (Rz s. 362), föres vanligen till isl. *kúga* (= fsv. **kūgha*) 'undertrycka, tvinga', sv. *kufva;* men om uppkomsten af geminatan har jag ingen mening.

Sv. *dragga* tycks vara ett från meng. *draggen* lånadt sjömansord; jfr Tamm EO. Om detta senare se Björkman Scand. loanw. s. 158 noten.

Beträffande en del yngre verb med mediageminata bör vidare anmärkas, att sådana som bekant i senare tid erhållit denna i relativt obetonad ställning, alldeles på samma sätt som *brassa på* uppkommit ur sv. dial. *brasa* 'elda starkt, göra brasa'.

Sådana äro t. ex. *badda* 'slå': *bada* (se Tamm EO, SAOB), *radda opp, på, ur seg : rada* (se Rz s. 520), sv. dial. *lagga om* 'piska upp': *laga om*, liksom väl äfven *lagga* i betydelsen 'springa' bör anses ha uppkommit ur sådana förbindelser som t. ex. Smål. »Ja sa väl lagga å» (Rz s. 388), jfr sv. *laga sig af, i väg* o. d.

Åtskilliga verb med geminata, för hvilka en dylik förklaring kan anses ligga närmast till hands, har jag icke ansett mödan värdt att här uppta till behandling.

Af västgermanska verb, som — slutligen — äfven höra hit (men ej behandlats i v. Friesens arbete), ha å andra ställen i denna uppsats dessutom omnämnts:

nht. *flappen*, se s. 21,

Digitized by Google

**flaggōn* 'fladdra' = eng. *flag*, hvaraf lt. sbst. *flagg(e)* 'flagga', se s. 41,
lt. *fladderen*, se s. 41,
mlt. *grabben*, se s. 34,
holl. *slabben*, se s. 34,
holl. *smodderen* 'smutsa', se s. 10, 11,
meng. *snobbin* och *sobbin*, se s. 34,
mlt. *snubbelen*, se s. 36,
ags. *þoddettan* 'pulsare', se s. 7,
holl. *wibbelen* 'motitare', se s. 34.

Hit få väl också räknas meng. *nodde*, eng. *nod* 'nicka', som bör sammanhållas med fht. *hnuttên* 'svinga' och isl. *hnjóða* 'hamra' (jfr *nudda* ofvan), samt lågty. *sluddern* 'hänga och dingla', hvarom närmare Falk o. Torp EO 2: 228.

Frågan om de germanska mediageminatorna har tämligen nyss ånyo upptagits till behandling, nämligen af van Helten i en artikel Zur entwickelung germanischer langer consonanz aus kurzem consonanten +*n* (PBB 30: 213 f.)

Van Helten förkastar v. Friesens teori, hvilken enligt nämnde förf. »entbehrt jeglicher stütze und begründung». Enligt v. H. har till ett *gnaƀ* (hvarur t. ex. ags. *cnafa*, fht. *chnabo*) — jämte ett regelbundet genom assimilation uppkommet *gnabb* (>*knapp*, t. ex. fornvästfris. *knappa*) — äfven funnits ett *gnaƀƀ*, hvilket uppkommit genom anslutning till det i vissa kasus uppträdande *gnaƀ* och först senare, efter eller under förskjutningen af media till tenuis, gifvit *bb* (t. ex. i fht. *knappo*). Mediageminatorna i verben, t. ex. ags. *gabbian*, förklaras såsom beroende på växlande betoning inom de *nā*-verb, som här ligga till grund: innan *ƀƀ* öfvergått till *bb*, ha i vissa fall *ƀƀ* anslutit sig till det *ƀn*, som uppstått i former med obetonadt stamsuffix, alldeles som i nominalformerna utvecklingen af *ƀƀ* härmats genom parallellformer med *ƀ*.

Denna teori kan onekligen uppvisa åtskilliga bestämda företräden framför de förut framställda.

Kluges i PBB 9: 157 f., enligt hvilken *knabb-* skulle uppstått genom kontamination af *knapp-* och *knaƀ-*, har redan med fullgiltiga argument vederlagts af Kauffmann PBB 12: 508,

Digitized by Google

jfr v. Friesen s. 4 f. och v. Helten s. 216: den är af psykologiska grunder ohållbar.

Kauffmanns egen uppfattning i frågan går som bekant ut därpå att — då enl. K. de geminerade medierna endast uppträda i vgerm. språk — förlängningen af mediorna skulle vara specifikt västgermansk. Ehuruväl det nu gärna bör medges, att en del af de nordiska exempel, som anförts af v. Friesen, ingalunda kunna tillerkännas urgermanska anor, finnas dock åtskilliga redan i fornspråken uppvisade nordiska ord, som icke få betraktas som lånord och som i ålder säkerligen icke stå efter många af de västgermanska orden med geminerad media. Mot Kaufmanns teori tala vidare, såsom v. Helten framhållit (s. 216), sådana verbalformer som ags. *flocȝian* och mlt. *grabben*, hvilkas *n* icke, såsom man väntar sig, står kvar, samt dessutom, såsom v. Friesen ådagalagt (s. 12), den enkla konsonanten i t. ex. ags. *đeȝn*, *friȝnan*, fsax. *fregnan* o. s. v., där ingen förlängning ägt rum[1]. Det stöd för sin hypotes, som Kauffmann funnit i vissa enskilda ord, har v. Friesen s. 6 undergräft; jfr. äfven v. Helten s. 214.

Hvad beträffar v. Friesens egen teori om en redan urgermansk förlängning, så kan man på sin höjd medge dess teoretiska möjlighet, men då — enligt den uppfattning jag gjort gällande i NTfF — inga exempel finnas, som stödja den, utan tvärtom dessa i formellt afseende osökt sluta sig till ordgrupper, för hvilka ingen sådan förklaring är möjlig. finnes ingen anledning att söka upprätthålla densamma.

Van Heltens hypotes har nu den fördelen framför Kauffmanns och v. Friesens, att den underlåter att operera med en alldeles obevisad förlängning framför *n*.

Nu bör det emellertid märkas, att van Helten (s. 215) själf medger möjligheten och t. o. m. sannolikheten af att en del af de nordiska bildningarna med mediageminata intet annat äro än — med Kauffmann Zfdph. 32: 255[2] — »diminutiva, hvilkas långa konsonant vore att ställa i en linje med kort-

[1] v. Friesens egen förklaring s. 116: **stobbna*- >**stobna*- >*stofn* (med analogiskt infördt *ƀ*) kan jag ej underskrifva.

[2] Min egen artikel i frågan synes ha varit v. Helten obekant vid tiden för hans afhandlings författande.

Digitized by Google

namnen». Men denna förklaring skulle enligt van Helten ej kunna tillämpas på *baggi*, *kaggi*, *lubba*, sv. *dubb*, no. *gubba* 'ånga', sv. *gubbe*, no. *hubb* m. fl. Häremot tillåter jag mig emellertid att hänvisa till min uppsats i NTfF samt hvad ofvan och nedan yttrats i sammanhang med frågan om de hithörande verbens ursprung. Och särskildt vill jag med eftertryck framhålla, att de allra flesta exempel från nordiska språk, som framdragits af v. Friesen och van Helten, äro relativt sent belagda och icke äga några motsvarigheter i de äldre germanska språken allra minst i gotiskan. Man kommer ej ifrån detta ledsamma faktum med en hänvisning till det förhållandet, att de ifråga varande orden i allmänhet falla inom »hvardagsspråkets» område. Vid en metodisk undersökning af denna företeelse måste man i första rummet söka besvara den frågan: hvarför uppträder den just där och icke annorstädes? Och svaret synes mig icke kunna blifva annat än det jag i det föregående redan gifvit eller antydt.

Om vi sedan gå igenom den af van Helten s. 229 f. anförda exempelsamlingen af hithörande verb, finna vi — utom några redan i annat sammanhang behandlade — följande från icke-nordiska språk:

mlt. *grabben* 'gripa', jfr fslav. *grabiti* ds.,
holl. *schabben* 'scalpere' : fht. *scaban*, jfr *schrabben* ofvan,
holl. *slabben* 'sörpla',
meng. *sobbin* 'sucka',
meng. *snobbin* 'sucka' jämte fht. *snopfizan*,
mholl. *tobben* 'zupfen' jämte *toppen* 'tumultuari',
holl. *wibbelen* 'motitare' jämte *wippen* 'agitare, vibrare',
ags. *broddian* jämte *brottettan* 'luxuriare',
[ags. *flocȝian* 'emicare'
ags. *hocȝian* 'eminere' (till got. *hauhs* o. s. v.)].

Som synes nästan idel betydelser, som vi förut mött. *Flocȝian* och *hocȝian* har jag emellertid satt inom klammer, då formerna tyckas något osäkra. De båda verben torde nämligen vara belagda uteslutande från de anglosaxiska boulognerglossorna till Prudentius : *emices*] *floc gest* och *imminens*] *hogcende*, anförda af Holder Germ. 23: 399, 392. Något osäkra äro väl äfven *broddian* och *brottettan*, anförda i glossor ZfdA

Digitized by Google

9: 435: *infruticans* .. *brottetende* . *luxurians* . *broddiende*. Det förra anser Sweet Stud. dict. möjligen kunna vara identiskt med ett **brordian* (väl i så fall af *brord=brodd*), men *dd* blir i alla händelser oförklaradt.

Kasta vi nu en blick tillbaka på denna verbtyp, finna vi alltså följande hufvudbetydelser företrädda — vi medtaga här äfven representanter för verb med geminerad tenuis eller tonlös spirant, för intensiver (iterativer) med olika slags afledningar samt för reduplicerade bildningar i afsikt att visa, att också bland dessa grupper i hufvudsak samma betydelser äro till finnandes:

stöta, sticka, slå:

sv. dial. *bobba*, meng. *dabben*, östfris. *dubben*, nisl. *hnybbast* 'knuffas, stöta tillsammans' (äfven 'kifvas'), mht. *noppen* (äfven 'coire', jfr sv. dial. *nippa*), jfr äfven da. *skubbe* bl. a. 'stöta' (se nedan).

Då inom de till denna grupp hörande germanska verben med geminata icke sällan betydelsen 'coire' uppträder, kunde erinras om den parallella reduplicerade bildning, som föreligger i lat. *gigno* 'afla'. Gerland tror, att äfven gr. γίγας hör hit och betyder 'der zeugerische' — i hvilket fall som hälst är ordets reduplikativa karaktär omisskännlig.

slå; klappra, slamra:

ostfris. *kabbeln* (äfven 'kifvas'), nht. *klappern* (jfr sv. dial. *klappa* och sv. dial. *klacka* 'slå, banka' samt ags. *clæppettan*), sv. dial. *kladda* (jfr mholl. *klatten*) egentl. 'slå, smälla', ags. *þoddettan*. Jfr fht. *clocchôn* 'klopfen', ags. *þaccian* 'leniter palpare', mht. *smitzen* (se nedan under smutsa).

pladdra, sladdra o. d.; stamma:

nisl. *babba*, nisl. *drabba* (äfven 'smutsa, söla'), meng. *gabben*, nisl. *kvabba*, no. *gugga*, no. *jabba*, lt. *stottern*. Reduplikativa paralleller äro t. ex. gr. τονθορύζω 'mumla o. d.' (:θόρυβος 'larm'), βάρβαρος 'som talar otydligt, barbar', γογγύζω 'brumma, mumla o. d.'[1], βαβάζω 'prata', lat. *titubare* 'stamma' och 'snafva'.

---

[1] Dock något osäkert; jfr t. ex. sskr. *gunjati*, *gunjas*.

Digitized by Google

g å o v i g t; s n a f v a, s n u b b l a, s t a p p l a o. d.
sv. o. no. *stabba*; jfr mlt. *snubbelen* och den lat. reduplicerade bildningen *titubare* 'snafva' och 'stamma'.

s p r i n g a, h o p p a; g u p p a o. d.:
nht. dial. *hoppen*, jfr sv. *guppa*, fsv. *skuppa*, *skoppa* 'hoppa, springa' (besl. med mholl. *schobben* och *schoppen* 'håna'), ags. *sceottettan* 'saltare', *hoppettan* samt — med hänsyn till intensivsuffixet — ags. *hléapettan*, fht. *sprungezzen*.

s m u t s a, s ö l a, s l a b b a, s l a f s a o. d.:
mholl. *dabben* (jfr meng. *dabben* 'slå'), nisl. *drabba* (äfven 'pladdra'), sv. dial. *labba*, sv., no. *sabba*, *subba*, mht. *sabben*, holl. *slabben*, no. *slagga* 'sickla, dregla', holl. *smodderen* 'smutsa' ä.-nsv. *smudda* ds. (Stiernhielm Herc.); jfr mht. *smotzen* samt: ags. *smittian* 'besudla', mht. *smitzen* 'piska, slå, bestryka, smörja', mlt. *smitten* 'smutsa, stryka på' (= sv. *smitta*). Af reduplicerade bildningar kunde erinras om gr. βόρβορος 'smuts' och möjligen äfven det likbetydande τύντλος (jfr Gerland resp. s. 145 och s. 138).

v a r a l å n g s a m o. d.:
sv. dial. *fnudda*, *fudda*, *kabba*, *tragga;* jfr sbst. *fubb(er)* och *fubba* samt verbet *fubbla*.

s k r a p a, s k u b b a o. d.:
sv. dial. *rabba*, holl. **schabben*, ostfris. *schrabben* (och *schrappen*), ä.-nsv. *skrubba*, sv. *skubba* (i dial. äfven 'puffa, skjuta'); jfr no. *skuppa* 'stöta' ofvan samt fht. *chrazzôn* 'kratzen'. — Med hänsyn till den betydelse af 'skroflig o. d.', som uppträder i till dessa verb hörande ordgrupper, kunde man erinra om de grekiska reduplikationerna κάρχαρος, καρχαρέος och καρχαλέος: sskr. *kháras* 'hård, skroflig, skarp'.

s u c k a, s n y f t a:
meng. *sobbin*, meng. *snobbin*. Jfr no. *hikka* (se nedan), isl. *hixta*, ags. *hloccettan*, ags. *siccettan*, mht. *sluckzen*, fht. *snëpfezzen*, fsv. *snoppa*, *snuppa*, isl. *snøkta*, fsv. *snypta*, lat. *gemitare*, intensivum till *gemere* — alltså häribland representanter för olika slag af intensiviska eller iterativiska bildningstyper.

Digitized by Google

d r a g a, s l ä p a, r y c k a:

ostfris. *todden*, mholl. *tobben* (sv. *tubba*); jfr fht. *zocchôn* 'zerren', mht. *rüpfen* 'rupfen', fht. *rucchen* 'rycka', *zucchen* 'zücken'.

k r a f l a; g r i p a, k r a f s a:

sv. dial. *krabba*, nlt. *kribbeln*, mlt. *grabben*.

s l i c k a:

mlt. *labben*; jfr ags. *liccian*. En reduplicerad bildning för samma handling är hebr. *lakak*. Likheten i formen mellan de germanska orden och det hebreiska tycks tyda på att i hufvudsak samma 'lautgeberde' ligger till grund.

s p o t t a, s p y:

nisl. *gubba*, jfr sv. *spotta*, ags. *spittan*, nht. *spucken* samt ags. *roc(c)ettan* 'få uppstötningar' och *spiwettan* (se ofvan s. 14). Den i stammen *spott-* uppträdande betydelsen 'håna' leder tanken på gr. τωθάζω, som möjligen innehåller ett slags rotreduplikation. De indoeur. reduplicerade verben uppvisa, som nämnts, i betydelsehänseende intressanta öfverensstämmelser med genom afledning eller gemination bildade intensiver och iterativer.

k n ä p p a, s p r a k a:

nht. dial. *knappern*. Jfr lat. intensivet *crepitare*.

k l i b b a, h ä n g a v i d:

no. *klabba*, sv. *klibba*, sv. dial. *labba*. Till denna betydelsegrupp sluter sig alltså fht. *chlëtto* (<*kliþþo) 'kardborre', hvars långa tonlösa spirant jag anser därpå, att ordet afledts af ett verbum *kliþþôn* 'klibba vid', bildadt som t. ex. *spoþþon* och naturligtvis rotbesläktadt med det likbetydande ags. *cliða*.

k i f v a s, t r ä t a:

sv. *gnabbas*, ostfris. *kabbeln* (äfven 'klatschen'), nisl. *hnybbast* (<*kn-*) (äfven 'knuffas, stöta'); jfr sv. dial. *sagga*, *tragga*.

v a g g a, g u n g a; h ä f t i g t r ö r a:

isl. **rugga*, sv. *vagga*, no. *vigga* (jfr sv. dial. *vigla*), no. *svagga* (jämte *svaga*), holl. *wibbelen* 'motitare', mht. *schocken*, *schucken*; jfr de lat. iterativerna *agitare*, *motitare*.

Till denna grupp bör äfven föras ett sådant ord som fht.

Digitized by Google

ritto 'feber' jämte *rito*, hvilket som bekant hör tillsamman med verb för 'skaka', 'darra' o. d.[1]

Hvad nu särskildt vidgår verben för 'vagga' och 'gunga', bör anmärkas, att samma handling eller tillstånd stundom uttryckes medelst reduplicerade stammar, som säkerligen icke stå i etymologiskt samband med hvarandra, utan måste betraktas som nybildningar ur »lautgeberden», för att använda Wundts term. Jag erinrar om mht. *gagen* och *gugen* samt slovenska *gugati* v. 'gunga' och ryska *gugala* sbst. 'gunga'.

Af en annan reduplicerad rot *g—g* kommer no. *giga* 'vackla' med utbildningarna *gigla* och *gigra* samt no. *geig(j)a* 'svinga, svänga' jämte *geigla* och *geigra* [2]. Äfven sv. *gunga* och da. *gunge* misstänker jag starkt vara nordiska nybildningar. Alltså äfven här parallellism mellan gemination och reduplikation!

s p r a t t l a:

no. *spradda*, västfal. *spraddeln*, jfr ostfris. *spat(t)*, *spadd* 'spatt', lt. *spatten* 'sprattla' och parallellerna på *-k*, *-l* o. s. v. hos förf. Ark. 14: 169.

b u b b l a:

sv. *bubbla;* jfr de reduplicerade bildningarna sskr. *bud-budas*, *pupphusas*, *pupphulas*, gr. βομβυλίς o. s. v.

Äfven begreppet 'v i m l a' uttryckes ofta med antingen geminata eller reduplikation. Jfr mht. *wimmen*, lat. *borrio*, *burrio* och fht. *wiuman*. Icke heller intensivbildningen på *-itjan*, *-atjan* saknas: fht. *wimizen*, *wamezzen*.

Se vi oss dessutom om bland de västgerm. geminerade intensiverna på *-atjan*, möta oss vidare betydelserna: hosta, fnittra, skratta, mucka, kraxa, klaga, smickra, blixtra, dyka, droppa, slumra och irra omkring — alltså alldeles öfvervägande ord, där onomatopoetiskt ursprung a priori är att förmoda (jfr stammarna *cohh-*, *ceahh-*, *chrock-*, *gick-*, *gack-*, *muck-*) eller sådana, i hvilka en intensivisk eller iterativisk betydelse lätteligen kan inläggas. I dessa bildningar förmodar

---

[1] Se K. F. Johansson PBB 15: 229, IF 2: 49, Lidén PBB 15: 511.

[2] Förf. Ark. 14: 23.

Digitized by Google

jag, som ofvan nämnts, att geminerade intensiver eller iterativer ytterligare utbildats med det med gemineringen till funktionen likartade suffixet *-atjan.*

På grundvalen af de exempel, som nu granskats, torde vi vara berättigade till den slutsatsen, att inom den germanska verbalbildningen en princip existerat, enligt hvilken i vissa fall gemination inträdt i verbstammens slutkonsonant — tills vidare yttra vi oss blott om de tonande spiranterna.

Denna bildningsprincip har tydligtvis framför allt gällt verb, som betecknat bullerljud eller i öfrigt på grund af sin betydelse fallit inom hvardagsspråkets områden. Med all sannolikhet har i vissa fall — ja kanske alla — denna gemination förlänat verbet en intensivisk eller iterativisk karaktär.

Att för det första intensivbildningar inom vissa språkområden talrikt uppträda just bland verb för bullerljud är ett faktum, som icke kan förnekas. Alldeles frånsedt geminationens genesis ha vi ju ofvan erinrat om att åtskilliga sådana verb på intensivsuffixet *-atjan* kunna beläggas från de västgermanska språken, t. ex. ags. *cohhettan* 'hosta', *ceahhettan* 'skratta', *clæppettan* 'bulta', *sic(c)ettan* 'snyfta', *roc(c)ettan* 'spy', fht. *chrochezzen* 'kraxa', *gackezzen*, *gickezzen*, *muckezzen* 'mucka' o. s. v.

Samma förhållande har Hey i Arch. f. lat. lex. 11:269 f. påpekat från latinet, där som bekant ändelsen *-tare* har intensivisk karaktär. Som exempel må anföras: *cantare : canere*, *crocitare : crocire*, *hinnitare : hinnire*, *gemitare : gemere*, *irritare : (h)irrire* (Fleckeisen).

Svårigheten skulle här hufvudsakligen bestå däri, att gemination som medel att bilda intensiver och iterativer icke skulle vara tillräckligt styrkt från andra håll.

Det må då särskildt erinras därom, att en dylik princip är allmänt gängse inom de semitiska språken.

Vi ha i det föregående hufvudsakligen uppehållit oss vid de geminerade medierna, men dock h. o. d. i förbigående

Digitized by Google

påpekat parallella bildningar med geminerad tenuis af typen **hoppōn*.

En och annan läsare har emellertid säkerligen uppkastat den frågan, i hvad mån den här förfäktade bildningsprincipen kan tillämpas på dessa senare verb. Skulle dessa vara gamla *n*-presentier, såsom redan Osthoff MU 4: 39 antagit[1], och sålunda till sin uppkomst böra skiljas från parallellbildningarna med geminerad media?

v. Friesen har som bekant i hög grad förenklat problemet för sig genom att afleda dem samtliga ur urgermanska *n*-stammar. Om detta försök ha vi ofvan yttrat oss.

van Helten ser som nämndt (s. 32) äfven i de germanska mediaverben bildningar på ieur.-*nā*.

För mig ställer sig — i korthet sagdt — saken så, att jag anser äfven de flesta af verben med geminerad tenuis böra förklaras på samma sätt som de vid sidan af dem förekommande mediaverben.

Visserligen måste man enligt min mening å andra sidan strängt fasthålla vid att dessutom åtskilliga germanska verb med dubbelkonsonant uppstått på det sätt, som vanligen antagits, nämligen genom assimilation med ett följande presentiskt *n*. Att med Trautmann förneka all assimilation af *n* med föregående explosiva synes mig, såsom nedan framhålles, vara ett allt för djärft tal.

Sådana *n*-presentier äro väl sålunda — för att taga ett par exempel — snarast:

mht. *bucken* 'bocka'. Detta verb fattas af Falk o. Torp EO 1: 83 f. som ett »intensivum» till *biegen* liksom *schmücken: schmiegen*, *nicken : neigen*, *placken : plagen*. Jag vet ej, om nämnda förff. i fråga om dessa verbs bildning ansluta sig till den gamla uppfattningen, att de äro *n*-presentier eller ej.

Biformen mht. *bücken* anser van Helten s. 232 böra — liksom *hüpfen*, *rüpfen*, *slüpfen*, *schüpfen*, fht. *drucchen*, mht. *lücken*, *rücken*, *smücken*, *zücken* — förklaras som bildningar på -*ni̯ō*- af samma art som lesb. κλίννω (<-*νι̯ω)[2]. Knappast

[1] Se äfven samme förf. PBB 8: 297, Kluge PBB 9: 170 f., Brugmann Grundr. 1:384.

[2] Jfr Brugmann Grundr. 2: 981.

Digitized by Google

bör man däremot tolka dessa omljudda former som afledningar af på dessa *n*-verb uppkomna nomina.

Till dessa bildningar på germ. *-kki-* vill jag inom parentes lägga isl. ***hnykkja*** 'rycka till sig', sv. ***nycka*** 'rycka litet' (t. ex. om fisken, som svagt biter på agnet, så att metet eller flötet något litet rör på sig). Ordet anser jag böra förbindas med mholl. ***nucken*** 'stooten, knikken'. En parallellrot på labial uppträder i det ofvan behandlade mht. ***noppen*** 'stöta, göra korta upprepade rörelser upp- och nedåt'. Härtill fsv. ***nykker*** m. 'oro', no. ***nykk*** 'ryckning', men äfven 'nyck'. Den af Falk o. Torp EO 2: 19 i anslutning till föregående forskare t. ex. Franck Et. Wb. s. 686 framställda härledningen af mlt. ***nuck***, ***nucke***, holl. ***nuk***, ty. ***nücke*** 'nyck', såsom uppkommet af mlt. ***mucke*** har jag svårt att tro på. Äfven dessa ord böra föras till det germ. verbet ****hnukkian***.

Vi återvända så efter denna lilla utflykt till exemplen på verb med geminerad tenuis, som sannolikt äro *n*-presentier:

fsv. *doppa* <**dhupnō* eller **dhubnō;* se Tamm EO. Ags. ***dyppan*** bör bedömas som mht. ***bücken*** ofvan. — Ags. ***dyppettan*** visar dock, att intensivbildningar icke äro främmande för denna betydelse.

isl. *flakka*, sv. *flacka*; se närmare Tamm EO, Falk o. Torp EO. Ordets betydelse är dock utpräglad iterativ. På tal om detta verb må nämnas, att lt. *flagg(e)* o. s. v., hvaraf sv. *flagg(a)*, utan tvifvel är ett deverbativum af en intensivbildning **flaggon̄* 'fladdra', som uppträder i eng. *flag* 'hänga slappt ned'[1]. En likbetydande parallellrot på *-d*, också med intensivisk gemination, ha vi i lt. *fladdern*, holl. *fladderen*.

isl. ***lokka***, ags. ***loccian*** o. s. v.: sv. *ljuga;* jfr lit. ***palùgnas*** 'smickrande' (till det besläktade lit. *lugóti* 'bedja inställsamt)[2], hvilket erinrar om den yttersta källa, som man väl för dessa bildningar måste antaga, nämligen *no*-particip.[3] I öfrigt har verbet en utpräglad iterativ betydelse.

---

[1] Jfr Falk o. Torp EO 1: 166.

[2] Bezzenberger GGA 1875, s. 229.

[3] Jfr t. ex. fht. *follôn* »fylla» = sskr. *pr̥ṇā́ti: fol*, sskr. *pūrṇá-*. Man kunde jämföra isl. *skolla, tolla*, därest de af mig i Ark. 22: 362 riktigt tolkats såsom motsvarande ieur. **skl̥nāmi*, **dl̥nāmi*.

mlt. *slukken* 'sluka', mht. 'sluka, hicka', jfr fir. *sluccim* 'slukar' (<**slugnō*).

På detta sätt har man möjligen också att sammanställa **guppōn* (se ofvan s. 16) med det äfven af v. Friesen s. 45 såsom besläktadt omnämnda fslav. *gŭnąti (<*gŭbnąti)* 'böja, vika o. d.', jfr lett. *gubt, gubstu* 'sjunka, sänka sig, bocka sig'. Om mht. *güpfen* se ofvan under *bocka.*

Emellertid uppvisar ett flertal af de germanska verben med geminerad tenuis — och dit höra för öfrigt i viss mån också några af de nyss anförda verben — just de betydelser, hvilka, som vi sett, äro karakteristiska för intensiv- och iterativformationer. Ofvan ha vi under de olika betydelsekategorier, till hvilka verben med geminerad media kunna sammanslutas, anfört en mängd dylika paralleller.

Under sådana omständigheter kan jag icke tro, att alla dessa skulle ha uppstått ur *n*-presentier. Presensklassen **stignāmi* har, såvidt jag kan se, ingen utpräglad karaktär i betydelsehänseende. Men möjligt är ju, att en grupp af på detta sätt uppkomna germanska verb kunnat i sin mån bidraga till att ge spridning åt geminationsprincipen bland intensiver och iterativer, och sådana äro kanske just de nyss anförda, i hvilka vi snarast velat se *n*-presentier.

Ett som mig synes fullt säkert fall, där en germansk stam på *-k* bildar ett intensivum medelst gemination, är sv. *hicka*, da. *hikke*, i äldre tid äfven 'kifta efter anden, snyfta', no. *hikka* 'snyfta , holl. *hikken* 'hicka, snyfta': sv. dial. *hikja* 'andas hårdt, flåsa', da. *hige* 'trakta efter'. Ett stöd härför finna vi däri, att vid sidan löpa intensivbildningar på *-atjan*: sv. dial. *hikta* 'hicka' samt (af en stam *hiks-*) isl. *hixta*[1] och mht. *hëschezen*. Jfr isl. *snøkta*, fsv. *snypta*, mht. *sluckzen*[2] m. fl. anförda ofvan s. 36.

På samma sätt har väl *smitta* uppkommit af *smītan* 'slå'; se ofvan s. 36.

Emellertid skulle väl mången vara böjd att under alla omständigheter förmoda *n*-presentier åtminstone i sådana

---

[1] Se närmare Hellquist Ark 14: 32.

[2] Anf. arb. s. 162.

Digitized by Google

fall som **hoppōn* o. d., hvilka utgå från verbalstammar på *-bh* och vid sidan ha bildningar med germ. *-bb-*. Men man kan här också tänka sig ett äldre lager af intensiver med *-ƀƀ-*, så gammalt, att det ur *-ƀƀ-* uppkomna *-bb-* hunnit ljudskrida till *-pp-*, medan naturligtvis verben af typen **hobbōn* uppstått efter denna förskjutning.

Utvecklingen skulle sålunda vara i viss mån analog med den af van Helten antagna — dock med bl. a. den viktiga skillnaden, att jag anser de flesta verben icke ha något att skaffa med indoeuropeiska *n*-presentier.

Efter mönstret af dessa gamla bildningar ha sedan i yngre, ja kanske yngsta tid likartade danats. Det torde nämligen vara ogörligt att här — lika litet som i fråga om substantiven för 'knubb' och 'knöl' — öfverallt se urgermanska ordskapelser.

Min ståndpunkt i fråga om verben med urgermansk geminerad tenuis är sålunda delvis densamma som intagits af Wilmanns Deutsche gramm. Äfven han anser, att deras yttersta källa är ieur. *n*-presentier, men att sedermera på västgermansk och särskildt tysk botten de ljudlagsenligt uppkomna förbindelserna *tz*, *pf* och *ck* blifvit ett omtyckt medel att bilda intensiver och iterativer. Jag ville endast gå ett steg längre och uppkasta den frågan, huruvida ej redan vissa af de urgermanska verben med *pp* o. s. v. uppstått enligt samma princip. Härför synas betydelserna och de i vissa fall tydligen gamla biformerna med *bb* o. s. v. tala. Till något slags visshet i denna punkt kan man emellertid ej komma.

Till sist ha vi sparat de i vissa germanska verb uppträdande mångomskrifna långa tonlösa spiranterna, t. ex. fht. *lachēn*, ags. *woffian* 'delirare', *lyffettan* 'smickra', *ʒaffetung* 'hån', ags. *wuhhunʒ* 'rabies' (jfr mht. *wūchzen* 'brüllen'), ags. *cohhettan* 'hosta', fht. *chahhazzen* 'skratta', mholl. *schachen* 'ridere', fht *spottōn* 'håna' (<**spoþþōn*). Då här, såsom van Helten s. 231 påpekar, ingen fonetisk faktor kan ligga till grund för den långa spiranten, återstår tydligen intet annat än att äfven här söka förklaringen i ordbild-

Digitized by Google

ningsläran. Den onomatopoetiska upprinnelse, som van Helten med tvekan antager som möjlig i vissa fall, synes mig för de flesta af dessa alldeles oafvislig. Beträffande de många verben för 'skratta' o. s. v. erinras om sskr. *kakkhati* jämte *kakhati* och gr. καχχάζω jämte καχάζω (se Brugmann Grundr. 1: 818). Till geminatans uppkomst har väl stundom också medverkat verbens intensiva eller iterativa karaktär, hvilken för öfrigt i vissa ord äfven uttryckts genom afledningsändelsen *-atjan.*[1]

Därmed erhålla vi också en tillfredsställande förklaring af det från ordbildningslärans synpunkt annars högst besynnerliga fht. *chlëtto (<*klippo)* 'kardborre': det är, som ofvan s. 73 antagits, deverbativum af ett intensivum **klippōn* 'klibba vid', på samma sätt som substantivstammen **spopp-* måste afledas af verbet ock ej, som vanligen sker, omvändt.

Och vidare har väl alldeles analogt fht. *ritto* 'feber' för sin geminata att tacka ett verb **rittōn (<*hripp-)*, parallellt med ags. *hriđian* 'ha feber'.

Den här förfäktade tanken på en germansk intensiv- och iterativbildning medelst gemination är i själfva verket icke så ny, som jag trodde, då jag Ark 7: 56 noten vågade uttala den och såsom stöd från språkmännens sidá till förmån för denna blott kunde åberopa ett i förbigående fälldt yttrande om mht. *wacken* af Kluge Et. wb. under *wiege*. Redan 1878 hade nämligen Bezzenberger i Gött. gel. anz. s. 218 och några år senare (enl. Schröder Anz. f. d. Alt. 24: 14) Bechtel och Fick (muntligen till Schr.) uttalat en liknande uppfattning.

En dylik teori har emellertid ännu tidigare framställts, nämligen i ett litet arbete från 1869, som under utarbetandet

[1] Såsom exempel på paralleller af germ. iterativer l. intensiver på *-akōn*, *-alōn*, *-arōn*, *-atjan* och reduplicerade bildningar (hvilka båda gruppers funktioner öfverensstämma med geminataverbens) må nämnas: fht. *bëtalôn:* Mpongwe (västafrikanska) *kerekere* 'betteln' (: *kere* 'bedja', citeradt efter Wundt I. 1: 584). I semitiska språk uttryckes samma förstärknings- och iterationsbegrepp genom den ljudvariation, som kallas »piël»: *schāal* 'bitten', men *schiël* 'betteln', se utförligare Wundt I. 1: 339.

Digitized by Google

af denna uppsats kom i mina händer, nämligen Intensiva und Iterativa und ihr Verhältnis zu einander af G. Gerland, Leipzig 1869, och styrkes med analogier från öfriga indoeuropeiska och med dem obesläktade språk, hvarjämte äfven andra former för bildning af intensiver och iterativer indragas i undersökningen. Denna är visserligen på grund af sedermera gjorda upptäckter på ljudlärans område i många punkter oanvändbar, så att en stor del af materialet måste strykas, såsom t. ex. verb af typen *schaffen* eller *schöpfen*. Men å andra sidan göras här en hel mängd riktiga och intressanta iakttagelser i fråga om barnordens och bullerljudens genesis[1], om den indoeuropeiska reduplikationens betydelse m. m., hvilka ådagalägga ett sundt omdöme och en fin språklig takt, som vida höjer sig öfver den rent af in absurdum drifna mekaniska uppfattning af dylika företeelser, som kommer till synes i vissa andra arbeten öfver liknande ämnen.

Utgångspunkten för Gerlands undersökning, nämligen att nht. och holl. *placken* är en intensivbildning till *plagen*, synes vara fullt riktig, och denna förklaring af det förstnämnda ordet återfinnes ännu i senaste upplagan af Kluge Et. wb.

Placken har enligt Gerland uppstått ur *plagen* genom skärpning och fördubbling af stammens slutljud och genom förkortning af vokalen. Det är viktigt, menar G., att slutkonsonanten tillika skärpes: man ser däraf, att den förstärkta konsonanten icke blott är en följd af vokalförkortningar utan har sin särskilda »symboliska» betydelse. Medan *plagen* uttrycker verksamheten helt allmänt och utan hänsyn till dess större eller mindre styrka, så betecknar *placken* ett synnerligen intensivt *plagen*, hvilket icke är tidlöst, utan visar sig i en särskildt häftig eller i flerfaldiga upprepade men korta handlingar. Handlingens korthet och intensitet betecknas genom rotformens korthet och intensitet.

[1] Jag beklagar, att jag ej hade boken till hands vid utarbetandet af min uppsats om kortnamnsbildningarna i NTfF. I sak hade visserligen därigenom intet ändrats, men bevisningsmaterialet hade erhållit en rätt betydande förstärkning.

Digitized by Google

Härmed har Gerland utan tvifvel evident riktigt angifvit den psykologiska grunden till den företeelse vi här behandlat. Den torde väl för öfrigt öfverensstämma med den förklaring de tänkt sig, som i likhet med mig själf intagit samma ståndpunkt som Gerland.

På samma sätt synes Wundt Völkerpsych. I: 1: 589 f. vilja förklara slutljudet i *schmücken (:schmiegen), bücken (:biegen), stecken (:stechen)* o. d., hvarvid dock bör anmärkas, att exemplen äro olyckligt valda, då just i dem med större skäl *n*-presentier kunna förmodas; se ofvan. I alla händelser betonar äfven han uttryckligen det nära sambandet mellan ljudförstärkning och reduplikation.

Under utarbetandet af denna uppsats har vidare en afhandling publicerats, där samma fråga, om också i största korthet (ss. 63—66), vidröres, nämligen R. Trautmann Germanische Lautgesetze in ihrem sprachgeschichtlichen Verhältniss, en Königsbergsdissertation af år 1906.

Trautmann förnekar bestämdt möjligheten af en *n*-assimilation öfverhufvud. I anslutning till Gerland anser han, att verben af typen *zocchôn, lecchôn* fått sin slutljudande rotkonsonant förlängd på grund af dessa verbs intensiva betytydelse. De kunna till sin uppkomst alls icke jämställas med verben af sanskr. 9:de klassen. Ord sådana som *lokkr* äro likartade intensiviska eller diminutiviska nominalbildningar. Hur emellertid växlingen af *kk-*, *gg-*, *k-* och *g-* skall förklaras, vet han ej: det är för honom tillräckligt, att antagandet af en *n*-assimilation ej så kritiklöst upptages i våra handböcker, som hittills skett.

De ord, som enligt Trautmann vittna mot denna *n*-assimilation, äro: isl. *botn, logn, hrogn, ogn, ǫgn*, got. *rign*, isl. *sofna*, ags. *swefn*, isl. *þegn*, got. *ibns, swikns* och *uslukns*.

Emellertid visar en i vissa af dessa ord uppträdande Vernersk växling, att accenten åtminstone i vissa af dessa fakultativt äfven kunnat hvila på rotstafvelsen, i hvilket fall ju ingen assimilation skall inträda. Vi erinra först om got. *auhns* 'ugn' jämte isl. *ogn*. Vidare må påpekas, att den direkta motsvarigheten till ieur. *teknós* icke är *þegn*, såsom T. antager, utan

Digitized by Google

þjónn (jfr Noreen Urg. lautl. s. 178[1]). Äfven här föreligger sålunda accentväxling, och *þegn* torde följaktligen ha uppstått genom kontamination af *tékn-* och *tekn-*'. Hvarför isl. *svefn* måste förutsätta ett ieur. *swepnós*, är svårt att inse, då det motsvarande sanskritiska ordet lyder *svápna*. *Sofna* förklaras lätteligen som analogi efter de talrika inkoativerna på *-na* o. s. v. I hvilket fall som helst synes ej *lokkr* kunna bortförklaras: något slags kortnamnsbildning kan man efter min uppfattning icke antaga.

Jag har i det föregående för de geminerade verben i korthetens intresse ofta användt benämningarna intensiver (eller iterativer) eller stundom helt enkelt termen kortnamnsbildningar.

Det bör emellertid framhållas, att alldeles som vid de nominala kortnamnen man äfven får antaga, att geminationen stundom haft en så att säga diminutivisk och rent af »försämrande» karaktär.[2] Den sänker icke sällan de ord, som drabbas däraf, ned till ett lägre trappsteg på språkets rangskala genom att bilda ord, som uttrycka simplare handlingar än dem grundordet betecknar eller som åtminstone starkare framhäfva den låghet, hvarmed eventuellt redan grundordet var behäftadt.

Äfven i detta hänseende erbjuda reduplikationerna intressanta paralleller, hvarpå redan ofvan exempel anförts.

Denna parallellism framträder också i fråga om de af mig förut behandlade nomina. Som bekant betyda de flesta

---

[1] Att detta ord står i någon förbindelse med *þerna* (Aisl. gramm. s. 130) har jag svårt att tro.

[2] Jag begagnar mig här af tillfället att erinra därom, att man i vissa sjukdomsnamn synes böra antaga bildningar af detta slag. Ett sådant är väl ags. *sceabb* och fsv. *skabber*, hvilket senare dock möjligen är lånord; jfr för öfrigt mht. *schabbe* 'usling'. Jag föredrager, att här med Falk o. Torp EO under *skab* se ett inhemskt germanskt ord framför att betrakta det som lånadt från lat. *scabies*, med hvilket det i stället är urbesläktadt. Jfr Björkman Scand. loanw. s. 120 f. samt i fråga om betydelsen nht. *rappen* 'krätze, räude' och det reduplicerade(?) lat. *furfur* bl. a. 'skabb, fnas'.

Digitized by Google

af v. Friesens exempel något r u n d t eller afrundadt: knöl, klump, tuflik upphöjning m. m. Det är nog ingen tillfällighet, att vi i de grekiska reduplicerade orden γογγύλος 'rund' och κύκλος 'ring' möta en snarlik betydelse.

Härmed föras vi in på området för de egentliga s m e k n a m n e n. Möjligen ha i dessa den korta vokalen och långa konsonanten uppstått som ett omedvetet medel att uttrycka en särskild innerlighet i känslan gentemot den tilltalade personen[1]. Äfven dessa smeknamn skulle alltså kunna betraktas som ett slags intensiver, som ha direkta motsvarigheter också bland verben.

Öfverhufvud torde man kunna påstå, att denna här behandlade gemination, där den ej uppkommit på ljudlagsenlig väg, ytterst bör återföras till väsentligen e n e n d a psykisk grund, om också de olika bildningarna vid första ögonkastet tyckas fördelade på skilda kategorier — de må nu heta intensiver, iterativer, diminutiver med »förbättrande» (smeknamn) eller »försämrande» funktion» o. s. v.[2] Ytterst äro de nämligen uttryck för en s t e g r i n g a f d e n t a l a n d e s k ä n s l a e l l e r i n t r e s s e — i sympatisk eller antipatisk riktning — gentemot den person, det föremål, den handling eller det tillstånd, som skall betecknas.

Dessutom bör i vissa fall den förklaringsmöjligheten föredragas, att geminationen helt enkelt beror på ordens onomatopoetiska karaktär. Detta uttryck tages då i vidsträcktaste bemärkelse och omfattar ej blott sådana ord, som äro d i r e k t l j u d h ä r m a n d e såsom *bubbla* o. d., utan äfven sådana, som Wundt Völkerpsych. I. 1:313 benämner 'l a u t b i l d e r', där genom öfverförande af det intrycket en viss procedur framkallar på ett annat sinne — vanligen synsinnet — ljudet liksom efterbildar denna procedur (t. ex. *krabbeln, kribbeln; spradda*, lt. *spatten*). Såsom anf. arb. s. 584 påpekas, är emellertid steget från onomatopoesi till iterativer ytterst ringa, då ju äfven den reduplikation, med hvilken

[1] Jfr härtill Gerland s. 96.

[2] Det nära sammanhang, i hvilket dessa båda slag af ord stå till hvarandra, är allmänt erkändt. Se t. ex. Wundt Sprachpsych. 2_2 : 562 f., Brugmann Grundr. II. 1 : 683.

Digitized by Google

iterationen af en handling uttryckes, ytterst måste återföras på s. k. 'lautgeberden'.

Ytterst kommer man under alla omständigheter tillbaka till en enda enhetlig förklaring af den geminationsföreteelse, som här behandlats — en förklaring som fullständigt synes sammanfalla med den Wundt I. 1: 582 f. ger af reduplikationen.

Det är just denna öfverensstämmelse i funktion och till följd däraf också ljudgestalt, som — tillfälligtvis — kommit en hel mängd nomina och verb att likna hvarandra, så att v. Friesen däraf förledts att i många fall etymologiskt sammanställa dem med hvarandra eller härleda det ena ur det andra, utan att i verkligheten något sådant samband existerar.

Utan tvifvel komma eventuella invändningar mot denna geminationsteori framför allt att rikta sig däremot, att den förutsätter en inom urgermanskan och sedermera de germanska särspråken lefvande ordbildningsprincip.

Öfverhufvud har man i allmänhet visat sig alltför obenägen för det medgifvandet, att äfven inom de germanska språken »primära» ordskapelser kunna uppstå. Det är en dylik ståndpunkt, som gjort att bildningar sådana som — för att taga exempel ur högen — germ. **spoppōn* eller alla dessa ofvan uppräknade verb af typen *cohhettan* tett sig som hart när olösbara gåtor. Allting skulle vara urindoeuropeiskt! Och när man vid sidan af hvarandra hade likbetydande ord med begynnande t. ex. *sn-*, *fn-*, *hn-*, *kn-*, så gjordes — trots att den onomatopoetiska upprinnelsen låg i öppen dag — förtviflade ansträngningar att återföra dem till indoeur. urrötter med konsonantförbindelser så krångliga, att man verkligen skulle vara en naiv och beskedlig urindoeuropé för att ge sig tåls med så ohandterliga krabater.

Det är emellertid tydligt, att vi här röra oss på ett område, inom hvilket bevisligen nybildningar ägt rum inom språkets alla skeden alltifrån dess urtid. Den slående öfverensstämmelsen mellan gemination och reduplikation har redan framhållits. Samma psykiska eller psykofysiska faktorer, som skapat det indoeuropeiska, reduplicerade verbet *'bäfva'*,

Digitized by Google

det sannolikt yngre (urgermanska) ty. '*zittern*' och det moderna *finfin*, ha verkat ifråga om geminationen. Paralleller af former med geminerad tenuis och media bero oftast helt enkelt på att de uppstått före och efter ljudskridningen. Det är i själfva verket ej märkvärdigare än att vi i germanska språk ha en mängd 'ljudrötter', som tyckas ha — såsom man uttryckt det — »undandragit sig ljudskridningen». Vi erinra t. ex. om germ. *klak* i *klakka* 'slå' vid sidan af *hlahjan* (ieur. *klak*) 'skratta'. Intet som helst talar för att germ. *klak* förutsätter ett indoeur. *glag* l. dyl., utan roten är en germansk urskapelse eller nybildning, hvilken uppstått ur alldeles samma betingelser som ieur. *klak*.

Man skulle också kunna erinra om det tämligen allmänt erkända förhållandet, att i dylika bildningar en kanske ännu verksam afljudsprincip kommer till synes, enligt hvilken vissa vokaler synas spela ungefär samma roll som geminationen. Så torde ty. *kribbeln* vara en på detta sätt i relativt ung tid uppkommen variant af *krabbeln*. Om förhållandet mellan ty. *bimmeln* och *bammeln* se Wundt Völkerpsych. I. 1: 572. Vokalen *i* verkar diminuerande. Hos Gerland citeras s. 109 i annat sammanhang en sång om de sju schwabarna, där det bl. a. heter:

mit der k l e i n e n K i l l e k e i a,
mit der g r o s s e n K u m k u m,

'Kumkum' lär beteckna trumman och 'Killekeia' något annat instrument. Pott Etym. forsch.₂ II. 1: 261 erinrar om Bürgers *Es flimmert und flammert so traurig*. Och liksom gemineringen har sina tydliga motsvarigheter inom barnspråket — jfr *pappa, mamma, dadda, babba* o. s. v. — så har man också inom detta iakttagit, huru de små begagna sig af olika vokaler för att återge skilda intryck. Exempel härpå ha senast framdragits af Kock Språkets förändring s. 38.

Alltså — analoga bildningsprinciper på närbesläktade områden saknas ej inom de germanska språken.

Slutligen ville jag uttryckligen framhålla, att om den här förfäktade teorien om de germanska iterativerna och

Digitized by Google

intensiverna ej skulle visa sig riktig, uppsatsen det oaktadt torde kunna försvara sin plats såsom opposition mot den uppfattning, som gjorts gällande af v. Friesen, att hithörande verb i allmänhet skulle ha ett d e n o m i n a t i v t usrsprung. Med en dylik utgångspunkt har man afskurit alla möjligheter att förklara dem.

Faran torde dock å andra sidan ej vara så öfverhängande, då, såvidt jag vet, knappast någon forskare anslutit sig till den teori v. Friesen uppställt.

Hvad ytterligare de n o m i n a beträffar, som anförts af v. Friesen som stöd för hans teori, finnes — såsom jag redan i NTfF framhållit — intet enda, som ej kan förklaras som en kortnamnsbildning. Strängt taget faller för öfrigt frågan om dessa ord utom ämnet för denna uppsats, men jag vill dock nämna, att — om man följer den af van Helten s. 217 f. anförda exempelsamlingen — man knappast finner ett enda äfven bland de västgermanska orden, som icke låter inordna sig i de grupper af dylika kortnamn, som jag i nämnda afhandling uppställt. I ett och annat fall torde hos de västgermanska substantiven med mediageminata denna bero på anslutning till vid sidan gående verb, hvilkas geminerade konsonant beror på deras intensiva eller iterativa karaktär.

För att äfven i vgerm. i regel kortformer föreligga talar mycket starkt — utom deras betydelse — äfven den omständigheten, att för de allra flesta icke ett spår af *n*-stammar med enkel konsonant förekommer. Väl finner man ofta parallella ord, där blott en kort konsonant uppträder, men då äro de i regel bildade med helt andra afledningar, något som gör det troligt, att orden med geminerad media bildats som »kortnamnsformer» till de senare. Jfr t. ex. ags. *ebba : ibuks*, ffris. *snabba :* fht. *snabul*, mht. *sutte :* ags. *séađ*.

Skulle för ett och annat västgermanskt ord min förklaring icke vara tillämplig, och möjligheten häraf vill jag visst icke förneka, bör en sådan sökas på västgermansk botten. Inom de nordiska språken finnes ej ett ord, som tvingar till att antaga, att här en allmänt germansk utjämning inom *n*-stamsparadigm föreligger.

Digitized by Google

Digitized by Google

STUDIER

ÖFVER

VERBALABSTRAKTERNA

I NUTIDA SVENSKA

AF

GUSTAF CEDERSCHIÖLD

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A. B.
1908

Digitized by Google

Digitized by Google

INNEHÅLL.

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRKORTNINGAR.

(Blott de, som möjl. behöfva förklaras, upptagas här.)

BERG Slang = RUBEN G:SON BERG, Skolpojks- och studentslang, i Svenska landsmålen XVIII 8.

DN = Dagens Nyheter.

GHT = Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

LENNGREN = Skalde-försök af Anna Maria Lenngren, Sthm 1819.

OL = Ordlista öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien. Sjunde upplagan. Sthm 1900

SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien.

ssg = sammansättning.

StD = Stockholms Dagblad.

SvD = Svenska Dagbladet.

TAMM Avl. = Om avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia och nutida förekomst. Av Fredr. Tamm (= Skrifter, utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V. 4). Ups. 1897.

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRORD.

Med uttrycket »Studier» i titeln på denna afhandling har jag velat säga, att jag ingalunda gör anspråk på att här gifva en fullt uttömmande redogörelse för vårt språks verbalabstrakter. Jag har behandlat mitt ämne endast ur vissa synpunkter och blott så pass djupgående, som arbetstid och arbetskrafter ha tillåtit.

Afhandlingen återgifver — i tyvärr alltför lindrig omarbetning — ett parti af de föreläsningar, jag under vintern 1907—8 hållit vid Göteborgs Högskola om »Språkriktighetsfrågor i svenskan». På grund af dessa föreläsningars syfte har jag betraktat verbalabstrakterna förnämligast ur praktiskt-stilistisk synpunkt. Och valet af detta betraktelsesätt skall, hoppas jag, förklara åtskilligt i min uppställning och mina resonemang, som kanske eljest skulle verka något påfallande i en språkvetenskaplig afhandling.

Det material af nu brukliga svenska verbalabstrakter, som här behandlas, har jag samlat dels genom att excerpera Svenska Akademiens Ordlista, sjunde upplagan, dels genom att tillvaratага de exempel på detta slags ord, som jag under de senaste månaderna tillfälligtvis påträffat i tal eller i tryck. Det är kanske nödvändigt att här starkt betona det rent tillfälliga i valet af tryckta källor, ty om ett jämförelsevis stort antal mindre lyckade uttryck skulle ha kommit att hämtas från någon särskild publikation, så beror detta ingalunda på relativt hög grad af språkets vanvård i denna publikation, utan endast därpå, att jag kommit att anlita just den så mycket mera än andra.

Af åtskilliga för ämnet intresserade personer har jag haft nöjet erhålla värdefulla bidrag, de flesta från Seminarieadjunkten Fröken V. Olander i Falun. Till henne och till alla andra, som sålunda befordrat mitt arbete, frambär jag härmed mitt uppriktiga och vördsamma tack.

Göteborg i april 1908.

Förf.

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRSTA KAPITLET.

Anledningar till denna undersökning; dess syfte och begränsning.

När jag sysslade med förarbetena till de offentliga föreläsningar, som jag vårterminen 1895 höll vid Göteborgs Högskola om »Svenskan som skriftspråk», och då jag därvid särskildt granskade förhållandet mellan vårt bildade, lediga umgängestal å ena sidan och den allmännast brukliga, opersonliga skriftspråksstilen (»normalprosan») å den andra sidan, fäste jag mig (bland annat) vid »normalprosans» förkärlek för satsförkortningar (i vidsträckt betydelse), där det lediga umgängestalet afgjordt föredrager fullständig sats, helst hufvudsats. Det var lätt att se, huru denna skiljaktighet borde förklaras. Skriftspråket, och framför allt dess mest typiska stilart, normalprosan, vill ju framställa tankegången i strängt ordnad och lätt öfverskådlig gestalt; det logiska åtskiljandet af öfverordnade och underordnade moment bör därför tydligt angifvas i språkformen. Den logiskt underordnade tanken blir b i s a t s, och bisatsen kan ytterligare — när den logiska koncentrationen och öfversiktligheten så kräfva — sammandragas till s a t s d e l. Genom denna utvecklingsgång måste ofta det, som det okonstlade talet skulle utsäga i f i n i t v e r b a l f o r m, i skrift framträda såsom s u b s t a n t i v.

Då vi veta, att vårt skriftspråk under sin utveckling ofta, alltför ofta och i alltför hög grad, låtit leda sig af de litteraturspråk, som hos främmande folk tidigare vunnit fasta former, så kunde man ju redan a priori vänta, att v e r b a l - s u b s t a n t i v e n, n o m i n a a c t i o n i s, i vårt skriftspråk skulle röja utländska inflytelser, som blott i mindre

Digitized by Google

skala eller kanske alls icke förmått göra sig gällande i det lediga och okonstlade talspråket.

Att den i vårt skriftspråk ymnigast förekommande arten af »verbalabstrakter», neutrerna på *-ande* (l. *-ende*), i ledigt tal ofta motsvaras af andra uttryckssätt, anmärkte jag helt kort i »Svenskan som skriftspråk» (se sidd. 272, 306 i upplagan af 1897, sidd. 248, 284 i uppl. af 1902).

Efter hand har jag funnit, att olikheten mellan skriftsvenska och talsvenska, hvad verbalabstrakterna angår, har betydligt större räckvidd, än jag från början tänkte mig. Och då jag tillika — på grunder, som jag kort antydde i »Svenskan som skriftspråk», men hvilka jag hoppas framdeles kunna fullständigare utreda — anser det vara af stor vikt för vårt språks sunda växt och för dess brukbarhet inom alla samhällsklasser, ej blott de »bildades» klass, att man inom skriftsvenskan kringskär och, så vidt möjligt, inskränker de utländska lån, som talsvenskan är ovillig att i sig upptaga, så har jag småningom drifvits in på den undersökning, hvars resultat här offentliggöres.

En omständighet, som sporrade mitt intresse, var den iakttagelsen, att just på allra senaste tiden åtskilliga symptom af villervalla, förbistring och smaklöst inlånande förekommo både i tidningsprässen och i skönlitteraturen. Allt större värde och vikt antog för mig frågan: hvilka utvägar har skriftsvenskan att substantivera verbet, och hvilka af dessa utvägar böra företrädesvis väljas i sådana stilarter, som skola vara så enkla, lättfattliga, folkliga och rent svenska som möjligt?

Då jag velat göra ett försök att besvara denna fråga. har jag naturligtvis haft att sammanställa de verbalabstrakter, som faktiskt förekomma i nutida svenska, och att granska dem efter deras nuvarande bruklighet och brukbarhet i olika stilarter.

Uppgiften har varit så omfattande, att jag ej kunnat åstadkomma stort mera än ett utkast i grofva drag. Så har jag måst inskränka mig till riksspråket och lämna dialekterna (bygdemålen) å sido. Af bygdemålsfärgadt riksspråk har jag dock kunnat medtaga en del. Och angif-

Digitized by Google

vandet af de särskilda substantivens bruklighet inom den ena eller andra stilarten beror nästan uteslutande på min subjektiva språkerfarenhet; för enstaka fall har jag visserligen kunnat inhämta upplysningar af Svenska Akademiens Ordbok, men äfven i dessa fall har jag för mitt ändamål stundom nödgats genomföra en uppdelning i brukbarhetsområden, som går längre än den i ordboken använda.

I många enskilda fall skola sannolikt mina omdömen om ordens brukl i ghetsområden icke öfverensstämma med läsarens. Hvilkendera som därvid har större berättigande för sin uppfattning — han eller jag — lär icke bli så lätt att definitivt afgöra. Ty ännu har ju svenskan blifvit blott i ringa grad undersökt med afseende på de särskilda stilarternas ordförråd (eller de särskilda ordens stilvärde). Det finns därför ingen annan råd än att i hufvudsak bygga på den individuella språkkänslan (språkerfarenheten), när man inlåter sig på sådana uppgifter som denna. Och i hvad mån den ena individens språkkänsla är en trovärdigare mätare af de faktiska förhållandena än den andres — det får framtiden utvisa.

Ännu så länge är det angeläget att bringa hithörande frågor under debatt och insamla bidrag till deras lösning.

Begreppet verbalabstrakt eller nomen actionis kan bestämmas på olika sätt. I denna afhandling upptager jag i regeln blott sådana substantiv, som nu för tiden verkligen kunna brukas såsom nomina actionis till formellt motsvarande verb. Jag utesluter alltså (i regeln) sådana sbst., som numera fått annan betydelsefunktion (t. ex. endast förekomma i konkret betydelse)[1], och sådana, som nu icke hafva några både till betydelse och form motsvarande verb, med hvilka de kunna associeras.[2]

Denna begränsning har synts mig nödvändig på grund af min afhandlings syfte, som ju är att visa, hvilka utvägar

[1] T. ex. *band*, *skär(a)*, *våg*, (gryt-)*lock*.

[2] T. ex. *dåd*, *dat(er)*; jfr äfven *farhåga* i förhållande till *frukta* l. *befara*, *kärlek* i förhållande till *älska*.

Digitized by Google

som stå en nutida svensk till buds, då han vill (abstrakt) substantivera något visst verb, eller med andra ord: benämna verbets »handling» eller »skeende». — I förbigående sagdt, hade det varit bekvämt att inskränka termen »nomen actionis» till ett sådant verbalabstr., som verkligen betecknar en »handling», och äga en speciell term för ett sådant abstr., som betecknar ett »skeende», en förändring af tillstånd o. d.; dessa bägge kategorier skilja sig nämligen, såsom i det följande flera gånger skall synas, stundom ganska skarpt inom substantivbildningen.

Af den nyss angifna begränsningen mellan upptagna och uteslutna verbalabstrakter kunde det synas följa, att jag till mitt stoff medräknat sådana ursprungligen sammansatta och ännu med sammansättningsbetoning (semifortis på slutleden) uttalade sbst., hvilkas förled är lika med (infinitiv-)stammen i ett till betydelsen motsvarande verb — naturligtvis för så vidt de ifrågavarande substantiven kunna tjänstgöra som nomina actionis till de motsvarande verben.

Så kan t. ex. *spådom* brukas ss. nom. act. till *spå*, *läkedom* till *läka*, *kännedom* till *känna*, *svordom* till *svär(j)a*[1], *lärdom* (t. ex. i förbindelsen »en nyttig lärdom») till *lära*, *smälek* till *smäda*, *kunskap* till *kunna*, *vetskap* till *veta*, *räkenskap* till *räkna*, *budskap* till *buda* (eller *båda*), *köpenskap* till *köpa* l. *köpslå*, *dröjsmål* till *dröja*, *spörsmål* till *spörja*, *tvifvesmål* till *tvifla*, *skonsmål* till *skona*, *vittnesmål* till *vittna*, *käromål* till *kära*, *älskog* till *älska* o. s. v.

Jag har varit tveksam, huruvida jag skulle medtaga dessa och dylika substantiv eller icke. Det kan ju ej bestridas, att åtskilliga af dem just utgöra de allmännast brukade substantiviska motsvarigheterna till sina respektiva verb; de äro alltså otvifvelaktigt af vikt för språkets ekonomi inom det område, som här skall undersökas. När jag likväl bestämt mig för att endast på detta sätt omnämna substantiv af sådant slag, har jag låtit deras formella olikhet med de egentliga, afledda verbalabstrakterna fälla utslaget.

---

[1] Obs. att sbst. har annan afljudsform än verbets infinitiv.

Digitized by Google

Kanske är det obehöfligt att här säga något om infinitivens funktion i jämförelse med verbalabstraktets, men för fullständighetens skull och till undvikande af missförstånd vill jag erinra om följande sakförhållanden, som väl äro enkla nog, men måhända ej fullt medvetet iakttagna af eller presenta för hvarje läsare.

Infinitiven äro ju verbets substantivform. En infinitiv (med l. utan *att*) kan brukas såsom subjekt, objekt, predikatsfyllnad; föregången af preposition kan den tjäna till adverbial[1] eller attribut. I stort sedt har alltså infinitiven verkligen ett verbalsubstantivs funktion. Men den svenska infinitiven behåller (i regeln) till viss grad sin egenskap af verbform: den kan ej antaga (adjektiv- l. genitiv-)attribut, men däremot kan den (om verbet är transitivt) styra objekt; den kan ej (ss. ett verkligt sbst.) brukas i plural, antaga genitiv-s eller bestämd artikel. Vidare är att märka, huru olika infinitiv och verbalabstrakt förhålla sig till de »löst» l. »oäkta» sammansatta verben: inf. kan liksom de finita formerna skilja prefixet från verbet, substantivet däremot fasthåller alltid prefixet; t. ex. *sitta af*, *afsittande(t)*, *afsittning*, *taga ned*, *nedtagande(t)*, *nedtagning*.[2] — Sedan detta kapitel redan blifvit uppsatt, finner jag, att N. BECKMAN, Svensk språklära (1904), sid. 120 f., har en rätt utförlig granskning af verbalabstraktets och infinitivens egenskaper, en granskning, som i ett och annat kan komplettera det här sagda.

Nu saknas emellertid ej ansatser till att utvidga den svenska infinitivens brukbarhet. Våra filosofer, som tagit intryck af den tyska filosofiens språkbruk, tala ju om »*varat*» och »*varats*» motsatser »*icke-varat*» och »*blifvat*».[3] Detta kan betecknas såsom fackspråk. Allmänt i talspråket är däremot *göra(-t)* = göromål(et), men detta står, så vidt jag vet, iso-

[1] I friare språkbruk utan *att*, t. ex. »Med *sörja* ingen båtnad vins —. Fram då med glädjen, om den fins!» SNOILSKY I 220 (1864).

[2] Det kan tilläggas, att inf., liksom verbets finita former, negeras med adverb (*ej*, *icke*, *inte*), men verbalabstraktet (så vidt det kan direkt förbindas med negation) genom prefix; jfr *icke förstå* med *oförstående*, *oförstånd* (jfr det från danskan lånade *oförståelse*).

[3] På en annan, mindre uppenbar väg har inflytelse från den tyska infinitiven gjort sig märkbar i nyare verbalabstrakter på *-an*; se kap. VI.

Digitized by Google

leradt.[1] I andra fall har jag trott mig kunna iakttaga en viss tendens hos en infinitiv att få mera af substantivnatur, t. ex. då *giftas* brukas såsom (vulgär) synonym till *giftermål, äktenskap;* så bör man väl uppfatta ordet i titeln till STRINDBERGS bekanta samling af äktenskapshistorier: jfr äfven ssgrna *giftas-tankar, -sjuk, -galen.*[2] Men de undantag från regeln om skiljaktigheten mellan infinitiven och verbalabstraktet, som kommit inom min synkrets, äro alltför obetydliga för att kunna tydas som bevis på, att vårt språk verkligen skulle sträfva till att ytterligare substantivera infinitiven.

De svenska språkläror, som blifvit använda i våra skolor, ha föga sysselsatt sig med frågan om verbets substantivering. I och för sig borde väl annars denna fråga vara fullt ut lika viktig som frågan om verbets adjektivering — participbildningen —, som ju af ålder plägat upptagas t. o. m. i den elementäraste svenska flexionslära.

Den försummelse, grammatici låtit komma sig till last, har nog i sin mån bidragit till den stora — enligt min mening alltför stora — förkärlek, hvarmed den skrifvande svenska allmänheten mer och mer begagnat sig af verbalabstrakters bildande med afledningen *-ande* (l. *-ende*), och — ehuru i betydligt ringare grad — af afledningar på *-(n)ing.*

Jag skall börja mönstringen af våra verbalabstrakter med dessa bägge kategorier, och jag skall därvid söka visa, att deras alltför ymniga användning innebär faror och olägenheter för vårt skriftspråk — i synnerhet gäller detta sbst. på *-ande.* Efter hand skall jag sedan framdraga de öfriga medel, vårt språk äger till att bilda verbalabstrakter, medel, af hvilka somliga alltför litet pläga användas af våra skriftställare, ehuru de skulle göra ej obetydligt för att skänka framställningen ett enklare, folkligare och mera svenskt skaplynne.

---

[1] *Dricka*(t) är konkret.

[2] Med den sistn. kan jämföras den i skånskt (bygdemålsfärgadt) talspråk brukliga sammansättningen *hagalen* (= girig).

Digitized by Google

Allra enklast är naturligtvis (såsom jag i uppsatsens början påpekade) att alls icke bruka verbalabstrakter, utan i stället använda verbet i finit form. Men ej ens i det hvardagligaste tal kan man h e l t o c h h å l l e t undvara verbalabstrakterna, och bland dem finnas också kategorier, som äro fullt folkliga.

Digitized by Google

ANDRA KAPITLET.

Verbalabstrakter på *-ande*, *-ende*.

De i vårt nutida skriftspråk talrikaste verbalabstrakterna äro, som bekant, de, som ha afledningsändelserna *-ande* och *-ende*. Mellan de bägge ändelserna iakttages den åtskillnad, att *-ende* brukas, när verbets infinitiv slutar på lång vokal (och alltså saknar ändelsen *-a*), t. ex. *utdöende(t)*[1], men *-ande* eljest, t. ex. *snöande(t)*, *sökande(t)*.

Det är ganska märkligt, att denna numera så allmänt brukade afledning är lånad så pass sent som omkring år 1500. Fr. Tamm har i sin uppsats »Tränne tyska ändelser i svenskan» (Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles Handlingar 1878) påvisat dess ursprung från lågtyska, böjda infinitiver på *-ent* (dat. *-ende*, genit. *-endes*). Den utländska härkomsten röjes likväl ännu i dag därigenom, att dessa verbalabstrakter endast i mycket ringa grad kunnat intränga i ledigt och hvardagligt talspråk och i högstämdare poesi; i bygdemålen, så vidt dessa undgått påverkan af riksspråket, synas de knappast förekomma.

Men i normalprosa och kanslistil äro dessa abstrakter så mycket talrikare. I nämnda stilarter ha de blifvit en ingrediens af allra största betydenhet. Jämte nomina actionis på *-(n)ing* och *-else* uppträda de så väl i häfdvunna och fasta förbindelser som i mera tillfälliga, och så väl med egentlig betydelse af nomina actionis som i mera oegentliga användningar.

[1] Jag utsätter några gånger slutartikelns *-t* inom parentes, emedan jag har funnit, att många individer ha ganska svårt att klart och bestämdt skilja dessa neutrala substantiv från presens particip på *-ande* l. *-ende*, hvilka ju utom verbal användning också ha adjektivisk, substantivisk och propositionell.

Digitized by Google

Denna myckenhet af verbalabstrakter är utan tvifvel en af de skadligaste egenheterna hos normalprosa och kanslistil, främst därigenom, att den gör framställningen svårbegriplig för den, som är ovan vid dessa stilarter. För abstrakterna på *-ande* och *-else* tillkommer dessutom den olägenheten, att afledningen, som ju endast tjänar till att substantivera, är så lång och tung, att den skrymmer så mycket, fastän den säger så litet. Och allra värst blir det täta bruket af abstrakterna på *-ande (-ende)* därigenom, att just i dessa stilarter presens particip med likalydande afledning fått en riklig — i ledigt talspråk sällsynt — användning. Normalprosa och än mera kanslistil komma därigenom alltför ofta att vimla af klumpiga ord på *-ande* (*-ende*). Man har vant sig därvid så mycket, att man numera knappast märker det.[1]

Verbalabstrakterna på *-ande* (*-ende*) äro i allmänhet för långa och oviga för att lämpa sig till att bilda förled i sammansättningar. I äldre tider synes man oftast ha tagit sig i akt för att gifva dem en efterled att släpa på. När man t. ex. (omkring midten af 1800-talet) vid åtskilliga skolor (såsom vid Nya Elementarskolan i Stockholm) begagnade böcker, i hvilka infördes anteckningar om lärjungarnas »*förhållande*» (= uppförande), benämndes dessa böcker icke »förhållande-böcker» utan *förhållningsböcker*.[2] På allra sista

[1] N. LINDER har i Regler o. råd (1886), s. 227, 228, påpekat missljudet i sådana sammanställningar som t. ex. *betydande inflytande, stötande beteende*, ryktets *utbredande* var i *tilltagande*, *Studeranden* A. utöfvade ett *välgörande inflytande* på sina *medresande*. — Jfr vidare: »[En diplomatisk meddelare] tillägger detta *försenande* af ett dygn i det ryska svarets *afgifvande betydelsen* af den *afgörande händelse*, som framkallade *öppnandet* af fientligheterna» GHT 1908, nr 64, s. 5. — Ytterligare må erinras om det i somliga slags skrifter ytterst ymniga prepositionella bruket af ord på *-ande*, *-ende*, *-ning*, *-else*, t. ex. *rörande*, *beträffande*, *angående*, *vidkommande*, med *afseende* på, i *anseende* till, i *betraktande* af, i *förhållande* till, med *anledning* af, i *händelse* af o. s. v. — Och slutligen kunna äfven goda författare stundom ha blifvit så förslöade mot dessa tunga afledningsändelser, att de använda sådana ssgar som *uppseende-väckande*, *förtroende-väckande* eller t. o. m. bilda nya som *skymningshandlingar* P. MOLIN Ådal. 87, *stämningsströmningar* LEVERTIN X 15.

[2] Jfr *erkännande* med *erkännans-värd* o. d.; se vidare verbalabstr. på *-an* här nedan.

Digitized by Google

tiden har man blifvit mera hänsynslös, men ännu är antalet af komposita med ett neutralt ord på *-ande (-ende)* till förled mycket obetydligt i jämförelse med det ofantliga antalet verbalabstr. på *-ande (-ende)*. Jag har antecknat blott följande (jfr TAMM Sammansatta ord i nutida svenska, Upps. 1900, s. 118):

afgörande-, *beslutande-*, *bestämmande-*, *förfogande-*, *nyttjande-* (möjligen äfven *yttrande-*), *ägande-rätt;*[1] *yttrandefrihet; uppförandebetyg*. Mera tillfälligt förefaller det af TAMM (anf. st.) ur tidningar hämtade *frikännandedom*, som snarast tycks vara en juxtaposition, där det första ordet är presens particip. I *fallandesot*, som (deladt i två ord) förekommer redan i medeltidsskrifter (se SÖDERWALLS ordb. under *falla*), är *fallande* visserligen från början pres. part., men torde nu allmänt uppfattas ss. verbalabstr. Någon gång uppträder *förhållandevis* ss. synonym till *jämförelse-* l. *proportions-vis*.

förtroende-man, *-post*, *-syssla*, *-votum* m. fl., *misstroendevotum; påståendesats; inneboende-system; uppseendeväckande*.

Alla dessa äro fullt skriftspråksmässiga, kanske med undantag af skoltermen *uppförandebetyg*. Till bildadt — något själfsvåldigt — talspråk hör *påseendebok* (om bok, som bokhandlaren skickat »till benäget påseende»).

Det är alltså rätt många och rätt svåra anmärkningar, man kan framställa mot abstrakterna på *-ande (-ende)*. Men om de, oaktadt alla dessa olägenheter, ändå äro så omhuldade i vårt skriftspråk, kan man väl vänta, att de också skola äga vissa förtjänster, som rekommendera dem i den skrifvandes benägna åtanke. Och det är ej svårt att påvisa sådana förtjänster.

I praktiken är det kanske viktigast, att de äro så lättåtkomliga: den skrifvande vet, att af de allra flesta verb kunna bildas verbalabstrakter på *-ande*, eller eventuellt *-ende;* han griper då gärna till detta afledningssätt såsom det närmast liggande och bekvämaste, utan att gifva sig tid att eftertänka, om språket äger något annat sätt att bilda ett nomen actionis till det ifrågavarande verbet. Tidningsskrifvare ha

[1] Eg. väl *ägande(s)-* d. v. s. *ägare*(s)-, se TAMM anf. st.

Digitized by Google

ju vanligtvis brådtom, och därför gynna de mer än andra abstrakterna på *-ande (-ende)*.

Men ofta har väl också den skrifvande en känsla af, att abstraktet på *-ande* närmare än andra verbalsubstantiv (där sådana finnas att tillgå) ansluter sig till verbets betydelse och användning i hela dess vidd; öfriga till verbet hörande nomina actionis ha ofta nog specialiserat sig i någon viss betydelse eller till bruk i någon viss stilart; neutret på *-ande (-ende)* är däremot nästan att betrakta som en böjningsform af verbet själft och kan iallmänhet ersätta dess finita form. Vid transitiva verb kan dessutom neutret på *-ande (-ende)* tydligare än andra verbalabstrakter uttrycka handlingens utförande (ss. fortsatt, pågående) med tanke på tillvaron af ett (personligt) subjekt.

Ex.: Man uppträder mot och söker förekomma l. stäfja »irrlärornas *spridande*»; — »irrlärornas *spridning*» är ett fullbordadt faktum, ett ledsamt förhållande, som man söker afhjälpa.

»*Utgjutandet* af blod, af tårar, af vatten ur ett kärl» säges helt allmänt, vanligen med tanke på den handlande personen. — »*Blodutgjutning*» (t. ex. i hjärnan) säges helst om ett fysiologiskt förlopp l. dess resultat. — *Blodsutgjutelse* är ett uttryck, som företrädesvis tillhör den högre stilen och i regeln uppfattas mera oegentligt l. bildligt (= det att döda många medmänniskor). För öfrigt har *utgjutelse* fått den speciella betydelsen »affektfullt uttalande».

Böjandet af en gren, af ett barns vilja, alltså lika väl om osinnliga som om sinnliga föremål; — *böjning* däremot kan visserligen brukas ss. nom. act. (t. ex. i *knäböjning*), men väl knappast om osinnliga föremål; däremot har *böjning* ofta fått en självständigare användning, t. ex. »den fina *böjningen* på hennes näsa»; — *böjelse* kan numera knappast räknas ss. nom. actionis till *böja* (sig) el. *böjas*, »ha *böjelse* för» motsvarar snarast »vara böjd för».

Det kunde vara af intresse att anställa flera jämförelser mellan olika slags verbalabstrakters inbördes förhållanden, och det är möjligt, att åtskilliga karaktäristiska särdrag kunde

Digitized by Google

uppspåras utöfver dem, som här antydts. Men jag måste nöja mig med att här ha påvisat det större betydelse-o m f å n g e t hos ett abstr. på *-ande (-ende)* i förhållande till de öfriga.

Är det neutrala sbst. på *-ande* bildadt af ett t r a n s i t i v t verb, så synes det vara regeln, att substantivet har p a s s i v betydelse, — såvidt någon skillnad mellan aktiv och passiv betydelse kan förekomma. Bestämmes verbalabstraktet af en genitiv, motsvarar alltså denna vanligen (subjektet i en passiv sats eller) objektet i en aktiv sats. T. ex. »en [fäkt-]ställning, som möjliggör *fiendens angripande*» [= som tillåter, att fäktaren angriper fienden]. NYBLÆUS Fäktl. 16 (1876); om man i stället insätter »*fiendens angrepp*», får man en motsatt mening. Får någon höra talas om »*studenternas mottagande*», så skall han väl, om han för öfrigt är alldeles obekant med de sakförhållanden, som det är fråga om, snarast tänka sig, att studenterna b l i f v i t m o t t a g n a, att någon annan l. några andra mottagit dessa studenter. Däremot låter förbindelsen »*studenternas mottagning*» oss snarast tänka på en festlig tillställning, där studenterna som värdar mottagit främmande.[1]

Regeln, att genitiven framför ett abstr. på *-ande*, som bildats af ett transitivt verb, motsvarar verbets objekt, — denna regel iakttages säkerligen icke alltid så noga.

T. ex.: »Därför [dvs. därför att författarinnan Siri Zöller bygger på själserfarenheter] blir det en sådan intensitet i *hennes genomskådande*» E. F. i GHT 1907, nr 259., s. 2. Här är det väl meningen: »när h o n [S. Z.] genomskådar [ngt]», — men mig åtminstone synes uttrycket vara stötande.

På tal om, att också Sverige hade bort få tillträda traktaten om Norges integritet, heter det: »Att England icke motsatt sig *Sveriges tillträdande* som garanterande makt eller orsakat *dess utomhållande*» StD (L.) 1907, nr 305, s. 3. — Detta är ett ganska typiskt exempel på tidningsstilens bruk af abstrakterna på *-ande*: den förra genitiven *(Sveriges)* mot-

---

[1] Uttrycket beror sannolikt i någon mån på utländska förebilder; jfr fr. *réception*, eng. *at-home* o. d.

Digitized by Google

svarar ett subjekt, den senare *(dess)* ett objekt, alltså föreligger en brist på konsekvens (och parallellism), som gör ett störande intryck (så mycket mera som den förra konstruktionen strider mot det allmännaste språkbruket), dessutom är ju *utomhållande* i och för sig en otymplig skapelse.

Till jämförelse med det sist anförda språkprofvet lämpar sig det följande, som väl undviker det föregåendes fel, men i andra afseenden är klumpigt: »Det krig, som slutade med *Finlands ryckande* från Sverige och *läggande* under tsarens spira» GHT 1908, nr 43, s. 7. Här är det de bägge prepositionsbestämningarna (i synnerhet den senare), som förefalla krystade och krångliga, enär de alltför mycket skilja sig från hvad som kunde otvunget sägas på svenska.

Bruket att till ett abstr. på *-ande* foga ett prepositionsuttryck leder ofta till tunga och oklara konstruktioner, som nog förtjänade en utförligare granskning, än jag här kan ägna dem.

Är det fråga om andra prepositioner än *af*, synes väl ingen oklarhet uppstå, om än ofta en viss tyngd inträder. »Hudens *befriande från* orenlighet» är ju en jämförelsevis enkel skriftspråksvändning.[1] Ovigt blir däremot: »[Allmänhetens] öfverdrifna oro för *sina besparingars sättande i säkerhet*» GHT 1907, nr 250, s. 7; — »Man har nöjt sig med att uppnå [flyg-] apparatens hållande i sväfning» B. H. WALLIN i GHT 1908, nr 62, s. 17. — »Därmed öppnar sig för sultanen ett nytt tillfälle till intriger med makternas utspelande mot hvarandra» GHT 1908, nr 64, s. 5.

Ofta brukas prepositionen *af* i förbindelse med ett abstr. på *-ande*, då detta motsvarar ett transitivt verb, och härvid kunna rätt komplicerade konstruktioner uppstå — åtminstone i tidningsstilen.

Eftersom ett abstr. på *-ande*, bildadt af ett transitivt verb, till sin betydelse är passivt, kunde man vänta, att *af*, liksom förhållandet är vid det passiva verbet, skulle inleda agenten, det logiska subjektet, medan däremot den passiva satsens subjekt, det logiska objektet, skulle uttryckas genom en genitivbestämning — alldeles som i före-

---

[1] Märk, att *befrielse* här hade passat mindre väl.

Digitized by Google

gående exempel, där ingen med *af* inledd bestämning följer. Men så vidt jag kunnat iakttaga, gäller motsatt praxis: det logiska subjektet uttryckes genom g e n i t i v, det logiska objektet inledes med *af*, så ofta b ä g g e utsättas.

T. ex. »Fransmännens förvärfvande af den berömda Venus Milo» GHT 1907, nr 219, s. 2; »Svenska idrottsförbundets uppsägande af samarbetet med grannländerna» ib. nr 250, s. 9 (rubrik); — »tyskars och svenskars understödjande af detsamma [dvs. ett litterärt företag]» E. F. ib. nr 259, s. 2; — »hans [dvs. publicisten Hardens] infama påpassande af mänskligheten» ib. nr 254, s. 5; — »hans [dvs. en amerikans] nations begynnande af en utländsk och kolonial politik» GHT 1908, nr 2, s. 4. — »Freden.... betecknade.... Turkiets erkännande af det bulgariska folkets frihet». ib., nr 55, s. 5; — »de kinesiska myndigheternas beslagtagande af den japanska ångaren» D ä r s. — Dylika konstruktioner ha i tidningsspråket blifvit så vanliga, att de börjat inverka också på annan »normalprosa». I en seminarist-uppsats 1907 förekom: »För att erhålla påvens stadfästande av hennes klosterregler reste Birgitta....»

Från tidningsspråket anför jag ytterligare: »den bestämdhet, hvarmed han [dvs. G. O. Stenbock] uppträdde mot [den skånska] adelns utpinande af sina bönder» S. HN i GHT 1908, nr 47, s. 5. — »ännu egendomligare var den gode pastorns tagande till intäkt för sig af herr Cavlings Politiken» GHT 1907, nr 293, s. 8. — Det förefaller mig, som om användningen af reflexivpronominet här skulle ytterligare förtynga konstruktionen.

Rent af o r i k t i g t synes mig följande: »Tid efter annan har formen på prästens iklädande af sin förpliktelse förändrats» GHT 1907, nr 211, s. 10; »prästens iklädande af ngt» skulle enl. all analogi beteckna, att »prästen iklädde ngt»; vid substantiveringen saknar man utväg att uttrycka s å v ä l person- som sak-objektet till det finita verbet.[1]

[1] Öfver hufvud taget motsvarar ett abstr. på *-ande* ej gärna ett reflexivt verb (jfr längre fram); olämpligt blir därför: »[Straffet] bör rikta sig mot *försättandet* [dvs. »det att man försätter sig»] i det alkoholförgiftade [sic!] tillstånd, hvarur dessa [råhets-]förbrytelser ... skjuta upp». Ledare i GHT 1908, n:r 66, sid. 6.

Digitized by Google

Men också då ingen direkt felaktighet kan påvisas, synes mig verbalabstraktets konstruktion med genitiv (för att angifva subjektet) och *af* med sbst. (för att angifva objektet) helst böra undvikas eller åtminstone brukas med större måtta och försiktighet, än det nu (ss. exemplen visa) sker i tidningarna. Huru långt en sådan konstruktion skiljer sig från enkelt och folkligt uttryckssätt, är väl ögonskenligt, och de längst gående af språkprofven berättiga väl åsikten, att tiden är inne att hålla upp med denna utveckling. Någon egentlig otydlighet i meningen uppstår väl blott undantagsvis; t. o. m. i sådana fall som »Tysklands fredliga genomträngande af Mindre Asien» (GHT 1907, nr 271) får man af sammanhanget tillräckligt besked; men hvarför skall man krångla till vår goda svenska på det sättet, när man lätt kan skrifva »som folket gör mest»?[1]

Också utom de nu omtalade konstruktionerna (med *två* bestämningar) förekomma åtskilliga besynnerliga skriftspråksanvändningar af abstr. på *-ande*. Här blott ett par exempel!

»Tankarna öfver det olika *ställningstagandet* komma först sedan hon [författarinnan Siri Zöller] lefvat igenom hvart och ett» E. F. i GHT 1907, nr 259, s. 2. — »De förseelser, som förekommit [bland de värnpliktige], ha oftast bestått i *öfverblifvande* af permission intill åtta dagar» GHT 1907, nr 255, s. 4 [kanske blott tryck- eller skriffel för »öfverskridande»?). —

Jag anbefaller det nuvarande bruket af abstrakterna på

[1] Det är f. ö. i stilistiskt afseende oberättigadt att bruka en konstruktion, som efter sin ordalydelse kan gifva helt annan mening än den åsyftade. Med skäl klandrar C. Landtmanson Sv. Prosast.[6] s. 37 uttrycket »Böttigers lefnadsteckning af Tegnér». Och hvad särsk. angår konstruktionen af abstr. på *-ande*, må vi alltid ihågkomma, att (såsom i någon mån förut påvisats) såväl genitiven som den med prep. *af* inledda bestämningen i och för sig äro tvetydiga. Jfr t. ex. »Östersjöprovinsernas underkufvande » l. »Underkufvandet af Östersjöprovinserna blef en svår uppgift» och »Jag hörde en liten klockas pinglande» l. »pinglandet af en liten klocka». Det torde vara medvetandet af de båda bestämningarnas eventuella dubbeltydighet (tvåfaldiga funktionsmöjlighet), som inger läsaren en känsla af otrygghet, så snart *bägge på samma gång* äro förbundna med verbalabstraktet.

Digitized by Google

-ande till alla språkintresserades uppmärksamhet; där finns sannolikt många konstigheter utom dem, som jag tillfälligtvis kunnat påträffa.

Frågan om gränserna för bildandet af verbalabstrakter på *-ande (-ende)* har, mig veterligen, icke blifvit utredd. Den allmänna föreställningen tyckes vara, att a l l a, eller n ä s t a n a l l a, verb kunna vid sin sida få dylika nomina actionis. I sin uppsats om »Avledningsändelser hos svenska substantiv» (1897), s. 31, talar FR. TAMM om »det neutrala *-ande*, *-ende* i verbalabstrakta, som på grund af sin a l l m ä n g i l t i g h e t [spärradt af mig] bör anses som b ö j n i n g s ä n d e l s e». Och i förordet till sjunde uppl. af Sv. Akademiens Ordlista (1900) säges, att de neutrala verbalabstrakterna på *-ande* i förhållande till verben egentligen icke äro annat än »e t t s l a g s b ö j l i g a i n f i n i t i v e r».[1] Ordlistan betraktar därför neutrerna på *-ande* såsom lika osjälfständiga i förhållande till verbet som presens particip (på *-ande*) och upptager dem endast då, när de fått en självständigare ställning gent emot verbet, t. ex. *yttrande*, *uttalande*, *förhållande*, *förordnande*. Såsom grund för utelämnandet af öfriga verbalabstr. på *-ande*[2] anför Ordlistans förord vidare, att »sådana kunna i allmänhet bildas till alla svenska verb på *-a*».

Det kan vara fara värdt, att dessa bägge uttalanden — af TAMM och Ordlistan — kunde tagas alltför mycket efter orden. Denna typ af verbalabstrakter (dvs. på *-ande*, *-ende*) tillhör ju väsentligen s k r i f t s p r å k e t (i synnerhet dess stelare arter), men är så godt som främmande för ledigt och folkligt umgängesspråk. Därför kan ej heller s p r å k k ä n s l a n med samma säkerhet, som när det gäller talspråksuttryck, afgöra, om ett abstr. på *-ande* (resp. *-ende*) *kan* bildas af ett visst verb eller icke. Men med den förkärlek, som normalprosan (och andra med den besläktade stilarter) visar för

[1] Detta är riktigt, hvad u r s p r u n g e t beträffar; jfr här ofvan i kapitlets början; att likväl dessa abstrakter ha en vida mer afgjord karaktär af sbst. än infinitiven, har här ofvan anmärkts.

[2] De jämförelsevis fåtaliga på *-ende* upptagas i OL.

Digitized by Google

abstrakterna på *ande*, tendera dessa till att utbreda sig till allt flera verb. Därför har det tyckts mig vara af vikt att söka konstatera, hvilka verb enligt nuvarande språkbruk alls icke eller icke gärna bilda nomina actionis på *-ande* (resp. *-ende*).

Verb, af hvilka nom. act. på *-ande (l. -ende)* icke pläga bildas.

Innan jag går till att uppräkna dessa verb, måste jag göra ett par allmänna förbehåll.

Det ena är, att någon absolut fast gräns icke kan uppdragas, och att alltså enstaka undantag kunna uppträda. Jag kan omöjligt komma längre än till uppvisande af den allmänna tendensen att i vissa fall undvika nom. act. på *-ande (-ende)*[1]; och vid bestämmandet af omfånget för denna tendens måste jag naturligtvis väsentligen låta leda mig af min egen »språkkänsla», dvs. af den erfarenhet om det nuvarande skriftspråket, som jag genom läsning har kunnat samla.

Vidare vill jag från början påpeka, att sammansatta verb ha större frihet att bilda verbalabstrakter än de motsvarande enkla. Så har man t. ex. *innehafvande(t), förolyckande(t), misslyckande(t)*, medan abstr. på *-ande* icke kunna bildas af de enkla *hafva, lyckas*. Samma skiljaktighet mellan sammansatta och enkla verb skola vi återfinna i fråga om andra afledningsändelser. Förhållandet kan uttryckas så, att verbet, när det bildar slutled i en sammansättning, förlorar något af sina ursprungliga egenheter och i viss mån blir ett formelement, som lydigare fogar sig efter analogiinflytelser. Man kan också säga, att associerandet af en nybildad afledning med verbet blir lättare och säkrare, när verbet (likasom äfven det däraf afledda substantivet) är längre och mera specialiseradt.

Beträffande det här nedan följda *indelningssättet* måste

---

[1] I st. f. »tendens» kunde man säga »en tyst öfverenskommelse».

Digitized by Google

jag gifvetvis i en och annan punkt bestämma placeringen mera på ett ungefär och på försök än efter fasta och oomstridda fakta — ty sådana stå ej att erhålla. Att jag till hufvudgrund för indelningen lagt stilolikheten, torde väl berättigas af de allmänna sakförhållanden, som i detta kapitel komma till synes.

I. Verb, som äro fullt hemmastadda i »städad» skrift (normalprosa, allvarlig stil i allm.).

1) verb i aktiv form (utan *-s* eller *sig*).

a) verb af tämligen förbleknad betydelse, som pläga ingå i fast förbindelse med vissa andra ord, hvarvid de själfva ha en mera formell, innehållsfattig användning. De äro alltså i och för sig ofullständiga till sin betydelse.

Ex. *heta* (alltid med predikatsfyllnad), *låtsa* (endast med inf. eller objekt, i bägge fallen mycket svagt), *få* och dess motsats *slippa* (med inf. l. objekt). De bägge sistnämnda kunna räknas till »hjälpverb» i vidsträckt mening. Öfver hufvud taget kan man säga, att hjälpverb ss. sådana icke bilda abstr. på *-ande (-ende)*. **Hafvandet* finns väl knappast, *varandet* blott filosofiskt = »existensen». Af de verb, som syfta på något tillkommande, kunna *skola*, *komma* (i futur betydelse), *vilja*, *önska*, *ämna*, *ärna*, *frukta* knappast bilda abstr. på *-ande*, om ej i filosofiskt språkbruk. Lika mycket bjuder det emot för den allmänna språkkänslan att bilda neutr. på *-ande (-ende)* af *kunna*, *förmå*, *mäkta*, *orka*, *gitta*. Hit bör man kanske också räkna *tycka*, *tro*, *unna*, *förunna*, *behöfva*. — Några af de till *a* hörande verben äga andra vbalabstr.: t. ex. *vilja* (l *-e*), *önskan*, *fruktan*, *förmåga*, *makt*, *tycke*, *tro* (r.), *behof*.

b) vissa verb, som oftast brukas med saksubjekt; t. ex. *beträffa*, *angå*, *röra* och *vidkomma* i samma bet.; [jfr *hända*, som blott har *-else* i mera spec. anv., men å andra sidan *inträffa* med *-andet* och *ske* med *-endet* (?)]; vidare: *duga*, *förslå*, *räcka till*, *tryta*. Alla dessa brukas ofta med det obestämda *det* till subjekt. Vidare åtskilliga intransitiva verb, som angifva företeelser, som äro förnimbara för sinnena: *lukta dofta*, *smaka*. Här har man de korta vbalabstr. *lukt*, *doft*, *smak*,

Digitized by Google

som äro fullt tillräckliga.[1] Likaså behöfver man ej och brukar man ej heller bilda ngt neutr. på *-ande* till verbet *åska*, då man ju har det korta sbst. *åska*. [Om andra verb, som angifva atmosfäriska och klimatiska förhållanden o. d. se II!]

Att verben i regeln brukas med saksubjekt (eller t. o. m. blott det opersonliga *det*), är väl sannolikt orsaken därtill, att man ej bildar neutr. på *-ande* af lånorden *frappera* och *imponera*.[2]

c) Abstr. på *-ande* bildas icke gärna, när de skulle vara utsatta för att i c k e b l i f ö r s t å d d a eller för att bli m i s s f ö r s t å d d a.

S v å r a a t t f ö r s t å, d. v. s. svåra att ögonblickligt sammanställa med de resp. verben, bli naturligtvis abstrakterna på *-ande* l. *-ende*, när verben själfva äro s ä l l s y n t a och alltså icke genast finnas till hands (äro aktuella) i läsarens l. åhörarens språkminne.[3] T. ex. de tämligen föråldrade verben *lykta*, *varsko* (felaktig association med *sko* ligger nära), *orsaka*, *nödsaka*, *vedersaka;* vidare *te* (= visa), hvars sammansättningar *förete*, *uppte* utan svårighet få *-ende* (jfr *beteende* under *3*).

M i s s f ö r s t å n d inträffar, om ett likalydande abstr. på *-ande* redan är allmänt brukligt, men har annan betydelse. Så t. ex. kan man af *lida* i bet. »förlida», »gå fram», o. d. ej gärna bilda *lidandet*, ty homonymet är välbekant ss. abstr. till *lida* i bet. »utstå», »undergå» o. d. *Befara* i bet. »frukta» (jfr *a*) är formellt lika med ett verb, som betyder »fara öfver»

---

[1] Då »korta» abstr. (jfr kap. IX, X och delvis kap. VIII) varit allmänt brukliga, ha de säkerligen ofta hindrat uppkomsten af de längre på *-ande*, *-ning*, *-else*, *-un* m. fl. Så t. ex. vid *lefva: lif* är det allmännaste, o. dessutom hade man af ålder *lefnad* o. *lefverne; -ande*, *-ning*, *-else* o. *-an* ha alltså blifvit obehöfliga för det enkla verbet; för *upplefva* har man i senare tid bildat *upplefvande* o. genom inflytande från danskan *upplefvelse* (jfr kap. VII).

[2] Å andra sidan bildas visserligen abstr. på *-ande* af många verb, som alltid l. oftast hafva saksubj., t. ex. *brusa*, *susa*, *skramla*, *knarra*, *svalla*, *regna*, *snöa*. Vid ett flertal af dessa föredragas dock i regeln de »korta»abstr.; jfr kap. X, XI.

[3] Märk, att verbet självt, när det uppträder i finit form förbundet med subj. samt eventuellt äfven objekt eller adverbial af visst bestämdt slag (oftast i traditionella förbindelser), blir lättare att igenkänna än i den »satsförkortning» som representeras af det abstr. sbst.

Digitized by Google

o. d. och som lättare inställer sig för svenskens språksinne, emedan det ju hör tillsammans med det vanliga verbet *fara* (»resa» o. d.). *Förmena* i bet. »missunna» är mycket ovanligare än *förmena* = »tro», »inbilla sig» och kan därför ej gärna bilda *förmenandet*. Och slutligen kan anföras, att verben *vara* = »fortfara», »räcka» och *vara* = »afsöndra var» knappast kunna substantiveras till *varandet*, som alltför mycket skulle leda tanken på hjälpverbet, ehuru detta ju i regeln icke bildar ett »nom. actionis».

d) Vissa enskilda verb, som ej kunna hänföras till någon allmän regel. Om några, som alls icke l. ogärna bilda abstr. på *-ande*, gäller, att annan afledning är så vanlig och välbekant, att *-ande* blir obehöfligt, t. ex. *ana* (jfr *-ing*), *hota* (jfr *hot* och *-else*) *fram-* l. *sammankomma* (jfr *-st*).[1]

älska har öfver hufvud taget intet af verbet själft afledt abstr. subst. vid sin sida; *älskog* är eg. ssg. (=älsk-håg), *kärlek* är ju ett denominativ (af adj. *kär*). I äldre tid hade man *älskan*, som ännu lefver kvar i det besynnerliga, under reformationstiden bildade *nitälskan*. I våra dagar har man från danskan sökt införa *förälskelse*, som dock ej låter mycket svenskt (jfr kap. VII). Till *synda* lär väl knappast *syndandet* brukas; orsaken är kanske den, att det korta abstr. *synd* är så allmänt (jfr *försyndelse*). Jfr äfven *drömma*, *sofva*, *hata* m. fl. på tal om de korta verbalabstr. (kap. VIII—X).

Andra verb kunna visserligen ej ss. enkla bilda abstr. på *-ande*, ss. *lända* och *hinna*, men väl i ssgr, t. ex. *anländandet*, *hitländandet*, *upphinnandet*.

2) Vid deponentier.

Obs. 1. Finnes vid sidan af deponentiet ett nära besläk-

---

[1] N. LINDER uppräknar i Regler och råd (1886) s. 160 en del fall, där abstr. på *-ande* ofta nyttjas »oriktigt eller onödigt» i st. f. ett på annat sätt afledt verbalabstr. I hans uppräkning ingå — utom de fyra senast här ofvan anförda — följande: *befria*, *besinna*, *bestraffa*, *förbättra*, *förädla*, *häda*, *inblanda*, *läsa*, *rena*, *samverka*, *slösa*, *smäda*, *sprida*, *uppbrusa*, *utbreda*, *öfverskatta* samt *vistas* (hvarom se *2* här nedan). —För min del vill jag ej utdöma dessa verbs abstr. på *-ande*; några af dem äro väl mindre brukliga, men enl. min uppfattning knappast stötande; andra äro rätt vanliga; om de flesta menar jag, att de icke gärna kunna umbäras i skrift (normalposa), där de gifva annan betydelse (eventuellt med annan konstruktion) än de på olika sätt afledda abstrakterna.

Digitized by Google

tadt verb i aktiv form, kan naturl. dep. ej bilda abstr. på *-ande*, som då skulle bli alldeles lika det, som bildats af det aktiva verbet; t. ex. *förstummas (för)tröttas, tåras;* hit höra också *ondgöras* (jfr *göra ngn ond*) och *flockas, harmas, glädjas, skämmas, råkas, mötas, träffas;* jfr *synas, finnas.*

Obs. 2. Det bör märkas, att dep. i regeln icke bilda pres. part. Därför komma sbst. på *-ande* att låta mera främmande.

a) med trans. bet. (o. eventuellt ack.-obj.): *nalkas, minnas, hoppas, rädas, afundas* — jfr de kortare abstrakterna *minne, hopp, afund, rädsla;* — jfr äfven *annalkandet.*

b) med intrans. bet.:

Hit höra flera, som ha karaktär af hjälpverb: *töras, nännas, djärfvas, idas, täckas* [obs. skulle framkalla missförstånd!], *höfvas, vederfaras, felas, fattas* [obs. missförståndet!].

Vidare t. ex. *lyckas, trifvas, frodas, åtnöjas, yfvas, blygas, illfänas, skalkas* — jfr *lycka, trefnad, blygsel;* jfr äfven *misslyckandet, förolyckandet.* Vid *äflas* torde (utom *äflan*) äfven *äflandet* stundom förekomma. Vidare: *andas,* jfr *andning.*

Vidare t. ex. *dväljas* [däremot ngn gång *vistandet*[1] af *vistas;* jfr *vistelse*], knappast af *åldras* och *fornas* [dock uppdyker väl stundom *åldrandet*]; *brås* och *släktas (på)* och *vansläktas* [jfr *vansläktstecken* = degenerationssymptom i GHT 1897, nr 13, s. 2]; jfr *påbrå.*

Och slutligen det opersonliga *dagas,* hvartill dock hör *dagning.*

c) med reciprok bet.:

(å-)sämjas, kappas och *gnabbas* [de båda sista likväl kanske hellre att föra till II], som ha de »korta» abstrakterna *sämja, kapp, gnabb.* Vid *brottas* förekommer, utom det allmänna *brottning,* ngn gång *brottandet.* De flesta andra reciproka deponentier ha vid sin sida en transitiv, aktiv form, till hvilken neutret på *-ande* naturligen hänföres, t. ex. *trängandet* hör till *tränga,* men ej till *trängas,* som i stället har *trängsel, boxandet* till *boxa,* men *boxning* till *boxas.*[2]

---

[1] Ogillas af LINDER Regl. s. 160.

[2] Jfr härom »Obs. 1» i början af denna afd. (»2»).

Digitized by Google

3) Vid reflexiva verb förekommer i regeln icke abstr. på *-ande (-ende)*. — Obs. De, som ha aktiv form (med motsv. trans. bet.) vid sin sida, förbigås i allmänhet, eftersom abstr. på *-ande* då plägar hänföras till aktivet.

Men det finns några märkliga undantag. Så äro abstr. på *-ande* (l. *-ende*) fullt brukligt [1] vid *förbarma sig, förlita sig* (på), *bemöda sig, närma sig, uppföra sig, förhålla sig, bete sig, befinna sig* (= »må») — och i dessa fall har sbst. på *-ande (-ende)* fått en viss självständighet.

Mera tillfälligt (o. ej allmänt) torde *-ande(t)* förekomma vid *hänvända sig, fördjupa sig, förifra sig* (äfv. *-an, -ing*), *beflita sig*. Sannolikt äfven vid *kråma sig, brösta sig, förhäfva sig* (jfr *kråmning, förhäfvelse*).

Det är anmärkningsvärdt, att några refl., som sakna abstr. på *-ande*, hafva sådant med annan afledning: *inbilla sig — inbillning, förställa sig — förställning, föreställa sig — föreställning, förvåna sig* (l. *-as*) — *förvåning, förundra sig* (l. *-as*) — *förundran, gräma sig — grämelse*, för att icke tala om korta abstr. ss. *ånger* till *ångra sig*, *bekymmer* till *bekymra sig* (l. *-as*). Obs. att flera få en relativ självständighet gent emot verbet!

Ex. på refl., som enl. hufvudregeln icke bilda abstr. på *-ande*, äro

a) med saksubj.: *lefra sig*[2], *vassla sig, vätska sig, imma sig, forta sig, grena sig* (jfr. *utgrening), inrota sig, tilldraga sig* (jfr *tilldragelse* — däremot *tilldragande* till det aktiva verbet i annan bet.).

b) verb med mera afblekt bet.: *understå sig, drista* l. *fördrista sig, (åt)nöja sig* (med), *bespetsa sig* (på), *bekväma sig* (till).

c) verb af andra betydelser, t. ex. sådana som innebära rörelse (ngnstädes hän): *begifva sig, infinna sig, inställa sig* (som har *inställelse*, hvaremot *inställande* skulle höra till *inställa*, t. ex. »bokens inställande på rätt plats»; *inställning* brukas om maskiners inriktande på visst arbete, jfr *inställningsskruf*); *sälla sig till, inlåta sig på, aflägsna sig* [*aflägsnandet* till *aflägsna*].

[1] Dvs. i normalprosan och i allm. i s. k. »vårdad» skrift.

[2] Däremot *aflagra sig*.

Digitized by Google

Vidare t. ex. vb, som innebära en skadlig öfverdrift: *förtaga sig* [här står likväl *förtaga* med annan betydelse vid sidan!], *försofva sig, försvärja sig, försäga sig* (jfr *försägning*); — nära stå: *misstaga sig* (jfr *misstag*), *missräkna sig* (jfr *missräkning*), *miss-säga sig* (jfr *miss-sägning*).

Osäkert och i behof af närmare undersökning, än jag ännu kunnat ägna åt frågan, är förhållandet med sådana refl. verb, vid hvilka *sig* har dativ-betydelse. Vid *tillvälla sig* (ngt), *tilltvinga sig, tillnarra sig, tillbyta sig, tillhandla sig* torde i regeln saknas abstr. på *-ande*, likaså vid *afsäga sig* (ngt) [jfr *afsägelse*]; eljest äro verben på *af-* osäkra, kanske till en del därför, att *sig* kan undvaras l. har en mindre utpräglad dativbet., t. ex. *afkläda sig* (ngt) l. *kläda af sig*, där väl *sig* helst bör uppfattas ss. dativ; obs. att man äfven har akt. *afkläda*. — Af *tillägna sig* brukas sannolikt *tillägnandet*, medan *tillägnan* nog är förbehållet för det aktiva *tillägna* (ngn en bok).

II. Verb, som sällan förekomma i riksskriftspråket, ha en mera hvardaglig prägel och äro öfvervägande hemma i ledigt umgängesspråk.

Om hithörande verb gäller som allmän regel, att de icke bilda verbalabstr. på *-ande (-ende)*. Såsom jag redan i »Svenskan som skriftspråk» anmärkte, har det lediga umgängesspråket en afgjord motvilja mot nom. actionis på *-ande*[1], dvs. dessa ha ännu icke lyckats bli riktigt populära och folkliga; de ha öfver sig en viss stelhet, något konstladt och främmande. Därför kunna också verb, som företrädesvis tillhöra ledigt umgängesspråk, icke gärna bilda neutr. på *-ande*, äfven om de (mera tillfälligt) uppträda i normalprosa. Mycket betecknande för denna åtskillnad mellan normalprosans och umgängesspråkets förhållande till neutrerna på *-ande (-ende)* är det faktum, att de i talspråket rätt gamla, och äfven i normalprosa numera någorlunda tolererade, förkortade verben *be, ge, ta, dra, rå, klä* o. d. icke kunna bilda nom. actionis på *-ende* — ty de behålla ännu en viss hvardaglighet, till hvilken afledningen *-ende* ej passar.

[1] Obs. att det poetiska språkbruket i det stora hela ansluter sig till talspråket i undvikande af vbalabstr. på *-ande* (*-ende*).

Digitized by Google

Å andra sidan får man icke förbise, att de högre bildade (studenter m. fl.), som äro mycket vana vid normalprosa, i sitt tal, mer l. mindre p å s k ä m t, stundom använda afledningen på *-ande;* det är ett slags komisk uppstyltning, liksom när man i tal använder vissa arkaismer, som redan äro bannlysta ur normalprosan.[1] T. ex. »Låt det nu vara slut med punschandet och groggandet!». Det vill likväl synas mig, som skulle bruket af abstr. på *-ande (-ende)* väsentligen inskränka sig till intransitiva verb med k l a n d r a n d e och i t e r a t i v betydelse (jfr kapp. X, XI); Doc. B. HESSELMAN har i bref till mig påpekat, att enstaka ord af samma typ som *kattrakande* [hvilket dock torde sakna motsvarande verb] kunna finna väg till det egentliga folkspråket.

Då eljest knappast några undantag af mig ha anträffats, skulle jag här kunnat nöja mig med den allmänna regeln, att abstr. på *-ande (-ende)* saknas vid de verb, som eg. och öfvervägande tillhöra samtalsspråket. Men jag tror, att en liten exempelsamling ändå kan vara af värde, dels därför, att en eller annan läsare sannolikt inte är van vid att uppdela orden efter de stilarter, hvartill de närmast höra, dels därför, att en längre fram följande undersökning (om de »korta» verbalabstr.) kommer att nära ansluta sig till denna afdelning.

1) Verb i a k t i v form.

T. ex. *strunta*[2], *tjusa, tutta på* [hvarken *påtuttande* l. *-ning*, om ej på skämt!], *bulla upp, busa på, kvicka upp, krya upp, nyktra till, raska på, gröta ihop. usla (ut).*

Vidare t. ex. *förtänka* (ngn ngt).

Vidare mera bygdemålsfärgade verb,[3] t. ex. *haja till, fnurra* (= vara vresig, »fnurrig»), *vånna, ty* (till).

Verb som vanl. ha s a k s u b j e k t (jfr under I): *kylsa* (om kläder), *duna* och *ludda, mola* (= småvärka), *det vårar, det vintrar, det tjälar.*

---

[1] Jfr Svenskan som skriftspr. 1:sta uppl. s. 169, 2:dra uppl. s. 153 f.

[2] Jag börjar med några, som i särdeles hög grad äro h v a r d a g l i g a, nästan v u l g ä r a, och som blott undantagsvis kunna förekomma i skriftspråket. De äro emellertid *alla* upptagna i OL.

[3] Att abstr. på *-ande* i regeln äro främmande för dialekterna, behöfver knappast anmärkas.

Digitized by Google

2) deponentier.

Några med transitiv anv. (ack.-obj.) har jag inte påträffat.

Intransitiva äro de gamla förkortningarna *läss* och *lyss* (eg. af *låtas* o. *lydas*); vidare *väsnas* (jfr *väsen, oväsen*) *latas, trilskas, sturskas, galnas; själas* (= »ligga i själtåget» är väl öfvervägande ett dialektord, finns dock i OL.); — med saksubjekt: *kvällas, vankas.*

Reciprok betydelse i: *kifvas, näbbas, munhuggas.*

3) reflexiva verb.

T. ex. *mor(g)na sig, lata sig* (jfr *latas*), *loppa sig, glufsa i sig, knaggla sig fram, raska sig, kvicka sig.*

Vidare: *åtra sig, (för-)grufva sig, oja sig, voja sig* o. d.; *dumma sig, folka sig, morska sig, gona sig* och *godta sig, moja sig.*

Vidare: *palta på sig, förgapa sig, förläsa sig.*

Vidare med saksubjekt, t. ex.: *gryna sig, gröta sig, klimpa sig, mosa sig, knottra sig,* och med abstr. subj. (helst opers.) *hampa sig.*

Ändå omöjligare blir det för ett hvardagligt reflexivverb att bilda ett nom. actionis på *-ande,* om detta formellt skulle sammanfalla med afledningen af ett aktivt verb (tillhörande skriftspråket); *rappandet* måste — för så vidt det alls begagnas — tillhöra *rappa* (t. ex. en tegelvägg), men ej *rappa sig; repandet* till *repa* (göra repor i ngt), men ej *repa sig.*

Vi böra ej lämna de neutrala abstr. på *-ande (-ende)* utan att göra en antydan därom, att de till en viss grad äro förbundna med pres. part. på *-ande (-ende),* visserligen inte till betydelse och konstruktion, men så, att de genom ljudlikheten stödja hvarandra: finns det ena, kan också det andra lättare brukas; i umgängesspråket är ju f. ö. bruket af part. pres: mycket snäft begränsadt.

Digitized by Google

TREDJE KAPITLET.

Abstr. på *-ning* l. *-ing*.

Näst *-ande (-ende)* är denna den mest använda afledningsändelsen i nom. actionis. Om denna afledningsändelses historia se TAMM, Om avledningsändelser hos svenska substantiv (Upps. 1897) s. 58 ff.; jfr därs. s. 54 ff.

Till jämförelse med *-ande (-ende)* kan för öfrigt framhållas:

1:o. *(n)ing* är mycket äldre i språket (gemensamt för de germ. spr.) och ganska vanligt redan i fsv.

2:o. *(n)ing* är också spridt till alla stilarter och folkklasser, om än (som vbalabstr. i allm.) mindre användt i det enkla, folkliga språkbruket (som ju hellre brukar konkretare uttryck med inf. l. finit vb än verbalabstr.).

3:o. Afl. på *-(n)ing* äro själfständigare i förh. till verbet än de på *-ande;* de ha oftare specialiserats och konkretiserats. — Finnas vid samma verb både *-(n)ing* och *-ande*, kunna de vara alldeles synonyma, så att man omväxlar af välljudsskäl o. d., men vanligen finns det en större l. mindre åtskillnad. Exempel ha förut meddelats.

Angående formen gäller numera i svenskan *-ning* som den normala afledningen, *-ing* som undantag. Eljest är *-ing* den äldre formen i de germanska språken (sidoform är *-ung*), och *n*:et har småningom utbredt sig från ord, där det fanns i stammen före tilläggandet af *-ing* (antingen ss. del af roten l. ss. tidigare afledningssuffix).

Det må här erinras, att *-ing* också tjänat till bildande af mask. och fem. denominativer, som beteckna person (l.

Digitized by Google

ngn gg s a k), t. ex. *drottning* af *drotten*, *käring* af *karl*, *svarting* af *svart*, *guling* af *gul*.[1]

Från hufvudregeln om *-ning* som afledningsform för verbalabstrakter gälla följande undantag: *-ing* brukas efter stamslut på

1. *n* l. *nn*, t. ex. vid *ana*, *mana*, *bemanna*, *beteckna*, *beväpna*, *uppfinna*, *vinna*, *bränna*.

2. *l* eller *r*, föregånget af konsonant, t. ex. vid *segla*, *rabbla*, *stapla*, *tackla*, *samla*, *bläddra*, *sofra*, *lagra*, *dallra*.

3. *r* stundom; alltid vid verb på *-era*, t. ex. *tornera*, *inspektera*, *dokumentera*, *dränera;* i inhemska vb är bruket vacklande, någon fast regel har ej kunnat uppställas; af somliga verb brukas både *-ing* o. *-ning*, af andra numera blott ettdera i högspråket (det vårdade språket)[2]; mången är osäker och behöfver slå upp i OL. Efter *rr* brukas likväl *-ning*, t. ex. *morrning*, *surrning;* det enda undantaget tycks vara *förvirring* (lånadt från tyskan).

Det bör tilläggas, att i äldre nysv. ofta träffas afl. på *-ing* vid sidan af eller i st. f. numera bruklig afl. på *-ning*, äfvensom att *-ing* åtm. inom somliga dialekter förekommer vidsträcktare användt än i riksspråket.

Verb, som icke eller åtm. icke gärna bilda nom. actionis på *-(n)ing*.

Sådana finnas i mycket stort antal; de äro vida talrikare än de, som sakna abstr. på *-ande*, *-ende*.

Det är angeläget att söka utröna orsakerna till språkkänslans motstånd mot bildandet af *(n)ing*-afledningar i hvarje särskildt fall. Ty hos mången är språkkänslan svag, och han frestas därför till skapelser, som verka stötande på andra.

[1] Utförligare härom hos TAMM anf. skr.

[2] Närmare härom hos TAMM anf. skr. s. 60 samt hos LINDER Regler och råd s. 162.

Digitized by Google

och som på dem göra intrycket att vara barbarismer. Faran för dylika missgrepp är synnerligen stor i vår tid, då dansk och norsk litteratur så ifrigt läses och så mycket språkgods okritiskt inflyttas i svenskan från danskan eller norskan. Just i fråga om verbalabstrakterna är dansk-norskan rätt skiljaktig från svenskan, i det att en afledningsändelse, som också finns i svenskan, kan af våra grannar användas i andra förbindelser. Jfr d. *betragtning*, sv. *betraktande* o. *betraktelse;* d. *betydning*, sv. *betydelse;* d. *beundring*, sv. *beundran;* d. *betænkning*, sv. *betänkande;* d. *forståelse*, sv. *förstående* (o. äldre *förstånd*); d. *sætning*, sv. *sats*. Så t. ex. bildar den i Skåne födde och med danskan väl förtrogne förf. och målaren E. NORLIND i sin bok Intermezzon ordet *besegringar* (=nederlag) efter det d. *beseiringer*. Vi skola också längre fram se, att af abstr. på *-an* har NORLIND åtskilliga nybildningar efter danska mönster.

Det bör anmärkas, att verbalabstr. på *-(n)ing* i många fall sakna tillräckligt stöd i det lefvande talspråket, då ju dylika afledningar öfver hufvud brukas vida mindre i ledigt tal än i skriftspråk; däraf vållas naturligtvis, att »gehöret» för hvad som verkligen brukas o. är möjligt, icke är så starkt o. afgörande. Man tvekar ofta, om man kan »säga» ett visst abstr. på *-(n)ing*.

Emellertid tycks det vara en särdeles kinkig uppgift att utfinna fullständiga regler för sv. verbs förmåga eller oförmåga att bilda abstrakter på *-ning*. Själf har jag ägnat ganska mycken tid och möda åt försöket, men ännu ej hunnit längre än till uppställandet af några få regler af allmännare räckvidd. Det vill synas, som om i många enskilda fall ingen annan orsak till *ning*-afledningars uteblifvande skulle kunna uppvisas, än den, att ett (l. flera) abstr. af annan art är i fullt bruk och tillfredsställer behofvet så väl, att hvarje försök att till verbet bilda ett nom. actionis på *-(n)ing* genast stöter på invändningen: »Nej, det heter ju så l. så!» (T. ex. *köp*, *tal*, *svar*, *bön*, *upptäckt*).

En och annan mera allmängiltig och påtaglig orsak till saknaden af *ning*-afledningar kan emellertid, som sagdt, redan nu urskiljas; och jag skall här framställa, hvad jag anser vara

Digitized by Google

någorlunda säkert. Sådana frågor, som ännu äro oklara, lämnar jag f. n. därhän.

I den följande redogörelsen för vissa kategorier af verb, som icke bilda abstr. på *-ning*, har jag hufvudsakligen följt Svenska Akademiens Ordlista. I enstaka fall kan naturligtvis tillvaron af *ning*-afledning vara omtvistlig. Jag erinrar också om det redan i föreg. kapitel påpekade förhållandet, att sammansatta verb ofta kunna bilda verbalabstr., fastän motsvarande enkla verb icke mäkta göra det.

I. Formella hinder mot *ning*-aflednings uppkomst.

1) Svårighet att uttala konsonantförbindelse, som skulle uppstå. (Obs. att *-ning* är den normala afledningen, medan *-ing* numera är strängt begränsadt!)

Ex.[1] *fetma, försötma, nyttja, vittja, främja, tämja, läppja, stäfja, klöfja, bedja, (samman-)kedja, vädja, städja* [*svedning* finns, men inf. kan också heta *sveda*].

Man skulle kunna tycka, att det är tämligen onödigt att uppräkna dessa och dylika verb, där tillägget af *-ning* skulle framkalla en så besvärlig konsonantkomplex. Men erfarenheten har visat, att den skrifvande allmänheten icke ägnar mycken eftertanke åt sådana förhållanden, utan rätt schablonmässigt och mekaniskt tillämpar afledningsprincipen.[2] Och har en nybildning af detta slag hunnit någorlunda utbreda sig i skrift, kan den sedan också få insteg i sådant tal, som står i beroende af skriftspråket.

Rätt lärorik är utvecklingsgången vid verb på *-nj-* och *-lj-*. Vid de mera ovanliga *(ut)tänja*[3] och *skönja* ha abstr. på *-ning* ännu ej vunnit någon häfd, ej heller vid *vänja, invänja, tillvänja*, men *afvänjning* är — fastän obekvämt att uttala — redan stadgadt i bruket. I regeln förekommer icke *-ning* vid de jämförelsevis ovanliga *bölja, (för)dölja, (för)tälja*, ej heller vid det allmänt brukade *välja* (som har *valet* och *väl-*

[1] Jfr Tamm Avl. s. 61.

[2] Jfr passiv-*s*:ets tilläggande till supinformer, äfven då högst besvärliga konsonantförbindelser uppkomma, t. ex. *östs, tänkts* osv.

[3] Obs. I gymnastikterminologien lär *tänjning* förekomma.

Digitized by Google

jandet till konstanta abstr.); af de enkla *sälja* och *olja* (åtm. det förra) saknas afl. på *-ning*, men *försäljning*, *utsäljning*, *inoljning* finnas. Till *hölja* skall man, enl. OL, ha *höljning*, som förefaller mig motbjudande. Däremot äro t. ex. *kvälj-ning*, *sväljning*, *sköljning* fullt gängse äfven i talspråket. Af *tälja* (med knif) uppgifves också (i OL) *täljning* vara brukligt.

Af den äldre regeln (om ljudlättnad) har man ännu minnen i *bevillning* af *bevilja* och *urskillning* af *urskilja*, — men här ha sbst. redan blifvit så pass skilda från vbt, att de knappast längre för det allmänna medvetandet stå till verbet i förh. af nom. actionis. (Jfr *beviljandet* och *urskiljandet* ss. de eg. abstrakterna, nom. actionis.) — Obs. att sbst. utan *-j-* numera skulle ofelbart associeras med verb utan *j*, t. ex. *kväl(j)-ning* med *kvälla(s)*, *sväl(j)ning* med *svälla*.

2) Önskan att undvika starkt påfallande missljud och klumpighet är väl skälet, hvarför afl. på *-ning* ej förekomma vid de efter tyska mönster bildade verben på *-iga*, t. ex. *förandliga*, *befullmäktiga*, *fullständiga*, *bemyndiga*, *inmundiga*, som mycket väl (i skriftspr.) kunna bilda neutr. på *-ande*. Intressant är förhållandet, att ss. nomen actionis till *besiktiga* tjänstgör *besiktning*; detta tillhör urspr. (ss. SAOB upplyser) ett redan omkring år 1700 föråldradt *besikta*.

3) Sträfvan (oftast väl blott halft medveten) att undvika otydlighet, missförstånd l. sammanblandning.

a) Någon gång tyckes likheten med denominativer på *-ling*, *-ning* l. *-ring* (?), som beteckna person eller sak, ha förbjudit anv. af vbalabstr. på *-(n)ing*. Så t. ex. lära väl de flesta akta sig för att af *yngla* bilda *yngling* ss. synonym till *yng-lande(t)*; till *usla ut* kan man ej gärna bilda *utusling*, som skulle föra tanken till maskulinet *usling*. Till *kära* (»klaga inför rätta») kan omöjligen läggas *-ing*. Till *syssla* och *pyssla* saknas också abstr. på *-ing*, ty de skulle bli homonyma med de bekanta släktskapsorden. Jfr också saknaden af *(n)ing*-afledning vid *gala*, *ansvara*, *ära* (däremot: *föräring*). Också de täml. ovanliga sbst. *åldring* (»den vördnadsvärde åldringen» i tidningsstil) och *dödning* (»död person, gengångare») torde

Digitized by Google

nog göra sitt till att förhindra uppkomsten af likalydande nomina actionis, afledda ur *åldras* och *döda*.[1]

b) Men också andra ljudlikheter kunna verka hämmande; för att först taga några mera isolerade exempel, kunna vi anföra, att t. ex. *förringa* svårligen kan bilda *förringning*, som säkert skulle associeras med *ringa* (i klockor), då ju *ringning* är allmänt i sådan bet. Vidare kan man knappast till *spilla* eller *förspilla*[2] bilda ett abstr. sbst. på *-ning*, då man ju numera har ett konkret sbst. af välbekant bet. Till *vårdslösa* bildas knappast sbst. på *-ning*, eftersom det skulle alltför starkt erinra om *lösning*, som direkt ansluter sig till verbet *lösa*, medan däremot *vårdslösa* är afl. af adj. *vårdslös*.

c) Det i *a* och *b* anförda är blott spridda (sporadiska) företeelser, som visserligen sortera under en allmän regel (den i *3* uttalade), men ej stå i närmare sammanhang sinsemellan; de anförda verben äro ej heller representanter för (exempel på) hela grupper, utan hvart och ett intager en isolerad ställning i fråga om sin *ning*-afledning.

Annorlunda ställer sig den fråga, som här i *c* skall utredas. Det är nämligen just ***dualismen i afledningens framträdande*** (antingen som *-ning* eller som *-ing*), det är denna dualism (l variabilitet), som i ett stort antal fall vållar ***osäkerhet om rätta tydningen*** af verbalsubstantivet och därför framkallar stor försiktighet och återhållsamhet hos språkkänslan vid bildandet af nomina actionis på *-(n)ing*.

För att genast genom ett af de mest typiska fallen åskådliggöra, hvad jag menar, vill jag kasta fram ett exempel. Låt oss betrakta ordet ***skoning!*** Om vi ej få det i ett sammanhang, som någorlunda angifver betydelsen, så kunna vi ej veta, om det är afledt af verbet *sko* eller af verbet *skona;* vi skulle kanske helst gissa på det förra, ty *skoning* i bet. påsättande af skor (eller en skoliknande beklädnad) är allmännare brukligt i vanliga stilarter (det förekommer väl oftast om kantfoder på klänning, i sht konkret), medan *skoning* af *skona* tillhör den högre stilen. Mellan *förskoning* (af *försko*)

[1] Men sammanhanget kan undanröja all tvetydighet; den, som låter »döda» en inteckning, får betala »*dödnings*kostnaden».

[2] Jfr *blods-, mans-, tids-spillan,* men omöjl. *-ning.*

och *förskóning* af *förskóna* skulle vi i tal eller uppläsning dessutom ha betoningen till ledtråd.

Men *sko* och *skona* intaga en ren undantagsställning däruti, att de bilda ett formellt alldeles likalydande abstraktum. I andra fall, där kongruens skulle inträda, är regeln den, att antingen ettdera verbet eller ock (och oftast) bägge afstå från bildandet af abstr. af kategorien *-(n)ing*. Och återhållsamheten sträcker sig än längre. Äfven då det ej finns två formellt olika verb, som kunde konkurrera om abstraktet på *-ning*, äfven då kan man se, att språket hyser en viss motvilja mot sådana på *-ning* utgående verbalabstr., där det ej är ögonblickligt klart, huruvida *-n-* tillhör verbets stam eller afledningen. Vi vilja granska de viktigare grupperna.

α) Då abstraktet skulle sluta på **lång vokal** + ***ning***, och då man alltså kunde tänka sig, att det tillhörde aantingen ett verb på lång vokal (med l. utan följande *-a* i inf.) eller ock ett verb på lång vokal + *na* i inf. Vid flertalet hithörande enkla verb saknas afl. på *-(n)ing*, vid sammansatta är afledningen något vanligare, ty där hjälper prefixet till att angifva betydelsen.

Jag ordnar de hithörande verben efter rotstafvelsens vokal. Mina samlingar (ur OL) har jag kunnat något komplettera genom användning af LEKSELLS Svenskt Rim-Lexikon. — Obs. att förkortade verb sådana som *be*, *ge*, *bli*, *klä*, *dra* osv. aldrig bilda abstr. på *-ning* (liksom ej heller på *-ende*).

Abstr. på *-(n)ing* saknas vid *bana* och *kana* [*glana*? (ej i OL)], men finns vid *ana*, *dana*, *gana*, *(för)mana*, *afplana*, *spana*.

Obs. Svenska högspråket har numera inga verb på *-ā* l. *-aa;* beträffande denna lilla grupp kan alltså ingen osäkerhet inträda; gruppen bildar, kan man säga, ett undantag, som bekräftar hufvudregeln.

Afl. *-(n)ing* saknas vid *(be)le*, *(af-*, *be-*, *för-*, *in-*, *ut-*, *öfver-) se*, *(be-)te*, *ske* samt de enkla *bena*, *ena*, *grena* (sig), *klena*, *lena*, *scna*, *skena* och *gena* (l. *gina*); *-ing* finns däremot vid *mena*, *rena*, *stena* samt de sammansatta *förbena* (sig),

Digitized by Google

förena, *hvitmena*, *försena*, *förstena*, *(för)orena* och möjligen vid *förklena* (LEKSELL), saknas vid *förmena* (i båda bet.)[1].

Vid *di* l. *dia*, *(be-, in-)fria*, *klia*, *nia*, *ria*, *skria*, *sia* samt vid *flina*, *grina*, *(be)skina*, *hvina*, *pina*, *sina*, *tina*, *tvina* saknas *-(n)ing*, men finns vid de sammansatta *förfina*, *begrina*, *af-*, *för-*, *ut-sina*, *upptina*, *af-* och *för-tvina;* vid ssgr af *pina* uppges i OL intet abstr. på *-ing*, men i GHT har HJ. L(ÖNNRO)TH 1907, nr 202, s. 2, skrifvit om trakten kring Rörås kopparverk i Norge, att han »har knappast sett någon plats, som så ger intryck af *utpining*».

Vidare saknas *-(n)ing* vid *glo*, *gno*, *ro*, *bero*, *sno*, *(be-, för-)tro*, *roa* och *oroa* samt vid *gona* (sig), *sona*, *trona* och väl äfven *tona* (enl. OL, LEKSELL har *toning)*. Däremot finns *groning* af *gro;* af *bo* finns visserligen *boning*, men endast ss. konkret; *bebo*, *innebo* sakna *ning*-afledning; af *bona* saknas abstr. på *-ing* (jfr *bonad*), men *ombona* bildar abstr. på *-ing*. Abstr. på *-ing* finnas vid ssgrna *försona*, *af-*, *be-*, *för-tona*. Om *sko*, *skona*, *försko* och *förskona* ha vi talat i det föregående.

Vidare saknas *-(n)ing* vid *dua*, *intervjua* (jfr *-vju*) samt vid *basuna* och *duna*, men finns (enl. OL) vid *utbasuna* och möjligen vid *afduna* (ej i SAOB).

Afledning på *-(n)ing* saknas vid *bry*, *fly*, *gny*, *kny*, *sky*, *spy*, *sy*,[2] *ty* och *blya*, *förnya*, *(upp)krya;* men af *gry* finns *gryning*. Abstr. på *-ing* saknas vid *gryna* (sig) och *tyna*, men finns vid *(af-)syna* och *af-*, *för-tyna*.

Abstr. på *-(n)ing* saknas vid *få*, *gå*, *flå*, *klå*, *må*, *nå*, *slå*, *spå*, *stå*, *trå* och *två* samt dessas ssgr, vid *försmå*, vid *blåa*, *sjåa* samt vid *blåna*,[3] *dåna* (=dundra), *fåna*, *gråna*, *håna*, *låna*, *måna* (om), *råna*, *tråna;* men finns vid *så* och dess ssgr, vid *dåna* (=svimma), *förvåna(s)* samt ssgrna *förhåna*, *af-*, *in-*,

---

[1] På kontamination af *mening* och *förmenande* beror väl uttrycket »efter min *förmening*» (t. ex. C. RAMBERG i GHT 1908, n:r 34, s. 4).

[2] Jfr likväl: »En sömmerska önskar *syning* i hemmen» Annons i Falu-Kuriren 1907, n:o 138, s. 2.

[3] Hos LEKSELL finns *blåning* (till *blåa* l. *blåna?*). — Ingeniör A. BÆCKSTRÖM har benäget visat mig på, att LEVERTIN Svenska gestalter[2] 254 använder *blåning* (af *blåna*).

Digitized by Google

upp-, ut-låna, af-, ut-plåna. Vid *slå* och *två* ha vi de gamla afledningarna *-slagning* i några ssgr (t. ex. *kalk-, upp-*) och *tvagning.*

(n)ing saknas vid *förfäa, knäa, träa* (om fåglar) och vid *(för-)tjäna, skräna,* men finns vid *betjäna, be-* och *förläna* och det nya lånordet *träna.*

(n)ing saknas vid *dö* och *strö* med ssgr, vid *fröa, slöa, snöa, spöa* och *töa* med ssgr, vid *dröna, döna, röna, söna* (bergsverksterm), men finns vid *kröna* (med ssg *be-*) och *förskröna;* af *löna* förekommer *löning* bl. ss. förled i ssgr (*löningsstat -sätt* o. d.), men af de sammansatta *af-, be-löna* är *-ing* allmänt brukligt.

Som allmänt resultat synes framgå, att verb med vokalslut i stammen samt äfven (om ock i något mindre mån) verb på lång vokal + *n* i stamslutet ogärna (dvs. bl. mera undantagsvis) bilda abstr. på *-ning, -ing,* under det att sammansättningar här, som eljest, äro medgörligare.

Bland undantagen förtjäna *groning* af *gro, gryning* af *gry* och *såning* af *så* särskildt att uppmärksammas. De åsyfta företeelser i sinnevärlden och tyckas vara rätt väl stadgade i bruket; i sht gäller detta senare om *gryning,* som är det enda i fullt bruk varande abstr. till *gry (gryendet* är ovanligt); verbet *gryna* (sig) är så pass begränsadt i sin användning, att det knappast kan konkurrera om *gryning* med *gry. Gro* och *så* ha inga konkurrenter på *-na,* men *groning* och *såning* synas vara jämförelsevis unga och skriftspråksmässiga (den vetenskapliga och tekniska litteraturen tillhörande) bildningar. I allmänt, hvardagligt talspråk har man ju de äldre och kortare abstr. *grodd* till *gro* och *sådd* till *så;* till det senare dessutom de mer eller mindre konkretiserade *säd* och *(ut-)säde.* — *Bryning* till *bryna* är också något påfallande; dess uppkomst har ej hindrats af det gamla *bry* (vb och subst.).

I äldre tider synes försiktigheten vid bildandet af *(n)ing*-afledningar ej ha varit lika stor som nu.[1] Närmare historisk utredning af frågan saknas ännu; för medeltiden bli källorna i alla händelser otillräckliga.

---

[1] Exempelvis förekom år 1640 (enl. SAOB) *befrining* (af *befria*).

Digitized by Google

β) Huru stark känslan af *ning* som den rätta afledningsändelsen har blifvit, röjer sig ganska tydligt i abstraktbildningen vid »inkoativa» (intrans.) verb på *-na*.

α[1]) Ett sådant inkoativ kan ha vid sin sida ett transit. verb (vare sig besläktadt till form och bet. eller ej), som saknar *n*:et i sitt stamslut, och hvars normala nom. actionis skulle ändas på *-ning* och alltså bli alldeles likalydande med ett af inkoativet bildadt abstr. på *-ing*.

α[11]) Det händer då, att det (trans.) verbet, som icke har *-n-* i sin stam, verkligen bildar abstr. på *-ning*, men att ett likalydande abstr. alls icke kan förekomma vid inkoativet.

Så t. ex. hör *blekning* till *bleka*, men ej till *blekna*, *blötning* till *blöta*, men ej till *blötna*, *bokning* till *boka* (teknisk term), men ej till *bokna* (= bli boken, om päron o. d.), *klarning* till *klara*, icke till *klarna*, *kolning* till *kola*, ej till *kolna*, *lossning* till *lossa*, ej till *lossna*, *rakning* till *raka* (hår l. skägg), ej till *rakna* (t. ex. om lockar), *stickning* till *sticka* (strumpor o. d.), men ej till *stickna* (bli sticken l. stucken), *tätning* till *täta*, ej till *tätna*.

Enstaka förseelser mot denna regel tyckas i våra dagar förekomma, ty få äro nog de, som gifvit akt på språkets tendens i detta afseende.

Undantag: 1:o. Egendomligt är, att *löpning* användes både till *löpa* (intr., jfr *lopp*) och *löpna* (så OL, som säkerligen har rätt) — sammanhanget blir i hvarje fall (tyckes det) så olika, att man ej alls tänker på den andra möjligheten: det ena är sportterm, det andra mejeriterm (bl. i skrift?).

2:o. Man har *baxa* (≒ med järnspett o. d. framflytta) och *baxna(s)* (= häpna); till det trans. verbet finns *baxning;* OL uppgifver *baxning* äfven för det inkoativa, hvilket likväl förefaller osäkert.

3:o. Vid *härskna* (= bli härsken) uppgifver OL, att ett sbst. *härskning* skulle finnas. Det är möjligt, men troligen skulle dock mången studsa vid denna afledning. Visserligen brukas ju inte ngt abstr. på *-ning* af *härska*, men man har ju *behärskning* (GHT 1907, nr 214, s. 9), i sht i ssgn *själf-*.

4:o. Det enkla *friska* finns bl. tekn. (*fr. bly*) och har då *-ning*, medan *friskna* (= bli frisk) saknar *-ing*; men i ssgar in-

Digitized by Google

träder så till vida sammanblandning, som man ej blott har *uppfriskning* af *friska upp* och *förfriskning* af *förfriska (sig)*, utan äfven, om ock mindre gärna, *tillfriskning* af *tillfriskna*, hellre: *-nande*.

5:o. Af *vissna* har man intet nom. actionis på *-ing* och det har ej heller något **vissa* vid sidan af sig; men vid *förvissna* uppger OL *-ing*, ehuru man har *förviss-ning* af det visserligen obesläktade *förvissa (sig)*.

β^{11}) Men då inkoativet på *-na* har vid sin sida ett (besläktadt l. obesläktadt) för öfrigt likalydande verb utan *n*, händer det, att i n t e t d e r a bildar abstr. på *-(n)ing*.

Så t. ex. vid *lätta* och *lättna*, *moja* (sig) och *mojna*, *slappa* och *slappna*, *sura* och *surna*, *vaka* och *vakna*, *söta* och *sötna*, *trötta* och *tröttna*, *tysta* och *tystna*, *veka* och *vekna*. Att *kalla* icke bildar abstr. på *-ning*, beror väl åtminstone d e l v i s därpå, att ett sådant nom. actionis skulle leda tanken på det (f. ö. obesläktade) inkoativa *kallna*. Jfr äfven *fasta* och *fastna*.

Anmärkning till α^1 (α^{11} och β^{11}).

Osäkerhet yppar sig nog i fråga om flera hithörande verb; så t. ex. uppgifver OL, att hvarken *svala* l. *svalna* ha abstr. på *-ning;* men en författarinna i GHT 1907, nr 214, s. 9 säger, att de färgdränkta garnhärfvorna »skola hängas upp på (!) *svalning* för att sedan tvättas», — hvarvid sbst. väl snarare är att föra till inkoativet än till transitivet. När de båda verben stå hvarandra så nära till betydelsen, att det transitivas passiv nära nog sammanfaller med inkoativet (*svalas* = »g ö r a s sval l. svalare», *svalna* = »b l i sval l. svalare»)[1], har man heller icke något behof af återhållsamhet. *Styfning* (OL), för så vidt det brukas, för man väl hellre till *styfva* än till *styfna*. Eljest visar sig närmandet i sht i s a m m a n s a t t a vb, som äro friare och mera obehindrade i bildandet af abstr. på *-ning*.[2] T. ex. *Afsvalning*, *uppmjukning*, *afslappning*, *förkolning*, *uppklarning*, *förtjockning*, *afsmalning*, som

---

[1] Skillnaden är alltså, att vid det t r a n s. verbets p a s s i v o. n o m. a c t i o n i s kvarstår ett bibegrepp af p e r s o n l i g v e r k s a m h e t ss. orsak, men att detta bibegrepp saknas vid det inkoativa verbet och dess nom. actionis.

[2] Obs. här upptagas ssgr af enkla vb af bägge grupperna (α^1 och β^1); *mjukna* hör till β^1, ty *mjuka* enbart finns ej, men väl *mjuka upp*.

Digitized by Google

efter sammanhanget kunna föras ungefär lika bra till (pass. af) det trans. som till det inkoativa verbet.

β[1]) Om öfriga inkoativer, dvs. sådana, som ej ha vid sidan något vb utan *n* i stammen, gäller, att de såsom enkla icke bilda abstr. på *-ing*, och ss. sammansatta blott i enstaka fall.

Undantag: Enkla verb: *domna* (jämte *af-*, *bort-*), *ljusna*, *mörkna* (»*i mörkningen*») [jfr *dagning*, *kvällning* af *dagas*, *kvällas*]; OL upptager också *storkning*, *stelning*[1] och *mogning*, hvilka förefalla mig vara mindre brukliga.

Det bör kanske anmärkas, att (få l. ge *en*) *dufning* alls ingenting har att göra med *dufna* (= bli dufven).

För att bevisa, hur motvilliga inkoativerna på *-na* äro att bilda nom. act. på *-ing*, uppräknar jag här de öfriga — dvs. dem, som, fastän deras afl. på *-ing* ej kunde vålla ngt missförstånd, ändå (så vidt jag kunnat finna) icke bilda sådant nom. act. Om en sammansättning kan bilda sbst. på *-ing*, anmärker jag det.

Om *gråna* och *blåna* är förut taladt. Vidare ha vi *gulna*, *svartna*, *hvitna*, *rodna*, *blackna*, *falna*. Intet af dessa torde ens i ssg. bilda abstr. på *-ing*.

Stanna (fordom *stadna*)[2], *gistna* och *hårdna* (men *förhårdning*).

Glesna, *slakna*, *krumpna*, *skrumpna; mulna; skralna* (om vind); *slockna; ruttna* (men *af-*, *förruttning;* jfr *förruttnelse*), *multna* (men *förmultning*), *murkna*, *skörna*, *mörna*, *unkna*, *beskna; somna*, *sjukna*, *hesna*, *svullna* *bulna*, *hisna*, *häpna*, *flatna*, *trumpna*, *ilskna*.

γ) Öfriga fall, där medvetandet l. känslan, att språket äger verbstammar både med och utan ett slutande *n*, synes ha varit anledningen till uteblifvandet af abstraktbildning på *-ning*,

α[1]) Svenskan har ett rätt stort antal verb med stamslutet *-ng* och ett mindre antal med stamslutet *-ngn* (skrifvet *-gn*).

[1] Däremot är *förstelning* rätt vanligt.

[2] Jfr om detta verb under δ.

De senare synas icke bilda nom. actionis på *-ing;* beträffande de förra kan man åtm. delvis iakttaga en viss återhållsamhet vid bildandet af nom. act. på *-ning*, en återhållsamhet, som väl, åtm. i viss mån, beror på känslan, att ett verbalabstr. på *-ngning* kunde tänkas höra till ngt verb på *-ngna*.

Verb på *-ngna* äro:

agna, *gagna*, *begagna*, — *segna* (*ned;* äfven uttaladt *signa*), — *digna*, *signa*, *välsigna* — *hugna*, *lugna* — *fägna*, *hägna*, *regna*, *ägna* — *ögna*.

Intet af dessa synes kunna bilda abstr. på *-ing*. Kongruens med abstr. af verb på *-nga* skulle, så vidt jag kunnat finna, inträffa endast i fråga om verbet *hägna*, ty af *hänga* har man ju (i fullt bruk) *hängning*.

Af verben på *-nga* saknas *-ning* vid *(bi-, före-) bringa*, *(för-) klinga*, *förringa* (omtaladt från annan synpunkt under *b*), *stinga*, *svinga*, *tinga*, *tvinga*, *bevinga* — men finnes vid några af dessa i ssgr:

uppbringning (?), *anbringning* (?), *upptingning* (?), *påtingning* (?)*;* jfr också *inringning* (af villebråd). Af *springa* har man abstr. på *-ning*, men ej af *bi-*, *utspringa*.[1]

Ning saknas vid *ljunga*, *klunga* (sig), *punga* (ut), *runga*, *betunga*[2] samt vid *sjunga*, utom i vissa ssgr, t. ex. *sam*[*man*]-, *öfver-sjungning*.

Tyngning tyckes inte vara brukligt, men *nedtyngning* upptages i OL.

Ning saknas vid *fånga*, *gånga*, *ånga*.

De rätt talrika verben på *-änga* tyckas alla ha abstr. på *-ning*, utom *dänga* och *mänga;* jfr dock *inmängning*.

β[1]) Möjligen har också tillvaron af verb med *mn* i stamslutet vid sidan af de på *mm* (l. *m*) vållat en viss återhållsamhet vid *(n)ing*-afledning för den förstnämnda gruppen och kanske äfven för den senare. Undantagen skulle likväl bli så många, att man ej bör hålla mycket på regeln, i synnerhet som uteblifvandet af *ning*-afledningen ofta kan förklaras

---

[1] SAOB anför *betvingning*, brukadt 1703 af Karl XII.

[2] *betungning* uppvisas från 1620 till 1776 i SAOB.

Digitized by Google

därigenom, att gamla abstr. i synnerhet af kortare typer varit och äro i fullt bruk, t. ex. *hämnd* till *hämna(s)* [till *hämma* uppgifves *hämning*, men är väl sällsynt], *beröm* till *berömma*, *dröm* till *drömma*, *dom* till *döma*, *glömska* till *glömma*, *skrämsel* till *skrämma*, *skam* till *skämmas*, *(an-, in-)komst* till *komma*, *glam* till *glamma*, *stim* till *stimma* osv.

Emellertid kan man ju lägga märke till, att *(n)ing*-afledning saknas vid *rämna*, *nämna* [jfr *be-*, *ut-nämning*] och *ämna* (som dock möjligen hör till II); vid *lämna* har *lämning* ej längre karaktär af nom. actionis (däremot t. ex. *in-*, *ut-lämning*); *ning* saknas äfven vid *klema*, *förnimma*, *fjärma*, *närma*, *försumma*, *förstumma*, *gömma* och kanhända ett par till.

γ[1]) I öfriga verb, där *n* följer efter konsonant i stamslutet, uteblir ofta *ing*-afledning, äfven då det ej finnes ett motsvarande verb utan *n*, som kunde vålla missförstånd. Att *likna* och *förlikna* ej bilda abstr. på *-ing*, är ju rimligt, då man har *förlikning* (af *förlika*); till *likna* har man ju f. ö. *liknelse*; till *sammanlikna* uppger OL *-ning*, som snarast tyckes vara danism. — *Ing* saknas vid *lyssna*, *varsna* (inkoativ?), *(be-)vittna*, *väpna* (likväl: *af-*, *be-väpning*), *(till-)ärna* (att föra till II?), *sakna* (jfr *-ad*). Men i andra fall bildas abstr. på *-ing* af dylika verb: *teckning*, *omtöckning*, *räkning*, *drunkning*, *varning*.

δ) En särskild ställning intaga de verb, hvilkas stam slutar på kort vokal + *nn*. Att dessa i så stort antal undvika afledning på *-ing*, tyckes bero därpå, att ett tydligt framträdande aflednings-*n* här icke kan användas. Företeelsen blir alltså af liknande slag som undvikandet af genitivisk användning af sbst. med *-s* (l. *-sch*) i stamslutet.

Nom. act. på *-ing* saknas vid:

(för)banna och *(be)sanna*. [Obs. att *sanning*, äldre *sannind*[1], är denominativ]. Om *stanna* (äldre *stadna*) är taladt i sammanhang med inkoativerna[2]; med konkret bet. förekommer emellertid *äggstanning* (= äggröra). Vid verbet *vanna* (rensa säd med s. k. vanna) skall enl OL *-ing* förekomma;

---

[1] Jfr *fägring* af ä. *fægrind(i)*.

[2] Också ssgn *afstanna* saknar abstr. på *-ing*.

Digitized by Google

hos SUNDÉN upptages det ej. Vid *öfvermanna* upptager OL intet abstr. på *-ing*, däremot *bemanning* och *råmanning* (till *manna rå*); *-ing* saknas vid *brinna* (med ssgr); *finna* (*be-*, *igen-*, *före-* osv.): till *uppfinna* finnes *uppfinning*, som likväl blifvit tämligen självständigt i förh. till verbet (hellre: »han arbetar på *uppfinnandet* af ett styrbart luftskepp», jfr: »*uppfinningar* komma sällan uppfinnarna själfva till godo», = nyuppfunna konster o. d.); *(upp-)hinna; påminna, pinna; rinna* med ssgr; *eftersinna*, men *besinning*, som likväl är tämligen självständigt i förh. till verbet (t. ex. »Efter något *besinnande*», men: »handla utan *besinning*»); *skinna, skrinna*; *(för)svinna*. — *Spinning* och *tvinning* upptagas af LEKSELL, men ej af OL, som likväl har *in-*, *om-*, *upp-spinning*; i GHT (1907, nr 215, s. 2) talas om »*hemspinningens* betydelse»; obs. att *spånad* ännu kan användas ss. nom. act. — Vid *vinna* har man visserligen *vinning*, som dock knapppast är lika rent nom. actionis (jfr *snöd vinning, landvinning*) som *-andet;* OL upptager *-ing* vid *återvinna*, men ej vid *af-* eller *tillvinna* (sig).

Abstr. på *-ing* saknas vid *förkunna* o. *tunna; kunna* o. *varkunna* (sig) böra helst föras till II — vid *begynna, gynna, in-* och *utmynna* [*mynning* finns ej ss. nom. act.], *nynna* (= gnola); —*bekänna* (jfr *-else*), och i allm. *känna* (dock: »ha *känning* af», *landkänning, igenkänningstecken*); *bränning* och *ränning* vanl. bl. konkreta; men *förbränning, uppbräning* (OL) äro liksom *spänning* rena nom. act

Härmed afslutar jag försöket att uppräkna hela grupper af verb, som a f f o r m e l l a s k ä l ej (gärna) bilda abstr. på *-(n)ing*. Det vill nog synas, som om åtskilligt mera härutinnan bör kunna fastställas. Men f. n. vågar jag ej söka häfda flera hithörande kategorier. Endast antydningsvis vill jag omnämna, att verb på *l* eller *r* med föregående konsonant(er) — som enl. förut anförd regel skulle bilda nom.. actionis på *-ing* (ej *-ning*) — i självfva verket till rätt stort antal undandraga sig denna afledning. Jfr *adla, buckla, paddla, stappla, betitla, ringla, (be)tvifla, fjättra, huttra, klamra, klandra* (jfr *klander*)[1], *sippra, tillra, tindra, (ut)hungra, magra, vägra, besegra* m. fl.

---

[1] *Klandring* förekommer (i rim) hos LENNGREN 115.

Digitized by Google

Det kunde väl förtjäna undersökas, om ej ett stort antal af de verb på *l* eller *r* med föregående kons., som faktiskt bilda *ing*-afledning, står i beroende af tyska förebilder (ss. t. ex. *samling*, jfr t. *Sammlung*). Också i andra tillfällen torde tillvaron af tyska mönster ha ingripit i bildandet af *(n)ing*-afledningar.

II. Verb, som på grund af sin betydelse eller viss begränsning i brukbarhet icke bilda abstr. på *-(n)ing*.

1) Med afs. på betydelse gäller ungefär detsamma som i fråga om abstr. på *-ande(t)*, nämligen att afledningen i regeln icke brukas vid verb, som kunna räknas till hjälpverben, och icke heller gärna vid verb, som vanligen hafva saksubjekt. Det finns många undantag från den senare regeln, men i det hela kunna samma exempelverb anföras här som i fråga om *-ande(t)*.

2) Med afs. på brukbarhetssfären.

a) om verbet är mindre vanligt i infinitiv och i finit form, så förefaller dess abstraktum på *-(n)ing* än mera främmande och undvikes därför gärna. Hit kunna räknas åtskilliga från tyskan lånade verb, som i sht tillhöra kanslistilen o. d. stilarter (t. ex. äldre kyrklig stil, »kyrkosvenska») och äro tämligen sällsynta i ledigare framställning — t. ex. *befrynda*, *behjärta*, *bekräfta* (jfr *-else*), *besjäla*, *bemärka*, *bespotta*, *bemästra* (sig), *bettla*[1], *bifoga*, *förfoga*, [men *(hop)fogning* i materiell mening], *förborga*, *förbarma* (sig), *föröfva* [men *öfning*], *förfära*, *förfäkta*, *utfärda*, *utfästa*. Hit kan man också föra åtskilliga andra lånord, som utan att begränsas till särskilda stilar ändå äro jämförelsevis ovanliga och nya i svenskan: t. ex. *klirra*, *länka* (dock *sammanlänkning* OL), *fram-*, *uppkvälla* [jfr *kvällning* af *kvällas*], *(för-)smäkta*, *öfvernatta*; — *kunskapa* och *sällskapa* höra väl snarast till I, enär afledningen skulle leda tanken på verbet *skapa* och alltså verka vilseledande (verben äro ju afledda af *kunskap*, *sällskap*).

Obs. att de allra flesta här (under *a*) anförda verben bilda abstr. på *-ande*.

---

[1] *Bettling* angifves i SAOB ss. mindre brukligt.

Digitized by Google

Dessutom åtskilliga andra täml. ålderdomliga verb, tyska l. nordiska: *(öfver)antvarda*, *bekaja*, *belacka*[1], *berama*, *borga* [jfr *borgen*], *bänka* (sig), *(efter-)fika*, *fylka* [jfr *-ing*, konkret, kan ss. saknande *-n-* numera ej uppfattas ss. abstr. till *fylka*], *förgäta*, *gilja* [jfr *I 1*], *gälda*, *hela*, *idka*, *(be-)jaka*, *(ut-)kora* [jfr *-else*], *lasta* (= klandra; jfr I ang. missförstånd!), *ledsaga*, *ljuta*, *morla* o. *porla* [kunna föras till *1*, eftersom de ha s a k s u b j e k t], *mäla* [däremot *anmälning* o. *-an*], *(å)samka*, *tima*, *ursaka*, *urskulda*, *äkta*, *äska*. — Obs. att så godt som alla dessa verb kunna ha abstr. på *-ande*.

b) Verb tillhörande det h v a r d a g l i g a, v u l g ä r a l. s l a n g a r t a d e s p r å k e t. Visserligen är ej afl. *-ning* på långt när så mycket som afl. *-ande* bunden vid det »s t ä d a d e» skriftspråket (normal- o. högprosan), men riktigt folklig är den ej ss. produktiv, dvs. i det lediga hvardagsspråket nybildar man ej gärna abstr. på *-ning*. Därför saknas sådana i regeln af verb, som uteslutande tillkomma det hvardagliga, ngt vulgära språkbrudet.[2]

I det jag f. ö. hänvisar till de i fråga om abstr. på *-ande* (kap. II, afd. II) anförda, vill jag här uppräkna ytterligare några exempel:

kinesa [*-ning* anföres dock af R. G:son Berg Skolpojks- o. studentslang], *björna* kunde föras till I [för *n*-ets skull], *todda*, [däremot *punschning*], *posta*.

(N)ing saknas också vid en mängd verb, som beteckna »gå åstad l. omkring», »röra sig bort på något visst sätt» med försmädlig, gäckande, klandrande l. skämtsam bibetydelse: t. ex. *klampa*, *kila*, *krafla*, *kånka*, l. *kanka*, *kuska*, *larfva*, *lomma*

---

[1] Obs. att **belackning* snarast skulle leda tanken på *lacka* (t. ex. ett bref).

[2] Finnes ett »s t ä d a d t» och ett »v u l g ä r t» verb af alldeles samma form (»homonyma»), så hör abstr. på *-ning*, då ett sådant är i bruk, gifvet till det förra verbet; t. ex. *sotning* till *sota* (spisar o. d.), men ej till »få sota för» (ngt). Läser man ordet *afkolning*, så tänker man på *kola* l. *kolna*, men ej på *kola af*, o. s. v. — Emellertid måste uttryckligen anmärkas, att enstaka fall af *nnig*-afledningar förekomma, då hvardagsord mera tillfälligt flyttas upp i städadt skriftspråk; t. ex. »Gammalt folks *dusningar* under dagens lopp äro ej verklig sömn, utan endast lindrigare anfall af utmattning» GHT 1907, nr 232, s. 19 (efter en amer. tidskr, som förmodligen haft *dozes*).

Digitized by Google

af, *lufsa*, *slinka* (in), *smita*, *streta*, *strutta*, *stulta*, *stöfla*, *svassa*, *tassa*, *traska*, *vanka* och *flacka* m. fl. [jfr kap. X].

Vidare saknas *-(n)ing* vid en hop verb, som med klandrande l. förlöjligande bibetydelse angifva rörelser med fingrar, händer l. armar, t. ex. *fingra*, *pilla*, *kreta* (= tälja), *grabba*, *rafsa* med ssgr, *hysta* och *kafva* samt med allmännare betydelse *tota till* (= försöka på ett ofullkomligt och barnsligt sätt).

Af de många verb, som klandrande l. skämtsamt användas ss. synonym till d r i c k a l. s u p a (med åtsk. skiftningar): *bälja*, *kolka*, *pimpla*, *lapa;* jfr också *jula* (= fira jul).

Ning saknas också vid *nosa* (på), *kladda*[1], *skralta*, *krassla*, *lulla*, vid åtskilliga verb, som beteckna diverse aggressiva åtgärder, t. ex. *höta*, *hun(d)sa*, *(ut)schasa*, *nacka*, äfvensom *pracka* (på), *tratta* (i), vidare åtsk. verb, som klandrande eller förlöjligande uttrycka röstens användning[2], t. ex. *gasta*, *ulfva* (= tjuta), *käfta*, *lalla*, *muttra*, *puttra* m. fl.

Dessutom t. ex. *fiffa upp*, *pigga upp*, *ynka*, *snylta*, *snugga* (= snylta), *snika* (efter), och de än mera »folkliga» (allmogen tillhörande) *grunda* (= fundera), *stura*, *tjura*, *svinka* (= vara opålitlig), *gälla* (snöpa), *missa* (= slå miste o. d.), *grisa* (om so), *kidla* l. *killa* (om get), *kissla* (om katta).

Och slutligen många refl. vb, t. ex. *axla sig*, *asa sig (fram)*, *hangla sig (fram)*, *lusa sig*, *masa sig*, *omaka sig*, *slefva i sig*, *åbäka sig*.

Det är, som synes af det föreg., rätt betydliga inskränkningar, användningen af afl. *-(n)ing* måste underkasta sig. Och ändå har jag blott medtagit sådana fall, där motviljan mot bruket af *ning* med någorlunda säkerhet kan hänföras till en regel, dvs. där man kan skönja en plausibel anledning.[3]

---

[1] Jfr kap. X.

[2] Jfr kapp. X, XI.

[3] Såsom exempel på fall, där bruket af *-ning* förefaller mig stötande, utan att jag dock kan anföra annan grund än den, att det är o v a n l i g t, vill jag citera: »*sammanväxningen* [af de eröfrade provinserna och det gamla svenska området] skedde . . . på fredliga vägar» GHT 1908, nr 47, s. 8, i ledare; — »*återställningen* (= tillfrisknandet) gick fort» Därs. 1907, nr 229, s. 13.

Förekomsten af abstr. på *-ing* vid verb på *-era*.

Vid de synnerligen talrika verb på *-era*, som inlånats till svenskan eller (undantagsvis) bildats efter mönstret af sådana lånade, förekomma många olika slag af verbalabstrakter. Så vidt dessa äro främmande för svensk ordbildning, befattar jag mig f. n. ej med dem.[1] Verbalabstrakter af svensk typ bilda verb på *-era* genom afledningsändelserna *-ande* och *-ing*. Den förra ändelsen kan tillkomma de allra flesta af verben på *-era* (ett par undantag ha anförts i kap. II). Däremot lider bruket af afledningen *-ing* rätt stor begränsning. Jag har ej haft tillfälle att närmare undersöka förhållandet mellan verben på *-era* och deras abstrakter på *-ing*, men några antydningar skall jag här lämna.

Vid verb på *-era* kan förekomma 1. såväl svenskt abstr. på *-ing*[2], som abstr. af utländsk typ, eller 2. blott svenskt abstr. på *-ing*[2] eller 3. blott abstr. af utländsk typ.[2]

1. Både abstr. på *-ing* och utländskt abstr.

a) utan väsentlig skillnad i betydelsen[3] mellan det svenska och det utländska abstraktet;

α) det svenska och det utländska äro ungefär lika vanliga i bruket:

t. ex. vid verben: *vaccinera*, *inflammera*, ***konfirmera***, *(de)gradera*, ***installera***, ***koncentrera***, ***expropriera***, ***likvidera***, ***illuminera***, ***deklamera***, ***imitera***, ***improvisera***, ***kanalisera***, alla med resp. *-ering* och *-ation;* vidare t. ex. ***komplicera***, ***klassificera*** med resp. *-icering* och *-ikation;* vidare t. ex. ***interpunktera***, *inspektera* med resp. *-tering* och *-tion;* ***invertera*** med *-tering* och *-sion;* ***permittera*** med *-ittering* och *-ission;* ***komponera*** med *-onering* och *-osition;* vidare t. ex. *brodera*, ***trakassera*** med *-ering* och *-eri*, vidare t. ex. ***abonnera***, ***ackompanjera*** med *-ering* och *-emang;* vidare t. ex. ***kontrollera*** med *-ering* och ***kontroll*** osv., vidare t. ex. ***dementera*** med *-ering* och *-i* (möjl. att föra till γ).

[1] Angående några afl. på *-eri* jfr kap. V.

[2] Jag bortser härvid från abstr. på *-ande*.

[3] Ofta kan likväl den svenska afledningsformen ha något starkare utpräglad karaktär af nomen actionis, liksom den ju också för svensk språkkänsla lättare och säkrare associerar sig med verbet.

Digitized by Google

β) abstr. på *-ing* brukas mera (hellre) än det utländska abstr., t. ex. *immatrikulera*, *individualisera*, *materialisera:* vid dessa verb föredrager åtm. jag *-ering* framför *-ation*, men jag medgifver, att bruket kan vackla starkt; vidare t. ex. *dressera*, *glasera* med *-ering* och *-yr*, hvilket senare (snarare än det förra) kan ha en konkretare betydelse, i hvilket fall verben böra ställas under *b*; vidare t. ex. *kolportera*, där *-ering* väl (om man bortser från fackspråket) föredrages framför *-age*.[1] Vid *skandera* torde *-ering* numera afgjordt föredragas framför *skansion* (jfr 2).

γ) abstr. på *-ing* brukas mindre än det utländska: t. ex. *(de-)centralisera*, *examinera*, *fabricera*, *kapitulera*, *konsultera*, vid hvilka *-ation* föredrages; *konstruera* (med *-uktion*) *promovera* (med *-otion*), *diskutera* (med *-ussion*), *explodera* (med *-osion*), *exponera* (med *exposition*), *mankera* (med *-emang*), *leverera* (med *leverans*), *massera* (med *massage*), *marschera* (jämte ssgr), *exercera*, *galoppera*, *ex-*, *im-*, *trans-portera*, vid hvilka de kortare abstr. *marsch* (*af-* etc.) , *exercis*, *galopp*, *ex-*, *im-*, *trans-port* vanligen föredragas.

b) med (mer l. mindre utpräglad) skillnad i betydelsen, hvarvid abstr. på *-ering* alltid närmast och fullständigast ansluter sig till verbet ss. dess nom. actionis, medan det utländska abstraktet fått en mera begränsad (specialiserad) och vanligen konkretare betydelse.[2]

Jfr. t. ex. *deklin-* och *konjugering* med *-ation*, *dekorering* med *dekoration*, *illustrering* med *illustration*, *kommunicering* med *kommunikation*, *negering* med *negation*, *demonstrering* med *demonstration*, *demoralisering* med *demoralisation*, *formering* med *formation*, *distrahering* och *konfundering* med *distraktion* och *konfusion*, *expediering* med *expedition*, *dirigering* med *direktion*, *redigering* med *redaktion*, *konstituering* med *konstitution*, *drapering* med *draperi*, *frisering* med *frisyr*, *karrikering* med *karrikatyr*, *etablering* med *etablissemang*, *möblering* med *möblemang*, *komplimentering* med *komplimang*, *es-*

---

[1] Såsom ett kuriosum vill jag anteckna, att *komplettering(s*-pröfning) i Lund på 1870-talet brukade af stundenterna kallas *komplettamen:* jfr *examen*, *tentamen*.

[2] Ett undantag bilda kanhända *kommendering* och *kommando*.

Digitized by Google

kortering med *eskort*, *paradering* med *parad*, *parafrasering* med *parafras*.

2. Blott abstr. på *-ing* förekommer vid t. ex. följande verb:

de flesta på *-isera*[1], ss. *brutal-*, *human-*, *demokrat-*, *fanat-*, *fratern-*, *elektr-*, *galvan-*, *dialog-*, *katalog-*, *dramat-*, *diftong-*. *grammat-*, *german-* o. d., *hypot-*, *hypnot-*, *ideal-*, *iron-*, *immunisera;* vidare: *desavouera*, *derangera*, *desertera*, *detaljera*, *dränera*, *eklatera*, *eklärera*, *excerpera*, *exploatera*, *fasonera*, *formulera*, *forcera*, *frottera*, *furnera*, *fysiljera*, *garnera*, *garnisonera*, *grassera*, *griljera*, *gruppera*, *harangera*, *harpunera*, *honorera*, *hospitera*, *ignorera*, *impregnera*, *interfoliera*, *internera*, *isolera*, *inhibera*, *influera*, *justera*, *kalkera*, *kommatera*, *kopiera* (*kopia*), *kreera*, *kroasera*, *linjera*, *orientera*, *paginera* o. s. v., samt naturligtvis sådana, som få starkare försvenskad karaktär genom sammansättning med svensk förled, t. ex. *framkonstruera*, *inkassera*, *inkvartera*, *inackordera*, *instudera*, *inklarera*, eller äro afledda af ss. svenska uppfattade ord, t. ex. *hundsfottera*, *husera*.[2]

3.. Blott abstr. af utländsk typ förekommer vid åtskilliga verb, som — efter hvad det vill synas — jämförelsevis tidigt vunnit en viss stadga och hemortsrätt i de bildade klassernas språkbruk; också deras abstrakter ha därmed fått så stark häfd, att de ej tillåtit svenska nybildningar på *-ing* att taga plats vid deras sida.[3]

Så t. ex. har man till *studera* (ss. simplex) knappast annat abstr. än *studium*,[4] till *dividera* nästan blott *division*, till *intressera* blott *intresse*, till *tendera* bl. *tendens*, till *inspirera* bl. *inspiration*, till *tolerera* bl. *tolerans*, till *disputera* bl. *disputation* el. *dispyt*, till *protestera* bl. *protest*, till *instruera* bl. *instruktion*, till *orera* bl. *oration*, till *disponera* bl. *disposition*, till

---

[1] Obs. att enstaka verb med denna ändelse finnas upptagna under *1*.

[2] Dessa båda verb äro väl så pass vulgära, att abstr. på *-ing* är jämförelsevis ovanligt; det upptages dock för bägge i OL.

[3] Naturligtvis förekomma undantagsvis afledningar på *-ing*, och gränsen mellan *3* och *1 a γ* kan ej med full bestämdhet uppdragas.

[4] Jag bortser här, liksom förut i fråga om verben på *-era*, från afledningarna på *-ande*.

Digitized by Google

kontrastera bl. *kontrast*, till *existera* bl. *existens*, till *fingera* bl. *fiktion*, till *variera* bl. *variation*, till *diktera* bl. *diktamen* (förr äfven *dicté*), till *kritisera* bl. *kritik*, till *musicera* bl. *musik*.

Bland verb, som tillhöra affärsspråket, t. ex. *spekulera* med *spekulation*, *destinera* med *destination*, *konkurrera* med *konkurrens*, *bankruttera* med *bankrutt*, *konsumera* med *konsumtion*, *kooperera* med *kooperation* — och från det politiska språkbruket: *proponera* med *proposition*, *opponera* med *opposition*, *intervenera* med *intervention*, *korrumpera* med *korruption*, *konspirera* med *konspiration*, *frondera* med *frond* eller *fronderi*.

Anmärkningsvärda äro också åtskilliga verb, som hufvudsakligen brukats inom den »fina världens» umgängesspråk, »salongsspråket», t. ex. *konversera* med *konversation*, *raljera* med *raljeri*, *kokettera* med *koketteri*, *kurtisera* med *kurtis*, *gratulera* med *gratulation*, *applådera* med *applåd*, *intrigera* med *intrig*, *parera* (i fäktning) med *parad*, *insinuera* med *insinuation*, *blamera* med *blamage*, *promenera* med *promenad*.

I den här ofvan skisserade öfversikten tror jag afdelningen 2 förtjäna den största uppmärksamheten, när abstraktbildningen vid verb på *-era* en gång göres till föremål för grundligare undersökningar, än jag har kunnat åstadkomma. Det förefaller mig, som om en stark förkärlek för afledn. *-ing* numera gjorde sig märkbar vid verben på *-era*. Och det röjer utan tvifvel en riktig språkinstinkt, när man i fråga om nya eller ej synnerligen stadgade lånord föredrager *-ering*, som är mera svenskt och tydligare ansluter sig till verbet, framför *-ation*, *-tion*, *-sion*, *-yr* m. fl.

En undantagsställning intaga väl de kortaste utländska abstrakterna, sådana som *protest* (till *protestera*), *kritik* (till *kritisera*) o. d.; dessa äro nämligen så ändamålsenliga genom sin korthet, att de redan därigenom ha anspråk på allmänhetens sympatier. Och därtill kommer, att de vinna stöd genom analogien med de korta verbalabstrakter af mera svensk typ, som behandlas här nedan i kapp. X, XI.

Såsom ett litet supplement till den nyss lämnade öfversikten vill jag anföra, att jag påträffat några verb på *-era*, vid hvilka hvarken förekommer något abstr. på

Digitized by Google

-ering ej h e l l er (åtm. ej i allmännare språkbruk) något abstr. af utländsk typ. T. ex. *genera* (abstr. *gène* kan knappast sägas ha fått burskap i svenskan), *stoltsera*[1], *spankulera*[1], *flanera*, *filosofera*, *docera*, *bornera* (t. ex. om öl). Alla dessa, utom *genera*, bilda abstr. på *-ande*.

I nuvarande riksspråk (spec. normalprosa) äro *-ande (-ende)* och *-ning (-ing)* de enda »lefvande», »produktiva» afledningsändelserna af större räckvidd. Nybildningar med annan afledningsändelse och bildandet af verbalabstr. utan afledningsändelse (= verbets stam)[2] förekomma blott mera sällan; sådana uppträda mestadels utanför det »städade» skriftspråket, i tal och i friare stil (lågprosa), hvarjämte poesien och den vittra prosan kunna arbeta i samma riktning. Men dessa nybildningar bana sig efter hand väg in i skriftspråkets mera »städade» arter; och många af dem förtjäna också att omhuldas. Skriftspråket behöfver väl någon omväxling i de ideligen återkommande afledningsändelserna *ning* och *ande*. Enklast är naturligtvis, att bruka infinitiv eller finita verbalformer i st. f. verbalabstr.; i sht de finita formerna äro ju konkreta o. folkliga; men den koncentration o. logiskhet, skriftspråket i allmänhet kräfver, tillåter ej alltid en så pass stor omständlighet, som de finita formernas bruk för med sig.

Vi skola nu taga en öfversikt, först af ännu brukliga, med afledningsändelser bildade verbalabstr., sedan af de intressanta, folkliga och största uppmuntran värda »korta» abstrakterna.

Bland de genom tillägg af afledningsstafvelse bildade vill jag först (i kapp. IV, V) framhålla ett par, som tyckas vara ganska lifskraftiga och lofvande, om också deras område ännu är ganska begränsadt.

---

[1] Dessa äro naturligtvis icke romanska lånord.

[2] Se kapp. X, XI.

Digitized by Google

FJÄRDE KAPITLET.

Nom. actionis på *-are.*

Denna lilla grupp består af nybildningar och är ännu föga uppmärksammad. De flesta svenskar veta nog, att man af månget verb genom att till verbets infinitiv-stam lägga ändelsen *-are* kan bilda ett maskulint substantiv för att beteckna den person, som utför verbets handling, eller som är i det tillstånd, verbet betecknar, t. ex. *löpare*, *lärare*, *sofvare*, *kvarsittare* — dessa sbst. kallas, som bekant, nomina agentis.

Det har emellertid redan i mycket aflägsna tider kunnat tillgå så, att ett nom. agentis fått betydelse af ett nom. actionis. I sin berömda afhandling om verbalabstrakterna i de germanska språken har von Bahder påpekat flera fall af sådan betydelseutveckling, och han har därvid erinrat om, att ss. mellanled fungerar betydelsen af nom. instrumenti. Alltså: sbst. betecknar 1) först den person, som utför handlingen, 2) sedan det verktyg l. medel, hvarmed handlingen utföres, och 3) slutligen (sedan medlet blifvit bisak) själfva handlingen.

På det andra stadiet, alltså det af nom. instrumenti, stå i vårt nuvarande språk en mängd sbst. på *-are*, som beteckna verktyg, t. ex. *gardinhållare*, *sängvärmare*, *visare* (på ur), *afvisare*, *åskledare*, *penntorkare*. Af gamla ord, i hvilka betydelseutvecklingen fullbordats, ha vi upptagit ur fornsv. (o. fornisl.) *bane* i alla betydelserna: 1) »dråpare», »dödare», 2) »anledning l. medel, hvarigenom döden framkallas», t. ex. »Detta hugg blef hans bane», 3) dråp, död(-ande). *Skada*

Digitized by Google

har urspr. betydt »skadegörare», jfr det mytologiska namnet *(Skađi)*.

När nu i våra dagar ursprungliga nom. agentis på *-are* öfvergå till nom. actionis, försiggår denna utveckling på två linjer, dels 1) genom lån från tyskan (o. möjligen engelskan), alltså på litterär väg, dels 2) genom spontan och inhemsk utveckling inom det skämtsamma talspråket.

1. Efter främmande, i sht tyska, förebilder (delvis med dansk förmedling):

afledare står ännu på gränsen mellan nom. instr. o. nom. act.; jfr SAOB, som ej angifver den senare bet., men citerar språkprof, i hvilka den kan inläggas.

afläggare kan visserligen brukas = *afläggning* (om växter o. d.), men endast i konkret bet.

afstickare är det bästa exemplet; efter det t. *einen abstecher machen* säger man nu »göra en afstickare», när man menar »sticka af» l. »vika af» från den raka vägen, i eg. eller bildl. betydelse.

öfverhalare i bet. »öfverhalning» hör kanske till 2.

2. i det folkliga l. snarare slangartade (»koling»-)språket är det, så vidt jag kunnat se, blott vissa betydelseområden, inom hvilka dessa bildningar uppträda;

a) för att beteckna supande, drickande, där likväl »supen» ännu kan fattas mera materiellt, ss. medlet l. verktyget; t. ex. (en) *sängfösare*, *tröstare*, *tankställare* (t. ex. P. Molin Ådal. 97), *hjärtevärmare* el. *-styrkare*, *själastämmare* (t. ex. hos P. Molin Ådal. 98), *magborstare* (DN 1907, nr 232 [28/8])[1];

b) ett slag: (en) *torfvare* (jfr *torfva till* ngn), *uppsittare* (= örfil, jfr det äldre (?) *sitt-opp*), *truthuggare*, *tankställare*, alla i OL. — I sin samling »Skolpojks- och studentslang» (= Sv. Landsmålen XVIII, 8) anför R. G:son Berg följande: *öronvärmare* (= örfil); *rännare*, *skallare*, *trädare* och *tärsare*, alla fyra = »slag på munnen»; *murare* = »slag på ögat» (jfr »*mura* igen ögat med ett knytnäfslag»); vidare *kimboblängare*

[1] P. Molin har dessutom i Ådal. sidd. 97—99 de likartade, men ännu själfsvåldigare och utan motsvarande verb bildade: *kolijoxare*, *kolikvintare*, *piliknarkare*, af hvilka det sistnämnda tycks vara rätt allmänt.

Digitized by Google

= »slag, box»; och slutligen ur bollspelsterminologien: *jord-beckare, jordkrypare* = »lyra som går längs efter marken». — Själf tror jag mig ha hört *körare* = stöt l. knuff. TAMM Avl. 35 anför *afbasare* (= afbasning);

c) s ö m n: (ta sig en) *snarkare, slumrare, hvilare*;

d) e f t e r s i n n a n d e (ta sig en) *funderare*;

e) v i n d s t ö t: *körare* (enl. TAMM Avl. s. 35).

Digitized by Google

FEMTE KAPITLET.

Verbalabstr. på *-eri*.

Substantiv på *-eri* började i slutet af medeltiden inkomma i svenskan; långifvare var tyskan, dels direkt, dels genom danskan som mellanhand. Men tyskan själf hade lånat orden från romanska språk, i sht franskan, eller också bildat dem efter mönstret af franska, inlånade ord. Vid sidan af ord på *-eri* stå ofta ord på *-i*.[1]

Svenskan har alltjämt fortsatt att låna sbst. på *-eri*, dels från tyskan, dels direkt från franskan, men har också bildat egna afledningar på *-eri* med starkare l. svagare anknytning till lånade förebilder.

F. n. pågår nybildandet af sbst. på *-eri* rätt lifligt, men blott inom vissa stilarter. Folkliga äro dessa sbst. blott delvis[2]. De tillhöra vanl. de bildades språkbruk; detta gäller i sht dem, som ha klandrande l. förlöjligande användning.

Långt ifrån alla sbst. på *-eri* kunna räknas till verbalabstr. (nom. actionis). Somliga äro uppenbarligen denominativer, konkreta och kunna alls icke användas ss. verbalabstrakter.

Sådana äro t. ex. de, som beteckna ett ställe, där afvel och uppfödande af vissa djur i stor skala bedrifves: *fasaneri*, *hönseri* (nytt ord), *stuteri*, *schäferi*, *holländeri* — jfr de franska lånorden *menageri* och *orangeri*.

Förvaringsrum eller tillredningsrum ut-

---

[1] Utförligare historik finnes hos TAMM Avledningsändelser hos sv. sbst. s. 17.

[2] Väl mest i ord, som beteckna yrke eller yrkeslokal; jfr dock äfven gruppen *5* här nedan.

Digitized by Google

märka: *skafferi*, det efter eng. *pantry* nyligen bildade *penteri* och det ännu nyare *ränseri* (ss. bihang till köket).

Jordagods af visst slag benämnes *säteri*, *länderi*; jfr *landeri*.

Område för funktionärs ämbetsplikter är *fögderi*, *prosteri*; jfr med bl. *-i*: *satrapi*, *sacellani*, *dekani* samt *baroni*.

Ämbetslokal, väl äfven själfva ämbetsverket (alltså ngt mera abstrakt) är *ränteri*.

Vidare mena vi med *schweizeri* ungefär detsamma som kafé (med el. utan konditori), lokal och affärsrörelse, som i äldre tider brukade förestås af schweizare.

De anförda sbst. (och med dem likställda) ha alls intet att göra med verbalabstrakter. De ansluta sig nära till de sbst., hvaraf de äro afledda. Så göra också de, som ha kollektiv betydelse: *rytteri*, *skytteri* (ålderdomligt = *artilleri*); jfr f. ö. de fr. lånorden *kavalleri*, *infanteri*, *batteri*.

Några af de redan anförda sbst. på *-eri* ansluta sig nära till personbeteckningar på *-are*, t. ex. *schweizeri* är ju eg. en *schweizares* lokal och affär, *rytteri* är sammanfattningen af *ryttare*.

Nu finns det ett stort antal andra sbst. på *-eri*, som kunna anses vara afledningar af personbeteckningar på *-are* (dvs. afledningen har dels skett på tyskt språkområde: *-er* + *-i*, dels har man i svenskan gjort nybildningar efter lånordens mönster). För så vidt nu maskulinet på *-are* kan fungera som nom. agentis, kan också sbst. på *-eri* göra tjänst som nom. actionis, ja äfven om det förra knappast är fallet, kan dock stundom neutret på *-eri* utvidga sin bet. till att åtm. tillfälligtvis bli ett nom. actionis. Vi vilja nu undersöka de grupper af sbst. på *-eri*, som mera tillfälligt, ofta l. i regeln brukas ss. nom. actionis.

1) Vi ha först att betrakta en stor mängd sbst. på *-eri*, som ha afs. på vissa yrken, i sht handtverk.

Att *bageri* sammanhänger med *bagare*, är klart för enhvar. Numera brukas ordet knappast (jfr SAOB) annat än i bet. »inrättning för affärsmässigt bedrifvande af

Digitized by Google

brödtillverkning» l. »lokal för bakande i större skala»; fordom har ordet äfven kunnat vara kollektivt (= *bagarskrå)* och ännu kan det ngn gg beteckna »bagaryrket» l. t. o. m. »bakandet», »bakningen» i allm., dvs. bli ett nom. actionis till *baka*. Dock ansluter sig *bageri* på grund af sitt *g* (dansk form) ej så lätt till *baka*. Lättare kan t. ex. *garfveri*, *spinneri*, *slakteri* få bet. af nom. act., då likväl helst med den nedsättande (pejorativa) bibet., hvarom mera nedan.

Ungefär detsamma är förhållandet med andra sbst. på *-eri*, som afse y r k e s m ä s s i g d r i f t: i allm. angifva de visserligen i n s t i t u t i o n e n (i n r ä t t n i n g e n) eller *stället (lokalen)* för densamma, men de kunna äfven närma sig bet. af nom. act. Olika sbst. ställa sig härvid täml. olika. Att syssla med *bokbinderi*, *bildhuggeri*, *träsnideri* blir ju ungef. = *binda böcker*, *hugga bilder*, *snida i trä*[1], — men å andra sidan finns det sbst. på *-eri*, som icke ha motsvarande verb, med hvilka de kunna träda i förbindelse ss. nom. act.: t. ex. *hökeri*, *krögeri*[2], *gästgifveri*. Men kan sbst. på *-eri* ställas ss. objekt till *idka* (*hålla på med*, *syssla med* o. d.) och alltså beteckna en »näring», så kommer det i alla händelser att bli likartadt med verbalabstr. (t. ex. på *-ande* o. *-ning*).

I förbigående må anmärkas, att några af yrkes- l. näringsnamnen på *-eri* också kunna beteckna den f ä r d i g a a r b e t s- (l. k o n s t-) p r o d u k t e n: *bildhuggeri*, *snideri*, *måleri*, *snörmakeri*.

För de flesta till denna stora grupp hörande sbst. tyckes bet. särsk. inrättning (för driften i fråga) vara den mest centrala, den nutida hufvudbetydelsen; när man t. ex. hör ordet *mejeri*, tänker man i första hand på ett sådant s t ä l l e, där smör och ost yrkesmässigt och i stor skala beredas. Men åtsk. sbst., som väsentligen måste räknas till denna grupp, divergera med afseende på sin hufvudbetydelse. I *kröneri* fäster man sig visserl. vid en bestämd lokal, men den verksamhet, som där bedrifves, är ej yrkesmässigt förvärf, utan å statens vägnar utförd justering af mått, mål och vikt. *Fiskeri*

[1] Jfr »De bedrevo *garveri* för att få pergament» (seminaristuppsats), där meningen väl närmast är »garfning».

[2] Jfr dock: »De sköta sitt lönkrögeri» FRÖDING G u i t a r r 53.

Digitized by Google

tyckes ha rätt skiftande betydelse; för min del har jag oftast påträffat best. pl. *fiskerierna* = fiske, som på olika ställen och på olika sätt under årets lopp bedrifves inom landet. *Handtverkeri* tyckes också företrädesvis brukas i plur. med allmän bet. (mera abstrakt). *Landtmäteriet* är väl i främsta rummet en statsinstitution, utan att det tänkes bundet vid någon viss lokal. — *Rederi* säges både om en näring i allm. och en särsk. firma (en kollektiv och i viss mån abstrakt sammanfattning af redarne och deras underordnade), medan tanke på lokalen här spelar mindre roll.

2) Besläktad med den nämnda gruppen af yrkes- och näringsnamn på *-eri* är en rätt stor grupp, där det betecknade är konsten l. dess utöfvande, antingen regelbundet ss. vitæ genus l. tillfälligt i ngn individuell handling l. åtgärd. De till denna grupp hörande substantiven kunna efter omständigheterna (tankesammanhanget) mer l. mindre fungera ss. nom. actionis; genomgående äro de dock vida mer abstrakta än orden af gruppen *1*; betydelse af lokal, atelier, verkstad, arbetsrum o. d. förekommer bl. undantagsvis. Också orden af denna grupp (liksom de af den föreg.) ansluta sig nära till nom. agentis (i sht. yrkesidkarenamn) på *-are*.

Bokhålleri är väl närmast »en bokhållares konst», men blir också allmännare: »det affärsmässiga (efter vissa regler utförda) hållandet af böcker», »bokföring».

Skriftställeri är en skriftställares yrke l. konst l. verksamhet. (t. ex. »han ägnar sig åt skr.»), eller ngt allmännare: »författande(t)».

Sbst. *bokhålleri* har ej i minsta mån dålig bibetydelse: *skriftställeri* har ngn gg sådan (jfr det från sådan bibet. alltid fria *skriftställarskap*). Men de flesta af de hithörande namnen på konst, konstmässig verksamhet o. d. äro pejorativa (nedsättande o. ringaktande); »konsten» i fråga betecknas ss. ett slags humbug, beroende på bedrägeri l. självbedrägeri, ss. onyttig, ss. löjlig osv. Ofta är det fråga om hemliga konster l. vetenskaper, därvid de stundom bedömts af den oinvigde ss. dårskap l. humbug.

Ex.: *Stjärntyderi*, *drömtyderi*, *stjärnkikeri* (ss. folkligt namn på astronomi, men äfven på observatorium; jfr *1*), *ande-*

Digitized by Google

skåderi, taskspeleri, buktaleri, kvacksalfveri, frimureri, kannstöperi (om fåkunnigt politiserande).

Det finns för öfrigt åtskilliga speciella utvecklingar: missriktningar i religiöst afs. beteckna *läseri, fritänkeri, kätteri, papisteri.*

Ss. föga värd, onyttig och dum betecknas »konsten» i *versmakeri, rimmeri* l. *rimsmideri, skrifveri* (fordom äfven och än föraktligare *skribleri,* af *skriblér*) och *pennfäkteri* (ungef. = »polemik»). — Obs. att dessa sbst. mycket väl kunna tjänstgöra ss. nom. act. (dock med bevarande af den pejorativa bet.)[1].

Icke så mycket en konst, som snarare spetsfundighet (eller enstaka yttring af spetsfundighet), hvilken vill gälla som konst, utsäges i *hårklyfveri, ordklyfveri.* Förmenta konster, »konstbesynnerliga» missriktningar äro också *projektmakeri, hemlighetsmakeri.* Men begreppet »konst» kan vara mycket förbleknadt, medan missriktningen och det besynnerliga l. dåraktiga får öfverhanden: *spegelfäkteri, grillfängeri*[2], *själfplågeri.* Hit kan också föras *mångläseri, mångsyssleri* (ÖSTERGREN i Nord. Tidskr. 1905, s. 587).

3) Besläktad med gruppen ***2*** är den grupp (***3***), som omfattar sbst., som beteckna ömkliga försök i konst l. annan verksamhet, t. ex. *bönhaseri* (fordom om handtverks idkande utanför skrået), *fuskeri, kludderi, klåperi stymperi* (obekant för mig). De hithörande sbst. kunna mycket väl brukas ss. verbalabstr. (nom. act.); somliga kunna f. ö. beteckna verksamhetens resultat t. ex. *kludderi* = dålig tafla.

4) En rik ordbildning på *-eri* äger också rum, då af sbst., som betecknar person med i viss löjlig eller klandervärd riktning starkt utvecklade egenheter, bildas ett sbst. på *-eri* för att beteckna hans sätt att handla l. (isolerad) handling af det slag, som förråder l. liknar en så l. så beskaffad person. Obs. att ett motsvarande verb (af samma rot) här ofta saknas (liksom stundom

[1] T. ex. i FREDRIKA BREMER Grannarna 2: 142: »Åt fanders med versmakeriet!» = »Låt oss nu sluta upp med att skrifva vers.»

[2] Jfr »*törnroseri* och oförnuft» FRÖDING Stänk 63.

Digitized by Google

i *3*), men att sbst. icke dess mindre har karaktären (betydelsen) af ett nom. actionis.

T. ex. *donquichotteri*, *jebuseri* (tomt ordprål, svassande grannlåt, olämplig bildprakt o. d. i poesi), *effektsökeri*, *frasmakeri* (bägge kunde föras till *2*), *fantasteri*, *skolfuxeri*, *pedanteri*, *pryderi* (snarare af sbst. (en) *pryd*, än af adj.), *sofisteri*, *juristeri*, *lurifaxeri*[1], *jobberi*, *snobberi*, *tyskeri* (ungef. = *pedanteri*, men äfven om »germanism»), *preusseri*, *engländeri* (ÖSTERGREN i Nord. Tidskr. 1905, s. 587), *kineseri* (LEVERTIN X, 280), *rabulisteri*, *rebelleri*, *öfverlöperi* (GHT 1908, nr 45, s. 4), *uppvigleri* (ÖSTERGREN anf. st.), *öfversitteri*, *storskryteri*, *pultroneri*, *kujoneri*; — *sjåperi*, *tokeri*, *stolleri* (jfr *narri* af äldre *narreri*); *fjolleri*, *fåneri*, *aperi* höra väl också hit; likaså t. ex. *fjanteri*[2], om ett sådant ord bildas.

5) Delvis mycket nära gruppen *4* stå de sbst. på *-eri*, hvilka beteckna en last, ett moraliskt fel eller en enstaka yttring af sådant: brott, omoralisk l. sedligt förkastlig handling. Medan orden i gruppen *4* öfvervägande äro förlöjligande, äro orden i denna grupp, fördömande, strängt klandrande, ehuru visserligen några (som här upptagas sist) närma sig den försmädliga bet. (som utmärker grupp *4*).

T. ex. *afguderi*[3], *boleri*, *koppleri*, *trolleri*, *häxeri*, *signeri*, *fråsseri*, *fylleri*, *superi*, *slöseri*, *skrymteri*, *hyckleri*, *fromleri*, *lismeri*, *kryperi*, *angifveri*, *bakdanteri*, *ränksmideri*, *spioneri*, *förräderi*; *fribyteri*, *kaperi* [Obs. att den klandrande l. fördömande bet. här kan vara ganska svag, eftersom *kaperi* varit en tillåten handtering], *röfveri*, *rofferi*, *tjufveri*, *snatteri*, *bagg-*

---

[1] I svensk skrift uppträder ngn gg. t. ex. FR. HEDBERG Vid skrifb. 94 (1907) *skälmeri* (= skälmaktighet el. skälmstycke), som väl har lånats från danskan och har en mildare betydelse än de andra här anförda.

[2] Jfr: »Då blir tid att tala, cara mia, kvinnans rätt och annat *tanteri*», FRÖDING Guitarr 21.

[3] Detta ord har (jämte en motsvarande utveckling i tyskan) gifvit upphof till de nyare skapelserna *mångguderi*, *särguderi* och *enguderi* (se O. ÖSTERGREN i Nord. Tidskr. 1905, s. 587). Anmärkningsvärdt är, att den dåliga betydelsen i dessa nybildningar är mycket svag, enär de tjäna som vetenskapliga termer; de höra därför snarast till *6*. Med *mångguderi* kan man f. ö. jämföra det danska *flerkoneri* (= polygami).

Digitized by Google

böleri, skinneri, prejeri, blodsugeri, procenteri, bedrägeri[1], *falskmynteri* (GHT 1908, nr 75, s. 3), *lurendrejeri, smuggleri, vingleri, svindleri, (klock-, häst-) skojeri, aflatskrämeri,* — *tiggeri, bettleri, lösdrifveri, dagdrifveri, djurplågeri,* — *begabberi, gäckeri, gyckleri* [obekant för mig, kanske nytt och bildadt under inflytande dels af *hyckleri*, dels af det d. *gøgleri*], *huttleri* (OL) — *svineri* (till *4*?) [*Obs.* i de mot slutet anförda är den klandrande bet. svagare].

Många af de anförda brukas hufvudsakligen ss. nomina actionis; *lurendrejeri* l. *smuggleri* kan brukas ss. alldeles synonymt med *smuggling*, *kaperiet* = *kapandet*, som väl är mindre brukligt; *kryperi* är det eg. nom. act. för den spec. bet. af *krypa*, *hyckleriet* är brukligare än *hycklandet; svineri* torde vara det enda abstr., som brukas till *svina*, osv. I andra fall öfverväger betydelse dålig egenskap, ond vana, t. ex. *superi, fromleri, dagdrifveri.*

6) Det finns också en liten grupp af sbst. på *-eri*, som så godt som uteslutande brukas till nom. actionis, och hvilka tillika sakna den klandrande bibetydelsen l. åtm. ha den ytterst svagt.

Slafveri (= »det att vara slaf», »att slafva») betecknar en olycka, men intet för den olycklige klandervärdt. *Bryderi* = »att bry sig, att vara brydd, i förlägenhet». *Raseri* = »att rasa,[2] vara rasande», om människor, djur l. lössläppta naturkrafter. *Frieri* (= »det att fria till någon») är kanske det enklaste och mest påtagliga exemplet, att äfven ord på *-eri* kunna spela en viktig roll ss. verbalabstr. (nom. actionis); verbet *fria* (till ngn) har i självfva verket intet annat nom. actionis (af samma rot), ty *friandet* är = »frikännandet» [jfr det norska *friing* = frieri].

Jag antydde vid början af denna afdelning (*6*), att någon skiftning af klander kunde kvarstå, ehuru mycket svag. Därvid hade jag i sikte sbst., som till betydelsen närma sig de

---

[1] Fordom äfven närmare anslutande sig till *bedraga* genom formen *bedrageri*, t. ex. Gustaf I:s registr. 2: 95 (1525).

[2] Något ovanlig förefaller dock abstraktets konstruktion med prepositionsbestämning, t. ex.: »Änglar varna honom [dvs. Vladimir den store] för *raseri mot Kristi rike*» A. Ekermann Läseb. t. sv. litt.-hist.^{3}, s. 44.

Digitized by Google

är förut omtalade *dagdrifveri* eller ock *fantasteri*,*grillfängeri*, men i hvilka det i praktiskt afs. onyttiga får ett visst poetiskt berättigande, benämnes med k e l a n d e sympati. Dessa sbst. torde ha omhuldats i sht af våra nyromantiker. Jag menar sådana ord på *-eri* som *ströfveri*, *svärmeri*, *drömmeri*, *grubbleri* — ngt mindre välvilligt är *vurmeri*.

7) Till sist uppräknar jag några ord på *-eri*, som jag af någon anledning ej kunnat placera inom någon viss af de föreg. grupperna.

Ang. *mångleri* o. *köpslageri* vet jag ej, i huru hög grad de innebära ett klander; det förra har väl föga (kanske alls intet?) däraf, det senare i alla händelser mera.

Rättshafveri, *käbbleri* och *klammeri* innebära ogillande och förakt, men ha en tämligen isolerad ställning i förh. till de under *3*—*5* anförda.

En föraktlig bibetydelse har också *spökeri*, men det kan ej lätt inrangeras i ngn af de förut anförda grupperna.

Dessutom finns det några ord utan dålig bet., som stå mera för sig självfva (ej ingå i någon af de nämnda flockarna): *fyrverkeri*, *haveri*, *hofveri* (= ett slags lindrigare lifegenskap).

En mängd franska lånord har jag alldeles förbigått; jag vill här blott påpeka, att vi ha många sådana på *-eri*, som regelbundet användas ss. nom. actionis till verb på *-era*[1], t. ex. *raljeri*, *kåseri*, *trakasseri*, *koketteri*, medan andra sakna motsv. verb och nära ansluta sig till ett subst., som betecknar så l. så beskaffad person (jfr *4*), t. ex. *kanaljeri*.

Taga vi en återblick på orden med denna afledning, se vi alltså, att sbst. på *-eri*, oaktadt sitt utländska ursprung, visa stor lifskraft och raskt tillväxa. Mestadels äro de klandrande l. gäckande. Om man undantager gruppen *1* (*bageri* o. d.), några af *5* (*fylleri* osv.) samt några andra, som tillhöra det allmänna språkbruket, äro orden på *-eri* de b i l d a d e klassernas egendom; nybildningar ske dels i tal, dels i vittert (litterärt) språk. På sina begränsade områden äro sbst. på *-eri* mycket förträffliga att ha, men då de ej kunna bli i högre grad f o l k l i g a, torde man ej böra försöka utsträcka denna afledningens brukbarhet ytterligare. Vi ha andra och bättre sätt att reda oss.

[1] Jfr slutet af kap. III.

Digitized by Google

SJÄTTE KAPITLET.

Verbalabstrakter på *-an.*

Medan afledningarna på *-are* och *-eri* för bildandet af verbalabstrakter alldeles otvifvelaktigt i vår tid äro produktiva, om också inom begränsade områden (för *-are* mycket begränsade), och bägge tillhöra det bildade, skämtsamma talspråket, äro däremot de bägge afledningarna *-an* och *-else* mera omtvistade med afs. på sin produktivitet i det nutida språket.

Så mycket kan dock fastslås, att den produktion, dessa afledningar i nutiden ha att uppvisa, väsentligen tillhör det litterära (vittra) språkbruket och knappast sträcker sig till ledigt talspråk, om ej undantagsvis, där analogier med inhemska ord eller starkare inflytelser från danskan och tyskan göra sig gällande.

I svenskan äro afledningarna på *-an*[1] äldre än de på *-else*. De förekomma rätt talrikt redan i fsv., men tyckas i början ha varit inskränkta till svaga *ō*-stammar (dvs. verb af typen *kalla, älska*). Äfven i ä. nysv. finnas många abstr. på *-an*, som nu äro föråldrade.

Afl. på *-an* behålla sig fortfarande ss. rena verbalabstrakter (nom. actionis). Öfvergång till konkret bet. föreligger knappast i ngt annat ord än *predikan;* mera tillfällig konkretisering kan naturligtvis också förekomma i andra ord, t. ex. *anmälan, hemställan, början* (i fråga om skrift l. tryck).

I fornspråket voro substantiven på *-an* böjliga feminina *i*-stammar. I nysv. har förmågan att antaga slutartikel

[1] Om deras historia jfr TAMM Avl. hos subst. s. 29.

Digitized by Google

och att bilda plur. gått förlorad. Plur. kunde naturl. förekomma, endast då sbst. till en viss grad konkretiserats (t. ex. betecknade skilda yttringar l. handlingar), och var alltså af ålder mindre bruklig. Slutartikeln torde ha försvunnit på grund af det *n*-ljud som bildar stamslutet (vokalsynkope och sammansmältning af *n* + *n*). Vid somliga (ej på långt när alla) af sbst. på *-an* kunna de felande formerna (best. o. pl.) suppleras af liktydiga verbalabstr. på *-ning* l. *-else* l. *-ande*, i sht af det förstnämnda slaget. Men ett abstr. på *-an* kan äfven utan slutart. användas i sådan ställning, där eljest best. form fordras, t. ex. »*i (första) början*» = »*i (första) begynnelsen*».

Vid granskning af den nutida svenskans förråd af abstr. på *-an* är det viktigt att fasthålla stilsynpunkten. Ty endast därigenom kan man bilda sig en klar uppfattning af denna afledningars nuvarande frekvens och lifskraft.

1) Såsom fullt kuranta i ledigt (bildadt) umgängesspråk skulle jag knappast vilja erkänna flera än de följande:[1]

predikan (det enda på *-an* af romanskt ursprung) — *början* — *uppfostran* (hvaremot *fostran* tillhör den högre stilen) — *efterfrågan, tillfrågan* — *förmodan* — *beundran, förundran* (men ej lika mycket *undran*) — *önskan* (jämte *väl-, välgångs-*) — *tvekan* (i sht i förb. *utan tvekan*) — *uppmuntran* (men ej *muntran*).

En smula mera högstämda förefalla mig:

längtan — *förtviflan* — *täflan* (det lediga talet föredrager väl *täfling*) — *sträfvan* — *väntan*.

På gränsen till *2* tyckas mig *anmälan* och *ansökan* stå; *talan* (föra ngns t., mista sin t.) hör ännu mera afgjordt dit, ehuru det (halft skämtsamt) kan brukas i ledigt tal.

Till bildadt, ledigt umgängestal höra väl äfven *verkan* och *fordran*, men af de ssgr, i hvilka ettdera ordet ingår ss. slutled, knappast ngt annat än *befordran*.

[1] När jag här och ofta i fortsättningen uppradar ett antal ord af någon viss kategori, söker jag att i någon mån ordna orden efter betydelsen. Förhandenvaron af (till betydelsen) närstående är nämligen af vikt både för bevarandet af äldre och för uppkomsten af nya ord.

Digitized by Google

2) Till kanslistil, juridiskt, kameralt, administrativt l. parlamentariskt (osv.) språkbruk l. officiell stil i allm., samt sådan framställning, som tagit intryck däraf, räknar jag följande:

käran, åkäran — *talan* [jfr *1*], *återgångstalan* — *hemställan* — *erinran* — (med l. under) *tillstyrkan, afstyrkan* [»mindre br.» SAOB] — (under)*förmälan* (att) — *försäkran* [möjl. äfven till *3* eller *1*] — (under l. på) *anhållan, anmodan* [kunna äfven föras till *3*] — *bemedlan* — *beifran* — (i)*förlitan* (på) [möjligen till *3* ?] — (vid l. efter) *affordran, anfordran, genfordran, påfordran, uppfordran, återfordran* — *vålds-, å-verkan* — *husransakan* [det enkla *ransakan* ej i OL].

3) Till något ledigare (allmängiltigare) normalprosa räknar jag följande sbst., som synas mig afgjordt skriftspråksmässiga [ej gärna användbara i ledigt samtalsspråk], utan att dock ha med sig ngn smak af kanslistil el. af ålderdomlighet.

(på ngns) *in-, tillrådan;* mindre br. är *afrådan* — (på ngns) *intalan* — *begäran* — *förfrågan* — *klagan* [till *4* ?] — *erbjudan*, OL upptar ej *inbjudan*, som förefaller mig ungef. lika brukligt, Tamm Avl. 30 kallar det ett »nytt ord» — *an-, häntydan* — *anstiftan* — (utan) *mans-, tids-spillan* [*blods-* snarare till *4*] — *in-, med-, mot-, på-, sam-, växel-, åter-verkan* — *fullbordan* — *förkofran* — *diktan och traktan* [jfr *4*] — (i) *afvaktan* (på) — *förväntan* — *förtröstan* — *fruktan* — *förfäran* — *tillägnan* — *tillönskan* — *gisslan* [till *4*?].[1]

Till denna stil höra dessutom åtsk. ssgr, hvari ett abstr. på *-an* ingår ss. förled; detta abstr. kan stundom saknas ss. simplex. Slutled är alltid adj. *-värd*, utom i ssgn. *fasansfull.*

Ex. *beaktansvärd* (OL har också det för mig knappast kända *påaktansvärd*), *behjärtansvärd, beklagansvärd* [väl äfven till *1*], *efterföljansvärd, eftersträfvans-, eftertraktansvärd, erkännansvärd, beundransvärd* [möjl. till *1*], *(för)undransvärd, förvånansvärd, fruktansvärd* [ej gärna till *1*], *fasansvärd.*

Anm. *1.* Med komiskt patos bildas i talspr. efter dessa *rysansvärd*, som alltså hör till *1.*

[1] Osäkert förefaller mig *medtäflan* i OL.

Digitized by Google

Anm. *2*. De ssgr på *-värd* (resp. *-full*), hvilkas förled utgöres af ett abstr. på *-an*, hvilket ej förekommer ss. simplex, hafva tyska förebilder, t. ex. *beachtenswert;* att märka är, att det motsv. ordet på *-ande* skulle falla sig alltför långsläpigt i ssg;[1] *beaktandesvärd* skulle tendera att förkortas.

4) Till högre stilarter (högprosa, vitter stil, religiös stil) höra rätt många; jag upptager först dem, som väsentligen höra till det religiösa språkbruket (kyrkosvenska, uppbyggelseskrifter o. d.),

begrundan — *tillbedjan* — *åkallan* — *dyrkan* [möjl. äfven till *3*] — *nitälskan* — *hugsvalan* (t. ex. FRÖDING Stänk 165) — *misströstan* — *skrymtan* — *tuktan* — *tandagnisslan*.

Hit höra också sådana ssgr som *anammansvärd*, *begråtansvärd*.

Hvaremot *tillbedjansvärd* blifvit allmännare o. kan föras till *3*.

Till högre stil i allm., helst sådan med ngt ålderdomlig prägel, skulle jag vilja föra:

vädjan — *vägran* [obs. att *förvägran* ej upptages i OL] — *afbidan*, *förbidan*, än mindre allmänt är det enkla *bidan* — *dagtingan* — *fostran* — *blodsspillan* — *gamman* [i fspr. neutr. och ännu knappast att sammanställa med verbalabstr. på *-an*, då det ju saknar motsv. verb] — *äflan* — *åstundan* — *traktan* [jfr *3*] — *trängtan* — *ängslan* [till *3*?] — *kvidan* — *suckan* — *bäfvan* — *medömkan* o. *ömkan* [åtm. det förra till *3*?] — *förskyllan* — *undskyllan* — *tillskyndan*. Såsom förled: *bemärkans-*, *berättans-värd* (SAOB).

Slutligen räknar jag hit några, som i likhet med de föreg. upptagas af OL, men hvilka äro mig så pass obekanta, att jag ej vågar närmare yttra mig om deras brukbarhetsområde (deras stilvärde):

köpslagan — *beskådan* — *muntran* (i betydelsen »uppmuntran» t. ex. LENNGREN 70, 72) — *idisslan* — *vacklan* (t. ex. TAMM Avl. i adj. s. 60, NOREEN Vårt Språk II 11, GHT 1907, nr 280, s. 3) — *ifran*.[2]

[1] Obs. att abstr. på *-ande* (*-ende*) också eljest ha mycket ringa användning ss. första ssgsled; jfr här ofvan s. 9 f.

[2] Hos V. RYDBERG.

Digitized by Google

Den här gifna uppskattningen af ordens brukbarhetsområde kan sammanfattas sålunda: Om man hopsummerar simplicia och de komposita, där sbst. på *-an* är slutled (men bortser från dem, där ordet på *-an* är förled), så visar det sig, att hela antalet abstr. på *-an* knappt uppgår till mer än omkr. 120; af dessa kan (så vidt min uppfattning är riktig) blott omkring en femtedel brukas i ledigt umgängestal; alla de öfriga tillhöra skriftspråket och mestadels dettas stelare eller mera högstämda arter.

Under sådana förhållanden kan man ej vänta, att *-an* skall visa sig vara någon produktiv afledningsändelse i eg. mening. Jfr det friska lif, som *-eri* utvecklar inom skämtsamt, bildadt hvardagstal! Också säger TAMM (Avl. s. 30): »Till nybildning användes *-an* numera väl knappast annat än i enskilda fall efter speciella mönsterord på *-an* med något likartad betydelse», hvarefter han ss. exempel anför (på) *inbjudan*, som han anser vara bildadt efter (på) *begäran*, *anhållan*, *hemställan*.

Men inom det litterära språkbruket, företrädesvis den vittra stilen, visa sig alltemellanåt tendenser att nybilda verbalabstr. på *-an*. Detta påpekas af Doc. O. ÖSTERGREN i Nord. Tidskr. 1905, s. 587; »det ser nästan ut», säger han, »som skulle dessa substantiv vara på väg att upplefva en indiansommar». Och Doc. RUBEN G:SON BERG har (i Språk o. Stil V 222) på sätt och vis tagit dessa nybildningar i försvar; han säger, att han ej kan dela TAMMS (nyss citerade) åsikt. »Jag tror», fortsätter han, »att ändelsen är mycket produktiv ännu för sådana fall, då man vill undvika *-ande* [spärrning af mig]. Men naturligtvis är flertalet dylika bildningar tillfälligt.»

BERGS och ÖSTERGRENS åsikter sakna ej grund. Just i de senaste årtiondena ha enstaka förff. mera tillfälligtvis nybildat eller återupptagit verbalabstr. på *-an*, medan andra förff. visat en afgjord förkärlek för denna afledning och tyckas försöka sätta den i kurs.

Språkförbättrandets föregångsman VIKTOR RYDBERG har åtminstone ej hyst någon motvilja mot denna afledning, som han kände från fornspråket. I sin strid mot de tyska prefixen

Digitized by Google

(i synnerhet *be-* och *för-*) utbyter han *förtröstan* mot det eljest obrukliga *tröstan* (»Tysk eller nordisk svenska?» Varia 330)[1]; en annan gång (år 1887, se SAOB) råkar han (väl af distraktion) att begagna en så pass tyskartad bildning som *anspelan;* detta ord har annars uppvisats blott hos TRANÉR (1833).

Hos AUGUST STRINDBERG synas nya l. eljest i språket mindre brukliga abstr. på *-an* förekomma blott undantagsvis; det enda för mig bekanta exemplet, *skämtan* (S. R. I 115 enl. Ö.)[2], tyckes snarast vara användt som en humoristisk arkaism i dialogen.

Eljest framträda nya *an*-afledningar på flera håll, t. o. m. hos språkforskare. K. F. JOHANSSON brukar 1897 *anropan* (se SAOB), möjligen beroende på *åkallan*, HERMAN SÖDERBERGH (Från Filol. Fören. i Lund 1897, s. 162, enl. Ö.) har: »med *hänvisan* till», kanske framkalladt af *häntydan*, och HYLÉN (Spr. o. Stil VI 154, Ö.) bildar *efterliknansvärd* efter mönstret af det tämligen vanliga *efterföljansvärd*.

Att tidningsmän i hastigheten komma att bruka afledningar på *-an* i st. f. afl. på *-ande*, är ju mindre att undra på; jag disponerar emellertid blott följande exempel: »Under *påpekan* af» Upsala 1905 (Ö.); »Brandes *hitbjudan*» Uppsala Nya Tidning 16. 2. 1906 (jfr *in-*, *erbjudan*); *omhuldan* GHT 1907, nr 217, s. 8 (i ledare).[3]

Det är i alla händelser ett anmärkningsvärdt symptom, att nya verbalabstr. på *-an* börja visa sig i dagsprässen. Ty därifrån är öfvergången till annan skrift lätt och nästan omärklig.[4] Mindre inflytande på det allmänna skriftspråket (»nor-

---

[1] Språkprofvet har benäget meddelats mig af doc. O. ÖSTERGREN; också i det följande kommer jag att anföra flera språkprof, för hvilka jag har honom att tacka; jag betecknar dem med ett Ö. inom parentes.

[2] Detta gamla ord användes af FRÖDING Nya dikter 112.

[3] Ordet upptages utan källuppgift af ÖSTERGREN Nord. tidskr. 1905. Själf använder han ordet i Stilistisk språkvetenskap (1908) s. 90. Han anför dessutom (i Nord. tidskr.) ss. nybildningar: i *förhastan, framställan, urskuldan fikan*, vidare ett par af de här i min text med hänvisning försedda (näml. *blundan, yfvan, skrian*), därjämte äfven *kvidan*, som likväl tyckes vara något äldre och mera stadgadt (jfr 4 här ofvan).

[4] Ur en seminaristuppsats har 1908 antecknats: »På grund af denna oerhörda *eftersökan*» [ang. guld].

malprosan») öfva nu för tiden skalderna. Likväl är det för bedömandet af *an*-afledningarnas framtida utsikter ej alldeles betydelselöst, att de yngsta generationerna af våra skönlitterära författare med större förkärlek än den äldre nyttja afledningsändelsen *-an*.

Hos HARALD MOLANDER, En lyckoriddare, s. 59 (Ö.) finns »utan *töfvan*» (jfr *tvekan*, *väntan*, *afbidan* m. fl.); KARLFELDT, Fridolins lustgård 79 (Ö.) har *skrian* (rimmande med »stian»), och s. 121 *yfvan;* hos VILHELM EKELUND, Elegier 16 (Ö.) anträffas »bönens heta *flämtan*»; Lennart Hennings (= RUBEN G:SON BERG) skrifver i Uppsala Nya Tidning 16. 12. 1901 (Ö.): *blundan* (rimmande med »undan»); J. CONRADSON har i SvD 18.7.1907 (Ö.): »undan dina dunkla, oroliga skyars *sväfvan*» (jfr *bäfvan*); ANDERS ÖSTERLING Årets visor s. 97: »som den profanes öra, trots ifrig *lyssnan* aldrig skall få höra». Vidare har MATHILDA ROOS Hvit Ljung s. 295 *betänkansvärd.*

Priset tages hittills, så vidt jag vet, af NORLIND, som i sina Intermezzon (1907) har *skälfvan* s. 15, s. 96 (Ö.), *snyftan* s. 15, *glidan* s. 46, *skridan* s. 47. Alla dessa från NORLIND hämtade exempel förekomma i prosa; här har alltså intet tvång af rim eller meter, utan helt andra skäl varit afgörande för valet af abstrakter på *-an* i st. f. de vanliga på *-ande* eller *-ning*. Det kan väl hända, att NORLIND hyst ett (fullt berättigadt) misshag mot det ideliga återkommandet af abstr. på *-ande* (*-ende*) och *-ning* (*-ing*) och därför afsiktligt sökt omväxling. Men att han just fastnat för *an*-afledningarna, beror utan tvifvel på danskt inflytande; han är född skåning och har tydligen haft liflig beröring med danskar och dansk litteratur; därom vittna rätt många danismer af annat slag i hans skrifter.[1]

I det hela är nog den danska litteraturens stora popularitet inom våra bildade klasser den hufvudsakligaste anledningen till de på senaste tiden ganska talrika *an*-afledningar, på hvilka vi nyss gifvit exempel; en parallell skola vi för öfrigt finna i den danska invandringen af verbalabstr. på *-else*.

---

[1] T. ex. ordet *besegring(ar)*.

Digitized by Google

I danskan ha verbalabstr. på *-en* blifvit så talrika, att de i detta språk tyckas intaga ungefär samma ställning som abstrakterna på *-ande (-ende)* i svenskan. Och det kan väl knappast betviflas, att detta förhållande långt mera beror på efterbildande af tyska substantiviska infinitiver på *-en* än på fortsatt lifskraft hos det gamla suffixet *-an (>-æn >-en)*.

Också på sådana svenskar, som ständigt syssla med tyska böcker, tidskrifter och tidningar, och som dessutom (ofta nog) kunna tala tyska flytande, måste de substantiverade infinitiverna på *-en* öfva starka inflytelser. I själfva verket äro de allra flesta abstr. på *-an*, som f. n. blifvit mer eller mindre stadgade i vårt språkbruk, efterbildningar efter motsvarande tyska inf. på *-en*, medan endast ett ringa fåtal går tillbaka till fsv. abstr. på *-an* (se TAMM Avl. s. 30). — Lättast synes inlånandet l. efterbildandet ha kunnat ske, då det varit fråga om prepositionsuttryck (t. ex. *i* l. *under förmodan* att ..., *under anhållan om* ... osv.) eller i sgg med adj. *värd* till efterled.

Om nu det senaste årtiondet har att uppvisa en jämförelsevis stark tendens till abstraktbildning på *-an*, kan man likväl lätt konstatera samma företeelse under nysvenskans äldre skeden; på 15- och 16-hundratalen synes det tyska inflyttandet i detta afseende ha gjort sig mäktigt gällande på vårt högtidligare skriftspråk (t. ex. kanslistil och andlig stil), där många af de då införda *an*-orden hållit sig kvar till våra dagar (jfr i sht afd. *2* och *4* här ofvan). Andra lånade l. efterbildade ord på *-an* ha däremot åter förlorats; somliga ha kanske aldrig varit annat än tillfälligt uppdykande tyskerier. Säkerigen skulle man — t. ex. genom att undersöka Svenska Akademiens excerptsamlingar eller, ändå enklare, medelst genombläddrande af F. A. DAHLGRENS handskrifna förteckning öfver obsoleta ord — kunna lämna en lång lista på dylika, under nyare tidens båda första århundraden synliga, men sedan åter försvunna *an*-ord. I denna uppsats, där hufvudvikten lägges på nutida företeelser och äldre förhållanden bli af underordnad betydelse, kan jag nöja mig med att anföra ett mindre antal exempel; de flesta orden äro hämtade från de hittills

Digitized by Google

tryckta delarna af SAOB; Doc. ÖSTENGREN har också här välvilligt skaffat mig åtskilliga språkprof.

berg(-)brukan (år 1524), *anfäktan* (1526), *bakdantan* (1526, äfven 1674, 1721 samt 1828 TEGNÉR), *antvardan* (1527—1544), *betungan* (1530), *belefvan* (1534—1656), *beskyddan* (1544, 1640), *beskärman* (1548), *anvärfvan* (1562), *fördristan* (1566, se SAOB under *betynga*), *anklagan*, uppvisadt 1568, 1669, 1773 (SAHLSTEDT) och 1850 (A. F. DALIN), är kanske ännu brukbart; *beryktan* (1582), *behagan* (1605), *stämplan* (= stämplingar, 1622), (hast och) *skyndan* (SCHRODERUS L i v. 548 från år 1626), *begynnan* (1636), *beskyllan* (1644—1778), *berättan* (1651—1709), (utan) *afväntan* (1655)[1], *befallan* (1676), *befrämjan* (1677)[2], *betygan* (1690—1863 enl. SAOB).

Från 17- och 18-hundratalen kan jag anföra följande abstr. på *-an*, som numera torde vara obrukliga:

baktalan (1710—1726), *minskan* o. *forskan* (1713), *bedyran* (1713, 1849 ATTERBOM), *smickran* (1726), *bestyrkan* (1733), *försnillan* (1749 LIND), *aftalan* (1774), *bemödan* (1778—1848), *afvikan* (1790 MÖLLER), *yrkan* (LENNGREN 43, 72), *älskansvärd* (LENNGREN 177), *bönfallan* (1797 THORILD); *anföran* (1802, WESTE 1807), (med) *yttran* (att.... ALMQVIST Törnrosens bok[2] I:IV), *befrian* (JOHANSSON Hom. 1844), *begagnansvärd* (ATTERBOM 1847), *aflan* (C. A. HAGBERG 1849), *anställan* (SVEDELIUS 1856). — Från TRANÉRS metriska öfversättningar har Doc. BERG (Språk o. Stil V 222) samlat: *beklagan* (som han äfven uppvisar hos STRINDBERG), *fäktan*, *förbittran*, (efter) *förhållan* (= förståndigt?), *förvitan*, *jäktan*, *kifvan*, *knakan*, *rosslan*, *sian* och *skrian* (jfr KARLFELDT här ofvan).

Det stilistiska värdet af abstraktbildning på *-an* kan ej sättas särdeles högt. Det är sant, att abstr. på *-an* bereda någon omväxling i öfvermåttet af abstr. på *-ande (-ende)* och *-ning (-ing)*, och detta är ju i och för sig en förtjänst. De äro också jämförelsevis korta, hvarför de komma väl till pass i vers, där de för öfrigt också ibland gifva nya rim. Men mot

---

[1] Uppträder också hos BIBERG 1822.

[2] Äfven 1803 (ÖDMANN), 1874 (RYDQVIST) samt 1889 (se SAOB).

Digitized by Google

dessa nybildningar tala två viktiga skäl: de äro ej och kunna ej bli f o l k l i g a, utan tjäna blott till att vidga klyftan mellan det litterära och det folkliga språkbruket; och för det andra äro de o p r a k t i s k a genom sin oförmåga att antaga slutartikel och pluraländelse.

Till verbalabstr. på *-an* kan man naturligtvis numera icke räkna *borgen* och *lofven*, som genom tyskt inflytande (hvilket framkallat accentueringens och afledningsvokalens förändring) blifvit starkt afvikande. Likartade med dessa äro *hållen* i ordspr. »Lofven är god, men hållen är bättre» och *gifven* i spelregeln »Gifven går (eller: gäller?)»; bägge uppgifvas emellertid i OL vara b e s t ä m d a former.

Digitized by Google

SJUNDE KAPITLET.

Verbalabstr. på *-else.*

I likhet med abstr. på *-an* hafva de på *-else* fordom varit betydligt talrikare än nu; också afledningen *-else* kan numera anses vara improduktiv, ehuru (som vi längre ned skola omtala) enstaka inflyttningar af danska ord på *-else* ännu förekomma. Angående afledningens historia se TAMM Avl. s. 44 ff.

Afledningens egenskap af att (åtm. hvad de allra flesta orden beträffar) vara införd från utlandet samt begagnad mest i skriftspråk och företrädesvis i andliga skrifter — denna karaktäristiska egenskap är ännu lätt skönjbar. Blott en mindre del af orden på *-else* tillhör de bildades hvardagliga talspråk — rent af folkliga äro väl blott några stycken — medan däremot de flesta tillhöra normalprosa, kanslistil, andlig stil[1] eller annan högre stilart; för egentlig poesi torde de dock oftast falla sig obekväma. Något tungt och klumpigt[2] vidlåder dem i allmänhet.

Flertalet har allt jämt betydelse af nomina actionis, om ock substantiveringen ansluter sig till endast en liten del af det motsvarande verbets betydelseområde. Numera blott konkreta (betecknande handlingens produkt eller medel) äro: *bakelse*, *hackelse*, *kungörelse*, *rökelse*, *skrifvelse*, *stärkelse* (lokalt äfven *blåelse*), *täckelse*, *stafvelse*, *ändelse;* öfver-

---

[1] Lexikografen O. LIND (1749), som i allmänhet är starkt påverkad af religiöst språkbruk, upptager en mängd abstr. på *-else*, delvis sådana, som annars icke alls eller blott sällan kunnat uppvisas.

[2] T. ex. »spår af belägringens *förödelses styggelse*» GHT 1908, nr 79, s. 6.

Digitized by Google

vägande konkret är *fängelse*, och med *spökelse* menar man väl hellre »spöket» självt än »spökeri» (som är mera abstrakt). *Vidskepelse*, *af-* l. *tillstymmelse* (som sakna motsv. verb) kunna till sin bet. knappast gälla för nom. actionis.

En öfversikt af de f. n. användbara abstr. på *-else* (byggd på OL) synes mig lämpligast böra uppställas efter ordens brukbarhet för olika stilar.

1) Till ledigt, bildadt (men ej fullt »folkligt») umgängesspråk skulle jag vilja räkna följande: *födelse* till *födas* — *rörelse* till *röra sig* och *röras*, *bli rörd* — *händelse*, t. ex. *i händelse af* . . . = »om (det o. det) händer» — *förmörkelse* till *förmörkas* l. *-ka sig* — *öfverenskommelse* till *komma öfver ens* — *förberedelse* väl närmast till *förbereda sig* (till l. på ngt) — *förlustelse* och *förströelse* höra väl närmast till verbens reflexivformer; jfr *till* (ngns) *förlustande*; jfr också *förströende* till andra betydelser af *förströ* — *förargelse* till *förarga sig* — *förskräckelse* till *förskräckas* l. *bli förskräckt* — *förbannelse* — *hotelse* — *förebråelse* — *påminnelse* — *tillåtelse* — *förlåtelse* — *rättelse*, nästan liktydigt med *rättande(t)*, men äfven spec. om den fullbordade handlingen, resultatet; *rättning* är fackterm (gymn., milit.) — *berättelse*, vanligen konkretare än *berättande(t)* — *underrättelse*, konkretare än *-ande(t)* — *tillsägelse* — *motsägelse* — *befrielse*, äfven detta och de två näst föregående äro något konkretare än motsv. sbst. på *-ande(t)* — *jämförelse* — *betydelse*.

Något mindre lediga äro: *bemärkelse* (ss. synonym till *betydelse*), motsvarande en föråldrad användning af *bemärka* — *bekännelse* (af ett brott o. d.) — *styrelse*, t. ex. »under denna konungs styrelse» — *angifvelse* — *anklagelse* — *bestämmelse* — *bekräftelse* — *förbindelse*, väl närmast till *förbinda sig* = utlofva, el. till *vara förbunden med* ngn l. ngt — *öfvertygelse* till *vara öfvertygad (om)* — *frestelse* — *vistelse* till *vistas*.

Då denna grupp *(1)* har jämförelsevis stor användning också i tal och alltså konstruktion, betydelse m. m. för gruppens ord måste anses äga relativ fasthet i traditionen, kan det vara skäl att, innan vi öfvergå till ord med mera inskränkt brukbarhet, anställa några betraktelser öfver de redan anförda.

Digitized by Google

Först bör påpekas, att de flesta tillhöra sammansatta verb eller verb med adverbial; utan förled äro blott några få.

De bland gruppens abstrakter, hvilkas motsvarande verb styra direkt (sak- el. person-) objekt, kunna i regeln icke tillfoga objektsordet med samma konstruktion (dvs. i genit. eller inledt af prep. *af*), som brukas vid abstr. på *-ande* (och ofta äfven vid de på *-ning*). Man säger t. ex. *bestämmandet* l. (fastän mindre gärna) *bestämningen af målet*, men icke *bestämmelsen af målet.* Ej heller kan man säga *befrielsen af fången*, men väl *fångens befrielse*, som emellertid ej blir alldeles detsamma som *fångens befriande* (= »det att ngn befriar fången»), utan är = »det att fången befrias (skall befrias l. har befriats)».

Verklig aktiv (transitiv) betydelse och konstruktion i likhet med abstr. på *-ande(t)* skulle väl snarast tillkomma *jämförelse*, t. ex. *vid jämförelse* (hellre dock: *jämförande*) *af dessa intyg finner jag* . . ., och *bekräftelse*, t. ex. »*till bekräftelse af* löftet, aflade han en dyr ed», där likväl *på* vanligen torde föredragas (jfr SAOB).

I åtskilliga fall kan verbets sakobjekt vid abstraktet på *-else* motsvaras af konstruktion med annan preposition än *af;* t. ex. *förebråelse* l. *förlåtelse för ngt*, *tillåtelse till ngt* (l. *att* med inf.), *motsägelse mot ngt*, *tillsägelse* el. *påminnelse* el. *underrättelse* el. *berättelse* el. *bekännelse om ngt.*

Såsom redan vid uppräknandet blifvit antydt, tjänstgöra flera af de hithörande sbst. på *-else* ss. abstrakter icke till verbets aktiva (och transitiva) användning, utan till en passiv, reflexiv eller intransitiv (neutral), stundom blott till en ganska begränsad betydelse af verbet. Fel mot (afvikelser från) det allmänna bruket förekomma naturligtvis emellanåt; så t. ex. har det händt, att en studerande talat om »*verbets bestämmelser*» i st. f. *verbets bestämningar* (= adverbial, resp. objekt).

Ehuru karaktären af nomen actionis i allmänhet ganska väl uppehålles, kan sbst. oftast så pass konkretiseras (gälla ett visst tillfälle, en viss yttring osv.), att pluralbildning är möjlig. Dock synes mig plural ej gärna kunna bildas af orden

Digitized by Google

tillåtelse, förlåtelse, befrielse, bekräftelse, öfvertygelse; plur. af *födelse* torde vara begränsad till fackspråk (läkares, statistikers o. d.)[1].

2) Talrikare än de under *1* anförda äro de abstr. på *-else,* som — åtm. efter min språkkänsla — föga eller mindre gärna brukas i ledigt, bildadt talspråk, medan de däremot ganska allmänt användas i skriftspråk, framför allt i något stelare stil, ungefär inom gränserna för »normalprosan».

För att vinna bättre öfverblick af de hithörande orden synes det tjänligt att ordna dem så, att efter en uppräkning (under *a*) af sådana, som icke hafva någon speciell egenhet, ställas gruppvis de, som förete vissa särdrag, hvilka kunna förtjäna framhållas.

a) tilldragelse till *tilldraga sig* i betydelsen »hända»[2] — *företeelse* till *(före-)te sig* — *iakttagelse* — *förnimmelse* — *afvikelse* — *öfverensstämmelse* — *utlåtelse* till *utlåta sig* — *uppgörelse* — *upplåtelse* — *öfverlåtelse* — (land-)*afträdelse* — *afsägelse* — *uppsägelse* (jfr *uppsägning,* som är vanligare) — *återkallelse* (kanske snarare att föra till *d*) — *underkastelse,* väl oftast motsvarande *underkasta sig* — *förödmjukelse* — *försummelse* — *förnärmelse* — *förbrytelse,* till *förbryta sig* — *förseelse* till *förse sig* i den numera ovanliga bet. »förgå sig», »synda» — *förföljelse* — *förstörelse,* numera mindre brukadt än *förstöring,* utom i ssgr., där förhållandet är omvändt — *förödelse* — *blodsutgjutelse* (jfr *utgjutning* i allmännare, mindre högtidlig och egentligare bet.) — *förruttnelse* (jfr *förruttnade(t),* som har mindre högtidlig klang) — *besvärjelse* — *förutsägelse* — *hänförelse* — *förpliktelse* — *tillfredsställelse* (torde numera bl. tämligen sällan brukas ss. eg. verbalabstr., utan oftare vara = »belåtenhet» o. d.) — *upphöjelse* (bl. i bildl. bet.; i eg. bet. brukas *upphöjande,* medan *upphöjning* väl uteslutande är konkret) — *upprättelse* — *utmärkelse* (bl. till bet. »hedra, befordra» o. d.; kanske att föra till *1*).

[1] Af *vistelse* bildar skolungdom någon gång plural.

[2] *Inflytelse* ansluter sig icke till någon nu för tiden förekommande användning af *inflyta* l. *flyta in,* utan är f. n. att betrakta ss. försvenskning af det t. *Einfluss* l. det d. *Indflydelse.*

Digitized by Google

Det bör påpekas, att alla de under *a* uppräknade sbst. äro sammansatta; jfr anmärkningen under *1*.

b) Enkla äro följande:

lydelse (jfr *lydnad* i annan bet.) — *kallelse* — *grämelse*, i sht till *gräma sig* — *vämjelse*, till *vämjas* — *styggelse*, till det nästan obrukliga *styggas* (vid ngt) — *lidelse* i spec. bet. = »passion»; kan numera knappast gälla ss. abstr. till *lida* — *ruelse*, utan något brukligt motsvarande verb — *hädelse* och *smädelse;* bägge dessa ord äro mera konkreta än de motsv. på *-ande(t);* jfr *hotelse*, *förebråelse* m. fl. under *1* — *eggelse*, *retelse* och *lockelse;* jfr de mindre högtidliga (mera hvardagliga) och (åtm. delvis) mera sinnliga *eggande(t)*, *retande(t)*, *retning*, *lock*, *lockande(t)*, *lockning*.

c) något fackmässiga förefalla följande:

(post-, värde-) *försändelse*[1], knappast annat än konkret; jfr *-ning* — *inkallelse* och *inställelse*, hvilka öfvervägande kunna föras till det administrativa språkbruket (kanslistilen); så äfven det klumpiga *betalningsinställelse* — *meddelelse*, mest i filosofiskt språkbruk, där ordets missljud mindre ådrager sig uppmärksamheten.[2]

d) Något mera högtidliga, stela och obekväma än de under *a* upptagna verka (åtm. efter *min* språkkänsla) följande:

begynnelse — *tillvarelse* (jfr *-form*, som blir mera fackmässigt, filosofiskt m. m.) — *ödeläggelse* — *förtrytelse*, till det opers. l. blott med saksubj. förekommande *förtryta* — *berömmelse* — *tillvitelse* — *förevitelse* — (nåde-, vördnads-, ömhets-) *betygelse*, knappast brukligt utan ngn dylik förled[3] — *efterrättelse*, till *rätta sig efter* eller det bl. i kanslistil br. (hafva sig att) *efterrätta* — *tillägnelse* (jfr *tillägnan*, väl i allm. med ngt olika bet.) — *fastställelse* — *uppfyllelse* (t. ex. *gå i uppf.*,

---

[1] Enligt LINDER Regl. o. råd 161 »en danism, som lär hafva inkommit i vårt skrifspråk 1847».

[2] Sammansättningen *meddelelsemedel*, som ofta brukas vid definierandet af »språket», borde ej tålas. Ej fullt så illa låter visserligen *meddelningsmedel* (F. A. WULFF i Sydsv. Dagbl. Sn. 1908, nr 86, s. 3), men ej heller denna ordbildning synes mig vara lyckad.

[3] Jfr: »numera föga br. utom i ssgr» SAOB.

Digitized by Google

plikt-) — *gensägelse* — *fri-sägelse, -kännelse, -kallelse, -görelse* — *lösgörelse* (t. ex. GHT 1907, nr 225, s. 3).

Uteslutande, eller nästan uteslutande i s s g r brukas: *bevekelse* (-grund) — (själf-) *uppehållelse* (-drift) — (till-) *närmelse* (-vis).

e) I öfrigt likartade med de under ***d*** anförda, men något mera n ä r m a n d e s i g d e t r e l i g i ö s a s p r å k b r u k e t (och med en viss biton af detta) verka på mig följande:

anstiftelse — *uppenbarelse* — *ingifvelse* — *väckelse* — *välsignelse* — *fördömelse* — *betraktelse* — *uppbyggelse* — *beredelse* — *försakelse* — *botgörelse* (jfr det mera modärnt klingande *botgöring*) — *tillfyllestgörelse* — *omskapelse* — *omvändelse* — *förutbestämmelse* — *förkastelse* (däremot är *förkastelsedom* snarare att föra till ***a***) — *förgängelse*, efter t. *Vergängniss*, men användt ss. abstr. till *förgås* — *förintelse* — *förnyelse* — *vederkvickelse* — *förökelse;* jfr det modärnare *(för-)ökning* — *förhäfvelse*, till *förhäfva sig* i andlig betydelse; i sinnlig bet. kan endast *förhäfning* brukas — *förgripelse* — *förvillelse* — *förblindelse* — *förförelse* — *försyndelse*, det e n d a abstr. till *försynda sig.*

f) Ursprungligen och i viss mån ännu tillhörande kategorierna ***d*** och ***e***, men så ofta använda i s k ä m t s a m (resp. p a r o d i s k, g ä c k a n d e) f r a m s t ä l l n i n g, att de närma sig eller redan öfvergått till ***1***[1], äro följande:

bedröfvelse (t. ex. i »sju sorger och åtta bedröfvelser») — *smörjelse* — *salfvelse* (numera knappast användt som nom. actionis) — *upptuktelse* — *utgjutelse* (i bet. »affektfullt uttalande») — *förnöjelse.*

3) Såsom i allmänhet m e r a å l d e r d o m l i g a än de under ***2*** upptagna sammanför jag här ett rätt stort antal sbst på *-else.* Man ser, att de flesta af dem tillhöra uteslutande (eller så godt som uteslutande) det r e l i g i ö s a språkbruket (bibelsvenskan, kyrkosvenskan); hvad flera ord angår, är det naturligtvis svårt att uppdraga en skarp gräns mellan ***3*** och ***2 d*** eller ***2 e.***

---

[1] Jfr t. ex. det urspr. bibliska uttrycket »*vara i samma fördömelse*», som hvardagligt användes i bet. »vara lika illa ställd», »vara i samma obehagliga läge».

Digitized by Google

a) E n k l a (icke sammansatta) ord:

skepelse kan numera knappast gälla som nom. actionis till *skepa sig* — *skickelse* kan vara = »det, Gud s k i c k a r», »hemsökelse» o. d., men förbindelsen med *skicka* är numera ganska lös — *aflelse* — *döpelse* (jfr *dop* i tal, *döpande(t)* i normalprosa) — *helgelse* — *varelse*, t. ex. i förb. *»hafva sin varelse»;* jfr också *allestädesnärvarelse* — *skapelse* (ss. nom. act.).

b) S a m m a n s a t t a ord:

bebådelse — *förkunnelse* — *utkorelse* — *omskärelse* — *instiftelse* — *omskiftelse* — *tillstädjelse* — *tillskyndelse* — *tillredelse* (jfr *tillredning* o. *-ande* i normalprosan) — *tillkommelse* — *(åter-)uppväckelse* — *återställelse* — *åminnelse* — *anammelse* — *bepröfvelse* — *självfransakelse* (ej i OL, klandradt af LINDER R e g l. o. r å d s. 210) — *hemsökelse* — *betvingelse* (1526—1889 enl. SAOB) — *förkrosselse* — *bönhörelse* — *hugsvalelse* — *efterföljelse* — *efterliknelse* — *antastelse* — *begärelse* — *befläckelse* (men *själf-* hör till *2 c* ss. fysiologisk term) — *besmittelse* — *beblandelse* — *förtörnelse* — *missfirmelse* (väl hufvudsakl. i juridisk stil) — *öfverträdelse* — *förirrelse* (i normalprosa: *förirring*) — *villfarelse*, motsvarande *fara vill*, hör kanske snarare till *2* — *förnekelse* — *begabbelse* — *bespottelse* — *försmädelse* — *förstockelse* — *förtappelse* — *förgörelse* (i normalprosa: *-ande* l. *-(n)ing*) — *förhärjelse* (i normalprosa: *-ande* l. *-ning*) — *korsfästelse* (i normalprosa hellre: *korsfästande(t)*, möjligen äfven *korsfästning*) — *begängelse* (ej i OL).

c) Några af de eg. till *b* hörande orden kunna äfven användas i s k ä m t s a m stil (vanl. med något ändrad betydelse) och öfvergå då till *1*; jfr *2 f*.

Sådana äro:

anfäktelse — *beskärmelse*, till *beskärma sig* (= »beklaga sig» o. d.) — *uppståndelse*, i sht med bet. »plötsligt uppkommen förskräckelse» o. d.

4) N y b i l d n i n g a r.

I likhet med afledningsändelsen *-an* har också *-else* i vår tid stundom tagits i bruk för att bilda verbalabstrakter, och det är nog i de flesta fall d a n s k a förebilder, som gifvit upphof till de svenska nyheterna. Danskan är ju relativt mycket rik på *else*-afledningar, och detta språks infly-

Digitized by Google

tande på de svenska orden kan ofta direkt påvisas. — Jag vill nu granska de ord på *-else*, som äro l. kunna vara nybildningar.

Huruvida *förgrymmelse*, som så vidt jag känner, brukas endast i skämtsam stil och med komisk öfverdrift, är gammalt i vårt språk, kan jag ej afgöra. Själf har jag stött på det först under de allra senaste åren (t. ex i GHT 1907, nr 197, s. 5). Detta ord torde emellertid icke ha dansk förebild.[1] Ungefär detsamma gäller *förbluffelse*. Bägge upptagas (utan inskränkning för brukbarhet) i OL.

Bestyrelse (i konkret användning) synes ha de skandinaviska mötena under senare delen af 1800-talet att tacka för sitt upptagande i svenskan, där det likväl knappast ännu har full hemortsrätt.

Betingelse[2] och *upprinnelse* äro sannolikt tidigare inkomna och allmännare brukade, men någon bismak af osvenskhet (danism) vidlåder dem ännu, åtm. i mina öron.[3]

Hänvändelse (t. ex. GHT 1907, nr 215, s. 3) och *besvikelse* (t. ex. ib. nr 202, s. 6, nr 286, s. 3) äro uppenbarligen rätt unga danismer; jfr om det senare SAOB, hvars äldsta språkprof är från 1903.

Förälskelse (»mest skämts.» OL), *förståelse* (t. ex. ERLAND WALLER, Kyrkoh. i Östervik (1907) s. 165, GHT 1908, nr 62, s. 17) och *tillståelse* (hvilka två sistnämnda ej upptagas i OL), (själf-)*häfdelse* (infördt af ELLEN KEY?, ej i OL) samt *upplefvelse* (jfr *reseupplefvelser* O. NORDENSKJÖLD Polarvärlden, s. V) äro nu tämligen vanliga i skönlitte-

---

[1] Det kan vara tillskapadt efter orden *förargelse* och *förtörnelse*. — Endast en gång (FR. HEDBERG Vid Skrifb. 62) har jag påträffat *ondgörelse* (till *ondgöras*), till hvars uppkomst ej blott *förgrymmelse*, *förargelse*, *förtörnelse* utan äfven *fri-*, *lös-*, *upp-görelse* kunna ha medverkat.

[2] Af LINDER Regl. o. råd (1886) s. 209, anmärkt ss. danism.

[3] De af LINDER anf. st. påpekade danismerna *frambringelse* och *uppdragelse* (= uppfostran) förekomma väl knappast numera. — Bland de af LINDER anf. skr. 161 ss. »tämligen föråldrade eller af andra skäl mindre lämpliga» citerade: *afsättelse*, *aktgifvelse*, *anmälelse*, *danelse*, *domfällelse*, *efterdömelse*, *förgudelse*, *förgätelse*, *förhånelse*, *förmanelse*, *försökelse*, *omgifvelse*, *prydelse*, *renselse*, *tillbedjelse*, *undertryckelse*, *uttydelse*, *åbäkelse* — af dessa, numera knappast förekommande ord torde väl åtskilliga bero på efterliknande af danska abstr. på *-else*.

Digitized by Google

ratur och tidningar, men verka ännu rätt osvenska i många svenskars öron. LEVERTIN, som dock ej alltid är så känslig för språkrenheten, undviker det sist anförda ordet; i sin bok om Linné skrifver han ett par gånger *upplefvande(n)*. Men å andra sidan fortsättes det nya afledningssättet med *genomlefvelse* hos en eljest så god stilist som JOSUA MJÖBERG (i Språk och Stil VII 91). Också *självöfvervinnelse* (GHT 1908, nr 74, s. 8) är väl snarast en ny danism.

Huruvida O. LEVERTINS *undfångelse* (X 206) är direkt lån från det danska *undfangelse* eller bildadt efter det tyska *Empfängniss*, är väl ovisst. I sådana fall, där danskt föredöme icke kan ha inverkat, uppträda nya afledningar på *-else* mera enstaka och liksom i misshugg. Så skrifver StD (L) 1907, nr 305, s. 3: *edsafläggelse* (= edgång). Samma år råkade en seminarist att säga: »Supin uttrycker en *fullbordelse*»; i denna bildning har man sannolikt att spåra inflytelse från »kyrkosvenskan». En skånskfödd kyrkoherde (som väl alltså påverkats både af danskan och af kyrkosvenskan) skrifver i StD (L) 1908, nr 72. s. 6: *självkränkelse*. Och den unge författaren E. NORLIND, som ju också annars brukar handskas rätt självständigt med verbalabstrakterna, skapar (i Intermezzon) till *grufva sig* ett nom. act. *grufvelse* (jfr d. *gru*, jfr äfven det sv. *ruelse*). — Slutligen kan anföras, att man på de senaste åren (t. ex. i GHT) försökt sätta i kurs ordet *eldbegängelse* (=högtidlig likbränning).

På tal om de *else*-afledningar, som kunna brukas i ledigt umgängesspråk (äro mest »kuranta»), anförde jag, att endast få kunde konstrueras i likhet med *ande*-afledningar af trans. verb. Denna regel om *else*-afledningarna upphäfves naturligtvis ej af enstaka ansatser. Jfr t. ex.: »En fråga tränger sig ovillkorligt fram vid *betraktelsen af Norges* senaste *uppenbarelse på* den världspolitiska skådebanan». H. HJÄRNE i StD (L) 1907, nr 305, s. 5 — »Dess område kan ... utarrenderas ... med *upplåtelse* till arrendatorn *af* alla suveränitetsrättigheter». DENS. Därs. s. 4.

Digitized by Google

Någon större andel i den svenska språkutvecklingen har man ej att vänta af de med *-else* afledda abstrakterna. De oftast brukade komma nog att finnas kvar, i synnerhet när de antingen alls icke ha vid sin sida afledningar på *-ande* eller *-(n)ing*, eller när de gifva uttryck åt en annan betydelsenyans än dessa (jfr t. ex. *väckelse — väckning*, *blodsutgjutelse — blodutgjutning* m. fl.). Men försöken att (mest efter danska mönster) införa nya *else*-ord, tyckas i allmänhet mötas med ringa sympati och knappast sträcka sig utom vissa litterära kretsar.

Hufvudskälet till obenägenheten mot ett utvidgadt bruk af denna afledning är utan tvifvel att söka däri, att afledningen icke har blifvit i djupare mening n a t i o n e l l: den saknas väsentligen inom det folkliga språkbruket, och ej ens inom de bildades l e d i g a umgängesspråk har den fått någon betydande användning. Vi ha ju sett, att de flesta af *else*-orden tillhöra »högre» stilarter, framför alla den religiösa stilen.

Digitized by Google

ÅTTONDE KAPITLET.

Smärre grupper af verbalabstrakter med numera improduktiva afledningsändelser.

Sådana mindre grupper äro de på *-sel*, *-nad*, *-a*, *-e*, *-m* och *-(e)n*, *-d*, *-t*, *-(e)st*.

I *Verbalabstrakter på* **-sel**.

Dessa äro i regeln gamla inhemska ord, som tidigare (dvs före år 1400) ändats på *-sl;* om deras historia se f. ö. TAMM Avl. s. 79, 80. Några hafva numera blott konkret betydelse: *betsel*, *stängsel;* också *gärdsel* samt det ålderdomliga *fängsel* torde åtm. i regeln ha konkret användning; alla dessa äro neutr. Konkret är dessutom *gödsel*, r.

Af sådana sbst. på *-sel*, som tyckas kunna användas abstrakt, ss. nom. actionis, har jag antecknat följande:[1]

styrsel, *utstyrsel* (numera väl oftare konkret) — *vigsel* (däremot: *invigning*, *sammanvigning*) — *hörsel*, knappast nom. act., utan = förmåga att höra — *känsel;* t. ex. »jag har ingen känsel (= känning) af tryck i bröstet längre» — *yrsel* — *skrämsel*, väl i synnerhet till *skrämmas*, *bli skrämd* — *trängsel*, till det recipr. *trängas*; jfr *trängning* till *tränga* — *samfärdsel* är säkerligen (jfr TAMM s. 80) en efter danskt mönster i ny tid gjord försvenskning af *kommunikation* l. *trafik;* ordet är nu i allmännare bruk än det enklare *samfärd*, som likväl har företrädet vid ssgr (*-led*, *-medel*, *-väsen;* se OL). Något motsvarande verb *samfärdas* har, mig veterligen, ej uppträdt. — Det enkla *färdsel* finns hos LEVERTIN Linné — *körsel* — *hö-*

[1] Tidigare ha nog funnits flera; jfr *rörsel* här nedan samt dessutom *längsel* och *begynsel* hos LUCIDOR (Se Valda stycken af sv. förff. 1526—1732).

Digitized by Google

bärgsel anföres af TAMM s. 80, men torde numera vara ovanligt; OL har endast *(hö-)bärgning* — *in-*, *ut-*, *till-förse*l i det nationalekonomiska språkbruket; jfr de motsv. på *-ing* — *skötsel*, äfven ss. slutled, t. ex. *van-*, *trädgårds-skötsel* — *klädsel*, äfven i ssgr *af-*, *öfver-klädsel;* enstaka står väl *förklädsel* LEVERTIN X 6 (jfr *förklädnad*, *-ning*).

De anförda har jag ej funnit skäl indela efter brukbarheten; att *höbärgsel* är ovanligt, har anmärkts, likaså, att ssgr på *-försel* närmast tillhöra fackspråket; *samfärdsel* har kanske icke allmän spridning, det är väl hufvudsakligen ett skriftspråksord.

Såsom mer eller mindre inskränkta till sin användning tror jag mig ytterligare böra beteckna följande:

drygsel; huruvida detta ord kan brukas ss. nom. act. till det (mest i dialekter brukade) *dryga (ut)*, är väl ovisst (jfr TAMM s. 80) — *städsel* till *städja;* jfr *städja* r. — *blygsel* till *blygas;* jfr *blygd* — *födsel* (t. ex. »Af födsel och ohindrad vana» LENNGREN 95). Dessutom vill jag minnas, att jag i svensk skrift påträffat *trifsel* (till *trifvas*).

Abstr. på *-sel* ha beröring dels med de på *-sla* (jfr *känsel* med *känsla* och *yrsel* med det äldre *yrsla*, se vidare afd. III), dels med de på *-else* (jfr *styrsel* med *styrelse*, *födsel* med *födelse*); i vers brukar A. M. LENNGREN 41 *rörsel* i st. f. *rörelse*.

Hvad angår k o n s t r u k t i o n e n, synas orden på *-sel* blott undantagsvis kunna jämnställas med de på *-ande*, t. ex. *skötseln af barnen*, *barnens skötsel*[1], likaså *-försel*, *klädsel* o. delvis *vigsel*.

II. *Verbalabstr. på -nad.*

Om dessas uppkomst af fsv. ord på *-(n)aþer*, *-(n)a* och *-(n)e*, afledningar af verb eller (någon gång) nomina, se TAMM Avl. 71 f. Åtskilliga äro nu alldeles föråldrade t. ex. *betungnad*, som SAOB anför från 1657.

I vår tid brukas de flesta sbst. på *-nad* såsom nom. act.

[1] Något osvenskt förefaller: »denne svenske krigares briljanta skötsel af det farliga Khyberpasset» GHT 1908, nr 42 s. 5 — »Man erinrar sig.. hans briljanta skötsel af den stora järnvägskonfliktens biläggande» D ä r s. nr 78, s. 5.

Digitized by Google

(om än blott undantagsvis med samma konstruktion som de af trans. vb afledda sbst. på *-ande*). I somliga fall har abstraktet dock ej vid sin sida ett formellt motsvarande verb. *Spånad* kan brukas ss. nom. act. till *spinna*, *trefnad* till *trifvas*, *tjufnad* till *stjäla*. Att *härnad* motsvarar *härja*, är väl numera mindre klart.

Knappast annat än som konkreta förekomma: *bonad*, *byggnad* (abstraktum dock i *väg-* och *vattenbyggnad* m. fl.), *fänad*, *rodnad;* öfvervägande konkr. äro väl också *bulnad*, *hårdnad*, *blånad*. Såsom nom. act. förekomma väl heller icke numera *skepnad* och *skapnad*

De öfriga sbst. på *-nad* kunna efter min språkkänsla indelas på följande sätt med afs. på sin brukbarhet:

1. Mest kuranta, äfven i otvunget, bildadt umgängesspråk förekommande, äro dessa:

saknad — *lefnad* — *skillnad*, *bo-*, *äktenskaps-skillnad* (sambandet med *skilja* framträder tydligare i ssgrna än i det enkla sbst.) — *lättnad* till *lätta* l. *lättna* — *(be-)kostnad* — *ledsnad* till *leds* l. *ledsna* (möjligen till *2*.) — *tystnad*, som till betydelsen knappast kan associeras med *tysta* l. *tystna*, utan snarare med *vara tyst*, *tiga* — *fyllnad* — *prydnad;* jfr det arkaistiska *i sin prydno* — *lydnad;* jfr det ålderdomliga *under trons lydno* — *(van-)vördnad* — *omvårdnad* (möjligen till *2*).

2. Mera inskränkta till högre stilarter, mera uteslutande skriftspråksmässiga synas mig dessa:

(be-, *för-*, *om-)klädnad* — *sömnad*, som tjänstgör ss. nom. act. snarare till *sy* än till *sömma* — *mognad* — *(öfver-)mättnad* — *förplägnad* — *(väl-)fägnad* — *häpnad* — *lystnad*, numera snarare motsvarande *vara lysten (efter)* än det ålderdomliga *lysta* — *trånad*.

3. Än mera högtidliga, delvis rent af arkaiserande, äro numera de följande:

vårdnad; t. ex. »En far . . . |Din ungdom *vårdnad* skänkte» LENNGREN 173, där nutida språkbruk skulle fordra *vård;* jfr *omvårdnad* under *1* — *brånad* utan motsvarande verb — *hugnad* — *hägnad;* t. ex. »Mot stormarne |Hon skygd och

Digitized by Google

hägnad rönte» LENNGREN 172; jfr *hägn*, som kan förekomma i något enklare (modärnare) stil; — *båtnad*. Hit hör också det förut omnämnda, ur fornlitteraturen lånade *härnad* (ungefär = »härfärd»).

Vi se, att sbst. på *-nad* numera äro ganska fåtaliga. Känslan af deras funktion ss. nom. actionis kan därför ej vara särdeles stark, så mycket mindre som de flesta af dessa ord äro främmande för det allmänna språkbruket. Några nybildningar kunna därför knappast väntas inom denna grupp; TAMM (Avl. s. 73) har framställt ss. en möjlighet, att vissa inkoativer på *-na*, t. ex. de som beteckna färgskifte, skulle kunna bilda abstr. på *-(n)ad*, dvs. att man komme att tala (l. skrifva) exempelvis om »trädens *gulnad* om hösten», »hårets *grånad* på ålderdomen»; men chanserna synas mig icke vara stora. Det skulle vara *rodnad* (o. möjl. *mognad*), som gåfve närmaste föredömet, men *rodnad* torde sällan brukas abstrakt.

III. *Abstr. på -a (-o, -u).*

Vid anförandet af dessa ord tar jag (liksom eljest i denna uppsats) hänsyn blott till deras nuvarande användning, men hvarken till deras ursprungliga form, nationalitet (många äro tyska lånord) eller betydelse (några af dem äro eg. adjektiv-abstrakta); för alla sådana spörsmål hänvisar jag till TAMM Avl. s. 22 ff.

Med afseende på nuvarande bruklighet i olika stilarter synes mig någon praktisk indelning knappast kunna uppställas. Däremot förhålla sig de hithörande sbst. rätt olika till motsv. verb, och dessa förhållanden gifva följande enkla indelning.

1. Abstr., som äro formellt lika inf. af motsv. vb:

vilja — *råga* — *reda* (t. ex. i förbindelserna *göra* l. *bringa* r., där *r.* användes ungef. = »ordning», »ordnande»; obs. att *-ning* ej kan brukas vid det enkla *reda*, ehuruväl i *utredning* o. d. — *ära* — *lära* — (till) *känna* — *villa*, ungef. i samma anv. som *förvillelse* l. *förvillande(t)* [1]— *fråga* — *lisa* — (med) *lämpa* — *aga* — *läxa* till *läxa upp* — *skrapa* (till vbet i bet. »banna»,

[1] Såsom en förstärkt form kan stundom *villervalla* brukas; jfr *ri/sra/s* och dylika bildningar i kap. X.

Digitized by Google

»tillrättavisa»); jfr de bl. i pl. brukliga *bannor* till verbet *banna*, och *snubbor* till verbet *snubba* — *möda* — *vaka* — *skälfva* (= »skälfning», t. ex. P. MOLIN Å d a l. 68) — *hvila* — *skada* — *smitta* — *pina* (däremot tyckes ej sbst. *knipa* och *klämma* äga motsv. betydelse hos de likalydande verben) — *plåga* — *smärta* — *bränna* (mest i ssgr: *sol-*, *hals-*) — *hetta* — *flamma* och *låga*, så vidt dessa kunna tjänstgöra ss. nom. act. — *kyla* — *svalka* och *skugga*, i den mån de kunna ha karaktären af nom. act. — *blöta* (för så vidt detta sbst. användes = *blöt*, *blötning)* — *ända* (jfr *-e*) — *syssla* — *resa* — *träta* — *yra* (jfr *yrsel*) — *hosta* — *hicka* — *grönska* — *brådska* — öfvergång till *2* representerar sbst. *tredska*, som motsvarar verbet *tredska*(*s*).

2. Sbst. är formellt lika den (obefintliga) aktiva inf. till det deponens, hvartill sbst. tjänstgör ss. nom. actionis:

lycka — *sämja* — *leda* till *ledas* (»bli led» vid ngt) — *vånda*.

3. Den motsv. inf. är förkortad, sbst. icke:

förmåga till *förmå* — *välmåga* till *må väl*.

4. Sbst. kombinerar annan afledningsändelse, i sht *s(e)l*, med afl. *-a:*

känsla till *känna* (jfr *känsel*), *erkänsla* till *erkänna* — *körsla* (oftast i pl.) till *köra* (jfr *körsel*) — *yrsla*, som brukas t. ex. af KELLGREN (Mina löjen), kan ännu någon gång förekomma, t. ex.: »den patriotiska *yrslan* efter frihetskriget» ELLEN KEY Rahel Varnh. 26 (1908) — *rädsla* till *rädas* (jfr d. *rædsel*). Lokalt förekommer *argsla* (= »förargelse»).

Härmed kan jämföras det af adj. *glömsk* afledda *glömska*, som kan brukas ss. abstr. till *glömma*. I detta sammanhang bör äfven nämnas *klåda* till *klå* (i bet. »klia»).[1]

5. Liksom *1*, utom att numera oblik form (på *-o*) är den enda brukliga:

(i min) *ego* l. *ägo* — (i) *delo* (= strid); verbet *dela* har dock numera förlorat bet. »tvista» — (till) *spillo* (obs. att verbet *spilla* fått mera begränsad betydelse) — *borto-*[2], *där-*, *från-*, *här-*, *när-*, *sam(man)-*, *till-varo*, motsv. *vara borta*, *vara där*

[1] *Gröda* (jfr TAMM Avl. s. 37) kan väl knappast fungera som nom. act. till *gro*.

[2] I det högtidligare *bortovaro* har andra stafvelsens vokal icke undergått samma förändring som i det hvardagliga *borta*.

Digitized by Google

o. s. v. — (utan) *återvändo* till *vända åter*, arkaistiskt i bet. »upphöra». — Om *prydno*, *lydno* se afd. II.

6. Det motsvarande verbet har l. har haft *-j-*, som framkallat omljud i rotstafvelsens vokal, omljudet (och *-j-*) saknas hos sbst.:

vana till *vänja* (sig) — *gen-*, *ut-saga* till *gen-*, *ut-säga* — *pålaga* till *pålägga*.

Hit hör också (till) *salu*, motsv. *sälja*, men nu blott i oblik form (jfr *5*); jfr *salubod* med *försäljningslokal*.

7. Subst. har annan afljudsform än det motsv. verbets inf.:

sveda till *svida* — *gåfva* till *gifva*.

Om de allra flesta verb, till hvilka finnas abstr. på *-a*, gäller, att de (åtm. som enkla) ej kunna bilda abstr. på *-ning*.

Nybildning af abstr. på *-a* kan ej väntas, men möjligen nya lån af tyska (l. danska) sbst. på *-e*[1], som motsvara redan befintliga (eller samtidigt inlånade) verb. Genom lån från dialekt l. betydelseförskjutning inom (det vulgära) språket förklaras *vårplöja(n)* hos STRINDBERG (enl. ÖSTERGREN Nord. tidskr. 1905, s. 589), *smocka* (= »slag med knytnäfve»), *känga* (= »slag», i sht på munnen), de båda sistanförda hos R. BERG (Skolpojks- o. studentslang), samt *bräcka* (= »nedtystning, stukning»), äfven detta hos R. BERG. Genom skämtsam förkortning har studentspråket bildat *tenta* (= »tentamen») till verbet *tenta* (af *tentera*).

IV. *Abstr. på -e*.

Om dessas mångskiftande ursprung se TAMM Avl. s. 38 ff. I den nuvarande svenskan utgöra de två till *genus* skilda grupper.

1. Sbst. af realgenus.

Ände (el. *-a*, se III), *ande* (el. *-a*), och *värme* torde blott mera sällan brukas ss. nom. actionis till resp. *ända(s)*, *andas* och *värma*. Men *vilje* (ålderdomligt samt i förbindelsen *till viljes*) får väl anses vara nom. act. lika väl som *vilja* (se afd. III).

---

[1] Jfr det af E. WADSTEIN (och FR. LÄFFLER) försökta *utgå(f)va* ss. motsvarighet till d. *udgave*, t. *ausgabe*.

Digitized by Google

Vidare är *glädje* numera det egentliga (företrädesvis brukade) nom. act. till *glädjas* och *vrede* till *vredgas.*[1] Emellertid tillhör *vrede* (liksom *vredgas*) nästan uteslutande högre stilarter, och ej ens *glädje* kan (synes det åtm. mig) kallas fullt kurant i enklare, mera folkligt talspråk.

Annat vokalljud än motsv. verb har *tanke*, som väl får anses vara det mest brukade nom. act. till *tänka* (till mera vetenskaplig framställning hör *tänkande*). På samma sätt förhåller sig *misstanke* till *misstänka*.

2. Sbst. af neutralt genus.

a) Med samma vokal som motsv. verb (i. inf.):

byte, utbyte — *skifte* — *gifte* — *minne* — *(sam-)tycke* — *möte* — *flöde* — *genmäle* — *arbete* — *af-, an-, bi-, före-, in-, sammanträde* — (till) *nöje(s)* i bet. »förnöjande», »tillfredsställande» — *sikte* — *syfte* — *bete* — *bleke*[2] — *bygge* — *smide* — *lyse* (så vidt detta kan brukas abstr. = »belysning») — *fylle;* jfr: »när alla äro i sitt *fylle* och i sin fulländning» FRÖDING Nya dikter 141 — *fiske* — *följe* — *styre* brukas ngn gg (väl efter norsk förebild) i bet. »styrelse», »regering»; likaså i ssgrna: *flertalsstyre, vanstyre;* i förbindelsen »det kommunala *vanstyret*» har det senare ordet fått liflig användning i Stockholm vintern 1907—8.

Till bygdemålen snarare än till riksspråket höra väl *yste* (= »ystning», RIETZ, TAMM) och *värpe* (= »värpning»), som jag träffat endast hos ALMQVIST, Grimstah., vidare *vittje* (= »vittjandet af fångstredskap») P. MOLIN Ådal. 38, »*gilge*» (dvs. *gilje* = »frieri») därs. 47, *landligge* därs. 190.

Af de ofvan anförda abstr. på *-e* sakna de flesta vid sin sida ett abstr. på *-ning*.

b) Med annat volkalljud än det motsv. verbet har (i inf.):

läte (så vidt detta kan brukas ss. nom. act. till *låta* i sådana förbindelser som »låta illa» o. d.) — *uppehälle* till *uppehålla sig* (med l. af ngt l. ngnstädes) — (fiska-)*fänge* till

[1] Obs. att det närmast motsvarande verbet *vredas* är utdödt.

[2] Kan enl. SUNDÉNS Ordb. betyda dels »*blekning*» dels »blekningsplats» och i den senare bet. ha plur.; jfr »hans ungeform är fäll lagder på *bleken*» FRÖDING Nya dikter 44.

Digitized by Google

fånga — *umgänge* till *umgås* — *säte*, om detta kan brukas ss. nom. act. till *sitta* — *läge* till *ligga* — (fågel-, tjuf-)*skytte* till *skjuta*[1] — (skogs-)*hygge* till *hugga*.

Från sina (till betydelsen) mot sv. verb afvika (i formen) starkare följande nom. actionis:

löje, motsvarande *le* — *utsäde*, motsv. *utså* — *löfte*, motsv. *lofva*[2] — *lefverne* motsv. *lefva*[3].

Också de flesta af de under denna afd. (*b*) nämnda verben sakna afl. på *-ning*.

Det finnes dessutom andra sbst. på *-e* (t. ex. *tillfälle*, *välde*, *dagsverke*), som kunna brukas i bet. af nom. actionis, men då de ej pläga associeras med några verb af motsv. betydelse, behöfva de ej här anföras; det må vara nog att påpeka, att t. ex. *vid tillfälle* brukas ss. förkortadt uttryck i st. f. »när det *så faller sig*», alltså tjänstgör ss. verbalabstr.

V. *Abstr. på -m och -(e)n.*

Dessa äro helt få, urgamla, men ännu fullt brukliga.

kvalm till *kvälja*[4] — *söm* till *sy*, men väl bl. sällan användt ss. nom. act. (jfr verbet *sömma* och sbst. *sömnad*) — *lösen* har väl numera bl. mycket inskränkt anv. ss. nom. act. till *lösa;* likaså *sägen* och *sagen* (t. ex. i »syn för sagen», jfr äfven LENNGREN 86) till *säga* — *väsen* till *vara*, associationen är dock numera knappast märkbar — *värn* är eg. abstr. af verbet *värja*, men föres nu hellre samman med (det af *värn* afledda) *värna* (jfr kap. X) — *sömn* till *sofva* — *lögn* till *ljuga* (äldre *lygn* o. *lygd*) — *stygn* (dvs. *styngn*), till *stinga*, kan också föras hit — *syn* till *se*, numera dock äfven sammanställdt med *syna;* jfr *tillsyn* till *tillse*, *uppsyn* till *se upp* (med), *återsyn* till *återse*, t. ex. »Allt är sig likt så långt jag får begära, | att någon *syn* är lik sin *återsyn*» ANDERS ÖSTERLING, Årets visor 49.

---

[1] Enl. TAMM Avl. s. 41 eg. en nyare förkortning af *skytteri*.

[2] Detta sbst. kunde naturligtvis (ss. hos TAMM) upptagas särsk. ss. det enda exemplet på afledningen *-te*. — *huggste* P. MOLIN Ådal. 67, 102, är väl en förkortad ssg.

[3] Äfven detta är en enstaka lämning af en annan afledningskategori.

[4] Hos STIERNHIELM Herc. 71 finnes *dvalm*, som väl är afledt af (roten i) *dvälja*.

Digitized by Google

Obs. *bön* användes ss. nom. act. till *be(dja)* och är nästan det e n d a vbalabstr. till detta vb (*»bedjandet»* brukas knappast), men kan svårligen vara besläktadt med verbet; jfr *afbön* till *afbedja*. — Beträffande *borgen, lofven* (om dessa två se TAMMS Avl. s. 47), *hållen* och *gifven*, se under *-an* (kap. VI).

VI. *Abstr. på -est el. -st.*

Om dessas etymologi se TAMM Avl. 51 f. och 84. Jag känner blott följande:

(till) *fyllest* (mest i högre stil) kan möjl. uppfattas ss. nom. act. till *fylla* — *hyllest* till *hylla*, numera knappast br. — *ynnest* och *gunst* brukas ss. nom. act. till *gynna* (knappast numera till *unna*) — *tjänst* till *tjäna*, *förtjänst* till *förtjäna*, jfr äfven *återtjänst* — *af-, an-, före-, in-, mellan-, samman-, till-, upp-, ut-, åter-komst* till *afkomma, ankomma* o. s. v. — *fångst* till *fånga* — *vinst* till *vinna*.

Mindre kännes sambandet mellan *konst* och *kunna*, *brunst* och *brinna*[1]; lättare förbindes med *svälla* el. *svullna* sbst. *svulst*, som likväl oftare brukas ss. konkret än ss. abstr.

VII. *Abstr. på -d el. -dd.*

Om etymologien se TAMM Avl. 35 ff.

1. sbst. på *-d*.

brygd — *bygd* kan möjl. ännu (i poesi) brukas i bet. »byggande(t)» — *följd* (t. ex. »de komma i oafbruten följd efter hvarandra»), i *efterföljd, tronföljd* o. s. v. — *hämnd* till *hämna(s)* — *helgd* och, ännu mera, *vanhelgd* kunna brukas ss. nom. act. till resp. *helga* o. *vanhelga* — *blygd* till *blygas*, numera blott i högre stil — *död* till *dö*.

Dessutom kan möjl. ännu *rymd* brukas ss. nom. act. till *rymma* (i bet. innehålla, ge plats åt).[2]

A n n a n v o k a l i rotstafvelsen än motsv. verb hafva:

[1] Oaktadt stor formell åtskillnad är betydelseförbindelsen stark mellan *ångest* och *ängslas*.

[2] Då man numera ofta förvränger det gamla »(icke hafva någon) *huld* eller *skyld*» (= tillgifven el. besläktad, vän l. frände) till *»huld* eller *skydd»*, uppfattar man naturligtvis bägge orden ss. abstr. sbst. och associerar väl då *huld* med *omhulda* (jfr kap. X), men svårligen med *hölja*.

Digitized by Google

åtgärd till *åtgöra;* det enkla *gärd* och öfriga ssgr, där det ingår ss. slutled, kunna mindre lätt associeras med *göra* (och dess ssgr) — *uppbörd* till *uppbära* (skatt, afgifter o. d.), *vittnesbörd* till *bära vittne*[1]; möjl. kan också *åtbörd* gälla som nom. act. till *bära sig åt* (i en eller annan användning) och *innebörd* ss. nom. act. till *innebära*, ehuru det väl snarare uppfattas ss. = »det inneburna». Men det enkla *börd* kan numera i det allmänna föreställningssättet icke associeras med *bära;* och *nederbörd* saknar formellt motsvarande verb — *stöld* till *stjäla*, som knappast har annat nom. act. — *mäld* till *mala* — *köld* till verbet *kyla* (jfr TAMM Avl. s. 36 f.) — *fynd* till *finna* — *påfund* till *finna på* — *brand* till *brinna*.

Däremot uppfattas *skörd* och *häfd* numera ej ss. nom. act. till *skära* och *hafva*, utan till de afledda *skörda* och *häfda;* bandet mellan *dygd* och *duga* har slitits genom substantivets betydelseändring. Likaså har specialisering i bet. af sbst. *skuld* skilt detta från verbet *skola*. *Färd* kan visserligen gälla som nom. act. till *fara*, men associeras väl hellre med *färdas*.

2. Sbst. med *-dd*:

sådd till *så* — *grodd* till *gro* — *rodd* till *ro*.

En intressant nybildning i analogi med de tre föregående är *sydd* till *sy*, t. ex. »Hvad kostar *sydden* af 1 par lakan?» L. C. LINDBLOM, Räknebok för seminarier och elementarläroverk, s. 209, nr 668 (1898).

Eljest är *-d* (och *-dd*) likaväl som *-t* naturligtvis länge sedan improduktivt för bildande af verbalabstr.

VIII. *Abstr. på -t (och -s).*

Om etymologien af sbst. på *-t* se TAMM Avl. s. 86 ff.

Af de hithörande sbst. ha somliga samma vokal i rotstafvelsen som de motsv. verben, somliga förete annan vokal; dessutom förekomma i bägge dessa grupper enstaka formella skiljaktigheter mellan sbst. och verbet.

1) Subst. med samma vokal som motsv. verb (i inf.):

fart till *fara;* ss. verkligt nom. act. uppträder *fart* oftast och tydligast i ssgr, t. ex. *öfverfart*, (i) *förbifart*(en), *framfart*,

[1] Jfr också det i historisk framställning om »ordalier» förekommande *järnbörd* = »bärandet af (glödgade) järn».

Digitized by Google

uppfart, *genomfart* m. fl. — *jakt* till *jaga* — *ridt* till *rida* — *snitt* till *snida;* associationen dock svag — *drift* till *drifva;* jfr äfven *afdrift*, *öfverdrift* m. fl. — *-gift* har kvar egenskap af nom. act. till *gifva* åtm. i *tillgift* — *skrift* till *skrifva;* jfr *föreskrift*, där den abstr. bet. är vanligare — *flykt* till *flyga* och till *fly* — *blåst* till *blåsa* — *näpst* till *näpsa* — *upptäckt* till *upptäcka* — *växt* till *växa;* jfr *till-*, *upp-växt*.

2) Sbst. med a n n a n v o k a l än motsv. verb (i inf.): *bodräkt* = (olofligt af ena maken utfördt) dragande från boet (af gemensam egendom); jfr *tvedräkt* utan motsv. verb (jfr likväl: »inte dra jämnt») — *täkt* (till *taga*) i ssgr, som företrädesvis tillhöra den juridiska stilen, ss. *arf-*, *in-*, *löf-*, *våldtäkt; grustäkt* tyckes i allmännare språkbruk (utanför det juridiska) oftast ha konkret bet. (= stället, där grus tages) — *anstalt* till *anställa;* jfr dock numera *(för-)anstalta* — *vikt* till *väga* — *frost* till *frysa* — (nöd-)*torft* till *tarfva*.

Hit hör också *ursäkt*, för så vidt det ännu kan förbindas med det nästan obrukliga verbet *ursaka;* i regeln associeras det med det nyare verbet *ursäkta* (jfr kap. X).

Större afvikelser från det motsvarande verbet förete: *förlust* till *förlora* — *afsikt* till *afse*, *insikt* till *inse*, *öfversikt* till *öfverse;* jfr *flykt* till *fly* — *bukt* kan ännu brukas ss. nom. act. till *böja*, men associeras lättare med *bukta*.

Såsom vbalabstr. brukas (så vidt jag vet) i nysv. endast e t t sbst. på *-s* (uppkommet af *-t*, se TAMM, Avl. s. 77) näml. (det från tyskan lånade) *sats*[1]; ss. s i m p l e x är detta sbst. vanligen konkret, t. ex. i grammatisk bet. (jfr d. *sætning*); abstraktare nyttjas ordet t. ex. i förbindelsen »ta sats (till ett språng)». Ssgrna *ansats*, *föresats*, *insats*, *tillsats* m. fl. kunna oftare brukas ss. nom. act. till de motsv. ssgrna af *sätta*.

IX. *Diverse efter utländska förebilder och med utländska afledningsändelser bildade abstr.*

Sådana äro åtskilliga till a f f ä r s s p r å k e t hörande sbst. på *-age*, t. ex. *lastage*, *läckage*, *slitage* (jfr TAMM, Avl. s. 16); *tacklage* begagnas väl blott i konkret bet.

[1] Enl. SUNDÉNS Ordb. kan dessutom (i kortspelsterminologien) *sits* brukas i bet. »sittande(t)».

Digitized by Google

Vidare ha vi *seglats* till *segla* (jfr TAMM, Avl. s. 16) samt det af samma verb afledda *seglation* och det mera skämtsamma *muntration* (se TAMM D ä r s.).

Det ligger naturligtvis ganska nära för en svensk, som är förtrogen med främmande språk, att med utländska afledningsändelser bilda nya verbalabstrakter, vare sig han gör det på allvar, för att få korta, med det internationella fackspråket harmonierande termer (ss. t. ex. *slitage*), eller han gör det blott på skämt (t. ex. i fråga om *muntration*).

Men för det allmänna svenska språkbruket spela dylika mera isolerade skapelser icke någon väsentlig roll, och jag har därför ansett det vara nog att helt kort erinra om deras tillvaro.[1]

De öfriga, här uppräknade små grupperna *(I—VIII)* af med ändelser afledda sbst. (vare sig de ursprungligen bildats ss. nom. act. eller först sekundärt kommit att brukas ss. sådana) representera en, oaktadt sin ringa numerär, högst värdefull del af vårt n. v. ordförråd. Många af de hithörande sbst. gifva den e n d a eller åtm. den e n k l a s t e och b ä s t a substantiveringen af motsv. verb. Och det vore att beklaga, om det mekaniska användandet af afl. på *-ande (-ende)* l. *-(n)ing* skulle undantränga dessa gamla ord och till slut göra dem föråldrade och bortglömda. I dem ha vi ett godt nationalarf att tillvaratagа, om ock det ej kan vidare f ö r k o f r a s, såsom fallet är med den stora grupp hvilken jag gömmer till kap. X (och kap. XI) i denna framställning.

---

[1] En helt annan vikt och betydelse för språkets ekonomi äga naturligtvis abstr. på *-eri* (kap. V).

NIONDE KAPITLET.

Vbalabstr., som (numera) sakna afledningsändelse, men hafva *annan vokal* än motsv. verb (i infinitiv).

De hithörande sbst. äro gamla bildningar, mestadels af nordiskt ursprung, men till någon del också senare lån från tyska språk; om deras etymologi se f. ö. TAMM, Avl. s. 91 f.

Bland hithörande, ännu brukliga nomina actionis kan man urskilja vissa grupper, allteftersom substantivets vokal förhåller sig till vokalen i det motsvarande verbets infinitiv.

1) Verbalabstr. har *ē*, motsvarande verb har (i inf.) *ī*.

dref (jaktterm) till *drifva* — *knep* till *knipa* (associationen dock numera försvagad) — *ref* till *rifva;* bet. är »rifvande(t)», dels t. ex. i *bukref*, dels (mest lokalt och dialektiskt) i bet. stark efterfrågan på en vara (jfr RIETZ) — *sken* till *skina* — *skred* till *skrida* — *steg* till *stiga;* jfr *af-*, *fram-*, *in-steg* — *svek* till *svika* — (tarm)*vred* till *vrida*.

Dessutom följande med *ĕ* + långt konsonantljud:

bett till *bita* — *grepp* till *gripa;* därjämte *an-*, *be-*, *in-* och *till-grepp;* det nya (troligen från norskan lånade) *öfvergrepp* saknar motsv. verb och är knappast fullt stadgadt i sv. språkbruk.

2) Verbalabstr. har *a*, motsv. vb har *ä*.

val till *välja;* jfr *in-*, *om-val* — *sammanhang* till *sammanhänga* — *arf* till *ärfva* — *skam* till *skämmas* — *skall* till *skälla* — *glans* till *glänsa* — *kamp* till *kämpa* — *kraf* till *kräfva* — *kval* till *kvälja* — (jord-)*skalf* till *skälfva*.

Hit höra också:

vad till *vädja* — *för-*, *upp-lag* till *för-*, *upp-lägga*. Med

Digitized by Google

verbet *värpa* kan man, då detta numera förlorat sin betydelse »kasta», ej längre förbinda (not-)*varp*.[1]

3) Verbalsbst. har (spetsigt) *ŏ*, motsvarande verb har *ō̈*.

mord till *mörda* — *bot* till *böta* — *hot* till *höta*, men oftare fördt till *hota* (se kap. X) — *rof* till *röfva* — *dop* till *döpa* — *behof* till *behöfva;* det enkla *hof* är nästan föråldradt, något mera brukbart är det motsvarande *höfvas*. Vanligen förkortade vokaler förkomma i *dom* och det motsv. *döma*. Dessutom märkes *sorg*, motsv. *sörja*.

4) Verbalsbst. har *o* (= *ă*) + långt kons.-ljud, motsv. verb har *ō̈*, *ȳ* eller *jṻ* + kort kons.-ljud:

lopp till *löpa;* jfr *af-*, *an-*, *be-*, *för-*, *in-*, *ut-lopp* — *brott* till *bryta;* jfr *af-*, *an-*, *ben-*, *genom-*, *in-*, *ut-brott* — *skott* till *skjuta;* jfr *samman-*, *till-skott*.

5) Verbalsbst. har *a*, motsv. verb har *i:*

klang till *klinga;* jfr *an-*, *sąm-klang;* en förstärkt form, med gäckande betydelse, är *kling-klang* (neutr.?); flera dylika afljudsbildningar skola i det följande (kap. X) upptagas — *stank* till *stinka*.

Hit kan man också föra *samlag* (till *ligga samman*).

Däremot kan »vara i *svang*» ej associera sig med *svinga*.

6) Verbalsbst. har *å*, motsv. verb har *i* eller *-jü:*

språng till *springa;* jfr *af-*, *upp-språng* i jägarspråket — *tvång* till *tvinga* — *sång* till *sjunga*.

7) Öfriga, i formellt afs. mera isolerade abstr.:

intrång till *intränga* — *dråp* till *dräpa* — *(an-*, *för-*, *på-*, *till-) bud* till (resp.) *bjuda* — *ljus* (så vidt det kan brukas ss. nom. act.) till *lysa* — (i) *sank* till *sjunka* — *lif* till *lefva* — *lust* till *lysta* (»det *lyster* mig») — *samkväm* till *komma samman* — *dryck* (t. ex. »en dryck vatten») till *dricka*.

Hit hör också det ålderdomliga (hane-)*gäll*(et), till *gala*, *skäl* (jfr *vägskäl*) till *skilja*, men associationen med verbet är här svag. Och knappast förbinder man numera *upphof* med *upphäfva sig*[2]; än mindre *kramp* med *krympa*.

[1] (Gå i) *kvaf* kan väl numera knappast associeras med *kväfva*.

[2] Isoleradt står numera *uppskof;* det enkla *skof* och verbet *skjufva* finnas nu blott i dialekterna; men däremot kan *uppskof* i någon mån gälla ss. nom. act. till *uppskjuta*.

Digitized by Google

Det återstår att omnämna ett verbalabstr., hvars motsv. verb i inf. förlorat konsonant och ändrat vokal: *slag* i förh. till *slå*; af de många ssgr, där *slag* ingår som slutled, brukas åtskilliga ss. nom. actionis till motsv. verb, t. ex. *afslag*, *anslag* (t. ex. om en ton, jfr *slå an*), *beslag* (t. ex. »taga i beslag», hvarvid dock *beslå* i motsv. bet. nästan helt och hållet undanträngts af *beslagtaga*), *förslag* (numera förbundet med *föreslå*), *inslag* (jfr *slå in* i vissa användningar), *rådslag* (till *rådslå*), *utslag* (t. ex. om hudsjukdom, jfr *slå ut*).

De ännu kvarlefvande korta verbalabstrakterna med a n n a n v o k a l än det motsv. verbets infintiv äro, som man ser, till stor del allmänt brukade; de måste anses ss. mycket värdefulla för vårt språk och förtjänta af flitigt begagnande. Några nybildningar af samma slag kunna ej gärna uppkomma.

Digitized by Google

TIONDE KAPITLET.

Verbalabstr., som (numera) sakna afledningsändelser och hafva *samma vokal* som det motsvarande verbet (i infinitiv).

Inom denna stora afdelning finna vi högst märkliga grupper af nom. actionis, grupper, som tyckas utlofva rika utvecklingsmöjligheter för framtiden, om de få växa fritt, och än mer, om de med insikt och takt gynnas i litteraturen. De hafva naturligtvis sin bekväma korthet gemensam med de i föregående kapitel upptagna, men skilja sig förmånligt från dessa genom sin större öfverensstämmelse med det motsvarande verbet (resp. dess infinitiv och presensformer), en omständighet, som lättar associationen i väsentlig grad.

Af de hithörande nom. actionis behandlar jag särskildt i kap. XI — såsom ett slags bihang — substantiven på *-el* och *-er* (motsv. verb på *-la* och *-ra*), enär dessa intaga en i viss mån annan ställning än de öfriga. Dessa öfriga kunna delas i två hufvudgrupper (I och II) efter sitt genus, så att till I föras sbst. med realgenus, till II sbst. med neutralt genus. Anledningen till valet af genus ss. delningsgrund är den, att nybildningar synas företrädesvis blifva neutrer, medan däremot orden af realgenus rekryteras nästan blott genom lån från främmande språk. Dessutom står genusskillnaden stundom i förbindelse med en viss (i någon mån lagbunden) betydelseskillnad.

I. Sbst. med realgenus.

Dessa uppdelar jag efter bruklighet en (stilvärdet), så att jag först (under *1*) upptager dem, som äro i

Digitized by Google

allmänt bruk och kunna användas i alla stilarter; dock kommer jag om några att anmärka, att de föga och ogärna nyttjas i ledigt och folkligt umgängesspråk. Därnäst uppställer jag (under *2*) sådana ord, som hufvudsakligen eller uteslutande brukas i högre stil (i sht med ålderdomlig färgning), och sist (under *3*) sådana, som hafva en mera hvardaglig karaktär och ej gärna komma fram i en mera vårdad och allvarlig framställning, alltså hufvudsakligen tillhöra talspråk, lågprosa osv.

1) Gemensamma för de flesta stilarter äro:

a) af hvarjehanda betydelser:

skörd till *skörda* (urspr. till *skära*) — *tvätt* till *tvätta* (urspr. till *två*) — *slakt* till *slakta* (urspr. till *slå*) — *lek* — *gask* — *drill* — *suck* — *slöjd* till *slöjda* (nybildningar efter fornspråket) — *krök* — *bets*(»rm.l.n.» OL) — *ståt* — *strejk* till *strejka* (nya lånord) — *strid* — *tvist* till *tvista* (kanske ej gärna brukliga i ledigt umgängestal) — *skymf* till *skymfa* (mindre brukl. i ledigt umgängesspråk) — *förtret* till *förtreta* — *sans* — *akt* (i vissa förb.) — *harm* till *harma(s)* (knappast förekommande i ledigt umgängesspråk) — *afund* till *afundas* — *synd* — *afsky* till det likalydande verbet (intetdera torde förekomma i otvunget samtalsspråk). — *tro* med ssgarna *misstro* och *tilltro* till likalydande verb (ssgarna kanske mindre br. i samtalsspråk, i sht gäller detta *misstro*) — *dröm* — *gråt* — *tack* — *tröst* — *hjälp* — *anstalt* till *anstalta* (om; eg. till *anställa*, se kap. VIII) — *ursäkt* till *ursäkta* (jfr kap. VIII, afd. *VIII*) — *tukt* till *tukta* (jfr *tuktan*, alla orden mindre br. i umgängesspråk) — *plikt* till *plikta* (för ngt) — *bikt* — *vakt* till *vakta* — *vård* till *vårda;* ssgen *vanvård*, till *vanvårda*, brukas kanske ngt mindre i ledigt tal —*ans* — *puts* (så vidt detta kan brukas ss. non. act. till *putsa).*

b) Särskild uppmärksamhet påkallar jag för följande rad af nom. act. till intransitiva verb, hvilka hufvudsakligen brukas med saksubjekt (eller rent af opersonligt):

glöd — *värk* — *pust* — *fläkt* — *storm* — *fukt* — *blom.*

c) Nära de under *b* anförda stå åtskilliga abstr. till intrans. verb, som beteckna rörelse:

Digitized by Google

gång till *gå* (jfr den ålderdomliga formen *gånga*); i många ssgar, ss. *af-*, *bort-*, *ed-*[1], *hem-*[2], *in-*, *kyrko-*, *ned-*, *om-*, *under-*, *upp-*, *öfver-gång*, där det motsvarande verbet i enklare stil helst skiljes från förleden (t. ex. *gå bort*, *gå in*, *gå under* osv.) — *traf* — *lof* (sjöterm) till *lofva* (»lovera») — *dans* — *vals*.

Äfvensom dessa:

hast — *rast*.

Och de följande, som beteckna en isolerad[3], vanligen momentan rörelse:

nick — *vink* — *knäck* — *spark* — *stöt* — *kyss* — *knäpp* kan afse så väl en rörelse som ett däraf uppkommet ljud.[4]

d) Plötsliga, starka ljud betecknas af orden: *knall* — *skräll* — *smäll*.

e) Andra sinnesförnimmelser uttrycka:

törst — *svält* — *lukt* — *doft* till *dofta* (dessa ord äro kanske mindre br. i enkel framställning) — *smak* — *blick* till *blicka* (orden angifva snarare en af viljan framkallad handling än en förnimmelse; åtm. verbet tillhör väl mera den högre stilen än det allmänna språkbruket); jfr *öfverblick* (om verbet *öfverblicka* gäller i det närmaste samma anmärkning, som jag gjorde om *blicka*) — *syn* till *syna* (eg. hör *syn* till *se*, jfr kap. VIII, men kan numera också användas till det afledda *syna*, som ju för öfrigt icke så mycket uttrycker en förnimmelse som en afsiktlig handling) — *skymt* till *skymta* — *glimt* till *glimta*.

Sbst. *blixt* kan betraktas ss. nom. act. till *blixtra*, som formellt afviker med sitt *r*.[5]

[1] Väl snarare till afd. *2*?

[2] I lagstil (= öfverfall i hemmet), annars mindre, br., t. ex.: »Under hemgången undrade han....» (i en uppsats af ett barn). Här hade man ju i allmänhet hellre skrifvit »hemgåendet». Annars pläga *gång* och dess ssgar ofta utan tillräckliga skäl utbytas mot *(-)gående(t)*. Fullt riktigt är: »För att klorna icke skola bullra och icke nötas, har han dem under *gången* indragna i ett veck af huden». Hj. Berg o. I. Linde, Lärob. i naturk. n:o 1, s. 2 (1899).

[3] Jfr under II sbst, som uttrycka itererad rörelse.

[4] I Snoilskys dikt »Stenbocks kurir» heter det: »hela hofvet tiger, man hör blott urets *knäpp*»; här måste *knäpp* uppfattas kollektivt l. iterativt = »knäppningar» l. »knäppande»; i sådan anv. är *knäpp* för min språkkänsla neutr.; jfr under II.

[5] Åtskilliga af de under *c—e* upptagna abstr. motsvaras af verb, som brukas med saksubjekt; de borde därför också ställas under *b*.

Digitized by Google

2) Till högre stilarter, i sht sådana med något ålderdomlig prägel, hör ett litet antal ord, som upptagas här nedan. Ibland är det både sbst. och det motsv. verbet, som ha karaktären af högtidlighet eller ålderdomlighet, ibland endast ettdera.

(sätta sin) *lit* (till)[1], motsvarande *lita* (på l. till) — *åtrå*, till det likalydande verbet eller till det enkla *trå* (till) — *brist*, till *brista* (= fattas); sbst. kunde föras till *1*, men ej gärna verbet — *last*, till *lasta* (= »klandra») — *ros*, till *rosa* — *söm* (ss. abstr.), till *sömma* (eg. till *sy*, se kap. VIII) — *gengäld* — *misskund* till *misskunda sig* — *hejd* till *hejda*, i sht i förb. *utan hejd* — *frejd*, till *frejda;* jfr *vanfrejd*, till *vanfrejda* — *fejd*, till *fejda* — *häfd*, till *häfda* (eg. till *hafva*, jfr kap. VIII); jfr *vanhäfd*, till *vanhäfda* — *fröjd*, till *fröjda(s)* — *flykt*, till *flykta* (eg. till *fly*); verbet, men ej sbst. verkar ålderdomligt — *rykt*, till *rykta;* sbst., ej verbet, är ålderdomligt — *färd*, till *färdas* (kunde väl också föras till *1*), jfr *vallfärd*, till *vallfärdas;* däremot kan *affärd* knappast förbindas med *affärda* — *sejd*, till *sejda*, och *blot*, till *blota*, i senare tid upptagna ur fornlitteraturen.

Till *2* kunde man också föra *skräck*, som likväl ej har motsv. osammansatt verb (jfr *förskräcka*).

3) Hvardagligt färgade, mest använda i talspråk, i synnerhet af skämtsam art, men icke gärna i högtidligare framställning, äro följande:

a) Främst märkes ett antal ord, som beteckna häftiga l. rent af våldsamma rörelser (mest aggressiva):[2]

back; t. ex. »När den ene går fram, gör den andre en *back*» FRÖDING Guitarr 50 — *sätt;* t. ex. »[vagnen stannade] med en '*sätt*'» (= plötsligt ryck?) ERLAND WALLER Kyrkoh. i Österv. 22 (1907) — *dunk*[3] — *trumf* — *klapp* — *puff*[4] —

---

[1] Däremot kan *(själf)tillit* (motsv. *sätta sin lit till* l. *på*) föras till *1*.

[2] Jfr under *1 c*.

[3] Är det fråga om ett upprepadt, fortsatt »dunkande», så brukas *dunk* ss. neutr.; jfr II.

[4] Äfven (jämte *puffa*) i bet. (göra) »reklam». I eg. bet. t. ex.: »jag kände varmt en förlupen *puff*», FRÖDING Guitarr 62. I ungefär samma bet. anför ÖSTERGREN Nord. tidskr. 1905, s. 587 (en) *kör*.

Digitized by Google

knuff — *skuff* — *box* — *örfil* (till *1* ?) — samt *stut*, som likväl afser en fortsatt (ej blott momentan) behandling; om de ord som betyda »stryk» se f. ö. HELLQUIST i Arkiv f. nord. fil. XV 236 ff.

Vidare:

lugg; »en lugg» är ett hårdt ryck i (en annans) hår; däremot är det möjligt, att iteration åsyftas i LENNGRENS »Kärleken och dårskapen» med orden: »*Lugg* och knuff i hår och hufven», där kanske ej blott *lugg* utan äfven *knuff* då kunna vara menade som neutrer (jfr II) — *snärt*, t. ex. »ge ngn en snärt» (med piska l. med ord) — *släng* — *smäck*, t. ex. »en smäck på truten» LENNGREN 92; numera kan nog neutr. genus användas — *knyck* — *sväng* — *bock* i bet. (hastig) bugning, till *bocka sig* — *knix* (ej i OL) — *krumbukt*, till *krumbukta*. — Hit bör man väl också föra det af ÖSTERGREN, Nord. tidskr. 1905, s. 587 citerade *svälj*.

b) I några ord syftas mindre på själfva rörelsen än på det därigenom åstadkomna ljudet[1]:

duns till *dunsa* (ned) — *klunk*, t. ex. »Jag hörde en duktig klunk (= klunkning)»; i bet. »fortsatt klunkande» torde sbst. vara neutr.; jfr II — *klatsch*.

Någorlunda likartadt är *puss* (= kyss), till *pussa*.

c) Rörelse m. m. med ögonen[2] beteckna:

blink, till *blinka* — *blund*, till *blunda* — *titt* — *utkik* (t. ex. i förb. »hålla u.»), till *kika ut*. Det enkla *kik* i bet. »kikande» tror jag mig ha hört brukas ss. neutr.

d) Dessutom äro följande, som afse hvarjehanda olika förhållanden, att här anföra:

låt (t. ex. »Nu blef det en annan *låt*»), till *låta* (t. ex. »Nu låter det på annat sätt»)[3] — *trall* — *pik*, till *pika* (= ge ngn en »gliring», en hånfull anspelning o. d.) — *stass*, till *stassa* — *högfärd* hör visserl. till allmänt språkbruk (jfr de under *1* upptagna), men det motsv. *högfärdas* är hvardagligt, nästan vulgärt — *svyck*, till *svycka;* bägge orden, en tid rätt vanliga

[1] Jfr *1 d*.

[2] Jfr *1 e*.

[3] Såsom en i sitt slag betecknande nybildning kan jag anföra, att en liten gosse kallade uppstötning efter ätande för *matgäspen*.

Digitized by Google

i studentspråk o. d. slang, tyckas numera hålla på att bli omodärna — *fläkt* = »förströelse», »kurtis», enl. R. BERG, Skolpojks- o. studentslang, till *fläkta* i motsv. bet. — ***drick;*** jfr LUCIDOR hos NOREEN o. MEYER, Valda stycken 183, 184 — ***vits*** — ***vurm*** — ***bom*** — ***träff*** — ***knorr***, t. ex. »slå k. på svansen», till ***knorra*** (= »hoprulla») — ***städ*** (= »städning»), enl. R. BERG, Slang — ***törn***, till ***törna*** — ***start***, till ***starta*** — ***sport*** till ***sporta*** — ***byk*** (»rm. sällan n.» OL), till ***byka*** — ***blöt*** (t. ex. i förb. »lägga i blöt») — ***kläm*** (t. ex. i förb. »i kläm»), till ***klämma*** — *gif* ss. kortspelsterm, t. ex.: »hvem har nästa *gif?*» (Härmed rättas alltså uppgiften om detta ord å sid. 69.)

Nästan blott i förb. med vissa prepositioner förekomma:

(ge sej på) *luff*(en), till *luffa*[1] — (ta till) *schapp*(en), till *schappa* — (ta till) *lip*(en), till *lipa;* i bet. »(fortsatt) lipande» är *lip* neutr. — (komma på) ***knek***(en), till ***kneka*** — (på l. af en) ***slump***, till ***slumpa*** (sig l. till) — (ligga på) ***lur***, till ***lura*** (på ngn) — (gå ut på) *vift*, till *vifta* (= rumla) — (vara i) *hets*(en) — på *glänt* (genus osäkert), till *glänta*.

Ovissare förefaller det, om man i »(på) *vipp*(en)» kan förstå ***vipp*** ss. abstraktum till ***vippa*** (i ungefär samma bet. som »vicka», »vackla»). I förbindelsen »få ***knut***» kan sbst. ***knut*** numera mycket väl gälla som nom. actionis till ***knuta*** (= straffa med knutpiska), liksom andra ord, som uttrycka »stryk» fått en ursprungligen konkret bet. förvandlad till abstrakt (ungefär = »aga», misshandling o. d.); jfr härom HELLQUIST i Arkiv f. nord. fil. XV.

Knopp brukas = »knoppning» i förb. »i knopp»; t. ex. »Jag ser väl inga trän i ***knopp***» LENNGREN 94; »en vår, då allt . . . slog ut i ***knopp***» FRÖDING Nya dikter 176. Huruvida ordet härvid behåller realgenus eller öfvergår till neutr., kan jag ej afgöra.

I förbindelsen »till *skänks*» kan väl *skänk* numera anses vara ett nom. actionis (= »begåfning», »med full öfverlåtelse») i förhållande till *skänka*.

Det är vidare sannolikt, att sbst. *vall* i förbindelserna *gå i vall*, *köra* (drifva) *i vall* af många uppfattas ss. abstrak-

[1] Jfr »ta te *lubben*» (= »springa»), till *lubba* (i samma bet.), enl. R. BERG Slang.

tum till *valla*. — Andra ord (delvis tillhörande afd. *1*), hvilka i vissa förbindelser tyckas kunna användas ss. nom. actionis, äro *bild, dikt, fors, präss* (t. ex. »hjärtat låg i *press*» FRÖDING, Guitarr 76), *sup*.

II. Sbst. med neutralt genus.

Denna afdelning synes mig vara den märkligaste af alla, enär den, så vidt jag kan se, innebär de rikaste utvecklingsmöjligheterna för framtiden. Enklare och behändigare nom. actionis kunna ej tänkas än de, som formellt äro lika med verbets stam (i inf.); och nybildningar af detta slag tyckas öfvervägande (dvs. utom ett fåtal fall, där analogien med ord af realgenus är alltför stark) vara neutrer.

Till utvecklingsmöjligheterna skall jag återkomma, sedan jag tagit en öfverblick af det material, som står mig till buds.

De hithörande neutrerna äro till sitt ursprung af olika slag; somliga äro gamla inhemska ord, andra äro lånord, hufvudsakligen från tyskan, åter andra äro inhemska efterbildningar efter tyska mönster, och slutligen äro somliga inhemska nybildningar eller ock upptagna ur bygdemålen. Men dessa skiljaktigheter i ursprung lämnas här å sido, utom för så vidt främlingsskapet är af stilistisk betydelse (dvs. ännu märkbart inverkar på brukbarheten).

Från språkriktighetssynpunkten, särskildt för bedömandet af den ena eller andra gruppens rätt att omhuldas och gynnas i framställningar af olika slag, är det ändamålsenligast att ordna dessa neutrala sbst. efter de olika stilarter, till hvilka de (uteslutande eller företrädesvis) höra.

Jag uppställer först (under *1*) dem, som höra till det fullt städade skriftspråket; somliga förekomma dessutom också i hvardagligt (t. o. m. i vulgärt) språkbruk. Därefter (under *2*) sammanställer jag dem, som företrädesvis tillhöra det ledigare, mera hvardagliga språket; och sist (under *3*) komma sådana ord, som ännu icke kunna anses vara upptagna i det allmänna språkbruket, utan ännu befinna sig på ett slags försöksstadium.

1) I fullt städadt (t. o. m. högtidligt) skriftspråk.

Digitized by Google

a) till intransitiva verb, som oftast ha saksubjekt (l. brukas opersonligt, »subjektlöst»):

α) betecknande ett ljud, vanligen ett länge fortsatt l. itereradt:

brak — *dån* — *gny* — *skall*, till *skalla*[1]; *återskall* — *ljud*, till *ljuda; genljud* — *sorl* — *hvin*, t. ex. »fast allt är *hvin* och vind» Anders Österling Årets visor 79 — *sus;* något ovanligt (med inläggande af en viss verksamhet från lefvande subjekt) i följ. ex.: »Nattskärran flög med skrämdt och plötsligt *sus* | längs bleka mossar» Anders Österling Årets visor 75 — *brus* — *skvalp* — *plask*.

β) andra företeelser, där visserligen ljudet också kan spela en roll, men hufvudvikten ligger på rörelsen samt känsel- l. luktförnimmelse:

ras, till *rasa* i bet. »störta ned» — *svall; återsvall* — *regn* — (tak-)*dropp* — *tö* — *stänk* (kollektivt och mer l. mindre abstrakt) — (snö-)*glopp* — *drag* — *os*.

γ) *agg* till *agga*.

b) till intransitiva verb, som i regeln ha person (l. annat lefvande väsen) till subjekt; ett uthållande eller upprepande ingår i de flesta:

α) frambringande af ljud, i synnerhet ett ihållande, starkt, obehagligt:

larm — *tjut* — *skri* — *skrik* — *skrän* — *skratt*.

β) känsloyttringar, delvis i ljud, mestadels med dålig betydelse:

hån (verbet *håna* kan naturl. också vara trans.) — *grin* — *skämt* — *skrymt* — *skryt* — *knot* — *knorr* (dels arkaistiskt, dels skämtsamt) —*hot* (jfr *hotelse*); vbt *hota* kan också vara trans. — *lock* och *pock* (genus i dessa ord kommer sällan, om ens någonsin, till synes).

γ) till de intrans. verben *stå* (äldre *stånda*), *falla* och *tåga*, i synnerhet i ssgar, mest efter tyska förebilder och med öfverflyttad (oegentlig l. bildlig) betydelse:

stånd i vissa uttryck, t. ex. *hålla stånd*, *sätta i stånd*, *komma till stånd; anstånd*, *bestånd*, *bistånd*, *förstånd* (t. ex.

[1] T. ex. »*skallet* af musikinstrumenter». Jfr *skall*, till *skälla*, med annan betydelse (kap. IX).

Digitized by Google

i bästa förstånd med ngn, nästan föråldradt är: *ordets rätta* l. *egentliga förstånd;* t ex. LENNGREN 238), (i) *samförstånd* (som dock saknar motsv. verb), *tillstånd*, till *tillstå* och *stå* (så l. så) *till* — *fall* (i många användningar); *affall* (från tro, parti osv.), *anfall*, *bifall*, *förfall*, *infall*, *utfall*, *återfall*, *öfverfall* — *tåg* (abstr.); *aftåg*, *antåg*, *intåg*, *uttåg*, *återtåg*.

δ) öfriga, delvis med dålig (klandrande) betydelse:

tramp — (falla i) *sken*, till *skena* — *hopp*, till *hoppa;* jfr *skutt* under *2 j* — (i) *kapp*, till *kappas* — (i) *smyg* — *fjäsk*, jfr *2* — *slarf*, jfr *2* — *fel* — *kif* — *krig*.

c) till transitiva verb, hufvudsakligen enkla, af inhemsk prägel, dels med sinnlig bet., dels med abstr.; bet. är dock alltid egentl., ej öfverförd.

hugg — *klipp* — *napp* — *rapp* (kanske snarare att föra till *2*) — *kast;* jfr *inkast*, *utkast*, hvilka blott mera sällan torde vid sin sida ha motsvarande bet. af verben — *ryck* (kanske snarare till *2*; jfr »*Ryck* på axeln, svaren korta» LENNGREN 24) — *bad* — *rån* — *hor* — *rön* — *jäf* — *fång*, t. ex. i förb. »laga f.» — *skön* (till *skönja*), täml. föråldradt — *vett*, till *veta;* den eg. bet. ännu t. ex. »utan *vett* (= vetande) och vilja» — *bud*, till *buda* (eg. till *bjuda*) — *straff* — *lån* — *hopp*, till *hoppas;* mindre lämpligt att använda i plur. (= »förhoppningar»), jfr: »O mina hopp, snart från I alla stupa | mot värre fasor i det nattligt djupa» ANDERS ÖSTERLING Årets visor s. 29 — (hufvud-)*bry* — *hat* — *värn*, till *värna* (eg. till *värja*, se kap. VIII) — *hägn*, till *hägna* — *stöd*, till *stödja* — *gagn*, till *gagna* — *tarf*, till *tarfva* (ålderdomligt) — *verk*, till *verka*, t. ex. »ett godt verk» = »en god gärning l. handling» — *nid*, till *nida*, bägge arkaiserande.

Hit kunna också föras följande, hvilkas genus numera ej tydligt framgår: (i) *mät* jfr (ut)*mäta*, — (lägga sig) *vinn* (om) — (gifva sig till) *tåls*. Jfr äfven (till, vid) *pass*.

d) mycket likartade med de närmast föregående, under *c* upptagna, men öfvervägande sammansatta, röjande tyska inflytelser och i regeln med öfverförd (oeg., bildl.) betydelse, äro följande:

Digitized by Google

håll, åtm. i ssgr: *behåll*, *förbehåll*, *medhåll*[1], *rusthåll*. *underhåll*, *uppehåll* (till *hålla upp*), *återhåll* — *inlägg* (t. ex. i en diskussion), *tillägg;* jfr ssgr. med *-lägg* af i viss mån annat slag under *2 1* — *tag; företag*, *misstag*, *tilltag;* jfr *uttag* under *2 1* — *afdrag*, *bidrag*, *fördrag* (i förb. *hafva f. med ngn*), *föredrag*, *sammandrag*, *uppdrag*, *utdrag* — *tal*, till *tala; aftal*, *förtal*, *samtal*, *tilltal*, *åtal* — *svar; ansvar*, *försvar* — *råd; samråd* — *lof* (dvs. *låv*) — *rop; anrop* (väl mest i fackspråk), *inrop*, *tillrop*, *upprop*, *utrop* — *köp; inköp*, *uppköp*.

e) hvarjehanda ord med mera afgjord tysk prägel, af hvilka de flesta motsvara transitiva verb:

spel; samspel till *spela (till)samman; utspel* är kanske snarare att föra till *2* — *språk;* t. ex. *ge sig i språk med ngn* (väl snarare till *2*); *samspråk* — *slut; beslut;* jfr *bokslut*, som torde sakna fullt motsv. verb — *bruk*, t. ex. *taga i bruk;* jfr *bruksanvisning; bergs-*, *miss-*,[2] *åkerbruk* — *skick*, väl mest till *skicka sig* (= uppföra sig); jfr *bordskick*. Föråldrad är väl bet. »skickelse» (bestämmelse o. d.), »efter Ödets skick» LENNGREN 209, »Märk Ödets underbara skick» ib. 231, »sitt ödes skick förbanna» ib. 211 — *pränt*, så vidt detta brukas abstrakt — *tryck*, t. ex. »böjda af sorgernas tryck» FRÖDING Stänk 115; annars också = »tryckning» (af böcker o. d.); *betryck*, *eftertryck* (t. ex. »Eftertryck förbjudes»), *förtryck*, *intryck*, *uttryck* — *skydd; beskydd* — *beskärm*, numera nästan bl. i kyrkosv. — *trots;* tycks i äldre tid ha kunnat brukas med realgenus, jfr: »i all trots af afundsgrinet» LENNGREN 92 — *pris* (= beröm) — *prål* (ngt föråldradt) — *prunk* (d:o d:o) — *afsked* — *beting* — *betyg; intyg* — *bevis* — *förhör* — *förvar* — *besök; försök* — *bestyr* — *besvär* — *beröm* — *förakt* — *behag*, *misshag* — *begär* — *bevåg* — *fördärf* — *tidsfördrif*, till *fördrifva tiden* — *förvärf* — *uppsving* (nytt ord), jfr *svinga sig upp*.

2) Öfvervägande l. uteslutande i hvardagligt språkbruk; åtskilliga af de här upptagna hafva mera lokal utbredning, men alla finnas dock upptagna i OL.

[1] I skolpojksspråk (åtm. i Göteborg) förekommer också *mothåll*.

[2] Med afs. på konstruktionen af *bruk* och *missbruk* (ungefär som abstr. på *-ande*) jfr: »ett stäfjande af den väldiga tobakstrustens missbruk af sin makt» GHT 1908, nr 82, s. 6.

Digitized by Google

a) om frambringande af ljud med rösten, vanligen med mer l. mindre dålig bibetydelse; i de flesta orden innebäres också uthållande l. upprepande. Jfr *1 b* α.

α) Klagolåt betecknas med: *gnäll;* t. ex.: »De goda seder äro borta, | Så är min mosters jemna *gnäll*» LENNGREN III — *kink* — *pip*, eg. om småfåglars läte (jfr ι här nedan), men ofta liktydigt med: *gnäll*, stundom äfven koordineradt med detta.

β) Missbelåtenhet l. förargelse ger sig luft i de följande:

knarr, som väl eg. afser ljud af osmorda dörrar o. d.[1] — *gorm*, om högröstade uttryck af missnöje; ordet förefaller mig bra nog både lokalt och vulgärt, men finnes ej blott i OL, utan också hos LEVERTIN X 100 — *skrubb* (= bannor).

γ) Ideligt omsägande af något obehagligt uttryckes genom:

kält — *käx;*

likaså, med än starkare bibetydelse af småaktighet och tröttsamhet:

gnat — *gnag* — *nagg* — *sagg* — *tragg*.

Obs. att i denna grupp ljudlikheten mellan synonymerna är synnerligen påfallande; i någon mån uppträder den också i andra grupper; jfr sammanställningen här längre fram.

δ) Motsägelse uttryckes genom: *muck* — *knyst* och väl äfven *kny*.

Dessa ord, i synnerhet de bägge sista, användas nog helst med negation *(inte ett* . . .). Någorlunda likartad användning tror jag mig ha påträffat hos *smack;* jfr dock om detta ord: »vågade efter lång tvekan ett stilla tung*smack*» ÖSTERGREN i Nord. tidskr. 1905, s. 587.

I viss mån hithörande är *prut*, framför allt i förbindelse med negation (t. ex. *utan prut*).

Motsägelse, men med starkt föraktlig betydelse och innebärande ngt fortsatt eller upprepadt, uttrycker: *bjäbb*.

---

[1] Möjligen annan betydelse (»knarrighet»?) hos M. ROOS Hvitljung 329.

ε) Tvist (alltså med reciprok bet., i föraktlig l. åtm. klandrande mening), vanligen ihållande l. upprepad:

gräl — *gruff*, som äfven kan betyda »slagsmål» i allmänhet — *käfs*, där iterationen starkt framträder (jfr *kält* och *käx* under γ här ofvan) — *gnabb*, som är jämförelsevis mildt.

ζ) Fortsatt talande, med mer l. mindre föraktlig bibetydelse:

prat — *snack*, som har stegringsformen *snick-snack*.

η) Med särskildt framhållande af munterhet o. högljuddhet:

glam — *stoj*, som innefattar också annat buller än det med rösten frambragta — *stim* om buller af många människors röster och rörelser (annars också i annan anv.) — *hojt;* jfr Sv. som skriftspr. 272 och »uppge ett hojt» ÖSTERGREN i Nord. tidskr. 1905, s. 587 — *skrål*, som är mera klandrande än de föregående.

ϑ) Med framhållande af det oartikulerade (mer l. mindre) djuriska i det starka, uthållande ljudet:

vrål.

ι) Djurs läten:

gläfs l. *glafs* — *gnägg* — *pip*, t. ex. »Hvad är det för *pip* jag hör | öfver mig, hvad *flax* med vingar? Det visst trasten är . .» C. F. DAHLGREN Vårbäcken; jfr α — *krax* — *surr*, som också kan brukas om många människors samtidiga talande, många maskiners buller m. m.

b) Ihållande, mer l. mindre obehagliga ljud från liflösa föremål:

klink (på piano) — *gnäll*, t. ex. »Hvad du lär tycka om fiolens *gnäll* och *gnid!*» BELLMAN (Carléns uppl.) 4: 201 (1787) — *knarr* (t. ex. af dörrar) och *fras*, jfr: »Man hörde endast stöfvel*knarr* och stärkkjols*fras*» STRINDBERG Hemsöb., citerad af ÖSTERGREN — *skrap* (t. ex. af klor l. af en penna) — *kras* (så vidt det har afseende på ljudet).

c) Rörelse af vatten (delvis förenad med ljud) l. inverkan af (sol-)hetta l. af annan naturkraft:

skval — *stöp* — *slask* — *blask* — *rusk*, t. ex. i förbindelsen »regn och rusk» — *dugg* — *badd* — *gass* — *knip* (i magen); jfr *1 a* γ.

Digitized by Google

d) Klandervärdt, löjligt, ömkligt (osv.) uppförande; därvid kan ordet särskildt framhålla

α) det dåraktiga i uppförandet:

fjant, att skilja från det likalydande maskulinet — (på) *tok*, att skilja från mask. *tok(er)*.

β) veklighet, klemighet o. d.:

pjåk (i abstrakt anv.) — *pjosk* — *pjunk* — *pjask* (utan motsv. verb? möjl. till ε).

Hit bör väl också föras *smek* (i klandrande bet.).

γ) vårdslöshet, slarfaktighet, oordentlighet m. m. (jfr ζ):

slams — *hams* — *flams* (alla tre orden kunna också beteckna dåraktigt, lättfärdigt uppförande, jfr α) — *hafs* — *rafs*, stegradt genom förbindelse med afljudsform: *rifs-rafs* — *kludd* — *sudd* — *fusk* — *skolk*.

δ) alltför stor långsamhet:

söl — *sink*.

ε) osnygghet:

snask — *snusk* (abstr.); det motsv. *snuska* (*ned*, *till* osv.) finnes ej i OL; jfr: »den, som lider | af paltorna och *snusken*» FRÖDING Stänk 20, där rimbehofvet torde ha bestämt genus (möjl. åsyftar dock ordet landstrykaren själf) — *söl*, till *söla* i bet. »smutsa (ned)».

ζ) ostyrighet, okynne m. m. (jfr γ):

skoj; brukas redan af ATTERBOM Minnen I 88 (1817) — *nojs*.

Hit kunna möjligen också föras:

flin och *smil*, hvilket senare håller på att intränga i »städad» stil.

η) kruserlighet, servilitet m. m.:

krus; t. ex. »Herr Pastorn, med bugning och *krus* | Beskref . . .» LENNGREN 65 — *fjäs*, kanske numera ngt föråldradt; jfr: »*fjäset* med skålar | Som tidsspillan borde tas bort» LENNGREN 106 — *trug* (t. ex. från värdinnans sida).

e) Fortsatt l. itererad, brådskande verksamhet; stundom med föraktlig l. medlidsam bibetydelse:

spring (jfr *språng* om enstaka, momentan handling) — *ränn*, mera ringaktande än *spring*, kan ibland vara nästan

Digitized by Google

likvärdigt med de under *d* α och *d* γ upptagna — *fläng*, t. ex. »Bevars, hvilket *fläng* både ute och innan» LENNGREN 64; [han] »var hatare af hast och *fläng*» ib. 91 — *jäkt* — *stök;* t. ex. »Hos Prestens hvad stoj och hvad *stök*» LENNGREN 64 — *fej*, numera kanske mindre br.; jfr: »Hvarför . . . detta *fäj* och fjäsk i Kyrkherrgåln?» LENNGREN 7; ordet närmar sig med afs. på betydelsen de under *f* anförda — *sjå*, t. ex. »ha ett fasligt *sjå* med ngt» l. »för att bli färdig»; sbst., som sannolikt är nyligen upptaget i vårt språk, synes sakna motsv. vb, ty *sjåa* kan väl knappt användas på liknande sätt.

f) Hushållsgöromål, som taga lång tid och bestå af åtskilliga åtgärder (jfr *brygd*, *tvätt*, *slakt* i afd. I):

bak; t. ex. »gjorde brygd och *bak*» FRÖDING Guitarr 38; »En i matlagning och *bak* fullt kunnig kokerska erhåller god plats» Annons i Tidn. f. Falu län o. stad 14. 3. 1908 — *vask* (att föra hit till *f* under förutsättning, att det kan brukas liktydigt med det danska *vadsk*) — *byk* (så vidt ordet brukas ss. neutr.; jfr afd. I).

Hit kunna också föras:

kok; t. ex. »jag har lärt mig . . . lifstumlets bubblande kittel*kok*» FRÖDING Stänk 49 — (*natt-*)*vak*.

g) Sträfsamt o. besvärligt, långvarigt arbete (i allm.), med en viss medlidsam l. ringaktande bibetydelse:

slit och släp (vanligen i denna förbindelse) till de absolut (= utan objekt) använda verben *slita* och *släpa*[1] — *plit* — *knog* — *plugg* (= ihärdig läx- eller examensläsning, ofta med bibetydelse af tanklöshet) — *knåp*, som utom det sträfsamma också framhåller det småpetiga eller obehändiga i arbetet, och som alltså är mera ringaktande än de öfriga hithörande orden — *pet*.

Snarast efter mönstret af *slit och släp* har väl bildats uttrycket »(dagens) *styr och ställ*» (JOHAN NORDLING Siljan I 10; 1907) till den gamla vanliga förbindelsen *styra och ställa*. Så väl *styr* som *ställ* upptagas i OL, men knappast med tanke

[1] Obs. att *slitning* och *släpning* höra till verbens transitiva användning (äro passiva); snarare kunna *slitande* och *släpande* användas i samma mening som *slit* och *släp*.

Digitized by Google

på den betydelse, orden fått i förbindelsen *styr och ställ*, som därför egentligen borde föras till *3*.

Nära intill de här ofvan (under *g*) uppräknade substantiven stå:

tråk (= tråkiga, tröttande och nedstämmande upplefvanden) — *bråk* (i bet. »besvärliga göromål» o. d.).

Något annorlunda förhåller sig:

stamp[1], som visserligen kan innebära ngt tungt och mödosamt, men snarare ansluter sig till *e*, fastän det saknar de dithörande ordens betydelse af brådska.

Anmärkning till afd. a—g. Samtliga de inom dessa afdelningar sammanförda verbalabstrakterna kunna anses motsvara i n t r a n s i t i v a (absolut, utan objekt använda) verb; jfr t. ex. »ställa till *bak*» (ungef. = »börja baka») med *bakandet* l. *bakningen af en kringla*. — I närmast följande afdelning (*h*) samt i den därnäst (*i*) upptagas verbalabstr., som motsvara t r a n s i t i v t använda verb.

h) S t r y k, a g a, m i s s h a n d l i n g, i synnerhet fortsatt, ihållande[2]:

bas — *dask* — *pisk* — *plagg* — *ris* (torde i förb. *få ris* o. d. numera vanligen uppfattas ss. vbalabstr. till *risa*, ehuru visserligen detta verb på det hela tillhör en annan, högre stilart) — *smisk* — *smörj* — *stryk*.

Från de föregåendes betydelse af f o r t s a t t misshandling afviker *nyp*, som betecknar en isolerad »nypning» eller, i mera vulgärt språkbruk, ett »slag».

i) D i v e r s e betydelser, motsvarande t r a n s i t i v a verb:

stick (i bet. »stygn» m. m.) — *nafs* (kan äfven motsvara intrans. anv. af *nafsa*) — (på) *känn* — (hålla) *styr* (på ngn) —*påbrå* — *påhäng* (i vissa användningar, t. ex. *slippa påhäng af släktingar*) — *påhitt* — *pålägg*, t. ex. på hyran — *utlägg* — *uttag*, jfr: guld*uttag* [ur Bank of England] GHT 1907, nr 232, s. 6.

---

[1] T. ex. »stoj och stamp» [i en gästabudsgård] P. MOLIN Ådal. 119.

[2] Om dylika ord jfr HELLQUIST i Arkiv f. nord. fil. XV 236 ff. Flera hithörande ord upptagas här nedan *3*. I några af de hithörande sbst. är genus vacklande, dock tyckes det neutrala vara öfvervägande och i tillväxt.

Digitized by Google

Några af dessa, t. ex. *påhitt*, torde blott sällan förekomma såsom nom. act. Andra sbst., som tidigare synas ha brukats ss. nomina actionis, kunna numera knappast ha annat än konkret betydelse, t. ex. *dopp* (till kaffe osv.), *tilltugg;* jfr också *di.*

j) Diverse betydelser, motsvarande intransitiva verb:

(stå l. vara i) *sin* (om kor) — (i ett) *sträck* — (ta) *spjärn* — (i) *bänd* — (sitta på) *huk* — *skutt*, som nästan bl. brukas om ett enstaka språng (jfr *hopp* i *1 c* δ) — *gupp*, som väl brukas mera om iteration än om en enstaka rörelse — *jobb*.

Då de under *2* upptagna neutrala verbalabstrakterna äro relativt talrika och i hvarje fall både flera och allmännare brukliga i ledigt språk än de under *1* anförda, kan det vara skäl att öfver dessa (under *2* upptagna) ord göra några reflexioner, innan vi öfvergå till *3*. Ty afdelningen *2* är den mest typiska och karaktäristiska för samtliga de »korta» (skenbart afledningslösa) abstrakterna, och de egenheter, som kunna urskiljas hos de här under *2* upptagna, blifva icke utan vikt för de i bruket mindre stadgade ordskapelser, som sammanföras under *3*.

Vi ha redan anmärkt, att de flesta af hithörande abstrakter motsvara verb med intransitiv betydelse. Vi böra tillägga, att af dem, som fungera ss. nomina actionis till transitiva verb, endast få kunna konstrueras med objektet uttryckt genom genitiv eller prepositionskonstruktion (i sht med *af*); sådana äro väl i främsta rummet de med *på-* och *ut-* sammansatta (*2 i*).[1]

Ett stort antal af de hithörande (under *2* upptagna) abstrakterna ha mer l. mindre nedsättande betydelse. Den dåliga innebörden angifves stundom genom vissa ljudförbindelser. Alltför långt bör man visserligen ej våga sig in i spekulationer öfver ljudens afsiktliga användning vid ordbildningen; ty det blir lätt nog tomma fantasterier. Men det kan ej nekas, att vissa ljudförbindelser kommit att med

[1] Jfr. här ofvan s. 104, not 2

Digitized by Google

förkärlek användas för att beteckna någon viss art af ringaktning. Om också ljudförbindelsen från början blott genom en tillfällighet fått en sådan funktion, har denna ljudförbindelse kunnat tilltala fantasien och känslan till den grad, att man låtit den komma igen i nybildade synonymer eller ord med något så när likartad betydelse.[1] Utan att här försöka åtskilja, hvilka ord som böra anses ursprungliga, och hvilka som snarast äro bildade till likhet med dessa, vill jag blott påvisa några bland de till *2* hörande pejorativa ordens vanliga ljudförbindelser.

pj- och ***fj-*** i *pjosk, pjunk, pjåk* (jfr äfven *pjoller* kap. XI), *pjask* — *fjant, fjäsk, fjäs* (jfr äfven *fjollig, fjoskig* o. d.).

gna- i *gnabb, gnat, gnag.*

-ams i *slams, hams, flams* (jfr *trams* under *3*).

-fs i *käfs, gläfs, glafs, hafs, (rifs-)rafs, nafs* (jfr *tjafs* under *3*).

-nk i *kink, klink, sink, pjunk.*

-sk i *slask, blask, plask, snask*[2], *snusk*[2], *dask, pisk, smisk.*[3]

oj i *stoj, skoj, nojs, hojt.*

Lång media (»media geminata») till slutljud[4]:

gnabb, bjäbb, skrubb, jobb (jfr *lubben* under I) — *sudd, kludd, badd* — *tragg, nagg, sagg, plagg, plugg, dugg, gnägg.*

Att t. ex. ordet *gruff* på senare tider kunnat få insteg i bruket och bli så pass allmänt, som det nu är, beror sannolikt på ljudlikheten med *skuff, knuff* och *puff*, som ju också ha ett snarlikt betydelseinnehåll.

3) I språkbruket mindre stadgade ord. Hit för jag sådana, som väl anföras i OL, men äro egendomliga för något visst fack (t. ex. jakt l. fiske) och föga l. alls icke kända utanför detta; vidare upptager jag här sådana ord, som ej återfinnas i OL, men som jag påträffat dels i talspråk dels i litteraturen; af dessa måste somliga ännu betraktas såsom blotta försök; de äro emellertid i

[1] Dessutom kan tillfällig ljudlikhet stundom ha framkallat förskjutning af betydelsen.

[2] Obs. kunna vara afljudsformer.

[3] Afljudsformen *smask* kan brukas i skämtsamt tal.

[4] Jfr motsvarande förhållande i abstr. på *-el* och *-er* (kap. XI).

Digitized by Google

hög grad lärorika såsom intyg om de utvecklingssträfvanden, som råda i vårt språk.

För öfrigt gör jag här, som annars i denna uppsats, det uttryckliga förbehållet, att den historiska synpunkten alldeles underordnas: jag betraktar det nuvarande bruket och lämnar å sido frågan, i hvad mån detta bruk beror på gammal häfd, nyare lån från grannspråk, fornspråk eller dialekt eller ock på fri nyskapelse.

Vid utarbetandet af denna afdelning (*3*) känner jag starkare än vid öfriga delar af uppsatsen, hur otillräckligt det material är, som jag har måst nöja mig med. Jag har ej varit i tillfälle att i förteckningar öfver dialektord framleta abstr. af detta slag, hvilka mer l. mindre ofta uppträda i riksspråket. Tämligen rikhaltiga bidrag har jag fått från R. G:SON BERGS Skolpojks- och studentslang (Sv. Landsm. XVIII 8). Mitt material sträcker sig för öfrigt föga utöfver hvad jag under de senaste månaderna kunnat anteckna ur talspråket och litteraturen. Af den sistnämnda har jag genomgått A. M. LENNGREN Skaldeförsök (uppl. 1819) samt FRÖDING Guitarr och dragharmonika, Nya dikter, Stänk och flikar, P. MOLIN Ådalens poesi.

Många af de abstr., jag här har att anföra, ansluta sig med afs. på betydelse, stundom äfven i fråga om formen, till dem, som här ofvan upptagits under *1* eller *2*.

När SNOILSKY II 15 begagnar ordet *porl*, ledes han naturligtvis af tankegången: *porla: porl* = *sorla: sorl* (jfr ofvan *1 a* α).

Till *gny*, *dån* (m. fl. se *1 a* α) och *klink* (*2 b*) sluter sig *klämt*, t. ex. »med humor af begrafnings*klämt*» FRÖDING Stänk 16; jfr äfven *klämt*-slag.

Samma och likartade beteckningar på (ihållande) ljud (*1 a* α och *2 b*)[1] gifva också stöd åt *skorr* (FRÖDING Stänk 123, 155) och *plums*, t. ex. »hörde han steg af klackjärn . . . *plums i* vattenpussar», citeradt från STRINDBERG Hemsöb. af ÖSTERGREN i Nord. tidskr. 1905.

När man i hvardagligt tal klagar öfver »det odrägliga *dunket* i tinningarna» eller »af ångmaskinen», så är detta sbst.

[1] Jfr äfven det i *2 b* från BELLMAN anförda *gnid*.

Digitized by Google

att skilja från »*en dunk*» och ansluter sig till de här ofvan *1 a* och *b* samt *2 b* upptagna orden som beteckna ett ihållande eller upprepadt (vanligen obehagligt) ljud. Det är också (ss. i det föreg. blifvit anmärkt) sannolikt, att SNOILSKY, när han i »Stenbocks kurir» säger: »hela hofvet tiger, man hör blott urets *knäpp*», tänker sig ordet ss. neutr. och liktydigt med *knäppande(t)*.[1]

FRÖDINGS uttryck »*flämtet* af en flamma» (Stänk 17) och P. MOLINS »forsens *sug*» (Ådal. 52) ha stöd af t. ex. *ras, svall, drag, os* (*1 a* β) och, ehuru i mindre grad, af *skval, stöp, badd* m. fl. (*2 c*). Liknande anknytningspunkter har FRÖDINGS »Det var ett vårens *vaj* i kjolen» (Stänk 71).[2]

Hit hör vidare: *sprak* (af gnistor) FRÖDING Nya dikter 39; *väll* hos ANDERS ÖSTERLING Årets visor 27 (»vatten genom snår och glänta, | ett tusenstämmigt, underjordiskt *väll*»).[3] Särskildt till *regn*, (snö-)*glopp* (*1 a* β) och *rusk, dugg* (*2 b*) sluter sig *yr* FRÖDING Guitarr 151, 153, Nya dikter 34; något annorlunda användes ordet i »Nu kommer vagnen med *yr* och dam[m]» LENNGREN 237.

Då man å ena sidan kan säga *skri, skrän* (*1 b* α), *kink, gnäll* o. d. (*2 a* α) samt å andra sidan *dön* (*1 a* α), så ligger det nära till hands att bilda *stön;* detta ord upptages (ss. brukligt i tal) af ÖSTERGREN i Nord. tidskr. 1905, s. 587, samt förekommer hos JOHAN NORDLING Siljan I 36 (1907).

I betydelsen *larm* (*1 b* α), *stoj* (*2 a* η) o. d. har jag i Skåne hört »(hålla ett fasligt) *regér*», naturligtvis bildadt af *regera* i motsvarande betydelse. Det vore af intresse att få flera bevis på detta språkbruk eller liknande abstr. till verb på *-era;*[4] det skulle vara ett godt intyg om styrkan i språkets sträfvan att bilda »korta» nom. act., om det kunde ådagaläggas, att nybildningen sträcker sig ända till sådana utländskt

---

[1] En synonym till *sus* (el. *brus*) åsyftas möjligen i följ. språkprof: »ty jag berusas af det strida *ruset* | i dessa stupande och stolta strån» ANDERS ÖSTERLING Årets visor 53.

[2] Jämförligt är också *svaj*, hvarom mera längre ned.

[3] Det danska *(kilde-)væld* har kanske influerat; annars är ju »vattnet väller fram» ett rätt vanligt uttryck.

[4] Kanske kan t. ex *domdér* (till *domdera*) anträffas i tal.

Digitized by Google

ljudande ord; sammansättningar sådana som *balanserstång*, *presenterbricka*, *frisersalong* o. d. (jfr längre fram) utgöra i alla händelser ett befordrande element.

Vidare har jag att anföra följande:

ljug, t. ex.: »den som kommer och säger annat, den säger *ljug*» STRINDBERG Hemsöb. enl. ÖSTERGREN i Nord. tidskr., som betecknar ordet ss. dialektiskt; jfr *skryt*, *skämt* (*1 b* β) och *fjant*, *tok* (*2 d* α);

fall i utvidgad anv. (jfr *1 b* γ), t. ex. »Då skall du stegra i mitt blomster*falls* | triumf och purpur din förnäma hals» ANDERS ÖSTERLING Årets visor 89 (jfr: »i *bladfalls*-skimrens röda majestät» ib. 63); *bortfall* (t. ex. af slutljud) brukas stundom i språkvetenskapliga afhandlingar; »*sammanfall* af ordfot och takt» N. BECKMAN Verslära 65 (1898); »den svensk-norska unionens *sönderfall*» GHT 1908, nr 45, s. 5;

sim (åtm. i ssgr: *grod-*, *hund-*, *lång-*, *rygg-*, *sträck-sim* har jag ofta hört i Stockholm och dess omgifning; jfr *tramp* (*1 b* δ), *spring* (*2 e*), *knog* (*2 g*); likartadt är

trask, t. ex. »trask i slask» (talspråk); lånadt från danskan är väl

svir (genus osäkert), t. ex. FRÖDING Stänk 120; jfr *slarf* (*1 b* δ), *sudd* (*2 d* γ), *söl* (*2 d* ε), det sistnämnda i förb. *nattsöl* (som väl eg. hör till *2 d* δ); jfr äfven *svyck* i afd. I;

skump har jag hört både i bet. »(fortsatt) skumpande» och »(enstaka) skumpning»; i den förra bet. är ordet afgjordt neutr., i den senare väl öfvervägande realgenus; jfr *tramp*, *hopp* (*1 b* δ), *gupp*, *skutt* (*2 f*);

snörp, t. ex. »snörp på läppen» LENNGREN 82; jfr *ryck*, *kast* (*1 c*); men *snörp* torde också kunna, i ngt föraktlig mening, brukas om brådskande (och slarfvigt) syende; jfr *hafs* (*2 d* γ), *jäkt*, *stök* (*2 e*);

pass, t. ex. »han behöfver mycke pass» (= uppassning, omvårdnad), talspråk i Göteborg; jfr *stöd*, *värn* (*1 c*) samt *vård*, *ans* (afd. I); likartadt är

hyfs, t. ex. »sätta *hyfs* på ngn l. ngt» inom bildadt talspråk i Skåne;

Digitized by Google

flytt (= drag i schack)[1] enl. BERG Slang; jfr *drag*, *tag* (*1 d*), *kast*, *ryck* (*1 c*); likartadt är
hars l. *hass* = »rökdrag» (t. ex. på en cigarr), till *hassa* (= » röka ») BERG Slang;
uppehör, till *upphöra*, i sht i förb. »*utan uppehör*»; jfr *uppehåll* (*1 d*) och för ljudlikheten *förhör* (*1 e*); *uppehör* finns upptaget i OL, men förefaller mig främmande och osvenskt; samma uppfattning har jag af (det äfvenledes i OL förekommande)
innehaf, t. ex. »under herr Hammarskjölds *innehaf* af makten .... » SvD (St.) 1907, nr 238, s. 4; — »tyskarnas *innehaf* af Atlantrekordet i fråga om snabbhet» GHT 1907, nr 220, s. 4[2]; jfr *behåll*, *innehåll* (*1 d*);
sving, t. ex. »hör du ej de susande och nya tankars *sving*» OSSIAN-NILSSON (enl. ÖSTERGREN Nord. tidskr. 1905, s. 587—8), och
omsving, t. ex. »ett oerhört religiöst *omsving* är under förberedelse» GHT 1908, nr 45, s. 4; beträffande bägge orden jfr *uppsving* (*1 e*);
grums, till *grumsa*, i bet. »knota», »smågräla», har jag stundom hört i hvardagligt tal; jfr *knot* (*1 b* β), *knarr*, *gorm* (*2 a* β); liktydigt och äfven iakttaget i talspråk är
brumm, som väl äfven kan användas om t. ex. björnars läte (jfr *2 a* ι);
skäll = »ovett», förekommer i vulgärt talspråk i Göteborg,
gnält till *gnälta*, som uppgifves betyda »käxa», BERG, Slang, är intressant därigenom, att det tycks ha förbindelse ej blott med *kält*, *käx* (*2 a* γ), utan äfven med *gnäll* (*2 a* α);
tjat, till *tjata* (bägge vanliga i samtalsspråk), står till bet. nära *gnat* o. *kält* (*2 a* γ);[3]
tjafs till *tjafsa* (vanligt i tal) har beröring med *kält* (*2 a* γ),

[1] I annan, för mig eljest okänd anv. förekommer *flytt* (l. *flytte?*), då det är fråga om timmerflottning i älfvar: »slut*flyttet* går med brak och dunder af lossnande bröten vid fallhufven, där timmerkaret står» P. MOLIN Ådal. 35.

[2] Det bör iakttagas, att ordet (i bägge exemplen) förbindes med det motsvarande finita verbets så väl subjekt som objekt.

[3] Med afseende på öfverensstämmelse till vokal med inf. *skälla* (i motsats till det äldre abstraktet *skall*) jfr *ljug* här ofvan i förhållande till *lögn*, *påbjud* (här nedan) i förh. till *påbud*.

Digitized by Google

käfs (*2 a* ε), *snack* (*2 a* ζ) och väl äfven med *slams* o. d. (*2 d* γ);

ryt (af björn, P. MOLIN Å d a l. 68) ansluter sig till *gläfs*, *gnägg* o. d. (*2 a* ι);

rasp (t. ex. af penna) är mig välbekant från talspråket; jfr *skrap*, *fras* (*2 b*)[1];

fräs o. *hväs* (af forsar, P. MOLIN Å d a l. 35, 37) äro jämförliga med *fras*, *skrap* (*2 b*) samt *pip*, *surr*, *flax* (*2 a* ι);

stoll till *stolla* l. *stollas* (se RIETZ), t. ex. »rakt bort i *stoll*» FRÖDING N y a d i k t e r 35; jfr *tok* (*2 d* α);

pjolt till *pjolta*, »prata dumt och innehållslöst» BERG S l a n g; jfr *pjoller* (kap. XI), *kält* (*2 a* γ), *pjosk* (*2 d* β);

kel, t. ex. »de' va' ett fasligt kel me' den ungen», ej ovanligt i talspråk (åtm. i södra Sverige); jfr *pjunk* och *smek* (*2 d* β);

klabb, rätt vanligt i talspråket (åtm. i södra Sv.), tycks ha något skiftande betydelse, dels närmar det sig *kludd*, *sudd*, *fusk*, (*2 d* γ), dels *sink*, *söl* (*2 d* δ), dels *knog*, *knåp* (*2 g*)[2];

hvisk, t. ex. »de' får inte förekomma någe' *hvisk* i klassen» (har uppgifvits ss. stående förmaning af en lärare i Göteborg); jfr *fusk* (*2 d* γ) äfvensom *skoj*, *flin* (*2 d* ζ);

ras till *rasa* = »leka l. fara fram på ett bråkigt och bullersamt sätt», allmänt i tal och väl ej heller sällsynt i skrift; jfr *slams* o. d. (*2 d* γ), *skoj*, *nojs* (*2 d* ζ);

trams, allmänt i södra Sv. ss. synonym till *hams* (*2 d* γ); jfr också *fjant* (*2 d* α); förstärkande brukas ssgen *hams-trams;*

dås, t. ex. »den förnöjda hvilas [för »hvilans»?] lata *dås*», ÖSTERGREN i Nord. tidskr.; jfr *sink*, *söl* (*2 d* δ);

jänk (kanske också *jämk*), t. ex. »med ideligt *jänk* på kaftanen och kragen» LENNGREN 81; jfr *jäkt*, *stök* (*2 e*) och *knog*, *knåp* (*2 g*);

---

[1] Jfr *tick-tack*, som kan brukas ss. abstr. till *ticka*, för så vidt detta verb brukas synonymt med *picka*. — Dessutom tror jag mig ha hört *tut* (till *tuta*); jfr *klink* o. d (*2 b*).

[2] I denna sist anförda betydelse upptages det af BERG, S l a n g.

Digitized by Google

fäkt förefaller mig vara rätt vanligt i tal ss. synonym till *jäkt*, *stök* (*2 e*);

lak säges i Göteborg i samma betydelse som *byk* (*2 f*);

tork hade jag förut iakttagit i husmödrars talspråk (se Svenskan som skriftspråk 1897, s. 272); nu har jag också träffat det i tryck: »Så vackra färger, som det garn har, hvilket hänger på *tork* på långa stänger . . .» GHT 1907, nr 214, s. 9; jfr *2 f*;

kok (*2 f*) har sannolikt i hvardagligt tal utvidgad betydelse i mer än en riktning; jag har emellertid blott mera konkreta användningar till hands: *koket* kallas vid (somliga) exercisplatser hela köksafdelningen; huruvida man häri har att se konkretisering af ett nom. actionis, eller en »subtraktionsbildning» (stympning) af »kokstället» l. ngt dylikt, kan väl vara tvistigt; osäkert är väl också, om en abstraktare betydelse har legat till grund för ett uttryck som detta: »ett stillöst samman*kok* af operett, varieté och lokalfars» J. A[TTERBOM] i GHT 1907, nr 267, s. 2;

ät i bet. »ätande» finns sannolikt i bygdemål, fastän jag ej kan upptäcka det hos RIETZ; i Skåne har jag hört bildade personer skämtsamt uttala sig om någon, som varit svag för glaset: »han ä inte så mycke på *ät* som på drick», däri »på ät» skulle vara en ordlek med »poet»; det föreföll mig, som om uttrycket var en traditionell kvickhet;

sträf, t. ex. »för allt mitt *sträf*» FRÖDING Nya dikter 39, och

träl (= »trälande», möda), t. ex.: »Som deciderad Läskarl supponerar jag dig ha mer *träl* än nöge, mer arbete än inkomst» J. WALLENBERG (1771) hos RODHE Lindblom 14; dessa bägge sbst. ansluta sig nära till *slit*, *släp*, *plit*, *knog* (*2 g*);

vigg (= »vigilans»)[1], till *vigga*, ursprungl. i studentjargonen stympadt af *vigilera*, är numera rätt vanligt äfven utanför akademiska kretsar (men upptages ej i OL); *vigg*

---

[1] Beträffande stympningen jfr *tenta* (kap. VIII) samt *ant* om *pdst* här nedan, möjl. också *kok(et)* här strax förut.

Digitized by Google

kan utan tvifvel räknas till »sträfsamt och besvärligt arbete» (*2 g*); genus tycks vara vacklande;

dalj, *däng* och *klå* (alla med motsv. verb) upptagas af HELLQUIST anf. st. (jfr här ofvan *2 h*); i betydelsen »stryk» böra dessutom märkas följande:

bank till *banka* (= »slå»); i någon skämttidning på 1860-talet påstods, att dåvarande bankdirektör A. O. Wallenberg var en sträng fader, som brukade ge sina barn »enskild(t) *bank*»;

drag (= »smörj») till *dra* (= »klå»), enligt BERG Slang;

kitt (= »stryk»), utan anförande af genus, i samma skrift, som likväl ej upptager verbet *kitta* i motsv. betydelse;

mull (= »tvättning med snö», väl ss. misshandling), genus ovisst, till *mulla* (= »snötvätta»); jfr äfven *möla* i samma bet., allt enl. BEGR a. skr.;

påbjud (= påbud), t. ex. »konungens alla *påbjud*», i en seminaristuppsats år 1906, är väl mera enstaka, men af intresse ss. symptom för en viss tendens[1]; jfr för öfrigt *påhitt*, *pålägg* (*2 i*);

intag, t. ex. »kontanta penninge*intag*» NISBETH Handelslex. 135 (1867); jfr *uttag* (*2 i*);

spärr, i samma bet. som *spjärn* (*2 j*), t. ex. »Bocken ... kunde ta *spärr* med sina fyra fötter» P. MOLIN Ådal. 109;

stopp, vanl. i förbindelsen »det var stopp», t. ex. FRÖDING Nya dikter 116; genus kunde vara tvifvelaktigt (jfr *back*[2] under I), men är neutr. i följande språkprof: »det förfelade språnget slutade med *ett tvärstopp* i mossan» P. MOLIN Ådal. 68; jfr *kast*, *ryck* (*1 c*), *hopp* (*1 b* δ), *skutt* (*2 j*);

---

[1] Jfr anmärkningen om *ljug* och *skäll* här ofvan (sid. 115, not. 3).

[2] Att de interjektionsliknande kommandoorden *stopp* och *back* kunnat öfvergå till nomina actionis, synes mig innebära vidsträckta utvecklingsmöjligheter för interjektioner och dem närstående ord. Åtskilliga härmningar af djurs läten t. ex. *pip*, *krax*, eller af andra ljud, t. ex. *kras*, ha ju redan genomgått denna utveckling eller äro i färd med den. Belysande för utvecklingen är den variation af »(ett) *huj*», som förekommer hos P. MOLIN Ådal. 51: »(han) satte den (dvs. båten) i ett *hujande* öfver till nästa is[-flak]».

Digitized by Google

kut till *kuta*, t. ex. »med ryggen i *kut*» FRÖDING Guitarr 30; jfr på *huk* (*2 j*). Snarlikt är *krum*, t. ex. »hans rygg är böjd i *krum*» (FRÖDING Nya dikter 122), men något motsvarande verb *krumma* (sig) kan jag ej med visshet säga mig ha påträffat.

Mera fristående, om än i någon relation till *smek* (*2 d* β), är (jänt-)*blig* hos FRÖDING; *stirr* med liknande betydelse tror jag mig ha hört.

Till sist upptager jag några facktermer, som torde vara föga kända bland personer utanför facket i fråga:

bränn = så mycket som på en gång brännes af brännvin, tegel m. m. (OL); jfr (i ett) *kör* l. *sträck* (*2 j*);

stäng (OL) tyckes i regeln betyda så mycket af ett (sill-)stim, som på en gång afstänges, men har väl eg. en abstrakt betydelse; jfr »Några fiskare stängde den [torsken l. fjorden?] med not... Genom telegrafen blef »*stänget*» snart kändt» P. MOLIN Ådal. 155; jfr *hugg*, *kast* (*1 c*), *stick* (*2 i*);

vrak = drifgarnsfiske (OL);

afhåll, sjöterm[1] (OL);

svaj, sjöt., t. ex. »slupen lägg på svaj» SNOILSKY Kung Erik;

släpp, jägarterm (OL);

sök, jägarterm (OL); dessutom »på *sök* efter sillen» GHT;

skift (OL; arbetslag? närmare om användningen är mig ej bekant);

afslut, handelsterm (OL);

belägg, språkvetenskaplig term, brukas väl oftast konkret = bevisställe (o. d.), men torde också kunna förekomma ss. nom. actionis;

ant (= antagande) och *påst* (= påstående, enl. BERG Slang, äro självsvåldiga och (ännu åtminstone) föga spridda »subtraktions-bildningar»; *ant* kan naturligtvis motsvara *anta*, hastigt och vårdslöst uttaladt ss. osammansatt (med accentueringen 32 i st. f. 3-2).

---

[1] Stundom också i annan anv., se SAOB.

Digitized by Google

I den föregående öfversikten har, såsom jag redan anmärkt, afdelningen *3* måst byggas på alltför knapphändiga samlingar. Det är väl troligt, att också några ord, som hade bort upptagas inom afdelningarna *1* och *2*, undgått min uppmärksamhet. Men hur ofullständig min samling än må vara, synes den mig likväl ganska tydligt visa, att dessa neutrer (med samma vokal som motsvarande verbs infinitiv) utgöra en ingalunda oväsentlig grupp af de nomina actionis, den nutida svenskan har att förfoga öfver. Väl är ett stort procenttal af de hithörande orden ännu utestängdt från den vårdade prosan, och väl möter man i samlingen relativt många ord med nedsättande (klandrande l. förlöjligande) betydelse. Men det bör anses som ett löfte om dessa ordbildningars framtida växt och förkofran, att de synbarligen gynnas och omhuldas af skalder (i synnerhet FRÖDING) och af tidningsprässen. Det är väl uppenbart, att de böra bedömas som en yttring af svenskhetens — låt vara omedvetna — motstånd och uppror mot den i »pappersstilen» (normalprosan o. d.) öfvermäktiga inkräktarhären af afledningar på *-ande (-ende)*, *-an* och *-else* samt de ofta blott halft om halft svenska afledningarna på *-(n)ing*. För skalderna blifva naturligtvis dessa ord välkomna, ej blott på grund af sin enkla, folkliga ton, utan ock genom sin korthet.

I formellt afseende äro ju dessa verbalabstrakter de behändigaste och bekvämaste, man kan tänka sig. Hvilken fördel det är för skalder att nyttja (icke blott denna grupp, utan äfven andra grupper af) »korta» verbalabstrakter, visa t. ex. följande språkprof:

»För honom är sorg och bekymmer
blott skrymt och skrock och fjäsk»
FRÖDING Guitarr 6.

Nyp och Klös
är ditt namn och Udd och Sticka,
Rif och Ryck och — släpp mig flicka!
FRÖDING Stänk 108.

Att somliga af dessa sbst. (särdeles bland de under *1* upptagna) bero på lån eller efterbildning af tyska ord, förtager ej bildningssättet dess nationella karaktär, så mycket mindre

Digitized by Google

som åtminstone de osammansatta lånorden i regeln för den allmänna språkkänslan äro fullt ensartade med rent svenska ord, liksom de också mestadels af språkforskaren föras till kategorier (företrädesvis neutrala *a*-stammar), som af ålder varit välbekanta och rikt representerade i de nordiska språken.

Under sådana omständigheter bör man ej lägga alltför stor vikt därvid, att den »städade» prosan ännu bannlyser ett flertal af dessa korta verbalabstrakter. För dem, liksom för andra inhemska talspråksord, kan efter hand beredas inträde också i högtidligare stilarter, i den mån deras betydelse det tillåter. Men angeläget är, att enhvar, som nitälskar för enkelt, folkligt och inhemskt språkbruk, tillvaratager, nyttjar och förökar ord af detta slag, så att han också i sin skrift låter dem, så ofta som möjligt, träda i stället för de oviga afledningarna på *-ande (-ende)*, *-(n)ing*, *-an*, *-else*. Och naturligtvis bör detta sträfvande ledas af takt och smak, så att icke ett ovist nit kommer att vålla mera skada än gagn.

De nu ifrågavarande neutrala verbalabstrakterna torde väl något befordras i sin uppkomst genom vissa förleder i sammansatta substantiv och adjektiv. I orden *ringklocka*, *ringledning* är förleden *ring-* tydligen tagen från verbet *ringa* (*ringklocka* = klocka att ringa med); i *önskvärd* är förleden lånad från verbet *önska; spar-bank*, *-kassa* hafva sin förled från verbet *spara*. Men i dessa och dylika ssgr är förleden, som formellt öfverensstämmer med verbets infinitivstam (utan ändelsen *-a*), använd ss. ett verbalabstraktum; med *önskvärd* kan man jämföra *önskansvärd* (om ock detta är sällsynt), *ömkansvärd* o. d., med *sparkassa* kan jämföras *besparings-medel*, *-fond* o. d. Om ssgr med »verb som förleder» talar TAMM, Sammansatta ord i nutida svenskan (Skr. utg. af K. Hum. Vetensk. Samh. i Upps. VII. 1; Upps. 1900), s. 149 f. Här anföras ytterligare några exempel på ssgr af detta slag (utom de hos TAMM upptagna):

flyt-docka, *rif-järn*, *sitt-bad*, *-plats*, *skär-bräde*, *sof-vagn*, *-rum*, *mält-kar*, *rit-bok*, *virk-mönster*, *-nål*, *parer-plåt*, *laxer-pulver*, *spatser-tur*, *böj-muskel*, *lyft-kran*, *sänk-verk*, *vänd-skifva*. Exemplen kunna lätt ökas.

Digitized by Google

Det förefaller mig, som om det folkliga språkbruket gynnade denna typ af sammansättning, medan det stelare, mera abstrakta och skolmästrade språket däremot hade en viss tendens att föredraga med afledningsändelse bildade verbalabstrakter ss. förleder. Månne man ej i folkligt tal hellre säger *robåt* än *roddbåt*? Och ej ens mångtydigheten i sbst. *mål* förslår alltid till att afskräcka en oeftertänksam målare från att klaga öfver den dåliga »*måldagern*», när han måst försumma »den bästa *måltiden*». Är förleden själf sammansatt med ett prefix och därigenom mera skriftspråksmässig, tyckes det vanliga vara, att man använder ett med afledningsändelse försedt abstraktum, t. ex. de nyss anförda *besparings-medel*, *-fond*. *Försättsblad* är undantag, ss. facktermi, lånad från tyskan.[1]

Att vår nuv. normalprosa på det hela gynnar ssgr med tydliga (med afledningsändelse försedda) verbalabstr. ss. förleder, skulle nog bekräftas af en mera omfattande undersökning. Här blott ytterligare ett par exempel! Om en person, som är mycket van vid stelare normalprosa, händelsevis ej blifvit förtrogen med t. ex. orden *riktlinje* och *sättpotatis*, skulle han kanske känna sig benägen att hellre uttrycka samma begrepp med *riktningslinje* och *sättningspotatis*.

Det är väl ej omöjligt, att en närmare efterforskning kan påvisa fall, då förleden i ssgr af typen *ringledning* lösgjort sig och bildat ett fristående verbalabstraktum. I ssgr med *-göra*, t. ex. *smetgöra*, *petgöra* o. d., ligger proceduren synnerligen nära till hands.

Det bör vidare erinras, att tillgången på verbalabstrakter, som äro = infinitivstammen i motsv. verb, efter hand ökas därigenom, att nya verb afledas af sbst., som urspr. äro vbalabstr. eller kunna användas ss. sådana. Vi ha i det föreg. sett, huru *färd* (eg. af *fara*) numera förbindes med det jämförelsevis nya *färdas*, *högfärd* (bildadt efter t. mönster) med det nya *högfärdas*, *skörd* (eg. af *skära*) med det nya *skörda* o.s.v. Här må tilläggas några exempel på nya svenska verb, afledda af lånade sbst., som numera kunna

[1] Föråldradt är adj. *betydlik*, i SAOB citeradt från SAM. COLUMBUS.

Digitized by Google

fungera ss. nom. act. till dessa verb: *schacka* (af *schack*), *galoppa* (af *galopp*), *processa* (af *process*), *festa* (af *fest*), *kalasa* (af *kalas*), *intervjua* (af *intervju*).

En historisk undersökning af de »korta» (afledningslösa) abstrakternas förekomst i olika tider skall måhända visa, att denna typ fordom varit rikare representerad än nu. I denna uppsats kan jag ej inlåta mig på ämnets historiska sida. Men några få nu föråldrade verbalabstr. af den ifrågavarande typen, som jag tillfälligtvis stött på, kunna här anföras:

afkort (1659), *betung* (= besvär, 1782), *betänk* (1556—1750), dessa enl. SAOB; vidare: *tripp-trapp* (= »trippande») STIERNHIELM Herc. 32[1]; — »Ther var et sådant *gans* och skratt och *gas* och *flas* | At thet ei kärlek var, men mer et tjurleks-ras» KOLMODIN Qvinnosp. I 150 (1732).

---

[1] Möjligen åsyftas verkliga nom. actionis i Herc. 208: »*Hugg, stick, slå*, vari långt här-ifrå».

Digitized by Google

ELFTE KAPITLET.

Verbalabstr. på *-el* (motsv. verb på *-la*) och *-er* (motsv. verb på *-ra*).

Dessa stå mycket nära de i näst föregående kapitel sammanförda; också dessa böra (så vidt de ha acc. 40) betraktas ss. enstafviga, då *e* framför *l* eller *r* blott är en hjälpvokal till att lätta uttalet; närmast förut går näml. alltid ett konsonantljud. Detta konsonantljud är nästan alltid långt i de ord, som ha klandrande betydelse och hvardaglig prägel. Flertalet af de hithörande sbst. torde vara tyska lånord eller efter mönster af sådana nybildade svenska.

I. Sbst. på *-el*, motsv. vb på *-la*.

1) En särställning intaga ss. rent nordiska ord:

hagel och *varsel*, hvilket senare eg. hör till orden på *-sel*, men nu lättast associerar sig med det nybildade *varsla* (ej i OL).

2) Hvarjehanda, från tyskan lånade ord, i allm. utan pejorativ bibetydelse:

handel, *misshandel;* jfr: »denna *misshandel af* ett folks själ» GHT 1907, nr 228, s. 5, där konstruktionen förefaller något ovanlig — *vandel*, något ålderdomligt, ofta koordineradt med *handel*[1] — *växel*, så vidt detta brukas abstrakt — *tvifvel* — *grubbel*, som stundom brukas i klandrande betydelse — *tadel* — *äckel* — *svindel* (stundom med acc. 32).

3) Våldsam, i synnerhet upprepad, rörelse beteckna:

hvirfvel (med acc. 32) — *tummel* — *vimmel*.

[1] Föråldradt är *bettel*, till *bettla*, se SAOB.

Digitized by Google

4) Utsväfningar beteckna följande, med afgjordt klandrande innebörd:

rummel — *ruckel* — *dobbel*, något ålderdomligt, — *raffel*.

5) Lumpet l. tölpigt uppförande l. obehagliga förhållanden:

trassel — *smussel* — *knussel* — *fubbel* — *svindel* (= skoj).

6) Stryk, mest i skämtsamt språkbruk:

prygel — *rammel* (jfr *ramla* på ngn, *rammelbuljong*) — *puckel* (»smörj»), till *puckla* (»slå»), enl. Berg Slang.

7) Slagsmål, bråk l. närgånget uppförande (jfr *10*):

krångel — *gurgel* till *gurgla*, i bet. »gräla, bråka, slåss» — *bruckel* till *bruckla* (»bråka»), se Berg Slang — *hångel* (»närgången kurtis»), till *hångla;* se Berg Slang.

8) Känsloutbrott, vanligen genom frambringande af ljud:

a) utan nedsättande bibetydelse:

jubel — *gyckel*.

b) med nedsättande bet.:

skräfvel — *tissel* och *tassel*, så vidt dessa ord beteckna (afundsamt) förtal; i bet. »hviskningar» höra de till *11*.

9) Tröttsamt, meningslöst prat:

svammel — *rabbel* — *babbel* med afljudsformen *bubbel*, till *bubbla* (= »prata»), enl. Berg Slang — *kackel*, så vidt detta syftar på människotal.

10) Gräl, gnabb, käx o. d. (jfr *7*):

käbbel — *traggel* — *gaffel* till *gaffla*, enligt Berg Slang.

Något ovisst synes mig, om de två följande sbst. skola föras hit eller till *7* eller till *9*:

rackel, t. ex. »och där [som tattarna bo] är det *rackel* och snatter och snack» Fröding Guitarr 56; OL upptager *rackla*, men utan angifvande af bet. — *tschuckel* (= »bråk») till *tschuckla* (= »utstöta ljud af ett kräkningsliknande slag») enl. Berg Slang.

11) Andra (ej till begripliga ord formade) af människor frambragta ljud:

mummel — *hvissel* (= ihållande o. upprepade hvisslingar), t. ex. Almqvist Grimstahamn, kap. 8; ej i

Digitized by Google

OL; jfr *hvissel-pipa, -konsert* — *rossel* — *gnissel* (t. ex. om en rasandes oartikulerade mellan tänderna utstötta ljud, jfr *tandagnisslan;* eljest till *12*.

12) B u l l e r a f l i f l ö s a f ö r e m å l:

rammel (om fallande, tunga saker) — *skrammel* — *prassel* — *rassel* — *gnissel* — *pingel* (af klockor o. d.).

13) D j u r l ä t e: *kackel*.

Vi se, att de flesta af dessa sbst. tillhöra ganska noga begränsade betydelseområden (ungefär från och med *tummel* i *3*). Alla dessa äro neutra. Inom hela afdelningen är det, så vidt jag kan finna, endast orden *handel* (med *misshandel*), *vandel*, *växel*, *svindel* och *hvirfvel*, som hafva realgenus. De för denna afdelning typiska begreppsområdena återkomma väsentligen i *II*. Ljudlikheterna mellan ord, som till betydelsen stå hvarandra nära, äro påtagliga.

II. Sbst. på *-er*, motsv. verb på *-ra*.

Också här, liksom under *I*, uppställer jag främst de för afdelningen mindre typiska, af hvarjehanda betydelse.

1) Ord med r e a l g e n u s:

heder — *seger* — *ånger* — *ifver* — *hunger* — *slummer* — *koller*, som åtm. i vissa användningar synes kunna tjäna som nom. act. till *kollra* (bort) — *jämmer*, som till betydelsen öfverensstämmer med gruppen *3*.

2) N e u t r e r med h v a r j e h a n d a b e t y d e l s e:

offer — *ocker*, med klandrande innebörd — *schacker*, likaledes — *hinder* och *förhinder*, som i flera användningar tjänstgöra ss. nom. act. — *bekymmer* — *foster*, som i arkaiserande stil kan brukas synonymt med *(upp-)fostran*.

3) Neutrer, som angifva m ä n n i s k a n s b r u k a f r ö s t e n:

a) med afseende på det talades i n n e h å l l l. s y f t e:

smicker — *klander* — *skvaller* — *paller* torde lokalt förekomma i samma bet. som *skvaller;* jfr *pallerbytta* och *pallra* (= »skvallra») BERG S l a n g;

b) med angifvande af det talade ss. o v e d e r h ä f t i g t, m e n i n g s l ö s t:

sladder, som också kan vara synonymt med *skvaller;*

Digitized by Google

förstärkt genom tillägg af afljudsformen *slidder (-sladder)* — *pladder* — *pjoller* — *joller;*

c) med angifvande af det o a r t i k u l e r a d e, af viljan ej (tillräckligt) behärskade i ljudbildandet:

sludder till *sluddra;* också *sludder* kan (genom inflytande från danskan?) stundom åsyfta det ovederhäftiga i talets innehåll (jfr *b*) — *fnitter.*[1]

4) Neutrer, som eg. beteckna (uthållande l. itererade) d j u r l ä t e n, men också kunna brukas om (dåraktigt) p r a t, g n o l a n d e o. d.:

snatter — *kutter* — *kvitter.*

5) Neutrer, som beteckna (ihållande l. itereradt) l j u d a f l i f l ö s a f ö r e m å l:

buller — *dunder*[2] — *slammer*, som också kan brukas någorlunda synonymt med *pladder*, *sladder*, *skvaller* — *smatter* — *klapper* upptages ej i OL, men »*klappret* af träskor» o. d. synes mig vara ganska vanligt.

6) Neutrer, som beteckna l j u s f ö r e t e e l s e r, i synnerhet ihållande l. ostadigt och liksom nyckfullt växlande:

skimmer — *glimmer*, så vidt detta brukas abstrakt — *glitter* — *flitter* (?), som numera tycks sakna motsvarande verb.

7) Neutrer, som beteckna o r e d i g, (åtm. skenbart) ändamålslös r ö r e l s e h i t o c h d i t (jfr *tummel*, *vimmel* I *3*):

fladder — *myller* (som väl är helt nyligen infördt från danskan); t. ex. »[I Frankrike] framdrifver fåfängan ett *myller* af amatörskribenter» J. A[TTERBOM] i GHT 1908, nr 69, s. 2 — *klotter.*[3]

Som man ser, visa abstr. på *-er* stor likhet med dem på *-el*, i synnerhet i de mest typiska och ordrikaste grupperna.

---

[1] Osannolikt är ej, att man i st. f. *muttrandet* kan säga t. ex. »först småningom tystnade *muttret* af den vresige gubben». Jfr *mummel*.

[2] Möjligen kan man också tala om »det aflägsna *mullret* af åskan»; jfr *mummel*.

[3] Huruvida *plotter* brukas ungefär synonymt med *bortplottring*, kan jag ej afgöra.

Digitized by Google

Flertalet af de i detta kapitel upptagna orden är sannolikt främmande för det folkliga språkbruket, hur vanliga de än äro i bildade personers umgängestal.

Anmärkning till kap. XI. Jag har icke ansett behöfligt att göra en särskild afdelning (med rubrik) af vbalabstr. på *-en* (motsv. vb på *-na*), ty af sådana har jag anträffat endast *tecken* (till *teckna*) och *väsen* (till *väsnas*).

Digitized by Google

TOLFTE KAPITLET.

Sammanfattning och reflexioner.

Den undersökning af nu brukliga svenska verbalabstrakter, jag här offentliggjort, har i hufvudsak gifvit följande resultat.

Bruket af verbalabstrakter är mycket skiljaktigt inom olika stilarter. Ymnigast förekomma verbalabstrakterna inom den stelare, mera opersonliga prosan (normalprosa, kanslistil o. d.); och här är det företrädesvis afledningar på *-ande (-ende)*, som dominera, ehuru också ett rätt stort antal afledningar på *-(n)ing*, *-else* och *-an*, som alls icke förekomma i ledigt talspråk, spela en betydande roll i sådan prosa. Ålderdomliga stilarter, särskildt kyrkosvenskan och kanslistilen, disponera dessutom öfver ett antal abstr. på *-an*, *-else*, några på *-sel* och *-nad* m. fl., som ej äro användbara i annan stil.

Den lediga talsvenskan är jämförelsevis ganska sparsam i bruket af verbalabstrakter, i synnerhet af sådana, som ha afledningsändelse. Abstr. på *-ande (-ende)* äro sällsynta i det bildade talet och saknas nästan fullständigt i det folkliga. De på *-(n)ing* äro allmännare, men likväl mycket mera begränsade till antalet än inom skriftsvenskan; af verb, som äro egendomliga för talsvenskan (icke brukas i »städad» skrift), afledas i regeln inga abstr. på *-(n)ing*. Däremot visar talsvenskan en afgjord förkärlek för k o r t a abstrakter, i synnerhet sådana, som äro lika med verbets infinitivstam; abstr. af detta slag synas tillväxa i antal; de flesta nybildningar af denna typ ha neutralt genus.

Olikheten mellan skriftsvenska och talsvenska i fråga

Digitized by Google

om bruket af verbalabstrakter innebär en stor olägenhet, eftersom denna olikhet ganska mycket bidrager till att göra skriftspråket svårt att uppfatta och att begagna för den olärde. Och i den mån som skriftspråkets abstraktbildningar sakna rotfäste i det bildade, lediga umgängesspråket, blir bruket i skrift mekaniskt och schablonmässigt (man reflekterar alls icke öfver om man också kan i *tal* bruka ett så el. så beskaffadt abstraktum). Dessutom följer man (i synnerhet i tidningsspråk) alltför mycket utländska mönster vid konstruktionen af verbalabstrakter; detta gäller företrädesvis sådana abstr. på *-ande (-ende)*, som bildas af transitiva verb.

Att skriftspråket alltför rikligt använder abstr. på *-ande (-ende)*, tyckes icke ha tilldragit sig någon allmännare uppmärksamhet och har alltför länge fått passera utan protester, ehuru det i hög grad vanpryder stilen genom att låta en så betydelsefattig (blott ordklassbetecknande), men ändock så lång och tung ljudkomplex (resp. teckenkomplex) återkomma så ofta; och ändelsen *-ande* (resp. *-ende*) gör så mycket större besvär, som den också tillhör pres. particip, hvilket i skrift vida mer än i tal brukas ss. satsförkortning, adjektiv, substantiv eller preposition (t. ex. *angående*, *beträffande* osv.). Vore man ej så förslöad af gammal vana, skulle man ofta vämjas vid den mängd långa ord på *-ande (-ende)*, som påträffas i en och samma mening; och den omväxling, som åstadkommes af ett eller annat långt ord på *-else*, ökar ej stilens kraft eller skönhet.

Visserligen kan man inom skriftsvenskan, i synnerhet skönlitteraturen, spåra försök att ersätta neutrer på *-ande (-ende)* med abstrakter af annan typ. Men härvid göras ofta missgrepp, i det man, påverkad af dansk-norska eller tyska förebilder, skapar afledningar på *-ning*, *-an* eller *-else*, som förefalla alltför osvenska; i sht dansk-norskan blir lätt missledande, eftersom den har vissa afledningsändelser gemensamma med svenskan, men brukar dem i andra förbindelser. Bäst lyckas den litterära reaktionen mot *ande*-afledningarnas herravälde, när den ur talspråket upptager »korta» (ändelselösa) abstrakter. För öfrigt är det naturligtvis af vikt att hålla vid lif gamla abstrakter med afledningarna *-sel*, *-nad*,

Digitized by Google

-a, *-e*, *-d*, *-t*, *-st* m. fl.[1] och icke låta dem undanträngas af de starkare typerna (på *-ande* och *-ning*).

I talsvenskan har man visserligen ett par »lifskraftiga» (produktiva) afledningsändelser för verbalabstrakter, *-are* och *-eri;* den förra har dock ett mycket begränsadt betydelseområde; och den senare (som också inom skriftsvenskan har rätt stor användning) alstrar väl flera nya ord, men dessa tillhöra nästan blott de bildades (skämtsamma) språkbruk och ha i regeln pejorativ betydelse. Tämligen lika förhåller det sig med nybildade abstr. på *-el* och *-er* (till verb på *-la* och *-ra*).

Att i skrift ersätta abstr. på *-ande (-ende)* med sådana, som blifvit afledda med annan ändelse, kan ske blott inom tämligen trånga gränser, så mycket mera som *(n)ing*-afledning saknas vid en stor mängd verb och, när den finns, ofta specialiserats till sin betydelse och brukbarhet. De »korta», med verbets infinitivstam likalydande abstrakterna, med sin rent af idealiska enkelhet, äro naturligtvis de bästa, så framt de redan finnas eller kunna — utan att verka stötande — nybildas. Men äro alla dessa utvägar stängda, återstår gifvetvis alltid ett medel att slippa verbalabstrakter på *-ande (-ende):* man tänker efter, hur innehållet skulle kunna uttryckas i t a l språk, och hittar då lätt nog någon konstruktion med infinitiv eller finit verb, som kan göras tillräckligt »städad» för att gå an i skrift.

Jag har trott, att denna min afhandling erbjöde så pass mycket af nya resultat och af uppslag till nya undersökningar, att den förtjänade offentliggöras, fastän omständigheterna hindrat mig att nu (och sannolikt äfven framdeles) behandla ämnet så omfattande och grundligt, som jag skulle ha önskat.

Man får väl hoppas, att vårt språks olika uttrycksmedel för vissa begreppskategorier efter hand göras till föremål för jämförande granskningar med hänsyn till de skilda stilarterna — något så när i samma riktning, som jag försökt i denna af-

[1] Det samma gäller om de abstr., som (numera) ej förete afledningsändelse, men ha annan vokal än verbets infinitiv.

Digitized by Google

handling, naturligtvis helst efter strängare, mera fulländad metod. Och då böra också verbalabstrakterna, eller åtminstone somliga af deras användningssätt, upptagas till förnyad och mera uttömmande granskning. Därför kan det möjligen vara till gagn för kommande forskare på detta fält, om jag här framhåller några punkter, på hvilka arbetet synes mig kunna inriktas med hopp om godt resultat.

Stundom och mera i förbigående har jag kunnat påvisa, att vissa bildningssätt predestinera en viss funktion (i betydelse och stundom äfven i konstruktionsmöjligheter) hos abstrakterna. Jag har ej kommit längre än till strödda anmärkningar, giltiga blott för ett mindre antal ord. Men det är sannolikt, att fasta linjer af ganska betydlig räckvidd här skulle kunna uppdragas af den, som har tid och tålamod att gå på djupet med dessa frågor.

Vidare erinrar jag därom, att orsakerna, hvarför så många verb ej fördraga afledningar på *-(n)ing*, blott till en ringa del af mig blifvit utredda, men helt säkert skola i långt flera fall kunna uppvisas.

Och sist, men ej minst, vill jag betona, att mina samlingar i fråga om de mest löftesrika abstrakterna (de, som upptagas i kap. X) varit så knapphändiga, att här lämnats mycket kvar att utföra för kommande forskare. —

Man klagar icke sällan, att vårt språk behandlas vårdslöst och med otillräcklig insikt i dess egendomliga natur. Men vi språkmän äro ju icke utan skuld till, att så många af våra landsmän måste famla och trefva sig fram i bruket af modersmålet. Vi hafva ännu ej gjort mycket för att klarlägga den nutida svenskans egenart i motsats till de främmande språk, från hvilka vi mottaga inflytelser. Vi hafva ännu blott i mycket ringa grad försökt uppvisa de rent svenska och folkliga utvecklingstendenserna i vårt språks nutida lifsskede.

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1907—1908

AF

JOHAN VISING
HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1908

Digitized by Google

INNEHÅLL

Digitized by Google

Digitized by Google

Med KONUNG OSCAR II:s namn äro grundläggandet och den första uppblomstringen af Göteborgs Högskola förknippade, i det att han stadfäste hennes första statuter och lät utfärda flere förordningar, som befordrat hennes utveckling. Detta nådiga hägn skall städse af Högskolan bevaras i tacksamt minne såsom en för henne särskildt betydelsefull länk i den kedja af visa regeringshandlingar, hvarmed KONUNG OSCAR främjade den svenska odlingen.

Själf en af de mest upplysta och begåfvade monarker, historien känner, ägnade KONUNG OSCAR åt vetenskap och vittra idrotter med förkärlek sitt intresse och sitt personliga arbete, och minnet däraf skall kärleksfullt bevaras ej blott af bildningens målsmän utan af hela det svenska folket.

Med samma kärlek skall det också minnas, huru KONUNG OSCARS hjärta klappade för detta folk, hvilken faderlig omtanka han hade för allas väl, huru blid han kom hvar och en till mötes.

Därför blef landets sorg vid hans bortgång djup och uppriktig; och med djup och uppriktig saknad ägnar Högskolan denna hyllning åt minnet af sin högsinnade främjare, vetenskapens hägnare och utöfvare, den kärleksfulle landsfadern.

Digitized by Google

Ett ytterligare bud af sorg för Högskolan var underrättelsen om att förutv. Statsrådet, f. d. Kansleren för Rikets Universitet, m. m. Dr *Gustaf Fredrik Gilljam* med döden afgick den 17 januari. Det var han, som redan i Högskolans begynnelse, år 1893, visade henne det förtroende att i Konungens råd tillstyrka beviljandet af hennes anhållan om examensrätt och som sedan såsom Universitetskansler förordade beviljandet af rätt för Högskolan att anställa akademiska disputationer. Men ej blott genom dessa officiella ämbetsåtgärder har han vunnit rätt till Högskolans varma tacksamhet, utan äfven genom sitt lifliga intresse för Högskolans verksamhet i allmänhet. Han ådagalade detta på mångfaldigt sätt under de sex år, han såsom Kansler var Högskolans främste styresman, och ej minst genom upprepade besök, vid hvilka han noga gjorde sig underrättad om arbetet vid Högskolan, och genom den vänlighet och välvilja, med hvilken han alltid trädde i förbindelse med såväl Högskolans Styrelse som hennes lärare och studerande ungdom. Alla skola de bevara honom i vördadt och älskadt minne.

En äfvenledes om Högskolan högt förtjänt man, Med. Dr *Oscar Robert Fries*, har aflidit under den tid, som denna Årsredogörelse omfattar, den 18 juni 1908. Invald i Högskolans Styrelse första gången 1889 af Göteborgs Stadsfullmäktige, bekläddes Dr *Fries* sedan upprepade gånger med samma förtroende, till dess han 1899 på egen begäran med anledning af flyttning från Göteborg till Upsala befriades därifrån. Såsom styrelseledamot befrämjade han genom sitt varma intresse och sin rådsnarhet i icke ringa mån Högskolans bästa, som han äfven såsom flerårig ordförande i Styrelsen för Stadsbiblioteket, som i sig förenar Högskolans bibliotek, var i tillfälle att ytterligare tillgodose. Tacksamheten härför och för den hjärtevinnande vänlighet, Dr *Fries* ådagalade mot dem, med hvilka han kom i beröring vid Högskolan, skall

Digitized by Google

alltid blifva oskiljaktig från det kära och aktade minne, Högskolan bevarar af honom.

Högskolans af framlidne Konsul *Oscar Ekman* bekostade nya byggnad blef, såsom Byggnadskommittén enligt uppgift i nästföregående Årsredogörelse s. 8 ställt i utsikt, färdig att tagas i bruk för sitt ändamål vid midten af september månad. Den invigdes därpå med högtidligheter, hvilka togo sin början den 18 i samma månad, och till hvilka särskild inbjudning utfärdades af Rektor i en skrift med titel *Göteborgs Högskolas byggnad jämte en blick på Högskolans utveckling 1891—1907*. Själfva invigningsakten förrättades af Sveriges dåvarande KRONPRINS i närvaro af Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet, Kansleren för Rikets Universitet, representanter för Sveriges högskolor och andra svenska lärda och vittra samfund eller stats- och stadskorporationer, medlemmar af Konsul *Oscar Ekmans* familj och flera andra särskildt inbjudna. För det närmare förloppet af dessa högtidligheter redogöres utförligt i en bok, som Högskolan låtit utarbeta och af trycket utgifva under titel *Invigningen af Göteborgs Högskolas byggnad den 18 och 19 september 1907. Festberättelse utarbetad af Högskolans sekreterare* (1908), och till hvilken härmed hänvisas.

Den nya byggnaden togs omedelbart efter invigningen i anspråk för Högskolans verksamhet och alla de, som deltaga i denna verksamhet, hafva i det nya hem, som beredts för den, ifrån första stund känt sin arbetsglädje förhöjd och sin arbetshåg sporrad på nytt. Skönheten i byggnadens yttre form, ändamålsenligheten i dess inredning, soliditeten i arbetet, hvilket allt gör den största heder åt dess arkitekter och byggmästare, kunna ej annat än verka lifvande och förädlande på dem, som därinom utföra sin gärning. Sålunda räknar Högskolan det som en stor och betydelsefull tilldragelse i sin utveckling att hafva fått denna byggnad och har de bästa förhoppningar att kunna förverkliga de storsinnade afsikter, som den ädle gifvaren haft med denna gåfva.

Digitized by Google

Den donation å 100,000 kronor, som framlidne Konsul *Oscar Ekmans* sterbhus enligt hans i lifstiden gjorda förordnande i maj månad 1907 till Högskolan öfverlämnat, och som omnämnts i den sista Årsredogörelsen s. 7, har nu af Högskolan disponerats på sätt, som af sterbhuset bestämts. Sålunda hafva däraf 50,000 kronor jämte därå upplupen ränta användts till oförutsedda utgifter för Högskolans byggnad samt dennas inredning och invigning, och 50,000 kronor afsatts till en *Linnéfond*, för hvilken nedanstående bestämmelser af Konsul *Ekmans* närmaste anhöriga fastställts.

BESTÄMMELSER

för användandet af Göteborgs Högskolas LINNÉFOND, uppgjorda af Högskolans Lärareråd den 7 december 1907 och godkända af Konsul Oscar Ekmans närmaste anhöriga den 21 januari 1908.

§ 1.

Årliga räntan skall, sedan en tiondedel däraf lagts till kapitalet, användas till anslag åt lärare vid Högskolan för resor i vetenskapligt syfte. Berättigade att erhålla sådant anslag äro Högskolans professorer och de docenter, som sedan minst tre år äro anställda vid Högskolan med en tjänstgöring af minst två timmar i veckan.

§ 2.

Den disponibla årsräntan skall, därest icke Lärarerådet enhälligt annorlunda besluter, fördelas på högst tre reseanslag, af hvilka intet må öfverstiga 1,500 kronor eller understiga 500 kronor.

§ 3.

Ansökningar om reseunderstöd skola vara ställda till Lärarerådet och inlämnade i Rektorsexpeditionen senast den 1 februari kl. 12 på dagen. Vid ansökningen bör fogas uppgift om resans ändamål, de hufvudsakliga orter, som resan afser, den för resan beräknade tiden och en ungefärlig kostnadsberäkning.

§ 4.

Senast den 15 februari besluter Lärarerådet angående användningen af de för året disponibla medlen. Därvid må Lärarerådet, därest det så finner lämpligt, till en senare tid på året eller till ett följande år reservera en del af beloppet.

§ 5.

Äro sökandena flera, må hänsyn tagas till deras tjänsteålder vid Högskolan samt till huruvida de förut åtnjutit reseunderstöd ur denna fond samt

Digitized by Google

i så fall till den tid, som förflutit sedan dess, och det åtnjutna understödets belopp.

6.

Reseunderstöd, som belöper sig till 1,000 kronor eller därunder, utbetalas omedelbart före resans anträdande. Af reseunderstöd, som uppgår till högre belopp, utbetalas hälften omedelbart före resans anträdande och den andra hälften, så snart halfva den för resan beräknade tiden förflutit.

§ 7.

Resan skall anträdas inom ett år från den dag, då reseunderstöd erhållits, så framt ej Lärarerådet med godkännande af anförda skäl medgifver uppskof.

§ 8.

Räntan å det af Drätselkammaren hvarje år utbetalade beloppet disponeras af Lärarerådet i det med fonden afsedda syftet.

§ 9.

Den, som åtnjutit understöd ur denna fond, är förpliktad att inom sex veckor efter återkomsten från sin resa till Lärarerådet ingifva en kortfattad reseberättelse.

§ 10.

Ändring i dessa bestämmelser beslutes af Högskolans Styrelse efter Lärarerådets hörande.

Den å denna fond den 1 januari 1908 upplupna räntan har af Lärarerådet disponerats så, att åt Prof. *Vising* utdelats ett anslag å 1,120 kronor för en studieresa till Italien, åt Proff. *Lidén* och *Lindberg* 100 kronor för deltagande i den 15:de internationella orientalistkongressen i Köpenhamn och åt Prof. *Nordenskjöld* 130 kronor för deltagande i den 9:de internationella geografiska kongressen i Genève.

Det nu tilländagångna läsåret är det sista, under hvilket den hittills gällande stadgan för de filosofiska examina vid de svenska universiteten är tillämplig. Den kommer från och med 1 instundande augusti att ersättas af en af Kungl. Maj:t den 1 november 1907 utfärdad nådig stadga, som utgått ur det *Universitetsexamenskommitténs Betänkande*, som omnämndes i sista Årsredogörelsen s. 10, och ur de uttalanden, som därom på grund af remiss gjorts af flere myndigheter, bland dem Göteborgs Högskola. Denna nya stadga syftar hufvudsakligen till en tillfredsställande utbildning af elementarlärare

Digitized by Google

genom en särskild ämbetsexamen och genom studiernas koncentration samt i allmänhet till ett mera praktiskt ordnande af studiesättet och studietidens förkortande. I följd af de särskilda bestämmelser, som stadgan i detta afseende innehåller, har Lärarerådet vidtagit eller för Styrelsen föreslagit åtskilliga åtgärder. Sålunda har Lärarerådet beslutit anmoda Doc. *Herrlin* att redan under vårterminen 1908 anordna den i ofvannämnda stadga § 3 föreskrifna kursen i psykologi samt pedagogikens teori och historia (Lärar. prot. 18 jan.), hvilken anmodan Doc. *Herrlin* efterkommit. Vidare har Styrelsen på Lärarerådets förslag beslutat dels att, då genom den nya stadgan konsthistoria med konstteori utskilts från de ämnen, som förut ingingo i professuren i estetik m. m., anställa Doc. *Romdahl* såsom lärare i förstnämnda ämnen under nästkommande läsår (Styr. prot. 16 april), dels att uppdraga åt Docc. *Hellquist* och *Danell* (under förutsättning att hans docentförordnande vunne Kanslerens stadfästelse) att under instundande hösttermin gifva propedevtiska kurser i nordiska språk. Ytterligare har Lärarerådet i enlighet med föreskrifterna i § 4 af den nya stadgan upprättat och till Kansleren för pröfning och stadfästelse ingifvit planer för studiernas ändamålsenliga bedrifvande. Att redigera de af de olika lärarna uppgjorda förslagen till sådana studieplaner har uppdragits åt en kommitté, bestående af *Rektor* och Proff. *Stavenow* och *Wadstein* med Prof. *Sylwan* som suppleant. Äfven hafva nya studieplaner för teologisk-filosofisk examen uppgjorts och underställts Kanslerens pröfning och stadfästelse. Slutligen har Lärarerådet genom Styrelsen till Kungl. Maj:t ingifvit underdånig ansökan om att få anställa den genom den nya examensstadgan införda filosofiska ämbetsexamen samt att få genomföra vissa af samma stadga betingade förändringar i hittills gällande examenssätt. Kungl. Maj:ts resolution härpå har ännu icke ingått.

I detta sammanhang må jämväl nämnas, att Lärarerådet med anledning däraf, att i upprepade fall studerande vid Högskolan anhållit att i filosofiska examina få medtaga ämnet nationalekonomi och sociologi bland examensämnena och Kungl. Maj:t lämnat bifall därtill, genom Styrelsen ansökt om

Digitized by Google

rätt att utan föregående nådig dispens vid hvarje särskildt tillfälle få anställa examina i ofvannämnda ämne. Icke häller härpå har Kungl. Maj:t ännu meddelat resolution.

I Högskolans *Änke- och pupillkassa* har, utom de enligt Reglementet af den 18 nov. 1904 och 23 jan. 1905 till delaktighet i kassan berättigade, en ny delägare på särskild ansökan och efter Styrelsens beslut (22 okt.) antagits, nämligen Högskolans sekreterare. Smärre ändringar i ofvannämnda Reglemente hafva däraf blifvit nödvändiga. Sedan dessa af Styrelsen vidtagits (22 okt.), hafva Stadsfullmäktige, hvilka Reglementet underställts, förklarat att de icke haft något att vid dessa ändringar erinra (skrifvelse af 21 nov.).

Såsom enligt Reglementet berättigad har också Högskolans 2:e vaktmästare inträdt såsom delägare i kassan.

Styrelsens sammansättning har icke undergått någon förändring. Professor *Wijkander*, hvars af Stadsfullmäktige meddelade uppdrag att vara ledamot af Styrelsen utgick med år 1907, har i denna egenskap af Stadsfullmäktige omvalts till utgången af år 1910; och har Styrelsen återvalt Prof. *Wijkander* till sin vice ordförande för år 1908 (Styr. prot. 21 dec.). Till sin kassaförvaltare har Styrelsen efter Herr *Ivar Wærn*, som på egen begäran entledigats från denna befattning, valt Dr *Gustaf Ekman* (Styr. prot. 21 dec.), hvilket val af Stadsfullmäktige godkänts. Då Herr *Wærn* nu sålunda lämnat en ansvarsfull befattning inom Högskolan efter att i närmare fjorton år med varmt intresse och stor omsorg hafva uppehållit densamma, önskar Högskolan härför få till honom uttala sitt uppriktiga tack och sitt erkännande af det kraftiga stöd, han lämnat åt hennes ekonomiska utveckling.

Styrelsen har, sedan sista Årsredogörelsen utgafs, haft sju sammanträden.

I Lärarerådet hade Professor *Karl Johan Vilhelm Lundström* redan vid slutet af föregående läsår tagit sitt inträde, men han inställdes högtidligen i sitt ämbete först i sammanhang med de festligheter, hvarmed Högskolan högtidlighöll invig-

Digitized by Google

ningen af sin nya byggnad, eller den 19 september. Denna andra högtidsdag var nämligen anslagen dels till professors-installation, dels till doktorspromotion. Till den förra hade Rektor utfärdat särskild inbjudning åtföljd af en vetenskaplig afhandling *La plainte d'Amour, Poème anglo-normand* (kapp. III—V). För det närmare förloppet af denna installation, vid hvilken med undantag af H. K. H. Kronprinsen nästan alla de hedersgäster och öfriga inbjudna, som deltagit i den första dagens festligheter, voro närvarande, redogöres utförligt i den förut omnämnda, af Högskolan offentliggjorda *Festberättelsen*, till hvilken härmed hänvisas. Här må å Högskolans vägnar den hälsning upprepas, som Rektor ställde till Prof. *Lundström* i sin ofvannämnda inbjudning till hans installation:

»Det bereder Högskolan stor tillfredsställelse att sålunda vid sig få fästa Professor *Lundström*. Hans mångsidiga forskningsintresse, som öfverspänner hans vetenskaps ofantliga område ända till de nyaste aktualiteter, hans skarpsinniga inträngande i antikens anda och väsen, hans resultatrika författareverksamhet och hans utmärkta framställningsförmåga borga för att Högskolan i honom fått en lika god vetenskaplig som pedagogisk kraft.»

I Lärarerådet har också Docenten *Otto Lagercrantz* haft säte under både höst- och vårterminen, i det han under båda terminerna haft förordnande att förestå Professor *Paulsons* professur i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska). Docenten *Lagercrantz*, som sedan 1898 innehaft docentur i grekiska språket och litteraturen vid Upsala Universitet, ansökte vårterminen 1907 om enahanda anställning vid Högskolan och blef därtill på Lärarerådets tillstyrkan af Styrelsen förordnad (25 febr. 1907), hvilket förordnande af Kansleren stadfästes den 12 mars s. å. Emellertid åtnjöt Doc. *Lagercrantz* tjänstledighet under den del af vårterminen 1907, som han tillhörde Högskolan, och har icke kommit att tjänstgöra förrän med höstterminen s. å. Det har för Högskolan varit angenämt att få vid sig fästa en akademisk lärare af den framstående kapacitet, som Doc. *Lagercrantz* besitter, och som, för Högskolan väl känd förut, nu kommit henne till godo under

Digitized by Google

de terminer, han uppehållit en maktpåliggande tjänst inom Högskolan.

Ännu en vetenskapsman har under det gångna läsåret såsom docent blifvit fästad vid Högskolan, nämligen hittillsvarande docenten i svensk dialektologi vid Lunds Universitet Dr *Gideon Danell.* På egen ansökan, som af Lärarerådet tillstyrkts, förordnades han af Styrelsen den 2 juni till docent i nordiska språk. Detta förordnande har den 17 i s. m. vunnit Kanslerens stadfästelse, och Högskolan får därför härmed hälsa Doc. *Danell* välkommen och på samma gång uttala den förvissningen, att han väl skall fylla det uppdrag att biträda vid undervisningen, hvilket Högskolan, särskildt på grund af den nya examensstadgan, redan nu funnit sig föranledd att anförtro honom.

Lärarerådet har, sedan sista Årsredogörelsen utgafs, haft femton sammanträden.

Tjänstledighet har under läsåret åtnjutits af Prof. *Vising* 20 sept.—4 okt. för uppgörande af räkenskaperna för Högskolans byggnad, 23 mars—15 april för utländsk resa i vetenskapligt syfte, 18 maj—vårterminens slut för fullgörandet af uppdraget att vara censor vid mogenhetsexamina vid de Högre allmänna läroverken; af Prof. *Paulson* under höst- och vårtermin på grund af sjukdom; af Doc. *Grimberg* under höst- och vårtermin för enskilda angelägenheter; af Prof. *Björkman* 20 sept.—1 okt. för deltagande i 49. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner, hvarför han erhållit statsanslag, samt 3—17 febr. på grund af sjukdom; af Prof. *Lindberg* 11 sept.—12 okt. för deltagande i The fourth international Congress of liberal religious thinkers and workers i Boston; af Prof. *Kjellén* under vårterminen i egenskap af riksdagsman; af Prof. *Norström* februari månads början — vårterminens slut på grund af sjukdom; af Prof *Lidén* 12 mars—4 april på grund af sjukdom; af Prof. *Sylwan* 23 april—31 maj för utförande af vetenskapligt arbete; af Prof. *Wadstein* 15—31 maj för fullgörandet af uppdraget att vara censor vid mogenhetsexamina vid de Högre allmänna läroverken. Dessutom har åt åtskilliga

Digitized by Google

lärare af Rektor beviljats tillfällig tjänstledighet på en eller några dagar.

I följande fall hafva vikarier förordnats för lärare, som åtnjutit tjänstledighet: under Prof. *Visings* tjänstledighet under vårterminen har Herr *Praquin* förordnats att gifva sammanlagdt 14 timmar praktiska öfningar i franska utöfver dem, som enligt gällande arbetsordning tillkommit honom; rektoratet har under samma tid uppehållits af Rektors ställföreträdare Prof. *Stavenow*; för Prof. *Paulson* har Doc. *Lagercrantz* haft förordnande att förestå professuren under både höst- och vårterminen; för Prof. *Kjellén* har, liksom under föregående vårtermin, Fil. lic. *Olof Gränström* haft förordnande att bestrida undervisningen i statskunskap med statistik, så länge Riksdagen varat; för Prof. *Norström* har Doc. *Herrlin* innehaft förordnande från 16 april till vårterminens slut.

Förordnande att biträda vid undervisningen i främmande lefvande språk har för höstterminen meddelats åt e. o. lärarna the Rev. *Eldred Morgan* (engelska), Rabbinen Dr *Karl Koch* (tyska), Herr *Albert Praquin* (franska), f. d. Kaptenen m. m. *Erik Gustaf Nordenström* (ryska) samt Dr *George Ernest Fuhrken* (engelska) och för vårterminen åt desamme med undantag af den förstnämnde.

Att hålla de föreläsningar, som bekostats af S. A. Hedlunds föreläsningsfond, hade Högskolan inbjudit dels professorn i filosofi vid Universitet i Jena Geh. Regeringsrådet *Rudolf Eucken*, dels professorn i statskunskap och statistik vid Universitetet i Lund J. o. F. Dr m. m. *Pontus Erland Fahlbeck*. Båda hade godhetsfullt förklarat sig med nöje vilja efterkomma Högskolans inbjudning, och deras föreläsningar skulle enligt aftal förläggas till sista dagarna af mars och till april månad. Emellertid fick Prof. *Eucken* förhinder, hvilket så sent anmäldes. att Högskolan icke kunde vidtaga åtgärder för att anordna andra föreläsningar i stället för de sålunda bortfallna. Härigenom har tyvärr i de föreläsningsserier, som Högskolan anordnar särskildt med afseende på vidsträcktare åhörarekretsar, en lucka uppstått under vårterminen. Emellertid torde allmän-

Digitized by Google

heten under instundande hösttermin blifva i tillfälle att höra den fräjdade tyske filosof, som Högskolan under vårterminen inbjudit, i det att han lofvat att här hålla en föreläsningsserie i slutet af september eller början af oktober.

Prof. *Fahlbecks* föreläsningar som behandlade *Folkorganismen och dess inre omsättning*, höllos den 2, 4 och 7 april och väckte det största intresse hos åhörarna, hvilka dock på grund af särskilda lokala förhållanden ej voro så talrika, som föreläsningarnas värde förtjänat. Antalet antecknade åhörare var 247.

En annan kurs har Högskolan låtit anordna utöfver sitt egentliga undervisningsprogram, nämligen en kurs i välläsning, gifven under höstterminen af Fröken *Signe Widell.* Denna kurs omfattade 7 timmar och var i främsta rummet afsedd för Högskolans studenter, men ett mindre antal andra åhörare erhöll också tillstånd att begagna sig däraf. Det var på initiativ af professorerna i nordiska språk och litteraturhistoria, som Högskolan anordnade denna undervisning, som i sanning tillgodosåg ett behof, som gjort sig kännbart gällande ej blott i undervisningen i ofvannämnda ämnen, utan på ett flertal områden. Till Fröken *Widell* uttalas härmed ett uppriktigt tack för den tjänst, hon med sin undervisning gjort Högskolan.

Under instundande augusti månads senare del komma sommarkurser att hållas vid Högskolan i likhet med dem, som Högskolan anordnade i augusti 1902 och liksom dessa anslutande sig till ett till Göteborg förlagdt möte af Göteborgs stifts folkskollärare (Lärarer. prot. 16 nov.). För dessa kurser har af Lärarerådet upprättats en byrå (3 dec.), som består af *Rektor* samt Proff. *Lindberg* och *Stavenow* med Proff. *Wadstein* och *Steffen* som suppleanter, hvarjämte på Lärarerådets anmodan Göteborgs Skolförening, de Högre allmänna läroverken i Göteborg och Chalmers' tekniska läroanstalt i densamma insatt tillsammans fem ledamöter, nämligen Herrar *Per Holmén* och *P. J. Thomée* samt Fröken *Therese Bremer* (valda af Skolföreningen), Dr *A. Jonsson* (vald af Läroverken) och Lektor *A. Langlet* (vald af Chalmers' tekniska läroanstalt).

Föreläsningsprogrammet har redan uppgjorts och ut-

Digitized by Google

sändts och upptager 26 föreläsare, af hvilka 15 tillhöra Göteborgs Högskola och 3 äro från främmande ort.

För att bestrida kostnaderna för dessa kurser har Rektor begärt anslag å 2,000 kronor dels af Regeringen, dels af Göteborgs Stadsfullmäktige. Regeringen har af årets Riksdag utverkat sådant anslag, och Stadsfullmäktige hafva bifallit den till dem ställda ansökan därom.

Högskolan har under det gångna året fått mottaga flere inbjudningar till vetenskapliga kongresser och varit i tillfälle att för några af dem utse deputerade: till 15:de internationella orientalistkongressen i Köpenhamn (aug. 1908) Proff. *Lidén* och *Lindberg*; till 9:de internationella geografiska kongressen i Genève (juli—aug. 1908) Prof. *Nordenskjöld*; till 3:dje internationella kongressen för religionshistoria i Oxford (sept. 1908) Doc. *Herrlin*.

Om den under läsåret meddelade undervisningen hafva de särskilda lärarna lämnat nedanstående uppgifter.

JOHAN VISING,

Fil. Dr, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk), K. N. O. 2:a kl.

Franska: Enskilda föreläsningar, 1 t. i v. h. t. och v. t., öfver Victor Hugos *Hernani* med inledning om den franska romantismen och språklig, stilistisk, metrisk kommentar. — Skriföfningar hafva varit anordnade under hela läsåret, och försiggått så, att deltagarna i kursen hemma öfversatt till franska för hvarje gång ungefär 1 sida af Almqvist, *Kapellet*, hvarpå öfversättningen, genomgången af professorn i romanska språk och den e. o. läraren i franska gemensamt, under 1 t. i v. h. t. och v. t. af den förre kritiserats och diskuterats med öfversättarna. — Seminarieöfningarna (2 t. hvarannan v. h. t. och v. t.) hafva behandlat fransk stil med ledning af Albalat, *Le travail du style*. Under öfningarna hafva i tur och ordning nedanstående deltagare föredragit och diskuterat ett 40-tal sidor af nämnda bok: hrr Rosenbund, Almqvist (2 ggr), Samuelsson (2 ggr), Biller, Freudenthal, Rosenbund. Dessutom har af seminariets föreståndare, professorn i romanska språk, förevisats och diskuterats en rikhaltig stilistisk litteratur.

Digitized by Google

Spanska: En enskild föreläsningskurs öfver *Cervantes* och *Don Quijote* påbegyntes i början af h. t., men utbyttes på åhörarnas begäran mot enskilda föreläsningar i

Italienska, hvilka behandlat (1 t. i v. h. t. och v. t.) *Manzoni* och *I promessi sposi*, af hvilket verk större delen af första kapitlet genomgåtts.

JOHANNES PAULSON,

Fil. Dr, Professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska), R. N. O.

Har under läsåret på grund af sjukdom varit tjänstledig.

VITALIS NORSTRÖM,

Fil. Dr, Professor i filosofi, En af de Aderton i Svenska Akademien, R. N. O.

Den nyare filosofiens historia (3 t. i v. h. t.); för *cum laude* i fil. kand. examen.

Psykologi (1 t. i v. h. t.); för teol. fil. examen.

Euckens 'Grundlinier' (seminarieöfningar 2 t. hvarannan v. h. t.). Under v. t. tjänstledig på grund af sjukdom.

GUSTAF CEDERSCHIÖLD,

Fil. Dr, Professor i nordiska språk, R. N. O.

Fornisländsk och fornnorsk grammatik: Hufvuddragen af ljud- och formläran (ensk. föreläsningar 2 t. i v. under h. t.).

Fornisländsk och fornnorsk litteratur: 1:o valda stycken ur Wimmers Oldnordisk Læsebog (i samband med den ofvannämnda propedevtiska kursen); 2:o Se under *Seminarieöfningar*.

Svensk grammatik och stilistik: 1:o Språkriktighetsfrågor i svenskan, näml.: allmänna synpunkter för bedömandet af begreppet språkriktighet; lånordens berättigande; bruket af verbalabstrakter; kontamination och därmed sammanhängande företeelser (ensk. föreläsningar 2 t. i v. under h. t., 1 t. i v. under v. t.); 2:o Hufvuddragen af svenska språkets utveckling under tiden 1200—1520 jämte en öfversikt af forn- och ny-svenska accentueringsförhållanden (ensk. föreläsningar 2 t. i v. under v. t.)

Svensk litteratur: 1:o Se under *Seminarieöfningar*. 2:o Valda stycken ur Noreens Altschwedisches Lesebuch, näml. sidd. 9—11, 78—80, 96, 97 (ensk. föreläsningar 1 t. i v. under v. t.).

Seminarieöfningar: 1:o (under h. t., 2 t. i v., ledda gemensamt af Proff. Cederschiöld och Sylwan) Några af Snoilskys »Svenska bilder» (Kung Erik, Kristina, Stenbocks kurir, Brandklipparen, Carolus Linnæus, Den gamla fröken), litteraturhistoriskt, metriskt, stilistiskt och språkligt belysta genom föredrag af enskilda lärjungar samt inlägg i diskussioner af de öfriga och af ledaren. Dessa öfningar ha varit afsedda dels för blifvande littera-

Digitized by Google

turhistorici (resp. litteraturgranskare) af facket, dels för blifvande lärare; i samband med dessa öfningar har under oktober mån. på Högskolan anordnats *en kurs i uppläsning*, hållen af Fröken *Signe Widell*, som därvid föredrog ett större antal af Snoilskys »Svenska bilder» samt till sitt föredrag anknöt praktiska anvisningar och råd; 2:o (under v. t., 2 t. hvarannan v., ledare Prof. Cederschiöld,) Ares Islendingabók (förordet och kapp. I—VII), därvid lärjungarna turvis föredragit samt de öfriga jämte ledaren diskuterat det föredragna.

LUDVIG STAVENOW,

Fil. Dr, Professor i historia och statskunskap (med undervisningsskyldighet i historia), R. N. O.

Nordisk historia: *Den svenska historieskrifningens historia under det nittonde århundradet* (ensk. föreläsn. 1 t. i v. h. t. och 3 t. i veckan efter påskferierna v. t.); *Behandling af valda uppgifter rörande Sveriges nyare historia* (seminarieöfningar 2 t. hvarannan v.).

Allmän historia: *Englands historia 1783—1832* (ensk. föreläsn. 3 t. i v. h. t. och 4 t. i v. v. t. intill påskferierna).

Föreläsningarna öfver den svenska historieskrifningens historia under det 19:de århundradet utgjorde under höstterminen en kortfattad skildring af 1700-talets historieskrifning och under vårterminen en mer ingående betraktelse af den nya romantiska historieskrifningens begynnelse och särskildt af Erik Gustaf Geijer såsom historieskrifvare. Föreläsningarna i engelsk historia afsågo att gifva en öfversikt af Englands politiska utveckling under tiden från amerikanska befrielsekrigets slut till parlamentsreformens genomförande 1832. I historiska seminariet föredrogos och diskuterades följande uppsatser, under h. t.: *Striden om indragningsmaktens afskaffande vid 1823 och 1828—30 årens riksdagar* (Stud. J. A. Lundholm), under v. t.: *C. H. Anckarsvärds debut såsom riddarhusoppositionens ledare vid riksdagen 1817—1818* (Stud. Hj. Schultz), *Konstitutionsutskottets förslag till representationsreform vid riksdagarna 1817—18 och 1823* (Kand. Kl. Reinhold), *Striden om riksdagsförhandlingarnas publicitet vid 1823 och 1828—30-årens riksdagar* (Stud. Th. Blomqvist), *Konflikten mellan Karl Johan och norska stortinget 1821* (Stud. Alfons Agardh). Därjämte lästes och kommenterades under årets lopp *Vesteras Recess* och *Ordinantia* af 1527, *Gustaf Vasas testamente* af 1560, *Gustaf II Adolfs konungaförsäkran* 1611, *1720 års regeringsform* (de viktigaste partierna) jämte de viktigaste statsrättsliga akterna från riksdagen 1755—56.

EMIL LINDBERG,

Fil. Dr, Professor i semitiska språk, R. N. O.

Hebreiska: *Grammatik* jämte explikation och grammatisering (ensk. föreläsn. 5 t. i v., undantagandes under tjänstledigheten 11 sept.—12 okt., h. t.). *Tolkning af Genesis* jämte repetition och komplettering af föreg. ter-

Digitized by Google

mins grammatiska kurs (ensk. föreläsn. 4 t. och under senare delen af maj 5 t. i v. v. t.).

Arabiska: *Grammatik* med något explikation (för nybegynnare; ensk. föreläsn. 1 t. i v. v. t.).

Syriska: *Grammatik* med något explikation (för nybegynnare; ensk. föreläsn. 1 t. i v., undant. under ofvannämnda tjänstledighet, h. t.).

Tolkning af de 4 första kapitlen af Jobsboken (ensk. föreläsn. 1 t. i v., v. t.).

Samsemitisk grammatik: *Det semitiska verbets vokalism* (forts. från föreg. term.; ensk. föreläsn. 1 t. i v., undant. under nyssnämnda tjänstledighet, h. t.).

Seminarie- och praktiska öfningar: *Nyarabiska öfningar* (2 t. hvarannan vecka, undant. under nyssnämnda tjänstledighet, h. t.); *Klagovisorna* (2 t. hvarannan v. v. t.).

Föreläsningarna öfver Genesis och *samsemitisk grammatik* samt *de praktiska öfningarna* i *nyarabiska* hafva fortgått på samma sätt och efter samma plan som under föregående läsår. — *Föreläsningarna öfver Job enligt Peschito* ha naturligtvis omfattat jämförelse med den hebreiska modertexten. — Under *seminarieöfningarna* öfver Klagovisorna har särskild vikt lagts på att söka fastställa texten med tillhjälp af meter och de olika klassiska öfversättningarna, såsom isynnerhet LXX och Peschito.

EVALD LIDÉN,

Fil. Dr, Professor, innehafvare af Oscar II:s professur i jämförande språkforskning med sanskrit.

Fornindisk grammatik: På ensk. föreläsn. 2 t. i v. under hela läsåret gafs en utförligare framställning af den fornindiska *verbalböjningen* under jämförelse med öfriga indoeuropeiska hufvudspråks. Därvid genomgingos äfven de delar af *fornindisk* och *jämförande ljudlära*, som under det föregående läsåret helt eller delvis förbigåtts.

Jämförande ljudlära: På ensk. föreläsn. 2 t. i v. under h. t. gafs en kort öfversikt af den indoeuropeiska *konsonantismen*. Andra partier af ljudläran behandlades på de under föregående rubrik nämnda föreläsningarna.

Latinsk grammatik: På 2 veckotimmar under senare delen af v. t. behandlades företrädesvis det latinska verbets presensändelser jämte därför nödiga delar af ljudläran.

Seminarieöfningar: På tvänne e. o. sammanträden under h. t. diskuterades en af J. Sköld författad uppsats om spår af prefixet su- i grekiskan.

Rigveda och de ariska indernas urtid: 7 offentliga föreläsn. under okt. och nov.

ELIS WADSTEIN,

Fil. Dr, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Nyhögtyska: *Inledning till studiet af det tyska språket* och *tysk fonetik* (ensk. föreläsn. 3 t. i v. under v. t.).

Digitized by Google

Anmärkningar till den tyska grammatiken (ensk. föreläsn. 3 t. i v. under h. t.).

Skriftlig öfversättning till tyska (prakt. öfn. 1 t. hvarannan v. under hela läsåret).

Tolkning af valda dikter af Schiller (ensk. föreläsn. 1 t. i v. under v. t.).

Tolkning af Paszkowski, Lesebuch zur Einführung in die Kenntnis Deutschlands und seines geistigen Lebens, s. 41—50 (på seminarieöfningar under hela läsåret).

Seminarieöfningarna, som hållits 2 t. hvarannan v. under hela läsåret, hafva hufvudsakligen upptagits af *ventilering af följande uppsatser:*

Af fil. kand. *K. Edström: Jämförelse mellan Siebs Deutsche Bühnenaussprache och bildadt nordtyskt uttal enligt Rodhe-Abshagen, Tysk Elementarbok* och *Meyer, Deutsche Gespräche.*

Af fil. stud. *R. Thornell: Bruket af adverben* ***her*** *och* ***hin.***

Af fil. stud. *B. Rosenbund: Min hembygds språk (oberschlesisch).*

Af fil. stud. *E. Berglund: Ord med olika genus i tyska och svenska.*

Af fil. stud. *G. Freudenthal: Stilistiska anmärkningar rörande nyhögtyska adjektiv.*

Dessutom hafva följande af lärjungar författade *uppsatser* granskats af läraren:

Af fil. kand. *H. Ling: Paul Flemings Sprache. I. Lautlehre.*

Af fil. stud. *P. Holm: Några olikheter mellan Goethes brefstil och nutida »god» tyska.*

OTTO SYLWAN,

Fil. Dr, Professor i estetik med litteratur- och konsthistoria.

Nordisk litteraturhistoria: Under sista delen af h. t. och under v. t. till påskferiens början genomgicks (h. t. 3, v. t. 4 t. i v.) en kurs afsedd för filosofie kandidatexamen.

Poetik: Under okt. månad genomgicks (på 3 t. i v.) en propedevtisk kurs i poetik, delvis med anslutning till *E. Wrangel,* Om diktkonsten. Samtidigt fortgingo (2 t. i v.) praktiska öfningar i *svensk verslära* med begagnande af *N. Beckmans* lärobok.

Seminarieöfningar: Beträffande de gemensamt med Prof. Cederschiöld anordnade öfningarna i litterär analys, se ofvan! — Under höstterminen genomgingos dessutom uppsatser, hvilkas behandling ej medhunnits under föregående vårtermin, nämligen af Ingeniör A. Bæckström om Kellgrens kantat 1789 och af stud. Sv. Ek dels öfver frågan: »Är Thorilds kritik af Stockholms-Postens recensioner berättigad?», dels om Kellgrens bidrag till Stockholms-Posten 1790—1795. (Sistnämnda uppsats tryckt i Samlaren, Årg. 28). — Under v. t:s förra del höllos (2 t. hvarannan v.) litteraturhistoriska öfningar öfver dikter af Gyllenborg, Bellman, Franzén, Tegnér och Atterbom, hvilka behandlades ur stilhistorisk synpunkt.

Digitized by Google

RUDOLF KJELLÉN,

Fil. Dr, Professor i statskunskap och statistik.

Allmän statslära, ensk. föreläsn. 4 t. i v. under h. t. Propedevtisk kurs, omfattande de statsvetenskapliga förbegreppen, statsidéernas historiska utveckling, statsformernas system samt konturerna af den allmänna, jämförande statsrätten.

Rösträttsfrågan i Sverige 1867—1907, ensk. föreläsn. 1 t. i v. h. t. Historisk, politisk och statsrättslig öfversikt af de olika reformförslagen, för mera försigkomna lärjungar.

GUSTAF F. STEFFEN,

Fil. Dr, Professor i nationalekonomi och sociologi.

Allmän nationalekonomi: *Folkhushållningens organisation* (naturförhållanden, befolkningen, tekniken samt samhällets rättsordning och förvärfsorganisationer betraktade som nationalekonomiska produktionsfaktorer, med särskildt framhållande af Sveriges naturliga ekonomiska resurser och befolkningsstatistikens egendomligheter samt tekniska utveckling och kapitalförhållanden; — ensk. föreläsn. 2 t. i v. under h. t.). *Inkomstfördelningen* (nationalinkomst och nationalförmögenhet, deras storlek och fördelning i olika länder; fattigdomens begrepp och utbredning; jordräntan, kapitalräntan, företagsledarevinsten och arbetslönen studerade historiskt, statistiskt och teoretiskt; inkomstfördelningens allmänna teori; inkomst- och konsumtionspolitik; — ensk. föreläsn. 2 t. i v. under v. t.).

Speciel nationalekonomi: *Handelspolitiken* (handelns begrepp och arter; handelns utvecklingsperioder; Sveriges handel, historik och statistik; världshandelns närvarande läge; handelspolitikens begrepp och arter; teorien för utrikeshandeln och den yttre handelspolitikens systemer; de handelspolitiska systemernas historia; den modärna handelspolitikens mål och medel, med särskild hänsyn till protektionismens uppkomst och utveckling; det närvarande handelspolitiska läget, med särskildt afseende på Sverige; — ensk. föreläsn. 2 t. i v. under h. t.).

Sociologi: *Sociologisk propedevtik* (sociologiens begrepp, ställning bland vetenskaperna och indelning; det sociala medvetandets uppkomst och utveckling; hufvuddragen af slafveriets historia; hufvuddragen af äktenskapets, familjens och blodsbandssamhällets utvecklingshistoria; samhällslifvets former, med särskild hänsyn till tvångets, härmningens, sedvänjans och modernas betydelse i samhällslifvet; — ensk. föreläsn. 1 t. i v. under v. t.).

Seminarieöfningar: *Proseminarieöfningar* (öfver den nationalekonomiska teoriens utveckling och den nationalekonomiska litteraturens förnämsta verk; — 1. t. hvarannan v. under v. t.). *Seminarieöfningar* (utarbetning och diskussion af längre uppsatser öfver uppgifna ämnen ur den speciella nationalekonomien; — 2 t. hvarannan v. under h. t. och v. t.).

Digitized by Google

De enskilda föreläsningarna öfver *allmän nationalekonomi* och proseminarieöfningarna ingå i kursen för de lägre betygen i filosofie kandidatexamen. De enskilda föreläsningarna öfver *speciell nationalekonomi* och *sociologi* samt seminarieöfningarna ingå i kurserna för högsta betyget i filosofie kandidatexamen och i kurserna för filosofie licentiatexamen. Under seminarieöfningarna hafva upplästs och kritiserats följande uppsatser: fil. kand. Eilif Sylwan »Om fackföreningsrörelsens historia och teori»; fil. kand. Hugo Östman »Om Norrlands ekonomiska utveckling sedan midten af 1800-talet» samt »Om lifsmedelstullarnas inflytande på produktionen, omsättningen och priserna i Sverige»; hr Soldon Ekendahl »Om järnproduktionens utveckling efter 1750 i England, Tyskland, Förenta Staterna och Sverige». Dessutom hafva, i proseminarieöfningarna, de viktigaste äldre nationalekonomiska åskådningssätten och teorierna, från antiken till midten af 1700-talet, varit föremål för redogörelser och diskussioner.

ERIK BJÖRKMAN,

Fil. Dr, innehafvare af Andrew Carnegies professur i engelska språket och litteraturen.

Nyengelska: Inledning till studiet af modern engelska (propedevtisk kurs, ensk. föreläsn. 2 t. i v. under mars och april).

R. Kipling, Stalky & Co. (seminarieöfningar 2 t. hvarannan v. under h. t. och v. t.). Valda dikter af Robert Burns (ensk. föreläsn. 2 t. i v. under maj).

Medelengelska: Den medelengelska dikten Poema morale (ensk. föreläsningar 2 t. i v. under h. t.), valda stycken (Orrmulum, Layamon, Ayenbite of Inwit) ur Zupitza-Schippers Alt- und Mittelenglisches Übungsbuch (2 t. i v. under v. t.).

Engelsk litteraturhistoria: Inledning till studiet af Shakespeare (2 t. i v. under h. t. samt januari och februari). Denna kurs har behandlat 1. Shakespeares tidehvarf, 2. dramat före Shakespeare och Shakespeares närmaste föregågare, 3. Teatern på Shakespeares tid, 4. Shakespeares lif, 5. Shakespeares verk.

OTTO NORDENSKJÖLD,

Fil. Dr, Professor i geografi (med handelsgeografi) och etnografi, R. N. O.

Allmän geografi (2 t. i v. under v. t.): Landytans dynamik och morfologi: en tämligen utförlig framställning af de på jordytan verkande krafterna samt en analys af landskapets ytformer.

Speciel geografi (3 t. i v. under h. t. samt 2 t. i v. under v. t.): Härvid lämnades först en framställning af världsdelarnas allmänna geografi: en öfversikt af de ledande orografiska dragen och deras inverkan på andra geografiska faktorer; under v. t. en utförligare skildring af Nordamerikas geografi utmynnande i en framställning af världsdelens antropogeografiska och ekonomisk-geografiska hufvuddrag.

Digitized by Google

Öfningar i geografi och kartkunskap ha hållits under h. t. 2 t. i v., under v. t. 2 t. hvarannan v., i hufvudsaklig öfverensstämmelse med föregående läsårs plan, dock så att under v. t. öfningarna pågått äfven på ett högre stadium, omfattande en mera mångsidig undersökning af något visst område med ledning af föreliggande kartmaterial.

Undervisningen har pågått i den särskildt härför inrättade institutionen i Högskolans nya byggnad, där kartor, litteratur och samlingar varit för de studerande tillgängliga och nyutkomna häften af geografiska tidskrifter städse varit framlagda till begagnande. Undervisningsmaterielen har ökats genom inköp af en större jordglob samt kartor och böcker och vidare genom gåfvor från flera af de institut och sällskap, som förut ihågkommit den geografiska institutionen.

VILH. LUNDSTRÖM,

Fil. Dr, Professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin).

Grunddragen af det gamla Roms topografi. Under ensk. föreläsn. 1 t. i v. under h. t. och 2 under v. t. har den romerska topografien i sammandrag fullständigt genomgåtts.

Romerska litteraturens historia t. o. m. Cicero genomgicks under h. t. på ensk. föreläsn. 3 t. i v.

Antikens kunskap om Sverige har framställts på offentl. föreläsn. under v. t. (7 föreläsn. i febr. och mars).

Seminarieöfningar: 2 t. hvarannan v. har under hela läsåret *Tacitus' Agricola* kritiskt och exegetiskt behandlats. Under v. t. hafva likaledes 2 t. hvarannan v. djupare vetenskapliga öfningar, afsedda för fil. lic. examen, anställts med *Statius' Thebais* till ämne och den till Göteborgs Stadsbibliotek förvärfvade Thebaishandskriften såsom forskningsobjekt.

OTTO LAGERCRANTZ,

Fil. Dr, Docent i grekiska språket och litteraturen, förordnad att förestå professuren i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska) under h. t. och v. t.

Euripides' Herakles: Ensk. föreläsn. 2 t. i v. hela läsåret.
Platons Faidon: Ensk. föreläsn. 3 t. i v. under v. t.
Marcus evangelium: Ensk. föreläsn. 3 t. i v. under h. t.

ELIAS JANZON,

Fil. Dr, Docent i klassisk filologi.

Horatii Epistlar. Under ensk. föreläsn. (1 t. i v. hela läsåret) hafva sju epistlar af första boken blifvit kritiskt och exegetiskt genomgångna.

Skriftliga exercitier i latin hafva fortgått med 1 t. i v. under hela läsåret.

Digitized by Google

ELOF HELLQUIST,

Fil. Dr, Professors n. h. o. v., Lektor, Docent i nordiska språk.

Fornnordisk mytologi (ensk. föreläsn. 1 t. i v.). Mytologiens begrepp och omfattning; det mytologiska tänkandets grundformer. Källorna för den germanska, särsk. nordiska mytologien. Öfversikt af den germanska, särsk. nordiska mytologiens historia. Naturdyrkan (animism). Manistiska föreställningar (själatro m. m.). Själa- och dödsriken. Gudarna: 1. Oden.

AXEL L. ROMDAHL,

Fil. Dr, Intendent vid Göteborgs Museum, Docent i konsthistoria.

Svensk konsthistoria (ensk. föreläsn. 1 t. i v.). Kursen afsåg att gifva de studerande en sammanhängande öfversikt af den svenska konstens historia från och med början af medeltiden till och med de första årtiondena af 1800-talet. Meddelanden om litteraturen rörande ämnet, till stor del föreliggande i form af kringströdda tidskriftsuppsatser, lämnades i största möjliga utsträckning.

I samband med kursen anordnades förevisningar i Göteborgs Museum samt en färd till Edåsa kyrkomuseum, Skara och Varnhem.

Seminarieöfningar (2 t. i v.). Öfningarna hafva dels anslutit sig till föreläsningskursen i svensk konsthistoria, dels bestått i analys och diskussion af konstverk från skilda perioder. Följande föredrag hafva hållits:

Af stud. *A. Baeckström: Lunds domkyrka, Tunnhvalf i svenska medeltidskyrkor.*

Af stud. *S. Ek: Varnhems klosterkyrka, Gustaf III:s porträtt.*

Af stud. *A. Jongchell: Medeltida kyrkotyper inom Skara stift, Svenska herrgårdstyper under 1600-talets förra hälft.*

Af stud. *K. Pettersson: Grafvårdstyper under Sveriges medeltid.*

Af stud. *G. Röding: Madonnabilder i Göteborgs Museum.*

Af stud. *K. Samuelsson: Dopfuntar i Göteborgs Museum.*

AXEL HERRLIN,

Fil. Dr, Docent i filosofi, förordnad att förestå professuren i filosofi under senare delen af v. t.

Filosofiens historia, ensk. föreläsn. 2 t. i v. h. t. och v. t., afsedda för betyget approbatur i fil. kand. examen och teol. filos. examen.

Psykologi 2 t. i v. under h. t.

Psykologi med pedagogikens teori och historia 2 t. i v. under febr., mars och april 1908, samt 3 t. i v. under maj 1908.

Minne och fantasi, 8 offentliga föreläsn. under oktober och nov. 1907.

Modern pedagogik, 2 offentliga föreläsn. under febr. och mars 1908.

Digitized by Google

OLOF GRÄNSTRÖM,

Fil. Lic., förordnad att upprätthålla undervisningen i statskunskap med statistik under Professor Kjelléns tjänstledighet.

Utländsk statskunskap: Ensk. föreläsn. 3 t. i v., motsvarande fordringarna för högre betyg i fil. kand. examen.

Statistik: Ensk. föreläsn. 1 t. i v.; kursen har afsett att gifva en öfversikt af statistikens begrepp och arter samt en ingående redogörelse för befolkningslärans olika spörsmål.

Seminarieöfningarna (2 t. hvarannan v.) berörde hufvudsakligen svensk riksdagspraxis, hvaruti tvänne uppsatser författats och ventilerats, nämligen:

Vaderiksdags statsrättsliga natur och kompetens (J. Julén),

Statistik öfver i kamrarna framställda interpellationer (G. Blomqvist).

Därjämte ha föredrag, åtföljda af diskussion, hållits om:

Japans författning (G. Nordal),

Kvinnorösträttens parlamentariska öden i Sverige (A. Jacobi).

ELDRED MORGAN,

Pastor vid härvarande Engelska församling, e. o. lärare i engelska.

Öfningarna, 2 t. i v. h. t., hafva bestått i uppläsning och tolkning af *Lorna Doone by R. D. Blackmore.*

CARL KOCH,

Fil. Dr, Rabbin, e. o. lärare i tyska.

Under h. t. öfversattes Gustaf af Geijerstams Boken om Lillebror sid. 71—94, under v. t. samma bok sid. 94—167 (2 t. i v.). Dessutom har biträde lämnats vid rättandet af skriftliga öfversättningar till tyska (1 t. i v.).

ALBERT PRAQUIN,

e. o. lärare i franska.

Läsning förbunden med *konversation*, 2 t. i v. h. t. och v. t., dessutom 14 extra t. under våren: A. Daudet, Guy de Maupassant, René Bazin, Curnonsky, E. Faguet, Gyp, Ludovic Halévy, Jules Lemaître, A. Filon, Jacques Normand m. fl. — omväxlande under v. t. med muntlig öfversättning af Per Hallströms Briljantsmycket.

Föreläsningar: under h. t. sex öfver Les conteurs français; under v. t. sex öfver Gustave Flaubert.

Dessutom biträde åt professorn i romanska språk vid rättandet af skriftliga öfversättningar till franska.

ERIK NORDENSTRÖM,

f. d. Kapten, e. o. lärare i ryska, R. S. O.

Elementarkurs (2 t. i v.). Undervisningen har omfattat: *Formlära* (efter C.

Digitized by Google

M. Lindforss); nominas deklination, pronomina, räkneordens kongruens och användning. Verbens hufvudformer, indelning, aspekter och konjugation, de viktigaste reglerna af syntaxen och ordbildningsläran ha inhämtats efter anteckningar under lektionerna.

Fortsättningskurs (1 t. i v.). Explikation af rysk prosa och poesi (O. Asboth, Russische Chrestomathie). — Dessa explikationsöfningar ha städse varit förenade med språkliga kommentarier och kortare föredrag öfver olika delar af formläran, ordbildningsläran och syntaxen. Skriföfningar efter diktamen; förberedande talöfningar.

Anm. Uttalslärans viktigaste regler ha i *elementarkursen* inhämtats hufvudsakligen genom anteckningar efter föredrag på lärorummet eller praktiskt under öfningarna i innanläsning.

GEORGE ERNEST FUHRKEN,

M. A., Fil. Dr, e. o. lärare i engelska.

Engelsk lyrik från och med Wordsworth: offentliga föreläsningar en gång i veckan under okt., nov., febr., mars och april.

Praktiska öfningar i läsning af fonetiska texter 1 t. i v., i öfversättning till engelska 1 t. i v., och i tolkning af engelska texter 2 t. i v. Biträde dessutom vid engelska seminarieöfningarna.

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra Årsredogörelsens utgifvande blifvit af Högskolans lärare publicerade eller äro under tryckning.

Erik Björkman:

Zum altenglischen Gedicht von der Schlacht bei Brunanburh (Herrigs Archiv CXVIII).

Ne. slot (därsammastädes).

Die Namen Orrmin, Gamelyn (Herrigs Archiv CXIX).

Zur Etymologie von cub (därsammastädes).

Über den Namen der Jüten (Englische Studien, herausgeg. von Johannes Hoops 1908).

Recensioner och bokanmälningar i Herrigs Archiv, Englische Studien, Anzeiger f. deutsches Altertum, Deutsche Literaturzeitung, Göttingische gelehrte Anzeigen.

Smärre uppsatser i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och Svenska Dagbladet.

A. U. Bååth:

Kantat vid invigningen af Göteborgs Högskolas nya byggnad den 18 september 1907.

Dikter och *uppsatser* i tidningar och kalendrar.

Digitized by Google

Gustaf Cederschiöld:

Studier öfver verbalabstrakterna i nutida svenska (= Göteborgs Högskolas Årsskrift XIV: 3), Gbg 1908.

Recensioner och *kortare uppsatser* mestadels i språkliga ämnen, införda i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Har dessutom medverkat vid redaktionen och korrekturläsningen af de under läsåret utgifna eller under tryckning varande häftena af *Ordbok öfver svenska språket*, utg. af Svenska Akademien.

George Fuhrken:

Recensioner och bokanmälningar i Moderna språk, utg. af Emil Rodhe.

Carl Grimberg:

Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan, IV. Stockholm, P. A. Norstedt & söners förlag.

Samma arbete, II i 2:dra, omarbetade uppl. Samma förlag.

Samma arbete, förkortad upplaga I—III. Samma förlag.

Sveriges historia för folkskolan, II (under medverkan af Frans von Schéele). Samma förlag.

Karl von Linné, föredrag, öfverlämnadt till Gustaf Adolfsförbundet för Sveriges unga krigsmän.

När Lauenburg stod under svenskt beskydd. Historisk tidskrift 1907.

Recensioner i tidningar.

Olof Gränström:

Konstitutions- och Lagutskottens sammanjämkning av skiljaktiga beslut i den svenska riksdagen 1865—1907, jämte inledande historisk översikt. Särtryck ur Statsvetenskaplig tidskrift, hh. 4 och 5 (68 ss.)

Elof Hellquist:

Några anmärkningar i svensk namnforskning (Arkiv för nordisk filologi 24 bandet).

Våra sjönamn (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 1907).

Några anmärkningar om de nordiska verben med mediageminata (Göteborgs högskolas årsskrift 1908, II).

Några intryck från vår modernaste skönlitteratur (Göteborgs Aftonblad 18 o. 25 jan. 1908).

Kulturbilder från 1770-talets Göteborg (Göteborgs Aftonblad april—maj 1908).

Studera ditt fosterlands historia! (Svenska folkviljan 28 febr. 1908).

Några mindre tidningsuppsatser.

Deltagit i granskningen af de under läsåret utkomna häftena af Svenska Akademiens ordbok.

Digitized by Google

Axel Herrlin:

Själsbegreppets utveckling i myt och vetenskap, 80 ss. i Göteborgs Högskolas Årsskrift för 1907.

Pedagogiken och dess studium. 71 ss. Stockholm 1908.

Elias Janzon:

Sexti Propertii Elegiae. Relegit et suecice convertit Elias Janzon. II. *Liber secundus.* (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1908. I). Göteborg 1908.

Invigningen af Göteborgs Högskolas byggnad den 18 och 19 september 1907. Festberättelse. Göteborg 1908.

Har ock redigerat *Föreläsningar och öfningar vid Göteborgs Högskola Höstterminen 1907* och *Vårterminen 1908* samt *Göteborgs Högskolas Katalog Höstterminen 1907* och *Vårterminen 1908.*

L. A. Jägerskiöld:

Zur Kenntniss der Trematodengattung Levinseniella i Zoolog. Studier tillägn. Professor T. Tullberg.

Sveriges första turist. Sv. Turistfören. årsskrift 1908.

Om spel och parningslekar. H. Gebers förl., Stholm (under tryckning).

Om olika slag af fortplantning inom djurvärlden. 2:dra tillökade upplagan. Verd:s småskrifter n:o 81.

Berättelse rörande Göteborgs musei zoolog. afdeln. för 1906. Gbgs musei årstryck för 1907.

Berättelse rörande Gbgs musei zoolog. afdeln. för 1907. Gbs musei årstryck för 1908.

Artiklar i tidningar och tidskrifter.

Rudolf Kjellén:

Representationsproblemet, en teoretisk-politisk anmärkning. I »Det nya Sverige» 1907.

1866 och 1909, historiska randanmärkningar till den svenska rösträttsfrågans lösning. I »Historiska studier, tillägnade prof. H. Hjärne den 2 maj 1908».

Om ändring af §§ 35 och 36 Regeringsformen. Motion i Riksdagen 1908.

Anföranden i Riksdagens Andra kammare 1908.

Artiklar i nationell och internationell politik, i tidningen »Vårt Land» 1907—8.

Sångare- och turistfärder. Stockholm, Hugo Gebers förlag, 1908.

Otto Lagercrantz:

De glossis duabus latinis i Eranos VII.

Digitized by Google

Evald Lidén:

Wortgeschichtliches, i Zeitschrift f. vergleich. Sprachforsch., hrsg. von Kuhn, band XLI (Göttingen 1907).

Beiträge zur altenglischen Wortkunde, i Englische Studien, hrsg. von J. Hoops, band XXXVIII (Leipzig 1907).

Emil Lindberg:

De olika religionernas biblar, 5 häften, uti ett större arbete: »Gudsordets utvecklingsgång i världen», Stockholm 1907 och 1908.

Religionshistoriska uppsatser i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Skisser och recensioner i tidningar och tidskrifter.

Vilh. Lundström:

Agricola-texten och de gamla bladen i Jesihandskriften, i Eranos vol. VII.

Emendationes in Columellam VI, i samma tidskr. vol. VII.

Efterskörd till Laskaris Kananos, i samma tidskr. vol. VII.

Kejsar Alexios II:s sorgekväde öfver sin fader kejsar Manuel, i samma tidskr. vol. VIII.

Euripides' Bacch. 65 ff. i samma tidskr. vol. VIII.

Artiklar i Nordisk Familjebok, ny uppl.

Artiklar i ett stort antal tidningar.

Redigerat *Eranos, acta philologica Suecana.*

Sven Lönborg:

Kristendomens uppkomst. Sthlm 1907.

Kartan i geografiundervisningen. Verdandi 1907.

Göteborgs Högre Samskolas årsredogörelse 1907—1908.

Religion och vetenskap och smärre andra artiklar i Handelstidningen, Aftonbladet, Nordisk Familjebok.

Otto Nordenskjöld:

Polarvärlden och dess grannländer (populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, ny följd, V). Äfven i bearbetning:

Über die Natur der Polarländer, Geograph. Zeitschrift 1907.

On the Geology and Physical Geography of East-Greenland. I »Meddelelser om Grönland», XXVIII, 1908.

Redigerat *Wissenschaftliche Ergebnisse der schwedischen Südpolar-Expedition 1901—1903* (fortsättning).

Artiklar i tidningar och tidskrifter.

Digitized by Google

Erik Nordenström:

Revisorn, komedi i fem akter af *N. W. Gogolj* (Göteborg 1908, N. P. Pehrsons (Gustaf Stern) förlag).

Fem noveller, af Maxim Gorkij (Göteborg 1908, införda i Göteborgs-posten).

Vitalis Norström:

Naives und wissenschaftliches Weltbild I (Archiv für systematische Philosophie 1907, s. 491—510).

Naturkunskapens självbesinning. Stockholm 1907.

Den nyaste människan. 2:a upplagan. Stockholm 1907.

Johannes Paulson:

Bakkantinnorna. Sorgespel af Euripides. Svensk tolkning. Göteborgs Högskolas Årsskrift. Band XIII. 1907.

Litet täxtkritik till Olaus Magnus. Eranos VII.

En anmärkning till Runebergs Kung Fjalar. Finsk Tidskrifts aprilhäfte 1908.

1907 års proföfversättning af Nya Testamentet. (Nya Testamentet. Proföfversättning, utgifven af Bibelkommissionen). För Handelstidningen (N:o 42 och 46, 1908).

Emil Rodhe:

Übungsbuch für deutsche Handschriften (utg. i förening med O. Abshagen). Stockholm 1907. C. E. Fritze.

The England and America Reader (utg. i förening med O. Jespersen). Stockholm 1907. C. E. Fritze.

Ordlista med fonetisk transskription till Engelsk Läsebok för nybörjare. Stockholm 1907. C. E. Fritze.

Ur vår tids litteratur. Häft. 8. August Strindberg. (Utg. i förening med P. J. Thomée och E. Zimmerdahl). Stockholm 1907. A. Bonnier.

Redigerat tidskriften *Moderna Språk* under läsåret 1907—1908 och däri författat åtskilliga *artiklar* och *recensioner*.

Axel L. Romdahl:

Ur Porträttmåleriets historia (Populärt vetenskapliga Föreläsningar vid Göteborgs Högskola, Ny följd).

Form och tanke i Per Hasselbergs verk (i Göteborgs Musei Årstryck 1907).

Sköldemärken i Linköpings domkyrkas korhvalf. (Kult och Konst. 1908 h. 1).

Stenhuggarmärken i Linköpings domkyrka, (under tryckning i Fornvännen).

Digitized by Google

Epitafier från Skara domkyrka i Västergötlands Fornminnesförenings Museum (under tryckning i Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift).

Artiklar i Nordisk Familjebok, granskade och nyskrifna.

Artiklar i tidskrifter och tidningar.

Ludvig Stavenow:

Geschichte Schwedens 1718—1772. Siebenter Band der Gesamtgeschichte Schwedens. (I Geschichte der europäischen Staaten, herausgegeben von Heeren, Ukert etc.) A. Perthes, Gotha 1908.

Jacob von Engeströms förslag till regeringsform och kungamördarnes författningsprogram (i »Historiska Studier tillägnade Harald Hjärne»). Uppsala 1908.

Minnestal öfver Clas Theodor Odhner (i »Minnestal hållna i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle à dess högtidsdagar 1904—1907»). Göteborgs K. Vet. o. Vitt.-Samhälles Handl. Fjärde följden, XI: 1.

Frihetstiden, dess epoker och kulturlif. Andra upplagan. Göteborg. Wettergren & Kerber 1907.

Inbjudning till den högtidlighet, med hvilken filosofie doktorspromotionen kommer att anställas, af promotor. Göteborg 1907.

Tal af promotor vid doktorspromotionen den 19 sept. 1907 (Handelstidningen den 20 sept. 1907 och i »Invigningen af Göteborgs Högskolas byggnad» etc. Festberättelse, utarbetad af Högskolans sekreterare). Göteborg 1908.

Roskildefredens betydelse. Tal vid Roskildefesten i Göteborgs Konserthus den 26 febr. 1908 (Göteborgs Handelstidning den 27 febr. 1908).

Anmälan af Kristian Setterwall: Svensk Historisk Bibliografi 1875—1900 (Handelstidningen den 15 aug. 1907).

Artiklar i Nordisk familjebok (nya upplagan).

Gustaf F. Steffen:

Sociala studier. Försök till belysning af nutidens samhällsutveckling. Häftena V och VI, Stockholm, Hugo Geber, 1907, 1908.

Anvisningar för självstudier i nationalekonomi och sociologi i Goodtemplarordens Studiehandbok och i Arbetarnes Studie-Handbok, utgifven af Nykterhetsorden Verdandi. Stockholm 1907.

Artiklar i Göteborgs Handelstidning.

Otto Sylwan:

Ur den moderna dagspressens historia (i föreningen Heimdals Småskrifter 1908).

Till Utile Dulcis historia (i Samlaren, Årg. 28).

Digitized by Google

Rec. av Fr. Böök, Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige (i Ord och Bild 1908).

Elis Wadstein:

Recension av De oudoostnederfrankische psalmen, klank- en vormleer, van A. Borgeld (i Zeitschrift für deutsches Altertum Bd. XLIX).

Johan Vising:

Göteborgs Högskolas byggnad jämte en blick på Högskolans utveckling 1891—1907. Inbjudningsskrift till invigningen af Högskolans nya byggnad den 18 september 1907.

Festtal vid invigningen af Göteborgs Högskolas nya byggnad den 18 september 1907, infördt i *Invigningen af Göteborgs Högskolas byggnad den 18 och 19 september 1907. Festberättelse utarbetad af Högskolans sekreterare.*

La plainte d'Amour. Poème anglo-normand, Kap. III—VI. Inbjudning till den offentliga föreläsning, med hvilken professorn i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin) vid Göteborgs Högskola Fil. Dr Karl Johan Vilhelm Lundström inställdes i sitt ämbete den 19 september 1907.

Artiklar i Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie och i Romania.

Minnestal hållna i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle å dess högtidsdagar 1904—1907.

Har ock utgifvit denna *Årsredogörelse.*

Bland sådana af Högskolans lärare under det gångna läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande nämnas:

Erik Björkman: Företog under juli 1907 en resa till Tyskland (Göttingen) i och för biblioteksstudier.

Bevistade i sept. 1907 49. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner i Basel, för hvilket ändamål Kungl. Maj:t beviljat ett understöd å 400 kr.

A. U. Bååth: Har erhållit en af Svenska Statens understödssummor åt skönlitterära författare samt ett af Svenska Akademiens större stipendier åt desamma.

Elof Hellquist: Tilldelades af Kungl. Maj:t den 31 aug. 1907 professors namn, heder och värdighet.

Förordnades af Kungl. Maj:ts Befallningshafvande i Göteborgs- och Bohus län att från d. 1 jan. 1908 vara inspektor för Göteborgs Arbetareinstitut.

Digitized by Google

Förordnades i maj 1907 af Kungl. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk att biträda vid bedömandet af för undervisningen i modersmålet föreslagna läro- och läseböcker.

Förordnades i jan. 1908 af samma Öfverstyrelse att som sakkunnig biträda vid uppgörandet af undervisningsplaner för gymnasiets två högsta ringar.

L. A. Jägerskiöld: Invaldes 9 dec. 07 i Kungl. Vet.- & Vitt:s Samhället såsom arbet. ledamot.

Har företagit kortare studie- och insamlingsresor till Västkustens skärgård samt till Hornborgasjön.

Bevistade som inbjuden gäst Upsala Universitets och K. V. A:s Linnéfester maj 07.

Rudolf Kjellén: Företog sommaren 1907 i politiskt studiesyfte en tre veckors resa på kontinenten (hufvudsakligen i Österrike-Ungern).

Otto Lagercrantz: Från slutet af vårterminen 1907 till början af höstterminen 1907 biträdt Kungl. Bibelkommissionen vid revisionsarbetet med öfversättningen af Nya Testamentet.

Evald Lidén: Utsedd att representera Göteborgs Högskola och Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle vid 15. Internationella Orientalistkongressen 1908.

Emil Lindberg: Har 11 sept.—12 okt. bevistat »The fourth international Congress of liberal religious thinkers» i Amerika.

Utsedd att representera Göteborgs Högskola och Göteborgs K. Vetenskaps och Vitterhetssamhälle vid 15. Internationella Orientalistkongressen 1908.

Utnämdes den 16 juni 1908 till riddare af K. Nordstjärneorden.

Vilh. Lundström: I okt. 1907 till München för inköp af medeltidshandskrifter åt Göteborgs Stadsbibliotek; flera smärre utrikesresor såsom sekreterare i kommittén för svenskhetens bevarande i utlandet.

Otto Nordenskjöld: Invaldes den 10 febr. 1908 till arbetande ledamot af K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg.

Företog i dec. 1907 och jan. 1908 en resa till Tyskland och Schweiz för hållande af föredrag etc. samt i febr. 1908 i samma syfte en resa till Berlin.

Förordnades af Kungl. Maj:t till ombud för Sverige vid sammanträde med den internationela polarkommissionen i Brüssel i maj 1908; utsågs där till vice ordförande i kommissionen under nästkommande treårsperiod.

Vitalis Norström: I jan. 1908 utsedd till ordförande i det nybildade »Sällskapet för psykologisk och filosofisk forskning».

Emil Rodhe: Företog sommaren 1907 en resa till Tyskland, Schweiz och Italien, hufvudsakligen i språkligt studiesyfte samt julen 1907—1908 en resa till Danmark, delvis i pedagogiskt studiesyfte.

Förordnades i jan. 1908 af Kungl. Öfverstyrelsen för rikets allmänna

Digitized by Google

läroverk att såsom sakkunnig biträda vid uppgörandet af undervisningsplanen för gymnasiets två högsta ringar.

Axel L. Romdahl: I mars 1908 till utställningen af engelsk konst i Köpenhamn.

I maj 1908 på uppdrag af Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien till Svenneby kyrka i Kville härad, Bohuslän.

Ludvig Stavenow: Fungerade enligt Lärarerådets uppdrag såsom promotor vid doktorspromotionen vid Göteborgs Högskola den 19 sept. 1907.

Gustaf F. Steffen: Företog sommaren 1907 en resa till Tyskland och Schweiz, delvis i studiesyfte.

Otto Sylwan: Af Kungl. Maj:t förordnad ledamot i den nämd, som hade att angifva förslag till fördelning af anslaget till vittra författare.

Elis Wadstein: Företog juli 1906 en studieresa till Tyskland.

Förordnades af Kungl. Maj:t att i egenskap af censor deltaga i öfvervakandet af mogenhetspröfningarna vid Rikets allmänna läroverk under år 1908.

Johan Vising: Utnämndes den 18 sept. till kommendör af K. Nordstjärneorden 2:a kl.; i jan. till Officier de l' instruction publique.

Förordnades i mars att såsom censor deltaga i öfvervakandet af mogenhetspröfningarna vid Rikets allmänna läroverk.

Företog 23 mars—22 april en studieresa till Italien, för hvilken understöd utgått ur Göteborgs Högskolas Linnéfond.

Lars Wåhlin: Har på uppdrag af Styrelserna för Norrköpings Stadsbibliotek och för Norrköpings Folkbibliotek efter besök i Norrköping under våren 1908 utarbetat en detaljerad plan för ordnandet af biblioteksväsendet därstädes.

Till ledamöter af redaktionskommittén för Högskolans *Årsskrift* har Lärarerådet för 1908 omvalt Professorerna *Vising* och *Norström* samt Bibliotekarien *Wåhlin* och till revisorer af Årsskriftens räkenskaper för 1907 utsett Professorerna *Nordenskjöld* och *Lundström* (Lärar. prot. 7 dec.).

Årsskriftens XIII band, årgången 1907, har utkommit och innehåller:

1. Bakkantinnorna. Sorgespel af *Euripides.* I svensk tolkning af *Johannes Paulson.*

2. Själsbegreppets utveckling i myt och vetenskap. Af *Axel Herrlin.* I.

3. Étude sur les adjectifs, les participes et les nombres ordinaux substantivés en vieux provençal. Par *Wilhelm Nyman.*

Digitized by Google

4. Göteborgs Högskolas byggnad jämte en blick på Högskolans utveckling 1891—1907. Af Högskolans Rektor.

5. La plainte d'Amour. Poème anglo-normand. Publié pour la première fois par *Johan Vising*. [II.] (Inbjudningsskrift.)

Årsredogörelse 1906—1907.

Af *Populärt vetenskapliga Föreläsningar vid Göteborgs Högskola*, Ny följd, hafva banden IV och V utkommit: *Axel L. Romdahl*, Ur porträttmåleriets historia, samt *Otto Nordenskjöld*, Polarvärlden och dess grannländer. Stockholm, Albert Bonniers förlag.

Till ledamöter af redaktionskommittén för denna publikation hafva återvalts för år 1908 Professorerna *Stavenow*, *Cederschiöld* och *Sylwan*, och till revisor för dess räkenskaper under 1907 har utsetts Professor *Lidén* (Lärar. prot. 7 dec.).

Det *Filologiska Samfundet* har under läsåret haft 6 sammankomster, vid hvilka föredrag hållits af följande bland Högskolans lärare:

Gustaf Cederschiöld: Korta verbalabstrakta i nutida svenska.

Otto Lagercrantz: En läsning ur Papyrus Leidensis X.

Evald Lidén: Språkliga meddelanden.

Emil Lindberg: Om förbundsboken i Exodus och dess förhållande till Code Hammurabi.

Vilhelm Lundström: Stadsbibliotekets nyförvärfvade latinska och grekiska handskrifter.

Johannes Paulson: En anmärkning till Runebergs Kung Fjalar. Uppläst af sekreteraren.

Otto Sylwan: Nyare Tegnérlitteratur.

Densamme: Ibsens episka Brand.

Johan Vising: Etymologien af de fornfranska verben desver och resver.

Dessutom hafva föredrag hållits af:

Carl Lindsten: Bidens. En etymologisk förmodan.

Digitized by Google

Rudolf Röding: De grekiska papyrosfynden i Egypten och deras betydelse.

Den *Historiska föreningen* har under läsåret haft fem sammankomster, vid hvilka följande föredrag hållits:

Läroverksadjunkt *L. Carlbom: Fredrik Wilhelm och Karl Gustaf under svenska arméens tåg från Weichsel till Bält 1657.*

Professor *Stavenow: Jacob v. Engeström och konungamördarnes författningsprojekt.*

Fil. Kand. R. Elander: Klanhöfdingen.

Fil. Kand. *C. D. Marcus: Några drag ur Geijers diktning.*

Professor *Stavenow: Ett oppositionsprogram vid 1789 års riksdag.*

Lektor *V. Vendel: Kejsar Paul före tronbestigningen.*

Fil. Kand. *E. Naumann: Preussen och Tyskland 1848.*

Byråchefen *W. Berg: Om bygdeborgar.*

Det s. k. *auskultantstipendiet*, uppkommet genom sammansparade auskultant- och examensafgifter och afsedt för utländska resor i vetenskapligt syfte, har under sistlidna sommar uppburits af Prof. *Steffen.*

Sedan *Högskolans Studentkår* under föregående läsår trädt i stället för den ursprungliga *Studentföreningen* (sista Årsredog. s. 31), har denna kår låtit utarbeta nya stadgar, hvilka på Lärarerådets tillstyrkan vunnit Styrelsens stadfästelse (prot. 2 juni).

Studentkåren har, sedan Högskolan lämnat den lägenhet i hörnet af gamla och nya Allén, som den alltsedan sitt första verksamhetsår 1891 förhyrt af Göteborgs stad, från och med hösten 1907 i samma lägenhet fått af staden förhyra en för sig passande våning med dispositionsrätt vid behof af den där befintliga stora salen, förut Högskolans samlings- och solennitetssal. Kostnaderna härför samt för sång- och musiköfningar, idrott, m. m. bestridas af Högskolan, hvars Styrelse till Studentkårens förfogande ställt det härför nödiga beloppet.

Digitized by Google

Af Högskolans undervisning hafva under året begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsstadgan § 7) under h. t. 119, under v. t. 108. Af dessa äro 85 namn gemensamma för båda terminernas kataloger. De kvinnliga studerandes antal har varit 14 under h. t., 13 under v. t.

Under h. t. inskrefvos 40 nya lärjungar, under v. t. 13.

Enligt uppgift till vårterminens kat log hafva lärjungarna beredt sig för följande examina:

Filosofie licentiatexamen	17
» kandidatexamen	48
» » efterpröfning	3
Filosofisk ämbetsexamen	9
Teologisk filosofisk examen	7

Tjugufyra studerande hafva icke uppgifvit sig afse någon särskild examen.

De studerande, som bereda sig till filosofie licentiatexamen, hafva samtliga aflagt filosofie kandidatexamen.

Auskultanterna (Ordningsstadgan § 13) ha under h. t. varit 40, under v. t. 17.

Såsom *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (Ordningsstadgan § 14) hafva antecknat sig (utan frånräkning af namn, som förekomma antecknade flere gånger) under h. t. till tre serier 788 personer, under v. t. till fyra serier 717 personer.

Följande examina hafva under läsåret aflagts vid Högskolan:

September 1907 (afslutad 14 sept.):
» » *Hjalmar Strömberg* fil. kand.-ex.[1]
» kand. *Erik Esaias Janson* efterpröfning i geografi.

December 1907 (afslutad 6 dec.):
Fil. stud. *Gunnar Hultin* fil. kand.-ex.[2]
» » *Johannes Sköld* fil. kand.-ex.[2]
» » *Uno Almgren* teol. fil.-ex.
» » *Oscar Gullberg* teol. fil.-ex.
» kand. *Rudolf Elander* fil. lic.-ex.[1]
» stud. *Ebba Wichman* fil. kand.-ex.[1]
» kand. *Alfr. Stalin* efterpröfning i geografi.

Mars 1908 (afslutad 14 mars):
Fil. stud. *Gösta Wåhlstedt* fil. kand.-ex.[1]

Digitized by Google

Juni 1908 (afslutad 5 juni):

Fil. stud. *Hjalmar Essén* fil. kand.-ex.[2]
» » *Einar Ljungström* fil. kand.-ex.[2]
» » *Sophie Carlander* fil. kand.-ex.[2]
» » *Carl Ernst Göransson* fil. kand.-ex.[2]
» » *Gideon Nordal* odelad fil. kand.-ex.
» » *Carl Albin Lindstam* teol. fil. ex.
» » *Henrik S. Holmdahl* teol. fil. ex.
» kand. *Carl Sanders* särskild pröfning i antropologi och logik
» » *Harald Ling* » » » » »
» » *Inge Peters* » » » » »
» » *Carl Ernst Göransson* » » » » »
» » *K. Edström* efterpröfning i tyska.

Vid dessa examina hafva utom Högskolans professorer nedanstående docenter i här angifna fall af Examenskommissionens ordförande förordnats att examinera, nämligen Doc. *Lagercrantz* i teol.-fil. examen i dec. och i juni i stället för Prof. *Paulson*, tjänstledig på grund af sjukdom; Doc. *Herrlin* i fil. kandidatexamen i dec. och juni, i teol. fil. examen och särskild pröfning i antropologi och logik i juni i stället för Prof. *Norström*, tjänstledig på grund af sjukdom; Doc. *Rodhe* i fil. kandidatexamen i juni i stället för Prof. *Vising*, tjänstledig på grund af censorsuppdrag.

Då ordföranden i Högskolans Examenskommission Prof. *Esaias Tegnér* var förhindrad att närvara vid marsexamen, förordnade Kungl. Maj:t på förslag af Rektor till tillfällig ordförande i kommissionen vid detta tillfälle f. d. Borgmästaren m. m. Fil. Dr *Gustaf Svanberg*.

Tvänne disputationsprof för filosofie doktorsgrad hafva under läsåret aflagts vid Högskolan, nämligen den 16 september af Fil. licentiaten *Wilhelm Nyman* och den 17 s. m. af Fil. licentiaten *Edvard Strömberg*. Den förres afhandling hade till titel *Étude sur les adjectifs, les participes et les nombres ordinaux substantivés en vieux provençal*, och därå fungerade såsom opponent å Lärarerådets vägnar docenten i romanska språk vid Universitetet i Lund, Dr *Em. Walberg*. Den senares afhandling hade till titel *Die Ausgleichung des Ablauts im starken Präteritum mit besonderer Rücksicht auf oberdeutsche*

Digitized by Google

Sprachdenkmäler des 15—16. Jahrhunderts. Opponent å Lärarådets vägnar var Prof. *Wadstein.*

Båda profven hafva godkänts och Licentiaterna *Nyman* och *Strömberg* promoverades efter Kanslerens medgifvande den 19 september till filosofie doktorer. Vid denna promotion, som ställdes i samband med festligheterna vid den nya högskolebyggnadens invigning och därför fick en högtidlig prägel, promoverades jämväl till filosofie doktor Licentiaten *Carl Olof Koch,* som vårterminen 1906 aflade disputationsprof vid Högskolan (Årsredog. 1905—06, s. 29), och till filosofie hedersdoktor utan prof Ingeniören *Fredrik Gustaf Ekman.* Genom att utdela denna värdighet åt Dr *Ekman* har Högskolan velat gifva ett offentligt erkännande åt en högst betydande vetenskaplig verksamhet, på samma gång hon beredt sig ett tillfälle att visa, huru högt hon skattar Dr *Ekmans* arbete för hennes bästa. Högskolans uppfattning i detta hänseende har också delats af Regeringen, som på af Högskolan anförda skäl medgifvit henne utdelandet af denna värdighet (Kungl. Bref af 12 juli 1907).

Till promotor hade Lärarerådet utsett Rektors ställföreträdare Prof. *Stavenow,* som till promotionen utfärdat särskild inbjudning förbunden med Rektors inbjudning till professorsinstallationen samma dag. Promotionshögtidligheterna beskrifvas utförligt i skriften *Invigningen af Göteborgs Högskolas byggnad den 18 och 19 september 1907. Festberättelse utarbetad af Högskolans sekreterare.*

Högskolans stipendier hafva af Lärarerådet utdelats på följande sätt:

af räntan å *David Carnegies stipendiefond* (Kr. 20,000) Kr. 450 till Fil. kand. *Gösta Rahmn* och Stud. *Hj. Strömberg* hvardera;

af *James Carnegies* stipendiemedel (Kr. 1,500) Kr. 400 till hvar och en af Fil. kandd. *J. Sköld, E. Engström* och *C. E. Göransson* samt Kr. 300 till Stud. *S. Bergstrand.*

Dessutom ha af upplupen ränta på ofvannämnda stipendiemedel Kr. 175 under v. t. tilldelats Fil. kand *C. D. Marcus.*

Digitized by Google

Af *Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen* ha efter förslag af Lärarerådet Kr. 200 tilldelats Fil. studd. *J. Rhodin* och *H. Armini* samt Fil. kand *G. Nordal*, hvardera.

Göthildastiftelsens stipendium å Kr. 250 har tilldelats Fil. kand *G. Hultin.*

Kinds härads stipendium å Kr. 75 har tilldelats Fil. stud. *T. Blomqvist.*

»Ungdomsväns» äfven under detta läsår välvilligt skänkta stipendie- och premiemedel hafva fördelats på följande sätt: stipendierna, å Kr. 200, åt Fil. studd. *R. Thornell, P. Holm* och *G. Freudenthal;* premiet, å Kr. 400, åt Fil. Dr *Edv. Strömberg* för hans den 17 sept. ventilerade doktorsafhandling *Die Ausgleichung* etc.

Som sista årets redogörelse för *Göteborgs Stadsbibliotek* ännu icke föreligger, kunna icke några detaljerade meddelanden om Högskolans med Stadsbiblioteket förenade bibliotek här gifvas. Det må blott framhållas, att under det sista läsåret liksom förut betydande extra anslag, utom det ordinarie å Kr. 4,500, af Styrelsen beviljats till inköp af vetenskaplig litteratur i flere fack. Särskildt må nämnas ett anslag å Kr. 500 för inköp af litteratur i djurgeografi (Styr. prot. 25 jan.) och ett å Kr. 2,945 för kompletterande af Stadsbibliotekets tidskriftssamling i klassiska språk (Styr. prot. s. d.).

Till ledamot af Biblioteksstyrelsen har Högskolans Styrelse omvalt för 1908—09 Prof. *Vising*, som vid slutet af 1907 var i tur att afgå.

Högskolans fonder uppgingo, enligt Drätselkammarens till Styrelsen lämnade redogörelse, vid ingången af år 1908 till följande belopp:

Edvard Magnus' fond (af år 1879)	Kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden (af år 1880)	»	586,000: —
David Carnegies fond(af år 1887)	»	552,944: 89
Oscar Ekmans fonder (af åren 1888, 1898, 1903)	»	455,000: —
Transport	»	1.928,044: 89

Digitized by Google

Transport	Kr.	1.928,044: 89
Göteborgs undervisningsfond (af år 1891)..	»	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond (af år 1891)..	»	20,000: —
Pensionsfonden (från 1891)	»	144,529: 24
Göteborgs Högskolas Gustaf Adolfsfond (af år 1895)	»	30,000: —
Olof Olofson Wijks minne (af år 1896)....	»	100,000: —
James Carnegies donationsfond (af år 1898)	»	50,000: —
Aron Philipssons donationsfond (af år 1900)	»	10,000: —
August Röhss' donationsfond (af år 1901) ..	»	350,000: —
Olof Wijks donationsfond (af år 1901)	»	150,000: —
Oscar Ekmans 6 junifond (af år 1904)....	»	10,000: —
Andrew Carnegies fond (af år 1904)......	»	181,500: —
Ivar Wærns bidrag till bildandet af en Änke- och pupillkassa jämte inbetalningar och räntor (af år 1905)	»	45,456: 32
S. A. Hedlunds föreläsningsfond (af år 1907)	»	19,998: 94
Dispositionsfonden	»	279,802: 66
Summa	Kr.	3,358,423: 12

Motsvarande summa vid ingången af år 1907 var Kr. 3,298,113: 97.

Dessa fonder voro den 31 dec. 1907 placerade på följande sätt: Kr. 1,794,500 i inteckningar mot 5 % ränta; Kr. 172,500 i Allmänna Hypoteksbankens 5 % obligationer; Kr. 55,100 i samma banks 4 % obligationer; Kr. 284,000 i Helsingborgs stads 4 1/2 % obligationer; Kr. 270,000 i Göteborgs stads 4 1/2 % obligationer; Kr. 190,000 i Göteborgs—Borås järnvägsaktiebolags 4 1/2 % obligationer; Kr. 300,000 i Göteborgs inteckningsgarantiaktiebolags 4 1/2 % obligationer; Kr. 15,000 i enkla bolaget Bergslagsbanans intressenters 4 1/2 % obligationer; Kr. 200,000 hos Skandinaviska kreditaktiebolaget mot 4 1/2 % ränta; Kr. 77,323: 12 å löpande räkning med samma bolag.

Behållningen å årsanslagets konto (den s. k. besparingsfonden) utgjorde vid samma tid Kr. 46,843: 72 (mot Kr. 57,210: 84 den 31 dec. 1906) och den kontanta behållningen i Rektorsexpeditionens kassa Kr. 4,018: 22. Dessa tillgångar sammanlagda med fonderna utgjorde sålunda vid ingången

Digitized by Google

af år 1908 Kr. 3,409,285:06 (mot Kr. 3,358,865:20 vid ingången af år 1907).

Dessa tillgångar hafva under det gångna läsåret ytterligare ökats dels med Högskolans Linnéfond, stor Kr. 50,000, öfverlämnad till Drätselkammaren den 29 februari 1908, dels med Högskolans nya byggnad, till hvilken (incl. en del inredning och invigningskostnader) Konsul *Oscar Ekman* skänkt i rundt tal Kr. 640,000.

Ehuru sålunda Högskolans ekonomiska ställning under det nu tilländalupna läsåret i det hela förbättrats, är den dock icke så tillfredsställande, som önskligt vore. Dels är den betydliga nedgången (med inemot 10,400 Kronor) af besparingsfonden ägnad att väcka bekymmer. Till denna ensam har nämligen Högskolan att lita för att bestrida kostnaderna för de e. o. lärarnes undervisning och undervisningen i konsthistoria, vikariatarvoden, extra anslag till bokköp, anslag till Studentkåren m. fl. utgifter, hvilka torde komma att växa med tiden. Dels vore det önskligt, att tillgångarna medgåfve en löneförbättring åt professorerna, hvilken åtminstone i någon mån motsvarade den, som sista Riksdag beviljat statsuniversitetens professorer. Detta är dock icke fallet, och det är en svår uppgift för Högskolans Styrelse att söka tillgodose detta viktiga kraf.

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för år 1908 ha af Kungl. Maj:t utsetts Lektor *C. A. Mebius* med Lektor *P. J. G. Laurin* som suppleant och af Stadsfullmäktige Lektor *J. Österberg* och Bankdirektören *K. Westin* med Lektor *A. V. Vendel* som suppleant. (Uppgiften om revisorer s. 37 i sista Årsredogörelsen gällde år 1907, ej 1906, såsom genom tryckfel angifves.)

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början tisdagen den 8 september.

Göteborg den 30 juni 1908

Johan Vising

Digitized by Google

43
2.34
-6842

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND XV.

1909.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

Digitized by Google

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND XV.

1909.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

Digitized by Google

Digitized by Google

Exch.
Göteborgs Stadsbibliotek
5-4-1932

INNEHÅLL:

Digitized by Google

Digitized by Google

DIE ETRUSKISCHE DISCIPLIN

III.

DIE RITUALBÜCHER

UND

ZUR GESCHICHTE UND ORGANISATION DER HARUSPICES

VON

C. O. THULIN

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1909

Digitized by Google

Digitized by Google

IV.

LIBRI RITUALES.

Digitized by Google

V.

ZUR GESCHICHTE UND ORGANISATION DER HARUSPICES.

DRUCKFEHLER.

S. 5	im Text	3.	Zeile	v. u.	steht	(s. S. 13)	soll sein	(s. S. 11)
		2.	»	»	»	(s. S. 9)	» »	(s. S. 7)
S. 8	N.	10			»	Manil. Astr. 556	» »	Manil. Astr. IV555
S. 15	» »	13.	»	v. o.	»	S. 6	» »	S. 4
S. 21	A. 1	2.	»	»	»	(s. unten S. 38)	» »	(s. unten S. 36)
S. 22	im Text	1.	»	v. u.	»	IV	» »	VI
S. 25	» »	1.	»	»	»	S. 36	» »	S. 34
S. 28	im Text	7.	»	»	»	iher	» »	ihre
S. 35	» »	12.	»	»	»	S. 33 A. 1	» »	S. 31 A. 1
	A. 2	2.	»	v. o.	»	S. 6 A. 2	» »	S. 4 A. 2
S. 46	A. 2	2	»	»	»	S. 30	» »	S. 28
S. 47	A. 2				»	S. 7	» »	S. 5
S. 48	im Text	3.	»	v. u.	»	S. 32	» »	S. 30

Digitized by Google

IV.
LIBRI RITUALES.

Die Ritualbücher, deren Inhalt ich schon I 8 ff. kurz angegeben habe, waren der umfangreichste Teil der etruskischen Disciplin. Sie enthielten nämlich keineswegs, wie man aus dem Namen *rituales* schliessen könnte, nur Vorschriften über die bei verschiedenen Gelegenheiten zur Anwendung kommenden religiösen Ceremonien, sondern fast das ganze Leben des Staates wie das des einzelnen stand unter ihrer Obhut.

Nach dem Hauptzeugnis des Verrius Flaccus[1] gaben sie Bestimmungen sowohl über die Anlage einer Stadt (unter welchen Ceremonien Städte gegründet, Tempel und Altäre geweiht wurden; durch welche heiligen Rechte die Stadtmauer, durch welche profanen die Tore geschützt waren), als auch über die Verfassung des etruskischen Stadt-Staates (wie das Volk in *tribus curiae centuriae* geteilt, und wie das Heer organisiert wurde *ceteraque eiusmodi ad bellum ac pacem pertinentia).*

Aber die Inhaltsangabe des Festus ist, wie er selbst in den zuletzt angeführten Worten andeutet, gar nicht vollständig[2]. Zu der ersten Ergänzung hilft uns Censorinus, der bezeugt, dass die etruskische Lehre über die Säkula des Staates und die bedeutungsvollen Abschnitte im Leben des einzelnen in den Ritualbüchern dargestellt war (Cens. de die nat. 17,5, 11,6, 14,6 s. oben I 9). Der Teil, in dem diese von der chaldäischen Astrologie und der griechischen Philosophie abhängige Lehre behandelt war, wurde nach Cens. 14,6 mit treffendem Namen auch »die Schicksalsbücher» *(libri fatales)*

[1] Festus 285 *Rituales nominantur Etruscorum libri, in quibus praescriptum est, quo ritu condantur urbes, arae aedes sacrentur, qua sanctitate muri, quo iure portae, quomodo tribus, curiae, centuriae distribuantur, exercitus constituant<ur>, ordinentur, ceteraque eiusmodi ad bellum ac pacem pertinentia.*

[2] Ich hebe dies um so mehr hervor, als man mir den Vorwurf gemacht hat, ich hätte die klare Disposition des Festus durch meinen Versuch, sie zu ergänzen, verdunkelt (GUSTAFSON Handlingar rörande tillsättandet af professuren i klassiska språk vid Göteborgs Högskola Göteborg 1907 II 59).

Digitized by Google

genannt, d. h. die Darstellung der dem Staat und den Bürgern bestimmten *fata*. Mit diesen Büchern sind auf das engste verwandt oder gar identisch »die Todesbücher» *(libri Acherontici)*, in denen unter anderem die orphisch-pythagoreisch klingende Lehre vertreten wurde, man könne durch bestimmte Opfer die Bestimmungen des *fatum* aufschieben und die Menschenseele göttlich und unsterblich machen (s. I 9).

Ferner wissen wir durch Varro, dass die Feldmesserkunst *(limitatio)* der etruskischen Disciplin angehörte und von den Etruskern zu den Römern gekommen war (s. oben I 9); ein Fragment der etruskischen Doktrin ist in der Sammlung der Feldmesserschriften sogar auf uns gekommen, die sog. Weissagung der Vegoia (s. I 6). Diese Lehre über die Teilung des Bodens war ohne Zweifel in denselben Büchern dargestellt, in denen die Gründung der Stadt und die politische Einteilung des Volks behandelt wurde, die ursprünglich zugleich eine lokale Gliederung war. Bei den Agrimensoren selbst ist die Limitierung des Landes mit der Anlage der Stadt eng verbunden, und die etruskischen Städte Felsina (Marzabotto) und Capua zeigen, dass dies schon bei den Etruskern des 5. Jahrh. v. Chr. der fall war. Centuria ist sowohl Bodenmass als Stimmeneinheit.

Mit den Worten *qua sanctitate muri, quo iure portae* deutet Festus an, dass die Ritualbücher auch das Gesetzbuch der Etrusker und zwar nicht nur *ius sacrum* sondern auch *ius profanum* enthielten. Wenn uns Servius zu Aen. I 2 erzählt, dass Tages selbst Verbannung als Strafe für die Meineidigen und ihre Nachkommen bestimmt hatte, und als seine Quelle *librum qui inscribitur terrae iuris Etruriae* anführt, so ist entweder an einen so betitelten Teil der Ritualbücher zu denken *(liber iuris terrae Etruriae*[1]*)* oder *iuris* in *ritus* zu ändern.[2]

Schliesslich müssen wir nach dem oben I 2 u. 10 Gesagten auch die ganze Lehre von der Deutung und Sühnung der Ostenta (die Ostentaria) den Ritualbüchern zuschreiben.

Diese enthielten also

[1] Vgl. Agrimens. I 350 *terram Aetruriae;* Bergk und Thilo schreiben *litterae iuris Etruriae.*

[2] S. oben I S. 9; vgl. Mart. Cap. II 157 *Tages ritum statim gentis[s] <exti>spiciumque monstravit.*

Digitized by Google

A. Bestimmungen über die Anlage der Stadt und Teilung des Landes (1. Stadtgründungsritus 2. Pomerium und sulcus primigenius 3. Mundus 4. Limitatio 5. Der Stadtplan 6. Tempelbau und Tempelweihe).

B. Vorschriften über die Organisation des Staates (1. Die Verfassung 2. Das Kriegswesen 3. Das Rechtswesen).

C. Die Lehre von den *fata* (bes. den Säkula des Staates und den Abschnitten im Leben des einzelnen) und ihrer Beschwichtigung: *libri fatales, Acherontici.*

D. Die in den *ostentaria* dargestellte Lehre von den Ostenta (1. Die Deutung 2. Die Sühnung 3. Die Beschwörung).

Von Vorschriften über unblutige Opfer, von Gebets- und Beschwörungsformeln, die sicher nicht gefehlt haben, gibt es keine ausdrücklichen Zeugnisse, ausser dem auffallenden, dass der Ausdruck *volens propitius sis* aus der etruskischen Disciplin stamme (Serv. Aen. I 733). Auf Ähnlichkeiten in der Metrik zwischen den lateinischen carmina precationum, dem etruskischen Text der Agrambinden und des Tarquitius Übersetzung der etruskischen Bücher habe ich in meiner Studie 'Italische sakrale Poesie und Prosa' Berlin 1906 aufmerksam gemacht; ebd. S. 76 habe ich auch die von Varro R. R. I 2,27 mitgeteilte Zauberformel auf ein etruskisches Original zurückführen zu dürfen geglaubt.

A. DIE ANLAGE DER STADT UND TEILUNG DES LANDES.

Fest. 285 *rituales nominantur Etruscorum libri, in quibus praescriptum est, quo ritu condantur urbes, arae aedes sacrentur, qua sanctitate muri, quo iure portae — —.*

1. DER RITUS DER STADTGRÜNDUNG.

Die römische Tradition hat den Etruskern den Ruhm zuerkannt, die Städtebauer Italiens gewesen zu sein, und erzählt, dass Romulus selbst die Stadt Rom *etrusco ritu* und nach Anweisungen herbeigeholter etruskischer Priester gegründet habe (Plut. Rom. 11 ὁ δὲ Ῥωμύλος — — — ᾤκιζε τὴν πόλιν, ἐκ Τυρρηνίας μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἱεροῖς τισι θεσμοῖς καὶ γράμμασιν ὑφηγουμένους ἕκαστα καὶ διδάσκοντας ὥσπερ ἐν τελετῇ). Varro beschränkt sogar das Wort *urbs* auf *etrusco ritu*

Digitized by Google

gegründete Städte[1] und führt Rom als bezeichnendes Beispiel einer solchen Stadt an. Dionysius Hal. erzählt, dass die Römer noch zu seiner Zeit, wenn sie Kolonien gründeten, diesem etruskischen Ritus folgten (I 228 ἐξ οὗ Ῥωμαίοις τὸ ἔθος τοῦτο τῆς περιαιρόσεως τῶν χωρίων ἐν οἰκισμοῖς πόλεων παραμένει) und Varro a. a. O. bezeugt, dass die Kolonien in älterer Zeit *urbis* hiessen, *quod item conditae ut Roma.*

Die Überreste der etruskischen Städte und Stadtmauern liefern auch das sichere Zeugnis dafür, dass die römische Tradition nicht grundlos war. Wenn auch die Etrusker eine Zeit lang sich mit einfacheren Befestigungsmitteln begnügten[2], so steht doch die Kunst, durch starke Steinmauern befestigte Städte zu bauen, in enger Verbindung mit dem Auftreten der Etrusker in Italien, die, eine kriegerische Minorität, von ihren Burgstädten aus das Land beherrschten. Die starken polygonalen Stadtmauern finden sich zumeist in dem Gebiet, das unter etruskischer Herrschaft oder starkem etruskischen Einfluss gestanden hat[3]. Die Ausgrabungen in Marzabotto haben uns auch gelehrt, dass die Anlage der römischen Kolonie- und Lagerstädte — ebenso wie der römische Tempel und das römische steinerne Haus[5] — auf etruskisches Vorbild zurückgeht.

Schliesslich ist jetzt durch die Untersuchungen W. SCHULZE's wahrscheinlich gemacht, dass sogar der Name

[1] Varro L. L. V 143 s. unten. KORNEMANN Polis und urbs Historische Beiträge (Klio 1905 S. 88 ff.) hat gewagt, sich auf diese Notiz völlig zu verlassen, obgleich es hier besonders deutlich ist, dass Varro mit den Worten spielt. Die *urbs* macht er erst zu einem *orbis*, dann stellt er das Wort mit *urvus* zusammen und vereinigt diese Etymologien, die ja beide unbrauchbar sind, in den Worten *quare et oppida, quae prius erant circumducta aratro, ab orbe et urvo Urbes.*

[2] KÖRTE 'Etrusker' Pauly-Wissowa Real-Encycl. Sp. 749 hebt hervor, dass die Steinmauern Etruriens höchstens in das Ende des 7. Jhdts hinaufreichen und dass die Etrusker ihre städtischen Ansiedlungen zunächst durch schnell aufzuführende Erdwälle geschützt hätten. In Volaterra ist ein etruskischer Begräbnisplatz innerhalb der alten Steinmauer gefunden worden.

[3] R. DELBRÜCK, Das Capitolium von Signia, Rom 1903 S. 14—17.

[4] Monumenti antichi dei Lincei I 249—422.

[5] KÖRTE a. a. O. Sp. 744 f. Der Typus des Atriumhauses ist nämlich schon in etrusk. Gräbern d. 7. Jhdts zu erkennen.

Digitized by Google

Roma etruskisch ist, und dass etruskische gentes schon an der Stadtgründung teilgenommen haben[1].

Aber wenn in der Tat auch die Römer von den Etruskern die Kunst, Städte zu bauen und zu befestigen, gelernt haben, so spielt doch in der Tradition etwas anderes die Hauptrolle, nämlich der *ritus etruscus*, die religiösen Ceremonien, durch welche die Stadt von Anfang an unter göttlichen Schutz gestellt wurde. Dieser estrukische Ritus der Stadtgründung wird in den folgenden Stellen geschildert oder berührt.

1. Varro L. L. V. 143 *oppida condebant in Latio Etrusco ritu multi*[2], *id est iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum. hoc faciebant religionis causa die auspicato, ut fossa et muro essent muniti. terram unde exsculpserant 'fossam' vocabant et introrsus iactam 'murum'. post ea*[3] *qui fiebat orbis 'urbis' principium; qui quod erat post murum, 'postmoerium' dictum eiusque auspicia urbana finiuntur <cippis>*[4]. *cippi pomeri stant et circum farsclam*[5] *et circum Romam.*

2. Macrob. Sat. V 19, 13 *Sed Carmini*[6] *curiosissimi et docti verba ponam, qui in libro de Italia secundo sic ait »prius itaque et Tuscos*[7] *aeneo vomere uti, cum conderentur urbes, solitos, in Tageticis*[8] *eorum sacris invenio et in Sabinis ex aere cultros, quibus sacerdotes tonderentur.*

Nur an diesen beiden Stellen und bei Liv. I 44, 3 (s. S. 13) und Plutarch Rom. 11 (s. S. 9) werden die Etrusker ausdrücklich erwähnt. Aber auf denselben Ritus beziehen sich ohne Zweifel folgende Zeugnisse:

---

[1] W. Schulze Zur Gesch. lateinischer Eigennamen 581 f. *Roma* Gründung der etrusk. gens *Ruma;* 218 u. 581 ff. *Ramnes Tities Luceres* etruskische Gentilnamen.

[2] Hier hat man allgemein die Korrektur des Augustinus (s. über ihn Varro L. L. ed. Spengel praef. XVI) *ut multa* für *multi* aufgenommen, ohne die handschriftliche Lesart überhaupt zu erwähnen (Müller Etrusk. II 98, 54, Richter Topographie S. 32, Valeton Mnemos. XXIII S. 69, Nissen Beitr. zum röm. Staatsrecht Strassb. 1885 S. 4). Die Worte Varros gestatten aber diese Änderung nicht, denn wenn er in der Fortsetzung sagt: *quare et oppida quae prius erant circumducta aratro ab orbe et urvo 'urbes'*, so bezeugt er damit, dass es auch *oppida non aratro circumducta, non etrusco ritu condita* gab.

[3] *postea* HS., *post ea* Müller, Mommsen.

[4] *<cippis>* L. Spengel.

[5] *ars clamet* F cum plerisque. *areolam ardeam et* B, *Ardolam Ardeam et* vulgo. *Ariciam et* Scioppius wohl richtig. *Palatium et* Valeton.

[6] Meursius schreibt *Granii* für *Carmini*. *Carminius* etr. *karmunis*' (Schulze 270) ist aber ein gut etruskischer Name. *Carminius*: etr. *carna* (Schulze 146) = *Herminius* (Schulze 173, Verg. Aen. XI 642): etr. *herna* (Schulze 82,6).

[7] *itaq. & truscos* P;

[8] *taieticis* PR.

Digitized by Google

3. Cato (fr. Orig. 1, 18) bei Serv. Aen. V 755 *urbem designat aratro*] *quem Cato in Originibus dicit morem fuisse. conditores enim civitatis taurum in dexteram, vaccam intrinsecus*[1] *iungebant, et incincti ritu Gabino*[2], *id est togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stivam incurvam*[3], *ut glebae omnes intrinsecus caderent, et ita sulco ducto loca murorum designabant, aratrum suspendentes circa loca portarum. unde et territorium dictum est quasi terriborium, tritum bubus et aratro.*

4. Festus 302 *Sulci appellantur, qua aratrum ducitur, vel sationis faciendae causa vel urbis condendae.*

5. Festus ep. 236 *Primigenius sulcus dicitur, qui in condenda nova urbe tauro et vacca designationis causa imprimitur.*

6. Serv. Dan. Aen. IV 212 *arandum*] *videtur illud attingere moris antiqui. quod cum conderetur nova civitas, tauro et vacca, ita ut vacca esset interior, a magistratu muri designarentur. nam ideo ad exaugurendas vel diruendas civitates aratrum adhibitum, ut eodem ritu, quo condita*<*e*>, *subverta*<*n*>*tur* (corr. Thilo).

7. Isid. Orig. XV 2, 3 *Urbs vocata ab orbe, quod antiquae civitates in orbes fiebant, vel ab urvo* (*urbo, urbe* Hs.) *parte aratri, quo muri designabantur. unde est illud »optavitque locum regno* (Aen. III 109) *et concludere sulco»* (Aen. I 425). *Locus enim futurae civitatis sulco designabatur, id est aratro. Cato »qui urbem, inquit, novam condet, tauro et vacca aret, ubi araverit, murum faciat, ubi portam vult esse, aratrum sustollat et portet et portam vocet».*

8. Donat. Terent. Ad. IV 2, 44 *Porta autem ab aratro portando dicta est, quod eo loco coloniae conditor et deductor, subiunctis vacca et tauro, aratrum, quo urbem designat, suspendit manu, ne imprimat sulcos, ubi civitatis aditus relinquendi sunt.*

9. Verg. Aen. V 755 *interea Aeneas urbem designat aratro.* VII 157 *ipse humili designat moenia fossa.*

10. Manil. Astr. IV 555 — — — *iunctisque iuvencis Moenia succinctus curvo describet aratro, aut sternet positas urbes.*

11. Cic. Phil. II 40, 102 *Tu* (*Antoni*) *autem insolentia elatus omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres: cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur.*

12. CIL X 3825 (Capuae in compluribus cippis ingentibus). *Iussu Imp. Caesaris Qua aratrum ductum est.* Vgl. VI 1233 *Collegium augurum auctor*(*e*) *Hadriano* — — *terminos pomerii restituendos curavit.*

13. Lex Coloniae Genetivae Iuliae c. 73 (Bruns Fontes p. 127): *ne quis intra fines oppidi coloniaeve, qua aratro circumductum erit, hominem mortuum inferto.*

14. Dionys. Hal. I 228 c. 88 ἐξ οὗ Ῥωμαίοις τὸ ἔθος τοῦτο τῆς περιαρόσεως τῶν χωρίων ἐν οἰκισμοῖς πόλεων παραμένει.

Schliesslich erscheint dieser Ritus in allen Erzählungen über die Gründung Roms, das wie oben erwähnt der einstimmigen Tradition nach *etrusco ritu*

[1] *Untriisecus* H, *ad sinistram intrinsecus* M, nur *in sinistra* F.

[2] *Ritu gabino* F: *ritu sauino* N, *ritu sabino* LM, *libus auino* H.

[3] *Obliquam* F.

Digitized by Google

gegründet worden ist. Ich stelle hier die in vielen Einzelheiten sich widersprechenden Schilderungen zusammen.

15. **Plutarch. Romulus** 11. Ὁ δὲ Ῥωμύλος — ᾤκιζε τὴν πόλιν, ἐκ Τυρρηνίας μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἱεροῖς τισι θεσμοῖς καὶ γράμμασιν ὑφηγουμένους ἕκαστα καὶ διδάσκοντας ὥσπερ ἐν τελετῇ. Βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλοτερής, ἀπαρχαί τε πάντων, ὅσοις νόμῳ μὲν ὡς καλοῖς ἐχρῶντο, φύσει δ'ὡς ἀναγκαίοις, ἀπετέθησαν ἐνταῦθα. Καὶ τέλος ἐξ ἧς ἀφῖκτο γῆς ἕκαστος ὀλίγην κομίζων μοῖραν ἔβαλλον εἰς ταῦτα καὶ συνεμίγνυον. Καλοῦσι δὲ τὸν βόθρον τοῦτον ᾧ καὶ τὸν ὄλυμπον ὀνόματι μοῦνδον. Εἶτα ὥσπερ κύκλον κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν. Ὁ δ'οἰκιστὴς ἐμβαλὼν ἀρότρῳ χαλκῆν ὕνιν, ὑποζεύξας δὲ βοῦν ἄρρενα καὶ θήλειαν, αὐτὸς μὲν ἐπάγει περιελαύνων αὔλακα βαθεῖαν τοῖς τέρμασι, τῶν δ'ἑπομένων ἔργον ἐστίν, ἃς ἀνίστησι βώλους τὸ ἄροτρον, καταστρέφειν εἴσω καὶ μηδεμίαν ἔξω περιορᾶν ἐκτρεπομένην. Τῇ μὲν οὖν γραμμῇ τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι καὶ καλεῖται κατὰ συγκοπὴν πωμήριον, οἷον ὄπισθεν τείχους ἢ μετὰ τεῖχος· ὅπου δὲ πύλην ἐμβαλεῖν διανοοῦνται, τὴν ὕνιν ἐξελόντες καὶ τὸ ἄροτρον ὑπερθέντες διάλειμμα ποιοῦσιν. Ὅθεν ἅπαν τὸ τεῖχος ἱερὸν πλὴν τῶν πυλῶν νομίζουσι· τὰς δὲ πύλας ἱερὰς νομίζοντας οὐκ ἦν ἄνευ δεισιδαιμονίας τὰ μὲν δέχεσθαι, τὰ δ'ἀποπέμπειν τῶν ἀναγκαίων καὶ μὴ καθαρῶν.

16. **Dionys. Halic.** I 228 c. 88. Ῥωμύλος — — — προθύσας τοῖς θεοῖς — — — ὄρνιθας μὲν πρῶτον αἰσίους λαμβάνει — — — — περιγράφει τετράγωνον σχῆμα τῷ λόφῳ, βοὸς ἄρρενος ἅμα θηλείᾳ ζευχθέντος ὑπ' ἄροτρον ἑλκύσας αὔλακα διηνεκῆ τὴν μέλλουσαν ὑποδέξεσθαι τὸ τεῖχος· ἐξ οὗ Ῥωμαίοις τὸ ἔθος τοῦτο τῆς περιαρόσεως τῶν χωρίων ἐν οἰκισμοῖς πόλεων παραμένει. ἐργασάμενος δὲ ταῦτα καὶ τῶν βοῶν ἑκατέρους ἱερεύσας — — ἐφίστησι τοῖς ἔργοις τὸν λεών.

17. **Diodor. bibl.** VIII 6 ὅτι ὁ Ῥωμύλος κτίζων τὴν Ῥώμην τάφρον περιέβαλε τῷ Παλατίῳ — —

18. **Ovid. Fast.** IV 819

Apta dies legitur, qua moenia signet aratro.
Sacra Palis suberant: inde movetur opus.
Fossa fit ad solidum, fruges iaciuntur in ima
et de vicino terra petita solo.
Fossa repletur humo, plenaeque imponitur ara
et novus accenso fungitur igne focus.
Inde premens stivam designat moenia sulco,
alba iugum niveo cum bove vacca tulit.

19. Tacitus Ann. 12, 24 *Initium condendi et quod pomerium Romulus posuerit, noscere haud absurdum reor. igitur a foro boario, ubi aereum tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi coeptus, ut magnam Herculis aram amplecteretur; inde certis spatiis interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi, mox curias veteres, tum ad sacellum Larum; [de]forumque Romanum*[1] *et Capitolium non a Romulo, sed a Tito Tatio additum urbi credidere. mox pro fortuna pomerium a<u>ctum. et quos tum Claudius terminos posuerit, facile cognitu et publicis actis perscriptum.*

[1] *Larundae; forumque Romanum* ORELLI; *Larum, inde forum Romanum; forumque* WEISSENBORN, FISCHER.

Digitized by Google

20. Lydus de mensibus IV 73 p. 124 Wünsch — — ὁ Ῥωμύλος τὴν Ῥώμην ἐπόλισε — — — αὐτός τε ἱερατικὴν σάλπιγγα ἀναλαβὼν — λίτουον — — — — — ζεύξας ταῦρον μετὰ δαμάλεως περιῆλθε τὸ τεῖχος, τὸν μὲν ἄρρενα ἐπὶ τὴν τοῦ πεδίου πλευρὰν ζεύξας, τὴν δὲ θήλειαν ἐπὶ τὸ τῆς πόλεως μέρος, ὥστε τοὺς μὲν ἄρρενας τοῖς ἔξω γίνεσθαι φοβερούς, τὰς δὲ θηλείας τοῖς ἔνδον γονίμους. καὶ λαβὼν βῶλον ἐκ τῶν ἔξω τῆς πόλεως μερῶν σὺν καὶ ταῖς πρὸς τῶν ἄλλων ἐπικομιζομέναις ἐπὶ τὴν πόλιν ἠκόντιζε ταύτῃ οἰωνισάμενος, διὰ παντὸς αὐτὴν ἐκ τῆς τῶν ἔξωθεν ἐπαυξηθῆναι συνδόσεως, καὶ μετ' ὀλίγα.

Das Wichtigste des etruskischen Ritus war das Umfurchen des Stadtgebietes. Auf das hohe Alter der Ceremonie weist die Bestimmung hin, dass die Pflugschar von Erz sein musste; und der Ritus selbst gehört ebenso wie die Legende, dass Tages vor den Augen eines pflügenden Bauern aus einer Furche emporgestiegen sei[1], einem ackerbauenden Volke an.

Der Darstellung K. O. MÜLLERS Etrusk. II 146 folgend fasse ich den Inhalt der auf diesen Ritus bezüglichen Zeugnisse (Nr. 1—20), die hauptsächlich auf Cato und Varro zurückgehen, hier zusammen:

»Der Gründer spannte mit einer gabinisch geschürzten Toga angetan (3 *incincti ritu gabino*) an einem durch Auspicien bestimmten Tage (1 *die auspicato*) einen weissen (18) Stier und eine weisse Kuh, den Stier rechts (3), die Kuh links, an einen Pflug, dessen Zahn nach altem Tagetischem Gebrauche eigentlich von Erz sein musste (2), und zog alsdann, den Stier nach aussen, die Kuh nach innen führend (3; 6; s. MÜLLER Etr. II 148 *dextratio* und die Erklärung des Lydus 20) in einem Viereck (16; nach 15 in einem Kreis; s. unten 'Stadtplan') eine ununterbrochene und gleichmässig fortlaufende Furche (5 *primigenius sulcus*), wobei er die Sterze des Pfluges schief hielt, so dass die Schollen alle nach der inneren Seite aufgeworfen wurden (1 *interiore aratro;* 3 und 15) und so die zu erbauende Mauer, wie die Furche selbst den Graben, vertraten (3; nach 1 nur ein religiöses Überbleibsel s. unten 'Pomerium'): wo aber die Stadt ein Tor haben sollte, hob er den Pflug auf und trug ihn über die Stelle hinweg» (3; 7; 8; dass dadurch die Mauer heilig, der Eingang profan wurde, sagen 15 Plutarch und Festus 285 durch die Worte *qua sanctitate muri, quo iure portae*).

[1] Cic. div. II 50

Digitized by Google

Woher dieser Ritus der Städtegründung stammt, ist nicht mit. Sicherkeit zu entscheiden. Aus dem eigentlichen Hellas kennen wir nichts Entsprechendes.[1] Alexander soll nach Curtius IV 8, 6 einem macedonischen Ritus gefolgt sein, als er bei der Gründung von Alexandria die Mauerlinien durch Mehl abstecken liess. Der chaldäische und ägyptische Gründungsritus erinnert zum Teil an den etruskischen : die Grundsteingrube ist mit dem etr. *mundus* (s. unten) zu vergleichen; in beide werden Bauopfer hineingeworfen.

Eine Inschrift vom Tempel des Königs Newoser-re bei Abusir[2] sagt: »Der König . . . hebt die Fundamentgrube aus; opfert mit einer Göttin über der Grundsteingrube. . .«. In einer Inschrift von Khorsabad[3], in der Sargon die Gründung seines Palais beschreibt, heisst es u. a.: »le peuple jeta ses amulettes« (vgl. oben Nr. 18 Ovid *fruges iaciuntur in ima* etc. Nr. 15 Plutarch ἀπαρχαί τε πάντων — — ἀπετέθησαν ἐνταῦθα). Dass dieser Ritus auch bei der Stadtgründung selbst vorkam, haben die Ausgrabungen in Nineve bewiesen, wo an den Mauern entlang, aber vor allem am Haupteingang im Sande zwischen den mit Mitra geschmückten Stieren, die das Torgewölbe tragen[4], Hunderte von Kleingegenständen gefunden sind, die sicher bei einem heiligen Akt dargebracht wurden, an dem das gesamte Volk teilnahm.[5]

Aber der wichtigste Punkt, das Umfurchen des Stadtgebietes, kommt auch in den chaldäischen Texten meines Wissens nicht vor. Dagegen ist dieser Zug aus der indischen Litteratur durch ein Zeugnis bekannt. In der 'grossen Chronik' *Mahāvamsa*, in der erzählt wird, wie Ceylon ein buddhistisches Land geworden ist (im J. 307 v. Chr.), heisst es von der Gründung Anuradhapura's: »nachdem er sich vor den Theras (= den Hohenpriestern) verbeugt

[1] Dadurch ist freilich nicht gesagt, dass es keinen griechischen Ritus der Stadtgründung gab (Vgl. über griechische Tempelweihe G. Hock Griechische Weihgebräuche Würzburg 1905 S. 75). Das Schweigen der Texte beweist aber, dass dieser Ritus bei den Griechen nicht dieselbe Rolle wie in Italien spielte.

[2] Mitteil. d. deutsch. Orientgesellsch. N. 10 S. 5.

[3] Oppert Expedition en Mesopotamie t. II 343—351. D. F. Lyon Keilinschriften Sargons Leipzig 1883.

[4] Place Nineve III Pl. 11. Vgl. Tac. Ann. 12, 24 *a foro boario, ubi aercum tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi coeptus.*

[5] Perrot-Chipiez Histoire de l'Art II 332.

Digitized by Google

hatte, schritt er von ihnen umgeben gegen den Fluss zu vor, unterwegs die Mark mit einem goldenen Pflug pflügend, um die Grenze des neuen heiligen Gebietes aufzuziehen. Vor dem Pflug waren die edlen Reichselefanten Mahapuduma und Kunjara gespannt»[1]. — Weitere Beispiele ritueller Umpflügung eines Gebietes erwähnen FEILBERG Ordbog over jyske Almuesmål II 850 (z. B. um die Pest[2] fern zu halten, um Leute, die ein Berggeist entführt hat, zu befreien) und MANNHARDT Wald- und Feldkulte 1904[2] I 553 f. (Mädchen vor dem Pflug).

Drei Begriffe, die zu dem Ritus der Stadtgründung gehören, müssen wir im folgenden näher erörtern: *pomerium, sulcus primigenius* und *mundus*.

2. POMERIUM UND SULCUS PRIMIGENIUS.

Die Pomeriumfrage ist lange Zeit ein Problem gewesen. Die verschiedenen Ansichten hat VALETON Mnemosyne XXV 1897 De templis romanis S. 93 ff. (insb. De definitionibus pomeri a viris doctis prolatis S. 109 ff.) zusammengestellt und kritisiert; seine eigene Darstellung klärt jedoch den Begriff nicht auf. Die Frage scheint aber nur deshalb so verwickelt, weil man versucht hat, alle Zeugnisse in volle Übereinstimmung mit einander zu bringen ohne die geschichtliche Entwicklung gebührend zu beachten.

Der Begriff des *pomerium* enthält das, was eine Stadt konstituiert, nach Varro L. L. V 143 fin. *et ideo coloniae et urbes conduntur, quod intra pomerium ponuntur.* Seinen etruskischen Ursprung bezeugt ausdrücklich Livius:

[1] Ein Reisebericht von BIRGER MÖRNER »Anuradhapura» in der Monatsschrift *Varia* Göteborg 1907 S. 587 ff. hat mich auf diese Stelle aufmerksam gemacht.

[2] KRAUSS Pestsagen S. 26, ds. Volksglaube u. religiöser Brauch der Südslaven Münster 1890 S. 66. Nach The Folklore Journal VII 93, 462 wird der Pflug bei diesem Ritus von nackten Leuten gezogen. Beim Ritus des 'Pfluggangges' (S. FEILBERG a. a. O., GRIMM Deutsche Mythologie[4] 242, 594) lenkt ein 'Priester' den Pflug.

Digitized by Google

21. Liv. I 44, 3 *(Servius Tullius) addit duos colles — — aggere et fossis et muro circumdat urbem; ita pomerium profert. pomerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse; est autem magis circamoerium, locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam coniungunt, et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt; et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.*

Mommsen hat dieses Zeugnis, das seiner Auffassung widersprach, ohne Grund mit den Worten »sicher . . . eine Spitzfindigkeit der Archäologen der augusteischen Zeit und also zu verwerfen» abgefertigt. Es ist im Gegenteil nicht nur deshalb besonders wichtig, weil es den Etruskern das Pomerium zuweist, sondern auch, weil es das einzige ist, das uns eine geschichtliche Entwicklung des Pomeriums vor Augen stellt. Livius erzählt nämlich, was es bei den Etruskern einstmals war *(in condendis urbibus quondam Etrusci)* und wozu es später bei den Römern geworden ist *(quae nunc vulgo etiam coniungunt)*. Das etruskische Pomerium, sagt er, war ein Landstreifen, den man um die Stadt herum absonderte, den Göttern weihte und durch *cippi* auszeichnete, um auf ihm die Mauer zu bauen. An den beiden Seiten der Mauer entstand also ein freier, dem Privatgebrauch entzogener Raum. Es ist selbstverständlich, dass diese Anordnung aus Rücksicht auf die Verteidigung der Stadt getroffen wurde: der praktischen Richtung der etruskischen Religion entspricht es jedoch vorzüglich, dass man den Streifen den Göttern weihte, um ihn sicherer vor Bebauung zu schützen.[1] In Marzabotto meint Brizio[2] die Existenz eines freigelassenen Raums innerhalb der Mauer festgestellt zu haben. Dennis[3] hat für Rusellae dieselbe Vermutung mit Vorbehalt ausgesprochen.[4]

[1] Vgl. Nissen Orientation S. 95 »darin eben ruht eine Besonderheit antiken Seins und Denkens, dass die materiellen Bedürfnisse mit religiösen Formen umkleidet und durch sie geadelt wurden». Comm. in Frontin. (s. unten Nr. 23) erwähnt sowohl die beiden Seiten des Pomerium als auch die Rücksicht auf die Verteidigung.

[2] Monum. antichi d. Lincei I 281.

[3] Cities and Cemetries of Etruria II 222 und A. 9.

[4] Das Pomerium der romulischen Stadt meint Vaglieri auf dem Cermalus in der Nähe von der 1896 entdeckten Zisterne gefunden zu haben (Not. d. Scavi 1907 185, 204 f.)

Digitized by Google

Die Worte des Livius lehren uns aber, dass man den inneren Streifen längst nicht mehr frei liess. Aus dem Wort *pomerium* selbst, dessen Etymologie feststeht (*pos-moiriom pō-merium* s. SOLMSEN I F. IV 251 f.; vgl. BRUGMANN Ber. d. Sächs. Ges. 1900 407 a) geht auch hervor, dass für die Römer, seitdem sie den Begriff mit einem eigenen Worte bezeichneten, nur die eine Seite *post murum* von Bedeutung war[1]. Und die übrigen Zeugnisse über *pomerium*, welche alle auf die römische Auguraldisciplin zurückgehen, stimmen wie wir sogleich sehen werden alle darin überein, dass sie das Pomerium ausserhalb der Mauern verlegen.

Das wichtigste von diesen ist das des Fachmannes, des Augurs Messala, bei Gellius:

22. Gellius n. a. XIII 14, 1 *Pomerium quid esset augures populi Romani, qui libros de auspiciis scripserunt, istiusmodi sententia definierunt: pomerium est locus intra agrum effatum per totius urbis circuitum pone muros regionibus certeis determinatus, qui facit finem urbani auspicii.*

VALETON Mnemos. XXV 102 hat zwar hier in Übereinstimmung mit MOMMSEN, IORDAN u. a. *pone muros* für identisch mit *intra muros* gehalten; diese Auffassung ist aber mit der Fortsetzung bei Gellius nicht zu vereinigen: *antiquissimum autem pomerium quod a Romulo institutum est, Palatini montis radicibus terminabatur*, mit welchen Worten ausdrücklich die äussere Grenze bezeichnet wird. Tacitus (oben Nr. 18 *lapides per ima montis Palatini*) und Plutarch (oben Nr. 15 πωμήριον οἷον ὄπισθεν τείχους ἢ μετὰ τεῖχος) verlegen mit deutlichen Worten das Pomerium ausserhalb der Mauern. Dieselbe Auffassung herrscht in den späten Zeugnissen, die VALETON Mnemos. XXV 98 A. 2 anführt:

23. Agrimensores ed. Lachm. p. 17,33 *pomerium autem urbis est, quod ante muros spatium sub certa mensura demensum est. sed et aliquibus urbibus et intra muros simili modo est statutum propter custodiam fundamentorum.* (Comm. in Frontin.)

24. Cod. Theod. 10, 3, 5 *rei publicae loca, quae aut includuntur moenibus civitatum aut pomeriis sunt connexa.*

25. Gloss. Cyrill. p. 578 Steph. περὶ τὸ τεῖχος *pomerium*[2].

Dem Antonius wirft Cicero vor, dass er Casilinum rück-

---

[1] Auf die Spielerei des Livius *non magis quod post murum esset quam quod murus post id* ist natürlich nichts zu geben.

[2] Dagegen heisst es p. 551 ὁ ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τείχους κῆπος, also wie bei Livius, und gleichfalls Tzetzes Schol. ad alleg. (Cramer anecd. Oxon. 3,383) τὸ ἀπὸ τῆς τάφρου μέχρι τοῦ τείχους διάστημα καὶ τὸ ἐντὸς ἀπὸ τοῦ τείχους μέχρι τῶν οἰκίων.

Digitized by Google

sichtslos erweitere, indem er mit dem Pflug fast die Mauern Capuas streife und dadurch das Gebiet dieser Stadt beeinträchtige, d. h. das Pomerium vor den Mauern verletze:

26. Cic. Phil. 2,102 *Tu autem — — omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres: cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur.*

Wie *pone muros* bei Gellius ist auch der Ausdruck Varros L. L. V. 143 (s. oben S. 7 Nr. 1) *post murum* zu verstehen. Den Worten Varros *urbis principium* glaubt zwar VALETON Mnemos. XXV 102 einen sicheren Beweis dafür entnehmen zu können, dass *post* = *intra* sei. Er stützt sich aber dabei nur auf seine eigene Annahme, dass die Mauern und der äussere Pomeriumstreifen nicht zu der Stadt gehören: er macht also einen Zirkelschluss. Die Hs. haben *postea*[1]*;* für *post ea* spricht aber die hinzugefügte Erklärung *quod erat post murum.* Dann ist *post ea* (= murum et fossam MOMMSEN) *qui fiebat orbis* bei Varro genau dasselbe wie *locus — — per totius urbis circuitum pone muros — — determinatus* bei Gellius: ein ausserhalb der Mauern gezogener Gürtel, dessen Cippi die städtischen Auspicien begrenzten. Die gekünstelte Deutung VALETONS a. a. O. von *locus* bei Gellius und *orbis* bei Varro als eine Linie fällt damit fort.

Dieselbe Bedeutung 'hinter', 'ausserhalb' hat *post* bei Serv. Aen. VI 197 *proprie effata sunt augurum preces: unde ager post pomeria, ubi captabantur auguria, dicebatur effatus.* WISSSOWA Relig. 456 hat nämlich mit Recht diese Worte auf eine zweite Zone ausserhalb der Pomeriumzone bezogen und dadurch die richtige Erklärung der Worte *intra agrum effatum* bei Gellius (oben S. 14) gegeben.

Wenn schliesslich Cato *pomerium* als *promerium* deutet

27. Festus 249 *Cato — — quasi promerium.* ep. 248 *posimirium pontificale pomoerium, ubi pontifices auspicabantur. Dictum autem pomoerium quasi promurium, id est proximum muro,*

so bezeichnet er wohl damit nichts anderes als Varro (*pro muris* vor = ausserhalb der Stadt), dessen abweichende Etymologie Verrius Fest. 250 *veluti post moe* .. zu berühren scheint.

Nach dem oben Gesagten haben wir also zu unterscheiden

[1] Richter Topogr. 32 behält *postea*, sein Erklärungsversuch scheint mir aber zu gezwungen und geht über die Worte Varros hinaus. Auch VALETON Mnemos. XXIII S. 69 liest *postea*.

Digitized by Google

das ursprüngliche etruskische Pomerium und das spätere, wie es sich bei den Römern bildete. Jenes bezeichnete den die Mauern umfassenden Landstreifen; in der römischen Auguraldisciplin[1] aber vertrat es die Grenze der städtischen Auspicien *(finis auspiciorum)*, d. h. die religiöse Grenze der Stadt, und diese Bedeutung bestand auch, nachdem die Stadtmauern selbst in Italien, dem Centrum des Weltreichs, ihren früheren Wert verloren hatten. Dass dabei der äussere Rand des Streifens, nicht wie VALETON und MOMMSEN gemeint haben der innere, die eigentliche Grenze der Auspicien bildete, beweist vor allem Livius a. a. O., wo er sagt, dass man die innere Grenzlinie nicht mehr beobachtete. Es ist deswegen nicht zu verwundern, dass Plutarch und Tacitus *pomerium* geradezu mit der äusseren Grenzlinie des Streifens identifizierten.

Es bleibt noch zu entscheiden, wo der *sulcus primigenius* lief. Nach Tacitus und Plutarch (s. S. 9), die die Furche selbst mit dem Pomerium identifizieren, ist *sulcus primigenius* die äussere durch *cippi* bezeichnete Grenzlinie[2] *(a foro boario — — sulcus designandi oppidi coeptus — — inde certis spatiis interiecti lapides per ima montis Palatini* —; — περιελαύνων αὔλακα βαθεῖαν τοῖς τέρμασι — — τῇ μὲν οὖν γραμμῇ τὸ τεῖχος ἀφορίζουσι καὶ καλεῖται κατὰ συγκοπὴν πωμήριον, οἷον ὄπισθεν τείχους ἢ μετὰ τεῖχος). Dazu stimmen sowohl die Inschriften der in Capua gefundenen *cippi*, die MOMMSEN Röm. Forsch. II 35 A. 28 der Kolonie der Triumvirn zuteilt: CIL X 3825 *Iussu Imp. Caesaris Qua aratrum ductum est*, als auch die entsprechenden Worte in der lex Coloniae Genetivae Iuliae c. 73 BRUNS Fontes p. 127 *ne quis intra fines oppidi colon(iae)ve, qua aratro circumductum erit, hominem mortuom inferto*[3]. An die äussere Grenzlinie denkt auch ohne Zweifel Cicero (oben S. 15), wenn er sagt, dass Antonius bei der Gründung der Kolonie Casilinum mit dem Pflug fast die Mauern Capuas gestreift habe.

NISSEN Pompeianische Studien 474 hat dagegen das Aus-

---

[1] CIL VI 1233 *Collegium augurum auctor(e) Hadriano — — terminos pomerii restituendos curavit.*

[2] VALETON Mnemos. XXIII, 70 hebt hervor, dass nach Plutarch keine Erdscholle ausserhalb der Furche fallen durfte (βώλους—καταστρέφειν εἴσω καὶ μηδεμίαν ἔξω περιορᾶν ἐκτρεπομένην).

[3] Weniger wahrscheinlich ist es, dass der Ausdruck *qua aratrum ductum est* den ganzen bei dieser Ceremonie abgesonderten Streifen bezeichnet.

Digitized by Google

pflügen auf den Mauerring selbst bezogen und diesem Aktus die Terminierung des Pomeriumstreifens vorhergehen lassen. Wer die Schilderung Catos unbefangen liest, muss ihm beipflichten (Serv. Aen. V 755 *sulco ducto loca murorum designabant aratrum suspendentes circa loca portarum.* Isid. Orig. XV 2, 3 *Cato qui urbem, inquit, novam condet, tauro et vacca aret, ubi araverit, murum faciat, ubi portam vult esse, aratrum sustollat*). Dasselbe sagen die Worte des Manil. IV 556 *moenia — — curvo describet aratro,* Ov. Fast. IV 825 *designat moenia sulco,* Dionys. Halic. I 228 ἑλκύσας αὔλακα διηνεχῆ τὴν μέλλουσαν ὑποδέξεσθαι τὸ τεῖχος. Die ganze Ceremonie ist ja ein religiöses Überbleibsel aus der Zeit, wo man sich wirklich mit Erdwall und Graben, die hier symbolisiert werden[1], verteidigte, und wir haben oben S. 6 gesehen, dass die Etrusker eine Zeit lang ihre Ansiedelungen mit solchen Mitteln schützten, ehe sie zu den festen Steinmauern übergingen. Ich zweifle nicht, dass der *sulcus primigenius* von Anfang an den wirklichen Zug des Walles und der Mauer, die an seine Stelle trat, bezeichnete. Der Ritus selbst stammt aber gewiss von Bewohnern eines flachen Landes und musste wohl, nach Etrurien verpflanzt, oft modifiziert werden, da man die Städte meistens auf steilen Felsen baute.

Die Entwicklung bei den Römern ging nun dahin, dass die Mauerfrage sekundär, die Bedeutung des Pomeriums als sakrale Grenze der Stadt die Hauptsache wurde. Varro schreibt dem Aktus des Pflügens nur religiöse Bedeutung zu, ohne die wirkliche Stadtmauer zu erwähnen: L. L. V 143 *hoc faciebant religionis causa die auspicato, ut fossa et muro essent muniti.* Gleichfalls sagt Cicero nat. deor. III 94 *pro urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis diligentiusque urbem religione quam ipsis moenibus cingitis.* Eine römische Kolonie, die in eine schon fertige Stadt geführt wurde, folgte dem Ritus des Umpflügens, obgleich sie gar keine neuen Mauern baute. Auch in Rom gab es, wie VALETON Mnemos. XXV 144 betont hat, Teile des Pomeriums, welche ohne Mauer, und Teile der Mauer, welche ohne Pomerium waren. Da nun der äussere Rand des Streifens, wie oben gezeigt, die eigentliche sakrale Grenze der Stadt bildete,

[1] Deshalb heisst auch die Furche in der sakralen Litteratur *fossa*, die Scholle *murus* (Varro L. L. V 143 *ut fossa et muro essent muniti.* Vgl. VALETON Mnemos. XXV 126 A. 2).

Digitized by Google

so ist es leicht zu erklären, dass die Römer die Ceremonie des Pflügens an diese äussere Grenzlinie verlegt haben, wie Plutarch und Tacitus bezeugen.

A. Nissen[1] hat die praktische Richtung der etruskischen Religion ganz und gar verkannt, wenn er glaubt, dass *pomerium* bei den Etruskern von Anfang an nur eine sakrale Einrichtung gewesen und seine eventuelle Bedeutung für die Verteidigung der Stadt etwas später Hinzugekommenes sei. Die Entwicklung ist, meine ich, im Gegenteil die, dass *pomerium* aus einer unter den Schutz der Religion gestellten Einrichtung zur Verteidigung der Stadt allmählich und bei den Römern besonders eine nur religiöse wurde.

In hellenistischer Zeit finden wir in Kleinasien und auf den Inseln eine Parallele zu dem italischen Pomerium. Eine Inschrift auf dem 'Paulusturm' zu Ephesos[2] sagt, dass die Stadt das für die Mauerbau eingekaufte Gebiet verpachtet, aber einige Teile der Nutzniessung des Pächters entzogen hätte, unter anderem einen Streifen an beiden Seiten der Mauer (παραστάσεις). In Inschriften von Nisyros und Paros wird der Streifen Staatsgut[3] genannt, aber es scheint nur von einer Seite die Rede zu sein. So ist in der hellenistischen Stadt Priene, obgleich das Innere der Stadt trotz des ungeeigneten Terrains peinlich genau orientiert ist, der innere Streifen nicht eingehalten worden[4]. Aber der äussere hat sicher nicht gefehlt. Es ist also ebenso gegangen wie in Italien nach dem Zeugnis des Livius.

Jene griechischen Beispiele gehen wahrscheinlich auf die Lehre des Milesiers Hippodamos, des berühmten Städtebauers

[1] A. Nissen Beiträge zum röm. Staatsrecht. Strassburg 1885.

[2] Benndorf Topographische Urkunden aus Ephesos, Festschr. f. Kiepert S. 250 f. .... ἐξαιρούμεθα .... καὶ παραστάσεις τῶι τείχει, ἐκ τῆς μὲν ἔσω μοίρης πόδας τεσσε[ρ]άκοντα, ἐκ τῆς δὲ ἔξω πόδας πεντήκοντα.

[3] ibid. nach Dittenberger n. 309 (L. Ross Inscript. Graec. ined. fasc. II n. 165) ἀπὸ τõ τείχ[εος] δαμόσιον τὸ χωρίον πέντε πόδ[ε]ς (Nisyros). Dittenberger n. 308 (Hermes XVI 199) ἀπὸ τõ τείχεος κοινὸν τῆς π]όλιος [τὸ] χωρίον [πό]δες τρεῖς.

[4] Priene Wiegand u. Schrader Berlin 1904 S. 43 »Häuser der frühesten Bauzeit reichen bereits so dicht an die Stadtmauer heran, dass nur auf ihr selbst noch passiert werden konnte«.

Digitized by Google

(s. unten S.39, zurück. Das Πελασγικόν Athens beweist aber, dass die Anordnung selbst, durch solche vor Bebauung geschützte Gürtel die Befestigungen zu stärken, der griechischen Welt früher bekannt gewesen ist.

3. MUNDUS.

Der Name *mundus* gehört in der religiösen Sprache zu den Göttern der Unterwelt: Serv. Aen. III 134 *quidam aras superorum deorum volunt esse, medioximorum, id est marinorum, focos, inferorum vero mundos.* Solcher Opferstätten für *di inferi* gab es in Rom viele (s. WISSOWA Relig. S. 188 f.), aber der eigentliche Mundus der Stadt wird von Varro und Verrius Flaccus nach Cato und Ateius Capito so beschrieben:

28. Macrob. Sat. I 16, 18 *unde et Varro ita scribit: mundus cum patet, deorum tristium atque inferum quasi ianua patet. propterea non modo proelium committi, verum etiam dilectum rei militaris causa habere ac militem proficisci, navim solvere, uxorem liberum quaerendorum causa ducere religiosum est.*

29. Fest. 154—157 *Mundus, ut ait Capito Ateius in l. VI*[1] *Pontificali, ter in anno patere solet, diebus his: postridie Volcanali(a et ante diem III. Non. Octobr.) et ante*[2] *diem Id. Nov.: qui quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris civilis: »mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est: forma enim eius est, ut*[3] *ex his qui intravere cognoscere potui*[4], *adsimilis illae »: eius inferiorem partem veluti consecratam Dis Manibus clausam omni tempore nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores c(ensuerunt habendam), quos dies etiam religiosos iudicaverunt ea de causa, quod quo tempore ea, quae occultae et abditae*[5] *religionis Deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil eo tempore in rep. geri voluerunt. itaque per eos dies non cum hoste manus conserebа(nt:no)n exercitus scribebatur: non comitia habeba(ntur: non) aliud quicquam in rep., nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur.*

Auf diesen Wohnsitz der Manen bezieht sich auch die Erklärung des *lapis manalis*[6]:

---

[1] VII Müller.

[2] *Volcanalie tante* ThdP.

[3] *est* ThdP.

[4] *potuit* Müller

[5] *abdita ea* Hs.

[6] Der Name *lapis manalis* (s. I 120, II 44) ist hier wegen etymologischer Zusammenstellung mit *Manes* auf den Deckel des Mundus übertragen worden. MILANI Rendiconti d. Lincei IX 1900 S. 297 f. acceptiert die beiden Erklärungen des Wortes *manalis* (von *manare* und *Manes*) und fasst sie (Rendic. X 1901 S. 138) in dem Witz *manes manant* (sc. aus dem geöffneten Mundus) zusammen!

Digitized by Google

30. Festus ep. 128 *manale<m> lapidem putabant esse ostium Orci, per quod animae inferorum ad superos manarent, qui dicuntur manes.*

Die Lage dieses Mundus wird aber nicht angedeutet, und von einem Zusammenhang des Mundus mit der Stadtgründung hören wir in diesen Zitaten nichts. Dagegen erwähnt Verrius Flaccus unter dem Namen *Roma quadrata* einen Platz auf dem Palatin, wo man das aufbewahrte, was man *boni ominis causa* bei einer Stadtgründung benutzte:

31. Festus 258 *Quadrata Roma in Palatio ante templum Apollinis dicitur <locus>*[1], *ubi reposita sunt, quae solent boni [h]ominis gratia in urbe condenda adhiberi, quia saxo munitus est initio in speciem quadratam. eius loci Ennius m. cum ait: »et qui se(x)t(us) erat Romae regnare quadratae«.*

Dass Verrius Flaccus mit diesen beiden ganz verschiedenen Beschreibungen des Mundus und der Roma quadrata denselben Platz und dasselbe Denkmal habe bezeichnen wollen, ist schwer zu glauben.

Den **Mundus**, der nur dreimal des Jahres geöffnet wurde, hat WISSOWA Rel. 188 mit dem sog. Grabe der Larenta im Velabrum und anderen nur am Festtage geöffneten Opferstätten für *di inferi* zusammengestellt. Nach der Beschreibung Catos (Fest. 154 s. oben) hatte er im Inneren die Form des Himmelgewölbes, eine untere Abteilung war verschliessbar. Man konnte nach dieser Beschreibung geneigt sein, das carcer Tullianum in Rom oder etruskische aus Crypta und Tholos bestehende Gräber zu vergleichen[2]. Die beste Illustration des Catonischen *mundus* ist uns aber durch die Ausgrabungen d. J. 1904 auf dem Hügel Pozzarello bei Bolsena gegeben[3]. Innerhalb eines von etruskischen Mauern eingefassten Rechtecks (37,50: 43,60 m. = 1635 □-m.) ist nämlich neben zwei viereckigen gemauerten Gruben für Aufbewahrung von Votivgegenständen auch ein 14,50 m. tiefer, runder Pozzo gefunden, der dem Platz den jetzigen Namen gegeben hat. Dieser oben durch ein niedriges *puteal* (2,40 Durchmesser)

---

[1] Diese Ergänzung ergiebt sich aus den folgenden Worten *munitus* und *eius loci.*

[2] Ein solches Grab ist der Tumulus von Pietrera (FALCHI Vetulonia p. 205 ff. Taf. 1). Über Carcer Tullianum s. MILANI Studi e Materiali II 82 a und Rendiconti d. Lincei 1900 p. 297. Jedenfalls verfehlt ist die Vermutung MÜLLERS Etr. II 98, der Mundus sei der Kornbehälter der Stadt gewesen.

[3] ETTORE GABRICI Monumenti antichi d. Lincei XVI 1906, 169—240 'Bolsena. Scavi nel sacellum della dea Nortia sul Pozzarello'.

Digitized by Google

eingefasste Pozzo ist sicher kein Brunnen, da keine Spuren von Benutzung vorhanden sind, sondern ein Pozzo sacro oder *mundus* gewesen. Sein besonderes Interesse hat er aber durch seinen untersten Teil, der sich auf der Tiefe von 10,77 m. zu einer gewölbten im Tuff gehauenen Rundkammer von 4 m. Durchmesser erweitert, während der obere Teil einen Durchmesser von nur 1,30 —1,45 m. gehabt hat.[1] Hier haben wir also in der Tiefe des Pozzos ein Himmelsgewölbe in Miniatur *(mundo nomen impositum est ab eo mundo qui supra nos est: forma enim eius est — adsimilis illae);* der Zusatz Catos *ut ex his qui intravere cognoscere potui* war bei einem solchen Denkmal nicht unnötig. Die zahlreichen unterirdischen Deposita[2] beweisen, dass das Rechteck von Pozzarello einer chthonischen Gottheit — vieles deutet auf die bekannte Nortia-Fortuna[3] — geweiht war. Der Pozzo selbst wurde aber im Mittelalter seiner Schätze beraubt.

Roma quadrata war dagegen nach Verrius ein viereckiger, mit Steinmauern eingehegter Platz auf dem Palatin, in dem man die zum Ritus der Stadtgründung gehörenden Opfergaben und Geräte, den Pflug und das Joch[4], aufbewahrte. Noch im dritten Jahrh. n. Chr. bestand hier auf der Area Apollinis dieses Denkmal, das man mit der Gründung Roms in Verbindung brachte (Comment. lud. saecul. septimorum 204 n. Chr. Eph. epigr. VIII 283, 12 C I L VI 4,2 p. 2352, 11 *in Palatio in tribunali Augustorum nn. quod* [*est....*] *Salvius Tuscus; applicit*[.... *es*]*t ad Romam quadratam Nonius Mucianus etc.*). Noch genauer sucht HÜLSEN[5]

---

[1] Jetzt ist der Durchmesser stellenweise breiter, wo nämlich der Pozzo durch Schichten von Lapilli geht. Die Tuffschichten geben den ursprünglichen Durchmesser an (s. Fig. 10 S. 186 sezione del cavo o pozzo sacro).

[2] Die Münzen gehen nur bis in die Mitte des III. Jhdt v. Chr. auf.

[3] Mon. ant. a. a. O. S. 229—30.

[4] MÜLLER ad Fest. 399 'aratrum iugum aliaque, quibus in condenda urbe utebantur Romani'. Etr. II 149. VALETON Mnemosyne XXIII 67 fügt den lituus des Romulus, der in curia Saliorum aubewahrt wurde, hinzu. Er identifiziert nämlich Roma quadrata mit dem ganzen westlichen Teil des Palatins. Dagegen s. RICHTER Topogr. S. 148, HÜLSEN Röm. Mitteil. XI 1896 S. 202 ff.

[5] Röm. Mitteil. XI 1896 S. 202 ff. JORDAN—HÜLSEN Topogr. I 3 S. 43, A. 27 (zwischen dem Stator-Tempel, der Domus Augustana und dem Apolloitempel) und S. 64 f. A 66 (der Apollotempel nahm die östliche Ecke des Hügels ein). Auf die Roma quadrata bezieht er auch Josephus Ant. Iud. 19, 3,2 ἐν εὐρυχωρίᾳ δὲ τοῦ Παλατίου γενομένοις — πρῶτον δὲ οἰκηθῆναι τῆς Ρωμαίων

Digitized by Google

die Lage dieser Roma quadrata gemäss den Worten Ovids Trist. III 1,31 so zu bestimmen, dass sie jedenfalls nicht in der Mitte der palatinischen Stadt[1] als der »ideale Mittelpunkt», sondern vielmehr in der Nähe der Peripherie lag.

Auf diese *Roma quadrata* scheint sich auch die Schilderung Ovids Fasti IV 821 ff. (s. oben S. 7 Nr. 18) zu beziehen. Ovid schildert hier zwar eine Grube, aber nennt sie mit demselben Worte *fossa*, mit dem Varro a. a. O. die Furche der Stadtgründung (sonst *sulcus* genannt) bezeichnet. Mit dem unten gewölbten, drei Tage des Jahres geöffneten *mundus* Catos und Varros ist diese *fossa* keinesfalls in Zusammenhang zu bringen, denn sie wird mit Erde gefüllt, und darüber wird ein Altar gestellt. Die Bedeutung der von Ovid (und Plutarch s. unten) geschilderten Ceremonie wird uns erst klar, wenn wir den Ritus vergleichen, mit dem man in früher Zeit *(ratio — — apud antiquos — — observata, postea vero neglecta)* die Grenzsteine weihte:

32. Siculus Flaccus. Agrimens. p. 141,4 *cum enim terminos disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram rectos conlocabant proxime ea loca, in quibus fossis factis defixuri eos erant et unguento velaminibusque et coronis eos coronabant. in fossis autem [in] quibus eos posituri erant sacrificio facto hostiaque immolata atque incensa facibus ardentibus, [in fossa] cooperti sanguinem instillabant eoque tura et fruges iactabant. favos quoque et vinum aliaque, quibus consuetudo est Termini sacrum fieri, in fossis adiciebant.*

Die Grube heisst auch hier *fossa*. In sie wird das Blut der Opfertiere gegossen, so wie man den Gottheiten der Erde opfert, und die Asche der verbrannten Tiere nebst Erstlingen des Korns, Weins u. a. geworfen (*fruges* erwähnt auch Ovid, ἀπαρχαί τε πάντων Plutarch). Wie der Altar bei Ovid, so erhebt sich hier über die Grube der *terminus*, welcher in früheren Zeiten bisweilen die Form eines Altares hatte. Ein solcher Altar im Gebiet der

πόλεως τοῦτο παραδίδωσιν ὁ περὶ αὐτῆς λόγος und einige in dieser Gegend gefundene archasierende Weihinschriften wie CIL VI 487 *(Marspiter)* und 5666 *(Remureine)*.

[1] Es ist sonderbar, dass Richter Topogr. 149, um eine soche Lage der Roma quadrata (!) auf dem Palatin zu verteidigen, auf Plutarch bauen will, der eine kreisrunde Grube am Comitium und eine runde Stadt um diese herum beschreibt: εἶτα ὥσπερ κύκλον κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν. Ob man berechtigt ist, das Templum in der Mitte der Terramarastädte Norditaliens zu vergleichen, scheint mir ganz zweifelhaft, da es nicht wahrscheinlich ist, dass zwischen dem Stadtplan dieser Terramarastädte und dem der etruskischen Städte ein wirklicher Zusammenhang besteht (s. unten 'Stadtplan').

Digitized by Google

Stadt ist der natürliche Ausgangspunkt für die Ceremonie, durch welche die Stadt nach aussen hin abgegrenzt wurde (Ovid: *inde premens stivam designat moenia sulco*), und der eingehegte Platz um diesen Altar herum war der geeignetste Aufbewahrungsort für die Gegenstände, welche bei der religiösen Ceremonie erforderlich waren. Diese Funktion hatte meiner Meinung nach die Roma quadrata auf dem Palatin und dazu stimmt gut die ihr von Hülsen zugewiesene Lage in der Nähe der Peripherie der palatinischen Stadt.[1]

In der ganzen Litteratur über römische Altertümer ist man sich aber darüber einig, dass die *Roma quadrata* und der *mundus* identisch sind oder wenigstens dieselbe Funktion haben[2]. Niemand hat bezweifelt, dass der von Varro und Verrius Flaccus beschriebene *mundus* mit dem etruskischen Ritus der Stadtgründung auf das engste zusammenhängt. — Es muss hervorgehoben werden, dass diese Auffassung ausschliesslich auf der Schilderung Plutarchs beruht:

Plutarch. Romulus 11. Βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλοτερής, ἀπαρχαί τε πάντων, ὅσοις νόμῳ μὲν ὡς καλοῖς ἐχρῶντο, φύσει δ' ὡς ἀναγκαίοις, ἀπετέθησαν ἐνταῦθα. Καὶ τέλος ἐξ ἧς ἀφῖκτο γῆς ἕκαστος ὀλίγην κομίζων μοῖραν ἔβαλλον εἰς ταῦτα καὶ συνεμίγνυον. καλοῦσι δὲ τὸν βόθρον τοῦτον ᾧ καὶ τὸν ὄλυμπον ὀνόματι μοῦνδον. Εἶτα ὥσπερ κύκλον κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν.

Mit der Schilderung Ovids stimmt diese gut überein, davon abgesehen, dass hier kein Altar erwähnt wird. Den Worten, mit denen Festus die palatinische *Roma quadrata* beschreibt: *ubi reposita sunt, quae solent boni ominis gratia in urbe condenda adhi-*

---

[1] Die Behauptung, dass dieses Denkmal »im Mittelpunkt des von Templum (s. unten S. 38) umschlossenen Stadtgebietes, im Schnittpunkt von Cardo und Decumanus« (RICHTER Topographie 149) zu suchen sei, wäre höchstens für diejenigen Städte gültig, die wirklich nach den strengen Gesetzen der Limitation angelegt worden sind. Zu diesen gehört aber wahrscheinlich keine einzige etruskische Hügelstadt (s. unten 'Stadtplan') und gewiss auch nicht die palatinische Stadt.

[2] z. B. RICHTER Topogr. S. 35 »Mundus, d. h. die Grube . . . die ebenfalls Roma quadrata genannt wurde«. S. 148. WISSOWA Relig. 188 »im speziellen Sinne führte den Namen *mundus* eine bei der Stadtgründung im Mittelpunkte (vgl. oben) der Niederlassung angelegte Grube, in die man Erstlinge aller Früchte und sonstige Gaben hineinwarf: der mundus der ältesten Ansiedlung auf dem Palatin befand sich dort noch später vor dem Apollotempel und wurde alljährlich an drei Tagen — — geöffnet«. JORDAN—HÜLSEN Topogr. I 3,43 A. 27 »R. quadrata, die identisch ist mit dem *mundus* der palatinischen Stadt«.

Digitized by Google

beri, entsprechen hier folgende: ὅσοις νόμῳ μὲν ὡς καλοῖς ἐχρῶντο, φύσει δ' ὡς ἀναγκαίοις, ἀπετέθησαν ἐνταῦθα, welche die sachliche Zusammengehörigheit der beiden Stellen über jeden Zweifel erheben.

Plutarch nennt aber die Grube ausdrücklich *mundus*, beschreibt sie als kreisrund und verlegt sie in die Nähe des Comitium. Mit dem von Verrius Flaccus beschriebenen Wohnsitz der Di Manes hat jedoch sein *mundus*, soweit ich sehe, nichts ausser dem Namen gemeinsam. Da nun *mundus* der allgemeine Name für Opferstädte der die inferi ist und es in Rom mehrere solche gab[1], so erscheint es mir ziemlich willkürlich, wegen der Plutarchstelle jene beiden zu identifizieren.

Einen Weg die beiden Ausdrücke *Roma quadrata* und βόθρος κυκλοτερής in Einklang zu bringen, hat freilich ein in Marzabotto ausgegrabenes Denkmal gewiesen. Unter den fünf auf der Akropolis der Stadt entdeckten Heiligtümern gibt es eins, das zu klein ist, um ein wirklicher Tempel zu sein (4,10×4,10 m.), und in dessen Inneren sich ein unregelmässig viereckiger Stein befindet »con un' apertura circolare di m. 0,44 in diametro, la quale immette in una specie di pozzo o meglio fossa profonda sei metri e mezzo»[2]. Die Öffnung der Grube war so klein, dass nur ein Kind hindurchschlüpfen konnte (vgl. den Ausdruck über mundus bei Festus 154 *ut ex his qui intravere cognoscere potui*). Im Inneren, wo das runde Mauerwerk nur 0,90 m. tief heruntergeht, wurden Reste von Opfertieren gefunden. Noch fünf ähnliche pozzi sind in der Umgebung entdeckt worden und zwei von diesen waren mit einem grossen behauenen Stein bedeckt, den GOZZADINI a. a. O. mit dem bei Festus Paul. 128 *lapis manalis* genannten Deckel des mundus vergleicht. Ein ähnliches kleines Heiligtum[3] hatte SCHLIEMANN schon im J. 1885 in Tiryns gefunden und gleichfalls mit dem römischen Mundus verglichen. STUDNICZKA hat diese Denkmäler mit vielen griechischen zusammen unter der Rubrik 'Altäre mit Grubenkammern' behandelt (Jahreshefte d. öster. Instituts IV 1903 S. 12—186; Nachtrag VII 1904

[1] s. WISSOWA Relig. 188 f.

[2] BRIZZIO Mon. antichi I S. 258. Das Denkmal ist abgebildet bei GOZZADINI Di un' antica necropoli a Marzabotto tav. 5 n. 4.

[3] Dass jedoch hier die runde Grube älter als der quadratische Stein ist, hat Dörpfeld dargetan.

Digitized by Google

S. 239—244) und dem Kultus der chtonischen Götter zugewiesen. Ein von einer Mauer eingehegter Platz wird in der Inschrift CIL V 7747 (Genua) *intra consaeptum maceria locus deis manibus consecratus* als Kultort der Manen bezeichnet. Auch das sacellum von Bolsena mit dem grossen, runden Pozzo war ja ein Rechteck.

Aber in der Bezeichnung des Ortes lassen sich jedenfalls die Angaben des Verrius und des Plutarch nicht in Einklang bringen: die *Roma quadrata* liegt auf dem Palatin, der *mundus* Plutarchs liegt περὶ τὸ νῦν Κομίτιον. Man hilft sich allgemein mit der Annahme, dass seine lokale Angabe falsch sei. Die römische Tradition hat er ja sicher insofern missverstanden, als er das Comitium der Romulischen Stadt zuschreibt. Um so mehr müssen wir uns hüten, aus dieser Stelle Schlüsse zu ziehen.

Wer aber dem Plutarch folgen will, der doch auch die Stadt des Romulus schildert, muss einen zweiten Platz im Gebiet der Vierregionenstadt mit der zweiten Gründung Roms in Verbindung setzen.[1] In den am Comitium unter dem *lapis niger* entdeckten Denkmälern aus der ältesten Zeit Roms, dem 'Grab des Romulus', hat auch MILANI[2] den Mundus der etruskischen Vierregionenstadt sehen wollen.[3] Die Roma quadrata auf dem Palatin ist nach ihm ein älterer Mundus. In dem rechtwinkligen Postament hinter den 'Löwenbasen' erkennt er die *ara*[4] Ovids.

---

[1] Nach Varro L. L. 5,164 hiess ein Tor der palatinischen Stadt *porta roman[ul]a* d. h. das Tor, das nach Rom führte. Demnach sollte also ursprünglich nicht die palatinische Stadt sondern ein Gebiet westlich davon (Velabrum oder Forum und Capitol) den Namen Roma getragen haben. Die Überlieferung über die drei Tore erlaubt aber keine sicheren Schlüsse (vgl. JORDAN—HÜLSEN Topogr. I 3,178), und Plutarch hat jedenfalls nicht ein solches Rom vor Augen gehabt. Denn nachdem die Sage von Romulus im 5. oder 4. Jhdt vor Chr. entstanden war, ist die römische Tradition darin einig, dass sie die palatinische Stadt für seine Gründung und also das älteste Rom hält. Nach. Plutarch. Rom. 9 ist *Roma quadrata* eine ältere Gründung des Romulus als die in c. 11 beschriebene.

[2] MILANI Rendiconti dei Lincei IX 1900 S. 289—303 'Locus sacer, mundus e templum di Fiesole e Roma'. X 1901 S. 127—148 'Mundus e templum in una pittura preellenica del Labyrinto di Cnosso in Caldea, in Etruria e nel Foro Romano'.

[3] MILANI a. a. O. IX 298: »Il cosidetto sepolcro di Romulo sarebbe il mundus costituito etrusco ritu — dal fondatore di Roma«.

[4] Dass dies Postament wirklich ein Altar gewesen ist, glaube ich mit HÜLSEN Il Foro Romano 91 gegen PETERSEN Comitium, Rostra, Grab des Romulus, Rom 1904. Gefundene Reste der Tondekoration zeigen noch den etruskischen Einfluss (GAMURRINI Rendiconti d. Lincei 1900, 200).

Digitized by Google

Der konische Pfeiler rechts von den Basen ist nach ihm das Symbol des Juppiter Terminus[1]. Der ganze Platz ist wie die Roma quadrata eingefriedigt gewesen[2]. Wo er den eigentlichen Mundus, die Grube, finden will, ist mir nicht klar, denn »il pozzo trovato recentamente presso l'ara» (Rendiconti IX 1900 S. 298) ist nach ihm ein wirklicher Brunnen, aus dem man das Sühnwasser *(aqua manalis!)* geschöpft habe, *mundus* sollte dagegen ursprünglich »la fossa sepolcrale consecrata» sein (Rendiconti X 1901 S. 144). STUDNICZKA, der mit MILANI darin übereinstimmt, dass er in diesem Denkmal, dem s. g. Grab des Romulus, das Heroon Roms sieht[3], glaubt den mundus, die Opfergrube, zwischen den 'Löwenbasen' annehmen zu dürfen, wo der Boden tief hinunter nur aus schwarzer, mit Brandschutt gemischter Erde besteht. Dem βόθρος κυκλοτερής Plutarchs entspricht doch diese viereckige Vertiefung eben so wenig wie dem gewölbtem Mundus Catos.

Mehr als eine sehr unsichere Hypothese ist dieser Erklärungsversuch nicht. Sie stützt sich nämlich nur auf die Worte Plutarchs βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλοτερής. Man hat jedoch eben keine solche Grube gefunden, sondern ein ganz anders geartetes Denkmal. Es ist auch wenig glaublich, dass man bis in späte Zeit hinein die Roma quadrata auf dem Palatin als Aufbewahrungsort der zum Stadtgründungsritus gehörenden Geräte gefeiert hätte, wenn ein ähnliches Denkmal der Gründung auf dem Comitium existiert hätte. Wenn aber in dem 'Romulusgrabe' das Heroon Roms zu erkennen ist, so hat es mit der ersten Tat des Gründers, der von Plutarch beschriebenen Stadtgründung, nichts zu schaffen. Wir wissen, dass auf dem Comitium das *puteal Atti Navii* lag (Dion. III 71. Cic. div. I 33). Vielleicht stammt die Angabe

[1] Nach GAMURRINI a. a. O. 188 ist er der Grabstein des Romulus (Serv. Aen. VII 664 *columnae mortuis nobilibus superponuntur.*).

[2] ebd. 186.

[3] MILANI Rendic. X 1901 144 »posso dire sensa tema di errare, che il *mundus* in origine non è altro che la fossa sepolcrale consacrata e che il *templum* non è altro che la tomba monumentale eroica, ossia l'Heroon. STUDNICZKA a. a. O. S. 137 »die Opfergrube, den in Italien seit den Terramare bekannten mundus, wie er dem Manenkult am Heroon des Stadtgründers gebührt».

Digitized by Google

Plutarchs daher. — Den *mundus* Catos, den sacralen Mundus der Stadt, hat man jedenfalls bisher nicht gefunden.[1]

In Pompeji liegt vor dem dorischen Tempel, der sicher einstmals der Haupttempel der Stadt war, ein rektanguläres Gebäude, das durch eine äussere 1,80 m. und eine innere 0,35 m. hohe Mauer gebildet ist. »Welch hohe Bedeutung man ihm beilegte, zeigt schon die Lage an der Stelle, wo wir den Hauptaltar zu finden erwarten» (MAU Pompeji 127). Daraus dass es nicht genau in der Mittelaxe des Tempels liegt, zieht aber STUDNICZKA[2] den wichtigen Schluss, dass es früher da gewesen ist als der Tempel selbst. Mir scheint alles für die Annahme zu sprechen, dass dieses anscheinend älteste Heiligtum der Stadt für Pompeji dieselbe Rolle gespielt hat wie Roma quadrata für Rom[3] und deshalb auch nach dem Erbauen des grossen Tempels erhalten geblieben ist. Dazu stimmt auch die Lage des Denkmals in der Nähe der Peripherie (vgl. die der Roma quadrata). Wenn nun der dorische Tempel der Minerva[4] geweiht war und vor demselben ausser dem viereckigen Denkmal auch ein dreiteiliger Altar liegt, so fragt es sich, ob nicht hier einstmals die ganze (etruskische) Göttertrias gewohnt hat und also das älteste 'Capitol' Pompejis in diesem zweifellos ältesten Teil der Stadt zu erkennen ist. Über Pompeji als eine etruskische Stadt s. unten S. 36.

---

[1] Eine wirkliche Zisterne war wohl die 1896 in der SW Ecke des Palatins gefundene Kreisrunde, nach oben konisch sich verjüngende, die dem 8—7 Jhdt angehört.

[2] Jahreshefte des öst. arch. Inst. VI 1903 S. 157 f.

[3] MAU meint, es sei ein Grab gewesen, da an der Gräberstrasse vor dem Herculaner Tor ein ähnlich angelegtes Grab gefunden worden ist (Plan V rechts 2); und zwar das Grab des als Heros verehrten Stadtgründers. STUDNICZKA betont dagegen, dass es wegen der Lage zugleich der Hauptaltar des Tempels gewesen sein muss und also dem Gotte dieses Tempels angehört habe, einem chthonischen gleich dem amykläischen Hyakinthos.

[4] Dieses scheint mir mit MAU die 1897 gefundene oskische Inschrift (DEGERING Röm. Mitteil. XIII 1898 S. 140 f.) trotz KOLDEWEY u. PUCHSTEIN S. 49 zu beweisen.

Digitized by Google

4. LIMITATIO.

Die Agrimensoren behaupten selbst, mit Berufung auf Varro, dass die Römer ihre Messkunst von den Etruskern gelernt haben (Agrim. Frontin. p. 27 *limitum prima origo, sicut Varro descripsit, a disciplina Etrusca; quod aruspices* etc. Vgl. Hygin. p. 166. Dolabella p. 303. NISSEN Orientation S. 82). Ein starker Beweis für die Richtigkeit dieser Behauptung ist es, dass in der Sammlung der Gromatici ein auf diese Lehre bezügliches Bruchstück der disciplina etrusca noch erhalten ist, die sog. Weissagung der Vegoia (oben I S. 6). Einen noch stärkeren Beweis liefert aber das Wort *gruma* selbst. W. SCHULZE[1] hat nämlich dargetan, dass diese Umbildung des griechischen γνώμων nach lateinischen Lautgesetzen ebenso unerklärlich wie nach etruskischen natürlich ist. Die Römer haben also den Namen des Instruments, mithin die damit verbundene Kunst, durch etruskische Vermittlung bekommen.

Zu diesen Beweisen füge ich noch einen. In der römischen Limitationskunst stehen nebeneinander zwei konkurrierende Masse: *versus* von 100 □-Fuss und *acnua (actus)* von 120 □-Fuss, also das Dezimal- und das Duodezimalsystem. MÜLLER Etr. II 163 hat, von einer falschen Lesung (Agrim. I 30,9 *Tusci* für *Osci*) verleitet, gemeint, *versus* sei das etruskische Bodenmass. Das Wort ist doch sicher lateinisch, das Mass gehört zu dem zweifellos lateinischen Dezimalsystem und wird ausserdem ausdrücklich bei den Feldmessern als das umbrische und oskische, also italische angegeben, das dem griechischen *plethron* entspricht (Agrim. I 30,8).

Dagegen macht *acnua* entschieden den Eindruck im Lateinischen ein Fremdwort zu sein[2] — trotz Varro R. R. I 10 *actus . . . is modus acnua latine appellatur* und Frontin Agrim. I 30,12 *ex actibus conicio acnuam primum appellatum*. Die Endung *-ua* ist die der etruskischen Städtenamen Capua und Mantua. Etruskische Worte, welche mit *ac-*, *acn-* anfangen, führen TORP Etrusk. Beitr. I 27, II 101 und BUGGE Etrusk. Forsch. u. Stud. IV 69

---

[1] Sitzungsberichte d. Akad. Berlin 6. Juli 1905 S. 709 »Lat. *sporta gruma catamitus* (= σπυρίδα γνώμονα Γανυμήδης) sind den Römern durch etruskische Vermittelung zugekommen«.

[2] WALDE Etym. Wörterb. »Wegen des unlat. *cn* Lehnwort«.

Digitized by Google

ff. an[1]. Das Duodezimalmass ist in dem Zwölfstaatenverband Etruriens zu erwarten (vgl. die zwölf Curien in Mantua Serv. Aen. X 202). Dass das Wort mit der Limitato selbst bis nach Baetica gekommen ist, darf nicht auffallen (Colum. V 1,5 *hunc actum provinciae Baeticæ rustici acnuam* [v. l. *agnuam*] *vocant*). Für die lebhaften Beziehungen zwischen Etrurien und Spanien ist es bezeichnend, dass das Cognomen *Tuscus* nirgends so oft vorkommt wie gerade in Spanien[2].

Ausser dem Vegoiafragment ist bei den Agrimensoren auch ein überarbeitetes Bruchstück *Ex libris Magonis et Vegoiae auctorum* Agrim. p. 348,16—350,16 erhalten, das ausser Grenzzeichen Brücken, Wasserleitungen und Flussregelungen behandelt. Auch darüber enthielten ohne Zweifel die etruskischen heiligen Bücher Vorschriften ebenso wie über Flurteilungen. Ein Vergleich zwischen den blühenden Etruskerstädten und -landschaften und den heutigen öden Maremnen beweist, dass die etruskischen Priester zugleich erstklassige Ingenieure und Hydrographen waren (CASATI Ius antiquum LXIV). Über die Etrusker als Lehrmeister der Römer in der Kunst des Strassenbaus s. KÖRTE 'Etrusker' Sp. 768[3].

Es liegt ausserhalb des Rahmen dieser Untersuchung, die Kunst der Limitatio darzustellen. Wenn es nämlich auch feststeht, dass die Römer diese Kunst durch etruskische Vermittlung bekommen haben, so lassen sich in der auf uns gekommenen Überlieferung die etruskischen Elemente nicht im einzelnen von den römischen und anderen absondern. NISSEN Templum S. 10, Orientation S. 81 verzichtet auch ganz darauf, den speziellen Anteil der Etrusker an dieser Lehre abgrenzen zu wollen. Nur

---

[1] Das Verhältnis des Wortes zu dem 'italischen' *akno* 'Jahr' (s. BÜCHELER Rhein. Mus. 63, 316—319) ist eben so dunkel wie die Beziehung zwischen diesem *akno* (umbr. *acnu sev-akne per-akne*, osk. *akenei acunum*) und lat. *annus*.

[2] SCHULZE Eigenn. 69.

[3] Die Limitationslehre hat bei den Römern der uns bekannten Zeit ihren religiösen Charakter eingebüsst. Aber wahrscheinlich ist das nicht immer so der Fall gewesen. Wenn auch die Etymologie WALDES (*pontifex* 'der die lustratio (umbr. *puntis*) vollzieht') viel für sich hat, so ist die Verbindung des Wortes mit *pons* 'Weg' 'Brücke' meines Erachtens nicht so unwahrscheinlich, wie man jetzt geneigt ist anzunehmen. Vielleicht haben nämlich auch die römischen Priester einstmals jene Kunst ausgeübt.

Digitized by Google

eins möchte ich hervorheben: die Agrimensoren bezeugen ausdrücklich, dass die **Westorientierung** der etruskischen Limitation eigen war:

32. Frontin. Agrim. p. 27 *Limitum prima origo, sicut Varro descripsit, a disciplina Etrusca; quod a r u s p i c e s orbem terrarum in duas partes diviserunt, dextram appellaverunt* <*quae*> *septentrioni subiaceret, sinistram quae ad meridianum terrae esset, a b o r i e n t e a d o c c a s u m, q u o d e o s o l e t l u n a s p e c t a r e t, sicut quidam architecti delubra in occidentem recte spectare scripserunt. aruspices altera linea ad septentrionem a meridiano diviserunt terram, et a media ultra antica, citra postica nominaverunt. Ab hoc fundamento maiores nostri in agrorum mensura videntur constituisse rationem. primo duo limites duxerunt; unum ab oriente in occasum, quem vocaverunt decimanum; alterum a meridiano ad septentrionem, quem vocaverunt cardinem. decimanus autem dividebat agrum dextra et sinistra, cardo citra et ultra* (vgl. Hygin p. 166. Dolabella p. 303).

Die Hauptlinie ist also der Decumanus *ab oriente in occasum*, der das Weltall in eine Tages- und eine Nachtseite teilt; die zweite Linie ist der Cardo *a meridiano ad septentrionem*. Dazu stimmt es, dass auf der etruskischen Bronzeleber von Piacenza die Ost-Westlinie deutlich bezeichnet und die beiden Leberhälfte durch Inschriften (*usils* 'Sonne' und *tivs* 'Mond') als Tages- und Nachtseite angegeben sind.[1] Ein zweites Zeugnis dieser etruskischen Westorientierung meint KÖRTE Plin. n. h. 2,143 (s. oben I 16) zu finden, indem er *octo ab exortu sinistras, totidem e contrario appellavere dextras* in Übereinstimmung mit dem Text Frontins deutet, als stünde da *ab exortu ad occasum*. Sprachlich ist diese Deutung meiner Meinung nach unmöglich, inhaltlich wird sie durch die vorhergehenden Worte 142 *laeva prospera existimantur quoniam laeva parte mundi ortus* widerlegt. Wir müssen also daran festhalten, dass bei der etruskischen Blitzschau (s. I 16) Südorientierung herrschte, ebenso wie die etruskischen Tempel gegen Süden gerichtet sind (s. unten). Die Limitatio ist demnach bei den Etruskern von der Lehre vom templum zu sondern. Was aber iher Verbreitung betrifft, so wird die Westorientierung von NISSEN Orientation 249 der »asiatischen Schule» zugeschrieben in Gegensatz zu der Ostorientierung der »europäischen».

Die den Haruspices zugeschriebene Limitationslehre setzt die Limites in Beziehung zur Weltordnung *(orbem terrarum in duas partes diviserunt)*: »der Kardo entspricht der Weltaxe und der Decumanus teilt die Welt in zwei Hälften» (NISSEN Orienta-

[1] s. G. KÖRTE Röm. Mitteil. XX 1905 S. 360 f.

Digitized by Google

tion 85). In dieser als *optima ac rationalis agrorum constitutio* (Agrim. p. 31) bezeichneten Lehre werden dementsprechend der Decumanus und der Cardo nach den wahren Himmelsgegenden, dem Meridian und den Aequinoctialpunkten, bestimmt. Die Agrimensoren kämpften eifrig für dieses System sowohl gegen die radikale Richtung, die nur auf die Gestalt des zu vermessenden Territoriums, nicht auf die Himmelsgegenden, Rücksicht nahm (Hygin. 170,9), als auch gegen diejenigen, welche den Decumanus von dem wechselnden Sonnenaufgang abhängig machten und also je nach Ort und Zeit abweichende Resultate bekamen. NISSEN Orientation S. 85 f. 89 f. hat hervorgehoben, dass die letztere die älteste religiöse Auffassung (Agrim. p. 170 *posita auspicaliter groma*), die Limitatio nach dem Meridian und den Nachtgleichen dagegen eine jüngere Stufe der Entwicklung repräsentiert, besonders weil sie zuerst den Cardo, nicht die Hauptlinie den Decumanus, bestimmt und zwar vermittelst der Sonnenuhr (p. 188 *hora sexta*), die erst um die Mitte des 3. Jhdts in Rom eingeführt worden ist. NISSEN wird wohl auch Recht haben, wenn er das in den Schriften der Agrimensoren hervortretende Bemühen, durch diese konstante Messung ein gleichmässiges System für das ganze römische Reich zu schaffen, von der durch Augustus eingeleiteten kirchlichen Restauration ausgehen lässt. Aber Plinius sagt ausdrücklich, dass die Etrusker die Himmelsgegenden nach den Nachtgleichen bestimmten (n. h. 2,143 *in sedecim partes caelum in eo spectu divisere Tusci. prima est a septentrionibus ad aequinoctialem exortum, secunda ad meridiem, tertia ad aequinoctialem occasum*). Durch die Übersetzungen der Disciplin und durch die Darstellungen der Antiquare (besonders Nigidius und Varro) war im letzten Jhdt der Republik die etruskische Weisheit allgemein bekannt geworden, und das Interesse der Feldmesser an der zweckmässigen einheitlichen Orientation nach den Nachtgleichen lässt sich am natürlichsten aus dieser Quelle herleiten[2], nicht wie NISSEN a. a. O. 88 meint direkt aus Ägypten, wo sie freilich »recht eigentlich die Orientation der Könige des Alten Reiches» war (NISSEN 43). Wann sie zu den Etruskern kam, entzieht sich vorläufig unserem Wissen. Nach den bis

[1] Agrim. p. 31 Frontin. *multi mobilem solis ortum et occasum secuti variarunt hanc rationem.* p. 170,3 182 f. Hygin.

[2] Vgl. VALETON Mnemos. XXI 418.

Digitized by Google

jetzt vorhandenen Angaben sollen die Strassen der etruskischen Gründungen des 6. Jhdts Felsina (Marzabotto) und Capua genau in O—W-Richtung laufen. Den weiteren Untersuchungen NISSENS bleibt es vorbehalten, diese Angaben zu prüfen.

5. DER STADTPLAN.

a) Von den Bestimmungen der etruskischen Disciplin über den Stadtplan ist uns nur die eine direkt überliefert, dass in einer *ritu* gegründeten Stadt drei Strassen, drei Tempel und drei Tore notwendig vorhanden sein mussten:

33. Serv. Aen. I 422 *prudentes Etruscae disciplinae aiunt apud conditores Etruscarum urbium non putatas iustas urbes, in quibus non tres portae essent dedicatae et tot viae*[1] *et tot templa, Iovis, Iunonis, Minervae.*

Mit den Notizen von den drei Tribus[2] des ältesten Rom und der etruskischen Stadt Mantua steht diese Bestimmung in deutlichem Zusammenhang (s. unten 'Tempelbau' und 'Staatsverfassung'). Sie wird auch durch die Angabe Varros gestützt, nach dem das älteste Rom, die Palatinische Stadt, drei Tore besass.[3] S. ferner über diese Frage unten S. 40.

Übrigens sind wir für die Erforschung der etruskischen Lehre in diesem Punkt teils auf sekundäre Quellen, nämlich die Schriften der römischen Feldmesser und die von dieser Limitationslehre beeinflussten Erzählungen über die Gründung Roms etrusco ritu, teils auf die Überreste etruskischer Städte angewiesen.

b) In den Erzählungen über die G r ü n d u n g R o m s wird auch die Stadtform angegeben. Plutarch lässt die Stadt rund sein (Rom. 11 εἶτα ὥσπερ κύκλον κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν), wohl in Anlehnung an Varro, der L. L. V. 143 *urbs* mit *orbis* zusammenstellt (oben S. 5). Sonst herrscht aber die Überlieferung von *Roma quadrata* als der Romulischen Stadt, und Varro hat selbst schon für diese Anlage das System des Rechtecks in Anspruch genommen nach

[1] *et tot viae* C², *etotviae* C.
[2] Varro L. L. V 55. Serv. Aen. X 202.
[3] Varro L. L. V 164.

Digitized by Google

Solinus I 17 *ut adfirmat Varro, auctor diligentissimus, Romam condidit Romulus — — dictaque primum est Roma quadrata, quod ad aequilibrium foret posita. ea incipit a silva quae est in area Apollinis et ad supercilium Scalarum Caci habet terminum, ubi tugurium fuit Faustuli.*

Mit dieser Angabe stimmen die Worte des Dionysius περιγράφει τετράγωνον σχῆμα überein, und Tacitus beschreibt diese Anlage näher. Aber in der von ihm angegebenen Ausdehnung (s. oben S. 7) stellt diese Roma quadrata jedenfalls kein Rechteck sondern ein Trapez[1] dar. Noch weniger lässt sich die Vierregionenstadt in ein rechtwinkliges Schema hineinzwingen.

c) Das feste System eines durch Cardo und Decumanus limitierten Vierecks geben uns erst die Agrimensoren in ihren Vorschriften über die Anlage einer römischen Kolonie. Es liegt in der Natur der Sache und geht aus den Texten deutlich hervor, dass diese Lehre in erster Linie sich auf die Verteilung des Landes *(ager)* bezieht. Doch nimmt sie auch auf die Städte Rücksicht, soweit die Natur der Gegend dafür geeignet war. Ich zitiere hier die Auszüge, in denen die Städte behandelt werden, alle aus der Schrift des sog. Hyginus Gromaticus *de limitibus constituendis* stammend.

Hygin. Agrim ed. Lachm. I 178,11. *Quibusdam coloniis kardo maximus et decimanus non longe a civitate oriuntur. nam in proximo esse debent, immo, si fieri potest, in ipsa colonia inchoari: sed quom vetusta municipia in ius coloniae transferuntur, stantibus iam muris et ceteris moenibus limites primos nisi a foris accipere non possunt.*

178,19 *antiqui enim propter subita bellorum pericula non solum erant urbes contenti cingere muris, verum etiam loca aspera et confragosa saxis eligebant, ubi illis amplissimum propugnaculum esset et ipsa loci natura. haec vicina urbibus rupium multitudo limites accipere propter loci difficultatem non potuit, sed relicta est, ut aut silvas reipublicae praestaret, aut, si sterilis esset, vacaret.*

180,1. *Quibusdam coloniis postea constitutis, sicut in Africa Admederae, decimanus maximus et kardo a civitate ordiuntur et per quattuor portas in morem*

[1] RICHTER Topogr. 33 A. 2 »Der in meiner Schrift 'Die älteste Wohnstätte des römischen Volkes' Berlin 1891 gemachte Versuch das Pomoerium der palatinischen Stadt als Templum quadratisch zu gestalten, hat sich als undurchführbar herausgestellt«. Nach Messala (s. oben S. 12) ist das Pomerium *locus pone muros regionibus certis determinatus* und solche Richtungspunkte gibt Tacitus in seiner Beschreibung an. Es bestand wohl aus geraden Linien, die diese Punkte oder die Cippi verbanden (VALETON Mnemos. XXIII 70 f.), brauchte aber deshalb kein Rechteck zu sein. Ich erinnere an die Bauart Trojas, wo die Stadtmauer ein aus lauter kleinen geraden Teilen zusammengesetztes Polygon ist. Vgl. JORDAN-HÜLSEN Topogr. I 3, 35 A. 15. *Piganiol* Mélanges d'Archéol. 1908, 233 ff. konstruiert sich ein genau orientiertes 'Trimontium' um das Forum herum als das älteste geschichtliche Rom

Digitized by Google

castrorum ut viae amplissimae limitibus diriguntur. H a e c e s t c o n s t i t u e n d o r u m l i m i t u m r a t i o p u l c h e r r i m a: *nam colonia omnes quattuor perticae regiones continet et est colentibus vicina undique, incolis quoque iter ad forum ex omni parte aequale. sic et in castris groma ponitur in tetrantem, qua velut ad forum conveniatur.*

181,5. I t a q u e s i l o c i n a t u r a p e r m i t t i t, r a t i o n e m s e r v a r e d e b e b i m u s: s i n a u t e m, p r o x i m u m r a t i o n i.

191,12. 194,4 *si propter locorum difficultatem prope urbem limites inchoari non poterint,— —.*

d) Wenn wir uns jetzt zu den Ü b e r r e s t e n e t r u s k i s c h e r S t ä d t e wenden, so finden wir zuerst in Pian di Misano bei **Marzabotto,** dem alten *Felsina*, die glänzendste Illustration der von Hygin p. 180 als *ratio pulcherrima* bezeichneten Stadtanlage.[1] Diese in den Jahren 1883 und 1888—89 ausgegrabene Stadt, 24 km. südlich von Bologna, war eine von den Etruskern angelegte Kolonie[2], die vom Ende des 6. bis zur Wende des 5./4. Jhdts etruskisch war[3], dann von den Galliern erobert aber nicht umgestaltet wurde. Von den Römern ist sie dagegen nie bewohnt gewesen und hat deshalb ihr etruskisches Gepräge treu bewahrt. Zusammen mit den Aussagen der Agrimensoren beweist also diese Stadt, die um Jahrhunderte älter ist als die ältesten römischen Kolonien, dass die Römer das Schema ihrer Kolonie- und Lagerstädte den Etruskern verdanken.

Vor kurzem ist auch festgestellt worden, dass der Weg, der durch das etruskische Gräberfeld von Bologna geht, genau von Osten nach Westen orientiert ist[4].

Ein zweites Beispiel einer regelmässigen Stadtanlage der Etrusker ist **Capua**[5]. Hier ist der sicher zu bestimmende Decumanus genau von Osten nach Westen orientiert[6]: wir dürfen wohl daraus den Schluss ziehen, dass die Cardines auf den Decumani rechtwinklig standen und das regelmässige Strassensystem

---

[1] BRIZIO Monumenti antichi d. Lincei I 249—422. Jetzt ist zwar mehr als ein Drittel der Stadt vom Fluss (Reno) weggespült worden, aber der regelmässige Grundplan ist doch ganz deutlich mit einem grossen Cardo von Süden nach Norden und drei grossen Decumani von Osten nach Westen (tav. I).

[2] Liv. V 33. Plin. n. h. 3. 115. Vgl. Polyb. XI 17,1. Diod. Sic. XIV 113.

[3] BRIZIO Mon. ant. I 289. KÖRTE 'Etrusker' bei Pauly-Wiss. Sp. 745.

[4] Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres 1900 p. 315. ff.

[5] BELOCH Campanien 296 ff.

[6] ebd. 296 und 345.

Digitized by Google

von einem Rechteck von Mauern umgegeben war. Die Stadt liegt nämlich in einer vollkommen flachen Ebene, wo es wenn irgendwo möglich war »die Anlage nach allen Regeln der Messkunst durchzuführen»[1]. Diese Stadt ist ebenso wie Nola nach der Angabe Catos im J. 471 v. Chr.[2] von den Etruskern gegründet worden. Da aber ihre Herrschaft in Capua schon 423[3] zu Ende war, hat man den Zweifel des Velleius *'tam mature tantam urbem crevisse floruisse, concidisse resurrexisse'* berechtigt gefunden.[4] WEEGE[5] hat dagegen versucht, die Angabe Catos durch das Zeugnis des Hekataios[6], der in seinem um 500 geschriebenen Werk Nola eine πόλις Αὐσόνων nennt, zu stützen: Capua und Nola seien in dem von Cato angegebenen Jahre von den Etruskern nicht gegründet, sondern occupiert worden. Doch hilft uns dieses Zeugnis nicht viel. Denn die auffallende Tatsache, dass der Plan von Capua ganz regelrecht ist, der von Nola vollkommen unregelmässig[7], erhält erst im Lichte dieser Angabe des Hekataios ihre Erklärung: Nola ist von den Etruskern occupiert, Capua von ihnen neu angelegt oder wenigstens vollkommen umgeschaffen worden. Diese Städte geben also instruktive Beispiele 'italischer' und etruskischer Städtegründungen bei ähnlichen Terrainverhältnissen. Dass die Etrusker schon im 6. Jahrhunderte in Campanien sesshaft waren, ist nicht in Abrede zu stellen. WEEGE hat an den mit Inschriften versehenen Vasen feststellen können, »inde ab ultimis sexti saeculi annis in Campaniam immigravisse mixtos Umbris et aliis gentibus» (a. a. O. S. 39) und rechnet dabei sicher mit einem Minimalansatz. KÖRTE geht in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts hinauf[8]. Bei der völlig übereinstimmenden Anlage von

---

[1] ebd. 344.

[2] Velleius I 7. Dass der Text des Velleius so zu deuten ist, hat WEEGE Vasculorum Campanorum inscriptiones italicae Bonnae 1906 p. 38 sq. wie mir scheint mit Recht behauptet gegen BELOCH Campanien 296 f. HÜLSEN 'Capua' in Pauly-Wissowas Real-Enc. u. a., die das Jahr 600 herausrechnen.

[3] MÜLLER Etrusk. I 172.

[4] HÜLSEN a. a. O. KÖRTE 'Etrusker' Sp. 751.

[5] a. a. O. S. 39.

[6] Bei Suidas und. Steph. Byzantius.

[7] BELOCH Campanien S. 402.

[8] KÖRTE 'Etrusker' Sp. 751 gegen KARO Bull. di paletn. Ital. 1904, 22. PATRONI allein setzt die Ankunft der Etrusker in Campanien in das 9. Jahrh. (Rendiconti d. Lincei 1903 S. 378 ff.) wegen der angeblich etruskischen Bucheroindustrie, die im 7. Jahrh. in Capua blühte. S. dagegen MAU Röm. Mitteil. 1904 S. 129 f.

Digitized by Google

Felsina (Marzabotto) und Capua ist es wahrscheinlich, dass diese etruskischen Koloniestädte zeitlich einander nahe stehen.

Auch Herculanum und Pompeji möchte ich in diesem Zusammenhang kurz erwähnen. In Herculanum laufen die Strassen der kleinen bisher untersuchten Stadtteile gradlinig und schneiden sich rechtwinklig: zwei Querstrassen von NW nach SO, fünf Längstrassen von NO nach SW.[1] Pompeji zeigt uns die Limitation in ihrem Werden[2] innerhalb einer Mauerlinie, die kein Rechteck bildet, sondern dem Felsen folgt. Je älter die Stadtteile, desto unregelmässiger die Strassen und Insulae. Doch hat NISSEN[3] dargetan, dass zwischen der Orientierung des Decumanus (der Nolaner Strasse) und der des ältesten Tempels auf dem Forum triangulare (6. Jhdt) eine gewisse Übereinstimmung besteht: jene ist nach der Sommerwende, dieses nach der Winterwende orientiert, und bezeichnet diese Verehrung der Wenden als eine Eigentümlichkeit Italiens, die man weder in Griechenland noch in den Griechenstädten Italiens kenne. Nach der Tradition waren diese beiden Städte zuerst oskisch, dann etruskisch, ehe sie von den Samnitern erobert wurden[4]. Da man aber in ihnen bisher keine etruskischen Inschriften gefunden hat und die etruskischen und griechischen Kulturelemente in Campanien so verschmolzen sind, dass bündige Beweise[5] ohne Inschriften schwerlich zu stande zu bringen sind, so halten die meisten Archäologen die Angabe Strabos für einen Mythus. Aber zu Gunsten Strabos wiegt schwer die sprachliche Beobachtung W. SCHULZES Eigenn. 387 und 565, dass *Pompei*, »die Stadt der *Pompaiianos*» sowohl durch die

---

[1] BELOCH Campanien Plan VIII S. 229.

[2] F. DUHN hat in seinem Buch 'Pompeji eine hellenistische Stadt in Italien' (Aus Natur und Geisteswelt 114) S. 22 ff. ein anschauliches Bild dieser allmählichen Entwicklung entworfen.

[3] NISSEN Orientation 107.

[4] Strabo p. 247 Ὄσκοι δὲ εἶχον καὶ ταύτην καὶ τὴν ἐφεξῆς Πομπηΐαν — — εἶτα Τυρρηνοὶ καὶ Πελασγοί, μετὰ δὲ ταῦτα Σαυνῖται. Vgl. VALETON Mnemos. XXI 64 A. 2 Herculaneum — videtur esse eversum et ab Etruscis de integro conditum.

[5] Weder die antike Säule (MAU Röm. Mitteil. 1902 S. 305 ff. 1904 S. 124 ff. 1905 S. 193 ff.; PATRONI Rendiconti d. Lincei 1903 S. 367 ff., in Milani, Studie Materiali III 1905 216—229) noch die Keramik (PATRONI in Milani, Studie materiali I 292. Rendic. d. Lincei 1903 S. 381) hat sichere Resultate geben können. Über den in einem Grab in Pompeji gefundenen Kriegswagen s. PETERSEN Röm. Mitteil. 1894 S. 274 ff.

Digitized by Google

Pluralform als auch besonders durch den Vocalwechsel *ai-ei* typisch etruskische Eigentümlichkeiten aufweist. Dadurch gewinnt auch das späte Zeugnis des Theophrastus Hist. Plant. IX 16,6, der noch im J. 314 v. Chr. von den Tyrrhenern in Heraklea (Herculanum) spricht, an Bedeutung. Aber jedenfalls sind die Städte vorläufig nicht als sichere Beispiele etruskischer Stadtanlagen anzuführen.

Diesen Beispielen limitierter Städteanlagen steht aber die grosse Masse etruskischer Städte in Etrurien und Latium gegenüber, bei denen man, soweit bisher Stadtmauern und Strassen blosgelegt oder untersucht worden sind[1], kein anderes System als das Anpassen an das Terrain entdecken kann. Bald nähert sich die Form einem Quadrat (Cosa s. DENNIS Cities and cemetries of Etruria 2 Aufl. 1878 II. S. 247), bald einem Rechteck (Corneto ebd. I 304, Falerii veteres I 87, Fiesole II 122, Rusellae II 228), bald einem Kreis (Vulci), bald einem langgestreckten Oval (Cortona Populonia II 217), bald einem Dreieck (Falerii novi I 105 DEECKE Falisker 39, Sutrium DENNIS I 65), bald herrscht völlige Unregelmässigkeit (Volaterra[2] DENNIS II 144; Veji DENNIS I 12, Tarquinii I 304, Perugia NOACK Röm. Mitteil. 1897, 162). Es ist nur zu erkennen, dass man, wo das Terrain es erlaubte, gern gerade Mauerlinien baute (s. oben S. 33 A. 1).

Die einzige Ausnahme in Etrurien ist Pyrgi, die Hafenstadt mit dem griechischen Namen, deren Mauern gradlinig und rechtwinklig waren. DURM[3] behauptet, dass die Polygonalmauern dieser Stadt sicher von früheren Einwohnern als den Etruskern, vielleicht von griechischen Kolonisten, errichtet worden seien. Darüber wage ich nicht zu urteilen. Durch seinen Namen nimmt aber jedenfalls Pyrgi unter den Städten Etruriens eine Sonderstellung ein.

Es ist allerdings denkbar, dass das Innere der Städte durch rechtwinklig sich kreuzende Strassen eingeteilt gewesen ist, wenn auch die äussere Form unregelmässig war. So gibt uns der Stadt-

[1] Diese Beschränkung muss stark betont werden. Es ist dringend zu wünschen, dass die Arbeit auf diesem Punkt einsetzt. Jetzt noch auf DENNIS Cities and cemetries of Etruria zu bauen, ist ein Notbehelf.

[2] DURM Die Baukunst der Etrusker 21 vergleicht den Stadtplan mit den Fangarmen eines Polypen; s. jedoch oben S. 6 A. 2 über den allmählichen Zuwachs der Stadt.

[3] DURM Die Baukunst der Etrusker 2. Aufl. 1905 S. 22.

Digitized by Google

plan der hellenistischen Gründung Priene[1] in Kleinasien das Bild einer im Inneren trotz des coupierten Bodens streng durchgeführter Orientierung, während die Mauern nur dem Felsen folgen.

Ob dies auch in Etrurien der Fall gewesen ist, können wir noch nicht entscheiden, da wir für keine einzige der ältesten etruskischen Städte den inneren Stadtplan genau kennen[2]. Die Ausgrabungen in Vetulonia vom Jahre 1894[3] sprechen sogar dagegen, da sie uns lauter gebogene Strassenlinien zeigen; es ist ganz willkürlich und irreführend, für solche Strassen die Bezeichnungen cardo und decumanus zu verwenden[4]. Die Lehre der Agrimensoren erfordert auch keineswegs, wie wir oben sahen, die Limitierung der Städte als obligatorisch, sondern empfiehlt sie, so weit das Terrain es erlaubt, sie kennt aber auch Fälle, wo die Limitation erst weit ausserhalb der Stadt anfängt.

Wenn aber die Stadt kein Rechteck zu sein brauchte und in den meisten Fällen kein Rechteck war, so lässt sich schon aus diesem Grunde der Satz MÜLLERS und NISSENS, die Stadt sei ein *templum*, nicht aufrecht halten. Ein Ausweg ist der Erklärungsversuch RICHTERS, dass zwar die Mauern den Formen des Terrains folgen, die durch den Pflug bezeichnete Pomeriumslinie dagegen die quadratische Form gehabt habe, die für »das als templum inaugurierte Stadtgebiet» erforderlich sei[5]. NISSEN hat auch von dieser Hypothese Abstand genommen, indem er Orientation S. 91 sagt: »Die Städte sind entweder im Verlauf der Zeiten gleich einem Naturgebilde dem Boden entwachsen, oder sie sind nach einheitlichem Plan mit einem Schlage erbaut worden. Die letzteren gehen uns an, mit den an erster Stelle genannten haben wir nichts zu schaffen — — —. Nun aber waren die

---

[1] WIEGAND u. SCHRADER Priene, Berlin 1904 S. 45 ff.

[2] Mit welchem Recht ED. MEYER Gesch. d. Altert. II 715 behauptet, dass die übrigen Städte Toscanas denselben Charakter wie Marzabotto zeigen, weiss ich nicht.

[3] Not. d. Scav. 1906 S. 272 ff. DURM Baukunst II 39 f. Fig. 39.

[4] So DURM a. a. O.

[5] RICHTER Topographie d. Stadt Rom 32. Diese Hypothese übersieht, dass der Pomeriumstreifen in der Rücksicht auf die Verteidigung ihre ganze Existenzberechtigung findet und also ursprünglich von der Mauerlinie abhängig war. Der Überlieferung gemäss bezeichnete der Pflug von Anfang an den wirklichen Verlauf der Mauer (s. oben). Um ein Quadrat um den Stadthügel zu beschreiben, hätte der Pflug oft über Wasser und steile Felsen gehen müssen.

Digitized by Google

meisten Städte Italiens in den Zeiten der Landfehde gegründet und an festen geschützten Orten angelegt, an denen eine kunstgerechte Limitation sich entweder schwer oder gar nicht durchführen liess». Sollten denn wirklich die wenigen regelmässigen Anlagen Templa sein, die grosse Hauptmasse der Städte aber nicht? Im Gegenteil bleibt wohl nur anzunehmen, dass die Heiligkeit der Mauer von der Stadtform und dem Stadtplan unabhängig war. Und von der Einfassung abgesehen besteht keine Verwandtschaft zwischen der Stadt, deren Inneres ganz profan ist und die wenigstens drei Eingänge haben musste, und dem Templum, das in seiner ganzen Ausdehnung heilig ist und nur nach einer Richtung sich öffnet.[1] Der Stadtplan von Priene, wo »die örtlichen Bedingungen für die Anwendung eines regelmässigen Schemas so ungeeignet wie möglich waren»[2], zeigt uns wie man baut, wenn die Lehre Gesetz geworden ist. An ähnliche strenge Vorschriften waren gewiss die Baumeister der ältesten etruskischen Städte nicht gebunden.[3]

Aber Felsina und Capua beweisen jedenfalls, dass die Lehre der Limitation schon im 6. Jhdt Eigentum der etruskischen Disciplin geworden war und bei geeignetem Terrain auch auf die Stadtanlagen angewendet wurde. Woher haben die Etrusker sie geholt?

Als Brizio die Ausgrabungen in Marzabotto veröffentlichte, konnte er noch ruhig den Etruskern die Ehre zuerkennen, die Limitation in Italien eingeführt zu haben.[4] Aber später wurde durch die Ausgrabungen Pigorinis in Castellazo di Fontanellata[5], Luigi Scottis in Colombare di Bersano[6] und zuletzt Quagliatis

[1] Varro L. L. VII 2,13. Festus 24. Es ist das Verdienst Valetons Mnemos. XXI 65, die inauguratio der Auguren und die limitatio der Feldmesser streng geschieden zu haben. Über die verschiedene Orientierung der Limites und der Tempel bei den Etruskern s. oben S. 28. E. Meyer Gesch. d. Alt. II 524 hält dagegen an der Lehre von Templum fest. Die Furche scheidet, so meint er, die Stadt als geheiligten Bezirk, templum, als Sitz der Beamten (!!) und der Schirmgötter des Gemeinwesens aus der Feldflur aus.

[2] Nissen Orientation 102.

[3] Vgl. Durm Baukunst 17. Valeton a. a. O.

[4] Brizio Monum. ant. I (1890) 290.

[5] Pigorini Bulletino di paletnol. italiana XIX 1893 S. 103 ff. 344. Pl. VIII; XX 1894 S. 77. Montelius La civilisation primitive, Text, S. 145. Duhn Neue Heidelb. Jahrb. IV (1894) S. 144 ff.

[6] Bulletino di paletn. ital. XIX 1893 S. 344. Castelfranco hat ebd. XX 81 dasselbe Schema sogar für die älteren Palafitte nachzuweisen versucht.

Digitized by Google

in Scoglio del Tonno bei Tarent[1] festgestellt, dass schon in den Terramarastädten Nord- und Süd-Italiens aus der reinen Bronzezeit die Limitierung vollständig durchgeführt ist. Daraus darf man freilich nicht schliessen, dass die Limitation altitalisches Eigentum gewesen sei[2], denn es ist völlig unbewiesen, dass die Einwohner der Terramarastädte Italiker gewesen sind. In den sicher italischen Ansiedelungen des Villanovatypus ist die ung. kreisrunde Form vorherrschend, wie zu erwarten war, da dies Volk hauptsächlich in runden Kapannen wohnte, während die viereckige Hausform in Scoglio del Tonno festgestellt worden ist.[3] Aber in dem Gebiete, wo man in grösserer Ausdehnung diese alten Ansiedelungen systematisch erforscht hat, dem Faliskergebiet, d. h. der Gegend der Bolsener- und Sabatinerseen und des saltus Ciminius[4], sieht man, wie die viereckige Kapanna[5] neben der runden auftritt, und kann einen Übergang konstatieren von der kreisrunden Stadtform, die im allgemeinen der Gestalt des Hügels folgt, zu der polygonen oder sogar rechteckigen[6]. Die italienischen Gelehrten Cozza und Pasqui haben gewagt für diese beiden Gruppen folgendes zu behaupten (S. 43): »Tanto nei recinti circolari, quanto nei poligonali si può supporre che l'abitato fosse diviso con le linee del cardine e del decumano; perochè gli ingressi, per quanto è possibile riconoscere nelle condizioni attuali del terreno, erano orientati». Als typisches Beispiel sei hier erwähnt die kreisrunde Anlage auf Monterado (zwischen Montefiascone und Orvieto) mit zwei diametralen Eingängen gegen Norden und Süden und einem gegen Osten (a. a. O. S. 44). — Die etruskische Occupation wird bezeichnet durch die Grösse der Anlagen (Falerii und Narce), nicht durch deren Form.

Es ist jedoch höchst unwahrscheinlich, dass die Etrusker, die das steinerne viereckige Haus zuerst in Etrurien eingeführt haben, den Stadtplan von Marzabotto und Capua den winzigen Hügelstädten der Italiker verdanken. Jener ist vielmehr von der übrigen Lehre der Limitatio, der Lehre vom *gruma*, nicht

[1] Not. d. Scav. 1900, 411 ff., Bull. di pal. it. XXVI.
[2] So Duhn Neue Heidelb. Jahrb. IV 1894 S. 144. Nissen Templum S. 10.
[3] Not. d. Scav. 1900 S. 435 fig. 6.
[4] S. Monum. antichi IV 43 f.
[5] ebd. 55 f.
[6] s. besonders Monte Lucchetti ebd. S. 95 ff. Fig. 29.

Digitized by Google

zu trennen. Wenn nun, wie oben S. 25 gezeigt, das greichische γνώμονα durch etruskische Vermittlung *gruma* geworden ist, so folgt daraus, dass die Etrusker ihrerseits das Wort des Instruments und damit die Messkunst selbst von den Griechen[1] übernommen haben — ob von den Griechen Italiens oder Kleinasiens, muss vorläufig dahingestellt werden. Im 6. Jhdt gilt die Lehre für die Etrusker und Griechen in Campanien gemeinsam. Denn in den griechischen Städten Neapolis[2], Puteoli[3] und Surrentum[4] ist die Orientierung ebenso durchgeführt wie in Capua. Für die Griechen des eigentlichen Hellas im 5. Jhdt waren zwar die Lehren des Milesiers Hippodamus eine Neuerung[5]. Aber die Kolonien im Westen, besonders Pästum[6] und Puteoli[7], zeigen, dass Hippodamos nichts Neues erfand[8], sondern Altes zu neuem Leben erweckte. Der mykenischen Kultur war ja die Orientierung bekannt. Sie herrscht vollständig im Palaste von Phaistos[9] und ist auch im Palaste von Knossos zu erkennen[10]. Hierher war sie

[1] Dass die griechischen Messinstrumente viel genauer als die etruskischen waren, beweist nichts dagegen, da die Etrusker fast alles, was sie von den Griechen geholt, mehr oder weniger verschlechtert haben.

[2] BELOCH Campanien, Breslau 1890 S. 66: »Neapels Anlage entspricht völlig dem Schema der alten Gromatiker«. Nach ihm ist die Stadt zwischen 600 und 525 gegründet, wahrscheinlich bald nach 600. NISSEN Landeskunde II 747, Orientation S. 107 setzt wie mir scheint ohne zwingende Beweise die Gründung nicht früher als 450—440 v. Chr., also ungefähr gleichzeitig mit der Hippodamischen Stadt Thurii (443), und zwar unter dem Einfluss Hippodamischer Lehre.

[3] BELOCH S. 89, 128 »fast genau — orientiert«. NISSEN Landeskunde II 737. Steph. Byz. Ποτιόλοι, πόλις Τυρρηνίας, κτίσμα Σαμίων, ἥτις καὶ Δικαιάρχεια. Hieron. Ol. 63, I (528) Samii Dicaearchiam condiderunt. Strabo V 245.

[4] BELOCH S. 263.

[5] Arist. Polit. B. 7, 1267^{b} 22 Ἱππ. ὃς καὶ τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὗρε — —. H 11, 1330^{b} 21 κατὰ τὸν νεώτερον καὶ τὸν Ἱπποδάμειον τρόπον (DIELS Vorsokr. S. 227, 11 und 41[2]).

[6] Pästum (Poseidonia) ist im 6. Jhdt von Sybaris aus gegründet. Vgl. Diodor. bibl. VIII 18 ὅτι οἱ Συβαρῖται — — τῶν ἔξωθεν ἐθνῶν μάλιστα ἠγάπων Ἴωνας καὶ Τυρρηνούς.

[7] s. oben A. 3 (um 525 gegründet).

[8] So meint mit Unrecht ERDMANN Phil. 42 (1884) S. 193 gegen O. MÜLLER Dorier II 250.

[9] PERNIER Rendiconti dei Lincei X 284. NOACK Homerische Paläste Leipzig 1903 S. 6 (Plan S. 4).

[10] NOACK a. a. O. S. 6 (Plan S. 5).

Digitized by Google

aber von den Babyloniern[1] gekommen, bei welchen die Lehre erst recht zu hause war.[2] An der Küste von Kleinasien, wo man dieser Quelle näher war, hat wohl die Lehre länger gelebt und von dort aus den Weg nach Italien gefunden. KÖRTE[3] hat aus guten Gründen einen direkten Zusammenhang zwischen den festen Steinmauern der ionischen und äolischen Griechenstädte Kleinasiens und denen Etruriens, ebenso wie zwischen den kleinasiatischen und etruskischen Tumulusgräbern angenommen. Es liegt nahe, diesen Zusammenhang auch auf den Stadtplan auszudehnen.[4]

Ich kehre jetzt zu der Bestimmung der heiligen Bücher zurück: drei Tempel, drei Strassen, drei Tore (oben S. 30). Wie ist es möglich, diese mit dem Normalplan der Agrimensoren, dem Rechteck mit vier Strassen und vier Toren in Einklang zu bringen? Gestehen wir es ehrlich ein: die beiden Lehren stehen in offenem Widerspruch und sind sicher von verschiedener Herkunft. Das Alter der ersteren wird dadurch bewiesen, dass sie von der Capitolinischen Trias abhängig ist, die schon zur Zeit des Tarquinischen Tempelbaus von Etrurien nach Rom gewandert war. Die orthodoxe Zahl hat DENNIS, wie er meint, in einigen Städten Etruriens festgestellt (Cosa II 248 drei Strassen, Rusellae II 226 sechs; in Falerii scheinen drei Tore gewesen zu sein). Auch die Städte Latiums Norba[5] und Ardea[6] hatten drei Tore, wie nach Varro die palatinische Stadt. Aber am auffallendsten ist es, dass wir diese Anordnung schon in einer altitalischen Ansiedelung finden und zwar in der kreisrunden Stadt auf Monterado (s. oben S. 38) mit Eingängen gegen Norden,

[1] Babylon nach Herod. I 180; Khorsabad s. PLACE Ninive et l'Assyrie III Pl. 2; Nimroud s. LAYARD Monuments I Ser. Pl. 99; PERROT—CHIPIEZ Histoire de l'Art II 327 Fig. 144 f. Von den Chaldäern kam die Lehre auch zu den Phoeniziern (Solunto s. Bulletino della Commun. arch. di Sicilia 1875).

[2] In der mykenischen Welt herrscht sie keineswegs durchgehend. Die Paläste von Tiryns und Mykene zeigen ein ziemlich unregelmässiges Schema. Das mykenische Troja war ein Polygon. — Die Mauern des späteren Arne in Boeotien folgen im allgemeinen der Form des Felsen (NOACK Athen. Mitteil. 428 ff.).

[3] 'Etrusker' in Pauly-Wissowa Sp. 749.

[4] Vgl. die Zwölfzahl der jonischen wie der etruskischen Städte.

[5] DODWELL 73—75.

[6] RICHTER Baum. Denkm. 1698.

Digitized by Google

Süden und Osten. Ebensowenig wie die capitolinische Trias selbst haben also wohl die Etrusker diese Lehre fertig nach Italien mitgebracht. Für zwei Götter dieser Trias hatten sie nicht einmal eigene Namen, sondern haben die italischen übernommen (Juno Minerva — Uni Menrva). Neben der Lehre der Limitation konnte aber die Lehre von der Dreizahl in der Fassung bestehen, dass »wenigstens drei» Strassen und Tore erforderlich waren oder nur drei *dedicatae* waren, wie es bei Servius heisst. Vgl. Mélanges d'Archéologie 1908, 250 f.

6. TEMPELBAU UND TEMPELWEIHE.

Die Ritualbücher gaben nach Festus 285 an *quo ritu — — arae aedes sacrentur.* Nach der gewiss richtigen Tradition haben die Tarquinier für den Bau des kapitolinischen Heiligtums etruskische Seher zu Rate gezogen (Liv. I 55,1 *vates quique in urbe erant quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverat*). Die Worte, die Plutarch von Romulus sagt, sind sicher auch hier gültig: Rom. 11 ἐκ Τυρρηνίας μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἱεροῖς τισι θεσμοῖς καὶ γράμμασι ὑφηγουμένους ἕκαστα καὶ διδάσκοντας ὥσπερ ἐν τελετῇ. Die Lage des Apollotempels auf dem Palatin wurde nach Sueton[1] durch die Haruspices bestimmt; dem jüngeren Plinius befahlen sie anstatt des kleinen Heiligtums der Ceres auf seinem Gut ein stattlicheres und grösseres zu bauen.[2] — Wie abhängig aber die Römer bei dem Gründungsritus von den Etruskern waren, erhellt am besten daraus, dass noch zur Zeit Vespasians Haruspices herangezogen wurden, deren Anweisungen man beim Neubau des Tempels auf dem Capitol folgte:

34. Tac. Hist. IV 53. *Curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert ——. ab eo contracti h a r u s p i c e s m o n u e r e, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum isdem vestigiis sisteretur: nolle deos mutari veterem formam. XI kal. Iulias serena luce spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque; ingressi milites, quis fausta nomina, felicibus ramis; dein virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque aqua [trimis] e fontibus amnibusque hausta p<er>luere. tum Helvidius Priscus praetor praeeunte Plautio Aeliano pontifice, lustrata <s>uovetaurilibus (bove taur.* Hs.*) area et super caespitem redditis*

[1] Sueton. Aug. 29 *templum Apollinis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarant.*

[2] Plin. Ep. IX 39 *haruspicum monitu reficienda est mihi aedes Cereris in praediis in melius et in maius. — — videor ergo munifice simul religioseque facturus, si aedem quam pulcherrimam exstruxero, addidero particus [aedi], illam ad usum deae, has ad hominum.*

Digitized by Google

extis, Iovem, Iunonem, Minervam praesidesque imperii deos precatus — — vittas, quis ligatus lapis innexique funes erant, contigit; simul ceteri magistratus et sacerdotes et senatus et eques et magna pars populi studio laetitiaque conixi saxum ingens traxere. passimque iniectae fundamentis argenti [et] aurique stipes et metallorum primitiae, nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur[1]*: praedixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. altitudo aedibus adiecta: id solum religio adnuere et prioris templi magnificentiae defuisse crede<batur>.*

Wir finden hier die Ceremonie der Stadtgründung zum Teil wieder: die Grube und die Opfer, die man in jene hineinwarf. Es kommt aber etwas Neues hinzu, nämlich der Ritus der Grundsteinlegung. Es war dies der bekannte orientalische Brauch, der in chaldäischen und ägyptischen Texten eine so grosse Rolle spielt (s. oben S. 9), in der römischen Geschichte aber uns hier zum ersten Male begegnet. Man hat deshalb allgemein angenommen, dass hier eben dieser orientalischer Brauch vorliegt, der freilich bei den gerade damals regen Beziehungen zum Orient leicht zu erklären wäre. Der Text gibt aber gar keinen Anlass zu einer solchen Annahme. Es war die erste Tat des Römers, der mit dem Neubau beauftragt wurde, dass er Haruspices heranzog *(ab eo contracti haruspices)*. Durch ihre Verordnungen wurde der ganze Plan des Neubaus bestimmt, und zwar nach einem auch bei den Chaldäern[2] herrschenden Prinzip: *nolle deos mutari veterem formam — — altitudo aedibus adiecta: id solum religio adnuere credebatur.*[3] Auf ihren Befehl wurden die entweihten Reste des alten Tempels ins Wasser geworfen.[4] Es folgt die Lustratio und das Gebet. Dann wurde aber der mit Binden umwundene Grundstein vorgeschleppt, während gleichzeitig rauhe Metallstücke in den Grund hineingeworfen wurden. Dieses Opfer geschah wiederum nach der Vorschrift der Haruspices *(praedixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato)*, also wohl auch die Grundsteinlegung selbst. In der Tat stimmt der Vorgang gut zu der Schilderung Ovids (oben S. 7 Nr. 18; vgl. v. 835 *augurio*

[1] *signuntur* Hs.

[2] Jastrow Die Religion Babyloniens und Assyriens II 144: »Bei dem Neu- oder Umbau alter Heiligtümer war es Sitte, stets nach dem alten Grundstein zu forschen, sowie die ursprünglichen Umrisse zu ermitteln, um den neuen Tempel genau nach altem Muster zu erbauen«.

[3] Weniger konservativ waren die Haruspices in dem oben S. 41 A. 2 erwähnten Falle.

[4] So verfuhr man auch mit den *monstra*, wenn man sie nicht verbrannte (s. unten 'Sühnung der Ostenta'). Es ist die reinigende Kraft des Wassers, die hier zum Ausdruck kommt.

Digitized by Google

laeti iaciunt fundamina cives). Der Grundstein wird zwar hier zum ersten Male erwähnt, aber es ist auch die erste und einzige Stelle der lateinischen Literatur, in der die Grundlegung eines Tempels ausführlich geschildert wird. In der griechischen Literatur kommt keine solche Schilderung vor. Über die Spuren eines griechischen Ritus s. oben S. 9 A. 1.

Die Römer haben aber den Etruskern nicht nur das Ritual sondern die ganze Kunst, Tempel zu bauen, entlehnt. Nach der Tradition haben die Tarquinier bei dem Bau des capitolinischen Tempels nicht nur etruskische Seher sondern auch etruskische Künstler herangezogen[1], und die noch vorhandenen Baureste bestätigen diese Angabe.[2] Es ist nicht zu bezweifeln, dass die heiligen Schriften der etruskischen Disciplin auch Vorschriften über den Bau der Tempel enthalten haben. Darauf bezog sich ja die erste Verordnung der im J. 70 n. Chr. zu Rat gezogenen Haruspices *(nolle deos veterem formam mutari)*. Auf die Anlage der Tempel, nicht auf das Ritual, beziehen sich gleichfalls die einzigen auf uns gekommenen Notizen aus der etruskischen Disciplin.

1. Die erste sagt, dass in jeder *etrusco ritu* angelegten Stadt drei Tempel erforderlich waren, nämlich die der drei hohen Gottheiten Iuppiter, Iuno und Minerva (s. oben S. 30 Serv. Aen. I 422). Diese Bestimmung muss ursprünglich sich auf die drei Tribus der Stadt bezogen haben (s. unten S. 48), die nicht nur gentile, sondern auch lokale Bedeutung hatten und gewiss auch jede ihr eigenes Heiligtum besassen. In geschichtlicher Zeit ist aber aus den drei Tempeln ein dreizelliger geworden. Vitruv beschreibt dieses templum tuscanicum IV 7. Ein solcher war der Tempel auf dem Capitol Roms. Dreizellig waren gleichfalls die grossen Tempel der halb etruskischen Stadt Falerii[3] (Civita Castellana) und der nach Livius von Tarquinius Superbus gegründeten Kolonie Signia[4], höchst wahrscheinlich auch das grösste

[1] Liv. I 56, 1 *Intentus perficiendo templo fabris undique ex Etruria accitis.* Plin. n. h. 35, 157 *Vulcam Veiis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus Iovis effigiem in Capitolio dicandam.*

[2] H. Degering Nachr. d. Götting. Gesellsch. d. Wissenschaft 1897 153 ff. Wissowa Relig. 36.

[3] Not. d. Scavi 1887 p. 94 tav. II.

[4] R. Delbrück Das Capitol von Signia, Rom 1903 S. 1—13. Statuetten von Minerva und Juno sind in dem Tempel gefunden (S. 13). Liv. I 56, 3 *(Tarquinius Superbus) Signiam Circeiosque colonos misit.* II 21,7.

Digitized by Google

von den fünf Heiligtümern auf der Akropolis der echt etruskischen Stadt Felsina (Marzabotto).[1] Wenn WISSOWA Relig. 36 behauptet, dass »die zahlreichen Capitolia italischer und auswärtiger Städte erst Nachbildungen des römischen sind und das Recht zur Gründung eines solchen den *coloniae* vorbehalten war», so gilt das jedenfalls nicht von jener etruskischen Kolonie, die nie von Römern bewohnt war. Das stützt aber seine eigene Vermutung, dass diese Götter, obgleich die Namen italisch sind, zuerst in Etrurien zu einer Trias verbunden worden sind.

2. Die andere Notiz lehrt uns, dass nach Verordnung der heiligen Bücher die Tempel des Mars, der Venus und des Vulcanus ausserhalb der Stadtmauern liegen mussten:

35. Vitruv. de arch. I 7, 1 *aedibus vero sacris, quorum deorum maxime in tutela civitas videtur esse, et Iovi et Iunoni et Minervae in excelsissimo loco — areae distribuantur. — — Marti extra urbem sed ad campum, itemque Veneri ad portum. id autem etiam Etruscis haruspicibus disciplinarum scripturis ita est dedicatum, extra murum Veneris Volcani Martis fana ideo conlocari, uti non insuesca[n]t in urbe adulescentibus seu matribus familiarum veneria libido, Volcanique vi[s] e moenibus religionibus et sacrificiis evocata ab timore incendiorum aedificia videantur liberari. Martis vero divinitas cum sit extra moenia dedicata, non erit inter cives armigera dissensio.*

Eine ausführliche Beschreibung der tuskanischen Ordnung gibt Vitruv IV 7 ff. Es genügt hier auf die eingehende Untersuchung WIEGANDS[2] zu verweisen, der den Text Vitruvs mit den vorhandenen Resten etruskischer Tempel verglichen und seine Darstellung in der Hauptsache richtig gefunden hat. Ich glaube zwar nicht, dass WIEGAND mit Recht die etruskischen Tempel, die Vitruv nach eigener Beobachtung hat beschreiben können[3], für seine einzige Quelle hält, sondern halte es für wahrscheinlich, dass er hier dieselbe Taktik wie sonst befolgt, dass er die theoretische Beschreibung aus Autoren schöpft und dann in römischen oder italischen Beispielen eine Anwendung der Lehre zu finden sucht.[4] Aber wie viel von diesen Bestimmungen in den heiligen Büchern der Etrusker enthalten war, können wir nicht entscheiden.

---

[1] BRIZIO Monum. antichi I 259,264 Tempel 3, tav. I c. Über den dreizelligen Tempel (das Capitol) Pompejis s. MAU Pompeji 55 ff., vgl. oben S. 25. Über das Capitolium vetus zu Rom s. HÜLSEN Real-Encycl. III 1540, WISSOWA Relig. 36.

[2] TH. WIEGAND La Glyptothèque Ny Carlsberg Texte II S. 1—32.

[3] a. a. O. S. 5.

[4] Auf die Schriften der etruskischen Disciplin beruft sich Vitruv ausdrücklich I 7, 1 (s. oben). Wenn er in der Quellenverzeichnis VII praef. §. 11—15

Digitized by Google

Von der Orientierung der tuskanischen Tempel sagt Vitruvius nichts, obgleich Bestimmungen darüber sicher in den heiligen Büchern nicht gefehlt haben. Von den fünf Heiligtümern auf der Akropolis von Marzabotto haben die zwei am besten erhaltenen[1] die Front gegen Süden, wahrscheinlich also auch die übrigen.[2] — Nähere Angaben fehlen leider in der italienischen Publikation, der Plan (tav. I) zeigt aber, dass die Tempel nicht mit derselben Genauigkeit wie die Stadt selbst nach den Himmelsgegenden angelegt sind —. Der Capitolinische Tempel sah nach Dionysius[3] gleichfalls gegen Süden, weicht aber in der Tat 24° gegen Osten ab[4]. Der Tempel von Falerii ist gegen Südwesten orientiert[5], der tuskanische Tempel von Alatri aber gegen Süden mit einer Differenz von 13° 48′ nach Osten[6]. Die Südorientierung herrscht also bei den etruskischen Tempeln ebenso wie bei der Einteilung des Himmels in der etrusk. Blitzschau (Plin. n. h. II 143 s. oben I 16). Nach NISSEN Orientation S. 253 »stammt sie aus der Fremde, aller Wahrscheinlichkeit nach aus Aegypten«. Inwiefern die Abweichungen vom Süden etwa von der Himmelsregion (s. I 16) des betreffenden Tempelgottes oder vom Kalender abhängig sind, darüber erlaube ich mir nicht zu urteilen. Mit den fünf Heiligtümern von Marzabotto, die alle fast genau dieselbe Richtung haben, obgleich sie gewiss verschiedenen Göttern geweiht waren, sind andere Städte einheitlicher Orientation wie Paestum (NISSEN S. 221), Selinunt (ebd. 223), Priene (ebd. 103) zu vergleichen. Darin ist jedenfalls eine weitgehende Anpassung an die lokalen Verhältnisse zu erkennen.

---

keine etruskische Schriften erwähnt, so beweist das nur, dass er sie nicht direkt benutzt hat. Aber er zitiert u. a. Varro (§ 14 *item Terentius Varro de novem disciplinis unum de architectura*), der doch sicher bei der Behandlung der Tempelarchitektur auch die tuskanische Ordnung berücksichtigt haben muss; und zu der Zeit Varros waren die etruskischen Bücher schon ins Lateinische übertragen.

[1] Mon. antichi I, tav. I b und d.

[2] Mon. ant. I 262. Über den grössten Tempel s. Sp. 259 A. 3.

[3] Dionys. IV 61 ἐκ μὲν τοῦ κατὰ πρόσωπον μέρους πρὸς μεσημβρίαν.

[4] Mon. antichi I 263. Annali d. Instit. 1876 p. 149 und 162.

[5] Not. d. scavi 1887 p. 94 tav. II.

[6] WINNEFELD Röm. Mitteil. 1889 145. BRIZIO Mon. ant. I 263 führt auch 'il tempietto etrusco scoperto ad Orvieto' (Not. d. scav. 1885 p. 38 tav. III 6) als Beispiel der Südorientierung an. Über den Tempel zu Conca s. PETERSEN Röm. Mitteil. 11 1896 S. 157. Genaues Material wird uns erst die Fortsetzung der Arbeit NISSENS Orientation geben.

Digitized by Google

Es fragt sich, ob nicht NISSEN S. 114 den Wert der Bemerkungen Vitruvs IV 5 unterschätzt. Die Worte *sin autem loci natura interpellaverit, tunc convertendae sunt earum regionum constitutiones, uti quam plurima pars moenium (= urbis) e templis deorum conspiciatur*[1] hat PASQUI Not. d. Scav. 1887, 94 auf den Tempel von Falerii angewendet: »l'asse longitudinale delle celle corre da nord-est a sud-ouest, in maniera che la fronte del tempio prospetta l'antica Faleria». Die Haruspices, die im J. 65 v. Chr. von Etrurien herbeigeholt wurden, wollten das herabgestürzte Bild Juppiters auf der Area des Capitols *contra atque antea fuerat* in der Richtung gegen Osten aufstellen mit der Motivierung, dass es so über das Forum und die Curia, das politische Centrum der Stadt, hinausschaue (Cic. Cat. III 20).[2]

---

[1] Vgl. Vitruv. I 7,1 *in excelsissimo loco, unde moenium maxima pars conspiciatur.*

2 In die auf Varro sich berufende Beschreibung der etruskischen Limitationslehre, in der die Westorientierung herrschte (S. 30), schiebt Frontin. Agrim. p. 27 den Satz *sicut quidam architecti delubra in occidentem recte spectare scripserunt* ein. Bei Hygin. p. 169 heisst es *antiqui architecti* und NISSEN Orientation S. 113 vermutet, dass Vitruv gemeint ist, der IV 5 die Orientierung der Tempel nach Westen als die normale darstellt. Dass er dabei aus einer griechischen Quelle geschöpft hat, scheint sicher.

Digitized by Google

B. DIE ORGANISATION DES STAATES.

1. DIE STAATSVERFASSUNG.

Nach Festus 285 lehrten die libri rituales *quomodo tribus curiae centuriae distribuantur, exercitus constituant<ur> ordinentur.* Es klingt sonderbar, wenn wir hören, dass die etruskischen heiligen Bücher genaue Vorschriften über die drei Begriffe enthielten, auf welchen das ganze römische Staatswesen beruhte: *tribus curiae centuriae.* Man hat es auch nicht recht gewagt, dieses Zeugnis in seiner ganzen Bedeutung zu verwerten[1].

Jetzt wissen wir aber, dass Roma ein etruskischer Name[2], die Stadt also eine etruskische Gründung ist, dass ferner die meisten der Könige etruskische Namen tragen[3] und also die Königszeit die etruskische Periode Roms ist. Die römische Tradition verehrt den König, der die Glanzzeit dieser Epoche vertritt, Servius Tullius-Mastarna (etr. *macstrna*), als den Schöpfer der römischen Verfassung und der römischen Heeresordnung. Wenn wir nun aus Festus ersehen, dass die staatlichen Einrichtungen Roms in der heiligen Litteratur der Etrusker enthalten waren, so können wir nicht umhin, in jener Tradition einen wahren Kern zu erkennen. Die natürliche Entwicklung geht ja von *ius sacrum* zu *ius profanum.* — Es fehlt uns an Mitteln, die in den heiligen Büchern enthaltene Verfassung zu veranschaulichen. Auf die Darstellungen MÜLLERS[4], MARTHAS[5] und KÖRTES[6] verweisend will ich im folgenden nur versuchen, den Spuren etruskischen Einflusses in der römischen Verfassung nachzugehen, um die Angabe des Festus zu prüfen.

---

[1] MÜLLER Etrusk. I 320, II 11.

[2] SCHULZE Eigenn. 579 ff. Vgl. oben S. 7.

[3] Romulus, Numa (auch seine Ratgeberin Egeria), die beiden Tarquinier, Servius Tullius-Mastarna.

[4] Etrusk. I 335 ff.

[5] 'Etruria' bei Daremberg-Saglio Dictionnaire II 821—824.

[6] 'Etrusker' Real-Encycl. Sp. 753 f.

Digitized by Google

Tribus.

Varro[1] hat uns die Angabe eines etruskischen Autors, Volnius, vermittelt, die Namen der drei ältesten Tribus Roms *Ramnes, Tities* und *Luceres* seien etruskisch. Und diese Notiz hat durch die Untersuchungen von W. SCHULZE ihre volle Bestätigung gefunden: »*titie* **ramne luχre* sind nichts anderes als die Bezeichnungen etruskischer gentes» (Eigenn. S. 218); die Formen *Tities Ramnes Luceres* sind »dem lateinischen Sprachgebrauch nur oberflächlich angepasst» (S. 581). Dass auch das Verbreitungsgebiet des Wortes *tribus* in älterer Zeit auf etruskischen Einfluss hinweist, hat KORNEMANN[2] dargelegt.

Die Etymologie des Wortes *tribus* ist unsicher. Der Tradition nach waren sowohl in Rom als auch in der Etruskerstadt Mantua ursprünglich drei Tribus[3]. In der 'servianischen' Verfassung bezieht sich das Wort *tribus* auf den Boden: jene ältesten drei Tribus, deren Namen in den Rittercenturien (Liv. 1, 13, 8; 36, 2) fortlebten, bezeichneten gewiss ursprünglich nicht nur eine gentile sondern auch, wie Varro angibt, eine lokale Einteilung, da »in der Regel die zugehörigen Geschlechter bei einander wohnten» (E. MEYER Gesch. d. Altert. II 514). Dass aber eine lokale Dreiteilung der etruskischen Stadt wirklich existiert hat, wird durch das oben S. 32 angeführte Zeugnis von den drei Strassen, Toren und Tempeln, die ich schon dort zu den drei Tribus in Beziehung setzte, sicher gestellt. Der Bedeutung wegen braucht

---

[1] Varro L. L. V 55 *Ager Romanusprimum divisus in partis tris, a quo tribus appellatae Titiensium Ramnium, Lucerum. nominati, ut ait Ennius, Titienses ab Tatio, Ramnenses ab Romulo, Luceres, ut Iunius, ab Lucumone; sed omnia haec vocabula tusca, ut Volnius, qui tragoedias tuscas scripsit, dicebat.*

[2] Klio 1905, 87 A. 6. Ausser in Rom kommt das Wort vor bei den Umbrern (Iguv. Taf.), bei den keltischen Boiern nördlich von den Umbrern (Plin. n. h. III 116), in der etruskischen Mantua (Serv. Aen. X 201 *origo Mantuanorum — a Tuscis.* 202 s. unten. Verg. Aen. X 203 *Tusco de sanguine vires.* Plin. n. h. 3, 130 *Mantua Tuscorum*) und auf einem Gefäss unbekannter Herkunft, vermutlich aus Amiternum (CIL IX 4202 *praifectos pro trebibos fecit*).

[3] Serv. Aen. X 202 *Mantua tres habuit populi tribus, quae in quaternas curias dividebantur.* L. HOLZAPFEL, Die drei ältesten römischen Tribus Klio I 1901 228—255 verteidigt die Überlieferung (246) und erinnert u. a. an die *tresviri coloniae deducendae* und *tresviri agris dandis*, die die Dreizahl der Urverfassung bewahrt haben.

Digitized by Google

man also kaum die Verbindung des *tribus* mit *tres* aufzugeben[1]: der Begriff der Dreizahl ist geschwunden wie der des *centum* in *centuria* (vgl. 'Quartier' 'Viertel').

»Auch die Namen der *tribus rusticae* Lemonia Pupinia Voltinia werden durch das Zeugnis der Überlieferung oder ihrer grammatischen Form für das Etruskertum reklamiert».[2]

Curiae.

Von den Namen der nach der Tradition von Romulus geschaffenen 30 Curien sind uns nur folgende bekannt:

Foriensis, *Rapta*, *Veliensis* [MÜLLER, *Vellensis* Hs.], *Velitia* Festus 174. *Titia* Festus ep. 366. *Faucia* Liv. IX 38,15. *Acculeia* Varro L.L. VI 23. *Tifata* Festus ep. 49, 131, 366.

Für drei von diesen lassen sich genau entsprechende etruskische Gentilnamen aufweisen: Velitius—*veliϑna* (Schulze 259 f.), Titius— *titie* (ebd. 218), Faucius—*φauχa* (ebd. 151 A. *Tifata* heisst auch eine Höhe in der Nähe von der etrusk. Stadt Capua, Festus ep. 366, Liv. 7, 29, 6 u. ö.). Auch hier zeigt sich also ein stark etruskischer Einfluss. Cicero verbindet die Curien mit den drei oben erwähnten etrusk. Tribus (rep. II 14 *populumque — — in tribus tris curiasque triginta discripserat*) und in der etruskischen (s. oben S. 48 A. 2) Stadt Mantua waren nach Servius Aen. X 202 drei Tribus und zwölf Curien[3]. Die lokale Natur, die ich schon oben jenen Tribus neben der gentilen vindizierte, tritt bei den Curien in einigen Namen deutlich hervor: *Foriensis*[4], *Veliensis*, vielleicht auch *Tifata*[5]. Eine interessante Parallele hat SCHULZE Eigenn. 543 ff. aus den iguvinischen Tafeln herangezogen: die in II b 1—7 erwähnten zweimal zehn Verbände enthalten »eine lokale Gliederung, die freilich auf der gentilicischen Ordnung beruht oder doch an sie anknüpft», wie die attischen Demen mit ihrem Wechsel zwischen Orts- und Geschlechtsnamen.

[1] So jetzt WALDE Etym. Wörterb. Nach MOMMSEN Röm. Staatsr. III 95, ED. MEYER Gesch. d. Altert. II 524, BÜCHELER Umbrica 95 ist *tribus* urspr. 'Gau'. Über das Verhältnis der Landtribus zu den Stadttribus s. E. MEYER Hermes 30 (1895) S. 1 ff.

[2] W. SCHULZE Eignenn. 581. Vgl. 161 A. 5, 213, 259.

[3] In Rom wurde die Zahl nach dem römischen Dezimalsystem bestimmt.

[4] Vgl. zu der Bildung *tribus Arniensis* Cic. leg. agr. II 79. Liv. 6, 5, 8.

[5] Dunkel bleibt der Name *Rapta*.

Digitized by Google

Centuriae.

Die beiden Bedeutungen des Wortes *centuria* als Terminus der Messkunst und der Heeresorganisation stellt Festus 53 zusammen: *centuria in agris significat ducenta iugera, in re militari centum homines*. Vgl. Varro L.L. V 8. Schliesslich bezeichnet das Wort die politische Stimmeneinheit der Klassenverfassung. MÜLLER Etrusk. I 320 hat die Frage aufgeworfen, in welchem Sinne wir das Wort bei Festus 285 aufzufassen haben und darauf geantwortet: »dass unter *centuriae* die Centurien der Classen gemeint sind, scheint mir sicher; wenigstens denkt jeder, der nicht mit einer bestimmten Ansicht an die Stelle geht, bei *tribus, curiae, centuriae* an die in den *comitiis tributis curiatis centuriatis* hervortretenden» (S. dagegen HOLZAPFEL a. a. O. 246.). Ich möchte aber lieber die Frage so formulieren: wie verhalten sich die verschiedenen Bedeutungen zu einander? Sind sie von Anfang an verschieden oder haben sie sich aus einem gemeinsamen Begriff entwickelt?

Die Überlieferung stellt die *centuria* als eine Schöpfung nicht des Servius Tullius, sondern des Romulus dar (Festus 53 *centuriatus ager in ducena iugera definitus, quia Romulus centenis civibus ducena iugera* (d. h. centum heredia) *tribuit*. Varro R. R. I 10 *bina iugera quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim, quae heredem sequerentur, heredium apellarunt. haec postea centum, centuria*). In einer mit dem Pflug gegründeten, um ihr Dasein kämpfenden Stadt musste es auch die erste Aufgabe sein, allen Anteil am Boden zu geben und den Bürgern die Wehrpflicht im Verhältnis hierzu aufzuerlegen. Ich sehe deshalb keinen Grund dazu, die Angabe Varros zu bezweifeln, dass die 'romulische' d. h. ursprüngliche *centuria* einen Boden- und Personalverband bezeichnete, ebenso wie nach BUGGE St. IV 341 »*huntari* ursprünglich gewiss ein aus 100 Hofstellen bestehendes Territorium war, deren jede wohl einen Kriegsmann (?) stellte». Diese *centuria* als Bodenmass weist aber auf etruskischen Einfluss dadurch hin, dass sie von dem oben als etruskisch erkannten Mass *acnua* ausgeht: zwei *acnuae* machten ein *iugerum* (120×240 Fuss), zwei *iugera* ein *heredium*, hundert *heredia* eine *centuria* (daher der Name). Nach Varro war ein *heredium* der ursprüngliche Anteil jedes

Digitized by Google

Bürgers. Wenn man auch diesen kleinen Anteil bebauten Landes *(ager)* eher einen »Gemüsegarten«[1] als einen Bauernhof nennen muss, so stellt sich doch heraus, dass dieses Mass etwas Altererbtes ist, das bis in späte Zeit hinein fortlebt. Bei Viritanassignationen der älteren Zeit ist es das gewöhnliche Mass[2], in den Bürgerkolonien gleichfalls[3], noch in der Militärkolonie Turin ist es das normale Mass der einzelnen Insulae[4], in der 'servianischen' Verfassung war es wahrscheinlich der Minimalcensus der Wehrpflicht[5]. Die Antiquare des letzten Jhdts v. Chr. sagen zwar, dass die *centuria* im Heer ungefähr hundert Mann betrug (Varro L.L. V 8 *centuria qui sub centurione sunt, quorum centenarius iustus numerus.* Fest. 53 s. oben). Ob aber diese Zahl wirklich jemals innegehalten worden ist, wissen wir nicht. Die Doppelbedeutung des Wortes findet dagegen seine natürliche Erklärung, wenn wir annehmen, dass centuria im Heere ursprünglich die Abteilung bezeichnete, welche von den Bewohnern einer centuria aufgestellt wurde. Zu der Bedeutung von Stimmeneinheit kam das Wort, indem das bewegliche Kapital im Bezug auf Wehr- und Steuerpflicht mit dem festen gleichgestellt und also der Begriff der nicht an dem Boden haftenden *centuria* geschaffen wurde.

Älter als *centuria* scheint die *decuria* zu sein, denn das *u* in *centuria* lässt sich am bestem als Analogiebildung nach *decuria* erklären[6]; das hohe Alter dieses Wortes wird aber durch das umbrische *dequrier tekuries* und das *u* durch den got. *u*-Stamm *tigu-* verbürgt. Es gibt ferner noch kleinere alte Abteilungen, osk. *pomperio* umbr. *pumpeřias*, die sicher nicht Heeresabteilungen sondern bestimmte gentilicische und zugleich lokale Verbände bezeichnen. Von den umbr. *tekvias*, die über den *pumpeřias* stehen, tragen nämlich einige gentilicische, andere lokale Namen[7].

---

[1] E. MEYER Gesch. d. Altertums II 519. Plin. n. h. 19, 50 *in XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa, semper in significatione ea 'hortus', in horti vero 'heredium'.* Festus ep. 99 *heredium praedium parvulum.*

[2] MEYER a. a. O. [3] ebd.

[4] SCHULTEN Hermes 41 (1906) S. 4.

[5] MOMMSEN Staatsrecht III 248, 2.

[6] SCHULZE Eigenn. 545 f.

[7] Z. B. *decuvia Casilas — ager Casilus* aber *decuvia Atiedias — fratres Atiedii.*

Digitized by Google

2. DAS KRIEGSWESEN.

Über das Kriegswesen der Etrusker s. MÜLLER Etrusk. I 364—372, KÖRTE 'Etrusker' Real-Encycl. Sp. 754. Es fehlt aber noch an einer eingehenden Untersuchung der Waffenformen, ohne die das Verhältnis des etruskischen Kriegswesens zu dem der italischen Nachbarn nicht klargelegt werden kann. Dass die römische Reiterei im 7. Jahrh. nach dem Vorbild der tuskulanischen organisiert worden ist, hat HELBIG[1] hervorgehoben. Tusculum ist aber, wie schon der Name beweist, eine etruskische Gründung.

3. DAS RECHTSWESEN.

Es ist eine Eigentümlichkeit des römischen Rechtswesens, dass das gesammte *ius civile* seit alter Zeit in der Obhut der Priester (Pontifices) gestanden und in engstem Zusammenhange mit dem *ius sacrum* sich entwickelt hat (WISSOWA Relig. 324). Genau so war es aber auch bei den Etruskern. Die heiligen Bücher, und zwar die Ritualbücher, waren zugleich ihr Gesetzbuch[2]. Aus Festus 285 sahen wir, dass sie Bestimmungen über den Schutz sowohl der heiligen Mauern als auch der profanen Eingänge enthielten *(qua sanctitate muri, quo iure portae)*. In dem bei den Agrimensoren erhaltenen Bruchstück, das zu der etr. Limitationslehre gehört, der sog. »Weissagung» der Vegoia, wird derjenige, der die Heiligkeit der Grenze verletzt, der Strafe der Götter preisgegeben. Und zwar haftet der Fluch nicht nur an dem Missetäter selbst, sondern auch an seinem ganzen Geschlecht und seinem ganzen Eigentum: er selbst wird schnell sterben, sein Geschlecht wird ausgerottet, sein Gut von Unwetter und Missernte, alle,

[1] Hermes XI, 1905 101—115 'Die Castores als Schutzgötter des römischen Equitatus'. Die Dioskuren waren in Tusculum als Hauptgottheiten verehrt und ihr Kultus kam von dort, nicht unmittelbar von den Griechen, nach Rom (WISSOWA Relig. 217 f.). Über die Reiterdarstellungen der tönernen Friesplatten des 6.—7. Jahrh., die in Rom und Velletri gefunden, aber in Etrurien komponiert sind, s. HELBIG a. a. O. 106 f., Rhein. Mus. 58, 507 f.

[2] Vgl. JASTROW Die Religion Babyloniens I 267 »Im gewissen Sinne ist die gesamte Literatur Babyloniens religiös. Selbst die juridischen Formeln in den Geschäftsurkunden zeigen einen religiösen Anstrich. Da die Schreiber zugleich Priester waren, so war jeder Vertrag — — eine religiöse Übereinkunft. Der den Vertrag schliessende Eid bedingte eine Anrufung der Götter. — Die Ausdrücke, durch welche sich die Parteien verpflichteten, bestanden grossenteils aus religiösen Formeln».

Digitized by Google

die an dem Verbrechen teilnahmen, werden von bösen Krankheiten heimgesucht werden (s. oben I S. 6 Agrim. p. 350 . . . *qui contigerit moveritque (*sc. terminos*) possessionem promovendo suam, alterius minuendo, ob hoc scelus damnabitur a dis. si servi faciant, dominio mutabuntur in deterius. sed si conscientia dominica fiet, celerius dominus extirpabitur gensque eius omnis interiet, motores*[1] *autem pessimis morbis et vulneribus afficientur membrisque suis debilitabuntur. tum etiam terra a tempestatibus vel turbinibus plerumque labe movebitur, fructus saepe laedentur decutienturque imbribus atque grandine, caniculis interient, robigine occidentur. multae dissensiones in populo. fieri haec scitote, cum talia scelera committuntur)*. Das ganze schliesst mit einer Warnung vor Falschheit *(propterea neque fallax neque bilinguis sis. disciplinam pone in corde tuo)*. Die weltliche Strafe, die aus diesen sakralen Bestimmungen hervorgehen musste, war wohl keine andere als Tod oder Verbannung: die Fluchbeladenen mussten aus dem Lande entfernt werden. So lautet auch die einzige uns überlieferte wirkliche Strafbestimmung des etruskischen Rechts und zwar bei einem Verbrechen, das auch in den Schlussworten des Vegoiafragments gestreift wird *(neque fallax neque bilinguis sis)*, dem Meineid[2]: Serv. Aen. I 2 *est enim in libro qui inscribitur terrae iuris*[3] *Etruriae scriptum vocibus Tage*[4], *eum qui genus a periuris duceret, fato extorrem et profugum esse debere.* Die religiöse Natur dieser Strafe wird schon dadurch bezeugt, dass sie dem Religionsstifter Tages zugeschrieben wird. Sie trifft auch, ebenso wie die oben angeführte Strafe der Götter, nicht nur den Frevler, sondern auch seine Nachkommen. Die Bestimmung selbst ist schliesslich dieselbe, welche die Haruspices oft[5] bei verhängnisvollen Prodigien trafen *(agro Romano prohiberi)*: »das Verbrechen selbst wurde einem Prodigium

---

[1] *motores = qui contigerint moverintque*, also hier die Sklaven, die das Verbrechen ausführten.

[2] Vgl. Cic. har. resp. § 36 *fidem iusque iurandum neglectum.*

[3] S. oben S. 2.

[4] Die Konjektur *Tag<a>e* ist unnötig. *Tage* ist die richtige, durch faliskische Inschriften gesicherte Genetivform der etrusko-lateinischen Flektion auf *-es* (S. Röm. Mitteil. 1907, 263 und SCHULZE Eigenn. 286).

[5] S. unten 'Sühnung der Ostenta'.

Digitized by Google

gleich erachtet»[1] und die rechtliche Strafe ist mit einer Sühnung zu vergleichen.

Die Abhängigkeit des römischen Rechts vom etruskischen sucht vor allen CASATI DE CASATIS in der Einleitung zu seinem Buch 'Ius antiquum' zu beweisen[2], und in vielem wird man ihm beipflichten müssen.

Auf dem Gebiet des Privatrechts tritt uns zuerst das Mutterrecht vor Augen, das dem etruskischen Namensystem sein Gepräge gegeben hat. Nach dem Resultat der Untersuchungen W. SCHULZES darf die Abhängigkeit der Römer in diesem Punkt ausser Zweifel stehen. Die römischen Formen der Eheschliessung erscheinen auf etruskischen Sarkophagen (CASATI p. XIV ff.)[3]. Und was das Eigentumsrecht betrifft, so hängt der Begriff des gesetzlich geschützten Grundbesitzes so eng mit der Limitationskunst zusammen, dass wir sie nicht trennen können. Die Priorität der Etrusker wird aber hier nicht nur von der röm. Tradition anerkannt, sondern vor allem durch das Vegoiafragment bewiesen.

Die engen Beziehungen des römischen Staatsrechts zu dem etruskischen haben wir schon oben berührt *(tribus curiae centuriae)*. Wenn wir hören, dass die römischen Beamten die äusseren Abzeichen der Würde den Etruskern entlehnt haben[4], so können wir, obgleich näheres Beweismaterial fehlt, den Gedanken nicht zurückhalten, dass in der Tat die Entlehnungen sich nicht auf das Äussere beschränkt haben. Die Worte des Festus *qua sanctitate muri, quo iure portae* (oben S. 3) lassen uns ferner ahnen, in welch hohem Grade die römischen Gesetze, die sich auf die Stadt, die

---

[1] SCHMEISSER Beiträge zur Kenntnis d. Technik der etr. Haruspices I Programm Landsberg 1884 S. 6, der auch die Ausdrücke Cic. pro Sex. Rosc. § 38 *portenti ac prodigii simile*, 63 *portentum atque monstrum certissimum est* vergleicht. Cic. Cat. II 1 *a monstro illo atque prodigio*, Cael. 12, Pis. 9.

[2] CASATI DE CASATIS Ius antiquum avec une introduction sur Les elements du droit étrusque. Paris 1894.

[3] Dass man die Haruspices vor der Ehe befragte, bezeugt Servius Aen. IV 166 *secundum Etruscam disciplinam nihil tam incongruum nubentibus quam terrae motus vel caeli.*

[4] Sallust. Catil. 51, 38 *maiores nostri — insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt.* Florus I 5 *duodecim namque Tusciae populos (Tarquinius) frequentibus armis subegit. inde fasces trabeae curules anuli phalerae paludamenta praetextae: inde quod aureo curru quattuor equis triumphatur: togae pictae tunicaeque palmatae, omnia denique decora et insignia quibus imperii dignitas eminet.*

Digitized by Google

Mauern und Tempel beziehen, von etruskischen Vorbildern abhängig sind, da es feststeht, dass die Gründung der Städte (Kolonien) und Anlage der Tempel ganz unter etruskischem Einfluss stand.

Nach der Tradition waren Idus[1] und Nonae[2] etruskischen Ursprungs; Servius Tullius soll die *Nundinae* nach Rom verpflanzt haben.[3] Noch im Jahr 386 v. Chr. sehen wir den etruskischen Einfluss auf den römischen Kalender wirksam, da die Pontifices und der römische Senat in diesem Jahre nach dem Responsum des Haruspex *Aquinius* alle *dies postridie* für *atri* erklärten[4]. Es wäre willkürlich, ohne irgendwelche Beweise diese Zeugnisse zu unterdrücken. Wir dürfen nicht vor dem Gedanken erschrecken, dass auch die Pontifices den Etruskern vieles verdanken und das *ius pontificum* viel Etruskisches enthält.

Viele Strafbestimmungen sollen nach Isidor. Orig. V 27, 23 vom letzten Etruskerkönig in Rom eingeführt sein: *(Tarquinius Superbus) prior lautumias tormenta fustes metalla atque exilia adinvenit.* 28. *Exilium — — dividitur — in relegatis et deportatis.* Verbannung haben wir schon oben als etruskische Strafe kennen gelernt. Die Arbeit in Steinbrüchen und Bergwerken als Strafe setzt CASATI gewiss mit Recht in Verbindung mit den grossartigen Leistungen der etruskischen Baukunst und Metallindustrie.

In folgenden Strafbestimmungen des römischen Rechts ist auffallende Übereinstimmung mit etruskischem Verfahren zu erkennen. Der *parricida* wurde nach altrömischer Verordnung in einen Sack eingeschlossen und ins Meer geworfen[5], der *sicarius* und der *veneficus* nach lex Cornelia nach einer Insel deportiert[6]. Ebenso wurden die Zwitterkinder auf Befehl der Haruspices lebendig in einen Sarg eingeschlossen und ins Meer geworfen, Erwachsene aber, die ihr Geschlecht gewechselt hatten, auf einer öden

---

[1] Varro L. L. VI 4, 28. Macrob. Sat. I 15,14. MÜLLER Etrusk. II 300 ff.

[2] Macrob. Sat. I 15,13.

[3] Macrob. Sat. I 13, 20. 16, 33.

[4] Macrob. Sat. I 16, 22—24 (vgl. Gellius V 17,1).

[5] Dig. 48, 9,9 *Poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur.* Vgl. Strabo XIII p. 626 τοὺς πιθήκους φασὶ παρὰ τοῖς Τυρρηνοῖς ἀρίμους καλεῖσθαι. Serv. Aen. IX 712.

[6] Dig. 48, 8, 3, 5 *legis Corneliae de sicariis et veneficis poena insulae deportatio est et omnium bonorum ademptio.*

Digitized by Google

Insel ausgesetzt. In beiden Fällen ist die *insulae deportatio* offenbar nur eine Milderung der ursprünglichen harten Bestimmung *in mare mergi*[1]. Die Schwurformel der Fetialen[2] — — — — *patriae compotem me numquam siris esse* setzt auch dieselbe Strafe des Eidesbruches voraus wie die etruskische des Meineids *fato extorrem et profugum* (s. oben). Schliesslich werden die Unglücksbäume sowohl zu Bestrafung der Verbrecher nach dem römischen Recht als auch zu Vertilgung der Prodigia nach der Bestimmung der etruskischen Ritualbücher verwendet (Dig. 48, 9, 9 — — *parricida virgis sanguineis verberatus*. Macrob. Sat. III 20,3 s. unten S. 76, 94 f).

Noch in geschichtlicher Zeit kommt es vor, dass ein grobes Verbrechen von den Römern als Prodigium gerechnet wird. So wenn zwei (Liv. 22, 57,4 216 v. Chr.) oder drei (Obs. 37 114 v. Chr.) Vestalinnen gleichzeitig sich des Incests schuldig gemacht haben. Bouché-Leclercq bei Daremberg-Saglio 'Haruspices' 27 A. vermutet nicht ohne Grund, dass die strenge Strafe, diese lebendig unter der Erde einzumauern, nach Konsultation etruskischer Haruspices formuliert worden ist. Sie wäre also ursprünglich ein Aktus der Sühnung wie die Bestattung des Blitzes oder der vom Blitze Erschlagenen[3]. Auch das Verlöschen des Herdfeuers im Vestatempel wird Liv. 28, 11, 7 206 v. Chr. und Obs. 8 178 v. Chr. als Prodigium behandelt, was freilich Livius eigentümlich findet[4].

Wie dürftig hier auch die Nachrichten fliessen, so wird das Angeführte doch genügen, um sowohl die sakrale Natur des *ius Etruscum* als auch Beziehungen des römischen Rechts zu dem etruskischen festzustellen.

[1] Auch die Strafe der *parricidae* wurde durch lex Pompeia dahin gemildert: Dig. 48, 9, 1 *lege Pompeia de parricidiis cavetur, ut si quis patrem matrem* — — *occiderit*, — — *ut poena ea teneatur, quae est legis Corneliae de sicariis.*

[2] Liv. I 32,7. Schmeisser a. a. O. 6.

[3] Wülker Prodigienwesen 22 A. berücksichtigt nicht diese Entwicklung von Sühne zu Strafe und will mit Unrecht die Beseitigung der Schreckzeichen von der Sühnung ganz scheiden.

[4] Liv. 28, 11, 6 *ignis in aede Vestae exstinctus, caesaque flagro est Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licinii pontificis.* 7. *Id quamquam nihil portendentibus deis ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari et supplicationem ad Vestae haberi placuit.* — Auch die Verschwörung der giftmischenden Frauen Liv. 8, 18 galt für ein Prodigium. Livius bezeichnet aber selbst die ganze Geschichte als erdichtet.

Digitized by Google

C. LIBRI FATALES, ACHERUNTICI.

1. DIE BESCHWICHTIGUNG DES FATUM.

Über dem Tina-Juppiter stand das Schicksal : ohne die Schicksalsgottheiten *(di involuti)* zu befragen durfte er den gewaltigsten Blitz, seine tertia manubia, nicht schleudern (oben I 28). Die Furcht vor dieser Gottheit zeigt sich in dem geheimnisvollen Dunkel, mit dem man sie umgab. Den Namen auszusprechen war bei den Etruskern verboten[1], wie den des Jehova bei den Juden, und auch die Zahl wusste man nicht, obgleich man eine Mehrzahl *(di involuti)* angab. In der Erforschung des Schicksals liegt die ganze Kunst der Divination, in dem Streben seinen Bestimmungen aus dem Wege zu gehen, liegt das Wesen der Sühnung. *Fatalis manus* heisst auch bei Vergil Aen. XII 232 das etruskische Volk, dessen Überlegenheit in diesen Stücken die Römer gern anerkannten.[2] — Entrinnen kann zwar seinem Fatum niemand, aber Linderung oder Aufschub kann man durch gottesdienstliche Handlungen auswirken[3]. Durch gewisse Sühnriten kann nämlich der Mensch nach den Acheruntischen Büchern die Erfüllung des Fatums bis auf zehn, der Staat bis auf dreissig Jahre hinausschieben : den ersten Aufschub bewilligte Tina-Juppiter, den zweiten die Schicksalsgottheiten[4].

---

[1] Wenn wir dem Servius trauen dürfen, so war diese etruskische Vorstellung auch in Rom eingedrungen (Serv. Georg. I 501 *verum nomen eius numinis, quod urbi Romae praeest, sciri sacrorum lege prohibetur: quod ausus quidam tribunus plebis enuntiare in crucem levatus est*). Nach Luct. Placidi Schol. in Stat. IV 516 hatte schon der Name des Gottes die Kraft zu töten.

[2] Liv. 5, 1, 6 *gens ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas.*

[3] Serv. Aen. VIII 398 *fata differuntur tantum, numquam penitus immutantur.* Vgl. I 117. Diese Prorogatio bezeichnet BOUCHÉ-LECLERCQ 'Haruspices' mit Recht als eine echt etruskische Eigentümlichkeit. Einen Kraftausdruck benutzen die Haruspices d. J. 65 v. Chr. nach Cic. Cat. III 19 *imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent.*

[4] Serv. Aen. VIII 398 *sed sciendum secundum aruspicinae libros et sacra Acheruntia, quae Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differi:*

Digitized by Google

Dieselben Acheruntischen Bücher lehrten aber zugleich, dass die menschliche Seele durch Opfer bestimmter Tiere *(hostiae animales)*, die gewissen Göttern dargebracht wurden, zur Unsterblichkeit gelangen kann; die also vergötterten Seelen der Verstorbenen wurden als *dii animales* verehrt (Serv. Aen. III 168. Arnob. a. n. II 62 s. oben II 13). Servius nennt sie auch *dii penates et viales*. Der erste Ausdruck erhält seine Erklärung durch das Zeugnis des Nigidius (Arnob. III 40), dass die Etrusker vier Arten von Penaten unterschieden, nämlich Penaten des Jupiter, des Neptunus, der Unterweltsgötter und der sterblichen Menschen, d. h. untergeordnete Gottheiten des Himmels, des Wassers, der Unterwelt und der Erde. Der Name *viales* bezieht sich vielleicht darauf, dass die Landstrassen zugleich Begräbnisplätze waren.[1] Dass der Manenkult eine wichtige Rolle in der etruskischen Religion spielte, davon zeugen die Gräber selbst, und es ist nicht auffallend, dass Labeo nach Servius a. a. O. mehrere Bücher der Behandlung der *di animales* gewidmet hat. Auf diese etruskische Lehre vom Göttlichwerden der Seele des Verstorbenen bezieht mit Recht MÜLLER Etrusk. II 94, 42 die Worte des Martianus Capella II 142, der die durch einen Trank unsterblich gemachte Philologia danken lässt, *quod nec Vedium cum uxore conspexerit, sicut suadebat Etruria,* d. h. dass sie nicht erst in die Unterwelt habe hinabsteigen müssen, um dann durch Acheruntica sacra heraufgezaubert und unsterblich gemacht zu werden.

Griechischen Ursprung der in den Acheruntischen Büchern enthaltenen Lehre, die zwar dem Tages selbst zugeschrieben wird[2], verrät schon der Titel. Dass das berühmte Nekyomanteion bei Kyme[3] auf die etruskische Disciplin grossen Einfluss gehabt hat,

——— (Serv. ext.) *Sed hanc imminentium malorum dilationem Etrusci libri primo loco a Iove dicunt posse impetrari, post a fatis.* II 324 *quod nemo eluctari possit ut effugiat, cum decem annis luctati simus.* Sen. n. q. II 48, 1 *privata enim fulgura negant ultra decimum annum, publica ultra tricesimum posse differri.* Plin. n. h. II 139 s. oben I 81.

[1] Mit den römischen *Lares viales* (WISSOWA Relig. 150) scheint Servius Aen. III 302 diese etruskischen *di viales* gleichzustellen, wenn er sagt: *nam in ipsis lucis habitant manes piorum, qui lares viales sunt.*

[2] Serv. Aen. VIII 398.

[3] Ich erinnere an die 1905 hier gefundene griechische Inschrift des 5. Jhdts οὐ θέμις ἐντοῦθα κεῖσθαί με τὸν βεβαχχευμένον, die älteste, die von Verbreitung orphischer Mysterien in Süditalien zeugt (Not. d. Scav. 1905 S. 377—380).

Digitized by Google

ist nicht zu bezweifeln. Die sichere Erkenntnis aber, dass orphisch-pythagoreische Weisheit von Unteritalien nach Etrurien und Rom hinaufgewandert ist, haben uns die Gemmen gebracht. FURTWÄNGLER Gemmen III 203, 254 f. hat dargetan, dass auf etruskischen Gemmen des 5.—4. Jhdt und noch mehr auf den etruskisierenden frührömischen des 3.—2. Jhdt Hermes als Seelenführer, besonders als der, der die Seele aus der Unterwelt heraufholt und zu neuem Leben erweckt, eine Rolle spielt, die nur ihre volle Erklärung findet, wenn man sie mit den Lehren der Orphiker und Pythagoreer von der Seelenwanderung in Verbindung bringt. Das Göttlichwerden der menschlichen Seele, das die Tagetischen Bücher in Aussicht stellten, ist aber nur »das letzte Ziel der Seelenwanderung; wie die Orphiker versprachen sie dieses Ziel durch gewisse in geheimnisvollen Opfern bestehenden Weihen erreichen zu können» (FURTWÄNGLER a. a. O. 259). Die Etrusker aber scheinen die Lehre insofern sich bequem gemacht zu haben, als sie meinten durch Ersatzopfer nach dem Tode (*hostiae animales, sacra resolutoria* Serv. Aen. IV 518) dasselbe zu erreichen, was die Orphiker durch Weihen im Leben.

Auch sonst fehlt es nicht an Beziehungen zwischen etruskischer und orphischer Lehre. Beide sind den Menschen durch gottgeborene Religionstifter offenbart und in heiligen Büchern[1] aufgezeichnet worden, beide legen auf Sühnungen, Weihen, Beschwichtigung des Fatums grosses Gewicht. Sogar die Art der Offenbarung zeigt eine gewisse Übereinstimmung. Tages, das Wunderkind, ist aus einer Scholle herausgepflügt und die hinzuströmenden Zuhörer haben alles, was er verkündigt oder gesungen hat, aufgezeichnet. Das Bild einer athenischen Schale aus dem Ende des 5. Jhdts, das einen aus der Erde emporgestiegenen Kopf zeigt, der einem schreibenden Jüngling vorsingt oder vorsagt, während Apollo mit dem Lorbeerstab dahinter steht, hat FURTWÄNGLER a. a. O. 248 ff. evident richtig als die Offenbarung des aus der Erde orakelspendenden Kopfes des Orpheus gedeutet. Der schreibende Jüngling ist wohl Musaios, den er in einem erhalte-

---

Von etruskischer Nekyomantie sprechen Tertullianus Apol. 13, Clemens Alex. Protrept. c. II 11 P. ἄδυτα Αἰγυπτίων καὶ Τυρρηνῶν νεκυομαντεῖαι, Euseb. Praep. Ev. II 3, 4.

[1] Plato Rep. p. 364 E.

Digitized by Google

nen Fragment[1] als sein Kind anredet. Die orphischen Bücher waren nämlich in der Form von Lehrvorträgen abgefasst, ebenso wie die etruskischen, von denen eine gute Probe in dem Vegoiafragment (oben I 9) erhalten ist (Vegoia Arrunti Veltymno, vgl. Lydus de ost. c. 3, 10 B κατά τινα διαλογικὴν ὁμιλίαν ἐρωτᾷ μὲν δῆθεν ὁ Τάρχων, ἀποκρίνεται δὲ ὁ Τάγης).

Jene Scene nun mit dem vorsingenden Kopf und einem schreibenden Jüngling erscheint häufig auf etruskisierenden Gemmen des 3.—2. Jhdts, bezeugt also die Verbreitung orphischer Vorstellungen in Etrurien und Rom. Es liegt nahe zu vermuten, dass die Etrusker die Darstellung auf ihren eigenen Orpheus, den Tages, übertragen haben, und darauf deuten Zusätze, die der Tageslegende entnommen zu sein scheinen: die Landleute, die den Kopf auffinden, die herzulaufende Menge, der ein Stabträger (ein Lucumo?) das Verkündigte erläutert. Dagegen spricht der Umstand, dass auf den Gemmen immer ein abgeschnittener Kopf dargestellt ist, in der von Cicero (div. II 50, im J. 44 v Chr., wohl nach Tarquitius Priscus) mitgeteilten Überlieferung aber Tages ein aus der Scholle emporgestiegenes Kind ist. Nach einer anderen etruskischer Version ist jedoch Tages Sohn des Genius und Enkel des Zeus (Festus 359), also wie Orpheus ein Gotteskind. Und Cicero selbst nennt die etruskische Lehre de har. resp. 20 (im J. 56 v. Chr.) *veterem ab ipsis dis immortalibus, ut hominum fama est, Etruriae traditam disciplinam*[2].

Dass der Pythagoreismus in Etrurien verbreitet war, ist auch litterarisch bezeugt. Einen etruskischen Pythagoreer Nausithoos (etwa Nassidius?) erwähnt Jamblichos[3] Leben des Pyth. 27, 127; im Symposion des Plutarch rechnet der Tusker Lucius den Pythagoras als seinen Landsmann und sagt, dass die Etrusker

---

[1] BURESCH Klaros S. 116. DIETERICH Abraxas 131, 2. 162.

[2] Ob der auf dem Capitol gefundene frisch abgeschnittene Kopf, den der etruskische Seher Olenus Calenus als Vorzeichen der Herrschaft deutete, in denselben Vorstellungskreis gehörte, ist zweifelhaft. In der Überlieferung ist das Haupt nicht lebendig oder sprechend aber mit etruskischer Schrift bedeckt (Isidor. Orig. 15, 2, 31), nach FURTWÄNGLER nur eine Umschreibung dafür, dass etruskische Seher das Wunderzeichen deuteten.

[3] Ναυσίθοος ὁ Τυρρηνός,Πυθαγόρειος ὤν

Digitized by Google

viele seiner Vorschriften beobachteten[1], und bei Diodor. X 3 heisst es von Pythagoras οἱ δέ φασιν ὅτι Τυρρηνός[2].

---

2. ABSCHNITTE IM LEBEN DES MENSCHEN.

Das menschliche Leben wurde nicht nur nach Kalenderjahren, sondern auch nach Jahresperioden gerechnet, und zwar zählte man zwölf Perioden von je sieben Jahren. Auch auf diese Jahresperioden oder 'Grossjahre' ist die oben erwähnte Lehre von dem zehnjährigen Aufschub angewendet worden. Varro sagt nämlich:

Censorin. de die nat. 14,15 *Etruscis quoque libris fatalibus aetatem hominis duodecim hebdomadibus discribi Varro commemorat. quae duo * * ad decies septenos annos posse fatalia deprecando rebus divinis proferre, ab anno autem LXX nec postulari debere nec posse ab deis impetrari. ceterum post annos LXXXIIII a mente sua homines abire, neque his fieri prodigia.*

Also nur in den zehn ersten Abschnitten seines Lebens d. h. bis auf sein 70. Lebensjahr kann der Mensch das durch drohende Zeichen offenbarte Unheil durch Sühnriten aufschieben. Nach dieser Zeit ist er dem Schicksal hilflos anheimgefallen; nach noch zwei Hebdomaden ist seine Seele vom Körper ausgeschieden, und die Götter schicken ihm keine Zeichen mehr.

Die Bedeutung der heiligen Siebenzahl bei den Etruskern wird auch bei Cens. 11,6 hervorgehoben: *numero — — septenario — — quo tota vita humana finitur, ut et Solon scribit et Iudaei in dierum omnium numeris secuntur et Etruscorum libri rituales videntur indicare.* MÜLLER Etrusk. II 315 A. 45 hält das Zeugnis Varros von der Einteilung in Hebdomaden, die sich zeitig in griechischen Dichtern finde (Arist. Polit. VIII 15), für apokryphisch und sagt:

---

[1] Plut. Συμπ. VIII, 7, 1 (727 B—C) (Λεύκιος ἀπὸ Τυρρηνίας ἀπέφηνεν) — — ἐν Τυρρηνίᾳ καὶ γεγονέναι καὶ τεθράφθαι καὶ πεπαιδεῦσθαι τὸν Πυθαγόραν. — — ταῦτα γὰρ ἔφη τῶν Πυθαγορικῶν λεγόντων καὶ γραφόντων, μόνους ἔργῳ Τυρρηνοὺς ἐξευλαβεῖσθαι καὶ φυλάττειν.

[2] In einem späten Zeugnis, Luctatius Placidus Schol. in Stat. IV 516, heisst es, dass Tages über den höchsten Gott dieselbe Ansicht hatte wie Pythagoras und Plato, neben denen auch Orpheus, Moses (vgl. Diodor XL 34) und Esaias erwähnt werden. Diese Notiz stammt von demselben synkretistischen Autor (vielleicht Labeo, s. SCHMEISSER Die etrusk. Disc. 32) wie die etrusk. Schöpfungsgeschichte bei Suidas v. Τυρρηνία, deren Übereinstimmung mit der biblischen leicht zu unvorsichtigen Schlüssen verführen kann (JEREMIAS Das Alte Testament im Lichte des alten Orients Leipz. I² 1906, 154 f.).

Digitized by Google

»war sie wirklich schon in den Ritualbüchern, so hätte auch auf diese die Bekanntschaft mit Chaldäern[1] bereits eingewirkt». Dass der Zweifel unberechtigt ist, erhellt aus dem engen Zusammenhange der Hebdomaden mit der sicher etruskischen Lehre vom zehnjährigen Aufschub. Möglich ist aber, dass die Etrusker ihre Lehre griechischer Vermittlung verdanken[2]. Die Griechen motivierten diese Einschnitte nach je sieben Jahren damit, dass die Natur dann immer etwas Neues zeige (Cens. 14,7). In etruskischer Sprache wird es wohl heissen, dass die Götter wichtige Zeichen sandten. Die bedeutungsvollsten waren aber, ebenso

---

[1] Über die Zahl sieben bei den Chaldäern s. JASTROW Die Religion Babyloniens I 282, JOH. HEHN Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im alten Testament, Leipzig 1907. ROSCHER Die Hebdomadenlehre der griech. Philosophen und Ärtze, Abh. d. kön. sächs. Gesellsch. d. Wiss. Phil.-Hist. Klasse XXIV, VI Leipz. 1906 S. 8 erklärt die Hebdomaden durch Vierteilung des ältesten 28-tägigen Mondmonats. Die Zahlen 7 und 12 bei der Einteilung des Lebens entsprechen also den Zahlen der Wochentage und Monate des Jahres. Die etr. Lehre von den 10 vollgültigen und 2 überschüssigen Perioden deutet auf Konkurrenz zwischen einer dezimalen und einer duodezimalen Reihe. Die erste ist bei den Griechen bezeugt (s. unten A. 2). Die Zwölfzahl war aber in Etrurien besonders beliebt. Vgl. oben S. 26 und I 31 f. die 12 Consentes, die auf die babyl. Zodiakalgötter zurückweisen.

[2] Cens. 14,4 *Solon autem decem partes fecit. — —, ut una quaeque aetas annos haberet septenos.* 5. *Staseas peripateticus ad has Solonis decem hebdomadas addidit duas et spatium plenae vitae quattuor et octoginta annorum esse dixit: quem terminum si quis praeterit, facere idem quod stadiodromae ac quadrigae faciunt, cum extra finem procurrunt.* 9. *praeterea multa sunt de his hebdomadibus quae medici ac philosophi libris mandaverunt, unde apparet, ut in morbis dies septimi suspecti sunt et crisimoe dicuntur, ita per omnem vitam septimum quemque annum periculosum et velut crisimon esse et climactericum vocitari.* »Staseas von Neapolis war der Lehrer und Hausgenosse des M. Pupius Piso Frugi Calpurnianus, der ihn vielleicht schon um 92 hörte» (SUSEMIHL Gesch. d. griech. Litteratur in der Alexandrinerzeit II 306). Er war also ein Zeitgenosse des Tarquitius Priscus, der die etrusk. heil. Bücher ins Lateinische übersetzte. Die volle Übereinstimmung seiner Lehre mit der etruskischen (vgl. die zwei überschüssigen Hebdomaden) zeugt von Bekanntschaft mit dieser Litteratur. Dies ist das früheste Zeugnis etruskischen Einflusses in der uns bekannten griechischen Litteratur. Wir wissen, dass später Attalus, der Lehrer Senecas, Etruskisches und Griechisches zusammenarbeitete (Sen. n. q. 2,50). Jetzt sehen wir aber, dass diese Arbeit schon zur Zeit des Poseidonios angefangen hatte. Auf diesem Wege erklären sich am besten die oben I 61—66 behandelten Übereinstimmungen zwischen der Darstellung des Arrianus einerseits, der etruskischen Lehre und der Schilderung Plinius' andererseits. Schon in der von den beiden benutzten Quelle waren Etruskisches und Griechisches verwoben. Über Arrianus s. jetzt WILAMOWITZ Hermes XLI.

Digitized by Google

wie die Konstellationen in der Astrologie, die in der Geburtstunde gegebenen Zeichen: ihre Wirkungen erstreckten sich nämlich über das ganze Leben, wie wir oben in der Blitzlehre (I 82) gesehen haben.

Ausserhalb der hebdomadischen Rechnung stehen die durch wichtige Erlebnisse bedingten Einschnitte im Leben des Menschen, nämlich wenn er *sui iuris* wird oder zum ersten Mal heiratet (s. oben I 82). Auch die an einem solchen Tage gesandten Zeichen bezogen sich auf die ganze folgende Lebenszeit.

---

3. DIE SÄKULA.

Der Parallelismus zwischen dem Staat und dem einzelnen, der in der Unterscheidung von *fulgura* oder *ostenta publica* und *privata* zum Ausdruck kommt, oder mit anderen Worten die persönliche Auffassung des Staats tritt in der etruskischen Lehre von den Säkula klar hervor. Der Stadt—Staat hat seinen *dies natalis* wie der Mensch, und die am Gründungstag gesandten Zeichen sind die bedeutungsvollsten von allen : sie beziehen sich nämlich auf das ganze Leben des Staats (Plin. n. h. 2,139 s. I 81 f.). Die Lebensdauer des Staats ist aber wie die des Menschen beschränkt und wird wie jene nach Jahresperioden oder Säkula gezählt. Wie viele Kalenderjahre ein solches 'Grossjahr' oder physiches Säkulum betrug, stand jedoch nicht ein für allemal fest. Der Theorie nach sollte ein Säkulum der höchsten Lebensdauer eines Menschen entsprechen (Cens. 17,2 *saeculum est spatium vitae humanae longissimum partu et morte definitum*). Da aber damit keine bestimmte Zahl gegeben war, so lehrte die etruskische Theologie, dass die Götter durch besondere Zeichen den Menschen das Ende eines Säkulum und den Anfang eines neuen bemerkbar machten[1], d. h. dass die Götter solche Portenta sandten, die mit

---

[1] Censor. 17,5 *in una quaque civitate quae sint naturalia saecula rituales Etruscorum libri videntur docere, in quis scriptum esse fertur initia sic poni saeculorum. quo die urbes adque civitates constituerentur, de his qui eo die nati essent eum, qui diutissime vixisset, die mortis suae primi saeculi modulum finire, eoque die qui essent reliqui in civitate, de his rursum eius mortem, qui longissimam egisset aetatem, finem esse saeculi secundi. sic deinceps tempus reliquorum terminari. sed ea quod ignorarent homines, portenta mitti divinitus, quibus admonerentur unum quodque saeculum esse finitum.*

Digitized by Google

völliger Umwandlung der Verhältnisse drohten, wie es z. B. von der dritten Manubia Juppiters bei Seneca n. q. 2, 41,2 heisst: *utique mutat statum privatum et publicum.* Denn nicht nur die Lage des Staates wird sich verändern : anderen Sitten und anderer Lebensweise werden die im neuen 'Grossjahr' geborenen Menschen folgen, von den Göttern mehr oder weniger geliebt. Selbst die Weissagekunst wird zu- oder abnehmen.[1]

a) *Die Zahl der Säkula.* In den im achten etruskischen Säkulum geschriebenen *Tuscae historiae* war, sagt Varro, genau angegeben, wie viele Säkula das etr. Volk schon durchlebt und noch durchzuleben hatte, wie viele Jahre jedes Säkulum betrug und durch welche Wahrzeichen jeder Säkulumwechsel gekennzeichnet worden war[2]. Wenn nun hier gesagt wird, dass im Ganzen zehn Säkula dem etruskischen Volk vom Schicksal zugeteilt waren, so tritt damit wiederum die Lehre vom zehnjährigen Aufschub klar zu Tage: bis auf zehn Grossjahre kann das Volk durch rituelle Sühnungen die Götter besänftigen und die durch *ostenta saecularia* offenbarten Drohungen aufschieben (*fatalia deprecando rebus*

[1] Plutarch. Sulla 7 τὸ δε πάντων μέγιστον, ἐξ ἀνεφέλου καὶ διαίθρου τοῦ περιέχοντος ἤχησε φωνὴ σάλπιγγος, ὀξὺν ἀποτείνουσα καὶ θρηνώδη φθόγγον, ὥστε πάντας ἔκφρονας γενέσθαι καὶ καταπτῆξαι διὰ τὸ μέγεθος. Τυρρηνῶν δ'οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἑτέρου γένους ἀπεφαίνοντο, καὶ μετακόσμησιν ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. εἶναι μὲν γὰρ [ἀνθρώπων Suidas Σύλλας. γὰρ αὐτῷ v] ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσιν ἀλλήλων, ἑκάστῳ δ'ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ. Καὶ ὅταν αὕτη σχῇ τέλος, ἑτέρας ἐνισταμένης, κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον· ὡς δῆλον εἶναι τοῖς πεφροντικόσι τὰ τοιαῦτα καὶ μεμαθηκόσιν εὐθὺς, ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι χρώμενοι γεγόνασι, καὶ θεοῖς ἧττον ἢ μᾶλλον τῶν προτέρων μέλοντες. τά τε γὰρ ἄλλα φασὶν ἐν τῇ τῶν γενῶν ἀμείψει λαμβάνειν μεγάλας καινοτομίας καὶ τὴν μαντικὴν ποτὲ μὲν αὔξεσθαι τῇ τιμῇ καὶ κατατυγχάνειν ταῖς προαγορεύσεσι, καθερὰ καὶ φανερὰ σημεῖα τοῦ δαιμονίου προπέμποντος, αὖθις δ'ἐν ἑτέρῳ γένει ταπεινὰ πράττειν, αὐτοσχέδιον οὖσαν τὰ πολλά, καὶ δι' ἀμυδρῶν καὶ σκοτεινῶν ὀργάνων τοῦ μέλλοντος ἁπτομένην. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ λογιώτατοι Τυρρηνῶν — — ἐμυθολόγουν.

[2] Censorin. 17,6 *haec portenta Etrusci pro haruspicii disciplinaeque suae peritia diligenter observata in libros rettulerunt. quare in Tuscis historiis, quae octavo eorum saeculo scriptae sunt, ut Varro testatur, et quot numero saecula ei genti data sint et transactorum singula quanta fuerint quibusve ostentis eorum exitus designati sint continetur. itaque scriptum est, quattuor prima saecula annorum fuisse centenum, quintum centum viginti trium, sextum undeviginti et centum, septimum totidem, octavum tum demum agi, nonum et decimum superesse, quibus transactis finem fore nominis Etrusci.*

Digitized by Google

divinis s. oben), dann sei alles zu Ende (*finem fore nominis Etrusci* Cens. 17,6): von den Göttern dürfe man nichts mehr verlangen (*nec postulari debere nec posse ab deis impetrari* s. oben).

Es steht also zweifellos fest, dass die etruskische Disciplin von zehn Säkula gesprochen hat. Wenn nun aber Plutarch[1] die Zahl acht nennt, so ist weder mit BOUCHÉ-LECLERCQ 'Haruspices' S. 29 b anzunehmen, dass diese Lehre neben der anderen bei den Etruskern herrschte, noch mit MÜLLER Etr. II 314, dass die γένη Plutarchs nicht die Säkula sondern Lebensalter von Nationen oder Weltaltern bezeichnen. Wenn Plutarch wirklich gemeint hätte, dass jener Trompetenschall das letzte Säkulum der Nation verkündigte, so würde seine Schilderung gewiss ganz anders gelautet haben. MOMMSEN glaubt, Plutarch habe seine Quelle (Varro *de saeculis*) missverstanden und im ganzen acht Säkula angenommen, weil die von Varro zitierten *Tuscae historiae* im 8. Säkulum geschrieben waren. Diese Ansicht ist, glaube ich, dahin zu korrigieren, dass Plutarch die gesamte Zahl der bis damals (88 v. Chr.) erlebten etruskischen Säkula gemeint hat. Durch diese Auffassung gewinnen wir einen festen Anhalt für die etruskische Chronologie : der Trompetenschall vom J. 666: 88 bezeichnet das Ende des achten Säkulum[2]. Die Länge der vier ersten Säkula war nach der von Varro wiedergegebenen etruskischen Angabe je 100 Jahre, der folgenden resp. 123, 119, 119 Jahre. Wenn wir also für das 8. dieselbe Zahl 119 annehmen, so ergibt sich dass die etruskische Überlieferung den Anfang ihrer Zeitrechnung um das J. 967 v. Chr. setzte.

[1] S. 64 A. 1 ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη. Gegen die Behauptung A. MOMMSENS Rhein. Mus. 12, 539 f. und anderer, dass der von Plutarch erwähnte Spruch des Haruspex sich auf römische Säkula beziehe, hat MOMMSEN Röm. Chronologie S. 189 A. 372 den entscheidenden Grund vorgebracht, dass Plutarch auf dieselbe Quelle (Varro) wie Censorin zurückgeht, der ausdrücklich die Säkula der etruskischen Nation zuerkennt.

[2] Ich finde, dass auch D'ARBOIS DE IUBAINVILLE Comptes rendus de l'Academie d. Inscr. et b. lettr. IV, 16 (1888) S. 347 so rechnet, doch ohne es näher zu motivieren. Dagegen gehen ALEX. RIESE Rhein. Mus. Neue Folge 20,1865 S. 295 und HELBIG Annali dell' Inst. arch. 1876 p. 228 vom J. 44 v. Chr als Ende des neunten Säkulum aus (s. unten), indem sie meinen, das Zeugnis vom J. 88 sei durch die Erklärung Müllers beseitigt.

Digitized by Google

Durch falsche Interpretation hat man schliesslich aus Censorin 17, 15[1] ein System von 12 Säkula herausgelesen[2], welche die Haruspices der Stadt Rom zugesprochen haben sollten. Die bei Censorin vorkommenden Zahlen sind aber 12, 120, 1200 und erlauben also nur das System von 10 Säkula, die je 120 Jahre beziehen. Es ist die etruskische Lehre auf römische Verhältnisse angewendet, und wir glauben gern mit Sidon. Apoll. Carm. VII 55 *quid rogo bis seno mihi vulture Tuscus aruspex portendit*, dass der von Cens. erwähnte Vettius ein Etrusker war. Über den Namen *vete Vetius* in Etrurien s. SCHULZE Eigenn. 101.

b) *Die Länge der Säkula.* Nach den Angaben der Tuscae historiae wusste Varro mitzuteilen, dass die vier ersten etruskischen Säkula je 100 Jahre, die drei folgenden 123, 119 und 119 Jahre betrugen. Aus der runden Zahl der vier ersten Säkula hat man[3] den Schluss gezogen, dass die Schreibkunst erst in der Zeit zwischen dem vierten und fünften Säkulum, d. h. nach dem oben Gesagten um das J. 600 v. Chr., nach Etrurien gekommen ist; denn so erklärt es sich leicht, dass nähere Zahlbestimmungen erst mit dem fünften einsetzen. Zu dieser Annahme stimmen auch die etruskischen Inschriften: »die ältesten mögen bis 600, ja selbst etwas weiter zurückreichen«.[4] Über die Zahl 100 s. ferner unten S. 70. Den Zahlen der folgenden drei Säkula liegt offenbar ein normales Säkulum von 120 Jahren (vgl. oben S. 26 das etr. Flächenmass *acnua* von 120 □-Fuss) zu grunde. Wenn wir das 8. Säkulum gleichfalls auf 119 Jahre rechnen dürfen, so bekommen wir sogar eine *tetraeteris*, in der sich die Zahlen ausgleichen, so dass die richtige Totalsumme (4 × 120) herauskommt, ebenso wie die vier ersten eine Periode für sich bilden (4 × 100).

Mit dem Ausgang des Bundesgenossenkrieges war in der Tat die etruskische Nation zu grunde gerichtet. Es fällt deshalb

---

[1] *quot autem saecula urbi Romae debeantur, dicere meum non est: sed quid apud Varronem legerim non tacebo, qui libro antiquitatum duodevicensimo ait fuisse Vettium Romae in augurio non ignobilem, ingenio magno, cuivis docto in disceptando parem: eum se audisse dicentem, si ita esset ut traderent historici de Romuli urbis condendae auguriis ac XII vulturis, quoniam CXX annos incolumis praeterisset populus Romanus, ad mille et ducentos perventurum.*

[2] So MÜLLER Etrusk. II 311. BOUCHÉ-LECLERCQ a. a. O. MOMMSEN Chronol. 192.

[3] RIESE a. a. O. HELBIG a. a. O., der aber eine viel zu hohe Zahl bekommt (750/644), weil er von einem falschen Ausgangspunkt rechnet (s. oben).

[4] F. SKUTSCH Etruskische Sprache, Pauly-Wissowas Real-Encycl. VI 778.

Digitized by Google

nicht besonders auf, dass ein etruskischer Haruspex, ohne die normale Zahl der Jahre inne zu halten, schon im J. 710: 44, also nach nur 44 Jahren, den Schluss des neunten Säkulum zu erkennen glaubte.

Serv. Dan. Buc. IX 46. *Baebius Macer circa horam octavam stellam amplissimam, quasi lemniscis, radiis*[1] *coronatam ortam dicit. quam quidem ad inlustrandam gloriam Caesaris iuvenis pertinere existimabant, ipse animam patris sui esse voluit — — —. sed Vulcanius aruspex in contione dixit cometen esse, qui significaret exitum noni saeculi et ingressum decimi; sed quod invitis diis secreta rerum pronuntiaret, statim se esse moriturum: et nondum finita oratione in ipsa contione concidit. hoc etiam Augustus in libro secundo de memoria vitae suae complexus est.*

Die Zahlbezeichnung ist dem etruskischen Systeme entnommen, da die Etrusker, wie wir oben sahen, damals in ihrem 9. Säkulum lebten. Wir werden aber unten S. 73 sehen, dass das Jahr zu der römischen Säkularreihe sehr gut stimmt. Es ist deshalb wahrscheinlicher, dass Vulcanius hier römische Säkula gemeint und nur die etruskische Zahl auf sie übertragen hat.

c) *Ostenta saecularia.* Nach Plutarch erkannten die etruskischen Seher den Wechsel der Säkula an wunderbaren Zeichen, die aus der Erde oder vom Himmel kamen (κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον). Aber nur zwei Fälle sind überliefert:

1. im J. 666: 88 an der Wende vom 8. zum 9. Säkulum der scharfe klagende Ton einer Trompete (Plut. Sulla 7, Varro bei Serv. Aen. VIII 526);

2. im J. 710: 44 ein Komet (Serv. Buc. IX 46);

3. Hinzuzufügen ist — nach dem Zeugnis Plutarchs Sulla 7, dass mit jedem neuen Säkulum andere Sitten und Lebensverhältnisse eintraten, — die dritte Manubie Juppiters, da dieser verheerende Blitz die Lage des Staats und der Bürger völlig umwandelt (Sen. n. q. II 41,2). Aber die Worte Mommsens Chronol. 189, dass die Säkula »unzweifelhaft nach bestimmten Todesfällen oder Blitzbeobachtungen» angesetzt worden seien, müssen mit Vorbehalt aufgenommen werden. Der Komet von J. 44 erschien zwar bald nach dem Tode Caesars, aber der Wechsel der Säkula wurde durch den Kometen, nicht durch den Tod Caesars bestimmt. Mommsen wird durch seine irrtümliche Auffassung des Vegoiafragmentes verleitet, die Bedeutung der Blitze als ostenta saecu-

[1] *quasi lemnicas cactis L*, corr. Thilo.

Digitized by Google

laria zu überschätzen. Weil Vegoe (Vegoia) die Blitzlehre verfasst hat, meint er, dass auch jenes Fragment zu der Blitzlehre gehört[1], und weil darin das 8. Säkulum *(huius prope novissimi octavi saeculi)* erwähnt wird, glaubt er, dass die Lehre von den Säkula gleichfalls in der Blitzlehre[2] der Vegoe dargestellt war (wohl wegen der Angabe Varros, dass *Tuscae historiae*, in denen auch die Säkula näher angegeben waren, im 8. Säkulum geschrieben waren). Aber jenes Fragment hat weder mit der Blitzlehre noch mit der Lehre von den Säkula etwas zu tun, sondern bezieht sich nur auf die Limitationslehre. Die Lehre von den Säkula gehört nach dem Zeugnis Varros (Censor. 17,5) nicht zu den *libri fulgurales*, sondern zu den *libri rituales*.

4. Dass auch eine grosse Seuche als Vorzeichen eines neuen Säkulum galt, werden wir sogleich sehen.

d) *Sühnungen der ostenta saecularia. Die römischen Säkula.* Aus der oben gegebenen Darstellung der Ostenta saecularia geht ohne Weiteres hervor, dass die Säkularfeier ursprünglich nichts anderes als die staatliche Sühnung dieser Ostenta war. Zwei zu diesem Zweck angewendeten Sühnmittel, die zweifellos etruskischen Ursprungs sind, nämlich das Einschlagen eines Nagels und Spiele, kennen wir aus der römischen Geschichte. MOMMSEN hat erkannt, dass es hinter der Reihe von Säkula, die mit den Tarentinischen Spielen vom Jahre 505 : 249 anfangen, eine ältere säkulare Reihe gibt, die mit dem Jahre 291: 463 einsetzt. In diesem Jahre wurde das Prodigium einer grossen Seuche ge-

[1] MOMMSEN Chronol.[2] S. 189 »Die Prophezeihung der Vegoia — — sicher — ein Bruchstück der von der etr. 'Nymphe' Begoe geschriebenen — — Blitzlehre».

[2] ibid. S. 188 »eine an die Stiftung der Gemeinde anknüpfende saeculare Reihe — — scheint aus einer an den Arruns Veltumnus gerichteten prophetischen Belehrung der Weissagerin Begoe herzurühren, welche in Rom im J. 666 im Umlauf gesetzt ward». Auch diese letzten Worte sind grundlos, denn die Worte *huius prope novissimi saeculi octavi* beziehen sich entschieden nicht auf eine Säkulumwende. Wenn wir sie mit Mommsen 'dieses fast letzten 8. Säkulum' übersetzen, stehen sie vielmehr mitten im Laufe des 8. Säk. Nach der Übersetzung Schmeissers *prope novissimi* = *prope exeuntis* gehören sie zwar dem letzten Teil, aber nicht der Wende an. Ich vermute, dass der Ausdruck aus zwei Fassungen (*octavi* und *prope novissimi* = *noni*) entstanden ist, da die Etrusker Grund hatten, mehr als einmal diese Worte in Umlauf zu setzen, um die Heiligkeit der Grenze gegen die Okkupationslust der Römer hervorzuheben.

Digitized by Google

sühnt.[1] Als Sühnmittel wird zwar hier von Livius nur supplicatio erwähnt. Aber bei den Jahren 391: 363 und 491: 263 findet sich in den capitolinischen Fasten ein *dictator clavi figendi causa*. Nun erzählt Livius[2], dass im J. 390: 364 wiederum eine grosse Seuche herrschte und dass man, da die Seuche auch im J. 391: 363 weiterhin wütete, zu einem von einer früheren Generation angewendeten Sühnmittel griff, nämlich dem Einschlagen eines Nagels[3]. MOMMSEN hat daraus den Schluss gezogen, »dass die römische Gemeinde nach der grossen Pest d. J. 291: 463 ihren Göttern gelobte, in diesem und fortan jedem hundertsten Jahre am 13 Sept. — — — einen Säkularnagel einzuschlagen». Dieser Tag, der Weihungstag des Tempels, war der urspr. Anfangstag des bürgerlichen Jahres (WISSOWA Relig. 111) und eignete sich deshalb gut dazu, auch Anfangstag eines neuen Säkulum zu sein. Der Nagel wurde jedoch nicht in der Cella Juppiters, sondern in der der Minerva eingeschlagen, nach Livius freilich *quia numerus Minervae inventum sit*. in der Tat aber weil Minerva, die in Etrurien ihren Platz in der kapitolinischen Trias erhalten zu haben scheint, hier als Schicksalsgöttin aufgefasst worden ist[4]. Denn auf das Festschlagen der Fata bezieht sich

---

[1] Liv. 3, 6, 2 *grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quam pecori — — — 7, 6 consul, qui unus supererat, moritur; mortui et alii clari viri — — — late vagata est vis morbi. inopsque senatus auxilii humani ad deos populum ac vota vertit; iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire pacemque exposcere deum. ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati omnia delubra implent. stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum caelestium finemque pesti exposcunt.* Oros. II 12, 2. Dion. Hal. IX 67.

[2] Livius 7, 3, 3 *repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit.* 5. *lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, idibus Septembribus clavum pangat; fixa fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est.* 6. *eum clavum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit.* 7. *Vulsiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nortiae, Etruscae deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat.*

[3] Dass Cincius, dem Livius hier und Festus *clavus annalis* gefolgt sind, seine Quelle missverstanden und aus dem Säkularnagel einen Jahresnagel gemacht hat, beweist MOMMSEN Chronol. 176 ff.

[4] Rhein. Mus. LX 260.

Digitized by Google

der Nagel[1], und der Antiquar Cincius teilt uns mit, dass der Ritus selbst etruskisch war und dass solche Nägel im Heiligtum der Nortia-Fortuna zu sehen waren[2]. Die bei dem ersten Blick verschiedenen Angaben der Fasti und des Livius treten auch erst dann in das rechte Licht, wenn wir sie mit Hilfe der etruskischen Säkularlehre erklären. Die Fasti bezeugen nämlich bestimmte Jahresperioden von 100 Jahren. Livius erzählt aber von Ostenta, die gesühnt worden sind. Es ist genau die oben nach Varro wiedergegebene etruskische Lehre von den gleichmässigen Säkula des Staates, deren Länge doch in letzter Linie durch göttliche Zeichen fixiert wurde. Die Ansicht MOMMSENS, dass »das hundertjährige saeculum das einzige wirkliche und ursprünglich römische» ist, hält also kaum Stand. Im Gegenteil scheint in der von Varro nach etruskischer Quelle mitgeteilten Zahl (c. 100) der vier ersten etr. Säkula etwas Richtiges zu stecken. Die neue Zahl (c. 120) der folgenden Säkula stellt wohl eine neue mit der Schrift (s. oben) und der griechischen Litteratur ins Land eingedrungene Ansicht dar. MOMMSEN hat wohl wegen seiner Etruskerfurcht nicht gewagt, diesen etruskischen Einfluss auf die römischen Säkula anzuerkennen. Daher kommt aber auch seine Meinung, dass diese Reihe von Säkula 291, 391, 491 nicht von der Gründung der Stadt sondern vom J. 291 d. Stadt ausgehe. Er hat den durchgehenden Zusammenhang zwischen den Säkula und den Ostenta nicht erkannt. Ob die Römer wirklich schon um die Wende des ersten oder zweiten Jhdts der Stadt die Lehre übernommen und Säkula fixiert haben, können wir nicht entscheiden. Aber dass die Haruspices, welche das Ostentum des J. 291 d. Stadt für ein Ostentum saeculare erklärten, dabei von der Gründung Roms rechneten, scheint mir zweifellos, da die Abweichung von den traditionellen Jahren der Stadtgründung nicht grösser ist und zuletzt doch nicht bestimmte Zahlen sondern Götterzeichen entscheidend waren.

Die Annahme, dass die Sühnung der Seuche im J. 391: 363 durch einen Säkularnagel *iussu haruspicum* erfolgt ist, wird ausserdem durch das, was Livius sonst von der Sühnung dieses Ostentum erzählt, bestätigt. Im ersten Jahre der Seuche wurden nämlich, um den Zorn der Götter zu besänftigen, Schauspieler aus

---

[1] S. MOMMSEN Chronol. 179.

[2] Über das vor kurzem wiedergefundene Heiligtum der Göttin s. oben S. 18 f.

Digitized by Google

Etrurien herbeigeholt und *ludi more Tusco* zum ersten Male in Rom aufgeführt.[1] Livius deutet zwar nicht an, wer dies Sühnmittel angewiesen hatte, aber der Bericht selbst zwingt an die Haruspices zu denken. Denn weder den Pontifices, den Wächtern des patrius mos, noch den sibyllinischen Büchern dürfen wir zutrauen, diese rein etruskische Kulthandlung vorgeschlagen zu haben.[2]

Die zweite Reihe der römischen Säkula fängt mit dem Jahre 505: 249 an, in dem nach Anweisung der Sibyllinischen Bücher die *ludi Tarentini* dem *Dispater* und der *Proserpina* in drei Nächten auf dem Marsfeld gefeiert und die Wiederholung derselben *centesimo quoque anno* beschlossen wurde[3]. Der griechische Ursprung dieser Feier ist also ausdrücklich bezeugt, und in dem Kultus selbst finde ich nichts, was dagegen spräche[4].

---

[1] Liv. 7, 2, 3, *quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur. ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu ludii, homines ex Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant.*

[2] Mit Recht bemerkt Wülker Prodigienwesen S. 31, dass bei Augustin. c. d. II 8 *(auctoritate pontificum)* und Oros. III 4, 5 *(suasere pontifices)* ein Irrtum vorliegen muss. Augustinus deutet im Gegenteil I 32 an, dass die Pontifices versucht haben, dem Vorhaben entgegenzuwirken, wenn er sagt *pontifex autem propter animorum cavendam pestilentiam ipsam scaenam construi prohibebat.* Dadurch hat er sich wohl verleiten lassen, den Pontifices den Antrag überhaupt zuzuschreiben. Dass *persona* höchst wahrscheinlich ein etruskisches Wort *(φersu)* ist, hat F. Skutsch Arch. f. lat. Lex. XV 145 dargetan. Auch *histrio* soll nach Liv. 7, 2, 6 etruskischen Ursprungs sein *(ister Tusco verbo ludius).*

[3] Varro bei Censor. 17, 8 *Varro de scaenicis originibus libro primo ita scriptum reliquit: cum multa portenta fierent et murus ac turris, quae sunt inter portam Collinam et Esquilinam, de caelo tacta essent, et ideo libros Sibyllinos X viri adissent, renuntiarunt, uti Diti patri et Proserpinae ludi Tarentini in campo Martio fierent tribus noctibus, et hostiae furvae immolarentur, utique ludi centesimo quoque anno fierent* [*xu-uiri* oder *XII viri* Hs., *X viri* Mommsen]. Augustinus c. d. III 18 hat auch hier (s. oben) mit Unrecht die Pontifices hereingezogen. Schol. Cruqu. Hor. carm. saec. 1. Liv. per. 49. Zosim. II 4, 1.

[4] Wissowa Relig. 255 ff. Basiner Ludi saeculares Warschau 1901 hat sabino-faliskische Elemente darin erkennen wollen und meint, der etruskische Begriff des Säkulum sei über Falerii nach Rom gekommen. Da ich seine russisch geschriebene Abhandlung nur aus dem Referate Deubners Arch. f. religionswiss. VIII 1905 S. 310 f. kenne, weiss ich nicht, ob er auch Beweise dafür hat. Aber ich fürchte, dass er dabei auf den Gentilkultus der Valerier baut, der nach einer unbewiesenen Hypothese dieser Feier zu Grunde liegen soll (s. Wissowa Relig. 257 A. 2).

Digitized by Google

Eine Anpassung an italische Vorstellungen aber sieht WISSOWA Relig. 257 in der allhundertjährigen Wiederholung der Feier, die nicht griechischem Brauche entnommen sei, sondern an den italischen Begriff des *saeculum* anknüpfe. Wir werden nach dem oben Gesagten 'etruskischen' statt 'italischen' sagen müssen[1]. Die Wiederholung ist jedoch nicht nach hundert Jahren, sondern erst drei Jahre später erfolgt.[2] Politische Gründe werden kaum genügen, um dies zu erklären, denn eben zur Zeit eines neuen Krieges würden die Römer wohl nicht unterlassen haben, ein den Göttern gegebenes Gelübde zu halten. Dagegen versteht sich der Aufschub von selbst, wenn wir annehmen, dass das Ende des Säkulum zuerst durch göttliche Zeichen verkündigt werden musste. Für die Jahre 149 und 148 kennen wir keine Prodigien. Unter den Prodigien d. J. 147 (Obs. 20) erscheint dagegen ein Zeichen, das sich dazu sehr gut eignen würde, als *ostentum saeculare* aufgefasst zu werden: *stella arsit per dies triginta duos* (vgl. oben Serv. Buc. IX 46). Wenn also das Säkulum erst mit diesem Jahre zu Ende ging[3], so hat man mit den Spielen d. J. 146 den Anfang eines neuen gefeiert. Diese Verbindung der Säkula und der Ostenta ist aber sicher etruskisch und die Vermutung, dass die Haruspices an der Sühnung der Prodigien d. J. 505: 249 und 507: 147 mitgewirkt haben, wird dadurch gestützt[4]. Nach neuen 102 Jahren werden wir finden, dass sowohl die sibyllinischen Bücher als auch die Haruspices eine Säkulumwende verkündigten. Ein direktes Zeugnis über die Teilnahme der Haruspices geben erst Acta ludorum saecularium Severi (204 n. Chr. Eph. Ep. VIII p. 286 CIL VI 4,2 p. 3254, l. 78 *mox har[usp]icatione*), aber das beweist nichts für die Zeit der Republik.

Das alte etruskische Sühnmittel, das Einschlagen eines Säkularnagels, war schon verbraucht und hat mit dem Jahre 491: 263 seine Rolle ausgespielt. In den Bestimmungen des J. 505: 249 tritt eine neue Ansicht hervor, nach der das fünfte Säkulum der Stadt erst mit jenem Jahre zu Ende geht: jetzt werden

---

[1] Insofern ist jedenfalls die Bezeichnung »die sibyllinisch etruskischen Säkularspiele« (DIELS Sibyll. Blätt. 44 A.) berechtigt.

[2] Censor. 17, 11. Liv. perioch. 49.

[3] Die Seuche, welche durch den Säkularnagel 391: 363 gesühnt wurde, wütete schon im J. 390: 364.

[4] Vgl. Liv. 27,37. 36,37,2—6. 42,20,2 *patres et ad haruspices referri et decemviros adire libros iusserunt.* Obs. 44. S. Rhein Mus. 56,53 über die Säkularfeier 17 v. Chr.

Digitized by Google

die wirksameren sibyllinischen Sühnungen, die Säkularspiele, eingeführt. Auffallend ist es nun, dass diese Neuerung mit dem fünften römischen Säkulum eintritt, genau wie nach der Tradition mit dem fünften etruskischen, wie wir oben S. 66 sahen, eine neue Reihe von Säkula wechselnder Länge anfängt. Wir erkennen also auch bei den Römern eine vierjährige Periode von Säkula.

Das folgende (6.) römische Säkulum umfasste 103 Jahre, da im J. 608: 146, wie oben erwähnt, die tarentinischen Spiele wiederholt wurden. Dazu stimmt die Verkündigung des Haruspex Vulcanius (oben S. 67) im J. 610: 44, also nach neuen 102 Jahren, so gut, dass man sich fragen muss, ob sie sich nicht auf diese römische Reihe von Säkula bezieht. Die merkwürdige Annahme eines etruskischen Säkulum von 44 Jahren (s. oben S. 67) würde dadurch beseitigt sein. Die Vermutung, dass Vulcanius im J. 44 das Ende eines römischen Säkulum verkündigte, wird auch dadurch bestätigt, dass im folgenden Jahre ein anderer Haruspex nach der sehr ähnlichen Erzählung bei Appian b. c. IV, 4[1] den Anfang eines neuen römischen Zeitalters, einer neuen Königsherrschaft prophezeihte. Nun finden wir aber, wie MOMMSEN Chronol. 184 hervorgehoben hat, »zuerst in einer 711 verfassten varronischen Schrift (s. Aug. civ. dei XXII 28), sodann ähnlich in der 714 gedichteten vierten Ekloge Virgils — — die bekannte Erzählung von den vier Weltaltern dahin gewendet, dass gemäss einem sibyllinischen Spruch nach 4 Jahrhunderten oder 440 Jahren die Palingenesie — — eintreten — — werde» (Verg. Ekl. IV 4 *ultima*[2] *Cumaei venit iam carminis aetas; magnus ab integro saeclorum nascitur ordo*). Wahrscheinlich ist dieser sibyllinische

[1] Appian. IV 4. 15 ἐφ' οἷς ἡ μὲν βουλὴ θύτας καὶ μάντεις συνῆγεν ἀπὸ Τυρρηνίας. καὶ ὁ πρεσβύτατος αὐτῶν, τὰς πάλαι βασιλείας ἐπανήξειν εἰπών, καὶ δουλεύσειν ἅπαντας χωρὶς ἑαυτοῦ μόνου, τὸ στόμα κατέσχε καὶ τὸ πνεῦμα, ἕως ἀπέθανεν. Es kann kein Zweifel sein, dass diese Weissagung, »das alte Königtum würde wiederkommen» sich auf das von Obsequens 69 erwähnte Zeichen dieses Jahres bezieht: *Caesar cum in campum Martium exercitum deduceret, sex vultures apparuerunt. conscendenti deinde rostra creato consuli iterum sex vultures conspecti veluti Romuli auspiciis novam urbem condituro signum dederunt*, obgleich dieses Zeichen von Appian nicht erwähnt wird.

[2] Dass Servius durch die Ähnlichkeit des vulkanischen Orakelspruches getäuscht, hier irrig an das zehnte Saeculum statt des vierten gedacht hat, bemerkt MOMMSEN Chronol. 184 A. 361. Vergil ist ungenau, denn er besingt nicht *ultima aetas* sondern *prima* (i. e. aurea) *aetas novi saeclorum ordinis*: nach ihm ging der Spruch erst im J. 40 in Erfüllung (*venit iam*).

Digitized by Google

Spruch infolge der Prodigien des J. 710: 44[1], und zwar besonders des Kometen, der als die zum Himmel aufgestiegene Seele Caesars aufgefasst wurde[2], in Umlauf gesetzt worden. Denn selbst diese günstige Deutung des Kometen, der nach italischer und etruskischer Auffassung ein unheilvolles Zeichen ist (s. unten), muss griechisch sein. Auch die sib. Bücher setzten also hier eine Säkularwende an, aber in ganz anderem Sinne als die Etrusker. Nach der etruskischen Lehre führte nämlich das letzte Säkulum zur Vernichtung *(finem fore Etrusci nominis)*, nach dem sibyllinischen Spruch zur Palingenesie. Deshalb dürfen wir nicht mit D'ARBOIS DE IUBAINVILLE annehmen, dass in der Vulcanius-Episode, die Augustus in seine Geschichte aufgenommen hat (Servius s. S. 67), ein politisches Arrangement steckt, das eine neue Aera kund geben will. Denn Vulcanius hat das Gegenteil von dem, was dem Zwecke des Augustus gedient hätte, verkündigt. In seinem Interesse kann das Geschichtchen weder arrangiert noch erdichtet sein. Verdächtig ist zwar die grosse Ähnlichkeit zwischen diesem und dem von Appian (b. c. IV 4 s. oben) erzählten Fall[3]. Aber der Vergleich mit Obsequ. 44 *ceteris celantibus, quod ipsis liberisque exitium portenderetur*[4] beweist, dass die Schilderung nicht gegen etruskische Lehre und Praxis streitet: es gab Fälle, wo die Verkündigung den Haruspices selbst das Leben kosten musste; in dem Kampf gegen die drohende Alleinherrschaft waren die Haruspices dieser Zeit rüstig. Wahrscheinlich hat man über jene Zeichen vom J. 44 v. Chr. sowohl die Sibyllinischen Bücher als auch die Haruspices befragt. Welche Sühnungen sie vorgeschlagen haben, wissen wir nicht; eigentliche Säkularspiele hat man sicher nicht gefeiert, denn sonst hätte Augustus nicht im

---

[1] Obs. 68. Cass. Dio. 45, 17, 2—5. Plin. n. h 2, 98. 99. Anders meint *Sudhaus* Rhein. Mus. 56 (1901) 37 ff.

[2] Verg. Ecl. IX 47 *Caesaris astrum, astrum quo segetes gauderent frugibus* etc. Ov. Met. XV 746—749 *Caesar — quem — — — in sidus vertere novum stellamque comantem.* Die Stellen s. GARDTHAUSEN Aug. II, 1, 24 f.

[3] MOMMSEN Chronol. 190 A. 373 meint, die Erzählung des Servius habe ein sehr apokryphes Aussehen.

[4] Vgl. Plin. n. h. 2, 144 *quaedam (fulgura) nec enuntiare fas putant nisi aut hospiti aut parenti.* Todesbringend war es, den Namen der höchsten Gottheit auszusprechen (s. oben S. 57 A. 1). Über Herennius Siculus, den etrusk. Haruspex und Freund des C. Gracchus, der sich selbst den Tod gab, s. Val. Max. 9, 12, 6. Vellei. 2, 7, 2.

Digitized by Google

J. 17 seine Säkularspiele anordnen können. Über diese und die damit verbundene officielle Fälschung s. MOMMSEN Chronol. 185. Diesen Spielen legte Augustus in Anlehnung an den oben erwähnten sibyllinischen Spruch berechnete Säkula von 110 Jahren zu grunde und diese Zahl wurde für die folgenden Säkularspiele massgebend[1]. Kaiser Claudius aber hat die Zahl 100, die als die ursprüngliche etruskische galt, wieder aufgenommen, als er im J. 47 n. Chr. *anno octingentesimo post Romam conditam* ludi saeculares feierte und so eine neue von der Stadtgründung ausgehende Reihe von Säkula schuf, die neben jener augusteischen fortbestand[2].

e) Ursprung des Säkulum. »Die Annahme wechselnder Weltperiode ist in der ältesten griechischen Philosophie häufig. Die Stoiker fanden sie zunächst bei Heraklit vor«, sagt ZELLER III 1, 155. Aber Säkula von der Länge eines menschlichen Lebens kennen wir bei den Griechen nicht, noch weniger die Kundgebung des Säkulumwechsels durch Ostenta. Freilich die Zahl der Jahre 120 stammt aus der Astrologie[3] und ist wohl durch griechische Vermittlung zu den Etruskern gekommen. Wie die sibyllinische Zahl 110 aufgekommen ist, bleibt unsicher[4]; pythagoreisch aber ist die in jenem Spruch enthaltene Lehre von den vier Weltaltern, die Pythagoras in Beziehung zu den vier Lebensaltern und Jahreszeiten gesetzt hat, und mit seiner Lehre von der Seelenwanderung hängt die von der Palingenesie der Welt und Wiederholung ähnlicher Weltperioden zusammen. — Eine Spur dieser Lehre ist vielleicht in der etruskischen Disciplin in jener Gruppierung von je vier Säkula zu erkennen. Aber an die stoische von Heraklit übernommene Annahme eines Weltuntergangs als des letzten Zieles erinnert die etruskische Lehre *finem fore Etrusci nominis* (oben S. 65).

---

[1] Domitian 841 statt 847 (Die Spiele des Augustus waren erst für 731:23, d. i. genau 440 Jahre nach 291:463, geplant. HIRSCHFELD Wiener Studien 1881, 103), Severus 957 (die letzten).

[2] Antoninus Pius 900, die beiden Philippi 1000. S. MOMMSEN Chronol. 193.

[3] Cens. 17,4 *inter ipsos astrologos — — nequaquam etiam convenit. Epigenes in CXII annis vitam longissimam constituit, Berosos autem CXVI: alii ad CXX produci posse, quidam etiam ultra crediderunt.* Mit MÜLLER Etr. II 315 Anm. glaube ich, dass Servius aus astrologischer Quelle auch Folgendes geschöpft hat: Aen. IV 653 *tribus humana vita continetur: natura, cui ultra centum et viginti solstitiales annos concessum non est; Fato, cui nonaginta anni, hoc est tres Saturni cursus — —; Fortuna — —.* Vgl. Script. h. Aug. II p. 196,3 *annis CXX.*

[4] Varro August. c. d. 22,28 beruft sich auf *Genethliaci quidam.*

Digitized by Google

D. DIE LEHRE VON DEN OSTENTA. OSTENTARIA.

Die Lehre von den *ostenta*, d. h. von sämtlichen Götterzeichen ausser *fulgura* und *exta*, war in den Ostentarien gesammelt, die bei der Fülle und Vielseitigkeit des Stoffs gewiss einen sehr beträchtlichen Teil der etruskischen Disciplin ausgemacht haben und sicher mehr als die übrigen durch Hinzufügung von immer neuen Fällen erweitert worden sind.[1] Aber für diesen Teil fliessen die Nachrichten noch spärlicher als für die andern.

a) Von den heiligen Büchern selbst sind nur einige kleine Bruchstücke erhalten, nämlich drei Auszüge aus der lateinischen Übersetzung des Tarquitius Priscus, die noch bis in die späte Kaiserzeit hinein offiziell benutzt wurde, und eine Notiz bei Servius.

Serv. Dan. Buc. IV 43. *ipse sed in pratis aries iam suave rubenti murice iam croceo mutabit vellera luto] hoc in honorem vel laudem Augusti refert. traditur enim in libris Etruscorum, si hoc animal miro et insolito colore fuerit infectum, omnium rerum felicitatem imperatori portendi.*

Macrob. Sat. III 7, 2. *Traditur autem in libris Etruscorum, si hoc animal insolito colore fuerit inductum, portendi imperatori rerum omnium felicitatem. Est super hoc liber Tarquitii transcriptus ex Ostentario Tusco. Ibi repperitur: purpureo aureove colore ovis ariesve si aspergetur, principi ordinis et generis summa cum felicitate largitatem auget, genus progeniem propagat in claritate laetioremque efficit.*[2]

Macrob. Sat. III 20, 3 *Tarquitius autem Priscus in ostentario arborario sic ait: arbores, quae inferum deorum avertentiumque in tutela sunt, eas infelices nominant: al<a>ternum sanguinem filicem ficum atrum, quaeque bacam nigram nigrosque fructus ferunt, itemque acrifolium pirum silvaticum [p]ruscum rubum sentesque, quibus portenta prodigiaque mala comburi iubere oportet.*[3]

[1] Cic. div. I 25 *ars est effecta eadem saepe animadvertendo ac notando.* II 50 *omnem autem orationem (Tagetis) fuisse eam, qua haruspicinae disciplina contineatur; eam postea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa principia referendis.* Etrurien war, sagt Cicero div. I 93, besonders reich an Wunderzeichen *(propter aeris crassitudinem — — multa invisitata partim e caelo, alia ex terra — — quaedam ex hominum pecudumve conceptu et satu)* und deshalb wurden die Etrusker *ostentorum exercitatissimi interpretes.* Vgl. Arnob. VII 26 *genetrix et mater superstitionis Etruria.* Liv. 5,1,6.

[2] *ariesq.* P. *aspergatur* P. *principio* P. *felicatate* P[1].

[3] *Tarquinius* P. *felicem* P. *baccam* V. *pyrum* V. *ruscum* Bormann, Arch. ep. Mitth. aus Öst. XI 97 a. 8.

Digitized by Google

Ammian. Marc. XXV 2, 7. *Etrusci haruspices — — ex Tarquitianis libris in titulo de rebus divinis id relatum esse monstrantes, quod face in caelo visa committi proelium vel simile quicquam non oportebit.*

Serv. Aen. I 398 *multi asserunt — — in libris reconditis*[1] *lectum esse, posse quamlibet avem auspicium attestari, maxime quia non poscatur.*

Die Abfassungsform der von Macrobius mitgeteilten Fragmente ist, wie ich früher[2] dargetan habe, gegliederte Prosa, deren korrespondierende Glieder grosse Verwandtschaft mit den im etruskischen Texte der Agrambinden erkennbaren[3] aufweisen. Tarquitius scheint also auch die Form des etruskischen Textes wiedergegeben zu haben und die Vermutung, dass der Agramertext einen Teil der heiligen Bücher enthält[4], wird auch durch diese Beobachtung gestützt.

b) Sonst kennen wir die etruskische Lehre von den ostenta nur, soweit die Aussagen der von den Römern wegen Prodigien befragten Haruspices bei den römischen (oder griechischen) Autoren erwähnt werden. Diese Quelle giebt aber ein sehr unvollständiges Bild von dem Inhalt der betreffenden etruskischen Bücher, da der Begriff des römischen *prodigium* weit beschränkter ist als der des etruskischen *ostentum*[5]. Jenes umfasst nur die Erscheinungen, welche die Römer als Zeichen des Zorns der Götter auffassten, dieses aber alle Zeichen, durch welche die Götter sich den Menschen mitteilen konnten, sei es dass die Erscheinungen natürlich oder widernatürlich waren, sei es dass sie Gutes oder Böses verkündigten[6]. Auch die römischen Auspicien waren demnach darin einbegriffen.

---

[1] Dass die etruskischen Bücher gemeint sind, erhellt aus Serv. Aen. II 649 (REGELL De augurum publicorum libris I Diss. ac. Vratislaviae 1878 S. 36).

[2] THULIN Italische sakrale Poesie und Prosa Berlin Weidmann 1906 S. 1 ff., 71 ff.

[3] a. a. O. S. 8 ff.

[4] S. auch SKUTSCH Rhein. Mus. 56, 638; Real-Encycl. 'Etruskische Sprache'.

[5] Siehe THULIN Synonyma quaedam latina (prodigium portentum ostentum monstrum) in Commentationes philologae in hon. Joh. Paulsson Göteborg 1905).

[6] Wenn WÜLKER Prodigienwesen S. 37 sagt »eine Deutung zum Guten schloss der Prodigiencharakter aus«, so beachtet er nicht genügend diesen Unterschied. Es war sehr gut möglich, dass ein Zeichen von den Römern als ein Prodigium, d. h. eine Drohung der Götter, aufgefasst, von den Haruspices aber als ein glückliches Vorzeichen gedeutet wurde. Dies war der Fall Liv. 42,20,4 (von WÜLKER 1 A. 1 kaum richtig erklärt).

Digitized by Google

Über Form und Inhalt eines von den Haruspices bei einem Staatsprodigium abgegebenen Responsum erteilen uns die von Cicero in der Rede *de haruspicum responso* (56 v. Chr.) mitgeteilten wörtlichen Zitate Aufschluss.

1. Die zürnenden Götter:
   - § 20 *Quod in agro Latiniensi auditus est (sub terra)*[1] *strepitus cum fremitu,*
   - § 20 *postiliones esse Iovi Saturno Neptuno Telluri Dis caelestibus.*
2. Der Grund des göttlichen Zorns:
   - § 21 *ludos minus diligenter factos pollutosque.*
   - § 9 *loca sacra et religiosa profana haberi.*
   - § 34 *oratores contra ius fasque interfectos.*
   - § 36 *fidem iusque iurandum neglectum.*
   - § 37a *sacrificia vetusta occultaque minus diligenter facta pollutaque.*
3. Die drohenden Gefahren:
   - § 40 *ne per optimatium discordiam dissensionemque patribus principibusque caedes periculaque creentur auxilioque † diminuitis deficiantur, qua re ad unum imperium pecuniae redeant, exercitusque apulsus (sit) deminutioque accedat.*
   - § 55 *ne occultis consiliis res publica laedatur.*
   - § 56 *ne deterioribus repulsisque honos augeatur.*
   - § 60 *ne rei publicae status commutetur.*

Über die Gliederung des Spruches s. meine Ital. sakrale Poesie u. Prosa S. 67 ff. Die Sprache scheint eine konventionelle Übersetzungssprache zu sein, die viele altertümlich klingenden Ausdrücke aufzuweisen hat, ebenso wie die oben angeführten Fragmente der Übersetzung des Tarquitius (Cic. har. resp. § 53 *habent Etrusci libri certa nomina*). Die Optimaten heissen z. B. *principes*, die Volkpartie *deteriores repulsique*. — Dass dieses Gutachten der Haruspices schriftlich abgefasst war, sagt Cicero ausdrücklich § 20 *de ea re scriptum est*. Dies war wohl die Regel, obgleich es nur noch in der Verordnung Constantins Cod. Theod. XVI 10, 1 bezeugt wird *(diligentissime scriptura collecta)*. Die Zeugnisse Lucan. Phars. I 585 und Appian b. c. IV 4, 15 brauchen nur zu sagen, dass der Älteste die Schrift vorlas.

Der Inhalt der Responsa haruspicum erstreckte sich nach Wissowa Relig. 471 »auf vier Punkte, die aber nicht in jedem Falle sämtlich zu erledigen waren, sondern von denen je nach der Sachlage dieser oder jener mehr in den Vordergrund trat». Angegeben wird nämlich, nachdem zuerst die Prodigien referiert sind:

---

[1] Nach Cass. Dio 39, 20 ὑπὸ γῆς zu ergänzen.

Digitized by Google

1. von welchen Gottheiten das Zeichen ausgeht, also welche zürnenden Götter versöhnt werden müssen;

2. aus welchem Anlass die Götter das Zeichen gesandt haben;

3. was das Zeichen ankündigt (*quid portendat prodigium*);

4. durch welche Sühnmittel die Götter versöhnt und die Drohungen oder Nachwirkungen abgewendet oder gemildert werden können.

In den von Cicero mitgeteilten Bruchstücken des Responsum haruspicum ist der letzte Punkt nicht enthalten. Die zu versöhnenden Götter werden zwar angegeben, die Sühnmittel aber nicht. Daraus darf man jedoch nicht schliessen, dass die Haruspices nur die Deutung, nicht die Sühnung angegeben hätten, ebensowenig wie man berechtigt ist anzunehmen, dass die Haruspices nur das von Cicero erwähnte Prodigium, nicht auch die übrigen, die wir bei Cassius Dio 39,20 finden, behandelt hätten. Beweisend ist das Zeugnis Ciceros div. II 24 *cum res tristissimas portendi dixerunt (haruspices), addunt ad extremum omnia levius casura rebus divinis procuratis.*

Von dem Gutachten der aus ganz Etrurien zusammengekommenen Haruspices im J. 65 v. Chr. sind die beiden letzten Punkte in sehr ausführlichem Referat erhalten:

Cic. Cat. III 19 *memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res de caelo esse percussas — — —. Quo quidem tempore cum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi di inmortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa* (vgl. *di involuti* oben I 28) *flexissent. Itaque illorum responsis tum et ludi per decem dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandos deos pertineret, praetermissa est. Idemque iusserunt simulacrum Jovis facere maius et in excelso conlocare et contra atque ante fuerat, ad orientem convertere; ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperi, inlustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent.* Arnob. adv. nat. VII 40. Cic. div. II 45, 47 s. unten S. 88.

Die beiden ersten Punkte werden in den Texten selten berührt: sie sind ja auch nur gewissermassen Vorbereitungen für die in den beiden letzten enthaltenen Aussagen. (Cic. div. I 3 *magna vis — — monstris interpretandis ac procurandis in haruspicum disciplina*). Von diesen tritt aber bei den Schriftstellern in den Vordergrund die Beantwortung der Frage *quid portendat prodigium*[1], denn in der Ausdeutung standen die Haruspices fast

[1] Cic. div. I 92 *Etruria autem de caelo tacta scientissume animadvertit eademque.*

Digitized by Google

ohne Konkurrenz da. Die Pontifices verstanden davon nichts, und die Dezemvirn wussten zwar die Sprüche der Sibylla auf frühere, gleichzeitige, ja auf zukünftige Ereignisse zu beziehen und also sogar Prophezeihungen daraus zu machen[1]; aber mit den betreffenden Prodigien standen diese Voraussagungen selten[2] in Beziehung: sie waren keine Deutungen, sondern Orakelworte. Wenn man genau wissen wollte, was ein Zeichen zu bedeuten hatte, musste man sich an die Haruspices wenden, die jeden Fall nach den darauf bezüglichen Bestimmungen ihrer 'Wissenschaft' beurteilten[3]. Die ausserordentliche Bedeutung der Sibyllinischen Bücher liegt dagegen in der Sühnung[4]. Cicero gibt zwar gerade die entgegengesetzte Verteilung der Rollen in har. resp. 18 *fatorum veteres praedictiones Apollinis vatum libris, portentorum expiationes Etruscorum disciplina contineri putaverunt.* Aber dass dieser Ausdruck mehr aus rhetorischen als aus sachlichen Gründen gewählt ist, erhellt aus der Fortsetzung, wo Cicero lauter Beispiele von Deutungen der Haruspices anführt[5]. Diese Seite tritt auch in den Texten so stark hervor, dass wir in der Regel da, wo eine Deutung angegeben wird, sie den Haruspices zuteilen dürfen — wenn nicht etwa der Autor selbst[6] sich eine Deutung *ex eventu* erlaubt.

---

interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris atque portentis. WISSOWA Relig. 472.

[1] Cic. div. I 97 *quibus portentis — bella — denuntiabantur; inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae versibus congruebant.* 98 *nonne et haruspices ea responderunt, quae evenerunt, et in Sibyllae librisea edem repertae praedictiones?* nat. deor. III 5 *si quid praedictionis causa ex portentis et monstris Sibyllae interpretes haruspicesve monuerunt.* Cat. III 9 *Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis se esse tertium illum Cornelium.* S. WISSOWA Relig. 465 f.

[2] So ausnahmsweise Plin. n. h. 17,243.

[3] So gaben bei Liv. 42,2,4 die Sib. Bücher die Sühnung, die Haruspices die Deutung an.

[4] S. WISSOWA a. a. O. WÜLKER a. a. O. 33.

[5] Cic. har. resp. 18 — — *quae quidem tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Sullani Cinnanique temporis extremum paene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandae delendique imperii coniurationem non obscure nobis paulo ante praedixerint.* Vgl. auch Cic. div. II 52 *Quid ego haruspicum responsa commemorem (possum equidem immemorabilia), quae aut nullos habuerint exitus aut contrarios?*

[6] So verbindet Obsequens oft die Ereignisse mit vorhergehenden Prodigien desselben Jahres.

Digitized by Google

Aber mit Recht bemerkt WÜLKER, dass die Deutung *(divinatio)* mit dem römischen Prodigienwesen eigentlich in keinem Zusammenhange stand, sondern den Römern überhaupt fremd war. Daraus ist nun zu folgern — dies haben WISSOWA und WÜLKER nicht beachtet —, dass man von Anfang an die Haruspices bei den Staatsprodigien nur der Sühnung wegen herbeigerufen hat. Und offiziell war die Sühnung gewiss die Hauptsache, wenn auch die Sibyllinischen Bücher in dieser Beziehung lange die Oberhand hatten. Die Sachlage zur Zeit Ciceros wird durch seinen Gesetzvorschlag charakterisiert: de leg. II 9,21. *prodigia portenta ad Etruscos haruspices, si senatus iussit, deferunto, Etruriaque principes disciplinam doceto. Quibus divis creverint, procuranto, idemque fulgora atque obstita pianto.* Damals wurden nämlich fast immer die Haruspices wegen der Sühnung der Staatsprodigien befragt, selten noch die Sibyllinischen Bücher. In der Kaiserzeit werden aber Sühnungen immer seltener erwähnt (nur zehn Fälle von Staatsprodigien sind überliefert s. S. 138), bis sie schliesslich ganz wegfallen. In der Verordnung des Kaiser Constantins 320 n. Chr. heisst es nämlich, man solle bei Blitzschlägen, die öffentliche Gebäude Roms getroffen hatten, die Haruspices nach altererbter Sitte über die Bedeutung *(quid portendat)* befragen.[1]

Bei privater Befragung der Haruspices war selbstredend die Deutung immer die Hauptsache. Aus später Zeit ist eine solche erhalten, die einem wörtlichen Zitat ganz ähnlich sieht:

Script. h. Aug. II p. 195 Tacitus 15 276 n. Chr. *Horum statuae — — deiectae fulmine ita contritae sunt, ut membratim iaceant dissipatae; quo tempore responsum est ab haruspicibus quandocumque ex eorum familia imperatorem Romanum futurum seu per feminam seu per virum, qui det iudices Parthis ac Persis — qui Francos et Alamannos sub Romanis legibus habeat — qui per omnem Africam barbarum non relinquat — qui Taprobanis praesidem imponat — qui ad Romanam insulam proconsulem mittat — qui Sarmatis omnibus iudicet — qui terram omnem, qua Oceano ambitur, captis omnibus gentibus suam faciat — postea tamen senatui reddat imperium et antiquis legibus vivat, ipse victurus annis centum viginti* (i. e. saeculum) *et sine herede moriturus. futurum autem eum dixerunt a die fulminis praecipitati statuisque confractis post annos mille.*

Der Geschichtschreiber kann aber bei dieser prachtvollen Prophezeiung eine sarkastische Bemerkung nicht unterdrücken:

---

[1] Cod. Theod. XVI 10,1.

Digitized by Google

non magna haec urbanitas haruspicum fuit, qui principem talem post mille annos futurum dixerunt, quia, si post centum annos praedicerent, forte possent eorum deprehendi mendacia — —.

---

1. VON WELCHER GOTTHEIT DAS ZEICHEN AUSGEHT.

Gellius II 28,3 erzählt nach Varro, dass die Pontifices bei Erdbeben die Gottheit, von der das Zeichen gesandt worden war, nicht anzugeben wussten, sondern durch den Ausdruck *si deo, si deae* sich darüber hinweg zu setzen versuchten. Wie verschieden davon ist die oben angeführte Antwort der Haruspices *postiliones esse Iovi Saturno Neptuno Telluri Dis caelestibus*! Ausdrücke wie Liv. 41,13,2 *editis ab aruspicibus dis, quibus supplicaretur* zeigen ebenfalls, dass die Haruspices nicht weniger als die Dezemvirn die zu versöhnenden Götter genau bezeichnen konnten.[1] Aber welchen Grundsätzen sie dabei folgten, ist uns ziemlich unbekannt; bei der Vielseitigkeit der Ostenta gab es wohl keine einheitlich durchgeführten Prinzipien[2].

Die blitzwerfende Gottheit konnte man nach der Einteilung des Himmels in 16 Regionen bestimmen (I 16 ff.) und diese Regionenverteilung war auch auf die Leber d. h. auf die Haruspicin übertragen (II S. 40). Es ist anzunehmen, dass man die Grundsätze der Blitzlehre auch auf andere *ostenta ex caelo* angewendet hat. Darauf deuten die Worte des Livius[3], wenn er die Tanaquil sagen lässt *eam alitem ea regione et eius dei nuntiam venisse.* Auch sonst wird die Region des Himmels oft angegeben[4].

Daneben gab es aber in der Blitzlehre einfachere Bestimmungen, z. B. dass man die blitzwerfende Gottheit an dem getroffenen Ort oder Gegenstand erkannte: ein Blitz im Tempel der

---

[1] Zu vergleichen ist die Antwort, die in einer Legende von der Entstehung des lacus Curtius den Haruspices zugeschrieben wird: Varro L. L. V 148 — — — *ex. s. c. ad aruspices relatum; responsum deum Manio postilionem postulare, id est civem fortissimum eo demitti* [*Manio* Hs. *Manium* Laetus vulgo; vgl. Serv. Aen. X 179 *Mantum Ditem patrem appellant*].

[2] Vgl. MÜLLER Etrusk. II 193.

[3] Liv. 1,34,9 *Accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum iubet: eam etc.*

[4] Plin. n. h. 2,148 *sub ortu occasuque* = Obseq. 43. Obseq. 45 *ab occidente ad orientem* u. ö.

Digitized by Google

Iuno war von Iuno gesandt, ein Blitz im Hain des Juppiter kommt von ihm etc. Nur Bestimmungen dieser Art sind uns aus den Berichten über *ostenta* bekannt: man scheint sie im allgemeinen als Zeichen der Götter betrachtet zu haben, zu denen sie in Beziehung gesetzt werden konnten. Als das Bild des Apollo zu Cumae geweint hatte, weihte man nach Anweisung der Haruspices dem Apollo Geschenke (Obseq. 28a). Weil zwei Raben, die Orakelvögel κατ' ἐξοχήν[1], mit einander gekämpft hatten, musste Apollo, der Orakelgott, versöhnt werden (99 v. Chr. Obseq. 46). Gleichzeitig wurde Juno durch *signa cupressea* versöhnt, weil Bluttropfen in ihrem Tempel zu Lanuvium gesehen waren, und zwei Jahre nachher, als das Bild Juppiters zu Nursia bei einem Erdbeben sich nach links gewandt hatte, wurde ihr dasselbe Sühnopfer gebracht, wohl weil sie in der Capitolinischen Trias und also im Haupttempel jeder *ritu* gegründeten Stadt auf seiner linken Seite stand (Obseq. 48). Ein dumpfes Getöse, das aus der Tiefe der Erde zum Himmel emporstieg, forderte die Versöhnung der Ceres und Proserpina (Obseq. 43.46[2]). Dass im har. resp. bei Cicero Tellus unter den zu versöhnenden Göttern erwähnt wird, steht unverkennbar in Beziehung zu dem Zeichen *strepitus cum fremitu* (θόρυβος ὑπὸ γῆς bei Cassius Dio): die Zeichen der Erde kommen von den Göttern der Erde oder der Unterwelt. Es liegt nahe, das von Cassius mitgeteilte *ostentum ex caelo* λαμπάς in Beziehung zu den Di caelestes bei Cicero zu setzen[3].

2. AUS WELCHEM ANLASS DAS ZEICHEN GESANDT WURDE.

Noch seltener wird in den Texten erwähnt, aus welchem Anlass die Götter das Zeichen nach der Aussage der Haruspices gesandt hatten[4]. Das oben S. 78 angeführte Zitat aus dem har. resp.

[1] L. Hopf Tierorakel und Orakeltiere Stuttgart 1888 S. 110 ff.

[2] Dass die Sühnung hier von den Haruspices ausging, erhellt sowohl aus dem Vergleich mit Obseq. 43 als auch aus der mitgeteilten Deutung *inopiam famemque portendit.*

[3] Im har. resp. werden noch Juppiter, Saturnus und Neptunus, bei Cassius ausser θόρυβος und λαμπάς auch Blitze und Erdbeben erwähnt. Juppiter und Saturnus gehören zu den neun Blitzgöttern (I 32).

[4] Bouché-Leclercq bei Daremberg-Saglio III 26 b meint, dass die Römer den Grund wissen wollten, um die Aussagen der Haruspices zu kontrollieren. Das Bestimmende aber war wohl eher die Technik der Haruspices selbst, die dadurch imponieren wollten.

Digitized by Google

Ciceros (Punkt 2) ist jedoch das beste Zeugnis dafür, dass die Haruspices in dieser Hinsicht die Worte nicht gespart haben: vor allem sind es hier die Verstösse gegen den Gottesdienst, die den Zorn der Götter hervorgerufen haben *(ludos minus diligenter factos pollutosque, loca sacra et religiosa profana haberi, sacrificia vetusta occultaque minus diligenter facta pollutaque)*. Auch sonst gingen die Sprüche der Haruspices gewiss oft in derselben Richtung. In dem wenn auch nur sagenhaften Bericht bei Liv. 2,42,10 heisst es *causam nullam aliam vates canebant — — quam haud rite sacra fieri*. Eine ähnliche Motivierung der Haruspices liegt ohne Zweifel dem nach ihrem Gutachten im J. 48 v. Chr. erfolgtem Beschluss des Senats zu grunde, alle Heiligtümer der Isis und Serapis zu zerstören (Cassius Dio 42,26). In seiner Rede gegen die Bacchanalien im J. 186 v. Chr. behauptete der Konsul Postumius, dass nicht nur die Pontifices und der Senat, sondern auch die Haruspices oft den *mos Romanus* gegen das Eindringen fremder Kulte geschützt hätten (Liv. 39,16,7). Der Kaiser Claudius sagt bei Tac. Ann. 11,15 (*saepe haruspicum*) *monitu redintegratas caerimonias et in posterum rectius habitas*. Und Arnobius lässt die Haruspices über den Verfall der altererbten Riten laut klagen.[1]

Auch auf Verbrechen gegen das Recht beriefen sich die Haruspices des J. 56 (Cic. har. resp. 34 *oratores contra ius fasque interfectos*. 36 *fidem iusque iurandum neglectum*).

Auf das politische Leben bezieht sich die Antwort der Haruspices im J. 163 v. Chr.: weil der *rogator centuriae praerogativae* plötzlich nach vollzogener Wahl gestorben war, erklärten sie *non fuisse iustum comitiorum rogatorem;* der Vollzieher der Wahl, Gracchus, gab später zu, dass er einen Formfehler begangen habe, worauf die Auguren die Konsulswahl für ungesetzlich erklärten und die Konsuln abdikieren mussten[2]. Über die politischen Tendenzen der aristokratisch gesinnten Haruspices s. unten S. 135.

Nach einem Bericht aus dem Anfang des 4. Jhdts v. Chr.

---

[1] Arnob. a. n. I 23 fin. *haruspices — — qui ne suae artes intereant ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant iam raris — »negliguntur dii, clamitant, atque in templis iam raritas summa est, iacent antiquae derisui caerimoniae et sacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt«.*

[2] Cic. nat. deor. II 10. div. I 33. II 74. ad. Q. fr. II 2,1. Val. Max. I 1,3. Plut. Marc. 5. Über etruskischen Einfluss auf die römische Staatsverfassung s. oben S. 47 ff.

Digitized by Google

wurde ein Haruspex L. Aquinius in den Senat gerufen, um den Grund des göttlichen Zorns, der sich in den vielen Unglücksfällen äussere *(religionum requirendorum causa)*, anzugeben. Er sah den Grund darin, dass man oft vor den Kämpfen *postridie* geopfert hatte, und infolge seiner Aussage wurden die den Kalendae, Nonae und Idus unmittelbar folgenden Tage von den Pontifices für *dies religiosi* erklärt.[1]

3. DIE DEUTUNG DER ZEICHEN.

Wenn auch die Zeugnisse der Schriftsteller für die eig. Deutung der Ostenta zahlreicher sind als für die beiden oben berührten Punkte, so muss ein Versuch, aus den zerstreuten Notizen eine klare Auffassung der etruskischen Lehre und der Technik der Haruspices zu gewinnen, sehr unvollkommen ausfallen. Eine Schwierigkeit liegt, wie ich S. 82 bemerkt habe, in der Vielseitigkeit der Fälle, die keine einheitlichen Prinzipien zum Vorscheine kommen lassen. Eine andere besteht darin, dass wir nicht immer unterscheiden können, ob die Antwort der Haruspices nach den heiligen Texten oder aus dem Stegreif mehr oder weniger willkürlich gegeben ist (Cic. div. I 72. *alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod Etruscorum declarant et haruspicini et fulgurales et rituales libri, — — alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut — in Sullae scriptum historia videmus* etc.). Die politische Gesinnung der Haruspices, die mit der Senatspartie gegen die Demokraten gemeinsame Sache machten, war gewiss oft für ihre Deutungen bestimmend[2], wenn es auch bezeugt ist, dass man Haruspices, die falscher Antworte überführt wurden, mit rigoroser Strenge bestrafte (Gellius IV 5). Ausserdem lassen sich die wirklichen Vorherverkündigungen nicht immer von denen *ex eventu* sondern (oben S. 80).

---

[1] Macrob. Sat. I 16,21—24 (nach Gellius, Annales und Cassius Hemina, Historiae); s. THULIN Martianus Capella S. 78. Einen Grund diesen Bericht anzuzweifeln hat nur, wer den römischen Kalender um jeden Preis von etruskischen Einflüssen frei halten will. Die Erzählung gehört in die Zeit, in der die Haruspices es noch wagten, eigene Anschauungen und Kulte den Römern aufzuzwingen (s. unten 'Die Sühnung'). Gellius n. a. V 17 1—2 ist ungenau: er lässt einen L. Atilius im Senat auftreten, ohne zu sagen wer er war oder weshalb er auftrat.

[2] Siehe G. SCHMEISSER Die etrusk. Disciplin S. 9 f., BOUCHÉ-LECLERCQ 'Haruspices' bei Daremberg- Saglio, Dictionnaire des antiquités. S. 31 b.

Digitized by Google

3I KOSMISCHE ZEICHEN.

a. ERDBEBEN UND UNTERIRDISCHE GETÖSE.

Dass Erdbeben (*motus terrae*) und Erdgetöse (*sonitus fremitus mugitus terrae*) mit Vorliebe der Deutung der Haruspices unterzogen worden sind, geht aus den Prodigienberichten wie auch aus folgender Stelle Ciceros hervor: div. I 35 *nec adducar — — totam Etruriam — — fallaciter portenta interpretari, cum terrae saepe fremitus, saepe mugitus, saepe motus multa nostrae rei publicae, multa ceteris civitatibus gravia et vera praedixerint.* Dasselbe wird offenbar, wenn wir die Worte des Plinius n. h. 2,200 *numquam urbs Roma tremuit, ut non futuri eventus alicuius id praenuntium esset* mit dem Zeugnisse Varros (Gell. II 28 oben S. 82), dass die Römer selbst diesem Ostentum gegenüber ratlos waren, zusammenstellen.

E r d b e b e n gilt in der etruskischen Lehre als etwas sehr Ungünstiges, sei es als *ostentum privatum* oder als *o. publicum.* Den Heiratenden ist es das schlimmste Zeichen[1]; den angreifenden Feldherrn nötigt es, alle Operationen einzustellen[2]; dem Staat verkündigt es innere Kämpfe[3]. Nur im Fall der Not wird die böse

---

[1] Serv. Aen. IV 166 *secundum Etruscam disciplinam nihil tam incongruum nubentibus quam terrae motus vel caeli.*

[2] Amm. Marc. XXIII 1,7 (s. unten).

[3] 628: 126 Obs. 29 *Aetna mons terrae motu ignes super verticem late diffudit — —. quod prodigium aruspicum responso s e d i t i o n e m, quae post tempore patuit, portendit.* Cic. div. I 97 (Zeit unbestimmbar) — *cum duo visi soles — tres lunae — faces — sol nocte visus — e caelo fremitus — — caelum discessisse — globi — — cum ad infinitam altitudinem terra desedisset Apuliaque maximis terrae motibus conquassata esset, quibus portentis magna populo Romano bella perniciosaeque seditiones denuntiabantur; inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae versibus congruebant.*

Auf solche Kämpfe bezieht auch durchgehend Obsequens dieses Ostentum (45, 46, 59). In 61 stellt er die Prodigien der Jahre 65 u. 63 v. Chr. (verheerende Blitze und Erdbeben) zusammen, indem er sie beide in Verbindung mit der Verschwörung Catilinas setzt.

Aus etruskischer Quelle behauptet Plinius das folgende Portentum des Jahres 91 v. Chr., ein Vorzeichen des Bundesgenossenkrieges, geschöpft zu haben:

663: 91 Plin. n. h. 2, 199 *Factum est semel, quod equidem in Etruscae disciplinae voluminibus invenio* (v. l. *inveni*), *ingens terrarum portentum L. Marcio Sexto Iulio cos. in agro Mutinensi. namque montes duo inter se concurrerunt crepitu maximo — — — flamma fumoque in caelum exeunte interdiu — — — villae omnes elisae — — — anno ante sociale bellum.*

MÜNZER (Beiträge zur Quellenkritik der Naturgeschichte des Plinius, Ber-

Digitized by Google

Vorbedeutung aufgehoben[1], denn Not kennt kein Gebot: eine Bestimmung, die an die oben II 34 angeführte erinnert, dass böse Zeichen denen, welche selbst in Bedrängnis waren, Erlösung verkündigen konnten.

Getöse aus der Erde hängt ja mit dem Erdbeben zusammen und wird ähnlich gedeutet. Als Waffengeklirr aufgefasst ist es Vorzeichen von Streit und zwar besonders von inneren Kämpfen[2]. Darauf beziehen sich alle die Drohungen der Haruspices in dem von Cicero überlieferten Responsum d. J. 698: 56 (s. oben S. 78) nach dem Prodigium des *strepitus cum fremitu* (θόρυβος ὑπὸ γῆς) oder wie Cicero § 20 sagt *horribilis fremitus armorum*. Andere Beispiele sind:

657: 97 Obs. 48 *Pisauri terrae fremitus auditus. muri pinnae sine terrae motu passim deiectae civiles portendere discordias.*

671: 83 Obs. 57 *per Syllana tempora inter Capuam et Vulturnum ingens signorum sonus armorumque cum horrendo clamore auditus, ita ut viderentur duae acies concurrere per plures dies. — — vestigia equorum hominumque — visa molem ingentis belli portendere.* Appian. b. c. I 83, 377.

Aber Hungersnot und Armut und den Zorn der Ceres und Proserpina verkündigt dasselbe Zeichen, wohl als Seufzen der Erde aufgefasst, nach

655: 99 Obs. 46 — — — *fremitus ab inferno ad caelum ferri visus inopiam famemque portendit. populus stipem matronae thesaurum et virgines dona Cereri et Proserpinae tulerunt. — signa cupressea duo Iunoni Reginae posita.*[3]

---

lin 1897, 244) meint, dass Plinius hier schwindelt. Dagegen ist zu betonen, dass dieses gewaltige Prodigium weder von Obsequens 54 noch von Orosius V 18 angeführt wird. Ausserdem gehört es gerade der Periode an, in der die Etrusker selbst am Ende eines Säkulum standen und auf Ostenta sicher eifrig achteten (s. oben S. 65).

[1] Amm. Marc. XXIII 1,7 *nuntiatum est, Constantinopolim terrae pulsu vibratam, quod horum periti minus laetum esse pronuntiabant aliena pervadere molienti rectori. ideoque intempestivo conatu desistere suadebant, ita demum haec et similia contemni oportere firmantes, cum irruentibus armis externis lex una sit et perpetua, salutem omni ratione defendere, nihil remittente vi mor*<*t*>*is.* Dass die *horum periti* in der Umgebung des Iulianus Haruspices waren, erhellt aus XXIII 5,10 *Etrusci haruspices qui comitabantur, gnari prodigialium rerum.*

[2] Vgl. Oros. IV 4,5 (486: 268) *Sempronius* — —. *adversum Picentes* — — *cum horrendo fragore terra tremuit* — —. 7 *triste adeo id bellum fuit, ut merito dicatur tantum humanum sanguinem susceptura etiam cum gemitu horrisono tunc terra tremuisse.*

[3] Dass die Haruspices hier befragt worden sind, erhellt aus der erwähnten Deutung wie auch aus dem entsprechenden Bericht Obs. 43 — — *arma caelestia — — visa — — ab occasu vinci. aruspicum responso populus stipem Cereri et Proserpinae tulit. virgines viginti septem dona canentes tulerunt.*

Digitized by Google

An dem scharfen, klagenden Schall einer Trompete bei heiterem Himmel erkannten die Haruspices im J. 88 v. Chr. den Schluss eines Säkulum (Plut. Sulla 7, Varro bei Serv. Aen. VIII 526 s. oben S. 67). Es war also ein sehr verhängnisvolles Zeichen. Mit einem Kriege bringt es Plinius n. h. 2,148 in Verbindung: *tubae sonitus auditos e caelo Cimbricis bellis accepimus crebroque et prius et postea.*

b. STURM. REGEN (SCHWEISS) VON BLUT, MILCH U. Ä.

Über einen Sturm wurden im J. 572:182 die Haruspices allein befragt Liv. 40, 2, 3 *Itaque in prodigium versa ea tempestas procurarique haruspices iusserunt.* Hier wird keine Deutung erwähnt. Dagegen erhellt aus dem Bericht vom J. 602:152, dass der vom Sturm umgeworfene Gegenstand, ebenso wie öfters der vom Blitz getroffene, vom selbst die Deutung darbot:

602: 152 Obs. 18 *turbinis vi in campo columna ante aedem Iovis decussa cum signo aurato, cumque aruspices respondissent magistratuum et sacerdotum interitum fore, omnes magistratu[s] se protinus abdicaverunt.*

Kein Beispiel zeigt deutlicher als dieses die Macht der Haruspices über die Gemüter der Römer im 2. Jahrh. v. Chr. Die Deutung ist aber leicht zu durchschauen: das heruntergestürzte Bild des höchsten Königs und höchsten Gottes verkündigt den Untergang der Beamten und der Priester.

Auf ganz dieselbe Weise wurden im J. 65 v. Chr. die Beschädigungen durch Blitze von den Haruspices ausgelegt.[1] Die Gesetztafeln schmolzen: die Haruspices sagten den Untergang der Gesetze und des Rechts voraus. Die Statuen berühmter Männer wurden getroffen und umgeworfen: die Haruspices sagten, dass von den Vornehmen Gefahr drohe (Cic. div. II 47 *Pinarii Nattae nobiles : a nobilitate igitur periculum.* I 20 *omnes civilem generosa<a> stirpe profectam / vitare ingentem cladem pestemque monebant. Cat. III 19 bellum civile ac domesticum*). Das Bild des Stadtgründers wurde beschädigt: *urbi igitur periculum ostenditur* (Cic. div. II 47); *totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt* (Cat. III 19). Viele Götterbilder wurden vom Blitz zerschmettert: die Haruspices rieten dazu, die Tempel vor dem drohenden Brand

[1] Cic. Cat. III 19. div. I 20. II 45 und 47. Obs. 61 b (s. oben 86 A. 3 Arnob. VII 40. Aug. civ. d. II 27. Cassius Dio 37,9,1—2. Ähnliche Deutungen sahen wir oben I SS. 74—77 (Obs. 37. 44. Liv. 42,20,1), wo ich auch diese hätte anführen sollen.

Digitized by Google

zu schützen. (Cic. div. I 20 *templa deumque adeo flammis urbemque iubebant eripere*).

Derselben Art ist die Deutung, die der Etrusker Manius nach Zonaras 8, 1, 2—4 gab, als das Bild der Nike, von seiner Basis losgerissen, vor dieser stehen geblieben war und die übrigen Haruspices Unglück prophezeiten: es sei, sagte er, ein Vorzeichen des Sieges, weil die Siegesgöttin vorwärts geschritten sei und auf der Erde noch sicherer stände.[1]

Auffallende Arten von R e g e n (Stein-, Eisen-, Blut-, Milchregen etc.) gehören zu den am häufigsten vorkommenden römischen Prodigien[2], aber nur zwei Deutungen der Haruspices sind uns bekannt. Eisenregen drohte nach ihnen mit *superna volnera*[3], ein Regen von weisser Kreide versprach dagegen gute Ernte[4].

Oft wird erwähnt, dass sich an Altären oder Götterbildern ungewöhnliche Flüssigkeiten ansetzten: sie schwitzen Blut, sie weinen u. ä[5]. Auch von diesen Prodigien sind zwei etruskische Deutungen überliefert.

Im J. 458:296 floss nach Cassius Dio[6] aus dem Altar des Juppiter auf dem Capitol Blut, Honig und Milch. Die übrigen Haruspices beurteilten dieses Zeichen als unheilbringend, aber ein weiser Etrusker modifizierte ihre Unglücksprophezeiungen. Der Honig verkündige zwar Krankheit, weil er ein Heilmittel für

---

[1] 458: 296 Zonar. 8,1,2. καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ Νίκης τι ἄγαλμα χάλκεον ἱδρυμένον ἐπὶ βάθρου λιθίνου αὐτομάτως εὑρέθη κάτω ἑστὸς ἐπὶ γῆς · ἐτύγχανε δὲ ἐκεῖ ἀποβλέπον, ὅθεν οἱ Γαλάται ἤδη ἐπῄεσαν · ταῦτ' οὖν καὶ ἄλλως ἐξεφόβει τὸν δῆμον, πλέον δ'ὑπὸ τῶν μάντεων κεκριμένα ἀπαίσια. Μάνιος δέ τις Τυρσηνὸς τὸ γένος ἐθάρσυνεν αὐτούς, εἰπὼν τήν τε Νίκην, εἰ καὶ κατέβη, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσθεν προχωρήσασαν καὶ βεβαιότερον ἐπὶ τῆς γῆς ἱδρυθεῖσαν τὸ κράτος σφίσι προδηλοῦν τοῦ πολέμου·.

[2] s. WÜLKER Prodigienwesen S. 11 f.

[3] 690: 64 Plin. n. h. 2, 147 *item ferro (sc. pluisse) in Lucanis anno ante quam M. Crassus a Parthis interemptus est omnesque cum eo Lucani milites — —. effigies quo pluit ferri spongiarum similis fuit. haruspices praemonuerunt superna volnera* [*quo* MAYHOFF, *quae* Hs. *(que* ap), *spongiarum ferri* Hs. umgestellt von MAYHOFF].

[4] 656: 98 Obs. 47 *ludis in theatro creta candida pluit: fruges et tempestates portendit bonas.* Die Deutung selbst verrät hier die Haruspices. Eine Weissagung *ex eventu* scheint aber Plin. n. h. 2, 147 zu geben, der sagt, dass dem Tode des T. Annius Milo ein Regen von Wolle und Ziegeln vorherging.

[5] WÜLKER a. a. O. 13.

[6] Zonaras 8,1,3-4 (vgl. Cass. Dio fr. 36,28).

Digitized by Google

Kranke sei, die Milch Hungersnot, weil sie Mangel an Nahrungsmitteln ausser an den von der Natur selbst gebotenen bedeute. Dass aber Blut geflossen sei, sei diesmal ein günstiges Zeichen, weil an diesem Altar blutige Dankopfer nach gewonnenem Siege geopfert würden. Diese ganze Deutung ist ein markantes Beispiel für die verschrobene etruskische Weisheit. Ebenso die folgende:

624: 130 Obs. 28a *Apollinis simulacrum <Cumis> lacrimavit per quatriduum. Vates responderunt Graeciae fore exitum, unde deductum esset. Sacrificatum tum a Romanis donaque in templo posita.*

Die Antwort zeigt den Hass der Haruspices gegen ihre griechischen Rivalen (die sib. Bücher), wie die S. 84 angeführte den Hass gegen die ägyptischen. Augustinus, der die Geschichte ausführlicher erzählt, sagt, die Haruspices, die man zuerst befragte, hätten die Statue ins Meer werfen, also wie die entweihten Reste eines Heiligtums (s. oben S. 42) oder wie die *monstra* (s. unten Die Sühnung) behandeln wollen.[1]

C. STERNE. STERNSCHNUPPEN. KOMETEN.

Dass die etruskische Disciplin Berührungen mit der chaldäischen Astrologie aufweist, habe ich in einer früheren Untersuchung hervorgehoben[2]. Es ist aber nicht zu beweisen, dass die Haruspices sich die Kunst, Sterne zu deuten, wirklich angeeignet haben, wenn sie auch der astrologischen Lehre verschiedenes entlehnt und ihrem System angepasst haben. Vergil lässt wohl die Sterne dem etruskischen Seher Asilas gehorchen (Aen. X 175 *hominum divumque interpres Asilas, / cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent / et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes)*, aber in Wirklichkeit stellt er hier nur die drei Seiten der etruskischen Disciplin *exta ostenta fulgura* zusammen. Statius[3] verwendet in einer ganz ähnlichen Zusammenfassung statt *sidera* den Ausdruck *sidereos lapsus:* die beiden Ausdrücke beziehen sich wohl allgemein auf *ostenta ex caelo* wie Sternschnuppen, Kometen u. d[4]. Die Lehre von der Horoskopie sahen wir oben I

[1] Aug. civ. d. III 11 *quo prodigio aruspices territi cum id simulacrum in mare putavissent esse proiciendum — — — tunc velut peritiores acciti haruspices responderunt, — ipsi Graeciae luctum et cladem Apollinem significasse plorantem.*

[2] THULIN Die Götter des Martianus Capella S. 79 f.

[3] Statius Theb. VIII 177 *quis mihi sidereos lapsus mentemque sinistri / fulguris aut caesis saliat quod numen in extis / — — proferet?* Vgl. Amm. Marc. XXI, 1,11 *tonitrua—fulgura—siderum sulci.*

[4] S. Plin. n. h. 2,96 ff. faces bolides lampades cometae u. ä.

Digitized by Google

S. 82 auf die etruskische Blitzlehre übertragen und zwar sowohl auf den Staat als auch auf den einzelnen angewendet (*fulgura publica* und *privata*). Die chaldäischen Texte beziehen sich nur auf das Wohl des Landes[1]; die Aufstellung eines Geburtshoroskops für den einzelnen gehört der griechischen Astrologie an[2]. Aber erst in später Zeit, unter den Omina imperii der Kaiserzeit, wird es schriftlich bezeugt, dass die Haruspices nach den Sternen das Horoskop stellen.

Script. Hist. Aug. I p. 256,27 A. Severus 13,5. *fertur die prima natalis toto die apud Arcam Caesaream stella primae magnitudinis visa et sol circa domum patris eius fulgido ambitu coronatus. cum eius natalem haruspices commendarent, dixerunt eum summam rerum tenturum, idcirco quod hostiae de ea villa, quae esset Severi imperatoris, adductae essent et quas in illius honorem coloni parassent.*

Auch dieses Beispiel verrät jedoch keine tiefere astrologische Weisheit, sondern sagt wohl nur, dass die Haruspices die Himmelserscheinungen ebenso wie die *fulgura* und die *exta* zur Bestimmung des *dies natalis* verwandten.

Von der etruskischen Disciplin der guten Zeit scheinen etwa dieselben Worte gesagt werden zu können, mit denen JASTROW a. a. O. S. 429 die ältere chaldäische Zeit (vor 700 v. Chr.) charakterisiert. Die Beobachtungen über Mond und Sonne, Planeten und Fixsterne, Kometen und Meteore werden auf gleiche Linie gestellt mit atmosphärischen Erscheinungen wie Stürme, Gewitter, Überschwemmungen. »Das ganze Gebiet der Himmels- und Atmosphärenphänomene wird von demselben Gesichtspunkt betrachtet, nämlich als Vorzeichen, deren Erklärung den Priestern oblag»; also reine Astrologie, keine Astronomie. Nur sind bei den Etruskern die übrigen *ostenta ex caelo* vor den Blitzen in den Hintergrund getreten.

In dem astrologischen System der griechischen Philosophie hatten die K o m e t e n gute oder böse Vorbedeutung, je nachdem sie mit den unheilbringenden oder den freundlichen Planeten in Verbindung standen[3], oder auch je nach ihrer Gestalt und der Richtung ihrer Bahn[4].

[1] JASTROW Die Religion Babyloniens II 415 f.

[2] a. a. O. 428 A. 1. BOUCHÉ-LECLERCQ L'Astrologie Grecque 49.70.

[3] Serv. Aen. X 272 *Plinius etiam Secundus — — commemorat cometas fieri de planetis quinque, unde interdum bonum* [*bona* M], *interdum pessima significant. Nam si de Venere aut Iove fiant, optima praenuntiant, si de Marte aut Saturno, deteriora: nam Mercurialis semper talis est, qualis ille cui cohaeret.* Plin. n. h. 2,92 *cuius stellae vires accipiat.* Über die Blitze sagt Plinius dasselbe 2,82.

[4] Serv. a. a. O. nach dem Stoiker Avienus. Plin. n. h. 2, 92—93.

Digitized by Google

Bei den Etruskern war der Komet zwar ein sehr bedeutsames Zeichen, jedoch, soweit bekannt, nie von guter Bedeutung. Im J. 710:44 erklärte der Haruspex Vulcanius, der Komet verkündige das Ende des neunten und den Anfang des letzten Säkulum, das nach etruskischer Lehre zum Untergang führte (oben S. 67). Ein Fragment aus den etruskischen Büchern stellt *fax in caelo visa* als ein unheilvolles Zeichen dar (Amm. Marc. XXV 2, 7 oben S. 77). Die Haruspices im Gefolge des Kaiser Iulianus, die diese Worte nach der alten Übersetzung des Tarquitius Priscus anführten, erklärten bald darauf, gewiss nach derselben Quelle, einen Kometen für ein verhängnisvolles Ostentum.[1] Auch die korrupten Worte des Schol. Veron. zu Aen. II 695 scheinen sich auf diese Auffassung der etruskischen Lehre zu beziehen.[2]

Die böse Kraft der Kometen kommt auch sonst in den lateinischen Texten häufig zum Ausdruck[3]. Die einzige Ausnahme ist die Deutung des Augustus, der in dem Komet des J. 44 v. Chr. die Seele Caesars verehrte (Plin. 2, 93 f. Verg. Ecl. 9, 47 *Caesaris astrum)* und also das Zeichen für sehr günstig hielt. Nach dem oben S. 73 f. Angeführten werden wir aber annehmen müssen, dass diese Deutung an einen sibyllinischen Spruch anknüpft, der den Anfang einer neuen Weltepoche, eines neuen goldenen Zeitalters, verkündigte.

---

[1] Amm. Marc. XXV 10,1 — — *per continuos dies velut offenso numine multa visebantur et dira, quorum eventus fore luctificos gnari rerum prodigialium praecinebant. nam et — — — et visa sunt interdiu sidera cometarum.*

[2] Vergil bezeichnet hier mit der poetischen Umschreibung *stella facem ducens* den Blitz. Der Scholiast bezieht aber die Worte auf einen Kometen oder Meteor und sagt *omnes enim, qui de prodigiis aliqua scripserunt, aiunt quod si.... o exciderit.... rtendas. Atqui Anchises velut bonum auspicium esse laetatus est/ ....a peritis magis acceptum est, quod in re....* (*dolosis adversa signis prodigia casibus*) *expe/....* In den letzten Worten von *a peritis* an scheint die etruskische Lehre zu stecken, die wir in der Extispicin (II 32 u. 34, vgl. auch oben S. 87) kennen gelernt haben, dass nämlich ein verhängnisvolles Zeichen seine böse Vorbedeutung einbüsst, wenn es einem Unglücklichen gegeben wird und ihm sogar Befreiung von dem Unglück verkündigen kann. Wenn MORRIS JASTROW Amer. Journal of semitic Languages and Literatures 1907 109 A. 71 dazu bemerkt »Such a procedure would vitiate the entire system of divination«, so beweist das ausdrückliche Zeugnis des Plinius n. h. 11,189, dass diese Worte wenigstens auf das etruskische System der Divination keine Anwendung finden können.

[3] Cic. nat. II 14 *cometas* — — *quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae*, Verg. G. I 488 *diri cometae*, Aen. X 272. Plin.

Digitized by Google

Dass ähnliche *ostenta ex caelo* auch in der Lehre der röm. Augures verzeichnet waren, sagt Serv. D. Aen. IX 20 *in auguralibus libris inter ostenta*[1] *etiam caelum disc<ess>isse*[2], *dicitur*. REGELL[3] hat geglaubt, *auguralibus* in *fulguralibus* ändern zu müssen, da die Augures mit solchen Ostenta nichts zu tun haben. Aber zu der Blitzlehre gehört jedenfalls dies Zeichen nicht, da es Cicero div. I 97 mit anderen Lichtphänomenen wie *duo soles, tres lunae, faces, globi* zusammen erwähnt; ebenso Plinius n. h. 2, 96 *(caeli ipsius hiatus, quod vocant chasma.* Serv. Aen. IX 20 *disruptio et quidam caeli recessus)*.[4] Gegen die Änderung REGELLS spricht auch das gleich vorher benutzte Wort *augurium*[5]. Die *auspicia impetrativa (auguria* Serv. Aen. I 398) waren zwar auf eine geringe Zahl von Erscheinungen beschränkt (vgl. unten S. 111), aber unter den *ausp. oblativa* waren gewiss auch viele Ostenta verzeichnet, die wir in der Regel den Ostentaria der Haruspices allein zuweisen[6]. Und was alles zu den *auspicia privata*[7] gehörte, ist uns fast gänzlich unbekannt. Dass in vielen Fällen die Lehren der Haruspices und der Augures sich berührten, ist nicht zu bezweifeln (s. unten S. 111).

---

n. h. 2,92 *terrificum magna ex parte sidus atque non leviter piatum, ut civili motu Octavio consule iterumque Pompei et Caesaris bello, in nostro vero aevo circa veneficium, quo Claudius Caesar imperium reliquit Domitio Neroni, ac deinde principatu eius adsiduum prope ac saevum.* Tac. Ann. 15,47 *sidus cometes sanguine illustri semper Neroni expiatum.* Claudian. Rapt. Pros. I 233 *crine minaci / nuntiat aut ratibus ventos aut uribus hostes.*

[1] *est eunta* F, *ostenta* DANIEL.

[2] So ergänzt THILO.

[3] De augurum publicorum libris I S. 44,15.

[4] Ein solches Ostentum ist Liv. 22,1,11 *Faleriis caelum findi velut magno hiatu visum, quaque patuerit, ingens lumen effulsisse.*

[5] Serv. Aen. IX 19 *item aliud augurium: namque cum Iris sine nubibus non possit videri, post eius abscessum statim est secuta serenitas.* Vgl. IX 24 *secundum augurum mores.*

[6] Siehe VALETON Mnemosyne XVIII 430. Er erinnert daran, dass Cicero die dem Flaminius 217 v. Chr. gegebenen Zeichen *(dirae)* div. II 67 *Flaminiana ostenta*, II 21 *auspicia* nennt, und sagt: »quin etiam dubium non est, quin nullum fere sit signorum illorum, quae tamquam prodigia a Romanis umquam observata sunt — — quod non idem pro auspicio fortuito oblato haberi et nuntiari potuerit«.

[7] Nigidius hat mehrere Bücher darüber geschrieben (Gell. VII 6,10 *in libro primo augurii privati*).

Digitized by Google

3[11]. Baumzeichen.

Dass die Bäume eine wichtige Rolle in der etruskischen Lehre von den Ostenta spielten, ersehen wir aus dem Titel *ostentarium arborarium*, der einen Teil der von Tarquitius Priscus übersetzten Ritualbücher bezeichnet. Diese hohe Bedeutung der Bäume hängt gewiss mit altem Baumkultus[1] zusammen, von dem Plinius uns ein wertvolles Zeugnis gibt (n. h. 16, 237 *vetustior autem urbe in Vaticano ilex, in qua titulus aereis litteris Etruscis religione arborem iam tum dignam fuisse significat)*; andre sahen wir in der Blitzlehre I 107 ff. (bes. 110 *arbores sacrae)*.

Das einzig erhaltene Fragment jenes Ostentarium lehrt uns, dass die Etrusker die Bäume in *felices* und *infelices* einteilten (Macrob. Sat. III 20, 3 oben S. 76). Die *arbores infelices* standen unter dem Schutz der *di inferi avertentesque*, und mit ihrem Holz verbrannte man die dem Tode geweihten Missgeburten und prodigiösen Erscheinungen *(portenta prodigiaque mala* s. unten 'Die Sühnung'). Die in dem Fragment erwähnten Arten sind Bäume mit schwarzen Früchten *(ficum atrum quaeque bacam nigram nigrosque fructus ferunt)* oder blutroten Ästen *(sanguinem)*, Bäume und Sträucher mit stacheligen Blättern oder Ästen wie die Stecheiche *(acrifolium)*, der Brombeer- und Dornstrauch *(rubum sentesque)*, Wege- und Mäusedorn (*alaternum, ruscum*) und andere unnützliche Bäume und Sträucher, die nie gepflanzt werden und keine oder nicht essbare Früchte tragen, wie der wilde Birnbaum[2] *(pirum silvaticum)*, das Farnkraut *(filicem)*. Diesen Grund gibt auch Plinius ausdrücklich an in einer Notiz, die die Liste der Unglücksbäume um noch vier Arten vermehrt *(tamarix, populus, alnus, ulmus Atinia):*

Plin. n. h. 16,108 *fructum arborum solae nullum ferunt, hoc est ne semen quidem, tamarix scopis tantum nascens, populus, alnus, ulmus Atinia, alaternus, cui folia inter ilicem et olivam. infelices autem existimantur damnataeque religione, quae neque seruntur umquam neque fructum ferunt*[3].

Der *al<a>ternus* des Tarquitius wird hier näher bezeichnet und ist wahrscheinlich der Wegedorn. Der *sanguis* des Tarquitius

---

[1] Vgl. Boetticher C. Der Baumkultus der Hellenen. Berlin 1856, S. 163.

[2] Dass auch der wilde Wein hierher zu rechnen ist, geht aus Plin. 14,88 *ex imputata vite libari vina diis nefas* und Serv. Buc. 2,70 hervor.

[3] Dasselbe sagt er 24,68 von der *myrice* oder *tamarice (volgus infelicem arborem eam appellat, ut diximus, quoniam nihil ferat nec seratur umquam)*.

Digitized by Google

ist die *virga sanguinea* bei Plin. 24, 73 *nec virga sanguinea felicior habetur. cortex eius interior cicatrices, quae praesanuere, aperit,* also ein Baum, der verborgene Kraft besass. Dies war auch der Fall mit der Tamariske, die besonders eine wunderbare Wirkung auf die Milz hatte[1]. Dass zu den Unglücksbäumen auch die vom Blitze getroffenen zu rechnen sind, geht deutlich aus Plin. 14,119 und 16,24 (s. I S. 109) hervor; auch ihnen schreibt aber Plinius eine geheime medizinische Kraft zu (28, 45 *ligno fulgure icto reiectis post terga manibus demorderi aliquid et ad dentem, qui doleat, admoveri remedio esse produnt).* In der Lehre von den Unglücksbäumen steckt also zugleich eine Art magischer Heilkunst[2], und die *di avertentes*[3], denen jene geweiht waren, sind wohl 'die das Böse vertreibenden'. So sahen wir oben I 107 f., dass die Haruspices den Gartenbau, d. h. die Zucht der *arbores felices,* von den Bestimmungen der Blitzlehre abhängig zu machen gewusst hatten, um die Leute zum richtigen Propfen zu zwingen, wie Plinius 14,88 von Numa erzählt: *eadem lege ex imputata vite librari vina diis nefas statuit, ratione excogitata, ut putare cogerentur.* Darin liegt eben die Stärke der etrusk. Priester, dass sie auch praktische Zwecke verfolgten; Baumeister, Feldmesser, Ingenieure und Staatsmänner waren von ihren Vorschriften abhängig.

Die *arbores felices* waren, wie schon aus der Definition der *a. infelices* hervorgeht, weisse Bäume[4] und Bäume, die angepflanzt werden und nützliche Früchte tragen. Dies wird uns nun aber von Macrobius durch ein Zitat aus der römischen pontifikalen Litteratur bezeugt. Während er nämlich zu den *a. infelices* Tarquitius zitiert, führt er zu den *a. felices* die Worte des Veranius *'de verbis pontificalibus'* an:

Macrob. III 20,2 *sciendum quod ficus alba ex felicibus sit arboribus, contra nigra ex infelicibus. docent nos utrumque pontifices. ait enim Veranius de verbis pontificalibus »felices arbores putantur esse quercus aesculus ilex suberies fagus corylus sorbus, ficus alba, pirus malus vitis prunus cornus lotus«. Tarquitius autem Priscus etc.* s. oben. S. 76.

---

[1] Plin. n. h. 24,67 f. Vgl. 28,81. 30,97.

[2] Mit den Medici werden die Haruspices oft zusammengestellt (Cic. Verr. II 27, 33 u. ö. Script. h. Aug. A. Severus 44,4 Aurelianus 7,8 Saturninus 7,4).

[3] Vgl. θεοὶ ἀποτρόπαιοι di averrunci.

[4] Weisstanne Festus 106 *ignis Vestae,* Weissdorn Plin. 16,75 *spina, nuptiarum facibus auspicatissima,* weisse Reben Colum. X 347 oben I 123.

Digitized by Google

Es bedeutet nicht viel, dass Macrobius auch den Tarquitius zu den Pontifices rechnet. Ein sicherer Beweis, dass die Einteilung in *arbores felices* und *infelices* auch von den Pontifices eingehalten wurde, liegt in den Bestimmungen des altrömischen Rechts, dass der Hochverräter an einem Unglücksbaum, d. h. an dem aus einem solchen Baum gemachten Galgenpfahl *(crux)*, aufgehängt[1], der *parricida*[2] mit *virgae sanguineae* gegeisselt werden musste. Ferner war es die Aufgabe der Pontifices, die Prodigia zu sühnen, also auch ev. zu verbrennen. Auch dazu konnten sie die genaue Bestimmung der *a. infelices* nicht entbehren. Aber freilich wird man bei so grosser Übereinstimmung den Gedanken nicht zurückweisen dürfen, dass auch die Pontifices, die getreuen Wächter des *patrius ritus*, ebenso wie die Augures (s. S. 111) vieles von den Etruskern übernommen haben (s. oben S. 55).

Oben (I S. 72 u. 108) konnten wir aus einzelnen Beispielen schliessen, dass es detaillierte Vorschriften gab über die Deutung und Sühnung der Blitze, die Bäume getroffen hatten. Über die *ostenta ex arboribus* fliessen die Nachrichten fast noch spärlicher. Im J. 555:199 wurden die Haruspices wegen eines Baumwunders *(lauream in puppi navis longae enatam)* in den Senat gerufen. Aber nur die Sühnung wird erwähnt[3]. Die einzige Deutung, welche den Haruspices ausdrücklich zugeschrieben wird, bezieht sich auf ein ostentum privatum aus der Kaiserzeit:

Tac. Hist. II 78 *cupressus arbor in agris eius conspicua altitudine repente prociderat ac postera die eodem vestigio resurgens procera et la<e>tior virebat. grande id prosperumque consensu haruspicum et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa.*

Eine Deutung der Haruspices ist aber gewiss auch die folgende:

Script. hist. Aug. I 257,7 A. Severus 13,7 *nata in domo laurus iuxta persici arborem intra unum annum persici arborem vicit. unde etiam coniectores dixerunt Persas ab eo esse vincendos.*

Einige Beispiele von Baumprodigien erwähnt Plinius n. h. 17,243 nach dem Kommentar eines C. Epidius und sogar eine

---

[1] Liv. 1,26,6 »*Duumviri perduellionem iudicent; si a duumviris provocarit, provocatione certato; si vincent, caput obnubito; infelici arbori reste suspendito; verberato vel intra pomoerium vel extra pomoerium*».

[2] Dig. 48,9,9.

[3] Liv. 32,1,12. *A P. Sulpicio proconsule ex Macedonia litterae allatae, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longae enatam* — —. 14. *ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum indicta et ad omnia pulvinaria res divinae factae.*

Digitized by Google

sibyllinische Deutung[1] hierzu, die einer Antwort der Haruspices auffallend ähnlich sieht. Der Sieg über Perseus sowohl als auch der des Caesar im Bürgerkrieg wurde, sagt Plinius ferner (17,244), durch das Hervorwachsen einer Palme vorherverkündigt. Dass aber die dem Altar des Juppiter auf dem Capitol entsprungene Palme vom Sturm weggerissen und durch einen Feigenbaum ersetzt wurde, deutete man auf den Untergang der pudicitia. Der Sturz Neros wird mit der Wundererscheinung verbunden, dass ein Ölgarten seinen Platz geändert hatte. Woher diese Deutungen stammen, gibt Plinius jedoch nicht an.

Die Unterscheidung von Glücks- und Unglücksbäumen war auch griechisch und das Prinzip, nach dem unfruchtbare Bäume und Sträucher zu der Unglückskategorie gehörten, tritt auch in griechischen Texten hervor[2], wenn auch die Bestimmungen nach den Lokalsagen und Örtlichkeiten wechseln[3]. Dass man auch in Griechenland auf Baumwunder achtete, erhellt aus Plin. 17,241—243, der nach Aristander einige Fälle, jedoch keine Deutungen, anführt[4]. Und Artemidor, der die Bedeutung der Bäume in den Träumen behandelt (II 25 περὶ δένδρων), scheint die Beziehunzwischen dem Arzt und dem Weissager anzudeuten, wenn er den Lorbeer als ihnen gemeinsam in der Ausübung ihrer Kunst bezeichnet. Apollon ist der Gott beider.

Aber schon die chaldäischen Ostentaria zeigen uns die Lehre von den Unglücks- und Glücksbäumen und ihrer Vorbedeutung ausgebildet, und schon bei den Chaldäern spielte die Iatromantik

[1] Plin. n. h. 17,243 *subsedit in Cumano arbor gravi ostento paulo ante Pompei Magni bella civilia paucis ramis eminentibus; inventum Sibyllinis libris internecionem hominum fore, tantoque eam maiorem, quanto propius ab urbe* [*postea*] *facta esset.*

[2] BOETTICHER, Der Baumkultus der Hellenen Berlin 1856 S. 304 ff. Die falschen Zeugen wurden verurteilt, Tamariskenkränze zu tragen (Diodor Fr. 12,12). Bäume, die schwere Geburten und den Tod bringen, erwähnt Plin. n. h. 13,117 f. *(ostrys, euonymos in Lesbo).* Alkmene verbrennt die vom Herakles erwürgten Schlangen mit Dornen und Brombeerholz (Theocr. 24,86 ff.) und streut die Asche in das Wasser. S. fernere Beispiele a. a. O. 307.

[3] A. a. O. 310. Die wilde Birne war nach Paus. 4,16,2 ein Unglücksbaum für die Messenier aber nicht für die Spartaner, Argiver und Tirynthier.

[4] Plin. ind. auct. l. 17 *Aristander qui de portentis scripsit.* 17,243 *qualibus ostentis Aristandri apud graecos volumen scatet, ne in infinitum abeamus.*

Digitized by Google

eine grosse Rolle.[1] Zu dieser Quelle müssen wir gehen, um von einem Ostentarium arborarium den richtigen Begriff zu bekommen.

3III. TIERZEICHEN.

a. Gute und böse Tiere.

Es ist höchst wahrscheinlich, dass die etruskische Lehre ebenso wie *arbores infelices* und *felices* auch *animalia infelicia* und *felicia* unterschied. Wenn die Haruspices im J. 91 v. Chr. das an sich so unbedeutende Wahrzeichen *Lanuviis clipeos a muribus esse derosos* für besonders verhängnisvoll hielten (Cic. div. I 99 *quod haruspicibus tristissimum visum esset*), so liegt wohl die Erklärung darin, dass die Mäuse Unglückstiere waren. Sowohl Mäuse wie auch Bienen erscheinen im J. 208 v. Chr.[2] unter den Prodigien, die so unheimlich waren, dass man sie nicht sühnen konnte. Dass die Haruspices den Bienen immer böse Bedeutung zuschrieben, bezeugt Plinius ausdrücklich (11,55 *qui dirum id ostentum existimant semper*), während er selbst dagegen geltend macht, dass oft glückliche Ereignisse diesem Ostentum gefolgt seien.

Plin. n. h. 11,55 *Tunc ostenta faciunt privata ac publica, uva dependente in domibus templisque, saepe expiata magnis eventibus. Sedere in ore infantis tum etiam Platonis, suavitatem illam praedulcis eloquii portendentes, sedere in castris Drusi imperatoris, cum prosperrime pugnatum apud Arbalonem est, haudquaquam perpetua haruspicum coniectura, qui dirum id ostentum existimant semper.*

Die wenigen bekannten Beispiele bestätigen die Angabe des Plinius. Der Ort, an dem sich ein Bienenschwarm niedergelassen hatte, wurde ebenso wie der vom Blitze getroffene ein locus religiosus (ἄβατον) und wie das Blitzgrab eingefriedet[3]. Mit Freude machten die Haruspices im J. 706:48 von dieser Lehre

[1] Siehe A. Boissier Choix de Textes relatifs à la divination assyro-babylonienne II 58 ff. bes. S. 61 und 65.

[2] Liv. 27,23,2. *Cumis — adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos — mures in aede Iovis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro consedisse* — — 4. — — *diuque non impetrata pax deum. In capita consulum re publica incolumi exitiabilis prodigiorum eventus vertit.*

[3] 712: 42 Obseq. 70 *Bruto et Cassio pugnam adversus Caesarem et Antonium molientibus in castris Cassii examen apium consedit. locus aruspicum iussu interclusus interius ducto vallo.*

Digitized by Google

im Kampf gegen ihre gefürchteten Rivalen Gebrauch[1], als ein Bienenschwarm auf dem Capitol an der Stelle erschien, wo man eben trotz wiederholtem Verbot[2] den Gottesdienst der Isis verrichtete. Unglück verkündigte im J. 546:208 (Liv. 27, 23,2 s. oben) ein in loco publico, ebenso im J. 54 n. Chr. ein an dem Tempel Juppiters[3] erschienener Bienenschwarm. Dass aber die Römer bei eben diesem Prodigium in der Regel die Haruspices befragten, erhellt aus Cic. har. resp. 25 *si examen apium ludis in scaenam caveam<ve> venisset, haruspices acciendos ex Etruria putaremus.*

Wenn nun Plinius a. a. O. von diesen Ostenta sagt *saepe expiata magnis eventibus*, so beweist das damit nichts gegen die unglücksverkündende Deutung der Haruspices[4]. Denn diese häuften zwar Drohungen an, fügten aber hinzu, dass alles wieder gut zu machen sei, wenn man die Götter versöhne. — Einen Fall, bei dem dies nicht gelang, sahen wir oben Liv. 27, 23,2. — Was er von Drusus erzählt, sagt nur, dass trotz der Unglücksprophezeiung der Haruspices das Vorhaben einmal glücklich abgelaufen sei. Aber ganz anderer Art ist das zweite von Plinius angeführte Beispiel: *sedere (apes) in ore infantis tum etiam Platonis, suavitatem illam praedulcis eloquii portendentes.* Hier gibt er griechischen

[1] Cass. Dio 42, 26 — ἐν τῇ Ῥώμῃ — — πολλὰ καὶ δεινὰ συνηνέχθη, ὥσπερ που καὶ τὰ τέρατα προεδήλωσεν. ἐκείνῳ τε γὰρ τῷ ἔτει τελευτῶντι ἄλλα τέ τινα συνέβη, καὶ μέλισσαι ἐν τῷ Καπιτωλίῳ παρὰ τὸν Ἡρακλέα ἱδρύθησαν. <καὶ> (ἐτύγχανε γὰρ ἱερὰ Ἴσιδι ἐνταῦθα τότε γιγνόμενα) ἔδοξε γνώμῃ τῶν μάντεων πάντα αὖθις τά τε ἐκείνης καὶ τὰ τοῦ Σαράπιδος τεμενίσματα κατασκάψαι.

[2] S. dazu Wissowa Relig. 292 f.

[3] Tac. Ann. XII 64 *M. Asinio M'. Acilio consulibus mutationem rerum in deterius portendi cognitum est crebris prodigiis. signa ac tentoria militum igne caelesti arsere; fastigio Capitolii examen apium insedit; biformis hominum partus et suis fetum editum, cui accipitrum ungues inessent.* Auch hier lässt die Deutung vermuten, dass die Haruspices befragt worden sind. — Dem Pompeius erschien vor der Niederlage bei Pharsalos ein Bienenschwarm nach Val. Max. I 6,12 *Iuppiter — monuerat, ne cum C. Caesare ultimam belli fortunam experiri contenderet — — examinibus apium signa obscurando.* Dio Cass. 41,61,2. Appian II 283 μελισσῶν ἑσμὸς ἐπὶ τοῖς βωμοῖς.

[4] Dass Bienen und Ameisen zu bedeutungsvollen Zeichen werden können, sagt auch Fronto ad Verum imp. Aur. Caes. II 8 fin. *sicut in extis diffis<s>a plerumque minima et tenuissima maximas significat prosperitates, ut formicularum et apicularum ostentis res maximae portenduntur, item* — —, aber daraus geht nicht hervor, ob er gute oder böse Wahrzeichen meint.

Digitized by Google

Volksglauben wieder, und bei den Griechen kennen wir das Erscheinen von Bienen nur als ein günstiges Zeichen — ebenso wie ein Blitz aus heiterem Himmel den Griechen Glück, den Italikern Unglück verkündigte. Plinius erwähnt selbst (8, 158 vgl. Aelian. 12 c. 46), dass ein Bienenschwarm dem Dionysos von Syrakus die Königswürde prophezeite. Ähnlich deutet Artemidor Onirokr. das Zeichen, wenn es im Traum erschienen ist.

Bei den meisten Völkern[1] sind die Bienen ein Symbol der Monarchie: *esse utique sine rege non possunt* (Plin. 11,56). Auch den Etruskern war diese Vorstellung nicht fremd, die Zeichen waren aber immer böser Vorbedeutung: in der Zeit der Republik verkündigten sie den Sturz der Freiheit, also Königsherrschaft und Knechtschaft[2] oder den Tod der ersten Männer des Staats, der Consuln (Liv. 27,23), in der Zeit der Monarchie aber den Tod des Kaisers[3].

Einmal in der Kaiserzeit gilt jedoch dieselbe Erscheinung auch in Etrurien als ein gutes Omen: es verspricht dem Antoninus Pius, wie oben dem Dionysios von Syrakus, die Herrscherwürde.

Script. Hist. Aug. I p. 38,9 Ant. Pius 3,5 *fulgur caelo sereno sine noxa in eius domum venit, et in Etruria dolia, quae defossa fuerant, supra terram reperta sunt, et statuas eius in omni Etruria examen apium replevit.*

---

[1] SCHMEISSER Beiträge zur Kenntnis der Technik der etrusk. Harusp. Progr. Landsberg 1884 S. 6 führt, ausser den oben erwähnten griechischen, Beispiele aus vielen Ländern an: Ägypten (Amm. Marc. XVII 4, 11), Indien (WILSON Theater der Hindu I 205), Germanien (CLAUS Die Bienen in ihren Beziehungen zur Kulturgeschichte. Zürich 1869 S. 169f.).

[2] Cass. Dio 47, 40 ἐς τὴν κατάλυσιν τῆς δημοκρατίας συμβαίνοντα· Cic. har. resp. 25 *atque in apium fortasse examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices, ut a servitio caveremus, monerent.* Vgl. oben I 70 f. *fulmen regale, quod regnum civitati minatur.*

[3] Cass. Dio 41, 35 οὕτω μὲν ὁ Κλαύδιος μετήλλαξεν, ἐς τοῦτό τε <δ τε> ἀστὴρ ὁ κομήτης ἐπὶ πλεῖστον ὀφθείς, καὶ ἡ ψεκὰς ἡ αἱματώδης, ὅ τε σκηπτὸς ὁ ἐς τὰ δορυφορικὰ σημεῖα ἐμπεσών, — — τό τε σμῆνος τὸ ἐν τῷ στρατοπέδῳ συστραφὲν — — ἔδοξε σημῆναι. Vgl. oben Tac. Ann. XII 64.

[4] In demselben Sinne lässt Vergil. Aen. VII 58—70 den Seher das Erscheinen eines Bienenschwarms als ein böses Vorzeichen auf die Ankunft eines fremden Herrschers beziehen:

58 *Sed variis portenta deum terroribus obstant. Laurus erat tecti medio — —*
Huius apes summum densae — — obsedere apicem.

68 *Continuo vates Externum cernimus, inquit, Adventare virum et partis petere agmen easdem Partibus ex isdem et summa dominarier arce.*

Digitized by Google

SCHMEISSER[1] glaubt deswegen den Satz aufstellen zu dürfen, dass dieses Ostentum zwar immer für den Staat, nicht aber für den einzelnen Unglück verheissend war und meint, Plinius irre, wenn er es *semper dirum* nennt. Bei Cassius Dio 41,35 sahen wir jedoch dieses Zeichen unter den Prodigien, die den Tod des Claudius vorhersagten. Und noch im J. 359 n. Chr. findet man eine Bestätigung der Worte des Plinius: ein Bienenschwarm im Haus des Barbation wurde als Unglückszeichen gedeutet[2]. Die omina und prodigia imperii bei den Script. hist. Aug. enthalten eine Mischung verschiedener Divinationen; handgreiflich haben wir in jenem Beispiele die griechische Auffassung des fulmen caelo sereno als ein günstiges Zeichen; wahrscheinlich ist also auch die Deutung des Ostentum der Bienen griechisch[3]. Die optimistische Deutung der griechischen 'Philosophen' und die pessimistische der etruskischen Haruspices werden wir gleich in scharfem Streit mit einander finden.

Als zu der Zeit des Kaiser Julianus ein riesiger Löwe gegen das Heer heranstürmte und von Geschossen niedergestreckt wurde, waren alle einig, dass dadurch der Tod eines Königs verkündigt würde (Amm. Marc. XXIII, 5, 8 *obitus enim regis portendebatur, sed cuius, erat incertum*). Julianus selbst und seine 'Philosophen' bezogen das Zeichen auf den Gegner. Aber die etrusk. Haruspices in seinem Gefolge erklärten es kategorisch für ein unheilbringendes Zeichen, das also ihm selbst drohe:

Amm. Marc. XXIII 5,10 *Etrusci tamen haruspices qui comitabantur, gnari prodigialium rerum*[4], *cum illis procinctum hunc saepe arcentibus non crederetur, prolatis libris exercitualibus ostendebant signum hoc esse prohibitorium, principique aliena licet iuste invadenti contrarium.*

[1] Die etrusk. Disciplin S. 10 f. A. 37,38.

[2] Amm. Marc. XVIII, 3,1 *in domo Barbationis pedestris militiae tunc rectoris examen apes fecere perspicuum. superque hoc ei prodigiorum gnaros sollicite consulenti discrimen magnum portendi responsum est, coniectura videlicet tali, quod hae volucres post conpositas sedes opesque congestas fumo pelluntur et turbulento sonitu cymbalorum. 2. huic — — multiplici metu suspenso ob ea, quae meminerat sibi praedicta, etc.* Dass mit *gnari prodigiorum* Haruspices gemeint sind, darf man aus dem Ausdruck XXIII 5,10 *Etrusci haruspices gnari prodigialium rerum* schliessen. Die hinzugefügte Erklärung hat A. vielleicht selbst erfunden. Der Wahn der Gemahlin Barbatios (XVIII 3,2), er würde Nachfolger des Constantius werden, hat mit jenem Zeichen nichts zu tun.

[3] Der Text sagt nur, dass das Zeichen in Etrurien beobachtet war, aber erwähnt nicht die Haruspices.

[4] *gnarus prodigiarum* die besseren Hs.

Digitized by Google

Zu den *animalia infelicia* gehörte wohl demnach in der etruskischen Lehre auch der Löwe[1], der König der Tiere.

In diese Kategorie sind gewiss auch andere unheilbringende Tiere zu rechnen, die in den römischen Prodigienberichten vorkommen: Raubtiere wie der Wolf, Raub- und Nachtvögel wie der Geier, der Brandvogel, die Eule u. a. Über diese Unglücksvögel s. unten S. 108 f. Wegen eines von Wölfen gegebenen Zeichens erklärten die Haruspices im J. 121 dem Senat zu Gefallen die Koloniegründung des C. Gracchus auf dem Boden Karthagos für unglücklich[2].

Die *Haustiere* scheinen dagegen in der Regel gute Vorzeichen gegeben zu haben. Nach dem oben S. 76 angeführten Fragment aus dem Ostentarium Tuscum (Macrob. Sat. III 7, 2. Serv. Buc. IV 43) verkündigte ein Schaf mit purpurner Wolle einem Vornehmen *(principi)* grosses Glück und zwar nicht nur ihm selbst sondern auch seinen Nachkommen *(genus progeniem propagat in claritate)*, genau wie wir oben S. 52 f. sahen, dass die Strafe nicht nur den Frevler selbst, sondern auch seine Nachkommen traf: es vererbt sich das Glück wie das Unglück. In dem Wort *principi* offenbart sich die aristokratische Natur der priesterlichen Weisheit, die zuerst im Besitz der Lucumonen *(= nobiles)* war. Dem Geta versprach ein Haruspex infolge dieses Zeichens das Imperium:

Script. hist. Aug. I p. 193 Antonin. Geta 3,5 *cum in villa cuiusdam Antonini, plebei hominis, agnus natus esset, qui vellus in fronte purpureum haberet, eadem die atque hora, qua Geta natus est, audissetque ille ab haruspice post Severum Antoninum imperaturum etc.*

Dieses Beispiel erklärt den Ausdruck *si aspergotur* bei Macrob.: es handelt sich um einen purpurnen Flecken. Dem einzelnen, dem es daran lag, ein gutes Zeichen zu bekommen, war es leicht,

[1] Vgl. JASTROW Die Religion Babyloniens II 376 A. 2 »Rechts — ein Löwe, links — eine Schlange, also rechts ungünstiger als links». Nach dem II 392 ff. mitgeteilten chald. Text scheinen Hund und Löwe ungünstige, Schaf und Schlange günstige Zeichen unter ähnlichen Bedingungen gegeben zu haben. Auch einige Unglücksvögel werden hier erwähnt (S. 395): »der buntgefiederte Feldvogel» *(allallu)* deutet auf Verwirrung, ein »Felsenvogel» *(sudinnu)* auf Hungersnot.

[2] Appian. B. C. I 24, 105 ἐπιστειλάντων δὲ τῶν ἐν Λιβύῃ τὴν πόλιν ἔτι διαγραφόντων, ὅτι λύκοι τοὺς ὅρους Γράκχου τε καὶ Φουλβίου διέρριψαν ἀνασπάσαντες, καὶ τῶν μάντεων τὴν ἀποικίαν ἡγουμένων ἀπαίσιον ἡ μὲν βουλὴ προέγραψεν ἐκκλησίαν

mit Hilfe der Farbe derartige Erscheinungen herzustellen. Aber verfehlt ist natürlich die Vermutung SCHMEISSERS Beiträge 4, dass jene Worte des heiligen Texts *si aspergetur* auf solchen frommen Betrug zu beziehen seien. — Als *omen imperii* spielt überhaupt die purpurne (auch die goldene) Farbe bei den Script. hist. Aug. eine bedeutende Rolle. Ein purpurnes Ei, ein zerbrechliches Ding, deutet nach den Haruspices auf eine bald eintretende aber kurze Herrschaft.[1]

Gute Vorbedeutungen gaben bei den Etruskern auch die Pferde nach Serv. Dan. Aen. III 537 *in libris Etruscis invenitur etiam equos bona auspicia dare.* SCHMEISSER Die etrusk. Disc. 17,83 schreibt wohl mit Recht der weissen Farbe der Pferde (v. 538 *candore nivali*) besonders glückliche Bedeutung zu. Die Worte des Servius sprechen aber offenbar für die Einteilung der Tiere in *animalia felicia* und *infelicia.* — Von dieser unabhängig sind die immer verhängnisvollen Missbildungen (*monstra* s. unten), und wie solche wurden auch Haustiere oder andere Tiere, die an ungewöhnlichen Orten gesehen worden waren, behandelt. Caesar rechneten aber die Haruspices es nicht als ein Monstrum sondern als ein sehr glückliches Zeichen an, dass sein Pferd beinahe Füsse wie ein Mensch hatte[2].

Die Schlange, die in den römischen Prodigienberichten häufig vorkommt[3], scheint nach der etruskischen Lehre sowohl böse als auch gute Zeichen gegeben zu haben[4]. Zwei schwarze

---

[1] Script. hist. Aug. I p. 256,17 — — *ovum purpurei coloris eadem die natum, qua ille natus est, palumbinum* — —; *ex quo quidem haruspices dixerunt imperatorem quidem illum, sed non diu futurum et cito ad imperium perventurum.* Vgl. p. 193,8 *statim ut natus est, nuntiatum est ovum gallinam in aula peperisse purpureum.* 257,8 *mater eius pridie quam pareret somniavit, se purpureum dracunculum parere.* II 27,13 *uvas purpureas* — — 18 *lorica* — *purpureo colore infecta* — — 21 *libros Homericos omnes purpureos dedit aureis litteris scriptos.*

[2] Sueton. Caes. 61 *Utebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis et in modum digitorum ungulis fissis, quem natum apud se, cum haruspices imperium orbis terrae significare domino pronuntiassent, magna cura aluit.*

[3] Ein Prodigium ist es, wenn die Schlange in einem Tempel oder bei einem Opfer erscheint, ein Prodigium auch, wenn sie von auffallender Farbe oder Gestalt ist.

[4] L. HOPF Tierorakel und Orakeltiere Stuttgart 1888, 182 ff. betont, dass die Schlange bei verschiedenen Völkern ebensowohl für ein gutes wie für ein böses Tier gehalten worden ist, und erinnert besonders an die Bedeutung der Schlange in Italien als Symbol des Genius. Vgl. oben S. 102 A. 1.

Digitized by Google

Schlangen im Tempel der Minerva kündigten im J. 624: 130 die Greuel innerer Kämpfe an (Obs. 28 *angues duo nigri in cella Minervae allapsi civilem caedem portenderunt*). In der Familientradition der Gracchi ist die Schlange ein Unglückstier: zweimal hat sie einem Mitgliede den Tod vorhergesagt, im J. 542: 212 dem Proprätor Ti. Gracchus nach einem von Livius[1] wiedergegebenen Gerücht, dem Vater der berühmten Gracchi nach Cic. div. I 36.[2] Beide Male wird die Deutung ausdrücklich den Haruspices zugeschrieben und die von Livius mitgeteilte klingt auch echt etruskisch. Dreimal kriechen die Schlangen aus ihrem Versteck hervor, fressen von der Leber der Opfertiere und verschwinden: die Haruspices warnen den opfernden Feldherrn vor heimlichen, listigen Feinden. Der Bericht Ciceros erinnert lebhaft an eine von Plin. n. h. 10,41 erwähnte Deutung der Haruspices: *(picus) in capite praetoris urbani Aelii Tuberonis in foro iura pro tribunali reddentis sedit ita placide, ut manu prehenderetur. Respondere vates exitium imperio portendi, si dimitteretur, at si exanimaretur, praetori.* So auch bei Cicero; einer muss sterben: wenn er die weibliche Schlange frei gibt, so rettet er das Leben seiner Frau, wenn die männliche, so bewahrt er sein eigenes Leben[3].

Dass auch der Ort, wo Unheil verkündigende Schlangen erschienen waren, dadurch ebenso wie durch das Erscheinen eines Bienenschwarms verunreinigt wurde, erhellt aus der Fortsetzung des oben angeführten Berichts Liv. 25,17,3 *sunt, qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea*

---

[1] Liv. 25,16 *Graccho — — sacrificanti — — ad exta — angues duo ex occulto allapsi adedere iecur — — — iterum ac tertium — —. Quum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium praemonuissent et ab occultis cavendum hominibus consultisque, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit.*

[2] Cic. div. I 36 *Quid? Ti. Gracchus — nonne, ut C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices convocavit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum, si feminam, ipsi, aequius esse censuit se maturam oppetere mortem quam P. Africani filiam adulescentem; feminam emisit, ipse paucis post diebus est mortuus.*

[3] Dem D. Laelius wurde der Tod im Kampf gegen Sertorius durch zwei Schlangen und einen Unglücksvogel, der über seinem Haupt erschien, vorhergesagt nach Obseq. 58 *D. Laelius legatus Pompei — cui prodigium Romae erat factum in lecto uxoris duo angues conspecti in diversumque elapsi, proxime Pompeio in castris sedenti accipiter super caput accesserat — in Hispania adversus Sertorium inter pabulatores occisus.* Aber ob die Deutung von den Haruspices oder von Obsequens selbst stammt, geht aus dem Text nicht hervor.

Digitized by Google

quae ante dicta prodigia sunt procuraret, ab insidentibus — — circumventum scribant.

Dagegen deutete der Haruspex C. Postumius es als ein glückliches Zeichen, dass am Altar, wo Sulla opferte, plötzlich eine Schlange hervorkroch, und riet deswegen zum Vormarsch[1]. Und grösstes Glück wurde dem zu teil, der von einer Schlange erzeugt oder im Bett umschlungen worden war. Jenes wird erzählt von Scipio minor nach Liv. 26, 19,6 und Gellius VI 1, 1—5, dieses von Roscius nach Cic. div. I 79[2]. Bei der ersten Erzählung ist es allerdings offenbar, dass wir nur die griechische Sage von Alexander, er sei *anguis immanis concubitu conceptus*, in römischem Gewand vor uns haben: und Livius stellt selbst die Tradition deutlich als eine der griechischen nachgebildete dar. Gellius und Cicero jedoch schreiben den Haruspices die Deutungen zu. Bei Gellius heisst es nur *haruspices — — respondisse, fore ut liberi gignerentur*, eine ganz natürliche Deutung, da die Schlange das Symbol der Zeugungskraft des Genius war; bei Cicero aber *haruspices — — responderunt nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore*, und jene Aussage des Haruspex Postumius spricht für die Annahme, dass die griechische freundliche Auffassung des von einer Schlange gegebenen Ostentums zum Teil auch in der etruskischen Lehre herrschte oder wenigstens von den Haruspices in die Praxis aufgenommen worden war. Cicero stellt nämlich die improvisierte Deutung des Postumius in Gegensatz zu der schriftlich abgefassten Lehre der etruskischen Disciplin, und die erwähnten Beispiele ausser Obs. 28 sind alle *ostenta privata*. Wenn sie einen Schluss erlauben, so bedeutet e i n e Schlange Glück, z w e i Schlangen Unglück (s. besonders Tac. Ann. 11, 11 *unam omnino anguem*) nach dem Prinzip, dass die ungeraden Zahlen glücklich, die geraden unglücklich sind[3].

---

[1] Cic. Div. I 72 *alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod Etruscorum declarant — — libri, — — alia autem subito ex tempore coniectura explicantur — — ut in Sullae scriptum historia videmus, quod te inspectante factum est, ut cum ille in agro Nolano immolaret ante praetorium, ab infima ara subito anguis emergeret, cum quidem C. Postumius haruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret.* Val. Max. I 6,4.

[2] Von Nero wurde Ähnliches erzählt nach Tac. Ann. 11,11 *vulgabaturque adfuisse infantiae eius dracones in modum custodum, fabulosa et externis miraculis adsimilata: nam ipse, haudquaquam sui detrectator, unam omnino anguem in cubiculo visam narrare solitus est.* Dem Maximinus Iunior wurde als *omen imperii* das Wunder angerechnet, dass *serpens dormienti caput circumdedit* (Script. hist. Aug. II p. 27,11).

[3] Vgl. z. B. Boissier A. Choix de Textes rel. à la div. assyro-babyl. I 121.

Digitized by Google

Gleichfalls improvisiert ist die Deutung, welche die Haruspices dem Augustus gaben, als ein F i s c h zu seinen Füssen aus dem Meer emporgesprungen war:

Plin. n. h. 9,55 *Siculo bello ambulante in litore Augusto piscis e mari ad pedes eius exsilivit, quo argumento vates respondere Neptunum patrem adoptante tum sibi Sex. Pompeio — — — sub pedibus Caesaris futuros, qui maria tempore illo tenerent.*

Ein anderes bezeichnendes Beispiel solcher Deutungen gibt Plutarch. Sulla 7 fin.: ein Sperling, der eine Heuschrecke im Schnabel trägt, ist ein Vorzeichen für Streit zwischen den Agrariern und dem Volk, denn der durchdringende Ton der Heuschrecke deutet auf die schreiende Plebs, der Sperling auf den Gutsherrn.

---

b. Vogelschau. Auspicia.

Vor der römischen Vogelschau der Augurallehre tritt die etruskische in unseren Texten ganz in den Hintergrund und man hat sogar bezweifelt, dass es eine solche gab. Es ist jedoch mehr als ein nur poetischer Ausdruck Lucans, wenn er den Haruspex Arruns so beschreibt:

Phars. I 588 *fulminis edoctus motus venasque calentes*
fibrarum et monitus errantis in aere pinnae.

Es ist nichts Willkürliches, wenn Livius I 34, 8 f. die Tanaquil *(perita, ut vulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mulier)* Vogelzeichen deuten lässt.[1] Plinius hat uns nämlich einige Zeugnisse gerettet, die keinen Zweifel darüber bestehen lassen, dass die Vögel in der etruskischen Disciplin ausführlich behandelt wurden. Und seine Quelle war dabei vorzugsweise Umbricius Melior, der über die etruskische Disciplin geschrieben hatte[2] und selbst der berühmteste Haruspex seiner Zeit war:

Plin. n. h. 10,11 *quidam adiciunt genus aquilae quam barbatam vocant, Tusci vero ossifragam.*

19 *Umbricius haruspicum in nostro aevo peritissimus parere tradit (vultures) ova tredecim, uno ex his reliqua ova nidumque lustrare, mox abicere. triduo autem ante advolare eos, ubi cadavera futura sunt.*

37 *sunt praeterea complura genera depicta in Etrusca disciplina s<a>eculis non visa, quae nunc defecisse mirum est, cum abundent etiam quae gula humana populatur.*

---

[1] Vgl. Strabo XVII 813,43 Τυρρηνικοῖς θεοπροπίοις διά τε σπλάγχνων καὶ ὀρνιθείας καὶ διοσημιῶν.

[2] Plin. ind. auct. l. 10 und 11.

Digitized by Google

In den etruskischen Ostentaria waren also die betreffenden Vögel neben dem Text abgebildet, ebenso wie in erhaltenen chaldäischen Texten die verschiedenen Formen der Eingeweide häufig durch Abbildungen illustriert werden.[1] Die angeführten Worte des Umbricius § 19, die von naturwissenschaftlichen Beobachtungen aus dem Leben der Vögel zeugen, lehren uns ferner dasselbe, was wir in der Blitzlehre schön gefunden haben, dass die etruskische Lehre ein Konglomerat von Aberglauben und Wissenschaft ist.

Da nun Plinius den Umbricius in dem Autorenverzeichnis zu diesem Buch unter den ersten anführt und seine genaue Kenntnis der etruskischen Disciplin hervorhebt, so hat er von ihm sicher mehr als das oben Angeführte geholt. Die Darstellung des Plinius ist aber unklar wie immer und ohne feste Disposition: Griechisches, Römisches und Etruskisches gehen ganz durcheinander. Er stellt zwei Einteilungen auf, zuerst die nach den Füssen § 29 *qui aduncos ungues habent — qui digitos habent — palmipedes*, dann in § 43 die augurale (WISSOWA Relig. 457) in *oscines* und *alites*, aber er führt keine durch. DETLEFSEN[2] hat gesehen, dass er die erste von Aristoteles hat und dass seine mosaikartige Darstellung ein misslungener Versuch ist, dieses aristotelische Schema mit dem System der römischen Augurallehre zu verschmelzen. Im ersten Abschnitt (6—43) behandelt er nun die krallfüssigen Vögel, aber die Disposition folgt erst mitten in der Darstellung (29) und zwar an dem Punkt, wo er von *alites* (6—28) zu *oscines* (29—43) übergeht, und doch sagt er im ganzen Abschnitt kein Wort von dieser auguralen Einteilung. Diese folgt nämlich erst in § 43, und im Folgenden zeigt Plinius vollends, dass er sie gänzlich missverstanden hat, indem er kurzweg alle Vögel, die einen Laut von sich geben können, für *oscines* zu halten scheint und für die *alites* die Grösse anstatt des Fluges als das Bestimmende angibt, und oft sogar *ales* im Sinne von *avis* gebraucht. Römisches und Griechisches erscheinen hier mehrmals so verschmolzen, dass dies schon in der Vorlage des Plinius so gewesen sein muss. Dann kommen aber auch die etrus-

[1] Es ist nicht notwendig, jene Zeichnungen von unbekannten Vögeln der Phantasie zuzuschreiben. Wie die etr. Ostentaria von Löwen sprachen, die es in Italien nicht gab, so enthielten sie wahrscheinlich auch Vogelarten, die Italien fremd waren.

[2] Hermes 36 (1901) S. 1—27.

Digitized by Google

kischen Elemente hinzu. Die Schwierigkeit, diese von den römischen zu sondern, hat DETLEFSEN dadurch umgangen, dass er die römische Augurallehre und die etruskische Disciplin identifiziert und den Haruspex Umbricius für alles, was Plinius von der Augurallehre mitteilt, verantwortlich macht. Was zu beweisen wäre, setzt er also als Tatsache voraus. Wenn Umbricius die Hauptquelle des Plinius wäre, so müsste er nach dem oben Gesagten mit dem von Seneca n. q. II 50 erwähnten Attalus *qui Etruscorum disciplinam Graeca subtilitate miscuerat* zusammengestellt werden. Er müsste auch mehr Römer als Etrusker gewesen sein, da die römische augurale Litteratur öfter zitiert wird als die etruskische und römische Beispiele häufig sind. Es ist doch offenbar, dass eine Notiz wie Plin. 11, 55 *haudquaquam perpetua haruspicum coniectura, qui semper id dirum existimaverunt* nicht von einem Haruspex stammt, sondern von einem Gegner der etruskischen Lehre. Über die ähnliche Bemerkung 10,35 s. unten.

Zu einer sicheren Entscheidung, ob die Einteilung in *oscines* und *alites* auch etruskisch war, hilft uns also Plinius nicht, wenn wir auch finden, dass die sicher etruskischen Notizen nur dem Abschnitt (6—42) angehören, in dem er die bekannten Auguralvögel behandelt.

Dagegen ist nach dem Wortlaut § 37 *sunt praeterea* (s. oben) die Deutung erlaubt, dass auch die unmittelbar vorher (34—37) erwähnten Unglücksvögel oder wenigstens die *incendiaria avis* und *clivia* (36—37), über die die Römer nichts mehr wussten, in der etruskischen Disciplin abgebildet waren. Auf eine solche etruskische Abbildung führt mit Recht DETLEFSEN a. a. O. 22 die Definition des Verrius Flaccus Fest. 330 *spinturnix avis genus turpis figurae* zurück. Bei Plinius wird *avis incendiaria* mit *spinturnix* idenfiziert. Ferner heisst es in § 37 *cliviam quoque avem ab antiquis nominatam animadverto ignorari. quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam, et apud Nigidium* <*in*>*super appellatur 'avis quae aquilarum ova frangat'*. Der Vergleich mit § 11 *Tusci vero ossifragam vocant* beweist, dass 'ossifraga' und 'avis quae aquilarum ova frangat' parallele Ausdrücke sind und dass MAYHOFF mit Unrecht <*sitta*> vor *appellatur* ergänzt hat nach Arist. h. a. IX 1 p. 609 B, 12 ἡ γὰρ σίττη καταγνύει τὰ ᾠὰ τοῦ ἀετοῦ. Wenn aber *ossifraga* einem etruskischen Worte entspricht, so ist wohl auch jener umschreibende Ausdruck eine

Digitized by Google

Übersetzung aus dem Etruskischen. Da wir nun oben gesehen haben, dass die Einteilung der Bäume in *arbores felices* und *infelices* den Etruskern und den Pontifices gemeinsam war, so dürfen wir auch annehmen, dass die *aves obscoenae*[1] oder *dirae* der Auguren mit denen der Haruspices identisch waren. So bezeichnet z. B. Plinius 10,34 f. die Eule als *funebris et maxime abominatus publicis praecipue auspiciis* aber zugleich als *noctis monstrum* und *dirum ostentum (in urbibus aut omnino in luce visus)* und seine Behauptung *privatorum domibus insidentem plurium scio non fuisse feralem* ist gewiss, wie die oben angeführte 11,55, gegen die Haruspices gerichtet, die die Eule also immer für todesbringend hielten. Die Spechte sind nach 10,40 f. *in auspiciis magni, principales Latio in auguriis*, aber als Beispiel führt Plinius eine Deutung der Haruspices an[2], die den Specht als einen bösen Unglücksvogel bezeichnet.

Gute Zeichen *(optimum augurium)* gibt nach Nigidius der weisse Reiher, wenn er gegen Süden oder Norden fliegt: *solvi enim pericula et metus narrant* (Plin. 11,140). Mit Recht bemerkt Detlefsen Hermes 36,18, dass diese Notiz aus seinen *libri augurii privati* (Gell. VII 6,10) stammen muss, da die *ardiolae* nicht zu den Auguralvögeln gehören. Die Deutung scheint aber etruskisch zu sein (vgl. Plin. 11,189 *tunc enim peremit curas* oben II 34).

Aus der etruskischen Lehre stammt nun gewiss auch die bei Servius erhaltene Notiz von den *auspicia regibus data*[3]:

Serv. Aen. I 393 *in auguriis autem considerandae sunt non solum aves sed etiam volatus, ut in praepetibus, et cantus, ut in oscinibus, quia nec omnes nec omnibus dant auguria; ut columbae non nisi regibus dant, quia numquam singulae volant, sicut rex nunquam solus incedit — — item cycni nullis dant nisi nautis* etc.

Weder der Schwan (s. unten Serv. Aen. I 398) noch, so weit bekannt, die Taube gehört nämlich zu den römischen Augural-

[1] Serv. Aen. III 241. Gell. XII 14,5.

[2] *unum eorum praescitum transire non queo. in capite praetoris urbani Aelii Tuberonis — sedit —. respondere vates exitium imperio portendi, si dimitteretur, at si exanimaretur, praetori.*

[3] Dieses behauptet mit Recht schon Regell De augurum publicorum libris I 5, der den unrömischen Charakter dieser Mitteilung hervorhebt und Serv. Aen. II 649 *siquem—regem fulmen afflaverit* vergleicht. Ihm folgt Bouché-Leclercq Histoire de la Divination IV 59. Über ein etruskisches Bild der Taubenschau(?) s. unten S. 115.

Digitized by Google

vögeln, und diese *auspicia regum* sind mit den etruskischen *fulgura regalia* (I 70 f.) und *exta regalia* (II 46) zu vergleichen[1].

Diese Notiz von den *auspicia regibus data* verbindet Servius hier mit der auguralen Einteilung in *oscines* und *alites*, an einer anderen Stelle mit der gleichfalls aus der Augurallehre bekannten Unterscheidung von auspicia *impetrativa* und *oblativa:*

Serv. Aen. VI 190 *auguria aut oblativa sunt quae non poscuntur, aut impetrativa, quae optata veniunt. — — ad reges pertinent columbarum augurium, quia numquam solae sunt, sicut nec reges quidem.*

Das beweist freilich nicht aber spricht doch dafür, dass diese Einteilungen auch etruskisch waren, und was die letztere betrifft, so wird diese Annahme durch den Zusatz *maxime quia non poscatur* etc. Serv. Aen. I 398 (S. 111), wo von der etruskischen Lehre die Rede ist, gestützt. Wir glauben gern, dass die Etrusker vor jeder wichtigen Handlung nicht nur die *exta* beschauten sondern auch auf andere Zeichen achteten. Der Ritus der Stadtgründung z. B. wurde gewiss auch bei den Etruskern durch Auspicien eingeleitet (Hygin. Agrim. 170 *posita auspicaliter gruma*), wie die Notiz bei Serv. Aen. X 145 angibt *(constat Capuam a Tuscis conditam de viso falconis augurio, qui Tusca lingua capys dicitur)*. Es fehlen aber sichere Zeugnisse über etruskische *signa impetrativa*. Eine *legum dictio* kennen wir jedenfalls nur in der römischen Auguraldisciplin. Das Schweigen der Texte ist zwar kein Beweis, aber das Wesen einer solchen Lehre scheint mit der etruskischen Disciplin, die jedes Zeichen deuten will, kaum vereinbar.

Über das Verhältnis zwischen der röm. Augurallehre und der etrusk. Disciplin gehen die Ansichten stark auseinander. MÜLLER Etrusk. II 124 zweifelt nicht, dass die Auguralwissenschaft in den wesentlichsten Grundzügen tuskisch war, und DETLEFSEN a. a. O. hält sogar die augures publici für die Vortreter der etruskischen Disciplin in Rom. Dagegen betont WISSOWA Relig. 450 und 453 A. 7, dass sich für die Institution der Augurn vorrömischer Ursprung nicht nachweisen lasse, und dass Übereinstimmungen zwischen der röm. Augurallehre und dem Ritual der Iguvinischen Tafeln (BÜCHELER Umbrica S. 42 ff. 84 ff.) auf italischen Ursprung hinweisen.

Es ist nicht zu bezweifeln, dass es viele Übereinstimmungen

[1] Auf den Kaiser bezogen die Haruspices ein rotes Taubenei nach Script. hist. Aug. I 256,17 (s. oben S. 103).

Digitized by Google

zwischen den beiden Lehren gab. Die von Servius bezeugte Rangordnung der Auspicien[1] entspricht genau dem, was wir oben I S. 68 in der etruskischen Blitzlehre fanden. Der Adler ist sowohl bei den Etruskern als auch bei den Auguren von grösster Bedeutung[2]. Die Unglücksvögel waren, wie oben erwähnt, in den beiden Lehren wahrscheinlich die gleichen (vielleicht auch die Einteilungen in *oscines* und *alites*, *ausp. impetrativa* und *oblativa*). Der Terminus *prohibitoria* (Plin. 10,37 *cliviam — — Labeo prohibitoriam dicit)* ist sowohl in der auguralen als in der etruskischen (oben S. 101) Disciplin am Platz. Die Antwort der Haruspices Obs. 46 über das von zwei kämpfenden Raben gegebene Zeichen im J. 99 v. Chr. klingt, als wäre es von den Augurn gegeben *(de lege quae ferebatur supersedendum)*. Das auffallende Zeugnis des Servius Aen. IX 20 *in auguralibus libris inter ostenta etiam caelum disc<ess>isse dicitur* (wo man in *etruscis libris* anstatt *in auguralibus* erwartet) habe ich oben S. 93 gegen Änderungsversuche verteidigt.

Die Römer haben jedoch selbst in geschichtlicher Zeit die Lehren ihrer Auguren und der fremden Etrusker aufs genauste auseinandergehalten. Wesentliche Unterschiede treten auch sogleich vor die Augen. Die Auguralwissenschaft umfasst nur wenige Gattungen von Zeichen (Festus 261 *quinque genera signorum observant augures publici: ex caelo, ex avibus, ex tripudiis, ex quadrupedibus, ex diris* vgl. WISSOWA Relig. 454 A. 1), und diese Gattungen sind wiederum auf wenige Zeichen beschränkt. Die *signa ex caelo* sind fast ausschliesslich[3] Blitze. Die *signa ex tripudiis* kennen wir nur bei den Römern. Bei den *signa ex avibus* kam nur eine kleine Zahl von Vögeln, die Auguralvögel, in Betracht (Cic. div. II 76 *externa auguria — — omnibus fere avibus utuntur, nos admodum paucis)*. Diese Beschränkungen sind der etruskischen Lehre fremd, nach der jeder Vogel, ebenso wie jedes andere Tier, göttliche Zeichen geben kann[4]. Die Sonderstellung der Vogelschau, die schon in den Worten *augur auspicium* etc. hervor-

[1] Serv. Aen. III 374 *notum est esse apud augures auspiciorum gradus plures.* Ecl. 9,13 *minora enim auguria maioribus cedunt.*

[2] Porphyrius de abst. III 4 Ἄραβες μὲν κοράκων ἀκούουσι, Τυρρηνοὶ δ'ἀετῶν. Serv. Aen. III 374 *auspicium aquilae praevalet.*

[3] S. doch oben S. 93.

[4] Serv. Aen. I 398 *multi tamen adserunt cycnos inter augurales aves non inveniri neque auguralibus commentariis eorum nomen inlatum, sed in libris recon-*

Digitized by Google

tritt, aber mit dem Namen *haruspex* unvereinbar ist, verdanken die Römer gewiss nicht der etruskischen Disciplin, in der, soweit wir sehen, die Vogelzeichen von den übrigen Ostenta nicht zu trennen sind.[1] Ja, eine etruskische Inschrift spricht sogar dafür, dass die Etrusker ein umbrisches Lehnwort *aviekl* (»zu *avis*, also etwa *auguralis*» SKUTSCH) benutzt haben.[2] Andererseits fehlt ja in der Augurallehre der Hauptteil der etrusk. Disciplin, die eigentliche Haruspicin. Alles was sich auf Opfer bezieht, gehört den Pontifices an[3].

Noch wesentlicher ist aber ein anderer Unterschied. Die Auguren konnten, wie WISSOWA 'Augures' in Pauly-Wiss. Real-Encycl. 2315 hervorhebt, nur »aus gewissen Zeichen die Zustimmung der Götter zu einer bestimmten Handlung bezw. das Gegenteil erkennen», d. h. entscheiden, ob ein Zeichen günstig oder ungünstig war[4]. Es gab zwar verschiedene Nuancen bei dieser Antwort: die Vögel waren z. B. mehr oder weniger unheilbringend, der eine Vogel bedeutete mehr als der andere, das eine Zeichen wurde durch das andere aufgehoben. Aber eine wirkliche Deutung oder Voraussagung der Zukunft gab die römische Augurallehre ebensowenig wie die römische Extispicin (II S. 5 Cic. div. II 70 *non enim sumus ii nos augures, qui avium reliquorumve signorum observatione futura dicamus*). Es ist deswegen nicht zu verwundern,

---

ditis lectum esse, posse quamlibet avem auspicium adtestari, maxime quia non poscatur. hoc enim interest inter augurium et auspicium quod augurium et petitur et certis avibus ostenditur, auspicium qualibet avi demonstratur et non petitur. Dass die *libri reconditi*, die hier den auguralen Urkunden entgegengestellt werden, mit den etruskischen identisch sind, erhellt aus dem Vergleich mit Serv. Aen. II 649.

[1] In der Notiz bei Serv. Aen. III 537 oben S. 103 bezieht sich das Wort *auspicia* auf etruskische Pferdezeichen, bei Livius 1,34,8 wird die Tanaquil, die ein Vogelzeichen deutet, *perita caelestium prodigiorum* genannt.

[2] Auf einem Elfenbeintäfelchen aus Karthago, das eine Weihung an Melkart enthält, ist zu lesen

mipuimelkarϑaviekl\varphi . . . na.

s. BREAL JS 1889 S. 63 f. LATTES RIL Ser. II vol. XXXII 693 ff. SKUTSCH Vollm. Jahresb. V 52. Die Lesung steht jedoch nich ganz fest, da statt *v* auch *z* möglich ist. Vgl. MOMMSEN Röm. Gesch. 1[7] 866 f. »Wie bei den Etruskern die Gedärme- und Blitzweisheit, so stand bei den Sabellern, besonders bei den Marsern, die freie Kunst des Vogelguckens und Schlangenbeschwörens in üppigem Flor.» Nach Cic. div. I 92 achteten die Umbrer vorzugsweise auf *avium significationes*. Cic. div. I 132 *Marsum augurem*.

[3] Cic. nat. d. I 122 *cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesunt?*

[4] S. REGELL a. a. O. S. 5 f.

Digitized by Google

wenn die Römer sich auch bei den von Auguralvögeln gegebenen Zeichen an die Haruspices wandten[1].

Wenn wir dazu noch die charakteristische staatliche Institution der Auguren und die Übereinstimmung zwischen ihrer Lehre und der der iguvinischen Tafeln in Betracht ziehen, werden wir die Annahme, dass die römische Augurallehre ein erstarrter Rest der entlehnten etruskischen Divination sei, zurückweisen müssen. Die Unterschiede erklären sich am besten, wenn wir eine heimische Augurallehre wie oben einen römischen Opferritus annehmen. Aber andrerseits wäre es ein Wunder gewesen, wenn diese römische Lehre in der etruskischen Zeit Roms und bei den nahen Beziehungen zu Etrurien von Einflüssen der überlegenen etruskischen Divination sich frei gehalten hätte. Die römische Tradition lässt auch den Attus Navius bei dem gelehrtesten Etrusker (τῷ λογιωτάτῳ τὴν οἰωνοσκοπικὴν τέχνην) erzogen werden und die Kunst der Auspicien lernen (Dion. III 70,5). Übereinstimmungen zwischen den beiden Lehren haben wir oben berührt. Cicero sagt zwar div. II 75 *quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto aut de pomerii iure potuerunt?*, aber das Pomerium ist doch sicher etruskischen Ursprungs; dass die Auguren in ihrer Lehre von templum terrestre zum Teil (usus limitationis imaginarius) von der Lehre der Haruspices abhängig waren, behauptet VALETON Mnemos. XXIII 20 f. Einen festen Anhaltspunkt gibt das Epitheton der Augurn, der *lituus*[2]; denn die Denkmäler beweisen, dass er in Etrurien zu Hause war und die Tradition lässt ihn von dort nach Rom kommen[3]. Romulus, der Herrscher selbst,

[1] Über den Specht auf dem Kopf Tuberos wurden sie, wie oben S. 104 erwähnt, befragt. Anlässlich des Zeichens der zwei kämpfenden Raben gaben sie im J. 99 v. Chr. dem Senat die erwünschte Deutung, die die geplante Ackerverteilung vereitelte: Obs. 46 *aruspices sacra Apollini[s] litanda et de lege quae ferebatur supersedendum pronuntiarunt.* Den Römern deuteten sie die Erscheinung von zweimal sechs Geiern auf eine neue Königsherrschaft (oben S. 73).

[2] Ob das Wort *lituus* etruskisch (MÜLLER Etr. II 212, WHARTON Etym.) oder lateinisch ist (WALDE Etym. Wörterb.), bleibt eine offene Frage.

[3] S. MÜLLER Etr. II 129 A. 4. Vgl. 212 f. und A. 71. Ein gutes Beispiel eines etruskischen Lituus gibt die Stele des Berliner Museums (Beschreibung d. antik. Skulpturen Berlin 1891 S. 467 Nr. 1220 'Cippus aus der Umgebung von Florenz'), auf deren einer Seite ein unbärtiger Mann mit kurzem Gewand und hohen Stiefeln, den *lituus* in der erhobenen Rechten, abgebildet ist. Über den etrusk. 'Augur' mit Lituus der *tomba degli auguri* in Corneto-Tarquinii unten S. 114. Auf mehreren etruskisierenden italischen Ringsteinen begegnet uns

Digitized by Google

soll zuerst den *lituus* benutzt haben. Wir sind jetzt berechtigt zu behaupten, dass der *lituus* ursprünglich das Scepter des höchsten Gottes war: die jüngst in Arkadien gefundene bronzene Statuette des Zeus aus dem 7. Jahrh.[1] trägt in der Linken den Blitz, in der Rechten einen kurzen Krummstab, der unten in einer Kugel endet. Auf die Auguren ist das Vorrecht des Königs, mit den Göttern zu sprechen, übergegangen, ebenso wie die Haruspices die Lehre übernommen haben sollen, die den Lucumonen offenbart worden war.[2]

In der etruskischen Wandmalerei ist der Vogel ein beliebtes Motiv, sichere Darstellungen von Vogelschau gibt es aber nicht.

Am häufigsten wird als Beispiel das Fresko des Françoisgrabes zu Vulci angeführt[3]. Vor einem bekränzten Mann in sehr vornehmem Gewand kniet ein Knabe, auf dessen erhobener Linken ein Vogel (Taube?) sitzt, während die Rechte eine Schnur festhält, an der der Vogel angebunden ist. Man wird hier gern an Taubenschau denken (*columbae non nisi regibus dant auguria* s. S. 109); die Richtung des Flugs des ausgesandten Vogels wird wohl das Auspicium geben.

In der *'tomba degli auguri'* in Corneto Tarquinii[4], wo auf allen Wänden Vögel vorkommen, ist von besonderem Interesse ein Mann auf der rechten Wand, der in der Rechten einen Lituus(?)

---

der Lituus (FURTWÄNGLER Gemmen XXII 34,35,38). Vgl. auch den sog. 'Vertumnus' (Bull. commun. 1903 p. 115, REINACH Rep. III 15,4, MILANI Not. d. Scav. 1884, 270 und Rendic. dei Lincei 1900,300) und den Pan der Cista praenest. Mon. dell' Inst. 1877 X tav. 45—46. — Auch die Tracht der Augurn weist auf Etrurien, denn die Trabea (Serv. Aen. VII 190) war ein etruskisches Gewand (HELBIG Hermes 1904 Toga und Trabea 161 ff. bes. 177).

[1] Eph. Arch. 1904 S. 185 ff. Abb. 12—14. KURUNIOTIS betont hier, dass der *lituus* also zuerst in dem Lande gefunden worden ist, aus welchem nach Liv. 1,5. Dion. Hal. 1 die ersten griechischen Einwanderer mit Euander gekommen waren. Dr. JACOBSTHAL verdanke ich die Mitteilung, dass das Scepter des Zeus auch auf einer schwarzfigurigen Vase in Heidelberg die Form eines Krummstabes hat.

[2] Dass *lituus* ursprünglich das Scepter der Lucumonen gewesen ist, vermutet schon BOUCHÉ-LECLERCQ 'Haruspices' 19. Über den Krummstab als Zeichen der Auspicia des Imperators s. MÜLLER Etrusk. II 129 A. 4.

[3] Monum. dell' Inst. 1859 VI 32,11. MARTHA L'Art etrusque 225 fig. 172 »Haruspice en observation«. BOUCHÉ-LECLERCQ Histoire de la Divination IV 60.

[4] Not. d. Scavi 1878 129—131. Monum. dell' Inst. XI tav. 25.

Digitized by Google

hält, die Linke gegen einen roten Vogel ausstreckt. Hinter ihm nach links steht eine ähnliche, nach der anderen Seite schauende Gestalt ohne Lituus, die Linke gegen den Kopf gehoben, die Rechte ausgestreckt. Zu diesem wendet sich ein klein gezeichneter Diener, der die sella curulis trägt. Zwischen den beiden sitzt auf dem Boden eine trauernde Frau. In der Mitte der Wand sind aber zwei Ringkämpfer gezeichnet: der Mann mit dem Krummstab ist also wohl der Aufseher oder Kampfrichter (vgl. den kleinen Fries der *tomba delle bighe* Corneto N. 22) und hat demnach mit dem Vogel nichts zu tun. Dieser dient vielmehr wie die übrigen Vögel des Grabes nur zur Dekoration.

---

c. Monstra.

Ganz besonders trauten die Römer den etruskischen Haruspices zu, die s. g. *monstra* oder Missgeburten zu behandeln. Die Hauptsache war aber dabei die Beseitigung und Sühnung des üblen Zeichens; die Deutung wird in den Texten nur selten erwähnt.

Ein gebärender Maulesel, das nach der Ordnung der Natur unfruchtbare Tier, verkündigt, dass viel Unglück entstehen wird.[1] Kinder, deren linke Hand bei der Geburt sich am Kopfe befand, deuten auf Aufruhr der Plebsgegen die Vornehmen[2].— Zweiköpfige Kinder oder Junge von Tieren bedeuten, dass dem Staat ein neues Haupt gegeben würde, und zwar ein schwaches, weil einige jener Missgeburten im Leib der Opfertiere gefunden worden waren; es werde aber nicht unberühmt sein, heisst es, weil ein Kalb mit dem Kopf am Schenkel an einer Fahrstrasse geboren sei[3]. —

---

[1] Cic. div. I 36 *Quid? qui irridetur, partus hic mulae nonne, quia fetus extitit in sterilitate naturae, praedictus est ab haruspicibus incredibilis partus malorum.*

[2] 707: 47 Cass. Dio 42, 26, 5 βρέφη τινὰ τὰς ἀριστερὰς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χεῖρας ἔχοντα ἐγεννήθη, ὥστε — — ἐκ τούτων μάλιστα τὴν τῶν ὑποδεεστέρων κατὰ τῶν προτετιμημένων ἐπανάστασιν τούς τε μάντεις προειπεῖν καὶ τὸν δῆμον προσδέχεσθαι.

[3] 64 n. Chr. Tac. Ann. XV 47 *Fine anni vulgantur prodigia, imminentium malorum nuntia . — — bicipites hominum aliorumve animalium partus abiecti in publicum aut in sacrificiis, quibus gravidas hostias immolare mos est, reperti. et in agro Placentino viam propter natus vitulus, cui caput in crure esset; secutaque haruspicum interpretatio, parari rerum humanarum aliud caput, sed non fore validum neque occultum, quia in utero repressum aut iter iuxta editum sit.*

Digitized by Google

Die Geburt eines zweiköpfigen Mädchens droht dem Staat mit Aufruhr, der Familie mit Verführung und Ehebruch. Wenn das neugeborene Kind einem Löwen ähnlich sieht, wird der Staat von fremden Völkern (Königen) besiegt werden.[1] — Ein zu früh sprechendes Kind ist für die Familie ein Vorzeichen von Unglück[2].

Nach einem aus Antiochia berichteten Fall von der Verwandlung eines Weibes in einen Mann errichtete der Kaiser Claudius auf dem Capitol einen Altar Διὶ ἀλεξικάκῳ (Phlegon 35). Es ist kaum zu bezweifeln, dass dieser Vorkämpfer der etruskischen Disciplin die Haruspices befragt hat. Die Sühnung setzt eine Prophezeiung von Unglück voraus.

Wie *monstra* wurden auch die Tiere behandelt, die sich an ungewöhnlichen Orten gezeigt hatten: sie wurden verbrannt (Liv. 35,9,4. 36, 37,1. Obs. 26). Aber keine Deutung ist überliefert. Dass es nicht besondere Vorschriften für alle Eventualitäten gab, geht aus einem späten Bericht hervor[3].

---

[1] Cic. div. I121 *si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam et adulterium domi, et, si mulier leonem peperisse visa esset, fore ut ab exteris gentibus vinceretur ea res publica, in qua id contigisset.* Obgleich Cicero hier die Haruspices nicht erwähnt und obgleich er dieses Beispiel einem ausländischen beifügt (der Sonnenfinsternis bei der Schlacht von Gaugamela 331; es folgen wieder ein ausländisches *Croesi filium cum infans esset locutum* vgl. Plin. n. h. 11,270 und ein italisches *caput arsisse Servio Tullio*), so ist die Deutung höchst wahrscheinlich etruskisch. Es ist die etruskische Unterscheidung von *ostenta publica (in populo)* und *privata (domi).* Die Auslegung des Ostentums von der *puella biceps,* das für das J. 94 v. Chr. bezeugt ist (Obs. 51), stimmt mit der von Tacitus angeführten überein, und zu der Deutung »des Löwen» ist zu vergleichen die dem Kaiser Julian gegebene Antwort der Haruspices (oben S. 101), nachdem ein Löwe erschienen war: das kaiserliche Heer werde besiegt werden, wenn er fremdes Gebiet angreifen würde. Vgl. Liv. 27,11,5 *cum elephanti capite puerum natum.*

[2] Phlegon fr. 13 (im J. 56—52 v. Ch.) Ταρραχίνη πόλις Ἰταλίας. Φλέγων Ὀλυμπιάδι ἑκατοστῇ ὀγδοηκοστῇ πρώτῃ, ὅτι παιδίον ἐκ δούλης γενόμενον τῇ ἐνάτῃ καὶ τεσσαρακοστῇ τῆς γενήσεως τὸν προσαγορεύσαντα ἀντιπροσαγορεῦσαι, ἐφ' οἷς τοὺς μάντεις προ[σ]αγορεῦσαι ὄλεθρον. WÜLKER Prodigienwesen 36 scheint die Lesung προσαγορεῦσαι ὄλεθρον in dem Sinne etwa von 'sie befahlen, das Kind zu töten' verteidigen zu wollen. Ich halte diese Deutung für unmöglich und meine, dass an dritter Stelle προαγορεῦσαι zu lesen ist. — Der Vergleich mit Cic. div. I 121 *quod scribit Herodotus, Croesi filium, cum esset infans, locutum; quo ostento regnum patris et domum funditus concidisse* weist auf Übereinstimmung zwischen kleinasiatischer und etruskischer Deutung.

[3] Amm. Marc. XXVII 3,1. *nova portenti species — — quorsum evaderet prodigialium rerum periti penitus ignorarunt. in oppido enim Pistoriensi — — asinus tribunali escenso audiebatur destinatius rugiens etc.*

Digitized by Google

4. DIE SÜHNUNG DER OSTENTA.

4[1]. BESEITIGUNG DES SCHRECKZEICHENS.

»Die Hilfe der Haruspices wurde namentlich berufen, um die Spuren des Schreckzeichens zu beseitigen», sagt mit Recht WÜLKER Prodigienwesen S. 36.

a. Hierzu gehört bei den Blitzprodigien das Bestatten des Blitzes und der vom Blitze getroffenen Gegenstände (I 92 f.) und das Einhegen des Platzes, der ein locus religiosus wurde[1]. Ebenso befahlen die Haruspices den durch einen Bienenschwarm verunreinigten Platz im Lager des Cassius einzufriedigen (oben S. 98). War dies nicht möglich — z. B. wenn ein Blitz in ein Heiligtum eingeschlagen oder ein Bienen- oder Wespenschwarm sich auf einen Tempel niedergelassen hatte oder Unglückstiere in die Tempel oder die Stadt eingedrungen waren —, so musste der Platz ev. die ganze Stadt sorgfältig gereinigt werden.[2] Die verunreinigenden Tiere wurden wenn möglich eingefangen und wie die Missgeburten verbrannt[3].

b. Ferner ist hierher zu rechnen die Wiederherstellung der durch Blitze, Erdbeben oder Unwetter geschädigten Statuen oder Gebäude. Durch ihre Sehergabe sollen die Haruspices den abgebrochenen Kopf des Summanus wiederhergefunden haben[4]. Zweimal wird erzählt, dass sie für eine durch den Blitz umgestürzte Statue einen höher und mehr nach Osten gelegenen Platz empfohlen haben[5]. In dem einzig erhaltenen eingehenden Bericht

---

[1] Bei den französischen Ausgrabungen auf Delos ist ein fast halbkreisförmiger durch eine mannshöhe Mauer eingehegter Platz ausgegraben worden, der wohl ein Blitzgrab gewesen ist.

[2] Über eine Tempelreinigung s. unten. *Lustratio urbis* war bei den Römern (und wohl auch bei den Etruskern) die stehende Sühnung, wenn Wölfe oder Uhus in der Stadt gesehen waren (s. WÜLKER Prodigienwesen 25 und 40); den Haruspices wird sie dreimal (s. unten) zugeschrieben.

[3] 561: 193 Liv. 35,9,4 *a Capua nuntiatum est, examen vesparum — — in Martis aede consedisse; eas collectas cum cura et igni crematas esse.* Obs. 26 (*bubo*) *praemio posito ab aucupe capta combustaque.*

[4] 476: 278 Cic. div. I 16 *Cum Summanus in fastigio Iovis optimi maximi, qui tum erat fictilis, e caelo ictus esset nec usquam eius simulacri caput inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus.* Liv. Perioch. XIV.

[5] 450/500: 300/250 Gell. IV 5,1 Statua Romae in comitio posita Horatii Coclitis — — de caelo tacta est. Ob id fulgur piaculis luendum aruspices ex Etruria acciti inimico — in populum Romanum animo instituerant eam rem

Digitized by Google

über die Wiederherstellung eines Tempels (s. oben S. 41 f.) kommt dagegen die streng konservative Richtung der etruskischen Lehre zum Ausdruck: die Haruspices erklärten, dass der Tempel auf demselben Platz und in derselben Form wie früher — nur etwas höher — errichtet werden sollte[1] und zwar mit besonders hierfür bestimmten Baumaterial. Die entweihten Reste des alten Tempels sollte man ins Wasser werfen — wie auch mit Missgeburten verfahren wurde —, während der Platz selbst unter Gebet und Gesang mit Fluss- und Quellwasser gereinigt wurde (Tac. Hist. IV 53). Dieser Tempel war zwar nicht durch Naturkräfte sondern in den wilden Kämpfen d. J. 69 n. Chr. zerstört worden. Aber für die etruskische Lehre über die Wiederherstellung eines Tempels ist wohl dieser Umstand von keiner Bedeutung.

Auch eine durch ein Prodigium verunreinigte Statue musste ins Wasser geworfen werden. Als nämlich im J. 624: 130 das Bild Apollos in Cumae geweint hatte, wollten die zuerst befragten Haruspices es ins Meer werfen (Aug. civ. dei III 11); andere aber erklärten, es sei kein Prodigium sondern ein den Römern günstiges Zeichen (Obs. 28a s. S. 90): das Unglück werde Griechenland treffen.

c. Am häufigsten erzählen die Texte von Zwittern und Missgeburten *('monstra')*, die auf Befehl der Haruspices entweder durch Wasser oder durch Feuer vernichtet worden sind.

1. Zwitterkinder *(androgyni, semimares)* wurden aus dem

contrariis religionibus procurare atque illam statuam suaserunt in inferiorem locum perperam transponi, quem sol — — numquam illustraret. Quod cum ita fieri persuasissent, delati ad populum proditique sunt et cum de perfidia confessi essent, necati sunt, constititque eam statuam proinde ut verae rationes post compertae monebant, *in locum editum subducendam* atque in area Volcani sublimiore loco statuendam.

689: 65 Cic. Cat. III 19 in Capitolio — — simulacra deorum depulsa — — haruspices ex tota Etruria — — iusserunt *simulacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et* contra, atque antea fuerat, *ad orientem convertere;* ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur. Obs. 61. Arnob. a. n. VII 40. Cass. Dio 39,9,2. Die Beteiligung der Haruspices an der Sühnung solcher Prodigien ist ausserdem bezeugt Zon. VIII 1,3 (Cass. Dio VIII) 458: 296; Liv. 40, 2,3 572: 182.

[1] Freigeistiger waren die Haruspices, die dem Plinius empfahlen ein stattlicheres Heiligtum der Ceres auf seinem Gut zu bauen (Plin. ep. IX 39 oben S. 41).

Digitized by Google

römischen Gebiet entfernt[1] und, lebendig in einem Sarg eingeschlossen, ins Meer geworfen.

547: 207 Liv. 27,37,6 *(infans quadrimo par) ut Sinuessae biennio ante incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices ex Etruria acciti foedum ac turpe prodigium dicere: extorre agro Romano procul terrae contactu alto mergendum. Vivum in arcam condidere provectumque in mare proiecerunt.*

554: 200 Liv. 31,12,6 *in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset; alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu inventus.* — —8. *ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari, sicut proxime C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fetus erat.* Bei *iussique* ist selbstverständlich *ab haruspicibus* zu verstehen.

612: 142 Obs. 22 *Lunae androgynus natus praecepto aruspicum in mare deportatus.* Oros. V 4,8 *androgynos Romae visus iussu haruspicum in mare mersus est.*

Bei Erwachsenen, die ihr Geschlecht gewechselt hatten, wurde diese Massnahme so modifiziert, dass sie auf eine öde Insel ausgesetzt wurden:[2]

583: 171 Plin. 7,36 *Invenimus in annalibus P. Licinio Crasso C. Cassio Longino consulibus Casini puerum factum ex virgine sub parentibus, iussuque haruspicum deportatum in insulam desertam.* Gell. IX 4,15.

Seltener wurden die Androgynen wie die eigentlichen Missgeburten lebendig verbrannt. Diodoros erzählt 32,12,2, dass beim Beginn des marsischen Krieges ein schon verheirateter Italiker, der zu einem Weib geworden war, auf Befehl der Haruspices lebendig verbrannt wurde. Obsequens 53 verzeichnet zwar Androgyne für die entsprechende Zeit, aber erwähnt nicht, wie mit ihnen verfahren wurde.[3]

---

[1] Dass man die böse Wirkung einer Missgeburt von einem Orte auf einen anderen abwälzen konnte, indem man sie nach diesem bringen liess, wird zwar nur in einem Bericht aus der Sagenzeit ausdrücklich bezeugt (Plin. n. h. 7,68 *nata cum dentibus nasci — —inauspicati fuit exempli regum temporibus 69. cum ita esset Valeria, exitio civitati, in quam delata esset, futuram responso haruspicum vaticinante, Suessam — — deportata est, veridico exitu consecuto*); aber diese Lehre stimmt gut zu dem, was von der Übertragung der bösen Kraft der Eingeweide auf einen anderen Ort berichtet wird (II S. 49 f.). Und dieser Gedanke liegt auch der Bestimmung *extorre agro Romano* zu grunde.

[2] Ähnlich verfuhr man mit einen Sklaven in Rom, der sich für den Dienst der idäischen Mater hatte kastrieren lassen: er wurde auf immer exportiert; die Stadt wurde gereinigt. Man betrachtete also auch ihn als ein verunreinigendes Monstrum (Obs. 44 b *servus Q. Servilii Caepionis Matri Ideae se praecidit et trans mare exportatus, ne umquam Romae reverteretur. urbs lustrata capra cornibus ardentibus per urbem ducta, porta Naevia relicta emissaque*).

[3] Auch ein Zwitter zu Athen wurde nach Diodor verbrannt, eine Priesterin in Epidaurus aber geschont.

Digitized by Google

Ein zwölfjähriger *semimas* wurde im J. 186 v. Chr. auf Befehl der Haruspices aus dem römischen Gebiet entfernt und getötet, die Texte sagen aber nicht auf welche Weise.

568: 186 Obs. 3. *in Umbria semimas XII ferme annorum inventus aruspicumque iussu necatus.* Liv. 39,22,5 *id prodigium abominantes arceri Romano agro necarique quam primum iusserunt.*

Das zuerst erwähnte Verfahren *in mare mergi* wiederholt sich in dem Bericht des Obsequens oft[1], ohne dass die Haruspices erwähnt werden. Es fragt sich, ob ihre Beteiligung als selbstverständlich hier nicht mehr erwähnt worden ist oder ob etwa die Römer schon selbst das Rezept der fremden Priester anwenden konnten. Obsequens 53 gibt uns die Antwort, denn hier sagt er nicht einmal, was man mit den von ihm verzeichneten Androgynen angefangen hat, wir wissen aber durch Diodor (s. oben), dass in diesem Falle die Haruspices befragt worden sind. Dass die Dezemvirn nicht den Befehl erteilt haben, die Prodigien zu vernichten, erhellt aus den erhaltenen Sprüchen[2]. Die Pontifices entschieden, soweit wir wissen, nicht über diese Prodigien.[3] Es ist deshalb nicht zu kühn zu behaupten, dass die Haruspices über diesen negativen Teil der Sühnung (die Beseitigung des Schreckzeichens) immer befragt worden sind, so lange man die Androgynen für prodigiöse Erscheinungen hielt. Dass noch Kaiser Claudius seine Schützlinge, die Etrusker, über das Androgynenprodigium von Antiochia (Phlegon 35 s. unten) gefragt hat, ist kaum zu bezweifeln. Aber ob damals noch das strenge Verfahren bestand, sagt der Text nicht. Bekanntlich bezeugt Plinius, dass zu seiner Zeit mit der griechischen Kunst auch die griechische freiere Auffassung gesiegt hatte:

---

[1] Obs. 27 *in agro Ferentino androgynus natus et in flumen deiectus. virgines ter novenae canentes urbem lustraverunt.*
32 *in foro Vessano androgynus natus in mare delatus est.*
34 *androgynus in agro Romano annorum octo inventus et in mare deportatus. virgines ter novenae in urbe cantarunt.*
36 *Saturniae andr. annorum decem inventus et mari demersus. virgines viginti septem urbem carmine lustrarunt.*
47 *item androgynus in mare deportatus.*
48 *supplicatum in urbe, quod andr. inventus et in mare deportatus erat.*
50 *andr. Urbino natus in mare deportatus.*

[2] Phlegon Mirabilia c. 10, Keller Paradoxographi Leipz. 1887 S. 75; F H G III Phlegon fr. 39; Diels Sibyllinische Blätter S. 111 ff.

[3] Über Liv. 27, 37,7 s. unten S. 126 A. 1.

Digitized by Google

Plin. n. h. 7,34 *gignuntur et utriusque sexus, quos Hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos et in prodigiis habitos, nunc vero in deliciis. 36 ipse in Africa vidi mutatum in marem nuptiarum die L. Cossicium civem Thysdritanum vivebatque, cum proderem haec.*

Auch an der Stelle, wo dieses Prodigium zum ersten Male vorkommt, wird nicht angegeben, wie mit dem Zwitter verfahren wurde, obgleich die Haruspices das Sühnen besorgten:

540: 214 Liv. 24, 10, 10 — — *ex muliere Spoleti virum factum;* — — 13. *haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex haruspicum responso et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.*[1]

Bei der zweiten Erwähnung sagt Livius weder über den etwas noch über das Schicksal des Zwitters:

545: 209 Liv. 27,11,4 — — *et Sinuessae natum ambiguo inter marem et feminam sexu infantem* — — 6. *ea prodigia hostiis maioribus procurata et supplicatio circa omnia pulvinaria, obsecratio in unum diem indicta; et decretum ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique erant, voveret faceretque.*

Da also sein Bericht unvollständig ist, so dürfen wir nicht aus seinem Schweigen den Schluss ziehen, dass man diese beiden Zwitter in Frieden gelassen hat[3], wenn es auch verlockend wäre anzunehmen, dass die etruskische Lehre bald vor 207 die Form erhalten habe, die Livius 27,37,6 beschreibt.

Aber diese Beseitigung des Schreckzeichens genügte nicht zur Sühnung: ausserdem werden als staatliche Sühnmittel erwähnt in den beiden ersten Fällen *supplicatio*, hostiae maiores ludi Apollinis, von 207 an Jungfrauenchöre nach Anweisung der sibyllinischen Bücher (207 Liv. 27,37,7 *decrevere item* —. 200 Liv. 31,12,9 *nihilo minus decemviros* — —), im J. 97 aber wieder *supplicatio* (s. S. 127f.).

2. Aus dem bei Macrobius erhaltenen Fragment der etruskischen Bücher erhellt, dass nach der etruskischen Lehre die Portenta mit dem Holz von Unglücksbäumen verbrannt werden mussten (Macrob. Sat. III 20,3 *arbores* — — *infelices* — — *quibus portenta prodigiaque mala comburi iubere oportet* S.76). So verfuhr man

[1] Mit Unrecht meinen DIELS Sibyll. Blätter 88 A. 2 und WÜLKER a. a. O. S. 37, diese Supplicatio sei von den Dezemvirn vorgeschlagen worden, weil sie ein griechischer Ritus sei. Mehrere Beispiele, besonders Liv. 32,1,12 *ex responso eorum supplicatio* etc., beweisen, dass auch die Har. diesen griechischen Ritus empfohlen haben. S. unten 127.

[2] Da die Sühnmittel ausser den *ludi Apollinis* dieselben wie 24,10 sind, so sind wohl auch die Sühner dieselben.

[3] So LUTERBACHER a. a. O. S. 25. Dass die Beseitigung des Zwitters Obs. 53 nicht erwähnt aber von Diodor bezeugt ist, sahen wir oben.

Digitized by Google

mit den Wespen (S. 117 a. 3) und wahrscheinlich allen Unglückstieren wie auch mit Tieren, die auf ominösen Orten erschienen waren: zwei Ochsen, die auf einem Dach gesehen waren, wurden auf Befehl der Haruspices lebendig verbrannt, ihre Asche in den Tiber gestreut:

563: 191 Liv. 36,37,2 *boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas aedificii proditum memoriae est. Eos vivos comburi cineremque eorum deiici in Tiberim haruspices iusserunt.*

In vollem Einklang mit dem etruskischen Fragment bei Macrob. steht die Schilderung Lucans Phars. I 589 ff.

(Arruns) Monstra iubet primum, quae nullo semine discors
Protulerat natura, rapi sterilique nefandos
Ex utero fetus infaustis urere flammis.

Hier ist *infaustis flammis* dasselbe wie »mit Holz von *arbores infelices*» bei Macrob. In den Prodigienberichten wird nie erwähnt, was man bei dem häufig vorkommenden Prodigium des *partus mulae* mit dem Jungen angefangen hat. Die Darstellung Lucans muss massgebend für alle solchen Fälle sein. Ob auch für alle Fälle von Missgeburten?

Die Texte berichten sonst nur von Vernichtung menschlicher Missgeburten. In dem ältesten Falle verordneten die Haruspices Verbrennung einer solchen, wie einmal eines Zwitters (oben S. 119); später liessen sie die Missbildungen zweimal in fliessendes Wasser werfen, wie gleichfalls einmal einen Zwitter (Obs. 27 *in flumen*, während es sonst *in mare* heisst):

618: 136 Obs. 25 *puer ex ancilla quattuor pedibus manibus oculis auribus et duplici obsceno natus — — aruspicum iussu crematus.* Oros. V. 6,1.

671: 83 Obs. 57 *in Etruria Clusii mater familiae vivum serpentem peperit, qui iussu aruspicum in profluentem deiectus aversa aqua natavit.* Plin. 7,34. Appian b. c. I 83, 377.

112 n. Chr. Phlegon fr. 54 διχέφαλον — — ἔμβρυον, ὃ ὑποθήκαις τῶν θυοσκόων εἰς τὸν Τίβεριν ποταμὸν ἐνεβλήθη.

Missbildungen erscheinen unter den Prodigien, über die die Haruspices befragt worden sind auch Liv. 35,21,2—5 (192 v. Chr.), 40,2,3 (182 v. Chr.), Obs. 43 b (103 v. Chr.), Phlegon fr. 13 (56—52 v. Chr.), Cassius Dio 42,26,5 (47 v. Chr.), Tacitus Ann. 15,47 (64 n. Chr.), aber nur die Deutung oder die Sühnung wird in diesen Fällen mitgeteilt. Die Vernichtung wird, wie sonst überall, wo solche Prodigien verzeichnet sind[1], unerwähnt gelassen. Aber

[1] Die in den römischen Prodigienberichten vorkommenden Fälle von Missgeburten hat LUTERBACHER Prodigienwesen S. 26—28 zusammengestellt.

Digitized by Google

daraus dürfen wir nichts folgern[1]; kein Zeugnis spricht dafür, dass die Römer jemals eine prodigiöse Missgeburt haben leben lassen. Da wir nun über die Vernichtung nur etruskische Bestimmungen kennen, so sind wahrscheinlich immer die Haruspices in solchen Fällen befragt worden. Aber freilich liegt bei den Staatsprodigien diese Befragung und damit die Vernichtung der Missgeburt wohl in der Regel vor dem für alle Staatsprodigien erforderlichen Senatsbeschluss (s. I 112). Ausdrücklich wird uns das überliefert Liv. 35,9,4; aus Capua wurde gemeldet, dass ein Wespenschwarm sorgfältig verbrannt worden war, worauf die Dezemvirn vom Senat beauftragt wurden, die staatliche Sühnung anzugeben. Es wäre auch ungereimt anzunehmen, dass z. B. die Mutter von Clusium (Obs. 57) in Erwartung eines Senatsbeschlusses die 'Schlange', die sie geboren hatte, am Leben erhalten habe. Vielmehr hat sie die dortigen Haruspices befragen lassen, und der letzte Teil des Berichts *qui iussu haruspicum in profluentem deiectus aversa aqua natavit* gehört zu dem nach Rom gemeldeten Prodigium, über welches der Senat erst zu beschliessen hatte. Die Vermutung liegt nahe, dass man bei der Berufung von Haruspices nach Rom *(ex Etruria acciti)* gern diejenigen wählte, die etwa vorläufige Massregeln zu der Sühnung getroffen hatten. Dass aber nicht immer die Haruspices zu den Senatsverhandlungen zugezogen worden sind, wenn Missgeburten gemeldet waren, beweist Liv. 32,1,14; denn hier wurden die Haruspices nur wegen des Zeichens *laurea in puppi navis enata*, nicht wegen der zugleich erwähnten Missgeburt einberufen. Vgl. auch oben Liv. 35,9,4.

d. Im Gegensatz zu den bisher behandelten Fällen wurden Tiere, die gesprochen hatten, nach Anweisung der Haruspices auf Staatskosten erhalten, als ob sie beseelte Wesen seien, durch die die Gottheit rede:

562: 192 Liv. 35,21,5 *consulis Cn. Domitii bovem locutum: Roma cave tibi. — — bovem cum cura servari alique haruspices iusserunt.*

577: 176 41,13,2 *bovem in Campania locutam — — 3. et in Campania bos alenda publice data.*

In dem zweiten Beispiel erwähnt Livius zwar nicht mehr die Haruspices. Dass sie aber wegen der diesjährigen Prodigien befragt wurden, sagt er in der Fortsetzung, in der er erzählt, dass sie die Sühnung einer monstruösen Beschälung angaben:

[1] Ich erinnere daran, dass nur ausnahmsweise das Bestatten des Blitzes in den Prodigienberichten erwähnt wird (s. I S. 111).

Digitized by Google

577: 176 Liv. 41,13,2. *vaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro — initam ac semine aspersam — — 3. — — Syracusanumque prodigium expiatum editis ab aruspicibus dis, quibus supplicaretur.*

4II. BESONDERE SÜHNUNGEN.

Nach dem Zeugnis Varros L. L. VII 88 *cum haruspex praecipit, ut suo quisque ritu sacrificium faciat* haben die Haruspices nicht die Reception etruskischer Götter oder die Einführung des *ritus etruscus* verlangt, in Gegensatz zu den Priestern der sibyllinischen Bücher, durch deren Vermittlung der Kult griechischer Götter und der *ritus graecus* in Rom eingedrungen sind: die Haruspices haben sich also an die bestehenden römischen und griechischen Sühnriten angeschlossen (WISSOWA Relig. 472, WÜLKER Prodigienwesen 36). Aus der folgenden Übersicht[1] wird hervorgehen, dass die geschichtlichen Zeugnisse der Überlieferung die Notiz Varros in der Hauptsache bestätigen.

a. Opfer.

540: 214 Liv. 24,10,13 *haec prodigia hostiis maioribus procurata sun' ex haruspicum responso.* Dieses Opfer wurde 536: 218 Liv. 21,62,7 von den Dezemvirn vorgeschlagen (s. WÜLKER Prodig. S. 44 f.). Den Haruspices ist es wahrscheinlich noch zweimal zuzuschreiben:

545: 209 Liv. 27,11,6 oben S. 121.

572: 182 Liv. 40,2,3 *viginti hostiis maioribus sacrificatum est* unten S. 127.

547: 207 Liv. 27,37,8 *(fulmen) ad matronas pertinere haruspices quum respondissent donoque divam placandam — 10. pure casteque a matronis sacrificatum.*

624: 130 Obs. 28a *vates responderunt — — sacrificatum tum a Romanis* s. oben S. 90.

655: 99 Obs. 46 *aruspices sacra Apollini litanda — — pronuntiarunt.*

Dass blutiges Opfer *(bidens)* zu der etruskischen Zeremonie des Blitzbestattens gehörte, ist oben I S. 93 gesagt worden. Bei Privatprodigien ist es wohl gleichfalls das normale Sühnmittel: es wird erwähnt bei Liv. 23,36,10 *expiantique ea (prodigia) haud facile litari haruspices responderunt*[2]*;* Cassius Dio 47,40,7 κἀν τῷ καϑαρσίῳ αὐτοῦ[3]; Gellius VI 1,2 *id ipsum P. Scipionem ad haruspices retulisse; eos sacrificio facto respondisse fore ut liberi gignerentur.*

---

[1] In dieser Übersicht sind auch die Sühnungen der Blitzprodigien mi - aufgeführt.

[2] Die Haruspices wurden vom Feldherrn nicht nur als Opferseher mitgeführt sondern auch, um über etwaige Ostenta Auskunft zu geben. In dieser Tätigkeit sahen wir sie oben in Begleitung des Sulla (S. 105), der Kaiser Augustus (S. 106) und Julianus (S. 101).

[3] Dass die Haruspices über dieses Ostentum von Cassius befragt wurden, erhellt aus Obs. 70 *locus aruspicum iussu interclusus.*

Digitized by Google

b. Geschenke, Geldspenden.

547: 207 Liv. 27,37,8 *tacta de caelo aedes in Aventino Iunonis reginae; prodigiumque id <ad> matronas pertinere haruspices quum respondissent donoque divam placandam esse, —9.— stipem conferrent: inde donum pelvis aurea facta lataque in Aventinum.* Dieses Sühhmittel war schon 537: 217 von den Dezemvirn empfohlen: Liv. 22, 1, 17 *matronaeque pecunia collata — — donum Iunoni reginae in Aventinum ferrent.* Aber unter den Prodigien vom J. 217 finden wir keins, das sich gerade auf Juno bezieht; die Dezemwirn befehlen nur ganz allgemein, die drei kapitolinischen Gottheiten durch Geschenke zu versöhnen. Die Haruspices verwenden dagegen diese Sühnung, nachdem ein Blitz in den Tempel der Göttin eingefahreu ist.

624: 130 Obs. 28a *Apollinis simulacrum Cumis lacrimavit — — vates responderunt — — sacrificatum tum a Romanis donaque in templo posita.*

651: 103 Obs. 43b. *aruspicum responso populus stipem Cereri et Proserpinae tulit.* Dieses immer mit einem Chore von 27 Jungfrauen in Verbindung gebrachte Sühnmittel erscheint schon in dem bei Phlegon erhaltenen Androgynenorakel. Von Jahr 103 an empfehlen die Haruspices dieses den Erdgottheiten dargebrachte Opfer nach *motus* oder *fremitus terrae:* 655: 99 Obs. 46;662: 92 Obs. 53 (s. unten Jungfrauenchöre).

c. Statuen.

651: 103 Obs. 43b *aruspicum responso signa oleagina duo armata statuta supplicatumque.* Hier bezieht sich ohne Zweifel das Weihen von *signa duo armata* auf das neben vielen anderen erwähnte Prodigium *duo agni equinis pedibus nati.* Aber wo die Bilder aufgestellt wurden oder was sie darstellten, erfahren wir nicht. Das Sühnmittel kommt n u r h i e r vor.

655: 99 Obs. 46 *signa cupressea duo Iunoni Reginae posita.*

657: 97 Obs. 48 *cupressea simulacra Iunonis Reginae posita per virgines viginti septem.* Die Dezemvirn hatten dieses Sühnmittel schon 207 v. Chr. (Liv. 27,37,11 f.) angewendet. Im letzten Jhdt der Republik haben die Haruspices es wie die Jungfrauenchöre (s. unten) aufgenommen. Weshalb Juno hier versöhnt werden musste, sahen wir oben S. 83.

d. Entsühnung der Stadt.

Lustratio urbis[1] war »seit frühester Zeit in Gebrauch» und zwar wenn Wölfe (458 Liv. 3,29,9. 165 Obs. 13. 93 Obs. 52. 53 Obs. 63) oder Uhus (108 Plin. 10,36. 99 Obs. 46. 98 Obs. 47. 96 Obs. 49. 53 Obs. 63. 43 n.Chr. Plin. 10,35) sich in der Stadt gezeigt hatten oder Blitze Tempel, Mauern oder öffentliche Plätze Roms getroffen hatten (218 Liv. 21,62,7. 193 Liv. 35,9,5. 186 Liv. 39,22,4. 172 Liv. 42,20,3. 167 Liv. 45,16,6. 166 Obs. 12). Im J. 69 n. Chr. wurde die Stadt nach einer prodigiösen Überschwemmung entsühnt (Tac. Hist. I 86 f.); über Obs. 44b s. oben S. 119 A. 2.

Von den Haruspices wurde diese Sühnung nach Blitzprodigien vorgeschlagen:

652: 102 Obs. 44a *urbs aruspicum iussu lustrata — — aedes Iovis clusa*

[1] S. WÜLKER 39 f. LUTERBACHER 24.

fulmine icta, cuius expiationem qui primus monstraverat Aemilius Potensis aruspex praemium tulit etc.

55 n. Chr. Tac. Ann. 13,24 *urbem princeps lustravit ex responso haruspicum, quod Iovis ac Minervae aedes de caelo tactae erant.*

Wahrscheinlich sind aber den Haruspices viele der oben angeführten Fälle, wo die Sühner nicht erwähnt werden, zuzuschreiben.

Auch Lucan lässt die Haruspices diese Sühnung empfehlen:

Phars. I 592 *Mox iubet et totam pavidis a civibus urbem*
ambiri, et festo purgantis moenia lustro.

e. Jungfrauenchöre.

Bittprocession mit einem Chore von dreimal neun Jungfrauen war die grosse sibyllinische Neuerung, mit der die Dezemvirn in dem aufregenden Jahre 547: 207 die Götter zu besänftigen versuchten (Liv. 27, 37, 7[1] und 11 f.). Dieselbe Sühnung kehrt im folgenden Jahrhundert oft wieder und zwar immer wie 207 nach einem Androgynenprodigium (554:200 Liv. 31, 12, 9. 629:125 Phlegon fr. 39. 621: 133 Obs. 27 b. 635:119 Obs. 34. 637:117 Obs. 36).

Die Dezemvirn werden von Livius und Phlegon ausdrücklich erwähnt, von Obsequens aber nicht. Der Annahme, dass die Sühnung schon wie *sacrum novendiale* stehend geworden war, steht jedoch sowohl das Zeugnis Phlegons für das J. 125 v. Chr. als auch Obs. 48 (97 v. Chr.) entgegen, der vielmehr *supplicatio* als Sühnmittel eines solchen Prodigiums erwähnt. Auch bei Obsequens 27 b, 34 und 36 ist also die Sühnung sicher sibyllinisch. Aber im J. 651:103 Obs. 43 b wurde dieses Sühnmittel, ebenso wie bei Phlegon mit *stips* oder *donum Cereri et Proserpinae* verbunden, von den Haruspices empfohlen. Von nun an wird es jedoch nicht mehr nach Androgynenprodigien gebraucht, sondern nach Erdbeben und damit zusammenhängenden Zeichen, die die Haruspices wohl zu den Gottheiten der Erde Ceres und Proserpina in Beziehung setzen: also eine neue aber wohl motivierte Verwendung eines alten sibyllinischen Sühnmittels.

651: 103 Obs. 43b. — — *arma caelestia — — aruspicum responso populus stipem Cereri et Proserpinae tulit. virgines viginti septem dona canentes tulerunt.*

655: 99 Obs. 46 — *procella — fulmine —. Lanuvii in aede Iunonis Sospitae in cubiculo deae sanguinis guttae visae. Nursiae aedes sacra terrae motu disiecta — —. Sex. Titius tribunus plebis de agris dividendis populo cum —— legem ferret, corvi duo — pugnaverunt supra contionem — —. aruspices sacra Apollini litanda et de lege quae ferebatur supersedendum pronuntiarunt. fremitus ab inferno ad caelum ferri visus inopiam famemque portendit. populus stipem, matronae thesaurum et virgines dona Cereri et Proserpinae tulerunt. per virgines viginti septem cantitatum. signa cupressea duo Iunoni Reginae posita.* Nicht nur die Übereinstimmung mit 43 b sondern auch die Deutung *inopiam famemque portendit* spricht dafür, dass die hier erwähnten Haruspices auch die Art der Sühnung des *fremitus* angegeben haben. An der Deutung *civiles portendere discordias* erken-

---

[1] Dass Livius hier irrtümlich *pontifices* anstatt *decemviri* geschrieben hat, erhellt aus § 11, wo er richtig die Dezemvirn diesen Chor anordnen lässt.

Digitized by Google

nen wir gleichfalls, dass die Haruspices zwei Jahre nachher über ähnliche Zeichen befragt worden sind:

657: 97 Obs. 48 *supplicatum in urbe, quod androgynus inventus et in mare deportatus erat. Pisauri terrae fremitus auditus. muri pinnae sine terrae motu passim deiectae civiles portendere discordias. Nursiae simulacrum Iovis in partem sinistram conversum. cupressea simulacra Iunonis Reginae posita per virgines viginti septem, quae urbem lustraverunt.*

Über Obs. 53 s. unten.

f. Supplicatio.

Supplicatio, »das Hauptsühnmittel des graecus ritus» (WÜLKER Prodig. S. 42 f.)[1] wurde von den Haruspices oft empfohlen und zwar immer nach widernatürlichen Erscheinungen aus dem Pflanzen- oder Tierreich:

555: 199 Liv. 32,1,12 *lauream in puppi navis longae enatam* — —. 14 *ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum indicta et ad omnia pulvinaria res divinae factae.*

577: 176 Liv. 41,13,2 *vaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro* — — *initam ac semine aspersam* — — 3. *Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus dis, quibus supplicaretur.*

Da es durch diese Beispiele klar ist, dass die Haruspices diesen griechischen Ritus (*ad omnia pulvinaria* Liv. 32,1,14) vorgeschlagen haben, so fällt damit jeder Grund fort, den Haruspices diese Sühnung in den folgenden Fällen abzusprechen:

540: 214 Liv. 24,10,10 ff. s. S. 121.

562: 192 Liv. 35,21,2 *supplicatio fuit prodigiorum causa. capram sex haedos uno fetu edidisse ex Piceno nuntiatum est et Arretii puerum natum unimanum, Amiterni terra pluvisse, Formiis portam murumque de caelo tacta et, quod maxime terrebat, consulis Cn. Domitii bovem locutum: Roma cave tibi. Ceterorum prodigiorum causa supplicatum est; bovem cum cura servari alique haruspices iusserunt.*

572: 182 Liv. 40,2,3 *in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices iusserunt. simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a Formiis, aedem Apollinis Caietae de caelo tactam. Ob ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatum est et unum diem supplicatio fuit.*

651: 103 Obs. 43b *aruspicum responso signa oleagina duo armata statuta supplicatumque.* s. oben S. 125, wo hervorgehoben wurde, dass die Haruspices besonders auf das Prodigium *duo agni equinis pedibus nati* Rücksicht nahmen.

Diesen Beispielen gegenüber kann der Satz WÜLKERS S. 35 »auch bediente man sich zur Blütezeit des Prodigienwesen ihrer (d. h. der Haruspices) Hilfe nie allein, wie die vollständigen Berichte des Livius zeigen» nicht bestehen. Dass die Haruspices oft mehrere Sühnungen vorgeschlagen haben, ist gar nicht zu bezweifeln (vgl. Cic. Cat. III 19 f.). Besonderer Beachtung verdient es, dass bei Liv. 24,10,13 (214 v. Chr. s. oben S. 121), wo zum ersten Male ein Androgynen-

---

[1] Supplicatio wird vor dem Jahre 214 benutzt
318: 436 Liv. 4,21,5 per duumviros,
410: 344 » 7,28,8 libis inspectis,
458: 296 » 10,23,1 senatus decrevit,
461: 293 » 10,47,7 (libri aditi),
536: 218 » 21,62,8 libros adire,
537: 217 » 22,1,15.

Digitized by Google

prodigium vorkommt, nur die Haruspices als Sühner erwähnt werden und dass es durch *supplicatio* gesühnt wird. Auch im J. 209 v. Chr. (Liv. 27,11,4 ff. oben S. 121) sühnen die Haruspices, wie es scheint, ein solches Prodigium durch *supplicatio*. Dann müssen sie hinter der Sibylle zurückstehen, nach deren Anweisung ein volles Jahrhundert lang diese Prodigien durch Jungfrauenchöre gesühnt werden. Aber im J. 657: 97 kehrt das alte Sühnmittel wieder (Obs. 48 *supplicatum in urbe, quod androgynus inventus et in mare deportatus erat*) und zwar ist oben S. 127 dargetan, dass die Haruspices höchst wahrscheinlich die Sühnungen dieses Jahres bestimmt haben. Im Jahre 662: 92 Obs. 53 kommen sowohl *fremitus terrae* als auch *androgyni* unter den Prodigien und sowohl das Jungfrauenlied, verbunden mit *stips Cereri et Proserpinae*, als auch *supplicatio* (wie Obs. 48) unter den Sühnmitteln vor.

g. Ludi.

Über *ludi more Etrusco* s. S. 71. Dass die *ludi magni, Romani* zu dem Kreis der unter etruskisch-griechischem Einfluss stehenden Neuerungen gehören, betont Wissowa Relig. 36 f. Aber im J. 65 v. Chr. wurden auf Befehl der Haruspices *ludi per decem dies* gefeiert, dasselbe Sühnmittel, das die Dezemvirn im J. 172 vorgeschlagen hatten:

689: 65 Cic. Cat. III 19 *complures in Capitolio res de caelo esse percussas — — cum haruspices ex tota Etruria convenissent — — illorum responsis tum et ludi per decem dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandos deos pertineret, praetermissa est.*

h. Tempel und Altäre

Suetonius berichtet, dass Augustus den Apollotempel nach Bestimmungen der Haruspices zur Sühnung eines Blitzes angelegt hat (Suet. Aug. 29 *templum Apollinis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarant*). Dass der Kaiser Claudius auf Befehl der Haruspices nach einem Androgynen-prodigium (Phlegon 35) den Altar Διὶ ἀλεξικάκῳ *(avertenti?)* auf dem Capitol errichtete, kann man vermuten, ist aber nicht zu beweisen.

Gegen die Zahl der von den Dezemvirn vorgeschlagenen sibyllinischen Sühnungen (s. Wülker Prodigienwesen 33, 41 f.) kommt diese Liste nicht auf, aber Wülker hat doch stark übertrieben, wenn er S. 36 behauptet, dass die Haruspices nur selten wirkliche Sühnungen vorgeschlagen haben. Es ist auch darauf aufmerksam zu machen, dass die Texte die Sühnmittel sehr unvollständig angeben. Über die Sühnungen des Jahres 65 v. Chr. sagt z. B. Cicero Cat. III 19 f. *illorum (haruspicum) responsis et ludi per decem dies facti sunt neque res ulla, quae ad placandos deos pertineret, praetermissa est eidemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius*, Cassius Dio 37,9,1—2 τά τε οὖν ἄλλα ἐξεθύοντο τοῖς μάντεσι πειθόμενοι καὶ τῷ Διὶ ἄγαλμα — —; Obsequens aber, der oft unsere einzige Quelle ist, erwähnt für dieses Jahr nur *signumque Iovis — — ar. resp. in foro repositum* (61b.) Ohne das zufällige Zeugnis Ciceros würde man nicht gewagt haben, den

Digitized by Google

Haruspices ein so grossartiges Sühnmittel, wie es die zehntägigen Spiele sind, zuzuschreiben. Aus den Worten Ciceros geht aber zugleich hervor, dass die Haruspices diesmal noch andere Sühnmittel als die beiden ausdrücklich erwähnten vorgeschlagen hatten. — Sehr oft fehlen die Angaben darüber, wer die Sühnungen empfohlen hatte: einige haben wir oben den Haruspices zuteilen können.

Die Angabe Varros, dass die etruskischen Haruspices nie auf Einführung eigener Riten drangen, findet wie wir sehen volle Bestätigung, soweit die ausführlichen Berichte der dritten Dekade des Livius reichen. Aber sie hat deswegen nicht etwa für alle Zeiten Giltigkeit. In der ersten Dekade finden sich Zeugnisse, die dagegen sprechen. So haben wir S. 71 bei der Behandlung der Säkularzeichen gesehen, dass im J. 390:364 *ludi more Etrusco*, gewiss auf Befehl der Haruspices, zur Sühnung einer Seuche von etruskischen *istri* aufgeführt wurden. Den etruskischen Ritus, einen Nagel einzuschlagen, konnten wir bis auf das Jahr 291:463 zurück verfolgen (S. 68 f.). Und etruskische Anschauungen über die Kalendertage[1] machte ein etruskischer Haruspex im J. 389 v. Chr. vor dem römischen Senat geltend (S. 55). Für die folgende Zeit sind wir zu mangelhaft unterrichtet, als dass wir jene Angabe Varros kontrollieren könnten. An sich ist eine solche Toleranz (*ut suo quisque ritu sacrificium faciat*) mit einer wirklich lebendigen Religion unvereinbar, vielmehr muss sie aus der Anpassung an den Charakter der Römer entstanden sein, die sich allem Fremden gegenüber abgeneigt zeigten.

Es ist aber nicht zu vergessen, dass wir über das Verhältnis zwischen den etruskischen und den sibyllinischen Büchern fast nichts wissen. Den etruskischen Büchern darf man nicht gleich eine Sühnung absprechen, nur weil sie griechisch ist, da die Etrusker überhaupt so viel Griechisches aufgenommen haben. Es ist also sehr gut möglich, dass viele Sühnmittel den etruskischen und sibyllinischen Büchern gemeinsam waren, ebenso wie die Texte bezeugen, dass sie oft dieselben Prophezeihungen gegeben haben[2].

---

[1] Vgl. A. JEREMIAS Das alte Testament im Lichte des alten Orients I Leipzig 1906[2] S. 59.

[2] Cic. div. I 97 *inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae versibus congruebant* u. a. s. oben S. 80 A 1.

Der orphisch-pythagoreischen Religion, der ja die Sühnungen eigen sind, verdanken gewiss beide ihr Teil, und von dem Einfluss der chaldäischen Ostentarien sind wohl auch die sibyllinischen Orakelbücher nicht frei zu sprechen.

In der Verwendung der Sühnmittel waren jedoch die Haruspices, wie ich oben mehrmals bemerkt habe, mehr als die Dezemvirn bestrebt, die Sühnungen den Wahrzeichen anzupassen, ebenso wie sie immer die Deutungen aus den gegebenen Zeichen herauslasen, während die der sibyllinischen Sprüche Orakelworte waren.

5. BESCHWÖRUNG DER OSTENTA.

Die Bezeichnung der Haruspices als *prodigiatores* muss der Bildung nach »Wundermacher» bedeuten[1], ebenso wie *fulguriator* eig. der Blitzzauberer ist. Während wir aber in der Blitzlehre die Fähigkeit der Haruspices, Blitze herabzuzaubern oder abzuwenden, durch Zeugnisse bestätigt fanden, versagen die Texte fast ganz auf dem entsprechenden Gebiet der Ostenta. Es geht jedoch aus den oben I 123 angeführten Versen Columellas (X 338 ff.) hervor, dass die etruskischen Mittel nicht weniger gegen Sturm und Missernte als gegen Blitze schützen wollten. So sagt auch der von Columella abhängige Palladius agric. I 35,16, dass der Schädel eines Esels *ab omnibus malis ac monstris* schützt.

Ein dankbares Gebiet für die Wundertätigkeit der Haruspices habe ich oben angedeutet, wo ich zeigte, dass in der Lehre von den *ostenta arborum* zugleich eine Heilkunst auf magischem Wege steckt. Eine scharfe Grenze zwischen dem Gewerbe des Arztes und des Zauberers bestand nicht. Ein Haruspex war wohl der Etrusker Tarquenna, den Varro die oft zitierte Heilformel hat vorsingen hören:

Varro R. R. I 2,27 *ego tui memini*
medere meis pedibus.
terra pestem teneto,
salus hic maneto
in meis pedibus.

hoc ter noviens cantare iubet, terram tangere, despuere, ieiunum cantare.

[1] In der Bedeutung Blitzschleuderer ist *fulgerator* ein Epitheton Juppiters.

Digitized by Google

V.

ZUR GESCHICHTE UND ORGANISATION DER HARUSPICES.

A. ZUR GESCHICHTE DER HARUSPICES[1].

1. DIE KÖNIGSZEIT.

Die Königszeit ist die etruskische Zeit Roms, in der einige etruskische oder griechisch-etruskische Götter dort so heimisch wurden, dass sie als *di indigetes* in der Republik fortlebten.[2] Was Livius I 56,4 sagt: *itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur* braucht nicht, wie WÜLKER a. a. O. S. 35 meint, eine späte Fiktion zu sein, denn es ist eben das, was wir von den etruskischen Königen Roms erwarten[3]. In dieser Periode haben sich wohl auch einige etruskische Riten in Rom so eingebürgert, dass sie nachher für *patrius ritus* im Gegensatz zu *ritus graecus* gehalten wurden. Livius deutet selbst den etruskischen Ursprung eines solchen Ritus an, wenn er sagt, dass das nach Steinregen immer benutzte Sühnmittel *sacrum novendiale* nach einer Version von den Haruspices stamme[4]. Er setzt selbst dieses ausserordentliche Sühnmittel als eine Neuerung (*publice susceptum*) dem *patrius*

---

[1] Zu der folgenden Darstellung s. SCHMEISSER Die etruskische Disciplin vom Bundesgenossenkriege bis zum Untergang des Heidentums Progr. Liegnitz 1881. FRIEDLÄNDER Sittengeschichte Roms III S. 558 ff. BOUCHÉ-LECLERCQ 'Haruspices' bei Daremberg-Saglio. S. 30 f.

[2] Neptunus-*neϑuns*, der Gott von Nepete in Etrurien (s. KÖRTE Röm. Mitt. XX S. 364,3), Hercules, Castor, der Verband der Capitolinischen Götter (WISSOWA Relig. 36).

[3] Es ist bezeichend, dass nach der Tradition der letzte dieser Könige die griechischen Orakelbücher, die in der folgenden Zeit das stärkste Gegengewicht gegen den etruskischen Einfluss bildeten, eigentlich gegen seinen Willen erwirbt.

[4] Liv. 1,31,4 *Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est, seu voce caelesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu; mansit certe sollemne ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies agerentur.*

Digitized by Google

ritus (I 31,3) entgegen[1]. Wülker a. a. O. 40 verlegt die Begründung des *novendiale sacrum* in das Jahr 410:344 (Liv. 7,28,7 f.), in dem die sibyllinischen Bücher nach Steinregen und Sonnenfinsternis eine mehrtägige Supplicatio empfahlen[2]. Livius sagt nicht, dass sie neuntägig war. Wenn sie es auch war, so wird doch von Livius hier kein *sacrum novendiale* beschrieben, sondern eine ausserordentliche, von den Dezemvirn angewiesene Supplicatio genau wie im J. 652:102, in dem sie wahrscheinlich gleichzeitig mit dem sacrum novendiale (vgl. Liv. 25,7,9 *per eosdem dies)* gefeiert wurde[3]. Dass überhaupt *supplicatio* und *sacrum novendiale* auseinander zu halten sind, ist zweifellos, da sie oft gleichzeitig nebeneinander vorkommen[4].

---

2. DIE ZEIT DER REPUBLIK.

Der Sturz des Königtums bedeutet den Anfang der nationalen Befreiung Roms, aber die politische Übermacht der Etrusker war erst mit dem Angriff der Kelten zu Ende und die kulturellen Beziehungen zu Etrurien wurden durch die Begründung der Republik keineswegs abgebrochen. »Durch ihre Fähigkeit das Griechische aufzunehmen, stand die etruskische Kultur lange Zeit himmelhoch über der kümmerlichen Roheit und Armut der römischen», sagt Furtwängler Gemmen III 269, der in den Darstellungen der Gemmen ein Zeugnis für die hohe Bedeutung

---

[1] Mit dem am neunten Tage nach einer Geburt oder nach einem Begräbnis vorgenommenen *sacrum novendiale* scheint mir dieses neuntägige sacrum *(per novem dies)* nicht mehr als den Namen gemeinsam zu haben (Anders Wissowa Relig. 328. Wülker 40).

[2] Liv. 7,28,7 *namque et lapidibus pluit et nox interdiu visa intendi; librisque inspectis — — senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa dici. — — non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus.*

[3] Obs. 44a *novendiale sacrum fuit, quod in Tuscis lapidibus pluerat. urbs aruspicum iussu lustrata. hostiarum cinis per decemviros in mare dispersus et per dies novem circa omnia templa per magistratus et municipia pompa ducta supplicatum.* Die Worte *et municipia* sind nach Livius 7,28,8 *sed finitimos etiam populos* zu erklären: 'Vertreter der teilnehmenden Municipia'. Vielleicht ist aber *municipes* zu schreiben.

[4] Liv. 25,7,9 *horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt, et per eosdem dies sacrum novendiale fuit.* 21,62. 26,23,6. 35,9,5.

Digitized by Google

des Etruskischen in der älteren römischen Kultur gefunden und die Angabe des Livius 9,36,3 *habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris erudiri solitos* gegen grundlosen Zweifel verteidigt: »Etruskisch lernten die Römer damals, um höherer Bildung teilhaftig zu werden». Die etruskischen Opferschauer und Zeichendeuter aber waren wohl den bigotten Römern am wenigsten entbehrlich.

Aus den Berichten über Sühnungen der Prodigia geht freilich hervor, dass die sibyllinischen Bücher, die unter der Obhut römischer Priester standen, in den ersten Jahrhunderten der Republik vorherrschend waren. Dass wir aber, so lange wir Blitzprodigien in Rom kennen, auch von der Mitwirkung der Haruspices hören, habe ich schon I S. 117 erwähnt. Die Nachrichten aus dieser Zeit sind sehr unvollständig und an einzelnen Beispielen haben wir noch zeigen können, sowohl dass die Haruspices bei den Sühnungen eine grössere Rolle gespielt haben, als die Texte angeben, als auch dass sie sich noch lange Zeit nicht gescheut haben, etruskische Sühnriten vorzuschlagen (S. 129).

Wie abgeneigt aber die Römer gegen fremde Kulte waren, das mussten die etruskischen Priester oft bemerken.[1] Wir verstehen deshalb leicht, dass sie immer seltener den Römern ihre eigenen Riten aufzuzwingen versuchten. Ja oft gaben sie eben das als Grund des göttlichen Zorns an, dass die Römer gegen den *ritus patrius* verstossen hatten (oben S. 84). Auf diese Weise verschwand immer mehr der Eindruck des Fremden und die etruskische Disciplin wurde im Bewusstsein der Römer zu einer fast heimischen Institution, für deren Aufrechthaltung sogar der Senat selbst, wenn er es erforderlich fand, sorgte (Cic. div. I 92 s. unten). In seiner Rede über die Unterdrückung des griechischen Kultes der Bacchanalien wagte der Konsul Postumius 186 v. Chr. zu behaupten, dass die Kundgebungen der Haruspices neben den Beschlüssen der Pontifices und des Senats in zahllosen Fällen die nationale Religion gegen das Eindringen fremder Kulte ge-

---

[1] S. z. B. Liv. 25,1,12 (213 v. Chr.): *senatus consultum recitavit et edixit, ut quicumque libros vaticinos precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad se ante Cal. Apriles deferret; nev quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret.* 39, 16, 8 s. unten.

Digitized by Google

schützt hätten[1]. Es ist nicht nötig mit SCHMEISSER[2] diese Worte des Postumius dadurch zu erklären, dass die Postumier, deren Name in Etrurien häufig ist (SCHULZE Eigennamen 215), vielleicht ein etruskisches Geschlecht waren, denn es war wirklich Sitte der Haruspices geworden, die Beschützer des röm. ritus patrius zu spielen und fremde Kulte zu bekämpfen (s. Cass. Dio 42,26 S. 99). Selbst der Umstand, dass die Bacchanalien von Etrurien nach Rom gekommen waren, verringerte nicht das Ansehen der etrusk. Haruspices, deren Einfluss in Rom von der Zeit des zweiten punischen Krieges an in stetem Steigen war, so dass sie schon im 2. Jhdt. v. Chr. häufiger als die sibyllinischen Bücher, im 1. fast ausschliesslich inbetreff der Sühnung der Staatsprodigien befragt wurden, wie es im Gesetzvorschlag Ciceros zu klarem Ausdruck kommt (leg. 2,21 *prodigia portenta ad Etruscos haruspices, si senatus iussit, deferunto)*. Ein gutes Zeugnis von ihrer Macht über die Gemüter der Römer sahen wir S. 88 (Obs. 18). Es bedeutet nichts, dass der Spott der Komödie die Haruspices traf, die sich überall umhertrieben um Geld zu verdienen, oder dass einzelne Patrioten wie Cato sie bekämpfte (de agric. 5,4 *haruspicem augurem hariolum chaldaeum nequem consuluisse velit*) und verhöhnte (Cic. div. II 51). In der römischen Staatshaushaltung war die etruskische Disciplin eben so unentbehrlich wie die römische Augurallehre. Bei Cicero nat. deor. II 11 heissen zwar die Haruspices *Tusci ac barbari* und wahr ist es, dass sie zur Zeit der Republik niemals zu den römischen Priesterschaften gerechnet wurden, sondern in der Regel aus Etrurien herbeigerufen wurden, um ihre Responsa im Senat abzugeben. Aber wir hören nie, dass sie oder ihre Religion in dieser Periode auf irgend welche Weise wie andere fremde Religionen verfolgt worden sind. Wir sehen nur, dass die Römer durch rigorose Strenge sich gegen etwaigen Betrug schützten, indem sie die Haruspices, die überführt worden waren,

---

[1] Liv. 39,16,7 *Ubi deorum numen praetenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini iuris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatus consulta, haruspicum denique responsa liberant. 8 Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium est magistratibus datum, uti sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi praeterquam more Romano abolerent?*

[2] Die etrusk. Disciplin 4 A. 4.

Digitized by Google

absichtlich falsche Antworten gegeben zu haben, mit dem Tode bestraften (Gell. IV 5,5).

Besonders die Aristokraten in Rom standen immer in naher Beziehung zu den Haruspices[1], die oft in ihren Antworten ihre der Demokratie wie auch der Königsherrschaft feindliche Gesinnung zum Vorschein kommen liessen[2]. Die Gründung der Kolonie des C. Gracchus auf dem Grund Karthagos suchten sie im J. 121 v. Chr. zu verhindern (Appian. B. C. I 24,105), gleichfalls im J. 99 das Ackergesetz des Volkstribun Sex. Titius (Obs. 46), im J. 84 die von Cinna geleiteten Komitien (Appian. B. C. I 78, 359). Octavius warnten sie im J. 87 vor Marius (Appian. I 71,326), Cicero standen sie gegen Catilina bei (Cic. Cat. III 19 f. Obs. 61). Andererseits bekämpften sie eifrig die drohende Alleinherrschaft sowohl Sullas, der dem Etrurien den Todesstoss gab, wie Caesars und Augustus' (Plut. Sulla 7. Cic. div. II 52. Serv. Buc. 9,46. Appian. IV 4,15).

Die Feldherrn und die Provinzstatthalter hatten Haruspices in ihrem Stab als Eingeweideschauer und Deuter der Ostenta (Liv. 8,9,1 Decius 340 v. Chr.; 23,36,10 Fabius 215 v. Chr.; 25,16,3 T. Sempr. Gracchus 212 v. Chr.; 27,16,15 Fabius 209 v. Chr.; 27,26,14 = Plin. 11,189 Marcellus 208 v. Chr. *Medicum haruspicem praeconem* erwähnt Cicero in Verr. II 27,33, III 28,54,137 als einflussreiche Leute im Gefolge des Verres). Sulla (Cic. div. I 72) und Caesar (div. I 119. Val. Max. VIII 11,2. Suet. Caes. 81) hatten eigene Leibharuspices, eine nach dem oben Gesagten leicht erklärliche Vorsichtsmassregel. Der *summus Haruspex*, der nach Cic. div. II 52 Caesar den verderblichen Rat gab, nicht sogleich nach Afrika zu gehen, war gewiss nicht sein Spurinna. Diesen hatte er sogar in den Senat aufzunehmen gewagt, was Cicero verurteilt[3].

---

[1] Furtwängler Gemmen III 270. »Zwar hat die griechische apollinische Religion durch die sibyllinischen Sprüche und was mit ihnen zusammenhing ihren mächtigen und immer steigenden Einfluss auf Rom geübt; allein die etruskische war enger mit den altnationalen Ueberlieferungen verwachsen, das Griechische blieb in älterer Zeit das fremdere; es stand zunächst, wie es scheint, in engerem Verhältnis zu dem plebeischen Bevölkerungsteil und wuchs mit diesem an Macht, während die altrömisch-patricische Religion mit dem Etruskischen näher zusammenhing.«

[2] Vgl. Cic. har. resp. oben S. 78.

[3] Cic. ep. ad. fam. VI 18 *cum qui hodie haruspicinam facerent in senatum Romae legerentur.*

Digitized by Google

Mit dem Bundesgenossenkriege hatte Etrurien für immer seine politische Rolle ausgespielt, und ein Jahrhundert nachher war sogar seine Sprache ausgestorben. Aber erst in jener Zeit tritt die etruskische Disciplin in die römische Literatur ein. M. Tarquitius Priscus, der die heiligen Bücher ins Lateinische übersetzte, scheint ein älterer Zeitgenosse Varros gewesen zu sein. Nigidius und Varro übermittelten die Kenntnis der Disciplin weiteren Kreisen. Der Etrusker Caecina, der Freund Ciceros und Schüler des Poseidonios, behandelte die Blitzlehre wissenschaftlich. Und sogar in die griechische Litteratur drang das Etruskische ein (Staseas, Attalus s. S. 62).

---

3. DIE KAISERZEIT.

Augustus hat wahrscheinlich dem Rat des Mäcenas folgend besondere Haruspices *(harusp. Augusti)* berufen (s. unten S. 146); dass seine reorganisatorische Tätigkeit sich auch auf den *ordo har. LX* erstreckt hat, ist um so wahrscheinlicher, als wir wissen, dass er die heiligen Bücher der Disciplin wenigstens teilweise *(libri Vegoes)* im Tempel Apollos mit den Sibyllinischen zusammen hat aufbewahren lassen[1] und also den Römern die Kontrolle der haruspicum responsa ermöglicht hat. Diesen palatinischen Tempel hatte er nach der Anweisung der Har. erbaut[2] und auch sonst scheint er ihre Hilfe benutzt und ihren Lehren gefolgt zu sein[3]. Aber er erliess ein Verbot, die Haruspices über den Tod jemandes

[1] Serv. Aen. VI 72 *qui libri (Sibyllini) in templo Apollinis servabantur, nec ipsi tantum sed et Marciorum et Begoes nymphae, quae artem scripserat fulguriatorum apud Tuscos* (s. I 3 f.). Die Blitzlehre war der bei Staatsprodigien am häufigsten benutzte Teil der Disciplin. Der Vegoe wurden aber auch andere Teile zugeschreiben z. B. die Limitationslehre, die zu den Ritualbüchern gehörte. Wahrscheinlich sind hier unter den *libri Begoes* die sämtlichen *l. Etrusci* zu verstehen. Strabo 17,1,43 p. 843E bezeugt, dass die italischen Weissagungen der Haruspices und der sib. Bücher zur Zeit des Augustus die griechischen Orakel in den Schatten stellten.

[2] Sueton. Aug. 29 *templum Apollinis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarant.*

[3] Sueton. Aug. 90 *tonitrua et fulgura — expavescebat, ut semper — pellem vituli marini circumferret pro remedio —*, 92 *ostentis praecipue movebatur* etc. Vgl. über das Seekalbsfell Plin. n. h. 2,146, Plut. Symp. III 2,5.

Digitized by Google

zu befragen[1]. Dies ist die erste uns bekannte Verordnung gegen die Haruspices. Tiberius ging auf diesem Wege weiter, wenn er den Bürgern untersagte, die Har. ohne Zeugen zu befragen[2], ein Verbot, das über die Verbreitung jener Sitte keinen Zweifel lässt. Claudius dagegen, der Etruskerforscher und Etruskerfreund, suchte die Lehre und Institution der Haruspices durch Eingreifen von Staats wegen zu reformieren und aufrecht zu halten: der Senat beschloss auf seinen Antrag hin, den Pontifices eine Revision der etrusk. Lehre aufzutragen[3]. So weit war es also jetzt gekommen, dass die Pontifices, die Wächter des *patrius ritus*, die Aufsicht über die Haruspices erhielten, deren Lehre Claudius selbst als heimisch den fremden *(externae superstitiones)* gegenüberstellt. Es ist deshalb nicht auffallend, wenn wir einen Haruspex finden, der selbst auch Pontifex war (CIL VI 2161). Jene Revision war aber gewiss damals nötig wegen des weit vorgeschrittenen Synkretismus zwischen etruskischer Religion, Astrologie (Nigidius) und griechischer bes. stoischer Philosophie (Staseas, Attalus).

Nero, der den griechischen Musen sein Leben gewidmet hatte, verachtete die Religion überhaupt[4]. Galba hatte aber seinen eigenen Haruspex, den oben S. 106 erwähnten Umbricius Melior[5]. Auch Vespasian war gläubig[6]; Haruspices fanden wir oben S. 41 im J. 70 in offiziellem Auftrag in Rom. Domitian verachtete zwar Weissagungen nicht[7], aber das Verbot des Augustus *(de morte alicuius quaerere)* hielt er, wie es scheint, aufrecht:

---

[1] Dio Cassius LVI 25. Vgl. über solche Befragung Plin. Ep. 2,20, 4—5, Pauli sent. V 21,3—4 s. S. 138 A. 3, Cod. Theod. XVI 10,12 — — *etiamsi nihil contra salutem principum aut de salute quaesierit.*

[2] Suet. 63 *haruspices secreto ac sine testibus consuli vetuit.* Selbst scheint er doch auch etruskischem Aberglauben zugänglich gewesen zu sein: Plin. n. h. 15,135 s. oben I 124.

[3] Tac. Ann. 11,15 s. S. 144— — *viderent pontifices quae retinenda firmandaque haruspicum.*

[4] Sueton. Nero 56 *Religionum usque quaque contemptor* — —. *Ante paucos quam periret menses attendit et extispicio, nec umquam litavit.* Dass er ostentativ Hermaphroditstuten vor seinen Wagen spannte erwähnt Plin. n. h. 11, 262.

[5] Sueton. Galba 19. Tac. Hist. I 27.

[6] Seinem Vater hatten die Haruspices wegen eines Baumzeichens das Imperium des Sohns vorhergesagt (Suet. Vesp. 5) und andere Vorzeichen bestärkten ihn selbst in diesem Glauben (ebd.).

[7] Suet. Dom. 6 *De qua victoria praesagiis prius quam nuntiis comperit, siquidem ipso quo dimicatum erat die statuam eius Romae insignis aquila circumplexa pinnis clangores laetissimos edidit.*

Digitized by Google

einen Haruspex[1], der seinen Tod vorhergesagt hatte, liess er hinrichten. Seine Vorliebe für Tiberius[2] lässt vermuten, dass er überhaupt jede private Befragung untersagt hatte. Das Verbot, die Har. über Kaiser oder Reich zu befragen bestand auch später[3]. Sonst aber scheinen die folgenden Kaiser der Weissagekunst keine Schranken gesetzt zu haben. Hadrianus, der die Astrologie wie ein Fachmann beherrschte[4] und Professoren der Astrologie besoldete[5], beobachtete selbst als Pontifex Maximus sorgfältig die altererbten Riten[6]. Bezeichend ist, dass Ammianus Marcellinus den Julianus mit ihm vergleicht (XXV 4, 17 *praesagiorum sciscitationi nimiae deditus, ut aequiparare videretur in hac parte principem Hadrianum*). Alexander Severus, der selbst mit der etruskischen Disciplin vertraut war[7], errichtete für Haruspices staatlich besoldete Lehrstühle in Rom[8]. Die Inschriften beweisen, dass es ausserdem *haruspices Augustorum* mit festem Gehalt gab (s. unten S. 146) und dass der *ordo haruspicum* LX mindestens bis ins 3. Jhdt n. Chr. bestand (S. 148).

Die Staatsprodigien interessieren aber die Geschichtschreiber der Kaiserzeit nicht, die nur über *omina* und *prodigia imperii* (d. h. die auf künftige Herrscherwürde und ihr Ende bezüglichen Vorzeichen) ausführlich erzählen. Nur zehn Fälle[9] sind überliefert — die meisten von Tacitus, der jedoch selbst gegen die Pro-

---

[1] Suet. Dom. 16 *haruspicem ex Germania missum, qui consultus de fulgure mutationem rerum praedixerat, audiit condemnavitque.*

[2] ebd. 20 *Praeter commentarios et acta Tiberi Caesaris nihil lectitabat.*

[3] Pauli Sentent. V 21,3 *Qui de salute principis vel summa reipublicae mathematicos hariolos haruspices vaticinatores consulit, cum eo qui responderit capite punitur.*— 4. *Quod Si servi de salute dominorum consuluerint, — — cruce adficiuntur.*

[4] Script. h. Aug. Hadrianus 16,7 *mathesin sic scire sibi visus est, ut sero Kalendis Ianuariis scripserit, quid ei toto anno posset evenire etc.* Vgl. 14,8 *oracula — — quae Hadrianus ipse composuisse iactatur.*

[5] ebd. 16,10.

[6] ebd. 21,5 *Fuerunt eius temporibus fames, pestilentia, terrae motus, quae omnia quantum potuit procuravit.* 22,10 *sacra Romana diligentissime curavit, peregrina contempsit. pontificis maximi officium peregit.*

[7] Scr. h. Aug. Severus c. 27,6.

[8] ebd. c. 44,4 (I p. 281,24) *Rhetoribus, grammaticis, medicis, haruspicibus, mathematicis, mechanicis, architectis salaria instituit et auditoria decrevit et discipulos cum annonis pauperum filios modo ingenuos dari iussit.*

[9] 43 n. Chr. Plin. 10,35; 45—54 Phlegon fr. 35; 51 Tac. Ann. XII 43; 54 Ann. XII 64; 55 Ann. XIII 24; 59 Ann. XIV 12 (?); 64 XV 44 (die sib. Bücher verordnen *piacula* nach dem grossen Brand); XV 47; 69 Hist. I 86—87 *Otho lustrata urbe* (Vgl. Plut. Otho 4. Suet. Vesp. 5); 112 Phlegon fr. 54 διχέφαλον

Digitized by Google

digien skeptisch ist[1], — und nur bei drei von diesen werden die Haruspices erwähnt (Tac. XIII 24 *urbem princeps lustravit ex resp. har., quod Iovis ac Minervae aedes de caelo tactae erant.* XV 47 *monstra* s. oben S. 115. Phlegon fr. 54 *monstrum*). Aus einzelnen Zeugnissen geht jedoch hervor, dass solche Prodigien in den beiden ersten Jahrhunderten der Kaiserzeit ziemlich regelmässig gemeldet und wenigstens von frommen Kaisern gesühnt worden sind. Claudius verordnete als stehende Sühnungen *feriae* nach Erdbeben und *obsecratio,* wenn ein Unglücksvogel auf dem Capitol erschienen war, und verrichtete die letzere als Oberpriester selbst[2]. Ähnliches hörten wir oben von Hadrian. Blitzprodigien sühnten die Haruspices nach Iuvenal. Sat. 6,587 *atque aliquis senior, qui publica fulgura condit.* Ein spätes Zeugnis[3] sagt uns, dass in diesem Fall wenigstens die Sitte sich erhalten hatte, die Haruspices offiziell zu befragen, nämlich wenn Blitze *loca publica* Roms getroffen hatten. Aber nicht die Sühnung sondern nur die Deutung kommt hier in Betracht *(quid portendat — denuntiationem atque interpretationem).*

Im Privatleben standen die Deutungen der Haruspices hoch im Kurs, besonders auf dem Gebiete der (eig. Haruspicin) Eingeweideschau, die sie ganz beherrscht zu haben scheinen. Plinius d. j. erzählt, dass zur Zeit Neros der verhasste Angeber Regulus immer die Haruspices über den Ausgang der Processe befragte[4],

---

ἔμβρυον; 241—242 Script. h. Aug. Gordian 26 *terrae motus* nach den sib. Büchern gesühnt; 262 ebd. Gallien. 5,2 gleichfalls.

[1] Tac. Ann. XIV 12 *quae adeo sine cura deum eveniebant — —*; Hist. I 86 *plura alia rudibus saeculis etiam in pace observata, quae nunc tantum in metu audiuntur.*

[2] Sueton. Claud. 22 *observavitque sedulo, ut quotiens terra in urbe movisset, ferias advocata contione praetor indiceret, utque dira ave in Capitolio visa obsecratio haberetur, eamque ipse iure maximi pontificis pro rostris populo praeiret.*

[3] Cod. Theod. XVI,10,1 320 n. Chr. Imp. Constantius A. ad Maximum. *Si quid de palatio nostro aut ceteris operibus publicis degustatum fulgore esse constiterit, retento more veteris observantiae, quid portendat, ab haruspicibus requiratur et diligentissime scriptura collecta ad nostram scientiam referatur: ceteris etiam usurpandae huius consuetudinis licentia tribuenda, dummodo sacrificiis domesticis abstineant, quae specialiter prohibita sunt.* § 1. *Eam autem denuntiationem atque interpretationem quae de tactu amphitheatri scripta est — — ad nos scias esse perlatam.*

[4] Plin. Ep. VI 2,2 *semper haruspices consulebat de actionis eventu.* II 20,4 *haruspicem consulam, quem sum frequenter expertus.* Vgl. auch Suet. Vesp. 5. *Sabinum—haruspicio insuper confirmatum.*

Digitized by Google

und Plinius d. ä. sagt 8, 102 *fibris extisque, circa quod magna mortalium portio haeret.* Dasselbe bezeugt im 3. Jhdt Herodian VIII 3,7. Die Scriptores h. Aug. lassen erkennen, dass man häufig die Haruspices über die Omina und Prodigia imperii befragte. Wie tief die etruskische Disciplin in den Vorstellungen des Volkes wurzelte, lehren uns aber am besten die Schriften der christlichen Schriftsteller (Tertullian, Arnobius, Lactantius, Augustinus), die sie als einen gefürchteten Nebenbuhler des Christentums mit bitterem Ernst bekämpften, und besonders die Verfolgungen der christlichen Kaiser.

Die Verfolgung der Haruspices wurde im J. 319 vom Kaiser Constantin durch eine rigorose Verordnung eingeleitet: die Haruspices, die die Schwelle eines Bürgerhauses, sei es auch das eines alten Freunds, betreten, sollten verbrannt, die Leute die sie befragen deportiert und die Angeber belohnt werden[1]. Kurz nachher beschränkte er jedoch ausdrücklich das Verbot auf private Befragung *(sacrificia domestica)*: auf den öffentlichen Altären und in den Tempeln sei es erlaubt zu opfern und dabei die Har. zu befragen[2]. Er erneuerte also in der Hauptsache das Verbot des Tiberius. Auch die staatliche Befragung liess er bestehen, indem er die Haruspices als Blitzdeuter bei fulgura publica und privata legalisierte[3].

Im J. 357 erliess aber Constantius ein allgemeines Verbot gegen jede Art von Divination unter Androhung der Todesstrafe[4]. Im folgenden Jahre fügte er noch die Bestimmung hinzu, dass auch für sein eigenes Gefolge oder das des Caesar das Verbot

---

[1] Cod. Theod. IX 16,1 Kal. Febr. 319 Imp. Constantinus A. ad Maximum. *Nullus haruspex limen alterius accedat, nec ob alteram caussam, sed huiusmodi hominum, quamvis vetus, amicitia repellatur; concremando illo haruspice, qui ad domum alienum accesserit, et illo, qui eum suasionibus vel praemiis evocaverit, post ademptionem bonorum in insulam detrudendo. Superstitioni enim suae servire cupientes poterunt publice ritum proprium exercere. Accusatorem autem huius criminis non delatorem esse sed dignum magis praemio arbitramur.*

[2] ibid. 2 Id. Mai. 319 — —. *Qui vero id vobis existimatis conducere, adite aras publicas atque delubra et consuetudinis vestrae celebrate solennia, nec enim prohibemus, praeteritae usurpationis officia libera luce tractari.*

[3] ibid. XVI 10,1 s. oben.

[4] ibid. IX 16,4 VIII Kal. Febr. 357 *Imp. Constantius A. et Julianus C. ad Populum. Nemo haruspicem consulat aut mathematicum, nemo hariolum. — — Sileat omnibus perpetuo divinandi curiositas. Etenim supplicium capitis feret gladio ultore prostratus, quicumque iussis obsequium denegaverit.* Von einer Bestrafung solchen Verbrechens erzählt Amm. Marc. XVIII 3,1—4 s. oben S. 101.

Digitized by Google

Gültigkeit habe[1]. Es klingt fast, als wenn diese Verordnung gegen den Caesar Julianus selbst gerichtet sei, obgleich sie auch in seinem Namen erlassen war. Als Kaiser hob dieser sie sogleich auf[2], ja er hatte selbst immer Haruspices in seinem Gefolge[3]. Wie eifrig er sich der Haruspicin widmete, schildert lebhaft sein Zeitgenosse Ammianus Marcellinus[4]. Seine Nachfolger, die wieder das Christentum begünstigten, erneuerten zwar die Verordnungen gegen fremde oder verbrecherische Magie[5]; aber sie erlaubten ausdrücklich die eig. Haruspicin (Eingeweideschau)[6], wenn sie nicht in böser Absicht[7] ausgeübt werde. Erst der eifrige Zelot Kaiser Theodosius verbot sie wieder ganz und gar[8].

Nach seinem Tode hören wir den Dichter Claudianus in

---

[1] ibid. IX 16,6 III Non. Iul. 358 Idem A. et C. ad Taurum Pf. P. — — *si quis magus — — aut haruspex — — — artem aliquam divinandi — — exercens in comitatu meo vel Caesaris fuerit deprehensus, praesidio dignitatis cruciatus et tormenta non fugiat.*

[2] Amm. Marc. XXII 12,7 (im J. 362) *et quisque, cum impraepedite liceret, scientiam vaticinandi professus — — — sine fine vel praestitutis ordinibus —.*

[3] ibid. XXIII 5,10 *Etrusci haruspices qui comitabantur etc.* XXV 6,1 *hostiis pro Ioviano extisque inspectis pronuntiatum est, eum omnia perditurum, si intra vallum remansisset ut cogitabat, superiorem vero fore profectum.*

[4] ibid. XXI 2,4 *haruspicinae auguriisque intentus et ceteris, quae deorum semper fecere cultores* (vgl. 1,6—12). XXII 12,6 *hostiarum sanguine plurimo aras crebritate nimia perfundebat, tauros aliquotiens immolando centenos — —, adeo ut in dies paene singulos milites carnis distentiore sagina victitantes incultius potusque aviditate corrupti — — ad sua diversoria portarentur.* Vgl. XXV 4,17 *praesagiorum sciscitationi nimiae deditus, ut aequiparare videretur in hac parte principem Hadrianum.*

[5] Cod. Theod. IX 16,7—8 nocturnae vel nefariae preces, magici apparatus, sacrificia funesta. mathematici.

[6] ibid. 9 (im J. 371) Imppp. Valentinianus Valens et Gratianus AAA. ad Senatum. *Haruspicinam ego nullum cum maleficiorum causis habere consortium iudico, neque ipsam aut aliquam praeterea concessam a maioribus religionem genus esse arbitror criminis — —. Nec haruspicinam reprehendimus, sed nocenter exerceri vetamus.*

[7] Vgl. oben S. 137 *de morte alicuius.* Cod. Theod. XVI 10,12 *etiamsi nihil contra salutem principum aut de salute quaesierit.*

[8] ibid. XVI 10,9 (im J. 385) Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius AAA. Cynegio Pf. P. *Ne quis mortalium ita faciendi sacrificii sumat audaciam, ut inspectione iecoris extorumque praesagio — — futura — cognoscat.* — 12 (im J. 392) Imppp. Theodosius Arcadius et Honorius AAA. ad Rufinum Pf. P. — — *Quod si quispiam immolare hostiam sacrificaturus audebit aut spirantia exta consulere, ad exemplum maiestatis reus etc.*

Digitized by Google

Rom die etruskische Weissagekunst als noch lebendig besingen[1]. Das gehört vielleicht nur zu seinem gelehrten Apparat. Dagegen traten im J. 408 wirklich etruskische Blitzbeschwörer in Rom auf, die dem Bischof Innocentius versprachen, die Stadt gegen Alarich durch herabgezauberte Blitze zu schützen[2]. Ihrer Forderung, die Kunst öffentlich auf dem Forum ausüben zu dürfen, wagte er jedoch nicht nachzukommen, weshalb sie wieder abzogen. Im J. 409 liess Honorius die Schriften der Mathematici verbrennen; die Vegonischen waren wohl schon von Stilicho[3] mit den Sibyllinischen zusammen verbrannt worden. Aber die Ausübung der Haruspicin war nicht an diese Bücher gebunden und Verbote gegen sie finden wir noch im 7. Jhdt nach Chr.[4] Ein merkwürdiges Zeugnis dafür, dass das Studium und die Kenntnis der etrusk. Disciplin noch im 6. Jhdt nicht ausgestorben war, gibt uns das Buch des Joh. Laurentius Lydus περὶ διοσημείων, das viel mehr Echtes und Wertvolles enthält als WACHSMUTH (Praefatio) gemeint hat.

B. ZUR ORGANISATION DER HARUSPICES.

I. DIE ZEIT DER REPUBLIK.

Nach der Tradition soll Tages, der gottgeborene Offenbarer der etruskischen Disciplin, in Tarquinii aus einer Scholle emporgestiegen sein und die heilige Lehre den hinzuströmenden Vornehmen aus ganz Etrurien d. h. aus den sämtlichen zwölf Staa-

[1] Claudian. in Eutrop. I 11 *Pandite pontifices* (vgl. Scr. h. Aug. II 162,16 Aurelian. 19,6) *Cumanae carmina vatis, Fulmineos sollers Etruria consulat ignes Immersumque nefas fibris exploret haruspex Quae nova portendant superi.* Bei der Schilderung der Geburt des Honorius lässt er das ganze Heer der Divinatoren ihm das Imperium voraussagen, auch einen *Etruscus augur* (!) (Paneg. de IV cons. Honorii 141—148). Vgl. Schol. Pers. Sat. II 26 *augures vel aruspices adducti de Etruria.* Scr. h. Aug. Severus 10 *Pannonicis auguribus.* In diesem weiten Sinn erscheint *augur (= vates)* schon bei Jul. Capitolinus Scr. h. Aug. Clodius Albinus 9 *denique cum sollicitus augures consuleret, responsum illi est, ut dicit Marius Maximus, venturum quidem in potestate eius Albinum sed non vivum nec mortuum.* Denn solche Weissagungen waren den römischen Auguren fremd. Gleichfalls wird auch *haruspex* oft in weiterem Sinn gebraucht z. B. Scr. h. Aug. Maximinus 22 *deum Belenum per haruspices respondisse* (Noricum).

[2] Zosimos V 41 s. oben I 127.

[3] Rutil. Itin. II 51.

[4] s. MÜLLER Etrusk. II 18 A. 65.

Digitized by Google

ten verkündigt haben.[1] Als Eigentum der zwölf Staaten erscheint die etruskische Disciplin auch in der Notiz bei Cicero div. I 92: *quocirca bene apud maiores nostros senatus tum, cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis † sex*[2] *singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abducerentur.*

Wenn die Römer, wie es in der Regel der Fall war[3], mehrere Haruspices herbeiriefen, so führte der Älteste von ihnen beim Abgeben des Responsum das Wort[4]. Das beweist aber nicht, wie viele[5] meinen, dass sie in ihrer Heimat gewisse Innungen[6], Collegia, bildeten, besonders da die Römer oft Haruspices aus ver-

[1] Cic. div. II 50 *in agro Tarquiniensi — — extitisse — — totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse.* Festus 359 *Tages nomine Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur discipulinam aruspicii dedisse duodecim populis Etruriae.* Censor. IV 13 *disciplinam — — quam lucumones tum Etruriae potentes exscripserunt.* Comm. Bern. Lucan. I 636 *hic duodecim principum pueris disciplinam aruspicinae dictavit.*

[2] Valer. Max. I 1,1 sagt *decem principum filii* statt *de principum filiis sex* (*ut — — decem principum filii senatus consulto singulis Etruriae populis percipiendae sacrorum disciplinae gratia traderentur*). MÜLLER Etrusk. II 4 A. 16 und CHRIST schreiben *X ex* statt *sex* bei Cicero. SCHENKEL bei Bormann, Jahreshefte d. öster. Instit. 1899 S. 134 A. 5 vermutet, dass »an dieser Stelle nur X stand, dann durch Dittographie des vorausgehenden *s* von *filiis* SX und daraus SEX wurde«. TRAUBE bei Furtwängler Gemmen III 271 A meint, die Zahl der Jünglinge sei in der Urhandschrift des Cicero ausgefallen und daher einerseits *filiis (s)ex* (Cicero), andererseits *de(cem) principum filii* (Val. Max.) durch Konjekturen entstanden. Vielleicht stand also, meint er, ursprünglich die Zahl V, die die Zahl des *ordo haruspicum LX* ergeben würde (5 × 12). Noch einfacher ist die Lösung, in *de principum filiis* (i. e. »einige vornehme Jünglinge« gleich *principum filii* bei Val. Max.) das Subjekt zu erkennen und sowohl *sex* bei Cicero als *X* bei Val. Max. aus *ex* herzuleiten. Aber der bestimmte Ausdruck *singulis Etruriae populis* scheint mir doch eine bestimmte Zahl und das Verbum *traderentur* einen Dativus zu verlangen. Ich halte deshalb den Vorschlag SCHENKELS für plausibel. Dass nicht römische sondern etruskische Jünglinge gemeint sind, ist selbstverständlich, wird aber durch Tac. Ann. 11,15 (s. unten) und Cic. leg. 2,9,21 *Etruriaque principes disciplinam doceto* ausdrücklich bezeugt. Auch Val. Max. hat sicher nichts anderes gemeint.

[3] Eine Ausnahme aus früher Zeit s. oben S. 55. Nach Obs. 44 wagte im J. 102 nur einer, durch einen vom Senat ausgesetzten Preis dazu bewogen, die Sühnung anzugeben *ceteris celantibus, quod ipsis liberisque exitium portenderetur.*

[4] Lucan. Phars. I 585 *quorum qui maximus aevo Arruns.* Appian. B. C. IV 4 ὁ πρεσβύτατος. Verg. Aen. VIII 498 *longaevus haruspex.*

[5] MÜLLER Etrusk. II 7. MARQUARDT Staatsverwaltung III 413. BOUCHÉ-LECLERCQ 'Haruspices' 30 a.

[6] MÜLLER Etrusk. II 6 vergleicht die gallischen Druiden-, die jüdischen Propheten- und die indischen Brahminenschulen.

Digitized by Google

schiedenen Gegenden zusammenholten (Cic. Cat. III 19 *ex tota Etruria*). Dass es Schulen gab, erhellt zwar aus den Worten Ciceros *in disciplinam traderentur*. Über die Organisation des Haruspices besteht aber in unseren Texten nur ein einziges Zeugnis, nämlich die von Tacitus wiedergegebene Rede, die Kaiser Claudius bei der Beratung *super collegio haruspicum* durch den Senat im J. 47 n. Chr. hielt:

Tac. Ann. 11, 15 *Rettulit deinde ad senatum super collegio haruspicum, ne vetustissima Italiae disciplina per desidiam exolesceret: saepe adversis rei publicae temporibus accitos, quorum monitu redintegratas caerimonias et in posterum rectius habitas; primoresque Etruriae sponte aut patrum Romanorum inpulsu retinuisse scientiam et in familias propagasse; quod nunc segnius fieri publica circa bonas artes socordia, et quia externae superstitiones valescant: et laeta quidem in praesens omnia, sed benignitati deum gratiam referendam, ne ritus sacrorum inter ambigua culti per prospera oblitterarentur. factum ex eo senatus consultum, viderent pontifices quae retinenda firmandaque haruspicum.*

Dieses Collegium war der durch Inschriften (s. S. 150) bezeugte *ordo haruspicum LX*. Aber wann es gestiftet worden ist, entzieht sich unserem Wissen.

In den einzelnen Gemeinden war die heilige Lehre von Anfang an im Besitz vornehmer Familien, in denen sie vom Vater auf den Sohn fortgepflanzt wurde[1] — eine Sitte, die bis zum Ende der Republik fortlebte: noch Caecina, der Zeitgenosse Ciceros, hatte die Lehre von seinem Vater erlernt.[2] Aber aus dem oben angeführten Bericht Ciceros, der sich wahrscheinlich auf den Anfang des 2. vorchristl. Jhdts[3] bezieht, geht hervor, dass die Vornehmen sich nicht mehr aus eigenem Antrieb der Disciplin widmeten. Schon die Tradition über den Plebeier Attus Navius, der von seinem Vater zu dem kundigsten Haruspex geschickt wurde, um die Kunst zu lernen[4], scheint anzudeuten, dass man dem plebejischen Element Zutritt gegeben hatte. Berühmte Haruspices übten besondere Anziehungskraft aus und sammelten Schulen um sich[5]. Neben den offiziellen Vertretern der Lehre, die

[1] Censor. 4,13 *lucumones*. Schol. Lucan. I 636 *principum pueris* s. oben. Tac. Ann. 11,15 *primores Etruriae sponte — — in familias propagasse* s. oben.

[2] Cic. fam. VI 6 *si te ratio quaedam disciplinae, quam a patre acceperas, non fefellit.*

[3] Cic. div. I 92 *tum, cum florebat imperium.*

[4] Dion. III 70.

[5] *Etruriae celeberrimus vates* heisst bei Plin. 28,15 Olenus Calenus. Wenn Silius 8,477 die Blitzdeuter von Fäsulä lobt, so deutet er damit an, dass in den verschiedenen Städten verschiedene Zweige der Disciplin höher entwickelt waren.

Digitized by Google

es gewiss in jedem Staat gab (schon die Unterscheidung von *fulgura, ostenta publica* und *privata* nötigt zu dieser Annahme), entstanden viele Privatharuspices und die Ausübung der Kunst wurde immer mehr zu einem Gewerbe. Cicero div. I 132 spricht verächtlich von den *vicani haruspices*, die er mit anderen *qui quaestus causa hariolantur* zusammenstellt, und führt dabei Verse von Ennius an, die ungefähr dasselbe sagen[1]. Auch Pacuvius verhöhnt diejenigen *qui linguam avium intelligunt Plusque ex alieno iecore sapiunt quam ex suo* (Cic. div. I 131). Naevius schrieb eine Komödie 'Hariolus', und Plautus erwähnt eine *haruspica* unter den Gauklerinnen, denen die Frauen ihren Tribut bezahlten[2]. — Dass auch später die Haruspices der Spott der Dichter traf, beweist der Titel der Komödie Pomponius' 'Aruspex vel Pexor rusticus'[3]. — Bekannt sind die Worte des alten Cato *qui mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset* (Cic. div. II 51). Da dem römischen Senat daran lag, zu der offiziellen Sühnung der Prodigien würdige Vertreter der Disciplin heranziehen zu können, so verstehen wir leicht seine oben erwähnte Fürsorge für den Stand der Haruspices. In diesem Senatsbeschluss liegt wenigstens der Keim zu einer Organisation, da der Senat für eine gleichmässige Vertretung der sämtlichen etruskischen Staaten, aus der zweifellos die Zahl 60 (5 × 12) des ordo haruspicum hervorgegangen ist, sorgte; und es versteht sich von selbst, dass jene vornehmen Männer, die sich auf Antrieb des Senats der Disciplin widmeten, dazu bestimmt waren, in ihren Gemeinden Staatspriester zu werden. Ob freilich bestimmte Resultate auf diesen Senatsbeschluss gefolgt sind, sagen die Texte nicht, aber die Prodigienberichte lassen uns erkennen, dass von dem 2. Jhdt. an die Haruspices immer häufiger von den Römern befragt wurden, und die Antworten selbst zeigen, dass die etruskischen Verkündiger der Disciplin gute Aristokraten

[1] Cic. div. I 132 *non habeo nauci Marsum augurem, non vicanos haruspices, non de circo astrologos, non Isiacos coniectores, non interpretes somniorum; non enim sunt ii aut scientia aut arte divini,*

sed superstitiosi vates impudentesque harioli
aut inertes aut insani aut quibus egestas imperat,
qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam;
quibus divitias pollicentur, ab iis drachumam ipsi petunt.

[2] Plaut. Mil. 692 *da quod dem quinquatribus | praecantrici coniectrici hariolae atque haruspicae.*

[3] Nonius 516 M. 830,15 L. (*pectore* Hs. *pexore* RIBBECK).

Digitized by Google

waren (S. 135). Cicero leg. II 9,21 lässt auch die Bestimmung *Etruria principes disciplinam doceto* in seine Gesetze einfliessen, und Kaiser Claudius spricht von einem Erfolge jenes Senatsbeschlusses (*primores Etruriae sponte aut patrum Romanorum impulsu retinuisse scientiam* Tac. Ann. 11,15 S. 144). Dass der *ordo* nicht erst durch Claudius selbst geschaffen wurde, wie MARQUARDT[1] angenommen hatte, erhellt schon aus dem Wortlaut des Antrages *super collegio haruspicum.* Nach dem Referat des Tacitus bezog sich der Beschluss des Senats mehr auf die Lehre als auf die Organisation. Durch eine 1890 vor der Porta salaria gefundene Inschrift, »die sicher dem Ende der Republik oder dem Anfang der Kaiserzeit angehört»[2], ist auch bewiesen, dass der *ordo* schon damals bestand. Hier wird nämlich ein *L. Vinulleius L. f. Pom. Lucullus arispex ex sexaginta* erwähnt, BORMANN a. a. O. zweifelt deshalb nicht, »dass die Organisation der Körperschaft der LX haruspices auf Augustus zurückgeht, dem ja auch Maecenas in der Rede bei Dio LII 36,2 den Rat gibt, die Haruspices selbst zu ernennen» (καὶ πάντως τινὰς καὶ ἱερόπτας καὶ οἰωνιστὰς ἀπόδειξον, οἷς οἱ βουλόμενοί τι κοινώσασθαι συνέσονται). Diese Annahme erscheint aber kaum plausibel. Nach den Worten Dios gibt Maecenas dem Augustus nicht den Rat, die Haruspices Etruriens zu organisieren, sondern nur einige Haruspices selbst zu ernennen, und *haruspices Augusti, Augustorum* sind in den Inschriften der Kaiserzeit bezeugt, einige zugleich als Mitglieder des *Ordo*: in der Inschrift VI 2168 begegnen uns *haruspices imperatoris*, in X 4721 ein *haruspex Augusti*, in VI 2161 ein *haruspex Augustorum ducenarius* also mit festem Gehalt. BORMANN hat auch selbst aus der Inschrift XI 3382 (s. S. 150) wie mir scheint mit Recht geschlossen, dass der Ordo har. LX in Tarquinii seine Kasse und also sein Zentrum hatte, nicht in Rom, wo die Körperschaft gewiss ihre Hauptwirksamkeit hatte. Dieser Umstand spricht dafür, dass Tarquinii schon vor Augustus die Führung gehabt und Augustus höchstens die bestehenden Verhältnisse genauer geregelt hat. Der Ausdruck *summus haruspex* bei Cicero div. II 52 bezeugt eine Rangordnung der Haruspices, ebenso wie die Epitheta der Inschriften *primarius* und *maximus* (s. S. 152). Die Lex coloniae Genetivae (s. S. 152) zeigt uns, dass sehr genaue

---

[1] Staatsverw. III² 415.

[2] BORMANN Jahreshefte d. kais. öster. arch. Inst. II S. 134.

Digitized by Google

Bestimmungen über die Haruspices der Colonien getroffen wurden. Dass man auch für die Bedürfnisse der Hauptstadt durch feste Anordnungen gesorgt hatte, ist um so wahrscheinlicher, als man im letzten Jhdt der Stadt fast nur die Haruspices über die Prodigien befragte. Solche Massregeln wurden aber durch den S. 143 erwähnten Senatsbeschluss getroffen, in dem ich den Ausgangspunkt für die Organisation des *ordo har.* sehe. Der Zustand der Überlieferung erlaubt uns nur nicht zu entscheiden, ob schon damals die Zahl LX fixiert wurde.

Zu demselben Schluss führt eine Betrachtung der Lehre und der heiligen Bücher der Etrusker. Diese Lehre ist dem Volk nicht auf einmal gegeben worden, sondern sie ist das Resultat einer langen Entwicklung[1]: die *volumina Etruscae disciplinae* oder *libri Etrusci* sind ein Sammelwerk der Traditionen und Lehren, die sich in den einzelnen Städten ausgebildet hatten. Der Stadt Veji schreibt Cicero div. I 100 (vgl. Liv. 5,15,11) eine eigene Sammlung von *fata* zu. Tages gehört in der Tradition zu Tarquinii, während der Name der Prophetin Vegoe[2] auf Clusium weist, wo die Gens *vecu* bezeugt ist (CIE 1494 f.). Wie lange die Lehren in mündlicher Überlieferung fortgelebt haben, wissen wir nicht. Dass aber eine schriftliche Redaktion der vorhandenen Überlieferung im 8. etruskischen, d. h. 2. vorchristlichen Jhdt stattgefunden hat, geht aus dem Zeugnis Varros bei Censorin 17,6[3] hervor. Damals haben wohl die von Cicero erwähnten *libri fulgurales haruspicini rituales* ihre endgültige Form und die etruskischen Staaten gemeinsame religiöse Urkunden bekommen. Dass eine Organisation des Priesterstandes damit verbunden war, lässt sich kaum bezweifeln. Jene Redaktionsarbeit muss aber von einem bestimmten Punkt ausgegangen sein. Und dass Tarquinii in Wirklichkeit dieselbe führende Stellung wie in der Tradition einnahm, wird durch die hier gefundenen von BORMANN[4] vorzüglich erläuterten

---

[1] Cic. div. I 12 *observatis longo tempore significationibus.* II 50 *(doctrinam Tagetis) postea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa principia referendis.*

[2] Der Form *Bigois* habe ich I 3 f. mit Unrecht den Vorrang gegeben. Die Formen mit B sind secundär. Über *Vegoe* s. Röm. Mitt. 1907, 262 f. Auf dem Spiegel GERHARD Etr. Spieg. 37 ist *lasa vecu* die Gefährtin der Minerva (vgl. Serv. *Aen.* VI 72 *Begoes nymphae.)*

[3] S. oben S. 64 und Real-Encycl. 'Etrusca disciplina'.

[4] a. a. O. S. 129 ff., Arch. Epigr. Mitt. aus Österr. XI (1887). CIL XI 3370:
a) [. . . *M. Tarq*]*uitio M.* [*f. Tro(mentina) Prisco,*
qui primus ritu]*m comit*[*ialem et sacra,*

und ergänzten[1] Denkmäler etruskischer Schriftsteller höchst wahrscheinlich gemacht. Auf marmornen Bruchstücken sind nämlich Reste zweier analoger Inschriften erhalten, die den Übersetzer der Disciplin M. Tarquitius Priscus und einen anderen, dessen Name fehlt, verherrlichen. BORMANN vermutet, dass die Inschriften, die er der letzten Zeit der Republik zuschreibt[2], unter Bildnissen berühmter Lehrer angebracht waren, durch die man das Amtslokal der Haruspices ausschmücken wollte, wie dies in griechischen Philosophenschulen üblich war.

---

2. DIE KAISERZEIT.

Die *haruspices Augusti* oder *Augustorum* und die von A. Severus ernannten Professoren der Haruspicin habe ich S. 146 u. 138 erwähnt. Der *ordo haruspicum LX* wird durch viele Inschriften bezeugt, von denen die meisten aus Rom oder Umgebung stammen. Dass der Ordo im 3. Jhdt n. Chr. ein Amtslocal in Rom besass, beweist die Inschrift CIL VI 2161 (s. S. 150 No. 2), die eine Schenkung *o(rdini) har. LX* enthält. Der hier erwähnte Haruspex L. Fonteius Flavianus, der kaiserlicher Haruspex *(har. Augustorum*

quibus placare n]umina Aru(n)s a m[agistra
edoctus erat ex I]ovis et Iustitiae e[ffatis,
et reliquom ven]erandum disciput[inae
antiquae ritum] carminibus edidit [et in
urbe Roma trigin]ta annis ampliu[s artem
suam docuit]
intervallum duorum versuum
...Etru]scus trib. m[il. leg....
...per] Priscu[m filium...ponendum
inscribendumque curavit]

b) *rales di*
post o
discipuli
intervallum duorum versuum
Etruscus t
per Priscum
ndumque

[1] Ich habe nur v. 3 *magistra* (sc. *Vegoe*) statt *magistro* geschrieben wegen der Überschrift des Vegoiafragments Agrim. I 350 *Idem Vegoiae Arrunti Veltymno*, die den Aruns als Schüler der Nymphe darstellt.

[2] Die Schreibungen *arus* und *disciputina* sind unsichere Zeichen höheren Alters (Arch. Epigr. Mitt. aus Österreich XI 101).

Digitized by Google

ducenarius) aber zugleich *pontifex* und *dictator Albanus* war, wird auch *magister publicus haruspicum* genannt. Ob der Vorsitzende des Collegiums oder einer der oben erwähnten Professoren der Haruspicin gemeint wird, ist nicht leicht zu entscheiden. Dagegen bezieht sich wohl sicher das Epitheton *maximus* auf den Praeses des Collegiums: VI 2164 f. *M'. Valerius Saturninus* u. *Bassus*, Kriegstribune der *legio III Cyrenaica*. Über *summus har.* (Cic. div .II 52) s. S. 146. Dasselbe scheint *primarius* zu bezeichnen: *har(uspex) prim(arius) de LX* wird ein gewisser M. Oppius Placidus betitelt, dem der Senat *(ordo sanctissimus)* zu Lyon einen Begräbnisplatz verehrt hatte (N. 8). Da er aber nicht Praeses des Collegiums in Italien sein konnte, wenn er in Lyon wohnte, so muss *primarius* ihn entweder als gewcsenen Praeses oder als den Vornehmsten der städtischen Haruspices zu Lyon bezeichnen. Denn jede Stadt, jede Colonie hatte ihre *haruspices publici* oder *coloniae* (s. unten S. 151) und der CIL IX 1540 (unten N. 12) erwähnte *har. publ. primarius* von Beneventum war ohne Zweifel der Oberharuspex dieser Stadt. Die lex coloniae Genetivae vom J. 44 v. Chr. (N. 19) bestimmt für die Duumviri und Aediles der Colonie je einen Haruspex, der die zweitletzte Stelle unter den Apparitores dieser Beamten einnimmt und ein niedriges Gehalt bekommt.

Von den in den Inschriften erwähnten Haruspices sind viele, besonders die Mitglieder des ordo, hohen Rangs: (CIL VI 2161 *pontifex* und *dictator Albanus*, 2164 *tribunus militum*, XIV 4178c (Lanuvium od. Aricia) *aedilis bis, flamen Martialis, allectus inter dictatorios*, 2992 *allectus inter decuriones*, X 4721 (Ager Falernus) *har. Aug. n., magister a studiis, proc. ducenarius stationis hereditatum*, 3680 (Misenum) *sacerdos et aruspex publicus ex genere sacerdotum creatus*, 5420 (Aquinum) *sevir*, XI 633 (Faventia) *sevir*, 3382 (Tarquinii) *curator arcae bis* (s. S. 150 N. 7) *IVvir iure dicundo, aedilis*, V 5294 (Comum) *VIvir, IVvir* I. D., XII 3254 *sevir Augustalis*. Die Vornehmeren Haruspices hatten ihre eigenen Gehilfen. In der Inschrift VI 2168 (unten N. 9) begegnet uns sogar ein *adiutor haruspicum Imperatoris*, der selbst römischer Ritter und *pontifex Albanus* ist. Ob sie etruskisches Blut in ihren Adern hatten, scheint in der Kaiserzeit von immer geringerer Bedeutung gewesen zu sein.[1]

[1] Bouché-Leclercq Histoire de la divination IV 14: »Tous les haruspices, quelle que fût d'ailleurs leur origine, passèrent pour des Toscans, comme tous les astrologues étaient des Chaldéens.«

Digitized by Google

C. ZEUGNISSE DER INSCHRIFTEN.

Ordo haruspicum LX.

1. Roma CIL VI 32439 (rep. extra portam Salariam, Gatti Notizie 1890, 120. Dessau 4952) L. Vinulleius F. f. /Pom. Lucullus/ arispex/ex sexaginta. / In fr. p. VII, in ag. p. XII.
Diese Inschrift gehört dem Ende der Republik oder Anfang der Kaiserzeit an (s. oben S. 146).
2. VI 2161 L. Fonteius Flavianu(s)/haruspex Augg. C(C)/, pontifex, dictator/Alban., mag. pu(blicus) /haruspicum, o(rdini)/ haruspicum LX (d. d.)
haruspex Augg. CC = haruspex Augustorum ducenarius. — Fonteius: vgl. den von Lydus de ost. erwähnten Verfasser der etrusk. Disciplin (c. 3,12c und c. 39—41 *tonitruale Fonteii*, Wachsmuth Proleg. XXVI). Die Inschrift (3. Jhdt n. Chr.) bezeugt eine Schenkung an den Ordo in Rom (Bormann Jahreshefte II S. 135 oben S, 148).
3. 2162 (Orelli 2291) D. M./L. Caesenni/Sospitiani/ex ordine/ haruspic. LX/vix. ann. XXV./parentes filio/optimo.
4. 2163 (Orelli 2295) .. ↄ Rom. har. de LX L. I/. .harusp. Augg.
d. h. . . . . . .o Romae haruspici de LX Laurenti Lavinati (ergänzt von Mommsen), ... haruspici Augustorum.
5. 32275, Eph. Ep. IV 853 (Not. d. scav. 1879 p. 141. Via Appia) haruspici / de LX.
6. Ostia XIV 164 Dis manib./T. Flavi Clo/diani T. Fla/vivis Clau/dianus fili/us patri et/magistro / harp. de LX
= Magistro har(uspicum) p(ublico) de LX ergänzt Mommsen nach VI 2161; har(us)p(ici) Dessau.
7. Tarquinii XI 3382 d m./L. Sevi L. f./Stellatina/Clementis/ arispicis,/vix. ann. XXX,/ex ordine arispicum LX,/ curatori arcae bis, IIII vir./iure dicundo, [i]tem aedili,/C. Sevius/ Celsus/fratri optumo/ d. d. f. p.

7a. Interamna XI 4194 . . . .*(trib. mil. l)*egionis XIII/*(ex ordine)* aruspicum LX, bis /*(IIII vir iure)* dicundo.
Statt *ex ordine* ergänzt Bormann kaum richtig *mag. ordinis.*

8. Lugdunum XIII 1821 d. m./M. Oppii Placidi / har. prim. de LX, cui locum sepultur./ord. sanctissim. Lug./ dedit.
har.prim. = haruspicis primarii (vgl. IX 1540.).

Haruspex ordinatus (= in ordinem har. LX receptus).

9. Roma VI 2166 (Dessau 4954) d. m./Cn. Juli Picentis mil. co. /XIIII urb. 7/Terentiani,/arespici ordinato,/fecit/Cn. Julius Theagenes/ pater filio piissimo.

Digitized by Google

Haruspices imperatoris, Augusti, Augustorum.

10. Roma VI 2168 (Dessau 4956 cippus) d. m./Cn. Juli Cn. fil./ Domati Prisci /ex equo public., /adiutoris /haruspicum /Imperatoris,/pontificis Albani.

VI 2161 s. oben 2: haruspex Augustorum ducenarius
2163 » » 4: haruspex Augustorum

10 a. VI 2175 C. Nonius L. f. [haruspex] Augustorum (MOMMSEN).

11. Ager Falernus X 4721 (Dessau 1458, Henzen 6356), L. Vibio Fortunato L. [L.],/haruspici Aug. n., magistr(o) a /studiis, proc. ducenario /stationis hereditatium.

Nach MOMMSEN = L. Vibio L(aurenti) [Lavinati], haruspici Augusti nostri. MOMMSEN gibt aber zu, dass vielleicht nichts fehlt. Dann ist zu verstehen liberto. Vgl. VI 2167 .... us l. l. aruspex.

Haruspices publici municipiorum et coloniarum.

12. Beneventum IX 1540 (Wilmanns 1398 Or. 2330) Attini sacr. et Miner/vae Parachintiae/ L. Sontius — — — — sacerdos praeeunte Flavio Libe/rali, h a r. p u b l. p r i m a r i o.

13. Misenum X 3680 (Dessau 4957a) d. m. D. Junio D. f. Clau./ Certo sacerdoti/ et a r u s p i c i p u b l i c o / ex genere sacerdo/tum creato, fra/tri pientissimo.

14. X 3681 (Dessau 4957) d. m. D. Junio D. f./Quad. Certo/ sacerdoti et/ a r u s p i c i p u b l i c o / nepotes pientissimi.

Wahrscheinlich beziehen sich die beiden Inschriften auf dieselbe Person (*Quad.* verschrieben statt *Claud.*). Zu vergleichen ist die Inschrift von Iguvium XI 5824 (Dessau 4959).

L. Veturius Rufio [a]vispex, extispicus. [sac]erdos publicus [e]t privatus.

Wenn *avispex* richtig ist, so beweist die Inschrift, dass in Iguvium die Aufsicht über *auspicia* und *exta* bei einem Priester lag, also wie bei den etr. Haruspices, während sie in Rom auf die Augures und die Pontifices verteilt war. Aber der Vergleich mit XI 6363 Dessau 4958 [*L. Cafatius L. f. Ste. fulguriator haruspe(x)* legt die Frage nahe, ob nicht *(a)vispex* aus *(a)rispex* verschrieben ist.

15. Nîmes (Nemausus) XII 3254 (Wilmanns 2211) d. m. C. Marii Onesi[mi]/IIIIII vir. au[g.]/ h a r i s p i c i p u [b l i] / c o / patri optumo/ filia posuit.

Vgl. III, 4868 (arca ingens, Virunum, Noricum). L. Tuccius L. f. Pol. Campanus haruspex et Sollonia P. fil. Sabina ob meritum rei public. Virunens. dederunt.

16. Trier XIII 3694 CIRh. 769 ob memoriam custod[i]/endam adq propagandam/ magistrator(um) et parentum su/orum Justiani Juliani Aprilis Pompeiani...../ Theodori Mar-

Digitized by Google

tialis Arca/di Nycteri Concordius et Hemerius h a r u s p i c e s p u b l. / c. Tr. fecerunt.

= haruspices publici civitatis Treverorum.

17. Apulum, Dacien. a) III 1114 (Wilmanns 2428) (soli in)/victo pro sa/lute imp. p. q. r./et ordinis sol./ Apul. C. Jul. Va/lens h a r. c o l. ss./et antistes hu/iusque loci/v. l. p.

= Soli invicto pro salute imperii populique romani et ordinis coloniae Apuli C. Jul. Valens haruspex coloniae supra sciptae et antistes huiusce loci voto libens posuit.

b) III 1115 Veneri Vic/trici pro sal./imperi et s. p. q. r./et ordinis col./Apul. C. Jul. Va/les haruspex, col. ss. et antis/tes huiusce/loci/p.

18. Mainz XIII 6765. CIRh. 1002 (Henzen 6024) — — — T. Saturnin. Aurelius / pro salute sua et/Juniae Lucillae/ coniug. et Titi Aur./Apollinaris fili/ haruspicib. col. d. d.

Hier bedeutet, wie Domaszewski gesehen hat. *col.* nicht *Coloniae*, da Mainz nie eine Colonie war, sondern *collegis*. Zu vergleichen ist also No. 2. Ein *collegium haruspicum* bestand wohl demnach auch in dieser Stadt.

Haruspices duumvirum, aedilium.

19. Urso, Colonia Genetiva Julia Urbanorum, Spanien (710: 44). II Suppl. 5439 Tabula Matritensis I 3,11: II viri quicumque erunt, ii(s) II viri(s) in eos singulos lictores binos, accensos sing., scribas binos, viatores binos, librarium, praeconem, haruspicem, tibicinem habere ius potestatesque esto. quique in ea colonia aedil. erunt, iis aedil. in eos aedil. sing. scribas sing., publicos cum cincto limo IIII, praeconem, haruspicem, tibicinem habere ius potestatesque esto. — — — militiae vacatio — — — 32. eisque merces in eos singul., qui II viris apparebunt, tanta esto. In scribas sing. HS MCC. In accensos sing. HS DCC. In lictores sing. HS DC. In viatores sing. HS CCCC. In librarios sing. HS CCC. In haruspices sing. HS D. Praeconi HS CCC. Qui aedilib. appareb. in scribas sing. HS DCCC, in haruspices sing. HS C *(falsch für D)*, in tibicines singul. HS CCC. in praecones sing. HS CCC iis s. f. s. (= sine fraude sua) kapere liceto.

Haruspex primarius, maximus (vgl. *summus* Cic. div. II 52), *singularis.*

IX 1540 (N. 12) har. publ. primario.

Digitized by Google

XIII 1821 (N. 8) har. prim. de LX.

20. Prope Romam a) VI 2164 (Dessau 4951). M'. Valerio M'. f. Quir. Saturnino /tribuno/mil. leg. III/Cyrenaicae/harispici maximo.

b) VI 2165 (Dessau 4951 a) /M'. Valerio M'.f. /Quir. Basso/ trib. mil. leg. III/ Cyrenaicae/ scrib. q. VI primo/ harispici maximo/ testamento fieri/iussit sibi et fratri suo HS. L. M. N. arbitratu / heredum.

= scrib(ae) q(uaestorio) (sex) primo.

Dagegen ist Maximus Name in IX 2087 (Ager Beneventanus) P. Publicio P. f. Maximo haruspici fecit .... a mater und X 7355 (Sicil.) C. Virio C. f. Cla. Maximo haruspici; gleichfalls Justus in IX 4622 (Cascia. S. Anatolia) Q. Aufidius Q. f. Iustus harispex VIII vir praef. iur. dic. ex decreto ordinis. Vgl. Simplex XI 633, Certus X 3680, Primus X 5420.

21. Poitiers XIII 1131. D. m. et m./G. F. Sabini Cam/pani Teanensis/ eq. r. haruspici/sui temporis sin/gulari etc. (saec. II.)

Vgl. Plin. n. h. 10,19 Umbricius haruspicum in nostro aevo peritissimus.

Haruspices legionum.

22. Lambaesis, Numidien VIII 2809 d. m. s. /L. Antonio/Saturo. /h a r u s. l e g./ Flaui Geme/lina marito dulcissimo fecit.

23. ebd. VIII 2586 in antica: Qui imagines sa/cras aureas fecerunt cornicularii *(2 Mann)* — — *l. 6* comment(arienses) *(2 Mann)* — — *l.* 9 speculatores *(4 Mann)* — — beneficiarii co(n)s(ularis) *(30 Mann)* — — quaestionarii *(5 Mann)* — — benef(iciarii) t(ribuni) sexm(estris) *(5 Mann)* — — *l.* 57 harusp(ex) /(S.).Julius Felix Thev. In latere sinistro: cura(m) agente / C. Memmio Victore centurione leg(ionis) III Aug(ustae).

Diese Inschrift gehört in das dritte Jhdt n. Chr. »Septimius Severus wird es gewesen sein, der die Haruspicin zu ausschliesslicher Geltung brachte, so dass der Haruspex ein militärischer Official des Statthalters wird« (Domaszewski Die Religion des röm. Heeres Westdeutsch. Zeitschr. XIV 111). Der erwähnte Haruspex stammt aus Theveste in Africa. — Daneben gab es aber gewiss im Heere auch Privatharuspices. Die unten N. 24—25 erwähnten Har. sind gemeine Soldaten. Aurelianus untersagte seinen Soldaten, den Haruspices Geld zu geben (Scr. h. Aug. Aurelianus 7,8 *a medicis gratis curentur, haruspicibus nihil dent*).

24. Castra Lambaesitana VIII 2567,20 Heluius Caluus Cas. har.

Cas. = Castra Lamb. gibt seine Heimat an.

25. Gall. Cisalp. (s. CIL V p. 41) Pais Suppl. Ital. Memorie dei Linc. 1888, 39. L Pontius L. f. Vel. / Rufus veteran. /mil. cho. VII prae/ anis XIIX isde / harispex v. f. sibi et suis /Paeciliae P. f. Paulae /uxsori suae.

Digitized by Google

D. NAMEN DER HARUSPICES.

1. In den Texten erwähnte Haruspices.

Aemilius Potensis. Obs. 44. Der als korrupt angesehene Name gehört wohl zu demselben Namenstamm wie *Potinia* XI 1373 (Luna), *Potisius* 1710 Florenz, *putinas* CIE 2166.

Aprunculis Gallus heisst bei Amm. Marc. XXII 1,2 ein *aruspicinae peritus* im Gefolge des Kaiser Julianus (orator, promotus rector postea Narbonensis). Der Name ist etruskisch (*apruntial* CIE 3834 Perusia).

L. Aquinius: nach Macrob. Sat. I 16,22 im J. 389 v. Chr. nach Rom herbeigerufen. Schulze Eigenn. 526 A. 3 erinnert an den in Falerii CIL XI 3164 bezeugten Gentilnamen Aquinius.

Aruns: Lucan. Phars. I 586 *incoluit desertae moenia Lucae*, etruskischer Vorname (CIE 988 *Aruntis f.* Agrim. 350 *Idem Vegoiae Arrunti Veltymno*). Zu *arnϑ arntni Arruntius* s. Schulze 263, HERBIG Glotta II 89ff. Vgl. auch CIL VI 2572 *C. Caelius C. f. Arventus domo Lucanus* (etr * *arvnϑe*). wo Lucanus wohl doch 'aus Luca' bedeutet (SCHULZE 128). Faliskisch lautet der Name *aruz* (Torp-Herbig Einige neugef. etrusk. Inschr. 60 *aruz:cesve:aruto* aus Corchiano)

Asilas: von Vergilius Aen. X 175 gewählter Name etruskischer Bildung (vgl. z. B. *Pullas* CIL XIV 256), lat. *Asillius* (Schulze 129).

Diodorus: Ausonii Epigr. 69.

Ergenna: Persius Sat. II 26. Gegen die Worte des Schol. 'nomen—fictum secundum morem Etruscorum' bemerkt mit Recht Schulze Eigenn. 80, dass Persius, von Geburt selbst ein Etrusker, gewiss einen echten einheimischen Namen gewählt hat. Über die falsche Auffassung, dass Ergenna ein Appellativum sei, s. ebendaselbst.

Herennius Siculus: Val. Max. 9,12,6 *quo C. Gracchus et aruspice et amico usus fuerat.* Vellei. 2, 7, 2 *haruspex Tuscus amicus.*

Manius: Zonar. 8,1,3. Vgl. Schulze 262 *manina* und Varro L. L. 9,61 *deum Manio.*

Postumius: Cic. div. I 72, der Haruspex Sullas. Über *pust-minas* und Postumius in Etrurien s. Schulze 215.

Potensis: s. Aemilius.

Spurinna: der Haruspex Caesars (Cic. fam. IX 24. div. I 119. Sueton. Caes. 81. Valer. Max. VIII 11,2).

Umbricius Melior: der Haruspex Galbas (Tac. hist. I 27,2. Plutarch. Galba 24. Suet. Galba 19. Plin. ind. auct. 1. XI *qui de Etrusca disciplina scripsit.* Plin. 10,19 *haruspicum in nostro aevo peritissimus.* Der Name kommt auch sonst in Etrurien, Campanien u. a. Orten häufig vor (Schulze 258).

Volusius: *medicum Cornelium et haruspicem Volusium* Cic. Verr. III 54. Der Name ist auch in Etrurien bezeugt (s. Schulze 104 CIL XI 1472, 2125, 3391, 3848). Unnötig ist die Frage Schulzes: »Ob der von Cicero — genannte haruspex V. ein Etrusker ist?»

Vulcanius: Serv. D. Buc. IX 46 »wo die meist ohne Not geänderte Ueberlieferung gerechtfertigt wird durch Volcan(ius) CIL VI 1047» (Schulze 377).

Digitized by Google

2. In den Inschriften erwähnte Namen.

L. Aemilius L. f. Festus decurialis haruspex .... XI 2952
A. Albatius Corinthus haryspex (inter decuriones collegi Fabrum tign.) XI 1355
L. Antonius Saturus (oben N. 22) .... VIII 2809
C. Atrius C. f. vot. har. .... I 1029
Q. Aufidius Q. f. Iustus harispex .... IX 4622
C. Babius C. f. arhs (falsch geschrieben statt C. Baebius L. f. arres.) XI 2295
C. Baebius L. f. arrespex .... XI 2296
Q. Caedi(us) Q. l(ibertus) Sar. haruspex .... IX 4908
L. Caesennius Sospitianus (oben N. 3) .... VI 2162
[L. Ca]fatius L. f. Ste. haruspe[x] fulguriator — Cafates Lr. Lr. nets'-
vis trutnvt frontac .... XI 6363
Campanus s. Sabinus und Tuccius
L. Cartilius L. f. .... XI 2305
M. Clipearius Mancus Ma. Sor[ex]......................... XI 3158—59
Concordius (oben N. 16)
Satrius Crea(r)ius harispex .... IX 225
L. Flavius aruspex .... II 4311
T. Flavius Clodianus .... XIV 164
Flavius Liberalis har. publ. primarius.......................... IX 1540
L. Fonteius Flavianu(s) (oben N. 2) .... VI 2161
Sex. Granius Fortunatus... XI 2345
C. Helvius Agens VIII vir/ gratuit. dec(urionum) cons(ulto) haruspex IX 5447
Helvius Calvus (oben N. 24) .... VIII 2567,20
Hemerius (oben N. 16)
C. Hezzius C. f. harispex. Hezzia uxsor .... IX 822
Iconius aruspex .... II 898
S. Iulius Felix (oben N. 23). Cn. Iulius Picens und Domatus Priscus (oben N. 9—10.)
C. Iulius Valens haruspex coloniae (oben N. 17) .... III 1114
Iulius Valerianus .... III 9764
D. Iunius D. f. Clau. Certus (oben N. 13—14)............... X 3680—3681
Justinus s. Nonius.
{Q. Lartius L. f. Rufus harispex VI vir.. .... XI 633
{Q. Lartius Q. f. Simplex harispex
M. Mansuetius M. fil. Ouf. Crescens harisp. VI vir IIII vir A. P. IIII vir
I. D. Como... V 5294
C. Marius Quietus haruspex, aedilis bis, flamen Martialis, allectus inter
dictatorios .... XIV 4178c
C. Marius Onesimus (oben N. 15) .... XII 3254
Q. Naevius Felix harisp. .... IX 3963
C. Nivellius L. f. Men. Priscus harispex, allectus inter decuriones .. XIV 2992
{C. Nonius Iustinus haruspex .... VI 2175
{C. Nonius L. f. [haruspex] Augustorum
L. Papinius L. f. Latro harispex .... XI 3390
C. Petronius C. f. harispex Crispinia natus .... XI 2385
P. Pilienus P. l. Hermaphilus haruspex .... IX 3964

Digitized by Google

L. Pontius L. f. Vel. Rufus veteran. mil. cho. VII. prae anis XIIX isde harispex .... Pais Suppl. Ital. 39
P. Publicius P. f. Maximus haruspex .... IX 2087
Q. Quintienus Quintiani haruspex et aedituus templi Fortunae...... V 5598
Rufine haruspex, di te servent .... X 1895
Sabinus Campanus Teanensis eq. r. (oben N. 21) .... XIII 1131
Satrius s. Crea/ius.
P. Sextilius Primus haruspex sevir............................ X 5420
L. Sevius Clemens (s. oben N. 7) .... XI 3382
L. Sintacius haruspex t. f. i. .... V 6582
L. Tuccius Campanus haruspex[2] .... III 4868
T. Valen(tius) haruspex.. V 6591
M'. Valerius M'. f. Quir. Saturnius (s. oben N. 20) .... VI 2164
Veracilianus arispex D. M. S.[3] .... V 5704
L. Verginius Pudens harispex .... V 99
L. Vibius Fortunatus (s. oben N. 11) .... X 4721
T. Vinulleius L. f. Pom. Lucullus (s. oben N. 1) .... VI 32439
C. Virius C. f. Cla. Maximus haruspex .... X 7355
M. Ulpeyr (Ulpius?) Olympianus haru .... VIII 8314
C. Volcaci(us) C. f. har. de stipe Jovi Jurario....onimentom I 1105=VI 379

Am stärksten sind in dieser Reihe inschriftlicher Zeugnisse Rom und Latium, Etrurien und Umbrien vertreten:
VI 379, 2161—2168, 2175, 3876 a, 32275, 32438—9. I 1029. Ostia XIV 164, Praeneste 2992. Lanuvium 4178 c, Alba Fucens IX 3963—4, Aquinum X 5420.
XI Clusium 2295—6, 2305, 2345, 2385; Tarquinii 3382, 3390; Tuscana 2952; Luna 1355; Faventia 633; Falerii 3158—9; Arretium 1850; Umbrien. Interamna 4194, Pisaurum 6363.
Danach kommt Gallia cisalpina:
V Pola 99, Comum 5294, Ager Mediolan. 5598, 5704, Novaria 6582, 6591, Aquileia Pais Suppl. Ital. N. 197, incert. opp. ibm. N. 39.
Ferner Campanien, das Sabinerland, Samnium, Picenum, Süditalien und Sicilien:
X Puteoli 1895, Misenum 3680—1, Ager Falern. 4721,
IX Cascia 4622, Trebula Mutuesca 4968.
IX Beneventum 1540, 2087. Falerio (Picenum) 5447.
IX Uria (bei Tarent) 225, Luceria 822, X 7355 Termini Sicilien.
Ausseritalisch sind folgende:
II Spanien: Caesarobriga 898, Tarraco 4311, Urso 5439.
III 1114—5 Apulum Dacien. 4868 Virunum Noricum. 9764 Delminium Dalmatien.
VIII Numidien: Lambaesis 2567,20; 2586; 2809; Cuicul 8314;
Gallia Transalpina: XII 3254 Nîmes (Nemausus); XIII 1131 Poitiers; 1821 Lugdunum; 3694 Trier; 6765 Mainz.

---

[1] Ich sehe keinen zwingenden Grund, hier Haruspex zu schreiben

[2] Der Name Tuccius in Etrurien XI 3071, 3383, 3498, 3613. S Schulze 239 u. 375.

[3] d. h. D(eum) M(atri) s(acerdos) wie IX 1540, nicht D(ei) M(ithrae) s(acerdos) wie MOMMSEN vermutete.

Digitized by Google

INDEX.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SVERIGES JORDSKALF

FÖRSÖK TILL EN SEISMISK LANDSGEOGRAFI

AF

RUDOLF KJELLÉN

Med 1 färglagd karta, 8 kartor i texten, 2 grafiska schemata samt 22 tabeller.

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1910

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRORD

Efterföljande afhandling tillhör förf:s främsta studie- och intressesfär för åtskilliga år tillbaka, då det låg mig om hjärtat att söka åstadkomma en modern geografi öfver fäderneslandet, enligt en plan som utvecklades i »Inledning till Sveriges geografi» 1900. Första kapitlet i detta arbete skulle handla om jordskalfven och förelåg klart till tryckning i början af år 1904. Meningen var att utge det i en bok samman med andra kapitlet, om landhöjningen, såsom tvänne fenomen af lefvande underjordisk kraft; och forskningsarbetet på detta andra stycke var redan i det närmaste undangjordt, då det stora jordskalfvet i oktober 1904 inträffade. Det blef nu nödvändigt att afvakta den officiella bearbetningen af detta fall; den lät vänta på sig, under tiden kommo andra maktpåliggande intressen öfver mig och sköto hela ämnet i bakgrunden, och det hade väl kommit att stanna där bland andra öfvergifna studiefält om icke den nu instundande geologkongressen åter fört min uppmärksamhet dit.

Under den tid, som sålunda gått, har emellertid icke blott 1904 års fall fått sin vederbörliga behandling, utan en myckenhet nytt stoff samlats. Statistiken, på hvilken mitt manuskript af 1904 var kalkeradt, slutade med året 1901; nu är den förd fram t. o. m. året 1906. Därtill har materialet för äldre tider högst väsentligt ökats genon SIDENBLADHS år 1908 utgifna samling, hvarjämte den allmänna seismologien tagit stora steg framåt. Allt detta har nödvändiggjort en genomgående omarbetning af det gamla manuskriptet, hvilken sannolikt icke kunnat ske utan skada för dess helgjutenhet.

Då man varit så länge och långt frånvarande från ett studieområde, är det äfvenledes att befara, att man råkat förbise något forskningsresultat af vikt. Naturligtvis har jag sökt genom

Digitized by Google

kompletteringsarbeten föra framställningen **up to date;** *men jag vågar icke nu ansvara för fullständighet i samma mån som 1904.*

Jag är medveten om, att afhandlingens kartografiska utstyrsel icke alltid står på höjden af hvad som kunde åstadkommits. Detta har emellertid åtminstone delvis berott på omständigheter, som jag varit ur stånd att behärska; särskildt må det tillåtas mig att framhålla, att hela tryckningen måst ske på annan ort, utan min dagliga personliga öfvervakning.

Det var ursprungligen meningen att bifoga en resumé på tyska språket af arbetets hufvudinnehåll. Genom professor A. HETTNERS välvilliga erbjudande att i sin »Geographische Zeitschrift» publicera ett dylikt sammandrag blir detta emellertid samtidigt tillgängligt för den allmänna vetenskapliga världen, och resumén har därför synts onödig här.

Tyngdpunkten i detta arbete ligger på den historiska forskning, som framfört materialet, och den statistiska möda, som förarbetat detsamma. Under sådana omständigheter torde det framstå mindre egendomligt, och kanske tillika för ämnet själft fördelaktigt, att en humanist med speciell utbildning i historiens och statistikens metoder — jämte mångårig rent geografisk skolning — här försökt sig på en stor naturvetenskaplig uppgift. Vetenskapen kräfver icke allena arbetsfördelning, utan äfven samarbete.

Augusti 1910.

RUDOLF KJELLÉN

Digitized by Google

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

KAP. I.

KÄLLOR.

Orienterande bild: jordskalfvet i Värmland 1901. — *Urban Hjärne* och den första svenska jordskalfkatalogen. — *Gissler, Hülphers, Bjerkander* och *Stockenstrand*. — *Ehrenheims* samling. — *Berzelius*' årsberättelser. — *Keilhaus* samling. — *Kjelléns* samling för äldre tider intill 1846. — *Sidenbladhs* samling 1749—1801 och 1821—1859. — Nya källor för äldre tider. — *Axel Erdmanns* samling 1846—1869. — Den systematiska undersökningen: *Gumælius* och *Svedmark*. — Jordskalfforskning i grannländerna. — Historiska luckor i observationsmaterialet. — Bibliografi. — Noter.

DET är midnatt mellan den 9 och 10 november år 1901. I djupt mörker ligger den värmländska bygden; folket har i allmänhet gått till hvila. Plötsligt förnimmes ett doft dån som af en aflägsen åska. Det närmar sig med brådskande fart och alltmera skramlande buller, som en jättevagn dragen öfver stenlagda gator af hästar i sken. Samtidigt har jorden börjat darra, darrningen öfvergår till en vågrörelse, menniskorna i sina hus känna sig upplyftade liksom på fartyg i sjögång. Nu har ljudet växt till en skräckinjagande styrka, vågen har stigit till sin höjdpunkt — i detta ögonblick skräller det till ur jordens inre som en skarp dynamitexplosion, en, två eller flera gånger — därpå sjunker allt tillbaka i jämviktsläget. Den plötsliga reaktionen framkallar kännbara verkningar hos alla iakttagare: den ene »hoppar till i soffan», den andre »lyftes upp och ned på stolen», en tredje »formligen slänger» i sängen, en fjärde känner sig själf »ett ögonblick höjd vågrätt från bädden». Lösa föremål i rummen föra en underlig lek, glas klirra, böcker hoppa på hyllorna, taflor svänga på väggarna eller dansa ned, lamplågor flämta, bladen på krukväxter darra. Fönsterrutorna skallra, rappning nedfaller från väggarna, sprickor uppstå i kakelugnar, Kils nyreparerade kyrka

Digitized by Google

får sin beklädnad spräckt vid alla fönster och dörrar på nord- och sydsidan, allt från grunden och upp till taktäckningen. Hela naturen tager del i stundens oro. Arbetare i Karlstads hamn se Vänern komma i häftig svallning; ett par källor förändra sitt vattenstånd; själfva marken får på några ställen fina remnor; luften och skogarna susa, enstaka iakttagare se himmelen upplyst af hemlighetsfulla sken, som komma och försvinna med dånet. Hundar skälla, hvilande boskap springer upp under höga råmanden, hästar segna ned på knäna af räddsla. Ända borta i Sköfde och Södertälje fara menniskor förskräckta upp ur sömnen.

Efter skrällarne aflägsnar sig dånet åt motsatt håll, långsamt aftagande liksom ett förtonande åskslag; och samtidigt stillar sig så småningom markens skälfning. En van iakttagare i Värmlands bergslag följer sekundvisarens gång på klockan och räknar till 40 sekunder efter kulminationen, innan allt är tyst och stilla på platsen. Det hela har då varat en knapp minut; på andra ställen en ännu kortare tid. Men vågen och ljudet fortplanta sig åt alla håll, med större och mindre styrka, ut till Kristiania — så att alla gästerna på Skars turisthotell vakna — och till Uppsala i latitudens, till Tranås och Mora i meridianens riktning. Sålunda vandrar fenomenet genom ett område af kanske 100,000 kvkm. Dock, inom 5 minuter är allt förbi äfven ute i yttersta periferien; iakttagarnes spända sinnen förnimma intet vidare — jorden har åter lagt sig till ro i nattens mörker och tystnad.

När dagen kommer, notifieras händelsen till lokaltidningarna och bringas genom pressen till allmänhetens kännedom. En och annan iakttagare, som har tillgång till särskildt för detta ändamål formulerade frågeblanketter, insänder specifierade uppgifter till Meteorologiska Centralanstalten i Stockholm. Denna institutions ordinarie tjänstemän i landsorterna omnämna fenomenet i sina månadsrapporter. Särskildt intresserade vetenskapsmän söka genom privatbref inhämta detaljupplysningar från lämpliga platser. I sinom tid publiceras de gjorda meddelandena, mer eller mindre bearbetade, i Geologiska Föreningens Förhandlingar eller Geologiska Undersökningens publikationer. Sveriges naturhistoria har inregistrerat ett nytt budskap från underjorden.

*

Digitized by Google

Så ter sig typiskt i våra dagar ett svenskt jordskalf af högre grad, och på detta sätt kommer vetenskapen i besittning af detsamma. Men denna bevakningsapparat har icke fungerat någon lång tid. Seismologien, läran om jordens akuta skakningar genom underjordiska motiv, hör till våra yngsta vetenskaper. Detta åter är en naturlig följd af fenomenets relativa sällspordhet och genom all erfarenhet bekräftade ofarlighet i våra bygder.

Så långt tillbaka som menniskominnen gå har nämligen vårt land varit förskonadt från underjordiska hemsökelser af det allvarligaste slaget. Någon landsolycka, sådan som Portugals 1755, känna våra häfder icke. Så vidt bekant, har ingen menniska inom Sveriges gränser förlorat lifvet genom dylika katastrofer; man känner icke ens något säkert fall, där hus störtat samman genom jordskalf.

Man kan därför icke undra på, att detta fenomen länge förblifvit obemärkt i vetenskapen; synnerligast som lägre kulturperioder öfverhufvud icke hafva mycket sinne för studiet af naturens hemligheter. I hela vår fornnordiska literatur finnes ingen uppgift om jordskalf i Sverige. Visserligen synes Lokemyten, då den talar om jordens skälfvande vid den fångne gudens vånda under ormens etter, vittna om att fenomenet var bekant; men mytens stamland är också säkerligen Island. Äfven medeltidskrönikorna äro påfallande tysta i detta stycke, änskönt det icke fattas anteckningar om stormar och vårfloder, om slagregn och torka, om snövintrar och stark köld. Danmarks seismiska statistik börjar på 1100-talet, Norges år 1339; (visserligen ett tvifvelaktigt fall) i vårt land är intet säkert jordskalf, så vidt hittills kändt, antecknadt förrän vid medeltidens slut år 1497.

Och därefter gingo åter långa tider, hvarunder fenomenet synes alldeles försvunnet från våra landamären. Reformationstiden hade icke mera intresse för dylika ting än medeltiden. Det är först från vår storhetstid, som uppslaget utgår till seismologiens studium, liksom till geofysikens öfverhufvud.

Den fysiska geografiens fader i vårt land är Urban Hjärne. Om en sådan hederstitel någonsin varit berättigad i vetenskapens historia, så är det här. Vi finna hans namn i begynnelsen af alla kapitel inom det endogena undersökningsområdet. Naturfenomen, som i våra egna dagar åter upptäckts och gjort vetenskaps-

Digitized by Google

männen hufvudbry, finna vi redan af honom annoterade och tillnärmelsevis riktigt förklarade. Ett äkta vetenskapligt snille kämpade nämligen hos denne man med tidens teleologiska fördomsfullhet och har i det hela hållit sig öfverraskande ograveradt af denna. Sålunda har utvecklingen icke gäckat hans egen förtröstan, gent emot »en hoper näsedjärfvas otidiga omdöme», att »tiden bäst lärer upptäcka huru nära jag har råkat sanningen, äfven då när mina ben uti grafven multna».

Hjärne var af konung Karl XI ställd i spetsen för ett »Kongl. Laboratorium», med uppgift att »efterspana på hvad sätt och vis naturen i sitt stora laboratorio verkar», efter mönstret af Academie royale des sciences i Frankrike och Kgl. Societeten i England. För detta ändamål sökte han tillvägabringa en »Physica specialis», till grundval för en »Physica generalis» eller »allmänne reglor af naturens rätte principer»; och sättet, hvarpå han skred till verket, var lika enkelt som för ändamålet praktiskt.

År 1694 lät han nämligen, på konungens uppdrag och genom Bergskollegii försorg, uppsätta och i alla landsändar kringsprida ett upprop under titeln: »En kort anledning till åtskillige malm- och bergarters, mineraliers, växters och jordeslags samt flere sällsamme tings efterspörjande och angifvande». Härmed afsågs att sammanbringa ett observationsmaterial ur enskilde personers olika erfarenhet: utan tvifvel en effektiv metod under förhandenvarande förhållanden, då det närmast gällde att erhålla en öfversikt öfver landets naturföreteelser. Metoden tyckes också hafva motsvarat förväntningarne; åtskilliga svar inlöpte från olika delar af riket, bringande mer eller mindre öfverraskande meddelanden. I hvilken grad Hjärne förhållit sig kritisk mot de ingångna vittnesmålen, är icke lätt att säga, men säkerligen har han gallrat ut åtskilligt. Man vet föröfrigt att han själf företog experiment i »laboratoriet». Undersökningen drog ut på tiden, dels på grund af de långsamma kommunikationerna, som försenade svarens ingång, dels genom Hjärnes läkarepraktik och »margehanda vedervärdigheter» af personlig art. Enligt egen uppgift i företalet har han måst »så godt som stjäla mig till att fullfölja mitt förehafvande, tagandes många sömnlösa nätter till hjälp». År 1702 utkom emellertid en »första

Digitized by Google

flock: om vatten», och 1706 en andra: »om jorden och landskap i gemen». Hvardera flocken innehåller de inkomna svaren tillika med teoretiska kommentarier. Från detta arbete härstammar — såsom redan NATHORST framhållit i inledningen till »Sveriges geologi» 1894 — vårt fäderneslands geofysiska och geologiska vetenskaper.

Första frågan i Hjärnes andra flock sporde, *»om man någorstädes har haft det ringaste tecken af jordbäfning»*, såsom rykten förmälde från Värmland och några andra orter. Redan frågans formulering visar, att inhemska jordskalf vid denna tid varit alldeles okända för vår bildade värld. Saken föreföll också Hjärne teoretiskt oantaglig, alldenstund den nordiska »kölden gör jorden fast och stenarne hårda och täta», hvadan ingen luft eller väta — efter Aristoteles' gamla jordbäfningsteori — borde kunna pressa sig in och ut genom »caverner» i jordskorpan.

Då svaren till denna flock publicerades år 1706, kunde Hjärne emellertid i texten meddela ett tiotal mer eller mindre bestämda uppgifter från fem lokaler inom landet, förutom en del notiser i annat sammanhang om jordskalfliknande företeelser. Därtill kommo sedan i Addenda ytterligare 5 meddelanden, från fyra nya lokaler. Detta är vår första jordskalfkatalog, med uppgifter från åren 1661—1703. De särskilda numren äro efter högsta beräkning 14; flere af dem emellertid till sin natur osäkra eller sannolikt afseende samma händelse. Bland lokalerna nämnes icke Värmland annat än ryktesvis; däremot anföres välbestyrkta fall från Göteborg och västkusten söderut, från Vänersborg jämte andra delar af Älfsborgs län samt från trakten af Kristianstad, mera tvifvelaktiga från Växiöhället, Sala, Älfkarleby och Sollentuna socken i Roslagen. Härtill kom slutligen en kollektivuppgift, i det att ett vittne från Umeå (häradshöfding Clerck) meddelade att jordbäfningar däruppe var en allmänt bekant företeelse.

Sålunda var då fenomenet konstateradt i Sverige, på ett håll t. o. m. som en välkänd sak. Därnäst kommo spridda uppgifter i JESPER SVEDBERGS bibliska skrifter 1710—11 samt EMANUEL SVEDENBORGS afhandling om Vänern 1719. Härigenom fördes också Västgötaslätten och sjön Vättern jämte dess norra landomgifning inom området för seismiska (eller pseudoseismiska) företeelser. Den första monografien öfver Vättern, utgifven af

Digitized by Google

TISELIUS 1723, bekräftar dessa meddelanden, äfven med ett nytt fall, och framställer »vattenskotten» i sjön som ett andra kollektivnummer i statistiken öfver underjordiska rörelser. Något senare blir äfven Hälsingland representeradt i denna historia, genom en notis af AND. CELSIUS i Acta literaria Sueciæ.

Af vida större betydelse för vetenskapen äro emellertid lektor GISSLERS i Hernösand efterforskningar och iakttagelser. Han är den förste i vårt land, som gjort jordskalfven till föremål för speciellt studium på rent empirisk bas. Från år 1748 finnes i Vetenskapsakademiens Handlingar — hvilken viktiga källa härmed börjar flöda för ämnet — af hans hand en rad meddelanden, såväl om äldre som samtida skalf, så att katalogen riktas med en hel serie från 1709 och in på 1760-talet. De röra emellertid endast Norrland: öfre Västerbottens kust (kring Löfånger) och Jämtland, men framför allt meddelarens egen bygd, sjökanten vid Hernösand. För denna del af det bottniska kustlandet kompletteras härmed Clercks vittnesmål, att företeelsen nästan hör till de hvardagliga.

År 1760 innehålla Vetenskapsakademiens Handlingar en bearbetning af uppgifter om en jordbäfning, som året förut hemsökt stora delar af landet, särskildt de sydvästra provinserna. De följande årtiondena anmälas i samma Handlingar spridda fall från förut kända lokaliteter: Skellefteå, Vänersborgstrakten, Sala. 1780-talet medförde en betydande förstärkning af statistiken, på tvänne speciella konton, genom två mäns särskilda intresse för saken. Den ene af dem är ABR. HÜLPHERS, Norrlands utmärkte skildrare, hvars »samlingar» IV och V (1780, 1789) innehålla en massa notiser om jordskalf till supplerande och fortsättande af Gisslers. Den andre är CLAES BJERKANDER, prest i Västergötland, författare till 49 naturhistoriska artiklar i Vetenskapsakademiens Handlingar; hans jordskalfsstatistik är dock icke publicerad där, utan i Allmänna Tidningar 1789. Från dessa båda män härstamma inalles ej mindre än 33 nya nummer i vår seismiska katalog; visserligen i allmänhet endast nakna data, från lokaler som varit bekanta för underjordiska rörelser ända från Hjärnes och Jesper Svedbergs tid.

Kungl. Vetenskapsakademiens publikationer äro under tiden mycket magra ur seismologens synpunkt. Först 1803 kommer

Digitized by Google

där en intressant notis, en kollektivuppgift om Askersundstraktens stora seismicitet. Redan Svedenborg och Tiselius hade haft enstaka uppgifter från denna del af landet; nu upplyser pastor LARS STOCKENSTRAND, att »jorddunder» var allmänt kändt i orten, så långt tillbaka som gamla mäns minnen gå. Han bestyrker uppgiften äfven med sin egen erfarenhet och anför till exempel 4 specialfall från åren 1789—1802.

Detta var alltså hvad som förelåg om svenska jordskalf vid 1800:talets början, tillika med en och annan rent sporadisk uppgift i lokal- och resebeskrifningar samt dagspressen. På grundvalen häraf uppgjordes 1823 vår andra jordskalfkatalog, af f. d. kanslipresidenten EHRENHEIM, i hans tal om »Klimaternas rörlighet» vid nedläggandet af presidiet i Vet. Akademien. Ehrenheims afhandling är ett arbete af beundrandsvärd omsikt och flit och kan ännu i dag icke utan skada förbises; de seismiska företeelserna synas dock hafva intresserat honom mindre, liksom de ju icke direkt röra hans ämne och därför endast i förbigående omnämnas. Däraf kommer sig, att just jordskalfförteckningen torde vara bland de minst lyckade partierna i afhandlingen. Af de ofvannämda källorna har han endast användt Vet. Akademiens egna publikationer, Hjärne och Bjerkander, och äfven dessa ofullständigt. Å andra sidan har han hopat uppgifterna tämligen kritiklöst, så att t. o. m. tavtologiska meddelanden icke saknas i samlingen.[1] Af hans öfver 60 nummer kunna således endast 54 anses konstaterade; medan en senare tid kunnat uppbringa samlingen af mer eller mindre typiska jordskalf för denna period till mer än tredubbla antalet.

Då Ehrenheims tal året efteråt utkom af trycket, hade årliga uppteckningar för hela landet af samtida jordskalf första gången börjat uppgöras. Det var BERZELIUS, som i sina berömda årsberättelser till Vetenskapsakademien tog hänsyn till äfven dessa företeelser. Han åsyftade dock icke fullständighet[2], hvilket ju också varit svårt att åstadkomma med den tidens outvecklade press och kommunikationer; och hans intresse för saken upphörde snart, så att endast årgångarna 1823, 1824, 1826 och 1827 lemnat bidrag till vår katalog. Den inhemska seismologiens främsta vinst af den store kemistens uppmärksamhet på ämnet är en systematisk framställning af 1823 års fall — efter upprop i tidningarne,

Digitized by Google

veterligen det första efter Hjärnes — samt däraf föranledda teoretiska spekulationer.

År 1835 utkom vårt grannland Norges första jordskalfstatistik, utarbetad af KEILHAU. Ehuru behäftad med åtskilliga brister i kritiskt afseende, är denna publikation af betydelse äfven för den svenska vetenskapen. Keilhau har nämligen medtagit i sin samling en del uppgifter om rent svenska fall, som han funnit i samtida tyska källor[3]; och dessutom hafva ett par af de norska jordskalfven (1657 och 1834) tillika med ett af honom anmäldt danskt (1829) sträckt sig äfven in på svenskt område. På detta sätt hafva alltså 11 primära och 3 sekundära fall tillförts den svenska katalogen.

För hela denna äldre period, hvars litteratur i ämnet vi härmed öfverskådat, föreligger sedan 1903, under titeln »Meddelanden om jordstötar i Sverige före 1846», af min hand en kritiskt sofrad sammanställning, publicerad i Geol. Fören. Förhandlingar. För denna samling hade jag också, så långt då ännu var möjligt, tillgodogjort mig tvänne viktiga källor, som flöda liksom vid sidan af det här öfverskådade observationsmaterialet. Den ena är gamla kyrkoböcker, där presten efter 1686 års kyrkolag (kap. XXIV, § 8, mom. 7) hade att anteckna äfven sällsamma naturhändelser, som timat i socknen. Våra lokalgeografer, som utvecklade en så liflig verksamhet särskildt i 1800-talets första hälft, hafva icke försummat att ösa därur, och på denna väg hade ett halft tjog fall kommit till min kännedom (förutom de redan af Tiselius och Hülphers nämda). Den andra är tidningspressen, som redan på 1700-talet haft ett och annat i saken att meddela. Gifvetvis har äfven denna källa varit föremål för socken- och landskapsbeskrifvarnas uppmärksamhet; det lyckades mig dock att i gamla tidningsspalter uppspåra ett halft dussin hittills obekanta jordskalf, förutom en del nya upplysningar om redan bekanta fall. 1903 års katalog kunde således meddela inalles 136 svenska nummer (hvaraf dock 26 tvifvelaktiga) för tiden före 1846 — 50 fall utöfver de af Ehrenheim, Berzelius och Keilhau samlade.

Sedan dess har emellertid kyrkoböckernas källa kommit i dagen med en fullständighet, som nästan gör epok i denna forskning. Såsom supplementhäfte till Statistisk Tidskrift 1908 har

Digitized by Google

nämligen ELIS SIDENBLADH publicerat ett särskildt häfte öfver »Sällsamma händelser i Sverige med Finland åren 1749—1801 och i Sverige åren 1821—1859, ur uppgifter af presterskapet antecknade». Det visar sig, att Statistiska Centralbyråns arkiv rufvat på en massa primäruppgifter äfven af detta slag, i anslutning till kyrkolagen och till det första gången 1748 fastställda formuläret för befolkningsstatistiska uppgifter från socknarna, där äfven begärdes upplysningar om det som »utom naturens ordentliga skickelse i Elementerne — — sig ter och visar»; prostarne skulle göra utdrag ur sockenpresternas anteckningar, konsistorium ett sammandrag af prostetabellerna, och detta genom landshöfdingen sändas Tabellverket. Det är dessa sammandrag för prosterier, stift och län, som Sidenbladh nu systematiserat och publicerat, och finna vi i samlingen ej mindre än 16 sidor (110—126) fulla med notiser om jordskalf under de angifna åren.

Häraf ha 25 uppgifter (förutom efterverkningarna från Lissabon 1755) kunnat säkert identifieras med redan kända fall; 2 ha antagits härröra från otvifvelaktiga felkällor[4], 12 äro enbart finska; men till riktande af den svenska katalogen återstå ändock ej mindre än 76 fall, hvaraf 72 före 1846 — ungefär ett nytt på två förut bekanta.

Sidenbladh antager, att efterskördar ännu skulle kunna göras på sina håll. En hittills obegagnad källa har jag nu också kunnat i någon mån tillgodogöra vetenskapen, nämligen Hushållningssällskapernas äldsta skrifter, från 1800-talets tidigare decennier. På den tiden räknade Sällskaperna bland sina uppgifter äfven den att åstadkomma beskrifningar öfver de respektive länen, och därvid ha deras ombud icke heller lämnat »märkvärdigheter» i naturen ur sikte. Tyvärr har jag icke haft tillfälle att fullständigt undersöka mera än en af dessa publikationer, nämligen Skaraborgs läns, men den har renderat 5 nya nummer (nedan n:o 173—5, 178 och 185) till vår katalog.

Fortsatta studier i landskapslitteraturen samt i grannländernas hithörande arbeten ha uppdagat ytterligare 5 fall (n:o 1, 3, 4, 22, 37), så att vi nu kunna bokföra inalles ej mindre än 209 jordskalf (hvaraf visserligen 28 osäkra) för tiden före 1846. Detta är säkerligen en fylligare och pålitligare statistik för äldre

Digitized by Google

tider än de flesta land äga — en ny frukt på den svenska statistikens rika och egendomliga träd i presterskapets vård.

*

Vi ha satt året 1846 till skiljemärke därför att detta år inleder en ny period i vår inhemska seismografi. Detta år börja nämligen de regelbundna, om ock ännu icke organiserade eller fullt sammanhängande, iakttagelserna af fackets män.

Huru »litet eller intet uppmärksammadt» jordskalffenomenet i vårt land var ännu vid 1800-talets midt, framgår af AXEL ERDMANNS och SVEN LOVÉNS uttalande i en skrift år 1850.[5] Det var för att i någon mån bota denna brist som den förstnämde år 1846 börjat samla samtida uppgifter, framför allt ur dagspressen; och då hans samling slutar år 1869, hade han på detta sätt sammanbragt ett 40-tal fall. För vetenskapen tillgänglig blef denna samling emellertid icke förrän i dec. 1883, då den bearbetades och utgafs af sonen EDVARD ERDMANN.

Ur lärdomshistorisk synpunkt är det alltså först i begynnelsen af 1880-talet som epoken inträffar. Redan innan Axel Erdmanns katalog sålunda såg dagen, hade också andra publikationer framkommit, som ådagalägga att jordskalfstudiet nu förts inom området för de facklärdes speciella uppmärksamhet. I tredje bandet af den unga Geologiska Föreningens Förhandlingar hade GUMÆLIUS beskrifvit ett nyss inträffadt jordskalf af 1877, i samma tidskrifts fjärde band hade LINNARSSON i en mönstergill monografi behandlat ett liknande fall från 1879, tidskriftens följande band innehöll en samlad framställning af 1880 års seismiska händelser genom NORDENSTRÖM, och i aprilhäftet 1883 (tidskriftens sjätte band) hade GUMÆLIUS börjat en organiserad »samling af underrättelser om jordstötar i Sverige», med uppgifter från åren 1875, 1881 och 1882. Denna samling var föregången af ett »upprop till Sveriges tidningspress och Sveriges folk», utarbetadt i formulerade frågor af samme man å Geologiska Föreningens vägnar och utsändt den 9 jan. 1882.

Härmed var sålunda en systematisk undersökning af fenomenet satt i scen, ehuru ännu endast på privat väg. Uppropet gjorde verkan, och i Föreningens tidskrift, årgångarne 1884—87, finna vi Gumælius fortsätta samlingen med årliga berättelser om fjolårets anmälda fall.

Digitized by Google

Den sista årskatalogen af Gumælius' hand gäller således året 1886. Detta år uppträdde jordskalffenomenet med påfallande häftighet i Norge. Med anledning däraf organiserades i vårt grannland en mera officiell apparat med bestämdt formuleradt program för insamlingen af fakta, och genom BRÖGGER riktades en framställan till Sveriges Geologiska Förening att söka åstadkomma något liknande.[6] En komité af fackmän tog saken om hand år 1887, ett nytt frågeformulär utarbetades, statens Meteorologiska Centralanstalt åtog sig att utsända och mottaga blanketterna, och på våren 1888 gingo de första gången ut bland allmänheten.

Formuläret, som först i senaste tid blifvit något omändradt och utvidgadt, har följande lydelse.

»Iakttagelser vid jordskalf.

Härmed anhålles att Ni vid i Eder ort inträffande jordskalf, vare sig starka eller svaga, ville benäget ifylla så vidt möjligt fullständiga svar på frågorna i efterföljande frågeformulär. Äfven om blott några få af frågorna kunna besvaras, äro ändock uppgifterna af vigt och mottagas med tacksamhet. Om ett jordskalf försports i närheten af Eder boningsort, men ej hos Eder, är det af intresse att äfven derom underrättelse lemnas.

Det ifyllda frågeformuläret återsändes så fort ske kan *oförseg-ladt* till **Meteorologiska Centralanstalten** enligt den påtryckta adressen. För undvikande af misstag bör den utanpå formuläret skrifna adressen till Eder öfverkorsas.

Formuläret emottages på posten portofritt.

De erhållna uppgifterna komma att genom Geologiska Föreningens försorg bearbetas och resultaten att offentliggöras. Exemplar af frågeformuläret tillsändes en hvar, som derom anhåller hos *Geologiska Föreningens sekreterare,* adress *Geologiska Byrån, Stockholm.*

Stockholm i april 1888.

Frågor:

1) Hvilken dag, timme, minut, sekund inträffade jordskalfvet? — Visade Edert ur då rätt. (Jemför uret på närmaste jernvägs- eller telegrafstation)?

2) I hvilket län, hvilken stad, socken, by eller gård gjordes iakttagelsen?

3) Gjordes iakttagelsen ute på marken eller inomhus, och, i senare fallet, i hvilken våning?

4) Hurudan är markens beskaffenhet på det ställe, der iakttagelsen gjordes? — Fast berg, sand, lera, dyjord? — Gjordes iakttagelsen på sjön?

5) Huru många stötar kändes?

6) Huru lång tid förflöt mellan de särskilda stötarne?

7) Huru länge varade hvarje stöt?

8) Huru kändes den af jordskalfvet förorsakade rörelsen? — Stötformig nedifrån eller vågformig? — Om stötarne voro flere, var den lika vid alla?

9) Från hvilket väderstreck tycktes rörelsen komma?

10) Frambragte jordskalfvet några synliga verkningar, såsom: Flyttades möbler, och i hvilken riktning? — Försattes hängande föremål i svängning, och i hvilken riktning? — Stannades eller ökades pendelns svängning i något pendelur, och hvilken riktning har väggen, hvarpå uret hängde? — Utrann ur vätskefyllda, öppna kärl någon del af innehållet, och åt hvilket väderstreck skedde detta? — Uppstodo sprickor i murar eller i jorden, och i hvilken riktning. (Sprickornas utseende och förlopp beskrifvas och aftecknas)? — Iakttogos ovanliga rörelser på telegrafstationernas galvanoskop eller bussol?

11) Förnams något underjordiskt buller, och i så fall: Hurudant var det? — Hördes det före eller efter jordskalfvet? — Huru lång tid förflöt mellan jordskalfvet och bullret? — Huru länge hördes bullret? — Från hvilket väderstreck tycktes det komma?

12) Iakttogs någonting annat anmärkningsvärdt samtidigt med jordskalfvet, såsom: Oro hos djur, susning i skogen eller i skorstenarne, luftstötar eller andra luftfenomen, norrsken, förändring i källors flöde, ovanlig rörelse hos vattnet i hafvet eller i insjöar?

13) Voro fenomenen vid detta jordskalf olika med dem Ni förut iakttagit vid andra, och i så fall, hvaruti bestodo olikheterna?

14) Kan Ni meddela några pålitliga iakttagelser gjorda af andra eller uppgifva adress på personer, som kunde vara villiga att besvara ofvanstående frågor?

Utsändandet af 1888 års formulär betecknar i det hela uppnåendet af det stadium, där vi ännu stå i denna forskning; sedan dess ha vi fått moderna seismografer i Uppsala (1904) och Vassijaure (1906), men denna nyhet har mera betydelse för fysiken än för geografien. Med detta steg 1888 har Sverige, troget sina traditioner på naturvetenskapernas fält, ställt sig i främsta ledet bland de nationer, som söka på systematisk väg aflyssna naturen denna hemlighet; blott två, resp. fyra, år efter Italien och Japan, jordskalfvens klassiska land, som af rent praktisk själfbevarelsedrift

Digitized by Google

tvingats att ägna fenomenet den högsta uppmärksamhet. Tänka vi därtill på att 1888 års apparat endast var en utveckling af ett redan sex år gammalt initiativ, så framstår än klarare våra vetenskapsmäns vakenhet på detta forskningsområde.

Sveriges jordskalfundersökning slutar, som man ser, på samma sätt som den börjat: med en vädjan till allmänhetens intresserade medverkan. Det var dock icke att vänta, att denna metod skulle ensam och redan från början gifva tillfredsställande resultat, i all synnerhet när det gäller ett fenomen af så öfverraskande och ögonblicklig, därtill ofta nattlig, karaktär. Ännu efter 22 års gång är det också endast ett mindretal uppgifter, som tillföras vetenskapen på denna väg, ehuru visserligen det stora jordskalfvet 1904 verkat en påfallande uppryckning i allmänhetens intresse. Mestadelen kommer genom tidningarnes frivilliga spioneringssystem. Samtidens tusenögda press är vetenskapens säkraste garanti, att numera intet jordskalf af någon som helst betydelse skall kunna undgå uppmärksamheten. Att äfven privata förfrågningar från undersökningens ledare spela en stor roll i systemet, sedan ett fall blifvit noteradt i pressen, ligger i sakens natur.

Urban Hjärnes »laboratorium» motsvaras numera, allt sedan 1882, för detta speciella ändamål af Geologiska Föreningen i Stockholm, och som dess fackföreståndare har i 20 år sedan år 1889 fungerat statsgeologen SVEDMARK. Från och med sistnämnda år innehålla alltså Föreningens Förhandlingar en fortlöpande serie »meddelanden om jordstötar i Sverige» af hans hand; i regeln en samling årligen, 1894 t. o. m. tvänne på året. Det sista året, som sålunda i regelbunden följd redovisades, var 1903. Därpå följde ett längre uppehåll, för bearbetningen af 1904 års stora skalf, så att nästa och sista redogörelse, omfattande åren 1904—06, icke såg dagen förrän 1908. Den publicerades i Sveriges Geologiska Undersöknings skrifter Ser. C (n:o 211), där äfven de föregående samlingarne ingått. —

Medan vår svenska vetenskap sålunda för sin del satt de seismiska iakttagelserna i system, så har den också kunnat profitera af grannländernas forskning på ifrågavarande område. Norge står i detta fall främst, med afseende på både intresset och valutan; genom THOMASSEN (samlingar för åren 1834—86, 1888—93),

Digitized by Google

Reusch (1887, 1894—95), Rekstad (1895—98) och Kolderup (från och med 1899) äger det en t. o. m. fullständigare observationsserie än Sverige, hvarjämte den systematiska undersökningen börjat två år tidigare. Finland bidrager med samlingar t. o. m. år 1882 och en monografi öfver ett fall af 1898; alltsammans utarbetadt af Moberg. Af Danmarks magra literatur på ifrågavarande område intresserar oss mest en afhandling af Johnstrup 1870, med kasuistik för äldre tider, samt tvänne uppsatser af Hintze 1896 (öfver fall af 1881 och 1895).

Dessa samlingar i grannländerna hafva naturligtvis sin betydelse för oss med afseende på sådana jordskalf, som spelat i själfva gränsområdena. Den främmande statistiken visar oss först, huru långt våra inhemska jordskalf sändt sina dyningar öfver gränserna. Ur samma källa har vidare, hvad som är af icke mindre betydelse, mången gång framgått, att fall som inberättats från trakter i Sverige endast varit sekundära yttringar från en utländsk härd. På detta sätt har den danska och den finska katalogen t. o. m. kunnat bidraga med några fall äfven efter 1846, hvilka fall icke på annan väg kommit till vår kännedom, och som härnedan alltså skola för första gången införlifvas med den svenska katalogen (n:o 216, 217, 219, 269).

*

När vi öfverblicka det källmaterial, som nu redovisats, så finna vi en tillnärmelsevis sammanhängande serie för de 2 sista århundradena och vissa garantier för fullständighet ända sedan 1750. Endast trenne mera betydande luckor komma till synes; först de bägge decennierna 1802—1820, då Sidenbladhs källor tiga därför att ingen redovisning då var förvaltningsmessigt ålagd vederbörande, vidare decenniet 1836—45 efter Keilhau och före Erdmann och under påfallande knapphet i Sidenbladhs förteckning, slutligen tiden från 1869, då Erdmanns samling slutar, och till Gumælius' behandling af 1877 års fall; i själfva verket ända till 1880, ty först då få vi åter en årskatalog. Därjämte tyckas de speciella åren 1881 och 1887 ha blifvit uteglömda vid vaktombytena på den vetenskapliga utkiken.

Gifvetvis borde dessa luckor kunna hjälpligen fyllas genom studium i vederbörande årgångar af representiva pressorgan. Till

Digitized by Google

ett sådant tidsödande studium har jag emellertid icke haft tillfälle. I all synnerhet för tiden efter 1846 har jag ställt min lärdomshistoriska uppgift som den statistiske ordnarens, hvilken icke samlar nytt material utan nöjer sig med att sammanföra och kritiskt bearbeta det redan föreliggande. Det är endast rent undantagsvis jag kunnat bidraga till de senare årens materialsamling med originaluppgifter, som kommit mig tillhanda på platsen för händelsen; och blott ett enda nummer i katalogen har på dylik rent privat väg kommit vetenskapen till godo (n:o 340).[7]

De framhållna tomrummen ha således tillsvidare endast kunnat fyllas med en och annan reminiscens från senare tider, tillika med någon enda uppgift i främmande statistiker. Är nu detta en svaghet i vår seismografi, så må man blott icke tillägga den för stor betydelse. De resultat, som framlysa ur den svenska jordskalfstatistiken, skola under all variation dock visa en märklig öfverensstämmelse på viktiga punkter, vare sig vi till grund för undersökningen lägga hela katalogen eller vissa särskilda perioder eller ett visst slags fall af starkare slag. Dylika kontrollanalyser synas afgifva ett fullgodt bevis för, att det källmaterial, som redan föreligger, äfven med sina luckor är skäligen bärkraftigt för den moderne vetenskapsmannens ändamål, och att tiden alltså nu varit inne att skrifva Sveriges seismiska geografi — låt vara att två sekler aldrig kunna ge mera än en ögonblicksbild af naturens lif.

BIBLIOGRAFI.

Urban Hjärne, Den besvarade och förklarade anledningens andra flock, 1706, ss. 156—160, 402—407 (pagineringen i sammanhang med första flockens).

Ehrenheim, Om klimaternas rörlighet; tal vid Præsidii nedläggande i Kongl. Vet. Akademien, utg. 1824, ss. 96—100.

Kjellén, Meddelanden om jordstötar i Sverige före 1846; Geol. För. Förhandl. 1903, ss. 129—170, 191—228 (med fullständig källhänvisning för äldre tider).

Sidenbladh, Sällsamma händelser 1749—1801, 1821—1859; Stat. Tidskr. 1908, suppl., ss. 17—19, 110—126.

E. Erdmann, Uppgifter om jordskalf i Sverige åren 1846—69 (med karta); Geol. För. Förh. VI (1882—83), ss. 752—773.

Gumælius, Om jordstöten den 5 mars 1877; Geol. För. Förh. III (1876—77), ss. 341—346.

Linnarsson, Jordskalfvet i mellersta Sverige den 2 febr. 1879 (med karta); Geol. För. Förh. IV (1878—79), ss. 295—331.

Nordenström, Jordskalfven i Sverige år 1880; Geol. För. Förh. V (1880—81), ss. 317—324.

Gumælius, Samling af underrättelser om jordstötar i Sverige, Geol. För. Förh. VI (1882—83), ss. 509—522.

—, Samling etc.; ibm VII (1884—85), ss. 107—109, 500—501.

—, Samling etc.; ibm 1886, ss. 26—27.

—, Samling etc.; ibm 1887, ss. 42—48.

Svedmark, Smärre meddelanden; ibm 1887, s. 132.

—, Meddelanden om jordstötar i Sverige; Geol. Unders., ser. C n:o 107, 1890 (aftryck ur Geol. För. Förh. 1889), 18 sid.

—, Meddelanden etc., II; ibm n:o 122, 1892 (Geol. För. Förh. 1891 och 1892), 22 sid.

—, Meddelanden, III; ibm n:o 137, 1894 (Geol. För. Förh. 1894; med kartskiss), 36 sid.

—, Meddelanden, IV; ibm n:o 142, 1894 (Geol. För. Förh. s. å.; med karta), 46 sid.

—, Meddelanden, V; ibm n:o 167, 1897 (Geol. För. Förh. 1896 och 1897; med karta), 29 sid.

—, Meddelanden, VI; ibm n:o 191, 1898—1902 (Geol. För. Förh. 1898, 1901 och 1902; med karta), 46 sid.

—, Meddelanden, 13; åren 1902 och 1903; Geol. För. Förh. 1904, ss. 201—209.

—, Jordskalf i Sverige 1904—1906; Geol. Unders. ser. C, n:o 211 (äfven Årsbok 1908 n:o 3), 124 ss.

Hansteen, Jordskjelvet den 24 nov. 1823; Magazin for Naturvidenskaberne 1826.

Keilhau, Efterretninger om Jordskjælv i Norge; ibm 1836, ss. 82—165.

Kjerulf, Jordskjælvet Natten til 9 Marts 1866; Forhandl. i Videnskabsselsk. i Christiania 1866.

Digitized by Google

Thomassen, Berichte über die, wesentlich seit 1834, in Norwegen eingetroffenen Erdbeben; Bergens Museums Aarsberetning 1888.

Reusch, Jordskjælv i Norge 1887. Christ. Vid.-Selsk. Forh. 1888.

Thomassen, Jordskjælv i Norge 1888—90; Bergens Museums Aarsberetning, 1891.

—, Jordskjælv i Norge 1891—93; ibm 1893.

Reusch, Jordskjælv i Norge, tre afhandlingar; Forh. i Vid.-Selsk. i Christiania, 1896.

Rekstad, Jordskjælv i Norge Aarene 1895—98; Bergens Museums Aarbog 1899.

Kolderup, Jordskjælv i Norge 1899—1908; Bergens Museums Aarbog 1900—1909.

Moberg, Uppgifter om jordskalfven i Finland före 1882; Fennia 1894.

—, Jordskalfven i Finland år 1882 (med karta); Fennia 1891.

—, Jordskalfvet den 5 nov. 1898 (med karta); Fennia 1900—01.

Johnstrup, Jordskjælvet i Sjælland den 28 jan. 1869 (med förteckning på äldre danska jordskalf å ss. 24—32; karta) Overs. over det K. Danske Vid. Selskabs Forh. 1870.

Hintze, Jordskælvet i Jylland den 16 dec. 1895, och Jordskælvet i det östlige Sjælland den 21 maj 1881 (med kartor); Meddel. fra dansk geol. Foren. 1896.

NOTER.

[1] Stockenstrands meddelande tillika med tre af Bjerkanders uppgifter äro förbisedda; jfr *Kjellén* i G. F. F. 1903, s. 134, n. 4. Gisslers bägge uppgifter från 1720-talet (se *Kjellén* n:o 33) äro däremot upptagna som skilda händelser; och detsamma är fallet med alla tre reminiscenserna om jordskalf i Göteborg på 1670-talet, ehuru det synes uppenbart att åtminstone två af dem afse samma sak, se *Kjellén* vid n:o 10.

[2] I årsberättelsen 1827, s. 352, läsa vi följande: »Under loppet af 1826 hafva åtskilliga lindriga stötar blifvit kända på flere ställen i Sverige, men af en så obetydlig eller t. o. m. problematisk art, att de i nära grannskap icke blifvit försporda». Hvar de uppträdde meddelas ej.

Digitized by Google

[3] Dessa källor äro *Keferstein*, Zeitung für Geognosie 1827, och *v. Hoff* Geschichte der Veränderungen 1824—34. Originalen till dessa notiser i främmande litteratur har jag i flere fall icke kunnat uppspåra. Beklagligen har jag icke heller haft tillgång till den bekante samlaren *Alexis Perrey's* »Les tremblements de terre de la péninsule scandinave», som enligt *Montessus de Ballore* (Les tremblements de terre, s. 38 n.) finnes utgifven i »Voyage de la commission scientifique du Nord en Scandinavie, Laponie etc.», Paris 1845.

[4] Fenomenet i S. Tjust 21 nov. 1760 (s. 115) har antagits vara en meteor och jordstötarna i Halland 1785 (s. 118) härröra af storm allena. Det är icke osannolikt, att också uppgiften om jordskalf i Söderala 10 dec. 1758 (s. 113) i verkligheten sammanfallit med uppgiften om skenet därsammastädes 11 dec. 1758, af Sidenbladh bokförd bland meteorer (s. 134); vi beteckna därför detta nummer i katalogen som tvifvelaktigt. Å andra sidan kunde Sidenbladhs notiser om meteorer 1852 och 1857 (s. 138) lämna rum för misstanken att här verkligen förelegat jordskalf, ehuru vi icke velat medtaga dem. — Då Sidenbladh endast användt sammandragen af kyrkoboksanteckningarna, så kan en och annan detalj ännu vara att hämta i det Statistiska arkivet, se s. 5.

[5] Om Östersjöns medelnivå, Öfvers. af K. V. A. Förh. 1850, s. 46.

[6] Bref från *Reusch* till Brögger, publ. i G. F. F. 1887, ss. 279—283.

[7] Sedan tryckningen af detta arbete börjat och alla beräkningar gjorts klara, kommer till min kännedom ännu ett, fast bestyrkt fall, nämligen *Malung* vintern 1873—4. Äfvenledes har jag hört uppgifter om ett fall i *Skara* i slutet af 1870-talet. Det är för sent att inarbeta dem i statistiken nu; de rubba föröfrigt intet af de redan vunna resultaterna.

Digitized by Google

KAP. II.

FELKÄLLOR.

Pseudoseismiska företeelser.

Sönderspringande meteorer. — Tordön. — Orkaner. — »Seiches». — Störtfloder; Sillrefallet 1782. — Jordskred; katastrofen vid Trollhättan 1648. — Bergstörtningar. — Grufras. — Periodiska dån eller darrningar. — Jordkast. — Jordskott; flottholmars uppstigande. — Vattenskott; Vätterns egendomligheter. — Råkars uppkomst i isen. — Frostsprickning i marken. — Bibliografi. — Noter.

GEOGRAFIEN är först och sist *rummets* vetenskap. Ett fenomen sådant som jordskalfven intresserar geografen vetenskapligt icke som nationalfara, icke heller som naturkraft, i grund och botten icke ens som historiskt dokument från skiftningarne i kampen mellan underjorden och jordytan. Detta må vara politikerns, fysikerns, geologens sak. Geografen betraktar jordskalfvet först och främst som en *rumsföreteelse*. Såsom sådan förråder det för honom svaga punkter, linjer eller zoner i ett lands arkitektoniska byggnad och bör därmed kunna gifva honom en värdefull ledtråd vid spaningarna efter det inre sambandet mellan jordytans växlande former.

Det är således till den seismiska *kartan*, som hans studium af jordskalfven ytterst syftar. Kartan har emellertid till nödvändig förutsättning *katalogen*. Först om dessa hemlighetsfulla ögonblicksföreteelser under tidernas lopp uppenbarat en bestämd förkärlek för vissa bestämda lokaler, först då äger geografen en säker ledning vid sina slutsatser.

Vår närmaste uppgift, sedan källmaterialet samlats och öfverskådats, blifver alltså att på dess grund uppgöra en kritisk förteckning öfver samtliga de fall, där man med någorlunda säkerhet kunnat konstatera och diagnosticera jordskalf inom landets gränser.

Digitized by Google

Men då kommer frågan: huru skola vi kunna säkert igenkänna ett jordskalf bland andra buller och skakningar på jordytan? Såsom den orienterande beskrifningen i förra kapitlets början visat, så är ett jordskalf för oss endast en kombinerad samling effekter för öra, känsel och stundom äfven öga. Hvad som åstadkommer effekterna, kunna vi icke se. Vi stå inför verkningar allena, hela vår undersökning måste byggas på metoden att sluta tillbaka från verkan till orsak. Men detta är som bekant en vansklig och villande väg, därför att samma verkan kan framkallas af vidt skilda orsaker. Därför kräfves här mycken vaksamhet och försiktighet. Vi kunna icke vara säkra på vår seismiska diagnos, förrän vi i hvarje särskildt fall öfvertygat oss om att symptomerna icke härrört från någon annan, mera ytlig kraft.

När vi rikta uppmärksamheten åt detta håll, så skola vi säkerligen med öfverraskning finna, huru många de företeelser i själfva verket äro som yttra sig likt jordskalf utan att ändock vara det. Jordskalffenomenen äro nämligen icke mera säregna, än att de kunna framkallas af en hel del orsaker både ofvan och på och innanför jordytan. Vi måste känna dessa andra »pseudoseismiska» företeelser, innan vi kunna skrida till katalogens uppgörande; på det att den icke må blifva behäftad med apokryfiska nummer, som rubba den vetenskapliga grunden.

Det synes lämpligt att här taga en öfversikt af alla dessa felkällor i ett sammanhang. Desto lättare skola vi sedan kunna undgå dem i de speciella fallen.

*

Hvarje häftigt och koncentreradt tryck på jordytan omsätter sig för våra öron till buller och tenderar att framkalla en vågrörelse i marken. Redan ett frambrusande järnbanetåg, ja ett tungt kördon på gatan, bringar våra hus och fönsterrutor att sakta darra, på samma gång som det förnimmes som dånande ljud. När stora ånghammaren går på Sandvikens järnbruk, kännes darrningen hundratals meter och höres dånet milslångt bort. Liknande verkningar framkomma vid explosioner, såsom dynamitsprängningar eller kanonskott; och Venedigs invånare saknade väl icke förnimmelser af detta slag då »campanilen» rasade ned.

Redan från kulturvärlden härstamma alltså en del verkningar som påminna om jordskalfvens. Här är den verkliga orsaken

Digitized by Google

i de särskilda fallen lätt att urskilja. Svårare kan detta blifva, när naturkrafterna själfva uppträda på scenen och leka jordbäfning.

Sålunda är förväxling tänkbar t. o. m. med en så aflägsen företeelse som de i rymden flygande m e t e o r e r n a, när nämligen stunden är kommen för dem att springa sönder; det därvid uppkomna lufttrycket och ljudet fortplantar sig ned till jordytan och kan af en iakttagare allt för väl uppfattas som härstammande från jordens inre. Äfven om han kan se meteorskenet förut, så är diagnosen icke själfklar, ty starka sken i luften äro icke så alldeles sällsynta följeslagare till verkliga jordskalf, såsom redan fallet 1901 i Värmland gifvit oss exempel på.

I 1903 års katalog för äldre tider har jag meddelat fyra fall där tanken går till denna felkälla. Tämligen klar är diagnosen vis-a-vis den eldkula som år 1763 syntes öfver stora delar af Norrland och slutligen försvann med en väldig knall (n:o 68 i samlingen); och dock antog en sådan kännare som *Gissler* fenomenet för ett slags jordbäfning. Likaledes kunna vi numera knappast tveka om beskaffenheten af det sken, åtföljdt af ljud som af muskötskott, »trummor, trumpeter och gigor», hvilket enligt anteckning i Mora kyrkobok bevittnades af några dalamän år 1664 (n:o 7). Mera osäker känner man sig inför det »starka susande under hastigt klart sken», som *Hülphers* omtalar från Nordmalings socken jämt hundra år senare (n:o 71); likaså inför det om Morafenomenet erinrande »skjutande såsom af kanoner» och »ljud af trummor» eller »tomma tunnor», som berättades i 1756 års Posttidningar från Valbo socken i Gestrikland (n:o 56, bland tilläggen). Då Nordmaling är kändt för rent seismiska företeelser, och då från Valbo intet ljusfenomen omtalas, lutar diagnosen i de sistnämda fallen snarast åt jordskalfvens håll, hvarför vi nedan (n:o 97, 71) medtagit fallen, med beteckning som tvifvelaktiga. Tvänne andra, af *Sidenbladh* meddelade fall från samma tid (n:o 79, 83) ha likaledes på denna grund betecknats som osäkra; likaledes tvänne uppgifter från våra dagar (n:o 390, 421), så att på detta konto inalles falla 6 tvifvelaktiga nummer i katalogen.[1]

En vanligare konkurrent till jordskalfven är å s k a n. Hvar och en vet, att ett kraftigt åskslag på nära håll försätter fönsterrutorna i skallring, så att de t. o. m. kunna spricka sönder. Här är således samma kombination af skakning och dån, som är det väsentliga i jordskalffenomenet, tillika med det ljussken, som bildar ett tillfälligt tillbehör till detsamma. När man i natten väckes af åskans buller och känner sängen skaka, då kan man lätt

Digitized by Google

inbilla sig att det är underjorden som talar i st. f. luften. Fall af förväxling eller ovisshet om orsaken hafva härvid icke heller varit sällsynta.

Från äldre tider (min samling n:o 34) omtalas ett åskslag i Vänersborgstrakten 1723, hvarigenom borrades en grop af 11—12 *m* längd, 2 *m* bredd och nästan lika djup i jorden; meddelarens misstanke, att jordbäfning medverkat, synes icke mycket grundad. Tvifvelaktigare äro vissa fall af dån med ringa eller ingen skakning, såsom på Varaslätten 1755 (nedan n:o 66), i Bollnästrakten 1760 (n:o 82), i Haparanda 1858 (n:o 239), på Närikeslätten 1894 (n:o 351) och i Gällared (Åtradalen i Halland) 1900 (n:o 383); likaså fall af jordskakning då åskan faktiskt går i trakten, såsom på Lisön i Sorunda 1885 (n:o 292) och på skilda ställen i Mälareprovinserna febr. 1894, eller åskmoln synas på himmelen, såsom i Västernorrland jan. 1882. Vid detta sistnämda tillfälle (*Gumælius* 1883, s. 513 f.) utvecklades i en lokaltidning särskilda skäl att uppfatta fenomenet som åskväder och gjordes därvid följande, från sakkunnigt håll härstammande, anmärkningar, som icke sakna betydelse i diagnostiskt hänseende: »Den skakning, som erfors samtidigt med dundret, är ingenting ovanligt vid åska, men måste kännas större då jordytan är hårdt frusen. Lufttrycket träffar då ett större motstånd, hvarigenom dess verkan måste blifva större. När jordytan icke är frusen, är den naturligtvis mjukare och mera elastisk. Hon kan därför icke så lätt komma i dallring genom lufttrycket, alldeles såsom ett papptak är en dålig resonansbotten i jämförelse med ett af trä eller gips. En violin af papp skulle gifva jämmerliga toner, emedan ljudvågorna icke förmådde sätta det lösa och porösa pappämnet i dallring, utan så att säga sila sig ut genom dess porer. Detta exempel torde vara tillräckligt belysande för den olika verkan ett åskdunder har på en frusen och ofrusen jordyta». — Vår katalog har inalles 7 tvistiga fall af detta slag.

Men äfven starka s t o r m a r, utan elektrisk urladdning, kunna framkalla jordskalfsymptom genom uppdrifvande af vågsvall vid stränder, kullstörtande af föremål på land o. s. v. Man har därför anledning till misstanke, så snart ett anmäldt jordskalf befinnes förbundet med starka atmosfäriska rubbningar, och det icke är bestämdt iakttaget att dessa uppkommo efter skakningen.

Denna felkälla anmärkes redan af *Johnstrup* med afseende på 1632 års fall, hvarvid en massa träd i skogarna berättas hafva blåst ned. Ännu osäkrare är jordskalfdiagnosen beträffande den »förskräckliga storm och jordbäfning», som öfvergick Gotland 1375 (n:o 1), den »starka storm och jordbäfning», som dref upp en klippa ur hafvet vid Käringön 1725 (n:o 34), och den »häftiga orkan, åtföljd af

Digitized by Google

jordbäfning», som kullkastade Nafverstads kyrktorn vid Bullaren 1736 (n:o 38). Jag är numera icke heller säker på att något underjordiskt motiv förelåg vid den nordoststorm, som på nyårsafton 1772 förstörde Dalbobron i Vänersborg (n:o 108); synnerligast som en liknande händelse af otvifvelaktigt exogen karaktär berättas redan för året 1698.[2] Ännu ett tvifvelaktigt fall af denna kategori anföres af *Svedmark* (I, 12) från Ystadtrakten 1888 (n:o 314); så att vår katalog drages med 5 osäkra nummer af detta slag.

Ännu ett slag af atmosfäriska rubbningar, som under vissa omständigheter kan förvilla diagnosen, är det s. k. seiches-fenomenet. Det uppträder i form af vågsvall och skvalp på vattenytor, som blifvit störda i sitt jämviktsläge genom plötsliga förändringar i lufttrycket. Då dylika störningar naturligtvis också kunna framkallas genom jordstötar, så kan man, med endast verkningen för ögat, icke alltid vara säker om orsaken.

En art af seiches var möjligen det aldrig i mannaminne iakttagna fenomenet vid Trelleborgs strand en augustimorgon 1892, då hafvet på ett par minuter steg en meter högt under dof susning; en hastig omkastning af vinden beledsagade fenomenet (*Svedmark* III, 2). På seiches kommer man ock att tänka, då man i Inrikes Tidningar 1765 läser om en mystisk omväxling af ebb och flod, väl 20 gånger inom några timmar, vid Luleå (min samling n:o 75).[3]

Vi komma nu till en kategori af skenbart seismiska symptom, hvilka äro enkla mekaniska följder af tyngdlagens direkta ingripande ofvanpå jordytan medelst ett tyngre medium: snö, vatten, lös jordmassa eller berg. Gemensamt för dem alla är, att de också kunna vara sekundära verkningar af jordskalf, hvilket gifvetvis är ägnadt att framkalla osäkerhet om fenomenets natur i de enskilda fallen.

Här möta vi således först laviner i fjälltrakterna; denna felkälla tyckes dock icke hafva spelat någon roll i vår seismiska literatur. Vi tänka därnäst på störtfloder, uppkommande när naturliga eller artificiella fördämningar på ett eller annat yttre sätt blifvit sprängda. I vanliga fall ligger då orsaken i öppen dag; men det finnes äfven tvänne sådana händelser, som ådragit sig seismologens uppmärksamhet.

Det ena är den »jordbäfning som uttog Husebydammen anno 1661», enligt uppgift till *Hjärne* (nedan upptagen som n:o 7). Det andra, vida märkligare, inberättades till K. Vet-Ak. 1782 af lektor *Hellzén* och ägde rum i Sillreån samma år den 23 maj (min förra sam-

Digitized by Google

ling n:o 96). Ett knappt par km från denna ås utlopp i Indalsälfven genomflyter ån den lilla Brusjön, öfver hvars utlopp var byggd en hålldamm och en landsvägsbro. Tidigt på morgonen den angifna dagen väcktes en i närheten boende torpare af ett »ovanligt åskdunder». Han skyndade ut, lagom att se dammen och bron »utur grunden upplyftas och uppkastas», medan sjön kokade och svällde därbakom. Utför ådalens tämligen starka sluttning kastade sig nu vattnet med oerhörd våldsamhet, medtagande ej blott nyssnämnda damm och bro utan äfven ett par kvarnhus, stenblock och skog, och detta med sådan häftighet, att grofva furuträd visade sig än med rötterna och än med toppen uppe. »Jorden synes liksom hafva remnat efter vägen»; på sina ställen i åbottnens fasta grund lära sedermera funnits skåror på 9 *m* djup, och självfva Brusjön, som före katastrofen ej mätte öfver 3,6 *m* djup, sänktes nu till denna nivå men fick det oaktadt ett djup på inemot 15 *m*. Sålunda kom floden till Sillre sågverk och åmynningen, här sprängdes dammar och bankar, och vattnet störtade sig öfver byggnaderna med sådant raseri, att tvänne arbetarehustrur icke kunde berga sina lif. Det öfriga folket hann undan, men såg »skorstenarne sjunka ända ned igenom husens grund», husen själfva vändas upp och ned och bortföras som en oredig massa, allt medan de kände marken svikta under sina flyende fötter. Ån skar sig ut på en annan punkt och aflastade där »ett berg af grus och sten», som fyllde Indalsälfven till 2/3 af dess bredd; härvid uppkommo forsarne vid Sillre, som ännu i dag vålla turiståugaren på floden rätt mycket arbete. Efter 2½ timma begynte vattnet i ån att falla och efter 3¼ låg det vid Sillre i sin gamla nivå; men den stora Indalsälfven steg öfver 2 *m* högt ända till sitt utlopp 4½ mil ned, och det dröjde 4 timmar innan han åter kom till ro.

Denna naturtilldragelse är ett godt exempel på de svårigheter, som kunna möta konstaterandet af ett jordskalf. Meddelaren själf finner intet tvifvel råda om en seismisk förklaring, och han stöder denna åsikt med uppgifterna om det knallande dånet, ådalens remnande, skorstenarnes nedryckning och markens gungning, men framför allt med en noggrann beräkning enligt hvilken här spelat med mycket mera vatten än sjön och ån kunnat leverera, hvadan vatten måste »utur jorden blifvit uppkastadt». Vi skulle således här se en »syndaflod» i smått med uppströmmande grundvatten. *Keilhau* åter ser i företeelserna endast sekundära verkningar af ett »särdeles stort jordfall och de före detta försiggångna vattenoperationerna på den lösa terräng som omgifver sjön och utgör dess botten». Efter en viss tvekan har jag i min seismiska statistik 1903 anslutit mig till denna senare uppfattning, sedan det befunnits att Sillreån har ett helt komplex, till dels rätt betydande, sjöar längre upp i sitt vattenområde, hvilka således lätt förklara vattenmassan vid katastrofen. Traditionen på platsen talar icke heller om en jordbäfning, utan om

Digitized by Google

en störtflod från de öfre sjöarne, uppkommen genom att en fördämning sprang för vårflodens tryck.

Händelsen i Sillre väcker minnet af en än mera ödesdiger naturkatastrof, tilläfventyrs den mest tragiska som menniskor upplefvat inom våra bygder; den är också bevarad genom ej mindre än fem olika berättelser, änskönt den timade så länge sedan som 1648 (min saml. n:o 2.[4] I detta sammanhang intresserar den som typ för ännu ett slag af pseudo-seismiska företeelser, j o r d s k r e d eller — för att tala med URBAN HJÄRNE — jordfall.

Kl. 2 e. m. den 7 okt. 1648 uppsteg ur Göta älf strax nedanför Trollhättan en »kolsvart dimma». När hon höjt sig, så »öppnade sig himmelen och kom eldslåga ur henne», under »två åskdunder — — och en jordbäfning». I samma ögonblick kastades »några hundra famnar åker och äng till 27 alnars djup» från den norska gården Intagan öfver till svenska sidan (»såsom ett förebud att landet strax därefter skulle blifva svenskt»). Härigenom uppdämdes vattnet, hus och bodar vid lastageplatsen borttogos af floden i ett nytt lopp, och 85 människor (enligt lägsta uppgift) omkommo. En meddelare påpekar, att den 25—30 *m* höga strandvallen förut var af floden undergräfd, och antager att en jordbäfning påskyndat katastrofen. Detta är naturligtvis en teoretisk möjlighet, som sådan bestyrkt af erfarenheten från 1759 års jordbäfning, då enligt *Holmberg* faktiskt »stora jordfall skedde vid Göta älf», och från ett lokalt fall i Skara 1893, då man efter jorddånet fann ett ras i en bäckdal (n:o 343, *Svedmark* III, 5); vid det ifrågavarande tillfället har dock ganska säkert åskväder varit den omedelbara anledningen till raset. — När vi höra talas om en liknande »jord- och vattubäfning» längre ned i älfdalen 1773 (nedan n:o 109), så är den möjligheten icke utesluten, att skakningen också här framkallats rent mekaniskt genom ras vid stranden. Sannolikt kommer på samma konto också det s. k. »jordkastet» vid Ringstad gård nyårsdagen 1694 (n:o 16), i Örekilälfvens dalgång strax bortom Bohuslänsgränsen, genom hvilken märkliga tilldragelse ett stycke skogsmark på 83—62—46 *m* utsträckning och 7—10 *m* mäktighet kastades nära 200 *m* bort i och öfver älfven; tilldragelsen åtföljdes af upprepadt dån, och man såg efteråt »bara blålera» bubbla och sjuda i gropen efter jordstycket.

Ännu kraftigare måste jordytan påverkas af de koncentrerade stötarne vid ett b e r g r a s. Hvarje dylik händelse måste alltså åstadkomma jordskalfsymptom i nejden; medan det naturligtvis också kan förhålla sig så, att bergraset är ett sekundärfenomen, framkalladt just af en verklig jordbäfning, såsom positivt omtalas från Ångermanland 1718 (saml. n:o 32, nedan n:o 31).

Digitized by Google

Redan 1761 fäste Vet. Akademien uppmärksamheten på denna felkälla, då den förklarade en från Småland anmäld jordbäfning som en verkan af »att någon klippa af ett berg i nejden spruckit eller satt sig». I Uddevallatrakten och skärgården utanför äro ytliga bergstörtningar synnerligen vanliga genom bergens starka sprickfullhet; i »Svinviks pallar» (på vägen Uddevalla—Lysekil) synes ett nedrasadt klipp-parti vid foten af bergväggen, och från en bergholme i närheten skall (enligt privat meddelande) för endast några år sedan ett stort stycke hafva med dån sjunkit i hafsdjupet. År 1897 anmäldes ett dylikt ras i Uddevallas omgifning, och samtidigt förspordes i närheten ett »lindrigt jordskalf» (*Svedmark* VI, 1); i detta fall är sannolikt jordskalfvet endast en verkan, hvadan jag icke ansett fallet böra medtagas i katalogen.

Då raset icke sker utanpå men inuti, så att partier af grunden störta in, talar man om sättning i grunden. Om den förra företeelsen är ett verk uteslutande af mekanisk förvittring, så är denna kanske förberedd genom kemisk: upplösningar genom vatten inom bergets fasta massa, som alltså får tomrum, hvilka slutligen icke kunna upprätthålla jämnvikten. Själfva sammanstörtningen är naturligtvis i bägge fallen en rent mekanisk akt under tyngdlagens lydno. I bägge fallen måste också jordskalfforskaren vara på sin vakt, så att icke hans katalog förorenas af exogena fall.

I själfva verket ligger här hans största risk, då en på djupet försiggående instörtning, äfven om den är en enkel verkan af tyngdlagen allena, måste på ytan framkalla alldeles samma symptom som en endogen sprickning i bergmassan. Det finnes också forskare, som anse alla jordskalf vara framkallade på denna mekaniska väg; och det finnes länder, där berggrundens beskaffenhet gör denna förklaring sannolik. Sålunda har VOGLER kunnat hålla före, att de allra flesta Schweiziska jordbäfningar hafva denna ytliga karaktär; och JOHNSTRUP har uttalat detsamma om Danmark med dess lätt urlakade kalkgrund.[5] I Sveriges urberg har man hittills icke ansett denna teori hafva gynnsamma förutsättningar.[6] Det synes emellertid lämpligt att i efterföljande förteckning särskildt som *lokala* (med eller utan frågetecken) utmärka sådana uppgifna jordskalf, hvilka anmälts under förhållanden som synas isolera dem på ett mycket begränsadt rum; i sådana fall synes nämligen misstanken på en mekanisk genesis ligga något

Digitized by Google

närmare än vanligt, äfven där inga särskilda omständigheter eljest direkt tala för densamma.

Speciellt misstänkta äro uppgifter från grufvor, med deras naturliga förutsättningar för ras. Gifvetvis måste trakten känt starka jordskalfsymptom den stund på dagen 26 juni 1687, då »stora stötens» nu nära hundra *m* djupa och flere hundra *m* vida fördjupning uppstod genom ras i Falu grufva.[7] Från Sala berättas tvänne starkt lokaliserade skalf, af åren 1698 och 1775 (förra saml. n:o 18, 83, nedan 19, 113); då man emellertid bägge gångerna vid särskild undersökning fann grufvan oskadd, så föreligger ingen direkt anledning att utmönstra fallen ur vår katalog eller ens anse dem tvistiga. Från nyare tider märkas tvifvelaktiga fall af detta slag från Hjulsjö 1884 (n:o 285, *Gumælius* 1885, s. 500 f.) och Nordmarks grufvor 1889 (n:o 315, *Svedmark* I, 15); å andra sidan finnas många uppgifter om huru bergslagen med grufvorna deltagit i äkta jordskalf, särskildt i Värmland. Till samma kategori af felkällor räkna vi de underligt begränsade fallen i Svartsång och Svallinge (n:o 327—328 samt 296) samt darrningen i sandåsen vid Hamre 1891 (n:o 336), så att katalogen får 6 sådana nummer.

Från några ställen i vårt land föreligga uppgifter om p e r i o d i s k a l o k a l d å n utan vidare symptomer och från en plats om liknande darrningar utan ljudfenomen. I dessa fall synes en seismisk förklaring utesluten genom företeelsens begränsning till en enda backe, bergknalt o. s. v. eller ett hus; och vi hafva då intet annat att tänka på än liknande sättningar, äfven om det måste medges, att denna förklaring är ägnad att rubba välgrundade förutsättningar, när det gäller hårdt berg. Det är samma förklaring, hvartill senast SAPPER (i Geogr. Zeitschrift 1909, s. 75) kommit med ett likadant fenomen i Centralamerika (s. k. retumbos).

Första uppgiften af detta slag gäller H y l t a s k o g s b a c k e n i Skurup och framkom i Ystads Tidning 1862. Isynnerhet vintertiden under stark frost förnimmes ur den stora och tämligen höga backen »ett underjordiskt buller och dån, hvilket liknar en aflägsen åska eller ett fjärran kanondunder». År 1855 hördes det en midnatt så starkt, att »folket å angränsande ställen uppväcktes ur sin sömn och antog för gifvet, att antingen en mur kullfallit eller några brunnar igenramlat». Det hördes åter 1856, men sedan icke förrän 1861 »i ringa mån vid några få tillfällen» (*Erdmann*, s. 765). Nästa lokal, som omtalats för samma hemlighetsfulla musik, är H å s t a d b ä c k s d a l g å n g i Lundatrakten; med anledning af 1894 års jordskalf anmäldes därifrån, att »särskildt om höstarne, men äfven vid andra årstider.

Digitized by Google

höres ofta underjordiskt buller» (*Svedmark* IV, 16). Om bägge dessa skånska fall bör anmärkas, att de ligga på kritformationen, hvars lösa kalkbergarter synas väl predisponerade för kemisk förvittring. Vi äga också ett direkt intyg från Skurup, att jordstötar »ofta förekomma här på kritformationen» (folkhögskoleföreståndaren *N. Hansson* hos Svedmark IV, 7). — Svårare synes förklaringen i de bägge fall, som på privat väg kommit till min kännedom åren 1902—3 från södra Bohuslän. Det ena gäller nakna klippan under Härlycke gård i Tegneby församling och påminner om det förstnämda fallet; det inträffar nämligen särskildt om vintrarne vid barfrost och förnimmes som doft dån och buller under själfva stugan, helst nattetid. Det andra spelar i ett högt berg nära Stenungssund, Hugsvätte, och skiljer sig från de öfriga fallen äfven därigenom att det anmäles från sommartiden; 5—6 gånger under 1890:talet och senast 1901 hade meddelaren hört underliga långa dån, liknande »ej allt för aflägsna åskknallar», ur bergets inre. I dessa sista fall är berggrunden urbergsgneis; visserligen en på många sätt illa medfaren gneis, om hvilken vi äfven på andra grunder synas nödsakade att postulera en ovanlig inre bräcklighet.[8] — Mycken analogi med de förstnämda fenomenen erbjuder det af *Tiberg* i G. F. F. 1909 från Långbanshyttan anmälda »spökeriet», ehuru det här gäller darrning och skakning. Den angifna begränsningen till vintertiden synes äfven här försvåra en seismisk diagnos, ehuru saken visserligen ingalunda är klar.

I detta sammanhang må slutligen erinras om en högst egendomlig händelse, som anmäldes från Hedemoratrakten i april 1881 (*Gumælius* 1883, s. 511 f.). En person ville med ett hammarslag lösgöra en skärfva för undersökning ur en »ur marken upphöjd hällplatå» vid en öfvergifven grufva; »som jag sålunda stod i fast ställning med fötterna omkring 2 fot åtskilda och vänd nästan mot SV och gaf hällen slängen, nedkommer ett mullrande utför berget jämte en dallring med bösskulans hastighet och går fram midt under mig mellan båda mina fötter och fortsätter bakom mig utför berget; rörelsen och ljudet gick alldeles i rak linie.» Man undrar icke på, att meddelaren i förstone blef något häpen öfver effekten. Tydligen förelåg här förut en spänning i berget så stark, att ett hammarslag var nog att utlösa den. Meddelaren satte själf spänningen i sammanhang med »någon i gång varande grufva», alldenstund enligt hans uppfattning starka sprängskott kunna åstadkomma sprickor eller tendens till sprickning på flere mils utsträckning. Enligt denna tanke, som dock icke utesluter allt tvifvel, skulle alltså fallet komma på de rent artificiella, »kulturella» jordbäfningarnes konto.

Med grufrasen och sättningarna hafva vi redan aflägsnat oss från jordens yta och sökt felkällor innanför, ehuru ännu alltjämt af mekaniskt slag (med eller utan kemiskt förarbete). Vi

Digitized by Google

flytta nu uppmärksamheten till några kategorier af falska jordskalf, som måste ådraga sig ett specielt intresse icke minst genom sin hemlighetsfullhet: naturföreteelser af fysiskt slag och åtminstone skenbart invärtes kraft, men skiljande sig från verkliga jordskalf genom sin rent punktuella åverkan, som skvallrar om helt andra motiv.

Inom denna kategori tilldrager sig den väl begränsade företeelse, som af HJÄRNE med afseende på resultatet benämdes »graf» men som med afseende på fenomenet lämpligen kan kallas jordkast, den ojämförligt största uppmärksamheten; icke minst därför, att den endast synes vara känd i vårt land och äfven hos oss råkat i nära tvåhundraårig glömska, sedan den först af Hjärne konstaterades. Det är frågan om ett fenomen, som omtalats endast från månaderna december—april (alltså vinter och förvår), som uppträder endast på öppna jämna platser (åker och äng), helst med lerbotten, och som där åstadkommer långsmala gropar på i allmänhet 2—3 (undantagandes ända till 13) *m* längd och knappt ½ (undantagandes 1½) *m* djup; denna graf är på sidor och i botten alldeles jämn »som hyflad», det uppkastade jordstycket har också släta och hela kanter »som en ost stjälpt ur ett ostkar», där det ligger, med gräsvallen upp, i grafvens omedelbara närhet (undantagsvis ända till 10 *m* bort). Från grafkanterna utlöpa någon gång sprickor längre ut i marken. Vanligen har man först efteråt märkt fenomenet på effekten; de få gånger det observerats i självfva födelsestunden har det yttrat sig som »litet ljungande och dunder samt en liten jordbäfning». med »dån som af en sakta jordbäfning», med »en klotformig blixt» och »lindrigt mullrande», hvarjämte ett vittne i Värmland hörde ett egendomligt, minst en kvart ihållande susande eller brusande under förhållanden, som bestämdt angifva ett sammanhang med jordkastet vid Glumstorp 1903. Däremot tyckes aldrig någon verklig knall, egentligt åskslag eller jordstöt hafva förekommit vid detta slags naturföreteelse.

På sistnämda omständighet, ljudfenomenen, tillika med det vid Glumstorp iakttagna och äfven i gamla berättelser antydda förhållandet, att jordens uppstötning sträcker sig precis till det djupt dit marken är käläd, har professor HJALMAR SJÖGREN år 1903 grundat en förklaring. Fenomenet är enligt hans mening — som

Digitized by Google

tillsvidare framstår som den enda rimliga — af elektrisk natur, en egendomlig form af åskslag, där urladdningen genombrutit den kälade marken, hvilken som sådan utgör ett oledande lager. Till stöd för denna tolkning anföres ett exempel från Manchester-trakten 1809, där ett åskslag upplyftat en tegelstensmur af nära 4 *m* höjd och 1 *m* tjocklek samt försiktigt placerat den 1—3 *m* bort. Genom ett upprop af Sjögren till allmänheten är fenomenet numera ställdt under bevakning liksom jordskalfven.

De säkert kända fallen af jordkast äro följande. 1) 1598 i Väckelsång strax Ö om Åsnen i södra Småland. 2) 1630 febr.; Landsberga äng nära Örsundsbro i sydvästra Uppland; »Konung Gustafs graf», med spåren synliga ännu 1701. 3) 1674 mars; Ström vid Göta älf (enligt annan uppgift förlagdt till 1672). 4) 1678 april; Landsberga, »tre böss-skott» ifrån konung Gustafs graf. 5) 1685 dec.; Kungs Wallby i midten af Närike. 6) 1686 dec.; Odensala ej långt från Sigtuna. 7) 1691 febr.; Partilled vid Göteborg. 8) 1691 våren; Hölö i trakten af Tullgarn. 9) 1696 april; Rydsgård i södra Skåne. 10) 1706 febr.; Hjälsta ej långt från Landsberga. Dessa tio fall meddelas af *Hjärne*, som dessutom har fått trenne odaterade uppgifter, n:o 11—13, från Vassända vid Vänersborg, Skölsta i Norunda härad af Uppland och Alfvesta i Småland (»två stycken grafvar», antagligen vid samma tillfälle).[9] Vidare omtalas af *Linné* i Västgöta resan ett fall 14) 1736, om vintern, från Sunnersberg på Kålland. Härtill lägger nu *Sidenbladh* (s. 119, jfr s. 19) ett nytt fall från äldre tid, nämligen 15) 1796, vintern, Hvalstad i Vartofta härad. Sedermera är ingenting bekant om fenomenet förrän år 1903, då tvänne fall anmäldes från det värmländska slättlandet vid Vänern: 16) jan. 31, Glumstorp, och 17) Grums. Enligt meddelande af Sjögren har äfven ett adertonde fall nu inkommit, från 18) Vilhelmina i Lappland; och slutligen har jag ryktesvis förnummit ett fall i 19) Råda vid Klarälfven.

Till förklaring af jordkasten hade redan Hjärne tillgripit underjordisk gasutveckling, ehuru han själf icke fann tolkningen fullt tillfredsställande. Däremot synes denna teori vara möjlig och den enda möjliga beträffande ett annat fenomen, på hvilket Hjärne äfven anför exempel. Det torde lämpligen kunna benämnas j o r d s k o t t, efter en term som Linné använde på jordkastet i Sunnersberg. Under detta namn sammanfatta vi sålunda de punktuella explosioner, som här och där omtalas i litteraturen, och se i dem gasutbrott innanför jordytan — således åter en från jordskalfven genetiskt skild företeelse, hvadan de flesta nu icke ens som tvifvelaktiga medtagits i katalogen.

Digitized by Google

Frånsedt ett par mera obestämda, odaterade uppgifter[10] af mindre utpräglådt slag, anför *Hjärne* ett första fall från Sundborn i Dalarne maj 1701 (min samling 1903, n:o 20); under »förskräckligt knall och dunder... uppsprang en stor stubbe med rötter utur jorden, som kullkastade 2—3 kor» och lemnade ett djupt hål efter sig; händelsen ägde rum på en fäbodvall i stilla väder och starkt solsken. De få underrättelserna från fallet i Huseby skog vintern 1701—2 (saml. och nedan n:o 21) peka i viss mån åt samma håll. *Hülphers* meddelar ett snarlikt fall från april 1704, i Ore socken af Dalarne (saml. n:o 23), då i en bergsluttning »stenarna begynt till att röras, hvarpå hördes ett starkt dundrande utur jorden, som förde upp stenar och jord, därpå uppsprang i den öppningen ett så starkt vatten, att det med sin ström förde utför berget en ko och en get». Efteråt fann man »en häll söndersprucken i tre delar», och det anmärkes att vatten icke framträdt där vare sig förut eller efteråt. Af samma slag är möjligen det »dån liksom af starka pistolskott i jorden», hvilket hördes på hösten 1755 »från en med björk och annat ris öfvervuxen mosse eller kärr, som allmogen berättar varit sjö tillförene», i Frillestad socken af Skåne (se vid n:o 54 i min saml.). *Stockenstrand* anför ett fall från en vår, i mars månad, då det kom ett »jorddunder som var så starkt, att jord, stenar och trän med rötterna ramlade utför bergen» (vid n:o 110 i saml.); här kan man dock hellre tänka på ett skred eller en sättning. Ett typiskt jordskott anför *Tuneld* från Hiegöl i Jönköpingstrakten 1828 i december, då den kälade jorden »uppsprängdes styckevis i 4—5 alnars långa torfvor» och »ur en hård gräsbacke» uppsprang »ett vattenflöde, som uppkastade och bortsköljde med största häftighet hundra lass jord och småstenar», jämte stycken af en gärdesgård, träd och buskar, allt under ett dån i luften som åskdunder (saml. n:o 128). — När vi i *Sidenbladhs* förteckning läsa om orkaner som uppkommit »ur en å» (1756, s. 146) eller »på en göl» (1827, s. 156) eller med knall ur ett berg (1829, ibm) så vill tanken gärna gå till samma företeelser.

Som man ser, äro jordskotten ingalunda en till karaktären så väl begränsad företeelse som jordkasten. De förekomma öfver hela året, de genombryta all slags mark ända till fast berg, de hafva slutligen ingen stående effekt på den genombrutna marken. Under vissa förhållanden kan emellertid i sistnämda afseende en ytlig likhet uppstå mellan de bägge naturföreteelserna: nämligen när gasutvecklingen uppdrifver ett af någon anledning isoleradt stycke af en sjöbotten eller en s. k. flottholme. I detta fall förnimmes företeelsen dämpad till ett susande, men kan äfven framträda explosivt med knall; af hvilken anledning den synes påkalla ett omnämnande i detta sammanhang.

Digitized by Google

Äfven på detta område är *Hjärne* föregångsmannen, och det dröjde till 1894 innan den moderna vetenskapen återupptäckte fenomen och teori. Det gällde då den bekanta flottholmen i sjön Ralången (mellan Vättern och Sommen), som med sitt mystiska upp- och neddykande spelat så stor roll i befolkningens fantasi såsom förebådare af onda tider. Från samma sjö uppgifves, att vintern 1783—84 »upprann en så häftig vattenådra att den tärde sig en öppning på den tjocka isen af ungefär 6 alnars diameter, och bubblade vattnet liksom det varit kokande» ännu flere månader efteråt.[11]

Sistnämda exempel visar oss jordskotten i ett nytt element, som vattenskott. Härmed äro vi inne på ett mera bekant och diskuteradt område, där visserligen icke heller någon full klarhet ännu är vunnen. Enligt den gamla uppfattningen (HJÄRNE, TISELIUS) äro vattenskotten intet annat än genombrott af »underjordiskt väder», alltså gasexplosioner som jordskotten, och deras egendomliga verkningar bero allena på det lättrörliga mediet. Den nyare vetenskapen synes i allmänhet böjd att uppfatta dem som verkligt seismiska fenomen, d. v. s. sjöbäfningar (TÖRNEBOHM, HOLM, NATHORST, SVEDMARK), men det har icke heller saknats förslag att i dem se elektriska eller atmosfäriska (CREDNER) fenomen.[12]

I min samling 1903 (n:r 28) har jag anslutit mig till den seismiska diagnosen och sålunda funnit vattenskotten utan tvekan böra medtagas. Jag är numera icke så säker på riktigheten af denna uppfattning. Redan den af Tiselius anmärkta förkärleken för vår och höst, som Vätterns vattenskott hysa, faller i ögonen gent emot de äkta jordskalfvens förkärlek för vintertiden. Ljudfenomenet beskrifves understundom något egendomligt, såsom när det talas om ett »beständigt muller» i tio minuters tid; en så mycket längre varaktighet än jordskalfdånets synes knappast vara tillräckligt förklarad genom vattenmassans egenhet som ledare. Mera påfallande är dock vattnets uppsvällande till en bubbla före skottet samt de dunstbilder och egendomliga, ofta mörka figurer som denna bubbla lär kunna presentera för åskådaren, enligt Bomans skildringar och egna vittnesmål. Sådana verkningar synas icke hafva något sammanhang med en enkel förskjutning af bottenreliefen; medan de äro lättare att tänka sig om man förutsätter en stark gasutveckling från bottnen upp till vattenytan. Det vill också synas som om fenomenet skulle låta

Digitized by Google

sig rätt naturligt inordnas i sammanhanget med de företeelser, som härofvan betecknats som jordskott, specielt med fallet i Ralången 1783/4; att fenomenet blir på samma gång mera utsträckt och mera storartadt i den stora Vättersjöns kalkgrund än i Ralångens dybotten, ligger ju i sakens natur. Å andra sidan kan naturligtvis också gasutvecklingen vara en följd af instörtningar i botten och dessa i sin ordning af jordskalfsprickning; hvadan fenomenet torde böra medtagas som tvifvelaktigt nummer i katalogen.

Den klassiska lokalen för vattenskotten är Vättern (nedan n:o 33). Redan 1701 berättades för *Hjärne*, huru sjön brukar »tjuta och som onda tjurar böla», eller som Hjärne själf säger »tjuta, bullra och dåna och skjuta så som stycken». *Svedenborg* och *Tiselius* anföra ett fall af 1712, som hördes miltals »liksom det skarpaste kanonskott»; hvarvid den senare fäster uppmärksamheten på att dånet höres vida starkare på något afstånd än i närheten. *Boman*, den andre Vätterbeskrifvaren, skildrar ljudet som en »dof knall» eller »liknande det från ett aflägset artilleri». Senast på sommaren 1885 innehöllo tidningarne en notis om att i Vadstenaviken iakttagits en »dof knall, kortare än åskans, men ej olik dennas» (nedan n:o 290). Notisen tillägger: »efter en kort stund började vattnet, ehuru vädret var alldeles lugnt, att röra sig i långa vågor». I detta fall är sammanhanget tydligt mellan vattenskottet och den egendomliga oro i sjön, som strandborna kalla »lunken»; och äfven Boman påpekar att dunstbilderna pläga föregås af ljudet. I andra fall, där »lunken» uppträder utan föregående ljud, torde sannolikt seiches-fenomen spela med, såsom jag i min samling (s. 151, n. 3) framhållit.

Det vill af de gamla berättelserna synas som om vattenskotten i Vättern varit talrikare förr än nu; åtminstone hör man nu för tiden mycket sällan talas om dem (se nedan s. 134 f.) I andra sjöar äro de än mera sällsynta; *Törnebohm* säger sig själf hafva hört dem senast 1878 i Vänern (n:o 264), och *Svedmark* tolkar det gevärssmattrande ljud, som en oktoberdag 1886 förnams i Östersund, som ett vattenskott i Storsjön (n:o 297).[13] Vår katalog får alltså 4 nummer på detta konto.

Vattenskotten äro icke de enda jordskalfliknande dån, som kunna höras från sjöar utan att säkert härröra från jordskalf. När vintern isbelagt sjön och stark köld tvingar dess bundna yta att yttermera sammandraga sig, så uppstå slutligen långa sprickor i isen, s. k. r å k a r, under mäktiga ljudfenomen. Själf har jag många gånger i vinternätter hört detta ljud från Vänern, än ihållande jämnt, än smattrande och skrällande, alltid imponerande.

Digitized by Google

Den förste, som fäste uppmärksamheten på likheten mellan detta fenomen och jordskalfven var GISSLER 1748; han upptager frågan till undersökning och finner jordskalfven vid kusten icke kunna borttolkas som »isfall» (råkbildning), alldenstund därvid visserligen »något dunder kan höras ibland ett litet stycke från hafvet, men föga någon skakning och darrning långt uppåt fasta landet». Af annan mening är emellertid GADD i Vet. Akad. Handlingar 1761; han styrker med egen erfarenhet, att råkslagningen i Ålands haf bringar marken att darra på en fjärdedels mils och än längre afstånd från stranden, ja att husen skakas under fullständiga och kraftiga jordskalfssymptom. På samma sätt förklarar HÜLPHERS 1775 (s. 82) de ofta anmälda »jorddönen» vid Storsjön som brak i isen. Det är också tydligt att vi här hafva en felkälla af betydelse; och det är möjligt att icke så litet af den uppgifna starka seismiciteten vid Bottniska kusten får uppskrifvas på detta mera hvardagliga konto, isynnerhet som dessa jordskalf enligt allmogetron (såsom redan GISSLER omtalar) hafva en bestämd tendens att uppträda på vintern. Men å andra sidan kan naturligtvis också ett äkta jordskalf vara den primära motorn, som bringar isen att spricka.

Sådana fall berättas 1755 ända bort från Ångermanälfven såsom verkan af Lissabons jordbäfning (saml. n:o 54); 1759 om fästningsdammarne vid Marstrand samt om Göta älf, som »uppsprang med dån och slungade isstycken högt i luften» (saml. n:o 60); om Torne älf 1898 (*Svedmark* VI, 6). Något tveksam kan man känna sig inför ett fall från Gestrikland 1869 (nedan n:o 257; *Erdmann* s. 767), där ett vittne hörde brak i isen samtidigt med att han iakttog markens rörelse, och fenomenet inom Gäfle stad var begränsadt till östra delen; åt andra håll visade jordskakningen emellertid vid samma tillfälle en utsträckning, som skingrar tviflet. Ett fall, där meddelaren själf tvekat mellan jordbäfning och råkslagning, har *Svedmark* inregistrerat från Kroppa i Värmland 1890.[14]

Under vårt sträfvande att befria jordskalffenomenet från felkällor hafva vi alltså återkommit till själfva jordytan, ehuru nu med uppmärksamheten fäst på fysiska i st. f. mekaniska krafter. I omedelbar anknytning till nyssnämnda företeelse möta vi här till sist den åsikten, att jordskalf kunna uppkomma genom frostens omedelbara inverkan på marken, en hopkrympning af marken med åtföljande sprickning alldeles som i isen.

Denna uppfattning antyddes redan 1703 af öfverste Sparfeld i bref till *Hjärne* — med hvars egen ståndpunkt den synes gå väl

Digitized by Google

samman —, med afseende på en jordskakning vid Öresten (nedan n:o 23): »jag tror», skrifver öfversten, »att den är förorsakad af den stränga vintern, som nu så snart faller på lena vädret och jorden, hvaraf vätskan förkväfven och sökande luft förorsakar sådan effekt.» I detta fall förelågo dock inga sprickor i marken som bevis. Detta var däremot fallet efter några starka dån (»som styckeskott, dock något dusare och långsammare»), som inberättades från Älfkarleby jultiden 1700 till *Hjärne*, utan försök till förklaring (saml. 1903, n:o 19). Af samma slag tyckes den spricka vara, som 1736 uppstod tvärs öfver Lidköpings långa torg; här tänker *Linné* på frostens verk, eftersom sprickan kommit på vintern. Samma ståndpunkt, utförd till »den kälade markens hastiga hopkrympning efter luftens föränderliga beskaffenhet», intager prosten *Högström* i Skellefteå 1764 i bref till K. Vet. Ak. om några jordskakningar med sprickning i marken (saml. n:o 66); likaså meddelarne om 1759 års skalf från Hallands län (*Sidenbladh* s. 114); och vi finna teorien omnämnd ännu hundra år senare i *Kjerulfs* behandling af 1866 års stora jordskalf, samt som allmogetro i Värmland 1894 (*Svedmark* III, 11). — På detta slags felkälla kommer man än en gång att tänka, när man läser om 32 gr. köld vid en sprickning i jorden år 1814, hos *Ehrenheim* s. 100 (nedan n:o 169).

Att frosten kan framkalla sprickor äfven i marken, kan man visserligen se på leriga vägar och flodstränder om vintern. Men äfven förutsatt att detta är fysiskt möjligt i större skala och på sandjord (såsom i Älfkarleby 1700), så synes man icke böra frukta denna felkälla annat än i mycket lokala fall, där smärre sprickor föreligga.[15] Jag betraktar alltså endast de trångbegränsade fallen Älfkarleby 1700 (n:o 20) och Lidköping 1736 (n:o 37) som tvistiga af denna grund.

*

Mer än ett dussin äro alltså de naturföreteelser, som kunna komma i fråga att förväxlas med äkta jordskalf; och man har ingalunda alltid säkra särskiljningstecken, äfven där själfva iakttagelsen är mera fast och fullständig än som plägar vara fallet särskildt för äldre tider.

I själfva urvalet af fall kan således ett subjektivt drag icke undvikas. Detta är en ny nödvändig svaghet i en jordskalfkatalog vid sidan af den ofullständighet som följer af källornas tunnare flöde i äldre tider. Då det är af vikt för de vetenskapliga slutsatsernas skull att särskilja fast konstaterade fall från sådana, där ett moment af ovisshet dröjer qvar i diagnosen, så komma de senare, 35 till antalet, här nedan att utmärkas med ett frågetecken efter nummersiffran i katalogen.

Digitized by Google

LITERATUR.

Urban Hjärne, anf. st., ss. 168—170, 416 (jordskred), 171—182, 408 (jordkast), 210 f. (jordskott), 70, 76 (vattenskott), 115 f., 388—402 (flottholmar).

Linné, Västgöta resa, 1747, ss. 45 (jordkast), 54 (föregifven frostspricka).

K. V. A. Handl. 1761, ss. 323—325 (isråkar och bergras).

Lönbom, Historiska Märkvärdigheter 1867, ss. 93—101.

Svedmark, 1889, I, 13—15, om vattenskott och vågrörelser.

V. Öberg, Flottholmen i sjön Ralången; G. F. F. 1894, ss. 96—106. Svedmark, Ytterligare om flottholmen i sjön Ralången; ibm ss. 347—356. G. Andersson, Om flott-tegar i Finland; G. F. F. 1898.

Hj. Sjögren, Om ett »jordkast» vid Glumstorp i Värmland och om dylika företeelser beskrifna af Urban Hjärne; K. V. A. Arkiv I (1903), ss. 75—99.

Kjellén 1903, i G. F. F. ss. 130—132 (med dithörande nummer i katalogen).

Sidenbladh, Sällsamma händelser, anf. st., ss. 126—162, 21—26.

H. V. Tiberg, Långväga jordskalf eller hvad? G. F. F. 1909, ss. 94—107.

NOTER.

[1] Eljest omtalas från senare tid endast ett tvistigt fall af detta slag, nämligen från Värmlandsskalfvet 1901, då man vid Persberg uppfattade som en meteor hvad som säkerligen endast var en ljusreflex från jordbäfningen, se *Svedmark* VI, 27. — Jfr i detta stycke *Hennig*, Erdbebenkunde, 1909, s. 77.

[2] *Lönbom*, anf. st., s. 101 ff. Enligt uppgifter hos *Sidenbladh* (s. 128), steg Vänern år 1772 ända intill jul, något i mannaminne icke förnummet.

[3] Som en art af seiches tolkar *R. Credner* (Über den Seebär der westlichen Ostsee von 16—17 maj 1888) flertalet af de s. k. sjöbjörnar, som ej sällan uppträda utanför Pommerns och Mecklenburgs kuster med oväntade svallvågor och »brummande» ur djupet. Det synes dock ligga närmare till hands att här tänka på instörtningar i botten, »vattenskott», så mycket mera som ljudet plägar föregå vågsvallet; jfr *Svedmark* I, 14 f. En annan sak är att, som nedan skall anmärkas, seiche-fenomenet också torde finnas i Vättern, alldeles oberoende af vattenskotten.

Digitized by Google

[4] Jämte de i min samling (ss. 137 och 220) använda originalberättelserna af Laurentius och Rudberus samt andrahands-framställningarna hos Hjärne har jag påträffat ännu en relation af händelsen, efter de på platsen gående traditionerna, nämligen i en predikan på hundrade årsdagen 1748 af Vassenius, se *Lönbom*, Hist. Märkv., ss. 97 ff. — Anmärkningsvärdt är, att alla mera bekanta jordskred i äldre tider ägt rum i västkustens floddalar. Jämte de i texten omnämnda finnas tvänne fall vid Säfveåns stränder, nämligen 1683 vid Partilled och 1698 vid Säfvenäs (*Hjärne*, s. 169 f.) samt likaledes tvänne i Viskadalen, ett vid Hylta qvarn 1617 (*Lönbom*, s. 49 f.) och ett i närheten, vid Berghem 1712 (*Bexell*, Göteborgs stifts hist., II, 22 f.). I dessa fall omtalas dock ingenting, som kunde väcka tanken på jordskalf som orsak.

[5] *O. Volger*, Untersuchungen über das Phänomen der Erdbeben in der Schweiz, III, 1858; jfr *Hörnes*, Erdbebenkunde, ss. 212 ff, 285, 320 ff. *Johnsstrup* i Danske Vid. Selsk. Forh. 1870, ss. 16—23; jfr dock *Hintze* i Medd. fra dansk Geol. For., s. 42 f.

[6] *Linnarsson* i G. F. F. 1879, s. 327 f. *Törnebohm*, Sveriges geologi (1901), s. 196; *Nathorst*, Jordens historia, s. 265.

[7] Egendomligt nog är denna händelse icke bekant för Hjärne, ehuru han eljest omnämner bergras (vid Svinesund 1694, s. 224 f., och vid Stegeborg 1671, s. 416).

[8] Se *Kjellén*, Tegnebyfenomenet, i Ymer 1903, ss. 430 f., 455 f. — Sådana lokala detonationsfenomen som de här anmälda äro icke okända för den allmänna seismologien. De mest bekanta omtalas från den mexikanska staden Guanaxuato 1784 (under namnet »bramidos») samt från den dalmatinska ön Meleda 1822—24. Åtminstone för sistnämnda fall är också sättningshypotesen anlitad till förklaring. Se *Hoernes*, anf. st., s. 74, och *Sieberg*, Handbuch, s. 117.

[9] Det af *Sjögren* under n:o 14 upptagna vittnesmålet (s. 94) gäller säkerligen samma faktum som n:o 1, isynnerhet som man i bägge fallen är så angelägen att intyga den efterföljande pestilentian. Väckelsång ligger endast några få mil ifrån Huseby, vid samma Åsnens strand.

[10] I likhet med *Sjögren* (s. 94) anser jag tvänne af *Hjärne* som grafvar upptagna fall icke höra dit, nämligen ett från Motala om »stora flanker af jorden uppkastade och djupa grafvar därhos» på en äng (Hjärne, s. 177), samt ett från Frändefors på Dal om en sten på 3 *m* längd och 2 *m* bredd, som »sprungit upp till halfva delen, som låg i jorden, och rifvit torfven med sig» 5 *m* bort (s. 178). Möjligen kunde dessa händelser föras på jordskottens konto; närmast tänker man på direkta blixtverkningar (jämför fallet n:o 34 i min samling), men i så fall tyckes det som om åska borde vid tillfället hafva observerats och anmälts vid inberättelsen. Tydliga gasexhalationer föreligga i tvänne fall af »underjordiskt blåsande» som Hjärne meddelar å s. 210 f.; det ena »hel skarp kall och af svafvelaktig lukt», brusande upp ur jorden med sådan kraft att det ramponerade en rishög och slog omkull människor, det andra långsamt »med ett sakta hväsande» lyftande upp ett stycke af marken en aln högt; jfr flottholmarnes framträdande. — Det tredje fallet, som Hjärne i sistnämda sammanhang meddelar (nedan n:o 22), är jag numera benägen att, om också med tvekan, uppfatta som ett jordskalf, ehuru visserligen af mycket begränsad utbredning; jag kan nämligen icke på berättelsen finna, att den häftiga och långt i

Digitized by Google

byarna omkring kännbara storm, som uppkom efter det »underjordiska brakandet», bröt upp ur jorden, som Hjärne synes förutsätta; se nedan n. 5 till kap. III.

[11] Berättelse af pastor *Engstrand* i Inrikes Tidningar 1784, cit. af *Svedmark* i G. F. F. 1894, s. 350. *Sidenbladhs* notiser om flottholmar (s. 132 f.) innehålla intet som helst seismiskt drag.

[12] Jfr ofvan not 3 samt *Törnebohm* 1879 i G. F. F., s. 476, *Holm*, Om Vättern och Visingsöformationen, i K. V. A. Bihang 1885, s. 48 f., *Nathorst*, Jordens hist., s. 266, samt *Svedmark* I, 14 f. Om Vätterns egendomligheter se särsk. *Tiselius*, ss. 103—105, och *Boman*, Sjön Vättern, II (1840), ss. 244—247.

[13] *Törnebohm* i G. F. F. 1879, s. 476 n.; de höras i lugnt väder och äro bekanta (äfven från andra större sjöar och från hafvet) för allmogen under benämningen »sjöskott». Själf har jag, ehuru född och uppfödd på en ö i Vänern, aldrig hört detta fenomen eller hört talas därom. *Svedmark* i G. F. F. 1886, s. 519. — Huruvida icke också det s. k. Storsjöodjuret kunde vara att tolka efter denna teori, i analogi med Bomans besynnerliga figurer på Vätterns yta, torde vara förtjänt af en undersökning, såsom (enligt tidningsnotiser) redan framhållits af *G. Löfstrand*. Visserligen förutsätter denna uppfattning en betydlig reduktion af de bestämda dragen i den bild, som *P. Olsson* tyckt sig kunna konstruera fram ur vittnesintygen om denna hemlighetsfulla uppenbarelse, se *Olsson*, Storsjöodjuret (1899), ss. 24 ff.

[14] *Svedmark*, II, 11. — I sin årsberättelse 1824 använder *Berzelius* råkslagningen i isen som *analogi* till jordskalffenomenet (jfr *Kjellén* i G. F. F. 1902, s. 206), och denna analogi utföres vidare af *Törnebohm* i Sv. geologi, s. 195. Jfr nedan i Kap. VI.

[15] Ex. hos *Sederholm*, Jordbäfningar och vulkaner, 1909, s. 67.

Digitized by Google

KAP. III.

KATALOGEN.

Principer vid katalogiseringen. — Sekundära fall; jordskalfvet i Lissabon 1755. — Svärmar. — »Relais»-fall. — Uppgifter om utbredningsriktning. — Reminiscenser. — Typografiska beteckningar. — Katalogen n:o 1—421. — Noter.

SEDAN jordskalfforskaren lotsat sig fram mellan alla de grund och skär, som nu omtalats, möta honom ännu en del svårigheter, innan han kan föra sin katalog i hamn. Dessa svårigheter äro af teknisk-statistisk art, beroende på fenomenets egen natur och understundom egendomliga uppträdande.

Den första frågan, när ett fall föreligger renadt från alla felkällor, blir den om det hör till *Sveriges* geografi. Jordskalffenomenen gå nämligen långt ut från sin utgångslokal utan respekt för några politiska gränser; jorden bär darrning och dån i vida kretsar från den plats, som af den seismiska kraften direkt påverkades. Men det är denna sjuka punkt vi främst vilja spåra; den har hufvudintresset för oss, icke de ytor som därifrån påverkas utan egen skuld. Det är alltså icke nog för plats i en svensk jordskalfkatalog, att ett fall förnummits inom våra gränser; vi måste först undersöka, om dessa yttringar tilläfventyrs endast varit sekundära, reflexer från en utgångspunkt utanför gränsen.

Huru väl försiktighet är af nöden i detta fall, synes bäst på det bekanta förhållandet, att det stora jordskalfvet i Lissabon 1755 sände mycket märkbara dyningar ända upp till mellersta Sveriges innanvatten.

Vi äga härom en del upplysningar i K. Vet. Ak. Handl. samt på andra ställen, sammanförda i saml. 1903 n:o 54, nu kompletterade hos *Sidenbladh*, s. 112 f. De positiva uppgifterna komma från Hallands kust, Göta älf och Mjörn, Smogesund mellan Stora Le och Foxen och hela detta vattendrag upp till Östervallskog, trakten

Digitized by Google

söder om Runn i Dalarne samt Ångermanälfven och Luleå. Från sistnämda lokal omtalas blott »ett starkt dundrande i luften»; eljest är det öfverallt samma fenomen: egendomliga, plötsliga vågsvall eller strömhvirflar med »buller och gny», starka nog att sönderbråka isar »till flere alnars bredd». I Dalarne steg Dalälfven öfver 3 *m* upp på stranden med sådan våldsamhet att en stor färja vid Torsång slets ifrån sin järnkedja; fenomenet upprepades några gånger efter hvarandra, men varade inalles blott några få minuter. Samtidigt förnams något liknande i en insjö i närheten, utan kommunikation med älfven. Vid Smogesund tyckes effekten hafva kulminerat: i stilla lugn, »så att vattnet gaf glans mot solen», sågs vattnet först »skälfva och darra», derpå resa sig i fräsande forsar 3—4 *m* upp på land och 2—3 *m* högt mot lodräta strandklippor, medan alnsdjupa småhvirflar »spelade omkring» på ytan; stora trädstammar vältrades omkring på sjöbottnen, båtar och stubbar på stranden rycktes ut i sjön; ett par qvinnor, som just kommo roende med en båt, funno en vanlig genomfart torrlagd och råkade i stor fara när de satte ut igen, seende »all ting i sjöbottnen vara i rörelse och ett tämligt gny och brakande vid landen». I Mjörn skingrades en timmerflotte, och i Göta älf upprycktes bommar och pålar. Någon inverkan utanför hafvets lättrörliga element omtalas icke. Allt detta skedde framemot middagstiden på dagen den 1 nov., hvilket med hänsyn tagen till tidsskillnaden befinnes nästan sammanfalla med det klockslag då Lissabon lades i ruiner.[1]

Att nu på grund af dessa uppgifter inräkna Lissabonskalfvet bland svenska jordskalf, vore uppenbart orimligt. Men det finnes andra fall, där statistikern icke finner afgörandet lika lätt. Det är där härden ligger vår gräns så nära, att symptomerna blifva alldeles lika dem vid inhemska skalf. I detta fall kan ju tänkas t. ex. att fenomenet löper utmed fördolda spricklinier, som sträcka sina ändar in i vårt land och således hafva betydelse för oss. Vår kunskap i hithörande stycken är ännu allt för ringa för att vi alltid säkert skulle kunna bedöma hvad som kan vara af värde för den inhemska vetenskapen. Det tillkommer därför forskaren att bokföra alla klart seismiska företeelser inom landet, äfven om den omedelbara vinsten af denna forskning någon gång skulle tillfalla forskaren i grannländerna. Å andra sidan bör han i sina syntetiska slutsatser fästa mindre vikt vid detta slags fall, ty där gäller det framför allt att icke gå något steg utanför säker inhemsk mark.

I efterföljande förteckning skola således medtagas äfven sådana fall, där ett grannlands seismiska företeelser sträckt sig

Digitized by Google

i omedelbart sammanhang in öfver den svenska gränsen. Karaktären af sekundärfenomen angifves därvid genom en [ ] kring numret i katalogen. Är det ovisst, om härden legat på ena eller andra sidan gränsen, inregistreras fallet utan denna sekundärbeteckning. Detsamma iakttages där den sannolika utgångspunkten icke är ett annat land eller det landets kust, utan Sveriges egna kusthaf; försåvidt nämligen omramningen är en integrerande del af ett lands ansikte, så måste också dylika fall hafva primärt intresse för geografen, änskönt de icke bokstafligt fota i landets egen jord.

De stora fallen på västkusten 1759, 1851 och 1904, i Ålands haf 1823 samt i Bottniska vikens innersta 1882 och 1898 räknas alltså fullt och helt till vår seismografi, äfven om härden 1851 och 1904 räckte in i Kristianiafjorden, 1759 låg längre ut i Nordsjövattnen, 1823 och 1898 tilläfventyrs fanns närmare den finska sidan i sjön. De norrländska skalfven längre söderut, försåvidt man öfverhufvud vill härleda dem från spricklinjer ute i hafsbottnen, höra så mycket säkrare till Sveriges konto, som man i så fall måste förutsätta en jordskalflinje också på finska sidan, till förklaring af de talrika isolerade Österbottenskalfven (åren 1626, 1714, 1777, 1787, 1838, 1857; jfr *Svedmark* III, 25, n. 2); här råder sålunda ingen konkurrens. Däremot hafva jordskalfven 1632, 1829 och 1881 så påfallande koncentrerat sina verkningar på danska sidan af Sveriges västra kusthaf, att de för vår del böra räknas som sekundära (se nedan n:o 4, 197, 269). Å andra sidan bokföra vi 7 fall från Norge, af åren 1657, 1757, 1778, 1834, 1866 och 1894 (n:o 5, 74, 123, 203, 254, 354, 356), så att vår katalog får inalles 10 sekundärskalf. — Föreligger intet positivt intyg från svenska sidan om ett jordskalf, så har jag icke ansett mig böra upptaga det i nummerlängden, äfven om det från andra sidan är bevittnadt så nära gränsen, att det måste hafva hörts också hos oss. Sålunda saknas i förteckningen tvänne fall från Eidskog 1844 och 1871 (*Thomassen* 1888, ss. 18, 35) och ett från Tysfjordens inre 1899 (*Kolderup* 1899, s. 28); likaledes Kemiskalfvet 1758 (saml. 1903, n:o 59) — som dock förspordes ända bort i England (*Moberg* 1894, s. 8) — sedan det blifvit upplyst att det icke förnummits i Torneå (G. F. F., s. 221). Enda undantaget från denna princip är nämligen gjordt för Torneå: de endast för denna lokal anmälda jordskalfven hafva uppförts på Sveriges räkning, detta desto naturligare som ju Torneå stad numera ligger på den svenska sidan om älfven.

En annan teknisk svårighet följer af jordstötarnes benägenhet att uppträda i »svärm», flere efter hvarandra. Närmast till

Digitized by Google

hands synes det ligga att upptaga hvarje stöt för sig som ett nummer, synnerligast som hvarje stöt ju kan synas beteckna ett särskildt fall af det underjordiska maskineriets fungerande. Denna princip skulle dock i praktiken leda till stora vanskligheter och understundom till rena orimligheter. Det är icke sällsynt, att kraftiga jordstötar både föregås och efterföljas af svagare (»förskalf» och »efterskalf»), eller att fenomenet yttrar sig i en snabb följd af större och mindre, kanske genom flere månader fortsatta stötar. Skulle nu hvar och en af dessa katalogiseras som själfständigt jordskalf, så blefve därmed åtminstone ur geografisk synpunkt en större seismisk roll tilldelad platsen, där svärmen utspelats, än den rätteligen förtjänar vid jämförelsen med andra.[2] Äfven teoretiskt torde det väl försvara sig om man till enhet vid katalogiseringen tager, icke antalet stötar, som kräfts för att utlösa hvarje särskild spänning, utan antalet spänningar, som genom jordstötar utlösts.

Vi lägga alltså denna sistnämnda princip till grund för nummerföljden, gifvande de särskilda stötarne deras rätt genom att i hvarje fall angifva deras antal, så snart detta med någon säkerhet står till att utleta ur de sväfvande vittnesberättelserna. Men nu kommer den nya svårigheten: huru länge skall då en och samma spänning anses räcka? Huru lång tid måste förflyta mellan de särskilda stötarne på en och samma plats, för att man skall antaga dessa stötar som särskilda skalf? Ur denna svårighet gifvas tydligen endast subjektiva utvägar. Härnedan är försöksvis *månaden* använd till skiljare, så att de i samma trakt inträffade jordstötar, mellan hvilka en full månad gått i lugn och ro, betraktas som själfständiga nummer.

Lättast blir afgörandet, där en serie stötar följa hvarandra genom en eller flere dagar i sträck; såsom de 12 skakningarne i Skellefteå den 16—18 dec. 1762 (1903 års saml. n:o 66), eller de ännu flere detaljfallen i mellersta Sverige de första dagarne af år 1894 (*Svedmark* III, 23), eller stötarne 21—29 okt. 1904 (n:o 402). Här tvekar man icke att sammanfatta företeelserna under ett. Å andra sidan är det ej heller svårt att bestämma sig för olika nummer, då man år 1749 finner Västerbottens kust skakad i mars, i sept. och i nov. (saml. n:o 43—45). Svårare är fallet i Norrbotten juni 1882, med sina tvänne enkla och klara stötar den 15 och 23, samt fallet i Ångermanland 1752 med fyra väl åtskilda skalf, den 21 och 28 nov., 6 och 29 dec. Utan tvifvel kunde en uppdelning på olika nummer här vara äfven

Digitized by Google

reelt berättigad. Enligt ofvan uppställda princip — som sammanhänger med en allmännare synpunkt att framför allt undvika öfverdrift af det endogena elementet i landet — komma de härnedan att figurera resp. tillsammans i ett nummer. Som enkelnummer har också i ett fall (n:o 417) upptagits en ensam, särskildt känslig iakttagares vittnesbörd från en strängt begränsad lokal, äfven med öfver månadslånga mellanrum.

Ännu en ur jordskalffenomenet själft härrörande svårighet är analog med den sistnämda, men refererar sig icke till tiden utan till rummet. Jordskalfven kunna, som bekant, kännas öfver vida områden, men det är icke alltid som dessa områden äro tydligt sammanhängande, vare sig nu underrättelser från mellanrummet saknas eller jordskalfvet verkligen hoppat öfver det i sin gång öfver ytan. Då blir frågan: huru stort skall detta mellanrum vara innan vi måste antaga mer än ett fall? Det kan nämligen också mycket väl tänkas, att samtida skalf uppkommit genom skilda spänningar, eller att utlösningen af spänningen på ena hållet just framkallat utlösningen på det andra. Af vår princip att lägga spänningarna, och icke stötarne, till grund för nummertalet följer, att vi i dylika fall (s. k. »relais»-skalf) alltid se självständiga yttringar af seismisk kraft på de olika hållen. Men när skall denna förutsättning i praktiken anses föreligga? Huru långt bör afståndet vara mellan tvänne samtidigt förnumna jordrörelser för att vi ej längre skola kunna tro på ett och samma utbredningsområde? Svaret försvåras genom vår förra princip att icke kräfva samma klockslag för samma fall; härigenom kommer ofta den ena vanskligheten att sälla sig till den andra och afgörandet kan bli en ren smaksak. En ledning i dylika fall äger man blott i i de allmänna utbredningszonerna, sådana de framstå på den seismiska kartan: det är nämligen presumption för att det enskilda utbredningsområdet faller undan regeln.

Vi skola här förteckna de viktigaste fall, som göra forskaren svårigheter af nu påpekad art. Minst bekymmer vållar det slags fall, som visserligen inträffat tämligen samtidigt men inom långt skilda zoner; där tvekar man ej att skilja ut olika nummer. Sålunda bokföra vi fallen den 27/28 jan. 1766 i Halland och Hernösand som n:o 100 och 101, den 4 nov. 1883 i S. Värmland och Tärendötrakten som n:o 278 och 279, den 8 jan. 1884 i S. Västmanland och Västernorrland som n:o 281 och 282, den 20 okt. 1904 i Stockholm och Hernösand som n:o 399 och 400, den 23 okt. 1904 vid Söder-

Digitized by Google

hamn före det stora från västkusten utgående skalfvet som eget n:o 401. Till samma kategori räkna vi fall, som kunna antagas ha karaktär af förskalf till stora jordbäfningar, men inträffat i andra regioner än hufvudskalfvet; så fallet i Vretstorp 12 dec. 1896, n:o 371, af *Svedmark* (V, 17) misstänkt som endast en förelöpare till följande dagens stora värmländska skalf, och så ännu klarare de många oktoberfallen före det stora 1904, n:o 396—401. Däremot torde äfven tämligen långt aflägsna stötar, som inträffat alldeles samtidigt med ett hufvudskalf, kunna betraktas som utskjutna flyglar från dess område, såsom Jönköping i Värmlandsfallet 1896, n:o 372, Iföttrakten i Ljungbyfallet s. å., n:o 364, Piteå i Sundsvallsfallet 1895, n:o 361.

Gäller det åter tämligen likvärdiga företeelser på något så när samma tid, så betrakta vi dem som hvar för sig självständiga äfven om de inträffat inom angränsande zoner; så S. Skåne och Hallands Väderö 23 dec. 1887 (n:o 299, 300), Kullaberg och Bohuslän 15 jan. 1905 (n:o 406, 407), Nordingrå och Jörn 7 okt. 1906 (n:o 419, 420). De af *Svedmark* (VI, 3) sammanförda fallen i Norrland juli 1898 synas efter denna grund böra åtskiljas, så att fallet Bygdeå den 6 föres för sig (n:o 377), på Västerbottens kända seismiska konto, medan de inbördes samtida fallen Tynderö-Nianfors den 4 i månaden förenas med efterdyningarna i Nianfors den 9 och 17 i ett nummer (n:o 376). Som relais-fall af denna kategori förefalla stötarne i Ulricehamnstrakten längre fram på natten $^{15}/_{16}$ jan. 1855 efter stöten i Karlstad kl. $^{1}/_{2}$1; vi ge dem alltså skilda nummer (n:o 232, 233), i motsats mot *Erdmann* (s. 761). Analogt är fallet S. om Mälaren ned till Östgötaskären vid 7-tiden på morgonen den 5 jan. 1894, efter den tämligen sammanhängande svärm N. och V. om Mälaren som slutade i Mora kl. 5 morgonen förut; vi räkna alltså 2 fall (n:o 348, 347; öfverensstämmande med *Svedmark* III, 26 ff.). Egendomligare är Vrigstadfallet (Säfsjötrakten) den $^{21}/_{22}$ sept. 1896, då denna lokal helt oförmodadt deltog i en skakning af gränsområdet mellan Östergötland—Södermanland; men som Vrigstad äfven hade känning af det stora Ljungbyskalfvet den 10:de i månaden, till hvars normala zon det hör, så torde den senare stöten endast ha utlöst en efter den förra kvardröjande spänning och således anses sammanhöra med denna (n:o 364; jfr *Svedmark* V, 15).

Oss återstår nu kategorien i tid och rum närliggande fall inom samma normala zon. Här räkna vi i regeln ett gemensamt nummer; så för Skarstad och Levene 23 jan. och 2 febr. 1754 (n:o 60), för de lokala fallen på olika ställen i Sundsvallstrakten 7 och 11 febr. 1826 (n:o 187, se närmare 1903 års saml. n:o 126), för stötarne i Mariestadstrakten den 12, vid Karlsborg den 16 och N. Vättern den 18 mars 1847 (n:o 213, jfr *Erdmann* s. 753, 770 n. 2), för fallen Sundsvall och Tynderö middag och morgon 5 apr. 1893 (n:o 341; olika *Svedmark* III, 3). Egendomligt är ett fall af 22 okt. 1896 där-

Digitized by Google

utinnan att det anmälts endast för en plats i sydligaste Småland och en vid Emmån, bägge skäligen aseismiska; då uppgifterna synbarligen äro ofullständiga och tidsskillnaden föga större än ½ timma, begagna vi samma nummer (n:o 368). Däremot har jag nu, ehuru med mycken tvekan, placerat stötarne i Hernösand 27 dec. och Lögdö 30 dec. 1762 i skilda nummer (n:o 92 och 93, saml. 1903 n:o 67), och likaså stötarne i Växiö och Målilla den 30—31 jan. 1888 (n:o 302, 303), liksom de i staden Växiö och i grannskapet observerade stötarne den 27/28 mars och den 11 apr. sistnämda år (n:o 304, 306); de ha nämligen synts särskildt väl individualiserade.

Om hittills framhållna svårigheter direkt härröra från fenomenets egen natur, så möta andra i själfva källmaterialet.

Hela den äldre jordskalfforskningen är ju i visst afseende byggd på lös sand, försåvidt den hvilar alldeles öfvervägande på okontrollerade vittnesmål af ett godtyckligt antal iakttagare utan särskild utbildning för ändamålet. Visserligen har man rätt att i allmänhet mottaga dylika vittnesmål med förtroende, då det gäller ett så påfallande fenomen, som därtill icke är af natur att beröra några personliga intressen. Men denna allmänna garanti räcker icke till vittnesmålens detaljer, alldenstund företeelsens hemlighetsfullhet lätt uppjagar fantasien och dess ögonblicklighet lätt förvillar de iakttagande sinnena. Forskaren får alltså esomoftast röra sig bland sväfvande, ofullständiga och inbördes motsägande uppgifter, och känner behof att äfven för sådana fall på förhand klargöra för sig vissa principer.

Då katalogen för vårt geografiska syfte ju endast är ett förarbete för kartan, ligger det stor vikt uppå att i de öfver flere lokaler utsträckta fallen uppspåra själfva epicentrum, eller den plats — punkt, linje eller zon — från hvilken fenomenet geografiskt utgått. Af alldeles samma grunder, som ofvan utvecklats i fråga om statistikens begränsning till inhemska fall öfverhufvud, gäller det äfven inom landet att utpeka de primärt drabbade lokalerna, om vi öfverhufvud skola kunna med någon större skärpa taxera de olika landsändarnas olika känslighet för den seismiska kraften och däraf hämta geografiska lärdomar. Vanskligheten i detta slags undersökning skall längre fram närmare belysas. Här må endast framhållas, att man i en katalog söker en ledtråd för ändamålet, nämligen anvisning om de särskilda jordstötarnas *utbredningsriktning*. Men när vi fästa blicken härpå, så skola vi mer

Digitized by Google

än någonsin hafva känslan af att röra oss på ett gungfly. Ingenstädes är förvirringen i vittnesmålen så stor som på detta område. Detta är också ganska naturligt, om vi försätta oss i iakttagarnes ställning vid tillfället. Välbekant är, huru svårt det kan vara inomhus att urskilja hvarifrån ett pianospel i samma hus egentligen kommer; men om det förhåller sig så med ett ihållande ljud från en fast utgångspunkt, huru mycket måste då icke den rätta fixeringen försvåras när det gäller ett jordskalfs hastigt öfvergående buller, som därtill kanske väckt iakttagaren ur nattens sömn! Det kan därför icke förvåna, att t. o. m. folk i samma rum kunna hafva alldeles motsatta intryck af ett jordskalfs rätta riktning och väderstreck. Detta är en ständigt återkommande erfarenhet. Den beror icke blott på sinnenas öfverrumpling och på den verkliga brytning ljudet kan undergå inomhus; den sammanhänger också med rent psykologiska förhållanden. Uppfattningen af ljudets karaktär påverkar nämligen föreställningen om dess riktning; förnimmes det såsom ett kördon, så förlägger fantasin omedvetet dess riktning i närmaste landsvägs (jfr SVEDMARK, V, 27) eller gatas (P. STOLPE i Bull. of the Geol. Inst. of Upsala 1905, s. 205 f.); påminner det om brusande vågor, så tycker man sig höra det ifrån hafvets håll, o. s. v. Man har således all anledning att betrakta denna del af vittnesintygen med misstroende. I regeln har den föga värde; och härtill kommer, att själfva förutsättningen af en bestämd stötriktning knappt håller stånd gent emot moderna iakttagelser med instrument (jfr nedan s. 207). Det är alltså mycket sällan som fastare slutsatser kunna byggas på dylika uppgifter, såsom i uppgifterna om 1759 och 1847 års stora skalf. Vi skola härnedan endast bokföra sådana vittnesbörd af detta slag, som röja minsta tvekan och motsägelse; och upptaga därvid för korthetens skull endast ett väderstreck, det *från* hvilket stöten tyckts komma.

En icke oviktig källa vid samlingen är *reminiscenser* af enstaka vittnen. Det förekommer rätt ofta, att meddelare vid anmälan af ett jordskalf erinra sig något förut bevittnadt och anföra det till upplysning eller jämförelse. Men det är också naturligt att dessa minnen, där de ej stödjas af anteckningar, sväfva eller svika i fråga om själfva datum för den gamla händelsen. Vanligen heter det endast »för några år sedan» eller för ett

Digitized by Google

alternativt tal (ex. 10—12) år sedan. I dylika fall synes försiktigheten bjuda forskaren att gifva vitsord åt möjligheten af identifiering med något redan kändt fall, äfven om han för den skull måste tänja litet på den uppgifna tidsbestämningen. Att härmed åter öppnas en dörr för subjektiviteten kan icke hjälpas; de särskilda 14 fallen skola härnedan redovisas, hvart på sitt rum (n:o 12, 15, 46, 167, 168, 208, 209, 243, 259, 260, 263, 270, 328, 339). Förefinnes — vare sig af nu berörda orsak eller af någon annan — tvifvel om självständigheten af ett fall i förhållande till något annat, eller hvilar uppgiften öfverhufvud på osäker grund (n:o 15, 17, 57, 63, 270), så synes detta lämpligen kunna markeras medelst ett frågetecken *före* nummersiffran (medan frågetecknet efter siffran, som ofvan blifvit sagdt, uttrycker ett tvifvel på händelsens seismiska natur). Synes åter fallet säkert, men årtalet ovisst, så sättes frågetecknet efter året (n:o 15, 208, 209, 263, 270).

Graderingen af de respektive jordskalfvens styrka är naturligtvis väsentligt beroende på vittnenas individuella uppfattning och påpasslighet, i sista hand dessutom på forskarens subjektiva bestämning af gränsen mellan stort och smått. Då ett framhäfvande af de viktigaste fallen i katalogen af flera skäl är önskvärdt — vi göra det på Bädekers vis med en eller två * framför numret — så hafva vi dock sökt något reducera det subjektiva momentet, och på samma gång tjäna vårt egentliga syfte, genom att utgå från geografisk synpunkt och ej från fysisk: den geografiska utbredningen har i detta fall haft vitsord framför fenomenstyrkan, när dessa synpunkter någon gång divergerat. Sålunda hafva som stora skalf utmärkts de bottniska 1752 samt de mellansvenska 1847, 1877, 1879 och 1894, där de särskilda fenomenernas stegring icke stått i proportion till utbredningen; medan våldsamma fall som Göteborg 1676, Hernösand 1718, Daretorp 1850, Värmland mars 1882, Malung 1890, icke markerats på grund af sin ringa geografiska omfattning. Men naturligtvis kan man icke helt frånse från fenomenstyrkan; sålunda hade 1897 års skånska fall förvisso icke erhållit sin stjärna, om det ej med medelmåttig utbredning förenat mer än medelmåttig intensitet.

Till slut ett par rent typografiska anmärkningar. Då det ej sällan råder ovisshet om ett jordskalfs inträffande på den ena eller

Digitized by Google

andra dagen (eller året), så beteckna vi detta med ett bråktal: 14/15 betyder således endera dagen, medan 14—15 betyder bägge dagarne. Den förra beteckningen kommer till särskild användning i de många fall, som i primär-uppgifterna dateras »natten till» ett uppgifvet datum. Kl. 2—3 betyder däremot någon stund mellan timslagen. — Då ett enda lokalnamn anföres utan tillägget gård, bruk el. dyl., så afses därmed socken, därest namnet icke kan anses välkändt (stad, station o. d.). — Efter hvarje fall uppges källan i föregående samlingar: EHRENHEIMS (Ehr.), BERZELIUS (Berz.), KEILHAUS (Keilh.), KJELLÉNS (Kj.), SIDENBLADHS (Sid.), ERDMANNS (Erd.), GUMÆLIUS (Gum.) och SVEDMARKS (Svedm.); där flere signaturer uppges, ha de hvar för sig bidragit med nytt stoff. — De 16 fall, som här för första gången skola inregistreras i en svensk jordskalfstatistik, hafva nummer och datum framhållna medelst kursiverad stil.

Jag har härmed, med den fullständighet som uppgiftens egna vanskligheter synts påkräfva, framlagt de principer som varit ledande vid den första katalogiseringen af Sveriges alla jordskalf efter den vetenskapliga efterforskningens begynnelse. Katalogen upptager i nummerföljd, så långt källorna medgifva, tid, lokal, riktning, antal stötar (om det anmälts mera än en) samt särskilda anmärkningar (uppgifter om fenomenets vanlighet eller sällsynthet, om utgångspunkterna vid sekundärskalf och reminiscenser, möjliga felkällor, m. m. dyl.) för alla i Sverige iakttagna och intill år 1906 publicerade fall.

Digitized by Google

FÖRTECKNING PÅ JORDSKALF I SVERIGE
t. o. m. 1906.

---

1. (?) *1375*. Gotland; möjligen endast cyklon.[2]
** 2. 1497, jan. 9/10, midnatt. »Hela svenska riket», sannolikt främst det mellansvenska bältet. Kj.
3. *1540*. Hela Gotland, särskildt norra delen (Lärbro, Othem, Heinum).[3]
[*4*.] *1632*, *febr*. *29/1 mars*, midnatt. »Många ställen i Skåne», sekundärt från Själland. Johnstrup, s. 26 f.
*[5.] 1657, april 23, inemot middag. Bohuslän med Dal och Värmland, sekundärt från Söndenfjeldske Norge. Keilh.
6. 1659, sept. 21, morgonen. Mora. Kj.
7. (?) 1661, nattetid. Huseby gård (vid Växiö), lokalt; möjligen endast störtflod. Ehr.
8. 1662, sept. 1, kl. 2 e. m. Mora. Kj.
9. 1673, maj. Hela Bohuslän. Kj.
10. 1676. Göteborg. Ehr.[4]
11. 1686, jan. 1. Linköping. Keilh.
12. Omkr. 1690: »några år» före 1693 (nedan n:o 14). Bjärke och Flundre härader vid Göta älf. Ehr.
13. 1691, febr. 6, kl. 4 f. m. Nordöstra Skåne (Farstorp, Glimåkra, Kristianstad); riktning N.V. eller S.O. Fenomenet ovanligt i orten. Ehr.
14. 1693. Vänersborg med Väne och Flundre härader. Ehr.
(?) 15. —(?) Värmland; rykte hos Hjärne s. 156. Kj. (n:o 31).
16. (?) 1694, jan. 1, soluppgången. Gesäter i Dal; möjligen endast jordskred. Ehr.
(?) 17. —, natten. V. Älfsborgs län (Gräfsnäs); möjligen samma som n:o 14. Ehr.
* 18. 1697, febr. 17, kl. 8 e. m. Västkusten (Göteborg) och Småland. Ehr.
19. 1698, juni 25, kl. 5 e. m. Sala, lokalt. Ehr.
20. (?) 1700, dec. 25, kl. 2—3 samt följ. midnatt. Älfkarleby, lokalt. 2 stötar; spricka från S., möjligen frost. Ehr.

Digitized by Google

21. (?) 1701/2, vintern, natten. Huseby skog (jfr n:o 7), lokalt; möjligen jordskott. Kj.
22. (?) *1702, april.* Vällsta by i Sollentuna, lokalt; möjligen jordskott. Hjärne, s. 211.[5]
23. 1703, febr. 19, kl. 6 f. m. Örestens slott i Viskadalen. Ehr.
24. 1706 (året för meddel.). Umeåtrakten, kollektivuppgift. Ehr.
25. 1708, okt. 3, kl. 3 e. m. Västergötland (Skara) och Småland. Kj.
26. 1709, juli. Kusten vid Hernösand, Alnö. Ehr.
27. 1711, sept. 11. Västergötland (Skara). Kj.
28. 1714, dec. 24, kl. 9 f. m. Askersundstrakten. Kj.
29. 1716, juli 27. Skyllbergs bruk (ibm), lokalt. Kj.
30. 1718, nov. Värmland. Kj.
31. —, dec. Hernösandskusten; 3 stötar. Ehr.
32. 1720-talet, aug., aftonen. Hernösandskusten, 30 mil i N—S. Ehr.
33 (?) 1723 (året för meddel.). Vätterns vattenskott, kollektivuppg.; specialfall 1711, 1712. Kj.
34. (?) 1725, febr. Käringön; möjligen endast storm. Kj.
35. 1729, okt. 13, morg. Vassända (vid Vänersborg). Ehr.
36. 1730, juli 24/25, natten. Hälsingland. Kj.
37. (?) *1736, vintern.* Lidköping; spricka från N.O., möjligen endast frost. Linné, Västgötaresa, s. 54.
38. (?) —, nov. 6. Norra Bohuslän (Nafverstad); möjligen cyklon. Kj.
39. 1744, jan. Hernösandskusten. Fenomenet sällsynt åren 1739—44. Ehr.
40. 1746, jan. 6, kl. 1 e. m. Hernösandskusten. Ehr.
41. 1747, juli 25, kl. 4 e. m. Västerbottens kust (Bygdeå, Löfånger); 2 smällar. Ehr.
42. 1748, mars 12, kl. 10 f. m. Hernösandskusten (Nordingrå till Lögdö, 10 mil längs sjökanten, 4 mil bredt vid Ådalens mynning); 2—3 stötar. Åfven kollektivuppg. Ehr.
43. 1749, mars 26/27, natten. Bygdeå, Löfånger. Ehr.
44. —, sept. 23, kl. 10 e. m. och 12 midnatt. Bygdeå, Löfånger; 2 stötar. S.V. Ehr.
45. —, nov. 25, middag. Bygdeå. N.V. Kj.
46. 1700-talets förra hälft: »i mannaminne» före 1750. Ragunda. Kj.

---

47. 1750, maj 13, kl. 5—6 f. m. Storsjön till Hammerdal, 8 mil långt, 1 mil bredt; 2 stötar. N.O. Sällsynt i trakten. Ehr., Sid.

Digitized by Google

48. —, okt. 30. Luleå. Kj.
49. 1751, febr. 24, kl. 10 f. m. Piteå. Sid.
50. —, maj 23, kl. 7—8 e. m. Yllestad (Skarab. län). Sid.
51. —, okt. 29, kl. 1/4 e. m. Råneå, lokalt. 2 dån. Sid.
* 52. —, nov. 1. Hernösand upp till Löfånger, bortåt 30 mil; kallad den »allmänna stora skakningen». Kj.
53. —, dec. 23, middag. S. Halland (Ränneslöf, Eldsberg). Sid.
54. 1752, febr. 13, kl. 4 e. m. Österdalarna och »nedre Dalorten» (Falun). Keilh. (dat. 26/2), Sid.
55. —, nov. 27, kl. 6 f. m., och »en half vecka förut» i natten. Öfver Kalix. 2 stötar. Sid.
* 56. —, nov. 21 i Nätra; nov. 28, kl. 7 e. m. i Nätra—Grundsunda; dec. 6, kl. 4—5 f. m. med flere förskalf under natten, utefter Ångermanlands hela kust från Nordmaling ned till Indalen samt uppför Ådalen ända till Helgum (Långsele, Sollefteå) och uppför Själevadsån till Anundsjö; dec. 30, kl. 1/2 1 f. m., från Hässjö till Nordingrå. Svärm med 4 hufvudstötar. Inalles 19 lokaluppgifter; område enligt uppgift omkr. 4,500 kvkm, men sannolikt åtskilligt större. N.O. Ehr., Sid.
(?) 57. 1753. Nordmaling; möjligen skriffel hos Hülphers. Kj. (n:o 52).
58. —, nov. 16, kl. 4 e. m. Surteby (Viskadalen). Sid.
59. 1754, jan. Södermanland (Malma, Dunker, Rekarne). Sid.
60. —, jan. 23, Skarstad från S.; febr. 2, Levene från S.O. (Skarab. län). 2 stötar. Sid.
61. —, febr. 2. Skellefteå (och möjligen Luleå). Kj.
62. —, april 7, kl. 9 e. m. Söderhamn och »flere socknar däromkring». Sid.
(?) 63. —, dec. 28, aftonen. Levene (Skarab. län); möjligen att inräkna i n:o 60.[6]
64. 1755, mars slutet (påsktiden). Frillesås (Halland). S. Sid.
65. —, april början. Umeåtrakten. N.O. Sid.
—, [nov. 1, kl. 11—12. Sviter från jordskalfvet i Lissabon].
66. (?) —, dec. 13. Skarstad, Levene m. fl.; möjligen tordön. Sid. (s. 112, jfr s. 146).
67. —, dec. 16 och 18. Skellefteå (och möjligen Luleå). 2 stötar. Kj.
68. —, dec. 24, kl. 10 e m., samt 26/27. Sollefteå, Ytterlännäs. S.V. Sid.
69. —, dec. 25, kl. 1 f. m. Löfånger. Sid.

Digitized by Google

70. —, dec. 28, kl. 9—10 e. m. Frillesås. S. Sid.
71. (?) 1756, febr. 11, morgonen, och kl. 8 e. m. Valbo (i Gästrikland). 2 lokala dån, möjligen meteorfall. Kj.
72. —, aug. 25, kl. ½5 e. m. Stafnäs (vid Glafsfjorden). N. Sid.
73. —, dec. 27, kl. 12 midd. Landvätter (Göteborgstrakten). N.O. Sid.
[74.] 1757, juni 16. Färila, Ljusdal och Medelpad, sekundärt från S. Norge. Sid. s. 148.
75. —, nov. 27, kl. 6—7 f. m. Piteå, Luleå, Torneå. Kj., Sid.
76. —, dec. 16, kl. 5—6 f. m. N. Hälsingland. O. Sid.
77. 1758, febr. 24, kl. 8 f. m. Kölen (nära norska gränsen vid Charlottenberg). S. Sid.
78. —, aug. 13. Hernösandstrakten. Kj.
79. (?) —, dec. 10, morg. Vansättra by i Söderala; sannolikt samma händelse, som hos Sid. s. 134 omtalas som meteor. Sid.
80. 1759, maj början. Lemnhult (Smål. höglandet). Sid.
** 81. —, dec. 22, kl. ½1—1 f. m. Hela Sverige upp till Ångermanland, med undantag af Östersjökusten; det egentliga området sträckande sig till St. Tuna och Västerås i N.O. från sin kärna i västkustens landskap; uppgifter från 18 län. Till västkusten V. eller S.V. Därtill hela Danmark och Nordsjöns södra omgifning in i Frankrike samt norrut till Gudbrandsdalen.[7] I Kronob. län hittills okändt fenomen. Efterskalf i Halland. Ehr., Kj., Sid.
82. (?) 1760, jan. 15, kl. 3—4 f. m. Bollnäs, Alfta, Ofvanåker; möjligen åskslag. Sid.
83. (?) —, aug. 22, kl. 1—2 e. m. Gladhammar (S. Tjust). 2 smällar, möjligen meteorfall. Sid.
84. —, dec. 25, Mariestad, Hjälstad. Sid.
85. 1761, jan. 24. Hernösand (?). Ehr. (Kj. n:o 61).
86. —, dec. 20, kl. 5 e. m. Fristad, Götlunda (Skarab. län). Sid.
87. 1762, maj. 25. Skellefteå. Kj.
88. —, juli. Löfånger. Kj.
89. —, sept. 25, kl. 10—11 e. m. Hudiksvall till Gnarp. Ehr., Sid.
90. —, nov. 25. Skara, Lidköping. Ehr.
91. —, dec. 16—18. Skellefteå; 12 stötar. Keilh. (falskt årtal). Kj.
92. —, dec. 27, kl. 2 f. m. Hernösand. Kj.
93. —, dec. 30, kl. ½11 e. m. Ljustorp, Lögdö bruk (vid Indalens mynning). Kj.

Digitized by Google

94. 1763, febr. 15. Offerdal (Jämtland). Ehr.
95. —, sept. 18, kl. 10 f. m. Skellefteå; 2 stötar. Kj.
96. 1764, febr. 14/15, natten. Hernösand (?). Ehr. (Kj. n:o 71).
97. (?) —, dec. 13, aftonen. Nordmaling; möjligen meteor. Åfven kollektivuppgift om »jorddån». Kj.
98. 1765, febr. 12. Skara. Ehr.
99. —, juli. 14, kl. 9 e. m. Luleå, Skellefteå; V. Juli 17, kl. ½10 e. m. Skellefteå. Möjligen en och samma stöt. Kj., Sid.
100. 1766, jan. 27. Hernösand, Säbrå, Stigsjö (natten förut i Holland, Jämtl. län?). Ehr.
101. —, jan. 28, kl. 3—4 f. m. Hasslöf, Karup (S. Halland). Sid.
102. —, dec. 29, kl. 5 f. m. Kengis bruk (Norrb.). O. Sid.
103. 1767, dec. 6, kl. ½2 f. m. Säfvared (Skarab.) Sid.
104. 1768, dec. 30, kl. 6—7 f. m. Ed och gränstrakterna upp till N.V. Värmland. S.V. Sid.
105. 1769, juni 7. Skara. Ehr.
106. —, sept. 5, kl. 10,45 e. m. Hasslöf, Karup, Morup. Sid.
107. 1772, jan. 1. Skara. Ehr.
108. (?) —, dec. 31, kl. 11—12 e. m. Vänersborg; möjligen blott stormflod. Kj.
109. (?) 1773, jan. 13/14, natten. Nybro (vid Göta älf); möjligen jordskred. Kj.
110. —, nov. 25. Skara. Kj.
111. 1774, nov. 12. Skara. Ehr.
112. —, dec. 24. Skarab. län; 1775, jan. 1, kl. 5 f. m., Jung, N.; jan. 2, kl. 6—7 f. m., Skara m. fl. 3 stötar. Ehr., Sid.
113. 1775, maj 23. Sala och trakten. Ehr., Sid.
114. —, juli 18. Skara. Ehr.
115. —, okt. 14. Bygdeå. Åfven kollektivuppgift. Kj.
116. 1776, jan. 10. Skara. Ehr.
117. —, okt. 26. Skara. Ehr.
118. —, nov. 2, kl. ½2—3 e. m. Roslagen (Börstil, Torsåker). Sid.
119. —, dec. 24. Hernösand. Kj.
120. 1777, maj 29. Skara. Kj.
121. —, nov. 14, kl. 6—7 e. m. Sundsvall. Keilh., Sid.
122. —, dec. 4, kl. 11—12 e. m. Västerbotten och delvis Ångermanland. Sid.
[123.] 1778, jan. 10. Östmark; sekundärt från Grue i Norge. Sid.
124. —, april 10, kl. 10 e. m. Resele (Ångerm.). V. Sid.
125. —, veckan före jul, Fryksdalen; nyårsnatten 1778/9, N. och V. om Sunne kyrka. Sid.

Digitized by Google

126. 1779, maj 6—7. Frillesås (Hall.). Flere stötar? Ehr.
127. —, juli 14. »I Sverige». Keilh.
128. —, dec. 21, kl. 10—11 e. m. Karlstad, N.V.; Rudskoga — Lugnsund. Ehr., Sid.
129. 1780, okt. 13, kl. ½7 f. m. Torneå samt ett par mil. V. och O. om staden. Keilh. (dat. 15/10). Kj.
130. —, dec. 24/25, natten. Dals-Ed. Sid.
131. 1781, mars 29. Skara. Ehr.
132. 1782, april 21. Vadsbo. Ehr.
133. 1783, juli 15. Östergötland. Keilh.
134. —, sept. 27/28, natten. Råda (Skarab.). N.O. Sid.
135. 1784, mars 22, kl. ½6 e. m. Abild (Hall.); lokalt. Kj.
136. 1785, febr. 4, kl. ½10 e. m. Mariestad, Sköfde, Skara. N. O. eller O.N.O. Ehr., Sid.
137. —, dec. 21. Skara. Kj.
138. 1786, mars 4. Falkenberg. Ehr.
139. —, mars 21. Skara. Ehr.
140. —, april 20, kl. ½10—10 f. m. Sura (Västm.). S. Sid.
141. 1787, jan. 11, kl. 12—1 f. m. Skara och trakten. Ehr., Sid.
142. —, nov. 21. Ålfsbacka (Värml.). Sid.
143. 1788, febr. 24. Falkenberg. Ehr.
144. —, april 24, kl. 2,15—3 e. m. Skara. Ehr., Sid.[1]
145. —, maj 26. Grytnäs (vid Avesta). Sid.
146. —, okt. 26, kl. 2,10 f. m. Luleå. O. Kj., Sid.
147. 1789, mars 30, kl. 9—10 e. m. Askersund och trakten. N.V. Svedm. (III, 33 f.).
148. 1790, jan. 27/28, natten. Gnarp, Bergsjö (Häls.). Sid.
149. 1791, aug. 16, kl. ½5 f. m. Sköfde och trakten. S. Sid.
150. 1792, juni 7, kl. 1 f. m. Råda (Skarab.). Sid.
151. —, juli 6, kl. 2 f. m. Billings kontrakt (Skarab.). Sid.
152. 1793, jan. 20, kl. 9—11 f. m. Gillberga kontrakt, Grums, Nor (Värml.). 2 stötar. O. Sid.
153. 1794, dec. 11, kl. 5 f. m. Västerdalarne (Nås till Malung, med utlöpare till Säfsnäs och Lima, 15 mils längd). S. Sid.
154. 1795, aug. 15, kl. 11 e. m. Hvalstad (Tivoli, Freskati?) i Vartofta kontrakt. N. Sid.
155. 1796, febr. 21, kl. 4 e. m. Askersund och trakten rundt N. Vättern. N.O. Svedm.
156. —, febr. 28, morg. Hvalstad. Sid.
157. —, sept. 13, kl. 11 e. m. Askersundstrakten. N. Svedm.
158. 1798, aug. 17, kl. 6—½7 e. m. Frykendalen ned till Näset och upp till Ålfdalen. Sid.
159. 1799, mars 12, kl. 10,43—11 f. m. Skaraborgs slättbygd (S. Vadsbo, Kinne, Billing, Vinköl och Kå-

Digitized by Google

kinds kontrakt). N.O. (N.) eller S.V. 3 stötar i Kinne. Sid.

160. —, nov. slutet, Nors kontrakt. Sid.

161. 1801, juli 26, kl. 7,15—8 f. m. Kinne och Skara kontrakt; juli 30, kl. 2 e. m. Vinköls och Billings kontrakt; S.V. Sid.

162. —, aug. 20, kl. 1 e. m. Vingåker, Svennevad och Bergslags kontrakt (Österg.); V. Sid.

163. —, sept. 4/5, midnatt. Skara (kl. 2 f. m.), Vinköls, Billings och Redvägs kontrakt in i Småland och ut till Inland (Göteb.). Billing S.O., Redväg O. Sid.

164. 1802, juli 4, kl. 4 f. m. Askersundstrakten; N.O. Åfven kollektivuppgift om »jorddunder» i berättelse 1803. Svedm.

165. 1809, jan. 19. Västergötland. Keilh.

166. 1810, juni. Östergötland. Keilh.[9]

167—8. 1811—1816. Valda på Västkusten; två fall under 5 år före 1816 (nedan n:o 172). Kj.

169. 1814, jan. 20. Nyköping. Ehr.

170. 1815, sept. 8, kl. 10—11 e. m. Aspa[10] ned till Ydre härad och Vimmerby; i Ydre N.V. 2 stötar. Ehr. (dat. 9/9), Kj.

171. 1816, mars 1. Askersund. Keilh.

172. —, mars 29, kl. 12 midd. Valda, Släp, Ålfsborg[11]; S.O. Kj.

173. *1817, sept.* slutet, kl. ½10 e. m. Kinnekulle, Kållandsö. Skarab. läns Hushållningssällskaps Handl. 1818, s. 36.

174. *1818, jan. 20.* Kinnekulle. Ibm 1819, s. 41.

175. —, *febr. 2.* Södra delen af Skarab. län, lokalt. Dån utan stöt. Ibm s. 41.[13]

176. 1819, febr. 17, kl. 11 e. m. Tornedalen, ofvan polcirkeln 16 mil, starkast Kengis, här V. Ehr. (år 1820)[14], Moberg.

**177. —, aug. 31, kl. 3—4 e. m. Norrland upp till Karungi (Tornedalen) och ned till Stockholm; i O. till Kolahalfön, i V. till Trondhjem och Kristiania. I Norrbotten riktning S.V. Ehr. (år 1820), Moberg.

178. *1820, nov. 13,* kl. 12,45 f. m. Kinds härad (Ålfsb.) upp till Hångsdala (Skarab.). Skarab. HS. Handl. 1821, s. 26.[15]

179. 1822, sept. 10, sent aftonen. Karlstad, S. Dal. Berz., Sid.

180. —, nov. 1. Norrtälje och »hela Östersjökusten N. åt». N. Berz.

Digitized by Google

181. 1823, jan. 30, kl. 10 f. m. och 2—3 e. m. Norrtälje och kusten i N., ned till Skånella i S.V. Åland och Nystad i O.; till Åland från V. Berz., Moberg, Sid.
182. —, juli 27, kl. 5 f. m. Kinnekulle. V. Sid.
*183. —, nov. 24, kl. 6 e. m. Södra Värmland, N. Västergötland och Närike, med periferi till Solör—Drammen i V., Uddeholm, Västerdal och Falun i N., Uppsala—Stockholm i O., Skeningetrakten, Vartofta, N. Dal i S. (i N. Skåne susning utan stöt). Uppgifter från 11 län. 2 stötar. Berz., Sid.
184. 1824, aug. 14, kl. ½12 f. m. Kinds prosteri (Älfsb.). N.O. Sid.
185. 1825, sept. 3, kl. 11 e. m. Ydre härad. Kj.
186. —, *nov. 18.* Hångsdala (Skarab.). S.V. Skarab. HS. Årsberättelse för 1825.[16]
187. —, nov. 24, kl. 10 e. m. N. Dal. 2 stötar. Sid.
188. 1826, febr. 7 och 11. 2 lokala stötar vid Sundsvall. Berz.
189. —, febr. 21, kl. ½9 f. m. Torneåtrakten. S. Berz.[17]
190. 1827, nov. 17 och 24. Vartofta prosteri; 2 stötar. Sid.
191. —, dec. 3, kl. 1 e. m. Kinds prosteri (Älfsb.). S.O. Sid.
192. 1828, mars 8, kl. 6,15 f. m. Halmstadtrakten; 2 stötar. S.O. Sid.
193. —, sept. 24, natten. Gäseneds och Kullings härader (Älfsb.). Sid.
194. —, sept. 30, kl. ½2—2 f. m. Vartofta prosteri upp till S. Kinna och ned till Vätterns sydända (gården Hiegöl). 3 stötar. Kj., Sid.
195. 1829, mars 18/19, natten. Malung. Keilh.
196. —, juli 31, kl. 10 e. m. Sala prosteri. O. Sid.
[197.] —, aug. 18, kl. 3,15 e. m. Göteborg; sekundärt från Sjællands Öresundskust. Keilh. (dat. 17/8)[18], Johnstrup.
198. —, dec. 19/20, natten. Västerdalarne (Nås, Transtrand). Sid.
199. 1831, nov. 17, kl. 6,45 f. m. Svärdsjö (Österdalarne). S. Sid.
200. 1833, jan. 13, kl. 8 e. m. Östgötaslätten (Vadstena, Linköping, Skeda) ned åt Eksjö. 2 stötar. Kj., Sid.
201. —, dec. 1, kl. 7 f. m. N. Dals, Nordmarks, Nors prosterier. 2 stötar. S. Sid.
202. 1834, april 21, middag, och »ett par dagar därefter», Nyeds prosteri (Värml.). O. 2 stötar. Sid.

Digitized by Google

[203.] —, sept. 3, aftonen. Råda (Värml.), V.; sekundärt från S. Norge. Keilh. (jfr Svedm. VI, 23).
204. —, nov. 7/8, natten. Lima. Sid.
205. 1835, april 1, kl. ½12 f. m. Stensele (V.) och starkare 13—14 mil västerut. Sid.
206. —, juni 7, kl. 11—12 f. m. Vartofta prosteri. Sid.
207. 1838, dec. 23, kl. 7 e. m. Hälsinglands V. öfre prosteri. N. Sid.
208. 1843 (?) »Omkr. 40 år» före 1883, reminiscens vid n:o 275 nedan. Kulltorps hed vid Kalmar, lokalt. Gum. (1884, s. 108).
209. 1845 (?) »5 år» före 1850, reminiscens vid n:o 222, kl. 3 f. m. Velinge (vid Hökensås) till Ålleberg. O. Erdm. (s. 757).

---

210. 1846, nov. 18, kl. 1—2 f. m. Lidköping. Erd.
211. —, dec. 8, kl. 10 e. m. Lilla Edet; dec. 10, kl. 10 e. m. Romeled i närheten; antagligen samma fall. Vid L. Edet N.O. Erd., Sid.
212. 1847, febr. 2, kl. 9 e. m. Vånga (Skarab.); V. Erd.
* 213. —, mars 12, 16, 18, hufvudstöt den 18, kl. 8 e. m. Landbältet kring N. Vättern (N. till Örebrotrakten, V. till Hassle vid Mariestad, O. till Norrköping, 16 uppgifter), minst 8,000 kvkm.[19] Riktningen till Hofva S.O., Lerbäck S.V., Vadstena N.V.; epicentrum sannolikt vid sjöns nordvästra strand. 3 stötar. Erd.
214. —, okt. Ofvanåker (Häls.). Fenomenet i provinsen sällsynt. Erd.
215. —, nov. 7, kl. 10,45 e. m. Ångermankusten (Nätra, Vibyggerå); N.V. Erd.
216. —, *nov. 11*, kl. 10,30 f. m. Karungi (nedre Tornedalen), lokalt; O. Moberg, s. 17.
217. *1848, febr.* 1/2, natten. Torneå. Moberg, s. 17.
218. —, okt. 23, kl. 4 f. m. Hernösand (N.O.), N. Hälsingland, Hudiksvall. Erd., Sid.
219. —, *dec. 12*, kl. 10—11 f. m. Muoniodalen (Muonioniska, Karesuando); S.O. Moberg, s. 17.
220. 1849, april 8, kl. 3—4 f. m. Inre Bohuslän (Uddevalla, Krokstad från O.) och Dal (upp till Laxarby). Erd., Sid.
221. —, okt. 24. Växiötrakten. Erd.
222. 1850, aug. 1, kl. 6 e. m. Utmed Hökensås' landssida (Daretorp, Velinge), med 3/4 mils bredd. Erd.
223. —, sept. 11, kl. 3—4 e. m. Sundsvall. Erd.[20]

Digitized by Google

*224. 1851, april 13, kl. inemot 1 e. m. Hela Bohuslän ned till S. Älfsyssels prosteri och in till Kullings prosteri af Älfsb. län, utlöpare till Kinnekulle och Karlstad i N. (21 lokaluppgifter från Sverige); därtill Kristianiafjordens omgifningar bort till Langesund och Kongsvinger, öfver 30,000 kvkm. Epicentrum antagligen vid Kristianiafjordens mynning. Erd., Sid.[21]

225. —, okt. 28, kl. 2 e. m. Västbo härad (Smål.). Erd., Sid.

226. 1852, okt. 19/20, natten. Gellivare; N.V. Erd.

227. —, dec. 29. Arbrå; N. Sid.

228. 1853, jan. (början af året). Flere norrländska städer. Erd.

229. —, jan. 13, kl. 3 f. m. Vänersborg. Erd.

230. —, jan. 21, kl. ½3 f. m. Skanstull (vid Stockholm), lokalt. Erd.

231. —, nov., afton. N. Älfsyssels prosteri. Sid.

232. 1855, jan. 15, kl. ½1 f. m. Karlstad. Erd.

233. —, jan. 15, kl. 2—3 och 5—6 f. m. Trakten af Åsunden (Dalstorp, Gullered, Lena); 2 stötar. Erd.

234. —, febr. 20. Varberg och trakten. Sid.

235. 1856, febr. 14, kl. 2—3 e. m. Leksand. Erd.

236. 1857, dec. 11, kl. 9,15 e. m. Indalens mynning (Ljustorp, Timrå) och Hernösand; S. och S.O. Erd.

237. 1858, jan. 3, kl. 1 e. m. Fägred, Berg (Skarab.) Erd.

238. —, febr. 10—11, natten. Mora strand, lokalt; flere stötar. Erd.

239. (?) —, febr. 23, kl. 3 e. m. Haparanda och trakten, S.O.; möjligen åska. Erd.

240. —, april 24, kl. 8 e. m. Hudiksvall. Erd.

241. 1859, jan. 18, omkr. kl. 6 e. m. N. Bohuslän och inre Dal (Strömstad, Bullaren, Högsäter, Rännelanda, Värmlandsgränsen; ej anmärkt från norska sidan); S.V. och S. 2 stötar. Erd.

242. —, dec. 13, kl. 9,45 e. m. Hille (Gäfleb.). Sid.

243. 1850-talet (flere år före 1862, reminiscens vid n:o 250), Asarum i Blekinge. Erd. (s. 765).

244. 1860, aug. 12, kl. ½11 e. m. Kristianstad och trakten; N.O. Erd.[22]

245. 1861. Söderhamn, lokalt. Erd. (s. 766).

246. —, dec. 15, kl. 2 f. m. Stehag (vid Ringsjön). Erd.

247. —, dec. 18/20 (endera natten). Kalix; V. Erd.

248. 1862, jan. 6/7, natten. Unnaryd (i öfre Nissadalen). Erd.

249. —, jan. 23. Södra Värmland (Kil, Kristinehamn). Erd.

Digitized by Google

250. —, febr. 7—8, natten. Västra Blekinge (Mörrum, Asarum); 4 knallar. Erd.

251. —, febr. 9, middag. Neder Kalix. Erd.

252. 1863, april 30, kl. 3 f. m. Umeå, Bygdeå, Skellefteå. Erd.

253. 1864, febr. 28, kl. 8 e. m. Anundsjö och grannsocknar (det inre Ångermanland); V. Erd.

*[254.] 1866, mars 9, efter midnatt. Norrland (Sollefteå, Söderhamn, Säter, Mora, Jämtland); sekundärt från Romsdals amt eller hafsbottnen utanför (total utbredning Sollefteå—Shetland, Bodö—Langesund, minst 3/4 mill. kvkm). Erd.[23]

255. —, dec. 12/13, natten. Tortuna (Västm.). Erd.[24]

256. 1869, jan. 22, kl. 5,25 f. m. Luleå och Afva (älfdalen två mil upp); N.O. Erd.

257. —, mars 30, kl. 8 f. m. Gästriklands kust (Gäfle, Hille, Hamrånge och upp i skogstrakten); N. Erd.

258. —, juli 19, kl. 9 e. m. Trelleborg och trakten. Erd.

259. 1869/70, våren; reminiscens från 1894, n:o 352. Östra Torp (vid Skånes sydkust); V. Svedm. (IV, 6).

260. 1874, sommaren, kl. 9 f. m.; reminiscens från 1894, n:o 349. Tydje (Tösse i Dals lågland), lokalt. Svedm. (III, 36).

261. —, dec. 22, kl. 10 f. m. Gräbbestad. Gum.

*262. 1877, mars 5, kl. ½ 2—2 e. m. Sydöstra Närike (V. till Karlskoga och västgötagränsen, S. till Linköping och Norrköping, O. åtminstone till Vingåker, N. till Örebro; 47 uppgifter; omkring 12,000 kvkm); möjligen flere stötar. Riktning allmännast N.O. Fenomenet aldrig förnummet i Snaflunda, väckte undran i Askersund, »det starkaste man under lång tid förnummit» i Hammar. Gum.

263. 1878 (?), troligen jan., reminiscens från 1901, n:o 386. Viskadalen (»från Västergötland till hafvet mellan Varberg och Kongsbacka»; iakttaget i Veddige). Svedm. (VI, 35).

264 (?) *1879* (året för meddelandet). Vänerns vattenskott, kollektivuppgift; specialfall 1878. Törnebohm i G. F. F., 476 n.

* 265. —, febr. 2, kl. 6,20 e. m. Mellansvenska bältet mellan sjöarne (Södermanland, Östergötland och Tjust, Närike, Västergötland ned till Tidan; 90 uppgifter; omkr. 35,000 kvkm). Epicentrum möjligen sydvästra Södermanland. Linnarsson.[25]

Digitized by Google

266. 1880, jan. 18, kl. 4 och kl. 8 f. m., 2 stötar. Hjulsjö (i Västmanlands bergslag); S.O. Nordenström.

267. —, jan. 26, kl. 2—3 f. m. Från Värmland (öfre Ullerud) genom Fredriksbergs station, Falun (O.) och Svärdsjö (V.) inöfver Gästrike—Hälsinge-gränsen (S.V.); 13—14 mil i lineär riktning. Nordenström.[26]

* 268. —, mars 3, kl. 9 e. m. Södra Värmland (Karlstad och låglandet, hufvuddalarne upp till Arvikatrakten, Sunne[27] och Uddeholm, samt bergslagen; 20 uppgifter). Starkast i mannaminne vid Sunnemo. Nord.

[*269.*] *1881, maj 21*, kl. 11 e. m. Landskrona och Falsterbo. Sekundärt från Själlands Öresundskust. Hintze, s. 49.

(?) 270. 1882 (?), natten: »12 år eller mera» före 1894, nedan n:o 352. Sjörup nära Ystad. Möjligen sammanfallande med föreg. Svedm. (IV, 9).[28]

271. (?) —, jan. 28, kl. 5—6 f. m. Hernösand och omgifning samt trakten kring Sundsvall; möjligen åska. Gum.

272. —, febr. 1. Löfånger. S.O. Äfven kollektivuppgift (»flere gånger om året»). Gum.

273. —, mars 26, kl. ½10 f. m. och ½11 e. m.; 2 stötar. Värmland mot norska gränsen (Charlottenberg och omgifning, Fryksände, Östmark; i Norge endast Eidskog). Sannolikast N.V. Gum.

* 274. —, juni 15, kl. omkr. 3 e. m., och 23, kl. omkr. 8 f. m. Landbältet kring Bottniska vikens innersta (Skellefteå, Norsjö, Jokkmokk, Korpilombolo beteckna den kända periferien i Sverige, bland 25 lokaluppgifter; än större utsträckning i Finland; inalles omkr. 200,000 kvkm).[29] I Luleå »ytterst ovanlig», i norra Sverige »oerhörd tilldragelse». Gum.

275. 1883, jan. 5, kl. 8,50 e. m. Kulltorps hed (vid Kalmar), lokalt; N.V. Gum.

276. —, mars 25, kl. 5,35 e. m. Viskadalen vid Veselången (Horred—Järlöf). Gum.

277. —, juli 29, kl. 9 e. m. Vingåker, Högsjö. Gum.

278. —, nov. 4, kl. 5,20 e. m. Björneborgs station (sydöstra Värmland); N.V. Gum.

279. —, nov. 4, kl. 11 f. m. Tärendötrakten (Lautakoski, Kangas, Junosuando). Gum.

280. —, dec. 20, kl. ½10 e. m. Hultsfreds station. Gum.

Digitized by Google

281. 1884, jan. 8, kl. ½5 f. m. Valskogs station; V. Gum.

282. —, jan. 8, kl. 10,25 e. m. Multrå (vid Ådalen nära Sollefteå); N. Gum.

283. —, jan. 10, kl. 12,10 f. m. Ålem (vid Pataholm). Gum.

284. —, jan. 28, kl. 9,45 e. m. Hofsta (vid Örebro). Gum.

285. (?) —, jan. 31, kl. 9 f. m. Hjulsjö (se n:o 266), lokalt; möjligen grufras. Gum.

286. —, febr. 29, kl. ½11 e. m. Härlunda by (S. om Skara). Gum.

287. —, dec. 13, kl. ½1 f. m. Hernösand; N. Gum.

288. 1885, jan. 2, kl. 8 e. m. Värmland mellan N. Fryken och Värmelen (Frykerud, Kil, Boda). Gum.

289. —, april 8, kl. öfver 10 e. m. Säbrå (vid Hernösand); 3 stötar. Gum.

290. (?) —, Vadstenaviken, sannolikt vattenskott. Holm, i K. V. A. Bihang 1885, s. 48, n.

291. —, sept. 22, kl. 9 e. m. Säbrå. Gum.

292. (?) —, okt. 9, kl. 9—10 f. m. Sorunda (Lisön); möjligen åska. V. Gum.

293. 1886, jan. 1, kl. 11—½12 e. m. Norra Värmland (Sunne till Östmark, Dalby vid öfre Klarälfven till Tryssil, 22 mil; i Norge till Mjösen och Dröbak) samt Malung (reminiscens 1890 vid n:o 322). Möjligen sekundärt från Norge. Efterstöt i gränstrakterna Värmland—Norge den 5 (Thomassen 1888, s. 43). Gum.

294. —, jan. 18, kl. 5 f. m. och 10 e. m. Hernösand med omgifning; 2 stötar. O. Gum.

295. —, jan. 31, kl. ½11 e. m. Luleå. Gum.

296. (?) —, sept. 17—19, flere stötar. Eskilstunatrakten (Svallinge gård), lokalt; sannolikt sättningar. Gum.

297. (?) —, okt. 29, kl. 11—12 f. m. Östersund och omnejd; möjligen vattenskott. Svedm. i G. F. F. 1886, s. 519.

* 298. —, dec. 21, kl. 10—½11 e. m. Hälsingland (från Söderhamn) upp till Hernösand och in till stambanan (Mellansjö; 17 uppgifter); möjligen flere stötar. Starkast utåt kusten. I Hudiksvall sällspord. Gum.

299. —, dec. 23, eftermiddag. Tullstorp (Skånes sydkust). Gum.

300. —, dec. 23, kl. 11,10 e. m. Hallands Väderö, lokalt. Svedm. i G. F. F. 1887, s. 132.

301. 1888, jan. 11, kl. 10,10 e. m. Örebrotrakten, lokalt. Svedm.

302. —, jan. 30, kl. 11 e. m. Växiö och trakten; 2 stötar. Svedm.

Digitized by Google

303. —, jan. 31, kl. 4 f. m. Mellersta Emmådalen (Målilla, vid sjön Ryningen).[30] Svedm.
304. —, mars 27/28, natten. Växiö, lokalt. Svedm.
305. —, april 8, kl. 1 och 4 f. m., flere stötar. Karlstad och trakten; NV. Svedm. (äfven V, 19).
306. —, april 11, morgonen. Nära Växiö, lokalt. Svedm.
307. —, april 15, kl. 10 e. m. Kuddby (på Vikbolandet), lokalt. Svedm.
308. —, april 16/17, natten. Frödinge (Vimmerbytrakten). Svedm.
309. —, maj 28/29, natten. Vemmenhögs härad (vid Skånes sydkust); flere dån.[31] Åfven kollektivuppgift. Svedm.
310. —, juni 1, kl. 7,24—7,50 f. m., 2 stötar. Hernö, Lungö (vid Hernösand). Svedm.
311. —, juli 23, kl. 1/25 f. m., och aug. 13, kl. 1 e. m., 2 stötar. Vadstena. Svedm.
* 312. —, juli 28, kl. 3 f. m. Ångermankusten upp till Umeå och in till Ljungå by (vid Gimån; 21 uppgifter); sannolikt 2 stötar. Svedm.
313. —, aug. 2, middag. Vinnerstad (vid Motala), lokalt. Svedm.
314. (?) —, aug. 17 (afton)—18 (morgon). Nära Ystad, lokalt. Möjligen endast storm. Svedm.
315. (?) 1889, jan. 13, kl. 4 e. m. Nordmarks grufvor (i Värmland), lokalt; möjligen ras. Svedm.
316. —, febr. 12—13, natten; 4 stötar. Nära Karlstad. Svedm.
317. —, febr. 19, före kl. 9 e. m. Hernösand, lokalt. Svedm.
318. —, april 3, kl. 9,15 f. m. Hudiksvall; O. Svedm.
319. —, nov. 17, kl. 9 f. m. Skellefteå och Jörn; V. Svedm.
320. —, dec. 27, kl. 1/25 e. m. Västerbottens kustland (Nordmaling upp till Bygdeå samt in till Vännäs och Degerfors i Umedalen); O. Svedm.
321. 1890, febr. 9, f. m. Blåvik (V. om Sommen); SV. Svedm.
322. —, febr. 10 (efter midnatt)—11, kl. 4,20 och 5,40 f. m.; 3 stötar. Malung och minst 8 mil efter älfven; ONO. Svedm.
323. —, mars 7, kl. 7,45 e. m. Löfånger, lokalt. Svedm.
* 324. —, juni 25, kl. 10 e. m. Hälsinglands kustland (från Ljusne norrut till Bergsjö, och från Rönnskär västerut uppför älfdalen till Voxna; 25 uppgifter); vanligast SV. I Söderhamn »ganska ovanligt». Svedm. (äfven II, 18, och III, 7).
325. —, okt. 16, kl. 1/25 f. m. Luleå, lokalt. Svedm.

Digitized by Google

326. —, dec. 4, kl. 1,15 f. m. Löfånger, Bjurö by; SO. Svedm.

327—8 (?) —, dec. 11—12, kl. 11 e. m. och 1 f. m., 2 stötar, samt »ett par år förut». Svartsång gård i Kroppa (Värmlands bergslag), lokala; måhända sättningar. Svedm. (II, 12).

329. 1891, jan. 13, kl. 6 f. m. Byn Öjaren (nära Östersund); 3 stötar. Svedm.

330. —, jan. 18, kl. nära 3 f. m.; 2 stötar. Kägla by (i närheten af Valdemarsvik), lokalt. NV. eller SO. Inga jordskalf förut i trakten. Svedm.

331. —, jan. 28, kl. 1,43 f. m. Hudiksvall; N. Svedm.

332. —, mars 4, kl. omkr. 9 f. m. Frykendalarne (Fryksände, Gräsmark); V. och NV. Svedm.

333. —, mars 29, kl. 4 e. m. Tynderö (N. om Sundsvall); 2 stötar. Svedm.

334. —, våren. Hamre by (i Bollnäs), lokalt; NV. Svedm.

335. —, juli 27. Hemsön (vid Hernösand). Svedm.

336. (?) —, okt. 9, kl. 8,8 e. m. Hamre och Långheds byar (i Alfta). Ingen fortskridande rörelse, intet buller; alltså antagligen sättning i marken. Svedm. (äfven III, 8).

337. 1892, jan. 20, kl. 6,11 e .m. Löfånger, lokalt; S. Svedm.

338. —, okt. 15, midnatt och kl. 2—3 f. m., 2 stötar. Virestad (vid sjön Möckeln i Småland); N. Svedm.

339. 1893, vintern (sannolikt nyåret); reminiscens från 1895, n:o 358. Ljungby; flere skakningar. Svedm. (V, 1).

340. —, *febr.* 4/5, natten. Torsö (vid Mariestad), lokalt; NO. Privat meddelande.[22]

341. —, april 5, kl. 8,15 f. m. och middag, 2 stötar. Tynderö och Katrinelunds gård nära Sundsvall; NO. och V. Svedm.

342. —, april 7, kl. 6,43 e. m. Löfånger, lokalt; SO. Svedm.

343. —, sept. 26, kl. 7 e. m. Trakten kring Skara (Händene, Åsaka); NNV. I orten sällsynt. Svedm.

344. —, okt. 5, kl. 5 f. m. Voxnadalen (Bollnäs till bortom Alfta), Nianfors. VSV eller SV. Svedm.

345. —, okt. 22, kl. 3 e. m. Jörn; N. Svedm.

346. —. nov. 6, kl. 11,10 e. m. Löfånger, Svarttjärns by. Svedm.

* 347. 1894, jan. 2—4, svärm; starkaste stötar natten 2/3 jan. Mellansverige (från Åmot i V. Värmland till Mora och Bollnäs i NO., Hedemora i O.), i sammanhang med norska (Solör och Drammentrakten) och finska (?, Ekenäs) stötar.

Digitized by Google

Bredd inom Sverige 25, inalles 75 (?) mil Riktning Åmot NO., Mora SO., Bollnäs SV Svedm.

348. —, jan. 5, kl. 7—7,35 f. m. Södermanland och Östergötland (Katrineholm, Finspong, Ångelholm). Svedm.

349. —, jan. 22, kl. ½10 e. m. och midnatt; 2 stötar. Gunnarsnäs (nedanför Kroppefjäll); SV. Svedm.

350. —, jan. 24, kl. ½6 e. m. Stora Tuna, Uddnäs ångsåg (i Dalarna). Möjligen efterskalf till n:o 347. Svedm.

351. (?) —, febr. 1, kl. ½4 e. m. Asker (på Närikesslätten); NV. Möjligen åska. Svedm.

* 352. —, april 22—23 (efterstöt den 30); 3 hufvudstötar april 22, kl. ½11—11 e. m. Sydöstra Skåne (intill linien Trelleborg—Lund—Glimåkra, med utlöpare åt Söderåsen och Bräkneån; 70 uppgifter; 7,300 kvkm. på land). I västra Blekinge ovanligt, likaså i Löfvestad; i Hörby ytterst sällsynt; i Glimåkra intet förut på 25 år; i Skurup allmänt. Svedm.

353. —, april 24/25, natten. Sättna (vid Sundsvall); S. Svedm.

*[354.] —, juli 23, kl. ½6 f. m. Umeå—Lycksele—Öfveruman, Sulitelma, Dufed. Sekundärt från norska Nordlandskusten.[23] Svedm.

355. —, okt. 4, kl. 5—6 e. m. Nianfors, lokalt; NNO. Svedm.

[356.] —, okt. 29/30, natten. Kvikkjokk (Njuanjes), lokalt. Sannolikt förskalf eller sekundärfenomen till Nordlandsskalfvet den 30, kl. ½9—9 f. m. (Reusch 1895, s. 9 f.). Svedm.

357. 1895, jan. 12, kl. ½11? Laholmstrakten (Veinge, Hasslöf); 2 stötar. Svedm.

358. —, jan. 28, kl. 3 f. m. Ljungby. Svedm.

359. —, mars 23, kl. 8,13 e. m. Löfånger, lokalt; S.S.O. Svedm.

360. —, maj 14/15, natten. Vid Sundsvall. Svedm.

361. —, juni 30, omkr. kl. 8 e. m. Från Ångermanälfvens mynning ned till Sundsvall samt in till Bispgården och Ljungå, därtill Piteå. Efterskalf 1 juli, kl. 3 f. m., i Hernösand och 8 juli, morgonen, i Sundsvall. Svedm.

362. —, okt. 1, morgonen. Vid Sundsvall, Hudiksvall, på Västerbottens kust; flere stötar, möjligen under flere dagar. Svedm.

363. 1896, mars 1, kl. 1,43 e. m. Löfånger, lokalt. Svedm.

Digitized by Google

*364. —, sept. 10, kl. ½10—10 e. m. Sydvästra Småland (upp till Växiö, Asa, Vrigstad och trakten af Nissafors, utlöpare åt Ifösjön och Lygnern; 27 hufvuduppgifter; omkr. 10,000 kvkm.); flere stötar; efterskalf 21 sept. i Vrigstad (ofvan s. 44). Svedm.

365. —, sept. 21/22, natten. Gränsområdet Södermanland—Östergötland. Svedm.

366. —, okt. 12, kl. 7,40 e. m. Löfånger, lokalt. Svedm.

367. —, okt. 15, kl. 12,23 f. m. Söderhamn—Hudiksvall, Nianfors. Svedm.

368. —, okt. 21, kl. 5,25 och 6 e. m.; 2 stötar. Härlunda (vid Möckeln), Mörlunda (vid Emmån). Svedm.

369. —, okt. 22, kl. 4—5 e. m.; 3 stötar. Larf (på Västgötaslätten); V. Svedm.

370. —, nov. 7/8, natten. Frykendalen (V. Emtervik). Svedm.

371. —, dec. 12, kl. 1,45 e. m. Vretstorp, lokalt. Svedm.

* 372. —, dec. 13, kl. 8,25 f. m. Södra Värmland (upp i dalgångarne till Brunskog, Emtervik, Råda och Nordmark) ned till Värmlandsnäs och Mellerud, med utlöpare till Kålland, Jönköping och Bo vid Närike—Östgötagränsen; 23 lokaluppgifter. Därtill hela Kristianiafjordens omgifning i Norge (Rekstad, s. 29 f.). Bredd minst 30 mil. Riktning Karlstad S.V., Kristianiafjorden O. Svedm.

* 373. 1897, jan. 9, kl. 2—3 f. m.; flere stötar. Nordöstra Skåne (kring Kristianstad, in öfver Blekingegränsen samt ned till Hörby, med utlöpare till Grönby vid sydkusten; 16 uppgifter). I Hörby N.O., i Träne (Kristianstadsslätten) S. V. Svedm.

374. —, juni 16, kl. ½2 e. m. Degebergs gård (Kålland), lokalt. Svedm.

375. 1898, maj 2, kl. ½11—11 f. m., 3 stötar. Axeldahls gård (nära Hälsingborg), lokalt; S.O. Svedm.

376. —, juli 4, kl. 10 e. m. Tynderö, Sundsvall, Bergsjö, Nianfors; 2 stötar. Efterskalf 9 juli och 17 juli i Nianfors. Svedm.[34]

377. —, juli 6, kl. 5,16 f. m. Berghems by i Bygdeå, lokalt. Svedm.

* 378. —, nov. 5, efter midnatt; 2 eller flere stötar. Landbältet kring Bottniska vikens innersta (från Byske till Haparanda, uppför Tornedalen till Pajala, inåt land till Jörn och Gellivare; 14 lokaluppgifter; än större utbredning i Fin-

Digitized by Google

land; område enligt Moberg 180,000 kvkm.). Svedm.[35]

379. 1899, jan. 2, tidigt morgonen. Ekön vid Motala (Ekhem?), lokalt; flere stötar; N. Svedm.

380. —, febr. 11, kl. 6,15 e. m. Nianfors bruk, lokalt.; N.V. Svedm.

381. 1900, mars 16, middag. Löfånger. Svedm.

382. —, juli 2, kl. ½10 e. m. Skelleftedalen (Skellefteå, Jörn, Malå, minst 12 mil.) I Jörn S. Svedm.

383. (?) —, dec. 27, kl. 11 e. m. Gällared (Hallands skogsbygd, vid Åtran), lokalt; 2—3 svaga stötar. Möjligen åska. Svedm.

384. 1901, jan. 13, kl. inem. 9 e. m. Söderhamn, Bergsjö, Nianfors; i Nianfors V. Svedm.

385. —, mars 12, efter midnatt. Norrköping och Kvillinge. Svedm.

* 386. —, nov. 9—10, kring midnatt; 2 eller flere stötar. Södra Värmland (upp till Råda) och Värmlands bergslag (V. till Charlottenberg samt utanför gränsen till Eidsvold och Kristianiatrakten, S.V. till Ed, S. till Skara och Tranås, O. till Södertälje och Uppsala, N. till Mora enl. Svedm. VI, 30; 55 hufvuduppgifter; kanske 100,000 kvkm). Riktning i Eidskog (Norge) från O., Uppsala V., Åmål N. eller N.O., Skara och Sköfde N., Tranås N.V. Svedm.[36]

387. 1902, april 29, kl. 2—3 e . m. Trakterna kring Bolmen—Vidöstern (Ljungby N.), västerut till Kind, S. Mark och mellersta Halland (Getinge), öster en utlöpare in i Kalmar län (Långemåla, endast dån); 9 specialuppgifter. Datum på ett par ställen uppgifvet till den 30. Svedm.

388. —, okt. 12/18, »någon dag i veckan». Ystad, lokalt. Svedm.

389. 1903, jan. 3, kl. ½1 f. m. Umeå, lokalt. Svedm.

390. (?) —, april 11, kl. ½9 e. m. S. Stockholms län (Husby—Långhundra, Skånella, Vallentuna, Kårsta); möjligen meteorfall. Svedm.

391. —, aug. 26, kl. 6,55—7 e. m. Filipstads (S.O.) och Örebro läns bergslager till Riddarhyttan i O. (N.) och Grangärde i N. (V.S.V.); 9 specialuppgifter. Därjämte kollektivuppgift af disp. Tiberg, Långbanshyttan.[37] Svedm.

392. —, sept. 19, kl. 6—½7 e. m. Vätterns östgötasida in till Tjällmo, Mjölby (fenomenet där sällsynt) och »skogsbygden». Svedm.

Digitized by Google

393. —, okt. 4, kl. 5,25 e. m. Umeå, Bygdeå. Svedm.
394. 1904, aug. 5, kl. 10 f. m. Gunnarskog (Värml.), lokalt. V. Dån utan stöt. Svedm.
395. —, sept. 26/27, natten. Ödeshög (Österg.), lokalt. Svedm.
396. —, okt. 9 eller 10, kl. 2 f. m. Köping, lokalt. Svedm.
397. —, okt. 17, kl. ½11 e. m. Tuna (Kalm.), lokalt. Svedm.
398. —, okt. 18. Vemdalen (Jämtl.), lokalt. Svedm.
399. —, okt. 20, morg. Stockholm, lokalt. Svedm.
400. —, okt. 20, kl. 4,50 f. m. Tynderö; kl. 2,55 f. m., Hernösand (S.). Svedm.
401. —, okt. 23, kl. 2 f. m. Vid Söderhamn, lokalt. Svedm.
** 402. —, okt. 23, kl. inemot ½12 f. m. Hela S. Skandinavien upp till Trondhjem—Storsjön—Sollefteå, Östersjöns andra stränder O. till Hälsingfors (S. Petersburg) och Dorpat och S. till Eylau—Stettin, Kattegats andra sida till Odense och Viborg; ett makroseismiskt område på öfver 100 mils bredd (lat. 54 till öfver 63 n. br.) och ännu större längd (long. 5—30 O. Greenw.), inalles minst 1 mill. kvkm. Inom Sverige skakades mest ett område med västkusten (ned till Laholm) till bas och sträckande sig inåt till Vimmerby —Linköping—Örebro—N. Värmland. Själfva epicentrum synes ha tillhört Kristianiafjordens och Vänerns södra omgifningar samt landet däremellan (N. Bohuslän, S. Dal). Till Dalsland S.V. 445 lokaluppgifter från Sverige.[38] Typisk svärm, med förskalf från den 21 (Lindome) och mer eller mindre omedelbara efterskalf åtminstone till den 29 (inom det epicentrala området, med utlöpare till Gäfle den 24, Eslöf den 26, Stockholm den 28). Svedm.
403. —, dec. 13, kl. inemot 11 e. m. N. Bohus—S. Dal, med utlöpare åt Göteborgstrakten. Till Dal S. V. 11 lokaluppgifter. Förskalf 9, 11, 12 dec., efterskalf 7/8 jan. 1905, i epicentrala området. Svedm.
404. —, dec. 26, och 1905, jan. 5—6, natten, svärm. Forshaga (Värml.), lokalt. N.O. Svedm.
405. 1905, jan. 13—14, 3 stötar under natten. Nora—Smedjebacken—Ockelbo—Heby (Uppl., N.N.V.); 7 lokaluppgifter. Svedm.[39]

Digitized by Google

406. —, jan. 15, kl. 11,35 f. m. Kullaberg—Ängelholm—Veinge—S. Bolmen; 7 lokaluppgifter. Svedm.

407. —, jan. 15, kl. 10—½11 e. m. N. Bohus—Gesäter (S.V.) Den 17/18 jan., natten, Gräbbestad. Den 3 febr., kl. ½10 f. m., Gesäter (S.). Svedm.

408. —, mars 13/14 (endast dån) och 20, kl. ½1 e. m. Gesäter, lokalt. Svedm.

409. —, mars 16, kl. 1,54 f. m. Fristad (Älfsb.), lokalt; endast dån. Svedm.

410. —, april 21, kl. ½9 f. m. Nora och Karlskoga bergslager. Svedm.

411. —, juli 3, kl. ½11 e. m. Bohuslän (Strömstad till Uddevalla). I Strömstad ny stöt kl. ½2 på natten. Svedm.

412. —, sept. 7, kl. 2,48 e. m. Motalatrakten, lokalt; 2 stötar. Svedm.

413. —, okt. 9, kl. 1,7 e. m. S. Värmland (N.V.) öfver till Kinnekulle och Skaraborgslätten; 11 lokaluppgifter. Svedm.

414. —, nov. 7, kl. 9,45 f. m. N. Bohus—S. Dal; N.V. eller S.O. 8 lokaluppgifter. Svedm.

415. 1906, mars 24, kl. ½5 f. m. S. Halland (Båstad—Halmstad). V. Svedm.

416. —, april, kvällen. Åre, lokalt. Svedm.

417. —, april 14—29, maj 7, juli 6, aug. 22, alla tider på dygnet, svärm. Hvetlanda, lokalt. Svedm.

418. —, maj 27, kl. 2,53 e. m., Jörn (O.); kl. ½4, Grundfors (Skelleftedalen, S.V.). Sannolikt 2 stötar. Svedm.

419. —, okt. 7, kl. 2,13 f. m. Nordingrå; V. Svedm.

420. —, okt. 7, kl. 10,20 e. m. Jörn och trakten; S.V. eller V. Svedm.

421. (?) —, nov. 7, kl. 10,45 e. m. Arvidsjaur, lokalt; möjligen meteorfall. Svedm.

Digitized by Google

NOTER.

[1] Lissabons öde synes hafva väckt mycken uppmärksamhet äfven hos oss, att döma däraf att man under de följande decennierna ständigt påminner sig detta vid större rörelser i jorden, se min Samling 1903, anf. st., ss. 166, 192, 197, 204.

[2] Ett exempel härpå är norska Helgeland på *Montessus de Ballores* karta i G. F. F. 1894, s. 228. Dess stora öfverlägsenhet i seismicitet beror endast därpå, att en intresserad man på Lurö tog sig för att notera hela massan af svaga jordstötar, som han tyckte sig förnimma i ett decennium efter ett starkare fall af 1819, och att *Keilhau* sedan publicerade denna lista, sådan hon var, i sin samling; tydligen blir Lurös företräde under sådana omständigheter endast skenbart, då stora och självständiga jordskalf på andra håll icke få gälla för mera än hvar och en af öns små svärmstötar. Man förstår bäst ensidigheten i denna bokföring, om man tänker på att jordskalfvet i Calabrien 1783 utspelades i omkring ett tusen olika, små och stora stötar. Jfr *Kolderup* i Verhandl. d. ersten internat. Seismol. Konferenz 1901, s. 428, och *Montessus*, Les trembl. de terre, 1906, s. 39.

[3] De gamla berättelserna om dessa händelser på Gotland finnas i *Haqvin Spegel*, Rudera Gothlandica, 1683 (utg. 1901) och *Octavia Carlén*, Gottland 1867 (efter anteckningar från slutet af 1700-talet). Om det förra fallet heter det, att man »tänkte ändan på all ting kommen vara» (Spegel, s. 160), att man »med förskräckelse trodde att ön skulle sjunka» (Carlén, s. 21). Uppgifterna om det senare lyda: »Anno 1540 var en stor jordbäfning öfver Gotland, hvarutaf man menar många kyrkor vara remnade (ty remnorna synas än, men orsaken vet man ej egentligen)», Spegel s. 161. »År 1540 var stark jordbäfning öfver hela Gotland, särdeles norra delen. Då remnade många kyrkor på ön, så att trädstammar måste sättas till stöd», hvarpå som exempel anföras de i texten nämda, belägna i trakten af Slite på minst 15 km. inbördes afstånd; Carlén, s. 22.

[4] Under detta nummer sammanfattas de olika uppgifterna om jordskalf i Göteborg vid 1670-talets midt, bland hvilka uppgifna data året 1676 är det enda positiva, se *Kjellén* i Saml., vid n:o 10.

[5] Då jag nu ansett detta fall böra införlifvas med vår seismiska litteratur (jfr n. 10 till kap. II), så må berättelsen hos *Hjärne* här införas in extenso:

»Förledne vår anno 1702 i april går åkermannen Hans Mattsson i Wällstad by boende, uti Soltuna socken belägen, ute till att så sin åker, då han höra får ett underjordiskt brakande såsom utaf många och starka muskötsalvor; vid han med sitt folk undrar hvad däraf varda ville, kommer hastigt ett väder så starkt, att han aldrig kännt dess make, hvilket bröt träd omkull och hade med sig en så grufvelig häftighet, att han helt af häpenhet försagd släpper hvad han för sig hade, väntande på någon oförtänkt olycka; men det saktade sig

Digitized by Google

småningom, till dess att det åter vardt stilla och lugnt som tillförene. Detta starka vädret hafva väl flere däromkring liggande byar kännt, men dånet eller bullret, som förut gick, visste ingen mer än denne ene jämte hans folk till att berätta. Han är en trovärdig man.»

[6] Då meddelaren (hos *Sidenbladh*, s. 111) omnämner ett skalf i Levene kyndelsmessodagen 1754 och därefter ett annat »fjärde dag jul», så är det icke osannolikt, att han tänkt på den *föregående* julen, i hvilket fall detta sistnämnda skalf efter våra principer borde rubricerats samman med det af 23 jan. i trakten.

[7] Till de i min samling under n:o 60 samt bland tilläggen anförda upplysningarne om detta stora jordskalf må här läggas *Johnstrups* meddelanden om dansk literatur i ämnet, anf. st. ss. 1, 18, 28. Häraf framgår, att det är det starkaste skalf, som någonsin iakttagits i Danmark, att det känts öfver hela Jylland, Fyen och Sjælland, samt att dess uppträdande på sistnämda lokal t. o. m. framkallat en monografi (af *Horrebow*). Johnstrup, som ej närmare känner utbredningsområdet i Sverige, tvekar om härden skall tänkas i norra Jylland, Sjælland eller »någon punkt i sydvästra Sverige». — Uppgiften om jordbäfningens bevittnande i Gudbrandsdalen återfinnes i en samtida anteckning, publicerad i Norsk Geolog. Aarbog 1894—5, s. 98.

[8] Detta jordskalf, det sista i Bjerkanders lista, finnes äfven omnämdt i en anteckning af kyrkoh. Petrus Axel *Rönqvist* i »Historisk Almanacka», bilagd Statskalendern för 1788 (benäget meddel. af disp. Sahlin, Laxå). Anteckningen lyder: »D. 24 april, en lindrig jordbäfning i Skara, kl. 3 e. m., husen darrade, stark susning märktes, och påstod 1 min.»

[9] *Keilhau* (s. 98 f.) meddelar efter en tysk källa, att ett berg i det nordligaste Norge skulle hafva »utkastat eld» år 1811 den 4 juli, 5 aug. och 10 sept., och att på samma dagar inträffat jordskalf »i Lappland». Uppgiften är med tvekan intagen i min föregående samling (som n:o 113), men tyckes på grund af sin apokryfiska natur utan skada kunna utelemnas.

[10] Det finnes två lokaler med detta namn, som här kunna komma i fråga; nämligen Aspa bruk bortom Östgötagränsen i Närike, på Vätterns nordvästra strand, samt Aspa by bortom gränsen i Södermanland, nära Oxelösund. Då den senare regionen i allmänhet är synnerligen fattig på seismiska företeelser gent emot den förra, så talar sannolikheten för att det är Aspa bruk som afses i originaluppgiften (hos *Widegren*, Östergötland, se min saml. n:o 115).

[11] Sistnämda lokal anges nu för första gången, efter ett senare nummer af Göteb. Allehanda (se saml. 1903, n:o 119). Numret innehåller: »Det jordskalf, som kändes i Valda socken den 29 sistl. mars, förmärktes äfven uppå Nya Älfsborgs fästning samma dag, kl. 12, hvaraf kommendanthuset skakades, att tallrikar och fat uti kökshyllan kommo uti rörelse».

[12] »På Kinnekulle, likasom å Kållandsö, kändes en afton i slutet af sept. kl. 1/2 10 en lätt jordstöt, som varade vid pass 1 1/2 minut och hördes såsom en skorstenseld eller ett tungt och långsamt förbikörande. Huruvida af denna eller någon dylik skakning varit en följd, att en ofvan jord upphöjd potatoesgraf i Främmestads församling funnits i början af sistl. november nedsjunken jämns med marken och däri inlagda 30 skäppor potatoes sammangyttrade till en blöt odugelig massa, är Utskottet ej i tillfälle att med säkerhet bedöma.»

Digitized by Google

[13] »En jordstöt (har) den 20 sistl. januari vid pass $^1/_2$ minut varit känd i Österplana på Kinnekulle, så stark att dörrar och möbler skakades — — Ett dån, liknande det som vid jordbäfningar vanligtvis höres, (har) den 2 febr. blifvit förspordt på ett ställe i södra delen af länet, dock utan skakning.»

[14] *Ehrenheim*, s. 100, förlägger de båda sistnämda jordskalfven till året 1820, och i min förra samling n:o 120 och 121 har jag följt honom. I *Mobergs* förteckning på finska skalf (Fennia 1894, s. 11 ff.) citeras emellertid som urkälla en artikel om dem i Åbo Tidningar 15 jan. 1820 med »Underrättelse om de sistl. år i Finland inträffade jordskalf»; hvadan året självklart är 1819.

[15] Prosten Mellin i Hångsdala förmäler, att »den 13 sistl. november kl. 3/4 till 1 hördes ett starkt dån i luften såsom en skorstenseld eller lågan af ett brinnande hus; och lärer detta hafva gemenskap med det starka jordskalf, som, efter hvad Sällskapet försport, samma natt blifvit kändt i Kinds härad af Älfsborgs län».

[16] Berättelsen är icke tryckt, men finnes bland 1825 års mål i Landtbruksakademiens arkiv. Anteckningen säger helt kort, att »en lindrig jordbäfning, med buller likt en rullande vagn och gående åt NO., kändes den 18 nov. i Hångsdala socken».

[17] *Moberg*, s. 14, anför ett jordskalf för Torneås räkning samma dag året *1825* och kl. 9 *e. m.* Hans källa, som äfven *Keilhau* i sina liknande uppgifter tyckes hafva följt, är »Anteckningar om Torneå härad», införda i Helsingfors Morgonblad 23 dec. 1833. Då *Berzelius* i sin årsber. 1826 (s. 309), efter att hafva omnämt en del fall på året 1825, uppgifver de i texten begagnade fakta för »innevarande år 1826», så har denna samtida anmälan tydligen vitsord; försåvidt man ej vill antaga tvänne skilda fall, hvilket åter göres osannolikt genom lokalens och datums sammanfallande samt de nämda anteckningarnas tystnad för året 1826. — Utom de här rubricerade inträffade under år 1826 »åtskilliga lindriga stötar», som ej specificeras, se *Berzelius* 1827, s. 352.

[18] Om 1829 års skalf föreligga en del upplysningar, utöfver hvad som nämnes i min samling n:o 130, i dansk litteratur, se *Johnstrup* s. 31 och *Hintze* s. 49 f. Redan *Forchhammer* har lokaliserat det till danska sidan af Öresund, på grund af dess påfallande fenomenstyrka i nordöstra Sjælland.

[19] Området är beräknadt efter cirkelform med en diameter på öfver 10 mil. — Till de hittills kända lokalerna har jag kunna lägga ännu en, där stöten känts ganska allvarligt, nämligen Donafors V. om Askersund, se G. F. F. 1903, s. 225.

[20] Enligt uppgift från Söderala (Hälsingland) år 1890 skulle jordskalf där anmärkts för 40 år sedan, se *Svedmark* II, 9. Möjligen afses detta skalf, eller n:o 218 härofvan eller 228 nedan; något särskildt nummer torde sålunda icke behöfva upplåtas åt denna uppgift.

[21] Områdesberäkningen gjord efter antagande af en diameter på 20 mil; jfr *Erdmann* s. 770. Till de af E. bokförda lokalerna har jag kunnat lägga Tegneby, Långelanda och Myckleby på Orust (se Ymer 1903, s. 430, n. 2) samt Marstrand. *Thomassen* (1888, s. 23) fäster sig vid riktningsuppgifterna Ö. för Laurvig och V. för Svinesund samt förlägger på den grund epicentrum till hafvet emellan dem, och af andra grunder (mindre säkert) närmast Laurvig.

[22] Man skulle helst vilja innesluta föreg. nummer i detta såsom det enda

Digitized by Google

skånska skalf som direkt anmälts sedan 1691 (n:o 13). Redan det förefaller dock mindre antagligt, att man i febr. 1862 skulle hafva betecknat aug. 1860 som »flera år tillbaka». Ett viktigare skäl emot identifieringen ser jag dock i uppgiften, att Asarumskalfvet slagit sprickor i marken; efter all erfarenhet i vårt land utmärkes det genom denna effekt som ett vinterfenomen, och kan således ej gärna hafva spelat en augustikväll. Jfr nedan s. 185, n. 19.

[23] Områdesberäkningen gjord efter antagande af öfver 100 mils bredd och inemot 100 mils längd. Genom att förvexla Sollefteå med Skellefteå öfverdrifver *Kjerulf* bredden ända till 160 geogr. mil. Enligt honom fanns härden i hafvet utanför Kristiansund, medan *Reusch* flyttar den närmare Trondhjem och land, se R:s Tre afhandlingar 1895, s. 56.

[24] Det för omkr. 50 år sedan i Tortuna iakttagna skalfvet (*Erdmann* s. 767) har redan af *Svedmark* (III, 21) identifierats med novemberskalfvet 1823 (ofvan n:o 183, jfr 1903 års samling s. 214, n. 1) eller med septemberskalfvet 1822 (n:o 179); det senare är dock oantagligt.

[25] Hit hänvisa vidare reminiscenser från Vingåker och Högsjö 1882 (för några år sedan, *Gumælius* 1884, s. 108) och från Finspong samt Ängelholm vid Östgötakusten 1894 (för omkr. 15 år sedan, *Svedmark* III, 27 f.)

[26] Sannolikt har ettdera af skalfven 266 och 267 tillika förnummits vid Lerbergs grufvor i Nora socken, där man »förut under vintern» kännt ett jordskalf, innan n:o 268 kom; se *Nordenström*, s. 324.

[27] Möjligen gick skalfvet ända till Fryksände; vi innesluta då i detta fall den händelse »för cirka 1½ år sedan», som man där erinrade sig i mars 1882 (nedan n:o 273), ehuru den rätt precisa tidsbestämningen är ägnad att väcka någon tvekan.

[28] Utan tvifvel ligger det nära till hands att ansluta reminiscensen i n:o 270 till faktum i föregående nummer. Hvad som talar däremot är dels lokalens aflägsenhet från 1881 års utbredningsområde, från hvilket — som man särskildt vet — redan Lund var uteslutet, dels den kraftiga stöten i Sjörup gent emot de svaga dyningarna i Falsterbo och Landskrona 1881, dels slutligen Sjörup: traktens kända själfständighet i seismiskt hänseende, hvarom mera nedan.

[29] Beräknadt efter en koncentrisk figur med 50 mils diameter. *Moberg* (1891, s. 29) anslår området, med samma förutsättning om diameterlängden, till 250,000 kvkm.; man kan dock icke antaga området rent kvadratiskt, och M. gör ej heller detta på sin karta.

[30] Sistnämda lokal i utbredningsområdet är ny, uppdagad vid ett besök på platsen (Trånshult by) sommaren 1902. Mina sagesmän berättade, att jordskalfvet slagit handsbreda sprickor i marken, med riktning NO—SV. Detta skulle skett »för 10—12 år sedan». Då intet annat jordskalf är noteradt för trakten, och då 1888 års stötar verkligen lära hafva sprängt marken vid det närbelägna Målilla — enl. *Svedmarks* med tvekan publicerade uppgift, I, 4 — så torde identifieringen icke vara tvifvelaktig, på samma gång som uppgiften från Målilla erhåller ett stöd.

[31] Den seismiska diagnosen är här i och för sig icke oangriplig; men den tyckes vinna stöd af den samtidigt meddelade uppgiften (*Svedmark* I, 13) att

Digitized by Google

»jordstötar icke alls äro sällsynta» i orten, samt af en reminiscens vid det stora jordskalfvet 1894 (*Svedmark* IV, 8), enligt hvilken »för flera år sedan» ett rätt typiskt jordskalf förnummits på Skifvarps poststation inom häradet. Måhända hänför sig hit också en reminiscens från Löfvestad (*Svedmark*, IV, 13), ehuru denna ort ligger något nordligare. Fallen härofvan n:o 259 och 299 tillhöra samma härad, och n:o 270 spelade omedelbart O. därom.

[32] Meddelaren satt uppe på natten och hörde då, »att det lät som om en tungt lastad vagn kört upp på gården, hvarför jag sprang ut. Ljudet kom ifrån NO. och gick öfver Bölstad gård åt prestgården till».

[33] *Reusch* (1895, ss. 4, 66) förlägger härden vid denna stora skakning mellan Bodö och Skomvær i yttersta Lofoten, alltså vid Västfjordens mynning. Möjligen förspordes den ock i Tornedalen, se nedan n. 35.

[34] Till af *Svedmark* meddelade upplysningar kan jag lägga en tidningsnotis, enligt hvilken skalfvet för Sundsvall var det starkaste i mannaminne; golfven gungade, folk samlades i grupper ute på stadens gator i ängslig förbidan.

[35] Måhända är *Mobergs* områdesberäkning (1901, s. 22) äfven här något för stor, jfr ofvan n. 29. — Från Svansteins bruk i Tornedalen, strax ofvanför polcirkeln, berättas vid detta tillfälle om ett svagare skalf »för några år tillbaka» (*Svedmark* VI, 5). Tilläfventyrs föreligger här ännu en utlöpare från det vidt utbredda Nordlandsskalfvet 1894, ofvan n:o 354; Svanstein ligger åtminstone icke längre från den förmodade härden än Umeå.

[36] Om utbredningen åt norska sidan se *Kolderup* 1901, s. 14 f. Åt sydväst har jag kunnat utsträcka området till Ed, genom intyg af stationsinspektor Larsen; äfven där var stöten så stark, att folk vaknade ur sömnen. Områdesberäkningen är gjord efter breddlinjen Kristiania—Uppsala 40 mil och längdlinjen Tranås—Mora 35 mil, förmedladt till en cirkel med 35 mils diameter.

[37] Se äfven G. F. F. 1909, ss. 101, 103.

[38] Däri inneslutna 82 från Uppsala *(Per Stolpe)*, 29 från Stockholm, 9 från Boråstrakten o. s. v. Från Norge bokför *Kolderup* 634 uppgifter för samma jordskalf.

[39] I lilla Mon iakttogs enligt Nora tidning upprepade skakningar och smällar omkring midten af jan. Se vidare *E. Löfstrand*, Om jordskalfvet vid Horsbäck, i Dagens Nyheter vid tillfället.

Digitized by Google

KAP. IV.

KARTAN.

Allmän jämförelse med grannländerna. — Montessus de Ballore's kartor öfver Skandinavien. — Principer för kartritningen. — Bestämmande af epicentrum; fenomenets beroende af fortplantningsmediet och vittnenas situation. — Gradskala. — Allmänna fall. — Västkusten. — Ljungbyregionen. — Skånezonen. — Det öfriga Sydsverige. — Allmänna mellansvenska fall. — Karlstadzonen. — »Sammanbindningsbanan» genom Dalarne. — Askersundzonen. — Västgötaslätten. — Det öfriga Mellansverige. — Allmänna norrländska fall. — Hälsingezonen. — Hernösandzonen. — Löfångerzonen. — Tornezonen. — Det inre Norrland. — Totalbild. — Fluktuationer i tiden. — Kartan före och efter 1846. — Litteratur. — Noter.

Vårt studiematerial ligger framför oss i kronologisk ordning, med den grad af fullständighet och fasthet som för närvarande torde vara möjlig att åstadkomma. På denna bas kunna vi nu skrida till de statistiska undersökningar och fördelningar, som skola bilda det direkta underlaget för kartan.

Den första frågan gäller vårt lands allmänna ställning i seismiskt afseende, sådan den nu afspeglar sig i katalogen. Det samlade nummertalet, t. o. m. 1906, är 421. Häraf hafva, som ofvan nämts (s. 41), 10 platser upplåtits åt fall, hvilka äro säkert kända som periferiska från utländskt centrum; nämligen 3 från Danmark och 7 från Norge. Jämte dessa finnas åtskilliga andra, till hvilka originalrätten åtminstone är tvistig, detta såväl på västkusten (81, 224) som på Värmlands latituder (293), vid Ålands haf (181) och framför allt uppe vid Torneälf, där ej mindre än 9 fall spelat i gränsområdet och 7 bland dem i själfva gränsdalen (n:o 129, 176, 189, 216, 217, 219, 239, jämte de stora n:o 274 och 378). Det saknar icke sitt intresse att sålunda se, huru litet det seis-

Digitized by Google

miska fenomenet respekterar Sveriges politiska gränser, specielt i sydväst och nordost; det är en bekräftelse från djupet på de resultat i fråga om våra gränsers »naturlighet», som framgått ur studier af ytans geografiska förhållanden.[1]

Frånskilja vi nu de 10 rena sekundärfallen, så blir antalet nummer 411, och med afdrag af alla tvifvelaktiga fall 371. Siffran är icke stor, om man jämför med pacifiska och medelhafsländer, där jordytan för närvarande har sina bräckligaste zoner. Jämfördt med grannländernas står den afgjordt under Norges. För äldre tider märkes skillnaden icke så mycket på grund af vår statistiks företräden; icke desto mindre räknar THOMASSEN före 1887 i Norge 328 daterade fall, hvartill komma ett mindre antal odaterade, medan vår katalog har 300. Från 1887 t. o. m. 1901 har den norska systematiska undersökningen inrapporterat nästan lika många eller 314 nummer. Sveriges underlägsenhet framgår säkrast af jämförelsen mellan resultatet för åren 1888—1901, under hvilken tid fenomenet öfvervakats efter samma metoder i bägge länderna: för Sverige är talet 86, för Norge 291.[2]

Däremot äro Sveriges siffror betydligt högre än de båda andra grannländernas. För Finland räknar MOBERG omkr. 60 fall, hvaraf 3 osäkra, före 1882 och 4 nya (däribland de två stötarna inom vårt n:o 274) för detta år; därtill har SIDENBLADH nu lagt 12 nummer (för åren 1752—1800); därefter har jag (intill år 1904) icke funnit anteckningar för mer än tvänne finska fall, nämligen 1894 och 1898 (vårt n:o 378). För Danmark finnes i JOHNSTRUPS förteckning 38 fall, hvaraf emellertid 11 betecknats som osäkra eller periferiska, och efter hans tid intill år 1904 har vetenskapen, såvidt mig bekant, icke inregistrerat mera än 4 fall i landet.[3]

Vårt första stora resultat blifver alltså, att seismiciteten inom den skandinaviska världen, att döma af antalet fall, står högst i Norge och så aftager såväl mot Finland i öster som mot Danmark i söder. Sverige intager äfven i detta hänseende ett mellanrum, förmedlande mellan extremerna.

Att man här icke får tänka sig någon jämn försvagning från maximum till minimum, framgår emellertid klart redan af i grannländerna anställda undersökningar. Sålunda framhåller JOHNSTRUP redan 1870, att Danmarks jordskalf så godt som koncentrera

Digitized by Google

sitt uppträdande på tvänne lokaler, det norra Sjælland samt Limfjordens omgifning; ett omdöme, som senare forskningar icke jäfvat. I Finland urskiljer MOBERG 1894 ett större jordskalfsområde i Bottniska vikens norra vattenbassäng och ett mindre i södra Tavastland, med en jordskalffri zon emellan. I Norge yttrar sig seismiciteten, som REUSCH påpekar 1895, med påfallande förkärlek inom tvänne stora stråk: i Nordland mellan Tromsö och stiftgränsen till Trondhjem samt i Västlandet (Bergens och västra Kristiansands stift); det inre landet åt Sverige till är jämförelsevis fritt.[4]

Man kan alltså a priori vänta sig, att äfven i Sverige vissa landsdelar skola framträda starkare och andra svagare i detta hänseende. Antydningar därom finnas också i litteraturen, specielt i min jordskalfssamling 1903. Någon närmare undersökning om seismicitetens skiftningar i vårt land har dock hittills icke blifvit gjord. Vi skola nu företaga en sådan, i det vi gå att sortera de olika fallen inom den här uppdragna sifferramen på rikets olika landsändar.

*

År 1894 framställdes för första gången en sammanhängande kartbild (kart. 1). öfver Skandinavien ur seismisk synpunkt. Den är utarbetad af fransmannen MONTESSUS DE BALLORE efter en egen metod att mäta seismiciteten. Han betecknar nämligen en trakts seismicitet med det antal kvkm, på hvilket i denna region årligen kommer en jordstöt. För denna beräkning måste man känna regionens areal, s, antalet iakttagna jordstötar, n, och observationstidens längd i år, p; sedan har man endast att tillämpa formeln x (seismiciteten) $= \frac{ps}{n}$. Tydligen måste det sålunda funna talet stiga vid sjunkande frekvens af seismiska rörelser: ju flere jordbäfningar i trakten, desto mindre areal är nödig för att teoretiskt uppbära hvar enskild af dem.

Efter denna beräkning — som han sedan under årens lopp tilllämpat på inemot 200,000 skalf öfver hela jorden — fick Montessus för vårt land endast tvänne nyanser: den bottniska kusten med något öfver 26,000 gent emot det öfriga landet med 221,000. Danmark tilldelades alltigenom samma seismiska tal, nära 70,000; endast Norge fick flere skiftningar, upp till närmare 17,000 för Söndmöre

Digitized by Google

och 1,363 för Helgeland (Lurö). Med särskilda siffror betecknades antalet dagar, då en lokal framträdt epicentralt; i denna serie

kom hos oss Hernösand främst med 19, därpå Karlstad med 5, Bygdeå med 4, Torneå och Linköping med 3.

Digitized by Google

Montessus' metod, af honom ytterligare utbildad och beskrifven senast i hans stora »geographie seismologique» 1906 (s. 11), är mycket angriplig, hvilket gifvetvis ej heller undgått honom själf. Den är ytlig, då den till värdemätare tager blotta antalet fall utan afseende på deras växlande valör. Den är godtycklig, då den icke har någon objektiv grund för den uppdelning i regioner, hvarpå hela den matematiska operationen hvilar. Men framför allt, den ställer mycket stora kraf på statistikens fullständighet och likformighet, om den icke skall bygga allt för mycket i luften. Först på ett långt framskridet stadium af statistiska undersökningar kan det öfverhufvud vara möjligt att med en dylik metod nå tillnärmelsevis betryggande resultat.

Detta stadium kan under alla förhållanden icke anses uppnådt för Skandinaviens del, då Montessus upprättade sin karta 1894. För äldre tider tyckes han icke haft någon annan källa än KEILHAU. Med det ojämförligt rikare material för vårt land, som nu står till förfogande, kunna vi redan se, att detta första försök gifvit en i mycket både ofullständig och skef bild af landets förhållande till den seismiska kraften.

Men föga mer tillfredsställande är Montessus' seismiska karta öfver »les pays scandinaves» i hans hufvudverk 1906 (s. 37), änskönt han där själf finner utforskningen af Skandinavien ganska tillfredsställande. En kartbild, där Hernösand ensamt framstår öfver alla andra lokaler i Sverige, medan t. ex. västkusten är tecknad rent aseismiskt, blef antikverad redan genom min samling af 1903, som Montessus icke tagit kännedom om. Vida bättre är SIEBERGS karta 1909 (i »Der Erdball»), som åtminstone urskiljer Uppland och det inre Norrland som aseismiska från det öfriga landet. Längre än till dessa antydningar om verkligheten synes man i den allmänna vetenskapliga litteraturen ännu icke ha kommit.

Hvad det framför allt kommer an på vid de statistiska jämförelser, som måste ligga till grund för kartan, är att så vidt möjligt borteliminera de faktorer, som speciellt gynna en trakt på andras bekostnad. Helgelands starka öfvervikt på Montessus' kartor beror väsentligen på en dylik tillfällighet.[1] I någon mån gäller samma anmärkning äfven om den bottniska zonen på samma kartor, genom GISSLERS uppmärksamhet; och äfven sedan ma-

Digitized by Google

terialet för rikets öfriga delar så väsentligt ökats, kvarstår sannolikt någon ojämnhet till denna zons förmån, specielt genom (de för Montessus okända) anteckningarna för senare hälften af 1700:talet genom HÜLPHERS, liksom i senare tid genom pastor ROTHÉNS vaksamhet i Löfånger. Ett liknande personligt intresse (BJERKANDER) trycker väl också ned Skaratraktens vågskål något för samma tid, ehuru presterskapets allmänna vakt numera ger en ganska god borgen för likformighet i observationerna.

För att i görligaste mått aflägsna den återstående risken vill jag icke gå så långt som REUSCH, hvilken i sin geoseismiska undersökning af Norge utlemnar alla enstaka iakttagelser från en enda lokal. Vi skola i stället vid den relativa uppskattningen sätta alla i katalogen som *lokala* betecknade fall (65 till antalet) = 1, de eljest från en ensam lokal anmälda (gård, socken eller stad) = 2 samt öfriga = 3, med undantag af de stora numren (*) som sättas = 4 och de största (**) = 5. Genom denna metod, som naturligtvis endast åsyftar approximativa resultat, blir ju kartan också tillnärmelsevis befriad från den svagheten i Montessus' skisser, som följer med frånseendet från de anmärkta fallens olika intensitet.

För samma ändamål kräfves yttermera, att katalogens *kollektivnummer* å ena sidan, *tvifvelaktiga* nummer å den andra åsättas särskilda värden till åtskillnad från de nu nämda. Kollektivnumren äro 11 (n:o 24, 33, 42, 97, 115, 164, 264, 272, 309, 352, 391), hvaraf dock 24—97—115—272 för sig och 309—352 för sig beträffa ungefär samma trakt, och två andra (från våra största sjöar, n:o 33, 264) äro till diagnosen misstänkta; det blir alltså blott 5 rena nummer af detta slag, nämligen för Kvarken, Hernösandstrakten, Askersundstrakten, södra Skåne och Värmlands bergslag. Till karaktären tvifvelaktiga äro, förutom de nyssnämda, 33 fall, till existensen osäkra 5; och inom samma kategori af låg valör vid vår jämförelse komma de 10 sekundärskalfven. Under antagande att hvartannat tvifvelaktigt nummer verkligen existerat med seismisk natur, och att hvartannat sekundärskalf verkligen sträckt sina rötter in i vårt land, kunna vi åsätta denna lägre kontingents särskilda nummer ett relativt värde = ½ (hvilken valör behålles oafsedt om det primära fallet skattas till 1, 2, 3, 4 eller 5). Kollektivnumrens betydelse uppskattas för-

Digitized by Google

slagsvis till 10 (utöfver de särskildt nämda fallen). Man kan visserligen vara tveksam om t. ex. det på 70 lokaler bevittnade Skåneskalfvet 1894 icke bör vid våra jämförelser värderas ens hälften så högt som de kollektivt anmälda lokalfallen från Vemmenhög; men ur den kombinerade geografisk-statistiska synpunkt, som här är bestämmande, torde metoden visa sig mera rimlig, liksom den är nyttig och nödig; och föröfrigt är det, här som alltid vid dylika uppskattningar, att antaga att metodens olägenheter i det enskilda fallet skola utjämnas i det hela.

Men dessa graderingar skola icke leda till något verkligt resultat, om vi icke tillika hafva något gemensamt plan att hänföra våra tal till. Det är godtyckligheten i den förutnämda kartan, som härmed skulle förebyggas. För detta ändamål skola vi i en rent empirisk undersökning låta den seismiska kraftens eget uppträdande i specialfallen angifva de naturliga regionerna, och slutligen dividera dessa arealers mått i kvkm. med de på ofvannämnda sätt vunna seismiska talen.

De sålunda framkomna *seismiska relativtalen* skola läggas till grund för kartan. Genom tidsmomentets borteliminering blir metoden visserligen oduglig när det gäller jämförelser med andra land med andra observationstidrymder, men torde visa sig desto lämpligare för sitt ändamål att belysa relationerna inom det egna landet.

Innan vi gå till den geografiska öfversikten återstår emellertid ännu en anmärkning, med afseende å svårigheten att insätta jordskalfven på deras vederbörliga plats på kartan. Vi återkomma här till en redan förut framhållen vansklighet. Vi hafva sett, att forskaren endast i undantagsfall kan hafva någon nytta af uppgifterna om stötarnes och dånens utbredningsriktning. Detsamma gäller i ännu högre grad om tidsanvisningarne. Förutsatt att fenomenet sprider sig ut från en bestämd punkt, zon eller linje, skulle exakta tidsbestämningar gifvetvis med mycken säkerhet angifva det lokala ursprunget; men det är mycket sällan man kan erhålla några sådana i ett glest befolkadt land som vårt, där det icke är så lätt att omedelbart kontrollera urens gång. Först ett allmännare bruk af telefonen bör i framtiden för intresserade vittnen väsentligt afhjälpa denna svårighet och underlätta vetenskapsmannens uppgift; liksom ett mera allmänt iakttagande af biom-

Digitized by Google

ständigheter (såsom riktningen af svängande taklampor och kullfallna föremål, stannade pendlar o. d., efter uppropets anvisningar) bör kunna lemna tätare och säkrare hållpunkter för bestämmande af jordstötarnes verkliga bana, så långt den öfverhufvud kan beräknas.

Men tillsvidare har jordskalfforskaren i vårt land i regeln intet bättre stöd för sin detaljerade geografiska sortering af fallen än uppskattningen af fenomenets relativa styrka. Man utgår därvid från sannolikheten af att de starkast drabbade lokalerna ligga närmast härden. Emellertid är äfven detta antagande i de enskilda fallen underkastadt betydande modifikationer. Ett jordskalfs uppgifna intensitet beror visserligen först på stötens styrka, men därjämte på tvänne andra omständigheter: fortplantningsmediet och iakttagarens situation. I detta afseende framgå vissa resultat med ganska stor tydlighet ur det svenska observationsmaterialet.

Sålunda tyckes det vara en regel, att fenomenet kännes starkare på höjder än på lågländ mark, medan vittnesbörden växla i fråga om dess förkärlek för berggrund.

Under jordskalfsvärmen i Ångermanland 1752 (n:o 56) observerades de starkaste yttringarne »längst upp åt skogsbygden och högsta berglandet» (Gudmundrå), hvarjämte dånet på ett ställe (Timrå) tycktes följa en lång och hög bergås. Den skarpa stöten i Sala n:o 113 kändes »starkast på backar och hällar». Skakningen vid Lilla Edet n:o 211 var »märkbarast på höjderna», vid Lysekil n:o 224 »våldsammast nära vid bergen», i norra Bohuslän n:o 241 kännbarast »på bergshöjder, mindre eller nästan intet i dalar». Från det stora skalfvet 1879, n:o 265, finnas flere intyg i samma riktning; sålunda berättades från Svartå att »häftigheten var mycket växlande, på höjder stark, så att husen lindrigt skakades, i dälder ganska svag, så att blott ett dån hördes». 1882 års stora Norrbottenskalf (23/6, n:o 274) hördes »mycket starkare å högre belägen, stenbunden eller sandblandad mark, än å sank, dyblandad jord» (*Moberg*, s. 31). N:o 324 tog i Söderhamn hårdast på »byggnader som ligga på berggrund», medan verkningarna voro ganska ringa där marken var af lös beskaffenhet (Stugsund); och n:o 317 märktes öfverhufvud endast inom »den högst belägna delen» af Hernösand. N:o 392 presenterade sig i Mjölbytrakten »allra tydligast för dem som befunno sig å fast berggrund»; och 1904 års stora skalf förnams i Lysekil bäst i den högt och på nakna berget belägna kyrkan (vittnesmål n:o 18), hvarjämte fyra andra vittnesmål från samma tillfälle (105

Digitized by Google

vid Skagen, 262 Hälsingborg, 367 Långemåla, 373 Vimmerby) intyga förkärlek för åshöjder framför dalsänkorna. — Å andra sidan har *J. G. Anderson* (S. G. U. n:o 211, s. 111 f.) från samma tillfälle samlat 8 intyg, att skalfvet känts starkare på lös grund (8 Mjölkeröd, 9 Gräbbestad, 16 Grafvarne, 35 Gesäter, 90 Vara, 199 Karlsdal, 228 Orsa) eller i dalarne (4 Kroken), hvilken sistnämda kasuistik kan ytterligare ökas med två fall (52 Åmål och 270 Huaröd). Från det föregående observationsmaterialet hafva vi endast 3 intyg i samma riktning: från Ångermanland 1748, n:o 42, att fenomenet varit »starkare vid däldigt än som högt land», från Kinnekulle i det stora fallet 1823, n:o 183, att det var »starkare på kullens lägre afsättningar än de högre» (*Sidenbladh*, s. 122), och från Avasaksa 15/6 1882, n:o 274, där en person på toppen icke märkte det fenomen som iakttogs af flere vid bergets fot (*Moberg*, s. 3). Från Norrbotten 1898, n:o 378, uppges i vissa berättelser, att skalfvet kändes svagare men dånet starkare å berggrund; från andra håll intygas dock bergets öfverlägsna ledningsförmåga äfven för skakningen (*Moberg*, ss. 4, 23). — Alla dessa skenbart motsägande vittnesmål jäfva nog icke den allmänna seismologiens erfarenhet, att jordskalfven anställa vida större förödelser på lösa jordlager, isynnerhet tunna lager ofvanpå den fasta bergpannan, men att de kännas starkare på smala bergsryggar och utskjutande klippor än i breda dalfören.[6] En annan känd regel, att fenomenet försvagas nedåt och sålunda höres sämre i grufvor, bekräftas hos oss från Persberg, Bispberg och Falun 1823 (n:o 183), liksom från Finnmossen 1903 (n:o 391, G. F. F. s. 207); och om motsatsen bevittnades i Sala, n:o 113, och Vilhelmsberg, n:o 351 (*Svedmark* III, 30), så äro dessa uppgifter snarast ägnade att väcka något tvifvel på dessa händelsers seismiska natur. Angående sådana förnimmelser under jord har vår statistik eljest färre vittnesbörd än man skulle vänta i ett gammalt »järnbärarland».

Vidare är det ett ofta intygadt faktum, att våra jordskalf förnimmas bättre inomhus än ute, och bättre i öfre våningar än i den nedre.

På det förra anför *Johnstrup* (s. 7) ett exempel från Sjælland, som förtjänar att kallas klassiskt; nämligen en iakttagelse från ett rum, utan att någon i ett likfölje, som i samma ögonblick drog förbi huset, märkte något. Hos oss anföres saken som en regel, styrkt af upprepad personlig erfarenhet, från Värmlands bergslag 1896 (*Svedmark* V, 22). I litteraturen finnes det antecknadt redan i i Mora kyrkobok för 1662 samt för Ångermanland 1748; vidare af *Linnarsson* (s. 320) för många lokaler, t. o. m. inom det skakade områdets centrala delar, 1879; äfvenså af *Gumælius* (1883, s. 517) och *Moberg* (s. 17) för enstaka ställen i Norrbotten och Finland 1882.

Digitized by Google

Från sistnämda tillfälle berättas dock, att dundret hörts allra bäst ute från sjön (*Gumælius*, s. 522), liksom ett vittnesmål från 1904 (382 Kisa) uppger de starkaste intrycken från en person ute på ett kärr. Vid Axeldahl 1898, n:o 375, gjordes den egendomliga iakttagelsen, att man endast inomhus kände skakningarna och endast ute på marken hörde bullret (*Svedmark* VI, 2). Eljest är det icke ovanligt, att både dån och skakning förmärkes inomhus, men endast dånet ute, så Persberg 1823, n:o 183, så särskildt Älfvestorp, Leksand, Åhus, Högsby i det stora fallet 1904 (vittn. 195, 225, 267, 367). Svagare eller intet fenomen utomhus anmälas i sistnämda fall föröfrigt från många lokaler (99 Kinnekulle, 196 Hjuljärn, 200 Stjärnfors, 252 Trelleborg, 289 Halmstad, 370 Tuna, 391 Hof); och i Kalmar (362) liksom i Uppsala (*Stolpe* i Bull. Geol. Upps. 1905, s. 212) förspordes ingenting på gatan framför rätt ordentligt skakade hus. Företrädet för iakttagelser inomhus bestyrkes yttermera från fallen 1903 och 1906, n:o 391 och 418, medan vi icke funnit något motsatt omdöme (om vi ej skola räkna dit de ofvanstående från sjö och kärr 1882 och 1904). — Regeln om öfre våningars företräde är icke alldeles lika undantagslös; sålunda vaknade endast personer i nedre våningen i Anneberg 1894, n:o 347 (*Svedmark* III, 11), från Uppsala 1904 anför *Stolpe* (s. 213) två fall af samma art, och dit skulle man slutligen också vilja räkna det samtida vittnesmålet (14) ute från Soten, att stöten icke märktes på ångarens kommandobrygga men väl i aktersalongen. Att dessa fall äro att uppfatta som tillfälligheter, visar sig emellertid af det vida öfvervägande antalet uppgifter i motsatt riktning. Direkta intyg om de öfre våningarnas företräde föreligga alltså från Persberg 1823, från Hudiksvall 1886 (n:o 298, *Gumælius* 1887, s. 45), från Axeldahl 1898, n:o 375, samt från åtskilliga platser 1904 (24 Stenungsund, 243 Sundsvall, 252 Trelleborg, 382 Kisa, 421 *y* Stockholm; läktarnes företräde framför kyrkan eller missionshuset 197 Hjulsjö, 300 Fagered, 363 Ljungby och Hossmo, 358 Skärstad, 368 i Döderhult). Det finnes äfven ett vittnesmål, från 1905, n:o 413, att en person på ett tak förnummit både ljud och skakning längre än andra (S. G. U. n:o 211, s. 23). Detta naturliga förhållande visar sig särskildt i kyrktornens känslighet: vittnen från 1904 (t. ex. 90 Vara och 383 Malexander) tala om meterlånga svajningar åt sidorna. Vi erinras slutligen om samma lag, då vi så ofta höra vittnesmål enligt hvilka fenomenet försports såsom spelande i en öfre våning (kullkastade eller kringsläpade möbler ofvanpå; jfr *Stolpe* s. 207).

Slutligen beror också mycket på iakttagarens personliga position vid tillfället. Frånsedt sådana uppenbart inverkande moment som buller i omgifningen, distraherande sysselsättning o. d., förnimmes företeelsen bättre i ju vidsträcktare mån iaktta-

Digitized by Google

garens egen kropp är i beröring med fasta föremål, alltså bättre i liggande än sittande och bättre i sittande än stående ställning.

Att jordskalf kännas bäst af hvilande personer, observerades särskildt år 1877, n:o 262, i Askersundstrakten (*Gumælius* s. 344). liksom i vårt sista nummer, 421; och sammanfaller med iakttagelsen att sofvande hafva starkare intryck af det ovanliga i en seismisk skakning än de som äro uppe (anmärkt från Kristianstad 1894, *Svedmark* IV, 24). En van iakttagare i Värmlands bergslag (*Tiberg*) plägar af denna anledning vid misstänkta dån kasta sig i en soffa för att förvissa sig om fenomenets natur (*Svedmark* V, 22). De i väntsalen å Karlsby station på fasta bänkar sittande resande fingo brådt upp kl. 6,20 e. m. den 2 febr. 1879 (*Linnarsson*, s. 311), och de med ryggarne mot Tegneby kyrkas vägg stående bönderna efter gudstjänsten på Palmsöndag 1851 skyndade sig hastigt därifrån, då jordskalfvet n:o 224 kom (privat meddel.). Af denna anledning är en sjuk person känsligare iakttagare än de friska, såsom i fallen i n:o 417 (S. G. U. n:o 211, s. 25). — I allmänhet kan man på nu angifna grunder vänta, att jordstötar skola kännas särskildt starkt under pågående gudstjänster eller vid andra tillfällen då en massa personer sitta i lugn tillsammans. I Långelanda kyrka, där nyssnämda Palmsöndag nattvardsgång pågick, uppstod panik, då församlingen kände bänkarna darra och såg tränumren svänga på nummertaflan, och många rusade ut genom fönsterna (privat meddel.). Som bekant inträffade detsamma i en massa fall år 1904 och bildar det mest utmärkande draget i detta stora jordskalfs yttre fysionomi. Om förskräckelse och »stor undran» talas äfven i berättelserna om gudstjänsten i Stigsjö 12/3 1748 och en föreläsning i närheten af Skara 26/9 1893 (*Svedmark* III, 5), likaså om »tjugondedagsassembléen» i Skeninge 1833 (saml. 1903, s. 217), och detsamma skulle nog kunna meddelas från Blåviks kyrka söndagen 9/2 1890 (*Svedmark* II, 5). — Endast en uppgift i strid med ofvannämda regler har jag antecknat, nämligen från Nianfors 1899, där stående personer, men icke sittande, lära hafva förnummit skakningen (*Svedmark* VI, 7).

Men det gifves äfven skenbart alldeles regellösa afvikelser i jordskalffenomenens jämna utbredning, afvikelser, som te sig likt ett nyckfullt öfverhoppande af vissa lokaler (s. k. jordskalföar) och utväljande af andra, utan att vi kunna påvisa någon yttre föranledning till urvalet. I sådana fall ligger förklaringen tydligen i själfva den inre berggrunden, hvars olika sprickfullhet bjuder de seismiska strömmarne olika goda betingelser.

Från Strömstad uppgifves 1859, att stöten alls icke kändes i vissa hus (*Erdmann*, s. 763). Från Luleå berättas stora olikheter i

Digitized by Google

jordskalfvets uppträdande t. o. m. i närliggande hus, såväl 1882 (*Gumælius*, s. 517) som 1890 (*Svedmark* II, 10); i senare fallet förmärktes stöten endast på tre ställen i staden, nämligen i Norrbottenkurirens hus, folkskolan och fabriken, »alla tre belägna på södra sidan af den halfö, på hvilken staden är uppbyggd». På samma sätt berördes af Söderhamn år 1861 (n:o 245) endast norra kvarteret, år 1866 däremot »några ställen i västra kvarteret» (n:o 254, *Erdmann*, s. 766). Från 1904 års stora fall finnas flere sådana iakttagelser: i Kalmar (362) skakades mest de nya stadsdelarne med stenhus, i Ängelholm (273) och Halmstad (289) utkanterna och förstäderna, i Ljungby köping (312) östra delen, i Sundsvall (243) uteslutande södra stadsdelen; i Uppsala var ingen som hälst regel skönjbar (*Stolpe* s. 212 f.). I Claestorp (Vingåker) befanns en statbyggnad af sten år 1879 immun på 60 *m* afstånd från ett starkt påverkadt trähus (*Linnarsson*, ss. 298, 320 n.). På Torups slott i Skåne hade man stark känning af 1894 års skalf; slottet ligger i en liten sjö, förvaltaren som bodde på land märkte intet (*Svedmark* IV, 5). Vid samma tillfälle framstod Romeleklint som immun för stötarne. I Tornefallet 1898 påvisar *Moberg* (s. 23) jordskalföar inne i själfva epicentrum. Men det märkligaste exemplet af detta slag har kommit från Svartsång i n:o 327—8. Där ligger en flygelbyggnad 20 *m* från manbyggnaden; i dec. 1890 fick manbyggnaden en stöt, så att rutor skallrade och sängar hoppade, men i flygeln märktes intet; ett par år förut hade däremot flygeln fått sin törn, så att flere fönster sprungo, men den gången var manbyggnaden fullständigt oberörd (*Svedmark*, II, 11) Denna isolering förefaller dock så egendomlig, att den just föranledt mig att beteckna fallen från Svartsång som misstänkta: man vill under sådana förhållanden hellre förutsätta rent lokala orsaker.

När vi lägga nu anförda omständigheter samman, så befinnes aktgifvelsen på fenomenernas olika styrka inom ett jordskalfområde ingalunda skänka en pålitlig ledning vid spårande af epicentrum. I andra länder, där verkningarne öfverhufvud äro så mycket starkare och vittnena redan af denna grund flere, har man regelbundet i större fall kunnat förbinda orter med lika stark skakning medelst koncentriska linjer, »isoseister», som till sist omsluta ett »pleistoseist» område för starkaste påverkan; sålunda har man så att säga ringat härden. I vårt glesbefolkade och aldrig hårdt skakade land få vi nedstämma anspråken på vetenskaplig noggrannhet. Här komma de anmärkta felkällorna till sin fulla rätt, här skall t. ex. en hvilande person i öfre våningen af ett hus på en ås hafva allt för öfverlägsna chanser som iaktta-

Digitized by Google

gare gent emot en vandrare på lägre utemark, för att hans vittnesmål om starka seismiska verkningar skall bevisa mycket för härdens grannskap gent emot den senares blygsammare observationer. Hos oss är alltså risken större än i jordskalfvens hufvudländer, att en ort får räkna sig till godo i seismiskt afseende hvad som endast är en gynnsam omständighet för ljudledning i dess berggrund eller för uppfattning i iakttagarens situation. Det har också verkligen händt, att man funnit de starkaste fenomenen vid ett jordskalf just på utkanterna af dess område: SVEDMARK (IV, 35) anmärker detta om det stora Skåneskalfvet 1894, liksom redan JOHNSTRUP om Sjælland 1869 (anf. st. s. 12). På grund af dessa omständigheter ha också endast två svenska fall, n:o 274 och 402, kunnat med någon fullständighet bearbetas ur »pleistoseismisk» synpunkt (se nedan s. 156).

Man ser, att den geografiska sorteringen efter härdar icke är så lätt. Vi stå här åter, liksom så mången gång inom jordskalfforskningen, på en sväfvande mark — detta icke blott i bokstaflig mening! Det är dock att hoppas, att felkällorna skola uttaga hvarandra i stort, så att resultatet i alla händelser får approximativ giltighet. Det är föröfrigt endast i mindretalet fall som denna risk framstår, nämligen vid de större skalfven med vidsträcktare områden (ex. n:o 265, 347, 352) samt i de få nummer som innesluta enstaka iakttagelser från långt åtskilda ställen (ex. n:o 61, 99, 368).

Sedan alltså ett jordskalf är placeradt, möter slutligen frågan, om man på kartan bör taga någon hänsyn till de som periferiska bestämda lokalerna. Det är redan anmärkt, att jordskalffenomenerna ingalunda behöfva några linjer att springa utefter, då ju enkel ledning i marken fortplantar redan dånet af hästhofvar. Orter, som i katalogen endast förekomma långt i utkanten af mera säkert bestämda centralområden (t. ex. Uppsala 1759, 1901, Ängelholm i Östergötland 1879, 1894) kunna således icke af denna anledning allena göra anspråk på en plats på kartan. Å andra sidan kan man dock icke veta, om icke tilläfventyrs några trafikförbindelser i jordens inre leda dit från kända håll, hvilket i synnerhet synes tänkbart när en sådan ort ofta återkommer på samma sätt. I anslutning till vår princip beträffande sekundärskalfven från grannländerna skola vi alltså på hvarje inhemsk lokalregions

Digitized by Google

konto uppföra äfven dylika periferiska verkningar från andra regioner, med värde som halfva nummer. Och vi skola finna ett särskildt motiv till detta tillvägagående, då det härnedan ej sällan skall visa sig att periferiska punkter inom en utpräglad seismisk zon kunna framstå som själfständiga härdar i strängt lokala fall.

Vid den slutliga jämförelsen begagna vi alltså en stigande skala med sju grader:

1) periferiska yttringar från en härd i ett annat, inhemskt eller utländskt, jordskalfcentrum, samt i allmänhet misstänkta fall; värde ½.

2) stötar från ett synnerligen begränsadt område, en ensam gård på landet eller enstaka hus i stad; värde 1.

3) stötar anmälda från en hel socken eller stad, men ej mycket därutanför; värde 2.

4) stötar anmälda från flera hufvudlokaler, utan att i katalogen betecknas med * eller **; värde 3.

5) större jordskalf enligt katalogens beteckning; värde 4.

6) de största fallen, med beteckning **; värde 5.

7) allmänna uppgifter om jordskalf som en vanlig företeelse; värde 10.

Denna skala — som naturligtvis måste användas med en viss frihet — har, som synes, en rent geografisk utgångspunkt. Den konkurrerar icke med de intensitetsskalor, som vi längre ned skola ägna någon uppmärksamhet. Den tjänar nämligen icke ett fysiskt, utan ett geografiskt syfte. Den gör icke heller något som helst anspråk på absolut, matematiskt värde. Den är uteslutande afsedd som hjälpmedel vid de relativa uppskattningar, hvilkas resultat blifver den seismiska kartan.

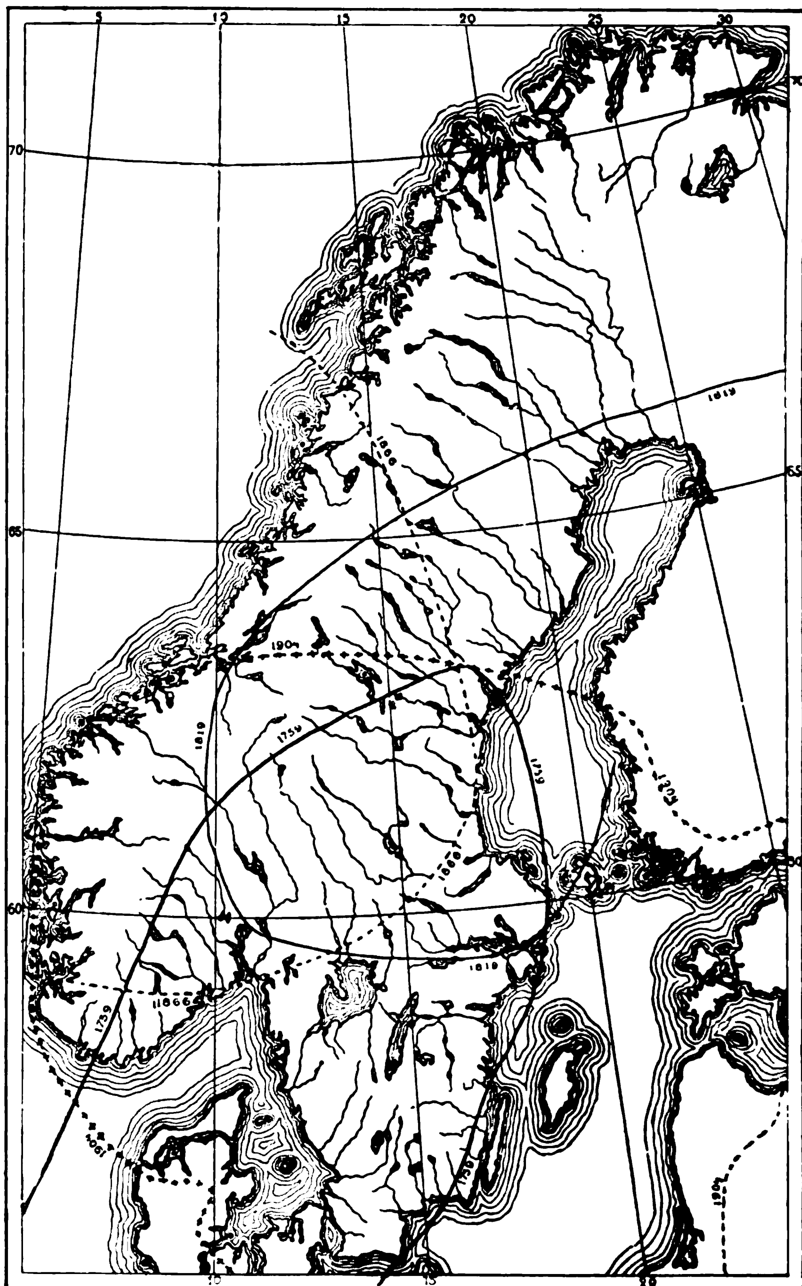
*

Innan vi gå till en detaljerad undersökning, behöfva vi ett gröfre schema och välja därtill fyra hufvudrubriker, nämligen södra, mellersta och norra Sverige, det sistnämda deladt på två. Till den *södra* regionen föra vi, efter kartans och katalogens allmänna anvisning, landet söder om de stora sjöarne, d. v. s. det gamla Skåneland, Bohus- och Älfsborgs län samt Småland och Gotland, efter administrativ indelning, så att hela Dalsland får räknas med — blott i nordost arronderas gränsen genom

Digitized by Google

Karta 2.

Jordskalfområdena 1759, 1819, 1866 och 1904.

utbyte mellan Tjust och Ydre-Kinda på östgötasidan.[7] Området infattar omkr. 73,000 kvkm. Den *mellersta* regionen utsträcka vi sedan upp t. o. m. Dalarne-Gästrikland (så att Gäfleborgs län klyfves efter landskapen); med inräkning af de stora sjöarna en areal af 118,000 kvkm. Återstoden fördelar sig naturenligt till 89,000 kvkm. på de *bottniska kustlandskapen* och till 118,000 på det *inre Norrland*.

Redan fördelningen på dessa hufvuddelar möter i några fall svårigheter. Två nummer, 2 och 127, äro således lokaliserade helt allmänt i »hela svenska riket» och »i Sverige». Då de icke omnämnas i grannländernas kataloger, änskönt särskildt n:o 2 hade en ovanlig intensitet, skulle man ju vilja antaga att de icke spelat i södra och icke heller i nordligaste delen af landet. För fallet n:o 2 närmar sig detta antagande till visshet, vid det förhållande att västkusten tillika med Skåne då tillhörde Danmark och norden var ganska okänd. Vi kunna därför tämligen tryggt placera det i mellansvenska regionen; medan fallet n:o 127 torde få utgå ur specialräkningen och komma först den samlade summan till godo. Fyra fall vålla besvär af annan art, då de nämligen kraftigt öfvergripa gränserna i vår hufvudindelning (karta 2). Två, nämligen 1759 och 1904 (n:o 81 och 402), beröra sannolikt alla fyra regionerna; men deras intensitet aftager så märkbart åt NV, att vi icke tveka att skrifva den primärt på södra delens räkning. Två andra, 1819 och 1866 (n:o 177 och 254) äro starkt bevittnade både i mellersta och norra delarne; dock så att vittnesbörden synas öfverväga norrut, där vi alltså skrifva dem, n:o 177 på kustens och 254 på inlandets räkning.

Smärre öfvergrepp öfver gränserna skola nedan bokföras, hvart på sitt rum.

A) *Den sydsvenska regionen.*

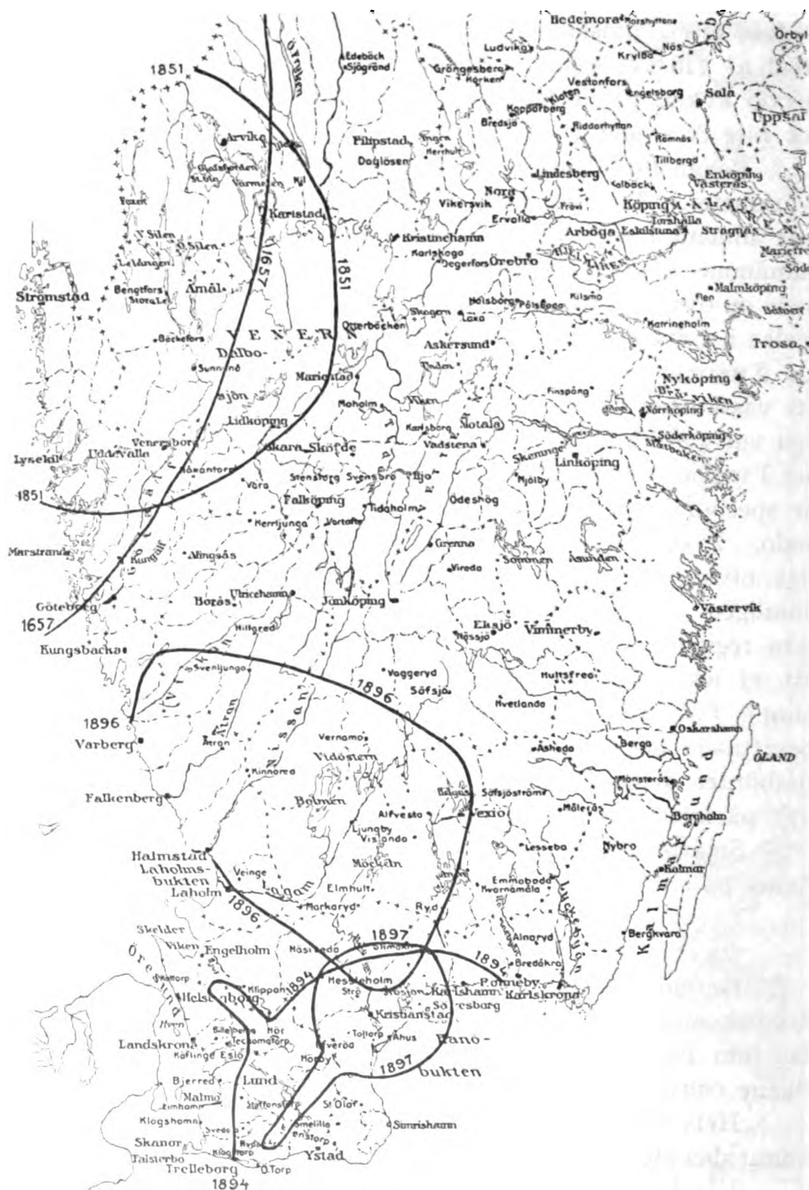
Härinom finnas kartografiska förarbeten utförda för 1851 års och andra äldre Bohusskalf af E. ERDMANN, för stora och små fall ibm 1904—1905 af J. G. ANDERSON samt för 1894 års fall i Skåne och 1896 i Småland af SVEDMARK.

Hela området med undantag af Östersjöbältet tyckes hafva kännt den stora jordbäfningen 1759, och 1904 deltog äfven Östersjön (karta 2). Af västkusten har öfre delen (Bohuslän) sam-

Digitized by Google

Karta 3.

Sydsvenska regionen.

lad deltagit i de självständiga fallen 1673 och 1851 samt i fallet 1904 n:o 403, desslikes i periferien till det norska fallet 1657; det sistnämda liksom 1851 synas tillika hafva sträckt sig öfver Dal och in i Värmland, alltså öfver gränsen till Mellansverige. Nedre västkusten (Halland—Skåne) har tydligen skakats i sin helhet i fallet 1697, som gick från Göteborg söderut och in i Småland, tilläfventyrs också i Sjællandfallet 1829, alldenstund det förspordes i Göteborg, och i fallet n:o 364 1896, som är antecknadt från sjön Lygnerns omgifning och från trakten af Halmstad. Detta sistnämda fall hade dock sitt centrum inne i sydvästra Smålands sjöområde, där vi också finna n:o 387 år 1902. Inom området föröfrigt falla endast två större fall, nämligen n:o 352 af 1894 och n:o 373 af 1897, bägge lokaliserade inom Skånes Östersjöhälft.

Regionen räknar således 12 mera utbredda fall, hvaraf dock 2 löpt ut från utländska härdar. Såsom särskilda utbredningsområden ha vid den allmänna orienteringen framstått den öfre västkusten med angränsande Dal, den nedre västkusten, sydvästra Småland samt sydöstra Skåne. Vi betrakta dessa lokaler hvar för sig, med afseende å de smärre fallens placering.

Den förstnämda lokalen har sin typ i 1851 års fall. Inom gränserna för dess svenska område träffas vidare, utom de allmänna stora skalfven, fallen 1849, 1859 samt 1905 (n:o 407, 411 och 414) i öfre Bohuslän och södra Dal, fallet 1853 i N. Älfsyssel, det tvifvelaktiga fallet 1736 i länets »fjällbygd» samt de mera lokala fenomenen vid Gräbbestad 1875 och Käringön 1725. Alla dessa fall ha uppenbarligen haft sin tyngdpunkt inom (eller i hafvet utanför) själfva Bohuslän, norrifrån ned och in till Uddevallafjorden. Södra Dalsland bidrager för sig med fallen Gesäter 1694 och 1905, Ed 1780 och Kroppefjäll 1894; därjämte hade det känning af de stora Värmlandsfallen 1896 och 1901 samt ett par smärre från samma håll. Till området sluter sig äfven Vänersborg och Göta älfs norra flodområde, med fall af 1690-talet (n:o 12, 14), 1729, 1853 samt det osäkra af 1772; därjämte Lilla Edet 1846. Däremot bokföra vi på annat ställe (tab. V) för sig det norra Dal, med sina specialfall af 1825 och 1874 och sin utpräglade karaktär af bihang till Värmlandszonen.

Vi se här en utpräglad seismisk zon från Strömstad till

Digitized by Google

Vänersborg, d. v. s. Kristianiafjordens mynning till södra Vänern, alltså sammanfattande Bohuslän ned till Marstrand—Uddevalla med södra Dal, ungefär till järnvägen (Ed inräknadt). Följande tabell upptager summariskt zonens alla anmärkta fall, med i parentes åsatta valörer enligt vår gradskala, under namnet Bohus-zonen.

Tab. I. **Bohuszonen**

Allmänna fall	Egentliga Bohuslän	S. Dal	Vänersborgstrakten
1673 (3)	1725 (½)	1694 (½)	1690 (3)
1759 (5)	1736 (½)	1780 (2)	1693 (3)
1851 (4)	1849 (3)	1894 (2)	1729 (2)
1904, n:o 402 (5)	1853 (2)	1905 (1)	1772 (½)
— n:o 403 (3)	1859 (3)	—	1846 (2)
—	1875 (2)	1768	1853 (2)
1657	1905, n:o 407 (3)	1822	
	— n:o 411 (3)	1896	
	— n:o 414 (3)	1901	

Katalogen har 25 nummer på denna räkning, nämligen det sekundära 1657 från Norge tillika med zonens egna 24 fall. Hela antalet uppgår till 29, hvaraf 5 sekundära och 4 tvifvelaktiga till diagnosen, så att värdetalet blir 60½. Skatta vi nu zonen till Bohusläns och halfva Dals område, ung. 7,000 kvkm. — hvarvid lika mycket af Västergötland vid öfre Göta älf tillagts som af Bohuslän vid nedre älfven uteslutits, förslagsvis 11,000 kvkm. — så framgår som vårt första seismiska relationstal *116*. På detta antal kvkm. har alltså, under den tid våra studier omfatta, kommit ett jordskalf af minsta sorten inom denna del af landet.

Vi flytta nu vår uppmärksamhet till nedre Västkusten, som i detta hänseende kan antagas begynna med Göta älfs mynningar; de synas nämligen knappt ha deltagit ens i 1851 års stora skakning, och de gånger (undantaget 1759) Göteborg särskildt nämnes, så är det med relationer söderut (1697, 1829), så att af de äkta Bohusfallen endast n:o 403 (1904) sträckte sig till dess närhet (Partilled). Området synes bäst representeradt af 1697 års fall, som visserligen sträckte sig utanför detsamma åt O. Jämte reflexerna 1829, 1896, 1902 (n:o 387) och 1904 (n:o 402) samt

Digitized by Google

därtill det stora fallet 1759, som torde böra uppföras helt äfven på denna räkning, möta här eljest i förstone (N ifrån) endast spridda fall af mer eller mindre begränsad lokalnatur: Göteborg 1676 och Agnesberg 1773 (?), Landvätter 1756, Onsalahalföns 3 fall 1811—16, Frillesås 2 fall 1755 och ett 1779, Veddige 1878 och Veselången 1883, Varberg 1855, Falkenberg 1786 och 1788, Abild 1784. Först från Halmstad och söderut till och med Skånegränsen tätnar trafiken, med fall af 1751, 1766, 1769, 1828, 1886, 1895, 1905 (n:o 406) och 1906 (n:o 415). Längre ned upphöra fallen nästan helt och hållet.

Vi ha således anledning att uppföra en Hallandzon, ehuru den får en egen karaktär genom frånvaron af stora sammanfattande skakningar.

Fördelad i allmänna fall, norra Halland och södra zonen, får tabellen följande utseende:

Tab. II. Hallandzonen

Allmänna	N. Halland		Sydhallandzonen
1697 (4)	1676 (2)	1788 (2)	1751 (2)
1759 (5)	1755, två fall (4)	1811—16, tre (6)	1766 (2)
—	1756 (2)	1855 (2)	1769 (3)
1829	1773 (½)	1878 (3)	1828 (2)
1896	1779 (2)	1883 (2)	1886 (1)
1902	1784 (1)	—	1895 (2)
1904	1786 (2)	1801	1905 (2)
		1904 (n:o 403)	1906 (2)

Totalsiffran af seismiska fall blir alltså här 31, 6 sekundära och 1 misstänkt; självständiga för zonen äro dock endast 25, och då fallet 1759 redan är redovisadt på föregående konto komma på detta 24 katalognummer. Värdetalet belöper sig till 56½. Om vi nu bestämma zonen till landskapet Hallands storlek eller 5,000 kvkm. — hvarvid det från Bohuslän tillbytta stycket vid Göta älf återges åt Älfsborgs län i Hallands rygg — så blir det seismiska relationstalet *88*.

Till den sydligaste halländska hufvudfloden, Lagan, anknyter sig längre upp ett nytt, svagare utpräg1adt seismiskt område, som i 1896 års representativa fall och delvis äfven 1902 tyckes hafva omslutit äfven Halland, men hvars centrum synes beläget kring Ljungby i sydvästra Småland, så att den kan

kallas Ljungbyzonen. Till denna trakt hafva 1697, 1759 och 1904 års rörelser antagligen sträckt sig blott i andra hand, och likaså Sydhallandsfallet 1905. I stället finna vi därinne en rad af egna fall, alla omslutna af 1896 års ram: i själfva Ljungby ännu två fall, 1893 och 1895, norr därom fallet Västbo 1851, bortom Möckeln i SO Virestad 1892 och Härlunda 1896, åt Växiöhållet de mera lokala af 1849 och 1888 (tre fall) från staden samt de tvifvelaktiga 1661 och 1701/2 från Huseby. Afskilja vi Växiötrakten som en liten grupp för sig, så få vi följande tabell:

Tab. III. Sydvästra Småland

Allmänna	Ljungby—Härlunda	Växiötrakten
1896 (4)	1851 (2)	1661 (½)
1902 (3)	1892 (2)	1701/2 (½)
—	1893 (2)	1849 (2)
1697	1895 (2)	1888, tre fall (5)
1759	1896 (3)	
	—	
	1905	

Antalet fall är 16, hvaraf 3 sekundära och 2 osäkra; det matematiska värdet inalles 27½. Området kan skattas till Kronobergs läns storlek, hvarvid lika mycket lägges till från Jönköpings i NV som af Kronobergs faller utom i O; alltså nära 10,000 kvkm. Resultatet blir ett seismiskt relativtal af *324*; hvarvid dock en tydlig försvagning visar sig åt N, ofvanför Växiö—Bolmen, så att däruppe stötar anmälts endast från dalgångar (Vrigstad och Kalleryd 1896).

Ljungbyzonen betäcker det småländska höglandets sydvästra sluttning. Längre västligt finnas inom Älfsborgs läns höglandssluttning enstaka fall, mestadels bundna vid dalgångarne och slutande sig så nära Ljungbyfallen, att man kan tveka om de icke borde föras dit; sålunda 3 från Kinds härad anmälda (1820, 1824, 1827), ett från trakten af Åsunden 1855 och 2 från Viskadalen nära Hallandsgränsen (Öresten 1703, Surteby 1753); i detta samband föra vi det tvifvelaktiga Gällared 1900, bakom länsgränsen. Från Herrljungatrakterna anmäldes därtill ett 1828 och från Fristad ett lokalt fenomen 1905 (n:o 409), liksom redan 1694 ett icke alldeles klart från Bjärke härad. Detta är Älfsborgs läns hela kasuistik bortom Dal och de 1,000 km. vid Göta älf

Digitized by Google

(men med motsvarande del i Halland), 10 självständiga fall allena på en yta af 8,700 kvkm. Länets periferiska delaktighet i alla hittills nämda zoner (1759, 1851, 1904; 1697, 1878, 1883; 1896, 1902) och därtill i Skaraborgszonen (1801) höjer emellertid det seismiska talet till omkr. 400, sannolikt en öfverdrift af det verkliga förhållandet.

Självva höglandet tillhör uppenbart våra aseismiska regioner. Det nyssnämnda fallet af 1855 förspordes uppe vid Gullered, utlöpare från N eller NV kommo 1708 till »Småland», 1801 till Jönköpings län, 1833 till Eksjötrakten (liksom 1896 till Jönköping), egna små fall ha anmälts från Lemhult 1759, N. Unnaryd 1862, Hvetlandatrakten 1906 (n:o 417). Detta är hela räkningen. Omsatt i seismiskt relationstal gör den *1750*, hvilken siffra emellertid lik Älfsborgs säkerligen säger mer än verkligheten. Först på nordvästra sluttningen i Vimmerbytrakten förmärka vi någon stegring igen, såsom en pendant till Ljungbyzonen på andra sidan och tvänne gånger t. o. m. i ett slags förbindelse med den (1888 och 1896, n:o 302—303 och 368). Denna stegring yttrar sig dels i starka sekundära känningar af de mellansvenska skalfven 1815 och 1879, dels i egna fall: 1825 Ydre, 1883 Hultsfred, 1888 i Emmådalen och s. å. i Frödinge samt 1904 i Tuna. På ett område af ö. 3,000 kvkm. kan här beräknas ett relativtal af *240*, sannolikt äfven detta en seismisk öfverdrift.

Väl afskild från andra jordskalfområden, omfattad endast af de stora fallen 1759 och 1904, lätt tangerad af Ljungbyskalfvet 1896, endast deltagande med en susning i 1823 års mellansvenska fall, framstår i Skånes sydöstra hälft en i denna historia högst påfallande zon. Dess omfattning betecknas af 1894 års större skalf, hvarvid vi betrakta ett par observationslokaler vid Söderåsen (Brandsberga och Friggetofta) som endast tillfälliga. I allmänhet kan regionen anses hafva sin landgräns (åt norr och väster) i stambanan och sin kustlinje från Trelleborg till Karlshamn. Det är alltså Skånes syd- och ostkuster tillika med en del af Hanöbuktens Blekingstränder, som bilda dess bas.

Härinom spelade i ganska stor utsträckning äfven 1897 års fall. Eljest ser man en tydlig koncentrering af de seismiska rörelserna på tvänne mera begränsade lokaler: sydkusten ett stycke inåt samt Kristianstadstrakten. Inom den förra under-

Digitized by Google

zonen möter vår första kollektivuppgift, från Vemmenhögs härad 1888, bestyrkt från Skurup 1894. Det synes här egentligen vara fråga om smärre stötar, och af detta slag äro alla härifrån speciellt anmälda fall: Trelleborg 1869, Östra Torp 1869/70, Sjörup 1882 (?), Tullstorp 1886, Ystad 1888 (?) och 1902. I Kristianstadstrakten hade 1897 års jordbäfning sitt hufvudkvarter, härinom rymdes fallen 1691 och 1860; till denna landsdel kunna också de båda fallen åt Karlshamn till, 1862 och därförut, lämpligen föras. Föröfrigt är från Östskåneregionen endast anmäldt ett tämligen begränsadt fall, Ringsjötrakten 1861. Tablån får således följande utseende och värden:

Tab. IV. Skånezonen

Centrala	Sydkusten	Kristianstadstrakten
1861 (2)	1869 (2)	1691 (3)
1894 (4)	1869/70 (2)	1860 (2)
1897 (4)	1882 (½)	Före 1862 (2)
—	1886 (2)	1862 (2)
1632	1888 (2)	—
1759	1888, koll. (10)	1896
1904	1888 (½)	
	1902 (1)	

Då kollektivfallet ingår i samma n:o (309) som ett annat af 1888, blir antalet katalognummer härifrån 14, medan zonens samlade antal för sig är 19, däraf 4 sekundära och 2 tvistiga. Detta tal representerar 41 jordskalfenheter. Området, på hvilket de skola fördelas, beräkna vi till drygt halfva Skåne plus 1,000 kvkm. af Blekinge, eller 7,000 kvkm.; vi beteckna alltså seismiciteten med talet *170*.

Denna jämförelsevis starka seismiska anstrykning faller isynnerhet i ögonen, om vi betrakta det öfriga Skåne, den nordvästra hälften. Härinom träffas nämligen icke mera än ett, obetydligt fall, Hälsingborgstrakten 1898, och några få periferiska, hvaraf emellertid 3 (1632, 1829, 1881) upptaga nummer i katalogen, såsom endast eller främst att redovisa här. Seismiciteten inom denna landsdel för sig kan icke skattas högre än *1,500* kvkm. pr skalf. Vi få nästan intrycket af ett immunt område, med seismiska zoner på tre sidor omkring sig.

Digitized by Google

Lika påfallande är lugnet i Blekinge bortom Bräkneån samt på Kalmarkusten. Intet större skalf har veterligen skakat dessa landsändar, intet mer än 1904 har ens räckt dit utifrån, och äfven de smärre känningarne inskränka sig till Kulltorp 1843 och 1883 samt Ålem 1884 och den tvifvelaktiga händelsen i S. Tjust 1760.

Ej heller är före det allomfattande fallet 1904 någonting i detta afseende bekant från Ölands[8] och Gotlands kalkklippor, sedan vi annoterat de gamla uppgifterna i n:o 1 och 3. Om vi afdraga 3,000 kvkm. från Kalmar län för Vimmerbyregionen och 1,000 från Blekinge för Skånezonen, så uppgår seismiciteten för den sålunda bestämda ostkusten till *1700*.

Vi sammanfatta de från Sydsverige, utanför de fyra framträdande zonerna, anmärkta specialfallen — tillika med utlöpare från mellansvenska regioner och utlandet, men icke från regionens egna zoner — i följande tabell:

Tab. V. Det öfriga Sydsverige

N. Dal	Älfsb. län	Smål. högl.	Vimmerbytrakten	N. V. Skåne	Ostkusten
1825 (2)	1694 (½)	1759 (2)	1825 (2)	1898 (1)	1375 (½)
1874 (1)	1703 (2)	1862 (2)	1883 (2)	—	1540 (3)
—	1753 (2)	1906 (1)	1888 (2)	1632	1760 (½)
1657	1820 (2)	—	1904 (1)	1829	1843 (1)
1768	1824 (2)	1708	—	1881	1883 (1)
1822	1827 (2)	1801	1815		1884 (2)
1823	1828 (3)	1833	1879		
1833	1855 (3)	1896			
1896	1900 (½)				
1901	1905 (1)				
	—				
	1801				

Katalogen hämtar här 30 nummer (de tre danska skalfven på NV Skånes räkning jämte regionens 27 själfständiga). Värdetalet är för regionen gemensamt (fallet 1801 räknadt blott en gång) 50½, området 44,000; följaktligen den allmänna seismiciteten *870*.

Vid en blick öfver den sydsvenska regionen i dess helhet kommer man — efter frånskiljande af 12 utlöpare från mellan-Sverige (6 till Dal, 4 till Småländska höglandet, 2 till Vimmerby-

Digitized by Google

trakten) samt af de fall som uppträda på mera än en tabell — till det resultat, att regionen innesluter 102 självständiga fall, tilllika med 4 sekundärskalf från utlandet (1632, 1657, 1829, 1881), hvadan det samlade antalet nummer i vår katalog är *106*. Af de 102 äro 13 osäkra, 1 kollektivt; bland dem återfinnas äfven de bägge största fall, som vår historia känner (1759 och 1904). Den samlade seismiciteten (hvarvid utlöparne utifrån medräknats, men naturligtvis ej mellanlöparne mellan regionens egna zoner) blir härigenom enligt våra beräkningsgrunder 225 jordskalfenheter, och medelvärdet för hela regionens seismicitet kan följaktligen uttryckas med talet *324*.

Men detta medelvärde träffas direkt endast på Småländska höglandets sluttningar: Ljungbyzonen 324, Älfsborgs län något mindre eller 400, Vimmerbytrakten afsevärdt mera eller 240. Öfver medelvärdet höjer sig seismiciteten påfallande i SO Skåne 170, Bohuszonen 116 och Halland 88; under detsamma sjunker det i NV Skåne 1,500, på ostkusten 1,700 samt på det centrala höglandet tydligen ännu mera. Angående talen ha vi blott att tillägga, att värdena för Älfsborgs län och Vimmerbytrakten äro påfallande maximalvärden, så att seismiciteten där är öfverdrifvet framhållen.

Ehuru äfven de öfriga talen ingalunda få tillerkännas absolut matematiska värden, så framlysa dock några resultat allt för starkt för att kunna vara tillfälliga. Det första är *ostkustens passivitet i jämförelse med västkustens utpräglade känslighet.* När man ser dessa siffror, omkr. 100 för västkusten ned till Skåne och 1,700 för ostkusten upp till och med S. Tjust — alltså en 17-dubblad aktivitet på västkusten — så får man samma intryck som vid studiet af nederbördens fördelning: ostkusten synes ligga i lä. Påfallande är också *höglandets passivitet*, i all synnerhet i jämförelse med Skånezonen i S därom, dock skild därifrån genom Ljungbyzonens medelproportional; tydligen öfverträffar Skånezonen höglandet minst 10 gånger i seismisk rörlighet. Vi anmärka vidare denna *Skånezons isolering* åt V och Ö som ännu ett starkt framträdande drag i vårt lands seismografi.

Våra undersökningar synas alltså räcka till vetenskaplig visshet beträffande föjande hufvuddrag på kartan: en starkt färgad västkust ned till Kullaberg, i norr sträckande sig med en bred

Digitized by Google

tunga öfver S. Dal till Vänern, så att en lucka uppstår från ungefär Marstrand till Göteborg — en likaledes starkare färgad anstrykning utmed Skånes sydkust ett stycke in samt öfver Kristianstadsslätten — svagare betoningar väster och söderifrån inåt höglandet, liksom äfven på dess NO sluttning — återstoden, d. v. s. Skånes återstående hälft i V, det egentliga höglandet samt Kalmar- och östra Blekinge-kusten, så godt som aseismisk.

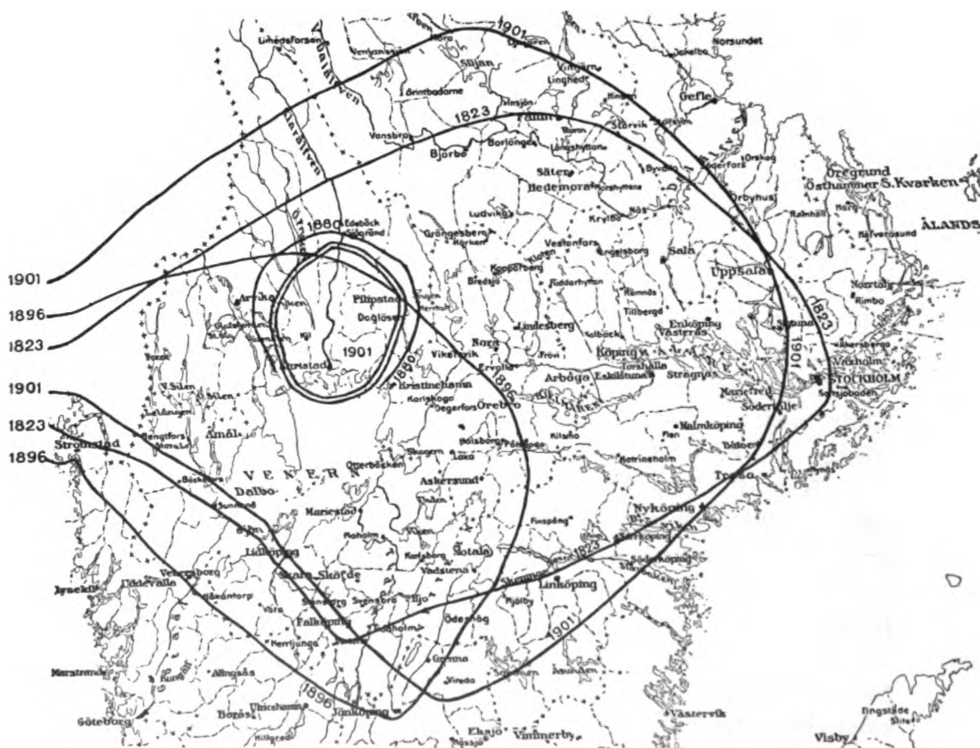
B. *Den mellansvenska regionen.*

Inom denna grupp finnas kartarbeten utförda för stora fall af 1847 (ERDMANN), 1879 (LINNARSSON), 1894 (n:o 347) och 1907

Karta 4.

Karlstadzonen.

O = kärnan i området 1901.

Digitized by Google

(SVEDMARK) samt några smärre fall 1905 (J. G. ANDERSON). Noga angifvet är också området för 1823 års skalf (BERZELIUS). För öfrigt uppgifvas större utbredningsområden för fall af 1877 (n:o 262), 1880 (n:o 268), 1896 (n:o 372) och 1905 (n:o 405).

Inlägga vi dessa områden på kartan (se kartor 4 och 5), så befinnas fallen 1823 och 1901 sträcka sig öfver landets hela bredd, mellan Stockholmstrakten och Kristiania; i söder snudda de vid föregående hufvudregion, i norr gå de in i Dalarne, det yngre fallet dock något högre än det äldre. Dessa jordskalf hafva således omfattat hela det mellansvenska området med undantag af de nordligaste partierna. Detsamma har antagligen, sannolikt i än större utsträckning, varit fallet med 1497 års stora skalf, ehuru vi här sakna all ledning i detalj.

Ett nordligare område intager 1894 års fall, som äfvenledes fyller ett stort rum, dock med dragning åt NO; det sträcker sig från Vänern upp till Bollnäs. Parallellt och delvis sammanfallande därmed visar sig fallet 1905, från Nora till Ockelbo; och är detta jämte föregående de enda stora af denna grupp som räckt öfver gränsen till det nordliga distriktet.

Af de öfriga framstå fallen 1896 och 1879 typiskt som representanter för en västlig och en östlig zon; det förra från Vättern till Kristianiafjorden, det senare mellan Vänern och Östersjön. Inom denna västzon ligger 1880 års område och likaså, efter SVEDMARKS undersökning, kärnan i det breda fallet 1901. Inom östzonen åter falla 1847 och 1877 års rörelser. Den förra koncentrerar sig kring ett område, som med Vänerns norra kustlinie som landfast bas breder ut sig ungefär till Arvika, Sunne, Uddeholm och Västmanlandsgränsen. Den senare bestämmes af de hvarandra skärande cirklarne som en zon mellan Hjälmaren, Vättern och Bråviken.

Här afteckna sig således på kartan tvänne utpräglade seismiska zoner, och ransakningen af de smärre jordstötarne inom gruppen skall till öfverflöd bestyrka detta resultat. Vi kalla den västra för *Karlstadzonen*, efter en ort som äfven i seismiskt hänseende framstår som hufvudstad; den östra för *Askersundzonen*, efter en likaledes i vår jordskalfhistoria (åtminstone förr) mycket omtalad stad. Det är, som man ser, våra bägge storsjöars norra omgifning, som sålunda representeras; och man skulle i stället för Askersundzonen också kunna säga Vätterzonen, om

Digitized by Google

icke området vore så starkt begränsadt till sjöns Närike- och norra Östgötasida.

Likheten i utbredningsområde med 1901 års fall, tillika med direkta uppgifter om kulmination i Värmland, utpeka tydligt nog äfven 1823 års fall som hörande till Karlstadzonen. Återstå alltså bland de mera kända hufvudfallen endast 1894 och 1905 oplacerade. Äfven det förra lät höra sig starkt i Värmland, dock icke så mycket i själfva kustlandet ofvan Vänern som de typiska Karlstadsskalfven; rakt åt väster finnes endast en iakttagelse (Västerås), och denna af så misstänkt art att jag icke ansett mig böra inlägga den på kartan; hufvudskakningen har under alla omständigheter gått som kartan anger, åt NO, i ett bredt bälte genom Dalarne in i Hälsingland.[9] Vi erinras här om ett fall af 1880 (n:o 267) med märklig utbredning (äfven om jag icke ansett det böra särskildt framhäfvas i katalogen): detta jordskalf har likaledes förnummits från Värmland snedt genom Dalarne till Hälsingegränsen. Dess område framstår på kartan som axeln i det större området 1894. Då vi nu yttermera finna fallet 1905 utsträckt i samma NO riktning, fast i O förskjutet in i Uppland (Heby), så ha vi anledning att hypotetiskt antaga ännu en seismisk zon, en B e r g s l a g z o n från Värmland—Västmanlands gränsbygder genom Dalarne; ehuru antagandet visserligen kräfver bekräftelse af enskilda fall, innan det kan anses vetenskapligt grundadt.

Till här nämda och sorterade hufvudfall kommer slutligen också 1497 års, om hvilket vi dock ej kunna säga mera än att det faller inom regionen i dess helhet; vidare i sekundär måtto 1759—1904 och 1819 års stora rörelser, hvilka från hvar sitt håll synas hafva omfattat väsentliga delar af Mellansverige, samt fallet 1866, som förnämligast försports i den sistnämda zonen, Bergslagernas. Slutligen räkna vi hit de bägge kollektivuppgifterna om Vänerns och Vätterns vattenskott (n:o 33 och 263), men likt fallet 1497 först på zonens slut.

Vid den närmare undersökningen begynna vi i K a r l s t a d - z o n e n. Här äro först att anteckna sekundära känningar från 1759 och 1904 års Bohusfall, som omfattat hela Värmland, och 1851 års, som gick upp till Karlstad — för öfrigt de enda syd-

Digitized by Google

svenska fall (om vi frånse från ett eko från Kind 1820), som spridt sig öfver gränsen norrut —; vidare likaledes sekundära inflytelser direkt från Norge 1657 och 1834 (n:o 201) eller åtminstone från

Karta 5.

Askersunds- och Bergslagszonerna.

gränsbygden 1833, och enligt nyssgjorda distinktion från Bergslagerna 1880 jämte 1894. Som egen härd framstår Värmlands låg-

Digitized by Google

land i de stora allmänna fallen af 1823, 1880, 1896, 1901, till hvilka sluta sig större fall äfven af 1798 och 1905 (n:o 413) samt sannolikt också de obestämdt anmälda af 1693(?) och 1718. Härtill kommer sedan en hel svärm af mera lokala fall: i eller vid själfva Karlstad 1822, 1855, 1888 och 1889, i kustlandet västerut 1793 och 1799, i kustlandet österut 1779, 1862, 1883, längre upp i lågland och fjordar 1756 (Glafsfjorden), 1778, n:o 125, 1896, n:o 370, samt öfvervägande 1885 (Fryken), 1787 (Älfsbacka), 1834, n:o 202, (Nyed) och 1904, n:o 404 (Forshaga).

Vi erhålla således följande tabell:

Tab. VI. Karlstadzonen

Sekundära	Allmänna	Kustlandet	Fjordarne
1759	1693 (½)	1779 (3)	1756 (2)
1851	1718 (3)	1793 (2)	1778 (2)
1904	1798 (3)	1799 (2)	1787 (2)
—	1823 (4)	1822 (2)	1834 (2)
1657	1880 (4)	1855 (2)	1885 (3)
1834	1896 (4)	1862 (3)	1896 (2)
—	1901 (4)	1883 (2)	1904 (1)
1833	1905 (3)	1888 (2)	
—		1889 (2)	
1880			
1894			

Sammanhanget mellan låglandet och fjordarne i denna geografiska zon synes bäst därpå, att de större låglandsfallen regelbundet spridas uppför dessa dalgångar: så i Glafsfjorden till Älgå 1880, Värmelen till Brunskog 1896, Fryken till Sunne (Fryksände ?) 1880, till Emtervik 1896 och Rottneros 1901, Klarälfven till Uddeholmstrakten 1823, 1880, 1896 och 1901. Gärna fortplantar sig skakningen också nedåt Dalslandslätten (N. Dal 1823, S. Dal 1822, Mellerud 1896, Tösse 1901), hvars norra del synes stå i seismiskt sammanhang med Värmland, medan Dals skogsbygd har sina flesta relationer åt västkusten och Norge; dock kändes 1901 års stora Värmlandsskalf vid Ed. Äro skalfven starka, så kännas de också på andra sidan Vänern (ned till Vartofta 1823, Lidköping 1896, Skara 1901 och 1905) och de allra största gå öfver Mälarprovinserna ut till Östersjön. Men själfva utgångspunkten för den seismiska kraften synes alltid bunden vid sjön Vänerns norra landbälte, det Värmländska låglandet.

Digitized by Google

Detta seismiska område, som i praktiken rätt väl aftecknar sig, torde kunna approximativt uppskattas till en god fjärdedel af landskapet eller 5,000 kvkm. Vår undersökning har uppenbarat 24 egna fall med talvärde 59½ och därtill 8 sekundära rörelser — hvaraf 1834 figurerar som självständigt katalognummer — alltså ett samladt tal af 63½. Detta ger oss ett slutgiltigt värde af nära *80* kvkm. — alltså en *högre seismicitet än vi hittills funnit i landet.*

Utanför Karlstadzonen träffas åt gränsområdet i V dels de spridda fallen Köla 1758, Fryksände 1891 och Gunnarskog 1904, dels de större, utpräglade gränsfallen ända från NV Värmland ned till Dals-Ed 1768, det södra området Nordmark-Dal 1833, centralområdet 1882 och norra området 1886, jämte det rena sekundärfallet Grue-Östmark 1778. Särskildt de bägge fallen 1882 och 1886, med sin likgiltighet för den politiska gränslinjen, ha tydligen en helt annan härd än de äkta Värmlandsskalfven, och det saknas icke anledning att söka den i Glommendalen (Elverum).

Hvad som hindrar oss att beteckna 1886 års fall som sekundärt från Norge, är emellertid uppgifter från Malung, där det låtit sig ganska starkt förnimma. Härmed äro vi alltså inne på denna hypotetiska zon — som äfven i 1894 års rörelser framstår som förbunden med Glommen — och hafva nu att orientera oss därinom. Vi känna redan de för zonen utmärkande fallen af 1880, 1894, 1905, äfvensom de sekundära verkningarne 1759 och 1904, som omfattat det hela, 1823 (till Falun) och 1901 (till Mora) samt 1866 (Mora och Säter); äfven 1819 måste området ha deltagit, och 1896 års Värmlandsfall förspordes åtminstone i områdets Värmlandsflygel. Vi afdela nu hit på själfständig räkning fallet Filipstad—Grangärde 1903, tillika med samtidig kollektivuppgift från Långbanhyttan (n:o 391) samt de osäkra smärre bekräftelserna från trakten 1889 och 1890 (n:o 315, 327—28); vidare de rena bergslagsfallen Karlskoga—Nora 1905 (n:o 410) och Hjulsjö 1880, 1884. Innanför Dalarnes gräns möta vi från Västerdalarnes område, jämte det periferiska fallet 1886, fem väl bestyrkta: Säfsnäs—Lima 1794, Malung 1829 (n:o 195), Nås—Transtrand 1829 (n:o 198), Lima 1834 och Järna—Malung 1890. Slutligen bokföra vi från Österdalarne 8 fall, nämligen Mora 1659, 1662 och 1858, Leksand 1856,

Digitized by Google

Falun 1752, Svärdsjö 1831, St. Tuna 1894 (n:o 350) och Grytnäs 1788, hvilket sistnämda synes falla ytterst ute på ramen. Tabellen får alltså följande utseende:

Tab. VII. Bergslagzonen

Sekundära	Allmänna (och rena bergslager)	Västerdalarne	Österdalarne
1759	1880 (3)	1794 (3)	1659 (2)
1819	1894 (4)	1829 (2)	1662 (2)
1823	1903 (3)	1829 (3)	1752 (3)
1866	1905 (3)	1834 (2)	1788 (2)
1886	—	1890 (3)	1831 (2)
1896	1880 (2)		1856 (2)
1901	1884 (½)		1858 (1)
1904	1889 (½)		1894 (2)
	1890, två (1)		
	1903 koll., (10)		
	1905 (2)		

Numren äro 23 (1903 års allmänna fall och kollektivuppgift samma n:o 391), hvartill komma 8 sekundära och 4 tvistiga; totalvärdet går till 62 eller hardt när lika mycket som i föregående zon. Men dessa enheter äro här spridda på ett område af nästan halfva Dalarne (upp till linjen Lima—Mora; vi räkna 14,000 kvkm. här), hvartill kommer Filipstads (2,000 kvkm.) och Örebro läns (ö. 4,000) bergslager, inalles alltså ett område af fullt 20,000 kvkm. Det seismiska relativantalet blir här följaktligen vida högre, eller inemot *325*.

Däremot öfverensstämmer detta tal mycket nära med det vi ofvan funnit för Ljungbyzonen, och belägenheten vid norrländska höglandets södra sluttning utgör en ny öfverensstämmelse. Vi anse oss alltså nu vetenskapligt berättigade att antaga ett bredt seismiskt bälte genom Nedre Dalarne som tydlig öfvergång mellan de värmländska och bottniska zonerna — en *jordskalfbro mellan Vänern och Bottenhafvet.*

Det återstående Värmland får ej större siffra än omkr. 600, och från obygderna i N. Dalarna är intet självständigt fall antecknadt.

Vi vända oss nu söderut och rikta uppmärksamheten närmare på A s k e r s u n d z o n e n. Sådan den bestämmes af de

Digitized by Google

typiska skalfvens koncentriska sammanfallande, omfattar den större delen af Närike (upp till Käglan), det västligaste stycket af Södermanland (ungefär till Katrineholm) samt nordvästra Östergötland, väl 1/3 af provinsen. Hit höra då först de redan omnämda stora fallen af 1847, 1877 och 1879. Hit sträckte sig i andra hand rörelserna åren 1759 och 1904 från västkusten samt 1823, 1896 (zonens västra del) och 1901 från Värmland (medan intet Askersundsskalf har sträckt sina verkningar vare sig åt Karlstad eller åt västkusten). Härinom uppträdde medelstora fall 1815, ned till Vimmerby med antagen utgångspunkt vid Vätterns nordända, samt 1801, 1883, 1894 (n:o 348) och 1896 (n:o 365), i gränstrakterna mellan Närike, Östergötland och Södermanland. 1903 synes ett större fall bundet vid Vätterns N. Östgötasida (n:o 392). I regionens centrum, Askersundstrakten, möter vid 1800-talets början en kollektivuppgift, bestyrkt af specialfall 1789, 1796 (tvänne) och 1802, hvartill ansluta sig föregående fall af 1714 och 1716 och efterföljande af 1816; ej långt därifrån spelade det lokala fallet Vretstorp 1896, det misstänkta fallet Asker 1894, samt två fall i Örebrotrakten 1884 och 1888. På Östgötaflygeln finna vi fallen 1686 (Linköping), 1833 (hela mellersta och södra Ötergötland), 1885 (det hypotetiska fallet i Vadstenaviken), 1888 (Vadstena- och Motalatrakten, n:o 311 och 313), 1899 och 1905 (åter Motalabygden) samt 1901 (Norrköpingstrakten). Då slutligen de år 1783 och 1810 generelt för Östergötland anmälda fallen sannolikt äro att placera på slätten, där de haft bästa utsikt att finna vittnen, så framstår mellersta delen af denna provins med en viss självständig utprägling; men har dock allt för ofta visat sig sammanbunden med Närike för att lämpligen urskiljas som egen zon. Med hänsyn till densamma finna vi dock lämpligt att inberäkna hela norra hälften af Östergötland i innevarande zon och uppskatta den till inalles 10,000 kvkm.

Digitized by Google

Vi sammanfatta den sålunda begränsade zonens kasuistik i följande tabell:

Tab. VIII. Askersundzonen

Allmänna	Askersundstrakten	Östgötaslätten
		1686 (2)
1847 (4)	1714 (2)	1783 (2)
1877 (4)	1716 (2)	1810 (2)
1879 (4)	1789 (2)	1833 (3)
—	1796, två fall (5)	1885 (½)
	1801 (3)	1888, två (3)
1759	1802 (2)	1899 (1)
1823	1803 koll. (10)	1901 (2)
1896	1815 (3)	1903 (3)
1901	1816 (2)	1905 (1)
1904	1883 (2)	
	1884 (2)	
	1888 (1)	
	1894 (3)	
	1894 (½)	
	1896 (3)	
	1896 (1)	

Antalet jordskalf på detta konto är således ej mindre än 35, jämte (inklus. i n:o 164) ett kollektivnummer — 5 dock sekundära och 2 osäkra — och det absoluta värdetalet blifver efter vår beräkning 77½. Det relativa värdet skulle alltså stanna på siffran *129*; hvarvid dock kollektivnumret måhända trycker ned siffran något mera än som verkligheten kräfver.

Vi begifva oss öfver Vättern till Västergötlands gamla bygd, det nuvarande Skaraborgs län. Vi hafva redan funnit Västgötaslätten deltaga i de flesta större mellansvenska skalf liksom i 1759 och 1904 och delvis (Kinnekulle) 1851 års från västkusten; således 1823 ned till Vartofta, 1896 och 1901 samt 1905 ned till Lidköping—Skara, 1847 och 1879 endast norra delen, Vadsbo härad ned till ungefär Karlsborg—Mariestad. Ett större skalf af själfständigt ursprung måste 1708 års hafva varit, alldenstund det förspordes nere i Småland; det tyckes tämligen öfverensstämma med ett fall af 1828, som med tyngdpunkt i Vartofta förspordes uppåt Skara och nedåt Jönköping. Denna utbredning är dock icke den för länet mest utmärkande, änskönt statistiken

Digitized by Google

visar ännu 8 fall i Vartofta (1795, 1796, 1827, 1835, 1845, 1850, 1751 och 1825, jämte 1820 års periferiska verkningar från Kind i Älfsb. län). Själfva centrum, slättbygden emellan Vänern och Vättern, är också ett seismiskt centrum af egendomlig art, rikare än någon annan trakt i landet på småfall och tillika *fattigare än någon utpräglad zon på större skalf*: intet enda af dessa originära fall har i katalogen kunnat betecknas som stort, och t. o. m. af medelstor grad finnas här blott 4, nämligen 1785 (n:o 136), 1799 samt 1801, n:o 161 och 163, hvilket sistnämda är det enda Skaraborgsskalf jämte 1828 som orkat sända utlöpare utanför zonen.

Som helhet framstår Skaraborgzonen således endast i periferien till Bohus- och Karlstadskalf. Att vi icke desto mindre måste uppföra den — i likhet med Halland — som eget område, beror på småfallens ovanliga mängd inom dess ram. Här framträder BJERKANDERS samlarenit med 17 fall för Skara på 27 år, nämligen 1762, 1765, 1769, 1772, 1773, 1774, 1775 (två), 1776 (två), 1777, 1781, 1785 (två), 1786, 1787 och 1788, hvartill en senare tid icke kunnat lägga mer än två, 1884 och 1893. Det första Skarafallet är äfven anmäldt från Lidköping, från hvars stad eller grannskap vidare äro kända fall af 1736 (?), 1767, 1783, 1792, 1846 tillika med ett från Degeberg 1897 och tre från Kinnekulle (1817, 1818, 1823). Ett annat Skarafall, 1774—5 (n:o 112), är förbundet med Varaslätten, där vidare spela trenne (mer eller mindre misstänkta) af 1754—5 samt ett 1847 och ett 1896. Ett tredje Skarafall, 1785 (det ofvannämda n:o 136), sammanhänger med Mariestad, på hvars speciella räkning (Vadsbo) finnas uppförda ytterligare fall af 1760, 1761, 1782, 1858 och 1893. Till allt detta ha vi ytterligare att lägga ett fall från Sköfde 1791, ett från Billings kontrakt 1792, ett från »södra delen af länet» 1818 samt två från »Västergötland» 1711 och 1809, innan listan är full.

Ej mindre än 56 jordskalf äro alltså anmälda från Skaraborgs län, förutom 9 hvilkas källor kunnat spåras utanför gränserna. Tabellen får följande utseende:

Digitized by Google

Tab. IX. Skaraborgzonen

Allmännare	Vartofta h:d	Vadsbo h:d	Slättbygden		
1708 (3)	1751 (2)	1760 (2)	1736 (½)	1776 (2)	1817 (2)
1711 (2)	1795 (2)	1761 (2)	1754 (2)	1776 (2)	1818 (2)
1785 (3)	1796 (2)	1782 (2)	1754 (½)	1777 (2)	1818 (1)
1799 (3)	1825 (2)	1858 (2)	1755 (½)	1781 (2)	1823 (2)
1801 (3)	1827 (2)	1893 (1)	1762 (2)	1783 (2)	1846 (2)
1801 (3)	1835 (2)	—	1765 (2)	1785 (2)	1847 (2)
1809 (2)	1845 (2)	1847	1767 (2)	1786 (2)	1884 (2)
1828 (3)	1850 (2)	1879	1769 (2)	1787 (2)	1893 (2)
—	—		1772 (2)	1788 (2)	1896 (2)
1759	1820		1773 (2)	1791 (2)	1897 (1)
1823			1774 (2)	1792 (2)	—
1904			1774—5 (2)	1792 (2)	1851
			1775 (2)		1896
					1905

De 65 fallen (hvaraf 3 tvifvelaktiga) ge oss 115 jordskalfenheter. Beräknadt på länets hela areal, 8,500 kvkm., gör detta relativtalet *74* — t. o. m. *något högre seismiskt värde än Karlstadzonens.*

Man kan anmärka, att Bjerkanders vaksamhet trycker ned vågskålen för denna landsdel. På visst sätt balanseras emellertid denna tyngd därmed att vi lägga länets hela areal i den andra vågskålen, medan seismiciteten är starkt koncentrerad på slättbygden; från Vadsbo N om Torsö—Moholm är ingen stöt antecknad.

Utanför nu ransakade områden finnes från Mellansverige ej mycket att anmärka. I S. Östergötland, på gränsen till föregående region, ha tvänne smärre fall blifvit öfver: Blåvik (vid Sommen) 1890 och Ödeshög (vid Vättern) 1904. Det inre Södermanland har endast ett ordentligt skalf att uppvisa, nämligen Malmköping —Rekarne 1754; därtill en tvifvelaktig händelse i Eskilstuna 1886. På andra sidan Mälaren finnas i Västmanlands län (jämte sekundärfallen 1759, 1823, 1894, n:o 347, 1904 och 1905, n:o 405) en del småfall: Valskog 1884, Köping 1904, Sura 1786, Tortuna 1866 samt Sala 1698, 1775 och 1829.[10]. Men *Uppsala län har icke ett enda original* att uppvisa och endast få känningar i andra hand.

Vi betrakta sist Östersjökusten. Rekognosceringen ger följande resultat: lokala fall vid Valdemarsvik 1891 och på Vikbolan-

Digitized by Google

det 1888, ett klart intygadt i Nyköping 1814 och ett tvifvelaktigt i Sorunda 1885 — detta är allt S. om Stockholm. Man ser, att *Kalmarkustens indifferentism fortsätter uppåt ända till Mälardalens mynning*; t. o. m. reflexerna äro svaga, jämte den allestädes närvarande rörelsen 1904 blott två dyningar från 1879 och 1894 (n:o 348) ute i Östgötaskären (Ängelholm). Först med Stockholms län begynner en liten stegring; hufvudstaden själf bidrager med 2 lokala fall (1853, 1904, jämte reflexer 1759, 1819, 1823 och 1904), i närheten ligga de tvifvelaktiga Sollentuna 1702 och Vallentuna 1903, därpå komma de större Roslagsskalfven 1776 (ända till Torsåker i Gästrikland), 1822 och 1823, och till dem sluta sig de tvifvelaktiga Älfkarleby 1700 och Valbo 1756 samt Gästrikekustens skalf 1859 och 1869.

Vi insätta dem alla på en gemensam tabell, efter samma principer som ofvan i Tab. V (d. v. s. med uteslutande af utlöpare från Mellansveriges egna regioner), och bifoga för den fullständiga tabellariska redovisningens skull äfven de Värmländska gränsfallen (ofvan s. 104).

Tab. X. Det öfriga Mellansverige

Värmlandsgränsen	Västm. län	Ostkusten	Det inre Österg. och Söderm.
1758 (2)	1698 (1)	1814 (2)	1754 (3)
1768 (3)	1775 (2)	1885 (½)	1886 (½)
1833 (3)	1786 (2)	1888 (1)	1890 (2)
1882 (3)	1829 (2)	1891 (1)	1904 (1)
1886 (3)	1866 (2)	—	—
1891 (2)	1884 (2)	1700 (½)	1759
1904 (1)	1904 (1)	1702 (½)	1904
—	—	1756 (½)	
1657	1759	1776 (3)	
1778	1904	1822 (3)	
1759		1823 (3)	
1904		1853 (1)	
		1859 (2)	
		1869 (3)	
		1903 (½)	
		1904 (1)	
		—	
		1759	
		1819	
		1904	

Digitized by Google

De förut redovisade zonerna upptaga inemot 43,500, det öfriga Mellansverige i sin helhet följaktligen 74,500 kvkm. Den sista tabellen ger oss 33 originalskalf jämte det självständiga sekundärfallet 1778, och desssutom, om intet räknas mera än en gång, 4 sekundära fall: ett samladt värde af 60½ jordskalfenheter, och alltså ett seismiskt relativantal af *1,230*.

Det är tydligt, att Öfre Dalarne tynger mycket på denna siffra med sina döda 16,000 kvkm. En öfverslagsberäkning för ostkusten och Mälarlandskaperna ensamt, bortom de särskilda zonerna, har gifvit till seismiskt sluttal 780; en liknande för landskapet Värmland för sig, oafsedt zonalindelningen, omkr. 200.

På den mellansvenska afdelningen äro här bokförda 168 katalognummer, hvari ingå tvänne utlöpare från Norge (1778, 1834) hvilka icke figurera på någon annan räkning; till regionen höra vidare 2 andra norska fall (1657, 1866) samt 4 utlöpare från sydsvenska och 1 från nordsvenska regionen. Af de 166 originalfallen äro 16 tvifvelaktiga, men 2 kollektiva; så att antalet jordskalfenheter blir 361.

Men härtill är nu för zonen i sin helhet att lägga det stora fallet 1497, med 5 klara enheter, och därtill de kollektiva fallen från Vänern och Vättern, hvilka dock som tvifvelaktiga icke kunna påföras högre värde än 5 hvartdera (här dessutom inneslutet de för Vättern särskildt angifna fallen i n:o 33). Slutsiffran för katalognumren blir alltså *171*, jordskalfenheterna 380½ och proportionstalet *311*.

Man märker öfverensstämmelsen med föregående regions medeltal. Man ser tillika, att här som där endast en zon håller jämvikten, nämligen höglandets randzon, här alltså Bergslagzonen. SV därom, i Värmlands lågland, Askersundzonen och Skaraborgs län sjunker vågskålen till resp. 80, 129 och 74; i SO stiger den till bortåt 800. I stort sedt kunna vi icke misstaga oss på, att den underjordiska *kraften åter försvagas mot öster*, ehuru vi lägga märke till *kustens ökade lifaktighet mot norr*. Höglandet självt i *Öfre Dalarne är rent aseismiskt*, och detsamma är fallet med *Uppsala län*. Vi tillägga, bland smärre drag, en iakttagelse som skall visa sig vara af betydelse i genetiskt afseende: me-

Digitized by Google

dan ett halft dussin fall anmälts från Östgötasidan, finnes ***ingen enda själfständig skakning från Vätterns västgötasida*** — seismiciteten vid sjön (frånsedt vattenskotten) skyr sydändan och västra kusten för att koncentrera sig på nordändan och norra delen af ostkusten.

Kartans hufvuddrag för denna del af landet äro nu tydliga: ett kraftigt anstruket område mellan och närmast ofvanför de stora sjöarna, svagare bälten utmed Värmlandsgränsen, utåt Östgötaslätten och på öfre Roslagskusten, för öfrigt ganska okänsliga områden såväl i SO som NV, dock så att seismiciteten uppträder med mellanstyrka i södra Dalarna, som randzon till de begynnande fjälltrakterna med deras fullständiga aseismicitet.

På denna randzon faller en speciell uppmärksamhet. Som en bred »sammanbindningsbana» förmedlar den jordskalfvens väg från söder till norr. Äfven kusten visar norrut en oroligare typ. Vi stå vid tröskeln till de trakter, som af gammalt ansetts som jordskalfvens hufvudkvarter under våra latituder.

C. *Den bottniska regionen.*

Af hithörande fall äro endast 1882 och 1898 i Bottenvikens innersta bearbetade för kartan (af MOBERG). Kända och betecknade för stor utbredning äro dessutom fall af 1751, 1752 och 1888 för mellersta, 1886 och 1890 för södra delen af Norrlands kust samt först och främst 1819, hvilket enastående jordskalf tyckes hafva sammanfattat hela området intill polcirkelns närhet. Äfven på 1720-talet, 1863 och 1895 kändes jordstötar här öfver långa sträckor; sistnämda år vid två olika tillfällen (n:o 361, 362).

På kartan visa sig de båda fallen 1886 och 1890 äga kuststräckan Söderhamn — trakten af Gnarp (nära Medelpadsgränsen) till gemensam bas, omkr. 9 mil. Ju närmare vi studera denna trakt, desto klarare framstår just den så bestämda basen som epicentrum i ett själfständigt seismiskt område, relativt väl afskildt från kusten norrut.[11] Vi kalla det Hälsingezonen.

Lika tydligt aftecknar sig längst upp vid hafvet en **Tornezon**, sammanbindande svenskt och finskt område kring hafsviken och gränsfloden. Man kan blott tveka om dess begränsning i söder. 1882 års stora skalf räckte nästan ned till Skellefteås

Digitized by Google

latitud; dess epicentrum bestämmes af MOBERG på svenska sidan genom en båge från Luleå genom Öfverkalix till Öfvertorneå, och denna omfattning lägga vi till grund för den allmänna kartan.

Karta 6.

Hälsingezonen.

Midtpartiet af Norrlands kust är svårare att genast öfverskåda. Närmast nedanför Tornezonens område möter det ena fallet af 1895 (n:o 361), med sträckning från Piteå ända ned till Sundsvall; här synes dock Piteå endast som en långt framskjuten utlöpare. Vidare finna vi ett större fall af 1863, som samman-

Digitized by Google

binder Skellefteå med Umeå, och därnäst ett ännu större af 1751, sträckande sig från Löfånger ända ned till Hernösand. Vid Umeå begynte 1888 års fall, räckande till Hernösand; så ungefär också 1895 års andra fall ned till Hudiksvall, och möjligen likaledes det 30 mil långa utbredningsområdet n:o 32, hvars ändpunkter vi ej känna. I Nordmaling se vi först 1752 års svärm, fortplantande sig i mer eller mindre sammanhang ned till Alnösundet. Genom dessa linjer afgränsas ett stycke i norr, mellan Löfånger och Umeå, och ett annat i söder, Nordmaling till Hernösand. Det förra gebitets själfständighet antydes äfven genom kustens konfiguration; det är själfva Kvarkens något utskjutande och jämförelsevis räta kustlinje, som bildar dess bas. Vi antaga alltså här i Västerbotten en särskild härd och kalla den Kvarken- eller än hellre Löfångerzonen, efter ett bland de oftast nämda namnen i vår seismiska historia. Att äfven det södra gebitet, Hernösandzonen, bildar en härd för sig, är redan i denna forsknings allmänna historia antydt och skall yttermera framstå vid vår detaljerade undersökning.

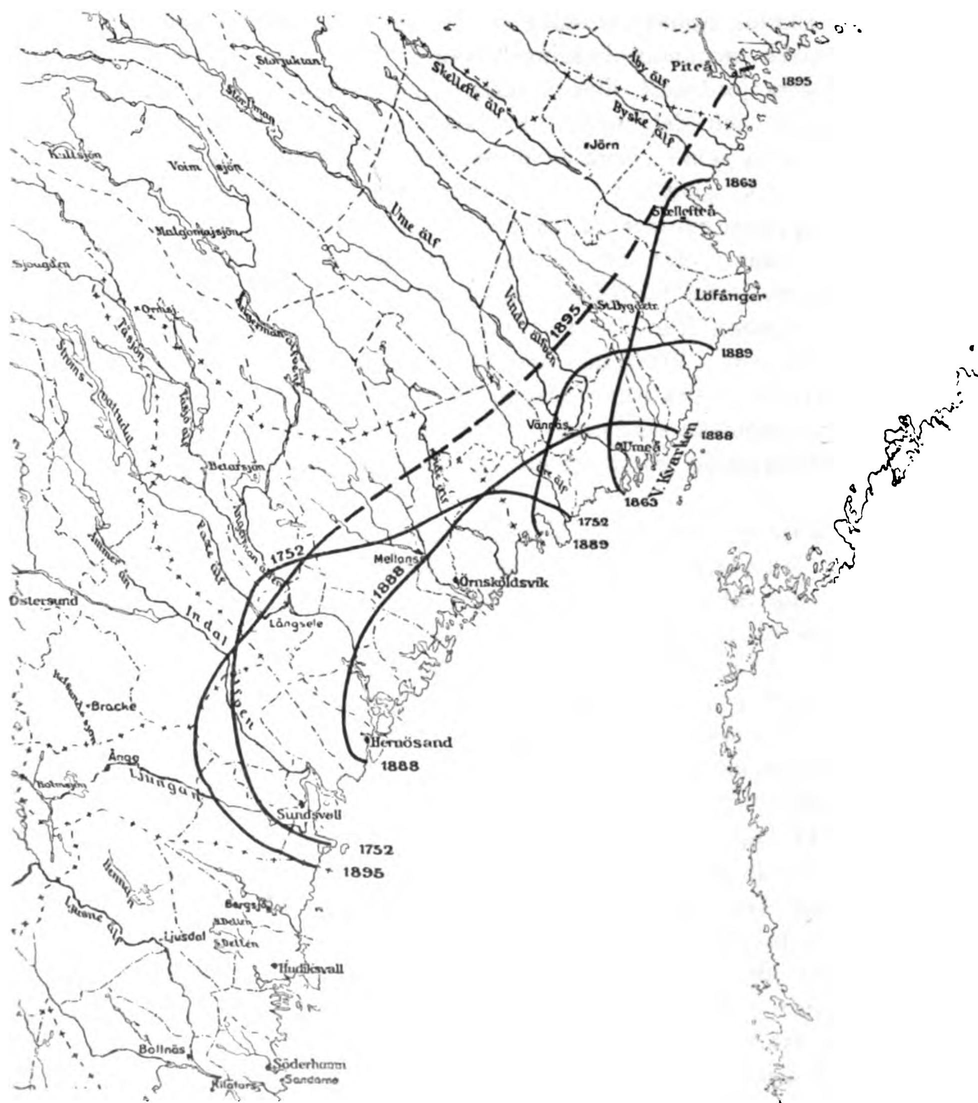
Visserligen synes vid denna fördelning som en betänklighet, att just från de angifna ändpunkterna framkommit kollektivuppgifter om fenomenets uppträdande; man väntar ju sådana uppgifter snarare från centrum än från ändpunkterna i en seismisk zon. Vi taga däraf anledning att utsträcka Löfångerzonen upp till Skellefteå och Hernösandzonen ned till Sundsvall; hvarvid vi tillika följa å ena sidan geografiens, å den andra statistikens anvisningar. Det bör dock uttryckligen framhållas, att denna seismiska gräns är än mindre skarp än de andra.

Huru långt inåt land dessa områden skola räknas, är icke i detalj klart. Blott så mycket är tydligt, att de icke öfvergripa kustlandets gränser; Hernösandskalfven pläga således icke kännas längre upp i ådalen än Nyland (1752 dock upp till Helgum). Endast den allra nordligaste zonen plägar i sina starkaste yttringar utvidga sig till någon väsentlig del af det stora norrländska inlandet.

Därifrån ha icke heller några större skakningar från egna härdar kommit ut till kustlandet; men tvänne gånger har kusten öfver detsamma kännt reflexer från norska kustskalf, ena gången 1866 mera sydligt, andra gången 1894 (n:o 354) mera

Digitized by Google

Karta 7.
Hernösand- och Löfångerzonerna.
— — — osäker gräns.

nordligt. Med det nedre Sverige synes Norrlandskusten stå i seismisk förbindelse endast via Dalarne; de mellansvenska fal-

len 1880 och 1894 nådde in i dess sydligaste hörn, de sydsvenska 1759 och 1904 ända upp till Ångermanälfven; och det var måhända icke en ren tillfällighet, att 1759 års jordskalfområde på sin sträckning uppåt utbredde sig koncentriskt just omkring den hypotetiska »sammanbindningsbanan».

Detta jordskalf, liksom 1904, kändes dock så långt åt O som Stockholm, och detsamma var fallet med dess norra pendant 1819. Detta senare, som vi uppfört på den bottniska gruppens konto, är icke godt att placera inom någon särskild zon, alldenstund uppgifterna äro så magra; jämte ändpunkterna nämnas för detsamma i vårt land endast Tornetrakten och Västerbotten. Då det emellertid på förstnämda lokal var svagt utveckladt och tycktes komma från SV, så gifva vi det primärt en plats inom Löfångerzonen. Ett (eller flere?) fall, som rent af får utgå vid den närmare geografiska sorteringen, är 1853 års (n:o 228) i »flera af de norrländska städerna»; det kommer således, likt 1497 års för Mellansverige, först regionens samlade statistik till godo.

Börjande vandringen längst nere i söder, betrakta vi nu närmare Hälsingezonen. Dess pleistoseismiska område kan uppskattas till 3,200 kvkm. Därutanför sträcka sig norrut fallen 1898 till Tynderö, 1848 och 1886 till Hernösand, medan å andra sidan 1895 års från Västerbotten (n:o 362) räckte ned till Hudiksvall; tyngdpunkten ligger i de förra lika afgjordt söderut som i det senare norrut. Än längre ut gå Hälsinglands sekundära relationer: 1759 och 1904 till västkusten, 1866 till Atlanten, 1819 sannolikt ända till Ishafvet i NO.

Vid närmare betraktande skola vi emellertid upptäcka intima förbindelser i seismiskt afseende åt ett nytt håll, nämligen inåt mot Dalarne, direkt i SV. Vi hafva redan sett 1880 års linjära utbredningsfält skjuta från SV in i Hälsingland (Katrineberg) och likaså det större området för svärmen 1894 (Bollnäs). De mötas från Hälsinglands sida af en utpräglad strömning i samma riktning. Voxnadalen (till knäet vid Voxna) bildar på den seismiska kartan en *från den nedre Hälsingezonen mot Dalarne utsträckt arm*. Dit drog sig med styrka 1890 års representativa fall. Därinne spelade ett fall 1760 (Ofvanåker, Alfta, Bollnäs), vidare ett 1847 (Ofvanåker), ett 1852 (Arbrå) samt tvänne 1891

Digitized by Google

(Bollnäs och Alfta, n:o 334 och 336, det senare dock osäkert till sin karaktär). Rätt utdraget i den nordostliga riktningen framstår från Voxnadalen till Nianfors fallet 1893. De oftast nämda punkterna i Hälsinglands jordskalfhistoria, Bollnäs, Nianfors och Hudiksvall, ligga i en linje med samma riktning. Då därtill kommer, att de bäst grundade uppgifterna om provinsens större jordskalf just tala om fenomenets ursprung i SV och gång mot NO[12], så vinner hypotesen om »sammanbindningsbanan» genom Dalarne ett nytt och betydande stöd.

Vi föranledas häraf att utsträcka Hälsinglands seismiska område med en flygel uppför Voxna älf, 9 mil in i landet, så att det hela kan uppskattas till 5,000 kvkm. Häri sammanfattas då inlandzonen med själfva kustbältet, så som faktiskt skedde i fallen 1886 och 1890. Till de rena kustskalfven hör först det omfattande af 1898; ett fall af 1901 fyller jämnt zonens baslinje, medan södra delen skakades för sig 1896 och den norra 1757, 1762, 1790. Fallet 1730 är utan specifikation anmäldt för provinsen i dess helhet. Jämte de mera utpräglade områdena framstå slutligen de lokala punkterna Hudiksvall med tre (1858, 1889, 1891, n:o 331), Nianfors med två (1894, 1899) samt Söderhamn med tre (1754, 1861, 1904) nummer, hvartill sluter sig det tvifvelaktiga Söderala 1758. Räkningen blir alltså följande:

Tab. XI. Hälsingezonen

Allmänna	Inlandet	Kustlandet	
1730 (?, 2)	1760 (2)	1754 (2)	1894 (1)
1848 (3)	1847 (2)	1757 (3)	1896 (3)
1886 (4)	1852 (2)	1758 (½)	1898 (3)
1890 (4)	1891 (1)	1762 (3)	1899 (1)
—	1891 (½)	1790 (2)	1901 (3)
1759	1893 (3)	1858 (2)	1904 (1)
1819	—	1861 (1)	—
1866	1880	1889 (2)	1895
1904	1894	1891 (2)	

Det är 32 nummer, hvaraf 7 sekundära och 2 tvifvelaktiga; talvärde 56½, seismicitet alltså *88*, eller lika med Halland vid den motsatta kusten i SSV. Beräknadt för det egentliga epicentrum i kustlandet, utgå alla inlandsfallen utom 1893, och relativtalet stiger till 67; en starkare seismicitet än vi någonstädes mött.

Digitized by Google

Vi stiga ett steg mot norr och anlända till Hernösandzonen, berömd sedan 150 år som ett seismiskt hufvudsäte i vårt land. Här träffa vi åter på kollektivuppgifter, 1748 för Hernösand och 1764 för Nordmaling; ehuru den senare härdens grannskap till en annan likaledes framhållen lokal (Umeå) tyckes böra reducera hvarderas matematiska betydelse i våra tabeller till hälften. Zonen upptager en sträcka af 17 mil utmed kusten och torde kunna uppskattas, efter det representativa fallet 1752, till 6,500 kvkm.; vi antaga då högst 4 mils bredd inåt land.

Förbindelserna söderut äro redan anmärkta: det primära fallet 1895 och de sekundära skakningarne 1848, 1866, 1898. Härtill komma 1759 och 1904 års väldiga rörelser, som här ändtligen funno sin afslutning. Inåt ha kustskalfven anmälts upp till Ljungå och Bispgården 1888 och 1895 samt undantagsvis ända till Helgum 1752. Förmodligen räckte in öfver gränsen 1757 års (»Medelpad») och 1866 års (Sollefteå) norska fall. Från norr kommo kända utlöpare 1751, 1777 och 1789 (Nordmaling), sannolikt äfven 1819; medan sådana sändes dit tvänne gånger 1895 (den ena ända in i Tornezonen, Piteå) samt antagligen äfven på 1720-talet.

Af Hernösandzonens egna fall äro sålunda redovisade de allmänna af 1720-talet, 1752, 1888 och 1895 (två); vi bokföra då äfven n:o 362 på denna räkning, med anledning däraf att den mest positiva uppgiften kom från Sundsvall. Af större och allmännare slag ha tydligen också varit fallen 1709, 1718, 1748; medan rörelserna 1857, 1904 (n:o 400) och det misstänkta 1882 åtminstone sammanfattade Ådalens och Indalens mynningar. I zonens norra del finnas eljest, jämte kollektivuppgiften, endast två tvifvelaktiga och ett säkert nummer för Nordmaling (1753, 1764, 1906); i mellersta kustlandet fallet 1847; ett stycke uppför Ådalen fallet 1755. Eljest koncentrerar sig seismiciteten i zonens södra del, kring själfva Hernösand (1744, 1746, 1758, 1761, 1762, 1764, 1766, 1776, 1884, 1885 två, 1886, 1888, 1889, 1891) och Sundsvall (1762, 1777, 1826, 1850, 1891, 1893, 1894, 1895), i form af småfall eller åtminstone blott från ena lokalen anmärkta. Lägga vi nu till allt detta kollektivuppgiften för Hernösand, så får räkningen följande utseende:

Digitized by Google

Tab. XII. Hernösandzonen

Allmännare	Södra delen med Sundsvall	Hernösand	Norra delen och floddalar
1709 (3)	1762 (2)	1744 (2)	1753 (½)
1718 (3)	1777 (2)	1746 (2)	1755 (2)
1720:t. (3)	1826 (2)	1748, koll. (10)	1764 (½)
1748 (3)	1850 (2)	1758 (2)	1764, koll. (5)
1752 (4)	1857 (2)	1761 (2)	1847 (2)
1888 (4)	1882 (½)	1762 (2)	1906 (2)
1895 (3)	1891 (2)	1764 (2)	—
1895 (3)	1893 (2)	1766 (2)	1777
—	1894 (2)	1776 (2)	1889
1751	1895 (2)	1884 (2)	
1819	—	1885 (2)	
	1757	1885 (2)	
	1848	1886 (2)	
	1886	1888 (2)	
	1898	1889 (1)	
	1904	1891 (2)	
		1904 (2)	

Vi mönstra här således ej mindre än 39 katalognummer, hvarvid de två kollektivfallen ingå i resp. n:o (42 och 97); 3 af numren äro osäkra, hvarjämte 9 sekundära fall tillkomma. Det positiva talvärdet blir sålunda 102, eller nästan lika stort som Skaraborgzonens; det relativa talet öfverträffar äfven dennas och når *64*. Af de landsdelar vi hittills studerat är Hernösandstrakten således den för underjordisk inflytelse känsligaste.

Nästa steg för oss till Löfångerzonen i Västerbotten. Öfvergången är icke mycket skarp, ty redan i Umeå möter den gamla kollektivuppgiften från Urban Hjärnes dagar. Fyra mil nordligare har Hülphers samma uppgift om Bygdeå, och efter nya 4—5 mil höra vi ännu ett liknande vittnesbörd, från vår egen tid, om Löfånger. Vi befinna oss således alltjämt i oroliga trakter, äfven om vi icke våga uppskatta de nämda vittnesbörden till kollektivuppgifters fulla värde: då orterna ligga hvarandra så nära, är det ju sannolikt, att deras erfarenhet af jordskalfven delvis sammanfaller.

Området har 11—12 mils bas och är knappast så bredt som det förra; vi skatta det till 4,500 kvkm. Det representeras i hela sin utsträckning af 1863 års fall och utgjorde likaledes i sin hel-

Digitized by Google

het en framskjuten del af 1819 års område, så att vi räkna detta stora fall hit. Större delen af detsamma (Som Löfånger) deltog vidare i 1751 års fall, som likaledes föres på detta konto. Helt eller delvis anträffas också Löfångerzonen på utkanterna af utbredningsområdena från 1720-talet och de bägge fallen 1895; de bilda jämte ofvannämda af 1751 och 1819 samt fallen 1777 och 1889 bryggan söderut. Åt norr peka reflexer 1882 och 1898 samt trenne fall från 1700-talet (1754, 1755, 1765), som binda samman Skellefteå och Luleå; då de bestämdare uppgifterna i de två förra af dessa fall komma från Skellefteå och i det senare från Luleå, så bokföra vi dem på hvar sin zon.

Anmärkningsvärdt är, att endast 1819 års jordskalf känts samtidigt på Kvarkens bägge stränder. Intet af de talrika Österbottenfallen har räckt öfver till Sverige. Någon seismisk gemenskap öfver Bottniska hafvet har aldrig framträdt, och det är först när vi komma norr om Kvarken som vi återfinna ett sammanhang, sådant vi förut sett nere på Ålands hafs bredder.

Åt det inre Norrland fördjupa sig Löfångerfallen föga och sällan, och när det sker tyckes det endast vara uppefter de stora floddalarne. Sålunda räckte de seismiska yttringarne 1889 (n:o 320) från Umeå in till Degerfors, samma år (n:o 319) från Skellefteå till Jörn och 1900 ända till Malå i Lappland. Men ända fram till Umeå gick å andra sidan ett eko af 1894 års Lofotenskalf.

Härmed ha de större fallen på detta konto passerat revy. Likt alla utpräglade jordskalfzoner rymmer också denna ett flertal småfall vid sidan af de större. Åren 1747 och 1749 (två gånger) visa sig ännu Löfånger och Bygdeå samtidigt drabbade, 1903 Bygdeå och Umeå; men föröfrigt ha anmälningarne gällt en lokal blott: Umeå 1755 och 1902, Bygdeå 1749, 1775, 1898, Skellefteå 1762 (två) och 1763, självfva Löfånger i tolf fall, 1755, 1762, 1882, 1890 (två), 1892, 1893 (två), 1895, 1896 (två) och 1900.

Digitized by Google

Tab. XIII. Löfångerzonen

Allmänna	Umeå—Bygdeå—Löfånger		Skellefteå
1706, koll. (5)	1747 (2)	1893 (2)	1754 (2)
1751 (4)	1749 (2)	1895 (1)	1755 (2)
1775, koll. (5)	1749 (2)	1896 (1)	1762 (2)
1777 (3)	1749 (2)	1896 (1)	1762 (2)
1819 (5)	1755 (2)	1898 (1)	1763 (2)
1863 (3)	1755 (2)	1900 (2)	1889 (3)
1882, koll. (5)	1762 (2)	1902 (1)	—
1889 (3)	1775 (2)	1903 (2)	1765
1900 (3)	1882 (2)	—	1882
—	1890 (2)	1888	
1720-talet	1890 (1)		
1894	1892 (1)		
1895 (två)	1893 (1)		

Då kollektivfallen 1775 och 1882 utgå som egna nummer, så blir numerären i katalogen *34*, hvartill sedan vid uppskattningen komma *7* reflexer; resultatet blir ett talvärde af 86½ och ett proportionstal af blott *52*. *Detta är den lägsta siffra, följaktligen högsta seismicitet, i hela riket.* Af flere skäl torde den emellertid få anses något öfverdrifven, särskildt i jämförelse med föregående zons.[13] Med säkerhet veta vi ej mera än att seismiciteten i landet kulminerar i Ångermanlands och Västerbottens kustland.

Vi kunna nu fatta oss kort om vårt nordligaste jordskalfområde, Tornezonen. Det är den enda som direkt löper öfver riksgränsen, såsom integrerande del i ett större *öfverbottniskt* område — en *motsvarighet i stort till våra Karlstad- och Askersundzoner vid insjöarnes nordända.* Som sådan har den också deltagit i det finsk-svensk-norska jordskalfvet af 1819. Dess relationer till sydligare svenska zoner äro mindre intima; om vi frånse från 1895 års fall, som ej är anmäldt högre än Piteå, inskränka de sig till utlöpare från och till Skellefteå 1754, 1755, 1765 och 1882. Sistnämda fall är representativt för jordskalfven häruppe i deras starkaste grad; täflande endast med 1898 års fall, som dock hade epicentrum ännu något mera uppskjutet mot Finland. Hela kusten Piteå—Luleå—Torneå är äfven engagerad i ett fall af 1757. Piteå särskildt har att uppvisa ett fall af 1751 jämte reflexen 1895, Luleå 5 fall (1750, 1788, 1869, 1886, 1890), Råneå ett (1751), Öfver Kalix ett (1752), Kalix 2 (1861, 1862), Tornemynningen 3

Digitized by Google

Karta 8.

Tornezonen.

eller 4 (1780, 1826, 1848, 1858, det sista tvifvelaktigt) och Karungi (3 mil uppför floden) ett år 1847. Listan får alltså följande utseende:

Tab. XIV. Tornezonen

Större	Piteå—Luleå	Kalix—Torneå
1757 (3)	1750 (2)	1751 (1)
1765 (3)	1751 (2)	1752 (2)
1882 (4)	1788 (2)	1780 (2)
1898 (4)	1869 (2)	1826 (2)
—	1886 (2)	1847 (1)
1819 (½)	1890 (1)	1848 (2)
	—	1858 (½)
	1754 (½)	1861 (2)
	1755 (½)	1862 (2)
	1895 (½)	

19 fall, hvaraf ett osäkert, stå alltså på denna räkning tilllika med 4 reflexer, med åsatt värde af inalles 41½. Då området efter uppskattning upptager åtminstone 7,000 kvkm., så erhålla vi det seismiska relationstalet *170* — egendomligt nog samstämmande med talet för vår allra sydligaste zon — alltjämt icke ringa, men dock en märkbar försvagning från föregående bottniska zoner.

De norrländska kustlandskapen föröfrigt, bortom här särskildt rekognoscerade zoner, äro lätt redovisade. Från *Hälsingland* har icke anmälts mera än ett självständigt fall, från »västra Hälsinglands öfre prosteri» 1838, tillika med en tvifvelaktig reflex i Ljusdal och Färila 1757, som dock gör ett nytt katalognummer; alltså 2 nummer och 2½ enheter. *Medelpad-Ångermanland* bidrager med fallen Resele 1778, Anundsjö 1864 och Multrå 1884; hvaraf dock de tvänne sistnämda utan svår konstruktion skulle kunnat uppföras på Hernösandzonens räkning. *Västerbottens* tribut är 3, endast från Jörn och den trakten anmälda fall från de senaste åren, ett 1893 och två 1906 (n:o 418, 420). *Norrbotten* slutligen har äfvenledes 3, väl afskilda fall: Kengis 1766, Muonioniska 1819 och flodblandningstrakten vid Junosuando 1883. Tillsammans med några reflexer från främmande regioner få vi alltså följande tabell:

Digitized by Google

Tab. XV. Öfriga Kustnorrland

Hälsingland	Medelpad—Ångermanland	Västerbotten	Norrbotten
1838 (2)	1778 (2)	1893 (2)	1766 (2)
—	1864 (2)	1906 (2)	1819 (3)
1757	1884 (2)	1906 (2)	1883 (2)
1904	—	—	—
	1759	1894	1848
	1866		
	1904		

Antalet i katalogen är 11, de sekundära (ingen räknad mer än en gång) 6, värdetalet 24, seismiciteten ej mindre än 2,750. Detta tal visar skarpt, huru koncentrerad på kustlandet seismiciteten häruppe är.

Enligt nu gjord fördelning bidraga de bottniska provinserna till vår seismiska katalog med 128 nummer, beräknade till 294½ jordskalfenheter; här ingå 6 tvistiga fall, 5 (3) kollektiva och ett sekundärt (från Norge 1757). Härtill är vidare att lägga 1853 års fall, skattadt till 3 enheter, samt på zonens allmänna räkning också de 2 utlöparne från Mellansverige (1880, 1894), de 2 från Sydsverige (1759, 1904) samt de 2 från Norge (1866 och 1894, n:o 354), med samladt värde af 3 enheter. Resultatet blir inalles *129* fall med värde af 300½; och med denna utgångspunkt finna vi det slutliga seismiska relationstalet vara omkring *295*.

Denna siffra bryter sig fram ur ett aseismiskt inland med nästan 10 gånger svagare färg och seismiska zoner vid kusten, som från Hälsinglands 88 och Västernorrlands 64 nå kulmen i Västerbottens 52 kvkm., för att därpå höja sig till Norrbottens 170. Kartans hufvuddrag äro här synnerligen enkla.

Det saknar icke intresse att vid sidan af detta naturliga system ställa ett artificiellt system, där de olika landskapen själfva, hvart med sin kust och sitt inland, utgöra indelningsgrund. En öfverslagsberäkning med tillämpning af våra allmänna principer har gett till resultat en seismicitet af 257 för såväl Hälsingland som Medelpad—Ångermanland[14], 190 för Västerbotten och 550 för Norrbotten. Man ser, att detta vittnesbörd går i samma riktning som det förra.

Vi konstatera således en *stark utveckling af den seismiska kraften utmed hela kustlandet* i Norrland ofvanför Söderhamn,

Digitized by Google

med åtminstone *skenbart tilltagande ända till Kvarkens strand*, där seismiciteten i hela vårt land kulminerar, för att därpå *märkbart aftaga i nordligaste zonen*, detta dock mindre i intensitet än i fallrikedom. *Höglandet är i alla landskaperna ungefär lika okänsligt* — det mest aseismiska bälte vi hittills vid våra undersökningar funnit i så stor skala.

D) *Det inre Norrland.*

Oss återstår nu endast det inre Norrlands väldiga landmassa, vida större än någon föregående region, men ojämförligt lättare att redovisa. Ty här befinna vi oss, praktiskt taladt, i den *seismiska öknen*. Stillheten härinne störes endast af sällsynta ekon utifrån samt ett och annat, mycket sparsamt, vanligen strängt lokaliseradt och ibland rent apokryfiskt originalskalf.

Vi öfverblicka dem summariskt, dels för Lappland och dels för Jämtland—Härjedalen. På Lapplands konto stå: ett fall i Stensele 1835, gränsfallet i Muoniodalen 1848, en tvifvelaktig händelse i Arvidsjaur 1906, en primär och en sekundär stöt i Gellivare 1852 och 1898, därtill reflexer i Kvikkjokk 1894 (n:o 356), Jokkmokk—Malå 1882, Malå 1900 samt Öfveruman—Lycksele 1894 (n:o 354). Detta är blott 4 egna fall; de öfriga härstamma från Löfångerzonen (1900), Tornezonen (1882 och 1898) samt från Norge (de båda 1894); men då de sistnämda haft sitt enda eller egentliga utbredningsområde på svensk mark inom denna region, så stå de i katalogen på dess räkning, och Lappland får således 6 katalognummer, bland inalles 9 händelser, och 10 värdeenheter.

Jämtlands tribut till vår statistik utgör 7 självständiga händelser, hvaraf de 4 i mer eller mindre sammanhang med Storsjön (1750, 1763, 1886, 1891), den femte i Ragunda socken (före 1750), den sjätte lokalt i Åre 1906 och den sjunde — Härjedalens enda bidrag — lokalt i Vemdalen 1904. Till dessa kommer som åttonde katalognummer sekundärfallet 1866, som här gjort sig mest gällande på svenskt område, samt som bihang känningarne i andra hand 1819, 1894 (Dufed) och 1904 (Härjedalen, Ragunda, Enafors, Frösön). Från bottniska kusten har ingen jordskakning nått längre än in i yttersta hörnet, i kilen mellan Medelpad och

Digitized by Google

Ångermanland (1888, 1895) — för lite att taga med i beräkningen. Värdetalet gör alltså blott 13½.

Denna region uttömmes alltså med en enda tabell, utan särskild zonindelning:

Tab. XVI. Inre Norrland

Lappland	Jämtlands län	
1835 (2)	Före 1750 (2)	1906 (1)
1848 (3)	1750 (3)	—
1852 (2)	1763 (2)	1819
1906 (½)	1886 (½)	1866
—	1891 (2)	1894
1882	1904 (1)	1904
1894 (två)		
1898		
1900		

För Lapplands 116,000 kvkm. gör detta en seismicitet af *11,600*, för Jämtlands 51,000 ett tal af *3,775*. För hela regionen ha vi sålunda bokfört *14* katalognummer och därutöfver 5 sekundära fall (ett fall 1894 figurerar på bägge listorna), med totalvärde af 23, och detta ger oss ett medeltal för seismiciteten af *7,250*.

Resultatet är uppenbart. De stora viddernas land i halföns högländta inre förhåller sig tyst och lugnt som dess pendant i söder, det småländska höglandet, blott i ännu mycket mer påfallande grad. Det är sannt att risken af förbiseende är stor i dessa folktomma trakter; men siffrornas vittnesbörd är allt för kraftigt för att leda vilse i hufvudsaken. *Vårt land äger inom sina gränser ingen större motsats af denna art än mellan det bottniska kustlandet och Lappmarken innanför.* Den senare är af alla landsdelar ojämförligt den mest okänsliga för seismiska inflytelser. Endast vid Storsjön, liksom utmed öfre Tornedalen, skulle detaljkartografen kunna göra en anstrykning, dock med mycket lätt hand.

Vi sammanfatta våra matematiska resultater i en hufvudtabell.

Digitized by Google

Tab. XVII. Samtliga svenska jordskalf i geografisk fördelning.

Seismiska provinser	Areal i kvkm.	Antal n:o i katalogen	Däraf osäkra och sekundära	Därtill sekundära	Jordskalf-enheter	Seismiskt relationstal
A. Bohuszonen	7,000	25	5 (1)	4	60.5	116
B. Hallandzonen	5,000	24	1	6	56.5	88
C. Ljungbyzonen	10,000	13	2	3	27.5	324
D. Skånezonen	7,000	14	2	4	39	170
E. Öfriga delar	44,000	30	7 (3)	13	50.5	870
I. *Sydsverige*	*73,000*	*106*	*17 (4)*	*12*	*225*	*324*
F. Karlstadzonen	5,000	25	2 (1)	7	63.5	80
G. Bergslagzonen	20,000	23	4	8	62	325
H. Askersundzonen	10,000	30	2	5	77.5	129
I. Skaraborgzonen	8,500	56	3	9	115	74
J. Öfriga delar	74,500	34	7 (1)	4	60.5	1,230
Fall 1497	—	1	—	—	5	—
Vattenskott	—	2	2	—	10	—
II. *Mellansverige*	*118,000*	*171*	*20 (2)*	*7*	*380.5*	*311*
K. Hälsingezonen	5,000	25	2	7	56.5	88
L. Hernösandzonen	6,500	39	3	9	102	64
M. Löfångerzonen	4,500	34	—	7	86.5	52
N. Tornezonen	7,000	19	1	4	41.5	170
O. Öfriga delar	66,000	11	1 (1)	5	24	2,750
Fall 1853	—	1	—	—	3	—
III. *Kustnorrland*	*89,000*	*129*	*7 (1)*	*6*	*300.5*	*295*
P. Lappland	116,000	6	3 (2)	3	10	11,600
R. Jämtlands län	51,000	8	2 (1)	3	13.5	3,800
IV. *Inre Norrland*	*167,000*	*14*	*5 (3)*	*5*	*23*	*7,250*
Fall 1779	—	1	—	—	2	—
Sveriges rike	*448,000*	*421*	*49 (10)*	*(10)*	*921*	*487*

Antalet jordskalfenheter (kolumn 6) i en grupp (t. ex. Syd-Sverige) stämmer icke med summan af zonernas därinom, då ju för regionen i dess helhet alla »mellanlöpare» (i kol. 5) måste afdragas (och i stället tilläggas endast regionens egna mottagna utlöpare).

Söka vi sifferuttryck för de olika zonernas och landsdelarnes proportionella betydelse i seismiskt afseende, så måste vi emellertid, för att få ett gemensamt plan, räkna med de summe-

Digitized by Google

rade jordskalfenheterna i kol. 6 allena. För jämförelses skull beräkna vi äfven efter det enkla antalet fall, där regionernas antal gifvetvis från början är lika med de sammanlagda zonernas. Vi få sålunda följande:

Tab. XVIII. Regionernas seismicitet i procent af rikets

	antal enheter	% af rikets	% af antal fall
Sydsverige	234	24.2	25.1
Mellansverige	393.5	40.7	40.6
Kustnorrland	313.5	32.4	30.6
Innernorrland	23.5	2.4	3.3
(Fall 1779)	2	(0.3)	(0.4)
Sverige	966.5	100	100

Som man ser, ge de bägge beräkningarne tämligen lika utslag — ett intressant bidrag till de undersökningar, som på andra håll uppvisat en viss öfverensstämmelse mellan det nakna antalet fall och deras intensitet.[15] Enligt båda räkningarne faller 2/5 af det hela på Mellansverige, 1/3 på bottniska provinserna och 1/4 på Sydsverige.

De olika zonerna förhålla sig enligt följande tabell, där talet inom parentesen innehåller beräkningen efter antalet fall:

Tab. XIX. Zonernas seismicitet i procent af rikets

Skaraborg	11.9	(13.3)	Karlstad	6.5	(5.9)	Hälsinge	5.9	(5.9)
Hernösand	10.5	(9.2)	Bergslag	6.4	(5.4)	Torne	4.3	(4.5)
Löfånger	8.9	(8)	Bohus	6.25	(5.9)	Skåne	4	(3.3)
Askersund	8	(7.1)	Halland	5.9	(5.7)	Ljungby	2.8	(3)

Äfven här ses den antydda öfverensstämmelsen, ehuru icke så utpräglad; den växer naturligtvis med de statistiska summorna. Resultatet är, att hvart 8:e utslag af seismiciteten i Sverige inträffar i Skaraborgs län, hvart 10:e i Västernorrland, hvart 11:e eller 12:e i Vätterns norra omgifningar, o. s. v.

För att dessa beräkningar skulle gifva ett afgörande resultat angående seismicitetens inbördes utprägling, fordrades emellertid att gruppområdena vore lika stora. Detta är som bekant ingalunda händelsen. De ha icke ens alltid kunnat bestämmas efter samma stränga metod: för Skåne- och Hernösandzonernas utsträckning ha vi t. ex. lagt representativa jordskalfs hela områden till grund, men för Karlstad- och Askersundzonerna endast ett slags kärn-

Digitized by Google

zon, framträdande som gemensam i flere enskilda jordskalfområden. Dessa, af omständigheterna betingade, variationer rubba ju icke värdet af nyssnämda resultater i och för sig, men göra dem otillräckliga att ensamma uppbära en kartbild som vill från fast vetenskaplig ståndpunkt visa seismicitetens verkliga distribution öfver riket. Härtill räcker allenast vår kolumn 7, de seismiska relationstalen.

Vår karta är alltså uppgjord uteslutande på grundvalen af dessa tal. Normen och graderna kan man utvälja på olika sätt. Vi ha bestämt oss för sex grader, därvid zonerna Löfånger, Hernösand, Skaraborg, Karlstad, Hälsinge och Halland med värden 52—88 ingått tillsammans i den starkaste (50—100), Bohus, Askersund, Skåne och Torne med värden 116—170 kommit därnäst (i grupp 100—200), Ljungby med Småländska höglandets öfriga sluttningar inom sydsvenska zonen och Bergslag med Värmlands gränsbygder bildat en grad för sig (200—500), likaså Mälarlandskaperna (utanför zonerna och det aseismiska Uppsala län) jämte öfriga delar af mellansvenska zoner (500—1500), slutligen N. V. Skåne, Östersjökusten, Småländska höglandet, inre delarne af de bottniska kustprovinserna samt sträckor vid Storsjön och öfre Tornedalen (1500—3000), medan resten af landet framställts utan färg såsom aseismiskt. Som aseismiska i MONTESSUS' mening måste äfven de två sistnämda graderna klassificeras, och de föregående (under talet 500) nå icke öfver »peneseismisk» rang.

Den kartbild, som härmed öfverlämnas åt vetenskapen, företer åtskilliga modifikationer i statistikens första allmänna resultat: Sverige som öfvergångsland mellan det oroligare Norge och de lugnare landytorna i Danmark och Finland. I stället för den försvagning åt S och O, som detta resultat synes fordra, se vi en nästan rytmisk serie af starkare och svagare berörda landsdelar.

Endast på svenska halfön i S tyckes den antydda lagen gälla, så tillvida som fenomenet aftager från öfre västkusten till den nedre och från västkusten öfverhufvud till ostkusten. I bägge fallen framstår emellertid östra Skåne som ett synnerligen påfallande undantag. I det öfre landet drager sig den starkaste seismiciteten öfver till östra kusten. Härigenom uppkommer på kartan ett mer eller mindre bredt, mer eller mindre kraftigt utpräg-

Digitized by Google

ladt bälte tvärs igenom landet, från västkusten ända till bottniska kustens nordligaste stränder. Framträdandet af en sådan bältzon mellan småländska höglandet med ostkusten å ena, norrländska höglandet å andra sidan, inom sig förmedlad genom »sammanbindningsbanan» på Dalarnes latituder, förlorar icke i intresse, då vi finna densamma gå parallellt med den skandinaviska fjällkedjan och med det utpräglade jordskalfstråket i norska Nordlandet på andra sidan. Tillika med den lilla isolerade härden i landets södra hörn bildar detta hufvudstråk det mest utmärkande draget i Sveriges seismiska ansikte — sådant vi kunna skymta det genom vårt begränsade observationsmaterial.

*

Vi hafva utvecklat de grunder och beräkningar, på hvilka vår seismiska hufvudkarta hvilar. Det erkännes villigt, att dragen icke kunna tillmätas någon fotografisk trohet. Äfven om vi vid alla de mötande principfrågorna lyckats välja rätt, så kvarstår ändock i kartan ett kvantum subjektivitet, som allt för väl kan inverka på vissa konturers sanning. Detta redan därför, att kartan ju kunnat grundas endast på *anmälda* observationslokaler; i tystnaden gömma sig utan tvifvel åtskilliga andra, som skulle förändra områdena för de enskilda fallen eller bidraga med rent nya fall, och sålunda inverka på traktens seismicitetsgrad. Men denna problematiska karaktär måste vidlåda kartor af detta slag, i all synnerhet i ett land där fenomenet är så svagt utpräglad som hos oss. Vi få icke begära en fotografi; vi få vara nöjda om det lyckas oss att på kartan framställa en impressionistisk bild af det studerade fenomenet, sådant det verkligen föreligger.

Denna bild är vidare, som man ser, rent statistisk. Den är kalkerad på medeltals- och slutsummeberäkningar för längre tider. Den lemnar sålunda möjlighet öppen för variationer under tidernas lopp.

Vi föra nu uppmärksamheten öfver till denna tanke: har vårt lands seismiska ansikte varit sig obrottsligt likt under hela den tid, under hvilken vi kunna skymta detsamma? Eller kunna vi urskilja några förändringar från period till period, så att seismiciteten liksom vandrar från trakt till trakt? För att besvara

Digitized by Google

dessa frågor måste vi underkasta vårt observationsmaterial ännu en granskning, men nu ur tidssynpunkt.

Redan ett flyktigt ögnande i katalogen ger vid handen, huru ojämnt jordskalfven uppträda till antalet under olika tider. Sålunda finna vi äfven under den nuvarande systematiska undersökningens period årsfrekvensen af säkra fall variera mellan 2 (1892, 1897, 1899, 1900, 1902) och 13 (1888). Längre tillbaka i tiden blir ojämnheten gifvetvis ännu större; allt flere årtal försvinna helt ur räkningen, men ett ensamt år, 1762, kan också bjuda ej mindre än 7 fall, en siffra som säkert öfverträffats endast 1888, 1904 (11), 1905 och 1896 (10) samt 1893 (8). Räkna vi äfven med osäkra fall, så rycker 1894 upp med 10, 1886, 1890 och 1891 med 8, men äfven 1755 med sistnämda siffra. Det följer nu att undersöka, huruvida någon allmännare tendens kan spåras under denna räkning.

I stort finna vi 12 (19) fall anmälda före 1700, 122 (141) för 1700-talet och 199 (220) för 1800-talet. Vi se här en allmän stegring af frekvensen emot vår tid. Detta är hvad man kunde vänta på grund af statistikens egen utveckling; det behöfver ingen annan förklaring, räcker alltså ingalunda till någon slutsats angående fenomenets egen frekvens.

Vi gå nu vidare och öfverskåda det kronologiska sammanhanget decennium efter decennium, hvarvid antalet säkra fall nämnes först och sedan inom parentes det samlade antalet.

Tab. XX. Jordskalfvens antal, fördeladt på olika tider

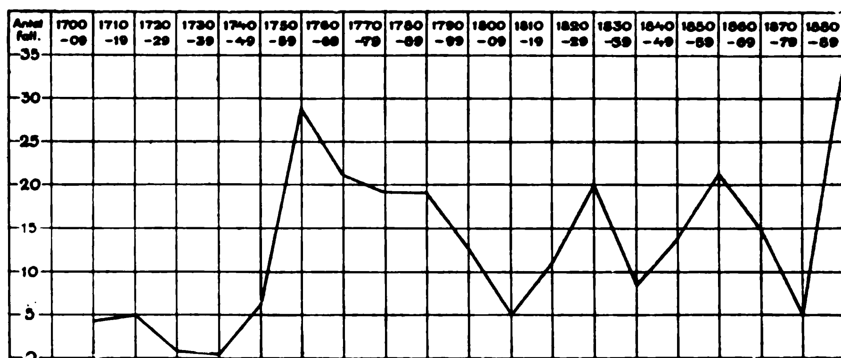
Före 1700	*12 (19)*
1700—09	4 (7)
1710—19	5
1720—29	2 (4)
1730—39	1 (3)
1740—49	7
Fall n:o 46	1
1700—1749	*20 (27)*
1750—59	29 (35)
1760—69	22 (25)
1770—79	19 (22)
1780—89	19
1790—99	13
1750—1799	*102 (114)*
1800—09	5
1810—19	12
1820—29	20 (21)
1830—39	8 (9)
1840—49	14
1800—1849	*59 (61)*
1850—59	21 (22)
1860—69	15 (16)
1870—79	5 (6)
1880—89	45 (55)
1890—99	54 (60)
1850—1899	*140 (159)*
1900—06	38 (41)
Summa	*371 (421)*

Digitized by Google

I denna tabell märkes genast inflytelser af statistiska felkällor, dels i den starka stegringen från och med 1880-talet, då den noggranna vakthållningen börjar, dels i de låga siffrorna för 1830- och 1870-talen, som af särskilda orsaker intaga en ogynnsam ställning (ofvan sid. 14). Men vi göra tillika en annan observation, som påkallar särskild uppmärksamhet.

Det visar sig nämligen, att frekvensen stegras under hvartdera århundradet för sig, men *faller på öfvergången mellan dem.* Förhållandet framträder skarpast i följande grafiska framställning af katalogens säkra fall före den stora stegringen med 1880-talet.

Schema öfver antalet (säkra) jordskalf i tioårsperioder 1700—1889.

Det faller i ögonen att en särskild stegring börjar med 1740-talet och räcker t. o. m. 1780-talet, hvarefter en depression inträder ända till 1840-talet. Räkna vi på detta sätt, så framstår halfseklet 1740—89 med 96 fall eller 1.9 pr år, följande halfsekel 1790—1839 med allenast 50 fall, 1 enda pr år. Det är en försvagning till nära nog hälften.

Detta öfverraskande förhållande lärer icke kunna förklaras endast genom skröpligheter i den statistiska inregistreringen. Vi kunna visserligen påvisa inverkan af denna faktor: på det äldre halfseklets konto trycker tillfälligtvis vaksamheten hos sådana iakttagare som Gissler, Hülphers och Bjerkander, medan det senare har att dragas med presterskapets tystnad de två decennierna 1802—1821 och den statistiska depressionen under

Digitized by Google

1830-talet. Men vi må minnas, att äfven 1800-talets början hade sina i saken intresserade iakttagare. Intill 1823 vakar den store samlaren EHRENHEIM öfver uppgifternas fullständighet, därefter intill 1820:talets slut satt ingen mindre än BERZELIUS vid utkiken, och till 1834 borgar ännu en samtida, KEILHAU, för någorlunda ordentlighet i annoteringen. Från och med 1822 har ju ock presterskapet återupptagit sin vakt i socknarne. Äfven för 1800-talets förra hälft är vår statistik sålunda icke enbart byggd på tillfälliga fynd i gamla papper; den hvilar på uppteckningar af samtida vetenskapsmän, som ägnat fenomenet en särskild uppmärksamhet, där den icke kan stödjas på pliktskyldiga anteckningar i kyrkoböckerna. När icke desto mindre siffrorna från en senare tid, med mera utvecklade kommunikationer, skvallra om en till nästan hälften försvagad seismicitet, så måste vi här se en verklig afmattning af själfva fenomenet, äfven sedan vi gjort rimliga afskrifningar på den ojämna statistikens räkning.

Vi kunna också i detaljer uppvisa, att en sådan försvagning af den seismiska kraften inträdt vid sekelskiftet. Den enskilde iakttagarens vaksamhet kan dock under alla förhållanden icke skapa fakta, endast observera och notera dem. Om alltså genom BJERKANDERS försorg 17 jordstötar blifvit uppförda på Skaras räkning mellan åren 1762 och 1788 — och vi i antecknarens öfriga verksamhet, som bland annat omfattar äfven åskväderstatistik, äga en borgen för att han icke löpte åstad med osäkra uppgifter — så får denna lokalstatistik en skarp belysning från det förhållandet, att alltsedan hans tid icke mer än 2 originära fall anmälts från själfva Skara. Hela vår samtid med dess tusenden af vakna öron och hundraden af pennor i en påpasslig press måste dock kunna vittna lika mycket som denne ende man, om det verkligen funnes något att vittna. Vi kunna således icke undkomma den slutsatsen, att seismiciteten på Skaraslätten blifvit väsentligt afmattad sedan decennierna efter 1700-talets midt, då den yttrade sig där nästan hvarje år.

På samma sätt om BERZELIUS i fem årsberättelser, där han, som åsyftat att inregistrera landets jordskalf, icke kan anmäla flere utpräglade fall än vi funnit antecknade för det enda året 1762, så kan denna fattigdom i en senare tid icke gärna bero endast på de gamla meddelarnes större vakenhet och omsorg om fullstän-

Digitized by Google

diga rapporter. Vi tänka här särskildt på de bottniska zonerna, som på 1700-talet spela en så framträdande roll i statistiken. Därom föreligger nu på 1820-talet ett bestämdt uttalande af EHRENHEIM (s. 101), att jordskalfven måste hafva varit talrikare på 1700-talet, »alldenstund man på många år ingenting vet att berätta om dem i dessa landsorter».

Vi kunna följa denna sista lokalhistoria ännu längre fram och finna samma undervikt gent emot GISSLERS tider. Äfven sedan AXEL ERDMANN börjat fästa speciell uppmärksamhet vid vårt ämne, understödd af en äfven i landsorten allt mera utvecklad press, visar sig den bottniska kusten länge endast svagt representerad. Sålunda har han för åren 1846—62 kunnat bokföra endast 5 fall för Hernösand- och Löfångerzonerna, medan katalogen för det föregående århundradet åren 1746—62 äger 15 säkra nummer för samma lokaler. Våra tabeller visa påfallande långa pauser: inom Hälsingezonen från 1790 till 1847[16], inom Hernösandzonen 1777—1826, i Umeåtrakten 1775—1882, öfver 100 år! Först framme på 1860-talet börjar denna del af landet åter träda i förgrunden i den seismiska historien, och 1870-talets lucka är säkerligen endast skenbar, en följd af bristfällig statistik allena.

Äfven på ett tredje håll kan det senare 1700-talets stegrade seismicitet gent emot det början 1800-talets direkt uppvisas, nämligen i Askersundstrakten. Denna lokal spelar en särskild roll i landets jordskalfhistoria såsom den enda i södra Sverige, från hvilken fenomenet i äldre tid intygats som en vanlig företeelse; och detta vittnesbörd styrkes af 7 noterade specialfall mellan åren 1714 och 1816. Mot denna bakgrund är det mycket påfallande, att »jorddundren» sedermera synas hafva rent försvunnit från Vätterns nordända. I Askersund hafva i senare tid försports endast de tre stora fallen af 1847, 1877 och 1879, men intet mera lokalt fall; och vederhäftigt folk på platsen har nu sig intet bekant om ett fenomen, som vid århundradets början uppgafs som allmänt kändt så långt tillbaka som gamla män kunde minnas.[17]

Räkna vi vattenskotten bland seismiska företeelser, så torde sjön Vättern i sin helhet bära samma vittnesbörd, då detta fenomen numera uppenbarligen är vida mera sällsynt än på TISELIUS' och kanske äfven BOMANS tider. Jag har förfrågat mig hos

Digitized by Google

personer, som i långa tider varit bosatta i Hjo och Jönköping, liksom hos kaptener på regelbunden trade i Vättern (Karlsborg —Motala, Hjo—Hästholmen), men med fullständigt negativt resultat.

I trenne bestämda lokalstatistiker kunna vi alltså läsa bekräftelser på den allmänna statistikens antydning om en *stegrad frekvens vid och efter 1700-talets midt*, följd af en *afmattning* vid århundradets slut eller nästa århundrades begynnelse. Detta viktiga resultat lär oss, att äfven det seismiska hafvet har ebb och flod, aflösande hvarandra i tidernas längd, ehuru vi sakna hvarje anknytningspunkt till att urskilja någon regelbunden periodicitet.

På samma gång faller oss det resultatet till, att seismiciteten under denna växling i allmän intensitet verkligen flyttar sig också i rummet. Den lokala statistiken följer icke alltid den allmänna, så att desamma maximi- och minimizoner ständigt framstå. Det är en rytmik i både tid och rum.

Af de nyss studerade lokalerna smögo sig de bottniska närmast efter den allmänna bilden: stegring mot 1700-talets midt, fall mot århundradets slut och ny stegring efter 1800-talets midt. Västgötaslätten visade samma typ, men utan den sistnämda stegringen; Askersundstrakten likaså, ehuru icke så påfallande koncentrerad på vissa decennier i den första stegringen. Närmare typen, men i ett slags försenad utvecklingsgång framstår västkusten (Bohus och Halland). Äfven där spåras en påtaglig försvagning i jordskalffrekvensen, men den är störst under *senare* delen af 1800-talet, för att aflösas af pånyttfödd verksamhet efter 1900-talets inträde. Zonen visar sig kraftigt utpräglad redan före 1700 (1673, 1676, 1693, 1697) och företer inalles 23 katalognummer före 1800-talets inträde; detta är mer än 1800-talet kunnat uppvisa. Här hafva vi således ännu ett exempel på tilltagande frekvens tillbaka i tiden, trots statistikens tilltagande ogunst. När vi finna Vänersborgstrakten rent försvinna ur stastitiken efter 1850-talet och Bohuslän berördt af ett enda fall mellan 1859 och 1904, nämligen 1875 — så att ingendera lokalen är representerad under den första halfva mansåldern efter den systematiska kontrollens början — då är det uppenbart, att den seismiska kraften också för denna tid verkligen öfvergifvit

Digitized by Google

dessa i föregående perioder så ofta hemsökta lokaler. Desto mera påfallande blir Bohusläns starka oro från och med det stora fallet 1904.

Svårare är slutsatsen i fråga om en utveckling, som visar *enbart tilltagande* frekvens, alldenstund den förbättrade statistiken här alltid måste medtagas i räkningen. I några fall synes dock skillnaden vara för stor för att kunna bero på denna faktor allena. Sålunda faller det skarpt i ögonen, att af Skånezonens 14 nummer endast ett infaller före midten af 1800-talet, nämligen 1691; vi kunna icke gärna misstaga oss om vi här se ett bevis på en nyvaknad seismicitet i senare tider, och är detta resultat af desto större intresse, när det sammanställes med vår redan gjorda iakttagelse af denna zons stränga isolering från andra. Till samma slutsats komma vi beträffande Ljungbyzonen, hvars 11 säkra nummer alla tillhöra tiden efter 1846.

Under den korta tid, som våra observationer på de svenska jordskalfven omfatta — i jordens utveckling ett försvinnande ögonblick allena — kunna vi alltså urskilja bestämda variationer äfven i rummet. De sammansluta sig i tvänne olika kartbilder, hvilka bland gemensamma grunddrag också förete icke obetydande olikheter. Den äldre saknar Skånezonens anomali, likaså Ljungbyzonen, medan däremot den nedre västkusten och den äkta västgötaslätten framstå i stark utprägling; äfven Askersunds närmaste omgifning visar sig mera seismiskt färgad än på hufvudkartan. Den senare kartan, som närmast afspeglar det nu innevarande tillståndet, har infört Ostskåne och Ljungbytrakten som nya zoner i de försvagade västkust- och västgötazonernas ställe och sammanbundit Östergötland med Närike i en tämligen utvecklad zon på de Askersundska lokalfallens bekostnad. Gemensamt för bägge kartbilderna — de fastast inristade dragen i landets seismiska anlete — äro å ena sidan *maximalzonerna utmed bottniska kusten*, å andra sidan *minimalzonerna vid Öresunds- och Östersjökusten* (ofvan Hanöbukten), i de *egentliga Mälareprovinserna* samt i *småländska* och *norrländska högländerna*.

Gränsen mellan de perioder, som afteckna sig i dessa bägge kartor, kan sättas till 1846, det år då vetenskapsmännens inregistringar på allvar begynna. Visserligen kunde det synas ännu lämpligare att framflytta gränspålen ända till det nuvarande observa-

Digitized by Google

Tab. XXI. Jordskalfvens fördelning i tiden.

Zoner	A.	B.	C.	D.	E.	I	F.	G.	H.	I.	J.	II	K.	L.	M.	N.	O.	III	P.	R.	IV		Summa
Före 1846	11	17	2	1	16	**47**	13	9	13	47	18	**100**	7	19	17	9	5	**57**	1	3	**4**	Fall 1779	**209**
Efter 1846	14	7	11	13	14	**59**	12	14	17	9	19	**71**	18	20	17	10	7	**72**	5	5	**10**		**212**
Summa ..	25	24	13	14	30	**106**	25	23	30	56	37	**171**	25	39	34	19	12	**129**	6	8	**14**		**421**

Beteckningarna äro de samma som i tab. XVII å s. 127. I betyder alltså Sydsverige, II Mellansverige, III Kustnorrland, IV Inre Norrland; A. betyder zonen Bohus, B. Halland, C. Ljungby, D. Skåne, E. öfriga Sydsverige, F. Karlstad, G. Bergslag, H. Askersund, I. Skaraborg, J. det öfriga Mellansverige, K. Hälsinge, L. Hernösand, M. Löfånger, N. Torne, O. öfriga Kustnorrland, P. Lappland och R. Jämtlands län.

Digitized by Google

tionssystemets införande, hvarigenom också det misslottade 1870-talet undvikits på nutidskartan; men denna tidrymd blefve å andra sidan alldeles för kort för den seismiska kraften att utveckla sina geografiska tendenser. Vi meddela här i tabell XXI de bägge sålunda afgränsade periodernas statistik, fördelad på landets seismiska provinser.

När vi nu till sist söka i procenttal fixera seismicitetens variationer efter hufvudepoker och zoner, så kunna vi, efter förut vunnen erfarenhet, begränsa oss till det nakna nummertalets beräkningsgrund. Resultatet framstår i följande sluttabell.

Tab. XXII. Seismicitetens variationer efter hufvudepoker och zoner, i procent af det hela

	A) Före 1846	B) Efter 1846
Sydsverige	*22.5*	*28*
Bohus	5.25	6.6
Halland	8.1	3.3
Ljungby	0.9	5.2
Skåne	0.4	6.1
Mellansverige	*47.8*	*33.5*
Karlstad	6.2	5.6
Bergslag	4.4	6.6
Askersund	6.2	8
Skaraborg	22.5	4.2
Kustnorrland	*27.2*	*34*
Hälsinge	3.3	8.5
Hernösand	9.1	9.4
Löfånger	8.1	8
Torne	4.4	4.7
Innernorrland	*1.9*	*4.6*
Lappland	0.4	2.3
Jämtland	1.4	2.3

Det skarpast iögonenfallande är Mellansveriges relativa tillbakagång, på grund af Skaraborgzonens minskning med ej mindre än 18,3 procent; härvid torde dock äfven den rikare bebyggelsen, med dess större garanti mot förbiseeenden, hafva gjort sig gällande till äldre tiders förmån. Därnäst frapperar Hallandzonens minskning med 4,8 procent. Äfven Karlstad och Löfånger

Digitized by Google

ha gått tillbaka. Påfallande stigningar förete däremot Skånezonen med 5,7, Hälsinge med 5,2, Ljungby med 4,3 procent. På de öfriga zonernas konto är intet anmärkningsvärdt.

Mellan dessa bägge hufvudvarianter har alltså den samlade kartbilden brutit sig fram under de öfverskådliga tidernas längd[18]. Blott en anmärkning står oss nu åter: *skillnaden mellan de olika zonerna är i det hela mera utjämnad* i den sista tabellen (efter 1846). Seismiska zoner afteckna sig alltjämt skarpt på kartan gent emot indifferenta landsdelar, men de blifva med den förbättrade statistiken mindre varierande sinsemellan i intensitet; de skarpa extremerna förmildras, strömmen flyter jämnare där den har sina banor. Detta är siffrornas sista lärdom — sista märkbara inflytandet af en felkälla med hvilken denna forskning är så oskiljaktigt förbunden, nämligen den ojämna redovisningens.

LITTERATUR.

Montessus de Ballore, Le monde scandinave sismique, G. F. F. 1894, ss. 225—230; jfr dens. Les tremblements de terre (geographie seismologique) 1906, ss. 10 f., 36 f.

E. Erdmann, G. F. F. 1883, ss. 768—773.

Kjellén, ibm 1903, ss. 222—226.

Reusch, Norske jordskjælv studerede med hensyn til utbredelseomraader, i Tre afhandlingar 1895, ss. 52 ff.

Moberg, Fennia 1894, ss. 21—24.

Johnstrup, anf. st., ss. 17 f.; Hintze, anf. st., s. 31.

Seismisk karta öfver Skandinavien, uppgjord af Montessus i G. F. F. 1894, s. 228, samt i Les tremblements de terre, s. 37.

Karta öfver jordskalfven i Bohuslän och Mellansverige 1846—1866, uppr. af E. Erdmann, anf. st., s. 772.

Karta öfver det mellansvenska jordskalfvet 1879, uppr. af Linnarsson, i G. F. F. IV.

Karta öfver Torneskalfvet 1882, uppr. af Moberg 1891.

Kartskiss öfver det mellansvenska jordskalfvet 1894, hos Svedmark III, 17.

Digitized by Google

Karta öfver Skåneskalfvet 1894, Svedmark IV.
Karta öfver Ljungbyskalfvet 1896, Svedmark V.
Karta öfver Torneskalfvet 1898, Moberg 1900—1901.
Karta öfver Karlstadskalfvet 1901, Svedmark VI.
Kartor öfver fall af 1904 och 1905, J. G. Andersson i S. G. U. Årsbok 1908.
Statistiska samlingar: för öfre Norrland Svedmark II, 21, för Mellansverige dens. III, 19—22 och 28—30, för Värmland specielt VI, 11 f.

NOTER.

[1] Se *Kjellén*, Studier öfver Sveriges politiska gränser, Ymer 1899, ss. 325, 328 ff., och Inledning till Sveriges geografi 1900, ss. 133—137, 139, 150—155. En annan sak är, att jordskalf, uppkomna på ena sidan gränsen, kunna fortplanta sina verkningar öfver densamma, såsom i fallen n:o 293, 354, 356; här antydes ju icke någon i själfva gränsområdet arbetande kraft.

[2] Om de definitiva siffrorna se *Kolderups* årsberättelser 1900 och 1901. I verkligheten torde skillnaden icke vara alldeles så stor, då den norska katalogiseringen följer något liberalare principer med afseende å nummerberäkningen än vår katalog härofvan.

[3] Nämligen Bornholm 1875, Sjælland 1881 samt Limfjorden 1895 och 1900, se *Hintze* i Meddel. fra Dansk geol. Forening 1896, s. 31, och 1901, s. 62. Om Finland se *Moberg* i Fennia 1894, s. 21, och 1900—1, s. 1, samt *Svedmark*, III, 14 ff.

[4] Sedan år 1900 urskiljer *Kolderup* södra delen af Kristiansands stift som ett »sydnorskt» stråk gent emot det »västnorska» i Bergens stift och »nordnorska» i Nordland. Senare har han antydt en uppdelning af det mellersta stråket i tre smärre zoner, nämligen Norra Bergenhus, Södra Bergenhus och Ryfylke, se Ber. 1902, s. 6, och 1903, s. 6. — Skulle icke också ett seismiskt stråk kunna lokaliseras i Kristianiafjorden, som utgångspunkt för de stora fallen 1657 och 1851 samt åtskilliga lokala fall vid fjordens stränder?

[5] Ofvan s. 69, n. 2. Jfr *Reusch* 1895, s. 53. Ett liknande fall är Kusamo i Finland genom specialanteckningar i kyrkoboken 1731—1801, se *Moberg* 1894, s. 21; ej mindre än 19 af Finlands 60 jordskalf i denna förteckning komma därför på dess räkning. Naturligtvis är seismiciteten verkligen starkt utvecklad både på Lurö (Helgeland) och i Kusamo; det är blott deras relativa betydelse som framstår öfverdrifven, gent emot öfriga landsdelar som saknat förmånen af så noggranna protokoll. — Till kritiken af Montessus' metod se vidare *Supan*, Phys. Erdkunde (1903), s. 415 n.

[6] Se *Sieberg*, Erdbebenkunde (1904), ss. 79, 113, och Der Erdball (1909), s. 331, samt *Hennig*, Erdbebenkunde (1909), s. 99.

[7] Afsikten med denna arrondering är att bevara enheten å ena sidan inom det småländska höglandet, å andra sidan inom den starkt sönderspruckna delen af ostkusten. De utbytta landsdelarna antagas till lika storlek.

Digitized by Google

[8] T. o. m. 1904 års skakning kändes blott på ett ställe på Öland, nämligen på norra Fyrholmen (vittn. 378). Det är det enda säkert kända fall af seismisk art på ön. För äldre tider hafva vi ett positivt vittnesbörd att jordskalf aldrig på Öland förekommit; *Gahm Persson*, Beskr. öfver Öland, 1768, s. 211. Af den något oklara framställningen vill det dock synas, som om 1755 och 1759 års rörelser förmärkts i de omgifvande vattnen, s. 212.

[9] Jag kan alltså i denna punkt icke följa *Svedmark* (III, 24), som tyckt sig finna skalfvet hufvudsakligen förlöpande i V—O. För denna uppfattning har jag i observationsmaterialet icke kunnat se annat stöd än uppgiften om sprickor i denna riktning, vinkelrätt korsande andra sprickor, i Sunnemo och Bollnäs. Vittnesmålet från Bollnäs anger dock härvid den vinkelräta motsatsen som norr »med dragning åt väster». I Mora bevittnades en sprickbildning i rätt SO—NV; då denna riktning för själfva skakningen icke här är tänkbar, så måste sprickan hafva uppkommit vinkelrätt mot skakningen, som alltså gått i SV—NO. Att skalfvet »tycktes komma från NO», intygas direkt från Anneborg i V. Värmland; och att det kom till Bollnäs från SV, är bestämdt och positivt bevittnadt. Det vill synas mig, som ägde dessa samstämmiga uppgifter ett bestämdt vitsord. De tämligen samtidiga jordrörelserna i Finland, i meridianens riktning från Värmland, böra utan tvifvel uppfattas som själfständiga eller på sin höjd relais-skalf. Något seismiskt sammanhang mellan södra Finland och Sverige har aldrig eljest visat sig, mer än i det välbegränsade fallet kring Ålands haf 1823 (n:o 181); i nu föreliggande fall finnes icke mera än en enda observation på hela sträckan Klarälfven —Ekenäs, som skulle förmedla detta sammanhang, nämligen från Badelunda vid Västerås, och den synes så mycket mindre kunna uppbära en sådan roll som den icke ens direkt lyder på jordskalf, utan endast på »några duktiga åskknallar». — Det bör här tilläggas, att icke heller inom Sverige observationslitteraturen öfverhufvud ger något enda bestämdt stöd för antagande af meridionala jordskalflinjer på denna latitud. Därom mera nedan i kap. om slutsatserna.

[10] Äfven för Västmanland föreligger ett äldre intyg, att landskapet icke »vet af några jordbäfningar», se *Grau's* landskapsbeskrifning 1754, s. 51. — Detsamma är för öfrigt fallet äfven med Värmland, se *Ekmans* beskrifn. 1765, s. 214.

[11] Man kunde möjligen också vilja tänka sig 1762 års fall, med sin bas i landskapets kustlinje N om Hudiksvall, som epicentralt, då man ser 1898 och 1886 års fall bilda vidare ringar omkring detsamma. Åtminstone 1886 års jordskalf hade dock tydligen sin tyngdpunkt söderut, och den antydda möjligheten får intet stöd i specialfallen, hvilka alla samla sig i den ofvan antagna zonen.

[12] År 1886 äro uppgifterna stridiga, men de säkraste bland dem (Enånger, Hudiksvall) bestyrka ljudets bortdöende och förtonande i nordostlig riktning, *Gumælius* 1887, ss. 44, 45. År 1890 lyda bestämda vittnesbörd på riktningen SV—NO, *Svedmark* II, 7, 9, och 1893 sammanfattar *Svedmark* (III, 9) uppgifterna om väderstrecket till ursprungsriktningen VSV eller SV. Jämför *Svedmark* III, 25, n. 2: jordskalfven i Hälsingland »förlöpa ständigt i hufvudriktningen SV—NO».

[13] Det vill nämligen synas, som om Löfångerzonen skulle blifvit åtskilligt mera gynnad vid våra beräkningar än Hernösandzonen. Sålunda är det tydligen blott en slump, att så många kollektivuppgifter kommit härifrån och icke flera

Digitized by Google

från Ångermanland. Uppgiften från Bygdeå är icke heller just så stark. Fallet 1819 kunde utan tvifvel flyttats också på Torneås, fallet 1751 på Ångermanlands räkning. Till Hernösandzonen kunde också hafva från Hälsingland förts fallet 1898, som synes hafva kulminerat i Sundsvall; att vi icke så gjort, har berott på efterskalfven i Nianfors, som synas utpeka denna lokal som särskildt känslig vid tillfället, äfven om fenomenen icke nådde sin största styrka där.

[14] Vi beräkna sista siffran för landskapen Ångermanland och Medelpad, således Nordmalingdelens 2,500 kvkm. tillagda Västernorrlands läns 25,500.

[15] Se *Montessus de Ballore*, Les tremblements de terre, s. 10, om *Milnes* studier i Japan.

[16] När Hälsingezonen med år 1847 börjar framträda igen, anmärkte *Norrlandsposten*, att detta var »ett i provinsen högst sällsynt fenomen». G. F. F. 1883, s. 755.

[17] Se *Kjellén* i G. F. F. 1903, s. 225.

[18] Jfr *Kjellén* i G. F. F. 1903, s. 222, där uppmärksamheten första gången fästs på dessa variationer, men de matematiska räkningarna utfallit i detalj annorlunda, på grund af att *Sidenbladhs* publikation då ännu ej sett dagen.

Digitized by Google

KAP. V.

FENOMEN.

Specialbeskrifningar. — Fallen 1497 och 1697. — Fallet 1759. — Jordskalfvet i Bohuslän 1851. — Jordskalfvet i Norrbotten 1882. — Jordskalfvet i Skåne 1894. — Jordskalfvet i Norrbotten 1898. — Det stora fallet 1904. — Schema öfver verkningar i kulturvärlden. — Relativ betydelse; Rossi-Forels och Mobergs gradskalor. — Psykiska verkningar. — Fenomenets form. — Förebud; förhållande till lufttrycket. — Fördelning på årets månader och dygnets timmar. — Ljudfenomen. — Rörelsefenomen. — Ljusfenomen. — Fenomenets verkningar i naturen. — I atmosfären; relation till väderskifte. — I vattnet. — I fastmarken; sprickor. — Allmän typ. — Bibliografi. — Noter.

Genom en villande skog af felkällor, öfver gungflyn af lösa uppgifter och subjektiva värderingar, ur en labyrint af tabeller och siffror hafva vi ändtligen kommit ut på en jämförelsevis fri och fast mark, och kunna nu skrida till ett direkt studium af den hemlighetsfulla företeelse som sysselsätter oss.

Det är två sidor af problemet, som ännu stå åter att betrakta: fenomenets form och väsen, dess verkningar och orsaker. På verkningarna skall väsendet kännas, liksom på sitt geografiska uppträdande; någon tredje väg till hemlighetens lösning gifves icke. Vi måste därför först taga en öfverblick af jordskalfvens verkningar i vårt land, innan vi öfverhufvud kunna skrida till några slutsatser angående den i dem verkande kraften.

Hvad som här särskildt intresserar geografen är frågan om jordskalfven visat sig äga någon betydelse som landskapsbildande eller terrängförändrande faktor. Men han kan för sammanhangets skull icke heller förbise jordstötarnas inverkan på andra elementer eller de beledsagande fenomen som höra till företeelsens diagnostik. Däremot må frågor som röra fenomenets rena mekanism — såsom

Digitized by Google

om jordskalfhärdens läge under jordytan och om jordvågornas fortplantningshastighet — lemnas i okvald besittning åt fysikern, så långt de öfverhufvud kunna blifva åtkomliga för vetenskaplig behandling i ett land med så svaga seismiska yttringar som vårt.

Vi skola till en början se jordskalffenomenerna i inbördes sammanhang, såsom de framträdt i de mest uppseendeväckande fallen. Härmed suppleras den representativa bild, som inledde våra studier på detta område. Först därefter betrakta vi de särskilda fenomenerna hvar för sig.

*

Det första kända jordskalfvet i vårt land, år 1497, synes tillika hafva varit ett af de starkaste. Vi känna visserligen icke mera om dess verkningar, än att det skakade »hela riket» med den effekt att »kittlar och grytor föllo af hyllorna och husen rystes mäkteliga»; men redan denna uppgift vittnar icke blott om en utbredning, som endast torde ha åter uppnåtts 1759 och 1904, utan äfven om en intensitetsgrad, som knappast torde ha öfverträffats sedermera, åtminstone känner jag intet ytterligare vittnesmål från vårt land om att så tunga föremål som kittlar dansat ned vid skakningen. Man kan sluta till fenomenets påfallande art redan af det faktum, att det blifvit annoteradt i två olika kronologier från en tid då intresset för naturens hemligheter ännu låg i sin linda.

Det dröjde sedan jämnt två århundraden, alltså till 1697, innan en naturföreteelse af samma slag förmådde väcka någon allmännare uppmärksamhet, och då skulle jordskalfvet ändock hafva öfvertron att tacka för mesta delen af sin berömmelse; det uppfattades nämligen som ett varsel till konung Karl XI:s död, som inträffade kort därefter.[1] Om de speciella fenomenerna förnimma vi blott, att en meddelare i Göteborg, som satt i sin kammare och skref, mente sig skola »falla omkull med stolen och hela stugan öfverända på mig», allt medan det »lät, såsom många karosser med en grufveligt stor hast hade lupit och rullat gatan ända utför». Då enligt annan uppgift denna jordbäfning hörts ändå starkare söderut, så har den förvisso också varit af det för våra förhållanden kraftigaste slaget.

Digitized by Google

De ångermanländska fallen vid 1700-talets midt hade en mera lokal karaktär och utmärkte sig icke för någon synnerlig intensitet. Stort uppseende väckte däremot, och med allt skäl, 1759 års omfattande jordbäfning. I Danmark anses den vara den starkaste, som inträffat i historisk tid[2]; och hos oss skulle det dröja nära 150 år innan en liknande uppståndelse förorsakades af den underjordiska kraften.

Jordskalfvet inträffade inemot klockan 1 på natten under stjärnklar himmel. Dess typ synes hafva varit följande: först en susning i luften, som snart växte till ett dån liksom vid stora eldsvådor; några sekunder efter susningens början kändes en liten darrning i jorden, därpå följde under ett förfärligt buller »häftiga stötar och skakningar», så att husen »tycktes gunga och hvälfva samt stå i fara att ramla öfver ända»; omsider stannade skakningen, men susningen fortsatte ännu en stund innan fenomenet alldeles upphörde. Från Halland uppges af en väl känd iakttagare, som följde fenomenet med uret i handen, att det hela varade i fulla 4 minuter, hvaraf ½ minut i början och ungefär lika mycket i slutet upptogs af enbart susning. På andra håll har varaktigheten varit mindre, högst 2—3 minuter. Under själfva skakningen uppflögo dörrar, »lösa möbler runkade eller föllo omkull», glas föllo ned och »jorden skalf under fötterna». I Bohuslän remnade kyrkmurar, Göta älf, som var isbelagd, »uppsprang med dån och slungade isstycken högt i luften», medan vattnet »jäste upp igenom vakarna på isen liksom utur en starkt sjudande gryta» (SIDENBLADH, s. 114), och »stora jordfall» skedde vid stränderna. Vakten på Marstrands fästning hörde »en puff liksom af mörsare långt i SV; strax reste sig ett gny i hafvet, och svallande vågor piskade starkt på bergsfoten åt den sidan; efter och med dessa signaler begynte jordbäfningen, så att tegelpannor dansade ned af taken, vaktposterna ville stjälpa kull, och manskapet vaknade i deras baracker». Isen på alla fästningsdammarna, äfven där den var bottendjup, befanns dagen därpå »sprucken mångenstädes och med mycket irreguliera strålar». På landsvägen till Varberg märktes efteråt »åtskilliga broar och rännor vara vid endera landet medelst en spricka skilda från å- eller bäckbräddarne». Hafvet utanför började »fast under stilla lugn» visa ovanliga rörelser, vattnet »flög på bägge sidor upp, om och i»

Digitized by Google

en båt med hemvändande koljefiskare, så att båten började darra och årorna sprungo ur rodergångarne; men om en stund blef hafvet åter »så stilla blekt, att ej ringaste rörelse förmärktes». Kl. ½6 på morgonen bemärkte den ofvannämde iakttagaren ett »susande dån emot hälften så starkt som förra gången» och varande knappt ½ minut. Både före, under och efter skakningar skola, enligt många uppgifter, förmärkts »stora lågor och eldsken» på himmelen. — När dagen kom, besiktigades fästningsverken i Göteborg och Marstrand, men någon skada förmärktes ej. I allmänhet vållade jordskalfvet ingenstädes någon »synnerlig skada», om vi frånse från sprickorna i de bohuslänska kyrkorna. Men det psykiska intrycket synes på sina ställen hafva varit ganska allvarligt. Från Marstrand berättas, att man där allestädes hade ljusen brinnande till dager och höll bön med sitt husfolk »liksom att emottaga världens ända»; och en Göteborgstidning talar efteråt om »den oro, hvari större delen af Sveriges inbyggare natten emellan den 21 och 22 sistl. december försattes».

De talrika fallen under 1700-talets senare del erbjuda föga af speciellt intresse, och äfven 1819 samt 1823 års skakningar utmärkte sig mera för sin utsträckning än för sin »rörelsekvantitet».[3] Särskildt anmärkningsvärda fenomen omtalas icke förrän 1851 i Bohuslän. Detta fall spelade inom ramen för 1759 års område, men inträffade midt på dagen, som därtill var Palmsöndag, sålunda under synnerligt gynnsamma omständigheter för iakttagelser. Dagen var gråmulen, barometern stod högt och stilla. Fenomenet började med ett ovanligt buller, likt ett häftigt körande på en stengata; efter några sekunder kom en knall, som af ett hårdt åskslag, och så dog ljudet småningom bort. Detta synes hafva varit den vanliga formen, äfven om variationer, t. ex. flere stötar, förekommit på en del ställen. Hela fenomenet påstod efter högsta uppgift 2 minuter, vanligare blott omkring 1 minut. Vid stöten darrade husen så, att fönsterrutorna skallrade, dörrar sprungo upp, kärl och glas stötte emot hvarandra, böcker hoppade tumshögt på sina hyllor, takpannor föllo af taken och folk flerestädes skyndade ut i det fria under allmän förskräckelse. Därute kunde man se träd och buskar röra sig i det lugna vädret, medan en egendomlig susning gick genom luften. En person på norra Orust, som befann sig ute på en berghäll, kände nakna

Digitized by Google

berget darra och skälfva under sina fötter. På flere ställen i Bohuslän nedrasade långa stycken af stengärdesgårdarne. Boskapen sökte slita sig lös, och hundarne tjöto. I Långelanda kyrka (sydöstra Orust), där nattvardsgång pågick, uppstod panik, då församlingen kände kyrkan darra och såg tränumren svänga på nummertaflan, så att många rusade ut genom fönsterna. Jag har äfven hört uppgifvas, att »tornet vid tillfället skilde sig från kyrkan, så att man kunde se emellan dem». Från en plats i Norge berättas, att en sofvande man vaknat vid förnimmelsen af att hans hufvud vreds åt andra sidan. På ett fartyg i Lysekils hamn började masterna vagga, och det kändes som om skeppet törnat på grund. Samma förnimmelse hade samtidigt sjöfarande utanför Mollösund, 3—4 mil sydligare; men någon svallvåg i hafvet, så som 1759, omtalas ej.

1866 års jordskalf tyckes endast hafva berört vårt land med sitt områdes periferi, och endast från Mora omtalas då några mera påfallande fenomen, såsom att pendelur stannade och pjäserna i ett på en vind upplagdt parti gjutgods »slogo mot hvarandra i jämna och starka slag». På andra sidan norska gränsen stegrades häftigheten i en ovanlig grad, som låter ana själfva härdens närhet. I Kristianssund uppstodo 16 skador på skorstensmurar; i Trondhjem spräcktes de 3 fot tjocka murpelarne under taket på järnbanestationens platform, mer än 30 tunnor öl skvalpade ut ur jäskaren i ett bryggeri, klockorna i Vor Frue Kirke började ringa af sig själfva vid tornets vaggning, och den allmänna förskräckelsen gick därhän att folk rusade oklädde ned på gatan.

De mellansvenska skalfven 1877 och 1879, liksom det af 1894, höra icke till de mera anmärkningsvärda ur fenomenernas synpunkt. Desto mera är detta fallet med Norrbottenskalfvet 1882; och om man frågar efter de underjordiska hemsökelser, som varit starkast i vårt land under mera kända tider, så får jordstöten af den 23 juni icke saknas i räkningen. Redan förskalfvet den 15 i månaden hade anmärkningsvärda verkningar; man kunde se marken gå i vågor; tunga skåp vacklade; trappan till en butik i Luleå vred sig flere tum från väggen. En vecka förflöt. Midsommaraftonen ingick varm, stilla och klar, med högt och oförändradt barometerstånd. Omkring kl. ½8 på morgonen förnams ett jämnt dån med dallring, som under hastig stegring på

Digitized by Google

15:de sekunden öfvergick till en förskräckande stöt och sedan dog bort igen, så att alltsammans var öfver på en half minut. Denna beskrifning är från Öfver Kalix och tyckes typisk. Vid kusten uppgifves fenomenet hafva gått snabbare (Neder Kalix 15, Piteå 16, Luleå 20 sekunder); söderut inåt land har det däremot tagit i anspråk omkring 2 minuter, hvaraf dock större delen fallit på det före och efter skakningen hörda dånet (Bjursele). Finska uppgifter afspegla ännu tydligare jordskalfvets symmetriska utveckling, då det heter, att dånet »liknade i början skramlet af kärror, ökades till åskdån och bortdog som bullret af en spinnrock», eller att det började som ett sus likt dånet af en fors och växte till »starkt buller, som förnimmes i kvarnar eller i en större fabrik». Det finnes dock äfven uppgifter att jordbäfningen börjat med starka stötar, liksom öfverhufvud uppgifterna i detaljer variera på ett sätt som naturligtvis icke alltid berott endast på iakttagarnes olika uppfattning. Vid dånets upphörande, heter det från ett ställe på finska sidan, »förnams, då man lade örat mot marken, ett ljud sådant som uppstår då vatten slås på en het sten, likväl mycket hårdare, och emellanåt hördes såsom om man hamrat med stora släggor». Det korta ögonblick, själfva stöten varade, var nog att bringa 200,000 kvkm. af jordytan i en skakning, som på menniskorna öfverallt gjorde ett högst allvarligt intryck. »De sömnigaste vaknade», heter det från Luleå; kvinnor svimmade; trähusens öfvervåningar skakade som fartyg i stark sjögång, och deras invånare sökte sig skyndsamt ut på gatan. I Haparanda lyckönskade man sig att icke hafva stenhus, då stora olyckor kunde inträffat. Flerstädes kändes det som om husens mellantak upplyftats. En person flyttades på sin stol ett godt stycke från skrifbordet. Taflor svängde på väggarne som pendlar, blommor i sina krukor rördes som om vindstötar gått öfver dem, kaffekoppar nedföllo, fönster sprungo; i en smedja slogs dörren häftigt upp och sotet regnade från väggar och tak. Flerestädes uppstodo sprickor i skorstenar och stenfötter; i Sangis föll en skorsten ned, och på finska sidan rubbades ett skolhus på sin fot. Därifrån berättas äfven om en klockstapel, som vacklat af och an, samt en brunnstolpe, som skakats upp och ned, darrande som »en fin vidja». Personer ute på fälten skyndade att gripa tag i gärdesgårdar och dylikt för att kunna stå. Man såg

Digitized by Google

tydligt träd bågna och landsvägar röra sig i rullande vågor. Båtarne i Kalix' lugna älf gungade som i en fors, och ett fartyg vid Malörn stötte som på grund; utanför Kemi lärer hafvet varit oroligt, men från svenska stranden förmäles intet i denna riktning.

Vi begifva oss nu till vårt lands motsatta hörn för att lyssna till berättelserna från nästa mera uppseendeväckande jordbäfning. Skådeplatsen är sydöstra hälften af Skåne, året 1894, tidpunkten en söndag afton, eller rättare förnatten till måndagen; ty fenomenet hade karaktären af en svärm, visserligen kortvarig och tätt följande, med trenne hufvudstötar på halftimmen ½11—11 e. m. samt några mer isolerade rörelser under nattens följande lopp. Enligt de flesta vittnesmålen både föregingos och efterföljdes stötarne af ett dån, som af hårdt lastade kördon på en stenbro eller dylikt. Enligt en uppgift började det »med ett doft underjordiskt buller, därpå kom omedelbart första stöten, så förgick cirka 2—3 sekunder, därefter andra stöten och omedelbart därpå samma dofva buller, sedan blef det helt och hållet tyst». Från ett annat ställe berättas om en dubbelkurva: bullret »tilltog så småningom, nådde sin kulmen, aftog något, tilltog återigen, nådde en ny kulmen ej fullt så starkt som den förra, aftog därefter och upphörde». Flerestädes hade man fullständig illusion af en tung vagn som i rasande fart körde fram mot huset och stannade med en törn emot väggen; man sprang ovilkorligt fram till fönsterna eller ut, för att se hvad som stod på. På Löfvestads järnvägsstation undrade man hvad det kunde vara för ett oanmäldt extratåg som störtade fram på linjen. Många iakttagare hafva snarare haft intrycket, att dörrar eller portar slängts hårdt igen; på ett ställe hördes ett buller och till slut en knall utan att ljudet tycktes avancera, på ett annat kändes golftiljorna i öfre våningen knaka »alldeles som om stödet inunder gifvit vika», hvarefter kom en svagare, vågformig stöt. Hvarje hufvudstöt varade som vanligt, enligt växlande uppgifter, mellan några få sekunder och 3 minuter. Skakningen bragte golfven att darra och väggarne att skälfva, så att man i flere hus trodde att de skulle instörta. En meddelare säger mycket betecknande, att han kände sig som i en starkt bromsad järnvägsvagn. Vattnet i karaffiner och glas kom i svallning, en och annan tafla nedföll från väggen, sängar hoppade något, och en utdragssoffa, där

Digitized by Google

en kvinna låg, skildes helt och hållet, så att vederbörande föll till golfvet. I en gård, där man hade gammalt järn liggande på loftet, började detta häftigt skramla. Från ett par håll omtalas, att kvällens starka blåst tystnade för en stund under skalfvet, och rätt allmänt iakttogs en susning i luften, hvilken på ett ställe växte till stormbrus i träden, på ett annat framkallade tanken på soteld i skorstenen; suset omtalas både före och efter buller och stötar. Man såg äfven träden gunga, och ett fartyg i Ystads hamn tyckes hafva deltagit i skalfvet. Från trenne lokaler bevittnas det plötsliga uppträdandet af egendomliga, starka ljussken på firmamentet. Mångenstädes vaknade sofvande personer, och deras känsla af att någonting ovanligt ägde rum tyckes hafva varit mera intensiv än de förut vaknes. Flere meddelare tala om den egendomliga ångestkänsla, som uppstod vid jordens darrande. Äfven djuren visade oro, hundarne sprungo upp och skällde, i en ladugård gåfvo korna till ett råmande men tystnade sedan. Några synliga följder efterlemnade händelsen icke, om vi frånse från ett obestyrkt rykte att marken på ett mindre område i Hörbytrakten (alunskiffer) skulle hafva »sjunkit ungefär 6 tum».

Året 1896 hade tvänne mera betydande skalf, ett kring Ljungby i Småland och det andra kring Karlstad, hvilka dock i sina fenomener icke företedde något ovanligt eller särskildt påfallande.

År 1898 kändes åter en allvarlig skakning omkring Bottniska vikens innersta, ehuru måhända något längre upp och mera mot finska sidan än 1882. Denna gång kom jordskalfvet på vintern och vid midnattstid, hvarigenom både iakttagelserna och själfva fenomenen fingo en något förändrad karaktär. Dånet synes inom det mest skakade området hafva förnummits före skakningen, längre ut samtidigt med densamma; endast rent undantagsvis har det hörts både förut och efteråt. Sofvande personer ramlade ur sina bäddar. I Luleå vaknade alla och tände ljus. Dörrar sprungo upp, lampor slocknade genom skalfvet eller draget. På Torne och Kemi älfvar brast isen i små rutor. I Hietaniemi prestgård försattes en dörr i nytt jämviktsläge, medan en spricka uppkom i stenfoten. I ett torp på finska sidan ramlade ugnen och vid extra brandsyn i Torneå stad konstaterades ej mindre än 34 anmärkningsvärda skador (sprickor och brott)

Digitized by Google

i rökledningar och kakelugnar. Verkningarne hafva således denna gång varit ovanligt starka och påtagliga.

Nästa stora fall i ordningen är det redan skildrade Värmlandsfallet 1901. Det har utvalts som representant för hela företeelsen, på grund af sina väl utpräglade men i det hela moderata yttringar. Hade vi velat teckna företeelsen i dess högsta, således extrema, potens, då hade intet fall erbjudit sig naturligare än det återstående och sista af hufvudfallen, oktoberskalfvet 1904; ty äfven om det icke är alldeles enastående i kraft, så är det dock vida bättre kändt än något därmed jämförligt: detta icke blott därför att det spelat inför nutidens vakna publik med dess rikt utvecklade kommunikationer af alla slag, utan äfven därför att det, likt fallet 1851, inträffat på hvilodag och gudstjänsttid.

Det väldiga material rörande 1904 års fall, som sammanförts till grund för den svenska bearbetningen i S.G.U., är i sin tur endast ett urval ur det som faktiskt stått till buds. Vid ett sådant urval kunna olika synpunkter göras gällande; efterföljande framställning har upptagit ett och annat (ur lokalpressen vid tillfället), som icke återfinnes i de 445 publicerade vittnesmålen, men begagnades af förf. vid ett (otryckt) föredrag i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle d. 5 dec. s. å. För att ge fallet vederbörlig relief bokföra vi samtidigt de föregående fall, där dess mera uppseendeväckande fenomener bevittnats.

Detta visar bättre än något annat den underjordiska kraftens fulla mobilisering vid tillfället, att nu från stora områden eller åtminstone flera håll samtidigt kunnat anmälas verkningar som eljest endast sällan och sporadiskt kunnat inregistreras. Fönsterrutor sprungo i Tornedalen 1819, Vänersborg 1853, Leksand 1856, Norrbotten 1882, Hälsingland 1890, Svartsång 1891; nu var detta en allmän företeelse i SV. Sverige. Likaså tegelpannors neddansande från taken, som eljest knappt omtalats mera än från Marstrand 1759 och Lysekil 1851. Att täljstenshällar i en skorsten slungats ned i så vid båge att de icke ens rört vid taket, såsom nu hände på Gesäters gästgifvaregård (vittn. 35), har veterligen aldrig inträffat förr; öfverhufvud är endast ett fall af skorstenens nedrasande antecknadt, nämligen Sangis 1882 (ofvan s. 148) — nu kunde man från ett berg vid Idefjorden se huru den ena skor-

Digitized by Google

stenen föll efter den andra (G.F.F. 1904, s. 462), detsamma bevittnades öfver Varaslätten (vittn. 90) upp till Horn vid Billingen (vittn. 111) och Almnäs vid Vättern, i enstaka fall ända borta i Vretstorp (vittn. 181); i Strömstad skall t. o. m. ett tak hafva ramlat. Rappning och småsten lossnade ur murar i Södermanland 1879, Värmland 1882 och 1901, sprickor uppstodo i murar 1823 och 1896, i kyrkväggar på Gotland 1540; i Bohuslän 1759 och i Kil 1901, i eldstäder Kengis 1819, Leksand 1856, Neder Kalix 1882, i en portmur Kangas 1883, i en stenfot Hietaniemi 1898, därjämte uppges att boningshus »skadades» i Mora 1858 — nu omtalas remnor och andra skador från en massa kyrkor och enskilda hus ända upp till Hjo; Bergs kyrka t. ex. fick en remna från grunden ända upp till tornöfverbyggnaden, och i S. Vi rycktes delar ur orgelverket, dock synes icke ens nu någon byggnad ha fallit i ruiner. Naturligtvis rumsterade skakningen också med särskild kraft inomhus, så att t. ex. ljuskronor i Uddevalla och Dalsland, en skänk i Borås, kakelugnar i Dals Ed och Norrahammar störtade, medan tunga möbler eljest icke omtalas rubbade mer än 1497 (ofvan sid. 144) samt i Värmlandsfallet 1882, och det är sällsynt redan att fat falla från hyllorna (Vadsbo 1782, Lerbäck 1847, Hallsberg 1877, Hälsingland 1886 och 1890).

Men det mest uppseendeväckande bland effekterna på menniskoverk 1904 var kyrktornens svängande, ända därhän att klockorna ljödo af sig själfva. Medan en vaggning af tornet förut endast bemärkts i Långelanda 1851 (ofvan s. 147), och ringning förnummits endast från rådhustornet i Söderhamn 1890, öfverflöda nu vittnesmålen härom: Lurs, Jungs, Lysviks (uppe i Värmland), Malgesanda och Blåviks kyrktorn sågos svänga, stundom meterlångt från jämviktspunkten (se särsk. vittn. 90 och 383), Askersunds gamla kyrka liksom prestgården i Malung rördes så att uppställda stegar glappade långt ut (vittn. 177, 230), och klockringning intygas bestämdt från 83 Ulricehamn (svagt), 225 Leksand, 349 Svenarum, 385 Ulrika, 395 Fornåsa, alltså ut i Dalarne, Småland och Östergötland. I jämförelse härmed var det ju en mindre märklig företeelse, att ringklockor i boningshusen på åtskilliga ställen bragtes att ljuda, liksom stationsklockan i Sandhem och telefonen på Kobergs slott (vittn. 123, 63, jfr fallet Malung 1890 nedan s. 159).

Digitized by Google

Under sådana förhållanden var det icke heller att undra på, att effekten på menniskosinnen 1904 blef sådan som den hittills aldrig visat sig. Vi känna knappt mera än ett föregående fall af fullständig panik, nämligen Långelanda 1851; nu inträffade detta i minst 50 kyrkor, inom en krets ut till Leksand, Linköpingstrakten, Kalmar och Laholm — lite hvarstädes på västkusten och Varaslätten störtade menigheten ut genom kyrkofönstren, i Laholms kyrka ref man kläderna af hvarandra och tumlade på hög, 30—40 människor, vid utgången. Sålunda har nu också för första gången anmälts olycksfall (afbrutna ben o. d.) i följd af jordskalf i vårt land: ett från Laholm, ett från Valbo-Ryr samt några från Vedum och Längjum i Västergötland (lokalpressen).

I allmänhet kan som karaktäristiskt för 1904 års jordskalf framhållas dess utomordentliga framträdande för ögat. På östra begrafningsplatsen i Göteborg såg man grafvårdarne röra sig, på Jönköpings gator svängde lyktstolparne. Järnvägsvagnar skakade och »krängde», om de fingo jordskalfvågen från sidan (68 Alingsås, 86 Uddebo, 139 Charlottenberg, 340 Hult, 367 Ruda), eller kommo i drift om vågen kom längs skenorna (179 Mariedam, 187 Örebro). Telegraftrådarne svängde mycket starkt; träden skakade »som vid starkaste storm» (65 Olofstorp, 123 Sandhem), som om de »varit i färd att uppryckas med rötterna» (207 Malma) eller redan »lösryckts från marken» (382 Risa), »som om de varit på väg att störta omkull» (90 Vara), så att »grenarne höllo på att afbrytas» (333 Stenberga). Grus och sten yrde omkring på marken som vid en orkan (90 Vara), stenar hoppade (9 Grebbestad, 316 Östervallskog), marken gick i klara och tydliga vågor (33 Hökedalen, 38 Dalskog, 119 Falköping, 123 Sandhem, 346 Ödestugu, 354 Jönköping), järnvägsskenor böljade (347 Tenhult). Att folk haft möda att hålla sig på benen, erfors i Göteborg 1676, i Norrbotten 1882 och Söderhamn 1890; nu komma de första vittnesmålen om folk som stupat omkull (6 Resön, 351 Taberg, 388 Ödeshög, därtill åhörare på läktaren i Säby kyrka, Östergötland), och i Ödeshög hände sig att en cyklist kastades handlöst i vägen.

Skalfvets inverkningar på naturen skola nedan behandlas i annat sammanhang. Här är blott att tillägga, att dess effekt i vatten är lika öfverlägsen föregångarnes som effekten på land

Digitized by Google

(jfr nedan s. 175). Rörelser i vattnet förekommo nu af alla slag — kokande grytor, långa svallvågor, korta böljor i vindstilla, stötar på fartygen — och utefter den bredaste front: icke blott i hafvet utanför västkusten ned till Landskrona, utan äfven i Vänern, Lelången, Fryken, Arvikasjön, Mangen, Munksjön och Huskvarnaån, Kungs-Norrbysjön, Kisa-ån, Dannemorasjön och Fyris (STOLPE s. 212), smärre tjärn och åar att förtiga. Det mest anmärkningsvärda fenomenet från hydrosfären är emellertid, att ynglet i en fiskedamm på Tjörn flöt upp dödt (vittn. 26), samt att fisken i Vänern hoppade upp öfver vattenytan (vittn. 102), hvilket äfven lär ha händt i Vingsjön vid Axvall (pressen).

*

Vi hafva tecknat några bilder från de allvarligaste jordbäfningar, som i kända tider hemsökt våra bygder. De stora jordskalfven innesluta de små, försåvidt som de svagare fenomenerna vid en lätt stöt återfinnas i utkanterna eller på ogynnsamt situerade lokaler i ett starkt drabbadt område. Å andra sidan kunna starka verkningar förspörjas äfven inom mycket begränsade lokaliteter. Söka vi med ledning af de nu särskildt beskrifna fallen och öfriga uppgifter bilda oss en allmän föreställning om den seismiska kraftens olika grader i våra bygder, så blir utvecklingen ungefär följande.

Det börjar sakta: knäpper lite i väggarne, ruskar i dörrarne, dallrar i fönsterna, glas darra mot brickan och klirra mot hvarandra, vattnet skvalpar sakta i karaffinerna, hänglampor komma i svängning, små föremål som bläckhorn röra sig något på bordet. Detta är den svagaste typ, som kan bli föremål för allmännare uppmärksamhet. I nästa intensitetsgrad börja lättare möbler röras, stolar hoppa något litet, ett och annat glas faller ned, ringklockor komma i rörelse, pendelur stanna (om rörelsen går i stridig riktning). Vid ännu högre grad springa fönsterrutorna, dörrar och spjäll flyga upp; lampor falla af taken och taflor af väggarne, sängar och stolar hoppa på golfvet och böcker på hyllorna, glasen slås sönder mot hvarandra i skåpen, äfven fat och tallrikar falla, takpannor dansa ned, rappning och småsten lossna ur murarne. Därnäst går det därhän, att folk måste söka stöd för att kunna stå på benen, att tunga möbler flyttas, att skorstenar rasa och sprickor uppstå i murar. Till sist blir det omöjligt

Digitized by Google

för folk att hålla balansen, marken går i vågor, kyrktornen vagga så att klockorna börja höras, paniken bland människorna begynner. Därmed slutar skalan hos oss — just på gränsen till landsolycka.

Det behöfver icke närmare erinras om, att denna gradering icke har någon karaktär af absolut och strängt subordinationsförhållande; starka symptomer kunna allt för väl uppträda undantagsvis, under särskildt gynnsamma förhållanden, vid ett jordskalf som eljest endast företer svaga verkningar. Vi hafva blott velat angifva den successiva stegringen i dess allmänna drag; och vi hafva därmed syftat till en värdesättning af de svenska jordskalfven inom det allmänna seismiska schemat.

Närmast för att äga någon ledning vid bestämmande af epicentrum i speciella fall har man inom seismologien sökt uppmäta jordskalfvens intensitet i bestämda grader. Mest bekant är den tiogradiga skala, som uppställts af italienaren Rossi och schweizaren Forel. Dess nyanser äro följande:

I. Mikroseismiska rörelser, förnimbara endast för öfvade iakttagare med instrument.
II. Skakning, iakttagen af en och annan person i hvila.
III. Skakning, iakttagen af flere personer i hvila, stark nog att urskiljas till riktning och varaktighet.
IV. Skakning, iakttagen af folk i verksamhet; lättrörliga föremål såsom fönster och dörrar bringas i darrning.
V. Stöt, allmänt iakttagen af befolkningen; en och annan vaknar ur sömn, om fallet är nattligt; tyngre föremål som sängar röras, en och annan dörrklocka ringer.
VI. Allmänt uppvaknande, allmänt ringande i småklockor; kronljus vackla, ur stanna, träd och örter synas vackla, enskilda personer lemna i förskräckelsen sina hus.
VII. Lösa möbler störta omkull, gipsstycken falla af väggarna, kyrkklockor ringa, allmänt utrymmande af bostäder.
VIII. Kaminer nedstörta, väggarna brista i remnor.
IX. Enskilda byggnader förstöras.
X. Stor landsolycka, städer i ruiner, jordlager och berg omstörtas, jorden öppnar sig i djupa refvor.

Våra vanliga jordskalf motsvara, som man ser, ungefär fjärde, femte och sjätte graderna i denna skala. Härvid bör man dock erinra sig, att denna skala är uppgjord efter andra förhållanden än våra. Anmärkningen härofvan (s. 148) från Haparanda

Digitized by Google

1882 fäster uppmärksamheten på betydelsen af byggnadssättet vid värderingen af ett jordskalfs intensitet. Under våra nordligare luftstreck bygger man mera solidt än i södern, därtill i vida större omfattning af segt trä; på sådana byggnader lär den seismiska kraften icke på långt när kunna utöfva samma förstörande inverkan som på de lätta tegelbyggnaderna i Italien, för att ej tala om korthusen i Japan. Å andra sidan bör också vårt urberg vara motståndskraftigare mot rubbningar än Italiens unga jord med dess flerestädes omogna lagring. Det torde alltså kunna antagas, att ett jordskalf af lika styrka skall åstadkomma mindre verkningar hos oss än i Italien, och att skalan följaktligen bör tillämpas liberalt hos oss. Öfver Rossis åttonde grad kan dock under alla förhållanden ingen känd jordbäfning antagas ha nått i svenska bygder.

Med direkt afseende på förhållandena i norden har Moberg år 1891 (Fennia, s. 26) uppgjort en tregradig skala i följande stegring:

I. Husgeråd darra lindrigt, skalfvet förnimbart af personer såväl i hvila som verksamhet. Riktningen svår att angifva.

II. Hus och husgeråd skaka, fönster skallra häftigare, riktningen kan lättare bestämmas, taflor svänga, pendlar stanna, skakningen synlig å växter i krukor, en eller annan person skyndar ut, marken i lindrigare rörelse.

III. Fönster krossas, föremål falla ned, sprickor uppstå i murar och grundvalar; vattnet svallar; alla rusa ut i det fria, och marken darrar så att man ej kan stå stilla.

Denna karaktäristik stämmer ju väl med våra beskrifningar härofvan. Moberg har äfven praktiskt tillämpat sin skala på fallen i Norrbotten 23/6 1882 samt delvis 1898. Men detta är också jämte Anderssons bearbetning af 1904 års fall de enda försöken inom vår vetenskap att med isoseistlinier ringa en jordskalfhärd.[1] Vi hafva redan i annat sammanhang (s. 85 f.) påpekat de förhållanden som försvåra sådana operationer. De referera sig ytterst till samma faktorer, som i allmänhet göra jordskalfstudiet så vanskligt hos oss: fenomenets jämförelsevis svaga utprägling i förening med jordytans motståndskraft samt den glesa bebyggelsen. Om en så ögonblicklig företeelse skall lemna djupare spår i människans iakttagelse, så måste den beteckna sin väg genom större förödelser och träffa bygder med talrika, tätt sammanbo-

Digitized by Google

ende vittnen. Intetdera är här fallet. Det stannar därför vid det momentana intrycket hos en och annan mera intresserad person, och det saknas handgripliga effekter som skulle kunna justera intrycken.

Sålunda äro jordskalfven också i det hela en ganska litet observerad företeelse hos oss. Den gamle guden Loke ligger alltför säkert bunden i sina fjättrar för att nutidens nordiska släkte skulle skänka någon större uppmärksamhet åt hans vanmäktiga sträfvanden till frigörelse. Allmänheten bortom de egentliga härdarne känner dessa yttringar af underjordisk kamp endast genom en och annan notis i pressen, lätt förbisedd och lätt förgäten; och det skall säkerligen hos lekmannen-läsaren väcka en viss öfverraskning att finna fenomenet i vårt land så pass betydande till frekvens och dimensioner, som vår framställning här gifvit vid handen.

I vanliga fall äro dessa tilldragelser ju icke heller af natur att göra något djupare intryck. De allra flesta af våra jordskalf kunna säkerligen anses mindre nervpröfvande än starka åskväder, och erfarenheten har lärt att de senare kunna anställa vida större skador. Det är blott i sina starkaste yttringar som jordskalfven hos oss förråda någon omedelbar släktskap med den makt, som i södern är naturens största fasa, vid hvars blotta annalkande t. o. m. cikaderna afbryta sin eviga sång.

Vid sådana tillfällen har en fläkt af denna fasa också kunnat vidröra människosinnen i vårt trygga land. Det gäller något mera än yttre fara; det gäller den för allt fastlandslif gemensamma illusionen om jordytans orörlighet.[5] När detta förtroende rubbas, så uppkommer lätt en »undran och häpenhet» (Värmland 1798), en psykisk depression af särskildt slag, icke lik någon annan. Härtill bidrager icke minst fenomenets plötsliga uppträdande, ofta i nattens mörker, och lika hemlighetsfulla försvinnande. Dessa mystiska signaler från en värld, som är oss måhända otillgängligast af alla — världen under våra egna fötter — efterlemna då ett intryck som aldrig mera förgätes. Litteraturen ger oss afspeglingar däraf då vi läsa om, huru Marstrands invånare tillbragte natten till den 22 dec. 1759 under bön och bibelläsning[6], eller huru Långelanda till palmsöndagens gudstjänst år 1851 församlade menighet störtade ut genom kyrkans fönster, eller huru

Digitized by Google

på aftonen den 4 juli 1898 folk stod i grupper på Sundsvalls gator under orolig förbidan efter jordstöten, för att icke tala om de många fallen af panik som ännu äro i färskt minne från gudstjänsten den 23 okt. 1904.

Äfven rent fysiska obehag konstaterades i många fall 1904. De bestodo mest i svindelkänslor och kväljningar, alltså rena sjösjukesymptom, såsom helt naturligt vid en typisk böljerörelse (vittn. 114, 362, STOLPE ss. 201 f., 208). Vid paniktillfällena förekommo som vanligt en massa svimningsanfall; men ända borta från Stockholm (vittn. 421 *w*) anmäles ett sådant såsom direkt följd af skakningen.

*

Om man icke ens i jordskalfvens hufvudländer kunnat konstatera några säkra förebud till fenomenet, så är detta gifvetvis ännu mindre att vänta med vårt svenska observationsmaterial. Därom har jag ej heller antecknat mera än ett hundskall i Skurup omedelbart före stöten 1894 (SVEDMARK IV, 7), en hunds »oförklarliga oro» hela lördagen och söndag morgon före det stora jordskalfvet 1904 (vittn. 123 från Sandhem) samt en liggande persons »egendomliga beklämning och oro en kort stund före» samma fall, ständigt tilltagande tills skalfvet kom (vittn. 29, Göteborgs Aftonblad).

Vi kunna således icke heller bidraga med något positivt material till bestyrkande af sammanhanget mellan jordskalfven och väderleken. Som bekant finnes på barometrar af gammal typ en lägsta skala för »jordbäfning»; tanken var naturligtvis den, att spänningarna i jorden skulle komma till utbrott vid största aflastning af lufttryckets börda. Emellertid påvisade redan BERZELIUS 1833, med stöd af utländsk statistik, hos oss jordskalfvens oberoende af barometerståndet[7]; och våra svenska observationer gifva ingen som helst anledning att draga detta resultat i tvifvelsmål.

Sålunda kunde intet sammanhang med väderleken och lufttrycket påvisas i de stora fallen 1879 (*Linnarsson* s. 322) och 1894 (*Svedmark* III, 24, IV, 37), ej heller i Luleå 1890 (*Svedmark* II, 10). I Malung 1890 stod barometern ända uppe på 785 mm (*Svedmark*, II, 5); äfven i Skaraborgs län 1858 stod han högt och föll icke (*Erdmann* s. 762). Ej heller på telegraf och telefon ha visat sig några rubbningar under jordskalf; strömmen i telegrafapparaten på Löfvestads station

Digitized by Google

förhöll sig normal vid 1894 års skalf (*Svedmark* IV, 13), telefonerna i Hjuljärn 1884 (*Gumælius* 1885, s. 501) och Svanstein 1898 (*Svedmark* VI, 5) företedde ingenting märkligt. Endast i Malung 1890 ringde telefonen några dagar efteråt såsom vid åska (*Svedmark* II, 5).

Nyare undersökningar hafva visat, att de svagaste darrningarne i jordytan (»tremors») stå i kausalförhållande, väl icke till barometerståndet, men till den *barometriska gradienten*, lufttryckets fallhöjd, på platsen. Man har förmodat att detta inflytande skulle kunna göra sig gällande äfven på verkliga jordskalf, och THOMASSENS observationer i Norge på fallen 1887—1893[8] synes bestyrka detta. Någon undersökning i detta stycke föreligger icke för vårt land. Här är icke heller platsen för en sådan. Men äfven om sammanhanget kan påvisas, så kan man i en stor gradient dock endast se en gynnsam omständighet för jordskalfvets utbrott, icke ett primärt motiv. För den som söker säkra praktiska förebud till jordskalfven synas därför de synoptiska kartorna vara föga mindre värdelösa än barometern själf. —

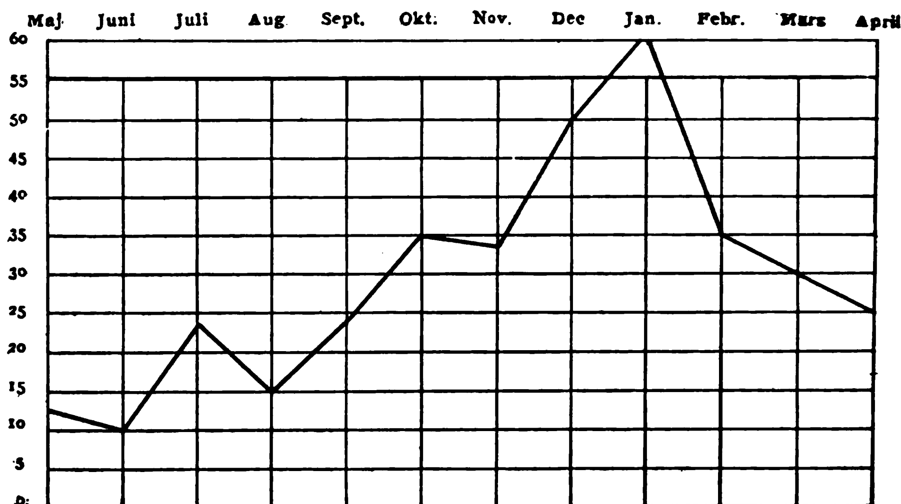
Som bekant, pläga jordskalfven inom ett land icke förekomma jämnt spridda öfver hela året, utan de visa en mer eller mindre utpräglad förkärlek för vissa årstider på andras bekostnad. För Sveriges del föreligger härom endast E. ERDMANNS undersökning af perioden 1846—69, hvarvid fenomenet visade sig afgjordt föredraga vintern. Numera erbjuda sig här till undersökningsmaterial 355 fall af de 371 säkert i landet konstaterade; dessa äro nämligen daterade. Därjämte anges åtminstone årstiden för ytterligare 7 fall. De daterade fallen fördela sig på följande vis:

Januari	61	Maj	13	September	24
Februari	35	Juni	10	Oktober	35
Mars	31	Juli	23	November	33
April	25	Augusti	15	December	50

Ej mindre än 146 fall komma således på de rena vintermånaderna dec.—febr., hvartill äro att lägga 2 som inträffat »på vintern»; alltså 148 eller öfver 41 % af det hela. På vinterhalfåret oktober—mars komma 247 fall eller 68,4 %. I grafisk framställning blir resultatet följande:

Digitized by Google

Jordskalfvens fördelning på årstider.

Man ser kurvan falla starkt till maj, höja sig något i juli, men sedan åter gå ned för att först med dec. stegra sig till sin påfallande kulmen i januari. Fulla 17 %, hvart sjätte jordskalf i landet faller på nyårsmånaden — precis lika mycket som på den samlade sommarens 4 månader.

VOLGER, en af den moderna seismografiens grundläggare, har i detta sammanhang framhållit, att dygnet är en förkortad bild af året, så att middagen är dygnets sommar och midnatten dess djupaste vinter. Vi kunna således vänta ett minimum på middagstimmarne och ett maximum på natten. Detta bekräftar sig ock vid studiet af de 286 fall som innehålla närmare tidsbestämningar. Jag har icke beräknat mer än en stöt (hufvudstöten) för hvarje fall, och denna kan understundom vara svår att säkert fixera; men en öfverslagsberäkning har resulterat i följande siffror: 149 fall mellan kl. 8 e. m. och 8 f. m. (ändpunkterna inneslutna), 33 på »natten», 6 på »morgonen» och 3 på »aftonen», jämte 95 för de klara dagstimmarne eller »middagen». Lägga vi allt detta utom det sista samman, så framstår natten med 191 nummer, eller med 66,8 %. Resultatet kommer, som man ser, ganska nära resultatet för vinterhalfåret. På de rena nattimmarna kl. 10 e. m.—4 f. m. falla 88 nummer; och då man tryggt kan lägga därtill de 33 »nattliga» fallen, så blir procentsiffran 42,3.

Digitized by Google

Mer än två jordskalf af fem i våra bygder tillhöra alltså den rena nattens timmar och två af tre dygnets mörka hälft.

Undersökningen af jordskalffenomenets uppträdande hos oss har alltså karaktäriserat det som öfvervägande ett vinter- och ett nattligt fenomen, utan att dock framställa dessa karaktärsdrag som organiskt nödvändiga. Det är samma resultat, hvartill THOMASSEN 1888, alltså på grund af den äldre statistiken, kommit för Norges del, och ungefär detsamma hvartill MOBERG 1894 kommit för Finlands.

Fenomenets tidslängd mätes med sekunder; endast om vi inbegripa alla beledsagande moment, går räkningen på minuter. 1904 års väldiga skakning gick i medeltal öfver på ½—¾ minut (J. G. ANDERSSON, s. 108); endast från Torsång inberättas en rörelse i cirka 4 minuters tid (vittn. 214). Bland säkert konstaterade resultat af detta slag finnes knappast något som öfverstiger de 4 minuterna i Halland 1759 (ofvan s. 145). Från Ångermanland 1718 och 1752 omtalas »goda åttondels», ja fjärdedels timmar; 1801 års fall säges i Billings kontrakt ha varat »från början till slutet ofelbart åtminstone 10 minuters tid» (SIDENBLADH, s. 121), 1759 års fall uppges från Malmöhus län till 8 à 10 minuter (ibm s. 114), och ett vittne i Skåne 1894 säger sig hafva iakttagit jordskalfdånet »allt mer och mer bortdöende» i omkring en hel timma (SVEDMARK V, 26); men om detta sista icke är skriffel, så måste det varit flere stötar efter hvarandra, hvilkas tysta mellanrum icke observerades.

I denna sin ögonblickliga karaktär likna jordskalfven åskslag, och med dem hafva de ju också de långsamma ljudförtoningarne gemensamt. Men en stor olikhet äfven mot åskslagen visa de genom att aldrig direkt röja sin härkomst eller inre mekanism. Iakttagaren får icke se hvad det är som sker; han mottager endast reflexer däraf på sina sinnen. Detta bestämmer från första början fenomenets egenart bland naturens dynamiska företeelser.

De konstituerande specialfenomenen vid ett jordskalf äro *buller* och *skakning;* det är hörsel och känsel, som närmast tagas i anspråk hos vittnena. Detta samband är organiskt, så till vida som skakning och buller tydligen härleda sig ur samma kraftkälla; man får därför höra sådana vittnesmål som att bullret »flöt tillsammans med själfva stöten», eller också tyckes på plat-

sen skakningen liksom infattad af dån, som alltså icke blott ackompanjerat densamma utan äfven börjat före och dröjt efter.

Absolut nödvändigt är detta samband dock icke. Å ena sidan kunna ljud och skakning förnimmas hvar för sig inom samma jordskalfområde, och helst då på utkanterna; å andra sidan förekomma själfständiga fall, där hela företeelsen yttrar sig som enbart ljudfenomen eller som tyst skakning. I dessa senare fall har man visserligen mer än vanlig anledning att draga misstankar om fenomenets natur. De äro icke talrika: jag har antecknat 12 säkra fall af det förra och 3 af det senare alternativet.

Redan *Gissler* omnämner för 1752 års fall, att »den rörande och bullrande kraften på somliga ställen allenast vibrerat luften med dumt dån och stark susning och ej skakat eller förorsakat någon darrning i jorden eller de fasta kroppar»; ett ex. erbjuder hans skildring från Ytterlännäs (saml. 1903, s. 159). År 1879 tyckte sig *Linnarsson* (s. 320) kunna konstatera, att detta företrädesvis ägde rum på det periferiska området, och att alltså ljudet gick längre än rörelsen i marken. Ett synnerligen uppseendeväckande fall af detta slag är redan ljudreflexen i Luleå af 1755 års Lissabonskalf, som eljest i landet tyckes ha yttrat sig endast som vattensvall utan underjordisk musik. Att jämföra härmed är det »häftiga susande» allena, hvarmed 1823 års stora fall gjorde sig förnimbart i Kristianstads län; likaså genljudet i Hångsdala af jordskalfvet i Kind 1820 samt dånet utan skalf i Undenäs och Åhus 1904 (vittn. 108, 267). Själfständiga fall af ljud utan skakning äro Skaraborgs län 1818, Haparanda 1858, Luleå och Tullstorp 1886, Vemmenhög 1888, Skara och Löfånger (n:o 346) 1893, Löfånger vid två tillfällen 1896 (n:o 363, 366), Gällared 1900, Gunnarskog 1904 och Fristad 1905; äfven fallet Gesäter 1905 (n:o 408) tyckes stå nära denna typ. — Men det händer ock att skakningen vandrar längre än ljudet och alltså förnimmes utan beledsagande dån. I 1819 års stora fall synes alltså Torneå, som skakades utan buller, ha legat på utkanten (*Moberg* 1894, s. 12). Detsamma är under liknande omständigheter säkert med Törneryd i Skånefallet 1894 (*Svedmark* IV, 29), med Umeå i Lofotenfallet s. å. (dens. IV, 41), med Sköfde i Karlstadfallet 1901 (VI, 36) och med Horsbäck 1905 i fallet n:o 405, möjligen äfven med Moheda i Ljungbyfallet 1896 (V, 9). Vid 1904 års allmänna skakning förspordes intet dån mångenstädes i Uppsala (*Stolpe* s. 207), ej heller i Örebro (vittn. 187), Ofvansjö (241), Mora (227), Storbron (233), Lund (255), Landskrona (257), Kristinehof (271), Rödeby (279), Halmstad (289), Trönninge (299), Eskilstuna (414), Strängnäs (415), Stockholm (421 *e* och *ä*) samt Bona (425); som man ser, alldeles öfvervägande i utkanterna, endast Halmstad gör härvid undantag. Att dessa anomalier dock icke äro alldeles bundna vid de periferiska områdena, visade Luleå 15/6 1882

Digitized by Google

då staden midt i centralområdet skakades under tystnad (*Gumælius* 1883, s. 516). De självständiga fallen af denna kategori äro Örebrotrakten 1888 (n:o 301) samt Kägla och Alfta 1891 (n:o 330, 336).

Vi fästa nu uppmärksamheten speciellt på ljudfenomenen, de ytligaste och närmast påfallande tecknen vid svenska jordskalf.

En jordbäfning af tionde graden framkallar säkerligen det starkaste ljud som öfverhufvud kan förnimmas på vår jord — starkare än tropikernas åska och polarhafvets ispressningar, än luftens sönderspringande meteorer, än kanonaden vid Port Arthur och våra svåraste dynamitexplosioner. I vårt land stiger dånet icke till så imponerande mäktighet; det kan dock vara jämförligt med den starkaste åska, och såsom det då stiger upp ur självfva jorden kan det ännu alltjämt hos allmogen väcka tanken på domsbasunen, såsom berättas särskildt 1886 från Skåne.[9]

Äfven för nyktra iakttagare är jordskalfdånet i våra bygder alltid påfallande genom en viss egendomlighet, som synes sätta fantasien i stark rörelse. Man har sökt beteckna det på snart sagdt alla möjliga vis — som »ett långt utdraget huu-u-u», som ett »doft stötande ljud blandadt med raspande», ett »jämnt entonigt dån såsom af en jättestor sträng med låg ton, ej mullrande, brakande eller brusande», en »jättestor trumpet på långt afstånd», »hvinande ljud i luften såsom af en flock vildfåglar», ett läte »liksom af minst hundra förbiflygande svanar med gröfre och finare stämmor och i hastig takt», »dunder med malmklang», sjungande, dånande, mullrande, brakande, sprakande, smattrande, rasslande, brusande, rullande, susande, fräsande — och med analogier ur det dagliga lifvets alla erfarenheter.

Den vanligaste och mest upplysande jämförelsen är med vagnsbuller, i regeln förstärkt till ett mer än vanligt intensivt, och helst något doft, skramlande; man har därför tänkt sig vagnen rullande på hårdfrusen mark eller broar (kafvelbro) eller groft stenlagda gator (hvarvid dock intet klirrande mot stenarna förnimmes, *Svedmark* V, 9), eller ock tyckes vagnen lastad med järnskrot eller häftigt skakande bråte, eller det har varit ett särskildt stort kördon, ångtröska, kanonvagn, stora brandsprutan. Iakttagaren har därvid alltid förnimmelsen att man kört ovanligt hastigt, då ju ljudet brukar vara framme efter några få sekunder; därmed hafva inställt sig tankarna på hästar i sken, helst med tunga lass öfver stengator, eller ock med frambrusande järnbanetåg, helst äfven detta ljud förstärkt såsom om tåget passerat en bro eller viadukt. Mera anspråkslösa äro jäm-

Digitized by Google

förelserna med en stor folkhop tågande i marschtakt förbi, eller med häftigt och tungt springande karlar, eller med trafvet af en stor renhjord. Naturligtvis går också tanken ofta till åskväder och andra plötsliga dån i naturen, såsom nedrasande grus i ett grustag, kullstörtande hus eller fallande klippblock. Äfven längre dån tillgripes till jämförelse: isens vid råkslagning, dofva stormbyar, framvältrande vågor, brusande bränningar, ångans utsläppande från ångbåtar. En meddelare försöker föreställningen om en massa stenblock, som vräkas om hvarandra under vatten, en annan talar helt enkelt om det skrapande ljudet som uppstår då man häller ut småsten ur en skottkärra, en tredje jämför med fräsningen när man »icke allt för hastigt sänker ett glödgadt järn i vatten». Understundom vädjas äfven till mera speciella erfarenheter: i bergslagen låter det som störtande bergskutor (Sala 1775, Nordmark 1901) eller bullret af »flere på en gång pådragna spikhammare», i Norrland tycker man sig höra nedramlande timmervältor, och en stationsinspektor igenkände »ljudet i telegrafstolparne då väderskifte plär medfölja».

Men det är icke heller ovanligt, att bullret uppfattas såsom härstammande från omedelbara närheten af iakttagarens hus, ja, från husets eget inre. Icke så sällan har man tänkt på snöras från taket, en gång på själfva skorstenens nedfallande. Vid ett tillfälle trodde man sig förspörja en hel etikett med knackningar på dörren först, hårda bultningar sedan, såsom af en mycket angelägen gäst, som dock omedelbart lät en brutal stöt påfölja; och det har t. o. m. händt, att man förväxlat begynnande jordskalf med inbrottstjufvar. Andra gånger har det låtit, som om porten stängts häftigt igen eller en skenande skjuts törnat mot husväggen eller passerat tvärs igenom huset (G. F. F. 1903, s. 203). Synnerligen ofta har man misstänkt soteld eller trott sig höra en flammande eldsvåda. Sedan komma intrycken, att något händer i angränsande rum, och helst ofvanför iakttagaren: en symaskin arbetar, ett kassaskåp flyttas, en tung möbel faller, en koffert eller »tung binge på ojämna rullar» drages från ena gafveln till den andra på vinden, en kanonkula »rullas i tvära ryck öfver golfvet i öfre våningen». En gång lät det som om »ett halftjog karlar af alla krafter stampade i golfvet», en annan gång som om »en person i rummet näst invid trampat på häftigaste vis och med en ovanlig kroppstyngd försatt våningen i skakning»; ännu en gång »som om allting löst på vinden hade kullstjälpts och fallit ned med ett stort dån» eller helt enkelt som »ett förskräckligt oväsen i öfre våningen»; medan en mera originell iakttagare i samma situation tyckt sig höra »en massa ärter slungas mot sängbottnen.»

Jämte alla dessa mer eller mindre ihållande eller dofva ljud förekomma till jämförelse äfven sådana, som beteckna skarpa knallar, vanligen dock i sammanhang med för- och eftertoningar. Sålunda hör man talas om likheten med kanonskrällar, med minexplosioner och sprängskott, hvarvid dock en gång lämnas den specifikationen

Digitized by Google

att skottet tycktes aflossadt i en brunn. En skarp iakttagare nöjer sig med att erinra om »försmällen vid ett skott på nära håll i kvartsigt berg» eller det ljud som uppkommer då man afbryter »en torr sticka omedelbart invid örat» (*Svedmark* VI, 28). Andra taga till föreställningen om det brak hvarmed ett större träd brytes af, och för en iakttagare lät det icke värre än »ett större tomfats kastande på den frusna marken».

Som man ser, hafva både naturen och kulturen blifvit så godt som utplundrade på sina allvarligare ljud för att tjäna till illustration af dånet och braket vid våra jordskalf. Genom alla dessa liknelser framskymtar dock en särskild typ, som tydligen utmärker jordskalffenomenet i dess rena form framför andra naturljud. Denna typ är kurvan: sakta begynnelse, växande till skräll och därpå långsamt aftagande. Man kan alltså skilja på dån och skräll, och den senare framstår som kulmen. Naturligtvis får man dock icke tänka sig en fullt symmetrisk utveckling, och särskildt i periferiska delar torde det vara vanligt att skrällen rent uteblir.

Några gånger har man i jordskalfdånet förmärkt en rytmisk förbindelse i två eller flere repriser: tilltagande, aftagande och tilltagande igen före den slutliga förtoningen. Ett sådant fall citerades härofvan (s. 149) från Skåne 1894 (Svedmark IV, 7). Ett annat är Sala 1775; där hördes nämligen »ett buller alldeles så starkt men ej så skarpt och knallande som af åska, hvilket påstod så länge som ett vanligt åskväder, med vissa mellanrum af ökad och minskad häftighet» (samling 1903, s. 197). Från 1904 ha vi åtminstone ett ytterligare exempel, i 108 Undenäs. Här kan man utan tvifvel tänka sig en långsam förtoning på afstånd af flere, tätt på hvarandra följande knallar. Föröfrigt förekomma icke sällan, särskildt i allvarligare fall, flere smällar efter hvarandra, utan förbindande ljud, eller också en knall som utlösning och slut på det hela (ex. vittn. 169 i fallet 1904).

De många olika karaktäristikerna af det seismiska dånet torde emellertid icke bero uteslutande på åhörarnes olika disposition och fantasi, utan äfven på verkliga variationer af ljudet. Sådana kunna lätt tänkas framkallade redan genom olika fortplantningsmedier och brytning vid de olika tillfällena. Härtill kommer nu också sekundära ljudfenomen, uppstående genom själfva jordytans skakning. Hit höra naturligtvis först och främst knäppandet i husknutar, ruskandet i dörrar och bullret af skakande

Digitized by Google

eller fallande föremål; men det finnes också ett naturljud af hithörande slag, hvilket allt sedan 1759 flitigt omtalas i berättelserna och i stilla väder är ägnadt att ådraga sig stor uppmärksamhet. Detta är en egendomlig, dof *susning i luften*. Vi finna äfven detta specialfenomen då och då belyst genom säregna liknelser, såsom med effekten »då man piskar en vattenyta med ris», hvilket dock genast förtydligas genom jämförelsen med »det sakta suset i en aflöfvad björkskog». Man förstår ock, att träden kunna ruskas i rötterna af den darrande jorden, såsom någon gång direkt förmärkts genom snöskakning från grenarne (Värmland 1793 och Hälsingland 1889, se SIDENBLADH, s. 119, och SVEDMARK I, 17, jfr dock LINNARSSON s. 300) eller löffall i vindstilla (1904 vittn. 332). Men att markens darrning äfven direkt meddelar sig till luften, framgår af de ej sällsynta gånger då denna susning förnummits öfver öppna marker, såsom sjöar, liksom inne i skorstenarne på husen. Sålunda omtalas i n:o 32 att »ett fläktande kändes om ansiktet på dem, som voro ute i marken» (saml. 1903, s. 153).

Vi öfvergå till själfva rörelsefenomenen. Liksom de omedelbara ljuden kunna fördelas i dån och skräll, så sönderfaller rörelsen i darrning och stöt; och dessa moment i processen motsvara hvarandra. Man kan alltså tala äfven om en rörelsekurva: darrning, stöt och åter darrning. Illusionen om en ankommande skjuts, som i rasande fart törnar mot huset, är mycket betecknande för både hörsel- och känselfenomenet.

Samhörigheten mellan bägge dessa fenomen framstår äfven i afvikelser från typen. Liksom det för örat kan stanna vid långa buller, särskildt i utkanterna af ett område, så kan det för känseln stanna vid skakning eller vågrörelse utan särskildt förnimbar stöt.

T. o. m. den minnesrika 15 juni 1882 kändes i Öfver Kalix, som dock låg centralt, inga särskilda stötar, utan endast en dallring i marken. Från 1904 föreligga åtskilliga exempel på denna anomali, från jordskalfvets utkanter. Vi känna t. o. m. motsvarigheter till de nyssnämnda exemplen på dubbelkurva i ljudet. Själf var jag vittne därtill i Göteborg 1904, liksom ing. Beckman i Linköping (vittn. 399). Ett typiskt fall af samma slag var den tysta skakningen i Hamre 9/10 1891 (n:o 334), hvarom det heter: »jordskalfvet märktes som en småningom tilltagande darrning; då denna var som starkast,

Digitized by Google

kunde den förliknas vid rörelsen hos ett loggolf, då ett kraftigt tröskverk arbetar; efter att hafva fortgått i en minut, aftog darrningen småningom, men ökades åter märkligt till nyss nämda styrka; efter ytterligare en half minut var allt stilla» (*Svedmark* II, 18).

Man plägar inom den allmänna seismologien skilja emellan *succussoriska* och *undulatoriska* jordstötar, allt efter som iakttagaren känt rörelsen underifrån eller mera från sidan, såsom uppåtriktad stöt eller som en rullande bölja, och man tänker sig i förra fallet själfva centrum mera rätt under fötterna än i det senare. Jordytan skulle då förhålla sig som en vattenyta där man kastat en sten: vågrörelser utgå ringformigt från den punkt på hvilken det plötsliga trycket koncentrerades. Vårt undersökningsmaterial har många exempel på bägge slagen af rörelser.

Böljerörelsen har man sålunda iakttagit direkt ute på marken, på träden, på kyrktorn och andra uppstickande föremål, såsom specialbeskrifningarna särskildt från 1904 visa — de många ringande kyrktornen vid detta tillfälle skulle möjligen kunna bidraga till konstaterande af epicentrum, under den rimliga förutsättning att vaggningen är störst på epicentrums och den succusoriska processens utkanter. Men det finnes äfven indirekta iakttagelser af klart öfvertygande beskaffenhet. Då man hör bullret icke stiga upp ur jorden utan »rulla utefter marken» (vittn. 4 och 68 år 1904), då man inne i rummen har klar förnimmelse af sjögång ända till sjösjukan, då man tycker sig lyftas liksom af svallvågorna från en ångbåt, då man vidare märkt ena ändan af huset eller sängen lyfta sig före den andra, då man hört en stöt på ena husväggen innan man kännt den under fötterna, då man förnummit ett framstormande buller, hört stockarne knaka vid dess passerande af en uthuslänga och sedan hört det aflägsna sig åt andra hållet (*Svedmark* VI, 24), då man slutligen rent af kunnat följa fenomenets gång från det ena rummet till det andra i våningen (*Svedmark* VI, 16), då kan det ju icke vara frågan om annat än undulatoriska processer.

Å andra sidan har rörelsen kännts »stötformig nedifrån» såsom i Värmland 1894 (*Svedmark* III, 11) och 1901, eller som en »krampaktig nervryckning i jorden» såsom i Enånger 1886 (*Gumælius* 1887, s. 44), eller man har tydligen förnummit att den icke fortskred såsom i det nyssnämda Hamrefallet 1891 samt i Linköping 1904 (»egendomligt nog kunde ej någon horisontell riktning hos jordskalfvet konstateras, utan det kändes hela tiden som en häftig skakning i vertikal led», vittn. 399). Sistnämda vittnesmål öfverensstämmer med mitt eget intryck vid samma tillfälle; jordskalfvet yttrade sig som en *vibration* allena, påfallande lik den som framkallas af maskinerna på de snabbgående oceanfararne. Om en sådan förnimmelse vittnar

Digitized by Google

lefvande berättelsen samtidigt från Borås (vittn. 79), att det kändes »som om golfvet fått lif och rört sig under mattan». I samma riktning gå de icke ovanliga jämförelserna med skakningen i ångbåtar som slå back (1904 vittn. 28), i järnvägsvagnar som bromsas (ofvan s. 149) eller gå i full fart (1904 vittn. 79, 167) eller plötsligt och stötvis sättas i gång (ibm 28, 375), i en arbetskärra som kör fort på en stenlagd gata (*Gumælius* 1887, s. 45). Något annorlunda verka jämförelserna med intrycken då man »i hastig fart passerar en s. k. dälpa vid åkning på släde» (*Svedmark* VI, 17), eller då man »befinner sig inomhus i närheten af en plats där åskan slår ned» (*Svedmark* I, 5); men äfven där kan man ju icke tänka sig mjuka vågrörelser. När vi vidare höra, att »dammet gick upp genom golfsprickorna» (1768 i Värmland), och att fisken sprutade upp i luften ur vattnet (nedan s. 175), då vill man ju gärna antaga att härden icke var långt borta.

Men jämte dessa klarare utpräglade vittnesmål finnes ett flertal, där distinktionen mellan våg och stöt icke är så lätt att tillämpa. I hög grad upplysande är en berättelse (105, jfr 123) från 1904, enligt hvilken darrningen öfvergick till böljerörelse och sedan kom tillbaka igen. Det vill synas, som skulle den typiska utvecklingen med darrning och stöt sålunda kunna framkallas af en enbart undulatorisk rörelse. Bättre än den schematiska motsatsen mellan succussorisk och undulatorisk process träffar alltså in på våra förhållanden den skillnad mellan böljeformiga och skälfvande rörelser, som Reusch påvisat i sin analys af det omfattande norska jordskalfvet 5/2 1895 (Tre afh., s. 13) och på följande sätt begrundat:

»Det er to hovedformer af bevægelse, som iagttagelserne samler sig om, den bølgeformige og den skjælvende. Jeg tænker mig, at det hovedsagelige ved jordskjælvet har været en fra jordens indre kommende bølgebevægelse; i det denne skred frem gjennem den af en mængde sprækker gjennemsatte og af olikartet materiale bestaaende jordskorpe, omsatte den sig delvis i en mængde smaabevægelser, der føltes som skjælven og ofte gjorde, at den langsommere bølgebevægelse ikke blev paaagtet. Man kan alltså forestille sig jordskorpen under et jordskjælv som det, der her beskjæftiger os, omtrent som det aabne hav med store dønninger og smaa bølgekrusninger. De store dønninger bliver henimod yderkanterne af udbredelseomraadet mere vidstrakte; men samtidig bliver de langsommere og udslaget mindre».

Isynnerhet i svagare och periferiska fall torde denna framställning uttömma rörelseprocessens former äfven vid våra jordskalf; medan eljest den ena eller andra rörelseformen på sin höjd-

Digitized by Google

punkt aflöses af en väl urskiljbar, momentan stöt, hvarefter fenomenet åter begränsas till darrning eller vågrörelse, för att snart mattas af och slutligen dö bort — följdt måhända ännu några ögonblick af det förtonande ljudet. Men visserligen får man här som alltid i detta dunkla ämne akta sig att drifva schematiseringen långt. Särskildt i de stora fallen göra sig många afvikelser gällande, i det att flera stötar kunna följa på hvarandra utan regel. Det finnes också exempel, att jordskalf både börjat och slutat med skarpa stötar.

Någon gång omtalas äfven ett slags sekundära känselfenomen. Så berättar LINNARSSON (s. 316), att en person, som promenerade på landsvägen i Gärdsrum under jordskalfvet 1879, kände dallringar i benen »som om han fått elektriska stötar», och på samma erfarenhet gafs 1904 åtminstone två exempel (vittn. 7, 9; jfr 107 om en »domning i hela kroppen»). Liknande erfarenheter äro också gjorda i grannländerna.[10] Härifrån är blott ett steg till hvad som hände en Hammaröbo, som natten till 8/4 1888 körde hem från Karlstad: kort före jordstöten märkte han, »huru hans hattbrätten, tömmar och äfven händer belystes af ett märkligt sken, som tycktes tilkännagifva att luften var starkt mättad med elektricitet vid tillfället» (SVEDMARK I, 5).

Vi äro härmed inne på ännu ett slag af förnimmelser som erfarits vid svenska jordskalf, förnimmelser som utgöra denna hemlighetsfulla företeelses största mysterium, nämligen ljusfenomen. Ånskönt de närmast äga intresse för fysikern, torde en framställning däraf kunna försvara sig här med afseende på deras betydelse för den seismiska diagnosen; och jag meddelar alltså hvad jag funnit därom i källorna.

Vid jordskalfvet 1691 (n:o 13) edfäste en bonde i Glimåkra uppgiften att »jorden sig under honom rört och han i SO sett himmelen öppen liksom ett strålande ljus, hvilket så småningom dragit sig undan». Fenomenet observerades äfven af ett annat vittne. Se saml. 1903, s. 142. — Fallet i Ångermanland på 1720-talet (n:o 32) säges »haft med sig himmelens öppning med ljust sken, som i hufvudpunkten varit mycket klart». Ibm s. 153. — Jordskalfsvärmen därsammastädes 1752 var synnerligen rik på dessa fenomen. Den 28 nov. »upplystes himmelen liksom med ljungande sken, hvilken annars var lite mulen»; på ett annat ställe syntes »ett mörkt moln från SO, hvarifrån likasom ljungande utsändes», hvarefter dån och darrning

Digitized by Google

inställde sig. Om stöten 6/12 heter det: »jorden darrade och skalf, himmelen öppnades med matt sken och ljus, utur hvilket eldkulor syntes utstöta, och hade detta ljus, som varade lika länge med skakningen, sin ställning efter samma ban, nämligen från NO i SV, som jordbäfningen hade». Midt i natten hördes i Gudmundrå brak från luften och sågs »ljungande eldsken som tidast», hvarefter jordskalfvet kom på morgonen. I Anundsjö märkte man under skalfvet, att »ett matt sken såsom ett månsken upplyste de tunna dimmemolnen, hvilket sken var jämnt utbredt efter samma ställning som jordbäfningen». I Ytterlännäs »upplystes luften såsom af ett månsken», änskönt där endast dån, icke skakning, förnams. Ibm s. 158 f. — Under det stora jordskalfvet 1759 försäkrade många, »att de denna natt både före, under och efter skakningen sett blixtar eller tysta ljungeldar». Särskildt berättas detta från norra Halland, där man såg »sken liksom ljungeldar något före jordbäfningen», och från Skåne, där man varseblef »ett starkt eldsken i V». Ibm. ss. 165, 167, 221. Härtill lägger *Sidenbladhs* saml. (s. 114 f.) många nya och kraftiga iakttagelser: från Älfsborgs län, från Bohuslän (»stora eldstecken med starka blänkande strålar och skott»), från Blekinge (»stark blixt») samt från Stora Tuna i Dalarne (»stora och underliga eldsken i luften»). — Från Skellefteå 1762 (n:o 91) uppges, att »folk, som varit stadde ute på marken under ett af dessa starkaste skälfningar, berättat sig ej allenast strax kännt skakningen och märkt jorden under sig remnat, utan ock sett någon slags eldlysna därutur uppflamma». Saml. 1903, s. 192. — Vi förbigå fallet Nordmaling 1764, n:o 97, där den seismiska diagnosen är tvifvelaktig. I en berättelse från Persberg 1823 (n:o 183) heter det, att ett sken uppgifvits »synligt i NO, därifrån också bullret syntes komma». Därom skrifver *Berzelius:* »Några yttra, att ett eldsken varit sedt, detta har dock ingen positivt tillkännagifvit, och det kan hafva antingen varit en liflig inbillnings foster eller ej sammanhängt med jordskalfvet, emedan ett sken synbart på långt aflägsna ställen borde hafva varit synbart på mellanstationerna och hafva varit tillräckligt att väcka allas uppmärksamhet under den mörka årstiden». Ibm ss. 213, 212. — Efter detta förspörjes ingenting om optiska fenomen förrän i det stora Hälsingefallet 1886 (n:o 298). Då meddelas från Hassela om »ett sällsamt luftfenomen; personer, som vid den tiden råkade vara ute (kl. 10 e. m.), uppmärksammade, hurusom i N himlen liksom delade sig och bildade ett slags eldhaf, hvarifrån öfver hela hvalfvet utbredde sig en eldstrimma; därunder hördes ett dån ungefär såsom vid åska». Samtidigt tyckte sig nattvakten å Ströms bruk, »just då det starka dån som åtföljde jordstöten började, hafva sett en meteor falla». *Gumælius* 1887, ss. 46, 45. — Nästa uppgift är den ofvanstående från Hammarön. Därpå meddelas från Dal 1894 (n:o 349) om »ett sken, liknande en blixt, men af längre varaktighet»; *Svedmark* III, 35. — Nya uppgifter komma från de stora skalfven i Skåne s. å. samt

Digitized by Google

Värmland 1901. Vid det förra tillfället bevittnades i Ö. Vemmenhög »strax efter det andra bullret ett klart ljussken, som dock ej liknade vanlig blixt, men tydligen stod i samband med fenomenet»; i Löfvestad syntes eldsken samtidigt med skakningen, och i Eljaröd tyckte man att »det blixtrade från norden»; *Svedmark* IV, 6, 10, 23. Ännu flere, täflande med 1752 och 1759, äro iakttagelserna 1901. I Karlstad tyckte man sig se »ett eldfenomen i östlig riktning»; i Brunnsberg »blef natten efter stöten mycket ljus under några minuter från att förut hafva varit särdeles mörk»; i Öfre Ullerud sågs »ett eldsken liknande en blixt»; i Rådatrakten skall man likaledes hafva observerat »ett ljussken vid jordstöten», en »ljusning i rymden under själfva fenomenet»; likaledes i Vikersvik »ett ljussken på himmelen samtidigt med stöten»; hvarjämte man i Persberg iakttagit »en meteor samtidigt med jordskalfvet». *Svedmark* VI, 14, 20, 22, 23, 33, 27. — Slutligen finnes från 1904 åtminstone en bestämd uppgift, nämligen från Transtrand i V. Dalarne (vittn. 231): »öfver Sävalmundsberget, på v. sidan af Dalälfven, hafva vid samma tid tydliga ljusflammor eller ljuspelare observerats, till formen lika lågan af ett ljus som släckes.» — Äfven från 1903, n:o 390, och 1906, n:o 421, finnas liknande uppgifter, men där är icke en meteordiagnos utesluten (jfr ofvan fallet 1764).

Man synes inom den allmänna seismologien ännu icke vara fullt öfvertygad om förekomsten af blixtlika sken på himmelen som följeslagare till jordskalfvens dån och stötar; och vårt officiella frågeformulär bär vittne om samma misstro, då det icke frågar efter ljusfenomen. I så fall torde ofvanstående mer än 30 vittnesmål från ett dussin fall utgöra ett icke oviktigt bidrag till bestyrkande af faktum. Det ägnar sig till ett kraftigt understrykande af HENNIGS ord (Erdbebenkunde 1909, s. 111) om detta fenomens »etwas stiefmütterliche Behandlung» inom vetenskapen; och det aftecknar sig starkt mot den magra kasuistik af 9 fall som Hennig själf kunnat sammanbringa från hela världen. Äfven om ett och annat af de i Sverige bevittnade fenomenen skulle kunna tänkas härröra af andra än seismiska orsaker, så kvarstå dock så många och märkliga iakttagelser, att man icke lär kunna bortförklara det hela som villor och fantasier.

Ljuseffekterna synas i Sverige hufvudsakligen uppträda i atmosfären; den enda uppgiften på flammor, som slagit upp ur sprickor i jorden, är från Skellefteå 1762 och får efter all sannolikhet icke tagas efter bokstafven. Vi se eldskenen icke nödvändigt bundna vid någon viss års- eller dygntid, de hafva bevitt-

Digitized by Google

nats i slutet af april 1894 och i slutet af augusti på 1720-talet, de hafva likaså iakttagits på morgnar och kvällar; dock synes förkärleken för vintern och natten vara uppenbar. Deras särskildt år 1752 intygade anslutning till jordskalfvets egen bana tyckes kunna ge dem en ökad betydelse ur geografisk synpunkt, i det de kunna tjäna till stöd för angifvande af skalfvets riktning; sålunda är det icke utan intresse, att man i Skåne såg dem 1759 i V, men 1894 i SO. Att de stå i ett sekundärt förhållande till själfva jordskalfvet, i likhet med luftsusningarne, är icke tvifvelaktigt; redan TORBERN BERGMAN 1760 ställde dem i sammanhang med elektriska rörelser, och vår tids storartade upptäckter på dessa områden skola utan tvifvel snart sätta fackmännen i stånd att lösa denna gåta.[11]

*

Sedan vi alltså skärskådat de svenska jordskalfvens form och fysiska egenskaper, gå vi nu att taga en öfverblick af deras verkningar; hvarvid vi särskilja de tre elementerna, luft, vatten och fastmark.

Om vi icke kunnat med säkerhet påvisa något jordskalfvens beroende af atmosfärens tillstånd (ofvan s. 158 f.), så finnes i stället talrika exempel på den senares beroende af de förra. Ett sådant sammanhang mellan atmosfäriska och seismiska företeelser visar redan den ofvannämnda susningen i luften under själfva skakningen, hvilket beledsagande fenomen kan stegras till »cyklonartadt brusande i träden» (Skåne 1894, SVEDMARK IV, 6). Ett annat exempel äro de fall, där jordskalfven synas hafva bragt en storm till tystnad; sålunda berättas skalfven i n:o 94 och 189 hafva inträffat efter starka stormar, och ett ännu märkligare vittnesmål i samma riktning ingick 1894 från Skurup i Skåne:

»Före bullret blåste det starkt, och regnet smattrade på fönsterrutorna. Några sekunder efter bullrets inträdande föreföll det fullkomligt lugnt, och plaskandet på fönsterrutorna upphörde. Denna stillhet fortfor äfven några sekunder efter bullrets upphörande. Måhända ändrad vindriktning?» (*Svedmark* IV, 7). Äfven från Ingelstads socken ingick uppgift, »att den rätt starka blåst, som rådde ifrågavarande afton, afstannade för en kort stund» (ibm. s. 5).

Vanligare, och af större intresse i detta sammanhang, äro dock de fall då jordskalf haft stormar till efterspel. Jag har antecknat ej mindre än 8 sådana fall.[12]

Digitized by Google

Först möter här det egendomliga och tvifvelaktiga fallet n:o 22 af 1702 (se n. 4 till kap. III); det »starka vädret» gick här långt utanför platsen där dånet hördes men »saktade sig småningom». Nästa fall är den bottniska svärmen af 1752, till hvars »märkvärdigheter» enligt *Gisslers* sammanfattning hörde »att efter hvar gång följde 2—3 dagars storm och oväder» (1903 års saml. s. 160). Om fallet n:o 170 år 1815 meddelar *Rääf*, i Ydre härads beskrifn., att det kändes »med förut lugn och kylig luft, klar himmel och täta stjärnskott, under hastigt uppkommen våldsam storm» (ibm s. 210). Hela dagen före Värmlandsfallet 1823, skrifver *Berzelius*, »var en stark sydvästlig blåst, som kort efter jordstöten på alla ställen utbröt i en ganska häftig storm»; meddelaren från Persberg uppger, att »efter bullret och skakningen följde ett starkt susande,hvarefter en stark sydvästlig storm uppstod» (ibm ss. 212, 213); en meddelare från Fryksdal tillägger att stormen »snart lade sig», medan meddelare från Örebro län intyga att en »förfärlig storm från V» både föregick och efterföljde jordskalfvet (*Sidenbladh* ss. 122, 123). Hernösandsfallet 1857 (n:o 236) »beledsagades af en stark nordvästlig storm»; *Erdmann*, s. 762. I Ljungby uppkom strax efter jordskalfvet 1896 en häftig blåst, som »efter några timmar öfvergick till fullständig orkan»; *Svedmark* V, 6. Från Härlunda berättas i uppgiften från s. å. (n:o 368): »då bullret hördes, var det halfklart, nästan vårlikt lugnt väder, men en timme efter sista stöten uppkom en orkanartad storm under 20 à 30 minuter med endast några sekunders stridt regn; luften återtog genast därefter sin förra gestalt» (ibm s. 16). Slutligen uppges från Träne i Skånefallet 1897, att »en och annan häftig vindstöt förnams efter första stöten, men strax efter den andra började en häftig storm, som varade i tre dagar» (ibm s. 26). Från samma tillfälle omtalas också att jordskalfvet föregåtts af väderilar (ibm s. 27).

Att ett verkligt kausalförhållande ägt rum mellan jordskalfven och rubbningarne i lufttrycket, synes åtminstone i de 3 sistnämda fallen knappast tvifvelaktigt. Väl bestyrkt är också en uppgift från 1904 (vittn. 394), att hufvudskakningen inleddes med »en *förtunning af luften*, märkbar därigenom att tal och gående i bottenvåningen hördes ytterst skarpt en trappa upp». Det är föröfrigt icke blott stormar och lufttryck, som synas kunna komma i genetiskt samband med den seismiska kraften. Vittnesmålet från Skurup härofvan gällde äfven nederbörd, i samma riktning går uppgiften från Skellefteåfallet 1763 (n:o 95), att det »gjorde slut på ett ihärdigt långsamt regnväder» (saml. 1903 s. 192), och från Landvätter 1756, att hotande moln skingrades (SIDENBLADH, s. 113). Å andra sidan har man anmärkt en plötsligt

Digitized by Google

inträdande sommarvärme i Ö. Kalix som påföljd af jordstöten 15/6 1882 (GUMÆLIUS 1883, s. 516), liksom redan i Örebro län 1823: »oaktadt stormens häftighet kändes strax efter skakningen en ljumhet i luften, liknande en sommaraftons aftynande värme» (SIDENBLADH, s. 123).

Vårt observationsmaterial saknar sålunda icke positiva exempel till bestyrkande af den mångenstädes rådande folktron, att jordskalf förebåda väderskiften.[13] Vi påträffa denna tradition hos oss redan i Clercks uppgift till URBAN HJÄRNE 1706 från Umeå; där heter det, att jordskalfven »esomoftast ske mot oväder». I Ångermanland, berättar GISSLER, helsar man dem tvärtom med glädje såsom förebud till varma och goda somrar; helst om de komma från NO eller O, då de äro lindrigast. Folket i Askersundstrakten hundra år senare förespådde »någon betydlig ändring i väderleken» efteråt, lemnande oafgjordt om ändringen skulle vara af godo eller ondo (saml. 1903 s. 208). Lika obestämdt uppges från Skellefteå 1764, att de »efter gammal förfarenhet alltid hafva luft- och väderombyten med sig i följe» (ibm s. 192); och att detta skall ske på tredje dagen, intygades år 1882 både från Löfånger och från Ö. Kalix (GUMÆLIUS 1883, ss. 515, 517) såsom »gammal sägen». Våra exempel härofvan hafva också visat både den ena och den andra påföljden, utan märkbar lagbundenhet. Att traditionerna gömma på något korn af sanning, här som eljest vid allmänna folkföreställningar, torde härmed vara ådagalagdt, äfven om man icke kan spåra några bestämda regler.[14]

Mindre är att säga om jordskalfvens inverkningar på vattenytor, sedan vi frånskilt de egentliga vattenskotten. Att äfven våra lätta skakningar emellertid gjort sig förmärkta i vattnet, på samma sätt som Lissabonfallet 1755 från sitt afstånd, därpå saknas icke exempel.

Redan 1676 berättas skeppen hafva darrat och »liksom dansat» i Göteborgs hamn (saml. 1903, s. 140). Vid stöten i Sala 1698 lärer »både holmar och vatten blifvit kastade och rört sig» (ibm s. 146), och på samma plats 1775 vardt en »jäsning» och »skvalpning från botten» i Sala damm, hvarvid »fisken i ett ögonblick öfverallt i dammen kastade sig öfver vattenbrynet»; därunder var vattnet »liksom skummande och hvitaktigt», men därefter blef det stilla, hvarvid fisken gaf sig åt djupet så att ingen fångst skedde den dagen (s. 199). Huru

Digitized by Google

utanför västkusten 1759 »vågorna ovanligt bullrat och häft sig», känna vi redan genom beskrifningen ofvan s. 145 f. Vid 1823 års jordskalf intygades af dem, som voro ute på en sjö i Värmlands bergslag, »en mycket häftig vattnets darrning, helt olik den blåsvädret förorsakar» (saml. s. 213). I juni 1895 »kokade hafvet skumhvitt» mellan Sundsvall och Hernösand (*Svedmark* V, 2) under jordens skakning på land; och i nov. 1901 kom »vattnet i Vänern i en stark svallning» utanför Karlstad (ibm VI, 13). De talrika effekterna i vatten af 1904 års stora fall äro anmärkta i specialbeskrifningen, ofvan s. 153 f; här må endast framhållas analogierna från Vänern och Vingsjön till fiskens hoppande i Sala dam 1775, en företeelse hvartill vår statistik yttermera har blott en enda motsvarighet, nämligen från Kornsjö i Bohusfallet 7/9 1905 (S. G. U., s. 24).

Det har således icke saknats tillfällen äfven hos oss, då den seismiska kraften gjort min af att antaga sin fruktansvärdaste skapnad: dessa svallvågor (»tsunami»), som på några ögonblick kunna föröda hela stränder och skörda människolif i stora massor. Men det har alltid stannat vid ansatsen; någon som helst skada genom dylikt vattensvall är icke antecknad i våra annaler, och själfva fenomenet har knappast någonsin stegrat sig så högt af inhemsk kraft, som skedde den ödesdigra 1/11 1755, då kraftkällan var ända till 300 mil aflägsen. Verkningarna på vattnet hafva sålunda varit öfvergående med själfva skalfvet och snarast att räkna blott som beledsagande moment.

En egendomlig erfarenhet, som några gånger bestyrkts i vårt land, är att skeppen på vattnet känna jordskalfven som törn mot grund. Vi hafva sett exempel därpå på västkusten 1851 och i Bottenviken 1882; äfven i Stugsunds hamn kände fartygen, såväl de vid kajen förtöjda som de för ankar liggande, en »skakande rörelse» midsommardagen 1890 (*Svedmark* II, 8); medan från Ystads hamn i det stora fallet 1894 endast uppges att »skalfvet iakttogs» å en ångare (ibm IV, 11). 1904 bevittnades denna företeelse af skeppare på Soten och flerestädes i hafvet utanför Bohuslän, vidare utanför Ljungskile och i Vänersborgs hamn (vittn. 9, 14, 22 samt lokalpressen). Någon som helst skada har dock icke heller här uppkommit; medan det i Norge gått ända därhän, att ett fartyg på detta sätt sprungit läck och gått till botten (den 23/7 1894, vårt n:o 354).[15]

Men vi lemna de flyktiga elementerna för att ändtligen efterspåra verkningar på vårt lands egen yta. Om jordskalfven öfverhufvud äro af endogen börd, så skola de ju syfta åt kupering af själfva terrängen. Det är ett spörsmål af centralt geografiskt

intresse, om någon ansats till dylik inverkan kunnat spåras i vårt observationsmaterial.

Nu är det först och främst klart, att hvarje rubbning i jordytans jämnvikt skall framkalla rent mekaniska verkningar på punkter med ömtåliga balansförhållanden. Sålunda finna vi jordskalfven tjäna denudationsprocessens ändamål, såsom orsak till ras vid flodstränder (Göta älf 1759, Skaratrakten 1893) och väl äfven bergssidor (t. ex. 1851 och 1904 på Orusts bräckliga berg, sistnämnda tillfälle äfven vid Gustafsberg samt på Halle- och Hunneberg, vittn. 20, 58, 59), där materialet kan antagas lossnadt från sluttningen förut. Mycket sällsynt hos oss är däremot, att den seismiska kraften själf slagit sprickor i bergen och sålunda äfven förberedt tyngdlagens arbete, innan den gaf impulsen till detsamma.

Vi hafva knappast mera än en positiv uppgift härom, nämligen från det bottniska skalfvet 1718 (n:o 31), då »många bergsfall samt bergsremnor skola sig yppat». — På sensommaren 1898 fann *Holmqvist* några rubbningar inom bergarten på Rödö utanför Sundsvall, hvilka syntes så färska att de ställdes i sammanhang med jordskalfvet 4/7 (n:o 376); se *Svedmark* VI, 3 f. — Vid ett besök å Blacksåsen i Hälsingland, S om Dellensjöarne, fann *Svenonius* år 1888 en spricka i berget strax innanför dess branta afsats åt Ö. Sprickan, innerst inne omkr. 1,8 m. bred, går i N—S och har isolerat ett klippstycke på omkr. 400 kvm., så att det syntes fallfärdigt; man uppgaf ock i trakten, att sprickan utvidgats på senare tid. Äfven om själfva sprickningen härleder sig från äldre tider, så synes denna utvidgning böra föras på de historiska jordskalfvens konto, isynnerhet som berget ligger i själfva kärnan af Hälsingezonen (vid Nianfors). Och det är väl sannolikt, att ett jordskalf kommer att framkalla katastrofen, äfven om klippan öfverlefde det starka fallet 1890.[16]

Vi komma nu till hufvudfrågan, om jordskalfvens direkta inverkan på markytan. Att de ramponerat isar (se ofvan ss. 145, 150) och spräckt hoppackad snö (Svartsång n:o 328, SVEDMARK II, 11), har ju, likt de nyssnämda mekaniska verkningarna, uppenbarligen endast symptomatisk betydelse. Frågan är, om de förmått efterlämna några varaktiga spår i jordytan, spår som skulle kunna tydas i dislocerande riktning.

Det första indiciet i denna riktning är bristningar och *sprickor* i själfva marken. Alla dylika fall måste ådraga sig geografens särskilda uppmärksamhet. Jag meddelar här de inom vårt land

Digitized by Google

noterade tillfällen, då den seismiska kraften sålunda framkallat öppningar i jordens yta.

Första gången sprickor omtalas är i fallet n:o 20 Älfkarleby 1700. Några dagar efter jorddånet varseblef meddelaren i sandjorden på på sitt gärde en remna, jämn som utskuren med en knif och »så vid att man kunde nederföra en tjock tälgknif»; hon sträckte sig åt N »vid pass 3 muskötskott», hvarjämte funnos åtskilliga tvärsprickor. Denna spricka syntes tydlig, äfven sedan kälen gått ur jorden; men dess djup kunde ej utrönas. — Nästa fall är n:o 37 Lidköping 1736, där endast sprickan, icke jordbäfningen, omtalas. Sprickan slog sig tvärt öfver stadens breda torg, var »vid pass ett par tum» bred och klöf ett stort träd på torget, så att det förgicks. — Första gången man inom landet direkt iakttagit sprickor under jordbäfning är i fallet n:o 91 Skellefteå 1762. »Sedan all snö och is följande vår hunnit gå bort, fick man beskåda dessa sprickor tydligare, som funnos somligstädes till några hundrade famnars längd samt till 2—3 alnars djup, så mycket man visst kunde utröna. Dessa remnor såg man somligstädes hafva sträckt sig under gårdstomter och byggningar, omvridit spisar och undervåningar samt genomskurit källrar o. s. v.» — Ett par veckor senare finna vi samma fenomen i Medelpad, n:o 93. Vid Lögdö bruk syntes »remnor af ½ tums bredd, sträckande sig ifrån N—S»; och i Ljustorp »syntes i marken en remna af ¼ tums bredd, gående V—O, som svängt sig i åtskilliga krokar». — Om fallet n:o 169, Nyköping 1814, uppges helt kort »remna i jorden». — Under jordskalfvet i Ulricehamnstrakten 1855, n:o 233, »remnade jordytan på flere ställen i 3—4 tum breda och ½ aln djupa öppningar». — Morgonen efter fallet n:o 248, Unnaryd 1862, fanns »en spricka af ett par hundra alnars längd i den tillfrusna marken». — I fallet n:o 250, Mörrum s. å., heter det, att »marken remnade vid samma tillfälle på ¼ mil, så att en spricka i densamma uppstod af 1—2 tums bredd». Äfven i Asarum iakttogos »långa remnor»; hvilket äfven varit fallet några år förut, i n:o 243. — Från Kulltorp, n:o 275 år 1883, uppgifves, att »följande dag syntes hela marken å exercisplatsen betäckt med sprickor i alla riktningar, men utom slätten syntes intet spår af företeelsen». Därtill fogas en tradition, att »ett liknande fenomen» ägt rum å samma ställe ungefär 40 år förut, n:o 208; hvilken formulering lämnar oafgjordt, huruvida äfven sprickorna, eller blott jorddarrningen, då förekommit. — Från Emmådalen 1888, n:o 303, anför *Svedmark* (I, 4) med tvekan uppgifter om »några rätt stora remnor». Enligt på platsen inhämtade vittnesbörd kan jag styrka detta medelst ett meddelande, att »handsbreda sprickor» i NO—SV uppstått ungefär vid den tiden, strax V om sjön Ryningen; se ofvan n. 30 till kap. III. — »På vintern 1893, då upprepade skakningar inträffade i Ljungby, sågos öfver den s. k. stengatan flere ganska betydande remnor» (n:o 339). — Januariskalfvet 1894, n:o 347, utmärkte sig

Digitized by Google

särskildt för sprickbildningar. I Mora uppkom en »2 cm. bred remna, 1 km (?) lång»; i Mora Strand iakttogs en af 1 cm. bredd i SO—NV och »flere hvarandra korsande, ute på den frusna marken, som utgöres af sandjord». I samma slags mark vid Sunnemo sågs en mängd sprickor, i N—S eller Ö—V, 3—8 mm. breda. I Bollnäs slutligen uppkom på själfva kyrkogården en remna åt NNV, 5 mm. vid och 10 *m* lång; längre fram, när snön blåst bort, observerades äfven några mindre sprickor Ö om den förra och paralella med henne, samt »i isgatan på landsvägen V om kyrkogården ett märke, som troligen var efter en större spricka; märket gick tvärs öfver vägen och var drygt 1 *m* bredt; det gick i riktning från samma kyrkans hörn från Ö—V och således rätvinkligt mot den förra sprickan». Detta märke blef sedan upplöst af töväder. — Från 1901 års Värmlandsfall finnas åtminstone tvänne hithörande uppgifter, från Gunnarskogs och Alsters socknar. På förra lokalen uppgifvas sprickorna utan närmare beskrifning som små, på den senare hette det: »i marken uppstodo på flere ställen sprickor, särskildt å en jordvall kring en vattenflod, där sprickorna äro 3 cm. breda och 8—9 *m* långa, å öfriga ställen äro de mindre och gå på de flesta ställen från Ö till V; marken var vid jordskalfvet frusen 4 cm. djupt». — Från det stora fallet 1904 finnes allenast ett vittnesbörd, 35 Gesäter, om en spricka tvärs öfver en grusad, slätsliten väg, från SV—NO; »i V. vägkanten var sprickan o. 2 mm. bred, i midten 1 mm. och vid Ö. diket ännu mindre; här hade sprickan grenat sig åt två håll». — I Forshagafallet jan. 1905 (n:o 404) iakttogs en o. 1 cm. vid spricka i NO—SV. — De senaste och kanske talrikaste uppgifterna af denna art komma från det mer utbredda mellansvenska fallet strax därefter (n:o 405). Sprickor omtalas därvid från Hårsta, Kolsva (»en remna af 50 *m* längd på båda sidor om Hedströmmen»), L. Mon, Ställdalen samt framför allt Horsbäck, där de särskildt undersöktes af geologen *Löfstrand.* Det heter därom i redogörelsen (S. G. U., s. 17): »På morgonen visade det sig att 0,5—1 cm. breda och 40—50 *m* långa sprickor uppstått i den frusna, isbelagda marken. Sprickorna gingo konstant i NNV—SSO, paralellt med Löfstaåns markerade dalgång och med Enköpingsåsen, uppträdande inom ett o. 300 *m* långt och 150 *m* bredt område. De löpte ej efter hvarandra utan, såsom det på bergsmannaspråk heter, stjärt om stjärt. Från dessa längre sprickor utgingo lika breda men kortare i NO riktning. En sådan regelbundenhet i sprickornas förlopp kan näppeligen förklaras på annat sätt, än att de uppstått vid jordstötarna utefter en i åns och åsens riktning befintlig sprickdäld, hvilken synes genomskära hela det mellan Uppsala och Sala sig sträckande granitmassivet.»

Detta är allt som jag kunnat finna, om jag frånser från risporna i halländska åbräddar 1759 (ofvan s. 145) samt ett obestyrkt rykte från nedre Klarälfdalen 1889 (n:o 316, SVEDMARK I,

Digitized by Google

16). Antalet bestämda uppgifter är inemot 30, från 17 jordskalftillfällen (de tvifvelaktiga n:o 20 och 37 inräknade). Om vi undantaga det något misstänkta »märket» i Bollnäs, som försvann vid första töväder, så befinnas sprickorna aldrig mer än några få tum, och vanligen under 1 tum, breda; djupet nämnes blott ett par gånger, 30—90 cm.; längden är också i allmänhet obetydlig, men stiger till 1 km. i Mora 1894 och 2½ i Mörrum 1862, af hvilka uppgifter dock åtminstone den senare förefaller mycket öfverdrifven.

Det har således icke sällan inträffat i vårt land, att man skenbart fått bevittna första tecknet till en geografisk dislokation. Skola vi nu våga draga den slutsatsen, att jordskalfven verkligen alltjämt spela en roll vid jordytans utformning?

Tvänne gånger har jag funnit denna tanke direkt uttalad i litteraturen. Första gången är 1803; mannen är STOCKENSTRAND, och han bygger på de »jorddunder» som han då anmäler från Askersundstrakten.

»Torde hända, att sådana skakningar och stötar märkas på flere orter i riket, ehuru de ej med noggrannhet blifvit upptecknade. Och fastän de ej göra på jordytan så häftiga och synbara förändringar som de starkare jordbäfningar, så torde de dock genom tätare återkomst hafva nog stark verkan att i sin mån förändra dess yta». Därpå anföres mer eller mindre beviskraftiga tecken (såsom trädfynd på kärrbottnar) till faktiska nivåförändringar, hvarpå tillägges: »allt detta ger mig anledning att tänka, att många trakter igenom mer eller mindre märkliga (märkbara) jordskalf sjunka eller höja sig här i orten» (kring Vättern).

Andra gången är 1850, och uppfattningens talemän äro nu sådana auktoriteter som AXEL ERDMANN och SVEN LOVÉN.[17]

»Det torde — — icke vara så alldeles osannolikt, att verkningarne af dessa våra jordskalf skola uppenbara sig i antingen höjning eller sänkning af jordskorpan, med ett ord i någon nivåförändring. — Är denna förmodan riktig, så skulle efter sådana jordskalf det inbördes förhållandet i höjd mellan landets ytkonturer ständigt förändras.»

Hypotesen hvilar, som synes, på förutsättningen, att af många små förändringar kan till sist blifva ett stort resultat. Detta är en sannt geografisk tanke; och BRÖGGER har tyckt sig kunna i Langesundstrakten direkt uppvisa dess giltighet just i frågan om nivårubbningar.[18] Frågan är nu, om den öfverens-

Digitized by Google

stämmer med hos oss kända och påvisbara fakta. Det faller då genast i ögonen, att vi icke hafva en enda fast observation om nivårubbning utmed en jordskalfspricka. Det synes en remna i jämna marken; det är allt. Nu kunna visserligen, som SVEDMARK anmärker (VI, 44), under det ofta mäktiga jordtäcket uppkomma rubbningar som undgå vår iakttagelse. Någon absolut bevisning, att jordskalfven icke hos oss kunna utöfva den minimala påverkan af nivåförhållandena, som är nog att gifva dem betydelse under tidernas lopp, någon sådan kunna vi aldrig förebringa. Men det gifves en omständighet, som synes tala rätt starkt för att de ytliga observationerna också äro de riktiga.

Detta är det faktum, att alla jordskalfsprickor hos oss med ett enda undantag uppkommit *vintertiden*. Så ofta man berört frågan, så har man anmärkt att sprickan bildats i kälad och hårdfrusen mark.[19] Detta förhållande synes mig ägnadt att väsentligt minska det geografiska intresset af dessa sprickor. Det framställer nämligen jordytans bristning som en effekt, icke af den seismiska kraften allena, utan af ett förbund mellan honom och frosten, som genom att hopkrympa marken gjort den mindre elastisk gent emot den framvällande seismiska vågen. Och detta resultat försvagas ej af undantaget, Gesäter 1904, sedan det visat sig att en ända till 6 *m* bred, samtidigt öppnad remna i Norge berodde på ett jordras allena (KOLDERUP, s. 32 f.).

Under sådana omständigheter blifva ju dessa sprickor att betrakta som rena ytfenomen, föga mera djupgående än sprickorna i is och snö. De äro icke af samma tektoniska slag som de berömda sprickorna vid japanska och nyseländska jordskalf; de äro endast följdverkningar, i paritet med bergras o. d.[20] De hafva icke ens trängt ned till grundvattenspegeln: man har aldrig hos oss hört omtalas dessa utbrott af vatten, slam och sand, som äro så karaktäristiska för seismiska sprickningar i starkare hemsökta länder. Af våra jordskalfsprickor kan således ingen slutsats dragas om en verklig förbindelse mellan ytan och djupets hemlighetsfulla trafiknät. Någon omedelbar korrespondens mellan jordens inre och yta har aldrig i kända tider öppnats på seismisk väg i vårt land.

Med detta resultat öfverensstämma alla öfriga iakttagelser vid våra jordskalf. Antydningarna till direkta rubbningar af mar-

Digitized by Google

kens nivå inskränka sig till ett oklart vittnesbörd från Dufeds station 1894, att skalfvet n:o 354 skulle hafva »förmärkts på järnvägsskenorna» (SVEDMARK IV, 42), till det ofvannämda (s. 150), obestyrkta ryktet från Hörbytrakten (Vallsjö) om 6 tums sättning i »ett mindre område» alunskiffermark under fallet n:o 352, ett rykte som SVEDMARK (IV, 38) med allt skäl lemnar alldeles ur räkningen, samt till en liknande uppgift från Norrahammars skolgård 1904 (vittn. 352), att jorden skulle »satt sig betydligt inom en omkrets af 8 kvm.»; jag räknar då ej de samtida uppgifterna om sandbanken vid Väddö som sjönk i hafvet (9 Gräbbestad) och kajmuren i Borås som »sköts på en sträcka af cirka 100 *m* ut från grunden och sänktes samtidigt betydligt» (79 Borås), då här föreligga ytliga ras allena. Äfven så känsliga ytföreteelser som flodlopp och källdrag hafva i vårt land mycket litet att vittna om jordskalfvens inflytelse på nivåerna; de enda känningar af detta slag, som jag kunnat finna, äro antecknade från Väse socken i Värmland 1901 (af tvänne källor på omkr. 125 *m* afstånd från hvarandra fick den högre belägna under jordskalfvet sin vattenspegel sänkt omkr. 6 *dm*, medan den andra steg 5 *dm*, SVEDMARK VI, 24), från Karlshamnstrakten 1904 (en uttorkad brunn fick riklig vattentillgång, enl. lokalpressen), från Hökedalen s. å. (en pump öppnade sig själf och vattnet pressades ymnigt upp under 2 minuters tid, vittn. 33), samt från Resön s. å. (vittn. 6) och Horsbäck 1905 (grumlade källor).

Så långt vår kunskap och erfarenhet sträcker sig, sakna de svenska jordskalfven sålunda betydelse som omedelbara faktorer i ytbildningen.[21] När vi nu se tillbaka på hela den skara af specialfenomener och specialeffekter, som känneteckna deras uppträdande, så irrar blicken bland idel symptomer; någon självständigt verkande kraft kan icke upptäckas. Mer än någonsin framstå alltså under vårt nordliga luftstreck dessa naturföreteelser som reflexer blott — reflexer af ett arbete i jordens inre, som väl kan ingripa störande i människans flyktiga värld, men icke på allvar rubba de lagar som bestämma naturens jämviktsförhållanden på jordytan.

Hvad som därnere sker, sväfvar fortfarande i dunkel, sedan vi ej kunnat påvisa någon direkt sträfvan att draga ned stycken af ytan i djupet. Det återstår att efterse, om några slutsatser

Digitized by Google

kunna erhållas af fenomenets allmänna typ: af dess förkärlek för vinter och natt, af dess relationer till vädret, af dess korta tidslängd, af dess ljud- och rörelsekurva, af ljudets egendomliga beskaffenhet. Detta är den ena källan till klarhet. Den andra är fenomenets uppträdande i rummet, i förhållande till geologiska och topografiska fakta. I dem båda måste afspegla sig den teori, som ensam kan afslöja de svenska jordskalfvens mysterium.

LITTERATUR.

Jordskalfmonografier:

Ångermansvärmen 1752, Gissler i K. V. A. Handl. 1753, ss. 68—72

Västkustfallet 1759, Kjellén i Saml. 1903, ss. 165—170

Salafallet 1775, Berndtsson i K. V. A. Handl. 1775, ss. 173—178

Värmlandsfallet 1823, Berzelius i K. V. A. Årsber. 1824, ss. 283—286, samt Hansteen, anf. afh.

Bohusfallet 1851, E. Erdmann anf. st. s. 770 f.

Det mellansvenska fallet 1877, Gumælius i anf. afh.

Det mellansvenska fallet 1879, Linnarsson i anf. afh.

Norrbottenfallet 1882, Moberg 1891, särsk. ss. 27—32

Januarisvärmen 1894, Svedmark III, 10—28

Skånefallet 1894, Svedmark IV, 1—39

Ljungbyfallet 1896, Svedmark V, 5—15

Norrbottenfallet 1898, Moberg i anf. afh.

Värmlandsfallet 1901, Svedmark VI, 11—45

Västkustfallet 1904, Svedmark i G. F. F. 1904, ss. 456—463, J. G. Andersson i S. G. U. Årsbok, 1908, ss. 107—124, Per Stolpe, Beobachtungen in Upsala bei dem Erdbeben $^{23}/_{10}$ 1904, Bull. Geol. Inst. Ups. VI, ss. 200—213, Kolderup, Jordskjælvet $^{23}/_{10}$ 1904, Bergens Mus. Aarbog 1905, n:o 1, Deecke, Das skandin. Erdbeben $^{23}/_{10}$ 1904, och Doss, Das skand. Erdbeben etc. (cit. i S. G. U., s. 118 n.)

Digitized by Google

T o r b e r n B e r g m a n, Om tysta luftsken, i K. V. A. Handl. 1760
T h o m a s s e n, anf. arb. 1888, ss. 47—51
M o b e r g, anf. st. 1894, s. 22 f.

NOTER.

[1] Äfven före Karl XII:s död inträffade ett jordskalf (i Värmland, n:o 30), som »uppfyllde gemene man med spådomar»; se Samling 1903, s. 152.

[2] *Johnstrup*, s. 18 f.

[3] I den geofysiska vetenskapens historia intager däremot detta fall ett rum, som förtjänade att kallas klassiskt, alldenstund det var med ledning af dess erfarenheter *Berzelius* framställde den sedermera allmänt antagna teorien för jordskalfven; *Kjellén* i Samling, s. 214 f., samt i G. F. F. 1902, s. 206.

[4] På sin karta öfver 1901 års stora fall har *Svedmark* också angifvit epicentrum, men mera på ett ungefär, utan direkta isoseister. Jfr *Linnarsson* s. 325.

[5] Jfr *Alex. v. Humboldts* ord cit. af *Sieberg*, Erdball., s. 309. — Vår seismiska litteratur företer åtskilliga exempel på husdjurens oro vid jordskalf, såsom redan framgått af flere detaljbeskrifningar härofvan. Från Västergötland 1850 (n:o 222) meddelas, att fåren sprungo samman under häftigt bräkande, och att hundarna sökte gömställen; detsamma gjorde en hund i Söderhamn 1901 (n:o 401). Jägmästarens på Hunneberg lifliga hundar blefvo »alldeles tysta och tycktes nästan förskrämda» 1904 (vittn. 59). Eljest pläga hundarne rusa upp och skälla (ex. i fallet n:o 413), eller springa af och an i rummet. Det senare berättas också om en katt i Malung 1890 och en gris i Hjulsjö 1884. Boskapen i ladugården råmar och söker slita sig lös. Hvilande kreatur ute på marken rusa upp och börja springa som jagade; detta anmärkes 1775 (n:o 113) som en olikhet mot deras beteende vid åskväder, då de snarare vilja segna ned mot marken; se Saml. 1903 s. 198 f. Betande djur upphörde att äta och vände stilla hufvudena mot SV i Vänersnäs 1904 (vittn. 95), eller skockade sig samman eller gömde sig i buskarne (vittn. 82). Om stor oro hos kreaturen vid samma tillfälle vittna ock vittn. 6 och 12, liksom från fallet n:o 413. Om några hästar i Karlstad 1901 berättas, såsom ofvan i inledningen antydts, att de spetsade öronen och sträckte halsarne vid dånet, men dignade ned vid stöten (*Svedmark* VI, 16). — Sparsammare äro underrättelserna från markens vilda invånare; endast från 1904 berättas, att »fåglarne syntes ytterst förskräckta, lämnade träden och satte sig på marken» (Varatrakten, vittn. 90), samt att en råbock »blef vid stöten alldeles vettskrämd» och sprang rätt på skytten — hvilken å sin sida vardt så perplex, att han glömde skjuta (vittn. 59).

[6] I Danmark utkommo sedan »Gudelige Tanker» om detta jordskalf, se cit. hos *Johnstrup*, n. 27. På samma sätt använde *Jesper Svedberg* jordskalfven af 1708 och1711 (n:o 25, 27) till »andelig uppmuntring», se Sabbatsro, s. 83, och *Tiselius*, anf. st., s. 104. Uppfattningen af jordskalf som omedelbara ingripanden af den gudomliga makten var gifvetvis mycket vanlig i äldre tider öfverallt inom

Digitized by Google

kristenheten, och mohammedanerna lära ännu alltjämt bedja 99:de suran i koranen vid sådana tillfällen; *Hoernes*, Erdbebenkunde, s. 134.

[7] Årsberättelse 1833, s. 404 f.; efter *Hoffmanns* undersökningar i Italien.

[8] Erdbeben in ihrem Verhältnisse zur Vertheilung des Luftdruckes, i Bergens Museums Aarbog 1893.

[9] »Några gummor blefvo mycket förskräckta och trodde som vanligt att det var domsbasunen som skallade», *Gumælius* 1887, s. 48. I Marstrand väntade man 1759 »världens ända»; men, anmärker ett presterligt vittne, »den gifver säkerligen tusen gånger starkare stötar», Saml. 1903, s. 166.

[10] »Sittren i Benene» omtalas äfven vid Sjællandsskalfvet 1869, *Johnstrup* s. 5, och känsla af »elektriska slag» vid det sydnorska fallet 1834 (vår katalog n:o 203), *Keilhau* s. 119.

[11] *Torb. Bergman*, anf. arb., K. V. A. Handl. 1760, s. 67 f. *Svedmark* VI, 45. Jfr nu *Branca*, cit. af *Hennig*, s. 76 f., 114. — Det viktigaste, som öfverhufvud framkommit angående denna sak, torde vara ett vittnesmål från Österdalen natten till 17/8 1834 af en man som åkte på landsvägen med en tjänare i följe. Vi anföra det med *Thomassens* ord (1888, s. 12): »Wir wurden plötzlich von einer so ausserordentlichen Helle umgeben, dass wir beide so zu sagen das Bewusstsein verloren. Unsre Augen waren dermassen geblendet, dass wir das Pferd, mit dem wir fuhren, nicht sehen konnten. Als wir endlich wieder sehen konnten, erschien im Zenith ein dicker, goldner und gleichsam funkelnder Streif, der anscheinend 10 Ellen lang war. Derselbe blieb lange unverändert stehen, schwand aber endlich von der Mitte ab hin, während die Enden am längsten sichtbar waren. Der Himmel war übrigens heiter und die Nacht sternhell». — Det kan förtjäna anmärkas, att man observerat »på himlen någon eld, som liknat ljungelden», under jordskalf ända uppe vid Ustjoki nyårsafton 1758, vid öfver 21° köld, se K. V. A. Handl. 1759, s. 231.

[12] Härvid frånses från sådana fall, där jordskalf och stormar varit samtidiga utan att någon förändring omtalats i stormens styrka eller riktning, t. ex. det misstänkta fallet Ystad 1888 (n:o 314), *Svedmark* I, 12.

[13] I norska Söndmöre lära jordskalfven af denna anledning kallas »Vedbrest» (vejr-brist), *Thomassen* 1888, s. 20. I Hardanger lär det vara en gammal erfarenhet, att jordskalfven förebåda stark nederbörd och äro vanligast i regniga år, se *Keilhau*, n. till s. 119.

[14] Ännu ett hemlighetsfullt samband må här refereras, sådant det påstås af en så intresserad observatör som *Gissler*. »Jag har märkt», skrifver han 1763 (K. V. A. Handl. s. 61) »vid de små jordskalf, som här ofta nog om vintern pläga kännas, att gemenligen dagarne förut synes *norrsken* uti ljusa fläckar inneslutet, med hvita och bleka moln, som rodna och gulna vid solens nedergång; men efter jordskalfvet brister norrskenet ut i strålar». Redan vid 1758 års skalf i Kemi lappmark antydes något dylikt sammanhang, i det att norrskenen försvunno och himlen blef alldeles klar efter de första jordstötarne (K. V. A. Handl. 1759, s. 230); medan det om n:o 96 år 1764 heter, att »norrskenen, som en tid uteblifvit, återkommo strax efter jordbäfningen», *Ehrenheim* s. 98. Detta är allt som jag funnit antecknadt i detta stycke.

[15] Detta — försåvidt jag vet, alldeles enastående — faktum synes tillräck-

Digitized by Google

ligt intygadt genom skeppsjournalen och sjöförklaringen, publicerade af *Rekstad*, anf. arb., s. 3 ff. Katastrofen ägde rum uppe vid Lofoten, nära jordskalfvets förmodade epicentrum.

[16] *Suenonius*, Dagbok öfver resa i Hälsingland 1888 (i Geol. Byrån), för 6/6. Se numera äfven Sv. Turistfören. Resehandbok I, 114.

[17] Om Östersjöns medelnivå, i K. V. A. Öfvers. 1850, s. 46. Jfr Ymer 1903, s. 429.

[18] Spaltenverwerfungen in der Gegend Langesund—Skien, i Nyt Mag. for Naturvid. 1884, t. ex. s. 416.

[19] Då nästan alla direkt angifna data i detta fall tillhöra vintern, så torde detsamma få slutas äfven om det odaterade fallet n:o 243, se. n. 22 till kap. III. Från andra sidan finska gränsen finnes en uppgift om spricknng äfven vid sommarskalf. Det gäller det stora norrbottenfället 23/6 1882; därom heter det i en berättelse från Hyrynsalmi (*Moberg* s. 18), att »på gården förmärktes uti en gräsvall en remna ungefär 2 famnar lång gående i NNO-lig riktning». Detta intyg behöfver gifvetvis lika litet som uppgiften i texten från 1904 tala för en verklig dislokation af tektonisk natur.

[20] Jfr *Philippson* i Geogr. Zeitschr. 1895, s. 212: »Nicht zu verwechseln mit diesen tektonischen Brüchen sind die kleineren Risse, Spalten, Absenkungen und Bergrutsche, die sich fast bei allen stärkeren Erdbeben als *Folge* der Erschütterung einstellen».

[21] Norges starkare seismicitet synes äfven hafva visat sig detta afseende, i form af postglaciala förkastningar. Sålunda meddelade *Törnebohm* 1888 i Geol. Fören., att han iakttagit förskjutningar utefter en gammal förkastningslinje i Hedemarken, hvilka ägt rum efter istiden; se G. F. F. 1888, s. 413. Jfr *Brögger* i nyss cit. afh., s. 398, om en förskjuten jättegryta vid Ödegården. Men ett ännu märkeligare, om också icke absolut säkert styrkt, fall af nivårubbning genom jordskalf meddelas i Norges geol. Aarbog 1894—95, s. 42 f., och *Hettners* Geogr. Zeitschrift 1896, s. 52; efter en storm och jordbäfning i Aalesundstrakten skulle nämligen dykare funnit ett stycke hafsbotten, som ett par år förut noga undersökts i bergningsärende, sjunket 5—6 *m*; där märktes sprickor, som ännu icke tagits i besittning af alger och musslor, medan på andra ställen nya skär stucko upp. — Äfven Finland har möjligen erfarit ett färskt fall af nivåförändring genom jordskalf, om vi nämligen få tro en uppgift från Ekenäs, att »marken tydligen höjt sig», på samma gång den sprack 2/1 1894, se *Svedmark* III, 15.

Digitized by Google

KAP. VI.

SLUTSATSER.

Äldre jordskalfteorier. — Berzelius' förklaring. — Den vulkaniska hypotesen. — Den mekaniska hypotesen: instörtningsskalf. — Jordskalfven i Skåne. — De lokala fallen. — Tektoniska hypoteser: samband med de gamla förkastningarne. — Antagna jordskalflinjer. — Bevis däremot. — Jordskalfvens förhållande till geologiska gränser och topografiska linjer. — Jordskalfven i Norrland. — Slutsatser: utsikt åt landhöjningens fenomen. — Bibliografi. — Noter.

Den uppfattning af jordskalfvens väsen, som först framträdde inom vår inhemska lärdomshistoria, var den Aristoteliska: utbrott af inneslutna, upphettade luftmassor. Teorien för jordskalf var, som man ser, på den tiden icke olik teorien för jordskott nu. Detta var URB. HJÄRNES lära, och den fick en symmetrisk afrundning af TISELIUS genom sammanställningen med vattenskott och åskväder: det var i alla tre fallen samma fenomen, explosion af »uppstigande dunster» — endast elementen voro olika.

GISSLER (1753) behöll paralellen mellan jordskalf och åskväder och ansåg att de liksom vikarierade för hvarandra, men tänkte därvid på elektriska orsaker för bägge. Andra norrländingar (GADD, HÖGSTRÖM) sökte förklaringen till åtminstone en del jordskalf i själfva kölden, se ofvan s. 34 f. TORB. BERGMAN åter upprätthöll gas-teorien för de på vulkanisk mark uppträdande skakningarne, men supplerade den med en tveksam elektrisk hypotes för alla andra (1774)[1].

I detta dunkel faller ett klart ljus från BERZELIUS' skarpa öga på 1820-talet. Redan 1822 tolkar han jordbäfningarne som ett slags krympningsfenomen i jordskorpan. Året därpå fick han ett praktiskt studiematerial i den stora mellansvenska jordbäf-

Digitized by Google

ningen n:o 183, och det är efter framställningen af dess fenomen han 1824 drager sina slutsatser i följande ordalag:

»Orsaken till ett sådant fenomen kan naturligtvis icke utrönas, då den ej är vulkanisk. Emellertid tyckes dånet, hördt öfver en så stor sträcka af landet utan att ändå vara så starkt att det öfverallt ådragit sig uppmärksamhet, gifva klaven till en förklaring däraf. Detta dån har nämligen meddelat sig icke genom luften utan genom jordens massa, troligen orsakadt af en eller flere från starkaste stötningsstället löpande sprickor, hvaraf ljudet liksom af sprickor på isen om vintern lupit något litet fortare än sprickningen, vid hvilken husen darrat». Härvid tillägges dock ett tvifvel med afseende på den oväntadt svaga hörbarheten under jord i grufvor.

Med äkta vetenskaplig metod bygger Berzelius här sin uppfattning på ett empiriskt iakttaget faktum, ljudkurvan, och tyder det i analogi med ett annat, för direkt iakttagelse tillgängligt faktum, isens sprickning i råkar. Men härmed var problemet ännu icke löst, endast förenkladt. Det återstod att finna själfva den kraft, som slog sprickan i jordens inre, eller den process, som verkade med sådana former. De följande årsberättelserna till Vetenskapsakademien vittna om en stigande klarhet äfven i detta stycke: det är jordens allmänna sammandragning i följd af afsvalningen, som framkallar bristningar i den yttre jordskorpan, då denna icke nog elastiskt kan anpassa sig efter den inre kärnan. Sålunda framstå jordskalfven som ett enkelt appendix till den allmänna nivåförändringen, hvilken i vårt land yttrar sig som höjning. På Skandinaviska naturforskaremötet 1842 förklarade Berzelius från denna synpunkt våra jordskalfs ringa styrka ur tjockleken af det urbergsskal, som här var i fråga att sprängas; och i samma års berättelse till Akademien karaktäriserar han dem kort och skarpt som »nödvändiga följder af jordskorpans sprickning, genom den skrynkling (det är höjning på vissa trakter och sänkning på andra) som oupphörligt fortgår, och hvilken utan sådana tidtals skeende sprickningar är omöjlig».[2]

Det dröjde en rundlig tid efter detta, innan någon ny diskussion uppstod i ämnet inom vår, på geofysiska intressen länge så fattiga, vetenskap. Det är väl möjligt att under denna tid gjort sig gällande en viss böjelse att tillskrifva vulkaniska krafter ett mera omedelbart inflytande än Berzelius förutsatte.[3] Ditåt peka våra gamla barometrar med jordbäfningsetiketten på lägsta

Digitized by Google

lufttrycket, hvilket ju blifver naturligt om man tänker sig fenomenet uppkomma genom inre smältmassors försök att underifrån spränga jordytan; dessa försök måste ju underlättas genom aflastning af lufttryck. Ännu så sent som 1866 hade denna ståndpunkt i Skandinavien också en förfäktare i praktiska fall af KJERULF'S rang. Men från och med LINNARSSONS afhandling 1879, som börjar vår moderna seismologi, är denna hypotes för alltid undanskjuten, hvad beträffar vårt land. Den fullkomliga bristen på symptom af lefvande vulkanisk kraft i landet är här bevisning nog.

I själfva verket hämta de svenska jordskalfven ett speciellt vetenskapligt intresse just däraf, att all vulkanisk diagnos från början är utesluten vid deras förklaring. Lägga vi härtill deras förekomst under ett nordligt luftstreck, med gamla och alltjämt fortfarande relationer till köldens rike, så synas de intaga nästan en undantagsställning inom det vetenskapliga observationsfältet. I detta sammanhang erinrar man sig deras egen förkärlek för årets kalla månader och mörka timmar, i skarp motsats t. ex. mot förhållandet i Triest, där jordskalfven kulminera i augusti och kring middagstid. Man kommer att tänka på norrskenen, som i Skandinavien förete en viss likhet i sitt periodiska uppträdande[4]; och man drager sig därvid till minnes att ljusfenomenen synas ovanligt starkt framträdande vid våra jordskalf. Dessa analogier hjälpa oss visserligen föga öfver de genetiska svårigheterna, då vi tillika uppkalla i minnet de starka skalf (såsom 1882 och 1890) som kommit vid själfva midsommartiden. Våra jordskalfs karaktär af vinter- och natt-fenomen är icke så starkt utpräglad, att den pekar på någon primär orsak; den antyder på sin höjd en sekundärt befordrande omständighet, som tillsvidare undandrager sig vårt öga. Men den visar alltid, huru långt bort från alla vulkaniska härdar källorna till våra jordbäfningar måste ligga. Forskaren finner dem snarare i riktning mot den eviga frosten än mot den eviga elden, hvilken som sådan är frigjord från alla almanackesynpunkter.

Då LINNARSSON en gång för alla afförde den vulkaniska hypotesen ur ifrågavarande diskussion, så utdömde han äfven en annan: urlakningshypotesen om mekaniska instörtningar i tomrum, som öppnats genom det under jorden cirkulerande vatt-

Digitized by Google

nets förmåga att upplösa vissa bergarter. Denna förklaring är, som vi redan sett (ofvan s. 26), JOHNSTRUPS för de danska fallen. LINNARSSON instämmer för deras räkning, men finner vår berggrund vara af den beskaffenhet, att teorien icke är antaglig för de svenska. Detta omdöme har också kvarstått oanfäktadt alltsedan 1879, och vår samtida geologiska forsknings bägge »Altmeister» TÖRNEBOHM och NATHORST hafva uttryckligen uttalat sitt gillande, den senare dock icke alldeles obetingadt.

I denna uppfattning torde den här, på grundval af den samlade kasuistiken upprättade, kartan vara ägnad att göra en möjlig restriktion åtminstone på en punkt.

Betrakta vi den geologiska kartan öfver landet, så finna vi icke så få lokaler betecknade som kalkgrund; de flesta af dem hafva en mycket hög ålder (från äldre forntiden), men det finnes också tvänne skarpt utpräglade kalkområden från den yngsta medeltiden. Skulle icke denna grund — öfverhufvud Sveriges yngsta berggrund, om vi frånse från Skånebasalterna — kunna tänkas känslig för vattnets upplösningsarbete i den grad, att håligheter med ty åtföljande instörtningar uppstode?

Redan FORCHHAMMER 1841 har påpekat, att Danmarks seismicitet koncentrerar sig på *kritformationen*, och det är på detta faktum JOHNSTRUP förnämligast stöder sig då han förklarar dessa skalf enligt urlakningshypotesen. HINTZE har sedermera för vissa fall inom Danmark öfvergifvit denna uppfattning; men hans skäl därtill sökas endast i dessa falls utbredning. Den teoretiska förutsättningen, att kritkalkgrund kan påverkas tills mekaniska jordstötar måste infinna sig, lemnas af honom orubbad. Jag känner öfverhufvud icke någon dissens bland fackmännen i denna fråga. Visserligen ha instörtningsteoriens aktier en tid stått lågt, sedan man kunnat förklara karstlandskapernas doliner utan den; men numera har dess kurs åter blifvit höjd genom SAPPERS undersökningar och erfarenheter (Geogr. Zeitschr. 1909, s. 74 f.)

De svenska områden, som antyddes, bildas *just af denna kritkalk* och närbesläktadt material från samma geologiska formation. De ligga bägge i Skåne: det ena innanför Hanöbuktens inre, med Kristianstad till medelpunkt, det andra utmed syd- och södra väst-kusten, med Skurup till ungefärlig matematisk medelpunkt. Ofvan, i kap. om felkällor, hafva vi fäst uppmärksam-

Digitized by Google

heten vid periodiska lokaldån i den sistnämda lokalen samt vid en kollektivuppgift om jordstötars vanlighet på kritformationen i Skurup. Denna sak får nu en större räckvidd, då vi upptäcka att *Skånes seismiska regioner så godt som fullständigt sammanfalla med dess kritförekomster*.

Det visade sig vid våra studier till kartan, att seismiciteten i detta landskap är koncentrerad just kring Kristianstad (fallen 1691, 1860, 1897) och mot sydkusten (1869, 1869/70, 1886, 1888 samt tvifvelaktiga fall 1882 och 1888); de sist uppräknade fallen äro alla af liten kaliber, Kristianstadfallen större, men dock väl begränsade i sin nejd. Ett enda jordskalfområde förenar bägge lokalerna, nämligen det af 1894; men vi hafva också hört därom att det förnams starkast på utkanterna, och ransaka vi nu de lokala vittnesbörd, hvarpå SVEDMARK (IV, 35) stöder detta sitt intryck, så befinnas 5 tillhöra Skurupregionen och de återstående 2 Kristianstadslätten. Utanför kritområdena faller endast n:o 246, som ligger emellan dem, samt den i Blekinges urberg inskjutna flygeln (n:o 243, 250), som nu visar sig mera kartografiskt än genetiskt sammanhängande med den af oss tecknade Skånezonen. Och hela det öfriga skånska landet har endast ett nummer att hembjuda åt katalogen, det något egendomliga lokalfallet n:o 375 af år 1898.

Man har mot urlakningshypotesen i Danmark anfört fall, där Norges urberg deltagit i rörelsen lika med Danmarks krita. Ur denna synpunkt framstår sammanhanget mellan berggrund och jordskalf i Skåne ännu skarpare, då vi erinra oss Skånezonens egendomliga *isolering* från öfriga jordskalfdistrikt. Intet af Skånes egna fall, icke ens det af 1894, har sträckt sig ens öfver Sundet eller öfver gränsen till ett annat landskap, om vi undantaga Blekinges angränsande del. Intet af landets öfriga fall synes hafva berört Skånezonen, om vi frånse från de allomfattande af 1759 och 1904 samt en enda iakttagelse vid Ljungbyfallet 1896. Detta är ju en själfständighet i den geografiska utpräglingen, som väl må kallas påfallande, och som i och för sig presumerar för antagandet af lokala orsaker.

Till Skånes undantagsställning i vår seismografi bidrager slutligen ännu ett uppseendeväckande förhållande: dessa jordskalfs egendomliga *periodicitet*. Ehuru vi här röra oss på en be-

Digitized by Google

tydligt osäkrare grund, hafva vi dock icke kunnat undgå att fästa en särskild uppmärksamhet vid, att endast ett fall anmälts från Skåne före 1860 och detta så långt tillbaka i tiden som 1691. En viss fluktuation genom tiderna har också på andra områden kunnat iakttagas i seismiciteten, men ingen så påfallande som denna. Äfven på denna väg kommer man alltså till den slutsatsen, att jordskalffenomenet i Skåne har en särskild karaktär, olik den allmänna i landet.

Och denna karaktär synes åter influerad just af berggrunden. Detta är JOHNSTRUPS andra stöd för urlakningshypotesen, att de danska jordskalfven uppträda endast i vissa perioder, med mer än vanligt långa pauser emellan, hvarunder nya instörtningar så småningom förberedas i den lösa grunden. Detta argument har icke alls blifvit motsagdt. Det synes äga sin fullkomliga giltighet äfven på de skånska förhållandena, äfven om periodiciteten här är af annat slag: tillsvidare blott ett, men mycket långt, mellanrum af hvila, aflöst af en mansålders flitig verksamhet i form af öfvervägande små fall.

Att urbergspartier icke alldeles varit oberörda vid de skånska fallen (1691, 1894, 1897), betyder ingenting som motbevis, då ju angränsande mark måste fortplanta darrning och ljud från hvilken stötpunkt som helst. Denna beröring har för öfrigt varit mycket obetydlig; t. o. m. 1894 stod Romeleklint lugn i oron och, som det synes, Linderödsåsen likaså.

Å andra sidan vittnar det långa utspränget åt Söderåsen vid samma tillfälle om inflytelser utanför bergmaterialet. Det fäster äfven uppmärksamheten att jordskalfzonen tyckes sluta åt V med linjen Trelleborg—Lund, medan kritgrunden fortsätter upp till Landskronatrakten; i denna del ha endast försports reflexer från Sjælland. Det vore redan på dessa grunder förhastadt att alldeles aflägsna Skånefallen ur vår katalog och betrakta dem som blotta verkningar af tyngdlagen i kritans lätt urhålkade grund. Vi veta ännu icke, om icke tilläfventyrs en samverkan kan äga rum mellan berggrundens egna tendenser och äkta seismiska agentier. Törhända skola de senare anses rent tekniskt nödvändiga för att förklara ett så utbredt fall som 1894. Men att det förefinnes något genetiskt sammanhang mellan jordskalfven i Skåne och kritformationen — denna slutsats torde hädanefter icke kunna

Digitized by Google

släppas ur sikte vid forskningen i de svenska jordskalfföreteelsernas väsen.

Huruvida äfven på andra håll mekaniska sättningar i bergen kunna komma i fråga att ensamma förklara seismiska symptom, är ett spörsmål som på vår nuvarande ståndpunkt torde vara att besvara med stor försiktighet. Redan i kapitlet om felkällor hafva vi yttrat något därom (ofvan s. 26 f.). Man har hittills utan vidare förnekat möjligheten och därvid fäst sig vid vårt urbergs relativa okänslighet för upplösande vatten. Å andra sidan måste man dock fråga sig, om naturen verkligen kan hafva förbrukat en så imponerande apparat som den seismiska för att åstadkomma så punktuella effekter som understundom komma till synes i vårt observationsmaterial, t. ex. där en stöt icke kännes 250 *m* bort, såsom mellan fyrtornet och bostäderna på Hallands Väderö 1886, eller ens 20 *m*, såsom mellan manbyggnad och flygel i Svartsång 1890. En sak är, att jordskalfförnimmelser, kännbara i många hus, icke kännes i ett bland dem; en annan sak, att jordskalfvet förnimmes i en enda byggnad, med öfverhoppande af alla andra, äfven omedelbart angränsande. I detta senare fall har man dock svårt att tänka sig stötpunkten annat än i ytans omedelbara närhet, så nära att det blir svårfattligt huru en verkligt tektonisk kraft skulle kunnat till den grad lokaliseras och tyglas.

De nyss anförda exemplen hafva spelat på ren urbergsgrund. Skulle det då icke kunna tänkas, att vår urgamla bergstomme, som undergått sekulär förvittring i oändliga tidsperioder och därefter burit pröfningen af en inlandsis, som föröfrigt sannolikt är rik på järn till bespisande af utsugande källor — att detta af oräkneliga sprickor genomdragna urberg i och för sig skulle kunna gömma ömtåliga jämviktsförhållanden, som någon gång på någon punkt kunde få sin spänning utlöst af tyngdlagen själf, utan seismiskt initiativ? Det skulle icke förvåna mig, om man i framtiden, med stigande kunskap om förhållandena i bergens hemlighetsfulla inre, verkligen skulle finna stöd för en dylik tanke och sålunda yttermera reducera vår fattiga seismiska katalog.

I en lokal af landet skulle en dylik prognos måhända redan nu kunna ställas utan allt för mycken risk. Jag menar det bohusländska gneispartiet mellan Gullmar- och Hakefjordarne. Vi hafva redan anmärkt på periodiska dån i denna

Digitized by Google

trakt, både sommar- och vintertid, dån som tyckas endast till graden skilja sig från verkligt jordskalfdunder (jfr ofvan s. 27). På annat ställe har jag behandlat egendomliga förändringar i själfva landskapet, som skenbart framställa det på en så att säga mera rörlig fot än vanligt. Här må särskildt framhållas, att bergen i trakten äro påfallande rika på krokiga korridorer och andra grottlika tomrum (»kyrkor»), som genomdraga dem med mer eller mindre smala dagöppningar.[6] Det torde icke vara uteslutet att sådana håligheter kunna förekomma äfven längre ned på djupet, och tyngdlagen sålunda lätt manas till inblandning. Hvarje sådan ändring i balansen måste på ytan framkalla jordskalfsymptom. Det bör dock anmärkas, att vi i vår katalog knappast hafva något fall, på hvilket en sådan förklaring synes direkt tillämplig.

Att det gamla »jorddundret» i Askersundstrakten också hade något dylikt motiv, vill synas naturligare än att antaga äkta seismicitet i så små doser. I detta sammanhang vilja vi ock åter erinra om de möjliga förväxlingarne mellan råkslagning och jordbäfning, särskildt utmed bottniska kusten, en möjlighet som ju i någon mån kunde bidraga att göra »jordskalfvens» smak för vintertiden naturlig. Men därmed synas ock alla möjliga afskrifningar på yttre krafters räkning uttömda.[7] Hvad som nu står åter i vår katalog, det kräfver en förklaring ur ren och obesmittad endogen synpunkt.

Det vill synas, som om den nu herskande uppfattningen af de svenska, liksom öfverhufvud de skandiska, jordskalfven i någon mån afveke från BERZELIUS' lära. Den store kemisten har kommit i skuggan bakom en närmare storhet, EDUARD SUESS med hans utbildade kontraktions- och dislokationsteori. Man ser således problemet, om jag uppfattat rätt, i direkt sammanhang, icke med den stora »skrynklingen» som BERZELIUS, utan med den specifikt dislocerande kraft som vi kalla förkastningens. Man betraktar hvarje jordskalf som åtminstone ett embryo till förkastning. Därför lägger man ock, vid analysen af enskilda fall, hufvudvikten vid att utröna sambandet med redan existerande, i topografien eller stratigrafien påvisbara, sprickor. Man

Digitized by Google

söker *jordskalflinjer* att anknyta de seismiska rubbningarne till, efter SUESS' berömda mönster i Ostalperna och Syditalien 1873—74.

Redan LINNARSSON spelar något på denna sträng, då han framhåller höjdbranterna utmed Bråviken och Östgötasjöarne som tecken till en dylik linje, och antyder att den varit verksam vid jordskalfvet 1879. I det hela synes dock Linnarsson kvarstå på Berzelius' ståndpunkt och se jordskalfvens källa direkt i den allmänna nivåförändringen. Den verklige föregångaren i detta fall är densamme som först (jämte NATHORST) insåg förkastningarnes hela betydelse som tektoniskt motiv i vårt land, nämligen ERDVARD ERDMANN; det var ju ock naturligt att en sådan upptäckt skulle verka äggande äfven på seismografien. Det är dock endast med stor försiktighet som ERDMANN år 1883 framkastar tanken på två eller tre verkligt seismiska linjer: utmed västkusten (i fortsättning af den förnämsta brottlinjen i Skåne), utmed bottniska kusten och kanske ock »längs Kilsbergen och Vättern». Den förstnämda skulle då tänkas i verksamhet vid 1851 års fall, den andra i de norrländska kustskalfven, den sista i fallet 1847. Erdmann har dock icke alldeles öfvergifvit tanken att dessa hypotetiska linjer kunde stå i »något samband med den skandinaviska vallens sekulära höjning».

Året därpå utkom »Sveriges geologi» af A. E. TÖRNEBOHM. Här blir denna tanke skarpare fattad och belyst med analogier af olika slag. Sålunda har Törnebohm — efter GADD, BERZELIUS och LINNARSSON — upptagit jämförelsen med råkslagningen på isen som bevis för att en verklig sprickning förekommer vid jordskalfven: liksom ett sjungande ljud går före själfva darrningen i isen vid dess bristning, så annonserar jordskalfdånet på förhand bristningen i berglager. Men samma fenomen måste uppstå äfven när stycken af berggrunden glida mot hvarandra utefter en redan befintlig sprickyta. Sådana »slintytor» kan man mångenstädes se direkt i våra grufvor; och man måste förutsätta deras existens i många fall, där topografien ännu har långa linjebranter att uppvisa. Så är förhållandet vid Bråviken och Södermanländska landhöjden; och i dessa linjer hade den seismiska kraften sitt säte såväl 1877 som 1879.[8]

Samma uppfattning är NATHORSTS i »Jordens historia»,

Digitized by Google

där som förkastningslinjer ifrågasättas specielt de bägge af ERDMANN framhållna längs västkusten och Bottenhafvet. Till den förra anknytes förslagsvis 1759 års stora fall.

Åsiktens främsta målsman är vår långvarige ledare af de seismologiska undersökningarne, SVEDMARK. Särskildt sedan 1894 har han sökt tillämpa den i sina analyser af våra större jordskalf. Sålunda har han af januarisvärmen 1894 slutit till, att en jordskalfspricka eller ett spricksystem »framgår öfver den skandinaviska halfön ungefär i V—O, från sydliga Norge öfver Värmland, Dalarne, Västmanland och Uppland, antagligen äfven utsträckande sig åt NO öfver Gästrikland och Hälsingland, och möjligen fortsättande öfver Åland till Finland». I efterskalfvet genom Södermanland och Östergötland, n:o 348, har han funnit en ny bekräftelse på verksamheten af den brottlinje som LINNARSSON och TÖRNEBOHM antagit i Östergötland. I det stora Skånefallet af s. å. har han igenkännt de för geologen välbekanta förkastningar som genomdraga provinsen i SO—NV, med smärre afvikelser och sannolikt äfven mindre dislokationer däremellan. För Värmlandsfallet 1901 har han instämt i en anmärkning af HOLMQVIST, enligt hvilken de seismiska rörelserna associerats utefter de i topografien väl framträdande dalsystem som antagas anknyta sig till gamla förkastningssprickor i provinsen. Slutligen är det stora fallet 1904 enligt honom typiskt utprägladt utefter »habituella stötlinjer», främst i Skageraks botten, Bohusläns, Dals och Värmlands kända sprickdalar, likaså utmed Vätterns västra strand samt därjämte två stråk inom Väneromrädet: ett på västsidan och nedåt Göta älf, det andra på ostkusten nedåt Varaslätten. I sin analys i Bonn. Månadshäften 1909 (s. 132) meddelar Svedmark äfven en karta öfver dylika stötlinjer i landet, hvilka gifvetvis i det hela sammanfalla med gamla förkastningslinjer.

Äfven i smärre fall har Svedmark redan tidigt sökt anknytningspunkter för ifrågavarande teori: sålunda i Malung 1890 och Jörn 1893 (n:o 322, 345) med geologiska gränser hvilka förutsättas uppkomna genom förkastning, i Kägla 1891 (n:o 330) med Valdemarsviks topografiska dal som tänkes utbildad utefter gamla sprickor, i Virestad 1892 (n:o 338) med en linje af sjöstränder, gående i samma riktning som en vulkanisk gång i trak-

Digitized by Google

ten och sålunda äfvenledes att antaga som utmodellerad efter en dislokationsspricka.

Slutligen har Svedmark också fäst sig vid ett vittnesmål om ljudet, från Nordmarks grufvor 1901, enligt hvilket det »lät som då ett större grufras inträffar, så som om den ena bergsskutan efter den andra skulle slå emot underliggande bergsväggar».[9] Denna beskrifning af en van grufkarl synes honom som ett slående bevis, att »ett ras, eller geologiskt taladt en förkastning, verkligen ägt rum på större eller mindre djup inom berggrunden».

Det är tydligt, att en åt så många håll begrundad teori, omfattad af berömda vetenskapsmän och specielt erfarna seismologer, förtjänar det största afseende. Om vi icke desto mindre nu måste taga afstånd från densamma, så beror det därpå att vi genom det här sammanbragta materialet för första gången fått tillfälle att öfverskåda det svenska jordskalffenomenet i ett sammanhang; och vid en sådan öfverblick visar sig den rena förkastningsteorien hvarken så säkert grundad i observationer eller så tillräcklig att förklara föreliggande fakta, att den kan anses innehålla sanningen.

Enligt teorien skulle Sveriges grund vara genomskuren af verkliga jordskalflinjer, af samma slag, om också icke samma verksamhetsgrad, som de af SUESS 1873 framdissekerade »Thermen-, Mürz- och Kamplinjerna» vid Wien. Som sådana hafva särskildt framhållits:

1) Förkastningslinjerna tvärs igenom Skåne SO—NV; säte för 1894 (och möjligen 1897) års skalf.

2) En linje utmed västkusten, i de förras förlängning, markerad genom stranden; säte för 1759 och 1851 års fall.

3) N—S:linjer utefter Vänerns och Vätterns bägge stränder, fortsättande öfver angränsande land; verksamma i 1904 års stora fall.

4) O—V:liga linjer genom Östergötland, markerade genom höjdbranter; säte för fallen 1894 och (delvis) 1879.

5) O—V:liga linjer genom Mellansvenska sänkan Värmland—Mälaren, markerade i Ö genom Södermanländska landhöjden; säte för svärmen 1894 samt delvis fallen 1877 och 1879.

6) Växlande linjer i södra Värmland (NV—SO, NO—SV, V—O) samt Dal och Bohus, markerade genom dalgångar; säte för fallet 1901 (och delvis 1896), verksamma äfven 1904.

Digitized by Google

7) Linjer utmed bottniska kusten, markerade genom stranden; säte för de norrländska fallen i allmänhet.

När vi nu närmare betrakta dessa hypotetiska linjer, så faller det genast i ögonen, att endast de bottniska kunna stödjas medelst *linjära jordskalfområden*. Man måste dock vänta af en seismisk linje, att hon skall uppenbara sig i formen på de seismiska områden som utgå ifrån henne; men jag känner intet fall nedom Norrland, där detta framträdt med någon som helst tydlighet. I Skåne, Östergötland, Värmland, Södermanland och på västkusten vidga sig alla de större områdena koncentriskt ut, långt från de angifna spricklinjerna, och vittnesmålen visa ingen som helst bestämd tendens att trycka sig tätare intill dem. Föröfrigt sammanfatta de större skalfven — 1879 i Mellansverige, 1894 därsammastädes och i Skåne, 1901 i Värmland — ett flertal sprickor eller t. o. m. spricksystemer, och synas sålunda icke i sin utbredning gifva någon mera bestämd anledning till den uppfattningen att de härrört från förskjutning i någon viss af dem; vittnesmålen från t. ex. de värmländska dalgångarne kunna på sin höjd bevisa att jordskalffenomenet *fortplantats* utmed sprickor, icke att det *uppstått* i dem.

Detta förhållande framträder med synnerlig tydlighet i Skåne 1894. Då SVEDMARK söker dess ursprung icke i kritformationen själf, men i dess genom förkastningar bildade gränser, så kan det ifrågasättas om icke orsak och verkan här blifvit förväxlade. Förkastningslinjerna borde dock, om de tjänstgjort som jordskalflinjer d. v. s. genom sina förskjutningar framkallat fenomenet, hafva åstadkommit ett i *NV—SO* utsträckt område för dess uppträdande; i dess ställe se vi på kartan (ofvan s. 90) — som torde vara den fullständigast bevittnade vi äga före 1904 — en tydlig sträckning i *NO—SV*, med en särskildt åt NV utskjutande kil allena. I denna kil (åt Söderåsen) kan man ju se ett inflytande från den bekanta Röstångaförkastningen, som ledt ljud och darrning långtut åt detta håll; men den säger oss ingenting om själfva stötpunkten. Mot denna punkt (eller dessa punkter) eka snarast uppgifterna om fenomenets största våldsamhet, och dessa har Svedmark själf funnit dels på sydkusten och dels på rena Kristianstadsslätten, utan något sammanhang med kända spricklinjer.

Digitized by Google

I själfva verket utgör hela Skånezonen ett bestämdt bevis emot fenomenets beroende af gamla förkastningslinjer, för så vidt som den har afsatt sig på kartan utan all hänsyn till dem. Som bekant draga förkastningslinjer genom hela Skåne och äro åtminstone icke svagare utbildade längst i NV, där de omfatta Skelderviken med dess bergflyglar; de jordskalflika företeelserna åter stanna i sydöstra delen, där kritan ligger. De kunna tilläfventyrs betjäna sig af linjerna; men de äro icke beroende af dem.

Till liknande resultat komma vi med de äkta jordskalfven i Mellansverige, speciellt med afseende på 1894 års svärm. Jag har redan (n. 9 till kap. IV) framlagt min från SVEDMARKS afvikande uppfattning med afseende å detta falls egentliga område. V och N om Närikesslätten ger topografien ingen antydning om något större O—V:ligt spricksystem; det är där svärmen hade sitt centrum. Åt O möta visserligen utpräglade topografiska linjer i den angifna riktningen; men där inskränker sig den kända seismiciteten vid tillfället till en enda, ej allt för säkert bevittnad lokal. Och detta är ingen egenhet för detta jordskalf. Mälarlandskaperna höra afgjordt till våra jordskalffattiga bygder. De hafva knappt berörts i större skala någon mer gång än 1879, då tyngdpunkten i alla fall låg bortemot Hjälmaren och Vättern, samt 1904, då epicentrum låg klart långt i SV. Men dessa samma oseismiska trakter äro, som särskildt GUNNAR ANDERSON påvisat i Ymer 1903, synnerligen starkt dislocerade af förkastningar. Att döma af kartan fortsätta dessa utmed Östersjökusten ända ned till Västervik och aflösas sedan af andra liknande processer i Kalmarsundstrakterna — allt medan vår tids seismicitet så godt som flytt från hela denna del af landet.

Här hafva vi alltså utbredda fall, där förkastningslinjer icke ens kunnat locka jordskalffenomener till sig. Om dånets och darrningens bevittnade uppträdande utefter en känd spricka i och för sig icke utgör något säkert bevis på jordskalfvets ursprung i sprickan, så blir denna bevisning rent omöjlig där äfven detta indicium saknas. Detta är alldeles särskildt fallet vid en af de förmodade jordskalflinjerna, nämligen västkustens. Det finnes inga intyg om att de stora fallen där vandrat i kustens riktning. Tvärtom hördes fenomenerna 1759 skära kustlinjen, såsom jag i min bearbetning af detta fall uppvisat; då vi därtill förnimma,

Digitized by Google

att fallet kulminerat i Danmark och försports ända ned i Frankrike, så sviker alldeles detta stöd för hypotesen om en svensk jordskalflinje. Hvad fallet 1851 beträffar, så har det nog haft sitt ursprung i svensk-norska kustvatten, men äfven här talas i vittnesmålen ingalunda om någon meridional vandring utefter kusten; i Sverige äro uppgifterna om latitudinär riktning vanligare; hvad vi därom känna, tyder snarast på ett centralt fall med ursprunget någonstädes vid ingången till Kristianiafjorden. Hvad slutligen angår de hypotetiska jordskalflinjerna i våra storsjöars förkastningsgränser, så har man sökt stöd för dem endast i 1904 års observationsmaterial; vid Geologiska Föreningens möte 4/3 1909 reducerade emellertid J. G. ANDERSSON dessa stöd till Vätterns västgötakust allena, och MUNTHE undanryckte äfven detta genom den slående anmärkningen, att de lösa jordlagrens stora mäktighet på denna strand i och för sig är nog förklaring på det starka seismiska utslaget (G. F. F. 1909, ss. 133, 136, jfr S. G. U., anf. st., s. 119 f.).

Vi hafva undersökt de större fallen i landets södra del och icke funnit någon hållpunkt för att associera dem med de angifna förkastningslinjerna. Vi komma till samma resultat när vi betrakta småfallen. Om en jordskalflinje bör märkas i gestalten af de större seismiska områdena, så bör hon märkas i lokaliseringen af de små; hon bör på kartan visa sig ha utöfvat en attraktionskraft på dessa, så att de finnas uppradade i hennes omedelbara närhet. SUESS' kartor öfver de ostalpina linjerna äro här lärorika exempel både i fråga om större linjära områden och dylika små kedjefall. Men jag kan icke finna ens en tendens i denna riktning hos de svenska lokalfallen, åtminstone icke nedom Norrland. Hvarken i Skåne eller Halland—Bohuslän eller Östergötland eller Södermanland eller Värmland visa de små jordstötarne någon som helst förkärlek för de kända eller förmodade förkastningslinjerna. Det är sannt, att en massa fall inträffat i Östergötland och Mellansverige öfverhufvud; det är också sannt, att en del af dem försports just i närheten af dessa linjebranter, under hvilka geologen ser gamla dislokationer; men sådant materialet nu ligger framför oss, hafva vi ingen anledning att antaga detta som regel, då vi se en säkerligen vida större procent af den i småpartier uppträdande seismiciteten utströdd på kartan utan allt

Digitized by Google

sammanhang med dem. Det enda vi kunna konstatera är en viss förkärlek för dalgångar, ej blott i Värmland utan äfven i Halland—Älfsborgslän och Småland; men detta behöfver icke någon annan förklaring — jämte den ofvannämda om dalarnes eventuella ledningsförmåga — än att bygden här koncentrerar sig i dalarne, hvadan de flesta vittnena äro att tillgå just i dem; såsom också anmärkts af J. G. ANDERSSON (G. F. F. 1909, s. 133).

Alldeles särskildt påfallande är det förhållande, att *icke ett enda originalfall anmälts från Vätterns västgötakust* — just den strand där man 1904 velat finna det tydligaste beviset på en »habituell stötlinje». Katalogen och kartan ha redan upplyst härom (ofvan sid. 112). Lika tyst är det vid den motsatta Smålandsstranden, där gamla dislokationer lemnat så många och klara spår.[10] Seismiciteten vid sjön — vattenskotten alltjämt frånsedda — samlar sig däremot uppåt nordändan och nordost ut öfver landomgifningen. Något tydligare bevis kan knappast gifvas på de nuvarande jordskalfvens emancipation från de gamla förkastningslinjerna.

Det resultat, hvartill vi nu kommit, torde icke heller på något sätt rubbas af SVEDMARKS smärre exempel, äfven om de i och för sig vore något mera än rena konjekturer. I själfva verket kan man nu, sedan en seismisk karta sett dagen, icke undgå att observera dess oberoende af den geologiska. När vi undantaga Skåne, visa våra jordskalf en uppenbar likgiltighet för berggrundens geologiska beskaffenhet och geologiska gränser öfverhufvud. Urberg och silur dansar lika vid det seismiska spelet. Skulle siluren möjligen vara något mera intresserad i Dalarne (vid Siljan) och Jämtland, så är det påfallande att jordskalfven på västgötaslätten trifvas minst lika väl i urbergsområdet V eller SV därom. I alla händelser visa jordskalfven ingen tendens att uppsöka de gamla förkastningslinjer som anses bilda gränserna mellan berggrundens olika slag. Det är samma förhållande äfven i Närike och Östergötland, där stora, äfven i topografien starkt påfallande, spricklinjer en gång tjänat till uppkomsten af sådana gränser.

Äfven af topografiens detaljer visa sig sålunda våra jordbäfningar oberoende, om vi frånse från den, måhända endast skenbara, smaken för dalgångar. I andra länder finna vi dem

Digitized by Google

gerna rulla fram utmed bergväggar eller sjöstränder; vårt material, det norrländska alltjämt undantaget, ger ingen anvisning i samma riktning. Jag känner öfverhufvud (frånsedt 1904 års vittnesbörd från Vättern) endast två eller tre fall som mera bestämdt peka däråt: Dalslandsfallet 1894 (n:o 349), som gick utmed Kroppefjäll, mellan Kålungen och Näsölsjön, och Roslagsfallen 1822 och 1823 (n:o 180, 181), hvaraf åtminstone det senare tyckes hafva följt stränderna af Ålands haf. Härtill skulle möjligen också kunna läggas Hårstadfallet 1905 utmed Löfstaåns dalgång enligt analysen ofvan s. 178. I dessa fall känner geologen igen sina förkastningssprickor i topografien; men på så svag induktion kan ingen regel byggas.

Det saknas visserligen icke andra fall, där jordskalfområdena vittna direkt om linjära tendenser hos fenomenet. Det mest utbredda af dem är fallet 1880 i Dalarne, såsom NORDENSTRÖM påpekat; och jag har antecknat ännu 6, mer eller mindre bevisande, exempel.

Om jordbäfningen 1750 i Jämtland (n:o 47) heter det: »i längden har den gått till 8 mil, i bredden har man ej försport att den sträckt sig öfver en mil». Detta har en verklig betydelse, då fenomenet icke följde en dalgång. — Från sista stöten i Ångermansvärmen 1752 uppges, att fenomenet försvagades 1/3 mil V och 1 mil O om Nordingrå kyrka, men var starkt »2 mil i NNV därifrån i rät linea» och likaså 1 mil i SSO; utan tvifvel är detta, som jag anmärkt i min saml. s. 161, en beskrifning på verklig linjär utbredning. Härmed må jämföras uppgiften från Nordingrå 1906 (n:o 419), att skalfvet kändes O och V, men icke N eller S om kyrkan. — Fallet n:o 128 år 1779 gick »emellan Rudskoga och Lugnsund till 2 mils bredd». — Om fallet n:o 152 år 1793 heter det, att »man hafver sport detsamma uti Grums socken och Nors pastorat på den s. k. Grönbergs kanten *gående uti en lång rak linje ifrån O till V af 25 alnars bredd*». — Jordskalfvet vid Hökensås 1850 gick i Vätterns riktning, 1½ mil från dess strand, med en beräknad bredd af ¾ mil. Denna uppgift är visserligen icke rätt klar. — Slutligen uppges om jordstötens 15/6 1882 framfart i Luleå, att »den tyckes hafva gått tvärs öfver staden från södra till norra fjärden och midt öfver kyrkplatsen, samt varit begränsad till en mycket smal linje».

Vi kunna således ingalunda förneka jordskalfvens förmåga att uppträda linjärt i vårt land. Men alla dessa linjer, som bestämdt afspegla sig i uppträdandet — de sakna hvarje anknyt-

Digitized by Google

ning till vare sig geologiska eller topografiska drag. De hafva intet samband med våra gamla, kända brottlinjer. Förut är direkt uppvisadt, att de gamla linjerna icke visat sig äga någon särskild dragningskraft på nutidens seismicitet. Det kan tilläggas, att förkastningsteoriens målsmän själfva endast i ett fåtal fall ansett sig kunna antaga en sådan. Det finnes hela jordskalfzoner, såsom den vid Ljungby, för hvilka de icke funnit någon association med bestående spricksystem (SVEDMARK V, 13).

Det torde således få anses ådagalagdt, att den nuvarande seismiciteten i vårt land icke är omedelbar arftagare till den forna starkare seismicitet, hvarom de stora förkastningslinjerna i södra landet bära vittne. Våra jordskalfs geografiska typ är numera afgjordt den centrala eller zonala, men icke den linjära. Och det är därför vi vid kartans upprättande måst stanna vid en uppdelning i zoner, utan att kunna fortsätta till linjer.

Att bristningar i jordskorpan ge upphof till jordskalfven, står utom allt tvifvel. Visserligen tala icke de stundom i dagen gående sprickorna därför, ty de äro, som ofvan uppvisats, rena följd- och ytfenomen; men redan ljud- och rörelsekurvan är här tillräckligt bevis. Vittnesmålen från grufvor synas också, som SVEDMARK påpekar, vara ojäfviga intyg om att förskjutningar kunna äga rum utmed dessa sprickor, äfven om vi hittills icke funnit något spår till dislokation vid sprickornas ränder på jordytan. Det skall äfven medgifvas, att nya förskjutningar böra kunna uppstå utmed dessa nybildade sprickor, äfven om vår katalog endast sällan torde gifva anledning till detta antagande. Så långt råder alltså ingen meningsskiljaktighet. Den uppstår först vid försöken att direkt anknyta dessa samtida förskjutningar till de från gamla tider härstammande brottlinjerna. Härtill gifves i intet fall fullgiltig anledning, medan skäl som vi funnit afgörande tala bestämdt däremot.

Vid denna argumentering hafva vi undantagit de bottniska fallen; och det skall genast uttalas, att om vi öfverhufvud skola tänka oss några jordskalflinjer i landet, så skulle det vara utmed Norrlands kuster. Här saknas icke alldeles de indicier som vi ofvan uppställt på existensen af dylika linjer: större linjärt utdragna områden och mindre kedjefall. Det är påtagligt att kusten drager Norrlands seismicitet till sig; och blir detta desto mera påfal-

Digitized by Google

lande, då vi se Österbottens kust göra detsamma på andra sidan viken, för att nu ej tala om Nordlands kust på andra sidan fjällen. Om de stora fallen i Ångermanland på 1700-talet förmäles ock att de gått utmed sjökanten, och alla våra större områden hafva på kartan en dylik utsträckning, liksom de små fallen till öfvervägande antal äro anmälda från kuststationer.

Icke desto mindre måste vi äfven på denna punkt ställa oss tviflande mot antagandet af verkliga jordskalflinjer. Frånsedt att själfva den sökta linjen aldrig är påvisad annat än hypotetiskt, så önskade man i ty fall i observationsmaterialet finna en klarare ledning med afseende på själfva strandlinjens primat vid fenomenerna än hvad fallet är. Någon enda gång, såsom i Hälsingefallet 1886, uppges verkligen att fenomenet stegrats mot kusten; man hade väntat att oftare återfinna detta i vittnesmålen. Likaså saknas ingalunda intyg att rörelsen fortplantats i kustens riktning; men det finnes säkerligen minst lika många intyg af motsatt art, enligt hvilka alltså fenomenet i sin vandring skulle skurit kustlinjen. Sålunda stannar antagandet af en verksam förkastningslinje vid allmänna indicier och lösa intryck — och kan ej annat, då själfva förutsättningen, tillvaron af brottlinjer utanför kusten, är obevisad, åtminstone utanför Ångermanland (se Högbom, Norrland, 1906, s. 95).

Under sådana förhållanden kan man fråga sig, om icke våra kartor äfven här offrat något åt skenet med sina linjära privatfall. Kusten måste dock vid vittnesmålen få en naturlig öfvervikt, *emedan den tätaste bygden ligger där*. Vi sakna icke alldeles yttre stöd för en sådan förmodan. Det visar sig nämligen äfven här en viss dragning uppför *dalgångarne*. Där kustlandet följer floddalen längst upp, såsom i Ume—Vindeldalen och Skellefteådalen, där draga sig jordskalfven efter, såsom 1889 och 1900; och där slutligen, vid vikens innersta, låglandet vidgar sig till ett större område, där återtaga jordskalfven genast sin koncentriska form, när de äro af största slaget (1882, 1898). Vid denna syn kunna vi icke återhålla den tanken, att de centralbottniska fallens linjära sträckning beror på något annat än attraktion från linjer utmed kusten, nämligen på själfva låglandets form. Med andra ord, jordskalfvens säte är *kustlandet*, icke kusten.

Så fördunklas äfven här vid närmare påseende de seismiska linjerna, och det träder zoner i stället; ehuru det måste medgif-

Digitized by Google

vas, att slutsatsen här icke har alldeles samma fasthet som för det öfriga landet.[11]

Redan i min bearbetning 1903 af äldre jordskalfuppteckningar fann jag grund till ett tvifvel på spricklinjeteorien, tillämpad på vår historiska seismicitet. Det fullständiga material, som nu legat före, har stärkt detta tvifvel till bestämd misstro. J. G. ANDERSSONS föredrag vid Geol. Fören:s möte 4/3 1909 vittnar äfvenledes om en reaktion emot den rena Suess'ska läran i detta fall, ehuru diskussionen vid mötet eljest uppenbarade en stor oklarhet i fackmannakretsar angående fenomenets verkliga natur.

Vår närvarande undersökning torde åtminstone i negativa stycken ha skingrat något af denna oklarhet. Den har lemnat till resultat, att *vårt land numera saknar jordskalflinjer, i meningen aktiva eller lefvande förkastningslinjer. Våra gamla förkastningslinjer äro döde. Landet bär i sin åldriga kropp inga öppna sår,* likt vissa yngre eller vulkaniska länder.

Härmed är gifvetvis intet omdöme uttaladt om de tilläfventyrs välgrundade resultat, hvartill senast HOBBS 1907 kommit med sina »seismotekniska linjer» i Kalabrien, lika litet som om SUESS' ursprungliga »habituella stötlinjer» 1873 eller HARBOES »härdlinjer» 1903.[12] Vi skrifva icke Italiens eller Österrikes, utan Sveriges seismografi, och vi hålla oss till inhemska fakta utan att göra andra spekulationer än sådana som undersökningsmaterialet direkt ger vid handen. Därför uttala vi oss ej heller om möjligheten till återuppväckelse för våra förkastningslinjer. Vår slutsats innebär allena, att dessa linjer icke gett något för vetenskapen otvetydigt lifstecken under den tid som belyses af historiens ljus och mänskliga vittnesmål, och att de således äro odugliga att lösa våra jordskalfs gåta. När samtidens jordskalf berört dem, så har beröringen varit tillfällig, icke genetisk. Denna slutsats gäller utan prutmån, allt ifrån de endast för geologens synglas åtkomliga förskjutningssprickorna och till de stora brottlinjer som bestämma hela trakters topografi.

Men detta resultat pekar omedelbart öfver till ett positivt. Måste vi lösgöra jordskalfforskningen från de direkta dislokationernas kapitel, då återstår intet annat att genetiskt associera den med än den *stora allmänna landhöjningen.* Den är ett faktum omkring oss, förnimbar i allt jämt pågående rörelser; den

Digitized by Google

vittnar om en lefvande kraft, och är den enda endogena lifsyttring i vårt land jämte jordskalfven. Är det då icke redan aprioriskt naturligt att antaga ett sammanhang dem emellan? *Icke med döda drag i landets ansikte, utan med en lefvande kraft skall jordskalfvens lefvande kraft sammanställas;* och det finnes numera allena en sådan af underjordisk börd i landet, nämligen landhöjningen.

Af en sådan sammanställning vänta vi alltså den positiva förklaringen till ännu oförklarade fakta, som den empiriska undersökningen af jordskalfven gett oss: fenomenets uppträdande i en bältzon genom landet, dess likgiltighet för högländerna och södra ostkusten, men förkärlek för det öfriga låglandet — den *del af landet som för ej länge sedan stått under vatten i öppen förbindelse med västerhafvet* — samt enkannerligen för västkusten och Norrlandskusten. Kan landhöjningsstudiet därtill bjuda någon analogi till de fluktuationer som jordskalffenomenet visat sig ha undergått i historisk tid, så vore en slående bekräftelse vunnen därpå att den väg, till hvilken vi indirekt hänvisats, också är den rätta.

Gifvetvis kan här aldrig vara frågan om detaljerade öfverensstämmelser. Först och främst har landhöjningen hittills kunnat studeras så godt som endast vid stränderna, hvadan vi endast där kunna kollationera våra resultat inom seismografien. Vi möta föröfrigt i detta nya kapitel en ny serie af sväfvande observationer och oklara vittnesbörd — allt ifrån 1700-talets primitiva system med vattenmärken på stränderna och till våra dagars självregistrerande peglar — en statistik alltså minst lika bräcklig som den vi lemnat; och det är ju icke att antaga, att dessa marginaler för felräkning skola alldeles sammanfalla. Det högsta vi kunna hoppas på, är äfven här en approximativ bild af verkligheten. Men om vi där igenkänna några påfallande hufvuddrag i den seismiska katalogen och kartan, något af samma breda rytmik i rum och tid som vi funnit beträffande jordskalfven — då torde icke längre böra råda något tvifvel om sammanhanget.

Och denna öfverensstämmelse är redan konstaterad i min samling 1903 (s. 226 f.). Vi föregripa här resultat af nya undersökningar, som fylla det andra bladet i Sveriges endogena geografi, där det första handlar om jordskalfven. Tillsvidare är till-

Digitized by Google

räckligt att hänvisa till HOLMSTRÖMS och SIEGERS forskningar[13], enligt hvilka den nuvarande landhöjningen har maximalzoner på bottniska kusten (med kulminationer vid Ulfön och Storjungfrun), i Bohusskären (Hållö) och kring Hanöbukten (Utklippan—Ystad), medan den sorgfälligt studerade Kalmarkusten utmärker sig för ett påfallande stillastående. Vi igenkänna genast Hernösands-, Hälsinge-, Bohus- och Skånezonerna — hvilken sistnämda här således tyckes få en tektonisk attest — på vår seismiska karta, liksom vi måste tänka på Östersjökustens aseismicitet. När härtill kommer att forskarne i »strandförskjutningens» problem velat finna en försvagning af denna process efter det CELSIUS vid 1700-talets midt fäste uppmärksamheten på densamma, då blir paralellismen med seismiciteten allt för intim för att kunna vara tillfällig.

Sambandet mellan jordskalfvens akuta och landhöjningens kroniska fenomen har väl aldrig släppts fullständigt ur sikte sedan BERZELIUS' dagar[14], men dock, som ofvan nämdes, på senare tider kommit alldeles i skuggan för sträfvandet att rent topografiskt motivera seismiciteten. Det synes, som vore tiden kommen att återställa det i full klarhet och bestämdhet. I själfva verket finnes här en bestämd motsats, som icke låter sig på kompromissens väg maskeras[15]: i ena fallet (förkastningsteorien) uppfattar man jordskalfven som symptom af en själfständig process i ändamål att draga ned stycken af jordskorpan utefter vissa linjer, i andra fallet (höjningsteorien) ser man i dem enkla bristningar — i punkter, linjer eller zoner, efter omständigheterna — där spänningen blifvit för stor i en genom höjning sträckt landmassa, utan tendens att förskjuta jordstycken och allra minst nedåt.

Det skulle föra för långt att undersöka, huruvida på denna motsats skulle kunna grundas en schematisk motsats mellan sänknings- och höjningsskalf: »synklinala» jordstötar i följd af sammanpressning och »antiklinala» i följd af sträckning (jfr G. F. F. 1903, s. 227 f., och HENNIG s. 82). Vi fasthålla blott att fenomenet i Sverige är af den senare typen. Detta antagande har visat sig berättigadt genom påfallande öfverensstämmelser mellan jordskalfvens och landhöjningens uppträdande; och det har blifvit nödvändigt, sedan vi funnit den lika påfallande bristen på öfverensstämmelse mellan jordskalfvens scener och förkastningsområdena.

Digitized by Google

Men nu skall det kanske yttermera visa sig, att vårt antagande ägnar sig till en naturligare tolkning äfven af enskilda jordskalffenomen än den andra teorien. Detta visar sig allra bäst där materialet är rikast, nämligen i 1904 års stora fall. Då SVEDMARK (Bonn. s. 130) — i öfverensstämmelse med KOLDERUP (s. 48 f.) och BRÖGGER m. fl. — antager »utgångsströk» i Koster- och Skagerrak-rännorna, så synes detta svårförenligt redan med hans eget medgifvande att jordskalfvet i trakten af Vänern »kan hafva inträffat tidigare än Skagerakskalfven». J. G. ANDERSSON har sedan framhållit skalfvets »oberoende af tektoniska linjer» och ifrågasatt ett »utgångsströk» från Kristianiafjordens mynning till Vänerns sydände; denna tolkning öfverensstämmer säkerligen bättre med fakta, men saknar å sin sida stöd i topografien, och dess stöd i isoseister (framför allt kurvan för intensitetsgraden 6½) är icke oangripligt (jfr kritiken i G. F. F. 1909, s. 136). Enligt vår teori behöfves icke förutsättningen af ett särskildt utgångsströk; ett stort parti af sydvästra Sverige, södra Norge och hafsbottnarna utanför har samtidigt eller nästan samtidigt »knakat i fogarne» under den väldiga pressningen, spänningen har sålunda blifvit utlöst genom ett helt system af större och mindre bristningar utan annat inbördes sammanhang. Häraf förklaras, att Vänern och Vingsjön samt Linköping kunde förete succussoriska fenomen lika väl som västkusten. Häraf förklaras likaledes de ofta motsägande uppgifter om utbredningsriktning, hvilka här liksom vid alla större fall inregistrerats: det föreligger i verkligheten icke en enda, utan en mångfald af olika utbredningsriktningar, eftersom själfva naturfenomenet är ett komplex af stötar på olika punkter samtidigt.[16]

Det kan väl vara, att Sveriges jordskalf genom denna belysning torde falla i kurs inför den allmänna seismologiens synvinklar. De blifva icke längre så skarpa vittnen i fråga om landets tektoniska byggnad, som FRECH 1907 och MONTESSUS DE BALLORE i allmänhet vilja hos jordskalfven finna[17]. De reduceras till rangen af ett slags »lokala storheter» blott. På sitt sätt skrifva dock äfven de sådana paläogeografiska dokument, som ARLDT 1909 sökt i geosynklinala distrikt.[18] Och hvad de eljest förlorat i intresse, torde rikligen uppvägas inom den inhemska vetenskapen, om vi i dem se ackompanjemang till landhöjningen, och följ-

Digitized by Google

aktligen äfven indicier till denna process' närvaro, där den eljest ej kan omedelbart iakttagas. De tvänne fenomenen belysa hvarandra ömsesidigt.

Det torde således kunna hända, att vår seismiska karta också skulle kunna lämna något bidrag till besvarande af den stora och omtvistade frågan, huruvida den svenska landhöjningen är att betrakta som en positiv fas i den allmänna tektoniska oscillationsprocessen blott eller som en lokal reaktion efter den stora nedisningen tillika. En misstanke i sist antydda riktning har på senare tider åtminstone en gång låtit sig förnimma.[19] Våra seismiska zoners dragning till postglaciala hafsbottnar kan knappast anses som tillfällig. Den undersökning, som härmed är till ända, har måst upplösa den geografiska förbindelsen mellan våra jordskalf och våra förkastningsbranter, men pekar i stället åt ett annat dylikt sammanhang — nämligen med våra »*marina gränser*».

*

Det händer forskaren understundom, att han känner sig liksom inne i en urskog där alla utsikter drunkna i ett kaos. Något liknande har det intryck varit, hvarmed jag sökt finna mig tillrätta bland Sveriges jordskalflika händelser: icke så som skulle de vara så myllrande många, men så att de ibland synts placerade utan ordning, likt slumpvis utkastade ord utan förbindande tanke och mening.

Då jag nu står vid vandringens slut, kan jag icke säga, att horisonten ännu synes alldeles klar och fri. De förväntningar med hvilka jag gick till uppgörande af kartan — förväntningarne att finna enkla lagar i full tydlighet där afspeglade — ha visserligen endast i ringa mån gått i uppfyllelse. I stället för de fasta linjerna har jag mången gång fått nöja mig med dimmiga konturer, i stället för klara lagar med sväfvande tendenser; och mer än en gång har jag vid materialets otillräcklighet och motsägelsefullhet bragts att tvifla på, att tiden verkligen var mogen för ämnets vetenskapliga behandling.

Det tillkommer nu fackkritiken att pröfva, om frågan alltså varit för tidigt väckt eller ej. Undersökningens resultater må rättfärdiga tron eller tviflet. För den, som söker matematiska lösningar på naturens hufvudproblem, skola de förvisso icke synas

Digitized by Google

mycket tillfredsställande. Ett mera ingående studium föder större respekt för naturprocessens oändligt invecklade beskaffenhet; och med denna respekt följer ett nedstämmande af anspråken på en vetenskaplig undersöknings frukter. Här om någonsin ser vetenskapsmannen »endels» blott. Hafva vi emellertid med detta nu afslutade arbete lyckats framhålla det otillräckliga i en föregående lösningsmetod; hafva vi kunnat med skäl mana till större försiktighet i allmänhet vid ställande af endogena diagnoser i vårt gamla land; hafva vi kunnat frånskilja äfven typiskt utseende fall från vår seismiska katalog; hafva vi slutligen kunnat bjuda åtminstone en löftesrik utsikt åt ett håll, där lösningen på vårt jordskalffenomens gåta tör vara att finna — då skall vinsten af undersökningen måhända icke befinnas stå i allt för stor disproportion till den därpå nedlagda arbetsmödan.

LITTERATUR.

Urban Hjärne, anf. st., ss. 251—256.

Gissler i K. V. A. Handl. 1753, s. 73 f.

Berzelius i K. V. A. Årsber. 1822 s. 151, 1824, s. 286, 1830, s. 254 f., 1836, s. 392, 1842, s. 462, samt i Tredje skand. naturforsk. mötets Förh. s. 61 f.

Johnstrup, anf. st. ss. 13—23; Hintze anf. st.

Linnarsson, anf. st. ss. 327—330.

E. Erdmann, anf. st. ss. 769—773.

Törnebohm, Sveriges geologi 1884, ss. 157—160 (uppl. 1901, ss. 193—196).

Moberg, anf. st. 1891, s. 33 f., 1900—01, s. 27.

Svedmark III, 25 f., 28, IV, 38 f., VI, 44, Bonn. Månadsh. 1909, ss. 130—134 (med karta öfver »habituella stötlinjer»).

Kjellén, G. F. F. 1903, ss. 226—228.

G. F. F. 1909, ss. 133—136.

NOTER.

[1] Jfr *Lindqvist*, T. Bergmans fysiska geografi (1900), s. 101 f.

[2] Jfr *Kjellén*, Berzelius' förtjänster om Sveriges endogena geografi, G. F. F. 1902, s. 206.

Digitized by Google

[3] Den vulkaniska teorien står icke långt från den aristoteliska, så till vida som åtminstone *Hjärne* tänkte sig »vädret pressadt af eld», s. 255. Som en öfvergång till renare vulkanisk uppfattning synes d:r *Wegelius*' förslagsmening 1759 (K. V. A. Handl., s. 232) att »den underjordiska luften och elden fått tillfälle att bryta ut» vid jordbäfning. Enligt sitt uttryckssätt i »Inledn. till Sveriges fysiska geografi» (1857), s. 85, synes *Agardh* hafva betraktat jordskalfven som en vulkanisk företeelse; han säger nämligen om de uppgifna höjningarna i Tegneby, att de måste vara »af vulkanisk art, emedan de äro partiella; hvaraf följer, att höjningarna icke skett långsamt, utan genom en eller flera jordskalf».

[4] *Arrhenius*, Kosm. Physik, s. 913 f.

[5] Huruvida några mera detaljerade slutsatser kunna vara att draga af kritformationens olika beskaffenhet och ålder i norr och söder, är en fråga hvars besvarande tillkommer den rena geologien. — Äfven i NV, bakom Hallandsås, finnes en fläck af kritkalk; här ha vi ock kunnat uppföra en »sydhallandzon», på hvilken alltså samma diagnos är möjlig. Efter allt antagande består också hafsbottnen utanför Halland af krita (*Lundbohm*, Beskrifn. till geol. kartbl. Halmstad, s. 9), men vi sakna tillsvidare alla hållpunkter för att antaga något sammanhang mellan denna botten och de fåtaliga jordskalfven i strandbältet. — En tredje lokal där urlakningshypotesen skulle kunna tillämpas är Gotlands kalkklippa; och är det frestande att sammanställa den långa pausen här ända sedan 1540 med denna grunds högre ålder.

[6] *Kjellén*, Tegnebyfenomenet, i Ymer 1903 (särsk. s. 455 f.).

[7] Den berömde seismologen *Milne* förklarar vissa japanska jordskalf såsom verkningar af stora ras af de på kontinentalranden anhopade sedimentmassorna ned i »Tuscaroradjupets» afgrunder; jfr senast *Hennig*, s. 63 f. Man kunde frestas att tänka sig en liknande lösning af gåtan äfven hos oss, då man ser den flitiga seismiska verksamheten i Norrland vid mynningarne af våra största och mest sedimentförande floder, i all synnerhet då man tillika tager i betraktande dessa floders ringa deltabildning vid en kust, som dock är stadd i stark höjning. Så vidt mig bekant finnes emellertid i det norrländska hafvets bottenrelief (möjligen med undantag af Ångermankusten, jfr *Högbom* Norrland, s. 95 f.) ingen ansats till de branta sluttningar från stranden, som denna teori förutsätter. Dessutom synas de bottniska skalfven vara allt för likartade med det södra landets för att en så grundväsentligt olika genesis skulle kunna antagas; äfven medgifvet att skilda orsaker i detta fall kunna hafva mycket kongruenta verkningar. — För Tornefallen har *Moberg* framkastat en originell idé, 1900—1, s. 27. I det stora antalet från alla håll inmynnande floder ser han en anledning att uppfatta det innersta af Bottniska viken som ett i sänkning (genom sedimentanhopningen?) stadt bäcken; och denna sänkning, ehuru icke nog stor att motväga den kända landhöjningen, skulle kunna förorsaka jordskorpans bristningar. Tanken är icke nog utförd för att berättiga ett motiveradt kritiskt omdöme. Tillsvidare torde äfven här få gälla, att likheten mellan fenomenet i dessa trakter och längre ned talar emot en lokal förklaring.

[8] Förkastningssprickorna hade *Törnebohm* framdiskuterat redan 1879, i G. F. F. ss. 351 f.; men så vidt jag känner, var det först nu, i läroboken, som han ställde det samtida jordskalffenomenet i sammanhang med dem.

[9] Nästan bokstafligt öfverensstämmande heter det om fallet Sala 1775 i bergs-

Digitized by Google

männens vittnesbörd, att det lät som »buller af fallande stora lösnor och skutor» och troddes »härröra utaf studsningen af det fallande berget och stora skutor».

[10] *Per Stolpe* (och förf.) har på denna strand, vid Röttle kvarn, t. o. m. funnit en dubbelbreccia i vackra blockexemplar; jfr *Holm*, Vettern, i K. V. A. Bih. 1885, s. 16.

[11] För de tre stora stötarne 1882 och 1898 antager *Moberg* något utdragna epicentralområden i NV—SO, hvilka under stötarne synts flytta sig norrut i Bottenvikens egen riktning; gemensamt för alla tre är sträckningen Öfvertorneå—Ijo. — För Norge hafva våra slutsatser ingen omedelbar tillämpning, då förhållandena där äro annorlunda, spår af verkliga dislokationer icke fattas, och jordskalfområdena vida oftare synas linjärt gestaltade. I sin undersökning af barometergradienterna anser sig *Thomassen* (anf. st. s. 24 f.) hafva funnit ett objektivt stöd för antagandet af äkta dislokationsskalf; det synes honom nämligen som om observationsmaterialet angåfve, att jordskalfven i landet predisponerades genom starka skillnader i lufttrycket på ömse sidor om kända brottlinjer. Denna slutsats gör företagandet af dylika undersökningar i vårt land än mera önskvärdt, äfven om vi måste på anförda grunder ställa oss mycket tviflande mot utsikten att få se samma resultat utfalla ur vårt material.

[12] *Hobbs*, Earthquakes, 1907; *Harboe*, Erdbebenherdlinien, i Gerlands Beiträgen zur Geophysik V, 206—236.

[13] *Holmström*, Strandlinjeförskjutningen vid Sveriges kuster, K. V. A. Handl. 1887, s. 81, och *Sieger*, Seenschwankungen und Strandverschiebungen, 1893, särskildt ss. 186, 192.

[14] Se *Linnarsson* i G. F. F. 1879, s. 328 f., och *Erdmann* ibm 1883, s. 773.

[15] *Svedmark* själf framställer ibland dislokationsteorien icke som en motsats utan som ett slags komplement till oscillationsteorien. Sålunda betecknar han 1904 års skalf (G. F. F. s. 462 f.) som ett »förkastningsjordskalf, som har sin orsak i den fortgående bergskedjeveckningen, hvilken bl. a. äfven åstadkommer den allmänna nivåförändring, som sedan gammalt fått benämningen svenska vallens höjning». Och i Bonn. Månadsh. 1909 (s. 133) säger han, att »man skulle kunna tänka sig — — något intimt samband» mellan seismiciteten och landhöjningen på bottniska kusten. För Svedmark blir sammanhanget dock endast indirekt, medan vi numera måste antaga ett direkt.

[16] Under diskussionen på Geol. Fören:s möte 4/3 1909 synas *Orton* och *Holmqvist* ha kommit denna uppfattning närmast, anf. st., ss. 134, 136.

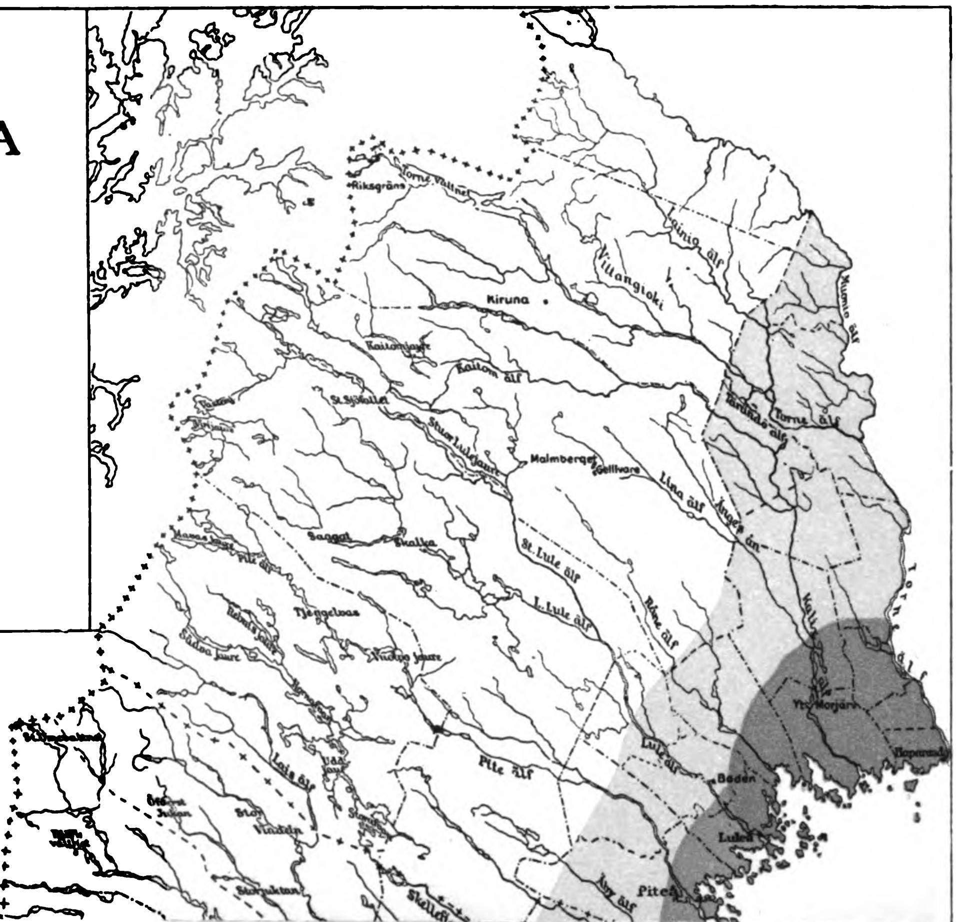
[17] *Frech*, Erdbeben und Gebirgsbau; Peterm. Mitteil. 1907, ss. 245—260.

[18] *Arldt*, Paläogeographie und Seismologie, i Geogr. Zeitschr. 1909, ss. 674—684 (särskildt s. 683).

[19] I det ofta omtalade mötet 4/3 1909 framhöll *Sten de Geer* öfverensstämmelsen mellan 1904 års stora skakningsområde och gränsen för den sista nedisningen i Jutland, och såg häri ett möjligt samband, anf. st. s. 136.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SEISMISK KARTA

ÖFVER

SVERIGE

UPPRÄTTAD ÅR 1910

AF

RUDOLF KJELLÉN

Digitized by Google

1		Öfver 3000
2		3000—1500
3		1500— 500
4		500— 200
5		200— 100
6		100— 50

Göteborg
Kungsbacka
Borås
Jönköping
Vimmerby
Varberg
Falkenberg
Halmstad
Laholms-
bukten
Växjö
GOTLAND
Öresund
Helsingborg
Landskrona
Lund
Hanö-
bukten
Simrishamn
Ystad
Trelleborg

Digitized by Google

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS ÅRSSKRIFT 1909

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1908—1909

AF

JOHAN VISING
HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
1909

Digitized by Google

Digitized by Google

INNEHÅLL:

Digitized by Google

Under det sistförflutna läsåret har Högskolan träffats af en smärtsam förlust, i det en af hennes forne lärare, Öfverdirektören m. m. Dr *Carl Fredrik Ernst Carlson* med döden afgick den 7 april. Han utnämndes den 12 dec. 1890 till professor i historia och statskunkap vid Högskolan och kvarstod såsom sådan till slutet af år 1893, då han på egen begäran erhöll entledigande från denna befattning. Redan innan han tillträdde den, hade han deltagit i det förberedande arbetet för Högskolans upprättande och därvid bland annat till största delen utarbetat den *Ordningsstadga,* som ännu är gällande för Högskolan. Äfven efter afskedstagandet fortfor han att lifligt intressera sig för Högskolan, hvilken han särskildt såsom mångårig nitisk ledamot af Styrelsen för Stadsbiblioteket var i tillfälle att ytterligare göra viktiga tjänster. Högskolan skall alltid bevara honom i tacksamt minne, så mycket mera som detta minne, enligt hvad nedan nämnes, blifvit på ett särskildt anslående sätt hugfästadt genom öfverlämnandet till Högskolan af hans rika bibliotek.

En ny nådig *Stadga angående de filosofiska examina,* som utfärdades den 1 november 1907 och trädde i kraft den 1 augusti 1908, reglerar numera studierna och examinationen vid Högskolan liksom vid Statsuniversiteten. Denna nya stadga leder sitt ursprung till en vid Riksdagen 1902 uttalad önskan om studietidens förkortning och ett med hänsyn till examina mera praktiskt anordnande af studierna. Dessa önskemål torde i afsevärd grad tillgodoses genom stadgans bestämmelser om en maximaltid för examina och vissa kurser, om antalet ämnen i de olika examina, om propedevtiska kurser, om betygs giltighetstid m. m. Och någorlunda väl tränade lärare skola väl universiteten med iakttagande af dessa föreskrifter utan tvifvel kunna utbilda. Men huruvida de på samma gång skola vara i stånd att väcka kärlek till eller ens skänka någon inblick i lefvande vetenskap, att utveckla individu-

Digitized by Google

ella anlag, att genom sina lärare eller lärjungar göra nya, själfständiga insatser i det vetenskapliga arbetet eller öfver hufvud hålla den vetenskapliga nivån uppe såsom hittills, äro frågor, som bildningsvännen gör sig icke utan bekymmer för svaret.

Vid tiden för den nya stadgans trädande i kraft ägde Högskolan endast rätt att examinera enligt den gamla examensstadgan intill utgången af år 1908. Styrelsen ingick därför på förslag af Lärarerådet till Kungl. Maj:t med ansökningar om rättighet, dels att till denna tid få examinera äfven efter den nya stadgan, dels att från och med år 1909 få examinera efter de båda stadgorna, af hvilka dock den äldre endast är tillämplig i fråga om filosofie licentiatexamen och till och med vårterminen 1911. På samma gång anhöll Styrelsen, då Högskolans rättighet att få anställa akademiska disputationer likaledes utginge med år 1908, om förnyelse af denna rättighet. Dessa ansökningar hafva beviljats genom Kungl. Resolutioner af den 23 juli 1908 och 22 januari 1909, och Högskolan äger nu intill slutet af år 1913 rätt att anställa filosofiska examina och akademiska disputationer i samma omfång som förut och dessutom rätt att anställa fil. kandidat- och licentiatexamen samt fil. ämbetsexamen i ämnet nationalekonomi och sociologi (jfr föregående Årsredogörelse s. 10, 11).

Enligt den nya Examensstadgan är själfva examen endast en protokollföringsakt, under det att de egentliga pröfningarna utgöras af tentamina, d. v. s. af i regeln enskilda förhör, som kunna anställas på hvilka tider som hälst. Däraf följer, att en Examenskommission med särskild af Kungl. Maj:t förordnad ordförande ej mera har samma berättigande som förr. Också existerar icke numera för Högskolan någon Examenskommission; och det förordnande som professorn m. m. Dr *Esaias Tegnér* under nio år innehaft att vara ordförande däri och som utgick med år 1908, har på den grund icke förlängts. Väl är det ännu under några terminer tillåtet att aflägga filosofie licentiatexamen jämväl enligt den närmast föregående stadgan, och i så fall kunde måhända Kungl. Maj:t tänkas förordna en tillfällig Examenskommission under samma ordförandeskap som under nästföregående terminer. Det är emellertid föga sannolikt, att sådant kommer i fråga, och Högskolan får knappast tillfälle mera att räkna Professor *Tegnér*

Digitized by Google

bland sina medarbetare. Hon känner detta såsom en saknad och en förlust, och hon har gifvit uttryck åt dessa känslor och åt sin tacksamhet i en skrifvelse, som Styrelsen och Lärarerådet tillställt honom i början af detta år och hvarur jag tillåter mig här anföra följande:

»Det värf, som tillkommit Eder i Högskolans verksamhet, har Ni fyllt med en kompetens, som ej kunnat finnas i högre grad hos någon annan, och på ett sätt, som verksamt befordrat Högskolans bästa och på samma gång tillvunnit Eder varm tillgifvenhet från alla dem, som därvid arbetat under Eder ledning.

Därigenom tillkommer Eder en icke ringa del af den Högskolans framgång under de senaste åren, åt hvilken vi gemensamt glädja oss, och af den tillfredsställande organisationen af Högskolans arbete.

Vi betyga Eder härför Högskolans varma tack; och därtill foga vi våra tillgifna hälsningar och uppriktiga välönskningar för Eder själf och Edert framtida arbete i den fosterländska kulturens tjänst, med uttalande tillika af den förhoppningen, att Ni själf må känna tillfredsställelse af Edert deltagande i Högskolans verksamhet och allt framgent omfatta henne med Eder välvilja.»

En annan viktig följd af tillämpningen af den nya Examensstadgan är, att Högskolan nödgats i någon mån frångå sin hittills strängt fasthållna princip om undervisningens afgiftsfrihet för studenternas del. Flera af de propedevtiska kurser, som nu blifvit nödvändiga, kunna icke få rum inom ramen af professorernas ordinarie undervisning och hafva därför anförtrotts åt docenter, som därför uppbära en obetydlig afgift af kursdeltagarna. Denna afgift fastställes enligt Examensstadgans föreskrift för hvarje termin af Universitetskansleren, sedan Styrelsen å Lärarerådets vägnar ingifvit förslag därom. För närvarande utgår denna afgift i de få fall, där den förekommer, med i regeln 5 kronor per veckotimme och 10 kronor per skriftlig kurs. Tillsammantagna torde dock dessa afgifter knappast öfverstiga 20 kronor i termin för någon student, och de äro i det hela betydligt lägre än motsvarande afgifter vid Statsuniversiteten.

Då i den nya Examensstadgan *pedagogik* är upptaget såsom särskildt examensämne, och då Upsala Universitet redan äger professur däri och Lunds Universitet utan tvifvel snart erhåller en liknande lärostol, har Högskolan ansett sig böra skaffa sig rätt att examinera i detta ämne. Detta desto hällre som från och med 1910 en profårskurs kommer att förläggas till ett af Göteborgs Högre allmänna läroverk. Styrelsen har därför på Lärarerådets

Digitized by Google

förslag anhållit hos Universitetskansleren, att han måtte förordna Docenten *Herrlin* att tills vidare i förekommande fall förrätta examination i detta ämne samt fastställa föreslagen studieplan därför (Styr. prot. 26 maj). Kanslerens resolution härå har ännu icke inkommit.

Till åtlydnad af den nya Examensstadgans föreskrifter i § 5 har Högskolans Lärareråd låtit upprätta och af trycket utgifva en *Studiehandbok*, innehållande dels ofvannämnda stadga, dels *Studieplaner*, som stadfästs af Kansleren för Rikets Universitet den 6 augusti, dels andra för de studerande behöfliga upplysningar. Till studieplanerna har utgifvits ett *Bihang*, innehållande litteraturförteckning. Dessa båda böcker äro tillgängliga i bokhandeln.

De nya *Statuter*, som Kungl. Maj:t den 27 november 1908 låtit utfärda för Universiteten i Upsala och Lund, och som trädt i kraft med ingången af detta år, beröra endast i få delar, såsom i fråga om sättet för akademiska disputationers afläggande, Göteborgs Högskola, som har sina egna af Kungl. Maj:t stadfästa statuter.

Högskolans ekonomi, som i den sista Årsredogörelsen (s. 42) med skäl kunde betecknas såsom mindre tillfredsställande på grund af ständigt växande oafvisliga behof, har under läsåret väsentligen förbättrats tack vare en storartad offervillighet af några af Högskolans vänner, och särskildt af några ledamöter af dess Styrelse. Denna tillsatte den 1 september en kommitté, som skulle föranstalta om en noggrann utredning af Högskolans ekonomiska ställning och med ledning af denna utredning taga i öfvervägande, på hvad sätt Högskolans ekonomi skulle kunna tryggas för den närmaste tiden. Till ledamöter af denna kommitté utsågos Herrar Professor *Wijkander*, *Erik Wijk*, *Ivar Wærn*, *Gustaf Ekman* och *Rektor*. Sedan kommitterade funnit, att Högskolans nödvändiga årliga utgifter med 11 à 12 tusen kronor öfverstege hennes nuvarande årliga tillgångar, förklarade Herrar *Wijk*, *Wærn* och *Ekman*, att, under förutsättning att Stadsfullmäktige medgåfve Högskolan att af sina räntor använda 3,000 kronor mera om året än förut, de voro villiga att fylla

Digitized by Google

den återstående bristen. För detta ändamål utlofvade Herr *Wijk* en donation å 100,000 kronor, som skulle utbetalas den 1:sta mars 1909, men hvarå räntan skulle tillfalla Högskolan från och med början af samma år, under det Herrar *Wærn* och *Ekman* förbundo sig att årligen under fem år till Högskolan utbetala 2,000 kronor hvardera. På framställning af Styrelsen hafva Stadsfullmäktige medgifvit Högskolan att använda det föreslagna högre beloppet af sina räntor (näml. 130,000 kronor), och de nyssnämnda under förutsättning häraf utlofvade medlen hafva alltså till Högskolan utbetalats. För detta frikostiga understöd, som är desto mera välkommet, som det skänkts Högskolan i en bekymmersam belägenhet, stannar hon i den största tacksamhetsskuld till de ädelmodiga gifvarne, hvilka äfven förut på mångfaldigt sätt bevisat henne sitt varma intresse.

En annan välkommen gåfva har Högskolan fått mottaga af framlidne Herr *Gust. F. Bratt.* Genom ett gåfvobref af den 8 januari öfverlämnade han till Högskolan 10,000 kronor, hvarå räntan, sedan fonden fördubblats, skall, med afdrag af tio procent, som fortfarande skola tilläggas fonden, användas såsom bidrag till bekostande af den undervisning i engelska, franska och tyska språken, hvilken bestrides af infödda engelsmän, fransmän och tyskar. Herr *Bratt* har därmed kommit Högskolan till hjälp i ett afseende, där hon länge lifligt önskat att kunna vidtaga förbättringar i sin organisation, och hon vill härmed gifva ett uttryck åt sin uppriktiga tacksamhet härför och för det intresse, som gifvaren ådagalagt för henne.

Då emellertid icke dessa medel voro omedelbart disponibla för sitt ändamål, skulle Högskolan icke nu kunnat genomföra de önskvärda förbättringarna i undervisningen i främmande lefvande språk, om icke ytterligare understöd därför erhållits. Sådant har emellertid kommit Högskolan till del från Fru Konsulinnan *Oscar Ekman.* Hon har nämligen meddelat rektor, att hon ämnar före instundande läsårs början till Högskolan öfverlämna en gåfva af 10,000 kronor under namn af *Konsulinnan Oscar Ekmans fond* och dessutom, till dess räntorna å Gust. F. Bratts donation få användas, en årlig summa af 500 kronor, för att sålunda sätta Högskolan i stånd att äfven under kommande läsår anställa den e. o. lärare i engelska, som nu sedan trenne terminer, delvis med

Digitized by Google

understöd af för saken intresserade, biträdt vid undervisningen i detta ämne. Härigenom har Konsulinnan *Ekman* gifvit ett nytt vackert bevis på sin utomordentliga välvilja för Högskolan och ökat den tacksamhetsskuld, hvari Högskolan redan står till sin störste välgörares maka och rådgifvarinna.

Ytterligare ett bidrag till bekostande af den e. o. lärarens i engelska undervisning har Högskolan fått genom en anonym gåfva å 250 kronor från en »Armor-bearer of the philologers», för hvilken vänliga gåfva härmed uttalas ett uppriktigt tack.

Till underhåll af den nya byggnaden har Högskolan fått mottaga 5,000 kronor från samma håll, hvarifrån själfva byggnaden härstammar, nämligen från *Oscar och Maria Ekmans donationsfond.* För denna frikostiga och välkomna gåfva, som tillställts Högskolan på framlidne Konsul *Oscar Ekmans* dödsdag, den 14 maj, ber jag att här å Högskolans vägnar få uttala ett hjärtligt tack.

Ännu en stor och vacker gåfva till Högskolan är här att omnämna. En frände till framlidne Öfverdirektören *Ernst Carlson* har nämligen inköpt hans bibliotek och skänkt det till Högskolans historiska seminarium. Detta bibliotek har grundlagts af Professorn och Statsrådet *F. F. Carlson* och sedan kompletterats och utvecklats af sonen. Man förstår redan däraf, huru utomordentligt värdefull denna gåfva är, och med huru stor tacksamhet den mottages af Högskolan, som därigenom också erhållit det ädlaste och varaktigaste minne af sin förste professor i historia.

Tack vare den välvilja, med hvilken flere af Högskolans vänner sålunda omhuldat henne, har hon sett sig i tillfälle dels att i betydlig mån tillgodose det viktiga, i föregående Årsredogörelse s. 42 framhållna krafvet på professorernas ungefärliga likställande i ekonomiskt afseende med Statsuniversitetens professorer, dels att bereda en fullständigare undervisning i vissa fall, enkannerligen i främmande, lefvande språk (se härom nedan s. 14).

I sammanhang med en af Styrelsen den 8 januari beslutad och från och med detta år gällande löneförbättring för Högskolans professorer har på grund af öfverenskommelse mellan Styrelsen och Lärarerådet till Stadsfullmäktige ingifvits förslag om ändring af den paragraf i Högskolans Statuter, som innehåller

Digitized by Google

bestämmelserna för lärarnas pensionering. Detta förslag har godkänts af Stadsfullmäktige, och sedan den ifrågavarande ändringen den 5 mars erhållit Kungl. Maj:ts stadfästelse, lyda nu bestämmelserna om lärarnas pension på följande sätt:

§ 16.

Lärare, som uppnått sextiofem års ålder och minst trettio år varit i sådan egenskap anställd vid högskola, hvaraf åtminstone de tjugufem sista åren i Göteborg, skall, därest styrelsen ej anmodar honom att kvarstå och han själf därtill förklarar sig villig, afgå från sin befattning mot åtnjutande för sin återstående lefnad af en årlig pension, som är lika med den del af aflöningen, han innehade såsom lön vid afskedstagandet. Pensionerna utgå ur behållningar, bildade genom afkastningen af Högskolans fonder.

Af det belopp å 5,000 kronor, som Högskolan erhållit ur *Oscar och Maria Ekmans donationsfond*, har Styrelsen anslagit någon del att under innevarande sommar användas för smärre reparationer å högskolebyggnaden. Dessa utgöras endast af mindre efterarbeten, som alltid blifva nödiga i ett nytt hus; men byggnadsarbetet är i sin helhet så synnerligen omsorgsfullt och väl utfördt, att det knappast på länge torde kräfva grundligare reparationer.

I detta sammanhang må nämnas, att, sedan på anmodan af Oscar Ekmans sterbhusdelägare Herrar A. Dahlström och G. Huldt granskat räkenskaperna öfver Högskolans byggnads uppförande och inredande och funnit dem i behörig ordning samt försedda med vederbörliga verifikationer, Styrelsen den 11 september beslutit bevilja medlemmarna af Högskolans byggnadskommitté full och tacksam ansvarsfrihet och entlediga dem från deras uppdrag.

Af öfriga anslag, som Styrelsen under läsåret beviljat, må antecknas: 600 kronor till kompletterande af den geografiska institutionens materiel (Styr. prot. 3 dec.); 600 kronor till ett seminariebibliotek i klassiska språk (Styr. prot. 10 mars); 350 kronor till Högskolans representant vid universitetsjubileet i Genève i juli 1909 (Styr. prot. 8 april); 200 kronor till promotionen i maj (Styr. prot. 26 maj); 380 kronor till undervisningsmateriel i psykologi (ibid.); smärre belopp såsom fyllnadsarvoden åt Professor *Hellquist* och Docenten *Danell* för af dem gifna kurser (Styr. prot. 3 dec.).

Digitized by Google

Styrelsens sammansättning har icke undergått någon förändring. Herrar *Gustaf Ekman* och *Erik Wijk*, hvilkas af Stadsfullmäktige meddelade uppdrag att vara ledamöter af Styrelsen utgick med år 1908, hafva i denna egenskap omvalts till utgången af år 1911. Likaså har Dr *Fredrik Belfrage*, sedan hans mandat såsom styrelseledamot utgått med år 1908, af Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället omvalts för tre år. Till sin vice ordförande för 1909 har Styrelsen omvalt Prof. *Wijkander*, och till sin kassaförvaltare för samma tid Dr *Ekman* (Styr. prot. 16 dec.); det senare valet har af Stadsfullmäktige godkänts (skrifvelse af 22 dec.).

Styrelsen har, sedan sista Årsredogörelsen utgafs, haft nio sammanträden.

Den period af tre år, för hvilken undertecknad *Vising* senast valts till rektor, utgår den 1 instundande september. Enligt Statuternas föreskrift hade alltså Lärarerådet att företaga val af rektor för den instundande treårsperioden. Sedan undertecknad anhållit att härvid icke komma i åtanka, valdes den 8 maj till rektor nuvarande prorektor Professor *Ludvig Stavenow* med alla afgifna röster utom en. Den enhällighet, hvarmed detta val sålunda skett, är ett vittnesbörd om det förtroende, hvarmed Lärarerådet ställt Prof. *Stavenow* på den ansvarsfulla platsen såsom Högskolans ledare. Den nyvalde rektorn tillträder sin befattning vid instundande läsårs början eller den 1 september.

Till rektors ställföreträdare utsågs vid samma tillfälle i Prof. *Stavenows* ställe Prof. *Otto Sylwan*, och till ledamöter af Rektorsnämnden (utom rektor) Professorerna *Sylwan* och *Vising* med Professorerna *Cederschiöld* och *Lindberg* som suppleanter. Äfven dessa val gälla för tre år.

I Lärarerådet hafva inga andra förändringar inträdt än de, som bero på tjänstledigheter och tillfälliga förordnanden.

Tjänstledighet har under läsåret åtnjutits af Prof. *Vising* från 12 maj till vårterminens slut för fullgörande af uppdraget att vara censor vid mogenhetsexamina vid de högre allmänna läroverken; af Prof. *Paulson* under höst- och vårterminen på grund af sjukdom; af Prof. *Norström* från höstterminens början till 15

Digitized by Google

oktober på grund af sjukdom och från den 18 mars till påskferiernas början för utländsk resa; af Prof. *Wadstein* från den 15 november till höstterminens slut och från den 22 januari under en månads tid på grund af sjukdom samt från den 12 maj till vårterminens slut för fullgörande af uppdraget att vara censor vid mogenhetsexamina vid de Högre allmänna läroverken; af Prof. *Kjellén* från påskferierna till vårterminens slut för vetenskaplig studieresa; af Prof. *Steffen* från 17 maj till terminens slut för företagande af en längre resa i vetenskapligt syfte till utlandet; af Prof. *Nordenskjöld*, för företagande af en vetenskaplig studieresa till Sydvästra Grönland, från 21 maj till 15 september eller så länge därutöfver som resan på grund af kommunikationernas beskaffenhet nödvändigtvis kan komma att behöfva förlängas; af Doc. *Lagercrantz* (partiellt) under en veckas tid i november på grund af sjukdom; af Doc. *Grimberg* under höst- och vårterminen för enskilda angelägenheter; af Doc. *Romdahl* under september månad för studieresa till Paris; af Doc. *Herrlin* från vårterminens början till den 10 februari för fullbordande af specimensåligganden för professur i pedagogik. Dessutom har åt åtskilliga lärare af rektor beviljats tillfällig tjänstledighet på en eller några dagar. Doc. *Lagercrantz* har haft förordnande att förestå Prof. *Paulsons* och Doc. *Herrlin* att förestå Prof. *Norströms* ämbete under den tid, deras tjänstledighet omfattat.

Förordnade att biträda vid undervisningen i främmande lefvande språk har för höstterminen meddelats åt e. o. lärarne Rabbinen Dr *Karl Koch* (tyska), Herr *Albert Praquin* (franska), f. d. Kaptenen *Erik Gustaf Nordenström* (ryska) samt Dr *George Ernest Fuhrken* (engelska) och för vårterminen åt desamme med det undantag att, sedan Hr *Praquins* undervisning af förekommen anledning blifvit inställd vid midten af terminen, Fru *Praquin*, i Frankrike examinerad lärarinna, i sin mans ställe fått i uppdrag att under återstoden af terminen gifva en kurs i fransk välläsning och konversation, under det den af Herr *Praquin* ledda skriföfningskursen öfvertogs af professorn i romanska språk.

Lärarerådet har under det gångna läsåret haft aderton sammanträden.

Digitized by Google

Högskolan har haft förmånen att under sistlidna termin kunna få vid sig fästa tvenne förtjänte yngre vetenskapsmän, hvilka gjort sina hufvudsakliga studier vid Högskolan samt där aflagt sina examina och disputationsprof för filosofie doktorsgraden. Sedan nämligen Dr *Sven Bernhard Brisman* och Dr *Edvard Strömberg* inkommit med ansökningar att blifva förordnade till docenter, den förre i historia och den senare i tyska språket, blefvo de, på förslag af Lärarerådet, därtill af Styrelsen förordnade den 9 februari. Den 18 i samma månad fastställdes dessa förordnanden af Kansleren.

Bio-bibliografiska uppgifter hafva lämnats på andra ställen i Högskolans *Årsskrift:* om Docenten *Brisman* i *Inbjudning till den högtidlighet, hvarmed Filosofie Doktorspromotion kommer att anställas fredagen den 28 maj 1909 vid Göteborgs Högskola, utfärdad af Otto Sylwan, Promotor* (Göteborgs Högskolas Årsskrift, Bd XV), om Docenten *Strömberg* i *Inbjudning till den högtidlighet, med hvilken Filosofie Doktorspromotion kommer att anställas* [den 20 september 1907] (Göteborgs Högskolas Årsskrift, Bd XIII).

Tack vare här ofvan nämnda välvilliga understöd af vänner till Högskolan, hvilka särskildt intresserat sig för den nyspråkliga undervisningen, har Högskolan blifvit i tillfälle att för kommande läsår vidtaga kraftigare åtgärder än tillförene för tillgodoseende af undervisningen i främmande lefvande språk. Dels har åt Dr *G. E. Fuhrken* kunnat beredas en fastare anställning med ökad undervisning såsom e. o. lärare i engelska. Dels har ett något större belopp än hittills blifvit disponibelt såsom arvode för biträde vid undervisningen i franska. Då därjämte på framställning från Högskolan Göteborgs Handelsinstitut förenat sig med henne om anställande af gemensam biträdande lärare i franska, har härför kunnat vinnas en synnerligen väl meriterad vetenskapsman, Prof. *Paul Porteau.*

De föreläsningar, som bekostats af S. A. Hedlunds föreläsningsfond, hafva hållits af Teologie Professorn, Generaldirektorn för Kungl. Biblioteket i Berlin, W. Geh. Oberregierungsrat *Adolf Harnack,* Professorn i filosofi vid Universitet i Jena, Geh. Re-

Digitized by Google

gierungsrat *Rudolf Eucken* samt Professorn i geologi vid Stockholms Högskola, Friherre *Gerard De Geer*.

Professor *Harnack*, som i september höll ett antal föreläsningar i Stockholm och Upsala, inbjöds, sedan rektor under hand därom rådfört sig med ledamöter af Högskolans Styrelse och Lärareråd, att hålla en eller flera föreläsningar å Högskolan. Denna inbjudan antogs, och den 25 september föreläste Professor *Harnack* härstädes *über den Nutzen und Schaden der Religionsgeschichte für das Studium der alten Geschichte des Christentums*. Föreläsningen åhördes af så många som Högskolans stora sal kunde rymma och mottogs med det lifligaste bifall, vittnande om det intresse och den förståelse, föreläsaren vunnit.

Professor *Euckens* föreläsningar voro uppskjutna från föregående år, för hvilket han redan mottagit inbjudning att föreläsa här. På anförda skäl anhöll han emellertid att få framflytta sina föreläsningar till nyssförflutna vårtermin, och sedan Lärarerådet medgifvit detta, höllos dessa den 30 mars, 1 och 3 april. Ämnet var *Das Glücksproblem in der Gegenwart* och den intressanta och vältaliga utvecklingen däraf beredde de talrika åhörarna en tillfredsställelse, som gaf sig uttryck i lifligt bifall.

Professor *De Geer* föreläste den 15, 17 och 19 april om ämnet *Huru slutade istiden?* och framlade därvid för sina talrika, ytterst intresserade åhörare de viktiga, i många fall epokgörande resultaten af sina mångåriga specialforskningar öfver det afhandlade ämnet.

Utom dessa ärade gäster har Högskolan också haft förmånen få mottaga Dr *Sven Hedin*, som den 24 april i Högskolans stora sal höll föredrag om sin sista forskningsfärd. Till detta föredrag hade han haft vänligheten inbjuda jämte andra äfven Högskolans Styrelse och lärare samt ett stort antal af Högskolans studenter, hvilka stanna i stor tacksamhetsskuld till den frejdade forskaren för hvad han skänkt dem genom sin medryckande föreläsning.

De *sommarkurser*, hvilkas anordnande vid Högskolan under augusti 1908 omnämnts i föregående Årsredogörelse s. 15, 16, vunno liflig anslutning. Ur den å Organisationskommitténs vägnar afgifna berättelsen om dessa kurser må här anföras följande utdrag:

Kurserna, som pågingo under 12 dagar, öppnades af Professor *Johan Vising* med en offentlig föreläsning i Högskolans aula om *Stil och stilforskning* fredagen den 14 aug. kl. 10 f. m. och afslutades af Professor *Aug. Wijkander* med en likaledes

Digitized by Google

offentlig föreläsning om *Alkemien och den nyare tidens uppfattning af de materiella kropparnas natur*, tisdagen den 25 aug. kl. 12 m. Under kurserna höllos sammanlagdt 121 föreläsningar, hvaraf 110 å Högskolans lokaler och 11 å Chalmersska löroanstaltens. Dessutom höllos å den senare 27 timmars laborationsöfningar i hvartdera af ämnena kemi och fysik. Å Göteborgs Museum leddes förevisningar å konstafdelningen 14 timmar och å zoologiska afdelningen 12 timmar för grupper af kursdeltagare om 30 st. åt gången. Dessutom förevisades under sakkunnig ledning Göteborgs Aftonblads, Göteborgs Handelstidnings och W. Zachrissons tryckerier samt Göteborgs elektricitetsverk. Den samtidigt med sommarkurserna anordnade lekkursen pågick å Heden under sammanlagdt 12 timmar. Som afslutning på föreläsningarna i geologi och geografi företogos under vederbörande föreläsares ledning exkursioner i geologi och geografi. Af föreläsarna voro 13 lärare vid Göteborgs Högskola, 4 vid Chalmersska läroanstalten, 1 vid allm. läroverken och 1 vid Göteborgs högre samskola. Öfriga föreläsare voro 2 medicine doktorer och 1 stadsrevisor samt från främmande orter Fröken *Signe Widell* och Docenterna *Edv. Lehmann*, Köpenhamn, och *Martin P. Nilsson*, Lund. Inalles medverkade vid kurserna 25 föreläsare.

I enlighet med kommitterades beslut höllos vid kurserna två diskussionsaftnar med diskussion öfver ämnena *Mål och medel vid undervisningen i Sveriges historia* och *Konstens förädlande och uppfostrande inflytande*. Det förra inleddes af Docenten *Carl Grimberg*, det senare af Professorerna *O. E. Lindberg* och *Gustaf F. Steffen*. Båda diskussionerna höllos i Högskolans aula och voro mycket talrikt besökta.

— —

Kursdeltagarnas antal uppgick till 724, hvartill kommo icke få, som deltogo genom att lösa biljetter till enstaka föreläsningar och serier. Af deltagarna voro 370 från Göteborg och 354 från skilda delar af landet. Det öfvervägande antalet utgjordes af lärare och lärarinnor vid Sveriges folk- och småskolor.

Kurserna åtnjöto i anslag af allmänna medel sammanlagdt 4,000 kronor, däraf Riksdagen på Kungl. Maj:ts förslag beviljat 2,000 och Göteborgs Stadsfullmäktige efter motion af Rektor *Rudolf Röding* och Dr *Gustaf Ekman* 2,000 kronor.

— —

Det allmänna omdömet bland kursdeltagarna tycktes vara, att Göteborgs Högskolas sommarkurser 1908 voro i hög grad instruktiva och i alla afseenden vällyckade, och undertecknad har från många deltagare fått mottaga skrifvelser, som gifva uttryck åt tillfredsställelsen och glädjen öfver att hafva fått vara med om dem.

Göteborg den 15 febr. 1909

Per Holmén
Sommarkursernas byråföreståndare

Ett särskildt omnämnande förtjänar den anordning, som Professor *Lundström* gifvit åt sin undervisning under april och maj månader. Denna undervisning förlades nämligen, sedan Styrelsen

Digitized by Google

på Lärarerådets förord därtill lämnat sitt bifall, till Rom. Där har Prof. *Lundström* under nämnda tid för de Högskolans studenter, som mera ingående ägnat sig åt latinstudiet, 8 till antalet, hållit föreläsningar i latinsk historia, arkeologi och topografi samt anställt demonstrationer och exkursioner för studiet af samma ämnen. De öfver denna undervisning förda diarierna vittna om den utomordentliga energi, hvarmed densamma bedrifvits, och då studiet på ort och ställe, där antikens lif pulserat, måste hafva varit af största betydelse för kursdeltagarna, hafva dessa och med dem Högskolan i sin helhet all anledning att vara Prof. *Lundström* mycket tacksamma för hans romerska föreläsningskurs. Denna tacksamhet ökas för studenternas vidkommande därigenom, att Prof. *Lundström* på ett så omtänksamt sätt förberedt resan dels genom studiernas läggning under vårterminens förra del, dels genom det ekonomiska understöd, han genom afgifter för en serie under vintern vid Högskolan hållna föreläsningar anskaffat åt flertalet af kursdeltagarna.

En mera ingående redogörelse för denna kurs och de därunder utförda arbetena ämnar Prof. *Lundström* sedermera själf offentliggöra.

Högskolan har under det gångna året fått mottaga flera inbjudningar till universitetsfester och vetenskapliga möten, nämligen till en internationell historisk Kongress i Zaragoza 14—20 oktober; till Universitetets i Genève 350-årsfest, tillika 400-årsjubileet af Calvins födelse, den 7—10 juli; till det katolska Universitetets i Louvain 75-års fest, den 9—11 maj; till den högtidlighet, hvarmed Observatoriet i Treptow den 4 april invigt sin nya byggnad; till den internationella arkeologiska Kongressen i Kairo i april. Endast till jubileet i Genève har Högskolan varit i tillfälle sända representant, nämligen undertecknad *Vising;* till de öfriga ofvannämnda festligheterna har Högskolan sändt hyllningstelegram eller skrifvelser.

Af Högskolans *Linnéfond* (jfr föregående Årsredogörelse s. 8, 9) har Lärarerådet tilldelat (prot. 6 febr.) Prof. *Kjellén* för resa till Japan m. fl. orientaliska länder Kr. 1,500, Prof. *Wadstein* för resa till Tyskland Kr. 500 samt Prof. *Steffen* för deltagande i en sociologisk kongress i Bern Kr. 150.

Digitized by Google

Det s. k. *auskultantstipendiet* (jfr föregående Årsredogörelse s. 36) har, sedan det åter uppgått till 500 kronor, af Lärarerådet tilldelats Prof. *Björkman*, nu i tur att uppbära detsamma (Lärar. prot. 28 nov.).

Om den under läsåret meddelade undervisningen hafva lärarna lämnat nedanstående uppgifter:

JOHAN VISING,

Fil. Dr, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk), K. N. O. 2:a kl.

Franska: Undervisningen i romanska språk har under läsåret endast omfattat *franska*. Enskilda föreläsningar 1 t. i veckan h. t. och v. t. öfver *Contes choisis* af Alphonse Daudet, ed Nordström. De studerande, som deltagit i denna kurs, hafva vanligtvis själfva uppläst och, där så behöfts, öfversatt och tolkat de genomgångna styckena: *La famille Joyeuse* — *La dernière classe* — *Le porte-drapeau* — *Les mères* — *Le siège de Berlin* — *L'enfant espion* — *Le turco de la Commune* — *La partie de billard* — *Un décoré du 15 août* — *Les petits pâtés* — *Les émotions d'un perdreau rouge*. Tolkningen har kompletterats af läraren. De sålunda föredragande deltagarna ha varit studerandena B. Laurén (5 ggr), G. Tjus (1 g.), R. Grane (4 ggr), K. G. Samuelsson (1 g.), G. Biller (1 g.), A. Bergman (7 ggr), Dagmar Nordström (2 ggr). — Ensk. föreläsningar öfver *Paris & Langlois, Chrestomathie du moyen âge* med inledning om franska språkets historia pågingo med 1 t. i veckan från läsårets början till början af mars, då de aflöstes af skriftliga öfningar.

Praktiska öfningar hafva pågått med 1 t. i veckan h. t. och v. t. och bestått i uppläsning och analys af *Koschwitz, Les parlers parisiens* t. o. m. s. 71, i förening med teoretisk framställning af de franska ljudens artikulation och beteckning. Föredragande hafva varit, utom läraren, studerandena K. G. Samuelsson (1 g.), G. Biller (2 ggr), B. Rosenbund (1 g.), A. Bergman (3 ggr), R. Grane (5 ggr), B. Laurén (2 ggr), G. Stern (2 ggr), B. N. W. Elander (1 g.).

Skriftliga öfversättningsöfningar till franska anordnades i senare hälften af mars såsom ersättning för de öfningar af samma slag, som Herr Praquin förut under läsåret ledt. Under 1 t. i veckan (31 mars—6 maj) genomgicks förut utförd och rättad öfversättning af R. Gustafssons saga »Om kungen, som inte kunde sofva».

Seminarieöfningar öfver fransk syntax hafva pågått 2 t. hvarannan vecka h. t. och v. t., hvarvid temporas och modusformernas syntax genomgåtts. Föredragande hafva varit studerandena K. G. Samuelsson (1 g.), R. Grane (3 ggr), G. Biller (1 g.), B. Laurén (2 ggr), A. Bergman (2 ggr).

Samtliga dessa kurser hafva varit afsedda för filosofisk ämbetsexamen och filosofie kandidatexamen. Ingen studerande vid Högskolan har under läsåret förberedt sig till licentiatexamen i romanska språk.

Digitized by Google

JOHANNES PAULSON,

Fil. Dr, Professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i grekiska), R. N. O.

Har under läsåret på grund af sjukdom varit tjänstledig.

VITALIS NORSTRÖM,

Fil. Dr, Professor i filosofi, En af de Aderton i Svenska Akademien, R. N. O.

Filosofiens historia: a) Första perioden af den grekiska filosofiens historia (ensk. föreläsningar 3 t. i veckan under h. t.); b) Första perioden af den modärna filosofiens historia (enskilda föreläsningar 4 t. i veckan under april och maj).

Psykologi och logik: Enskilda föreläsningar 4 t. i veckan under v. t. före påsk.

Seminarieöfningar: Platos idélära i belysning af valda dialogställen 2 t. hvarannan vecka under v. t.

Föreläsningarna i filosofiens historia och seminarieöfningarna ha afsett filosofisk ämbets- och kandidatexamina, i psykologi och logik teologisk-filosofisk examen.

Tjänstledig på grund af sjukdom h. t. till midten af oktober, v. t. 3 veckor omedelbart före påsk.

GUSTAF CEDERSCHIÖLD,

Fil. Dr, Professor i nordiska språk, R. N. O.

Fornisländsk och fornnorsk grammatik: Hufvuddragen af ljud- och formläran, med anslutning till F. Holthausens Elementarbuch (ensk. föreläsningar 2 t. i veckan under h. t.).

Fornisländsk litteratur: *Ynglinga saga*, prologen samt kap. 1—35 (ensk. föreläsningar 2 t. i veckan hela läsåret).

Svensk stilistik: Den svenska stilistikens begrepp, redogörelse för den behandling ämnet hittills erhållit; öfversikt af den analytiska stilistikens särskilda grenar samt försök till systematisk framställning af den syntetiska stilistikens hufvudprincip; det senare partiet medhunnet t. o. m. läran om väckandet af affekter (ensk. föreläsningar 1 t. i veckan under hela läsåret).

Svensk litteratur: se *Seminarieöfningar!*

Seminarieöfningar (ledda gemensamt af Prof. Cederschiöld och Sylwan 2 t. i veckan under v. t.): Tegnérs *Fritjofs saga*, litteraturhistoriskt, textkritiskt, metriskt, stilistiskt, språkligt och historiskt-arkeologiskt belyst genom föredrag af enskilda lärjungar samt inlägg i diskussionen af de öfriga och af ledarna. Öfningarna ha varit afsedda såväl för blifvande litteraturhistorici (resp. litteraturgranskare) af facket som för blifvande lärare.

Digitized by Google

LUDVIG STAVENOW,

Fil. Dr, Professor i historia och statskunskap (med undervisningsskyldighet i historia), R. N. O.

Svensk historia: *Öfversikt af Sveriges historia med särskild hänsyn till källorna och litteraturen för densamma* (ensk. föreläsningar 4 t. i veckan under sept. och okt.); *Behandling af valda uppgifter rörande Sveriges nyare historia* (seminarieöfningar 2 t. hvarannan vecka).

Allmän historia: *Inledning till nya tidens historia* (ensk. föreläsningar 4 t. i veckan under november och 3 t. i veckan v. t.); *Det engelska världsväldets grundande* (offentl. föreläsningar 1 t. i veckan under februari och mars).

Föreläsningarna öfver Sveriges historia utgjorde en öfversikt af källorna för de särskilda epokernas historia och en redogörelse för den viktigare historiska litteraturen rörande hvarje epok. Föreläsningarna öfver nya tidens begynnelser redogjorde för det latinska eller västeuropeiska statssystemets beståndsdelar vid medeltidens slut samt gåfvo korta öfversikter öfver de särskilda mer betydande staternas uppkomst och politiskt-kulturella tillstånd vid nya tidens inbrott. Båda dessa föreläsningsserier voro förenade med examinatorier. De offentliga föreläsningarna öfver engelska världsväldets grundande utgjorde en öfversikt i stora drag af Englands yttre politiska historia från revolutionen 1688 till freden i Paris 1763 med mera ingående karaktäristiker af de förnämsta ledande statsmännen. I historiska seminariet föredrogos och diskuterades följande uppsatser, under h. t.: *Förslagen till förändring i borgarståndets sammansättning vid riksdagarna 1817—18, 1823 och 1828—30* (Stud. Gunnar Florén), *Det Richert-Anckarsvärdska förslaget till nationalrepresentationens omdaning* (Stud. Olof Rydholm); under v. t.: *Konung Gustaf I:s förhållande till påfvestolen intill 1527* (Stud. Cornelius Kullin), *Beskattningen af den svenska kyrkan genom konung Gustaf I intill 1527* (Stud. Olof Johansson), *Herredagen i Odense 1526 och dess betydelse för den danska kyrkoreformationen* (Stud. Greta Röding), *Sammankallandet af Västerås Riksdag 1527 och förberedande åtgärder för densamma* (Stud. Gunnar Bondeson). Därjämte lästes och kommenterades under h. t. de viktigaste delarna af Konungabalken i M. E. L. L. samt under v. t. samtliga akter rörande Vesterås riksdag 1527. Vid sistnämnda aktstudier höllos tvänne muntliga föredrag: *Kritisk granskning af Vesteråsriksdagens bevarade akter, jämförda med Peder Svarts Krönika* (Kand. Olof Olsson).

EMIL LINDBERG,

Fil. Dr, Professor i semitiska språk, R. N. O.

Hebreiska: *Grammatik* jämte explikation med grammatisering (ensk. föreläsningar 4 t. i veckan h. t.).

Tolkning af Genesis jämte repetition och komplettering af föreg. termins grammatiska kurs (ensk. förel. 4 t. i veckan v. t.).

Tolkning af profeten Joel (ensk. förel. 1 t. i veckan v. t.).

Klagovisorna (seminarieöfningar 1 t. i veckan h. t.).

Digitized by Google

Arabiska: *Tolkning af Delila-sagan* i Tusen och en natt (ensk. förel. 1 t. i veckan h. t.).

Hebreisk och arabisk metrik: (ensk. förel. 1 t. i veckan h. t.): *Den israelitiska Jahwe-religionens uppkomst och utveckling fram emot tiden för kristendomens uppträdande* (6 offentl. förel. under febr. och mars).

Föreläsningarna öfver Hebreisk grammatik och Genesis hafva fortgått ungefär efter samma plan som föregående läsår. *De öfver Delila-sagan* samt *Hebreisk och arabisk metrik* ha varit afsedda för högre betyg i fil. kandidatexamen. Af de förstnämnda hafva medhunnits 698:e—700:e natten i berättelsen. — *De offentliga föreläsningarna öfver Jahwismens uppkomst och utveckling* ha förutom litteraturredogörelse omfattat föranmärkningar rörande den israelitiska religionens karaktär före uttåget ur Egypten — redogörelse för olika hypoteser rörande Jahwismens uppkomst. — bevis för, att Moses sannolikt af Keniterna mottagit grunddragen till den Jahwism han förkunnade för sitt folk — hvad som utmärkte denna och för öfrigt den israelitiska religionen fram emot profeternas dagar — hur Jahwismen fördjupas och förädlas, i synnerhet genom Amos, Hosea, Mika, den äkta Jesaja, Deuteronomion, Jeremia, Hesekiel, Deuterojesaja och Jona, hvarunder den alltmer utvecklar sig från s. k. henoteism och kollektiv religion till slutligen ren monoteism, universell religion och personlig religiositet — vändpunkten från och med Hezekiel under de skriftlärdes ledning, då tôran blir den ledande principen och lagrättfärdigheten frälsningsmedlet — tills dess inemot tiden för Kristi framträdande Jahwismen genom sin lagformalism och yttre rättfärdighetssträfvan på sätt och vis gör religiös bankrutt hos de lägre samhällslagren, men ändock kan gifva kristendomen i arf sådana viktiga idéer som odödlighet, uppståndelse, himmelrike, sedlig renhet och rättfärdighet m. fl. — *Seminarieöfningarna öfver Klagovisorna*, som denna termin afslutats, hafva fortsatts från föregående termin efter samma plan och på samma sätt som under densamma.

EVALD LIDÉN,

Fil. Dr, Professor, innehafvare af Oscar II:s professur i jämförande språkforskning med sanskrit, R. N. O.

Fornindisk grammatik: På ensk. förel. 2 t. i veckan under h. t. och v. t. till och med mars gafs en tämligen utförlig framställning af den fornindiska *nominalböjningen* (jämte nödiga delar af *ljudläran*), hvarvid äfven det viktigaste af den grekiska, latinska och germanska nominalböjningens historia indrogs i framställningen.

Fornindiska texter — dels Rigvedahymner, dels lättare texter — tolkades på seminarieöfningar under större delen af läsåret, till någon del också på kostnadsfria lektioner utanför föreläsningsprogrammet.

Jämförande grammatik: På ensk. förel. 2 t. i veckan under hela läsåret behandlades den indoeuropeiska *konsonantläran* med särskild hänsyn till klassiska och germanska språk. Hufvuddragen af samma språks *nominalböjning* genomgingos i samband med föreläsningarna öfver fornindisk grammatik.

Digitized by Google

ELIS WADSTEIN,

Fil. Dr, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Tysk språkhistoria (ensk. förel. 3 t. i veckan i sept., 2 t. i veckan i okt. och 1 t. i veckan under mars och april).

Nyhögtyska: *Inledning till studiet af tyska språket* (ensk. förel. 3 t. i veckan under en del af mars).

Tysk fonetik (i fören. med prakt. öfningar, 3 t. i veckan under en del af mars och under april samt 4 t. i veckan under en del af maj).

Uttalsöfningar (1 t. i veckan under sept. och okt.).

Skriftliga öfversättningar till tyska (1 t. hvarannan vecka under v. t.).

Af lärjungar författade *uppsatser*, som af läraren granskats:

Af fil. stud. *K. Samuelsson: Stilistische Bemerkungen über neuhochdeutsche Hauptwörter.*

Af fil. stud. *S. Bergstrand: Bruket af* **machen** *och* **tun**.

Af fil. stud. *E. Sköld: Stilistische Bemerkungen über neuhochdeutsche Beiwörter.*

Af fil. stud. *E. Bengtsson: Stilistische Bemerkungen über neuhochdeutsche Hauptwörter.*

Svensk språkhistoria: *Gamla lånord* (de flesta inkomna från eller öfver tyskan) *i språklig och kulturhistorisk belysning* (offentl. förel. 4 ggr i okt.).

OTTO SYLWAN,

Fil. Dr, Professor i estetik med litteratur- och konsthistoria.

Allmän litteraturhistoria: Ensk. förel. dels öfver Shakespeare och det engelska renässansdramat (h. t. 2 v. t.; v. t. jan.—febr. 3 v. t.), dels öfver den tyska klassicismen (maj 3 v. t.).

Svensk litteraturhistoria: Ensk. förel. dels öfver J. H. Kellgren (h. t. 2 v. t.), dels öfver Esaias Tegnér (v. t. mars—april 3 v. t.); dessutom ha på seminarieöfningar Tegnérs bref genomgåtts och kommenterats (h. t. 2 t. hvarannan vecka) och gemensamt med prof. Cederschiöld Tegnérs *Fritjofs Saga* (v. t. 2 v. t.), hvarom se ofvan!

RUDOLF KJELLÉN,

Fil. Dr, Professor i statskunskap och statistik.

Statslära: 7 offentl. förel. h. t. öfver *Staten som lifsform.*

Politik: *Svensk statskunskap*, 4 t. i v. under h. t.

Praktiska öfningar, 2 t. hvarannan vecka under h. t. och v. t. före påsk.

Statsrätt: *Sveriges gällande statsrätt*, omkr. 6 t. i veckan under v. t. före påsk.

På de offentliga föreläsningarna framlades konturerna till en systematisk statslära på empirisk grund, hvarvid särskild uppmärksamhet ägnades statens natursida (land och folk).

Kursen i svensk statskunskap var uppställd efter denna statsläras principer. Där behandlades sålunda efter hvartannat riket, nationen och samhället,

Digitized by Google

hvartill vårterminens kurs i författningsläran sedan anslöt sig som fortsättning och afslutning. Finansrätten föredrogs i sammanhang med statsförvaltningen under läsning och kommentering af senaste riksstat. 1909 års grundlagsreformer voro på alla punkter föremål för en särskildt utförlig framställning.

De praktiska öfningarna under höstterminen behandlade smärre ämnen af geopolitisk och statistisk art, nämligen *Sveriges och Norges gemensamma vattendrag*, *Flodgränsernas roll i Europas politiska karta* samt *Folkmängdsberäkningar för Europas stater åren 1909 och 1925*. Under vårterminen koncentrerades öfningarna på *Berlinertraktaten 1878*, hvarvid icke blott traktatens olika paragrafer utan äfven kongressens protokoller samt förberedande och åtföljande diplomatiska akter lästes och kommenterades ur framför allt geopolitiska synpunkter. Deltagarne voro under h. t. 6, under v. t. 12.

GUSTAF F. STEFFEN,

Fil. Dr, Professor i nationalekonomi och sociologi.

Allmän nationalekonomi: *Penningar och kredit. Inledning till den moderna folkhushållningens studium* (en propedevtisk kurs, afsedd för fil. kandidat- och fil. ämbetsexamen; — ensk. förel. 2 t. i veckan under h. t.). *Den nationalekonomiska litteraturens förnämsta verk från och med Adam Smith* (ingår i fordringarna för högre betyg i fil. kandidat- och fil. ämbetsexamen; — ensk. förel. 4 t. i veckan under v. t. före påsk).

Speciell nationalekonomi: *Finansvetenskap* (en kurs i finanshushållningens historia och teori, med särskildt afseende på Sverige, England och Tyskland; ingår i studierna för fil. kand.- och fil. licentiatexamen; — ensk. förel. 2 t. i veckan under h. t.).

Sociologi: *Samhällslifvets former* (en öfversikt öfver den sociologiska litteraturen från och med Aug. Comte, med särskild hänsyn till de olika forskarnes uppfattning af sociologiens föremål, resp. samhällslifvets former; — 4 t. i veckan under v. t. efter påsk).

Seminarieöfningar: Under läsåret har fil. stud. Alarik Jacobi utarbetat och i seminariet föredragit en uppsats om *Arbetslönernas historia i Sverige efter 1860* samt en uppsats om *Motiverna för människans ekonomiska handlingar*. Fil. stud. Carl Olof Landegren har författat och föredragit en uppsats om *Jordränteteorierna hos Adam Smith, David Ricardo, Heinrich von Thünen och Karl Marx*. Dessutom har fil. stud. Axel Salomon inledt en diskussion om *Hansans handelspolitik gentemot Sverige* samt hr Svante Lunddahl skrifvit en uppsats om *Teorierna för arbetslönen*. Seminarieöfningar hafva hållits 2 t. hvarannan vecka under h. t. och under v. t. före påsk samt 2 t. hvarje vecka efter påsk.

ERIK BJÖRKMAN,

Fil. Dr, innehafvare af Andrew Carnegies professur i engelska språket och litteraturen.

Nyengelska: Shakespeares *Macbeth* (ensk. förel. 1 t. i veckan under h. t. och v. t. t. o. m. den 19 april).

Digitized by Google

Shakespeares språk och verskonst (ensk. föreläsningar 1 t. 1 veckan under h. t. och v. t., t. o. m. den 27 april).

Engelsk fonetik (ensk. föreläsningar 2 t. i veckan fr. o. m. den 6 april—25 maj).

Medelengelska: De medelengelska dikterna *Dame Siriz, On god Ureisun of ure Lefdi, Patience, Chaucer's Pardoner's Tale* jämte behandling af valda kapitel af den medelengelska grammatiken och den engelska språkhistorien (ensk. förel. 2 t. i veckan under h. t. och v. t.).

Fornengelska: Cynewulfs *Elene*, seminarieöfningar 2 t. hvarannan vecka under h. t. och v. t. Vid dessa öfningar hafva dessutom följande refererande föredrag hållits (i förening med diskussion): Fil. Dr Edv. Strömberg, Källorna för Cynewulfs *Elene*, Fil. kand. G. Roman öfver Henr. Schück, *Studier i Beowulfssagan*, Fil. kand. G. Ageberg öfver G. Hackmann, *Kürzung langer Tonvokale im Alt-, Mittel- und Neuenglischen* samt af Fil. lic. H. Ling öfver L. Morsbach, *Zur Datierung des Beowulfepos.*

OTTO NORDENSKJÖLD,

Fil. Dr, Professor i geografi (med handelsgeografi) och etnografi, R. N. O.

Allmän geografi: (2 t. i veckan under h. t. samt 1 t. i veckan under v. t.). Höstterminens föreläsningar utgjorde en inledande, propedevtisk kurs, medan under vårterminen en ingående framställning lämnades af kartors konstruktion och användning, med särskild tillämpning på våra svenska kartverk.

Speciell geografi: (2 t. i veckan under h. t. och v. t.). Under höstterminen genomgicks utförligt Schweiz' och Alpernas geografi. Under vårterminen lämnades en likaledes tämligen utförlig framställning af Sveriges naturgeografi, befolkningsgeografi och näringskällor.

Öfningar i geografi och kartkunskap: (2 t. hvarannan vecka under h. t., 2 t. i veckan under v. t.). Vårterminens undervisning har utgjorts af förra delen af den i studieplanen föreskrifna propedevtiska kursen, hvaremot under h. t. öfningarna voro afsedda för något längre komna lärjungar. I samband därmed förekommo ock seminarieöfningar, där ett antal uppsatser föredrogos af lärjungarna.

Geografiska exkursioner i Göteborgs omgifningar anordnades vid höstterminens början.

Den geografiska undervisningsmaterielen har under året ökats dels genom sedvanliga gåfvor af kartor från Rikets allmänna kartverk samt Förenta Staternas geologiska undersökning, dels genom en kartserie, skänkt af Norges topografiske Opmaaling, dels ock genom inköp (från Genève) af en serie handstycken illustrerande geografiska företeelser samt af den genom Sveriges geologiska undersökning för skolornas bruk sammanställda bergartsamlingen, och slutligen af en modell af bergskedjebildning genom öfverskjutning. Det geografiska handbiblioteket, som flitigt begagnats, har ökats dels genom inköp, dels genom gåfvor från de geografiska föreningarna i Helsingfors och Köpenhamn samt från några enskilda gifvare.

Digitized by Google

VILH. LUNDSTRÖM,

Fil. Dr., Professor i klassiska språk (med undervisningsskyldighet i latin).

Enskilda föreläsningar: Under höstterminen genomgicks (2 t. i v.) propedevtiskt *den romerska litteraturens historia* från och med Cicero till och med Tacitus samt (1 t. i v.) i mera bred och djup framställning *Latiums topografi* såsom komplement till föregående läsårs föreläsningar öfver det antika Roms topografi.

Seminarieöfningarna under höstterminen hade på den propedevtiska afdelningen liksom föregående läsår till ämne *Tacitus' Agricola* och på afdelningen för licentiatexamen *Statius' Thebais* (hvardera 2 t. hvarannan vecka).

Vårterminens undervisning i Göteborg (januari—24 mars) var helt och hållet afsedd som förberedelse till den på annat ställe omnämnda studiekursen i Rom. Så genomgicks på enskilda föreläsningar *den romerska topografiens källor och historia* (2 t. i v.) och *inledning* till den romerska *topografien* (1 t. i v.), hvarjämte *öfningar på grundval af Rönströms lärobok i romersk topografi* (1 t. i v.) afsågo att göra lärjungarna fullt förtrogna med den romerska topografiens elementer.

Vårterminens undervisning på resan till Rom (24 mars—3 april) **och i Rom** (april—maj) kommer att blifva föremål för särskild utförligare redogörelse. Den omfattade dels *enskilda* föreläsningar öfver *Roms äldsta historia* (3 t. i v.) och *romerska privatantikviteter* (1 t. i v.) dels *demonstrationer af antika monument* (8—10 t. i v.), dels slutligen *exkursioner i Latium* (1 dag i v.).

Seminarieöfningarna (2 t. i v.) under hela vårterminen såväl i Göteborg som Rom behandlade *valda texter af historiskt och topografiskt innehåll* (speciellt den konstantinska regionsbeskrifningen), hvarjämte nyare arkeologisk och topografisk litteratur refererades.

OTTO LAGERCRANTZ,

Fil. Dr, Docent i grekiska språket och litteraturen, förordnad att förestå professuren i klassiska språk med undervisningsskyldighet i grekiska.

Enskilda föreläsningar: Platons *Phaidon* (2 t. i veckan h. t. och 4 t. i veckan förra delen af v. t.). *Marcus evangelium* (4 t. i veckan senare delen af v. t.). Wilamowitz *Griechisches Lesebuch* (valda ställen; 2 t. i veckan h. t.).

Seminarieöfningar: Solmsen *Inscriptiones graecae selectae* (valda inskrifter; 1 t. i veckan h. t. och 1 t. i veckan förra delen af v. t.). Grekisk paleografi (1 t. i veckan senare delen af v. t.).

ELIAS JANZON,

Fil. Dr, Docent i klassisk filologi.

Cicero De oratore: Under enskilda föreläsningar (1 t. i veckan hela läsåret

Digitized by Google

hafva de 24 första kapitlen af första boken blifvit kritiskt och exegetiskt genomgångna.

Skriftliga exercitier i latin hafva fortgått med 1 t. i veckan under hela läsåret.

ELOF HELLQUIST,

Fil. Dr, Professors n. h. o. v., Lektor, Docent i nordiska språk.

Fornnordisk mytologi (ensk. förel. 1 t. i veckan). II. Gudaläran. Heroerna.

Det svenska språkets historia (proped. kurs 2 t. i veckan). Öfversikt af svenska språkets släktskapsförhållanden. Kort inledande öfversikt af urnordiskan och svenska språkets utvecklingsskeden. v. Friesens »Fornsvenska paradigm» jämte ljudhistoriska förklaringar. Språklig analys af några stycken ur Magnus Erikssons landslag. Äldre nysvenska i anslutning till Noreen-Meyers och Hildebrands läseböcker, under jämförelse med fornsvenskan och nuvarande språkbruk. Äldre och yngre svensk accentuering. Hvarje föreläsning förhör och efter föreläsningarnas slut två timmars examination.

SVEN LÖNBORG,

Fil. Dr, Docent i geografi.

Enskilda föreläsningar (1 t. i veckan sept. och okt.): *Allmän geografi med särskild hänsyn till skolundervisningen.*

AXEL L. ROMDAHL,

Fil. Dr, Intendent vid Göteborgs Museum, Docent i konsthistoria.

Kopparstickets och träsnittets historia (ensk. föreläsningar 1 t. i veckan under h. t.).

Gotikens skulptur och måleri (ensk. förel. 1 t. i veckan under v. t.).

Seminarieöfningar: Under h. t. valda uppgifter ur kopparstickets och träsnittets historia (stilistisk och teknisk analys af grafiska blad, bestämningsöfningar, monografiskt studium af särskildt Schongauer, Dürer och Rembrandt. — Under v. t. ikonografiska och stilanalytiska uppgifter rörande gotikens skulptur och måleri.

Dessutom hafva granskats uppsatser af herr Arvid Baeckström om »Landskapskompositionens» utveckling i Holland under 1600-talets förra hälft, af herr Sverker Ek om »Hamburgermästaren Bertram» och om »Kompositionen hos Jan Steen». Seminarieöfningar hafva hållits två timmar i hvarje vecka under hela läsåret.

Utom denna undervisning hafva dessutom tvänne af Högskolans studenter under vistande i Paris i september månad blifvit af läraren vägledda vid studiet af denna stads muséer och monument.

I samband med undervisningen har vid slutet af vårterminen anordnats en utfärd af läraren, studenter och auskultanter till Alvastra, Vadstena, Linköping, Vreta kloster och Kaga.

Digitized by Google

AXEL HERRLIN,

Fil. Dr, Docent i filosofi.

Filosofiens historia: Ensk. förel. 4 t. i veckan under h. t., samt 2 t. i veckan under v. t., närmast afsedda för betyget godkänd i fil. ämbets-, fil. kand- och teol. fil. examen.

Psykologi samt pedagogikens teori och historia: Kurs jämlikt examensstadgan under v. t. 1909 för filos. ämbetsexamen (2 t. i veckan).

L. A. JÄGERSKIÖLD,

Fil. Dr, Intendent vid Göteborgs Museum, Docent i djurgeografi och zoologi.

Djurgeografi: (2 t. i veckan från den 24 mars till den 19 maj). Dessa föreläsningar hafva varit förlagda till Göteborgs Museum, hvars för detta ändamål användbara samlingar tagits i anspråk för demonstrationer vid föreläsningarna.

GIDEON DANELL,

Fil. Dr, Docent i nordiska språk.

Svensk ljudlära (ensk. förel. 2 t. i veckan h. t.): Allmän fonetik. Svenska språkets konsonant- och vokalsystem; de särskilda ljudens förekomst i språket; accent och kvantitet. Norsk ljudlära (med särskildt afseende fästadt vid den norska ortografien). Dansk ljudlära (på samma sätt som föreg.).

CARL KOCH,

E. o. lärare i tyska.

Under h. t. öfversattes Anna Wahlenbergs *Vägg om Vägg*, sid. 7—70, under v. t. samma bok, sid. 73—137 (2 t. i veckan) och höllos tyska talöfningar i anslutning till Kron-Hungerlands *Deutschland u. die Deutschen* (1 t. i veckan). Dessutom har biträde lämnats vid rättandet af skriftliga öfversättningar till tyska (1 t. i veckan).

ALBERT PRAQUIN,

E. o. lärare i franska.

Innanläsning och konversation 2 t. i v. h. t. och halfva v. t.
Öfversättning till franska (muntlig) 1 t. i v. h. t. och halfva v. t.
Skriföfningar 1 t. i v. halfva v. t.

Under senare delen af v. t. har en del af denna undervisning öfvertagits dels af professorn i romanska språk, dels af Fru *Praquin* (se ofvan s. 13).

Digitized by Google

ERIK NORDENSTRÖM,

f. d. Kapten, e. o. lärare i ryska, R. S. O.

Elementarkursen (2 t. i veckan): Undervisningen har omfattat: Formlära (efter C. M. Lindforss): Nominas deklination, pronomina, räkneordens deklination, kongruens och praktiska användning. Verbens hufvudformer, indelning, aspekter och konjugation, de viktigaste reglerna af syntaxen och ordbildningsläran ha inhämtats efter anteckningar under lektionerna.

Fortsättningskursen (1 t. i veckan): Explikation af rysk litteratur (O. Asboth, »Russische Chrestomathie» och E. Berneker, »Russisches Lesebuch»). Dessa explikationsöfningar ha städse varit förenade med språkliga kommentarier och kortare föredrag öfver olika delar af form- och ordbildningsläran samt syntaxen. Skriföfningar efter diktamen, förberedande talöfningar.

Uttalslärans viktigaste regler ha i elementarkursen inhämtats hufvudsakligen genom anteckningar efter föredrag på lärorummet eller praktiskt under öfningarna i innanläsning.

GEORGE ERNEST FUHRKEN,

M. A., Fil. Dr, e. o. lärare i engelska.

Writers of To-day (offentliga förel. en gång i veckan under okt. och nov.).

Charles Dickens (Offentliga förel. en gång i veckan under mars och början af april).

Praktiska öfningar i läsning af fonetiska texter (1 t. i veckan v. t.), i öfversättning till engelska (1 t. i veckan) och i tolkning af engelska texter (2 t. i veckan under hela läsåret).

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra Årsredogörelsens utgifvande blifvit af Högskolans lärare publicerade eller äro under tryckning.

E. Björkman:

Über den Namen der Jüten (i Englische Studien, Band 39 S. 356 ff.).

Ne. *ingle* 'a darling, paramour' (Archiv für das Studium der neueren Sprachen. Band 122).

Recensioner och bokanmälningar i Englische Studien, Archiv für das Studium der neueren Sprachen, Deutsche Literaturzeitung.

Uppsatser och recensioner i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Mittelenglische und anglo-normannische Namen auf -in (Archiv für das Studium der neueren Sprachen; under tryckning).

Digitized by Google

Sven Brisman:

Om tillämpningen af utvecklingsprincipen vid historieundervisningen på öfverstadiet (Pedagog. tidskr. 1909).

Samskolans »fria lektioner» (Göteborgs H. Samskolas årsredogörelse 1908—1909).

A. U. Bååth:

Wagners sagor. IV. Parsifal. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.

Dikter och artiklar i tidningar och kalendrar.

Gustaf Cederschiöld:

Språk i språket. I. Öfversikt af stilarterna och *II. Stilgranskning* (= nr 163 o. nr 164 af Studentföreningen Verdandis Småskrifter), Stockholm 1909.

Om kontamination i nutidssvenskan. Några anteckningar. (I Inbjudningsskrift till Filosofie doktorspromotionen vid Göteborgs Högskola den 28 maj 1909.) Göteborg 1909.

Svensk läsebok. Andra kursen. Sjette upplagan. Göteborg 1909.

Kortare uppsatser i språkliga och litteraturhistoriska ämnen, införda i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Har dessutom medverkat vid redaktionen och korrekturläsningen af de under läsåret utkomna och under tryckning varande häftena af *Ordbok öfver svenska språket*, utg. af Svenska Akademien.

G. E. Fuhrken:

Recensioner och öfversättningar i *Moderna språk.*

Tillsammans med *J. A. Afzelius:*

An English Reader for Middle and Upper Forms with Notes in Swedish. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner, 1908.

Carl Grimberg:

Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan: del V.

Sveriges historia för folkskolan h. III och IV (under medverkan af Frans von Schéele).

Elof Hellquist:

Anmälan af »Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län.. utgivna av Kungl. ortnamnskommittén» (Arkiv för nordisk filologi XXV).

Anmälan af samma arbete i Nordisk tidskrift 1909.

Svar på »Några antikritiska anmärkningar» (Arkiv för nordisk filologi XXV).

Digitized by Google

Ett svenskt litterärt storverk (anmälan af E. Lagerlöfs Homeros' Odyssé; Göteborgs Aftonblad 26 nov. 1908).

Deltagit i granskningen af de under året utgifna häftena af *Ordbok öfver svenska språket*, utgifven af Svenska Akademien.

Axel Herrlin:

Minnet och dess pedagogiska problem, 346 s. Stockholm 1909 (i Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola).

Elias Janzon:

Redigerat *Föreläsningar och öfningar vid Göteborgs Högskola Höstterminen 1908* och *Vårterminen 1909* samt *Göteborgs Högskolas Katalog Höstterminen 1908* och *Vårterminen 1909*.

L. A. Jägerskiöld:

Kleine Beiträge zur Kenntnis der Vogeltrematoden I. I Centralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde u. Infektionskrankheiten Abt. I. Originale B. 48. Hft 3.

Ein neuer Nematode, Dorylaimus Crassioides, aus dem Thuner See in der Schweiz. I Zoolog. Anzeig. B. 33. N:o 19/20.

Zur Kenntnis der Nematoden-Gattungen Eustrongylides u. Hystrichis. I Nov. Acta Reg. Soc. Upsal. S. IV vol. 2. N:o 3.

Freilebende Süsswassernematoden. I Süsswasserfauna Deutschlands. Fischer. Jena.

Nematoden aus Ägypten und dem Sudan (eingesammelt von der Schwedischen Zoologischen Expedition). I Rictularia u. Dichelyne. I Results of the Swedish Zoological Expedition to Egypt & the White Nile 1901. Part III.

Berättelse rörande Göteborgs Musei Zoologiska afdelning för 1908. I Gbgs Musei Årstryck.

Artiklar och recensioner i tidningar och tidskrifter.

Rudolf Kjellén:

Ett program, nationella samlingslinjer. Stockholm, Hugo Gebers förlag. 1908.

Japans »ancien régime», III, i Statsvetenskaplig Tidskrift 1908.

Artiklar i utrikes- och inrikespolitik, hufvudsakligen i tidningen »Vårt Land» 1908.

R. O. § 46, i »Stockholms Dagblad» 5/3 1909.

Otto Lagercrantz:

Tre recensioner i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Digitized by Google

Evald Lidén:

Ein ägyptisches Wort bei Hesych, i tidskriften »Glotta», bd. II, Göttingen 1909.

O. E. Lindberg:

Jobsboken eller lidandets problem på israelitisk mark (uti serien »Populärt vetensk. förel. vid Göteborgs Högskola, ny följd»), Stockh. 1908.

De olika religionernas biblar (i arbetet: »Gudsordets utvecklingsgång i världen»), de 6 sista häftena, Stockh. 1909.

Artiklar, skizzer och recensioner i tidningar och tidskrifter.

The condition and prospects of liberal Christianity in Sweden (uti »Proceedings and Papers of the fourth international Congress of religious liberals», Boston).

Vilh. Lundström:

Redigerat *Eranos, Acta philologica Suecana.*

Artiklar i *Nordisk Familjebok*, nya uppl.

En stor mängd dagspolitiska och litterära artiklar i tidningar och tidskrifter.

Sven Lönborg:

Jesu liknelser. Verdandis småskrifter 1908.

Paulus. Verdandis småskrifter 1908.

Historisk religionsundervisning. Dagens Nyheter 1908.

»Om opartisk undervisning och lärofrihet.» Dagens Nyheter 1908.

Studentexamen. Dagens Nyheter 1909.

Hädelse. Handelstidningen 1909.

Smärre artiklar och *recensioner* i Handelstidningen och Pedagogisk Tidskrift.

Religionshistoria (i nykterhetsorden Verdandis studiehandbok).

Göteborgs Högre Samskolas *Årsredogörelse 1908—1909.*

Tillsammans med Märta Ambrosius:

Atén på Perikles och Sokrates tid (Stockholm 1909).

Otto Nordenskjöld:

Sven Hedin: Scientific Results of a Journey in Central Asia, i Ymer, 1908, h. 2.

Die praktische Verwertung der Polarländer und die Spitzbergenfrage, i Deutsche Revue, april 1909.

Sven Hedin och hans senaste resa, i Ord och Bild, mars 1909.

On the copper-ores in the District of Porsanger. Helsingborg 1909.

Redigerat *Wissenschaftliche Ergebnisse der schwedischen Südpolar-Expedition 1901—03* (fortsättning).

Digitized by Google

Artiklar i svenska och utländska tidningar och tidskrifter.
Kortare notiser och *referat* i Ymer.

Erik Nordenström:

Maxim Gorkij: Om Djäfvulen m. fl. noveller (Göteborg 1908, Wettergren och Kerber).

Paul Birnkoff: Leo Tolstoj, hans lif och hans verk. Band II (Stockholm 1909, P. A. Norstedt & Söner).

Vitalis Norström:

Inträdestal öfver G. H. J. Ljunggren i 21 delen af Svenska Akademiens Handlingar. Sthlm 1909.

Johannes Paulson:

Ännu en gång »Kung Fjalar». Finsk Tidskrift april 1909.

Metriska anteckningar till Johan Bergmans »Ur forntidens sång». Språk och Stil 1909.

Anmälan af Erland Lagerlöfs öfversättning af Homeros' Odyssé. Nordisk Tidskrift 1909.

Emil Rodhe:

Tyska Talövningar. Ny, delvis omarbetad upplaga. Stockholm 1908, C. E. Fritze.

E. Budde, Blätter aus meinem Skizzenbuch. Mit Anmerkungen herausgegeben. Ny, delvis omarbetad upplaga. Stockholm 1908, C. E. Fritze.

Moderne erzählende Prosa. Mit Anmerkungen herausgegeben. Stockholm 1909, C. E. Fritze.

Ur vår tids litteratur. Häft. 9. Gustaf af Geijerstam. Stockholm 1908, A. Bonnier. — Häft. 10. Carl Snoilsky. Stockholm 1908, H. Geber.

Redigerat tidskriften *Moderna Språk* under höstterminen 1908 och däri författat åtskilliga *artiklar* och *recensioner* under läsåret 1908—1909.

Axel L. Romdahl:

Roger van der Weyden och tvänne medeltidsbroderier från svenska kyrkor. Kult och Konst 1908, häft. 3.

Studier öfver Roger van der Weydens figurstil och komposition. Kult och Konst 1908, häft. 4 (under tryckning).

Detaljstudier i Linköpings domkyrka. Meddelande från Östergötlands fornminnesförening 1908.

Stenhuggarmärken i Linköpings domkyrka. Fornvännen 1909, häft. 1.

Joachim Bueckelaer i Stockholm och i Hamburg. Arktos 1909, häft. 3.

Ivar Arosenius. Arktos 1909, häft. 4.

Digitized by Google

Anteckningar till tallrikens historia. Fataburen 1909, häft. 1.

Per Hasselbergsstudier. II. *Eget och främmande.* Göteborgs Musei årsskrift 1908.

Svensk Medeltidskonst. Grundlinier till föreläsningar vid sommarkurserna vid Göteborgs Högskola 1908.

Uppsatser i tidningar och tidskrifter.

Ludvig Stavenow:

Tvenne utkast till oppositionsprogram från slutet af Gustaf III:s regering (i Historisk Tidskrift 1908).

Anmälan af »Luise Ulrike, etc., Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. Herausgegeben von F. Arnheim. Band I» (i Hist. Tidskrift 1909).

Göteborgs Högskola (i Stockholms Dagblads Göteborgsnummer d. 6 december 1908).

Dödsruna öfver Ernst Carlson (i Göteborgsposten d. 8 april 1909).

Artiklar i Nordisk Familjebok (Nya upplagan).

Gustaf F. Steffen:

Sociala Studier. Försök till belysning av nutidens samhällsutveckling. Häft. I, andra, delvis förbättrade upplagan. Stockholm, Hugo Gebers förlag, 1909.

Ur Englands samhällsliv och kultur. Urval ur förf:s tidigare arbeten om England. Stockholm, Albert Bonniers förlag, 1909.

Lagstiftningen om smärre jordbruk och jordlotter i England, Skottland och Irland. Bilaga XIV till Officiella Emigrationsutredningens skrifter. Stockholm 1909.

England och demokratismen. Några iakttagelser i det nya århundradet. Stockholm, Albert Bonniers förlag, 1909.

Artiklar i Göteborgs Handelstidning och Social Tidskrift.

Otto Sylwan:

Stockholms Posten och Kellgren (under tryckning i Samlaren, Årg. 30, 1909).

Europas litteraturhistoria (tillsammans med Dr Just. Bing, under tryckning).

Recension af Samlaren, Årg. 29 (i Svenska Dagbladet).

Universitetsundervisning och föreläsningsskyldighet (i Det Nya Sverige, Årg. 3, 1909).

Johan Vising:

Om stil och stilforskning. Föreläsning vid öppnandet af Göteborgs Högskolas sommarkurser den 14 augusti 1908. Tryckt i *Nordisk Tidskrift*

Digitized by Google

för vetenskap, konst och industri 1909, häft. 1, samt i italiensk öfversättning i *Rivista d'Italia* 1909.

Artiklar i Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie och i Archiv für das Studium der neueren Sprachen.

Har ock utgifvit denna *Årsredogörelse.*

Bland sådana af Högskolans lärare under det gångna läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande nämnas:

E. Björkman: Vistades under juni—augusti 1908 i Tyskland (Göttingen) i och för biblioteksstudier.

A. U. Bååth: Erhållit ett af Svenska Akademiens större stipendier till vittra författare.

Innehar ett af statens stipendier åt vittra författare.

Gideon Danell: Företog under sommaren 1908 med understöd af statsmedel en två månaders resa till Östersjöprovinserna för studium af därvarande svenska dialekter.

Elof Hellquist: Af Kungl. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk d. 21 sept. 1908 anmodad att såom sakkunnig biträda Kungl. Öfverstyrelsen vid afgifvande af förslag till undervisningsplan för gymnasiet.

L. A. Jägerskiöld: Insamlings- och studieresor inom Sverige bl. a. enl. uppdrag af Sv. Vet.-Akad. till Tåkern för studier af dess Nematodfauna.

Besökt Helsingfors Universitets Zoolog. Institution.

Rudolf Kjellén: Utsågs den 14 juli 1908 till suppleant i årets kyrkomöte för Karlstads stifts andra valdistrikt.

Föreläste i dec. 1908 på inbjudning i de svenska kolonierna i Hamburg, Paris och London.

Företog i början af april 1909 en till minst 3 månader beräknad studieresa till Östra Asien.

Evald Lidén: Kallades den 2 dec. 1908 till korresp. ledamot af Finsk-ugriska sällskapet i Helsingfors.

Deltog såsom representant för Göteborgs Högskola och Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle i XV. Internat. Orientalistkongressen i Köpenhamn i aug. 1908.

Utnämndes den 6 juni 1909 till riddare af Kungl. Nordstjärneorden.

O. E. Lindberg: Representant för Högskolan och K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället vid XV Internat. Orientalistkongressen i Köpenhamn 1908.

Vilh. Lundström: Företog sommaren 1908 en två månaders studieresa till Italien för grekiska och latinska handskriftsstudier och i dec. 1908 en kortare resa till Danmark och Tyskland såsom sekreterare i Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet samt vistades fr. o. m. april månad 1909 i Rom på grund af Styrelsens beslut om undervisningens förläggande dit under april och maj månader.

Digitized by Google

Sven Lönborg: Företog sommaren 1908 en pedagogisk studieresa till Danmark, Holland och Tyskland.

Otto Nordenskjöld: Förordnades af Kungl. Maj:t såsom den ena af Sveriges representanter i den internationella polarkommissionen.

Bevistade i juli 1908 såsom ombud för svenska regeringen samt för Högskolan den internationella geografkongressen i Genève; fungerade där som ordförande å en af kongressens sektioner.

Ledde på uppdrag af Kungl. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk under våren och hösten 1908 dels en teoretisk kurs, dels geologiska och geografiska exkursioner för lärare och lärarinnor vid Göteborgs läroverk.

Valdes den 9 nov. 1908 till sekreterare i K. Vetenskaps och Vitterhetssamhället i Göteborg.

Företog i jan. 1909, delvis i vetenskapligt syfte, en resa till Tyskland, Österrike-Ungern och Schweiz.

Emil Rodhe: Företog julen 1907—1908 en resa till Frankrike, delvis i studiesyfte.

Utnämndes den 6 juni 1909 till riddare af Kungl. Nordstjärneorden.

Axel L. Romdahl: Företog under september med understöd af Letterstedtska föreningen en resa till Frankrike.

Ludvig Stavenow: Valdes af Högskolans Lärareråd den 8 maj 1909 till rektor för Göteborgs Högskola under nästföljande tre läsår.

Gustaf F. Steffen: Företog sommaren 1908 en studieresa till England för att på uppdrag af Officiella Emigrationsutredningen studera lagstiftningen om smärre jordbruk och jordlotter på de brittiska öarna.

Invaldes i april 1909 till *associé* af *Institut International de Sociologie* i Paris.

Elis Wadstein: Förordnades af Kungl. Maj:t att i egenskap af censor deltaga i öfvervakandet af mogenhetspröfningarna vid Rikets allmänna läroverk under år 1909.

Johan Vising: Valdes i december 1908 till ordförande för 1909 i Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle.

Förordnades i april att såsom censor deltaga i övervakandet af mogenhetsexamina vid Rikets allmänna läroverk.

Invaldes i maj till ledamot af Letterstedtska föreningen.

Till ledamöter af redaktionskommittén för Högskolans *Årsskrift* har Lärarerådet för 1909 omvalt Professorerna *Vising* och *Norström* (med Prof. *Stavenow* såsom suppleant) samt Bibliotekarien *Wåhlin* och till revisorer af Årsskriftens räkenskaper för 1908 utsett Professor *Lundström* och Docent *Lagercrantz* (Lärar. prot. d. 8 dec.).

Årsskriftens XIV band, argången 1908, har utkommit och innehåller:

Digitized by Google

1. *Sexti Propertii elegiae.* Relegit et suecice convertit *Elias Janzon.* II. Liber secundus.

2. Några anmärkningar om de nordiska verben med mediageminata. Af *Elof Hellquist.*

3. Studier öfver verbalabstrakterna i nutida svenska. Af *Gustaf Cederschiöld.*

Årsredogörelse 1907—1908.

Af *Populärt vetenskapliga Föreläsningar vid Göteborgs Högskola,* Ny följd, hafva banden VI och VII utkommit: *O.E.Lindberg,* Jobs-boken eller lidandets problem på israelitisk mark, samt *Axel Herrlin,* Minnet och dess pedagogiska problem. Stockholm, Albert Bonniers förlag.

Till ledamöter af redaktionskommittén för denna publikation hafva återvalts för år 1909 Professorerna *Stavenow, Cederschiöld* och *Sylwan* och till revisor för dess räkenskaper under 1908 har utsetts Prof. *Wadstein* (Lärar. prot. 8 dec.).

Det *Filologiska Samfundet* har under läsåret haft 6 sammankomster, vid hvilka föredrag hållits af följande bland Högskolans lärare:

Erik Björkman: Nordiska personnamn i England.

Elias Janzon: Propertii Cleopatra och två andra elegier af tredje boken.

Otto Lagercrantz: Om en kemisk receptbok från det gamla Egypten.

Evald Lidén: Nyutkommen litteratur. Smärre meddelanden.

Emil Lindberg: Hezekiels betydelse i Jahwismens utveckling.

Vilhelm Lundström: Bidrag till tolkningen af de nordiska namnen hos Plinius och Ptolemaios.

Sven Lönborg: Förbundsarken.

Otto Sylwan: Tegnérs verskonst i Frithjofs saga.

Johan Vising: Om stilistikens berättigande.

Densamme: Romanska etymologier.

Dessutom har föredrag hållits af:

Carl Lindsten: Ett par latinska ord i språkhistorisk belysning.

Den *Historiska Föreningen* har under läsåret haft fem sammankomster, hvarvid följande föredrag hållits:

Digitized by Google

Professor L. *Stavenow: Sverige och Danmark 1863—1864.*

Fil. Kand. E. *Naumann: Taine som historiker.*

Professor O. *Sylwan: Ur Johan Nyboms papper.*

Kapten O. *Mannerfelt: Karl XII:s fälttågsplaner 1707—1709.*

Professor L. *Stavenow: Lovisa Ulrika efter hennes familjekorrespondens.*

Docent A. *Romdahl: Götik och renässans.*

Fil. Doktor C. D. *Marcus: E. G. Geijers poetiska åskådning under mandomsåren.*

Docent S. *Brisman: Svenska arbetarförhållanden före 1720.*

En *Geografisk Förening* bildades under höstterminen på initiativ af lärare och studenter vid Högskolan. Sammanträdena, som hållas på Högskolan, ha under läsåret varit sex, vid hvilka föredrag hållits af, bland andra,

Docenten L. *Jägerskiöld: Om geografi och djurlif,* samt

Professor O. *Nordenskjöld: Om jordbäfningar samt om den planerade Grönlandsexpeditionen 1909.*

Studentkåren har hos Styrelsen anhållit om stadfästelse af förslag till ändring af vissa paragrafer i dess Stadgar (i föreg. Årsredogörelse, s. 36). Ändringarna afse hufvudsakligen höjning af terminsafgiftens belopp och sättet för afgiftens erläggande. Att terminsafgiften ansetts böra höjas, beror hufvudsakligen därpå, att Studentkåren ej mera kan få åt sig upplåten lokal i det hus, som Högskolan förr disponerade och hvari den hittills haft sina rum. De föreslagna stadgeändringarna hafva efter Lärarerådets tillstyrkande af Styrelsen fastställts (Styr. prot. 26 maj).

Af Högskolans undervisning hafva under året begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsstadgan § 7) under h. t. 142, under v. t. 139. Af dessa äro 113 namn gemensamma för båda terminernas kataloger. De kvinnliga studerandes antal har varit 18 under båda terminerna.

Under h. t. inskrefvos 47 nya lärjungar, under v. t. 16.

Enligt uppgift till vårterminens katalog hafva lärjungarna beredt sig för följande examina:

Digitized by Google

Filosofie licentiatexamen	17
» kandidatexamen	27
Efterpröfning	1
Filosofisk ämbetsexamen	51
Teologisk-filosofisk examen	11

Trettiotvå studerande hafva icke uppgifvit sig afse någon särskild examen.

Af de studerande, som bereda sig till filosofie licentiatexamen, hafva 15 aflagt filosofie kandidatexamen, 2 filosofisk ämbetsexamen.

Auskultanterna (Ordningsstadgan § 13) hafva under h. t. varit 39, under v. t. 41.

Såsom *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (Ordningsstadgan § 14) hafva antecknat sig (utan frånräkning af namn, som förekomma antecknade flera gånger) under h. t. till 3 serier 873 personer, under v. t. till 4 serier 2,035 personer.

Följande *examina* hafva under läsåret aflagts vid Högskolan:

den 7 september 1908:
Fil. kand. *Axel Leon. Ahlmark* fil. lic.-ex.
» » *Hjalmar Alving* fil. lic.-ex.
» » *Carl Lindsten* fil. lic.-ex.
» stud. *J. S. Lindquist* teol. fil. ex.
» » *J. E. Ericsson* teol. fil. ex.

den 10 oktober 1908:
Fil. kand. *Carl David Marcus* fil. lic.-ex.
» » *Moritz Marcus* fil. lic.-ex.
» » *Sven A. Grén Broberg* fil. lic.-ex.

den 8 december 1908:
Fil. kand. *Harald Ling* fil. lic.-ex.
» » *Hugo Emanuel Östman* fil. lic.-ex.
» stud. *Gustaf Stern* fil. kand.-ex.
» » *Hjalmar Strömberg* fil. ämb.-ex.
» » *Sven Bergstrand* fil. ämb.-ex.
» kand. *Anders Holmertz* efterpröfning i geografi.
» lic. *A. V. Bergny* efterpröfning i geografi.

den 30 januari 1909:
Fil. stud. *Esaias Berglund* fil. kand.-ex.
» » *Knut Gunér* fil. kand.-ex.

den 27 mars 1909:
Fil. stud. *Gösta Wåhlstedt* fil. kand.-ex.

Digitized by Google

den 3 juni 1909:

Fil. kand. *Erik Naumann* fil. lic.-ex.
» stud. *Johannes Rhodin* fil. kand.-ex.
» » *A. Jacobi* fil. kand.-ex.
» » *Emil Bolger* fil. kand.-ex.
» » *P. Holm* fil. ämb.-ex.
» » *Magnus Hallberg* teol. fil. ex.

Tre disputationsprof för filosofie doktorsgrad hafva under läsåret aflagts vid Högskolan, nämligen den 30 oktober af Fil. licentiaten *Carl David Marcus*, den 8 december af Fil. licentiaten *Sven Bernhard Brisman* och den 13 maj af Fil. licentiaten *Rudolf Elander*. Lic. Marcus' afhandling hade till titel *Vilhelm Fredrik Palmblads romantiska berättelser 1812—1819*, och därå fungerade såsom opponent å Lärarerådets vägnar lektorn vid h. a. läroverket i Örebro Fil. dr *Knut Fredlund*. Lic. Brismans afhandling hade till titel *Realisationsfrågan 1808—1834*. I. *Frågans förhistoria och första framträdande 1808—1818*. Såsom Lärarerådets opponent fungerade docenten Dr *Carl Grimberg*. Lic. Elanders afhandling hade följande titel: *The Chief of the Indian Clan in North America*. Opponent å Lärarerådets vägnar var docenten vid Lunds Universitet, Teol. kand. *Torgny Segerstedt*.

Alla tre profven hafva godkänts, och Licentiaterna *Marcus*, *Brisman* och *Elander* promoverades efter Kanslerns medgifvande den 28 maj till filosofie doktorer. Att förrätta promotionen hade Lärarerådet utsett Professor *Otto Sylwan*, som till den högtidliga akten utfärdat särskild inbjudning, åtföljd af en vetenskaplig afhandling *Om kontamination i nutidssvenskan. Några anteckningar af Gustaf Cederschiöld*.

Med afseende på framtida doktorsutnämningar har Lärarerådet gjort följande uttalande: Lärarerådet utnämner vid läsårets slut efter anmälan hos Kansleren för rikets universitet till filosofie doktorer de filosofie licentiater, hvilka efter vid Högskolan aflagdt godkändt disputationsprof för filosofie doktorsgrad därtill anmäla sig.

Högskolans stipendier hafva af Lärarerådet utdelats på följande sätt:

af räntan å *David Carnegies stipendiefond* (Kr. 20,000) Kr. 500 till Fil. mag. *Hj. Strömberg* och Fil. kand. *K. Kloo* hvardera;

af *James Carnegies* stipendiemedel (Kr. 1,500) Kr. 400 till

Digitized by Google

hvar och en af Fil. kand. *E. Engström, C. E. Göransson* och Fil. stud. *S. Bergstrand* samt Kr. 300 till Fil. kand. *G. Nordal.*

Af *Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen* ha efter förslag af Lärarerådet Kr. 200 tilldelats Fil. studd. *H. Armini, J. Rhodin, T. Blomquist* och *E. Bolger* hvardera.

Göthildastiftelsens stipendium å Kr. 300 har tilldelats Fil. kand. *Sophie Carlander.*

Kinds härads stipendium har tilldelats Fil. studd. *K. O. Petersson, T. Blomquist, C. E. Strömberg* och *G. J. Söhrman* med 50 kr. hvardera.

Som sista redogörelsen för *Göteborgs Stadsbibliotek,* hvarmed Högskolans bibliotek är förenadt, ännu icke föreligger, kunna detaljerade meddelanden om detta icke gifvas. Här må blott nämnas, att Stadsbiblioteket ökats med 4040 nummer, att antalet besök utgjort 18,298, antalet utlånade band 8,512 samt till begagnande på stället framtagna 12,095.

Till ledamot af Biblioteksstyrelsen har Högskolans Styrelse omvalt för 1909—10 Prof. *Stavenow,* som vid slutet af 1908 var i tur att afgå.

Högskolans fonder uppgingo, enligt Drätselkammarens till Styrelsen lämnade redogörelse, vid ingången af år 1908 till följande belopp:

Edvard Magnus' fond (af år 1879)	Kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden (af år 1880)	»	586,000: —
David Carnegies fond (af år 1887)	»	552,944: 89
Oscar Ekmans fonder (af åren 1888, 1898, 1903)	»	455,000: —
Göteborgs undervisningsfond (af år 1891)	»	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond (af år 1891) ..	»	20,000: —
Pensionsfonden (från 1891)	»	159,874: 40
Göteborgs Högskolas Gustaf Adolfsfond (af år 1895)	»	30,000: —
Olof Olofson Wijks minne (af år 1896)	»	100,000: —
James Carnegies donationsfond (af år 1898) ..	»	50,000: —
Aron Philipssons donationsfond (af år 1900) ..	»	10,000: —
August Röhss' donationsfond (af år 1901) ..	»	350,000: —
Olof Wijks donationsfond (af år 1901)	»	150,000: —
Transport	Kr.	2,837,010: 36

Digitized by Google

	Transport Kr.	2,837,010: 36
Oscar Ekmans 6 junifond (af år 1904)	»	10,000: —
Andrew Carnegies fond (af år 1904)	»	181,500: —
Ivar Wærns bidrag (af år 1905) till bildandet af en Änke- och pupillkassa jämte inbetalningar och räntor	»	50,217: 13
S. A. Hedlunds föreläsningsfond (af år 1907)..	»	20,108: 93
Göteborgs Högskolas Linnéfond (af år 1908)..	»	50,358: 33
Dispositionsfonden	»	305,641: 16
	Summa Kr.	3,454,835: 91

Motsvarande summa vid ingången af år 1907 var Kr. 3,358,423: 12.

Dessa fonder voro den 31 dec. 1907 placerade på följande sätt: Kr. 1,794,500 i inteckningar mot 5½ % ränta; Kr. 75,000 i inteckningar mot 5 % ränta; Kr. 200,000 i inteckningar mot 4½ % ränta; Kr. 162,500 i Allmänna Hypoteksbankens 5 % obligationer; Kr. 54,100 i samma banks 4 % obligationer; Kr. 284,000 i Helsingborgs stads 4½ % obligationer; Kr. 270,000 i Göteborgs Hypotekskassas 4½ % obligationer; Kr. 50,000 i samma kassas 5 % obligationer; Kr. 175,000 i Göteborgs—Borås järnvägsaktiebolags 4½ % obligationer; Kr. 300,000 i Göteborgs inteckningsgarantiaktiebolags 4½ % obligationer; Kr. 15,000 i enkla bolaget Bergslagsbanans intressenters 4½ % obligationer; Kr. 74,735: 91 å löpande räkning med Skandinaviska kreditaktiebolaget.

Behållningen å årsanslagets konto (den s. k. besparingsfonden) utgjorde vid samma tid Kr. 33,682: 46 (mot Kr. 46,843: 72 den 31 dec. 1907) och den kontanta behållningen i Rektorsexpeditionens kassa Kr. 2,418: 20. Dessa tillgångar sammanlagda med fonderna utgjorde sålunda vid ingången af år 1909 Kr. 3,490,951: 57 (mot Kr. 3,409,285: 06 vid ingången af år 1908).

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för år 1909 ha af Kungl. Maj:t utsetts Lektor *C. A. Mebius* med Lektor *J. Florén* som suppleant och af Stadsfullmäktige Bankdirektören *K. Westin* och Lektor *J. Florén* med Handlanden *C. G. Dahl* som suppleant.

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början onsdagen den 8 september.

Göteborg den 30 juni 1909.

Johan Vising.

Digitized by Google

Digitized by Google

Pris: 6 Kronor

Göteborg 1910
Wald. Zachrissons Boktryckeri A.-B.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

MAR 22 197

INTERLIBRARY LOAN

INTERLIBRARY LOAN

Digitized by Google